JOHANN WILHELM
ZINKEISEN

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ 3

Lehistan Barışı'na ve Sultan I. Mustafa'nın 1623'te
Tahttan İndirilmesine Kadar

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ - 3

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa,* III, Gotha 1855.

Editör
Erhan Afyoncu

Editör Yardımcıları
Ahmet Önal-Uğur Demir

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Latince ve İtalyanca Çeviri: Erendiz Özbayoğlu
Fransızca Çeviri: Mustafa Daş
Yunanca Çeviri: Levent Kayapınar
İspanyolca Çeviri: Özlem Kumrular
İngilizce Çeviri: Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-67-7 (cilt 3)
ISBN: 978-605-4052-64-6 (takım)

Yeditepe Yayınevi: 150
Araştırma İnceleme Dizisi: 128

1. Baskı: Eylül 2011

Baskı Hazırlık
İrfan Güngörür, Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

(1574-1623)

3

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

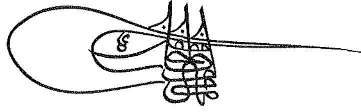
Editör
Erhan Afyoncu

YEDİTEPE

İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ KİTAP / 1

DÖRDÜNCÜ KİTAP

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DURAKLAMA DÖNEMİNE GİRİŞİ VE AVRUPA DEVLETLERİNİN OSMANLI ÜZERİNDE NÜFUZLARINI ARTIRMALARI. LEHİSTAN BARIŞI VE SULTAN I. MUSTAFA'NIN 1623'TE TAHTTAN İNDİRİLMESİNE KADAR İNGİLTERE'NİN VE FRANSA'NIN DOĞU AVRUPA ÜZERİNDEKİ NÜFUZLARININ ARTMASI

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İÇ YAŞAMINA BAKIŞ

Şimdiye kadar savaş, zafer ve fetih yolunda ilerleyerek, varlığının en parlak yüzyılı boyunca gücünün zirvesine ve Avrupa'da dünya tarihi açısından etkisine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun haricî tarihini takip ettik.

Osmanlı sultanı artık, Bizans imparatorunun yerine, İstanbul'dan dünyanın bilinen yarımküresinin en büyük ve en geniş imparatorluğunu yönetiyordu. Sınırları neredeyse üç kıtanın kalbine kadar uzanıyordu.

Hindistan sularından ve Mısır çölünün sınırlarından Komorn surlarına ve Friuli ile Avusturya topraklarına; Hazar Denizi kıyılarından Cebelitarık Boğazı'na kadar gerek denizden, gerekse karadan en az 8 bin milkare olarak tahmin edilen bir genişlikte[1] birbirleriyle bağlantılı toprak parçaları olarak mevkiileri ile doğa ve dünya coğrafyası açısından konumları sebebiyle insanların yaşadığı en avantajlı ve en talihli ülkeleri kapsıyordu.

En büyük halklara ve en yüce devletlere dair tarihin var olduğu; bin yıllık tarihe dair en muhteşem hâtıraların, batmış bir dünyanın mevcut tanıklarının ebediyen kutsadığı; insanlara mahsus manevî gücün çeşitli yönlerde, sanatta, bilimde, dinî yaşamda, mümkün olan en muhteşem ve en önemli yerlere ulaş-

---

1 Marcantonio Barbaro, *Relazione dell' Impero Ottomano* (1573); Albèri, *Relazione Ser*. III, I, 302: "Majesteleri Türk Efendi'nin sahip olduğu bütün bu deniz çevresi 8 bin mildir ama onun bütün bu devletinin sardığı kara da bundan daha az olmamalıdır".

mak için çaba gösterdiği ve ulaştığı; herşeyin yalnızca kök salmakla kalmayıp kısmen zirveye kadar çıktığı bu topraklar bundan böyle yalnızca Osmanlı adını taşıyacak, yalnızca Osmanlı hâkimiyetinde olacaktı.

Osmanlıların ana yurdu olan Asya'da, sultanın hükümranlığı güneye doğru tüm Arabistan Yarımadası'nı kapsayacak şekilde Süveyş'ten Peygamber'in kutsal türbesine, Mekke'den ilhakı 1571'de tamamlanan zengin ve talihli Yemen'e kadar; daha sonra İran Körfezi boyunca o dönemlerin çok önemli ve canlı İran ve Hindistan ticaretinin tüm ana istif yerleri ile birlikte, Aden ve Maskat'tan Basra'ya kadar uzanıyordu.

Osmanlılar buradan her yere korku salan silahlarını Hindistan'a, Gucerat ve Kambaya kıyılarına kadar taşımışlar ve burada da Avrupa devletleri ile düşmanca temaslar içine girmişlerdi. Daha önce Moğollar zamanında baskı altında kalan çaresiz Hintli Delhi ve Gucerat hükümdarları 1536'da Hindistan'da sömürge güçleri zirveye ulaşan Portekizlilere karşı Sultan Süleyman'dan himaye ve yardım almışlardı.

Mısır'ın yaşlı valisi [Hadım] Süleyman Paşa'nın Sultan Süleyman'ın emri üzerine 1538'de* 80 gemi ile Hindistan'ın bu sahillerine yaptığı sefer, kalıcı neticeler doğurmamıştı. Gucerat sahilinde iki tahkim edilmiş kale olan Kuka ve Kat hücumla alındı ve 1533'ten beri Portekiz'in en önemli imalat yerlerinden biri olup iyi tahkim edilmiş ve kahramanca savunulan Diu da bir ay boyunca muhasara edildi, ama Osmanlılar ne şimdi ne de daha sonra Hindistan'a yerleşebildiler. Zira Açe kralının Osmanlı sultanını daha sonra Portekizlerin yerleşim yerlerine yapılacak ikinci bir sefere ikna etme çabaları, Sultan Süleyman'ın, kralın ısrarları üzerine, birkaç becerikli top dökümcüsü ve İskenderiye'den Nil Nehri boyunca Kahire ve Süveyş üzerinden Hindistan'a gemi ile götürülmek üzere Aden'e birkaç ağır top göndermesinden başka bir netice vermedi. Osmanlılar bu yönde başka herhangi bir planlı harekâtta bulunmadılar. Arabistan Yarımadası Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki en güney sınırı olarak kaldı[2].

---

* Metinde sehven 1537 (çn).

2 Amacımıza uygun olarak, Osmanlıların Hindistan ile ilişkilerine burada tabii ki çok daha ayrıntılı olarak değinemeyeceğiz. Yine de Osmanlıların Portekizlilerin Hindistan'daki kolonilerine karşı yukarıda değindiğimiz düşmanca konumları hakkında en iyi ve en detaylı bilgilerin Albèri, *aynı eser*, II, 1-15'te verilen, Venedik'in İstanbul'daki balyosu Daniele Barbarigo'nun *Relazione dell'Impero Ottomano* (1564) adlı eserinde mevcut

1555 Mayıs'ında yapılan Amasya Antlaşması'ndan beri kuzeyde öncelikle Fırat ve Dicle nehirleri Osmanlı sultanının ve İran şahının toprakları arasındaki sınırı oluşturuyordu. Bağdat, Van ve Erzurum, Osmanlı eyaletleri idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırı ise henüz oldukça belirsiz ve dalgalı hatlar hâlinde Hazar Denizi'nin güney ucuna kadar uzanıyordu; burada kuzeydoğu yönünde Karadeniz'e doğru özgür ama kısmen haraca tâbi Kafkas dağ halkları olan Gürcülerin, Mekrillilerin ve Çerkeslerin yerleşim merkezlerine temas ediyor ve yukarıda Kafkasya'nın güney dağ eteklerinden himaye altındaki Tatar boylarının steplerine ve aşağıda Kırım'ın en uç noktasına kadar Karadeniz kıyılarının tamamını kapsıyordu.

Böylece o dönemlerde Anadolu Yarımadası'ndan, Ermenistan'dan, Kürdistan'dan, Mezopotamya'dan, Suriye'den, Filistin'den ve Arabistan'dan oluşan geniş topraklar tüm yönlere doğru, doğanın çizdiği hatlara uygun olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki kısmını oluşturuyordu.

Afrika'da çölün sınırlarına kadar Mısır'ın tamamı ve henüz İspanyolların elinde bulunan birkaç nokta haricinde Nil Deltası'ndan Herkül Sütunları'na kadar sahil boylarının tamamı hiç kesintisiz Osmanlı topraklarına katılmıştı. Bilhassa yüzyıllar boyunca Avrupa ticaretinin Akdeniz'de korkulu belası olan önemli deniz korsanlığı ülkeleri Cezayir, ikinci kez fethedildiği 1574'ten itibaren Tunus ve Trablusgarb, Osmanlı sultanının hükümranlığını kabul ettiler ve Osmanlı kanunlarına göre yönetilip idare edildiler.

Tüm bu topraklara nihayet Avrupa'da Marmara Denizi kıyılarından ve Çanakkale Boğazı'ndan Macaristan'ın en kuzeydeki sınırlarına ve Venedik anakarasının en güneydeki kalelerine kadar en güzel topraklar katılıyordu: Bulgaristan, Boğdan ve Eflak, Macaristan ve Erdel, Bosna ve Sırbistan, Dalmaçya ve Arnavutluk, klasik

---

olduğunu hatırlatmak isteriz. Ayrıca Manuel de Fargay Souza (*The Portegues Asia,* J. Stevens çevirisi, Londra 1694), Lafitau (*Histoire des découvertes et conquêtes des Portugais,* Paris 1733), Rayual, Saalfeld ve Soltau'nun bilinen eserlerinden bu Portekiz kolonilerinin o dönemlerdeki durumları ile geniş kapsamlı ve kazançlı ticaretleri hakkındaki bilgiler yararlı bir biçimde karşılaştırılabilir. Portekiz kralının o dönemlerde ticaretin dışında bu kolonilerden elde ettiği gelirler burada (s. 14) 845 bin duka olarak tahmin edilmekteyken, oradaki idarenin, limanlarda ve fabrikalardaki muhafız kıtalarının geçim masraflarının, vs. 650.500 duka tutarında olduğu söyleniyordu. Dolayısıyla kralın hazinesine 186.500 duka tutarında net kâr giriyordu. Ancak bildiğimiz kadarıyla Portekiz'in Hindistan'daki hâkimiyeti, Osmanlıların katkısı olmadan da 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla çökmeye başladı.

çağlara ait hâtıralarının zenginliği ve yüzyılların harabeleri altında gömülü hazineleriyle birlikte olağanüstü güzellikteki Yunanistan ile her biri kısa zaman öncesine kadar ayrı bir dünya, ayrı bir devlet ve ayrı bir krallık olan büyük Kıbrıs, Rodos ve Sakız adalarını barındıran muhteşem Takımadalar dünyası[3].

Dünya tarihi ne zaman ve nerede o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil ettiği biçimde ikinci bir imparatorluk görmüştü ve eğer Osmanlı, gelişimini aynı genişleme ve yok etme yolunda devam ettirerek büyümüş olsaydı ve eğer içindeki muhafaza edici gücü, kalıcı ve ayakta durabilecek bir devlet düzenini oluşturan yaratıcı ve yapıcı unsurları sonsuza kadar ölçüsüz genişleme dürtülerine el vermiş olsaydı, acaba Osmanlı İmparatorluğu dünya tarihi açısından nasıl bir büyüklüğe ulaşmış olurdu? Böyle bir imparatorlukla acaba başa çıkabilecek bir devlet, onun genişlemesini durdurabilecek bir kuvvet bulunabilir miydi?

Osmanlı İmparatorluğu, şanları ve büyüklükleri batan ihtişamlarının sessiz kalıntılarında yüzyılları, bin yılları aşarak bugüne kadar uzanan bunca imparatorluğun harabeleri, bunca milletin mezarları üzerinde, Avrupa'nın tamamına, tüm Batılı devletlere kafa tutma ve Avrupa yaşamı ile Hristiyan geleneklerini ebediyen yok etmekle tehdit etme cesaretini gösterme hakkına sahipti. Oysa her yere korku salan gücü ile Avrupa dünyasının gelişimi için çok önemli bir dönemde tarihinin dönüm noktasına gelmişti.

Doğu, batı ve kuzey yönlerinde genişleme alanının neredeyse son noktalarına kadar gelmişti. Osmanlı gücünün yüzyıllardır ruhunu ve yaşam ilkesini temsil eden fetih dürtüsü, sürekli ilerleyen hareketin durmasına izin vermek istemese de devletin sınırları her yönde biçimleniyor ve belirli bir şekil almaya başlıyordu. En önemli ve en belirleyici nokta, bu hareketin bundan böyle önemli ve kalıcı bir genişlemeye sebep olmaması idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya tarihi açısından Avrupa devletleri dünyasında yine de sahip olduğu büyük etki, bu noktadan itibaren ileride tarihini incelerken tekrar ele alacağımız kanunlar ve ilişkilerle düzenlenecekti.

3 Bu dönemden kalma bütün Venedik raporları Osmanlı İmparatorluğu'nun genişliği ve sınırları hakkında birbirine uygun bilgiler vermektedirler (Mesela bk. Alberi, *Relaz. Ser.* III, II. 15'te verilen Daniele Barbarigo'nun 1564 tarihli raporu; Marcantonio Barbaro'nun *aynı eser,* I, 302'deki raporu; bilhassa detaylı olarak tutulan, *Breve Relazione della milizia cet. che ha in essere Amurat III nell'anno 1575* (*III. Murad'ın 1575'te sahip olduğu askerlik vb. kısa raporu*), *aynı eser,* II, 319).

Gerek Asya, gerekse Avrupa topraklarında Osmanlıların gücüne karşı gösterilen direncin kuvveti, bu devasa imparatorluğun içindeki muhafaza edici unsurların yozlaşmasına sebep olan bozuklukların ortaya çıkışı ile aynı oranda büyüyor ve güçleniyordu.

İyi ama, Osmanlı İmparatorluğu diye adlandırılmakta olup böylesine farklı unsurlardan oluşan, insanlarının gelenekleri, ırkları ve tarihleri açısından böylesine bölünmüş toprakları birarada tutacak şey neydi? Güç ve birliği sağlayan neydi? Bu devasa imparatorluğun sürekliliğinin, ilerleyişinin ve dayanıklılığının gelecek için güvencesi neydi? Çaresizlikleri, siyasî açıdan tamamen hiçlikleri sebebiyle güçlü ve talihli fatihlere çok kolay av olan bunca devletin yerine, yaşam ilkesinin karakterine ve bağımsızlığına, gelecek için muhteşem ve verimli bir varlık sağlayacak, bütünlük içinde, taze, oluşuma açık bir devlet oluşturabilecek imkânlara sahip miydi?

Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki bu dönüm noktasında ortaya çıkan sorular bunlardı. Bu soruların cevaplanması için Osmanlı İmparatorluğu'nun içyaşamına bir göz atmak zorundayız.

Bu esnada bilhassa esasları ve bu döneme kadar uygulamadaki gelişimleri açısından devlet yapısını; farklı kollara göre devlet idaresini; bunun asıl idarî unsurunu; silahlı gücünü, yani ordusunu ve donanmasını; hukuk sistemini; genel olarak dinî ve manevî yaşamı; malî durumlarını ve nihayet boyunduruk altına alınan nüfusun durumlarını daha yakından incelemek gerekir.

Böylece yalnızca Osmanlı devlet düzeninin özünü ve karakterini, aydınlık ve karanlık yüzlerini çok daha derinden öğrenmekle kalmayıp Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa karşısında düşmanca duran Avrupa Hristiyan devletleri ile ilişkileri açısından büyüklüğünün ve duraklamasının sebeplerini daha canlı ve daha derinden anlayabileceğiz.

---

1) Devlet Yapısı, Sultanlar

Nasıl ki Osmanlı İmparatorluğu'nun haricî tarihi, İstanbul'un fethinden Osmanlı gücünün duraklama dönemine kadar iki büyük döneme ayrılabiliyorsa, iç yaşamının ve Osmanlı devlet mekanizmasının daha belirgin ve biçimsel oluşumu da bu dönem içerisinde bilhassa iki büyük isme ve etkene dayanmakta idi: Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman ile bunların hükümdarlık dönemleri.

Osman Gazi'nin kahraman soyundan gelen bu iki muhteşem şahsiyetin imparatorluklarının genişlemesi ve milletlerinin şanı için muzaffer kılıçları sayesinde elde ettikleriyle uygun bir devlet düzeni oluşturarak bunu daha sonraki nesiller için kalıcı bir kazanç ve miras hâline getirmek için yaptıkları, yapılan tek şey değildi. Bu, teorik devlet bilgisinin veya zaferle taçlandırılmış hükümdarların siyasî birer kaprisi de değildi. Halkının gelenekleri, Peygamberlerinin yasaları ve durumların gücü, bu yönde de gitmeleri gereken yolu çizmişti. Osmanlı'nın gururlu devlet yapısının imparatorluğun gelişiminin muhteşem şartları altında tamamlanışına doğru götürüleceği temel taşlar, atalarının en yüceleri tarafından atılmıştı.

Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'da ilk düzenleyicisi olarak Orhan Gazi'nin, zekâsı ile yerinde ve doğru karar verme ve düzenleme kabiliyetine sahip kardeşi Alaeddin'in desteğiyle böylesine büyük bir geleceğe nail olacak genç imparatorluğunun bağımsızlığını, devamını ve sürekli gelişimini belirli ve amaca uygun devlet kurumları ile güvence altına almak için yaptıklarına daha önce de kısaca değinmiştik. Yeni kurulan bir devlet sisteminde muhafaza edici unsuların, bilhassa yapısının ve teşkilatının halkın maneviyatına, geleneklerine ve ihtiyaçlarına uygun belirli biçimlerinin tutarlı bir şekilde oluşturulmasında yattığını ve fetihlerin ancak elde edildikten sonra uygun maddî ve manevî araçlarla planlı olarak genişletilmelerini mümkün kılacak sağlam zeminler üzerinde güvence altına alındıkları takdirde değerli olabileceğini doğru bir biçimde anlamışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, en eski ve en başarılı devlet düzenlemelerini bu ikisine borçlu idi. Fethedilen yerlerin Şark'a mahsus olup atalardan kalma bir gelenek olan timar sistemine bağlı olarak imparatorluğun daha sonra genişletilmesi sırasında da uygulanan bölgesel paylaşımının yaratıcılarıydılar. Kur'an'ın hükümleri, hadisler ve dört imamın kararlarına dayalı İslâmî devlet yapısını ve devlet teşkilatını daha özgür ve mevcut şartlardan dolayı ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayacak şekilde tamamlayan ilk kanunları çıkartanlar da onlardı. Son olarak, ordunun yüzyıllar boyunca Avrupa Hristiyan âleminin örneği ve korkusu hâline gelen yeniçeri ocağının oluşturulması ile zirveye ulaşan muhteşem düzenlemesi de esas olarak yine onların eseri idi[4].

Orhan Gazi'nin halefi olan Sultan I. Murad'ın dirlik sistemini ve orduyu geliştirmek ve mükemmelleştirmek için yaptıklarına daha önce genel olarak

4 Karşılaştırma için bk. bu eserin I. cildi.

değindik. Osmanlı devlet teşekkülü için önemli olan iki düzenleme, yani dirliklerin zeâmet ve timar olmak üzere daha büyük ve daha küçük timarlara ayrılması ve timarlı sipahiler için belirli bir miras hakkının tanınması I. Murad'ın eserleri idi[5].

Yıldırım Bâyezid'in fırtınalı ve talihsiz hükümdarlığı sırasında imparatorluğun iç düzenlemeleri açısından lehte olabilecek çok az şey yapılmış, hatta hiçbir şey yapılmamış, aksine o dönemlerde içeride geleneklerin ve siyasî kurumların çürümesi dışarıdan gelen talihsizlikle el ele vermiş olsa da o döneme kadar devletin yapısı ve idaresi için yapılanlar ve elde edilenler imparatorluğa öyle bir yaşama gücü vermişti ki, Osmanlı Devleti Timurlenk yönetimindeki Moğol istilasıyla yaşadığı ağır imtihandan dahi geçebildi. Osmanlı devlet yaşamı için tamamen verimsiz bir dönemi temsil eden bu sarsıntının uzun süren sancıları, Sultan I. Mehmed zaferlerinden ve fetihlerinden ziyade atalarından kendisine miras kalan devlet düzenini yeniden canlandırmayı ve uygulatmayı başarması sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci kurucusu gibi şanlı bir ünvanı elde ettiğinde aşılabildi.

Halefi olan II. Murad'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ile ilişkileri için çok önemli bir dönemi temsil eden 30 yıllık hükümdarlığı, aynı zamanda imparatorluğun iç yaşamı için de yeni kurumların veya daha derine inen yeniliklerin olağanüstü bir dönemi olarak kabul edilemese de mevcut olanın korunması ve özenle muhafaza edilmesi sayesinde, en az ordunun ve orduyla öncelikle ilintili olanlar gibi bazı idarî kolların bireysel olarak iyileştirilmesi kadar verimli olmuştu[6].

Halkının kuvveti ve hareketleri bilhassa imparatorluğun dışarıda genişletilmesine yoğunlaşmışken, içeride mevcut şartlara pratik olarak uygulanabilirlikleri ve ihtiyaçlara uygun bir biçimde geliştirilebilmeleri sayesinde kendini uzun zamandan beri kanıtlamış olup düzenleme becerisine Osmanlı devlet yapısını ve devlet teşkilatını sistematik olarak oluşturacak imkânları sunan unsurları hazır bulmuş olması, Sultan II. Mehmed'in görkemli zaferler sayesinde talihli geçecek hükümdarlığı için büyük bir kazançtı.

5 *Aynı eser*, s. 264-268.

6 Yıldırım Bâyezid, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed döneminde devletin iç yaşamı için yapılanlara genel olarak kısaca değinilmiştir (cilt I).

Yüce Osmanlı hükümdarları arasında yeri bilhassa İstanbul'un fethi sayesinde "Fatih" ünvanını kazanmasına rağmen, devletin düzenleyicisi olarak çok daha yüksek bir seviyede idi, zira kendi adını taşıyan kanunnâmede Osmanlı devlet kurumlarına, o dönemden itibaren bu devasa devlet yapısının büyümesine ve daha sonra genişletilmesine âdeta zemin oluşturan bir bütünlük sağlayan ilk hükümdardı. Genelde "Kanuni" olarak bilinen ama her halükârda fatih olarak da Sultan II. Mehmed seviyesinde olan Sultan Süleyman, yalnızca zekâsıyla devlet yapısının ve teşkilatının tüm kollarını dikkate alması ve bir dizi kanunnâmede kamu hayatının tüm şartlarını en ince ayrıntısına kadar, kendisini tüm zamanların ve milletlerin en yüce devlet adamlarıyla aynı seviyeye çıkartan o hükümdar bakışının derinliği ve keskinliği ile izlemesi açısından Fatih Sultan Mehmed'den dahi üstün tutulabilir.

Osmanlı'nın bu en yüce iki hükümdarının faaliyetlerini bu açıdan da her yönden en ince ayrıntısına kadar takip etmeye kalktığımız takdirde, burada üstlendiğimiz görevin fazlasıyla dışına çıkmış oluruz. Bizim için burada önemli ve esas olan, bu müstesna devlet yaşamını, gelişiminin zirvesindeki en olağanüstü ve en önemli anlarında ve görünüşlerinde, bilhassa oldukça sert ve düşmanca bir tutum içinde karşısına çıktığı Avrupa Hristiyan devletlerinin aynı dönemdeki gelişimlerine kıyasla ele almak ve anlaşılabilir kılmaktır. Dolayısıyla bizim amacımıza Osmanlı devlet yapısının öncelikle takip etmek zorunda olduğumuz uygulamalı yönü uygundur.

Bunu yaparken ne genel olarak İslâm kanunlarının kuramına, ruhuna ve ana kaynaklarına daha derinden inmek istiyoruz, ne de Osmanlı devlet kurumlarının öncülerini eski İran tarihinin karanlıklarında veya çöken Moğol, Selçuklu ve Bizans imparatorluklarının harabeleri altında aramak niyetindeyiz. Bu konular hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen herkes, eski şark devletleri ilke ve değerlerinin İslâm'ın etkisi altında, Avrupa topraklarında gördüğümüz Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısının ve teşkilatının ana karakterini oluşturan manevî ve biçimsel kesinliğe nasıl ulaştığını, konu hakkında yapılan çok güzel çalışmalardan kolayca öğrenebilir[7].

---

7 Burada yalnızca bu hususta klasik değerlerini hâlâ muhafaza eden iki eseri hatırlatmak istiyoruz, Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'empire Othoman*, Paris 1788, 2 ve 3. cilt; *aynı eser*, 1820 ve eksiksiz Oktav baskısı, Paris 1820, 7 cilt ile Hammer, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seinen Grundgesetze*, Viyana 1815, 2 cilt.

Manevî önemi açısından tüm devlet kurumlarına nüfûz eden bir din ilkesi olarak İslâm'ı ve bilhassa idarî ve askerî kurumların biçimsel olarak oluşturulması için önemi açısından siyasî bir unsur olarak şarka özgü dirlik (timar) sistemini Osmanlı devlet yapısının iki ana dayanağı olarak kabul edersek, padişah ruhanî ve dünyevî hükümdar olarak âdeta tüm bunların son noktasını ve zirvesini oluşturmakta idi. Uyumlu bir bütün olarak böylesine olağanüstü bir biçimde dünya tarihinde eşi benzeri olmayan bu ruhanî ve dünyevî mutlak güç birliği, aslında baştan beri Osmanlı hükümdarlarına ait değildi. Padişahların hükümranlık güçleri imparatorluğun muzaffer kılıçlarının gücü sayesinde genişlemesi ile birlikte büyüyordu.

Başlangıçta merkezi Konya'da bulunan Anadolu Selçuklu sultanlarının timar sahipleri olan Osmanlı beyleri gerçi Osmanlı Devleti'nin asıl kurucusu olan Orhan Gazi zamanlarından beri şarktaki devlet düzenine göre sikke basma ve Cuma namazında hükümdarın adına hutbe okutulması gibi en önemli dünyevî hükümranlık haklarını serbestçe kullanabiliyorlardı. Fakat halkının ve tüm İslâm âleminin gözünde mutlak hükümranlığın zirvesine kadar yükselmelerini sağlayacak sınırsız hükümdarlıklarının manevî dayanağı olan ruhanî kutsanmışlık daha uzunca bir zaman eksik kalacaktı.

Avrupa Hristiyan âleminin en büyük korkusu olan Fatih Sultan Mehmed dahi Osmanlı sultanlarının dünyevî ve ruhanî hâkimiyet haklarının tamamına sahip değildi. Ancak Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinden (1517 Miladî veya 923 Hicrî) sonra Abbasi halifeliğinin son kalıntılarının da Osmanlı sultanlarına geçmesinden ve aynı yıl içinde Mekke Şerifi Muhammed Ebu'l-Berekât'ın Memlüklülerin galibine oğlu Ebu Nümey aracılığıyla gümüşten bir tepsi üzerinde Kâbe'nin anahtarlarını takdim etmesinden ve böylece Osmanlı sultanını iki kutsal şehrin (Mekke ve Medine) hâmiliğine yükseltmesinden sonra, Osmanlı sultanı bir beyin mutlak dünyevî gücünün yanısıra İslâm'ın başı olarak mutlak kutsanmışlık niteliğine ve tüm haklarına sahip oldu. Peygamber'in vekili olarak tüm Müslümanların baş imamı hâline geldi, hatta o dönemden sonra "Allah'ın dünya üzerindeki gölgesi ve aksi" (Zillullâh) olarak kabul edildi ki bu ünvan, şah, han, padişah, vs. gibi dünyevî ünvanlarının yanısıra o dönemden itibaren bugüne kadar hep Osmanlı sultanlarına ait oldu[8].

8 Mouradgea d'Ohsson, *aynı eser*, I, 232, 256, 272 (Paris baskısı); burada sultanların bundan böyle aldıkları "imam" sıfatının önemi ve karakteri hakkında da bilgi vermektedir.

Yavuz Sultan Selim Osmanlı hükümdarlık gücünün değerini çok iyi bildiği bu yüce mevkiinin, kendisinin ve atalarının o zamana kadar yalnızca dünyevî hükümdarlar olarak hak sahibi oldukları hutbede, bundan böyle İslâm âleminin başı, imam ve halifeliğin mirasçısı olarak, bizzat Peygamber'in, soyunun ve ilk halifelerin yanında adının anılmasını emrederek ayrıca kutsanmasını sağladı.

Bundan böyle hutbe, bunu okuma hakkına sahip olan tüm camilerde şöyle okunuyordu: "Allah'ım, sultanların sultanı, hanların hanı, Arapların ve İranlıların şahı, kutsal şehirlerin hizmetkârı olan padişahı, sultan oğlu ve sultan torununu himaye et ve koru! En yüce varlık hilafetini ebedileştirsin, gücü ve hükümranlığı sonsuz olsun"[9].

Osmanlı sultanlarının hükümranlık gücünü, tüm faaliyetlerini âdeta her türlü dünyevî bağdan kopmuş ilahî ilhamların eseri olarak gösteren ve iradelerini her müminin hemen ve kayıtsız şartsız itaat etmeyi borç bildiği birer emir hâline getiren mutlak gücün ve taşıyıcılarının şahsî dokunulmazlıklarının zirvesine taşıyan şey bu idi[10]. Sultanlar yalnızca koruyucusu ve uygulayıcısı olarak en yüce kanun olan şeriata tâbi olacaklardı. Şeriat hükümlerini belki ihlal edebilirlerdi, fakat onları geçersiz kılma veya değiştirme güçleri yoktu.

Buna karşılık devletin düzenlenmesi ve idaresi ile ilgili olup şeriat kanunlarının haricindeki tüm kamusal veya siyasî hususlarda, Divân-ı Hümâyûn'un danışmanlığı ve kararları tarafından sınırlandırılmaktan ziyade desteklenerek, hep birlikte idarenin çeşitli kolları için geçerli kanunları oluşturan ve sultanın çıkarttığı kanunnâmelerde veya hatt-ı hümâyûnlarda ifade bulan yasama gücüne sahiptiler. Sultan, kanunları istediği zaman kararlar alarak değiştirme (örf) hakkına sahipti; yine de örfen yapılanlar ilahî kanunları söz ve düşünce olarak değiştirmeye kadar gidemezdi.

Batı âlemi, Osmanlı devlet mekanizmasına dair kuvvetin ve gücün ruhanî ve dünyevî hususlarda yaratılan bu yönetim birliği ile maddî ve manevî açı-

---

9 Aynı zamanda mütedeyyin Müslümanların belirli bir biçime sokulan duasını da temsil eden hutbe eksiksiz hâli ile Mouradgea d'Ohsson, *aynı eser*, II, 214-219'da verilmektedir.

10 "O zamanlar tıpkı Peygamber'in vekili ve bir papa gibi saygı görüyordu", Mouradgea d'Ohsson, I, 290'da Osmanlı sultanını, halifelik sıfatını aldıktan sonra bu şekilde karakterize etmektedir. "Onun iktidarına müteallik olan herşey mutlak ve körükörüne uyulması gereken takdir-i ilahînin bir sonucu olarak kabul edilir".

dan timar sistemine dayandığının farkında idi. Divân-ı Hümâyûn ile düşmanca ilişkilere bakmaksızın, daha özgür siyasî bir anlayış geliştirilebilen tüm Hristiyan ülkelerinde Osmanlı meselelerini değerlendiren en anlayışlı ve en ağırbaşlı kişiler, çok geçmeden çeşitli unsurlardan oluşan bu devasa imparatorluğun büyüklüğünün asıl sebebinin burada aranması gerektiğinin farkına vardılar; imparatorluğun muhafaza edici ilkesi, sürekliliğinin, hatta yenilmezliğinin güvencesi bu idi.

Bilhassa Venedik'in temsilcileri olarak İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımaya yeterince fırsat bulan ve geride bıraktıkları muhteşem raporları ile bu konuda bugüne kadar söylenen en iyi şeyleri aktaran zeki ve müdekkik Venedikli devlet adamları bu karara vardılar.

Mesela Marcantonio Barbaro, 1573'te Senato'ya verdiği raporunda, tüm Türkleri sultanın kulu hâline getiren ve devletlerin muhafazası için bu kadar önemli olan bu kayıtsız şartsız itaatin Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesine en fazla katkıda bulunan unsur olduğundan kim şüphe duyabilir diye soruyordu. Zira herşey bu tek iradeye bağlı idi; herşey ona göre düzenleniyordu; yaratıcı ve muhafaza edici kuvvet o idi; tüm akıbetleri o belirliyor ve kararlaştırıyordu; devletin muhafazası ve büyümesi için devasa bir koldu; ödüllerin ve cezaların, mevkiilerin ve onur makamlarının, her bireyin malının ve canının üzerinde karar veren o idi. Devletin en yüksek makamlarındaki kişiler, paşalar ve vezirler, sultanın iradesi ile kendilerine verilen ölüm cezalarından kaçarak veya başka bir şekilde kurtulmayı akıllarına getirmezlerdi. Herkesin kurtuluşunu beklediği yalnızca tek bir efendiye hizmet etmeyi düşünmesinin sebebi bu idi[11].

---

11 Marcantonio Barbaro, *Relazione*, Albèri, Ser. III, I, 327: "Öte yandan, bu yönetim biçiminin Türklere devletlerini daha da genişletmekte hiç de az olmayan yarar sağladığı da doğrudur. Çünkü hepsi soysuzlukla yetiştirilmiş köleler olduğundan, Büyük Efendiler [sultanlar], devletlerin korunmasında çok gerekli olduğu üzere, onları kolaylıkla itaat altında tutabildiler... hepsi, yetkinin, yaşamın ve saygınlıkların bağlı olduğu tek bir efendi tarafından yönetildiği için, nasıl ki yaratılmış ne varsa hepsi güneşten güç alır. Başka hiçbir yerden herhangi bir esenlik umut etmediklerinden bütün düşüncelerini efendilerine iyi hizmet etme doğrultusuna yöneltirler... ve bunun sonucu bizzat paşalar ve veziriazamlar ölüm fermanlarının hazır olduğu baskısı altında, kaçma ya da başka bir çıkış yolu düşünmeksizin, bizzat kendileri kaderi belirlemiş cefalarına hazırlanırlar". Aynı şekilde Spandugino Cantacuscino, *Commentari* cet., L. II, 173.

Aynı şekilde Lorenzo Bernardo da, Osmanlılar kendilerini hükümdarlarının iradesine terkettikleri kayıtsız şartsız itaatle baştan beri birlik içinde, bu birlik sayesinde güçlü ve bu güçleri sayesinde yenilmez olduklarına göre, Osmanlı gücünün gerilemesi artık yalnızca dindar bir istek olmaktan çıktığı bir dönemde (1592'de) Osmanlıların böylesine olağanüstü şeyler başardıklarına ve yaptıklarına kim şaşırabilir diye soruyordu[12].

Çok erken zamanlarda Alpler'in her iki yakasındaki Batılı hükümdarların bölünmüşlük ve çaresizliklerinin karşısına Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı büyümesinin ve süresinin sebebi ve kaynağı olarak hükümranlık gücündeki bu birliği çıkartmakta sakınca görmüyorlardı. Aeneas Silvius, Batı'da ruhanî ve dünyevî gücün asıl temsilcileri olarak artık yalnızca boş ünvanlar ve boş kafalar olarak kabul edilen papanın ve kayserin güçlerinin hiçliği ve çok başlı imparatorluk yönetimi ile her biri yalnızca kendi düşüncesi, kendi menfaati doğrultusunda hareket eden İtalyan hükümdarların inatçılığı konusunda ağır sitemlerde bulunmuştu! Kayser I. Maksimilyan'ı özel bir raporda Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında bilgilendirmeye çalışan, bu konularda çok iyi malumat sahibi olan bir Dubrovnikli (Ragusalı), bilhassa bu noktaya ne kadar büyük bir ağırlık veriyordu! O da aynı biçimde: "Türklerin sahip olduğu gücün bu kadar küçük başlangıçlardan kısa zamanda böyle bir yüksekliğe ulaşmasına kimsenin şaşırmaması gerek. Bunun en önemli sebebi olarak Avrupalı hükümdarların çokluğu, nefretleri ve birbirlerine karşı içteki anlaşmazlıklarını kabul ediyorum. Buna karşın Türklerin imparatorluğunda en yüksek kuvvet tek bir hükümdarın elinde idi; herkes tek bir imparatora itaat ediyor; o, devleti tek başına yönetiyor; tüm devlet gelirleri ona ait; kısacası diğerleri akıbetleri onun takdirine bağlı kullarken, o tek efendidir"[13].

Aloisio Gritti ise 1533'te Kral Ferdinand'ın vekilleri Zaralı [Zardalı] Hieronimus ve [Cornelius] Duplicius Schepperus'a doğrudan, Kayser Şarlken'in dahi gücünü sultanın gücü ile kıyaslamaya cesaret edemeyeceğini söylüyordu.

12 Lorenzo Bernardo, *Relaz. 1592, aynı eser*, II, 369: "Başlangıçtaki itaat tüm Türkleri birarada tutuyor, birlik onları güçlü kılıyor ve güç de ordularını yenilmez yapıyordu... Bundan dolayı, Türklerin, efendilerine karşı gösterdikleri büyük itaatin, haklı olarak, o imparatorluğun güvenlik ve büyüklüğünün temeli olduğu söylenmiştir".

13 Reussner, *Orr. Turc.* (Lips. 1595), IV, 105'te, *Fragmentum orationis exhortatoriae ad bellum Turcis inferendum ad Maximilianum I Caes.* (*Türklere Karşı Savaşa Teşvik Konuşmasının Bir Bölümü*): "özetle söylemek gerekirse, o tek efendidir, başkalarının alım satımlarını onun iradesi altında tehlikeye atabildikleri".

Kayser Şarlken, birçok ülkeyi yöneten büyük bir hükümdardı gerçi, ama hükümdar olarak kendisine borçlu oldukları itaat hani neredeydi? Almanya'ya hâkim miydi? Luthercilerle dahi başa çıkamıyordu. Buna karşın iradesine herkesin boyun eğdiği; tek bir sözle tebaasının yaşamı ve ölümü hakkında karar verebilen sultanın gücü ne kadar farklı idi[14].

Tabii bu arada bu ve buna benzer düşüncelerin genelde Sultan Süleyman'ın Osmanlı gücünün bir daha asla ulaşılamayan zirvesinde bulunduğu döneme ait olduklarını da unutmamak gerekir. Sultan Süleyman'ın kişiliğinde gerçekten de herşey Osmanlı hükümdarının olabildiği ve olması gerektiği hâliyle mükemmel resminde biraraya geliyordu: Zekâ, karakter, geleneklerin tutarlılığı, olağanüstü faaliyetler ve saygı uyandıran bir kişilik. Saygı uyandıran duruşu ve Busbecq'in tarifine göre varlığına bu kadar büyük bir imparatorluk için yaratılmış bir hükümdarın havasını kazandıran görünüşünün itici olmaktan ziyade çekici bir ciddiyetle birleşen muhteşemliği, etrafındaki ihtişamla ve gücünün işaretleriyle gözlerinin boyanmasına izin vermekten ve sinmekten uzak kişiler üzerinde dahi etkisini gösteriyordu[15].

Tüm bunları tasavvur edebilmek için ya Sultan Süleyman'ı etrafı imparatorluğun yüksek makamlarındaki kişilerle ve tüm ülkelerin altınları, değerli taşları ve her türlü değerli eşyalarıyla çevrili olarak yabancı elçileri huzuruna kabul ettiği sırada ya da bilhassa Kral Ferdinand'ın ve Kayser Şarlken'in elçilerinin raporlarında gördüğümüz gibi etrafı paşalardan, sipahilerden, yeniçe-

---

14 Elçilik Raporu, Gevay, *Urkunden und Actenstücke* (1532-1533), Viyana 1838, s. 31: "Aloisio Gritti cevap verir: Kayser Karl'ın güçlü olduğu doğrudur ama herkes ona itaat etmiyor. Örnek olarak Almanya'nın ve Luthercilerin inatçılığı gösterilebilir".

15 Busbecq, *Epist.* I, 105: "Belki de bana Süleyman'ın nasıl göründüğünü soruyorsun. Artık ileri yaşta, vakur yüzü ve bedeninin görünümü imparatorluğa lâyık büyük bir itibara sahip". Venedikli ve Fransız elçilerin raporları da bunlara genel olarak uymaktadır. Yalnızca Sultan Süleyman'ın detaylı bir tarifini veren en eski elçilik raporu olan 1534 tarihli Daniello de' Ludovisi'nin raporu, farklılık göstermektedir. Ona göre Sultan Süleyman, "bu kadar saltanata uygun bir özellikte değil" idi. Ayrıca Sultan Süleyman'ın hiç de olumlu olmayan bir resmini çizmektedir: "İşte bu Sultan Süleyman iri yarı, zayıf, kartal burunlu, soluk benizli, sağlıklı, öfkeli, hüzünlü, işten çok tembelliğe eğimli, imanına bağlı, içine kapanık tabiatta değil; bundan başka zekâsı, ortalama bir değerlendirme yapılırsa, çok işlek değil, ne de bu kadar kudrete uygun düşecek tedbirliliğe ve fazilete sahip", (Alberi, *aynı eser*, I, 10, 28). Osmanlı meselelerini genel olarak mümkün olduğunca olumsuz göstermeye çalışan Ludovisi, bununla kasıtlı bir yanıltmayı amaçladıysa bile hiç kimse bu yanılgıyı Venedik kadar ağır ödemedi.

rilerden, muhafız alayından ve kapıkullarından oluşan görkemli bir maiyetle çevrili olarak sefere çıkarken görmüş olmak gerekiyordu.

Mesela Busbecq, asla Sultan Süleyman'ın Amasya'daki sarayında huzura kabul edildiğinde gördüğü muhteşem sadelikle birleşen görkemden daha şaşırtıcı, daha gönül okşayıcı bir şey görmediğini anlatıyordu. Çok sayıda altın, gümüş, değerli taşlar, kırmızı kadifeler ve değerli kumaşlar göz kamaştırıcı bir görüntü oluştursa da herşeye öylesine soylu bir ağırbaşlılık ve saygı uyandıran bir düzen hâkimdi ki, çok huzur verici bir etki bırakıyordu. Hiçbir şey yalnızca görünüş için yapılmamıştı; hiçbir yerde o dönemlerde göründüğü kadarıyla Batılı saraylarda bu gibi durumlarda sıkça görülen zevksiz gösteriş yoktu. Herşey hayranlık uyandırıcı bir huzur içinde yürütülüyordu. "Bilhassa ortama genel olarak hâkim olan sessizlik; burada toplanmış çok sayıda insana rağmen her yerde görülen ölçülülük takdire şayandır; ne bağrışmalar, ne mırıltılar, ne de oraya buraya koşuşturma vardı; herkes sessizce makamına uygun yerini aldı; en yüksek mevkiideki ağalar oturuyor, diğerleri ayakta duruyorlardı; bilhassa benden biraz uzakta durdukları için uzunca bir süre bunların gerçekten insan mı, yoksa birer heykel mi olduğunu düşünmeme yol açacak kadar hareketsiz duran uzun saflar hâlindeki binlerce yeniçeri görülmeye değerdi; ancak usûle uygun olarak onları selamladığımda hepsi başlarını selam vermek için eğdiklerinde her türlü şüpheden arındım"[16], diye anlatıyordu Busbecq.

Sultan Süleyman, 1559 Haziran'ında kendi oğlu, talihsiz Şehzâde Bâyezid'e karşı sefere çıkmak üzere Üsküdar'a geçtiğinde etrafındaki görkem yine muhteşemdi. Muhteşem bir savaş atının üzerinde göründüğünde karakterinin ciddiyeti ve disiplini, bilhassa en zengin silahlar ve giysiler içinde kendini gösteren maiyetinin görkemi ile daha da yüceliyordu[17].

---

16 Busbecq, *Epist.*, *aynı eser*, s. 98-102: "Göze daha hoş gelen bir şey görmedim. Bu kadar lüksün içinde büyük bir sadelik ve tutumluluk var. Her bir mevkinin tüm giysileri aynı biçimde; püskül yok, hiç saçma bir şey yok, bizde olduğu gibi üzerine dikildiğinde büyük gözüküp üç günde yıpranan".

17 *Aynı eser*, *Epist.* III, 284: "Süleyman'ın yüzünü görenler onda abartılı bir neşe işareti farkettiklerini reddederler. Ben geçen gün onu kendi kutsal mahalline giderken gördüm, yüzü aynı nitelikteydi; alnındaki ciddiyet aynıydı ve hüznü de, sanki bu zafer hiç ona ait değilmiş gibi. O yaşlı adamda talihin o kadar muktedir düşüncesi var, o kadar kendine güvenen ruh, öyle ki bu derecedeki bir kutlamayı duygulanmadan kabulleniyor".

Hükümdarın saygınlığını, ruhunun sadeliğini dış görünüşünde asla inkâr etmeyişi karakterinin en önemli özelliklerinden biri idi. Örneğin donanmanın İspanyolların Cerbe'deki mağlubiyetinden sonra (1560) İstanbul Limanı'na gelişi sırasında halkta ve orduda kendini gösteren zafer sevinci dahi ciddi yüz hatlarında yer bulamadı. Yüz hatlarına daha o dönemlerde, hayatının sonraki yıllarında zayıflıktan ve talihsizlikten dolayı gölgelenen ruh hâlinin gerçek ifadesi hâline gelecek üzüntüye yakın bir melankoli hâkimdi[18]. Tutkunun verdiği çaresizlikle ya da yanlış korkulardan dolayı kendi ailesi içinde yaptığı yanlışlıklar, sonunda vicdanını herşeyden çok sızlattı. Oğulları Mustafa ve Bâyezid'in başına gelen trajik olaylar, uzun süren hükümdarlığının şanı üzerinde yüzyıllar boyunca parlayan aydınlığa karanlık gölgeler düşürmekte olup, Osmanlı hükümdarlarının Batı'da o dönemlerde hayranlık ve korku uyandıran gücünün zayıf yönlerini göstermeye o kadar uygundur ki burada bir anlığına bu hadiselere temas etmeden geçemeyeceğiz.

Sultan Süleyman asla basit şehvetlere düşkün bir adam değildi. Mizacının soylu unsurları çok erken zamanlarda karakterine hâkim olmaya başlamıştı ve Sultan Süleyman'ı hayatı boyunca düşmanlarının dahi saygı duymasını sağlayan ahlakî saygınlığın zirvesinde tuttu. Ahlakî ciddiyet ve manevî disiplin, Sultan Süleyman'ı gençliğinden beri, Busbecq'in ifadesine göre o dönemlerde Türklerin en büyük zevkini oluşturan ve büyük bir oranda haleflerinin ve imparatorluğunun gerilemesine sebep olan o aşırı sapmalardan uzak tutmuştu. Şaraptan uzak duruyor, oğlanlara ve kadınlarla şehvet içinde yaşamaya yanaşmıyordu[19].

Oysa kalbi, gerektiğinde tutku derecesinde kendini kaptırdığı daha hassas duygulara kapalı değildi. Gençliğinde gönlünü, 1516'da Mustafa adını verdikleri bir oğul dünyaya getiren bir Çerkes kızına [Mahidevran] duyduğu aşk kaplıyordu.

Şehzâde Mustafa, büyüdüğünde babasının timsali olarak halkın ve ordunun, bilhassa yeniçerilerin gözbebeği, gözdesi, umudu hâline geldi. İlk doğan

---

18 *Aynı eser*, *Epist.* III, 244-247: "O, seçkin atın üstünde, neredeyse öfkeli denilebilecek, ciddi ve kırışmış bir alınla duruyordu".

19 Busbecq, *Epist.* I, 105: "Her zaman yüce gönüllü ve ılımlı bir tabiata sahip oldu, Türklerin çağında başladığında, cezasız günah işleyebilecekken; nitekim kendini gençliğinde ne şaraba verdi ne de Türklerin keyfi olan iğrenç çocuk aşklarına". Hürrem Sultan'ı yasal hanım sultanlığa yükselttikten sonra, şöyle devam eder: "sonra da, yasalar hiç yasaklamadığı hâlde herhangi bir cariyeye sahip olmadığı yeterince bellidir".

şehzâde olarak sahip olduğu hakların yanısıra muhteşem özellikleri, soylu karakteri, adalet duygusu ve cömertliği kendisine atalarının tahtını güvence altına almış gibi görünüyordu. Cömertliği sayesinde bilhassa yeniçerilerin kayıtsız şartsız sevgisini kazanmıştı. Yeniçeriler de Şehzâde Mustafa'yı baştan beri babasının halefi olarak kabul ettikleri gibi, genel görüş de bu isteklerini destekliyordu. Sultan Süleyman, karakterinin güzelliklerini takdir ediyor ve zamanı geldiğinde kendisine lâyık bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarı olacağından hiç şüphe duymuyordu[20].

Oysa kaderi, Şehzâde Mustafa'ya farklı bir yol çizecekti. Gençliğinin baharında Mustafa'nın canına mâl olacak facia, imparatorluğun geleceği için beslenen en güzel umutları ve hükümdarının huzurunu yok etti. Bu facia bizi daha önceki zamanlara götürerek, aşındırıcı etkileri bu dönemden sonra daima tıpkı kanserli bir hücre gibi Osmanlı gücünün temellerini kemiren harem yaşamına daha derin bir göz atmamızı sağlamaktadır.

Sultan Süleyman çok erken zamanlarda gönlünü, genelde Rossa veya Roksolana olarak anılan, ancak haseki sultan makamına yükseldikten sonra Haseki Hürrem (neşeli) Sultan diye anılan Rusya doğumlu bir cariyeye kaptırmıştı. Yumuşak ve talepkâr olmayan bir karaktere sahip Hürrem, Sultan Süleyman'ın karakter özelliklerini çok iyi öğrenerek, hatta belki de zaaflarını zekice kullanarak sevgisini öylesine sağlamlaştırmayı başarmıştı ki sultan üzerinde mutlak bir hâkimiyet ve sarayda büyük bir nüfûz kazandı[21]. Hürrem Sultan'ın Sultan Süleyman'ı kendisine bağlamak için çeşitli aşk iksirlerinden ve başka büyülerden yararlandığı söyleniyordu[22].

---

20 Bu hususlar hakkında en iyi bilgiyi Albèri, I, 77'deki *Relazione fatta in pregadi nel mese di Febrajo del 1553* adlı raporunda Venedik Balyosu Bernardo Navagero verir. Sultan Süleyman, Şehzâde Mustafa'dan tamamen uzaklaştığı zamanlarda bile hayli sıkıntılı bir anında çok sevdiği en küçük oğlu Cihangir'e bir defasında şöyle demişti: "Oğlum, Sultan Mustafa, Büyük Efendi olacak, sizin hepinizi ortadan kaldıracak".

21 Navagero'ya (s. 76) göre Hürrem Sultan, "Rus ulusundandı, majesteleri tarafından o kadar sevilmişti ki Osmanlı hanesinde daha yüksek kudrete sahip hiçbir kadın olmadı. Hoş, mütevazi, Büyük Efendi'nin tabiatını çok iyi bilen biri" idi.

22 Busbecq, *Epist.* I, 106: "Ne de, karısına pek düşkün ruhu dışında, düşmanlarından ona daha ağır bir şekilde sataşılabilir; ...bu da, halk arasında karısının âşık ve büyülü kadehleri üstüne yıkılıyordu". Bu gibi aşk iksirleri haremde daha o zamanlarda büyük bir rol oynuyordu. Yine Busbecq'in anlattıklarına göre (s. 84), bu açıdan Hürrem Sultan'ın da kullandığı söylenen sırtlana tabiatüstü bir güç izafe ediliyordu.

Bu büyülerden ziyade Şehzâde Mustafa'nın kibirli ve hüküm sürme hırsıyla yanıp tutuşan annesi olan haseki sultanın, Sultan Süleyman'ın Hürrem'e karşı aşkına duyduğu kıskançlık âdeta sınırsız tutku hâline geldi. Bu türde bir rakibe asla tahammül edemezdi. Durumlar hakkında çok iyi bilgi sahibi olan Venedik Balyosu Bernardo Navagero'nun söylediklerine bakacak olursak, duyduğu nefreti hiçbir şekilde saklayamıyor ve talihsiz Hürrem'e duyduğu öfkeyi ağır sözler ve hareketlerle kusuyordu. "Hain", diye bağırıyordu Hürrem'e, "satılık et parçası, demek benim yerime geçmeyi düşünüyorsun"! Daha sonra öfke ile üzerine saldırıyor, kudurmuş gibi kendi elleriyle yüzünü ve saçlarını yoluyordu.

Sultan Süleyman, çok geçmeden Hürrem'i yanına çağırttığında, "satılık et parçası" olan kendisinin bu hâlde sultanın yüceliğine hakaret etmeksizin yanına gelemeyeceğini bildirdi. Buna sinirlenen sultan, Hürrem'i hemen görmek ve gelmemesinin sebebini öğrenmek istediğinde ısrar edince genç cariye saçları açık hâlde yanına yaklaştı ve gözyaşları içinde maruz kaldığı kötü muamelenin hâlâ taze olan izlerini gösterdi. Bunun üzerine hemen sultanın yanına çağrılan haseki sultan yaptıklarını itiraf etti: "Hürrem bundan daha kötüsünü de haketmişti; zira sultan tarafından seçilen bir cariye olarak gösterdiği kibirle saraydaki tüm kadınların onun altında olduklarını ve kendisini efendileri olarak kabul etmeleri gerektiğini düşünüyordu".

Haseki sultanın kaderi o anda belirlendi. Hadiselere son derece öfkelenen Sultan Süleyman, haseki sultanı artık görmek istemeyerek Amasya'ya oğlunun yanına sürgün etti ve kendini özgür bir cariye olarak yasal eşi hâline getirmeye karar verdiği Hürrem'in aşkının ateşine bıraktı[23]. Hürrem'in özgürlüğünü ve sultanın yasal eşliğine kabul edilişini, başka bir raporda belirtildiği gibi, bilhassa hayır işi için bir cami yaptırma isteğine ve şeyhülislâmın özgür bir cariye olarak bundan böyle efendisinin yatağını yasal eşi olarak paylaşmasını sağlayan fetvasına mı borçlu olduğu kesin olmamakla beraber, hadiselerin gidişatı için de çok önemli değildir[24].

---

23 Navagero, s. 75: "Çerkes kızı anlamıştı, tabii mağrur ve güzel, bu kız (Rus kızı) Büyük Efendi tarafından seviliyordu, bu yüzden ona sözle hakaret etti; sözle de kalmadı, bütün yüzünü tırmaladı, saçlarını yolarak şunları söyledi: 'Hain, satılmış et, sen benimle rekabet ediyorsun!'.... Bu sözler (hanım sultanın kendini haklı çıkartmak için ileri sürdüğü) Büyük Efendi'yi öyle öfkelendirdi ki, onu bir daha görmek istememesinin nedeni oldu, bütün aşkını bu diğer kıza yöneltti".

24 Bunun için tek kaynak, Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçisi Michel de Codignac'ın o dönemlerde Fransa'yı Venedik'te temsil eden Lodeve piskoposuna yazdığı bir mektuptur (bk. Ruscelli, *Lettere di Principe*, Venedik 1581, III, fol. 141 ve devamı).

Kesin olan, Hürrem'in çok geçmeden resmî bir evlilik anlaşması sayesinde yıllık 5 bin altın tutarındaki sabit bir gelirle Sultan Süleyman'ın yasal eşi hâline geldiği, ancak sultanın kendisini sınırsız olarak Hürrem'e teslim etmesinin dahi Hürrem'i yaşanan o olaydan sonra, sürgün edilen haseki sultana karşı sinesinde taşıdığı yakıcı intikam duygusunu söndürmeye yetmediği idi. Nefret ettiği rakibinin oğlu, ordu ve halk tarafından istenen yasal taht varisi olan Şehzâde Mustafa'nın haleflikten uzaklaştırılacağı ve yerine kendi oğullarından birinin geçebileceği düşüncesi ile bir nebze tatmin bulmuştu. O zamandan sonra hayatının amacı bu düşüncenin gerçekleştirilmesi oldu ve kızı Mihrimah Sultan'ı verdiği asık yüzlü, huysuz Veziriazam Rüstem Paşa, ona bu konuda destek oldu.

Hürrem'in zekâ ve karakter özellikleri açısından en az Şehzâde Mustafa kadar umut veren ilk oğlu Mehmed 1543 Kasım'ında Manisa sancakbeyliği sırasında öldüğünde, ikisinin de tek amacı bundan sonra babaları Sultan Süleyman'ın tüm sevgisini ve böylece tahtı ikinci oğlu Selim için güvence altına almaya yönelikti[25]. Sultan Süleyman –karakterinin güzel yanlarından biri– sevgisinin tamamını, Hürrem'in bedenen sakat ama zihinsel açıdan çok yetenekli, neşeli bir çocuk olan en küçük oğlu Şehzâde Cihangir üzerinde, tüm geleneklere aykırı olarak Cihangir'i sarayda yanında tutacak ve avlarda, nehir gezintilerinde, vs. kendisine eşlik etmesini isteyecek kadar yoğunlaştırmış olmasına rağmen[26], ağabeyi Mehmed'in ölümünden sonra sancakbeyiliklerinin

---

3 Ekim 1553'te Edirne'de yazıldığı söylenen bu mektup, yanlış bir tarih taşımasından başka, Şehzâde Mustafa'nın trajik akıbetinin daha sonraki zamanlarda süslenmesinden ötürü ortaya çıkan bir dizi yanlışlıklar sebebiyle de öyle saptırılmıştır ki fazla güvenilir değildir. Şehzâde Mustafa 6 Ekim 1553'te öldürülmüş olup, yakın zamanlarda Charrière tarafından kanıtlandığı üzere (*Négociations de la France dans le Levant*, II, 288), o tarihte ne Codignac Edirne'deydi, ne de Lodeve piskoposu Fransa'nın Venedik elçisi. Bu yazı çok daha sonraki zamanlara, belki de 1555 yılına aittir. 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun resmini çizerken büyük ölçüde buna dayanan Ranke (*Fürsten und Völker*, I, 35) de bunu tamamen atlamıştır.

25 Navagero, s. 78: "Büyük Efendi tarafından bu kadar sevilen annenin ve bu kadar büyük bir otoriteye sahip Rüstem'in tasarıları tek bir sonuca yönelikti, ölüm hâlinde vâris, kayınbiraderi Selim'di".

26 Hürrem Sultan'ın en küçük oğlu, çifte kamburlu idi. Navagero, s. 77'de Osmanlı kaynaklarına da uygun olarak şöyle demektedir: "ama etkin ve canlı zekâlı ...ve Süleyman'ın temel ışık kaynağı olduğunu söylüyorlar ve bu kesin, çünkü her zaman onu yanında ava götürüyor, gittiği her yerdeki kayıklarda yanında bulunduruyor".

dağıtımı yapılırken, Şehzâde Selim'in İstanbul'a daha yakın olan Manisa sancakbeyliğine getirilmesinde ve bu sancakbeyliği üzerinde asıl hak sahibi olan Şehzâde Mustafa'nın daha uzak olan Amasya sancakbeyliğinde bırakılmasında muvaffak oldular.

Şehzâde Mustafa ve hayatı için endişe duyan annesi açısından bu kötü bir işaretti. Zira nasıl ki oğullardan hiçbirinin babaları yaşadığı sürece İstanbul'da ve Avrupa topraklarında yaşamamaları uzun zamandır Osmanlı kanunu hâline gelmişse, şehzâdelere gösterilen teveccühün derecesi ve taht varisliğine dair umutlar, şehzâdelere Anadolu'da verilen sancakbeyliklerinin daha yakın ya da daha uzak mesafede olmasına göre belirleniyordu. Manisa âdeta tahta giden ilk basamaktı. Başkentten yalnızca beş altı günlük bir mesafedeyken, Amasya'dan İstanbul'a giden yol 26 gün olarak hesaplanıyordu[27].

Şehzâde Mustafa ayrıca bundan sonra ne bekleyebileceğini, korkması gerekenlerin ne olduğunu biliyordu. İstanbul'da ve sarayda kendisine karşı yürütülen entrikaların gözünden kaçması mümkün değildi. Ancak annesinin her gün ileri sürdüğü gibi, zehirleneceğine asla inanmak istemiyordu. Oysa Hürrem'in, Rüstem Paşa'nın ve maiyetlerinin babasının sinesinde bir kez kabarmaya başlayan şüphe tohumlarını sürekli beslemek için ellerinden gelen herşeyi yaptıklarına, kendisini komşu İran'la şüpheli bağlantılar içinde olmakla suçladıklarına ve bu ithamlar için gerçek deliller bulmak amacıyla her adımını gözcüleri vasıtasıyla takip ettiklerine ikna oldukça, tüm hareketlerine dikkat ediyor ve sürekli itaatkârlığını göstererek, para ve seçkin atlar hediye ederek ve mümkün olduğunca rahat durarak babasının gönlünü tekrar kazanmak üzere elinden geleni yapıyordu[28]. Hepsi boşuna! Bu türde attığı adımların hepsi sulta-

---

27 Busbecq, *Epist.* II, 135: "Bu zamanlarda Türk hükümdarlarının âdetinin, baba hayattayken yetişkin oğullarından hiçbirisinin İstanbul surları içine ayak basamayacakları yönünde olduğu söylenir; nitekim böyle bir şey, muhafız askerlerinin kışkırtılması ve imparatorluğun değişimine doğru bir eğilim doğurabilecektir". Söz konusu sancakların İstanbul'dan uzaklıklarını Navagero, s. 76-77'de vermektedir.

28 Navagero, s. 78: "Sık sık babasına seçkin atlar armağan etti ve babasına birkaç bin duka ayırdı, bu da [babasının] hoşuna gitmiyor değildi. Şimdiye kadar onda hayranlık uyandıran bir şey vardır; sahip olduğu bilinen bu kadar itibar arasında babasına karşı herhangi bir yenilik yapmaya kalkışacağına dair hiçbir kuşku uyandırmamış olması ve diğer annesinden olan kardeşleri İstanbul'a bu kadar yakın bir mesafedeyken ve biri de saraydayken onun bu kadar sükûnet içinde oluşu". Navagero, bunları 1553 Şubat'ındaki felaketten birkaç ay önce yazıyordu.

nın yakınındaki düşmanlarının gözünde suçluluğunun yeni birer delili, şeytanî planlarını istenen hedefe götürecek yeni bir dikendi.

Bu şartlar altında İstanbul'daki gerginlik günden güne artıyordu. Muhtemel bir taht değişikliğinde tıpkı Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra olduğu gibi çıkacak yeni bir kardeş kavgasının imparatorluğu uçurumun kenarına sürükleyebileceğine dair duyulan endişe, her yerde mevcuttu ve sultanı son raddeye kadar getirmek için kullanılıyordu[29]. Hürrem ve Rüstem, sultanı yalnızca tahtın ve imparatorluğun değil hayatının da ciddi bir tehlike altında olduğuna ikna etmeye çalışıyorlardı. Yavuz Sultan Selim'in II. Bâyezid'e yaptıklarını unutmamalı idi. Şehzâde Mustafa da çok uzun zamandan beri rüşvet dağıtarak kendisine bağladığı yeniçerilerin kayıtsız şartsız itaat edeceklerine güvenerek, İranlıların da yardımı ile tahtı ele geçirmekten başka bir şey düşünmüyordu. İran'daki karışıklıklar bu arada Mustafa'nın düşmanlarının işine geliyor ve felaketi hızlandırıyordu[30].

1552'de Rüstem Paşa'ya ordunun başına geçerek İranlıların Osmanlı topraklarına saldırılarının önünü kesmek ve aynı zamanda Şehzâde Mustafa'yı ölü

29 *Aynı eser*, s. 79: "Bu mirasın zorluk içinde ve kansız sona ermeyeceğinden herkes korkuyor, bizzat Türkler bunu söylüyorlar ve bunun felaketlerinin başlangıcı olmasından kuşku duyuyorlar".

30 Bahsettiğimiz gibi, oldukça keyfî kombine edilmiş, süslenmiş ve saptırılmış olmasına rağmen, bu hususta en detaylı kaynak yine Fransız elçi Codignac'ın mektubudur (*Lettere di Principe*). Navagero'nun raporu 1553'te tamamlandığından, ondan başka iki rapor daha değerlidir: İstanbul balyosu olarak halefi Domenico Trevisano'nun 1554 yılının sonunda hazırlanan raporu (Albèri, *aynı eser*, s. 111 ve devamı) ve bilhassa anonim bir rapor olan *Relazione anonima della guerra di Persia dell' anno 1553* (*aynı eser*, s. 193 ve devamı). Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl tarihinin bu trajik döneminin gidişatına ve sonuna dair ana kaynaklar bunlardır ama hiçbir zaman, ne Ranke tarafından ne de Hammer tarafından, kullanılmamışlardır. Konu hakkında bazı ilginç bilgileri ayrıca Venedik'teki Fransa elçisi De Selve, 1553 yılı Kasım ve Aralık ayına ait raporlarında vermektedir, bk. *Négociations*, II, 287 ve devamı. Buna karşılık gerçeklerin ve yanlışların neredeyse tamamen birbirine karıştığı, söylentilerden oluşan daha sonraki anlatımlar çok az kullanılabilir. Genelde çok dikkatli ve titiz olan Busbecq (*Epist.*, I, 52-64) bile kendini biraz hayal gücüne kaptırmıştır. Yukarıda adı geçen Venedik raporlarının yanında, defalarca basılan *Soltani Solimani horrendum facinus in proprium filium natu maximum Soltanum Mustapham parricidio a.D. 1553 patratum autore Nicolao a Moffan Burgundo* (*Sultan Süleyman'ın, 1553'deki Öldürmeyle İfa Edilmiş, En Büyük Oğlu Sultan Mustafa'ya Karşı Dehşetengiz Suçu, yazarı Moffan Burgund'dan Nicolas*) gibi yazıların hiçbir değeri yoktur.

ya da diri ele geçirmek üzere Anadolu'ya geçme emri verildi. Oysa 7 bin kişilik seçkin birliklerle karşısına çıktığından, ordunun Mustafa lehine artık şüphe götürmeyen eğiliminden dolayı Mustafa'ya karşı herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edemedi.

Karaman'da Aksaray kış karargâhından, güvendiği bir ulak olarak Sipahi Ağası Şemsi [Ahmed] Ağa ile Sultan Süleyman'a orduya hâkim olan ruh hâlinin gittikçe daha endişe verici bir hâl almaya başladığını bildirdi. Yeniçeriler açıkça Mustafa'nın tarafında olduklarını beyan ediyorlardı ve Mustafa da onların haince tahriklerine kulak asmaya meyilli idi; sultanın ordunun başına bizzat geçemeyecek kadar yaşlandığı; zamanında Sultan Bâyezid gibi artık Dimetoka'ya çekilebileceğini söylemeye başlamışlardı; Mustafa'nın en büyük rakibi, nefret besledikleri Rüstem Paşa'yı ortadan kaldırabilseler taht değişikliğini istedikleri gibi gerçekleştirmeleri kolay olacaktı; Sultan Süleyman, tüm bu hadiselerin kendisi için nasıl bir risk oluşturduğunu anlayacaktı; acele etmeli ve Anadolu'ya bizzat gelerek buradaki karışıklıklara bir son vermeli idi. Sultan Süleyman bunun üzerine ertesi yıl Anadolu'ya geçmeye ve aynı zamanda Şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırmaya karar verdi[31].

Sultan Süleyman Anadolu'ya geçtiğinde, 1553 yılı yaz aylarının büyük bir bölümü geçmişti bile. Ancak Ekim sonlarına doğru, Manisa sancakbeyi olan oğlu Selim ile birlikte Karaman topraklarındaki Ereğli [Konya-Ereğlisi] (Venediklilerin Arach dedikleri yer) yakınlarında karargâh kurdu. Şehzâde Mustafa da babasının tahtı önünde yöneltilen suçlamalara karşı kendini savunmak için değil aksine hiç dinlenmeden kesin ölüme gitmek üzere buraya çağrıldı.

Busbecq'in dediği gibi, Sultan Süleyman'ın bu karanlık niyetinden dolayı sızlayan vicdanını rahatlatmak için önce şeyhülislâmdan bir fetva isteyip istemediği kesin değildi. Buna karşılık, Şehzâde Mustafa'nın babasının emrine uyduğu takdirde kendisini bekleyen akıbetin farkında olduğu hiç şüphe götürmüyordu. Ancak son ana kadar sultanın karargâhına gelmesi ile kendisine yöneltilen tüm suçlamaları çürütebileceğini ve kurtulabileceğini umut ediyordu. Ne en yakınındaki insanların uyarıları, ne üzüntü içindeki annesinin içtenlikli ricaları, ne de kesin işaretler –yola çıkarken, atlardan iki tanesi binmesine izin vermedi– düşüncesini değiştirmeye muvaffak oldu. Kaderi kendisini nereye sürüklerse sürüklesin, herşeyden önce babasının emrine itaat etmeli idi; efendisine karşı ölümünü ge-

31 Hammer, III, 314'te verilen Osmanlı kaynakları bu hususta batılı kaynaklar Busbecq, Codignac ve Venediklilerle esas olarak uyumludurlar.

rektirecek hiçbir suç işlememişti; ayrıca hiç kimsenin babasının nefretini canını isteyecek kadar alevlendirmiş olabileceğini düşünemiyordu; durum böyle olsa bile, canını alacak olan yine kendisine can veren kişi olacaktı[32].

Bu zayıf teselli ile 6 Ekim'de, en güzel giysilerini kuşanarak, altın ve değerli taşlarla süslenmiş muhteşem bir at üzerinde, yanında babası için değerli kürklerden, seçkin atlardan, vs. oluşan zengin hediyelerle birlikte, etrafı görkemli bir maiyetle çevrili olarak Ereğli'ye doğru yola çıktı ve babasının karargâhının yakınlarına otağını kurdu[33]. Sultanın kendisine bağlı bir kulu tarafından yazılan ve bir ok içine saklanmış olarak gelir gelmez ayaklarının dibine düşen bir mektupla geri dönmesini sağlamaya çalıştılar; zira bu mektupla ölümünün geri alınamaz şekilde karalaştırıldığı bildiriliyordu. Şehzâde Mustafa, bu tavsiyeye uyması ve bunun yerine bir muharebede babasının karşısına çıkması için ısrar eden yakınlarının huzurunda bunun da yalnızca sultanla arasını ebediyen bozmak üzere Rüstem Paşa'nın bir tuzağı olduğunu söylüyordu. Hiçbir şeyden korkmadığını göstermek için itaatkâr bir oğul olarak elini öpmek üzere babasının otağına yalnız başına ve silahsız gidecekti.

Yalnızca en sâdık kullarından ikisi, seyisi ve muhafız alayının ünlü Michiele soyundan gelen Venedik devşirmesi ağası, sultanın otağının girişine kadar kendisine eşlik ettiler. Atını ve silahlarını burada bıraktıktan sonra, tamamen boş olan ilk otağları tek başına geçti. Ancak dördüncü otağda Sultan Süleyman'ı elinde bir yay, yüzü öfke ve öldürme düşünceleri ile tahtında otururken buldu. Mustafa'ya elini öpmesine izin vermeden, "Hâlâ bana selam verme cesaretini mi gösteriyorsun, it!", diye bağırdı. Şehzâde Mustafa ilk şaşkınlığını atamadan, Sultan Süleyman'ın işareti üzerine kapıcılar kethüdası ve bu

---

32 *Relazione Anonima,* s. 208: "Ama bazı tavsiyeler sonucu o, kaderinin çizdiği yoldan ayrılmak istemedi, tümüyle babasına itaat edeceğini söylüyordu... Babasına karşı, kendisini öldürtmesine yol açacak herhangi bir yanlışı bulunmadığını söyledi. Onu yaratan bir kişinin kafasını onu öldürtecek kadar çok nefretle doldurabilecek bir kimse olabileceğine hiçbir zaman inanamazdı. Şöyle diyordu: "Eğer babam hayatıma son vermek istiyorsa, sonuçta, bana hayat veren kişi o hayatı elimden alacak demektir".

33 *Anonim Rapor*'un anlaşıldığı kadarıyla burada şahit olarak konuşan yazarı, s. 209'da şöyle demektedir: "O ve at çok iyi sıralanmış ve o da çok güzel bir bedene ve görünüşe sahip olduğundan, seyretmek çok hoştu". Fransa'nın Venedik Elçisi De Selve'nin 17 Kasım 1553 tarihli bir raporunda (bk. *Négociations,* II, 287) belirttiklerine göre, eşleri bile yanındaydı: "çok kurumlu ve çok sayıda kadın eşliğinde".

amaçla hazır bekletilen üç dilsiz Mustafa'nın üzerine çullandılar; onu yere düşürdüler ve yayın uğursuz kirişiyle canını almaya çalıştılar. O anda Mustafa'nın göğsündeki yaşama zevki bir kez daha kabardı. Suçsuz olduğunu bilmenin bilinci, kendisine kâtillerine karşı neredeyse muzafferâne bir biçimde boğuşmasını sağlayacak büyük bir güç verdi. Ancak son ana kadar bu korkunç sahneyi izleyen Sultan Süleyman'ın emri üzerine, Türk geleneklerine göre altında koruyucu bir muska taşıdığı sarığı başından çekildikten sonra, nihayet ellerinden iki kez ölümcül kaytanı almayı başardığı cellatlarının üstün güçleri karşısında mağlup oldu[34].

Otağların önünde dönmesini bekleyen iki hizmetkârı, efendilerinin kaderini paylaştılar. Sultanın emri üzerine hemen idam edildiler. Haber bir anda karargâhın her yerine yayıldı ve her yer karıştı. Yeniçeriler hiddetle Şehzâde Mustafa'yı istediler. Sultan Süleyman bunun üzerine cesaretlerini kırmak için Mustafa'nın cansız bedenini herkesin öldüğünü görebileceği ve lehine yapılacak her türlü isyanın hedefsiz ve amaçsız olacağını anlayacakları şekilde bir kilimin üzerinde otağın önüne taşıttı. Oysa öfkeli kalabalığın isyanı bununla dinmedi. Yeniçerilerin en korkunç tehditler olarak Sultan Süleyman'ın kulağına kadar ulaşan bağrışları, hiç hakkı olmadan böyle bir cürümü işleyen sultana lanet ve bu musibetin asıl başı olan Rüstem Paşa'ya intikam yeminlerinden oluşuyordu. Yalnızca Sultan Süleyman'ın, başta Rüstem Paşa olmak üzere, Divân-ı Hümâyûn'un ilk sıradaki dört vezirini haklı isyanları karşılığında feda edeceğine dair vaadi şimdilik yatışmalarını sağlayabildi[35].

---

34 Aynı şekilde tüm etkileyici yan şartlarla birlikte *Relazione Anonima*, s. 209-211. Sultan Süleyman'ın Busbecq ve Codignac'ın anlattıklarının aksine, yalnızca bir perdenin arkasından güçleri tükenen dilsizleri tehditkâr hareketlerle uzaktan sonuna kadar dayanmaya davet ettiği değil, bu cinayetin işlendiği sırada bizzat orada bulunduğu, bu anlatımdan ortaya çıkmaktadır. De Selve de aynı eserde Sultan Süleyman'ın yerinden kımıldamadığını belirterek, bunu onaylamaktadır: "elinde yalın kılıç ve tehditkâr bir tavırla huzurunda o boğulurken ayakta duruyordu".

35 *Relazione Anonima*, s. 212: "Ordunun tamamı bu ölümden dolayı büyük bir acı duyuyordu ve hepsinden fazla da yeniçeriler; onlar yüksek sesle Büyük Efendi'ye karşı bağırıyor, küfrediyor, beddua ediyor, onu, yapılan bu haksızlık için hakaret dolu sözlerle suçluyorlardı: bunları çok yüksek sesle söylediklerinden ve otağının hemen yakınında olduklarından o da hepsini duyabiliyordu". Codignac'ın yazısında bu husus daha da ileri götürülmektedir. Codignac'a göre, açık bir isyan ve Sultan Süleyman'ın ve Şehzâde Mustafa'nın birlikleri arasında kanlı bir çatışma meydana gelmiş ve bu esnada 2 bin kişi hayatını kaybetmişti; Sultan Süleyman, yeniçerilerle verimli geçmeyen müzakerelerden

Hemen veziriazamlık makamından alınan Rüstem Paşa, aynı gece içinde kaçarak yeniçerilerin kılıçlarının tehdidi altındaki canını kurtarabildi. Yeniçeriler sabah saatlerinde kaçtığını farkettiklerinde öfkelerini, kendi ifadelerine göre, Rüstem Paşa'yı altında canlı canlı gömmüş olacaklarının işareti olarak eski veziriazamın iplerini kestikleri çadırlarından çıkarttılar. Rüstem Paşa, bu arada İstanbul'a kaçtı ve burada Hürrem Sultan'dan teselli ve himaye gördü. Hatta Sultan Süleyman'ın teveccühünden de o kadar emindi ki, Venedik Balyosu Domenico Trevisano nezdinde, Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesini kendisinin sağladığını açıkça itiraf etmekten çekinmiyordu. Yeniçeriler yeni veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın arabuluculuğu sayesinde para ile yatıştırıldılar ve iki yıl sonra Rüstem Paşa yine gücünü ve kaybettiği makamını geri aldı[36].

Sultan Süleyman'ın en küçük oğlu Cihangir'in, çok sevdiği ağabeyinin trajik ölümüne duyduğu çaresizlikten dolayı, Mustafa'nın cansız bedenini gördüğünde, böylesine korkunç bir cürümü işleyen babasına en ağır sitemlerde bulunarak kalbine hançer sapladığı ve hemen öldüğü, daha sonraki anlatıcıların yaratıcı hayal güçlerini kullanarak, bu derinden etkileyen dönemin trajik etkisini daha da arttırmak için kullandıkları bir masaldan başka bir şey değildir. Kesin olan, hastalıklı ve çabuk heyecanlanan bir mizaca sahip Cihangir'in ağabeyinin akıbetine yüreğinin yandığı, bu yüzden kısa bir süre sonra tedavi edilemeyen bir hastalığa yakalandığı ve kendisine teklif edilen Amasya sancakbeyliğini reddettikten sonra yaklaşık iki ay geçmeden, 29 Kasım'da Halep'te öldüğü idi[37].

---

sonra, daha büyük tehlikelerden sakınmak için, kendisine sâdık kalan ve her birine 3 bin akçe tutarında bağış yaptığı 4 bin kişilik bir birlikle Halep'e çekilmek zorunda kalmıştı, vs. Daha iyi kaynakların ise böyle bir şeyden haberi yoktur.

36 Trevisano, *Relazione*, s. 172'de Şehzâde Mustafa'nın ölümüne dair durumları ve sebeplerini bizzat açıkladığını belirtmektedir: "Sultan Mustafa'nın entrikasını ortaya çıkaran ve Büyük Efendi'ye doğruluğunu iletenin o olduğunu reddetmeyerek". Çok geçmeden suçuna dair kesin delillerin mevcut olmadığı anlaşılmıştır. De Selve, daha Aralık ayında bu hususta II. Henri'ye, ölüm sebebinin "açık delillerden ziyade söylenti ve itham" olduğunu; yanında yalnızca sultanın taşımaya yetkili olduğu birkaç sancak bulunduğunu anlatıyordu. Aynı kaynağa göre, Sultan Süleyman o zamanlar yeniçerileri sâkinleştirmek ve sadâkatlerini sağlamak için 500-600 bin duka harcamıştı. *Négociations*, II, 289, 290.

37 Şehzâde Cihangir'in intiharına dair masal, ilk kez Codignac, *aynı eser*, s. 145'te bulunur. Gerçek durumu oldukça titiz bir çalışma olan *Relazione Anonima*, s. 215, 216 ve 236 vermektedir ki, burada Trevisano, s. 116 ile uyumlu olarak ölüm günü de kesin olarak verilmektedir.

Şehzâde Mustafa'nın umut dolu 14 yaşında bir çocuk olan tek oğlu Mehmed de Sultan Süleyman'ın korkusunun ve zayıflığının kurbanı oldu. Sultan Süleyman aslında vicdanı üzerine yük gibi binen bu kan suçunu çocuğun cinayeti ile daha da ağırlaştırmayı hiç düşünmemişti. Aksine suçunu hafifletmek için Mehmed'e Bursa sancakbeyliğini vermişti. Ancak Mehmed annesinin koruması altında buraya gelir gelmez, Hürrem'in ve makamından alınan veziriazamın ekibi, bir kez korkuya kapılmış olan Sultan Süleyman'a çocuğun varlığını taht ve imparatorluk için en büyük tehlike olarak göstermek ve padişahı onun da ortadan kaldırılması gerektiğine ikna etmek için ellerinden geleni yaptılar. Zira Şehzâde Mustafa yaşayanların arasından ayrıldığından beri oğlu Mehmed ordunun ve yeniçerilerin gözdesi hâline gelmişti; başkası değil sadece o bir gün efendileri ve hükümdarları olacaktı; bu ve buna benzer sözler –ki bunlar doğruydu– her yerde ve açıkça duyuluyordu[38]; Bursa'daki çocuklar dahi Mehmed'i gördükleri anda onu geleceğin sultanı ve babasının öcünü alacak kişi olarak sevinç naraları ve uzun ömür dilekleri ile karşılıyorlardı; bir tek kişi yüzünden imparatorluğun huzuru, hatta yalnızca Osmanlı hanedanın huzur içinde devamı sağlandığı takdirde güvence altına alınabilecek İslâm'ın sürdürülmesi gibi en kutsal şeyler tehlikeye mi atılacaktı? Böyle bir durumda görev, bir çocuğu öldürmekten dahi çekinmemeyi gerektiriyordu.

Sultan Süleyman daha fazla direnemedi. Daha Halep'teyken Hadım İbrahim Ağa'ya acilen Bursa'ya gitme ve çocuğu ele geçirip hemen boğarak öldürme emrini verdi. Bu emir, çok dokunaklı bir biçimde 1554 yılı başlarında gerçekten de yerine getirildi. Osmanlı soyundan gelen ilk kahramanların eski saygın kabristanları, halkın büyük bir kısmının imparatorluğun geleceği için çok büyük umutlar beslediği Şehzâde Mustafa'nın ve oğlunun bedenlerini de barındırdı[39].

---

38 *Relazione Anonima*, s. 256: "Büyük Efendi'nin Sultan Mustafa'nın oğlunu öldürtmesinin nedeni şuydu sadece: orduda, Sultan Mustafa'ya bağlı olan askerler, Mustafa öldüyse de oğlunun hayatta olduğunu söylüyorlardı; istemeyenlere inat, hükümdarları o olacaktı ancak bu sözler pervasızca ve her yerde açıkça dile getiriliyordu". Aynı şekilde Trevisano, s. 172.

39 Bu hususta en detaylı bilgiyi Busbecq, *Epist.* I, 60-64 verir; burada örneğin şöyle denmektedir: "Süleyman'a, torununun Bursa'da halkın arasına her katılışında o kentin tüm çocuklarının ona dualar ettiğini ve babasının ardından hayatta kalıp uzun süre yaşamasını istedikleri, dedesinin ve babasının iktidarını kurtarma amacı dışında bir hedefi olmadığı iletilir; nitekim, yeniçeriler Mustafa'nın oğlu yanında olacaklardır".

Bu faciadan dolayı İstanbul'da da gerek Osmanlılar, gerekse Galata'daki (Pera) Hristiyanlar arasında uzunca bir süre büyük bir şaşkınlık hüküm sürdü. Her an, her yerde en korkunç lanetlere uğrayan ve herkesin nefret ettiği Rüstem Paşa'nın hedef olacağı genel bir isyanın çıkacağından endişe ediliyordu. Yalnızca intikam ateşini yakacak cüretkâr bir lider eksikti; Hristiyanlar tarafından ise sonunda Şehzâde Mustafa'nın ölümünün Hristiyanlığın davasına ancak iyilik getirebileceği düşüncesi ile gönüller tekrar yatıştı. Zira Mustafa'nın gerçekten de bir gün hükümdar olmuş olsaydı ordunun ve halkın sınırsız sevgisi sayesinde eline geçecek olan gücü bilhassa Hristiyan âlemine karşı kutsal savaşı daha büyük bir kararlılıkla sürdürmek için kullanabileceğini düşünüyorlardı[40].

Oysa ne tuhaftır ki Avrupa'da, bilhassa Venedik'te tüm bu meseleler çok daha farklı bir biçimde algılanıyordu. Şehzâde Mustafa'nın zamanı geldiğinde tahta cülûsunun ancak kaçınılmaz bir kardeş kavgasına sebep olacak ve her halükârda imparatorluğun gücünü kendisine düşman Batı devletlerine sadece kazanç sağlayabilecek bir biçimde zayıflatacak büyük sarsıntılarla gerçekleşebileceği umuduyla yaşadıkları için Mustafa'nın ölümüne üzülüyorlardı. Venedik, güya daha o dönemlerde Şehzâde Mustafa ile gizlice irtibata geçerek, son savaşta Mora'da kaybettiği yerleri geri vermeye rıza gösterdiği takdirde kendisine destek vermek niyetinde olduğunu bildirmişti. Gerçekten de o dönemde talihsiz şehzâdenin bir müzakerecisi, ister bu amaçla ister başka amaçlarla olsun, zengin hediyelerle Venedik'e gelmişti. Ancak görüşmelerin ne kadar ileri gittiği bir sır olarak kaldı. Zira söz konusu müzakereci Venedik'ten henüz ayrılmıştı ki Ereğli'deki cürümün haberi, Venedik'in kendi menfaati için Şehzâde Mustafa'nın bu faciaya kurban giden varlığı üzerinde beslediği umutlarını da yok etti[41].

40 Trevisano, s. 172'de İstanbul'da da üzüntünün ve Rüstem Paşa'ya karşı hoşnutsuzluğun son raddeye çıktığını belirtmektedir: "ve gerçekten de, bu ölümün intikamını almak isteyen bir lider olmuş olsaydı, sadece adı geçen kentte değil, orduda da bir isyan çıkmış olacaktı". – Oysa Hristiyanlar sonunda bu hadisenin yalnızca avantaj sağlayabileceğini anlamışlardı: "çünkü Sultan Mustafa askerlerin kendisine karşı duyduğu bağlılık yüzünden bunu başarabilirdi...ve hem Hristiyan hem de Müslüman halkın nezdindeki saygınlığı yüzünden Hristiyanlara karşı istediği teşebbüsün yolu açık olabilirdi".

41 De Selve, Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi ile ilgili olarak Venedik'ten gönderdiği 17 Kasım 1553 tarihli bir raporda, *Négociations,* II, 288, şöyle demektedir: "Bu senyörler hiç de memnun olmamalıydılar. Zira bir gün adı geçen Mustafa'nın imparatorluğu parçalamaya sebebiyet vereceğini ve kendilerine ayrıcalıklar sağlayacağını ve Mora'da kaybettikleri yerleri iade edeceğini umut ediyorlardı".

Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda bir sonraki taht değişikliği sırasında artık herhangi bir huzursuzluğa ve sarsıntıya yol açacak tüm sebeplerin de ortadan kaldırıldığını düşünerek, bu cürümün niteliği ve sonuçları hakkında da yanlışlara düşülüyordu. Halkın gönlünü ve yeniçerilerin sevgisini, korkak ve cüretkâr olduğu için daha o dönemlerde genel olarak "musibetlerin sultanı" olarak adlandırılacak kadar kazanamamış olmasa da bundan böyle taht üzerindeki hakkını, babasının ve Hürrem'in seçtiği beceriksiz Selim'in elinden almaya kim çalışabilirdi[42].

Kalan tek kardeşi, Şehzâde Bâyezid, silahlardan ziyade bilimle uğraşmayı seven ve Karaman sancakbeyliği ile yetinerek, halk ve yeniçeriler arasında kendine şahsî amaçları için kullanmak üzere taraftar toplamayı aklına bile getirmemiş sâkin ve barışçıl bir kişilik olarak kabul ediliyordu[43]. Hakkındaki tek şüphe, Mustafa'nın muhteşem özelliklerinden etkilenerek, babalarının tahtına Mustafa'nın geçmesine meyilli olduğu yönünde idi; bu, kendisini daha sonraları Selanik dolaylarında ortalığı bir süreliğine karıştırıp 1555'te celladın elinde kötü bir şekilde hayatını kaybeden Düzmece Mustafa taraftarlarının elebaşlarından biri, hatta isyanın asıl yaratıcısı hâline getirmek için yeterli bir sebepti[44].

42 Trevisano, bu hadiseyi bu şekilde anlamaktadır ki, şöyle demektedir (s. 174): "Ama şimdi karışıklık ve ayaklanma sebepleri hemen tümüyle ortadan kalktığından, herkes sadece sâkinleşmekle kalmayıp önceki korkulardan kurtulmuş olarak yaşasa da, Sultan Selim'in bir karşıtlık çıkmadan imparatorluğa çıkmasını bekliyordu;...halk ve yeniçeriler tarafından çok sevilmese de, şimdiye kadar değerli bir kişi olarak ün kazanmadığı ve kibirli tabiatı yüzünden Türkler tarafından selâmetsiz sultan olarak adlandırıldığı hâlde".

43 Navagero, (s. 76), Bâyezid hakkında şöyle demektedir: "barışa eğimli, silahla arası iyi değil"; Trevisano (s. 116) ve *Relazione Anonimo*, s. 216 buna uygundur: "Sultan Bâyezid içi kararmış bir tabiata sahipti ve okumayı iş edinmişti; şimdiye kadar askerler arasında pek seveni olmadığı gibi fazla itibarı da yoktu".

44 Navagero, s. 76'da: "bu Sultan Bâyezid'in daha çok Sultan Mustafa'dan yana olduğu söylenir", demektedir. Neredeyse romana varacak bir süsleme ile Busbecq tarafından, Şehzâde Bâyezid'in Düzmece Mustafa'nın isyanına katıldığına dair fevkalade anlatım muhtemelen buna dayalı idi (*Epist.* II, 125-137). Hürrem Sultan'ın önce Bâyezid'in Selim'e nazaran sultanın gönlünde yer etmesini istediğini; bunu başaramayınca Bâyezid'in öldürülen üvey ağabeyinin taraftarlarına uyarak, bilhassa para yardımları ile desteklediği Düzmece Mustafa isyanının fırsat bilerek, taht halefliğini zorla elde etmeye çalıştığını ve nihayet, bu isyanın olumsuz sonuçlamasından dolayı bu planının başarısız olmasının ardından, Hürrem Sultan'ın arabuluculuğu ile Bâyezid ve öfkeli

İki kardeşi birbirine düşüren, sultanın bir kez daha taht ve imparatorluk açısından yüreğini titreten ve sonunda Bâyezid'in ve ailesinin tamamının yok olmasına sebep olan kardeş kavgasına dönüşen düşmanlığın sebebi ve çıkış noktası, yalnızca Osmanlı tarihlerinde yeterli açıklamalar bulabildiğimiz başka şartlardan kaynaklanıyordu. Bu, Hürrem Sultan'ın büyük nüfûzu ile 1555'te tekrar veziriazamlığa getirilen Rüstem Paşa ile husumete düşmüş olup, Şehzâde Selim'in kâhyası olarak makamını sahte ve sadâkatsiz bir mektupla yalnızca kardeşleri birbirlerine düşürmek için değil Bâyezid ve Sultan Süleyman'ın arasını da artık barışmanın mümkün olmayacağı bir biçimde bozmak için suistimal eden Lala Kara Mustafa Paşa'nın ihanetinin eseri idi.

Zayıf Bâyezid'in kurban gideceği bu ihanetin en önemli sebebi, Lala Kara Mustafa Paşa'yı selefi Kara Ahmed Paşa'nın musahibi olarak hakarete varan bir horgörme ile karşılayan Rüstem Paşa'ya duyulan nefret ve şahsî hırstı. Lala Kara Mustafa Paşa zamanı geldiğinde veziriazam olarak imparatorluğun en yüksek makamına gelmek istiyor ve amacına en iyi şekilde tahtın varisi olarak gösterilen Selim'in gönlünü önceden kazanarak ulaşabileceğini düşünüyordu. Bunu da Selim'e Bâyezid'in babasının tahtına yönelik sözde niyetlerini bildirmekten ve bunu hedefleyen hareketlerine karşı uyarıda bulunmaktan daha iyi bir şekilde başaramazdı.

Eskiden beri güvendiği Lala Kara Mustafa Paşa sahte sözlerle kendisini ve hanesini felakete sürükleyecek acele adımlar atmasına sebep olmasaydı, barışsever Bâyezid böyle bir şeyi asla düşünmezdi. Lala Kara Mustafa Paşa, şarap ve kadınlarla zevküsefaya düşmüş Selim'i ortadan kaldırmaya cesaret etmesi gerektiğini yazdı; o zaman taht her halükârda kendisine kalacaktı; bunun için silahlarda talihin mutlaka lehine olacağı cüretkâr bir meydan okuma ile açıkça düşmanlık göstermesi yetiyordu.

Hükümdar olmanın verdiği cazibe Bâyezid'in barışçıl ruhunu dahi tahrik etti. Direnemedi. Yazdığı hakaret dolu mektuplar, hain paşanın tavsiyesi üzerine Selim'in yumuşak karakterinden dolayı hakettiğini düşündüğü horgörme

babası arasında göz yaşartıcı bir barışma sahnesinin yaşandığı – ne Osmanlı kaynaklarının; ne de bilhassa Venedikliler ve aynı dönemin Fransız raporları olmak üzere, daha iyi Batılı kaynaklarının tüm bunlardan haberi vardır. Busbecq, yalnızca söylentilere dayanan bu gibi hadiseleri hayal gücü ve klasik stili ile mümkün olduğunca süslemeyi çok seviyordu ve sahip olduğu itibar tabii ki daha sonraki zamanlarda bu parlak tasvirlere tarihsel bir karakter vermektedir.

işaretleri –kadın giysileri ve etekler– ile birlikte, Selim'i düşmanlık göstermeye itecekti. Kahraman doğasına sahip olmayan Selim ise bunlara rağmen hakkını ve onurunu silahlarıyla korumaya yanaşmadı. Önce kardeşinin mektuplarını gönderdiği ve Bâyezid'in imparatorluğun huzuru için çok büyük bir tehlike arz eden niyetlerini en karanlık biçimlerde tasvir ettiği babasının arabuluculuğuna başvurmayı uygun gördü.

Olayların hemen son raddeye getirilmesini istemeyen yaşlı sultan, önce Bâyezid'le ısrarla konuşarak ve onu ciddi bir şekilde uyararak hak ve uzlaşma yoluna geri çevirmeye çalıştı. Oysa bu yönde atılan adımların başarısız olması için hain Lala Kara Mustafa Paşa önceden tedbir almıştı. Sultanın bu konu ile ilgili mektuplarının yolda ele geçirilmesini sağlayıp taşıyıcılarını öldürtürken, Selim öfke içindeki babasına Bâyezid'in ulaklarını öldürttüğünü ve mektuplarını yaktığını söylüyordu[45].

Buna son derece öfkelenen Sultan Süleyman, yine de kaçınılmaz gibi görünen kardeş kavgasını önlemek için çareler arayacak kadar kendine hâkimdi. Oğullarının sancakbeyliklerini değiştirerek bu kavgayı ortadan kaldırabileceğine inanıyordu. O zamana kadar Karaman valiliği yapan Bâyezid Konya'dan daha uzak olan Amasya'ya gönderilirken, Saruhan sancakbeyi olarak Manisa'da bulunan Selim merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğine geçecekti. Sultan Süleyman, aynı anda yapılan bu değişiklikle yalnızca ikisinin de hakkını korumakla kalmayıp, mekân açısından birbirlerinden daha uzak kalmaları-

45 Osmanlı kaynaklarına, bilhassa Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi olarak onun entrikaları hakkında bilgi sahibi olan ve yazıları bizzat hazırlayan Âli'ye göre bu kardeş kavgası bu şekilde gelişmişti. Karşılaştırma için bk. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 366 ve 740. Bu hususlar hakkında hiç bilgi sahibi olmayan Busbecq, burada da yine gerçekle yanlışı zayıf yönleri renklerin parlaklığı ve gücü ile becerikli bir biçimde örten çekici bir resim hâline getirmeyi biliyordu. Ona göre (*Epist*. III, 124 ve devamı), Bâyezid Düzmece Mustafa isyanının başarısız olmasından sonra bile Selim ile taht için mücadele etme fikrinden vazgeçmemişti; yalnızca annesi Hürrem Sultan'ın nüfûzu, babasının uyarısına az da olsa kulak vermesini ve sâkin kalmasını sağlayabilmişti (nasıl olsa annesinin teveccühü onu sâkinleştiriyordu). Hürrem Sultan'ın 1558 yılında ölümünden sonra, artık çekineceği bir şey kalmadığından, kardeşinin ve babasının karşısına açıkça çıkmış; hatta İstanbul'da yeniçeriler arasında taraftar toplamaya çalışmış ve onların yardımı ile tahtı ele geçirmekten başka bir şey düşünmemişti. Amasya'ya gönderilmesinin başlıca sebebi buymuş.

nın aralarındaki husumeti ortadan kaldırmaya, gönüllerini tekrar biraraya getirmeye ve barışı sağlamaya en uygun çare olduğunu düşünüyordu[46].

Selim, hiç itiraz etmeden babasının emirlerine uydu. Bu değişikliğin kardeşi ile mücadele etmeden önce kendisini silahsız bırakmaktan ve kardeşine Kütahya'dan tahta giden daha kısa yolu açmaktan başka bir amaç gütmediğinin farkında olan Bâyezid ise bahaneler buldu ve Konya'dan ayrılmayarak gerektiğinde hakkını silahlarla aramak üzere bir ordu topladı. Sultan Süleyman'a ağabeyi Mustafa'nın trajik sonunu hatırlattığı için Amasya'dan nefret ettiğini bildirdi; kendisine çok daha lehinde bir sancakbeyliği vermesi hâlinde iradesine boyun eğecekti.

Bu direnişten dolayı kendi güvenliğinin tehdit altında olduğunu düşünen Sultan Süleyman, kararından kesinlikle vazgeçmedi; Bâyezid'e bu yöndeki kararının kesin olduğunu ve hiçbir şekilde değişmeyeceğini ve değiştirilemeyeceğini bildirdi; bu yüzden derhal Amasya'ya doğru yola çıkmalı idi[47].

Sultan Süleyman'ın bu haberi yerine ulaştırmakla görevlendirilen dördüncü veziri Pertev Paşa, Bâyezid'le yaptığı kısa süreli müzakerelerden İstanbul'a eli boş döndü. Bâyezid'in son sözleri, babasına itaat etmeyi daima ilk görevi olarak göreceği ama hakaretlere ve Selim'in kendi haklarına el koymasına tahammül edemeyeceği yönünde idi[48]. Silahlarını babasına yöneltmeyi asla düşünmemişti; onun derdi yalnızca kardeşi ile olduğundan, birinden birinin yok olacağı bir ölüm kalım mücadelesi kaçınılmazdı[49].

Sultan Süleyman, bunun üzerine derhal Rumeli Beylerbeyi ve Üçüncü Vezir Sokollu Mehmed Paşa'ya, Selim'e kardeşinin muhtemel saldırılarına karşı

46 Busbecq'in anlatımı burada Osmanlı kaynaklarına da uygun olarak yine gerçeğe dönmektedir; s. 227'de şöyle demektedir: "rakibi, gönüllerinin birleşeceği birbirinden uzak mekânlara gönderiyorsunuz, yakınlık çoğu kez uyumu bozar".

47 Busbecq, *Epist.* III, 230: "Bunları Süleyman, bizzat kendine karşı bir direniş olarak kabul ediyordu ...Bâyezid'a sükûnet içinde cevap verdi vilayetin değiştiremeyeceğine ilişkin, bu konudaki hükmünde değişiklik yapmaksızın".

48 "Öte yandan, buyruklarının otoritesine itaatin en önde geleceğini, Selim'e gelince, onun hakaretlerine ve selâmetine karşı koymasına uzun süre katlanamayacağı babasına iletildi". Bâyezid'in Pertev Paşa ile İstanbul'a gönderdiği ultimatom bu idi. Busbecq, *Epist.* III, 231.

49 Busbecq, *Epist.* III, 233: "Kardeşiyle arasındaki görev ve yaşam rekabeti, onun kaçınılmaz kılıcıyla sona ermek durumundadır ya da kendisininkiyle onun; her ikisinin hayatta kalması caiz değildir".

himaye ve yardım sağlamak üzere orduyla Anadolu'ya geçme emrini verdi. Aynı amaçla Anadolu ve Karaman beylerbeyleri ordularıyla birlikte belirleyici olacak nihaî muharebenin yapılacağı Konya Ovası'na çağrıldılar. Zira Sultan Süleyman, bilhassa buradan komşu Araplara zengin ganimetler vadedildiği takdirde sultandan ayrılmasına her şekilde destek olacaklarından, sadâkatlerine güven olmayan iki eyaleti, Suriye'yi ve Mısır'ı kolayca ele geçirebileceğinden, Bâyezid'in buraya üstün güçte askerî kuvvetlerle yerleşmesini istemiyordu; ayrıca en kötü ihtimalde Bâyezid'e buradan tüm Hristiyan ülkelerine giden yollar da açılıyordu.

Bu tür endişeler sebepsiz değildi. Hadiseler buraya kadar geldiğinden, Bâyezid büyük bir taraftar grubu kazanmıştı. Birçoğu davasının görünürdeki haklılığı, bu belirleyici anda gösterdiği kahramanca cesaretle daha da yücelen ve çok daha olumlu bir izlenim bırakan kişiliği ve Selim'in tiksinti uyandıran karakterinden dolayı Bâyezid'in tarafına geçmişti. Bâyezid'in dış görünüşünde babasının aksini, saygınlığını ve soyluluğunu gördüklerini düşünürlerken, asla sevilmeyen annesi ile daha fazla benzerlik taşıyan Selim şaraptan kızarmış yüzü ve iğrenç bir şekilde şişmiş vücudu ile uzun zamandan beri halkın ve ordunun alay konusu hâline gelmişti. Selim'in, babasının şüphesini çekmemek için halkın sevgisini istemediğini bizzat söylediği anlatılıyordu[50].

Neticede Bâyezid çok geçmeden, çekirdeği Kürt ve Türkmen sipahilerle Şehzâde Mustafa'nın oraya buraya dağılan taraftarlarından oluşan yaklaşık 20 bin kişilik bir ordunun başına geçti. Yeniçerilerin de bir kısmı Bâyezid'in tarafına geçmişlerdi; yalnızca Sokollu Mehmed Paşa'nın dirayeti sayesinde sultanın ordusunda kalmaya ikna oldular.

Bâyezid, birliklerinin cesaretine ve gücüne güvenerek Konya'da meydan okuyucu bir tutum içine girdi ve dikkatsizce fazla tehditkâr konuşmaya başladı: Sultan Süleyman, ordusunu Avrupa'da bırakmalı idi; kendisini ele geçirmek o kadar kolay olmayacaktı; en iyi ihtimalle dahi terkedilmiş bir çöl bulacaktı; zira güvenli bir sığınak bulmuştu bile; ama ülkeyi terketmeden önce

---

50 Busbecq, II. Selim'in rahatsız edici şahsiyetini böyle resmetmektedir (s. 236): "Aşırı oburluğu yüzünden ağır ağır yürüyordu; şişkin avurtlarıyla yüzünde yakışıksız bir aşırı kırmızılık vardı, aşırı bir askeri nükte tıkınmış denecek kadar...ne de kendine bir iyiliği lâyık görüyordu; bizzat kendisinin kabul ettiği gibi, halkın sevgisini kazanarak babasının duygularına hakaret etmek istemiyordu; böylece sadece babasına karşı aziz olmak istiyor, başka herkese karşı sevimsiz davranıyordu".

ikinci bir Timurlenk misali çöle çevirecekti. Ne yazık ki karşısında sayı ve teçhizat bakımından çok daha üstün bir güçle karşısına çıkan ve savaşta çok daha deneyimli rakipleri vardı. Konya Ovası'nda iki gün boyunca dengede kalan kıyasıya bir mücadeleden sonra silahların talihi nihayet Bâyezid aleyhine döndü (29 ve 30 Mayıs 1559).

Selim zaferin daha fazla peşinden koşmaya gerek duymadığından, Bâyezid ordusundan kalanlarla düzenli bir hâlde Amasya'ya ulaştı ve burada, bu talihsizlikten dolayı hayal kırıklığı içinde, babasından yazılı olarak af diledi. Lala Kara Mustafa Paşa'nın yolda gözcüleri aracılığıyla yakalattığı mektup gerçekten Sultan Süleyman'ın eline geçmiş olsaydı dahi öfkesini yumuşatmayı başaramazdı. Zira Bâyezid'in Konya'da mağlup olduğunu ama hiç yara almadan Amasya'ya kaçmayı başardığını öğrenir öğrenmez, 5 Haziran'da âdeta imparatorluğun tamamının iyiliği söz konusuymuş gibi kaçağın takibini şahsen yönetmek üzere birliklerinin başında törenler arasında Üsküdar'a geçti[51].

Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa ve bazı Anadolu paşalarına Sivas'ta kalan Selim'le birleşerek Bâyezid'i takip etme ve kendi canları pahasına onu ölü veya diri olarak hemen geri getirmeleri emri verildi. Hepsi derhal Amasya'ya doğru yola çıkarken, başkentinin güvenliği için endişe duyan Sultan Süleyman, Üsküdar'da kısa bir süre kaldıktan sonra, bayramı geçirmek üzere İstanbul'a döndü.

Bâyezid, zamanla tekrar 12 bin kişiye kadar çıkan seçkin ve kararlı birliklere sahip olmasına rağmen, bir kez daha silahların talihini ne denemek istedi ne de deneyebilecek durumda idi. Bu yüzden babası ve kardeşi ile uzlaşmaya çalışma gayretinin boşuna olacağına kanaat getirdikten sonra, İran'a kaçıp, ailesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun en amansız düşmanı Şah Tahmasb'a sığınarak kurtulmaya karar verdi.

Daha sonra bu yüzden canını vermek zorunda kalan Erzurum beylerbeyinden [Ayas Paşa] destek alarak ve sultanın kendisini takip eden birlikleriyle ağır mücadeleler altında dört oğlu ve saray efradının tamamıyla, burada dahi kendisine ulaşmaya çalışan takipçilerinin nihayet İranlı sınır birlikleri tarafından geri dönmeye zorlandıkları Aras Nehri'ni geçti. Yalnızca Bâyezid'in henüz daha küçük bir çocuk olan Amasya'da bıraktığı en küçük oğlu takipçilerinin

51 Burada şahit olarak konuşan Busbecq (s. 242-261), Sultan Süleyman'ın sefere çıkışı ve ordugâhı hakkında ileride inceleyeceğimiz askerî teşkilat sırasında geri döneceğimiz ilginç bir resim çizmektedir.

ellerine geçti ve Sultan Süleyman'ın emri üzerine Bursa'ya getirilerek gözetim altına alındı.

O dönemlerde Sultan Süleyman ile barış içinde yaşayan Şah Tahmasb, başlangıçta kendisinden sığınma talep eden Bâyezid'i gerçi kabul etmekte tereddüt etmişti, ama sonunda yine de Bâyezid'i bir Osmanlı şehzâdesine lâyık onurlarla ve İran törelerine göre, Bâyezid tarafından aynı şekilde cevap gören zengin hediyelerle karşılamayı daha akla yatkın buldu. Şah, Bâyezid'i yalnızca Sultan Süleyman'ı sürekli korku içinde yaşatmak veya bazı tavizlerde bulunmaya zorlamak için kullanabilecek dahi olsa, şehzâdeyi elinde tutmakla sağlayabileceği avantajları hiçbir şekilde geri tepmemesi gerektiğini söylüyordu. Bu sinsi siyaseti mümkün olduğunca gizlemek için de kavgalı olan taraflar arasında arabuluculuk yapmaktan başka bir amaç gütmediğini ileri sürüyordu; baba ve oğul arasında barışçıl bir uzlaşma sağlamak için elinden geleni yapacaktı[52].

Sultan Süleyman böyle bir arabuluculuk istemiyordu. Aksine yararsız birkaç müzakereden sonra Bâyezid'in ve dört oğlunun derhal teslim edilmelerini talep etti. Şah, Bâyezid'in İran tahtı üzerinde gözü olduğuna dair haince iftiralara kulak verecek kadar zayıf olduğundan bu talebi yerine getirmeye meyilli idi. Yine de gönüllü oluşunun bedeli olarak aracıları vasıtasıyla başka taleplerinin yanısıra Bağdat'ın geri verilmesini isteyerek fazla ileri gitmemiş olduğunu düşünüyordu. Oysa Sultan Süleyman ve vezirleri bu gibi talepleri kabul etmeyi kendi güçlerine ve saygınlıklarına ihanet gibi görüyorlardı. Talepler hemen reddedildiler ve kibirli şahı zorla geri adım atmaya zorlamak için gerekli tedbirler alındı. Bu amaçla başarılı olmasa da İran sınırı yakınlarındaki Özbek, Türkmen ve Gürcü aşiretlerini ve hükümdarlarını şaha karşı ayaklandırmaya çalıştılar.

Tüm bunların bedelini talihsiz Bâyezid ve dört oğlu kadar ağır ödemek zorunda kalan başka kimse yoktu. Zira Şah Tahmasb, kısmen bu değerli rehineyi her şart altında elinde tutmak kısmen de İran tahtının güvenliğini ebediyen güvence altına almak için, en sadâkatsiz biçimde Bâyezid'i 3 bin kişiye

52 Çok titiz ve Osmanlı kaynakları ile uyumlu bir biçimde Busbecq, *aynı eser*, s. 261-272: "Babasıyla barış sağlayacak herşeyi yapmaktan geri kalmayacağı", diye söz veriyordu Bâyezid'e Şah İsmail. Her iki tarafın dürüst olmadan yazışmalar ve elçiler ile yürüttükleri uzun müzakereleri Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 372-376'da detaylı olarak vermektedir.

kadar düşmüş olan birliklerinin himayesinden yoksun bıraktıktan sonra oğulları ile birlikte Kazvin'de zindana attırdı.

Şah, yine de güçlü sultanla ilişkilerini tamamen koparmayı göze alamıyordu. Sultan Süleyman, yeniden gönderdiği ve şah tarafından hemen karşılık gören resmî bir elçilik heyeti ile oğlunun ve torunlarının teslim edilmesini istediğinde yumuşamaya başladı. Ancak şehzâdeye kendisini asla babasına teslim etmeyeceğine dair söz verdiğinden, bu talebi yerine getirmesinin mümkün olmadığını bildirdi; verdiği bu söz yine de esirlerin şehzâdeye karşı sözünün geçerli olmadığı Selim'in elçilerine teslim edilmesine mani değildi. Bu esnada tüm bu hadiselerin kendisi için artık basit bir para meselesinden başka bir şey olmadığını sezdiriyordu; uygun bir miktar para karşılığında talihsizleri cellatlarına teslim etmeye hazırdı[53].

Sultan Süleyman'ı ve Selim'i artık kim tutabilirdi? Divân-ı Hümâyûn'da da uzun süre takip ettikleri Bâyezid'in para karşılığında bu kadar kolay ortadan kaldırılabilmesi hâlinde bu cinayetin yerinde gerçekleştirilmesi çok daha kolay ve güvenli bulundu. Böylece 1562'de Sultan Süleyman'ın ve Selim'in temsilcilerinden oluşan karışık bir heyet Kazvin'e geldi ve uzun süren hapis hayatında çektiği acılardan dolayı artık tanınmaz hâle gelmiş Bâyezid'i ve oğullarını teslim aldı. Yayın uğursuz kirişi, çok geçmeden hayatları ile talihsizliklerini sona erdirdi ve Bâyezid'in Bursa'da tutulan beş yaşındaki oğlu da aynı akıbete uğradı. Sultan Süleyman, Bâyezid'in Kazvin'de oğullarıyla birlikte cellatlarının elleri altında can verdiğini öğrenir öğrenmez, Busbecq'in ifadesine göre bu taze canı da çok etkileyici şartlar altında zorunlu bir ölüme kurban etmek zorunda olacak bir haremağasını Bursa'ya gönderdi. İran şahına kısa bir süre sonra bu utanç verici ihaneti için kan parası ödülü olarak dörtte birini Selim'in karşıladığı en az 400 bin altın gönderildi[54].

---

53 "Bâyezid'in, büyük hadiseleri üstlenmiş olarak denetimine geçmeden önce gelişi kendisi için büyük bir ziyandı; bunları gözönünde bulundurmak doğrudur. Süleyman'ın para aradığını hissetti". Busbecq, s. 349.

54 Busbecq, s. 349–351. Busbecq, bilhassa Şehzâde Bâyezid'in en küçük oğlunun Bursa'da öldürülmesini, bu gibi cürümlerin iz bırakacak suretteki anlatımından özel bir etki beklediğini kanıtlayacak biçimde, detaylı olarak anlatmaktadır. Önemsiz bazı yan hadiseler dışında, o dönemin Venedik ve İstanbul elçileri De Boistaille ve De Petremol'un raporları da Busbecq'in ifadelerine uymaktadır (*Négociations*, II, 653, 654 ve 707). Hadisenin bu şekilde sona ermesine Batı'da büyük bir önem veriliyordu, zira Divân-ı Hümâyûn'un, bilhassa o dönemlerde barış için müzakerelerin sürdürüldüğü İspanya

Oysa Sultan Süleyman, bilhassa son günlerinde oğullarının ve torunlarının öldürülmesinin yalnızca kendi korkusunun ve zayıflığının bir neticesi ve bu esnada kandırılan, ihanete uğrayanın kendisi olduğunu anladığı için –kaynaklar bu konuda hiçbir şüphe bırakmamaktadır– böyle bir bedel karşılığında dahi ruhunun bir kez kaçan huzurunu geri alamadı. Tüm bunlar tabii ki karakterinin değişmesi üzerinde etkisiz kalamazdı. Daha önce gördüğümüz gibi, yaşamının son yıllarında gittikçe daha içine kapanık, daha şüpheci ve aşırı derecede batıl inançlı oldu. Eskiden büyük zevk aldığı ve ruhunu neşelendiren şarkılara ve sazlı çalgılara dahi tahammülü yoktu. Çok kutsal olduğu söylenen yaşlı bir kâhinin, Busbecq'in ifadesiyle gaibten haber veren bir kadının dindarca sözleri, bu muhteşem hükümdarın dahi cesaretini böylesine kırmış ve boyunduruğu altına almıştı. Bu gibi boş dünyevî uğraşların ruhunun iyiliğini tehlikeye attığını ve bunları hemen bırakmadığı takdirde öldükten sonra ağır cezalara maruz kalacağını söylüyordu. Kısmen altın ve değerli taşlarla süslenmiş tüm çalgıların ateşe atılmasına ve sultanı neşeli şarkılarıyla eğlendiren tüm çocukların saraydan sürülmesine dair kesin emirler, ceza gerektiren bu gibi sevinçleri anında sona erdirdi[55].

Başka bir zaman, yemek yerken değerli gümüş takımlar kullanmanın yalnızca israf olduğu söylendi ve hemen bu takımlar da sultanın sofrasından yok oldular ve yerine hiçbir görkemi ve değeri olmayan toprak kaplar kullanılmaya başlandı[56].

Kralı II. Felibe'ye ve Kayser I. Ferdinand'a karşı tutumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağı tahmin ediliyordu. Boistaille, 11 Mayıs 1561'de Medicili Katerina'ya, şahın Bâyezid'i teslim edeceğine dair yayılan söylentilerle ilgili olarak şöyle yazıyordu: "Eğer bu haber doğruysa, bu büyük sultanı barışta dizginleyebilecek başka bir imkâna sahip olmayan Kral Felibe'ye götürülebilecek iyi bir haber değil". Hammer, *aynı eser*, III, 381'de Kazvin'deki idamın 25 Eylül 1561'de gerçekleştirildiğine dair bilgiyi, ancak 1562 Ağustos'unun sonuna doğru bu hususta kesin bilgiler veren, İstanbul'dan gönderilmiş Fransız raporları çürütmektedir.

55 Busbecq, *Epist.* IV, 293: "Bu hükümdar günden güne daha dindar oldu, yani daha boş inançlı. Çocukların çalgılarından ve şarkı söyleyenlerin ahenkli sesinden hoşlanıyordu ama bunların hepsi bir Sybilla, yani kutsallık sanatıyla ünlü bir yaşlının müdahalesiyle bitti; yaşlı, bunlara son vermezse ölümden sonra onu büyük cezaların beklediğini söylemişti. Bundan endişe duyup bütün müzik aletlerini, her ne olursa olsunlar, her ne kadar üstün bir çalışma ürünü altın ve gümüşle işlenmiş de olsalar, hepsini parçalayarak ateşe attırdı".

56 *Aynı eser*, s. 294.

Sultan Süleyman, daha önce de bahsedildiği gibi, şaraptan büyük bir titizlikle uzak duruyordu. Üstelik bundan böyle sultanın hiçbir uyruğu, hatta Yahudiler ve Hristiyanlar dahi şarap içmeyeceklerdi. Bu yüzden İstanbul'a şarap ithali aniden büyük cezalar altında genel olarak yasaklandı. Busbecq'in anlattıklarına göre, ancak Divân-ı Hümâyûn'da bu hususta yapılan ciddi müzakerelerden sonra en azından Hristiyan devletlerin elçilerine ihtiyaçları kadarını gece vakti limandan evlerine sessizce götürme izni verildi[57].

Tabii ki Selim de zevküsefaları konusunda babasından birçok kez ağır sözler işitmek zorunda kaldı. Ancak babasının uyarılarının başarılı olamayacağı kadar şarabın ve şehvetin zevkine düşmüştü. Diğer taraftan yaşlı sultanın gönlünü kayıtsız şartsız itaat ve bunun dışında da sonuna kadar sessiz kalarak kazanmayı çok iyi biliyordu[58].

Sultan Süleyman'ın bu şanlı hükümdarlığında, en ağır biçimde yine sultanın kendisi tarafından hissedilecek trajik bir kaderin hüküm sürdüğünü kim gözardı edebilirdi. Zira ne Osmanlı gücünü dünya tarihindeki önemi açısından zirveye taşıyan zaferlerinin şanı, ne de imparatorluğun içinde çok yönlü yönetimini yücelten barış eserlerinin görkemi, Osmanlı gücünün gerilemeye başlamasının kendi zaafları ve yanlış yerde ılımlı davranarak yaptığı hatalara dayandığı iddialarına maruz kalmasını engelleyebildi.

IV. Murad zamanında yazdığı eserde imparatorluğun gerilemesinin gerçek sebeplerini araştırmaya çalışan bilgili ve âlim bir kişi olan Koçi Bey, Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının daha sonraları da yayılmaya devam eden şanı ile artık örtülmesi mümkün olmayan zayıf yönlerini ortaya çıkarmakta sakınca görmedi. Zayıflıklarını bilhassa Sultan Süleyman'ın Divân-ı Hümâyûn'un toplantılarına zamanla iyice uzaklaşıp şahsen katılmayarak gösterdiği ilgisizlikte buldu ki bu, vezirlerin gücünü ve nüfûzunu

57 Busbecq, s. 295'te Hristiyan elçilerin de yalnızca su içmek zorunda bırakılmalarına dair Divân-ı Hümâyûn'da yapılan eğlenceli müzakereleri aktarmaktadır.

58 "Efendi, şarap içmemesi için Sultan Selim'i uyarmak üzere birini gönderdi ve Selim aracılık yapan kişinin rütbesini tenzil etti", 14 Kasım 1562 tarihli Venedik elçi raporu, Hammer, *aynı eser*, III, 393. Oysa Şehzâde Selim'in Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarında babasına sevgisinden ziyade ona duyduğu korkudan dolayı biraz daha ölçülü davrandığı söylenmektedir. Venedik Balyosu Daniele Barbarigo, 1564 tarihli raporunda şöyle demektedir (Relazione, Albèri, III, 34): "Seve seve içiyordu ama alışık olduğundan daha az, babasını üzmemek için, sevdiğinden değil, korktuğu için".

en yüce hükümdarlık kudretini zayıflatıp güçlendirmeye ve arttırmaya yarayan bir aksaklıktı.

Koçi Bey'in kanıtlamaya çalıştığı gibi, ilk kez Sultan Süleyman'ın imparatorluğun en yüksek makamı olan veziriazamlığın yalnızca ordunun veya idarenin en yüksek makamlarında kendilerini kanıtlamış olan kişilere verilmesine dair geleneksel düzenlemeden sapması devlet mekanizmasının muhafaza edici unsurları üzerinde çok daha menfi bir etki bırakmıştı. Ne Makbul İbrahim Paşa ne de Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'ın en kudretli iki veziriazamı, bu gruba dahildiler. Aksine veziriazamlık görevine getirilmelerini daha ziyade sultanın keyfine ve devlet işlerinin yürütülmesi ile kimi zaman imparatorluğun kaderi üzerindeki yıkıcı etkileri bu dönemden sonra gittikçe daha fazla hissedilmeye başlayan sarayla hareme yakınlıklarına borçluydular. Hürrem'in ve Rüstem'in trajik sonuçlarını yukarıda gördüğümüz facialarla dolu entrikaları, merkezi haremin en gizli odalarında bulunan ve devlet idaresinin itici güçlerini zamanla en âdi tutkuların en aşağı ortamlarına indirgediğinden, hatta sonunda sultanları dahi rüşvet yiyen entrikacıların, haremağalarının ve dalkavukların köleleri hâline getirdiğinden, Osmanlı gücünün ve kuvvetinin gerilemesinin en önemli sebebi olarak tanımlanması gereken nefret uyandırıcı kadınlar ve musahibler yönetiminin ilk örneği idi.

Sultan Süleyman'ı veziriazamlarının eline çok fazla güç vermekle suçluyorsak, Rüstem Paşa'nın açgözlülüğüne, para düşkünlüğüne ve rüşvete meyilli oluşuna meydan vermek, hatta dolaylı olarak desteklemiş olmakla da suçlamak gerekir. Zira bir taraftan tiksinti uyandıran cimriliğinden ne kadar nefret de etse diğer taraftan genel olarak istediği gibi hareket etmesine izin veriyordu. Çünkü Rüstem Paşa, kendi cebini düşünürken, aynı zamanda sultanın ve mîrî hazinenin de menfaatlerini –Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki malî durumunu incelerken bu konuya tekrar döneceğiz– en azından görünüşte kuruşuna kadar hesaplanan bir tutumlulukla korumayı çok iyi biliyordu. Oysa bu şekilde küçük tasarruflarla ve anlık olarak kazanılanlar, Rüstem Paşa tarafından mükemmel hâle getirilip zamanla kamu teşkilatının tüm kollarını ve tabakalarını sinsi bir zehir gibi sararak genel refahın kaynakları ile güvenli ve verimli bir devlet gelişimi için çok gerekli olan maddî imkânların zamanla azalmasına ve sonunda tamamen kurumasına sebep olan hayırsız rüşvet sisteminden dolayı büyük harcamalarda ve tüm zamanlar için tekrar kaybediliyordu.

Zira çıkış noktasının ve yayılmasının yine Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı zamanında ortaya çıktığı iddia edilen bir başka aksaklık, çok geçmeden sarayın ve haremin dar alanından çıkıp devletin ileri gelenlerinin, vezirlerin ve paşaların geniş ortamlarına nüfûz eden her türlü ölçüden uzak lüks yaşam merakı, büyük ölçüde bunun yalnızca doğal bir sonucu idi[59].

Oysa Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının daha sonraki nesiller tarafından iyi ve kötü yanlarının tartıldığı kefelerde, etrafında böylesine umut saçan evladı varken bunların arasından en yeteneksiz ve en ahlaksızına atalarının şanlı tahtını bırakmak, imparatorluğun kaderini böyle birinin ellerine teslim etmek zorunda kalışı ağır basıyordu. Bu hadiselere duyduğu tüm acıları içinin derinliklerinde saklayabilmiş ve son nefesine kadar kendine hâkim olmayı başarmış olsa bile, Sultan Süleyman'ın yaşamının son yıllarında kaderine küstüğüne ve sızlayan vicdanını geleceğe dair büyük endişelerin kapladığına dair –ki bunlardan daha önce de bahsetmiştik– oldukça kesin bilgiler vardır[60].

Belki dünya tarihinde Sultan Süleyman ile Sultan II. Selim arasında olduğu gibi, iki hükümdar arasında, tahta ardı ardına geçen baba ve oğul arasındaki zıtlıklar asla bu kadar aşikâr, imparatorluk için bu kadar uğursuz ve belirleyici olmamıştı. Zıtlıklar daha dış görünüşlerinde dahi bariz bir şekilde ortaya çıkıyordu. Sultan Süleyman, bilhassa gençliğinde, zarafetin ve saygınlığın birleştiği görünüşünün azameti ile herkeste hayranlık uyandırırken, Selim'in kişiliğinde insanı tiksinecek kadar iğrendiren ve iten bir şey vardı.

Venedik Elçisi Andrea Badoero'nun 1573'te Selim'i tasviri şöyle idi[61]: "Sultan Selim, 53 yaşında, tıknaz ve gerek kadınlarla gerekse aşırı derecede tükettiği şarapla haşır neşir olarak yaşadığı sürekli zevküsefaların sonucu olarak hastalıklı bir adamdır. Görünüşü son derece çirkindir; vücut yapısında öyle bir uyumsuzluk var ki, bilhassa gerek tükettiği aşırı miktarda şaraptan gerekse hazım için içmeyi alışkanlık hâline getirdiği kaynaktan ötürü mahvolmuş ve kızarmış yüze sahip olduğu için herkes insandan ziyade canavara benzediği kanısına vardı. Eğitimi ve sanat ile bilime karşı hiç duygusu yok; okuma yazması dahi çok azmış. Konuşmalarında son derece kaba ve beceriksiz; işlerden

59 Koçi Bey'in eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine dair bu imalar hakkındaki detaylar için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 489.

60 Karşılaştırma için bk. Bu eserin II. cildinde s. 907 ve devamında Sultan Süleyman'ın karakteristiği hakkındaki notlar.

61 Albèri, I, 360'ta Andrea Badoero, *Relazione*.

hiç anlamıyor ve yorulduğu için hareket etmeye de dayanamadığından, bu devasa imparatorluğun yönetiminin bütün yükü birinci vezirin omuzlarına yüklenmiş vaziyettedir. Açgözlü, tiksindirici, sapkın, ölçüsüz ve tüm hareketlerinde aceleci ve dikkatsizdir. Bilhassa üç ayda bir yıllık ortalama 50 bin Venedik altını maliyetle çıktığı leopar avı başta olmak üzere, ava çok meraklıdır. En çok sevdiği şey ise günlerce zevkine vardığı yemek ve içmektir; kimi zaman iki üç gün sofradan kalkmadığı oluyor. Bu yüzden Yahudi Josef Nassi'yi (Miquez) üstün tutuyor ve o büyük bir nüfûza sahiptir; zira en seçkin yemeklerin ve en leziz içeceklerin yaratıcısıdır".

Bu Yahudi'nin böyle bir oburluk karşısında sürekli yeni damak zevkleri yaratmayı ve onları daha cazip kılmayı başarması gerçekten de Selim'in sınırsız güvenini kazanmasını sağlamıştı. Sultanın sofrasına gösterdiği titizliğin işareti olarak zaman zaman sofraya getirdiği leziz yemekler ve güzel şaraplar, her türlü endişeden uzak tüketilebilmeleri için sadece Nassi'nin mührüyle mühürlenmiş olurdu. Aralarında genelde insanı içmeye iten birçok tuzlu ve baharatlı yemekler de vardı[62].

Şövalye olarak Andrea Badoero'nun elçi heyetinde bulunan başka bir Venedikli olan Constantin Garzoni ise, elçinin Selim hakkında çizdiği resme kendi raporunda oldukça ilgi çeken ve daha o zamanlar içten içe tamamen ahlaksızlaşmış ve çürümeye yüz tutmuş hareme daha derinden bir göz atmamızı sağlayan bazı karakteristik özellikler ekliyordu.

Selim asla ciddi bir faaliyet gösterememişti. Vaktini kendisine genelde musahibi [Şemsi] Ahmed Paşa'nın eşlik ettiği sofrada yemek ve içmekle geçirmediği zamanlarda, ya erkek ve kız çocuklarıyla eğleniyor ya Ahmed Paşa'nın yaşlı bir kadın olan ve sempatik tavırları ve esprili fikirleri ile çok eğlendiği ve aynı zamanda kendisine dâyelik yapmış olan annesi ile neredeyse sürekli satranç oynuyor ya da can sıkıntısını bilhassa birini çok sevdiği cücelerin, dal-

---

62 Albèri, II, 67'de Luigi Bornizzo, *Relazione* (Balyos Daniele Barbarigo'nun sekreteri idi): "Adı geçen Don Josef zaman zaman ona çok sayıda (şarap) hasırlı şarap şişesi gönderir, ayrıca sonsuz sayıda türde paket; ve majesteleri Sultan Selim o şişeleri ve mühürlü paketleri görünce o şarabı içer ve o paketlerden yer, başka bir güvence aramaksızın ve ona güvenini belli eder, çok sevdiği hizmetkârıymış gibi". – Aynı dönemden başka bir elçilik sekreteri olan Jacopo Ragazzoni, aşırı tatlardan dolayı damak tadını kaybetmiş II. Selim'in damağını yemeğe ve içkiye teşvik etmeye çalışması hakkında şöyle demektedir: "daha çok tat almak için seve seve en çok salam ve istakoz yer, bunlar da içmeye yöneltir". AlbèrI, 97'de *Relazione* 1571.

kavukların ve dilsizlerin anlamsız ve müstehcen oyunlarıyla geçiriyordu[63]. Bilhassa sıkça kendisinin dahi şehvetle arzu duyduğu zevklerden uzak durmasına sebep olan berbat cimriliği herkesin genel olarak Selim'den nefret etmesinin sebebi idi.

Sadâkat ve inancın ne olduğunu bilmezdi. Verdiği sözler, kaprislerinin tıpkı şarapları gibi değiştirdiği oyuncakları idi. Sarhoş olduğunda korkunçtu ve ayıldıktan sonra kimi zaman pişmanlık da duymuş olabileceği en çirkin cürümler işleyebilecek durumda idi. Böyle bir anda kapıkullarından birini kendi elleriyle attığı bir okla yere serdiği ama sonradan büyük bir pişmanlık duyduğu anlatılıyordu.

Bu arada kendinden ve kendi gözünde abarttığı yeteneklerinden son derece emindi. Elindeki güç kendisine sonsuz gibi geliyordu ve dünyanın tüm diğer hükümdarlarına kibirle yukarıdan bakıyordu[64]. Devlet işleri ile aslında hiç uğraşmamasına rağmen, nadiren de olsa düşüncesini açıkladığında itirazlara tahammülü yoktu. Karakter zayıflığının en kesin işareti olan bu inatçılığından dolayı, genelde görüşüne ve becerikliliğine herşeyi emanet ettiği Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'yı kimi zaman delirtiyordu[65]. Kendini beğenmişliği de eksik değildi. Beyaza çalmaya başlayan saçlarını ve sakalını siyaha boyuyordu ki bu, başını devasa büyüklükte bir sarıkla daha da çirkinleştirdiğinden, çirkin başının iticiliğini daha da artırıyordu. Şiir sanatından –ki manevî yaşamı hakkında övgüyü hakeden tek yönü bu idi– uzak değildi ve ayık olduğu zamanlarda kimi şiirsel düşünceyi uygun bir biçime sokmayı başarmıştı[66].

Sultan Süleyman'ı ve Sultan Selim'i birbirinden ayıran zıtlıkları göstermek için zengin kaynaklardan yararlanabileceğimiz bu tasviri, ayakta kalma

---

63 Albèri, I, 402'de Constantin Garzoni, *Relazione* (1573): "Kadın ve çocuklarla şakalaşır ve zamanının büyük bir bölümünü Ahmed Paşa'nın annesiyle satranç oynayarak geçirir; bu, onun eski dadısı olan yaşlı bir kadındır, ona alışık olduğu şakaları yapar. Cüce ve soytarılarla ilgilenir, bir dilsizin başını okşar".

64 Garzoni, *aynı eser*: "Her zaman haklı olduğuna inanır, kendisine olduğundan fazla değer verir, dünyanın tüm diğer güçlerini küçük görür".

65 *Aynı eser*: "kendisine karşı düşüncede olan bir kişiyi anlamak istemez bile". Aynı şekilde Ragazzoni, *aynı eser*, s. 97: "devlet işlerine çok az zaman ayırır, herşeyin yönetimini muhteşem Mehmed Paşa'ya bırakır; ancak, bir düşünceye saplandığında ondan güçlükle ayrılır".

66 Garzoni, s. 403: "Selim'in uğraşı vardır, şiirle meşguldür ve çoğu kez gözdesi Ahmed'e dizeler yazar".

gücü hükümdarının kişiliğine ve şahsında temsil ettiği yegâne otorite olma hâline dayanan bir devlet mekanizmasının, böyle bir değişiklikten dolayı en derinden nasıl saldırıya uğradığını kanıtlamak için daha fazla devam ettirmeye gerek yoktur. Devletin muhafaza edici güçlerinin ilerleyen yozlaşmaya karşı uzunca bir süre iyileştirici bir denge oluşturan başka unsurları olmamış olsaydı, bir kez yerleşen yozlaşma tohumları muhtemelen çok daha hızlı bir şekilde gelişmiş olurdu. Yine de meselenin doğası gereği bu unsurlar uygulamadaki etkinlikleri açısından daha ziyade devlet idaresinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve kelimenin tam anlamıyla devletin anayasası olarak kabul edilmişlerdir. En azından her ikisi de burada öyle iç içe giriyorlardı ki kesin bir ayrım yapmak mümkün değildi.

Bilhassa Osmanlı'nın devlet mekanizmasının uygulamadaki gelişimini incelemeye yönelik amacımız için bu unsurları devlet idaresi ile ilişkileri açısından ele almamız uygun olacaktır. Bu esnada idarenin çeşitli kollarının önceleri devlet yapısının temel biçimleri ile nasıl bir ilişki içinde oldukları ve bunlardan zamanla uzaklaşmalarının imparatorluğun gerilemesini nasıl hızlandırdığı ve sonunda iyileştirilemez hâle getirdiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

---

2) Devlet İdaresi

Osmanlı devlet teşkilatının en yüksek makamı veziriazamlıktı. Bu makam asıl itibariyle şark devlet yapısının müstesna ve önemli bir parçasını teşkil etse ve en eski zamanlara, Asya'daki devletlerin oluşumuna kadar geriye doğru takip edilebilse de, gelişiminin doruk noktasına ancak Sultan Süleyman döneminde tüm görkemi ile karşımıza çıkan Osmanlı veziriazamlık makamının gücü ile varmıştı.

Ancak bu makam da Osmanlı'nın devlet olarak geliştiği tüm dönemlerde hep aynı kalmadı. İmparatorluğun büyümesi ve genişlemesi ile yönetimin artan ihtiyaçlarına uygun olarak, kısmen de bu en yüksek devlet makamına sahip olanın kişiliğine göre büyüyor ve genişliyordu. "Devlet işlerinin yükünü taşıyan" anlamındaki başvezirin şahsında Osmanlı devlet anlayışına göre icra gücünün en üst mercii ve gerek çözümün kapsamı gerekse ruhanî ve dünyevî idarenin tüm organları için kendisiyle aynı hakları kullanarak hükümdarın tek ve doğrudan vekili hâline gelmesi ve bütün gücü kendisinde toplaması amaçlanmışsa da Orhan Gazi'nin âdeta ilk Osmanlı veziriazamı olarak (1328) kar-

deşi Alaeddin'e bahşettiği mütevazi makam ile Sultan Süleyman döneminde bir İbrahim Paşa'nın, bir Rüstem Paşa'nın veya Sokollu Mehmed Paşa'nın neredeyse sınırsız güçleri arasında büyük bir uçurum vardı.

Osmanlı İmparatorluğu kapsam, siyasî önem, güç artışı ve dışa karşı dünya tarihi açısından nüfûz kazandıkça, ilk sultanlar gibi muhteşem kişiliklerin, hatta manevî ve dünyevî kudretin tüm özelliklerine sahip olsalar da bir Fatih Sultan Mehmed'in ve bir Kanuni Sultan Süleyman'ın dahi böyle bir devletin yönetimini tek başlarına üstlenecek ve her yere şahsen müdahale edebilecek durumda olmadıkları o denli bariz bir şekilde ortaya çıkıyordu. Türünde eşsiz olan ve bu şekilde başka hiçbir devlet mekanizmasında görülmeyen Osmanlı veziriazamlık makamının bu müstesna oluşumu bu yüzden bir zorunluluk, önü kesilemez hadiselerin doğal bir sonucu idi.

Fatih Sultan Mehmed, tahtını İstanbul'a kurduktan sonra, devlet yapısında hayata geçirdiği reformlar sırasında veziriazamın konumu ve genel olarak vezirliğin oluşturulması hakkındaki ayrıntılı hükümlere özel olarak dikkatini verdiğinden ve bunlara ihtimam gösterdiğinden bu zorunluluğa gereken değeri vermesini biliyordu. Bu konuda herşeyi düzenleyen ve daha sonraki zamanlarda da değişmeyen temel kanunlar, onun eserleri idi[67]. Bu kanunlara göre, sultan etrafı dokunulmaz bir heybetin ihtişamı ile çevrili hükümdarlık haklarının tamamına sahipken, veziriazam padişahın vekili olarak idarenin tüm iplerini kendi ellerinde birleştiren, yaşam ve ölüme dair karar verme hakkına kadar tüm devlet işlerinde yalnızca kanunlar ve hükümdarın iradesi ile sınırlanan bağımsız bir yetki ile karar verme hakkına sahip olan asıl devlet yöneticisi hâline getiriliyordu.

Tahtın yanısıra hüküm süren böyle bir devlet otoritesinin tabii ki içteki karakterine uygun dış biçimlerinin tutarlılığı ve kesinliği ile sınırlanması ve güvence altına alınması gerekiyordu. Bilhassa veziriazamı, astları olarak kendisine kayıtsız şartsız itaat etmek zorunda olan diğer vezirlerin ve en üst devlet memurlarının çok üzerine çıkartan yasal öncelik hakları bunu amaçlıyordu. Makamının görünürdeki işaretleri, mevkiisinin saygınlığına ve kendisine verilen gücün derecesine uygundular.

67 *Fatih Sultan Mehmed'in 'Kanunnâme'si* (Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, I, 87 ve devamı).

Veziriazamlık makamına getirildiği gün sultanın bizzat elinden aldığı ve kullanım alanı sınırlı olmasına rağmen en yüksek otoritenin simgesi olarak o andan itibaren küçük bir altın zincirin ucuna asılan altın işlemeli bir kese içinde sürekli koynunda taşıdığı mühr-i hümâyûnun tek sahibi idi. Bu, hüküm süren sultanın adıyla birlikte babasının da adını, sultan ve han ünvanını ile "daima muzaffer" ekini taşıyan tuğranın basılı olduğu küçük altın bir mühürdü. Devletin bu en yüksek mührü gerçekte yalnızca iki amaçla kullanılıyordu: Veziriazamın sultana arz ettiği tutanaklarla raporları (telhisleri) mühürlemek ve Divân-ı Hümâyûn'un her toplantısından sonra sarayda Divân Odası'nın [Kubbealtı] hemen yanında bulunan hazine odalarıyla devlet arşivlerini yeniden mühürleyerek kapatmak, ki bu, mühr-i hümâyûnun yalnızca bu amaçla emanet edildiği çavuşbaşının görevi idi. Cari hizmetler için gerekli resmî yazılar, fermanlar, beratlar, buyruklar, vs. bu mühürle mühürlenmeyip, yalnızca mühr-i hümâyûn ile aynı içerikte olan ve bunun için özel olarak görevlendirilen nişancı tarafından çekilen tuğra ile onaylanıyorlardı.

Nasıl ki mühr-i hümâyûn veziriazamın sultanın vekili olduğunu gösteriyorsa, sahip olduğu diğer haklar da diğer yüksek makamlı devlet memurları ve halkla ilgili ilişkilerini gerektiği gibi ifade etmesine yönelikti. Bu haklar, mesela kendi konağında Divân-ı Hümâyûn'u toplama hakkı, konağını bu şekilde Divân-ı Hümâyûn'un merkezi hâline getiriyordu; ayrıca haftanın belirli günlerinde düzenli olarak, en yüksek makamlı saray ve devlet memurlarının bağlılıklarını kabul etme hakkına sahipti ki, örneğin Pazartesi günleri rikâb ağaları, her Çarşamba kadıaskerler ve defterdarlar, yine her hafta yeniçeri ağası, kapudan paşa, sancakbeyleri ve adlî makamlardan oluşan devlet erkânı veziriazamın huzuruna gelirlerdi. Bu sırada kendisine sultana gösterdikleri saygıyı göstermek ve sultanın huzuruna gelirken kanunen uygulamak zorunda oldukları aynı teşrifata uymak mecburiyetinde idiler. Ayrıca hepsi dinî bayramlarda diğer vezirler ve ordu komutanları ile birlikte veziriazamı özel olarak tebrik etmek zorundaydılar. Son olarak veziriazam, halkın karşısına çıktığı her yerde, bilhassa kendi konağından saraya giderken, Cuma namazı için camiye giderken veya sokaklarda ve bilhassa pazar yerleri olmak üzere kamuya açık yerlerde kol gezerken duruma ve amacına uygun olarak çavuşlardan, müteferrikalardan ve çaşnigirlerden, sultanın hassa alayını oluşturan solaklardan ve peyklerden ya da İstanbul kadısından, yeniçeri ağasından, subaşıdan ve pa-

zar yeri sorumlusu olan muhtesibden oluşan görkemli bir maiyeti de yanında götürme hakkına sahipti.

Veziriazama makama getirildiğinde verilen altın işlemeli iki hilat ve ünvanlar, yüksek konumunun haricî görkemini sergilemek ve arttırmak için kullanılıyordu. Kendisine verilen ünvanlar aynı zamanda gücünün ve etkinliğinin anlaşılması gereken esaslı görevlerini de tanımlıyordu. Ya vezirlerin en büyüğü anlamında "veziriazam"; sınırsız yetkiye sahip vekil anlamında "vekil-i mutlâk"; devletin sahibi anlamında "sâhib-i devlet"; en yüksek makamın taşıyıcısı anlamında "sadr-ı âli"; en saygın nâzır anlamında "düstûr-i ekrem"; mührün taşıyıcısı anlamında "sâhib-i mühr" ya da nihayet ordu ile ilişkisi açısından en şanlı komutan anlamında "serdâr-ı ekrem" diye anılıyordu.

Veziriazamın gelirleri de tabii ki mevkiine uygundular. Ancak gelir artışı kısmen devletin genişlemesi ile birlikte büyüyen mîrî hazineye bağlı olduğundan, kısmen de sahip olduğu mevkiinin müstesnalığı kendisine gelirlerini kanunî ve gayrikanunî yollarla neredeyse sonsuzluğa kadar arttırma imkânı sağladığından gelirleri için kesin bir ölçü belirtmek mümkün değildi. Görünen o ki başlangıçta veziriazam dahil olmak üzere vezirlerin olağan gelirleri aynı idi: Kendilerine tahsis edilen ve getirisi olağan gelirlerinin kimi zaman beş altı katı fazla olan hasları hariç olmak üzere, en başlarda yıllık 100 bin ve daha sonra 200 bin akçe tutarındaydılar[68]. Batılı yazarların hesaplarına göre, vezirlerin 16. yüzyılın ortalarında yıllık yasal gelirleri 24-25 bin Venedik dukası olarak tahmin ediliyordu, ki aynı zamanda bu gelirlerin dayanağı olup duruma göre 40, 50 ve 60 bin dukaya ulaşan çiftlik gelirlerinin çok daha yüksek hesaplanması gerektiği de belirtiliyordu[69]. İleride göreceğimiz gibi, vezi-

68 Hammer, *Osmanlı Tarihi*, II, 223; karşılaştırma için aynı yazarın, "*Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*" (Viyana 1815), II, 79 ve devamı.

69 Spandugino Cantacuscino, *Commentari* (Floransa 1551), L. II, 114: "Onların tahminleri her yıl ve her biri için 25 bin dükadır, bu da 40 bin dükalık gelir sağlar, bunun sonucu onlar bu tahmine uyarak bazı villalar alırlar, bunlar insanın zannettiğinin iki misli gelir getirirler". Buna uygun olarak Albèri, I, 88'de Navagero, *Relazione* (1553): "Bu paşaların (Sultan Süleyman'ın vezirleri) yıllık 24 bin düka gelirleri vardır"; oysa bu gelirler buğday fiyatlarının artması ile yükselmiştir; "öyle ki, 24 bin çoğu kez 50, hatta 60 bin dükaya ulaşır". Osmanlı sultanîsi ile aynı değerde olan Venedik dukası, o dönemlerde 54–55 akçe olarak hesaplanmakta idi. Cantacuscino, s. 102. Sansovino, s. 11'de Menavino. İleride Osmanlı İmparatorluğu'nun malî durumunu anlatırken, o dönemin Osmanlı sikkelerinin türüne ve değerine ve bilhassa Batı'da kullanılan paralarla ilişkilerine değinme fırsatımız olacaktır.

riazamın kimi zaman oldukça yüksek olan olağanüstü gelirleri ise hiç hesaba dahi katılmıyordu.

Bilgili olduğu kadar namuslu bir adam olan ve veziriazamlık makamında yalnızca iki yıl (1539-1541) görev yapan Damad Lütfi Paşa, gelirleri hakkında en azından belirli bir ölçüde güvenilir çıkış noktası olarak kullanılabilecek daha kesin bilgiler verecek kadar dürüst bir adamdı. Kendisine tahsis edilen hasların gelirini, kolayca 20 yüke kadar çıkabilen 12 yük olarak belirtiyordu; bunlara 3-4 yük civarında Kürtlerden ve bazı başka göçebe boylardan aldığı harçlar ekleniyordu ki, böylece toplam 24 yük ya da her bir yük 100 bin akçe değerinde olduğundan, o dönemlerde yaklaşık 45 bin Osmanlı altını ya da Venedik dukasına eşit toplam 2.400.000 akçe tutarında düzenli bir geliri vardı. Bunun dışında mesela savaşta elde edilen ganimetlerden aldığı paydan, beylerbeyilerinin geleneksel hediyelerinden ve başka yan gelirlerden oluşan olağanüstü gelirlere de sahip olduğunu saklamıyor ama bunların muhtemel tutarı hakkında sessiz kalmayı yeğliyordu.

Ne tuhaftır ki veziriazamın düzenli gelirleri imparatorluk ve yardımcı kaynakları geriledikçe sanki sürekli olarak artışını devam ettiriyordu. Zira 17. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan IV. Mehmed döneminde İstatistikçi Hezarfen Hüseyin Efendi'nin hesaplarına göre en az 200 yük veya yarım milyon akçe tutuyorlardı ki, bunlara o dönemlerde oldukça yüksek olan olağanüstü gelirler de ekleniyordu[70].

Oysa veziriazamın bilhassa sultanla ilişkilerine dayanan siyasî konumu ele alındığında, dışardan izlenen bu özellikleri önemsiz kalıyordu. Zira sultanla yalnızca sürekli ve hiçbir engelle karşılaşmadan görüşmesine izin verilmiş olmakla kalmayıp, bu görevi hâline getirilmişti; sultan kapısında konuşma hakkına bir tek o sahipti; âdeta taht nezdinde tüm devlet işlerinin aracısı işlevini görüyordu, dolayısıyla tüm sorumluluğun yükünü de taşıyordu.

Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman döneminde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün doruğuna çıktığı ve Osmanlı siyasetini oluşturan ve etkileyen olağandışı durumlara ve derinden nüfûz eden entrikalara sağduyu ile hâkim olunması ve nüfûz edilmesi gereken bir dönemde, tabii ki yalnızca karakterinde büyük bir kararlılığa, önemli yeteneklere, derin bir an-

70 Damad Lütfi Paşa'nın '*Veziriazamlar İçin Ahlâk Aynası* [*Âsafnâme*]' ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin istatistiklerine [*Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i âl-i Osmân*] göre Hammer, *Staatsverfassung*, II, 97.

layışa ve devlet işlerinde ender görülen bir kabiliyete sahip adamlar böyle bir mevkiinin hakkını verebilirdi. Bu açıdan, daha önce de bahsettiğimiz gibi, en parlak veziriazamlardan olmasa da aralarında en dürüst olanlardan biri olan Lütfi Paşa'nın bu makam hakkında ne düşündüğünü öğrenmek oldukça ilginçtir. "Veziriazamlar İçin Ahlâk Aynası [Âsafnâme]" adlı eserinde veziriazamın, hatta kısmen sultanın dahi davranışlarına rehberlik yapacak bir dizi ilkeyi biraraya getirmişti. Bu ilkelerin en önemlileri şöyle idi:

"Veziriazam öfke duymaz ve şahsî tutkular beslemez; yaptığı herşeyi yalnızca Allah için ve Allah adına yapar; zira arzularının hedefi olarak daha yüce bir makam yoktur ve en yüce amaca ancak efendisinin gönlünü kazanarak ve görevlerini yerine getirerek ulaşabilir.

Padişahın sırlarını yalnızca yabancılara değil diğer vezirlere dahi açıklamaz. Buna karşılık padişahımız da musahiblerinin ve sarayın güvendiği aracılarının devlet işleri üzerinde fazla nüfûz sahibi olmalarına izin vermez ve veziriazamla görüşmekten kaçınmaz. Veziriazam, timarları adamlarına ve hizmetkârlarına dağıtmakla yetinir ve zeâmetleri yalnızca yiğit savaşçılara ve büyük hizmetlerde bulunan diğer devlet erkânına saklar.

Ordunun komutanlarını ve diğer subaylarını seçerken, büyük bir titizlik gösterir; zira bunların sâkin davranışları kendi güvenliğinin de teminatıdır.

Maiyeti ile birlikte beş vakit namazını kılar; herkesin kendisine rahatlıkla ulaşabilmesini sağlar ve tüm zamanını yalnızca devlet işlerine ayırır.

Divân-ı Hümâyûn'da üstün hizmetlerde bulunanları hediyeler ve onur işaretleri ile ödüllendirir ve Divân-ı Hümâyûn makamlarını yalnızca bu yolda hizmet vermiş olanlara dağıtır, hulûl edenlere değil.

Haftada en az iki kez, Peygamber aşkına iman sahibi ve bilgin insanları sofrasına buyur eder ve onlarla biraraya gelerek bilgisini ve deneyimlerini artırır.

Sofrasında ve etrafında rütbe sırasına ve farklı makam ve mevkiilerin kesin ayrımına büyük bir titizlik gösterir ki, herkesin oturduğu yerden devlet içinde hangi makamda bulundukları anlaşılabilsin.

Veziriazam, padişaha fırsat buldukça açık ve dürüst bir şekilde şu açıklamada bulunur: Hünkârım, üzerime düşen görevleri yerine getirdim; bu yükü artık üzerimden atıyorum; gerçeği söylüyorum ve mahşer günü hünkârımız bundan sorumlu olacaklardır.

Beyleri veya kadıları yalnızca bunlardan memnun olmayan birkaç kişinin şikâyetleri üzerinde görevden almaktan sakınır; aksine davalılara önce yazılı bir uyarı gönderir ve şikâyetler tekrarlandığı takdirde onları makamından alarak cezalandırır.

İster nüfûzlu bir makamda bulunsun, ister verdiği hizmetlerle veya bilim için yaptığı hizmetlerle olsun her bir tebaasının şahsî değerini bilir ve onu buna uygun olarak kullanır.

Reâyayı sipahilerin veya timarlı sipahilerin saflarına katmaktan ve vergi ödeyen tebaanın sayısını azaltarak devlet gelirlerinin düşmesine sebep olmaktan sakınır.

Gerekli atlara el koyarak ülkeyi zarara uğratan ulakların ve sefere çıkan askerlerin baskı ve tehditlerini gözden kaçırmaz.

Devletin yapısı ile ilgili meselelerde başkalarına fazla soru sormadan kanunnâmeye danışır. Gizli görevlerde ve özel işlerde gerektiğinde devlet hizmetinde çalışmayanları da kullanmakta özgür olsa da memurların yetki alanlarını birbirlerine karıştırmaktan sakınır".

Osmanlı devlet bilgeliğinin en azından büyük bir bölümü Hristiyan devletlerinin ve krallarının idarecilerine ve vekillerine tüm zamanlar için tavsiye edilebilecek bu altın kurallarına tutarlı ve kesin bir biçimde riayet edilmiş olunsaydı, imparatorluğun refahına ve muhafazasına büyük katkılarda bulunulmuş olunurdu. Hâlbuki bu kuralların geçerli olduğu ve bunları davranışları için bir rehber olarak alması gerekenlerin kişilikleri bu açıdan ne kadar önemli idi! Üstelik bunlar gibi muhteşem kuramları uygulamaya geçirmek söz konusu olduğunda hadiseler nasıl da değişiyordu!

Tarihinin gelişimi açısından en zengin döneminde en yüce sultanların yanında veziriazam olarak bir dizi olağanüstü adamın yer aldığını gözönünde bulunduracak olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yine de talihli bir kadere sahip olduğunu inkâr edemeyiz. Lâkin kendi aralarında zekâ, karakter, yetenek ve görev anlayışları açısından birbirlerinden ne kadar farklıydılar ve öngörülü, girişken ve anlayışlı bir idare sayesinde imparatorluğun büyümesi ve sürekliliği için büyük hizmetlerde bulunmuş olmalarına rağmen, diğer taraftan zaaflarıyla imparatorluğun gerilemesinin hızlanmasında ve kaçınılmaz hâle gelmesinde ne kadar büyük bir paya sahiptiler!

Gerilemenin daha derinde yatan sebeplerinin büyük bir bölümünü tabii ki Osmanlı devlet mekanizmasının müstesnalığında da aramak gerekiyor. Bu bağlamda, sonuçları açısından yeni devlet oluşumlarında dünya tarihinin görebileceği en göze çarpan sıradışılıktan, en dikkat çekici tezahürlerden birine rastlıyoruz. Nasıl ki –çok geçmeden buna geri döneceğiz– Osmanlı askerî kuvvetlerinin çekirdeği ve gücü kökenleri açısından yabancılardan oluşuyorsa, aynı şekilde kaderleri sultanın yanında devleti yönetmek olanlardan hiçbiri, kaderini ellerinde tuttukları halktan gelmiyordu. Osmanlı boyunda, muzaffer İslâm'ın birleştirici gücü altında yabancı milletlerin imkânların son haddine kadar sistematik bir tutarlılıkla gerçekleştirilen kaynaşması, kendi gücünü kuvvetlendirmeye ve arttırmaya yaradığı sürece, yabancı olanı kendine çeken ve gönüllü olarak arasına alan Osmanlı halk karakterinin en azından o dönemlerde çok övülen uysallığı ve duygululuğu için müspet bir özellik olarak kabul edilse de[71], milletin arasına kendi hareketliliklerini felç edecek ve zamanla Osmanlı Devleti'nin daha sonraki gelişimi üzerinde olumsuz bir etki yaratması kaçınılmaz o uyuşukluk hâline geçecek kadar cesaretini kıracak yıkıcı bir unsurun eklenmiş olduğu da inkâr edilemez. Sonunda en hayırsız siyasî şarlatanlığa dönüşen devşirme sistemi, bunun kaçınılmaz ve doğal bir sonucu idi.

Devlet otoritesinin muhafaza edici unsurları güç kaybettikçe, açıklamaya yeterince fırsat bulacağımız şeylere burada sadece kısaca değinmek istiyoruz. Şimdiye kadar ele aldığımız daha eski zamanlarda bu bozukluklar henüz o kadar bariz görünmüyorlardı, zira Osmanlı devlet mekanizması o dönemlerde gerek bütünlüğünde, gerekse parçalarında hâlâ güvence altında idi ve daha o zaman dahi mevcut olan yozlaşma tohumları, hayret verici bir şekilde ve neredeyse daimî muzaffer bir güç gelişimi sayesinde dışarıya karşı çok iyi gizlenebiliyorlardı.

Sultan Süleyman döneminde –burada daha geriye gitmek istemiyoruz– devleti yöneten veziriazamlar arasında belki hiçbiri İbrahim Paşa kadar elinde tuttuğu gücün bu derece farkında değildi; kibri ve cüretkârlığı ile hiçbiri kendisini bu kadar herkesin üstüne çıkartmıyor ve herkesten üstün görmüyordu. Pargalı bir Rum'un oğlu olup, küçük yaşta Türk korsanlarının eline düşmüş ve genç Süleyman'ın o dönemlerde sancakbeyliği yaptığı Manisa yakınlarında

71 "Nitekim başkalarının iyi buluşlarını kendine maletmenin, başka halkın daha az canını sıkması kolay değildir". Busbecq, *Epist.* III, 213.

dul bir kadına satılmıştı[72]. Burada İbrahim'le tesadüfen tanışan şehzâde, onun ince nükteli karakterini, bilhassa musikî yeteneklerini –çok iyi keman çaldığı söyleniyordu– çok beğendi ve onu yanına aldı.

İbrahim, çok geçmeden yaşı ve gençliği açısından da aynı seviyede olduğu yeni efendisinin sınırsız teveccühünü kazanmayı başardı. Süleyman, tahta çıktıktan sonra, İbrahim'i yanında İstanbul'a götürdü; önce hasodabaşı, sonra şahincibaşı yaptı ve nihayet rakipleri olan daha yaşlı vezirlerin çeşitli entrikalarına rağmen 1523 yılının ortalarına doğru veziriazamlığa getirdi. Önemli yeteneklerin ve bilgilerin desteği ile –birkaç dil biliyordu ve olağanın üstünde bilimsel bir eğitimi vardı– veziriazam olarak öyle fevkalade bir faaliyet gösterdi ki, çok geçmeden yalnızca devletin değil Sultan Süleyman'ın ruhunun da efendisi hâline geldi. En azından Sultan Süleyman onu artık bırakmak istemiyordu; tavsiyesine başvurmadan hiçbir şey yapmıyordu; neredeyse her gün kendi sofrasında ağırlıyordu ve sadece yakınında olmak için kimi zaman geceleri kendi odasında uyumasına izin veriyordu. İbrahim Paşa ayrıca her yerde aynı saygıyı görecekti, aynı görkemli elbiseler içinde görünme hakkına sahip olacaktı.

1524'te İbrahim Paşa'yı kızkardeşi ile evlendirdi ve düğün kutlamaları ile millete bu seçkin kulunu kan bağıyla kendine bağlamaya ne kadar değer verdiğini kanıtlayacaktı. 1529'da başarısız Viyana kuşatması ile sona eren Macaristan seferinden kısa bir süre önce kamuya açık bir Divân sırasında ilân edilerek gücünün niteliklerini belirleyen bir buyrukla o zamana kadar hiçbir veziriazama verilmemiş olan yıllık 3 milyon akçe ya da 60 bin duka ücretle seraskerliğe getirdi.

Buyrukta şöyle deniyordu: "Buyurdum ki, bundan böyle ve tüm zamanlar için vezirazamım ve tüm ülkelerimde cenâb-ı celâdet-meabım tarafından tayin edilen serasker olacaksın. Vezirlerim, beylerbeylerim, kadıaskerlerim,

---

72 Nicolai Höniger von Tauber-Königshofen'in "*Hoffhaltung des Türkhischen Kaisers und Ottomannischen Reichs Beschreibung, usw.*", (Basel 1573) adlı dikkate değer kitabında s. 13'te İbrahim Paşa'nın babası hakkındaki şu açıklamanın nereye dayandırılmış olabileceğini bilmemekteyiz: "Babası bir Hristiyandı ve İstanbul'da otururdu; çok az geliri olan bir tüccardı ve tam bir sarhoştu ve şarabı öyle çok severdi ki, sarhoşluktan sıkça sokaklarda sızıp kalırdı, tıpkı çamurda yuvarlanan bir domuz gibi. Kendi oğlu İbrahim bile onu bu huyundan vazgeçiremiyordu ve büyük çabalar göstermesine rağmen, biraz daha temiz ve düzgün giyinmesini sağlayamıyordu". – Başka hiçbir yerde buna benzer bir şey bulamadık.

âlimlerim, kadılarımı, saray efradımı ve devlet erkânım... ülkelerimin ve topraklarımın bütün insanları, şehirliler ve köylüler, zenginler ve fakirler, soylular ve soylu olmayanlar, bütün insanlar yukarıda anılan veziriazamı serasker olarak kabul edecek, onu sayacak, ona itibar ve hürmet gösterecek, onu bu şekilde karşılayacak ve karşılamaya gidecek; söylediği herşeyi, sanki benim ağzımdan sâdır olmuş gibi emir kabul edecek; sözünü dikkatle dinleyecek ve saygı ile kabul edecek ve devlet işlerinde emrinden asla sapmayacak; ona asla itaatte kusur etmeyecek ve asla ondan uzaklaşmayacaklardır. Tüm beylerbeyilerinin, sancakbeyilerinin ve gerek payitahtta gerek eyaletlerde olsun, en düşüğünden en yükseğine kadar tüm diğer makam ve mevkilerin azli ve tayini tamamen ve yalnızca onun isabetli tedbirlerine ve etkin görüşüne bırakılmıştır. Veziriazam ve serasker rütbelerinin kurallarına uyacak; hareketlerini ona göre düzenleyecek; hak ve adalet yolundan ayrılmayacak ve insanların tüm sınıflarına olduğu gibi, tüm bireylere de hakettikleri yeri vermek için elinden geleni yapacaktır. Sefere şahsen çıktığımda ya da bir ordu göndermem icab ettiğinde, seraskerin tüm görevleri onun isabetli tedbirlerine ve etkin görüşüne havale edilecektir ve hiç kimse emirlerine karşı gelmeye cüret etmeyecektir. Gerek sancak, gerek timar ve ulûfe verme, gerek makamların ve mevkiilerin onaylanması, gerekse silah arkadaşları konusunda uygun gördüğü, dağıttığı, verdiği ve onayladığı herşey, orduya genel olarak verilecek olanlar hariç*, tüm zamlar, terakkiler ve hediyeler, tarafımca onaylanacak ve kabul edilecektir. Soylu emrime ve kanunnâmeye aykırı olarak muzaffer ordularımdan herhangi bir kişi, Allah korusun, yukarıda anılan veziriazamın ve seraskerimin emrine ve sözüne itaatte kusur etmesi, tebaama karşı adaletsiz davranması ve kötülük yapması hâlinde, yüce kapıya yapılan şikâyet üzerine, kaç kişi olurlarsa olsunlar, gecikilmeyecek ve hemen hakettikleri cezaları verilecektir; herkese ibret olsun diye ceza mahkemeleri nezdinde yargılanacaklardır"[73].

---

* "Orduya genel olarak verilecek olanlar hariç" cümlesi Hammer'de ve dolayısıyla Zinkeisen'de yer almakla beraber, burada ... kontrol edilerek çevrilmiş ve "..." lafzına yer verilmemiştir. Aslı: "terakki-i ânım ve umûm üzre bahşîş ve ihsân-ı külliden gayrısı", Kappert, 1826. Bu cümle Ata'da yok, V, 83.

73 Sultan Süleyman'ın kesin emri üzerine bu buyruğu hazırlayan, Nişancı Celalzâde Efendi olup, bu belgeyi kendi eserinde [*Tabakatü'l-memâlik fi derecâtü'l-Mesâlik*, Kappert, 182a-182b; 1567 yılında ölmüştür] muhafaza etmiştir. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 79'da ve karşılaştırma olarak 645 numaralı notta buradan alıntılar yapmaktadır.

İbrahim Paşa'nın sultanın emri üzerine İstanbul'un ön mahallerinden biri olan Davutpaşa'daki kışlada Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa'nın elinden törenle aldığı bu buyruğa çok zengin uygun hediyeler eklenmişti. Hediyeler, çok değerli hilatlardan, aralarından biri değerli taşlarla bezenmiş bir yay, bir sadak ile bir kılıç taşıyan ve koşum takımları da değerli taşlarla süslenmiş en soylularından dokuz attan, ayrıca her zamanki dört tuğ yerine altı tuğdan ve yakında yapılacak Macaristan seferinde yedi gezegenin olumlu etkilerinin birer simgesi olarak beyaz, yeşil, sarı, iki kırmızı ve iki çizgili olmak üzere çeşitli renklerde yedi sancaktan oluşuyordu.

Neticede 1529 tarihli bu buyruk, yalnızca veziriazamlık makamını bir anda gücünün zirvesine çıkarttığı için değil, bundan ziyade sultanın veziriazamlık lehine kendi hükümranlık haklarının önemli bir bölümünden feragat ettiği için de Osmanlı İmparatorluğu'nun içteki gelişimi açısından en önemli anlardan biri olarak kabul edilmelidir.

Sultan Süleyman'ı, kendisinin de gençliğinin baharında ve ilk icraatlarının görkemi sayesinde hakettiği umutların bolluğuyla yaşadığı bir dönemde çok büyük neticeler doğuran böyle bir adımı atmaya iten sebeplerin bir zorunluluk mu yoksa bir kapris mi; akıllıca bir hesap mı yoksa acele ile alınmış bir karar mı; musahibine duyduğu aşırı güven mi yoksa zayıflık ya da kendine güven eksikliği mi olduğunu burada daha fazla irdelemeyeceğiz. Yine de söz konusu buyrukta devlet için belki de en önemli kararlardan birinin sebeplerini, neredeyse Allah'dan gelen bir ilhamın eseri gibi görünmesine sebep olan bir dizi gösterişli özdeyişli sözlerle çevrelemesi, oldukça karakteristik olarak kabul edilebilir.

"Allah, devleti istediğine verir". "Allah'ın rahmetini hiç kimse önleyemez". "Merhametini istediğine bahşeder". "Bize tüm bunları bahşeden Allah'a şükürler olsun". "Allah, bir hükümdarın iyiliğini istiyorsa, yanına unuttuğunda kendisine hatırlatan ve hatırladığında yardım eden dürüst bir vezir verir". Seraskerlik buyruğunda bolca yer alan bu ve buna benzer bilgece sözler, aynı zamanda Sultan Süleyman'ın belki de haklı olarak, bu yüzden daha şimdiden temelden sarsılan ve gelecek için gerçekte çok daha farklı bir karaktere bürünen saltanatın gücüne ve bağımsızlığına ilk önemli saldırı olarak kabul edilebilecek bir harekete karar vermeye iten ruh hâlinin birer göstergesidir.

Bunu anlayabilmek için, çok geçmeden 1533'te Rumeli beylerbeyliğine de getirilen İbrahim Paşa'nın Osmanlı silahlarının Viyana ve Güns Kalesi

önlerinde yaşadıkları talihsizliklere bakmaksızın, Kral Ferdinand'ın elçileri Zaralı Hieronimus ve Duplicius Schepperus'a sınırsız gücünü ve sultan nezdindeki konumunu ne kadar kibirli bir özgüvenle tarif ettiğini hatırlatmak yeterlidir.

"Bu yüce imparatorluğu ben yönetiyorum; yap dediğim yapılmıştır, zira bütün güç bendedir. Tüm makamlar, tüm ülkeler benimdir. Bağışladıklarım bağışlanmıştır ve bağışlanmış olarak kalır; bağışlamadıklarımı bağışlanmamıştır. Yüce imparator (muhtemelen, gücünü çok küçümsediği Kayser Şarlken'i ima ederek, sultanı genelde bu şekilde anıyordu) bir şey bağışlamak istese veya bağışlamışsa bile, ben istemediğim sürece yerine getirilmez. Zira herşey benim elimdedir: Savaş, barış ve zenginlikler"[74], diyordu.

Bunun üzerine sultanla olan şahsî ilişkisinden bahsederken, şunları ekledi: "Hünkârım bir mühür taşıyor ve ben de onunkine benzer bir mühür taşıyorum. Zira kendisiyle aramda bir fark olsun istemiyor. Kendisine diktirdiği elbiselerden bana da yaptırıyor; yaptırdığım binalar için masraf yapmamı istemiyor, zira benim adıma da binalar yaptırıyor"[75].

Sultan Süleyman üzerindeki büyük nüfûzunu oldukça açık bir kıssa ile açıklamaktan dahi çekinmiyordu. "Arslan", diye söze başladı, "şiddetle değil, hile ile ehilleştirilmesi gereken vahşi bir havyandır. Efendisi onu önce sevdiği yemle, daha sonra da alışkanlıkla uysallaştırır. Efendisinin elinde kısmen korku uyandırmak, kısmen gerektiğinde kendini korumak için bir sopa vardır. Hiçbir yabancı bu arslana yem vermeye cesaret edemez; yalnızca alışkın olduğu kişi verebilir. Arslan, hükümdardır; efendileri ve terbiyecileri ise vezirlerdir. Sopa, hükümdarların alaşağı edilebilecekleri tek şey olan gerçek ve adalettir. Arslan, Türklerin yüce imparatorudur. Kayser Şarlken de bir arslandır. Ben, hünkârım olan yüce Türk imparatorunu söz konusu gerçek ve adalet sopası ile terbiye ediyorum; bu yüzden elçiler de Kayser Şarlken'e aynı şekilde davranmalıdırlar... Kulu olan bana yüce imparator herşeyini emanet etmiştir; herşeyi ben yapıyorum. Bir seyisi anında paşa yapabilirim; ülkeleri ve eyaletleri kime istiyorsam ona verebilirim; hünkârım hiçbirine itiraz etmeyecektir. Bir şey emretmişse ama ben olmasını istemiyorsam olmaz; ben bir şey emrettiğimde o tam tersi bir emir verirse yine benim istediğim olur, onun değil. Ha-

74 Gévay, *Urkunden und Actenstücke*, vs., Viyana 1838, s. 9'da Hieronimus von Zara'nın ve C. D. Schepperus'un Kral I. Ferdinand'a raporları (1533).

75 Gévay, s. 14.

zinelerini istediğim gibi kullanabiliyorum. Tüm bunları size anlatıyorum ki, bana olan güveni ne denli büyükse, benim de hünkârımı, imparatorluğunu, onurunu, itibarını ve saygınlığını muhafaza etmek için o denli çaba göstermek zorunda olduğumu anlayasınız. Onunla aynı haftada doğdum ve onunla birlikte büyüyüp yetiştirildim"[76].

Yaşının ve birarada bulunma alışkanlığının dışında, Sultan Süleyman ve kulundan ziyade bir yoldaşı gibi kabul edilmesini istediği veziriazamı arasında nerdeyse büyük bir dostluğa varan samimi ilişki üzerinde bir nevi ruh yakınlığı ve ender görülen bir uyumluluk da büyük bir katkıda bulunmuştu. Üstelik İbrahim Paşa, kendisine aktarılan sınırsız gücü kullanmakta ölçüyü kaçırmayacak kadar becerikli ve akıllı idi. Aksi takdirde bu baş döndürücü yükseklikte bu kadar uzun bir süre kalmayı başaramazdı[77].

Cüretkârdı ve keyfî hareket ediyordu, fakat iyi dönemlerinde ne gücünü ne de kendisine emanet edilen hazineleri suistimal etti. Seleflerinin üzerine yapışan rüşvet aldığına dair iddialardan dahi kendini aklamayı başardı. Yalnızca başkalarının sultanın gözünde değer kazanmaya başlamalarına duyduğu kıskançlık zaman zaman şiddet kullanmasına sebep olmuş olabilirdi. Rakiplere asla tahammülü yoktu ve sultanın yakınında bulunan bazı seçkin kişilerin ölümündeki suç İbrahim Paşa'ya atfediliyordu. Mesela Sultan Süleyman'ın gönlünü kazandığını farkettiği anda daha sonraki veziriazam genç Rüstem Paşa, Sultan Süleyman tarafından dahi engellenemeden, İbrahim Paşa'nın emri üzerine Anadolu'da uzak bir sancağa sürgüne gitmek zorunda kalmıştı. Yine de orduyu en iyi komutanlarından ve Divân-ı Hümâyûn'u en müstesna kafalardan mahrum bıraktığı iddiası ile çok ileri gidilmiş olur[78].

---

76 Gévay, s. 21.

77 Bu konularda derin bilgi sahibi ve öngörülü Venedik Balyosu Bernardo Navagero, İbrahim Paşa'nın konumunu 1553'te şu sözlerle karakterize etmektedir: "İbrahim'in gösterişli tavırlı olduğu anlatılır, istediği gibi davranıyordu, sadece canı istediği zaman Büyük Efendi'ye bir söz yönetiyordu, o da herşeyi övüyordu; onunla çok samimiydi, Siz Majesteleri'nin derebeylerinizle (=signorie) olduğu gibi, yine, Büyük Efendi'nin kölesi değil, dostu gibiydi". *Relazione*, Albèri, I, 89'da.

78 Pregadilerin 1533'te olağanüstii bir görevle İstanbul'da bulunan sekreteri Daniello Ludovisi, İbrahim Paşa'yı bu açıdan en ağır ve en sert biçimde yargılamakta, ama Osmanlı meselelerini Venedik lehine olumsuz göstermektedir. Zira Sultan Süleyman'ı bile beceriksiz ve böyle bir imparatorluğa lâyık olmayan bir hükümdar olarak tarif ettikten sonra, İbrahim Paşa hakkında şöyle demektedir: "O, yükselmek için kullandığı hileleri bulunduğu yerde kalmak için de kullanıyor, yani, faziletleri ve yükselişle-

İbrahim Paşa her halükârda devleti ve efendisi için yalnızca en iyisini istiyordu ve despot bir zorba değildi. Kayserin yukarıda adı geçen elçilerin önünde, başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere, memleketlerine kaçışlarını el altından ve gece vakti her şekilde destekleyerek binlerce Hristiyan esirin özgür kalmasını sağladığını kendisini överek anlatmıştı[79]. Bilhassa yeniçerilerin sevgisini kazanmasını sağlayan cömertliği de yalnızca lehinde bir özellik olarak kabul ediliyordu[80].

Diğer taraftan, çok geçmeden haremin en içteki odalarına kadar kol sardığı için, sultanın kulağına kadar ulaşmaya çalışan muhalif bir grubun oluşması da kaçınılmazdı. Hürrem Sultan, İbrahim Paşa'dan hoşlanmıyordu ve güya Hürrem'in sahip olmak istediği, Venediklilerin değerli bir hediyesi olan altın işlemeli kumaştan, değerli taşlarla süslenmiş bir çift iskarpini kendisine vermek istemediği için paşanın sultanın kızkardeşi olan eşinden nefret ediyordu. İbrahim Paşa tarafından ağır bir hakarete uğrayan Rüstem Paşa muhtemelen daha o dönemlerde Hürrem'i bu meselelerde destekliyordu[81].

Bu tarafta, Sultan Süleyman'ın ruhunda İbrahim Paşa'ya duyduğu sınırsız güveni derinden sarsmayı başarana kadar, birçok intikam dolu iftiralar ve tahrikler muhtemelen uzun zamandan beri eksik değildi. Göründüğü ka-

rinden kuşkulandığı kişileri sadece tenzil etmez, öldürtmek için bir yol da bulur; Osmanlı askerlerini iyi komutanlardan, sarayı da iyi danışmanlardan yoksun bırakır". Ayrıca Rüstem Paşa'nın İbrahim Paşa tarafından nasıl Anadolu'ya sürüldüğünü anlatmaktadır; Sultan Süleyman nezdinde bu yüzden şikâyette bulunmuştu, ama sultan onu sadece teselli ederek göndermişti: "İbrahim geldiğinde seni yanıma almanın yollarına bakacağım". Albèri, I, 10-12'de, *Relazione.*

79 Gévay, s. 9'da adı geçen rapor: "Ben, binlerce kadını, çocuğu ve başkalarını serbest bıraktım ve gece gizlice, Türklerin elinden kurtulmaları için, ormanlara kaçmalarını sağladım. Bunları kendisi ve iyi Türkler tarafından gerçekleşti, nitekim, Hristiyanların nezdinde değerlendirildiği gibi Türkler öyle insanlık dışı barbar ve zalim değildir, onlar arasında da, başka yerlerde olduğu gibi, iyiler de vardır".

80 Navagero, *aynı eser*, s. 89: "...Büyük Efendi'nin ve kendisinin parasıyla insanların ve özellikle de yeniçerilerin sevgisini kazanmak istiyordu".

81 Haremin İbrahim Paşa'ya karşı bu entrikası hakkında Stephan Gerlach'ın günlüğünde bilgiler bulunmaktadır, Frankfurt 1674, s. 39, Kasım 1573 hakkındaki bölüm. Burada "âdeta ikinci bir Süleyman" olan İbrahim Paşa'nın gücü anlatıldıktan sonra, şöyle demektedir: "Onun ve eşinin düşmanı olduğu için, hanım sultanın da ölümünde katkısı olduğu söylenmektedir". Daha sonra Venedik iskarpinleri hakkındaki hikâye ve Hürrem Sultan'ın bilhassa sahte mektuplar aracılığıyla Sultan Süleyman'ı İbrahim Paşa'ya karşı kışkırttığı iddiası geliyordu.

darıyla Sultan Süleyman'da İbrahim Paşa'ya karşı şüphe uyandırmak ve onu tahtı dahi tehlikeye sokan aşırı hırslı planlar yapmakla suçlamak için bilhassa engin bilgisi ve siyasî meselelerde gösterdiği büyük maharet sayesinde kendini vazgeçilmez hâle getiren Venedikli gayrimeşru Luigi Gritti ile ilişkisi kullanıldı. Divân-ı Hümâyûn'un dış siyasetine etkin bir biçimde müdahalesine tahammül edemediği için Gritti'nin en büyük düşmanı olan Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Yunus Bey, bu esnada muhtemelen küllerin altında için için yanan ateşi körüklüyordu[82].

İbrahim Paşa ne yazık ki sonunda hükmetmenin yarattığı sarhoşluğun etkisi ile kendine hâkim olmanın verdiği güvenliği kaybetti. İran seferinin başarıları olan Tebriz'in ve Bağdat'ın fethi (1534) gözlerini öyle kör etti ki, gaddarlıklara ve sınırsız hükmetme hırsına kapıldı. Bağdat'ta zenginlik ve İstanbul'daki nüfûzu açısından kendisinden hemen sonra gelen Defterdar İskender Çelebi, paşanın yıllanmış nefretine kurban gitti ve İbrahim Paşa, İran'dan geri dönerken, bu rakibinden kurtulduktan sonra, kendisini Sultan Süleyman'ı şahsen derinden yaralaması kaçınılmaz bir cüretkârlıkla "serasker sultan" ünvanını alacak kadar güçlü hissediyordu.

İbrahim Paşa'nın, bu durumda akla çok yatkın gelen, tahta sahip olma düşüncesine sahip olup olmadığı, bu yöndeki haberlerin belirsizliği yüzünden gözardı edilmelidir. Ancak kesin olan, düşmanlarının Sultan Süleyman'ın endişe içindeki ruhunu tamamen sindirmeye ve nihayet son raddeye kadar getirmeye yönelik bu tür söylentileri yaydıkları idi. Önce Macaristan tacını ele geçirmek istemekle ve bu plan güya Venedikliler tarafından ortaya çıkartıldıktan sonra[83] Gritti ile bir anlaşma yapmakla suçlandı ki, bu anlaşmaya göre güya Gritti, Erdel hükümdarlığını ele geçirirken, İbrahim Paşa da İstanbul'da sultanı ortadan kaldıracak ve Osmanlı tahtını kendisi için ele geçirecekti. Sultan Süleyman'ın canına ve tahtına kasteden bu komployu ilk öğrenen güya Macaristan'daki görevi sırasında Yunus Bey olmuştu ve sultanı hemen haberdar etmişti. İbrahim Paşa'nın gönlünden gerçekten de böylesine vatan hainliği sayılabilecek bir plan gelişmiş olsa bile, bu, daha önce belirttiğimiz gibi[84],

82 Gritti, İbrahim Paşa ve Yunus Bey'in ilişkileri hakkında karşılaştırma için bu eserin ikinci cildine bakınız.

83 Gerlach, *aynı eser*, s. 39: "Macaristan kralı olacağına dair gizli anlaşmalar yapıldı, ama Venedik'in ihanetine uğradı".

84 Karşılaştırma için bk. cilt II.

Gritti'nin Erdel'de utanç verici bir biçimde can vermesinden dolayı engellenmiş olurdu. İbrahim Paşa'yı ayrıca Kayser Şarlken'le haince gizli ilişkiler içine girmiş olmakla suçlamaya çalıştılar. Güya konağında kayserin casusları dahi bulunmuştu[85].

Özellikle Osmanlı kaynaklarının hiç bahsetmediği tüm bu hadiseler şüpheli bir karanlıkta kapalı kalsalar da, İbrahim Paşa'nın nihaî sonu üzerinde en az Sultan Süleyman'ın gördüğü söylenen maktul defterdarın intikamını almasını istediği o korkunç rüya kadar etkili oldular[86].

İbrahim Paşa'nın son anları üzerinde de aşılmaz bir sır perdesi vardır. Göründüğü kadarıyla Sultan Süleyman, uzunca bir süre böyle bir cürümü işlemekten kaçındı. Lâkin söz konusu olan tahtın ve devletin kurtarılması idi. Şeyhülislâmın bir fetvası ile güya tereddüt içindeki vicdanını son şüphelerin acısından arındırmıştı. Neticede bir sabah, 15 Mart 1536'da sarayda Sultan Süleyman'ın yakınındaki yatakta İbrahim Paşa'nın cansız bedeni bulundu. Akan kan, katilleriyle mücadele etmeden can vermediğinin delili idi[87].

---

85 Bu karanlık noktalar hakkında bazı tuhaf açıklamalar, yalnızca Zaralı Vespasian'ın Kral I. Ferdinand'a 12 Nisan 1536'da gönderdiği ve Gévay, *Urkunden* (1536), Viyana 1841, s. 104'te aktarılan mektubunda bulunmaktadır. Burada şöyle denmektedir; "Sonra, Peşte'deki bazı Türklerin açıkça İbrahim'in boynunun vurdurulmasının nedeninin, onun ve Gritti'nin birlikte tasarladıkları fesat sonrası yer aldığını söylediklerini işittim; yani, Gritti Macaristan'da Ioannes Waida'yı öldürüp kendisi kral olacaktı ve İbrahim de aynı şeyi kendi kralına karşı yapacaktı ve bu fesadı, Macaristan'da Gritti'nin meselesinde çevirmeni olan Yanoş Bey'in soruşturması sonucu, geçtiğimiz sonbaharda, adı geçen imparator ortaya çıkardı çünkü imparator ve Yanoş Bey'in İstanbul'a gelmelerinin ardından çok geçmeden İbrahim olayı meydana geldi. Türklerden başkaları ise, İbrahim'in majesteleri mukaddes kayser ile gizli ilişki içinde olduğunu ve majesteleri kayserin bazı ajanlarını adı geçen İbrahim'in evinde bulduğundan imparatorunun İbrahim'i öldürttüğünü söylüyorlardı". Bu söylentiler demek ki oldukça yaygındı ve insanlar bunlara inanıyorlardı.

86 Mouradjea d'Ohsson, *Tableau de l'empire Othoman*, I, 385. Oktav baskısı, Paris 1788.

87 Gerlach, *aynı eser*de Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'ya asla canına bir zarar vermeyeceğine dair söz verdiğini anlatmaktadır; bu söz onu şeyhülislâm, şu sözlerle içini rahatlatana kadar İbrahim Paşa'ya bir şey yapmaktan alıkoymuştu: "Onu sarhoş ediniz; uyuduğunda ölü gibi olacaktır; böylece hakkından gelebilirsiniz". Böyle de olmuştur, "ama", diyor Gerlach: "İbrahim Paşa'nın suçsuz olduğu anlaşılınca [Sultan Süleyman] buna çok pişman olmuştur".

13 yıl boyunca devletin bu en üst makamını işgal ettikten sonra, en büyük Osmanlı hükümdarının en güçlü veziriazamının haleflerine uyarıcı, korkutucu bir ibret olacak sonu bu idi. En azından Sultan Süleyman'ın bundan sonraki veziriazamlarından hiçbiri, bir daha aynı güce erişemedi ve yıllar geçtikçe daha soğuk, daha içine kapanık, hatta hizmetkârlarına karşı dahi şüpheci bir hâle gelen efendilerinin güvenini aynı ölçüde kazanamadı. Üstelik, İbrahim Paşa'nın halefleri bu makamda çok uzun süre kalamadılar.

İbrahim Paşa'dan hemen sonra veziriazam tayin edilen Ayas Mehmed Paşa 1539 Temmuz'unda öldükten sonra, yerine iki yıldan biraz az bir süre için Damad Lütfi Paşa getirildi ve aynı şekilde itibar, güç ve para hırsıyla yanıp tutuşan Rüstem Paşa tarafından makamından uzaklaştırılmaya çalışılınca Hadım Süleyman Paşa da üç yıl sonra bu makamdan ayrılmak zorunda kaldı. Rüstem Paşa gerçekten de veziriazamlık makamına tekrar müstesna bir nitelik kazandıran ama aynı zamanda o döneme kadar Sultan Süleyman'ın hükümdarlığında hüküm süren iyilik ruhunun bozulmasına büyük katkılarda bulunan ilk kişi idi.

Saraybosna yakınlarında küçük bir köyde yaşayan bir Sırp köylüsünün oğlu idi ve Venedik Balyosu Bernardo Navagero'ya daha sonra bizzat anlattıklarına göre, borçlu olduğu haracı ödeyemeyen ilk efendisi tarafından haracın yerine gönüllü köle olarak sultanın Galata'daki bilhassa genç insanların yetiştirilmesine ve eğitilmesine tahsis edilen sarayına teslim edilmişti. Bu becerikli oğlan burada kısa zamanda dikkatleri üzerine çekti ve içoğlanı olarak saraya getirildi. Burada efendisi tekrar geri getirilmesini istediği bir şeyi yere düşürdüğünde, cesurca camdan atlayarak rakiplerinin önüne geçmiş ve böylece Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiş ve gönlünü kazanmıştı[88].

O tarihten sonra Sultan Süleyman tarafından sürekli olarak ödüllendirildi ve nüfûzlu Hürrem Sultan'ın da gönlünü kazanmayı başardığı için basamak basamak ilerledi. Önce Sultan Süleyman'ın imrahorluğuna getirildi; gördüğümüz gibi, İbrahim Paşa kendisini uzaklaştırmak istediğinden daha sonra

88 Navagero, *Relazione*, s. 88 ve 98'de bunu şöyle anlatmaktadır: "Deniyor ki, Sultan'ın katında elde ettiği ilk takdiri, bir pencerede bir şey Majesteleri'nin ellerinden düştüğünde, diğer soytarılar merdiven ve kapıdan koşarak onu tutmaya giderken, Rüstem Paşa, Majesteleri'nin elinden düşeni daha çabuk yakalamak için bir pencereden atladığında elde etmişti". Busbecq, *Epist*. I, 53, kökenini daha kesin ve belirli vermektedir: "Eğer kökenini soruyorsan, domuz çobanı".

Anadolu'da bir sancağa tayin edildi ve nihayet beylerbeyliğine ve üçüncü vezirliğe yükseltildi. Aynı zamanda, rakiplerinin bunu engellemek için ellerinden geleni yapmalarına rağmen[89], Sultan Süleyman'ın tek kızı [Mihrimah Sultan] ile evlenme şerefine de nail oldu. Osmanlı tarihçisi Âli: "Kısacası, Rüstem Paşa'nın makama gelmesi kadınların işi idi"[90] diyordu.

Kadınların yardımı ile en yüksek makama giden adımı da kolayca attı. Önce Hürrem Sultan'ın yardımı ile İkinci Vezir Mehmed Paşa'nın kendisine yerini vermesini ve Divân-ı Hümâyûn'da üçüncü vezirlikle yetinmesini sağladı. Daha sonra, kazandığı büyük nüfûzu Dördüncü Vezir [Deli] Hüsrev Paşa'yı, sözde Kahire'de beylerbeyliği sırasında hesaplarda düzensizlikler, irtikap ve rüşvet sebebiyle açacağı bir dava ile tehdit ettiği yaşlı veziriazama karşı kışkırtmak için kullandı. Hüsrev Paşa gerçekten de sultanın karşısına resmen davacı olarak çıkacak kadar etkilendi; Sultan Süleyman ise bunun üzerine veziriazamı eşiğine çağırarak hesap vermesini istedi. Suçsuzluğundan emin olan Hadım Süleyman Paşa, yaşının ilerlemiş olmasına bakmaksızın –neredeyse 90 yaşındaydı– savunması sırasında Sultan Süleyman'ı şahsen derinden yaralayacak şekilde heyheylendi. Bunun neticesi derhal makamından alınması ve yerine Rüstem'in getirilmesi oldu.

Hüsrev Paşa da, Rüstem'e yaptığı iyiliklerin bedelini, sözde davasını arz ederken uygun bir hitap şekli kullanmadığından, makamından alınarak ödemek zorunda kaldı. Zira Rüstem Paşa, dördüncü vezirin onurlu ama aslında önemsiz makamına, sultanın kapıağası olarak her gün saraya rahatça girip çıkabilmesinden dolayı sultan üzerinde yeni veziriazamı şahsen rahatsız edebilecek kadar büyük bir nüfûz kazanabilecek başka bir musahibi olan Haydar Paşa'yı sultandan uzaklaştırmak için ihtiyaç duyuyordu[91].

89 Navagero, s. 99'da rakiplerinden biri olan Mısır beylerbeyinin bunun için çok da temiz araçlara başvurmadığını söylemektedir: "ve Rüstem'in bu düğününü taciz etmek için hekim Amon'a el altından onun frengi hastası olduğunu ve durumunun iyi olmadığını söyletmişti".

90 Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 268.

91 Navagero, aynı eserde Rüstem Paşa'nın ve Hürrem Sultan'ın bu entrikaları hakkında da oldukça iyi bilgi sahibidir. Burada Rüstem Paşa'nın "hanım sultanın nüfûzu sayesinde" amacına ulaşmayı başardığını açıkça belirtmekte ve Haydar Paşa ile ilgili olarak şunları eklemektedir: "Hanım Sultan aracılığıyla, onu onurlandırma kisvesi altında, saraydan dışarı çıkarılması ve paşa kadar rütbe edinmesi, ona daha üst bir derece sağladığı hâlde büyüklüğü yüzünden daha tehlikeli olan bu rütbeden bir derece alta indirilmesi, böylece her saat Büyük Efendi'yle konuşabilmesi sağlandı".

Rüstem Paşa, daha o zamanlar saraydaki bu musahiblerin veziriazamlık makamı için ne kadar büyük bir tehlike arz edebileceklerini anlamıştı ki, daha sonra göreceğimiz gibi, bu endişesi devletin aleyhine olmak üzere gerçeğe dönüşecekti. Rüstem Paşa'nın en yüce gücün baş döndürücü zirvesine tırmandıktan sonra orada kalmasını –ki bu çok daha zor olanı idi– sağlayacak yeteneğe sahip olduğunu ve burada kalma sanatından anladığını söylemek mümkün değildir.

Kısa boylu bir adam olan Rüstem'in kırmızı yüzündeki gözlerinde görülen ateş, aklının keskinliğini ve fevkalade azminin gücünü gösteriyordu. Tüm zevklerinde tutarlı ve ölçülü biri olarak –asla şarap içmezdi– en büyük zorluklara kolayca dayanabiliyordu; bilhassa olağanüstü hafızası sayesinde işlerde büyük bir kabiliyet gösteriyordu ve tüm varlığında huysuz, karanlık ve itici bir şey olmasına rağmen gerektiği yerde nezaket ve yumuşak başlılıkla insanları kendine çekmesini biliyordu. Navagero, onun hakkında şöyle diyordu: "Kibirli ve öfkeli olduğu söyleniyor, ama ben, çok konuşkan ve nazik olabileceğini de gördüm; mantıklı sebepler öne sürülerek iskat edildiğinde, akıllı bir adam olarak susuyor ve önemli olduğunu ileri sürdüğü bir bahane ile uzaklaşıyor; böyle bir nezaket anında ondan çok şey alınabileceğini umabilirsiniz ve onu gerçeğe açık hâle getirebilirsiniz; zira zamana ve şartlara uyuyor ve bir defasında reddettiği bir şeyi, başka bir defasında kabul edebiliyor" [92].

Bilhassa kendini beğenmişliğine hitap edenlere gönlünde ayrı bir yer ayırıyordu. Zira kendini Osmanlılar arasında yaşamış en bilgin ve en akıllı insan olarak görme zaafı vardı ve bundan emin olunduğunu göstermeleri hoşuna gidiyordu[93]. Yine de kusurlarının en büyüğü bu değildi. Küçük hesaplar yapmaya kadar varan menfur açgözlülüğü, gerçekte sahip olduğu iyi özellik-

---

92 Navagero, s. 90. Burada özellikle şunu vurgulamaktadır: "Gözlerinde özellikle tezcanlılık görülür, çalışmak için doğmuştur. Sonra, alışılmışın üstünde titiz ve ölçülü, yorgunluğa karşı sabırlı". – Bilhassa Rüstem Paşa ile zorlu müzakereler yürüten Busbecq, sevimliliğinden hiç bahsetmemektedir. Gerçi hakkında "keskin zekâya sahip ve kavrayışlı" (*Epist.* IV, 308) şeklinde düşünmektedir, ama hemen akabinde (*Epist.* IV, 308) şunları eklemektedir: "Her zaman hüzünlü ve acımasız olan Rüstem sözlerinin buyruk yerine geçmesini istiyordu".

93 Navagero, s. 91: "Aşırı derecede hırslı, ona, bu Osmanlı beylerinin hiçbir zaman ondan daha akıllı ve temkinli bir kimseye sahip olmadıklarını söylemelerinden daha çok hoşuna giden bir şey olamaz".

leri karartıyordu. Bu yönünü kullanmasını bilen –ki bu çok da zor değildi– Rüstem'e herşeyi yaptırabilirdi.

Navagero, Rüstem'le hedefe varmanın en güvenli yolun bu olduğunu açık sözlülükle itiraf ediyordu; Rüstem, defalarca hediyeler beklediğini doğrudan açıklamıştı ve Rüstem'e veya Hürrem Sultan'a doğru zamanda takdim edilen değerli bir ipek kumaş veya buna benzer küçük bir hediye, bu gibi hediyeleri ayrıca kendisine gösterilen şahsî hürmet olarak gördüğünden, tüm vaatlerden daha etkili olabiliyordu[94]. Yalnızca, mesela bu yolu denemeye kalkan Busbecq'in bir defasında tecrübe ettiği gibi, sırf elçiler lehine bir karar alması hâlinde, açgözlülüğünün bilincinde olan Sultan Süleyman rüşvet aldığından şüphelenebilir korkusuyla para almaktan çekiniyordu[95].

Oysa diğer taraftan sultanın gözünde hoş, hatta vazgeçilmez görünmesini sağlayan yine bu tutkusu idi. Zira kendi cebini nasıl düşünüyorsa, hazine-i hassanın veya mîrî hazinenin menfaatlerini de o denli koruyordu. Becerikli bir maliye adamı olarak, bu yönde de yine en küçük hesaplara kadar uzanan tasarruf sistemi ile mîrî hazineye gerçekten büyük miktarlarda para kazandırmıştı ki, bu paralar sarayın hazine dairesinde Rüstem'in onuruna, "Rüstem'in titizliği ile kazanılan paralar" ibaresi ile saklanıyorlardı. Sarayın bahçelerindeki güllere ve menekşelere, ganimetlerden sultanın hissesine düşen savaş esirlerinin silahlarına ve atlarına varana kadar, sultana ait mallardan satılabilecek herşey paraya çevriliyordu. Buna karşın, tüm harcamaları, hatta kendi emri üzerine birliklerin ulûfelerini dahi mümkün olduğunca sınırlamaya çalışıyordu

94 Navagero, s. 91: "Çok cimridir ve parayla insanın istediğini yapacağına inanır...ne de o paradan daha emin yolla ve daha kesinlikle satın alınabilir çünkü çok aç gözlü tabiatta olmaktan başka onu takdim etmekte şahsının dikkate alınmasını ister". – Bir şey istediği zaman Navagero'ya şöyle diyordu: "Ben devletinizin [Signoria=Venedik Cumhuriyeti] dostuyum ama o beni tanımıyor, beni yitirdiği zaman tanıyacak"; ve zeki balyos bunu çok iyi anlıyordu; sözlerine şunu ekliyordu: "suskun bir soru sormadır, açık taleplerin ötesinde".

95 Busbecq, *Epist.* IV, 312'de aynı şekilde şöyle denmektedir: "Rüstem her zaman aç gözlü, her zaman cimridir, önce çıkar ve para hesabı düşünür". Oysa müzakereler sırasında biraz yumuşamasını sağlamak için dragomanı aracılığıyla kendisine 5 bin duka önerdiğinde, parayı şu sözlerle geri gönderdi: "Bana hizmet etmesi için temsilciye parayı geri verdim, kendini işine hasretmesi kesin oluncaya kadar. Bu arada onun sandığı benim sandığım olsun". Zira diye ekliyor Busbecq (s. 308): "biri daha göz yumarak davranabilir ya da konuşabilirdi, bunu, aç gözlülük nedeni yapmış (adı açısından Efendi katında çok kuşkuluydu) gözükmekten korkuyordu".

ki, bu hareketi bilhassa İbrahim Paşa'nın ve talihsiz Şehzâde Mustafa'nın cömertlikleri sayesinde kendilerine dost edindikleri yeniçerilerin kendisinden son derece nefret etmelerine sebep oluyordu[96].

Bu tasarruf sistemi bu arada beylerbeyliklerini, sancakbeyliklerini ve başka yüksek mevkiili makamları sık sık değiştirerek hem kendi hazinesini, hem de mîrî hazineyi doldurmaya çalışmasından dolayı tehlikeli olmaya başlamıştı. Zira bu makamlar her değiştirildiğinde hünkâra verilen her zamanki harçların yanısıra, böyle bir makama gelmek isteyen her müsabık, bu yüzden oldukça büyük paralar kazanan veziriazama değerli hediyeler getirmek zorunda idi[97].

Oysa bu, makamların açık veya gizli olarak satılabilirliklerini zamanla Osmanlı devlet uygulaması hâline getiren ve sonunda gittikçe ilerleyen nispette idarenin tüm tabakalarına nüfûz ettiğinden, yalnızca devlet mekanizmasını tamamını her türlü güvenlikten, her türlü ahlakî tutumdan yoksun bırakmakla kalmayıp eyaletlerin de sistematik olarak sömürülmelerine ve ezilmelerine sebep olduğundan, o dönemden sonra gittikçe daha korkutucu boyutlarda, tıpkı yok edilmesi mümkün olmayan bir kanser gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam damarını kemiren korkunç rüşvet sisteminin de başlangıcı olmuştu. Söz konusu musibet yıkıcı gücünün tüm kuvveti ile daha sonraki zamanlarda ortaya çıkmış olsa da, sırf bu yüzden dahi Rüstem Paşa'nın veziriazamlığını Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en uğursuz dönemlerinden biri olarak tanımlayabiliriz.

Her neyse, Rüstem Paşa sultanın güvenini asla İbrahim Paşa kadar kazanamasa da başarılı malî spekülasyonları ve kadınların, yani fırsatını buldukça

96 *Epist.* I, 54'te Busbecq, Rüstem Paşa'nın para hırsı hakkında şöyle demektedir: "Her ne kadar bu kusur efendi tarafından iyiye hamledilse de, devlet hazinesine bakmasını ve para işleriyle meşgul olmasını emretti, Süleyman en çok bundan kaygı duyuyordu". Bu şekilde topladığı servetle ilgili olarak ise şöyle denmektedir: "Sarayda hazine dairesi vardı, orada paralar şu yazıyla korunuyordu: Rüstem tarafından titizlikle kazanılmış paralar". Aynı şekilde Navagero, İbrahim Paşa'nın yeniçerilere karşı cömertliğini hatırlatarak, s. 89'da şöyle devam etmektedir: "Rüstem, fazla gördüğü masrafları kısarken ve cazna hazine her durumda büyürken her yolu izleyip Büyük Efendi'nin büyüklüğünü daha artırarak kendini korumaya çalıştı".

97 Navagero, s. 92, 93: "Ondan bir lütuf bekleyenler bu yolu izliyorlardı, ona her gün ne kadar hediye getirildiğini ve onların önemini söylemek mümkün değil...öyle ki, her yoldan bu kadar kazanarak ve çok sarfetmeyerek sonsuz miktarda parası olduğuna inanılır".

sarayda kendi lehine konuşan[98] kayınvalidesinin ve eşinin nüfûzları sayesinde sultanın gönlünü öyle yüksek bir derecede kazanmayı başardı ki, hiç kimse ona karşı gelmeye ya da makamına göz koymaya cesaret edemiyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, en büyük payı kendisine atfedilen talihsiz Şehzâde Mustafa faciasından sonra yeniçerilerin öfkesi dahi sürekli olarak makamından alınmasını sağlayamadı.

Ayrıca canını kurtarmak için Ereğli'den İstanbul'a kaçtıktan sonra, makamından alınmış olmasına rağmen, burada Hürrem Sultan'ın himayesi altında sanki hâlâ veziriazammış gibi aynı itibarı görüyordu. Divân-ı Hümâyûn'un yüksek rütbeli memurlarını kabul ediyor, yabancı elçilerle görüşüyor, törenle camiye gidiyor ve genel olarak öyle davranıyordu ki, hiç kimse çok geçmeden tekrar kaybettiği makama resmen geri döneceğinden şüphe duymuyordu. İki yıl geçmeden gerçekten de geri döndü. 1553 Ekim'inde makamından alınmış, ancak 1555 Eylül'ünde tekrar bu dönemden itibaren 9 Temmuz 1561'de ölümüne kadar bir daha elinden bırakmadığı tuğraya sahip olmuştu[99].

Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'a çabalarının meyvesi olarak iyi düzenlenmiş ve iyi durumda bir servet bırakırken, kendi zenginliği de öyle devasa bir boyuttaymış ki servetinin mirasçısı olan damadı, daha sonraki veziriazamlardan Semiz Ahmed Paşa, tüm bu zenginlikleri ne yapacağını bilememiş ve muhtemelen bu yüzden seleflerinin aksine herhangi bir hediye kabul etmeyi reddetmişti[100]. Hürrem Sultan'ın kızı olan dul eşinin gelirinin günlük en az 2

98 Navagero, s. 90'da onlar hakkında açıkça şöyle demektedir: "biri ve diğeri her fırsatta kocayı ve damadı hoş göstermeye çalışıyorlardı", ama hemen akabinde Rüstem Paşa ve Sultan Süleyman arasında asla İbrahim Paşa gibi saraya istediği zaman girip çıkmasını sağlayacak kadar yakın bir ilişki kurmayı başaramadıklarını belirtmektedir. Sultan Süleyman'a konuyu ne zaman açsalar cevabı şöyle oluyordu: "Bir aptallık ancak bir defa yapılır".

99 Domenico Trevisano, *Relazione* (1554), s. 175'te artık onun için yapılacak sadece iki şey kaldığını; bunları da ya makamına tekrar gelmek ya da öldürülmek olduğunu söyleyerek, Rüstem Paşa'nın o dönemlerde konumunu en doğru şekilde değerlendirmektedir; ancak makamına geri dönmesi çok daha muhtemeldi, zira "o Rüstem Bey'in kayınvalidesi ve karısı onun özel bir şahıs olarak yaşamasına katlanamazlar". Fransa'nın Venedik Elçisi De Selve'nin II. Henri'ye gönderdiği raporlar da buna tamamen uygundu. 18 Aralık 1553'te şöyle yazıyordu: "Rüstem Paşa'nın öylesine büyük otoritesi vardır ki istifasının asla söz konusu olmadığı söyleniyor". *Négociations,* II, 291.

100 *Descrittione dell' imperio Turchesco fatta dal Capitan Pompeo Floriani* (Kaptan P. Floriani tarafından yapılan Türk İmparatorluğu'nun tasviri). Mspt, XVII, Berlin Kra-

bin duka tutarında olduğu söyleniyordu ve Ahmed Paşa'nın eşi olan kızına da bir nevi cep harçlığı olmak üzere aynı tutarda meblağı haftalık "hamam parası" olarak tahsis etmişti. Altın ve mücevher açısından sahip olduğu ve Ocak 1578'de gerçekleşen ölümünden sonra üçte ikisi padişahın yasal miras hakkı olduğundan satılan hazinesi muazzamdı[101].

Rüstem Paşa, hediyelerle elde ettiği servetten başka, örneğin Bursa'da büyük ipek dokuma atölyeleri ve [Rumeli'deki] Kilis'teki (Klissa) tuz madenleri gibi, kendisine yüksek gelirler getiren haslara da sahipti. Kendisine hediye edildiklerinde geri çevirmemesine rağmen büyük bir mücevher dostu değildi. En çok o dönemlerde bilhassa Venedikli zanaatçılar tarafından işlenenler gibi değerli ve güzel işlemeli kumaşlardan hoşlanırdı. Hatta bir defasında Balyos Domenico Trevisano'dan güvez, siyah ve mor renklerde olmak üzere, bu görkemli kumaşlardan üç parça istemekten dahi çekinmemişti, ki İstanbul'da o dönemlerde siyaseti yürütmek, gücü elinde tutanlarla iyi ilişkiler içine girmek ve istenen herşeyi elde etmek için kullanılan araçlar bunlar olduğundan Venedik de bu talebe muhtemelen soğuk bakmamıştı[102].

---

liyet Kütüphanesi, Siyasi Bilgiler Bölümü. Başlığa yapılan: "Efendimiz Papa VIII. Clemens'e" ilavesinin anlamı sadece bu yazının daha önce, bilindiği gibi, 1592-1605 yılları arasında papalık yapan VIII. Clemens'e verilmiş olması olabilir ki, içeriği kesin olarak 1580 yılında yazıldığını göstermektedir. Sokollu Mehmed Paşa'dan sonra, 1579 yılı sonunda veziriazamlığa getirilen Semiz Ahmed Paşa hakkında s. 229'da şöyle denmektedir: "Başkalarından farklı olarak hiçbir hediye kabul etmek istemedi ama öyle zengindi ki artık daha fazla malı ne yapacağını bilemiyordu; eş olarak dul sultan hanımın kızına sahip olduğundan Rüstem'in yeteneğine sahipti". Bu *Relazione*, Turin Kraliyet Arşivleri'nde bulunan, ancak "*Relazione di M. Antonio Veniero detto bailo a Constantinopoli per la republica di Venezia a di 14 di marzo 1537*" (Venedik Cumhuriyeti adına 14 Mart 1537 günü İstanbul'da bailo olan M. Antonio Veliero'nun Raporu) gibi tamamen yanlış bir başlık altındaki bir elyazmasına göre, Albèri, I, 437'ye eksiksiz olmasa da dahil edilmiştir. Alberi ise muhtemelen bu raporun 1579 yılına kadar İstanbul'da Venedik balyosu ve 1580 yılından itibaren Venedik Cumhuriyeti'nin Roma elçisi olan Giovanni Corrora'ya veya onun sekreterine ya da maiyetinden başka birine ait olduğunu düşünmektedir.

101 Gerlach'ın günlüğü, "*Tagebuch*", s. 449.

102 Navagero, s. 93; Trevisano, s. 177. Trevisano, Rüstem Paşa'nın talep ettiği kumaşlarla ilgili olarak Venedik için iyi bir tavsiye olarak şunları ekliyordu: "Onu tatmin etmenin iyi olacağını düşünüyorum, çünkü dostluklar benzer araçlarla sürdürülür ve istenilen şey böyle elde edilir".

Bu doğrudan ve dolaylı rüşvet sisteminin, kimi zaman devletin bu en yüce makamında oturanların karakteri ve kişiliği sayesinde yumuşatılmış olsa ve görünüşü ile sonuçları açısından bu kadar bariz ortaya çıkmasa da, Rüstem Paşa tarafından bu kadar ilerletildikten sonra veziriazamlığın mirası ve Osmanlı devlet teşkilatının belası olarak kalmaya devam ettiği kolayca anlaşılabilir. Bu tür musibetler, bir kez devlet yapısına bulaştılar mı –başka yerlerde de benzer paralellikler eksik değildir– bir daha kolay kolay temizlenemezler.

Rüstem Paşa'nın hemen arkasından bu makama gelen ve en nazik biçimde barış için el uzattığı Busbecq'in öve öve bitiremediği soylu bir kişiliğe sahip Semiz Ali Paşa dahi göründüğü kadarıyla bu sistemden iyice uzak duramadı. Zira bu makamda ancak dört yıl kadar kaldıktan sonra 1565 Haziran'ında öldüğünde, 8 milyon duka olarak tahmin edilen bir miras bırakmıştı[103].

Nihayet Sultan Süleyman'ın gerçekten olağanüstü özelliklere sahip son veziriazamı, karakterleri açısından birbirinden öylesine farklı üç padişah döneminde devleti aynı maharetle yönettikten sonra bir katilin hançeri ile (1579) hayatını kaybeden Sokollu Mehmed Paşa, Osmanlı devlet yaşamının temelini sarmış bu musibeti başarıyla ortadan kaldıracak iradeye ve güce sahip olmuş olsaydı, sonraki nesiller nezdinde ne kadar farklı bir itibara sahip olacaktı! Oysa Sokollu Mehmed Paşa da büyük bir zekâ ve maharete, dur durak bilmeyen bir hareketliliğe ve soylu bir anlayışa sahip olmasına rağmen tuttuğunu koparan bir tabiata sahip değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nu, yaşadığı sürece, en kötü ve en zor şartlar altında dahi belli bir dereceye kadar gücünün ve nüfûzunun zirvesinde muhafaza ederek verdiği hizmetleri hiç kimse inkâr edemez, ama devletin geleceğini kurtarmış olma şanını yine de kazanamamıştı.

Sokollu Mehmed Paşa, tıpkı selefleri İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa gibi, alt tabakadan gelmeydi. Dubrovnik yakınlarında Trebinye doğumluydu; gençliğinde din işleri ile uğraşmıştı ve Bosna'da akrabası olan San Saba Kasabası papazının yanında yardımcısı olarak görev almıştı ki, 18 yaşındayken devşirme olarak –buna daha sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğiz– sultanın sarayına getirildi. Burada önce bostanlarda görev alıp neşeli ve dürüst bir genç olarak kısa

103 Busbecq, *Epist.* I, 310 dışında bilhassa Albèri, I, 25'de Venedik Balyosu Daniele Barbarigo, *Relazione* (1564), Semiz Ali Paşa'yı, kendisine çok değer veren Sultan Süleyman ile ilişkisi açısından da daha detaylı olarak karakterize etmiştir. Mirasının yekûnunu Gerlach'ın günlüğü "*Tagebuch*", s. 449 vermektedir.

zamanda Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiş ve sevgisini o denli kazanmıştı ki, çok daha büyük işler için seçilmiş bir adam olarak, kısa zamanda sarayın ve devletin en yüksek mevkiilerine gelmiş ve nihayet, kısa bir süre kaptanıderyalık görevini üstlendikten sonra, 1565 Haziran'ında veziriazamlığa getirilerek gücünün zirvesine ulaşmıştı[104].

Kur'an'ın hükümlerini titizlikle yerine getirmeye özen gösteren ve bilhassa beş vakit namazı işlerin yoğunluğunda dahi asla ihmal etmeyen dindar bir Müslüman olmasına rağmen Hristiyanlara karşı yine de yumuşak davranarak, hatta ruhanî makamlara karşı belirli bir sevgi besleyerek aslını o zaman da inkâr etmemişti. 1574 Ekim'inde, kardeşinin öz oğlu İstanbul ve İskenderiye patrikleri tarafından başkentte bir Arnavutluk şehri olan Ohri başpiskoposluğuna getirilerek kutsandı ve o dönemlerde veziriazamın oyunun bu ruhban seçimlerinde ne kadar önemli olduğu gözönünde bulundurulursa yeğeninin İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin başlıca yerlerinden birine atanmasında –Ohri başpiskoposluğuna ait 40 kadar piskoposluk vardı– köstek olmaktan ziyade destek olduğu kolayca anlaşılır[105].

---

104 Aynı dönemin kaynakları, Sokollu Mehmed Paşa'nın karakter tarifleri ile doludur. Bilhassa Venedik raporları Albèri, I. Cilt'te Jacopo Ragazzoni (1571), Marcantonio Barbaro, Andrea Badoero, Constantin Garzoni (hepsi 1573 tarihli); ayrıca Albèri, II. Cilt'te M. Antonio Tiepolo ve Giacomo Soranzo (ikisi de 1576 tarihli) ve nihayet Albèri, I'de Pompeo Floriani'ye ait olduğu söylenen, ama muhtemelen Tiepolo'nun halefi olan Venedik Balyosu Giovanni Corraro'ya ait olan 1580 tarihli elçilik raporu. Bundan başka Gerlach'ın günlüğü "*Tagebuch*" ve Gerlach'ın İstanbul'da Avusturya elçilik sözcüsü olarak halefi olan Salomon Schweigger'in eseri "*Reiss-Beschreibung nach Constantinopel und Jerusalem*" (1576-1581), Nürnberg 1664, bu muhteşem adamın ve faaliyetlerinin değerlendirilmesi için çok önemli notlar içermektedir. Garzoni, Sokollu Mehmed Paşa'nın kökeni hakkında şunları söylemektedir, s. 404: "Mehmed Paşa, başvezir, Dubrovnik'e yakın bir köy olan Trebinye'de doğdu, alt düzeydendi. Bosna'daki S. Saba rahibi yardım etti, orada Türk'ün yöneticileri tarafından *decima* (devşirme?) gençler arasına katıldı". Buna uygun olarak Schweigger, s. 89: "Gençliğinde Hristiyanların kiliselerinde vaizdi; daha sonra Türklere verilmiştir". – Daha sonraları, gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde, kendini bizzat Sırp despotlarının haleflerinden biri olarak tanıtmıştır: "Bizzat kendisi bir kez bu konuda Sırp despotlardan geldiğini söyledi, başkaları başka türlü kabul etseler de", Ragazzoni, s. 98.

105 "Hristiyanlığa karşı çok iyi niyetli davranır" ki bu, genelde Hristiyan devletlerine karşı düşüncelerine bağlıdır. Badoero, s. 364. Ayrıca Gerlach, s. 64: "Bu ay (Eylül 1574) Mehmed Paşa'nın veya kardeşinin oğlu Bulgaristan'da Ohri Şehri'nde başpiskoposluğa getirilmiştir ve emrinde 40 kadar piskoposluk vardır", vesaire.

Sokollu Mehmed Paşa, Sultan II. Selim'in teveccühüne nail olmasını ve babasının kendisine gösterdiği büyük saygıyı göstermeye devam etmesini, Sultan Süleyman'ın Sigetvar önlerinde hayata veda etmesinden sonra yeni sultan II. Selim güvenle tahta çıkana kadar yeniçerilerin asi ruhunu bastırmak için yaptığı akıllı ve basiretli icraatine borçlu idi. Hükümdarın kişiliğinin daha o zamanlar devlet mekanizmasının tamamı üzerinde ne kadar yıkıcı bir etkiye sahip olduğunu düşünürsek devlet otoritesinin, yalnızca böylesine zor bir makamın üstesinden gelmeyi başarmakla kalmayıp, efendisinin tuhaflıkları ile ölçüsüz ve kaprisli mizacının kendisini seleflerinin hepsinden çok daha büyük bir oranda neredeyse devletin sınırsız hükümdarı ya da Gerlach'ın dediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl imparatoru hâline getiren bir şekilde üstesinden gelmeyi başaran bir adamın eline geçmesi, Osmanlı tarihinin bu dönüm noktasında bir talih yıldızı olarak görülebilirdi[106].

Çağdaşlarının Sokollu Mehmed Paşa ve idaresi hakkında düşünceleri ne kadar farklı olursa olsun, hepsi de bunda dış görünüşünün en az karakter özellikleri ve zekâ kıvraklığı kadar katkıda bulunduğuna hemfikirdiler. Sokollu Mehmed Paşa, gücünün zirvesindeyken yetmişli yaşlarda bir adamdı, fakat öyle hayat dolu idi ki çok daha genç gösteriyordu; hatta affedilebilir bu kendini beğenmişliği o kadar ileri götürüyordu ki, kır saçlarını bile siyaha boyuyordu. Uzun boyu, orantılı vücudu, oldukça uzun bir sakalla bezenmiş başının soylu, erkeksi ve aynı zamanda alımlı ifadesi, ona azamete yakın hayranlık uyandırıcı bir saygınlık veriyordu. Oldukça ölçülü ve düzenli bir hayat tarzı, sürekli en zorlu faaliyetlerin bile kolayca üstesinden gelmesini sağlıyordu ki, ender görülen bir zekâ keskinliği, olağanüstü bir hafıza, devlet işlerinde uzun yılların tecrübesi ve hızlı olduğu kadar kesin kararlar alma yeteneği bu özelliklerini destekliyordu[107].

106 Gerlach, *Tagebuch,* s. 307: "Selim zamanlarında Sokollu Mehmed Paşa hükümdar ve herşeydi. Selim herşeyi yapmasına izin verdi ve kendini sadece zevküsefaya verdi". Selim'in Sokollu Mehmed Paşa'ya gerçekten de çok şey borçlu olduğunu söylüyordu Barbaro, s. 319: "Babasının Zighet'in [Sigetvar] altındaki ölümünün ardından kolaylıkla ayaklanabilecek olan imparatorluğu korudu, dünyayı şaşırtan ve siz majestelerinin de iyi bildiği o operasyonu yaparak".

107 Garzoni, s. 405: "O şimdi yaklaşık yetmiş yaşında, kendisi her ne kadar elli beş yaşında olduğunu söylüyorsa da: iri yapılı, düzgün hatlı...soylu bir yüzü var, erkekçe". – Neredeyse kelimesi kelimesine aynı olan Badoero, s. 364: "Sakalı olmasına karşın hoşa giden bir yüzü var, çok ulu görünümlü". Barbaro, s. 320, ayrıca kemikli yapısına delil olarak şöyle demektedir: "Genç ve oldukça güzel bir karısı var, her ne kadar altmış

Bütün yükü gerçekte kendi omuzlarına yüklenen bu devasa imparatorluğun en üst makamının üstesinden gelmek ancak bu gibi karakter özellikleri ile mümkün olabiliyordu. Zira bu olağanüstü insanın azmine duyduğu hayranlığı saklamayan Barbaro'nun dediği gibi, Sokollu Mehmed Paşa imparatorluğun içinden ve dışarıdan rapor edilen herşeyi dinlemek zorunda olan tek kulak, en zorlu ve en karmaşık şartlar altında bile hemen karar almak veya yargıya varmak zorunda olan tek kafa idi. Tüm ricalar, talepler, şikâyetler ona arz ediliyordu; tüm mevkiiler, makamlar ve onurlar üzerinde tek başına tasarrufta bulunuyordu; en yüce ve en son merci olarak, önem arz eden her türlü medenî hukuk ve ceza hukuku davalarında nihaî hükmü verme hakkına sahipti; hükümleri katî ve kesindi; binlerce insanın iyiliği ve kötülüğü hakkında karar veriyor ve nihayet yabancı devletlerin elçileri ile de yalnızca o görüşüyordu; onları huzuruna kabul ediyor, onlarla müzakerelerde bulunuyor ve onlara gerekli kararları bildiriyordu[108].

Emanet edildiği şahsın kişiliğinden dolayı yumuşatılmamış olsaydı, böyle bir kudret ne kadar büyük suistimallere, ne kadar büyük cürümlere sebep olabilirdi! Oysa Sokollu Mehmed Paşa, bu gücün ne kadar bilincine varıyorsa, göründüğü kadarıyla katî adalet duygusuyla yanıp tutuşan ruhu, herkesin iyiliğini düşünmeye o denli yöneliyordu. Herkes yanına hiçbir engelle karşılaşmadan girebiliyordu; herkesi sâkin ve sabırlı bir biçimde dinliyor ve herkeste duruşu ile saygı ve güven aşılamayı biliyordu. Daima düşünerek ve ölçülü yaptığı ama olumsuz ve reddedici olsa bile nazik ve cana yakın olan konuşmaları, Garzoni'nin dediği gibi, sözlerinin yumuşaklığı ve azameti ile hayranlık uyandırıyordu[109].

---

beş yaşında olsa da daha genç hevesinde, her yıl bir çocuğu oluyor ancak hiçbiri yaşamıyor". Tiepolo, s. 157'de, 1576 yılında, bu hususlarda çok fazla şey yapmadığı takdirde uzun bir ömrü olabilir diyor.

108 Barbaro, s. 319: "O hükümette başka bir kulak yok, o imparatorluğa bağlı krallıkların sayısını izleyen önerilerin, nizamnâmelerin cevapları, bütün bildiriler, bütün yeniliklerin ulaştığı...tek başına gereğini yapar ve düzenler ve en çok da en önemli olanları; özet olarak hepsi onun elinden geçer, sivil, suç ve devlet vakaları, bütün bunlar için kendi kafasından başka tavsiye yoktur". Badoero, s. 364: "Yaşına göre çok diri ve güçlü yapıda ve tüm işlere kendini istekle veriyor, işler için keskin bir deha, güçlüklerde deneyim ve çözüm bulmada sağlam bir temele sahip".

109 Garzoni, s. 405: "Herkesi tatmin ediyor, sabırla dinlemesini bilerek, sözlerinin hoşluğu ve yüceliğiyle". Barbaro, s. 319: "Zarafetle cevap verir, ne de çok yüksek makamı yüzünden kibirlenir...ve sonunda herkesi, her bir kişiyi asla tatmin etmek mümkün olmadığından, mümkün olan o evrensel şekilde tatmin eder".

Ne tuhaftır ki bilhassa yabancı elçilerle görüşürken olağanüstü bir hüner sergiliyordu. Yabancı devletlerin durumları hakkında en az Osmanlı İmparatorluğu'nun içteki durumları kadar bilgi sahibi olduğundan, İbrahim Paşa'nın bilhassa Kral I. Ferdinand'ın elçileri nezdinde rahatsızlık veren diplomatik olmayan konuşkanlığından kasıtlı olarak sakınıyordu; onları sükûnetle dinliyor, taleplerine kulak veriyor, aceleci veya hakarete varan ifadeler kullanmaktan son derece kaçınıyordu ve zorunlu olduğunda rahatsız edici şeyleri bile kullandığı sözlerle öyle yumuşatmayı başarıyordu ki, Tiepolo'nun ifadesine göre, insan bir Türk'ten ziyade bir Hristiyan hükümdarla konuşuyormuş hissine kapılıyordu[110].

Gerek konuşmalarında, gerekse hareketlerinde görülen korku derecesindeki büyük bir titizlik, karakterinin en önemli özelliklerinden biri idi. II. Selim, tüm devlet işlerini onun ellerine vermiş ve yaptığı herşeyden memnun olmasına rağmen, önce şekil ve resmiyet açısından sultanın onayını almadan yine de hiçbir şey yapmıyordu. Zira bir taraftan sultanın kaprislerinden ve değişken karakterinden çekinirken, diğer taraftan hepsi düşmanı olan ve yerine geçmek için onu makamından indirmek için can atan diğer vezirlerin olumsuz etkilerinden ve iftiralarından çekinmek için yeterince sebebi vardı[111].

110 Soranzo, s. 199: "Hükümdarını çok iyi anlar, dünyanın tüm diğer hükümdarlarını da". Tiepolo, s. 157: "Çok hüner sahibi gözüküyor, çünkü sâkin bir şekilde dinlerken sonra değişmeksizin cevap verir; onunla birkaç kez görüştüğümde, neredeyse kabul etmiyor gözüktüğü konularda da konuşurken hoş davranışını korudu; her zaman onunla bir sonuca varma gerektiğini bekliyor olması, insana bir Türk'le değil, bir Hristiyan hükümdarla görüştüğü izlenimini veriyor".

111 Barbaro, s. 320: "Büyük Efendi onu sever ve istediğini yapma hususunda ona değer verir ama Büyük Efendi'nin iradesinin aykırı olup olmadığını bilmediği zaman en ince ayrıntıya bile ne kadar korku ve saygıyla yaklaştığına inanmak neredeyse mümkün değil; bunun nedeni de, Büyük Efendi'nin tabiatının, birçok aksaklık ve kendisiyle rekabet içinde olan başka paşaların iftiraları sonucu bazen değişebileceği ihtimaliyle, başına beklenmedik bir uğursuzluğun gelmesinden korkmasıdır. Bu kuşkudan hareket ederek hep ürkeklikle hareket eder ve her zaman çok sıkıntılıdır". Aynı şekilde bu açıdan konumunun daha zorlaştığı III. Murad döneminde Tiepolo, s. 158: "Rakiplerine iftira fırsatı sunmamak için, önemli bir konuda Büyük Efendi'nin onayını almakla yetinmez sadece, emrin ondan gelmesini de sağlar". ... Bir de şunu eklemektedir: "Baş veziri kıskanmakta hepsi hemfikirdir, bu kadar büyüklüğün ortadan kalkmasını arzu ederek, bu da onların o yere oturma isteklerindeki ortak istekten kaynaklanır".

Sultan Süleyman'ın kendisine eş olarak verdiği, II. Selim'in kızı olan genç eşinin [İsmihan Sultan] kıskançlığı ve hükmedici tavırları da yaşlı adamı oldukça zorluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na hükmeden bu adam, aslında bir kadının kölesi idi. Onun tek bir işareti, Mehmed Paşa için emirdi. Kimi zaman gece vakti haremağalarından birini gönderip Mehmed Paşa'yı yanına çağırtıyordu. Odasına girdiğinde ise gözlerini kaldırması ne mümkündü. Zira gözleri kolayca eşinin hareminin süsü ve eğlencesi olan 300 cariyenin albenisine takılabilirdi. Üstelik yaşlı adamı baştan çıkarttığına dair en ufak bir şüphe duyulan talihsiz bir kız anında ölüme gönderilirdi. Gerlach'ın öğrendiklerine göre, hanım sultan "ruhen neşeli ve eğlendirici, ama kısa boylu ve çirkin" olduğu için kıskançlığı da sebepsiz değildi[112].

Şansına, Sokollu Mehmed Paşa kendi divânında sabahtan akşam geç saatlere kadar devletin iyiliği için çaba gösterirken, hane içindeki bu musibetler farkedilmiyordu. Bir çağdaşının paşanın konağı hakkında dediği gibi, bu "devlet işleri denizi"nde sağduyulu ve akıllı olan bu adam, kendisine emanet edilen gemiyi sürekli aynı dayanıklılıkla ve sebatla yürütüyordu. İmparatorluğun tüm bölgelerinden kendi meselelerinde yardımına ve yargısına başvurmak üzere gelen insanların, Türklerin, Hristiyanların ve Yahudilerin kalabalığına bakmaksızın evinde herşey son derece sâkin ve düzenli yürüyordu. Meselesini arz edenin veya buyrukları okuyan kâtibin sesi dışında başka bir ses duyulmuyordu. 100'ü aşkın hizmetkâr, efendilerinin işareti üzerine emirlerini yerine getirmek için hazır bekliyorlardı[113].

---

112 Gerlach, *Tagebuch,* s. 349 ve 383. Veziriazamın hizmetindeki bir Alman devşirme, Gerlach'a şunları anlatmıştır: "Bu kadının kulu kölesi idi ve söylediği herşeyi yapmak zorunda idi; aksine bir şey söyleyemezdi. Yataktayken bile yanına hiçbir şey konuşmayan, sadece paşanın ayakkabılarını alan veya önüne koyan bir hadım gönderiyordu ki bu: 'Eşinin yanına gideceksin' demekti. Kadınların bulunduğu bölmeye geldiğinde elini alnına götürüyordu ki, yalnızca onu görsün; cariyelerden hiçbirini görmesin diye. Zira cariyelerden birine biraz fazla dikkatli bakarsa ve hanım sultan da bunun farkına varırsa, o cariyenin anında boğazlanması veya boğdurulması kesindi".

113 Albèri, I, 440'ta Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, Gerlach, *Tagebuch,* s. 186 ve 325'te anlatılanlarla karşılaştırıldığında, Sokollu Mehmed Paşa'nın Divân'ında günlük işlerin en iyi resmini çizmektedir. Gerlach, günlük akışı şöyle anlatmaktadır: "Sokollu Mehmed Paşa'nın işleri çok. Şafak söker sökmez, namazını kıldıktan sonra Divân'a gidip, burada 7-8 saat geçirmek zorundadır. Eve geldiğinde ise şikâyetlerini veya başka meselelerini arz eden bir sürü kişi kendisini beklemektedir; iki üç saat de burada oturup, karar vermek zorundadır. Ondan sonra yemek yer; eşinin yanına gidip, yarım saat ka-

Oysa aynı konak, aynı zamanda devletin özünün ve hazinelerinin, değerli kumaşların, kölelerin, atların vesairenin aktığı dipsiz bir kuyuydu[114]. Olağanüstü özelliklerinin en büyük hayranları bile, Sokollu Mehmed Paşa'yı affedilemez bir zaaf sebebiyle bu açıdan yüklendiği bütün suçlardan beraat ettiremezler. Rüstem Paşa gibi cimri ve açgözlü olduğu söylenemez gerçi, ama yine de devlet içlerine bulaşan ve en derinlerine inen rüşvetçiliği, mevkii ve makamların satılmasını ve her türlü intihâli engellemek için hiçbir şey yapmadığı, aksine bu musibeti gönüllü olarak ve günden güne daha habis ve iyileştirilemez hâle getiren bir biçimde desteklediği inkâr edilemez bir gerçekti. En azından yıldan yıla yığdığı devasa hazinelerin büyük bir bölümünün, en iyi devlet otoritelerini kemiren ve tüketen bu hayırsız idare sisteminin meyveleri olduğu kesindi.

1573'te yalnızca sahip olduğu sabit haslardan, arazilerden, icârlardan, değirmenlerden, hamamlardan vesaireden oluşan gelirleri 18 milyon duka tutarında idi. Bunlara kendisine günlük yalnızca nakit 20 duka olarak tahsis edilen, fakat yaklaşık 30 bin Venedik altını gelire sahip haslarla düzenli ve yasal gelirlerini hiç tereddütsüz yılda birkaç yüz bin taler olarak tahmin edilebilecek şekilde yükselten veziriazamlık ücreti de ekleniyordu[115].

Oysa gelirlerinin en küçük kısmı idi bunlar. Her yıl gittikçe artan zenginliğinin ana kaynağı, "hediye" adı altında rüşvet olarak servetine dahil olan muazzam paralardı. Zira bu işi öyle ileri götürmüştü ki kim iyi bir gelir bırakan bir yere sahip olmak veya tasarrufunu devam ettirmek istiyorsa, o olmadan artık hiçbir şeyin yürümediği bu gibi para hediyeleri ile muradına erebiliyordu. En sevilen müsabık, en fazla verendi[116].

---

dar uyur; hiç kaçırmadığı namazını kılar; sonra da yine kulu gelir ve onu uyandırır. Sonra yine saatlerce kabullerde bulunur ve bu her gün böyle devam eder".

114 "Onun evi neredeyse, ticari işlerin sürekli aktığı bir denizdir, orada imparatorluğun her tarafından olduğu kadar yabancı yerlerden de sonu gelmeyen altın ve gümüş, değerli eşya, hayvan, bitki ve insan nehirleri akar; çünkü her gün ona para, halı, ipek ve altın dokuma kumaş, at ve köle vb. sunulur". Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, s. 441.

115 Garzoni, s. 406. Badoero, s. 365: "Büyük Efendi'den 30 bin düka altını timar geliri vardır ama ayrıca satın alma yoluyla çok zengindir". Gerlach, *Tagebuch,* s. 38: "Her yıl Türk imparatorundan aldığı birkaç yüz bin taler geliri vardır".

116 Garzoni, s. 406 : "Ama başvezirin en büyük zenginliği, yıldan yıla artan bir milyon altın değerindeki hediyelerdir, bana sözüne inanılır kişilerin söylediği gib; bunları da, bütün paşalar, beylerbeyi, kadıasker, kaptanıderya, sancakbeyi, kadılar ve bir görevi olan ya da görevi olmasını isteyenlerin, yolculuklarına giderken ya da dönerken sundukları dikkate alındığında mümkün gözükür".

Vezirlerden veya paşalardan biri öldüğünde yerine geçmek isteyen beylerbeyi, veziriazama 50-60 bin duka altını ödüyordu; herhangi bir eyaletin beylerbeyi veya sancakbeyi olmak isteyen kimse, makamın getirdiği gelirin azlığına veya çokluğuna göre 15, 20, 30 ve 40 bin duka altını ödüyordu ve bu sistem tüm makamlarda bu şekilde cereyan ettiğinden sonunda her makamın bir değeri ve haracı vardı ve hiçbiri veziriazama herhangi bir değişiklik sırasında birkaç bin ya da belki de sadece birkaç yüz altın gelir getirmeyecek kadar değersiz değildi. Öyle ki, zengin mücevherlerden, kıymetli elbiselerden, değerli kumaşlar ile atlardan ve kölelerden oluşan diğer hediyeler hesaba bile katılmıyordu[117].

Mesela Mısır beylerbeyi, makamında kalabilmek için Sokollu Mehmed Paşa'ya tek başına yıllık 100 binin üzerinde Venedik altınından oluşan bir "hediye" vermişti ve makamı için 40 bin duka altını ödemiş olan Cezayir Beylerbeyi Hasan Ağa'nın aynı amaçla gönderdiği yıllık miktarlar da bundan az değildi[118]. Sokollu Mehmed Paşa, benzer şekilde Boğdan'dan her yıl 24 bin taler alıyordu ki, bunun 12 bin taleri açıktan takdim edilirken diğer yarısı gizlice veriliyordu[119]. Garzoni, tüm bu gelirleri yıllık ortalama 1 milyon duka olarak tahmin ettiğine ve Gerlach, Sokollu Mehmed Paşa'nın her yıl bu miktarda bir tutarı kenara koymayı başardığını iddia ettiğine göre bu ve buna benzer "hediyelerin" tutarının abartılmamış olduğu kesindi[120].

Bunlara ayrıca bir de diğer devletlerin rüşvetleri ekleniyordu. Yapılan son barış antlaşması sırasında veziriazam için yalnızca 3 bin taler değerinde resmî bir "hediye" öngörülmüş olmasına rağmen Roma-Cermen imparatoru, Gerlach'ın sözleri ile ifade etmek gerekirse, Sokollu Mehmed Paşa'yı yıllık 9 bin taler ile "rüşvete bağlıyordu" ve kadir-i mutlak veziriazamla zaten iyi ilişkiler içinde olmak isteyen Venedik, 1573'te yapılan utanç verici barış için So-

117 Gerlach, *Tagebuch,* s. 38, 373, 414, 450. Sayfa 397'de kendisine anlatıldığını söylediği üzere: "[Sokollu] Mehmed Paşa'nın altın ve değerli taşlardan oluşan muazzam bir serveti vardır, zira evine taşınanların ve getirilenlerin sonu yoktur. Bir makam isteyen, birkaç yüz ve bin duka vermek zorundadır ya da atlar, oğlanlar, vs. getirir".

118 Garzoni, s. 406: "Şunu da söylemezlik etmek istemiyorum, sadece Kahire'nin paşası her yıl başvezire 100 binden fazla altın düka verir ve biraz daha azını Cezayir genel valisi". Hasan Ağa'nın makamını 40 bin taler karşılığında satın aldığını Gerlach, s. 373'ten öğreniyoruz.

119 Gerlach, *Tagebuch,* s. 398.

120 Gerlach, *Tagebuch,* s. 373, 414.

kollu Mehmed Paşa'ya 15 bin duka "hediye" etmişti; oysa Tiepolo yine de her meselede, bilhassa önemli olanlarda, para ile bir şey elde edilemediğini itiraf ediyordu[121]. Böyle durumlarda, tıpkı bir zamanlar Rüstem Paşa'da olduğu gibi, Sokollu'nun duyduğu korku zengin olma tutkusundan ağır basıyordu[122].

Böyle bir yönetim sisteminin kendi içinde bir Sokollu Mehmed Paşa'yı bile büyük suistimallere, her türlü kepazeliklere teşvik edecek kadar cezbedici olduğunu itiraf etmeliyiz. Her taht değişiminde –ki bunlardan iki tanesini yaşadı– geleneksel olarak en üst makamların tamamen değiştirilmesi yetmiyormuş gibi[123], en yüksek gelirleri getiren yerleri bu zamanların dışında da sıkça değiştirerek hazinesini doldurmak tamamen kendi elinde idi. Bu arada çıkarını gözeten insanlar da hiçbir zaman eksik olmazdı. Aşağıdakiler daha yukarılara çıkmak istiyorlardı ve neticede herşey satılık olduğundan amacına ulaşmak ve selefinin yerine geçmek için niye bazı şeyleri göze almasınlardı. Sürekli olarak mevkiiler ve makamlar uğruna yapılan bir mücadele idi bu ve bunlarla beraber gönüllü olarak veziriazam da bu oyunda başrolü oynuyordu[124].

En iyi mücadele edene, en fazla verene yer açmak için sebep ve bahane eksik değildi. Bir paşa, bir beylerbeyi veya bir sancakbeyi herhangi bir hatadan ötürü veziriazamın gözünden düştü mü, mesela yıllık para ve köle "hediyelerini" zamanında takdim etmeyi ihmal ettiler mi işleri bitmişti; hemen daha fazlasını veren başka bir talihliye yer açmak üzere mazûl oluyorlar, yani açığa alınıyorlardı[125].

---

121 Gerlach, *Tagebuch,* s. 38. Tiepolo, s. 158: "Ama çok önemli olmayan konularda nasıl paşanın oldukça hazırlıklı olması umut edilebilirse, hediye yoluyla, önemli işlerde de iyi bir sonuç, kötü bir şekilde, umut edilebilir, hediyenin kesinliğine karşın".

122 Tiepolo, s. 158: "Demek ki şu iki çile birbiriyle yarışıyor, korku ve zenginleşme, bununla birlikte karşıtlıktan kuşku duyarsa her zaman korku baskın çıkar".

123 Garzoni, s. 406'de özellikle belirttiği gibi, Sokollu Mehmed Paşa Sultan II. Selim'in cülûsu sırasında bu sayede iyi para toplamıştı: "o vesileyle büyük zenginlik sahibi oldu, çünkü Türk İmparatorluğu altında hükümetler ve görevler başvezirin arzusuna göre değişiyordu ve o daha fazla aramağan verenleri yeğliyordu".

124 Sokollu Mehmed Paşa zamanında Divân'ın bu utanç verici sırlarını, günlüğünden ("*Tagebuch*") daha birçok alıntı yapacağımız Gerlach'dan daha iyi bilmiyordu. Örneğin s. 93'te şöyle demektedir: "Tüm makamların satın alınması gerekiyor, ama ne tuhaftır ki, en büyük paşa nezdinde bunlar hediye ediliyor". En ufak bir bahane, haklı veya haksız en küçük şikâyet ya da kimi zaman salt veziriazamın kaprisi, kişinin makamından alınmasına, mazûl olması için yeterli idi.

125 "Paşanın (veziriazam) sancakbeylerine hoşnutsuzluğu, yıllık hediyelerini veya güzel oğlanları vs. getirmemelerinden kaynaklanıyor; böyle bir durum onları makamların-

Veziriazamın yaptıkları tabii ki idarenin daha alt tabakalarında tekrarlanıyordu. Bir beylerbeyinin, sancakbeyinin, yeniçeri ağasının ve diğer idarecilerin vermeye yetkili olduğu makamların hepsi, duruma göre, tâlipliler tarafından 50, 100 ve 200 duka ve kimi zaman bunun iki veya üç katı karşılığında satın alınmak zorunda kalınıyordu, zira en küçük makamda bile veziriazamın da payı oluyordu. Bu musibet, o dönemlerde kadıların ve ilmiye sınıfının yetiştirildiği medreselerin müderrislik kadrolarına kadar uzanmıştı. Gerlach, safdil, ama ciddi bir anlatımla şöyle demekte idi: "Âlimlerde ve müderrislerde hâl böyledir. İyi bir yere gelmek isteyen rüşvet vermek zorunda. Önceleri bu makamları yalnızca kadıaskerler dağıtırdı; şimdi ise en büyük paşaya da para veriliyor; bu yüzden kimi müderris sırf rüşvet verecek parası yok diye azlediliyor ve parası olan beceriksiz biri, günde 40, 50, 70 veya 80 akçe geliri olan bu makama getiriliyor"[126]. Bu uğursuz idare sisteminin sonuçları, tabii ki korkunçtu ve daha o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde bir lânet gibi dolanıyordu. İki türde sonuç doğuruyordu. Öncelikle idarî memurların keyfî olarak değiştirilmesinden dolayı idarede dalgalanmalara sebep oluyordu ve çok geçmeden idarenin gelecek için tüm dayanağını, tüm güvencesini yok eden bir güvensizlik yayılıyordu. Zira makam avcılığı, memur sayısının gün geçtikçe artması ile öyle ilerlemişti ki, makamını büyük paralar karşılığında satın alanlar bile makamlarının tadını huzur içinde çıkartamıyorlardı. Birinin makamına adım atamadan tekrar azledildiği durumlar çok sık görülüyordu. İki üç yıl makamında kalabilenler ise kendilerini şanslı sayıyorlardı[127].

---

dan almak ve yerlerine ona daha fazla saygı gösterenleri yerleştirmek için fırsat yaratıyor. Böylece sancakbeyleri, veziriazamın kendi lehine kullanabileceği ya da istediği gibi sıkabileceği casusları ya da süngerleridir. Birinin aleyhine herhangi bir şikâyet geldiğinde doğru ya da yanlış, önemli ya da önemsiz, sancakbeyini nasıl yerinden alacağını düşünüyor", vs. Gerlach, *Tagebuch,* s. 130.

126 Gerlach, *Tagebuch,* s. 94: "Kapıcıbaşı ve yeniçeri ağası ve diğer komutanlar ondan makamlarını 50, 100, 200 duka karşılığında satın almak zorundalar. Makam ne kadar küçük olursa olsun, kişi bu makamı verene rüşvet vermek zorundadır".

127 Gerlach, *Tagebuch,* s. 93: "Kimi zaman bir sancakbeyine bir makamı verir vermez, hakkında en ufak bir şey duyulduğunda veya yanlış bilgi verildiğinde, tekrar elinden aldıkları da oluyor. Yeni makamına geçmek için yolculuğa çıkmış olsa dahi geri çağrılıyor. Ya da iki üç yıl bekletiyorlar; daha sonra mazûl ediyorlar ve kimi zaman yeni bir makama getirilene kadar iki yıl gibi bir müddet beklemek zorunda kaldığından, köylülerden aldıklarını İstanbul'da harcamak ve bağışlamak zorunda kalıyor".

İkinci ve en kötü musibet ise bununla doğrudan bağlantılı idi. Bir kişi, makamını büyük paralar karşılığında bir kez satın almışsa, bilhassa bu makamdan her an alınabileceğini hesaba katarsak, tabii ki yalnızca buraya yatırılan parayı çıkartmakla kalmayıp bunun fazlasını elde etmeye çalışacaktı. Dolayısıyla en kısa zamanda en fazla yararı sağlamak gerekiyordu. Bu ise ancak herkesin kendi çevresinde ve nüfûzunun yettiği yere kadar kendisine emanet edilen toprakları ve insanları mümkün olduğunca soyarak, tüketerek ve onların kanını emerek yapılabilirdi. Bu yüzden veziriazam daha o dönemlerde haklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan bu musibetin ana kaynağı olarak gösteriliyordu. Zira ülkenin iliği ve halkının alın teri bu yolla öncelikle onun kesesini dolduruyordu.

Bu uğursuz şartları çok iyi bilen bir tercüman (dragoman), Gerlach'a bir defasında şöyle yakınmıştı: "Mehmed Paşa, Türk topraklarının her yerinde tebaanın yok edilmesinin ve kanının emilmesinin sebebidir. Zira büyük beyler, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve hatta zâimler (zeâmet sahipleri) ve diğerleri, böyle bir yere sahip olmak istediklerinde Mehmed Paşa'ya önce 20-30 bin duka rüşvet vermek ve istedikleri yeri aldıktan ve hediyesini ödedikten sonra yerlerinde kalabilmek için çaba göstermek zorundalar. Bu yüzden ödedikleri parayı tebaadan nasıl çıkartabileceklerine bakıyorlar, onları soyup soğana çevirerek iliklerini kurutuyorlar ve böylece ortaya birçok fakir çıkıyor" [128].

Bu idarî musibeti burada daha fazla takip etmek istemiyoruz. O dönemlerde devlet mekanizmasına ne kadar derinden nüfûz ettiğini göstermek için yeterince fırsatımız olacak. Şimdilik önemli olan yalnızca bunun, Sokollu Mehmed Paşa'nın kişiliğine uzun yıllar sürdürdüğü faaliyetlerine duyulan hayranlığı oldukça karartan bulanık bir gölge düşürdüğünü göstermekti. Ne dostları olan Venediklilerin Sokollu Mehmed Paşa'yı zaman zaman haklı çıkartmaya çalışmalarının, ne zenginliğinin ihtişamının, ne de servetini kısmen, arkasından överek anlatıldığı gibi, hayırsever ve soylu bir biçimde kullanmasının, bu

128 Gerlach, *Tagebuch,* s. 450; Karşılaştırma için bk. s. 398 ve 49; burada eyaletin Türk olmayan nüfusu hakkında şöyle denmektedir: "Beyler, sancakbeyleri ve beylerbeyleri altında yaşayanlar en perişan olanlar; ellerinden herşeyi alıyorlar; sadece canları kalıyor alınmadık; [Sokollu] Mehmed Paşa onları daha yüksek makamlara getirsin diye verecekleri rüşvetin parasını onlardan çıkartıyorlar. Yıllar sonra biri makamından alındığında ve yeni biri geldiğinde, o da makamından alındığında Mehmed Paşa'yı sâkinleştirmeye yetecek kadar para çıkartmaya bakıyor".

şartlara daha derinden ve daha keskin bir görüşle bakmak isteyenlerin yargılarını yanıltması veya gözlerini boyaması mümkündür.

Tiepolo'nun anlattığına göre, Sokollu Mehmed Paşa'yı böylesine hazineler yığmaya iten arzunun sebebi gerçekten gücüne ve kudretine yakışır bir servet edinmek ve bu bağlamda bilhassa selefi Rüstem Paşa'nın gerisinde kalmamak olmuş olsa bile[129], hiç kimse kendisini bu yüzden ve bu şekilde şahsî menfaatlerini imparatorluğun refahından ve geleceğinin tamamından daha üstün tutmak ve kurban etmek gibi ağır bir suçtan arındırmaya teşebbüs edemez.

Gerçekten de ne gösteriş düşkünlüğü, ne cömertliği, ne de yaptırdığı binaların ihtişamı, tüm bunların yükü altında en fazla ezilen halkın sevgisini kazanmaya yetiyordu[130]. Saraylarında her gün 3 bin kişiye sofra açılması ve muazzam sayıda hayvanın, katırların, atların, develerin, ayıların, arslanların vesairenin beslenmesi; sarayında ve eşinin hareminde 800 oğlanın ve 300 kızın bulunması ve Gerlach'ın anlattıklarına göre, bunlar için daimî olarak 50 aşçının, 30 fırıncının ve 90 terzinin çalıştırılması; savaş zamanlarında tüm masrafları kendisine ait olmak üzere orduya görkemli bir şekilde donattığı ve geçimini sağladığı 500'ün üzerinde kapıkulu göndermesi, kanı emilmiş eyaletlere ne fayda sağlayabilirdi ki![131]

---

129 Tiepolo, s. 158: "Paşa zenginliği sever, hatta Rüstem Paşa'nın bıraktığını hedef almakla sadece aynını bırakmak amacında oluyor gözükür. Belki de budur Rüstem'in büyüklüğüne karşı aşırı istek duymak, herkes ona cimrilik dese de". Biraz daha sert ve açık ifadeyle Ragazzoni, s. 98: "Çok zengin ama Türklerin tabiatına göre çok cimri; sancak ve başka görevleri dağıtmada ne kadar isterse o kadar kazanır". – Bu açıdan en yumuşak değerlendirmeyi yapan Barbaro, s. 320'de şöyle demektedir: "Dindar, ölçülü, barış yanlısı, intikamcı değil ne de yırtıcı". Floriani'ye atfedilen elçilik raporunun yazarı, Sokollu Mehmed Paşa'nın en kayıtsız şartsız hayranı, bu hususta hiçbir açıklama yapmamaktadır ve s. 441-443'te zenginliğinin yalnızca aydınlık taraflarını vurgulamaktadır.

130 Badoero, s. 364'te şöyle demektedir: "Bu adam büyük zenginlik elde ediyor, halkın çıkarına özen gösteriyor; ama halk tarafından sevilmekten çok, nefret ediliyor". – Buna uygun olarak Tiepolo, s. 179 şöyle demektedir: "Cimri, kimsenin sevgisine sahip değil, sadece kendi çıkarına özen gösterir".

131 Badoero, s. 365. Garzoni, s. 407. Floriani, s. 441, Gerlach, *Tagebuch,* s. 130, 373, 378, 397. Veziriazamın hizmetkârları için çıkartılan olağan yemeği Gerlach hiç te iştah kabartan bir şekilde anlatmamaktadır. Zira rüşvet ve hırsızlık en alt tabakalara kadar sıçramıştı. Aşçılara her hafta teslim edilenler büyük birçoğunlukla kazana girmeden yok oluyordu ve bu yüzden yalnızca "neredeyse su gibi çorba" çıkıyordu.

Yoksa imparatorluğun her köşesinde, Asya'da ve Avrupa'da, Burgaz'da, Belgrad'da, Edirne'de, Halep'te, Şam'da, Kilikya'daki Payas'ta, vs. kısmen hayır işleri için yaptırdığı binalar, o camiler, medreseler, hamamlar, çarşılar, köprüler, sukemerleri, her yabancının bedelsiz olarak kendisi için üç gün boyunca ekmek, et ve pilav, atları ve yük hayvanları için yem bulabildiği kervansaraylar, hayır işlerine düşkünlüğünün, cömertliğinin ve sanatseverliğinin tüm bu göstergeleri, bunun için harcanan, halkın iliğini oluşturan milyonların karşılığı olabilirler miydi ya da bu yüzden ülkede tüm zamanlar için açılan derin yaraları iyileştirebilirler miydi?[132] Anlatıldığı gibi, hâtırasını bu türde daha büyük eserlerle başkentte de ebedileştirmeye cesaret edemiyor, burada yalnızca küçük bir cami ve çocuklarından on ikisini defnettiği bir türbe yaptırmakla yetiniyorsa, akıllıca ölçülülük göstermesine sebep olan belki de yalnızca, iddia edildiği gibi, rakiplerinin kıskançlığı değil aksine halkın zorla toplanan bu paraların bu şekilde kullanılmasına gösterebileceği hoşnutsuzluktan duyduğu korku idi[133].

Üç hükümdarın güveni ve sahibinin zekâsı ile sağduyusu sayesinde bu kadar uzun süre dayanan bu gücün sonunda sallanmaya başlaması bizi şaşırtmamalı. Başlangıçta mutlak hükümdar olarak ortaya çıkmaya çalışan Sultan III. Murad, Sokollu Mehmed Paşa'nın gücünü devlet işlerine keyfî müdahaleleri ile sınırlıyor ve o döneme kadar kadir-i mutlak olan veziriazama karşı asla eksik olmayan şikâyetlere ve karalamalara kulak veriyordu[134]. Bu arada en ya-

132 Sokollu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı mimari eserleri en muhteşem biçimde aktaran Floriani'ye atfedilen elçilik raporudur: "O, Türk'e tâbi bütün Asya'yı ve Avrupa'nın büyük bir bölümünü kutsal ve dinî amaçlı yapılarla, büyük ve görkemli eserlerle doldurdu...iskâna ayrılmış yerler yanında, faziletinden ve büyüklüğünden aşağı kalmayan hamamlar, camiler, dükkânlar, köprüler, kervansaraylar, su kemerleri yaptırdı". Gerlach da defalarca bunlardan bahsetmektedir, örneğin s. 38, 187, 378.

133 Floriani, *aynı eser*: "En mütevazi yapıları İstanbul'da yaptırdı; bunlar da, zavallı bir cami ve on iki çocuğunun gömülü olduğu bir türbedir. O, muhteşem olduğu kadar bilgedir de. Rakiplerinin gözü önüne çok büyük yapılar bırakmak istemedi, büyüklük ve ihtişamdan çok nefret ve kıskançlık duygularına fırsat vermemek için". Gerlach, s. 38, burada geçen "zengin caminin", "mermerden yapılma muhteşem güzellikte bir kilise" olduğunu belirtmektedir ve s. 187'de türbeyi de mermerden yapılma muhteşem bir bina olarak tarif etmektedir. 1576 yılında burayı ziyaret ettiğinde, veziriazamın dört kızı ve dört oğlu buraya defnedilmişlerdi.

134 Albèri, II, 196'da Giacomo Soranzo, *Relazione* (1576): "Bu efendi (III. Murad), kimden gelirse gelsin kendisina yöneltilen şikâyeti kabul eder; önüne gelince de hemen adale-

kın olduğu diğer vezirler de en amansız düşmanları olduğundan ve iktidardan düşürülmesi için sürekli çaba gösterdiklerinden, konumu gün geçtikçe daha tehlikeli ve daha nâhoş bir hâl alıyordu.

Sokollu Mehmed Paşa, Sultan [II.] Selim zamanlarında Musahib [Şemsi] Ahmed Paşa'nın düşmanca nüfûzuna karşı kendini koruyabilmişse de artık her ikisi de kendisinden nefret eden Piyale Paşa ve Lala Kara Mustafa Paşa'nın şahsında daha tehlikeli iki düşmanı vardı[135]. Oysa mutlak gücünü muhafaza etmek için ne kadar kıskanç davranıyorsa, yaşamının son yıllarını o denli karartıyordu. Venedik Balyosu Marcantonio'ya defalarca gözlerinde yaşlarla şahsen talihsiz kaderini şikâyet etti. Zira açıkça itiraf ettiği gibi, sürekli ölüm korkusu ile yaşıyor ve her an rakiplerinden gelebilecek herhangi bir suikastın hayatını sona erdirebileceğinden endişe duyuyordu[136]. 11 Ekim 1579'da bir dervi-

---

tin yerine getirilmesi görevini verir; bu yüzden birçok kimse gelip Mehmed Paşa'dan şikâyet etmeye ve bunun sonucu onun büyüklüğüne gölge düşmeye başladı. Büyük Efendi, babasının yaptığı gibi sadece Mehmed'in görüşüne güvenmekle kalmayarak herkesi dinlemek istediği için". Aynı şekilde Gerlach, s. 307: "O (Murad) ise ülkede olup bitenden ve nasıl yönetildiğinden haberdar olmak istiyor. Birini beğenmiyorsa ya da herhangi bir şikâyet duyarsa, paşanın bilgisi olmadan onu görevden alıyor".

135 Sultan II. Selim'in musahibi olan Ahmed Paşa'nın Sokollu Mehmed Paşa ile olan ilişkileri hakkında bilhassa Garzoni, s. 404'te bilgi vermektedir. – Piyale Paşa ve III. Murad'ın özel teveccühüne nail olup, diğerinin sahip olduğu gücün tamamıyla resmen donatılmamış olsa da, daha sonra veziriazamlık yapan Kıbrıs fatihi ve Bragadino'nun katili Lala Kara Mustafa Paşa hakkında bilgiler için bk. *aynı eser*, s. 407 ve devamı; Badoero, s. 365 ve Tiepolo, s. 154 ve devamı; burada bilhassa Lala Kara Mustafa Paşa'nın Sokollu Mehmed Paşa henüz hayattayken III. Murad üzerindeki nüfûzundan bahsedilmektedir.

136 Sokollu Mehmed Paşa'nın, hiç rahatsız edilmeden tüm gücü elinde tutmasına duyduğu kıskançlıktan bilhassa Barbaro, s. 322'de bahsetmektedir: "Bu yüce konumuna karşı öyle bir kıskançlık duyuyor ki, eğer biri kendisinin bilgisi olmaksızın, bir mevkii elde etmek ya da başka bir teşebbüs için başka yollar bulmaya kalkışırsa ona karşı büyük bir öfke duyar, o kişi artık görüşmelerden hiçbir şekilde iyi bir sonuç bekleyemez". – Aynı şekilde bilhassa Sokollu Mehmed Paşa'nın her halükârda engellemek istediği Kıbrıs savaşı sırasında ve sonrasında yapılan barış müzakereleri ile ilgili "*Relazione delli negotii trattati da lui con Turchi per lo spatio di sei anni cet.*" (Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. Inform. polit., fol. 354–409) adında henüz basılmamış ikinci bir elçilik raporunda aynı kişi bir defasında şöyle demektedir (fol. 380): "ve gözyaşları içinde rakipleri tarafından ne kadar zülme uğradığından yakınıyordu, ruhundaki derin kederle bana çoğu kez yaptığı gibi". Benzer şekilde Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, s. 443: "Yine de o, âdil olduğu kadar sakınan bir kişi olarak her zaman bir şiddet olayından kuşku duydu... rakiplerinin haksız çabaları yoluyla öldürüleceğine inanıyordu".

şin ikindi divânın* ortasında beklenmedik bir anda göğsüne sapladığı hançeri kimin bilediği asla tam olarak belli olmadı.

Bir din fanatiğinin maskesini taşıyan bu kâtilin şahsî intikamdan dolayı böyle bir cürümü işlediği söyleniyordu. Zira anlatılanlara göre, beş yıl önce sipahi sıfatını ve buna bağlı timarı kaybetmişti ve her ikisine de ısrarlarına rağmen tekrar kavuşamamıştı. Yine de genel olarak kâtilin sadece söz konusu vezirlerin, Sokollu Mehmed Paşa'nın eşi olan kıskanç hanım sultanın, hatta veziriazamın böylesine sınırsız gücüne artık tahammül etmek istemeyen sultanın bir maşası olduğu söyleniyordu[137]. Neticede Sokollu Mehmed Paşa'nın Hristiyanlığa fazla ilgi göstermesi daha sonra bu cürümü örtbas etmek için bahane olarak kullanıldı ve katil hemen ertesi gün kısa bir muhakemeden sonra korkunç bir şekilde idam edilmesine rağmen –dört ata bağlanarak parçalandı ve parçalanan vücudu herkese ibret olsun diye dört kapıya bağlandı– işkence altında bile azmettireni itiraf etmediğinden, bu hareketinden dolayı kendisini şehidlik mertebesine yükselten fanatik Müslümanlar eksik değildi[138].

Yukarıda anlatılanlardan sonra, Sokollu Mehmed Paşa'yı övgüde çağdaşlarından birine katılarak, "halkın en soylularından biri" olan Sokollu Mehmed Paşa ile birlikte Osmanlıların tüm faziletlerinin de mezara gömüldüğünü[139] söy-

---

* Zinkeisen sehven Divân-ı Hümâyûn demektedir (çn).

137 Öldürülmesi hakkında daha detaylı bilgi: Floriani, s. 443 ve Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 89; burada bu cinayetin hanım sultana, hatta III. Murad'a atfedildiğine dair yaygın söylentiler de yer almaktadır.

138 Bu hususta bilhassa Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesinin derinden bir etkiye sahip olduğu Venedik'teki Fransız Elçisi Bay Du Ferrier'in III. Henri'ye 28 Kasım 1579'de gönderdiği bir rapor oldukça önemlidir. Burada şöyle denmektedir: "O senyörlere, bu cinayetin asıl sebebi cinayet öncesi onun sergilediği dinî patavatsızlıktı diye yazmıştı ..... Adı geçen katil ve diğer birçok suç ortakları onu Türk'ten ziyade Hristiyanlıkla itham ediyorlardı". Ayrıca Hristiyan din adamı olan ve ondan birçok hediyeler alan bir kardeşi (yeğeni) olduğuna ve Hristiyanları genelde çok esirgediğine ve Hristiyan devletlere karşı savaşı her halükârda engellediğine dikkat çekilmektedir. Ne tuhaftır ki, raporu III. Henri'ye neredeyse kehanete varan bir uyarı ile bitiyordu: Ülkesini "böylesi çılgınlardan ve kudurmuşlardan" kurtarmalıydı. *Négociations*, III, 833, Açıklamalar.

139 Bu yargıya, Floriani'ye atfedilen elçilik raporunun Sokollu Mehmed Paşa'nın karakterinin ve idaresinin gölge taraflarına hiç değinmeyen yazarı, s. 442'de varmaktadır: "Onun yaşamıyla birlikte tüm Müslümanların (=Osmanlıların?) faziletinin de yıkıldığı görüldü". – Ranke de Osmanlılar hakkındaki taslağında (*Fürsten und Völker*, I başlangıcı) Sokollu Mehmed Paşa'yı fazlasıyla olumlu değerlendirmiştir. Bu esnada yal-

leyecek kadar ileri gidemesek de, Mehmed Paşa ile birlikte veziriazamlık makamı 14 yıl süren yönetimi sırasında muhafaza etmeyi başardığı yükseklikten indiği için ölümü yine de Osmanlı'nın devlet yaşamı tarihi açısından önemli ve büyük sonuçlar doğuran bir an olarak kabul edilmelidir. Onunla birlikte ve biraz da onun kabahatiyle, Osmanlı devlet mekanizmasının bu muhafaza edici unsuru da yerine konulacak bir şey olmadan bozuldu. Veziriazamlık makamı üzerinde büyük bir nüfûz kazanmış olan haremin yıkıcı etkisi altında ve bu makama getirilenlerin sürekli keyfî olarak değiştirilmesinden ötürü ancak bir yüzyıl sonra Köprülülerin maharetleri sayesinde bir kez daha kuvvetlenecek bu devlet otoritesi de çok geçmeden istikrarsız ve boş bir nitelik kazandı. Şimdilik, Osmanlı devlet teşkilatının o dönemde oluşan ve gelişen diğer unsurlarına dikkatimizi vermek üzere, veziriazamlığın ileride göreceğimiz bundan sonraki akıbetini burada daha fazla takip etmeyeceğiz.

Başlangıçta en yüce devlet otoritesinin bir nevi ortakları olarak düşünülen diğer vezirlerin konumunun veziriazamlık makamının yanında bilhassa Sultan Süleyman dönemlerinde şekillendiği hâliyle çok geçmeden ikincil öneme sahip bir konuma düşmesi, bu müstesna devlet yapısının doğasında ve gelişiminde yatıyordu. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra, o dönemlerde tek olan veziriazamın yanına ilk kez kubbe vezirlerini verdiğinde –veziriazamla birlikte kubbe altında Divân-ı Hümâyûn'da bir sıra üzerinde toplantılara katılma hakkına sahip olacaklardı– muhtemelen yalnızca en üst icra makamının, vezirlerin sayısını artırarak takviye edilmesinin genişleyen devlet yönetiminin kaçınılmaz bir ihtiyacı olduğu fikrinden yola çıkmıştı. Rütbelerinin haricî işaretleri –üç tuğ– sayesinde birinci vezirle tamamen aynı rütbeye sahip olarak, onun altında olmalarına rağmen bütün önemli meselelerde eşit hakka sahip danışmanları olacaklardı. Sayıları, idarenin artan ihtiyaçlarına göre düzenlenecekti, dolayısıyla sayıları kesin olmayacaktı; fakat veziriazam dahil olmak üzere asla bir anda yedinin üzerinde vezir tayin edilmeyecekti[140].

Başlangıçta bu düzenlemelere titizlikle uyulduğundan, Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarına kadar sayıları dördün üzerine çıkmadı. Ancak 1564'te Sultan Süleyman'ın Divân-ı Hümâyûn'unda altı kubbe veziri görebi-

nızca adı geçen elçilik raporunu (Floriani) ve Barbaro'nun Venedik lehine daha yumuşak tutulan raporlarını kullanmış, buna karşın ne Gerlach'ı, ne de Garzoni, Badoero, Tiepolo, vs. gibi, daha sert Venedik raporlarını kullanmamıştır.

140 Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, I, 62 ile II, 80 ve devamı.

liriz ve Sultan II. Selim döneminde de sayıları bununla sınırlı kaldı[141]. Rütbeleri, dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn esnasında sıraları, tayin edildikleri tarihe göre düzenleniyordu. Oysa sayıları arttıkça, nüfûzları ve siyasî önemleri de o denli azalıyordu.

Eskiden önemli iç ve dış meselelerde danışman görevini üstlendikleri, bir dereceye kadar karar verme hakkına sahip oldukları ve topluca aldıkları kararların veziriazamın kararları ve faaliyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu şüphe götürmese de bilhassa İbrahim Paşa ile birlikte konumlarında, devlet işlerindeki paylarının gitgide, o da sadece veziriazam veya sultan fikirlerini sormayı ya da önemli meselelerde görüşlerini almayı uygun görüyorsa, yalnızca onaylayıcı bir kararla sınırlandırılmasından ötürü büyük bir değişiklik meydana geldi.

Mesela Bernardo Navagero, 1553'te kubbe vezirlerini şu şekilde tarif ediyordu: "Bu vezirler, diğer sultanların zamanında meseleleri ortaklaşa görüşürlerdi ve herkes görüşünü açıkça bildirirdi; öneri getirme hakkı birinci vezire ait olsa da diğerleri de görüşlerini bildiriyorlardı ve bu yüzden, birinci vezir rütbesine istinaden daha büyük bir konumda olmasına rağmen, Divân-ı Hümâyûn ile müzakere hâlinde olan herkes diğer vezirlerle de irtibat kurmaya çalışıyordu. Şimdi ise herşey yalnızca veziriazamın elinde"[142]. 1564 tarihli raporunda aynı şeyleri neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlayan Daniele Barbarigo da Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında durumun aynen böyle olduğunu ekliyordu; Divân-ı Hümâyûn'da bile veziriazam tek başına huzura kabuller yapıyor ve konuşmaları yönetiyordu ve vezirlerden biri, mesela sultanın teveccühüne önemli ölçüde sahip olduğunu düşünen bir vezir, düşüncesini söylemeye cesaret ettiğinde bunu büyük bir tevazu ve alçakgönüllülükle yapıyordu[143].

Sultanla temasları artık neredeyse hiç yoktu; ne Divân-ı Hümâyûn'da, ne başka bir yerde. Yalnızca çok ender zamanlarda ve son derece önemli mese-

---

141 Fatih Sultan Mehmed ve hemen arkasından gelen halefleri zamanında vezir sayısı üç ilâ dört arasında değişirken, Kanuni Sultan Süleyınan zamanında üç olarak sabitlenmiştir. Cantacuscino, s. 113'te şöyle demektedir: "Bu imparatorlar genelde üç ile dört arasında paşa görevlendirirler. Gerçek şu ki ben, işlerine gelen sayıda paşa bulundurduklarını gördüm". Albèri, II, 25'teki Venedik Balyosu Daniele Barbarigo, açıkça şunu belirtmektedir: "Majesteleri genelde dört danışman ya da paşa görevlendiriyordu ve şu anda sayıları altı, onun katında büyük bir güç ve teveccühe sahipler".

142 Navagero, s. 88.

143 Barbarigo, s. 26.

leler söz konusu ise sultanın vezirlerden birini at sürerken veya Cuma namazı için camiye giderken yanına çağırdığı ve onunla askıda olan bu gibi devlet meseleleri hakkında konuştuğu oluyordu. Yine de böyle bir teveccüh gösterisinin de neticeleri olmuyordu. Zira içinde bulundukları duruma istinaden, vezirlerden hiçbiri devlet işlerine bundan fazla karışmaya cesaret edemezdi. Neticede, Barbaro'nun doğru bir şekilde tanımladığı gibi, aslında yapacak hiçbir şeyleri yoktu; sonunda ellerinde rütbelerinin dışarıdan görünen görkeminden ve veziriazamlığa namzetliklerinden başka bir şey kalmamıştı[144].

İşte esas olarak tamamen pasif ve siyasî açıdan hiçliğe kadar inen ve yükselmek isteyen hırslı her insan için katlanılmaz, hatta son derece utanç verici olan bu konumu cazip kılan, hatta buna bir nevi önem katan da bu namzetlikti. Zira vezirler haricî olarak en yüce gücün tüm işaretleriyle donatılmışlardı. Çoğunlukla sultanın damatları veya enişteleriydiler; yasal olarak kendilerine tahsis edilen 20-24 bin duka altınını önemli bir ölçüde ve sürekli olarak arttırma imkânına sahip oldukları için kısmen muazzam servetlere sahiptiler; konaklarında ve haslarında yüzlerce köle besleniyordu; bunun dışında orduda veya donanmada en üst makamlara sahiptiler ve hepsi de arzuladıkları veziriazamlık makamına gelmeyi hesaplıyorlardı.

Böylesine sathî ve tahammülü mümkün olmayan bir konuma sıkıştırılan vezirlik, tabii ki hanım sultanlar sayesinde haremin iç kısımlarına kadar uzanan ve sürekli veziriazamı düşürmeye yönelik çalışan ama aynı zamanda her biri en yüce devlet otoritesi üzerinde eşit haklara sahip olduklarını düşündükleri için vezirleri kendi aralarında husumete iten entrikaların, komploların ve düşmanlıkların itici gücü ve mücadele meydanı hâline geldi. Hiçbiri, ne Divân-ı Hümâyûn'da ne de başka bir yerde, kendisine sorulsa bile veziriazamın hoşuna gitmeyecek bir görüş bildirmeye cesaret edemese de, gizliden gizliye veziriazamın gücünü her şekilde tehlikeye sokmak ve altını kazımakla o denli meşguldüler[145].

144 Barbaro, s. 321: "Sayıları beş olan diğer paşalar bir görevde değiller, herhangi bir şey içinde yer almaya cesaret edemiyorlar; onların mevkiileri herhangi bir görev içermiyor, Büyük Efendi'yle olağan durumlarda hiç konuşmuyorlar, çok ender olarak bazen ve sadece önemli bir karar vesilesiyle konuşuyorlar, Büyük Efendi ya at üstünde giderken ya da Cuma için camideyken, canı istediği zaman konuşmak istediği paşaları birer birer ayrı olarak yanına çağırır".

145 Mesela Tiepolo, s. 164'te vezirlerin padişahın huzuruna kabullerini şöyle tarif etmektedir: "Paşa bu yerden önemli olarak gördüğü şeyi sergiler, bir şey sorulmadığı sürece,

Bilhassa Sultan II. Selim'in son yıllarında ve III. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında hâl böyle idi. Bu dönemlerde, Sokollu Mehmed Paşa'nın yanındaki tıpkı kendisi gibi alt tabakadan yetişen beş vezirden –Slovenya kökenli Ahmed Paşa; Arnavut kökenli Mahmud Paşa; Bosna kökenli (Koca) Sinan Paşa; Macaristan'daki Tolna kentinden bir kunduracının oğlu olan Piyale Paşa ve Kotor (Kattaro) dolaylarından gelen Karadağ kökenli (Lala Kara) Mustafa Paşa– bilhassa son ikisi, daha önce de belirtildiği gibi, en azılı ve en tehlikeli düşmanlarıyken, Sinan Paşa, kısmen diğer ikisine duyduğu nefretten dolayı, daha ziyade Sokollu Mehmed Paşa'nın tarafını tutardı ve daha önemsiz olan diğer ikisi çoğunlukla pasif ve tarafsız kalırlardı[146].

Burada detaylı olarak ele almayacağımız kışkırtmaların ve karşılıklı düşmanlıkların tabii ki sonu yoktu. Bilhassa Bragadino'ya karşı işlediği cürümden dolayı kendisine atfedilen gaddarlığına rağmen çok iyi bir eğitim almış görgülü bir adam olan Lala Mustafa Paşa, kendine güven ve kabiliyet açısından rakipleri karşısında üstün ve Sultan III. Murad'ın teveccühüne de yüksek derecede nail olduğundan, veziriazam olarak Sokollu Mehmed Paşa'nın makamının mirası için en güçlü adaydı. Ne var ki Sultan III. Murad, veziriazamlığı eski sınırsız gücünün zirvesinde devam ettirmeyi uygun görmediğinden, önce daha zayıf bir şahsiyet olan Ahmed Paşa'ya mühr-i hümâyûnu yalnızca kısa süreliğine emanet ettikten sonra, yerine Lala Mustafa Paşa'yı getirdi, fakat her ne kadar onu veziriazamlık işlerini yürütmekle vazifelendirdiyse de asla resmî olarak daha sonra rakibi Koca Sinan Paşa'nın tekrar elde etmeyi başardığı veziriazamlık makamına tayin etmedi[147].

---

diğer paşalar hakkında hiç sözetmeksizin; bu da çok enderdir, o çok ender durumda da Mehmed'in [Sokollu Mehmed Paşa] düşüncesine, ona açıkça hakaret etmemek için, karşı konuşmaktan çekinilir. Çünkü o, Büyük Efendi katında önemli bir güce sahip olduğundan, bir hakaret gördüğünde, onları mahvetmek için harekete geçer". Gerlach, bir defasında çarpıcı bir biçimde vezirleri herşeyi onaylayan "Evet efendim beyleri" diye adlandırmaktadır.

146 Amacımızdan uzak olan bu iç mücadelelere Venedikliler kısmen daha derinden eğilmektedirler. Örneğin Tiepolo, s. 153 ve devamı ve Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, s. 444. Ayrıca Gerlach, s. 37, 38'de vezirlerin listesini vermekte ve Piyale Paşa'nın doğum yerini kanıtlamaktadır.

147 Tiepolo, s. 154'te Lala Kara Mustafa'nın karakteri hakkında şöyle demektedir: "Çılgınlığın onu ele geçirmediği zamanlarda akıl yürütmekte ustadır ve belli bir konuşma uslûbu vardır, sonuçta herhangi bir kimse olmaktan çok saraylı niteliğine sahiptir... paşalar arasında onun kadar kendine güvenen, Büyük Efendi tarafından daha aziz sa-

Veziriazamlık makamının önem kaybedişi yine de vezirliğin tekrar yükselmesine veya güçlenmesine sebep olmadı. Önemsizliğini koruyarak 18. yüzyılın ortalarına kadar devam etti ve daha sonra Sultan III. Ahmed tarafından –yeri geldiğinde tekrar bu konuya geri döneceğiz– nihayet tamamen kaldırıldı. Vezir adı o tarihten itibaren –ki bununla birlikte boş ünvanlar sistemi de Osmanlı devlet idaresine girmeye başladı– yalnızca bir onur ünvanı olarak kullanılıyordu. Önce, gerçek bir vezir olarak bu ünvan kaptanıderyaya; daha sonra ilk dört beylerbeyine, yani Rumeli, Anadolu, Bağdat ve Mısır beylerbeylerine ve nihayet –böyle durumlar her zaman devam eder– üç tuğlu paşa rütbesine yükselen diğer bütün beylerbeylerine de verildi[148].

Vezirlik ayrı ve faaliyet göstermese de bağımsız bir makam olarak devam ettiği sürece bu makamda bulunanlar da tabii ki, burada da asıl işler veziriazamın yanındaki devlet erkânı (erkân-ı devlet) tarafından yürütülmesine rağmen, Divân-ı Hümâyûn'da veziriazamın yanında ilk sıraları alıyorlardı. Zira bu kişiler âdeta idarenin farklı kollarının en yüce makam nezdindeki temsilcileriydiler. Dolayısıyla eskiden beri Divân-ı Hümâyûn'a katılıyorlardı, hatta söz sahibiydiler.

Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'da yeri olan asil üyeler şöyle idi: 1) Osmanlı İmparatorluğu'nun Yavuz Sultan Selim'in Asya'da ve Afrika'daki fetihleri sayesinde genişletilmesi üzerine üçüncü bir kadıaskerin daha katıldığı Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri; 2) Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri; 3) Suriye'nin ve Mısır'ın fethinden sonra imparatorluğun bu kısımları için üçüncü bir defterdarın daha eklendiği Rumeli ve Anadolu defterdarları; 4) kara ordusunun (kapıkulu ocaklarının) temsilcisi olarak yeniçeri ağası; 5) Barbaros Hayreddin Paşa'ya kaptanıderyalık payesinin verilmesinden sonra, donanmanın temsilcisi olarak kaptanıderya veya nâm-ı diğer kapudan paşa; 6) tuğrayı çeken nişancı. Bunun dışında bilhassa aşina olduğu dış siyasetle ilgili meseleler söz konusu olduğunda, Divân-ı Hümâyûn tercümanı da Divân-ı Hümâyûn toplantılarına katılırdı[149].

---

yılan ve değer verilen yoktur...Mehmed'den sonra hayatta kalırsa herkes onun Büyük Efendi nezdinde ilk sırada olması gerektiği düşüncesinde".

148 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 81.

149 Divân-ı Hümâyûn'un bilhassa Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 16. yüzyılın ortalarında türü, biçimi ve oluşumu hakkında aynı dönemden kalan birçok rapor bilgi vermektedir, örneğin Sansovino, s. 53'te Bartholomeo Georgieviç ve Venedik elçilik raporları: Trevisano (1554), *aynı eser*, s. 117; Garzoni (1573), s. 430; Tiepolo (1576), s. 162 ve daha sonra Bernardo (1592), s. 362.

Divân toplantıları düzenli olarak haftanın dört günü, Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri, bu amaçla sarayın ikinci avlusunda bulunan Divân-ı Hümâyûn Odası'nda yapılırdı. Söz konusu günlerde sabah namazından hemen sonra vezirlerin yanısıra yukarıda anılan devlet erkânı, kâtiplerden, çavuşlardan ve yeniçerilerden oluşan bir maiyetle buraya gelirler ve titizlikle uyulan ancak muhtemelen daha sonraki zamanlarda katî ve en ince ayrıntısına kadar tespit edilerek kesin şeklini alan bir merasime göre[150] yerlerini alırlardı. Görüşmeler, beraberce yenilen iki yemek haricinde, yaz günleri öğleden sonraya kadar; kış günlerinde ise havanın kararmasına kadar aralıksız sürerdi ve daima yine beraberce yenilen ama erkânın rütbelerine göre farklı sofralarda hazırlanan ve asla sadelikle ölçüden uzaklaşmayan bir yemekle sona ererdi. Yemekler ekmek, pilav, koyun eti ile çeşitli kümes ve yaban hayvanlarının etlerinden oluşuyordu; içecek olarak sadece su vardı. Yemek masrafları için âzalardan her birinin yıllık ücretlerinden dört günlüğü kesiliyordu ki, bu üst rütbeli memurların ücretlerinin yüksekliği gözönüne alınırsa burada oldukça yüksek bir tutar toplanıyordu[151].

Divân-ı Hümâyûn'un işleri –halledilmesi gereken meselelerin yoğunluğu bunu gerektiriyordu– kısa ve özet hâlinde görüşülüyor ve her türlü gereksiz sözlerden uzak, belirli çizgiler içinde yürüyordu. Daha yüksek iç ve dış siyaset meselelerine, diplomatik karışıklıklara, antlaşmalara, zor ve önemli hukuk meselelerine, vesaireye veziriazam anında ve katî surette şahsen karar alıyordu. Büyük önemi haiz olmayan cari işlerle ilgili meseleler halledilmek üzere hemen ilgili memurlara havale ediliyordu. Hukuk davalarına, bilhassa ordu ile ilgili olanlara kadıaskerler bakıyordu; malî işler, vergi ve gümrük işleri defterdara; timarlar ve dar kapsamda eyalet idaresi ile ilgili tüm meseleler de beylerbeylerine havale ediliyordu, vs.

Bu esnada, insan kalabalığına ve iş yoğunluğuna rağmen, katî bir disiplin sayesinde her yere büyük bir düzen hâkimdi. Huzuru bozanlar veya konuşmaları ile göstermeleri gereken saygıyı ve görgü kurallarını ihlal eden-

150 Divân-ı Hümâyûn toplantılarında daha sonra da riayet edilen seremoninin tarifi en iyi Hammer, *Staatsverfassung,* II, 412 ve devamı vermektedir.

151 Bu yemeklerin maliyeti, Garzoni'ye göre gerçekten de yüksekti; "o ülkelerde bizim İtalya tadlarını kullansalar ama sadece ekmek, pirinç, koyun eti ve suyla yetiniyorlar". Ayrıca "Bu masraf, ücretlilerin her birinin yılda dört günlük ücretlerinden kesiliyor, ücretliler sonra Divân'da yiyebilirler ve bütün yıl paylarına düşeni alabilirler" diye eklemektedir.

ler, anında yakalanıp falakaya yatırılıyorlardı, ki bu ender görülen bir şey değildi[152]. Ayrıca ister fakir, ister zengin, ister halktan, ister soylu olsun, herkes Divân-ı Hümâyûn huzuruna gelebilir ve meselesini anlatabildiği kadar şahsen anlatırdı. Dava vekilleri veya sözcülerin kullanımı olağan değildi. Türkçe'ye vâkıf olmayanlar için masrafları padişah tarafından ödenen tercümanlar vardı, ki bu iş için genelde Rumlar kullanılırdı. Yabancı elçilerle müzakereler sırasında birçok kez adı geçen ve Divân-ı Hümâyûn'un tüm toplantılarına katılan Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Yunus Bey de yine Modonlu bir Rum'du.

Evraklar, 16. yüzyılın ortalarında yalnızca Türkçe tanzim edilirken, kısa bir süre öncesine kadar bunun yanında ağırlıklı olarak Rumca da kullanılır ve çoğunlukla Rum kâtipler çalıştırılırdı[153]. Bu yenilikten dolayı önemli bir değişikliğin meydana gelip gelmediği konusunda, en azından Gerlach'ın 1577'de Türk kâtiplerin maharetleri hakkında verdiği tarife göre, haklı olarak şüphe duyulabilir. Zira çok iyi ücret almalarına rağmen –her küçük evrak için 1 duka ödenirken, daha yüksek rütbeli memurlara gidecek evraklar için 100 dukaya kadar ödeme yapılırdı–, "doğru dürüst bir şey yazmıyorlar ve yazdıkları da karışık bir şey; aynı şeyi bazen üç dört defa tekrarlıyorlar ve çoğu zaman da ne olduğu anlaşılmıyor" [154].

Anlaşılır olsun olmasın, Divân-ı Hümâyûn'un genelde kısa tutulmuş kararları, bir kez padişahın tuğrası çekildi mi ilgili oldukları herkesin başı pahasına itaat etmek zorunda olduğu ve itaat ettiği katî fermanlar hâline gelirlerdi. Ülkeyi yönetiyorlardı ve gerektiğinde birkaç gün içinde imparatorluğun her köşesinde kitleleri hareketi geçiriyorlardı. Hristiyan devletlerinde görülen gereksiz teferruatlara ve yavaşlığa kıyasla, fermanların yerine getirilmesinde gösterilen sürat ve kesinlik, Osmanlı İmparatorluğu idaresinin en iyi zamanlarında en büyük avantajlarından biri idi. Kayserin elçisi David Ungnad, 1576'da bu bağlamda bir defasında oldukça isabetli bir şekilde şöyle demişti: "Hüküm-

152 Georgieviç, s. 54: "Burada büyük bir sessizlik vardır, ne bir kimse ses çıkarmaya cesaret edebilir ne de bir şekilde gürültü yapabilir, çünkü hemen sopayla dayak yer ve her toplantıda en tuhaf biçimde dövülen biri vardır...sözlerini görterişsizce söylemeyen ya da aptalca şeyler söyleyen varsa hemen kovulur ya da dövülür".

153 Trevisano, s. 118: "Günümüzde kâtiplerin hepsi Türk ve herşeyi Türkçe yazıyorlar, çok yıl değil, bir süre önce kâtiplerin Hristiyan ve Rum olmasına karşın, onlar buyrukları Rumca yazıyorlardı".

154 Gerlach, *Tagebuch,* s. 379.

darlarımızın birçok kez toplanıp aylarca büyük masraflar yaparak görüştüklerini, Türkler tek bir Divân'da hallediyorlar"[155].

Divân-ı Hümâyûn'da verilen kararlar, o dönemlerde artık Divân toplantılarına doğrudan katılmayıp yalnızca en önemli meseleler hakkında bilgi alan padişahın itirazı ile neredeyse hiçbir zaman değiştirilmemiş veya ertelenmemişti. Padişahın, mesela II. Bâyezid zamanında hâlâ olduğu gibi, Divân'a şahsen başkanlık ettiği ve önemli meselelerde hemen karar verdiği eski dönemlerde ise hâl tabii ki farklı idi.

O dönemlerde söz konusu üç vezirin –daha fazla yoktu– sultana Divân'ı toplayıp toplamayacağını sormak üzere her sabah saraya gelmeleri âdettendi. Toplamayacaksa, onları hayır duada bulunarak hemen huzurundan gönderirdi; görülecek işler varsa, sarayın önünde atları üzerinde bekleyen Divân-ı Hümâyûn üyeleri, padişahın emri üzerine hemen rütbelerine uygun olarak yerlerini aldıkları Divân-ı Hümâyûn Odası'na geçerlerdi. Bunun üzerine padişah, diğer iki vezirin ortasında duran veziriazamla birlikte gelir ve zengin altın işlemeli kumaşla kaplanmış ve değerli kilimlerle örtülmüş, birkaç basamakla yükseltilmiş tahtına otururdu. Padişahın başkanlığında yürütülen görüşmelere başlanır ve padişah vezirleri eşliğinde odasına götürüldükten sonra, daha o zamanlar Divân'a katılan tüm devlet erkânının birarada yediği yemekle görüşmeler kapanırdı[156].

Oysa zamanla işlerin yoğunluğundan dolayı her gün tekrarlanan Divân toplantıları padişahlara muhtemelen ağır gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla kendilerini gitgide geriye çektiler ve Divân başkanlığını veziriazama bıraktılar. Yine de her istediklerinde Divân toplantılarına iştirak edebilmeleri için Divân-ı Hümâyûn Odası'nda veziriazamın oturduğu yerin üstüne, gizli bir geçitle Hasoda'ya bağlanarak ön tarafı ipekten bir perde ile kapatılan ve böylece Divân toplantılarını hiç farkedilmeden takip etmelerini sağlayan bir kafes yaptırıldı. Bu arada Kanuni Sultan Süleyman bile, bilhassa Rüstem Paşa'nın veziriazamlığa gelişinden sonra, Divân-ı Hümâyûn toplantılarına perdenin arkasından dahi olsa fazla katılmamıştı; Sultan II. Selim ise buraya neredeyse hiç gelmemişti ve ancak III. Murad hükümdarlığının ilk yıllarında tekrar buraya sıkça gelmeye başlamıştı[157].

155 Gerlach, *Tagebuch,* s. 244.

156 Sansovino, s. 13'te Menavino.

157 Trevisano, s. 119'da kafesten konuştuktan sonra, Sultan Süleyman hakkında şöyle demektedir: "Bu Büyük Efendi, birkaç yıldan bu yana, benzer hadiselerle ilgili kaygılar taşımamak için, görevi tümüyle Rüstem Bey'e bırakarak oraya gitmekten vazgeçti".

Padişahlar bu şekilde Divân-ı Hümâyûn işlerinden ne kadar uzaklaşıyorlarsa, Divân üyelerinin Divân-ı Hümâyûn toplantılarından sonra sarayın üçüncü avlusunda düzenli olarak padişah tarafından kabulleri o denli önem kazanıyordu. Bu kabullerin esas amacı, padişaha Divân'da alınan kararları bildirmek ve bunları onun kesin onayına veya kararına havale etmekti. Genel idarenin bu son ve en yüce faaliyeti yine kesin biçimlere ve hükümdarın azametine uygun bir merasime tâbi idi.

Padişah, Divân'ın toplantıyı tamamladığını haber alır almaz bu kabullerin yapıldığı odaya [Arzodası] geçerdi ve Divân üyeleri de art arda burada toplanarak padişahın elini öperler, arzlarını bildirirler ve padişahın kararını beklerlerdi. Divân'ın daha alt sınıflarındaki üyelerine öncelik tanındığından, önce yeniçeri ağası, sonra defterdarlar, kadıaskerler, beylerbeyiler, vezirler ve nihayet veziriazam tahta yaklaşırlardı. Nişancı bunun üzerine Divân'da görüşülen meseleleri okur ve alınan kararları bildirirdi ki, bahsettiğimiz gibi, padişah bunları genelde itiraz etmeden onaylardı. Devlet erkânı yalnızca padişahın özel isteği üzerine yetki alanını ilgilendiren meseleler hakkına kısa açıklamalarda bulunurdu. Bunun dışında burada da görüşmeleri asıl yürüten veziriazamdı[158].

Bu kabuller başlangıçta her Divân'dan sonra yapılırdı. Oysa zamanla haftanın iki günü, Pazar ve Salı ile sınırlandırıldılar. III. Murad zamanında bu uygulama gelenek hâline gelmişken, daha önceleri, Sultan Süleyman zamanında, Divân üyelerinin birarada değil de bazılarının, mesela kaptanıderyanın, muayyen bir kabul günü olmayan yeniçeri ağasının ve işleri için yine Pazar ve Salı günleri tayin edilen defterdarların belirli günlerde huzura kabul edilmeleri yönünde bir sınırlama getirilmişti[159].

Aynı şekilde Garzoni, s. 431'de [II.] Selim hakkında şöyle demektedir: "Şimdiki sultan, bu yerde çok ender olarak gözükür ya da hiç gözükmez".

158 Georgieviç ve adı geçen Venedik elçilik raporları, bu kabuller hakkında birbirine uyumlu bilgiler vermektedirler. Bernardo ayrıca şöyle demektedir: "Özellikle sorulmadıkça bu saygın paşalardan hiçbiri ya da hiç kimse konuşmaz; sadece başvezir gerekli konuların muhasebesini yapar".

159 Trevisano, s., s. 119'da 1554'te şöyle demektedir: "Defterdarlar, majestelerinin divânına her gün girmezler, onların görev ve çalışma alanlarına ayrılmış vakalar dolayısıyla sadece Pazar ve Salı günleri konuşurlar. Yeniçeri ağası, ne her gün girer ne de kendi kabulüne ayrılmış bir gün girer" vb. Örneğin Bernardo, s. 363'ten Sultan III. Murad zamanında yalnızca adı geçen iki kabul gününün geçerli olduğunu öğreniyoruz.

Salı günleri çok erken zamanlardan beri yabancı elçiler de merasimle padişahın huzuruna kabul edilirlerdi ve bu esnada, bilhassa Kral Ferdinand'ın elçilerinin ve müzakerecilerinin raporlarından öğrendiğimiz üzere, herşey Batılıların gözünde padişahın azametini şarka mahsus ihtişam ve güç sergilenişiyle mümkün olduğunca arttırmaya yönelikti.

Mesela savaş yapılacak mı yapılmayacak mı gibi önemli sorulara cevap aranan meselelerde padişah, eski usûllere göre kimi zaman at üzerinde Divân'ı toplardı. Böyle bir durumda görkemli bir maiyet eşliğinde at üzerinde At Meydanı'na gelirdi ve burada kendisini yine at üzerinde bekleyen vezirlere ve diğer devlet erkânına görüşlerini sorardı. Zira at üzerinde yapılan divânların asıl amacı, erkânın gerçek düşüncelerini açıkça ve gizlisi saklısı olmadan öğrenmekti. Oysa gerçek düşüncelerin ortaya dökülmesi –bilhassa Sokollu Mehmed Paşa dönemlerinde– veziriazamın, saray içindeki habercileri sayesinde görüşülecek hususta padişahın fikrini önceden öğrenerek buna göre diğer vezirlerin veya devlet erkânının itiraz etmesi mümkün olmayan bir görüş bildirmesi yüzünden mümkün olmuyordu[160]. Dolayısıyla sadece kritik anlarda halkın hayal gücü üzerinde etki bırakmaya yönelik boş merasimler hâline gelen bu Ayak Divânları, zamanla yapılmamaya başlandılar. Mesela III. Murad, hükümdarlığının ilk yılı olan Temmuz 1575'te at üzerinde bir Divân topladı, fakat hükümdarlığının son yıllarında böyle bir şey artık anılmıyordu bile[161].

Padişah vezirleri ile sefere çıktığında Divân-ı Hümâyûn da kısmen onunla gidiyordu. Zira böyle bir durumda İstanbul'da sadâret kaymakamı olarak kalan

160 Tiepolo, s. 164: "Ama daha doğru olan budur ve çoğu kez amacına ulaşmaz; çünkü Divân'ın süvari olarak toplanmasını istemek için Büyük Efendi eğer kendiliğinden harekete geçerse, başvezir içerdekilerden biri tarafından haberdar edilmiş demektir. Onlar birkaç sözcükten yola çıkarak çoğu kez bir şeyler anlamış olurlar; bunun sonucu Büyük Efendi'nin ele alacağı yolu bilerek, görüşüyle üzerine eğildiği anlaşma yollarını ustalıkla bulur. Bu da diğer paşalar tarafından öğrenildiğinden, kendilerine sorulduğu zaman, Mehmed'in düşüncesinden farklı bir düşünceyi dile getirmeleri zordur".

161 Fransa'nın Venedik Elçisi Bay Du Ferrier 19 Ağustos 1575 tarihli raporunda şöyle demektedir: "Geçen 15. asrın büyük sultanı at üzerinde bir Divân toplantısı yaptı, onun bu Divân'da paşalarıyla Hristiyanlara karşı büyük bir sefer yapmayı kararlaştırdığı sanılıyor. Böylesi bir Divân ancak benzer öneme sahip işler için yapılıyordu". Buna karşın Bernardo, s. 363'te 1592 yılında ayak divânı hakkında genel bilgiler verdikten sonra, şöyle demektedir: "Bu, benim zamanımda hiç vuku bulmadı, çünkü bu Büyük Efendi çok ender zamanlarda ata biner, bu yüzden böyle bir danışma biçimi terkedilmiş gibidir".

vezir, genelde haftada iki gün, Cumartesi ve Pazar, sarayın ilk avlusundaki özel bir odada, kaymakamın yanısıra bir defterdarın, âdeta kadıaskerlerin temsilcisi olarak İstanbul kadısının ve şehirde olduğu zamanlarda kaptanıderyanın katıldığı bir nevi küçük divân (Kaymakam Divânı) toplama hakkına sahipti. İstisnaî olarak yalnızca bir defasında 1553 tarihli İran seferi sırasında Veziriazam Rüstem Paşa'nın sadâret kaymakamı olarak İstanbul'da kalan kardeşi Kaptanıderya Sinan Paşa'ya, Galata Kadısı'nı da yanına alarak Divân'ın olağan olarak yapıldığı dört günde Divân'ı toplama hakkı tanındı[162].

Her halükârda sarayda toplanan Divân değil Veziriazam Divân'ı imparatorluğun merkezî yönetiminin asıl mekânı ve faaliyet alanı idi. Çarşamba ve Cuma günleri hariç olmak üzere, her akşam, veziriazamın tüm devlet işlerinin toplandığı yer "Divân-ı Hümâyûn" olarak ve aynı zamanda daha alt merkezî teşkilatların da mekânı olarak konağında toplanırdı. Divân-ı Hümâyûn'un âdeta ayrılmaz parçaları olarak, bilhassa veziriazamın vekili niteliğindeki kâhya bey (sadaret kethüdası), dış işler için reisülküttab efendi ve idarenin temsilcisi olarak çavuşbaşı, bu merkezî teşkilatın mensubuydular.

Devletin icra kuvvetine sahip nâzırları aslında bunlardı ve merkezî idarenin kamu alanının en küçük ayrıntılarına kadar tüm sınıf ve derecelerde memurlara ayrılan daha düşük derecelerdeki devlet teşkilatları doğrudan onların yönetimi altındaydı. Ancak oluşumları ve gelişimleri çok değişik zamanlara ait olduğundan ve ileride devlet idaresinin kolları olan hukuk, ordu, donanma, maliye, vs. gibi alanlardan bahsederken tekrar ele alma fırsatımız olacağından biçimleri açısından katî şekilde düzenlenmiş olup defalarca tarif ettiğimiz Osmanlı memur hiyerarşisine burada daha ayrıntılı olarak girmeyeceğiz. Bu yüzden burada sadece veziriazamlığın mutlak gücü zirvede olduğu sürece –ki bahsettiğimiz dönemlerde hâl böyle idi– emrinde bulunan devlet teşkilatlarının daha sonraki zamanlarda kısmen ulaştıkları önemi haiz olamadıklarını ve bunun Osmanlı devlet yönetiminin gelişimi için karakteristik olduğunu belirtmek isteriz[163].

162 Gerlach, s. 315: "Ordugâhta tıpkı İstanbul'daki gibi Divân'ı topluyorlar. Paşalar ve varsa vezirler, nişancılar ve dragomanlar [tercümanlar] biraraya geliyorlar ve evdeki gibi işlerini yürütüyorlar ve neredeyse savaştan haberleri dahi olmaz, sadece silah seslerini duyarlar". – İstanbul'da geri kalanlarla Divân'ın nasıl toplandığını bilhassa Trevisano, s. 120'de anlatmaktadır.

163 Divân-ı Hümâyûn'un idare merkezi olarak tertibi hakkında: Hammer, *Staatsverfassung*, II, 101 ve devamı; burada hem ana kısımları, hem de alt kısımlar ve ilgili memurlar tek tek belirtilmektedir.

Gözlerimizi şimdi en önemli yanlarını burada aktarmaya çalıştığımız merkezî yönetimden eyalet yönetimine çevirdiğimizde, öncelikle kökenine ve gelişimine göre, bu teşkilatlanmaya neredeyse salt askerî bir nitelik kazandıran Osmanlı timar sisteminin idarî yönü karşımıza çıkar. Timar sistemi bu yüzden ordunun teşekkülü bağlamında çok daha iyi anlaşılabilir. Burada timar sistemini yalnızca eyalet yönetiminin temeli ve yapıcı unsuru olarak ele alacağız.

Öncelikle bir kez daha Osmanlı İmparatorluğu'nun fethedilen topraklardan oluştuğunu hatırlatmak isteriz. Fatih, İslâmî hukuka göre, muzaffer kılıcı sayesinde Allah'ın kendisine bahşettiği toprakların efendisi ve sahibi idi. Bu yüzden kılıç, imparatorluğun birleştirici ve muhafaza edici gücü olmak zorundaydı ve kılıcı taşıyanlar, doğal yöneticiydiler. Salt askerî bir kurum olmadığı, salt malî amaçlara hizmet etmediği, aksine kendi içinde idarî bir unsur da taşıdığı için genç devlete baştan beri sağlamlık ve devamlılık sağlayan ve güvenilir bir zemin üzerinde düzenli olarak gelişimini mümkün kılan, o muhteşem Osmanlı timar sisteminin anlamı ve kökeni idi.

Adını vererek dünya tarihi açısından böyle büyük bir mertebeye yükselen Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi son Selçuklu sultanlarının timar sahibiyken, oğlu Orhan Gazi fethedilen toprakları, buraların sahibi olarak adamlarına, silah arkadaşlarına ve kendisini zaferlere taşıyanlara dağıtıyordu. Onlara birer kılıç ve sancak ihsan eylerdi. Bu, her birini sahibini yalnızca orduya asker göndermekle mükellef kılmakla kalmayıp hükümdara ait toprakların tamamında kendine düşen payın idarecisi hâline getiren bir parça toprakla da bağlı olduğundan, bu kimseler Osmanlı yerel yönetiminin ve buna dayalı eyalet yönetiminin de temeli ve simgeleri hâline geldiler.

Fetih seferi sırasında yiğitçe dövüşen sipahiye, kılıç hakkı olarak küçük veya büyük bir parça toprak, yani bir timar veya bir zeâmet verilirdi ve böylece o bir zâim veya timarlı sipahi hâline gelirdi. Bu timarlardan birkaçı, balında etrafına sipahilerin toplandığı idareci ve komutan olarak tek tuğlu bir sancakbeyinin bulunduğu sancağı oluştururdu. Aynı şekilde belli bir sayıda sancak ise başlarında komutan ve idareci olarak rütbelerine göre iki ve üç tuğlu beylerbeyilerin bulunduğu eyaletleri oluştururdu.

Katî bir biçimde yürütülen ve imparatorluğu doğal olarak iki kısma ayıran Rumeli ve Anadolu beylerbeyliklerinin kurulduğu zamanlarda zirveye çıkan bu sade timar sisteminde, eyalet sistemine o dönemlerde başka hiçbir devlette gö-

rülmemiş bir güç kazandıran olağanüstü birleştirici bir kuvvetin yattığını itiraf etmek zorundayız. Zira bütün kısımlarında iç unsurlarının, halkının, geleneklerinin, dillerinin, dinlerinin ve geçmişlerinin düzensizliğine ve farklılığına rağmen, daha önce de bahsettiğimiz gibi, genç devlete başlangıcında ve en erken gelişiminde yalnızca olağanüstü bir sağlamlık kazandırmakla kalmayıp, Osmanlı İmparatorluğu'na da gerileme dönemine girdiği yüzyıllarda dışarıdan gelen kasırgalar ve içerideki kendi kendini yok etme dürtüsü arasında tamamen çökmekten kurtulmasında büyük payı olan bir direnme gücü kazandıran düzenli ve dengeli bir bütün oluşturuyordu.

Eyalet yönetiminin, Rumeli ve Anadolu beylerbeyilerinin fevkalade konumları sayesinde merkezî yönetimle sıkı ve sürekli bir irtibat hâlinde olması da önemli bir unsurdu. Daha önce gördüğümüz gibi, bunlar Divân-ı Hümâyûn'un yasal ve daimî üyeleriydiler. İstanbul'da bulundukları zamanlarda –ki ilk zamanlarda burası Rumeli beylerbeyinin daimî merkezi idi– Divân toplantılarına katılırlardı ve eyalet yönetiminde merkezî idareye bağlı olan her tür konuda icraî arabuluculuk vazifesi üstlenirlerdi. Ülkenin çok farklı unsurlardan oluşmasına rağmen, unsurları güçlü olduğu sürece, çeşitli nüfûz dairelerindeki teşkilatlarını etkinliğini, nüfûzlarının kapsamına göre oldukça kesin bir biçimde düzenleyen ve tahdit eden esaslı bir devlet sistemini mümkün kılıyordu.

Doğrudan veziriazamın emri altında bulunan iki beylerbeyi en yüksek merci olarak eyaletin tamamını yönetirken, sancaklarda icraî yetki, belirli sınıflandırmalara göre, sancağa ait nahiyelerde, şehirlerde ve kazalarda subaşılar tarafından temsil edilen sancakbeyilerinin elinde idi. Oysa bu icraî yetki yalnızca idarî meselelerle sınırlı değildi; sancakbeyinin görevi yalnızca asayişi ve emniyeti muhafaza etmek değildi; medenî hukuk ve ceza hukuku davalarında adlî polis yetkisini de içeriyordu ve bilhassa mahkeme emirlerinin icra edilmesinden sorumlu idi[164].

Eyalet yönetimi, esasları açısından hep aynı olsa da, tabii ki ancak imparatorluğun ilerleyen gelişimi ile son biçimsel oluşumunu tamamladı.

164 Örneğin Cantacuscino, s. 152'de 16. yüzyılın ortalarında sancakbeyinin yetki alanını şu şekilde açıklamaktadır: "Yönettiği eyalete ait olmasa da herşeyin yönetimini elinde tutar, ama sivil ve suçla ilgili şeyleri de... en üst tanzim etme yetkisi o eyaleti yöneten sancakbeyindedir". Daha sonra, 1576 yılında benzer şekilde Tiepolo, s. 138'de şunları söylemektedir: "Halkın huzurunu sağlamak ve özellikle de askerleri itaat altında tutmak ve kadı hükümlerinin ifasını gerçekleştirmek sancaklara tevdi edilmiştir".

İstanbul'un fethinden sonra, daha sonraki zamanlarda yine beylerbeyiler arasında en yüksek rütbeye sahip olmaya devam eden Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri vardı. Yavuz Sultan Selim'in Asya'da ve Afrika'daki önemli fetihleri ile mühim bir değişiklik meydana geldi ve daha alt rütbedeki sancakbeyiler de iki veya üç tuğlu beylerbeyi veya paşa tayin edildiler ve sancaklar bu şekilde beylerbeyiliklere (paşalıklara) çevrildi. Önce Anadolu'da bu dönemde Karaman, Amasya, Dulkadir ve Mezopotamya'da İran'la sınır ilişkileri sebebiyle en büyüğü ve en önemlisi olan Diyarbakır beylerbeyilikleri ve Suriye ile Mısır kendi özel statüsüne ve idaresine sahip bir beylerbeyilik olarak kuruldu.

Sancakbeylerinin bir üst rütbe olan beylerbeyliğine yükseltilmesinin doğal bir sonucu olarak birçok subaşı, yalnızca ünvanı ve daha iyi geliri uğruna da olsa, sancakbeyliğine terfi etmek istiyordu. Zira Marcantonio Barbaro'nun bir defasında ifade ettiği gibi, ünvan merakı daha o zamanlar Türkiye'yi de tıpkı Hristiyan devletlerinde olduğu gibi sarmıştı[165].

Bu yüzden beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı sayısında zamanla büyük bir artış baş gösterdi ki, bu artışın 16. yüzyıldaki şekliyle eyalet yönetiminin maddî kaynakları üzerinde büyük bir etki göstermemesi mümkün değildi.

Mesela 1534'te durum şöyle idi: Avrupa'da o zamana kadar tek olan Rumeli beylerbeyine bağlı 30 sancakbeyi ve 400 subaşı varken, Anadolu'da altı beylerbeyliği vardı: 12 sancaklı Anadolu beylerbeyliği; 6 sancaklı Karaman beylerbeyliği; 6 sancaklı Amasya ve Tokat beylerbeyliği; 5 sancaklı Dulkadiriye beylerbeyliği; 12 sancaklı Diyarbakır beylerbeyliği ve yine 12 sancaklı Suriye ve Filistin beylerbeyliği. Mısır ve Arabistan, idare bölgesi 16 sancağı kapsayan Kahire (Mısır) beylerbeyinin emrinde idi. Buna kısa bir süre önce, yani Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1533'te Osmanlı donanmasının başına geçmesinden itibaren, Gelibolu sancağının yerine kurulan ve ileriki zamanlarda oldukça genişletilen Kapdan Paşa Eyaleti de eklendi. Böylece o dönemlerde yalnızca dokuz beylerbeyilik vardı[166].

Eyalet yönetiminde yapılan bir sonraki yenilik, subaşı sayısını azaltarak sancakbeyilerinin sayısını arttırmak oldu. Zira bundan kısa bir süre sonra, Ru-

---

165 Barbaro, s. 303. Burada tüm beylerbeylerinin paşa ünvanını aldıklarını belirterek, şunları söylemektedir: "günümüzde Türkiye'de ünvanlar, Hristiyanlıktakini aratmayacak şekilde arttığından".

166 Albèri, I, 16'da Daniello de' Ludovisi, *Relazione* (1534).

meli beylerbeyine bağlı 40 sancakbeyi fakat yalnızca 150 subaşı görülürken, Anadolu beylerbeyine bağlı 30 sancakbeyi ve 100 subaşı görüyoruz. Muhtemelen daha küçük sancaklar, başlangıçta sancakbeyleri tarafından yönetilen daha büyük eyaletler hâline getirilmişti ki, Rumeli'de bunların en önemlileri Semendire, Mora ve Bosna eyaletleri idi[167].

İmparatorluğun Macaristan'da yapılan fetihler sayesinde kuzeye doğru gittikçe genişlemesi, Avrupa'da yeni beylerbeyliklerinin kurulması için bir sebepti ki, daha sonra Anadolu'da da aynısı yapıldı. Zira 1550'de Macaristan ve Erdel için Budin'e ve Tımışvar'a, Rumeli beylerbeyinin emri altında beylerbeyi payesini haiz sancakbeyleri tayin edilirken, Anadolu beylerbeyinin emrindeki daha düşük rütbeli beylerbeylerinin sayısı 14'e kadar yükseldi. Buna karşılık Anadolu'da yalnızca 150, Rumeli'de 60-70 sancakbeyi kalmıştı[168].

Bu değişikliklerden ötürü, burada ele aldığımız Sultan II. Selim'in öldüğü yıl olan 1574'te, durum şöyle idi:

Osmanlı İmparatorluğu'nda eyalet yöneticisi olarak 20 beylerbeyi vardı. Bunlardan sadece üçü, Rumeli, Budin ve Tımışvar beylerbeyileri Avrupa kıtasında idi. Asya kıtasında ise Anadolu, Karaman, Erzurum, Van, Musul, Sivas ya da nâm-ı diğer Eyalet-i Rum, Şam, Halep, Bağdat, Basra, Maraş, Yemen ve Kıbrıs olmak üzere 13 beylerbeyliği vardı. Afrika kıtasındaki beylerbeyiliklerinin sayısı üçtü: Kahire (Mısır), Trablusgarb ve Cezayir. Bunlara nihayet, kaptanıderyanın merkezi olarak âdeta üç kıtaya hükmeden Kapdan Paşa (Cezayir-i Bahr-i Sefid) Eyaleti ekleniyordu. Zira yalnızca Gelibolu, Galata ve İznik'i; yalnızca Takımadalar'ın eskiden Venedik'e ait diğer bütün adalarıyla birlikte Limni, Midilli, Sakız, Rodos, Nakşa gibi Adalar Denizi adalarını; ayrıca İyon Denizi'nde Ayamavra Adası'nı; Makedonya sahillerinde Kavala'yı ve Yunanistan ana karasında Anabolu ve İnebahtı'yı kapsamakla kalmayıp, Nil Deltası'nda o dönemlerde çok önemli bir liman ve ticaret şehri olan İskenderiye'yi de içine alıyordu ki, bunların hepsi emrindeki 14 sancağı oluşturuyordu.

Subaşılar yönetimindeki daha küçük nahiyelerin sancaklara dönüştürülmesi, o dönemlerde muhtemelen kapsamlı olarak gerçekleştirilmişti. Zira güvenilir çağdaş müelliflerin birbirleriyle uyumlu raporlarına göre, sancakbeyle-

167 Cantacuscino, *Commentari*, s. 116 ve 153.
168 Albèri, I, 40'ta Bernardo Navagero, *Relazione* (1553).

rinin sayısı imparatorluğun tamamında 720 kadardı ki, bunların 44'ü Yemen eyaletindeydiler[169].

Beylerbeyliklerinde en yüksek sayıya ise –bu konuyu tekrar ele almak zorunda kalmamak için zamanda biraz ilerliyoruz– ancak imparatorluğun Sultan III. Murad döneminin sonlarında yeniden düzenlenmesi sırasında ulaşıldı. Zira bu dönemde Gürcistan'ın, Derbend'in, Şirvan'ın, Karadağ'ın ve İran savaşlarında Azerbaycan'ın bir kısmının fethi ile bu sayı 20'den 40'a kadar çıktı.

Bunlardan 28'i, yukarıda adı geçenlerin yanısıra Adana, Sayda (Saida), Suriye'de Trablusşam, Karadeniz'de Trabzon ve Çıldır, Gürcistan, Dağıstan veya Kafkasya, Şirvan, Kars, Kürdistan'da Şehrizor, Mezopotamya'da Rakka, Arabistan'da Cidde ve Mekke, Yemen'de Sana ve Zebid olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtası kısmındaydılar. Mısır, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb, Afrika kıtasındaki dört eyaletti ve Avrupa kıtasında daha önce belirtilenlere Bosna, Semendire ve Don Nehri'nden Azak Denizi'ne kadar uzanan bölgesi ile birlikte Kefe eyaletleri ekleniyordu[170].

Bu düzenlemeye göre, Rumeli beylerbeyinin emrinde –amacımıza uygun olarak imparatorluğun yalnızca Avrupa kısmını biraz daha derinden inceleyeceğiz– toplam 21 sancak vardı. Bunların arasında en ünlüleri paşa sancağının bulunduğu Sofya, Niğbolu, Kırkkilise (Kırklareli), Silistre, Köstendil, Tesalya'da Tırhala, Mora'da Mezistre ve Balyabadra; ayrıca Arnavutluk'ta Yanya, Delvine, Elbasan, Dukagin, Avlonya ve İşkodra idi.

Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetindeki kısmı, kuzeyde 15 sancaklı Budin ve güneyde 8 sancaklı Tımışvar olmak üzere, iki beylerbeyliğine ayrılmış durumda idi. Tımışvar, Lipova (Lippa) ve Vidin sancağı, Tımışvar eyaletinin ve Novigrad (Neograd), Fülek, Solnuk, Estergon, İstolni Belgrad, Segedin, Mohaç, Peç ve Sigetvar ise Budin eyaletinin en önemli sancakları idi.

Bosna eyaleti, bu yeni düzenlemeye göre aralarında Banyaluka, Pojega, Hersek, Kilis, İzvornik, Prizren ve Alacahisar'ın sıkça anıldığı 9 sancağa ayrılmıştı. Nihayet, daha önce bahsettiğimiz gibi, Asya ve Afrika kıtasındaki bazı

169 Bu konuda titizlikle çalışan Venedikliler Barbaro, s. 303 ve Garzoni, s. 429'da 1573'te ve Tiepolo, s. 138, 1576 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet dağılımını göstermektedirler.

170 Leonclavii, *Pandectae Hijst. Turc.*, Frankfurt 1596, s. 239 ve Karşılaştırma için bk. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, IV, 237.

sahil şeritleri de nüfûz alanına dahil olmasına rağmen, 14 sancaklı Kapdan Paşa Eyaleti de Rumeli'den sayılıyordu[171].

Hâlbuki imparatorluğun bu en geniş hâli, bilhassa İran sınırında kimi eyaletler gerçekte değil de yalnızca görünüşte padişaha ait topraklardan müteşekkil sayılabileceğinden ve doğu sınırında hüküm süren dalgalı ve güvensiz mükiyet durumundan ötürü, aslında kalıcı bir sağlamlık kazanamamıştı. İmparatorluğa gerçekten ait olan eyaletlerin, nihayet Kandiye'nin fethiyle bile yeri doldurulamayacak olan Macaristan'ın tamamının kaybı ve Mağrib beyliklerinin de bağımsızlıklarını ilân etmesi ile 25'e düşen, sayısı sürekli değişikliklere tâbi idi[172]. Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet sayısı, yakın zamanda meydana gelen ve yeri geldiğinde tekrar geri döneceğimiz yeni akıbetlerinden dolayı bu bağlamda da değişiklikler yaşayana kadar, 18. yüzyıl boyunca da genellikle bu seviyede seyretti.

Osmanlı eyalet yönetiminin bu salt maddî zemininden onun karakter ve ruhuna dönecek olursak, katî surette düzenlenmiş ve halkın içyaşamından doğası gereği oluşmuş kamu düzeni biçimlerinin muhafaza edici muazzam gücünü inkâr edemeyiz. Bu muhafaza edici güç olmamış olsaydı, Osmanlı devlet yaşamına baştan beri kök salmış musibetler devletin çöküşünü çok erken zamanlarda kaçınılmaz hâle getirmiş olurlardı. Osmanlı idare sisteminin belası, gördüğümüz üzere veziriazamdan başlayarak bu askerî devletin kılıç kuşanan tüm idarî memurlarına nüfûz eden, bu ülke ve mağlup edilen insanlar hesabına işleyen bireysel zenginleşme sistemiydi ve bunun en büyük yükünü tabii ki eyaletler çekmek zorunda kalıyordu. Kendisine yasal olarak tahsis edilen gelirlerle yetinen ne bir beylerbeyi, ne bir sancakbeyi, ne de bir subaşı vardı. Bunun sonunda ortaya çıkan açgözlülük, irtikap ve baskılar, gelirleri birkaç istisna dışında iyiliği ve refahı idarecilerinin elinde olan arazilere bağlı olduğundan, çok daha geniş bir alana yayılıyordu. Şehirler, köyler, büyük araziler ve eyaletler, onların keyfine terkedilmişti ve bu gibi idarî makamları gelirleri hiçbir şekilde az olmamasına rağmen sahiplerinin bu gelirleri yasadışı hakka tecavüzler ve zimmete geçirmelerle yalnızca iki katına çıkartmaları, neredeyse övgüye değer bir ölçülülük olarak kabul edilebilirdi.

Mesela rütbesi hepsinden yüksek olan Rumeli beylerbeyliğine 16. yüzyılın ortalarında yıllık 25 bin duka sabit gelir tahsis olunurken, Anadolu bey-

171 Leonclavii, *aynı eser*, s. 240.

172 Tam listeyi Hammer, *Staatsverfassung*, II, 248'de vermektedir.

lerbeyliğinin 20 bin; Karaman ve Amasya eyaletlerinden her birinin 15 bin; hatta İran'la süren anlaşmazlıklar sürekli bir savaş hazırlığı gerektirdiğinden Diyarbakır eyaletinin yıllık sabit geliri 30 bin duka olarak tahmin ediliyordu. Emirlerindeki sancakbeylerinin yasal gelirleri, yetki alanlarının büyüklüğüne ve önemine göre, kendilerine bağlanan arazilerden karşılanan 3, 5, 7, 8 ve 16 bin dukaya kadar değişiyordu ve subaşılara da aynı şekilde 1.000-3.000 duka arasında gelir tahsis olunmuştu[173].

Oysa mesela 16 bin duka gelire sahip bir sancakbeyinin, emrindeki tebaadan birçok baskı, para cezaları, gönülsüz verilen hediyeler, vs. sebebiyle kolayca 30 bin duka daha kazanç sağlaması olağan bir hâle gelmişti[174]. Osmanlı memur hiyerarşisinin tüm derecelerinde hâl böyle idi. Bir mevkii elde eden herkes, yerini cebi için yararlı hâle getirmeyi ve sömürmeyi düşünüyordu. Zira yalnızca konumuyla bağlantılı olan hiç de azımsanmayacak şartları yerine getirmek yetmiyor, zor günler içinde de kenara bir şeyler koymak gerekiyordu.

Beylerbeyi kendi maiyetine sahip olmak istiyordu, sancakbeyi de bunun altında kalamazdı. Nasıl ki beylerbeyi veziriazama her yıl hediyeler vererek onun gönlünü hoş tutmaya çalışıyorsa, sancakbeyi de düzenli olarak beylerbeyinin, subaşı da sancakbeyinin gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu ve elleri tabii ki asla boş değildi. Zira her biri, kaderini elinde tutan bir üstünün kulu idi[175].

Böyle bir yönetim sisteminin devleti sonunda nereye getirdiğini ve musibetin daha o zamanlar ne kadar kök saldığını daha önce kısaca belirtmiştik. Yukarıdan gelen baskı, aşağıya doğru gittikçe artıyordu. Sancakbeyinin, açgözlü bir subaşının eline terkettiği bir köyün veya şehrin vay hâline! Bu küçük tiranları üç gün boyunca tüm masraflarını karşılayarak ağırlamak zorunda kalmaları bir yana, zavallı halkın maruz kaldığı zahmetlerin de ne bir hedefi ne bir sonu vardı. En ufak bir asayiş suçu –asayişi ve emniyeti sağlamak subaşı-

173 Cantacuscino, s. 116. Diyarbakır beylerbeyi hakkında burada açıkça şöyle demektedir: "Mezopotamya'daki Diyarbakır beylerbeyi tüm diğerlerinden daha fazla gelire sahipti, Persia (=İran) kralı (=şahı) Sofi ile olan sınırda bulunduğu için". Ludovisi, s. 17'ye göre durum daha 1534'te böyle idi.

174 Cantacuscino, s. 153: "Şimdi, daha önce söylediğim gibi, sancakların gelirinin her biri için on altı bin duka olduğu, baskılar ve mahkûmiyet hükümleriyle bunun yılda otuz bini ve daha fazlasını, bulduğunu söylemeden edemeyeceğim".

175 Gerlach, s. 342: "Bütün beylerbeyleri paşaya (veziriazam) her yıl hediyeler gönderiyorlar ve göndermeyenler çok geçmeden makamlarından alınıyorlar". Cantacuscino, s. 154: "onun katında desteğini kazanmaya çalışıyorlardı", diyor subaşı hakkında.

nın bilhassa görevleri arasında idi– en ağır cezalarla cezalandırıyordu ki bu, çoğunlukla yalnızca her türlü şantaj için bir bahane idi.

En kötüsü –ki bu çok da ender görülen bir şey değildi– sancakbeylerinin herhangi bir yerin gelirlerini belirli bir süre için, tabii ki fahiş fiyatlar karşılığında, üçüncü kişilere sattığı veya icâra verdiği zamanlardı. Zavallı ülkeyi soyup soğana çevirmek dışında, bu ağır satış veya icâr bedeli nasıl çıkartılabilir ve üstüne bir de önemli bir kazanç elde edilebilirdi[176]?

Gerlach'ın dediği gibi, bu gibi subaşıların veya vekillerinin kısa sürede büyük servetlere ulaşmış olmaları kimseyi şaşırtmamalı. Zira dediğine göre, herhangi bir yerde hâlâ "cebi dolu insanlar" bulduklarında onlardan hiç sebepsiz 10-12 duka istiyorlardı ve zindana atılmamak veya daha kötü muamelelere maruz kalmamak için bu paralar genelde ödeniyordu. Bu gibi şantajlar ve zorbalıklara karşı üst merciler nezdinde, hatta Veziriazam Divânı huzurunda şikâyet hiçbir işe yaramıyordu. Kimi zaman adalet uğrunda olmaktan ziyade şahsî menfaatlerden dolayı bir subaşı ibret olsun diye cezalandırıldığında, bu, her yere kök salmış ve kaynağı en üst mercilere dayanan bu musibetlere karşı yararsız bir çare idi. Baskı altındaki halkın hoşnutsuzluğu yalnızca ender olarak, mesela 1578'de Kıbrıs'ta Türklerin ve Rumların birleşerek açgözlülüğü ve yaptığı zorbalıklar yüzünden nefret ettikleri beylerbeyini âdeta parçalara ayırdıklarında olduğu gibi, şiddete başvurarak kendi başlarının çaresine bakmaya kadar varıyordu[177].

Yine de Osmanlı eyalet yönetimine kök salmış bu musibeti burada daha fazla irdelemeyeceğiz. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde tâbi kılınan halkın durumunu ele aldığımızda bu hususa geri döneceğiz. Eyalet yönetiminin dayandığı katı askerî timar sistemi, uzunca bir süre yozlaşmış bir memur hiyerarşisinin bu devlet yapısını tamamen çökertmeden yüzyıllarca yaşam damarını kemiren yıkıcı etkilerine karşı –dünya tarihinde neredeyse bir mucize– en etkili karşı denge olarak kaldı. Timar sistemi ile çok yakından bağlantılı olan

---

176 Navagero, s. 41; burada subaşının faaliyetleri şöyle açıklanmaktadır: "Ondalıkları toplamak yanında, çiftlik sahiplerini (? villani) de ufak bir meseleden dolayı da zalimce cezalandırıyorlardı ve subaşı ile adamlarının geldiği çiftlikte üç gün boyunca onların masraflarının karşılanması kuralı getirilmişti". Bu gelirlerin alıcıları veya icârcıları hakkında şöyle demektedir: "Onları satın almakla her yolu deneyip avanta elde etmek istiyorlardı, zavallı tebaaya büyük zarar getirerek".

177 Gerlach, s. 307, 310, 480.

Osmanlı ordusuna dünya tarihi açısından böyle büyük bir önem kazandıran; Osmanlı gücünün ve büyüklüğünün oluşumunu ve çöküşünü incelerken meseleye böyle derinden etkileyen bir cazibe katan bu idi. Bu yüzden şimdilik gözlerimizi bilhassa bunlara çevireceğiz.

3) Timar Sistemi ve Askerî Teşkilat

Hristiyan Avrupa âleminin Osmanlı İmparatorluğu ile tarihî gelişimi içindeki ilişkilerinde maruz kaldığı bütün yanılgılar arasında en büyük zararı görmesine sebep olanı, Avrupa'da baştan beri Osmanlı askerî teşkilatının doğası ve gücü hakkında süregelen belirsizlikti.

Şark meselelerini daha derinden inceleyebileceklerinden emin olan ve hükümdarlarla halklara, iki âlemin bu dev mücadelesinde Hristiyanlığın iyiliği için neler yapılabileceğini öğretmeye yetkili olduklarını düşünen insanlar bile, bilhassa bu hususta, fiilî sonuçları o denli vahim olan önyargılardan ve yanlış fikirlerden kurtulamamışlardı. Oysa Osmanlı gücünü kırılabileceği düşünülen askerî kuvvetler buna göre düzenlenmişti ve bu hususta da durumların çok daha kesin ve doğru değerlendirilmesi daha kararlı ve başarılı bir faaliyetin önünü açabilirdi.

Şark meselelerini dünyada herkesten çok daha iyi bildiğini zanneden bilgin ve tutkulu Türk düşmanı Francesco Filelfo, 1451'de, yani Bizans imparatorluk tahtı devrilmeden yalnızca iki yıl önce, Fransa Kralı VII. Charles'ı Osmanlı'nın Avrupa'dan kovulmasının ve kutsal mezarlara kadar Hristiyan şarkın tekrar geri alınmasının çocuk oyuncağı olacağına ikna etmeye çalışmamış mıydı? Ne de olsa bunun için gerekli herşeyleri vardı: Para, askerî birliklerde idrak ve beceriklilik. Hâlbuki düşman, tüm ülkelerden biraraya toplanan ve aralarında Hristiyan ordusu ile boy ölçüşebilecek ancak 60 bin kadar adamın bulunduğu bir yığın avâm takımından başka bir şey çıkartamazdı. Zira Osmanlı'nın korkulan gücü, Timurlenk'in kendilerine vurduğu darbenin izlerinden kurtulamamıştı[178].

İstanbul'un fethinden 10 yıl sonra, 1463'te, yani Sırbistan ve Bosna tamamen kaybedildikten; Eflak, Yunan anakarası, Mora Yarımadası ve Midilli Adası Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edildikten; Arnavutluk, yalnızca İskender Bey'in güçlü kolu sayesinde ayakta durabilirken ve muazzam sayıda Os-

178 Francesco Filelfo, *Epist. Venet.* 1502, L. VIII, fol. 57, 59.

manlı akıncıları her an Macaristan'ın ve Venedik'in sınır boylarını tehdit altında tutarken, hâlâ Venedikli dostları soylu şövalye Luigi Foscarini'ye ve Venedik Doju Kristoforo Moro'ya, Türk savaşında karşılarında yalnızca 52 bin kadar kötü donanımlı ve iyi atları olmayan adamlardan oluşan bir ordunun bulunduğunu kanıtlamaya çalışan yine aynı Filelfo değil miydi?

Zira Filelfo'nun dediğine göre, küçük bir kalkandan başka hiçbir savunma araçları yoktu ve silahları yalnızca yaylarından, oklarından ve topuzlarından oluşuyordu; çok azında mızrak vardı ve bu mızraklar öyle zayıftı ki zırhsız bir adamı bile yaralamaları zorken, güçlü bir savaş atı üzerinde düz olarak üzerine saldırdıklarında zırhlı bir savaşçıyı delip geçmeleri imkânsızdı; ayrıca hepsi iğdiş edildiğinden, hiç güçlü atları yoktu. Sayıları 200 bin kadar olsa bile, bunun dışındakiler yalnızca barhanalardı; Bulgaristan'dan, Makedonya'dan ve Tesalya'dan toplanıp savaşmak için değil sadece ganimet için savaşa giden ve esirleri köleliğe götürdükleri iplerinden başka hiçbir silah taşımayan keçi ve sığır çobanlarıydılar; düzenli bir düşman safının görüntüsü bile dağılarak kaçmalarına sebep oluyordu.

Gerçi 7 bin kadar azebten de bahsediliyordu ama bu azebler de neydi ki? Çoğunlukla silahları olmayan kürekçilerden meydana gelen ve şu koyun ve keçi çobanlarından çok da iyi olmayan basit bir eşkiya çetesinden başka bir şey değildi. Dünyaya bu kadar korku salabilen hayaletler gerçekten bunlar mıydı? Bu yüzden, yalnızca Türklerin değil nefret edilesi Müslümanların tamamının kökünü kurutmak için en fazla 20 bin kişi yeterdi. Zira 2 bin İtalyan süvarinin 10 bin Türk süvarisini yok edeceğinden hiç kimse şüphe duyamazdı[179].

Ne yazık ki böylesine belirsiz ve cüretkâr fikirler, meselelerin daha keskin bir gözle incelenmesi gerektiği ve gerçek bir karara varılması gereken daha yüksek mercilerde de yaygındı. Hristiyan askerî kuvvetlerinin tamamının bu kâfir barbarların üzerine sürülmesini gerektiren bir dönemde yapılan Mantua Konseyi'nde bile bu fikirler canlı bir akis ve en heyecanlı temsilcilerini bulmamış mıydı? İtalya'nın tamamı 50 bin, Almanya'nın tamamı da yine aynı sa-

---

179 Francesco Filelfo, *Epist. Venet.* 1502, L. XIX, fol. 132 ve L. XXI, fol. 144 ve devamı. Her iki mektup, ordu teşkilatının tarifinde neredeyse aynıdır. Birinci mektupta şöyle demektedir: "Bu kadar dehşete mi düşeceğiz insanların bu türden hayaletlerini, üstelik henüz görülmemişken, işittiğimizde?". İkinci mektupta ise: "Nitekim 20 bin İtalyan süvarisi ve bir o kadar da piyadesinin, sadece Türklerin değil, kâfir Müslümanların da kökünü kazımak için yeter ve artar olduğu düşünülebilir".

yıyı vadettiğinde ve Papa II. Pius en az 88 bin kişilik bir orduya kesin gözüyle baktığında çok büyük işler yaptıklarını düşünmüşlerdi. Oysa bu askerî kuvvetleri gerçekten de sefere çıkartmak söz konusu olduğunda, herşey II. Pius'un Ankona'ya perişanlık içinde gidişi ile sınırlı kaldı[180].

Yarım yüzyıl sonra önceki zamanların ilk yanılgıları biraz olsun azalmış olsa da genel olarak yine de akıllanmamışlardı. Zira Papa X. Leo, 1517'de Hristiyan hükümdarlardan, Osmanlı'yı yok etmek için yapacağı Haçlı Seferi için, bilhassa en fazla tehdit altındaki Avrupa sahil devletlerini korumak için kullanılacak uygun bir donanma haricinde yalnızca 60 bin piyade ile 16 bin hafif ve ağır silahlı süvari istedi[181].

Ne tuhaftır ki ayakları çıplak keşişler, ekselanslarını ve Avrupa'nın hükümdarlarını utandırdılar. Bu, o dönemde Almanya'da adlandırıldıkları üzere, "hakir keşişler [Fransisken rahipleri]", kâfirlerle mücadelenin bir kez daha büyük bir kapsamda ve Hristiyanlığın ezelî düşmanının kuvvetine uygun para ve insan gücü ile yapılmasını isteyen ilk kişilerdi. Rodos'un fethinden kısa bir süre sonra, 1523 ilkbaharında Papa VI. Hadrian'a göründüğü kadarıyla oldukça ciddi hazırlanmış bir plan sundular; bu plana göre, diğer ruhban tarikatlarıyla ve kilise yönetimleri ile birlikte yarım milyon iyi donatılmış insandan oluşan bir ordu temin etmekle kalmayıp, her yıl bu ordunun ücretlerini karşılamak ve geçimini sağlamak için 20 milyon Macar dukasının üstünde bir para temin etmeyi de vadediyorlardı. Hâlbuki Hristiyan âleminin bir anlığına oldukça ilgisini çeken bu siyasî hayalin de fiilî sonuçları ve kalıcı bir etkisi olmadı[182].

180 Karşılaştırma için bk. Bu eserin II. Cildi, s. 246-295.

181 Daha detaylı bilgi için bk. Kendi eserim olan "Drei Denkschriften über die orientalische Frage von Papst Leo X., vs. " Gotha 1854.

182 Minoritlerin bu seferi yine bu eserin II. Cildi, s. 637'de konu edilmişti. Orada verdiğim bilgileri kaleme aldığımdan beri, Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde 16. ve 17. yüzyıldan kalma küçük ve ender bulunan Türk yazıları koleksiyonunda bu planın tam Almanca tercümesini, hem de iki baskı hâlinde bulmayı başardım. Birinin başlığı: "*Das ist ein Anschlag eines Zugs wider die Türcken und alle die wider den Christlichen glauben feind*" ve diğerinin başlığı: "*Ein sonder und fürnem Gedencken, wie man wider den Türcken, der sich izt mit Gewalt erfür gibt, Ziehen, unnd denselben füglicher Weiss bekriegen und dempffen kann. Gestellet durch eynen liebhaber Gottliches Worts und der ganzen Christenheit*". Her ikisinde basım yeri ve tarihi eksiktir. Tarihleri, aynı eserde belirttiğimiz ve planın 12 Haziran 1523'te Kardinaller Konseyi'ne sunulduğunu açıkça belirten Fransızca baskıdan anlaşılmaktadır. Bunun dışında her ikisi de kelimelerde birkaç değişiklik dışında, birbirleriyle uyumludur ve *Négociations*, I,

Alman ve Macar konseyleriyle dünyevî ve ruhanî hükümdarların ve beylerinin meclislerinde bu Türk savaşlarında küçük imkânlarla büyük şeyler başarabileceklerine ne kadar uzun bir süre inandılar! Ancak en kanlı günler, en ağır kayıplar ve en utanç verici biçimde defalarca küçük düşülerek fazlasıyla ağır bir bedel ödenerek elde edilen tecrübelerle geçen bir yüzyıldan sonra, meseleyi daha derinden incelemeye ve önceki zamanların yanılgılarından kopmaya başladılar. Nihayet meseleyi fiilî olarak ele alan ve kendi gözleriyle gördükleri için Osmanlı askerî teşkilatına önyargısız nazarla bakıp onun hakkında bilerek konuşmaya cesaret eden insanlar ortaya çıkmıştı. En bilgili siyasetçiler tüm dikkatlerini bilhassa bu meseleye verdiler. Yakından incelediklerinde, Osmanlı ordusuna hayran kalmaktan kendilerini alamıyorlardı ve Osmanlı ordusuyla Hristiyan devletlerinin ordusu arasında yapılan karşılaştırmalar, hiç de Hristiyan devletlerinin lehine sonuçlanmıyordu.

Kral I. Ferdinand'ın Divân-ı Hümâyûn nezdinde en bilinçli ve en başarılı müzakerecisi olarak tanıdığımız basiretli Busbecq, Osmanlı askerî teşkilatına dair tarifini, savaş yöneten Avrupa devletlerine aksettiren ve bu esnada hiç de cesaret verici olmayan gerçeği yansıtan ilk kişi idi[183]. Onun yanında, kayıtsız şartsız hayranları olmasalar da, isabetli elçilik raporlarında Osmanlı askerî teşkilatının iyi yönlerini uygun bir biçimde vurgulamaktan kaçınmayan Venedikliler vardı ve görüşleri bir Folieta'nın ve başkalarının yazılarında da yaygın bir yankı buldu[184].

102'de verilen özetlerinden çok daha geniş kapsamlıdır. Her ikisi de şu sözlerle başlamaktadır: "Türklere karşı bu taslak, alt seviyedeki rahipler veya çıplak ayakların isteği üzerine sunulmuştur; emirlerinde kırk bin manastır vardır ve her biri kutsal babamız olan papaya genç bir keşiş göndermeyi vadetmiştir ki 4 bin manastırın keşiş temin edemediğini düşünürsek, bu yine de 36 bin manastır, dolayısıyla 36 bin keşiş yapar". Ardından diğer manastırların, tarikatların ve kiliselerin birlik ve para hesaplamaları, o dönemin kurları, erzak temin sistemi, vs. açıklanmaktadır. Bu öyle ilginçtir ki, belki fırsatımız olursa ileride buna tekrar geri döneriz.

183 Busbecq'in, mektuplarında Osmanlı askerî teşkilatı hakkında belirttiklerinden başka, bu konuya özel bir yazı da ithaf etmiştir: "*Exclamatio sive de re militari contra Turcam istituenda consilium*" (Haykırış ya da Türk'e Karşı Askeri Konuda Alınması Gereken Karara İlişkin Tavsiye). *Opp. Elzv.* 1633, s. 393 – 448.

184 Reussner, *Oratt. Turc.*, IV, P. I, 1 ve devamında ve ayrıca *Opuscul.*, Roma 1574 eserinde Ubertus Folieta, *De caussis magnitudinis Turcarum imperii* (Türklerin İmparatorluğu'nun Büyüklük Nedenlerine Dair), Folieta, bilhassa Reussner, *aynı eser*, s. 24 ve devamındaki "*Oratio adversus lucubrationem Uberti Folitae qua magnitudo imperii Turcici et virtus ac felicitas Turcarum in bellis supra modum extolli-*

Bu arada tabii ki –başka türlü olması mümkün değildi– sıkça daha önce kolayca lanetledikleri ve küçük gördükleri şeyi tam tersine her yönden örnek olacak biçimde övmek ve en parlak yönü ile göstermek gibi bir hataya düştüler. Osmanlı askerî teşkilatının Hristiyan askerî teşkilatına kıyasla sahip olduğu gerçek ve esaslı avantajlar hususunda yine de genel olarak kesin bilgi ve ortak fikir sahibiydiler.

Osmanlı ordusunun, o dönemde Hristiyan ordularının çoğunda olanın aksine, kiralık birliklerden değil de genelde daima savaşa hazır, iyi donatılmış daimî bir askerî kuvvetten oluşması; ayrıca en vazgeçilmez askerî faziletleri oluşturan cesareti, dayanıklılığı, sadâkati ve itaati sağlayan katı disiplini; Osmanlı savaşçısının görgüsü, sadeliği ve mütevaziliği, hatta kendisini canlandıran ve fanatizme varacak kadar heyecanlandıran ama Hristiyan ordularında neredeyse tamamen yok olan dine bağlılığı avantaj olarak görülüyordu[185]. Avrupa'da kısa bir süre içinde hâkim hâle gelen ve Osmanlılar lehine olup Hristiyan devletlerin hükümdarları için aleyhte olan bu gibi düşüncelerin olgusal gerçeklere ne derece dayandıklarını göstermek için Osmanlı askerî teşkilatını yakından incelemeye değer. Bunun için önce ordunun oluşumunu ve unsurlarını ele alacağız.

A. Timarlı Sipahiler ve Eyalet Askerleri

Osmanlı'nın daimî ordusunun unsurları iki türden oluşuyordu: Timarlı sipahiler ve ulûfeli kapıkulu askerleri. Burada önce timarlı sipahileri ele alacağız. Ortaya çıkışı bizi ister istemez Osmanlı timar sisteminin kökenine ve özüne geri götürecektir.

---

tur" (Uberto Folieta'nın, Türklerin İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve Türklerin savaştaki cesareti ile başarısının abartılı biçimde övüldüğü, gece çalışmasına karşı söylevi) adlı eserde Henricus Stephanus ile kararlı, ama çok da başarılı olmayan bir rakip bulmuştur kendisine.

185 Ludovisi, *Relazione* (1534), s. 8'de Osmanlı askerî teşkilatının kayıtsız şartsız hayranlarından olmamasına rağmen, şöyle demektedir: "Türk Sultanı'nın insanlarının iyi şartları, paralı asker, yani belli bir süre ve para karşılığı, yabancı hükümdarlıklardan alınmış olmayışındadır, kimi hükümdarların İsviçrelileri parayla tutmaları gibi...buna karşılık Türk Sultanı'nın tüm insanları, sürekli ücret ödenen ve kendi türünde, kendine özgü disiplini olan kendi insanlarıdır: Bundan da, itaat, sadâkat ve başlarıyla birlikte insanları birlikte tanımak gibi büyük bir yarar ortaya çıkar". Bu avantajı daha sonra Trevisano (1554), s. 123'te bilhassa vurgulamaktadır: "Ne Majesteleri yabancı bir halkı hizmetine sokmak ne de bu yüzden fazla bir masraf yapmak zorunda kalmıştır".

Osmanlı devlet anlayışına göre her timar, timar sahibi için hem bir ödül, hem bir yükümlülüktü: Savaşta verilen askerî hizmetler için bir ödül, daha verilecek askerî hizmetler için yükümlülük[186]. Her ikisi de zorunlu ve haklı olarak birbirleriyle etkileşim içindeydiler; birbirlerinden ayrı olarak düşünülemezdiler; karşılıklı olarak değerlerine ve verdikleri hizmetlere göre ortaya çıkıyorlardı: Ödül ne kadar büyükse yükümlülüğü de o denli büyük oluyordu.

Osmanlı askerî teşkilatının esas ilkesini oluşturan bu ana fikre göre, sipahi dirlikleri –aslında dirliklerin hepsi sipahi dirlikleri idi– küçük ve büyük dirlikler, yani timarlar ve zeâmetler olarak iki sınıfa ayrılıyorlardı. Dirlik sahipleri, yani sipahiler, o veya bu sınıfa ait olmakla birlikte timarlı sipahi veya zâim olarak adlandırılıyordu. Sahibine yıllık 3 ilâ 20 bin akçe gelir sağlayan dirlikler timar; 20 binden 100 bin akçeye kadar ve daha fazla gelir sağlayan dirlikler ise zeâmet olarak adlandırılıyorlardı. Verecekleri askerî hizmetler de buna göre hesaplanıyordu. 3 bin akçe veya 60 duka geliri olan bir timara sahip olan, yalnızca tam teçhizatlı tek bir süvari sağlıyordu, yani sefere bizzat katılmak zorunda idi. Daha yüksek gelire sahip sipahiler ise gelirleri 100 bin akçenin üzerindeyse her 5 bin akçe için bir asker yollamak zorundaydılar ki, bir timarlı sipahi kimi zaman orduya 4, bir zâim ise 19 kadar asker gönderip bunların geçimini sağlıyordu[187].

Timarların sayısı ile birlikte tabii ki cebelü sayısı da artıyordu. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde sayıları 130 bin sipahiye kadar çıkmıştı ki, bunlardan Rumeli'de 60 bin timara düşen cebelü sayısı 80 bin, Anadolu'ya düşen cebelü sayısı ise 50 bindi; ne var ki bu husustaki bilgiler, meselenin kendisi gibi oldukça belirsizdi[188]. 1581'de İran'da yapılan fetihler sebebiyle sipahi sayısı 150 bin kadar tahmin edilirken, 10 yıl sonra (1592) Lorenzo Bernardo

186 Sultan I. Ahmed döneminin defterdarı Aynî [Ayn Ali], "Timarlar Kanunu" [*Kavânin-i Âl-i Osmân*] adlı eserinde şu kısa ve net tanımları yapmaktadır: "Zeâmetler ve timarlar, orduya savaş alanında verdiği hizmetler karşılığında fethedilen topraklardan ödül olarak verilen yerlerdir (mal-i mukatele)". Hammer, *Staatsverfassung*, I, 370.

187 Bilhassa Marcantonio Barbaro, s. 304 bu ilişkiyi kısa ve öz belirtmektedir: "Tek bir atla savaşta bulunmak zorunda olan kişiye eski değerlendirmeye göre gelirinin üç bin akçe olduğu bir yer tahsis edilir, 3 bin akçe de tam olarak 60 altın dukadır. Timarları daha büyük miktarlarda, 10 bin va daha fazla akçe olanlar savaşa, gelirleri beş bin akçe olanlar kadar sayıda at götürmek zorundadırlar".

188 Eyalet askerlerinin bu sayısı Barbaro, s. 302, Garzoni, s. 412, Tiepolo, s. 139 ve Soranzo (1576), s. 197 tarafından verilmektedir.

aynı sebepten ötürü sipahi sayısını 200 bin olarak tahmin etmekle fazla yüksek bir sayı belirtmemiş olduğunu düşünüyordu[189].

Aynı dönemde yazan başka bir muharrir, İran'da yapılan fetihlerden dolayı, mevcut olan 200 bin sipahiye ayrıca 400 bin sipahinin eklendiğini belirtmekteydi ki, böylece yalnızca timarlardan toplanan cebelülerle neredeyse yarım milyon sipahi biraraya getirilmiş olurdu. Hâlbuki burada da muhtemelen kâğıt üzerinde, gerçekte sefere çıkanların sayısından çok daha büyük bir rakam verilmişti[190]. Zira İran'da fethedilen eyaletlerde yeni timarlar oluşturmanın çok zor olduğu kanıtlanmış bir gerçektir. Osmanlı ordusunda bu ıssız ve çoraklaşmış topraklarda, üstelik orduya cebelü gönderme yükümlülüğü altında timar sahibi olmak isteyen yoktu. Buralarda gerekli sayıda at beslemek için bile yeterli imkân mevcut değildi[191].

Timarlı sipahi sayısı doruk noktasına erişmişti. Ertesi yüzyılda ise sayıları gittikçe düşecekti. Timar sisteminin gitgide gerilemesi, tabii ki bu yükümlülüğü yerine getiren sipahi sayısını da düşürüyordu. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, bu hususta artık kesin bilgiler vermek mümkün değildi. Kesin olan bir şey varsa o

---

189 *Relazione e diario del viaggio di Jacopo Soranzo Ambasciatore della republica di Venezia per il ritaglio di Mehemet* (1581). Albèri, I, 253. – Lorenzo Bernardo, *aynı eser*, s. 330: "Bu süvarilerin sayısı şimdi 200 bini geçer, hepsi Majestelerine hizmet etmek zorunluluğuyla hazır olarak". 1575'te bu sayıyı 230 bin ata kadar yükselten ve bunun 150 bininin Anadolu'dan geldiğini belirten başka bir bilgi (*Breve Relazione della milizia terrestre e maritima che ha in essere Amurat II (III yerine yanlış yazılmıştır) nell' anno 1575* (1575'te II. Murad'ın sahip olduğu kara ve deniz askerlerine ilişkin rapor), *aynı eser*, s. 311), muhtemelen bir yanılgıdır.

190 Relatione di Mons. Pietro Cedolini, Vescovo di Lesina del presente stato dell' Imperio Turchesco fatta al ser. Et beat. Patre e Sig. nostro Papa Clemente VIII alli 28 di Gennaro 1594 (Türk İmparatorluğu'nun Şimdiki Devletine İlişkin, Lesina Episkoposu Mons. Pietro Cedolini'nin Çok Yüce ve Mutlu Papamız VII. Clemens'in Hizmetinde Hazırladığı, 28 Ocak 1594 tarihli Raporu) Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. İnform. polit., I, fol. 415 ve devamı.

191 Çok değerli elyazması anonim "*Relatione dello stato nel quale si ritrova il governo dell' imperio turchesco quest'anno 1594*" (Bu 1594'te Türk İmparatorluğu devletinin içinde bulunduğu duruma ilişkin rapor) (Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. İnform. polit., I, fol. 484-517) raporunda bu husus bilhassa vurgulanmaktadır. Halkın tamamı kaçtığından, topraklar işlenmemektedir, deniyor burada fol. 495'te: "ama Türk askerler timar kabul etmek istemiyorlar, çünkü toprağı işlemek için bir yol bulamıyorlar, oysa ordunun büyütülmesi amaçlı yeni timar sahipleri için belirtilen atların beslenmesi bu toprakla mümkün".

da 17. yüzyılın ortalarında timarlı sipahi sayısının ancak 100 bin kadar olduğu ve bunlardan da savaş alanına ancak küçük bir kısmının geldiği idi[192].

Başlangıçta ve timar sistemi saflığını ve gücünü muhafaza ettiği sürece, sipahiler gerçekten de oldukça ihtişamlı bir sınıf, Osmanlı süvari birlikleriyle ordusunun çekirdeği ve gücü idi. Sipahiler, genelde, Rumeli sipahilerinden ziyade Anadolu sipahilerinde görüldüğü üzere, yay ve ok; hafif ama güçlü olmayan bir mızrak; kısa bir muharebe kılıcı (Scimitar); kimi zaman demirden bir topuz ve tek savunma silahı olarak küçük, yuvarlak bir kalkan taşırlardı. Başlarını genel olarak ve ilk zamanlarda sadece sarıkları örtüyordu; miğfer ve zırhlı gömlek başlangıçta çok az giyilirdi, fakat zamanla onlar da kullanılmaya başlandı. En soylularından seçilen muharebe atı, sipahinin gururu, en güzel süsü ve onu beslemek en büyük sevinci idi. Atına olması gerektiği gibi bakmayan veya silahlarının bakımını yapmayan sipahi hemen azledilir ve timarı elinden alınırdı. Yine de Rumeli sipahilerine, atları daha kötü, kendileri de daha dirençsiz ve savaşta daha deneyimsiz oldukları düşünülen Anadolu sipahilerine kıyasla genelde öncelik tanınıyordu[193].

Eski geleneklerin katılığı ve kadim kanunların ruhu ile ayakta tutulduğu sürece, ordunun teşekkülü bir bütün olarak mükemmeldi. Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri, biri Avrupa kıtasında diğeri Asya kıtasında olmak üzere,

---

192 *Relatione di Constantinopoli dell' III. S. Christoforo Valieri ritornato da quel Bailaggio l'anno 1619* (Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. İnform. polit., XLVI, fol. 117 ve devamı) adlı eserde bu hususta şöyle demektedir: "Sayının bilinmesi imkânsız, çünkü ülkenin boş bırakılıp terkedilmesiyle birçok timar yitirilmiş durumda". – Ricaut, *L'ètat présent de l'empire ottoman, Traduction du S. Bespier,* Rouen 1677, hesaplamalarında (L. III, 514–530) gerek zeâmetlerden, gerekse timarlardan gelen timarlı sipahilerinin sayısını yalnızca 83.830 olarak belirtmektedir, ama en iyi ihtimalle 100 bin kadar olduklarını tahmin edebileceğini düşünmektedir ki, bu sayı daha sonraki timar defterlerine de uygundur. Hammer, *Staatsverfassung,* II, 272 örneğin 25 sancak için, sayıları 100 bine kadar çıkartılabilecek 93.130 sipahiden bahsetmektedir.

193 Sipahilerin silahları hakkında: Barbaro, s. 304, Bernardo, s. 330. – Garzoni, s. 413 Anadolu timarlı sipahilerini şöyle tarif etmektedir: "Yunanlar gibi silahlarla talim görmemek için bulundukları yerle kıyaslandıklarında Avrupa'dakilerden daha iyi insanlar". Reussner, *Oratt. Turc.,* IV, P. I, 120'de Paul Jovii, *ordo ac displina Turcicae militiae ad Carolum V Caes.* (Kayser V. Karl'a, Paul Iovus'un, Türk askerinin düzeni ve disiplini hakkında): "Eğer sipahiler arasında biri, ona tahsis edilmiş olan silahları ve atların bakımını doğru olarak yapmıyorsa derhal sipahilikten çıkarılır".

orduyu yönetiyorlardı. Rumeli beylerbeyinin paşa sancağı Sofya, Anadolu beylerbeyininki ise Kütahya idi. Her iki ordu biraraya geldiğinde başkomutanlık Rumeli beylerbeyine aitti. Padişahın yokluğunda ayrıca ordugâhın tamamı onun emrinde idi. Şehzâdeler bile, sefere katıldıkları zamanlarda, beylerbeyinin emirlerine itaat etmek zorundaydılar. Rütbesinin işareti olarak ordugâhta, yalnızca padişaha, oğullarına ve vezirlere ait bir onur işareti olan kırmızı bir çadır kurardı[194].

Söz konusu iki beylerbeyinin başkomutanlığı altında ikinci dereceden beylerbeyleri ve sancakbeyleri; yine bunların altında alaybeyleri, çeribaşıları, sürücübaşıları ve subaşılar, mevcudu her birine tahsis edilen sancağın büyüklüğüne ve önemine bağlı olan müfrezeleri, sancakları ve alayları yönetiyorlardı. Böylece örneğin 16. yüzyıl ortalarında Karaman ile Diyarbakır beylerbeylerinden her biri sefere 15 bin ve Amasya beylerbeyi 10 bin sipahi gönderirken, rütbe olarak bunlardan çok daha yüksek olmasına rağmen Anadolu beylerbeyinin doğrudan emri altında yalnızca 8 bin sipahi bulunuyordu. Aynı husus, beylerbeylerinin emri altında olup, duruma göre, sefere cebelü ile birlikte 1.000 ilâ 300 arasında sipahi göndermek zorunda olan sancakbeyleri için de geçerli idi. O dönemlerde en değerli sipahiler Macaristan sınırında, Mora'da ve Bosna'daki sancakların sipahileriydi[195].

Sipahilerin başındaki komutanların ücretleri de buna göre tahsis olunuyordu. Bunlar kısmen gelirleri 100 bin akçe üzerindeki zeâmetlerden, kısmen de kendilerine bunun dışında geçimlerini sağlamak üzere devredilip gelirleri ilgili komutanın değerine göre tespit edilen ama hepsi de iyi bir gelire sahip olan haslardan oluşuyordu. Yüksek rütbeli komutanlık makamlarına atamalar yalnızca doğrudan Divân-ı Hümâyûn tarafından yapılıyordu. İlgili sancağın, bunun için kendisine 100, 200 duka veya daha fazla ücret ödenen mîrâlem tarafından merasimle teslim edilişi, beylerbeyinin veya sancakbeyinin resmen makamına getirilişinin simgesi idi[196].

Savaş çıktığında, dolayısıyla sefer borusu çaldığında herkes hemen hazır ve donanımlı idi. Tek bir çağrı yeterli idi. Her zâim veya timarlı sipahi, he-

194 Cantacuscino, s. 117, 118.

195 Cantacuscino, s. 115-117 ve 152-154.

196 Cantacuscino, s. 127: Örneğin Tiepolo, s. 139'da daha büyük timarlar hakkında şunu söylemektedir: "Daha büyük olanlar sancaklara, paşalara ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyüklerine dağıtılır".

men cebelüsü ile birlikte komutanının sancağı altında toplanırdı; sancakbeyi sancağına ait birlikleri beylerbeyi tarafından belirlenen toplanma yerine getirirdi ve kısa bir süre sonra sipahilerin tamamı cebelüleri ile birlikte, vezirlerin ya da padişahın bizzat emirlerini beklemek üzere, tam teçhizatlı bir hâlde silahaltında olurdu. Zira her timarlı sipahi, barış zamanlarında da kendi timarının bulunduğu yerde yaşamak zorunda idi. Timarını terketmesi hâlinde bu timar elinden alınırdı ve başkasının lehine feragat etmesi sayesinde üçüncü bir kişinin timarını ele geçirmeyi başaramadığı takdirde ancak iki yıl geçtikten sonra yeni bir timara sahip olabilirdi.

Bu şekilde sürekli savaşa hazır, iyi teçhiz edilmiş ve yüksek moral ve itaat sayesinde birarada tutulan süvari birliklerini –Bernardo bunu 1592'de şahsen itiraf etmekte idi– o dönemde dünyada başka hiçbir hükümdar savaş meydanına çıkarmayı başaramazdı; hatta Bernardo'ya göre, Hristiyanlığın tamamı bile bunu sağlayamazdı; zira yılda en az 25 milyon altın maliyeti olurdu; hâlbuki, bununla bağlantılı diğer kaçınılmaz masrafları bir kenara bırakacak olsak bile, bu kadar büyük miktarda parayı nasıl biraraya getireceklerdi?[197]

60 yıl önce, Kral Ferdinand'ın elçileri nezdinde övünürcesine, hemen 400 bin süvariyi silah altına almak için padişahın bir işaretinin yeterli olduğunu söylemeye cesaret eden cüretkâr İbrahim Paşa bunu çok iyi biliyordu. Zira ilk çağrı üzerine herkes hazırlığını yapar; ikinci işarette kılıcını kuşanır ve üçüncü işarette çağrıldığı yere varmak üzere savaş atına binerdi. Tek başlarına Kral Ferdinand'dan daha fazla askeri sefere çıkartabilen yeterince sancak vardı. Bunun için ayrıca papa ve kayser gibi önce vergiler çıkartmak, evden eve dolaşıp para toplamak, fakir insanlara baskı yapmak ve manastırları soymak gerekmiyordu. Zira padişah, ordusu için para harcamıyordu. Çünkü her savaşçı, hem savaşta hem barışta parasını alıyordu[198].

---

197 Bernardo, s. 329: "Bugün dünyada, tümüyle birlik içinde olan, itaatkâr, her zaman ücreti ödenmiş bir orduya sahip başka bir hükümdar yoktur, tüm Hristiyanlık birleşse bile bu kadar süvariyi biraraya getiremez; biraraya getirse de yılda 20 milyon altın sarfedecektir ki, bu miktarı nereden bulabilir, bilemem, ayrıca benzer durumlarda yapılması gereken sonsuz sayıdaki masraflar için olan miktarı da".

198 Gévay, *Urkunden und Actenstücke*, 1530 yılı, s. 45: "İbrahim Paşa, ayrıca sultanın ordusunu her zaman hazır tuttuğunu ve Hristiyanlardaki gibi önce verginin toplanıp, sonra ordunun evden eve dolaşıp oluşturulması gerekmediğini anlattı... Ordusu hep hazır hâldedir ve yanına gelmelerini istediğinde, hazırlanmaları için önce bir yazı gönderiyor ve ikinci yazısı üzerine kılıçlarını kuşanıp, üçüncü yazısından sonra atlarına

Hâlbuki İbrahim Paşa böyle konuşurken, eski timar sistemi ve buna bağlı zorunlu askerlik hizmeti temellerinden oldukça vahim bir şekilde yaralanmış ve sarsılmıştı bile. İlk zamanlarda askerî timar sisteminin bu muhteşem yapısı, tabiri caizse kendi kendini atalarının gelenekleri ve ustalıkları sayesinde muhafaza etmişti. O dönemlerde ne timar defterleri ne de yoklama defterleri olmadığı gibi, belirli bir yazılı timar hukuku da yoktu ve buna gerek de görülmüyordu. Geleneklerin kesinliği, ihtiyacı karşılıyordu.

Sultan I. Murad'ın Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın yardımıyla 1375'te, timarları zeâmet ve timar olarak ayırarak ve o tarihe kadar dirliklerine yalnızca yaşadıkları sürece sahip olabilen sipahilerin çocukları lehine kesin bir ırsî veraset getirerek, timar sistemine daha kesin bir biçim kazandırdığı zamanın[199] üzerinden henüz bir asır geçmişti ki, Fatih Sultan Mehmed, 1475'te Uzun Hasan'a karşı galibiyetlerinden sonra, ilk kez bütün dirlikleri bundan böyle haklarının temeli ve güvencesi olmak üzere tam olarak tutulmuş defterlere kaydettirmeyi gerekli gördü[200].

Görünüşe göre, daha o dönemlerde timarların tevcihinde ve intikalinde, bu kurumun ruhuna ve amacına aykırı olan ve daha katî bir kontrolü gerektiren düzensizlikler meydana gelmişti. Beylerbeylerinin belli bir dereceye, genelde yalnızca 6 bin akçeye kadar kendiliğinden (tezkiresiz) timar verme hakları[201], bu düzensizliklerin muhtemelen en önemli kaynağı idi. İltimas ve keyfiyet burada da, benzer şartlar altında her yerde olduğu gibi, kısa zamanda hizmetin ve çalışkanlığın yerini aldı. Nüfûzlu beylerbeyleri, boşalan timarları kendilerini kanıtlamış sipahilere vermek yerine bu timarları ya-

binip, nereye gelmeleri isteniyorsa, oraya geliyorlar". Ayrıca 1532 yılına ait belgede, s. 34'te İbrahim Paşa şu zor soruyu sormuştur: "Papa, Türklere karşı kullanma bahanesi ile zavallı Hristiyanlardan para toplamanın, yani onları dolandırmanın hesabını Allah huzurunda nasıl verecektir". Daha sonraki yıllarda da hep bu hususa geri dönmektedir. Örneğin 1533 tarihli elçilik raporu s. 8 ve 26'da Duplicius Schepperus'un yüzüne karşı şunu söylemektedir: "Benim Efendim, Ferdinand'dan çok daha güçlü, çok sayıda sancağa sahip, ayrıca çok daha fazla toprağa, zenginliğe ve tebaaya". Tek bir kişi, sefer için 50 bin sipahi çıkartabilirdi ve bunlardan bir sürü vardı.

199 Karşılaştırma için bk. bu eserin I. Cildi, s. 266.

200 Eşkinci Timarları Kanunu için bk. Hammer, *Staatsverfassung*, I, 414. Burada şöyle denmektedir: "II. Mehmed 1475 yılında İran seferinden geri döndüğünde, tüm timarların ve zeâmetlerin defterlere kaydolunmasını emretti ki, kendisinden önce bunu kimse yapmamıştı ve timarlar hiçbir kayıt olmadan veriliyordu".

201 Cantacuscino, s. 118.

sal açıdan ne daha önce askerlik hizmetinde bulunmuş ne de ileride bulunacak olan kendi adamlarına, musahiblerine ve kullarına vermekte sakınca görmüyorlardı.

Maliyeci ve İstatistikçi Ayn Ali'nin Sultan I. Ahmed dönemimde (1603-1617) hazırladığı kanunnâmede şikâyet ettiği üzere, timarların ilk zamanlarda timar sahibi sipahilerin çocuklarından başkalarına tevcihi neredeyse imkânsızken, artık en alt tabakalardan olan beceriksizlerin de timar üzerinde hak iddia etmeleri ve eski düzenlemelere artık hiç uyulmaması çok erken zamanlarda baş gösterdi[202]. Hâlbuki timar defterlerinin hepsi beylerbeylerinin elinde kaldığından, timarların kaydedilmesi de bu musibeti ortadan kaldıramazdı. Bir kez başlayan suistimaller kısa zamanda yaygınlaştı, gitgide kötüleşti ve sonunda en kötü zorbalıklara sebep oldu.

Beylerbeylerinin musahibleri için sahiplerinin erken ölümünden dolayı mahlûl olan timarlar yoksa sevilmeyen sipahiler veya subaşılar herhangi bir gerekçe gösterilmeden, genelde reâya veya Müslüman olmayan ailelerin çocukları olarak bu timarları haksızca ve âdeta birer yabancı olarak ele geçirdikleri bahanesiyle timarlarından yoksun bırakılıyorlardı. Bu şekilde mazûl olanlar, yapılan haksızlıklara dair şikâyetlerini Divân'a taşıyabiliyorlarsa kendilerini şanslı sayabilirlerdi. Kesin olan bir şey varsa o da bu ve buna benzer düzensizlikler 16. yüzyılın ilk çeyreğinde öylesine ilerlemişlerdi ki, Kanuni Sultan Süleyman nihayet daha kesin tedbirlerle bunlara dur demesi gerektiğini düşündü.

Osmanlı timar sisteminde yapılan bu en önemli ıslahata, önce beylerbeylerinin elinde bulunan tüm timar defterlerini İstanbul'a getirtip bunların suretlerini hazırlamak ve bunları titizlikle inceledikten sonra mîrî hazinede muhafaza altına almakla başlandı. Bunun üzerine 1530'da o dönemin Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya, mukaddime kısmında dendiği gibi, "timarların düzenlenmesi", yani timarların tevcihi ve veraseti hususunda iyice çoğalan suistimalleri durdurmak ve tüm bu meseleyi gelecek için kanunen düzenlemek amacıyla gönderilen ayrıntılı bir kanunnâme çıkartıldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın devletin iç idaresi ile ilgili hiç şüphesiz en önemli abidelerinden biri olan bu fevkalade belge, gelecekte çıkartılan tüm kanunnâmelere esas oluş-

202 Ayn Ali'nin kanunnâmesinden timarların ve zeâmetlerin tevcihine dair kanun; Hammer, *Staatsverfassung*, I, 372.

turan yazılı Osmanlı timar kanununun temeli olarak kabul edilebileceğinden bilhassa dikkate değerdi[203].

Hemen başlangıcı, Kanuni Sultan Süleyman'ın meseleye hangi düşünce ile yaklaştığını gösteriyordu. Başlangıcı şöyle idi: "Rumeli'nin ve muhafazamız altındaki diğer ülkelerin sipahileri ve zâimleri, tıpkı tebaam ve reâyalar gibi, hepsi merhametimin geniş gölgesi altında sâkin ve huzurlu yaşayan ve hiç kimse tarafından rahatsız ve suistimal edilmemesi gereken kullarımdır... Bugüne kadar Rumeli'de ve başka yerlerde zeâmetlere ve timarlara sahip olan bazı sipahiler ve subaşılarla ilgili, reâya kökenli, dolayısıyla timarlara ancak daha sonra sahip oldukları bahanesiyle bazı vurgunlar meydana geldiğinden, bu yüzden Divân-ı Hümâyûn tarafından çıkartılan fermanlar iptal edildiğinden ve bazılarının ellerinden fermanları ve beratları alındığından, muhafazamız altındaki ülkelerde bulunan sipahilerin hepsinin reâya olarak da kullarımız oldukları beyan ola. Ülkelerimin ve topraklarımın uyrukları nasıl birbirine yabancı olabilir?".

Bu hususta yapılan tüm şikâyetleri ve husumetleri bir defada ortadan kaldırmak için, öncelikle gönderilen timar defterlerinde kanunnâmenin çıkartıldığı gün olan 3 Receb 937'ye [20 Şubat 1531]* kadar kaydolunan tüm timarların, ellerinden beratları alınmış olsa bile, ister sipahinin kendisi isterse de oğlu olsun, istihkak sahiplerine verilerek onaylanması emrediliyordu. Tüm sancakbeylerine derhal suret olarak gönderilecek ve imparatorluğun her yerinde tellallar aracılığıyla ilân edilecek bu emir, hemen ve ağır cezalar altında yerine getirilecekti. Gelecekte de benzer suistimallerin önünü kesmek için ayrıca beylerbeylerinin timar tevcih etme hakları önemli ölçüde sınırlandırıldı ve ırsî veraset hususu daha kesin bir biçimde düzenlendi.

Birinci husus açısından, yeni timarlar tevcih edildiğinde verilen beratlar bundan böyle beylerbeyleri tarafından değil bizzat Divân-ı Hümâyûn tarafından verilecekti. Beylerbeyi, bundan böyle yalnızca timarın verileceği sipahi ve subaşı oğullarının durumları ve yasal hakları konusunda incelemelerde bulunma ve bunun için daha sonra Divân-ı Hümâyûn tarafından beratla değiştirilecek ve ruznamçeye işlenecek bir tezkire çıkartma yükümlülüğü getirilerek

203 Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya gönderilen, Rumeli'de zeâmetler ve timarlara dair kanunnâme; Hammer, *Staatsverfassung*, I, 349 ve devamı.

* Zinkeisen 1530 olarak verir (çn).

meseleye dahil ediliyordu. Oysa tezkiresiz verilen küçük timarların salt yenilenmesi, yine beylerbeyinin sorumluluğunda idi.

Timarların babadan oğula geçmesi ile ilgili herşey ise en ince ayrıntısına kadar düzenlendi. Bu esnada bilhassa kanunnâmede belirtildiği üzere, "savaşta benim hizmetimde canını ve başını verenlerin" oğullarına, "başını ve canını feda ederek muharebe alanında değil yataklarında ölenlerin" oğullarından daha fazla verilmesi ilkesi gözetiliyordu. Kalan hususlar, babalarının sahip olduğu timarın büyüklüğüne göre düzenleniyordu. Timar hiçbir biçimde oğullara aynen intikal etmezdi. Aksine daima daha küçük timarlar alırlardı; daha büyük timarlar, ancak şahsen sağlanan savaş hizmetleri ile edinilebilirdi.

Mesela 20 ilâ 50 bin akçe arasında gelire sahip bir zeâmetin sahibi olan bir subaşının ardında üç oğul bırakması hâlinde, eğer babaları savaşta ölmüşse sırasıyla 6 bin, 5 bin ve 4 bin akçe gelire sahip timarlar alırlardı; eğer babaları barış zamanında kendi yatağında ölmüşse oğullardan ikisine 5 bin akçe gelire sahip timarlar ve üçüncü oğluna da 4 bin akçe gelire sahip bir timar tevcih edilirdi. Benzer aşamalarda, gelirleri 100 bin akçeye kadar çıkan zeâmetler veya gelirleri 20 bin akçenin altındaki timarlar da aynı şekilde düzenleniyorlardı. Üçten fazla oğulun mevcut olması hâlinde, uygun bir timar alabilmek için, yalnızca savaş hizmetinde bulunmak zorundaydılar. Oğullar, babaları öldüğünde timar sahibi olmaları hâlinde, mesela babalarına ait zeâmetin geliri 20 ilâ 50 bin akçe arasında ise 2.000, 1.000 ve 500 akçe olarak kıymet biçilen bir ek ödeme alıyorlardı.

Aynı şekilde timar sahiplerinin henüz reşit olmayan, dolayısıyla sefere gidemeyecek kadar küçük olan oğullarının da geçimleri sağlanıyordu: 50 bin akçeye kadar gelire sahip bir timar sahibinin reşit olmayan iki oğlu, babaları eğer savaşta öldüyse ortaklaşa 5 bin akçelik; eğer yatağında öldüyse 4 bin akçelik bir timar sahibi olurlardı ve her biri, savaşacak yaşa gelene kadar orduya tam teçhizatlı bir cebelü göndereceklerdi. Herşey, bu şekilde daha alt ve daha üst rütbelere de uygulanıyordu. Reşit olmayan yalnızca tek bir oğulun mevcut olması hâlinde, kendisine tevcih edilecek timar bu tutarın yalnızca yarısıydı. Reşit olma yaşı olan 16 yaşlarına geldiklerinde bu genç adamlar timarlı sipahilerin saflarına katılıyorlardı ve şahsen sefere çıkmakla yükümlüydüler. Bu arada babaları öldüğünde en az 12 yaşını doldurmuş olan oğulları, yedi yıl içinde timar için başvuruda bulunmak zorundaydılar; bu sürenin sonunda, şayet bu

arada savaşta önemli hizmetlerde bulunmamışlarsa tüm haklarını kaybederlerdi. Hayatta olan sipahilerin ve subaşıların reşit olmayan oğullarına ise hiçbir surette timar tevcih edilmezdi.

Görevlerini yerine getirmedikleri ya da başka bir cürümden dolayı timarları ellerinden alınan (mazûl olunan) timar sahipleri, cebelü yükümlülüklerini yerine getirseler bile ancak yedi yıl sonra tekrar timar sahibi olabiliyorlardı ki, genel olarak mazûl olunan timarların dağıtımı sırasında her zaman hak sahipleri arasında daha fazla hizmet vermiş olanlara öncelik tanınıyordu.

Bu kanunnâmenin diğer hükümleri, bilhassa timarların bölünmesini önlemeye yöneliktiler. Bilhassa hiçbir timar sahibi, timarının yarısını bir başkası ile değiştiremezdi; yalnızca bütün ve bölünmemiş timarların takasına izin vardı. Nihayet beylerbeyinin cezaî yetkisi, görevlerini yerine getirmeyen sipahilere keyfî olarak para cezası kesme izni verilmeyerek sınırlandırıldı; aksine önce her bir keyfiyeti Osmanlı İmparatorluğu'na bildirmesi gerekiyor ve Divân-ı Hümâyûn da bunun üzerine gerekeni yapıyordu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1530 tarihli timar kanununun ana hatları bunlardı. Yine de mevcut suistimalleri kökünden kurutma amacını tam olarak yerine getiremiyordu. Zira Sultan Süleyman, defalarca çıkartılan fermanlarla bunları hatırlatmak, hatta daha da katılaştırmak zorunda kalmıştı. Bunlara bilhassa daha sonra veziriazam olan Rumeli Beylerbeyi Lütfi Paşa'ya gönderilen ve birçok musibetin sert bir dille kınandığı ve kesinlikle yasaklandığı ferman da dahildi[204].

Tüm bu kanunnâmelerden mesela timar sahiplerinin, ister bununla bağlantılı zahmetlerden veya masraflardan kaçınmak için isterse de timarlarını keyfî olarak değiştirmek ve büyütmek için daha fazla alana sahip olmak istemelerinden dolayı olsun, sıkça beylerbeylerinden aldıkları tezkireleri Divân-ı Hümâyûn tarafından verilecek beratlarla değiştirmeyi ihmal ettiklerini görüyoruz. Bu yüzden her timar sahibinin kendisine verilen tezkireyi altı ay içinde Divân-ı Hümâyûn tarafından verilecek beratla değiştirmeleri emredildi; bu mühleti geçirdikleri takdirde, ilgili timar geri dönüşü olmamak üzere mîrî hazineye devroluyordu.

---

204 Rumeli Beylerbeyi Damad Lütfi Paşa'ya gönderilen hüküm; Hammer, *Staatsverfassung*, I, 358 ve devamı.

Oysa bundan daha önemli bir musibet, bu kanunnâmede denildiği gibi, "bazı timarlı sipahilerin sırf gelirlerini arttırmak amacıyla geliri daha yüksek bir timar talep etmek için bin bir hile ve entrika ile kendi timarlarından feragat etmeleri" idi. Bu şekilde edinilen hiçbir timar bundan böyle hiçbir şekilde onaylanmayacaktı.

Bu kanunnâmede ayrıca "savaşa gitmeyen sipahilerin birçok hile ile timarlara sahip olmaya çalıştıkları"ndan bahsediliyordu. Bu tür suistimalleri önlemek için beylerbeyine her timar tevcihinde yoklama kayıtlarını incelemesi ve buna göre yalnızca hizmet yükümlülüklerini yerine getirenlere tezkire vermesi emredildi.

Sonra bir kez daha timarların bölünmesine dair uyarıda bulunuldu. Her halükârda bir bütün olarak kalacaklardı ve hisseli olarak yalnızca müştereken birkaç timar sahibine birden verilebilirlerdi ki, bundan dolayı eşkinci timarına karşılık, bilhassa Anadolu'da yaygın olarak görülen dönüşüm (be-nevbet) timarları ortaya çıktı. Eşkinci timarı sahipleri, her sefer çağrısında hazır bulunmak zorunda kalırlarken, be-nevbet timarlarının sahipleri yalnızca dönüşümlü olarak sefere katılırlardı ki bu birçok düzensizliğe sebep oluyordu. Bu be-nevbet timarlarının tuhaflığı, Osmanlı timar sisteminde aslında bir ırsî veraset değil yalnızca geride kalan oğulları yüzüstü bırakmamak gibi bir uygulamanın mevcut olmasına rağmen, bu timarların, kız çocuklarına ve başka akrabalara da geçerek bilhassa Rumeli'de mutlak surette miras bırakılmaları idi. Aynı husus, Anadolu'da hem kız çocuklarına, hem de erkek çocuklarına miras bırakılabilen mülkiyetli veya cebelü timarları (temlik) için geçerli idi. Bir diğer ayrıcalıkları, timar sahibinin cebelü yükümlülüğünü yerine getirmemesi hâlinde dahi timarının elinden alınamaması idi. Böyle bir durumda yalnızca sefere çıkmadığı yıla ait gelirlerini kaybederdi[205].

Oysa en büyük musibetlerden biri, daha o zamanlar timar defterlerine kaydolmayan ve sipahi oğlu olmayıp dolayısıyla timar tevcihi hakkına sahip olmayan insanlardan kaynaklanan birçok "taklit edilmiş ve sahte" beratın ortaya çıkmış olması idi. Bu gibi sahte beratların gelecekte önünü kesmek için, bundan böyle timar talep edenlerin kökeni ve diğer durumları hakkında önce 10 güvenilir sipahi veya subaşı tanıklık edecekti ve bunların isimleri şahadetlik belgeleri ile birlikte ilgili berata işlenecekti.

205 Ayn Ali'nin kanunnâmesi; Hammer, *Staatsverfassung*, I, 372.

Bu kanunâmenin diğer hükümleri, timarlardaki veraset silsilesine dair mevcut kanunların yenilenmesi ve genişletilmesi ile ilgili idi. Veraset silsilesi bilhassa daha yüksek rütbeler, yani sancakbeyleri ve beylerbeyleri için de daha katı bir biçimde düzenleniyordu. Örneğin 700 bin akçelik gelire sahip timarın sahibi olan bir sancakbeyinin oğluna, reşit ise 30 bin akçelik bir zeâmet, reşit değil ise 5 bin akçelik bir timar tevcih olunacaktı. Üç oğlu bulunması hâlinde en büyüğüne 15 bin akçelik, diğer ikisine de her biri 10 bin akçelik timarlar verilecekti. Bu silsile, babalarından kalan timarların daha düşük değerlerine göre aynı oranlarda devam ediyordu. Rumeli ve Anadolu beylerbeylerinin tek oğullarına, orduya hizmet edecek durumdaysalar, miras olarak 25 bin akçelik bir zeâmet ve ikinci oğullarına 20 bin akçelik bir zeâmet verilirken; diğer beylerbeylerinin tek oğullarına 35 bin akçelik bir zeâmet ve iki oğlu olması hâlinde birine 20 bin ve diğerine 15 bin akçelik bir zeâmet veriliyordu.

Tüm bu timar kanunları ne kadar katı olurlarsa olsunlar, gitgide daha derinlere inen suistimalleri önlemeye ve timar sisteminin günden güne bozulmasını durdurmaya yetmediler. Sultan II. Selim'in ilk hükümdarlık yılında (1566), bilhassa timarların sınırsız olarak bölünmelerine ve buna bağlı düzensizliklere karşı ciddi tedbirler almak zorunda kalındı. Bir beylerbeyi, musahiblerine bir lütufta bulunmak için başka bir çare bulamadığında, herhangi bir gerekçeye lüzum görmeksizin, boş kalan bir timarın bir parçasını ayırıyor ve bununla başka bir timarı büyütüyordu. Neticede bu musibet öyle ilerlemişti ki, ilgili kanunnâmede belirtildiği gibi[206], "10 bin ile 15 bin akçelik bütün bir timar neredeyse kalmamıştı ve timar sistemi büyük bir karışıklık içine girmişti".

Bu defa da tabii ki bu şekilde haksızlığa uğrayan timar sahipleri, küçültülen timarlarından gelen gelirlerini tebaaya baskıyla arttırma yoluna gidiyorlardı. Tüm bunların sonunda nereye vardığını birazdan hep beraber göreceğiz.

Sultan II. Selim, bu musibetlere biraz olsun dur demek için, büyük hizmetlerde bulunmuş timar sahiplerini ödüllendirmek amacıyla bile olsa, timar gelirlerinin asla 500 akçeden fazla artırılamayacağını ve timarların hiçbir surette bölünemeyeceğini emretti. Hatta bir timar sahibi hiçbir surette iki timara

206 Sultan II. Selim zamanında timarlara dair kanunnâme; Hammer, *Staatsverfassung*, I, 367 ve devamı.

birden sahip olamayacaktı. Gelirlerini arttırmaya lâyık görülen bir kişi, yalnızca daha küçük bir timardan daha büyük bir timara terfi edecekti[207].

Bu kanunnâme, bilhassa çoğunlukla "beratlarının arkasına sahte isimler yazarak kendilerine ait olmayan timarlara girmek" sureti ile eski ve sahte beratlarla yapılan suistimallere karşı tedbirler getiriyordu. Bu beratlara akıllılık ederek, gördüğümüz gibi, ancak Fatih Sultan Mehmed tarafından 1475'te uygulamaya konulan timar kayıt defterlerinin henüz kullanılmadığı dönemlere ait bir tarih atılıyordu ve bu gibi tezkireleri arz edenler, genelde beratlarını kaybettiklerini ileri sürüyorlardı. Bu yüzden bu gibi eskimiş beratların bundan böyle kaydedilmemesi emredildi. Ayrıca timar defterdarlıklarına veraset silsilesi ve mîrî hazinenin menfaatlerinin korunmasına dair mevcut kanunlara mutlak surette uyulması hatırlatıldı. Timar idaresi, beylerbeyinin veya sancakbeyinin maiyetinde bulunan zeâmet defterdarına bağlı idi. Yine de zamanla buraya da el atan ve mîrî hazineyi olumsuz etkileyen musibetler, genelde iki türdendi.

Bir taraftan bu defterdarlar, çoğunlukla beylerbeyleri ile anlaşma hâlinde ve hazinenin aleyhine, mîrî hazineye gönderilmesi gereken timar ücretleri üzerinden ceplerini dolduruyorlardı ve diğer taraftan tüm timarların gelirleri, kısmen zamanla artan değerleri kısmen de timar sahiplerinin yasadışı baskılarından dolayı, defterlerde timar sahiplerinin karşısında belirtilen değerden çok daha büyüktü. Zira ne tuhaftır ki tüm timarlar hâlâ ilk ve başlangıçtaki değerleri üzerinden kayıt ve tevcih ediliyordu[208].

Böylece mesela ruznamçede yaklaşık 10 bin akçelik bir değerle kayıtlı bir timarın, duruma göre 20, 30, 40 ve 50 bin akçelik bir gelir çıkarttığı oluyordu. Timar sahipleri yasal olarak yalnızca ürünlerin yüzde onu tutarında vergileri toplamaya yetkiliydiler ki, Türklerde bu vergiler yalnızca tarım ürünlerinden, Hristiyanlarda ise bilhassa hayvanlar, bağ bahçe ürünleri, vesaire başta olmak üzere diğer ürünlerden de alınıyordu. Hâlbuki hiçbiri bununla yetinmiyordu.

---

207 Osmanlı timar kanununun bu hükmünü bilhassa 1573 tarihli *Breve Relazione*, s. 311 vurgulamaktadır: "Bir sipahi gelirine artış yapılmak istendiğinde, iki timarı olamayacağından, küçük timarı büyüğüyle değiştirilir".

208 Garzoni, s. 412: "Bu timarların hepsi, sipahilere, ilk alındıklarında değerlendirilen fiyata göre tahsis edilirler, öyle ki, şimdi daha çok gelir elde edilir, en çok da askerler. Onlar timarlarına yerleşirler, hak olarak gelen ondalıklarla yetinmezler, büyük bir bölümü Hristiyan olan zavallı çiftçileri soyar ve öldürürler".

Beşte, altıda, hatta Gerlach'ın bir defasında dediği gibi, "çok hayır işlemek istediklerinde" yedide birini bile alıyorlardı. Fakir insanlar kimi zaman öylesine sömürülüyorlardı ki, evi barkı terkedip başka bir yerde geçimlerini sağlamaktan başka bir çare göremiyorlardı[209]. Daha akıllı sipahiler ise bu baskıları "timarlarını tamamen çökertecek" kadar ileri götürmüyor, bilakis ayakta kalmasına çalışıyorlardı[210].

Özellikle beylerbeylerinin nüfûz alanındaki timarlarda durumlar daha da kötü idi. Zira voyvodalarından belirli bir ücret talep ediyorlardı ve voyvodalar da bu parayı toplamak zorunda olmaları yetmiyormuş gibi kendileri için de zorla 10-20 bin akçe topluyorlardı. Böyle bir durumda padişaha ait hasların icârcıları nasıl başka türlü davranabilirlerdi ki[211]? Bu baskılara karşı koruma ve yardım, ileride ele alacağımız mevcut vergi kanunlarına bakılmaksızın, bilhassa imparatorluğun daha uzak eyaletlerinde hiç yoktu. Ancak şehir yakınlarında, bilhassa İstanbul çevrelerinde birileri şikâyette bulunmaya cesaret edebilirdi. Onun bile, yolunu önceden hediyelerle ve rüşvetle açmadıysa, işi zordu. Genelde davalılar daha erken davranırlardı; zaten belli aralıklarla veziriazama, hatta padişaha güzel kız ve erkek çocuklarından, muhteşem atlardan ve çil altınlardan oluşan haraçlarını gönderiyorlardı ve bu yüzden davacılar karşısında genelde haklı çıkıyorlardı[212].

---

209 Gerlach, *Tagebuch,* s. 305: "Kimi zaman herşeylerini alıyorlar ki, buraları terketmek ve köylerinden göç etmek zorunda kalıyorlar".

210 *Aynı eser*, s. 376.

211 *Aynı eser*, s. 369'da genel olarak hüküm süren bu olumsuz durum etkileyici biçimde anlatılmaktadır: "Çok çalanın malı çok oluyor. Sipahilerin timarlarına bağlı köyleri var; buradaki zavallı insanları öyle sömürüyorlar ki, neredeyse yiyecek ekmekleri bile olmuyor. Hiçbir sipahi bir köylünün tavuk yemesine izin vermiyor. Tavukları, meyveleri, parayı ve silahları ellerinden alıyorlar". – Ayrıca s. 376: "Büyük efendilerin, paşaların, vs. timar sahibi oldukları yerlerde, voyvodalarını veya naiplerini gönderiyorlar ve onlara şöyle diyorlar: Bana şu veya bu köyden şu kadar gelir getir. Naipler bunu gerçekten yapıyor ve efendilerine 30 bin akçe getiriyorlar, ama kendilerine de 15 – 20 bin akçe çıkartıyorlar. Bu köyler yok oluyorlar. Sultanın timarlarının bulunduğu yerleri Türkler belli bir ücret karşılığında icâr alıyorlar ve zavallı insanlara keyfî davranıyorlar; bunların da yok olması kaçınılmaz". 1577 yılında durum böyledir.

212 Gerlach, *Tagebuch,* s. 369: "Bu adamlar (sancakbeyleri) her üç-dört yılda bir sultana ve paşaya ülkenin durumuna göre, kaçırılan oğlanlardan, kadınlardan, atlardan, paradan, vs. oluşan hediyeler gönderiyorlar... köylüler bu zorbalıkları şikâyet ettiklerinde, önce paşaya hediye göndermeyenler cezalandırılıyor".

Sultan III. Murad, en azından tımar sisteminde görülen bu bozulmayı sona erdirmek gibi iyi bir niyete sahipti. Tabii ki bu esnada bilhassa mîrî hazinenin menfaatlerini gözetiyordu. Şansına yanında daha Manisa'da sancakbeyi olarak bulunduğu dönemlerde, güvenini tamamen kazanmış ve bu musibetin temeline inme cesaretine sahip olan dürüst bir defterdar vardı.

Hükümdarlığının ilk yılında (1575), mesela 3.000 akçelik bir timarda 1500 akçe tutarında bir harç karşılığında tüm timarlar yenilenmek zorunda kalındı. Her bir timarın değeri bu esnada defterde mevcut timar sahibinin adının yanına altın harflerle yazıldı. Böylece başlangıçta en azından genel bir bakış ve gelecek ıslahatlar için bir temel kazanıldı[213].

Yaklaşık bir yıl sora, 1577'de III. Murad, "işlerin nasıl yürütüldüğünü ve kendi adamları tarafından nasıl dolandırıldığını görmek"[214] üzere tüm timar defterlerinin kendisine arz edilmesini istedi. Tabii bu esnada timarların ve zeâmetlerin defterlerde kayıtlı değerleri ile o dönemin timar sahipleri olan beylerbeylerinin, sancakbeylerinin, subaşılarının ve sipahilerinin gerçek gelirleri arasındaki bariz farklılıklar ortaya çıktı. Timarın yasal değerinin üzerindeki fazlalıklar hiçbir uyarıya gerek kalmaksızın mîrî hazineye irad kaydedildi ki, hazineye bu şekilde aynı yıl içinde en az 2 milyon duka girmişti.

Timarların bu ıslahatının –hatta Macaristan'a kadar da uzanmıştı– ne kadar katı olarak yürütüldüğünü bilmiyoruz. Böyle bir tedbirin husumetler yaratması kaçınılmazdı ve bilhassa bu tedbirleri uygulayan defterdarın bu tedbirlerden etkilenen devlet erkânı arasında birçok düşman edinmesine sebep oldu. III. Murad ise defterdarını herkese karşı koruyordu ve bu ıslahatlardan aynı şekilde oldukça olumsuz etkilenen ve defterdarın oldukça şüphesini çeken Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'ya bir defasında ciddi bir biçimde kendisine "sadâkatle hizmet etmek istiyorsa, defterdarını rahat bırakmasını" söylemişti[215].

---

213 Gerlach, *Tagebuch,* s. 129: "Şimdi (Kasım 1575) timar sahibi olan herkes, bunları yeni sultan nezdinde yenilemek zorundalar ve eskiler hükümsüzdür. Timarında 3 bin akçe gelir sahibi olan, mîrî hazineye 1.500 akçe gönderecektir. Yani birinin ne kadar çok geliri varsa, o denli fazla veriyor; o zaman gene özgür oluyor ve ne kadar geliri olduğu altın harflerle yazılıyor".

214 *Aynı eser,* s. 305.

215 *Aynı eser,* s. 370 ve 376. Bu esnada açıkça bu şekilde mîrî hazineden "çekilenlerin, defterdarların veya icarcıbaşıların (yani zeâmet defterdarlarının) ve en büyüklerin (yani beylerbeylerinin) ceplerine indikleri" belirtilmektedir.

Bu gibi malî tedbirlerin mîrî hazineye yardımı olmuşsa da timar sisteminin en önemli musibetlerini yine de ortadan kaldırmaya yaramadılar: Tebaa üzerindeki baskılar ve toprakların sömürülmesi devam ediyor ve askerlik hizmeti gitgide bozuluyordu. Bunun köklü sebepleri yukarıda anlatılanlarla bariz bir şekilde ortaya çıkıyordu. Bu yüzden etkilerini detaylı olarak takip etmemize gerek yoktur.

Sultan I. Ahmed'in en titiz defterdarı Ayn Ali* hadiselerin kısa bir süre içinde nasıl geliştikleri hakkında en iyi bilgileri vermektedir. Onun zamanında cebelü yükümlülüğünü gerçekten yerine getiren çok daha az sipahi vardı. Ya hiç gelmiyorlardı ya da bağlı bulundukları sancakbeyinin sancağı altında toplanmıyorlardı. "Timar sahiplerinin çoğu", diyordu Ayn Ali, "askerlik hizmetlerini yerine getirmiyorlar ve böylece savaş hizmeti söz konusu olduğunda, hasat zamanı gelirler için kavga eden 10 timarlı sipahiden biri bile sefere çıkmıyor".

Başka nasıl olabilirdi ki? Askerî kuvvetlerin sayısını kontrol ve muhafaza etmek için tek yol olmasına rağmen yirmi-otuz yıldır tek bir yoklama dahi yapılmamıştı. Eski yoklama defterleri ise muhtemelen kasıtlı olarak kenara atılmış ve kaybedilmişti. İcmal defterlerinde kayıtlı sipahilerin onda biri bile mevcut değildi ve –Ayn Ali bunu gerçek bir olgu olarak ileri sürüyor– emrinde 100 kadar sipahi bulunan bir sancakbeyi en fazla 15 kadar sipahi gönderiyordu. Bunun sebebi neydi? Öncelikle saray efradı, sarayın ve vezirlerin musahibleri, ileride ele alacağımız çavuşlar ve müteferrikalar gibi sefere çıkma zorunluluğu bulunmayan insanlar, büyük miktarlarda boşalan timarları ele geçiriyorlardı. Hatta vekiller aracılığıyla bile olsa, timarların askerlik hizmetinde bulunmaları mümkün olmayan hanım sultanlara ve sarayın diğer nüfûzlu kadınlarına da verildiği artık ender görülen bir hadise değildi[216].

---

* Ayn Ali defterdar değil defter eminidir (çev.).

216 Ayn Ali'nin kanunnâmesi; Hammer, *aynı eser*, s. 373–375. Verdiği bilgileri genel olarak Valieri, *Relazione di Constantinopoli*, Berlin Kraliyet Kütüphanesi, aynı eserde şunları söyleyerek, doğrulamaktadır: "Birçok timar saray mensuplarının edinilmiş mülkleridir, kendi girişlerinde üstlerine geçirilmiştir; bazılarının da bizzat vezirler ve saray ile Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklerince –ve onların görevlileri tarafından– elde tutulduğu söylenir, bunlar boş olmalarından yararlanarak onları kolayca ele geçirirler". Timarların haremdeki kadınlara verilmesinden bilhassa IV. Murad zamanından kalma bir elyazması raporda bahsedilmektedir ki, Murad uzun zamandır yürütülen bu musibetle de mücadele ediyordu. Burada şöyle denmektedir: "Kadınların, hanım sultanların ve sarayının hizmet veremeyecek olan başka kişilerinin aklındaki birçok

Ayn Ali, en azından yoklamaları tekrar başlatmak için büyük çaba göstermiş ve bu husustaki icmal defterlerini devlet arşivlerinde titizlikle muhafaza etmişti[217]. Hâlbuki tüm bunlarla, tıpkı zorba hareketleri ve sınırsız açgözlülüğünden ne kadar nefret edilse de en azından tam bir kargaşaya dönüşen timar sistemini biraz olsun tekrar düzene sokmak için büyük çabalar gösteren Veziriazam Nasuh Paşa gibi, fazla başarı gösteremedi.

Tüm bunlar için güvenli bir zemin yaratabilmek amacıyla, emri üzerine işleri çabuklaştırmak gayesiyle yirmiden fazla memurun gece gündüz çalıştığı yeni bir kadastro hazırlanacaktı. Böylece en azından timarların sayısı hakkında kesin bilgiler elde etmeyi umuyorlardı. Ama hepsi boşuna! Bu meselelerde bir kez baş göstermiş kargaşanın devam etmesinde çıkarı olan çok fazla insan vardı bir kere. Bu düzenlemeleri başlatan Nasuh Paşa bu yüzden amansız bir düşmanlıkla karşılandı, takip edildi ve –daha sonra tekrar bu konuya döneceğiz– 1614 Ekim'inde öldürülmesini başka sebepler de meydana getirmiş olsa da, bu ıslahatlar ölümünü hızlandırmaya katkıda bulundu[218].

Yine de bu üzücü durumları burada daha fazla takip etmek istemiyoruz. Hadiselerin gidişatı bizi daha sonra bu konuya geri getirecektir. Şu anda bizim için önemli olan, yalnızca Divân-ı Hümâyûn'un silahlı kuvvetlerinin ana unsurlarından biri olan ve çekirdeği ile gücü eski Osmanlı timar sisteminin muhafazasında yatan ve kök salmış olan timarlı sipahilerin timar sisteminin bozulması ile birlikte nasıl çöküşe doğru götürüldüğünü göstermekti. Olağanüstü bir ortamda ve özel şartlar altında bireysel hadiseler olağanüstü biçimde oluşmuş ve gelişmiş olmasına rağmen, benzer sebepler Osmanlı askerî teşkilatında aynı etkilere sebep olmuştu.

---

büyük arazi sahibini yoluna koydu". 1673 tarihli *Relazione di Constantinopoli* (Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. İnform. polit., XI, fol. 565).

217 "Bu satırları yazan", diyor Ayn Ali, "defterdarlık görevini yürütürken, yoklamaların düzenli olarak yapılmasına özen gösteriyordu ve yoklama defterlerini defterhanede muhafaza ediyordu. Zâimlerin ve timarlıların, çavuşların ve müteferrikanın defterleri de burada bir cilt hâlinde mevcuttur", *aynı eser*, s. 374'te,

218 Osmanlı kaynakları bu hususa hemen hiç değinmemektedir. Buna karşın Valieri, *aynı eser*, s. (Mspt.) bazı bilgiler vermektedir: "Eski Veziriazam Nasuh [Paşa], bu işin peşine düşmek istedi, tam ve yeni bir kadastro elde etmek, onu yeniden düzenlemek ve tamamlamak için yirmiden fazla kâtip istihdam etti; ama yararı olan kişilerin oluşturduğu çoğunluk bunu kabul etmedi, ne de bir kural konmasını istedi; çoğu zaman yeniliği, onu yapanın kellesiyle değiştirir".

B. Ulûfeli Süvari Birlikler, Kapıkulu Süvarileri, Müteferrikalar, Çavuşlar, Deliler

Bundan sonra ele alacağımız ulûfeli birliklerin arasında, timarlı sipahilere en yakın olanlar kapıkulu süvarileri idi. Dış görünüşleri çok daha ihtişamlı ve daha gözkamaştırıcı olmasına rağmen, silahları esas olarak aynı idi. Sıkça dikbaşlılık, cüretkârlık ve sınırsız bir kibre varacak kadar bozulma içine giren seçkin bir süvari birliğinin gururunu ve kendine güvenini yansıtıyordu.

Busbecq, bu sipahileri şu şekilde tarif eder[219]: "Üzengileri altın, gümüş ve değerli taşlardan parlayan Kapadokya, Suriye veya başka cins en soylusundan bir at üzerinde önünden geçip giderken, böyle bir Türk şövalyesinden daha ihtişamlı bir görüntü yoktur. Üzerine altın ve gümüş işlemeli kumaştan, hafif veya ağır ipekten ya da koyu kırmızı, sarı yahut lacivert renkte değerli başka bir elbise giyiyor. İki yanında, birinde yayın durduğu ve diğerinde renkli oklarla dolu olan, Partların ülkesindekiler gibi seçkin elişi ile işlenmiş iki sadak taşıyor. Sol kolunda taşıdığı, oklara ve kılıç veya topuz darbelerine dayanıklı kalkanı da aynı seçkin işçiliktendir. Boş bırakmayı yeğlemediği takdirde, sağ elinde çoğunlukla yeşil renkte hafif bir mızrak taşıyor. Kısa ve değerli taşlarla bezenmiş bir kılıç kuşanıyor ve eyerden topuzu sarkıyor.

Diyorsunuz ki bu kadar silah niye? Öyleyse biliniz ki, bu süvari tüm bu silahları kullanmasını gayet iyi biliyor. Şimdi de diyorsunuz ki, bir kişi hem yayı, hem de mızrağı nasıl birarada kullanabilir? Yayını ancak mızrağını attıktan veya kırdıktan sonra mı çıkartıyor? Hayır; zira mızrağı mümkün olduğunca yanında tutuyor; ama savaşın gidişatı yayın kullanılmasını gerektiriyorsa, hafif ve buna göre düzenlenmiş mızrağı eyerinin ve bacaklarının arasına o şekilde sıkıştırıyorlar ki, ucu arkadan yukarı doğru bakıyor; böylece mızrağı dizleri ile istediği kadar sıkıca tutabiliyor. Mızrakla savaşmaları gerekiyorsa, yayı ya sadağına yerleştiriyor ya da kalkanın üzerinden sol koluna asıyor. Başlığı, ortasından şeritlerle bölünmüş koyu kırmızı bir ipek kumaşın uzandığı bembeyaz ince pamuklu bir kumaştan oluşuyor. Birçoğu başlıklarını ayrıca siyah tüylerle süslüyorlar".

Dünyanın en iyi binicileri olan bu sipahiler, tabii ki çoğunlukla kıymetli olan atlarına çok değer veriyorlardı ve çok iyi bakıyorlardı. Bilhassa at cinsi-

219 Busbecq, *Epist.* III, 245.

nin ıslahı ile uğraşanlar (hipologlar) ve soylu at yetiştiricileri için, Busbecq'in çağdaşı olan başka yazarlar tarafından da teyid edilen[220] bu ilgi çekici anlatımından, o dönemlerde bir atın akıllıca ve sevgi ile beslenmesinin Osmanlı sipahilerinin Hristiyan ülkelerine karşı üstünlük kazanmalarına nasıl katkıda bulunduğunu öğrenmek oldukça ilginç olacaktır.

Tay bile neredeyse bir çocuk gibi büyütülüp besleniyordu[221] ve öğrenmeye açık hayvan nazik konuşmalarla erkenden daima itaatle uyduğu efendisinin ve seyisinin sesine alıştırılıyordu; boynunu ve yelesini süsleyen muskalarla kem gözlere ve büyülere karşı korunuyordu; kötek ve kamçı neredeyse hiç kullanılmıyordu. Bu yüzden Osmanlı'da direngeç ve inatçı at görmek zordu. Gururlu sipahinin işareti üzerine en ateşli savaş atı bile efendisinin sırtına binmesini kolaylaştırmak için dizini büküyordu. Efendisini daha uzaktan gördüğünde neşeyle kişniyordu. Kendisi de güzel atların büyük bir dostu olan Busbecq, bunun, seyislerin atlara yüksek sesle bağırdığı ve onları ağır darbelerle terbiye ettiği, dolayısıyla atların böyle bir adam daha ahırdan içeride girdiğinde ondan korktukları ve huzursuz oldukları kendi memleketinden ne kadar da farklı olduğunu düşünüyordu.

Değerli hayvanların seferde, yürüyüş sırasında ve ahırlarda bakımları ne kadar büyük bir titizlikle sürdürülüyordu. Burada atın kendini iyi hissetmesini destekleyebilecek ve temin edecek herşey en ince ayrıntısına kadar düşünülmüştü: Mevsimlerin değişkenliği; daha küçük veya daha büyük çabalara göre uygun miktarda yem; ayağının altını saran ve titizlikle takılan nal; yazın iyi havalandırılmış, kışın muhafazalı ahırlar. Atların aşırı yemlenmemesine, aksine hem kuru, hem de taze yemi ve suyu zamanında ve uygun miktarlarda vermeye bilhassa ihtimam gösteriyorlardı.

Genelde biraz daha sıska atlara öncelik tanınıyordu, zira daha çevik ve daha dayanıklı oldukları düşünülüyordu. Besiye çekilmiş güzel görünümlü atlar, kullanışsız oldukları gerekçesi ile pek dikkate alınmıyorlardı[222]. Bu iyi yetiştirilen ve iyi beslenen Türk atlarının neler yapabildikleri ve ne kadar uzun bir

---

220 Busbecq, *Epist.* III, 266 ve devamı. Ayrıca Luigi Bassano da Zara, Kardinal Nicolo Ridolfi'ye gönderdiği, Türklerin geleneklerine dair "*Informatione*" adlı eserinde bu hususa değinmektedir; Sansovino, fol. 72 ve devamı (1540 yılı civarı).

221 Busbecq, *aynı eser*, s. 167: "Neredeyse tayların, kendi çocukları olduğunu söylersin".

222 Busbecq, *aynı eser*, s. 169: "koşuya ve her işe daha uygun olan ince yapılılardan hoşlanıyorlar".

süre ayakta kalabildikleri şaşırtıcı idi. En zorlu ve en uzun yürüyüşler bile onları yoramıyordu. Avrupalı bir savaş atı sekiz veya en fazla on yıl hizmet edebilirken, 20 yaşlarında bile hâlâ altı yaşındakilerle aynı hizmetleri ifa etmeleri ender görülen bir şey değildi[223].

O dönemlerde at yetiştiricisi olan Bassano, bunun şark ırkına özgü olduğunu düşünmemek gerektiğini söylüyordu. Bunun karşı delili barizdi. Osmanlılar savaşlarda ganimet olarak aldıkları Macar, Leh ve Alman atlarını da mükemmel terbiyeleri sayesinde kısa sürede tıpkı kendi atları gibi mükemmel hayvanlar hâline getirirken, Türk atları Avrupa'da yanlış muameleden, aşırı yemleme vs. gibi yanlışlıklardan dolayı kısa sürede harap ediliyor ve zamanından önce ölüyorlardı[224].

İyi atların fiyatı daha o zamanlar oldukça yüksekti. Busbecq zamanında –ki bu bilgi de oldukça ilginçtir– İstanbul pazarında güzel atlar, mesela görkemli bir Arap atı, için 80-120 duka veriliyor ve talep ediliyordu ki, bu miktar, paranın o dönemdeki değeri gözönüne alındığında çok büyük idi. Ayrıca böyle bir atın hediye olarak sunulması, örneğin Busbecq'in Veziriazam Semiz Ali Paşa tarafından böyle bir onura lâyık görülmesi gibi, daima çok asil bir hediye ve özel teveccühün işareti olarak görülüyordu[225].

Yine Bassano'nun anlattığı gibi, atlarının üzerindeki süslerin değerlerinin altındaki en soylu atın fiyatını katladığı gözönüne alınırsa, sipahiler arasındaki lüksün ne kadar büyük olduğunu kolayca tasavvur edebiliriz. İlk zamanlarda gösteriş bu kadar yaygın değildi. Ancak Suriye'nin ve Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethinden sonra yaygınlaştığı söyleniyordu[226].

223 Bassano, oldukça çok bilgi içeren ve Türklerde o dönemde at yetiştiriciliği hakkında detaylı anlatımına, *aynı eser*, fol. 72, şu sözlerle giriş yapmaktadır: "Türklerin atlarına iyi bakmaları, onların, bizimkilerden daha iyi olmalarının ve daha uzun süre dayanmalarının nedenidir; orada bir at yirmi yıl hizmet görürken bizimkiler on yıl güçlükle kullanılabilir". Aynı şekilde Busbecq, s. 168'de bilhassa o dönemde sarayın ahırlarında 50 yaşın üzerinde atların bulunduğunu vurgulamaktadır.

224 Bassano, *aynı eser*, fol. 73.

225 Busbecq, *Epist*. IV, 358.

226 Bassano, fol. 67: "Altın ve gümüş at süsleriyle gösteriş yapıyorlar, öyle ki bazen süslerin, atlardan daha değerli olduğu görülüyor". Sipahiler arasında yayılan lüks düşkünlüğü hakkında, örneğin Paul Jovius, *aynı eser*, s. 116: "Bundan öte, İran ve Alcairi (?) avlarını yapıyorlarmış gibi olağanüstü süslenmiş olarak yürürler. Nitekim Mehmed'den önce ne pahalı kürkler, ne mücevherler, ne altın işlemeli kumaşlar, ne de bol bol ipek kullanılıyordu".

Sipahiler, tıpkı Osmanlı'nın tüm süvari birlikleri gibi, mükemmel atları sayesinde savaş alanında hücumlarının şiddeti ile kendilerini gösteriyorlardı. Hücumlarına daima havayı yırtan ve Hristiyan süvarilerin demir gibi saflarını bile titreten korkunç bir nârâ eşlik ediyordu[227].

Uzaktan hâlâ en önemli hücum silahı yaydı. Sipahiler tarafından büyük bir çeviklik ve güvenle kullanılıyordu. Busbecq, bu hususta mucizevî şeyler anlatıyordu. İsterse düşmanın göz bebeği olsun, hedef nadiren kaçırılıyordu. Erkek çocuklar yedi sekiz yaşlarından itibaren kısa ama oldukça güçlü yayla alıştırmalar yapıyorlardı ve güçlü bir kol gerektiren bu silahla yapılan savaş oyunları, bayram günlerinde erkeklerin ve yaşlıların eğlencesi idi[228].

Sipahiye, bu en sevdiği silahın yerine, kullanımı artık iyice yaygınlaşan ve Osmanlılarda ne insanlar ne de atlar alışamadığından Avrupalı süvari birliklerine Osmanlılar karşısında kısa sürede üstünlük sağlayan, ateşli silahları kullanmak ne kadar zor gelmişti. Sipahileri 1548 tarihli İran seferi sırasında tabancalar veya tüfekler[229] ile donatma teşebbüsü, tamamen başarısız, hatta gülünç oldu.

Veziriazam Rüstem Paşa'yı o dönemlerde İranlıların da Osmanlılar gibi alışık olmadıkları bu yeni silahın kullanılmasının İranlılara karşı savaşta büyük bir etkiye sahip olacağına ikna etmişlerdi. Bunun üzerine gerçekten de 200 kişilik bir sipahi bölüğü bu silahlarla donatılarak yetiştirildi. Oysa daha yürüyüş sırasında bu yeniliğin uygunsuzluğu ortaya çıktı. Adamlar, ateşli silahları kullanmasını bilmiyorlardı. Bir bu eksikti, bir de silah kırılıyordu ve kimse nasıl tamir edileceğini bilmiyordu. Ayrıca temizliklerine çok dikkat eden sipahileri, barutun sürekli kiri rahatsız ediyordu ve onlar bundan nefret ediyorlardı.

227 Örneğin Tiepolo, s. 141'de Osmanlı sipahilerinin saldırısı hakkında şöyle demektedir: "Nârâ ve hızla ileri atılış çılgınlığı hemen her zaman Hristiyan ordularını kaçırma ve yenme gücü doğurdu, bu ordular her ne kadar daha iyi silahlanmış ve daha iyi düzenlenmiş olsalar da".

228 Kendisi de çok kez ok atmayı deneyen Busbecq, bu hususta da oldukça etkileyici biçimde konuşmaktadır: *Epist.* III, 210 ve devamı. Burada şöyle demektedir: "Okları savaşta, insanın gözüne ya da yaralamak istedikleri başka hangi bölüm varsa oraya olmak üzere, kesin bir darbeyle menzillerine ulaştırırlar". Sipahilerin hem cüretkâr, hem maharetli birer binici olarak kanıtladıkları atlı savaş oyunları, örneğin Gerlach, *Tagebuch,* s. 312'de tarif ettiği gibi, çok seviliyordu.

229 Busbecq, *Epist.* III, 199'da bunlara "atların üstünden tüfek daha az sayıda kullanıldı", demektedir.

Uzun tabanca kılıfları ve barut borusu, diğer askerlerin alay konusu oluyordu. Onlara şarlatan diyorlardı. Bu onları çok kızdırıyordu ve bu yüzden Rüstem Paşa'dan şiddetle bu hantal ve tamamen yararsız silahları tekrar kaldırmasını, sipahilerin üzerinde yay ve okların eskiden beri edindikleri yerini almalarına izin vermesini istediler. Rüstem Paşa, geri adım attı ve daha İran sınırına gelinmeden ateşli silahlar sipahilerin saflarından tekrar kaybolmuştu[230].

Ancak çok sonraki zamanlarda bilhassa Avrupa'daki savaşlarda ateşli silahların Osmanlı sipahileri arasında da genel olarak kullanılmasına dair zorunluluktan kaçınamadılar. 16. yüzyılın sonlarına kadar yay ve ok yine de sipahilerin ana hücum silahlarıydılar. Zira bilhassa Hristiyanların ağır silahlı süvari birliklerine karşı çok zayıf olan mızrakla büyük şeyler başarılamıyordu[231]. Buna karşılık kapıkulu süvarileri, göründüğü kadarıyla, timarlı sipahilerden çok daha yaygın bir biçimde koruma için zırhı, zırhlı gömleği ve tüylerle süslenmiş miğferi benimsemişlerdi. III. Murad zamanında cereyan eden İran savaşları sırasında neredeyse tüm kapıkulu süvarileri bunlarla donatılmışlardı[232].

Dış görünüşleriyle de genel olarak kendilerini timarlı sipahilerden ayırmaya çalışıyorlardı. Zira padişahın süvari hassa ordusu olarak daha yüksek bir rütbede olduklarına inanıyor ve daha büyük itibarı hakettiklerini düşünüyorlardı[233]. Esas itibariyle Orhan Gazi'nin tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi Osmanlı askerî teşkilatının oluşumunda çok büyük hizmetleri geçen kardeşi Alaeddin'in bir eseri olan ortaya çıkmışlardı ve ilk örgütsel yapılanmalarıyla da uyum içinde olup daha kesin olarak geliştirilmeleri ve teşkilatlandırılmaları Sultan I. Murad'ın aynı şekilde büyük hizmetleri bulunan beylerbeyi Timurtaş Paşa (1376) sayesinde gerçekleştirilmişti.

---

230 Busbecq, *Epist.* III, 199, "Elleri kurumla kirlenmiş, lekeli giysili, her yere asılı biçimsiz kap ve kutularla görülüyorlardı, silah arkadaşları arasında gülüşme konusu olarak, onlar tarafından alaylı bir şekilde eczacı adıyla anılıyorlardı...Böylece okları ve yaylarını yeniden ele aldılar".

231 Tiepolo, *aynı eser*, "Saldırı için pala ve mızrakları var, bundan da, oldukça zayıf olduğu için, hafif süvariler büyük bir zarar görmezler, silahlı Hristiyanlar da çok daha az zarar görürler". 1592 yılında yay sipahilerin en önemli silahı olarak anılmaktadır, örneğin Lorenzo Bernardo, s. 330.

232 Gerlach, *Tagebuch,* s. 242, 337.

233 Trevisano, s. 126: "Bu sipahiler, beylerbeyi ve sancakların emrindekilerden çok daha fazla onurlandırılırlar, çünkü onlara Kapıkulu sipahileri denir ve çok yüce Büyük Efendi'nin muhafızları için özel seçilmiş askerler gibidirler".

Başlangıçta saltanat sancağını korumakla görevlendirilen en fazla 2500 kadar seçkin adamdan oluşan bu birlik, zamanla önemli ölçüde takviye edilerek daha geniş bir oluşum ve buna uygun bir sınıflandırma kazandı. Kısa bir süre sonra, kapıkulu süvarileri adı altında, özelliklerini belirten farklı isimlerle dört bölüğe ayrıldılar. Bunlar 1) sipahlar, 2) silahdarlar, 3) ulûfeciler ki bunlar da kendi içinde ulûfeciyan-i yemîn ve ulûfeciyan-i yesâr, yani sağ ve sol ulûfeciler olarak ikiye ayrılıyorlardı ve 4) garipler ki, bunlar da yine sağ ve sol (Gureba-i yemîn ve yesâr) olarak iki kanada ayrılıyorlardı. Böylece Suriye ve Mısır fetihlerinden dolayı takviye edilen kapıkulu süvarilerinin daha Yavuz Sultan Selim zamanında tam teşekküllü bir hâle getirilmiş olduklarını görüyoruz.

Yavuz Sultan Selim, sipahilerin sayısını 3500 kişiye çıkartmıştı. Padişahın süvari hassa ordusunda ilk sıradaydılar; ordugâhta daima padişahın yanında bulunmak ve mesela kötü hava şartlarında, yağmur veya kar yağdığında, muhtemelen havada bu şekilde daha uygun bir ısı oluşturmak üzere, padişahın otağında veya otağın önünde uyumak zorunda kalan 500 kişilik bir birlik temin etmek gibi tuhaf bir yükümlülüğü yerine getirmek zorundaydılar. Ulûfeleri o zamanlar günlük 20 ilâ 40 akçe arasında idi ve başlarında günlük 80 akçe ulûfeli, rütbe olarak yeniçeri ağasına en yakın sipahiler ağası bulunuyordu. Sipahiler, kırmızı sancak ve mızraklarının ucunda kırmızı şeritler taşıyorlardı.

Aynı zamanda silahdarlar da 2 500 kişiye çıkartılmışlardı. Rütbe olarak sipahilerle aynı seviyede bulunan silahdarlar, yine günlük 20, 30 veya 40 akçe ulûfe alıyorlardı ve bilhassa padişahın atlarının bakımı ile görevliydiler. Başlarında bulunan silahdar ağası, ulûfe ve rütbe bakımından sipahiler ağası ile aynı seviyede idi. Sancaklarının ve şeritlerinin rengi sarı idi. Ulûfecilerin bölüğü o dönemlerde yalnızca her biri 15-20 akçe ulûfe alan ve yeşil kırmızı renklerden oluşan alaca sancağı taşıyan 1.000 kişiden oluşurken, aynı sayıdaki ve aynı ulûfeyi alan garipler, beyaz ve yeşil renklerden oluşan alaca sancağı taşıyorlardı. Böylece kapıkulu süvarilerinin o dönemdeki sayısı toplam 8 bin kişi idi[234].

Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde gerek sayıları, gerekse ulûfeleri bakımından bazı değişiklikler meydana geldi. Mesela 1534'te, sayıları 11.500 kişiye kadar çıkmıştı ve ilk iki bölükle dördüncü bölükten her

234 Cantacuscino, s. 132-133.

biri 3.000, üçüncü bölük ise 2.500 kişiden oluşuyordu[235]. 20 yıl sonra ise ilk üç bölük 2.000 kişiden oluşurken, dördüncü bölük 1.500 kişilikti ve ilk iki bölüğün ulûfeleri 15 ilâ 45 akçe arasındayken, üçüncü bölüğün ulûfeleri 10 akçeye, dördüncü bölüğün ise 8 akçeye indirilmişti[236].

İlk üç bölüğe çıkanlar o dönemlerde genelde saraydan, savaş sırasında esir alınan Hristiyan çocuklarının yetiştirildiği içoğlanı odalarından gelen –yani, yeniçerilerin kaynağı olan ve ileride ele alacağımız acemioğlanları değil– içoğlanları idi; dördüncü bölüğe çıkanlar ise adından da anlaşılabileceği gibi yabancılar, yani devşirmelerdi ve daha az ulûfe alıp daha az itibar görüyorlardı[237].

III. Murad zamanındaki İran seferlerine kadar, kapıkulu süvarilerinin sayısı, her biri 500 kişilik bölükler hâlinde vezirlerin maiyetine verilen 2500 kişi ve âdeta veziriazamın muhafız kıtası gibi doğrudan onun emrinde bulunan 1.000 kişi dahil olmak üzere, 14-15 bin arasında sabit kaldı[238]. İran seferleri sonucunda, bilhassa Batı kaynaklı 1590 ve 1594 tarihli raporlardan anlaşılabileceği üzere, sayıları yaklaşık 40 bine çıkacak şekilde takviye edilmişlerdi[239].

Hâlbuki sayılarının bu denli yükselmesi, bu seçkin kapıkulu süvari bölüklerinin de bozulmaya başladığını gösteriyordu. İran seferleri, bu açıdan da iki sebepten ötürü Osmanlı askerî teşkilatına uğursuz gelmişti. Öncelikle sefere bu

235 Ludovisi, *Relazione*, s. 15.

236 Trevisano, *Relatione*, s. 125.

237 Sipahilerin Enderûn odalarından seçilmesi ve teşkilatları hakkında en iyi bilgiyi veren Navagero, *Relatione* (1553) s. 43, 47. Dördüncü oda hakkında ise Trevisano, s. 126'da şöyle demektedir: "O bölük içinde ne Türklerin çocukları, ne de Büyük Efendi'nin sarayından çıkan bir kimse vardır. Orada sadece asker adını alan, o ya da bu ulustan gelmiş dönmeler vardır; belki de bundan dolayı *ciarcagi* (=çarkacı?), yani yabancı askerler, bazılarına göre de, sözcüğün anlamından yola çıkarak, yoksul askerler adını alırlar; ücret olarak günde sadece sekiz akçe aldıklarından, ki Majesteleri'nin verdiği en düşük maaştır, gerçekten de yoksul askerler adını taşıyabilirler".

238 Sayıları bu şekilde bilhassa Barbaro ve Garzoni (1573) tarafından verilmektedir; *aynı eser*, s. 304 ve 413; ancak Garzoni'de ne yazık ki, hesaplamalardan da anlaşılabileceği gibi, 14 bin yerine yanlışlıkla 40 bin denmiştir; ayrıca Tiepolo (1576), *aynı eser*, s. 140 ve *Breve Relazione* (1575), s. 312.

239 *Relatione di Constantinopoli e gran Turco dove si ha intiera nototia del governo politico e de' costumi e religione de' Turchi* (Türklerin siyasî hükümeti, âdetleri ve dini hakkında tam bilginin yer aldığı İstanbul ve Sultan'a ilişkin rapor) (1590), Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. Inform. polit., XI, fol. 516 örneğin 44 bin ulûfeli sipahiden bahsederken, Cedolini 1594'te 40 bin sipahi tahmin etmektedir; Siyasal Bilgiler Bölümü, I, fol. 415.

kadar büyük sayıda birlikler çıkartabilmek için eski asker toplama yöntemlerinden vazgeçmek ve eksik kalan yerleri yalnızca sarayın içoğlanları odalarından alınanlarla doldurmak yerine, sipahilerin arasına ne aynı hünerlere ne de aynı savaşçı ruhuna sahip her türlü insanı almak zorunda kaldılar; ikinci olarak, bu savaşlarda yalnızca insan olarak değil iyi atlar bakımından da maruz kalınan büyük kayıplar sipahi birliklerini zamanla öyle bir seviyeye getirdi ki, o dönemden sonra bir daha eski ihtişamlı günlerine geri dönmeleri mümkün olmadı[240].

Kapıkulu süvarilerinde, tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi, mevcut direniş, isyan ve ayaklanma ruhu, böylece gitgide daha fazla beslendi ve oldukça tehlikeli bir gelişim gösterdi. Zorlu yürüyüş insanlarla atları harap ettiği ve terk ve talan edilmiş topraklarda en iyi ihtimalde bile hiçbir şey alınamayacağı için İran seferine hiç istemeyerek çıktılar. Zira Türklerin "Kızılbaş" diye adlandırdıkları İran şahının savaş yönetim sistemi, düşman yaklaşmakta olduğunda sınır eyaletlerini ateşle ve kılıçla harap etmek ve halkın tamamını iç kısımlara çekmekti. Böylece Osmanlı birlikleri burada kendi ihtiyaçlarını ancak çok zorlu şartlar altında sağlayarak tutunmak zorunda kalırlardı[241].

Sipahiler, 1586'da bundan böyle sadece padişahın kendisi bizzat başlarına geçtiği takdirde savaşa gideceklerini beyan ederek âdeta itaati reddettiler. O dönemlerde, direnmek için ne cesaret gösterilebildi ne de direnecek güç vardı ve böylece asilerin öfkeleri ancak şiddetli taleplerine uygun bir vaatte bulunularak dindirilmeye çalışıldı[242].

240 *Relatione di 1594*, Mspt. İnform. polit., I, fol. 490, İran savaşında kaybedilen iyi atların sayısını ulûfeli sipahi ocağının gerilemesinin en önemli sebeplerinden biri olarak belirtmektedir: "Böylece sadece o güçlü atları değil, ırklarını da yitirdiler; sipahinin kaynağının her tür insan olduğu ve ne yeniçerilerden ne de askeri güçlerinden dolayı soylu adamlar denilebilen o kişilerden seçilip alınmadığından Efendi (=Sultan?) en çok, bu yoksul ve aç gözlü insanların durumu değiştirmek isteyebileceğinden korkuyordu", vb.

241 Busbecq, *Epist.* III, 172'de İran seferlerinin zorluklarından bahsetmektedir: "Düşman saldırdığında, herşeyi ateşle ve kılıçla harap etmek ve böylece düşmanı açlıkla kovmak o halk arasında âdetti"; ve Gerlach 3 bin sipahinin Erzurum'a hareketleri ile ilgili tarifini şu açıklama ile bitirmektedir: "İran'a hiç gitmek istemiyorlar; zira burada talan edilecek bir şey yok; üstelik su sıkıntısı çekiyorlar; yollar kumlu, tozlu, havalar çok sıcak ve yol boyunca neredeyse hep ıssız topraklar var", *Tagebuch,* s. 337.

242 Albèri, II, 298'de Maffeo Venier, *Relatione dello stato presente del Turco* (1586): "Sipahiler ayaklandılar, eğer Büyük Efendi şahsen gitmezse onlar da savaşa gitmek istemeyerek protesto ettiler; çıkarılan gürültü hemen çözüm bulmaya değerse

Hâlbuki zamansızca atılan bu geri adımın bedelinin ödenmesi çok geçmeden zorunlu oldu ve bu çok kötü sonuçlar verdi. Birkaç yıl sonra, 1593'te –bu hadiseleri daha sonra kendi bağlamında ele almak üzere zamanı biraz öne çekiyoruz– mîrî hazinenin zor durumda olması sebebiyle ulûfelerinin yalnızca bir kısmı ödenebildiğinden İstanbul'da korkunç bir kapıkulu süvarileri ayaklanması meydana geldi. İsyan ancak yeniçerilerin ve acilen silahlanan saray hizmetlilerinin yardımı ile bastırılabildi. 300'ün üzerinde asi öldürüldü, fakat buna rağmen defterdarların görevden alınmasını ve yerine kendi gözdeleri olan Koca Sinan Paşa'yı getirmek üzere Veziriazam [Kanijeli] Siyavuş Paşa'nın makamından alınmasını başardılar [28 Ocak 1593].

Bu tarihten itibaren sipahilerin sayı olarak günden güne azalışları, gitgide artan yozlaşma ve askerî ruhun bu sipahilerde de azalması daima birlikte gelişti. 1619'da sayıları tekrar 28 bin kişiye ve yaklaşık 20 yıl sonra, üstelik dış görünüşleri açısından hâlâ ihtişamlı bir kıta oluşturmalarına rağmen, sözde o dönemde ortalama 12 akçe olan ulûfelerinin düşüklüğünün sefere çıkma masraflarını karşılamadığı bahanesi ile her türlü askerî hizmetten kaçınmaya çalışan 10 bin kişiye düşmüştü[243]. Sultan İbrahim'in ilk hükümdarlık yılı olan 1640'ta, bir Osmanlı istatikcisinin [Koçi Bey] verdiği bilgilere göre, her biri 20-30 kişilik 980 takıma ayrılan kapıkulu süvarileri 20-30 bin kişiden oluşuyordu, fakat bunlardan sadece 13 bini gerçekten silahaltına girerken, 20 yıl sonra (1660) Hezarfen Hüseyin Efendi'ye göre, ulûfe defterlerine yıllık ulûfeleri 2.832.436 akçe civarında olan 15.155 kapıkulu süvarisi kayıtlı idi. Yüzyılın sonlarına doğru Veziriazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ordudaki teşekkülleri sebebiyle daimî orduda yalnızca 11.670 sipah ve silahdar bulunuyordu[244].

Kapıkulu süvarileri geniş anlamda padişahın hassa ordusunu oluştururken, müteferrikalar asla yanından ayırmadığı, doğrudan kendi emri altında bulunan ve yalnızca kendisiyle birlikte savaşa giden, fakat bunun dışında başka

de, cüretkârlığa lâyık olan ceza verilmedi... Bundan, sipahi oğlanının, yani Osmanlı İmparatorluğu'dakilerin, savaşa gitmek zorunda olmadıklarına karar verildi".

243 Valieri, *Relatione* (1619), Mspt., *aynı eser*, fol. 126 ve *Relatione di Constantinopoli nell' anno 1637*, Mspt. Inform. polit., Vol. XI, fol. 567 ve 585.

244 1640 tarihli ilk bilgi, Sultan İbrahim'in Koçi Bey tarafından hazırlanan ve birçok istatistiksel bilgiler içeren *Risâle*'den alınmıştır; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, V, 686; diğer bilgi, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin 1660 tarihli kayıtlarından alınmıştır; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 175; Osmanlı ordusunun gücü hakkındaki 1698 tarihli üçüncü bilgi ise Berlin'deki bir elyazmasından alınmıştır; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VI, 755.

bir savaş hizmetinde bulunmayan muhteşem süvari muhafız birliğini oluşturuyordu. Sipahiler neredeyse tamamen Hristiyan kullardan oluşurken, müteferrikalar yalnızca en itibarlı Türklerin oğullarının alınmasıyla bir istisna teşkil eden seçkin bir muhafız kıtası idi. Örneğin Boğdan'ın veya Eflak'ın haraca tâbi Hristiyan hükümdarlarının oğullarının müteferrikalığa kabul edilmesi çok büyük bir onur göstergesiydi. Savaşta olağanüstü hizmetler bile sayıları sınırlı olan bu seçkin kulların arasına alınmaya yetmiyordu[245].

Yavuz Sultan Selim zamanında ve Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde sayıları 100'ü geçmiyordu[246]. Ne var ki bu süvari onur kıtasının saygın konumu, günde 40 ilâ 150-200 akçe arasında değişen yüksek ücretleri ve diğer önemli imtiyazları, bu kıtayı çok geçmeden gururun, ihtirasın ve kazanç hırsının odağı hâline getirdi. Zira aynı zamanda sarayın ve devletin en üst kademelerine olmasa da, en itibarlı ve en kazançlı mevkilerine giden yolu açıyordu. Sonraki zamanlarda müteferrikalar genelde diplomatik elçilik görevleri için kullanıldılar.

Bu ocağa yönelik yığılma, çok geçmeden müteferrikaların önemli ölçüde çoğalmasına sebep oldu. 16. yüzyılın ortalarında henüz 250-300 kişi kadardılar ve II. Selim döneminde sayıları 400 ve daha sonra 500 kişiye kadar çıktı[247]. İşte bundan sonra asıl karakterini ve itibarını kaybetmeye başladı. Müteferrikaların saray ileri gelenlerinin himayesi altında, zorunlu olan savaşa katılma hizmetinde bulunmadan, uygunsuz biçimde timarları sahiplendiklerini daha önce de görmüştük. Böylece zamanla iki sınıf müteferrika ortaya çıktı: Timarlı (zeâmetli) ya da gedikli müteferrika ve ulûfeli müteferrika. Birinci sınıf, ikincisinden daha yüksek rütbeye sahipti.

---

245 Cantacuscino, s. 129'da müteferrika hakkında, "Onlar, hepsi saygın kişilerden ve hükümdarlardan olma çocuklardır" demektedir. Trevisano, s. 125 (1554) ise daha kesindir: "Bu bölükte Türk ve soylu kandan olmayan kimse yoktur; hatta taraflara karşı iyi davranmış olsa da, aşağı tabakadan bir kana sahipse, bir Türk bile giremez". 1575'te Boğdan ve Eflak prenslerinin kardeşlerinin müteferrika ocağına dahil olduklarını Garzoni, s. 413'ten öğreniyoruz. Aralarında Tatar hanının oğlu da vardır. Gerlach, *Tagebuch,* s. 391. Konumlarını Navagero, s. 63'te şu sözlerle belirtmektedir: "Majesteleri'nden başka başları yoktur ve Majesteleri gitmedikçe savaşa katılmazlar".

246 Cantacuscino, s. 129. Oysa Sansovino, fol. 8'deki Menavino'ya göre II. Bâyezid zamanında da sayıları 200'e kadar çıkmıştır.

247 Navagero, s. 63; Trevisano, s. 128; Garzoni, s. 413; Tiepolo, s. 140. Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, 1579 yılında her biri 60 Venedik altını aylık ulûfe alan toplam 500 müteferrikadan bahsetmektedir. Mspt. İnform. polit., Vol. XVII, fol. 204.

Sayıları bir sonraki yüzyılda da hep değişmiştir. 1610 tarihli nasihatnâme ve aynı yıla ait Batılı raporlar 300-400 müteferrikadan bahsederken, Hezarfen Hüseyin Efendi 1660 yılına ait kayıtlarında 631 müteferrika göstermektedir ve 1698 yılına ait harbiye istatistiğinde sayıları, çavuşlarla birlikte yine sadece 500 olarak verilmekte idi[248].

Daima ihtişamlı elbiseler içinde ve çok sayıda kölelerle gezen müteferrikaların törensel alayı tabii ki ordunun bir parçası olarak savaş alanlarında asla önemli bir yere sahip olamamıştı, dahası sultanlar ordunun başına bizzat geçmekten vazgeçtikten sonra faaliyetleri sadece sarayda ufak tefek hizmetlerle sınırlı kaldı. Bu yüzden büyük bir bölümü oldukça sâkin işlere yöneldi. Aralarından birkaçı ise Osmanlı'nın bilim yıllıklarında saygın bir yer aldı[249].

Devletin ulakları olarak savaş alanından ziyade sarayın ve merkezî teşkilatın hizmetinde bulunan çavuşlar da benzer bir hâldeydiler. Onların da sayısı sınırlı idi. Sultan II. Selim zamanında, rütbe ve görev dağılımı açısından birbirinden ayrılan 400 kadar çavuş vardı. Ya yurtdışında diplomatik vazifeler de dahil olmak üzere daha önemli görevlere gönderilen alt düzeydeki saray memurlarıydılar ya da ülke içinde medenî ve askerî meselelerde haberleşme görevini yürütüyorlardı. Birincisi en itibarlı ve en yüksek ulûfeli sınıftı, zira müteferrikalar gibi timar sahibi olmayı başarmışlardı. Bu yüzden daha sonraki zamanlarda timarlı (zeâmetli) ve ulûfeli çavuşlar ortaya çıktı ki çoğunluk ulûfelilerden oluşurken, timarlı çavuşlar ancak 30-40 kadardı. Birliğin tamamı çavuşbaşının emrindeydi[250].

Gelişiminin zirvesinde olduğu dönemlerde, Osmanlı askerî gücü gibi böylesine devasa bir askerî kuvvette tabii ki gerçekten yararlı olmaktan ziyade sa-

---

248 Nasihatnâme için bk. Hammer, *Osmanlı Tarihi,* IV, 685. Hezarfen Hüseyin Efendi için bk. Hammer, *Staatsverfassung,* II, 174 ve 1698 tarihli istatistikler. Yine Hammer, *Osmanlı Tarihi,* VI, 755.

249 Trevisano, s. 127'de müteferrikanın dış görünüşü hakkında şöyle demektedir: "Hizmetlerinde çok sayıda köle çalıştırdıklarından masrafları çoktur, bu yüzden ne kadar şaşalı gözükürlerse onlar için o kadar büyük bir onurdur". – Adın asıl anlamına gelince, Hammer, *Staatsverfassung,* II, 56'da bile 'Mümtaz' mı, yoksa 'Dağılmışlar' mı anlamına geldiğini açık bırakmaktadır, ama çeşitli yerlere vazife ile gönderilmelerinden ötürü ikinci anlamın daha isabetli olduğunu düşünmektedir.

250 Garzoni, s. 410'da şöyle demektedir: "Çavuş sayısı 400'dür; elçi görevindedirler, karada ve denizde savaşanlara emretmek için, sancaklara, eyalet valilerine tez bildiri iletmek için ve başka önemli hizmetler için". Karşılaştırma için bk. Hammer, *Staatsverfassung,* II, 54.

dece dış görünüşe yarayan birtakım cürufun da bulunması kaçınılmazdı. Bunlara örnek olarak, tuhaf ve olağandışı giysileri ve silahları ile düşman arasına korku salan az sayıda öfkeli veya cüretkâr –adlarından anlaşılabileceği gibi[251]– delileri sayabiliriz.

Yalnızca yiğitlik, korkusuzluk ve savaş sırasında önemli bir hizmetten dolayı göze girenler arasından seçilen bu adamlar, vücutlarını sadece leopar derisinden bir üstlük ile sararken, atları başlarından kuyruklarına kadar devasa bir arslan derisi ile kaplı idi; kuyrukları ve yeleleri ise en parlak renklere boyanıyordu. Sarık veya miğfer yerine başlarında her yeri alacalı ve dik duran tüylerle kaplı bir kalpak vardı. Aynı tüyler, bundan dolayı kanatlarını açmış bir kartalın görüntüsünü andıran hafif ve küçük kalkanlarını da süslüyordu. Bunun dışında sadece mızrak ve kılıç taşıyorlardı. Koruma için ne cebeleri, ne de bacak zırhları vardı; kısa çizmelerine takılı bir çift kocaman mahmuz pırıl pırıl parlardı[252].

Bu çılgın giyimli süvarilerin savaş alanında herhangi bir büyük hizmette bulunduklarına dair hiçbir bilgi yoktu. Sayıca zaten az olan deliler –16. yüzyılın başlarında ancak 200 kadardılar–, göründüğü kadarıyla onları sadece bir çeşit emireri olarak kullanan ve dış görünüşleri itibariyle kimi zaman korku salan ama muhtemelen çok kısa bir süre sonra bu "delilerin" ürkütücü görüntüsüne iyice alışan düşman saflarının önlerine at sürmelerine izin veren başkomutanların ve ordu komutanlarının maiyetinde gösteriş olarak taşınıyorlardı[253].

Önemsiz bir diğer süvari birliği de, yine ulûfeli süvari birliklerinden olan ve bilhassa kabiliyetli birer okçu ve mızrakçı olan gönüllüler idi. Âdeta örnek gösterilebilecek mükemmel bir birlik olarak kabul ediliyorlardı, fakat 16. yüzyılın başlarında sayıları ancak 160 kişi kadardı[254].

---

251 "Onların adı, deli'den başka anlama gelmez" diyor Cantacuscino, s. 156. Aynı şekilde Busbecq, *Epist.* III, 197: "Çok büyük ve aptal cesaretten dolayı deliler denir onlara, yani, Türkler çılgın ya da aklını yitirmiş derler".

252 Sansovino'nun koleksiyonu, fol. 503: "Venedik Çok Yüce Cumhuriyeti donanmasındaki askerlere ve Hristiyanlara".

253 Cantacuscino, s. 156: "Bundan dolayı, savaşa gidildiğinde maiyetinde şaşaa için bir deli bulundurmayan ne efendi ne de komutan vardır". Sayıları, Reussner, *Or. Turc.*, T. IV, P. I, 111'de verilen *Orat. Exhortator. ad bellum Turcis inferendum ad Maximilianum I. Caes.* adlı eserde verilmektedir.

254 Reussner, *Or. Turc.*, T. IV, P. I, 111.

C. Ulûfesiz Birlikler ve Yardımcı Süvari Kıtaları

Timarlı sipahilerin ve kapıkulu süvarilerinin yanısıra, Osmanlı ordusunun en önemli unsurlarından biri ulûfesiz, düzensiz süvari birlikleri ve yardımcı süvari kıtaları idi.

Ulûfesiz süvari birliklerine, yani bugünlerde* adını sıkça duyduğumuz başıbozukların ataları olan akıncılara, vergi muafiyetinin dışında ne ulûfe ne de herhangi bir ücret veriliyordu; aksine talanlarla kendi kendilerini geçindirmek zorundaydılar. Bu yüzden parolaları ve yaşam unsurları ganimetti. Ancak bu, onları oldukça cüretkâr ve tehlikeli ama diğer taraftan da düzenli bir savaş yönetimi için sıkça rahatsızlık verici ve engelleyici bir birlik hâline getiriyordu[255].

Sefere karar verildiğinde, akıncılar padişahın çağrısı üzerine kendi komutanlarının emri altında, genelde Edirne Ovası olmak üzere, belirlenen toplanma yerlerine geliyorlardı ve burada görevli beylerbeyinin veya sancakbeyinin yoklamasından geçiyorlardı. Savaşa uygun bulunmayan kişi derhal evine gönderiliyordu. Zira çoğunluğu, timarların bu akınlar sayesinde sipahilerin baskısı altında kazandıklarından çok daha fazlasını kazanmayı uman vergiye tâbi köylülerinden oluşuyordu[256].

Seçim yapıldıktan sonra, kendi başlarına bırakılan bu birlikler, ordunun öncülerini oluşturuyorlardı. Genelde ordudan iki üç günlük mesafede önden giderlerdi. Böyle bir durumda öfkelerini kim dizginleyebilirdi? Talanlarına maruz kalan toprakların vay hâline! 1477 ve 1478 yıllarında Tagliamento ve İsonzo nehirleri arasındaki verimli ovaları bir ateş denizine çeviren ve İstirya (Stirya) Alplerine kadar her yerde korku ve dehşet salan; Macaristan'ı bir yüzyıl boyunca talan eden; 1529 Viyana kuşatmasından sonra Linz surlarının önüne kadar gelen; temas ettikleri tüm ülkeleri ateş ve kılıçla harap edip

* Kırım Savaşı sebebiyle (çn.).

255 Cantacuscino, s. 154: "Bu akıncılar başka türlü bir yüzdelik almıyorlardı, ne de kendilerine herhangi bir ücret ödeniyordu". Paul Jovius, *aynı eser*, s. 120: "Askerliği ganimet umuduyla yerine getiriyorlardı". Garzoni, s. 414: "Ücretleri ya da başka bir gelirleri olmayan o maceraperest süvariler, savaşa çalıp çırpmak anmacıyla gidiyorlardı". Tamamen vergiden muaf olduklarından bahseden, Bernardo, s. 333: "Hiçbir türde bir vergi ödemiyorlar, çünkü karşılığında Avrupa'daki savaşlarda süvari olarak görev yapmak yükümlülükleri vardır".

256 Akıncıların her sefere çıkışta incelenmelerinden bilhassa Cantacuscino, aynı eserde detaylı olarak bahsetmektedir.

halkından binlerce kişiyi esir alarak köleliğe taşıyan bunlardı. Direnmek neredeyse hiç mümkün değildi. Asla düzenli bir mücadeleye girişmezlerdi; medd-cezir gibi gidip gelirlerdi[257].

Hâlbuki Osmanlı ordusu için de defalarca uğursuzluk getirmişlerdi. Öncü birlikleri oluşturduklarında, arkalarından gelen ordu geçtikleri yerlerde harap edilmiş topraklar, ateşe verilmiş şehirler ve köylerle terkedilmiş eyaletlerden başka bir şey bulamazdı. Geri çekilmek söz konusu olduğunda, kimi zaman kalabalıklar hâlinde önlerinde giden daha düzenli birliklerin üzerine çöküyorlardı. Elde ettikleri ganimetlerin yüzde onunu vermek zorunda oldukları için talan hırsları büyüktü ve ganimetlerin değeri ne kadar yüksek ise, savaş alanında bu şekilde yiğitliklerini ne denli kanıtlayabiliyorsalar, arzularının en büyüğü olan ulûfeli sipahiler arasında bir yer edinme umutları da o denli artıyordu. Silahları genelde kısa kılıç, demirden topuz, zırh, kalkan ve mızraktan, çok ender olarak yay ve oktan oluşuyordu. Genelde esirleri yanlarında götürebilmek için zincirler bulunduruyorlardı. Akıncıların altlarındaki atların da hepsi çok iyi idi[258].

Çağın müşahidleri tarafından da kesin olarak belirtildiği üzere, 16. yüzyılın ortalarında kolaylıkla 200 bin kadar akıncının sefere çıkartılabildiğini gözönünde bulundurursak kuvvetlerini az çok tahmin edebiliriz[259]. Oysa genelde, bilhassa Sultan II. Selim zamanlarında, orduda gerçekte ancak 25-30 bin kadar akıncı bulunurdu[260]. Göründüğü kadarıyla Sultan [I.] Süleyman, akıncıların artık bir yük hâline geldikleri Macaristan seferlerinden sonra, sayılarını mümkün olduğunca kısıtlı tutmaya çalışmıştı[261]. Daha sonraları Hristiyan ülke-

257 Paul Jovius, *aynı eser*: "Kiminle olursa hep aynıydı, ordudan bir ya da iki günlük yola önceden çıkarlardı, ateşle, silahla herşeyi yağma ederek". Aynı şekilde Bernardo, s. 333.

258 Cantacuscino, s. 155.

259 Cantacuscino, "Bu akıncıların sayısı o kadar fazlaydı ki, imparator 200 bin ve daha fazlasını istese çok geçmeden bulurdu".

260 Paul Jovius, *aynı eser*de şöyle diyor: "Bazen sayıları otuz bini geçer" ve Garzoni (1573): "Ama Büyük Efendi şahsen savaş alanına gitmek isterse onu, akıncı denilen yaklaşık 25-30 bin maceraperest süvari izler" (Achiar, Achinzi: Akıncı kelimesinin bozulmuş hâli). Tiepolo, s. 143, sayılarını 1576 yılında 28 bin olarak tahmin etmektedir.

261 Bilhassa Lorenzo Bernardo, şöyle diyerek bunu vurgulamaktadır: "ne de bunun sabit bir sayısı vardır, çünkü bu ad altında çok kişi hırsızlık yapmak için onlara katılırlar. Öyle ki, Sultan [I.] Süleyman'ın Macaristan ve Almanya akınlarında çok sayıdaydılar ve Karintiya, İstirya ve Avusturya'da ölümcül anılar bıraktılar. Bazı kuşkular sonunda onları işinden atmayı uygun gördü".

lerine –ki öncelikle hedefleri bunlardı– seferler azaldıkça ve tamamen savunmaya geçen Divân-ı Hümâyûn'un başka bir savaş yönetim sistemi uygulamak zorunda kalmasıyla, tabii ki onların da sayısı azaldı[262]. Talanın ve ganimetin olmadığı yerde böyle bir süvari birliğinin tutunması mümkün değildi; dolayısıyla zamanla nesilleri tükendi.

Haraca tâbi veya himaye altındaki ülkelerin yardımcı kıtaları, özelliklerine göre akıncılara yakındılar. Zira onlar da hiçbir ulûfe almıyorlardı veya masrafları hükümdarları tarafından karşılanıyordu ki, bunlar da karşılığında elde edilecek ganimetlerden kendi paylarını almaya çalışıyorlardı. Avrupa'da bu yardımcı kıtalar Boğdan ve Eflak voyvodalarıyla Kırım Tatar hanının birliklerinden, Asya'da ise Gürcülerin ve Kürtlerin yardımcı birliklerinden oluşuyorlardı.

Boğdan ve Eflak voyvodaları, ödedikleri haraç dışında, talep edildiğinde her biri 10 bin kişi olmak üzere bir süvari kuvveti göndermek zorundaydılar ki, bu yardımlara ancak tamamen Divân-ı Hümâyûn'un sıkı yönetimi altında oldukları sürece güvenilebilirdi. Zira rahatsızlık verici Osmanlı boyunduruğundan sıkılmış bu sınır boylarının, daha bu zamanlarda ülkelerinin hayrını Kuzey'in güçlü hükümdarlarında aramaya başladıklarını ve voyvodaların onların himayesi altında asker gönderme yükümlülüğünden mümkün olduğunca kaçmaya çalıştıklarını ileride göreceğiz[263].

Haraca tâbi olmamasına rağmen, Kefe'nin fethedilmesinden sonra (1475) ister istemez Divân-ı Hümâyûn'un hükümranlığını ya da himayesini kabul eden[264] Tatar hanının padişahın tasarrufuna verebildiği yardımcı kıtalar çok daha önemli idi. Zira en az 150 bin kişilik hafif süvari birliklerini harekete geçirebiliyordu ki, aralarından 4 bin kişi ateşli silahlarla donatılmıştı. Hatta Sultan Süleyman'ın bir hediyesi olan 40 adet hafif topları bile vardı[265]. 1548 tarihli İran seferinde Tatar hanı –Tatarların Kafkas Dağları'nın ötesindeki büyük hanı ile karıştırmamak gerekir– Osmanlı ordusuna 60 bin kişi gönderdi

262 Trevisano, *Relatione* (1554), s. 132: "Akıncılar, Hristiyanlara karşı olan savaşlarda sayıca daha fazlaydılar, yağma daha büyük, daha kolay ve daha kesin olduğu için".

263 Garzoni, s. 414. Tiepolo, s. 144.

264 Karşılaştırma için bk. bu eserin II. cildi, s. 387.

265 Domenico Trevisano, *Relatione* (1554), s. 135: "Topçusu yoktur, posta *archibugio*'su [arkebüzü?] büyüklüğündeki kırk top dışında; bunlar da ona Çok Yüce Türk Efendi tarafından, kullanmasını bilen ustalarla birlikte, gönderilmişti".

ve sonrasında daima padişah tarafından genelde Lehleri dizginlemek ve Moskova büyük dükünün topraklarını rahatsız etmek için kullanılan 50 bin kişiyi hazır tuttu[266].

Daha sonra ele alacağımız gibi, 1565'te Don ve Volga kıyılarındaki anlaşmazlıklar neticesinde Osmanlılar ve Ruslar (Moskovitler) arasında, Tatar yardımcı kıtalarının da önemli bir kayıp yaşadıkları ilk ağır çatışma meydana geldiğinden beri bu yöndeki sürtüşmeler asla bitmedi. 1570'de Büyük Dük IV. (Korkunç) İvan Vasiliyeviç'in bir elçisi, bu Perekoplu Tatarların –onlara öyle diyorlardı– Rus topraklarına sürekli akınlarının Divân-ı Hümâyûn'un izni, hatta teşviki üzerine mi gerçekleştirildiğini öğrenmek üzere İstanbul'a geldi. Sultan II. Selim ise Tatar hanına bu gibi düşmanlıklar için ne yetki verdiğini, ne de onu herhangi bir şekilde destekleyeceğini beyan etti; aksine sâdık bir müttefik olarak Osmanlı sultanı ve Rusların büyük dükü arasında mevcut dostluğu muhafaza etmek ve sürdürmek için katkıda bulunmasını tavsiye edecekti[267].

Bu gergin durumlar, Divân-ı Hümâyûn'un Tatarlara sürekli iyi davranmak ve hanlarını mümkün olduğunca kendi menfaatlerine bağlamak için yeterli sebepti. Padişahın sarayında bulunan Tatar mirzâlarına daima en büyük onurlar gösterildi. Hiç kimse zengin hediyeler ve en büyük saygı işaretleri olmaksızın hanın huzuruna çıkamazdı. Ancak önünde diz çökerek kendisi ile konuşulabiliyordu[268].

266 Tiepolo, *Relatione* (1576), s. 144: "Tatarlar, haraçgülâr olmadıkları hâlde Büyük Efendi'ye karşı itaatkârdırlar; bundan dolayı Han, yani onların imparatoru, bazen bu Osmanlıları, masraflarını karşılayarak, 50 bin süvariyle izledi ve şimdi ya Polonya ya da Moskova, Büyük Efendi nereye işaret ederse atlarına binip kırıp dökmeye hazır bulunuyor".

267 Moskova ve Divân-ı Hümâyûn arasında o dönemde daha sonra da değineceğimiz diplomasi trafiğini bilhassa aynı dönemin Venedik ve İstanbul elçilerinin raporları vermektedir. Örneğin Venedik'ten 19 Ağustos 1570'de gönderilen bir raporda şöyle denmektedir: "İstanbul'a Moskova'dan bir elçi geldi, iki konuyu sordu: Moskava'nın üzerine Türklerin yaptığı akınların ve seferlerin Büyük Sultan'ın bilgisi ve yönetimi dahilinde olup olmadığı .... Diğeri Tatarlar hiçbir biçimde Büyük Sultan'ın yönetiminde değildir cevabını verdi". Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki temsilcisi Bay De la Tricquerie'nin IX. Charles'a 22 Aralık 1570'de gönderdiği bir başka rapor bunu onaylamaktadır ve sultanın şu sözü verdiğini eklemektedir: "Tatara hiçbir yardım edilmemesini diledi, buna verilen cevap ise S. H. İle Moskova arasında kurulan dostluğu muhafaza edeceği oldu". *Négociations de la France dans le Levant*, T. III, 132, 140.

268 Giacomo Soranzo, *Relatione* (1576), s. 205.

Yine de bu tür onurların görünüşü altında daima hanın kardeşlerinden veya oğullarından birini İstanbul'da alıkoymayı ve Kırım'ın tahkim edilmiş yerlerine, bilhassa Kefe ve Azak'a bir beylerbeyinin emri altında komşu Tatar göçebe boylarını dizginleyecek[269] Osmanlı muhafız kıtaları yerleştirmeyi uygun gördüler. Zira bütün olarak bakıldığında, bu Tatarların yardımından çok büyük faydalar elde etmemelerine rağmen daha o zamanlar Rusların er veya geç hareketli ve ganimet düşkünü Tatar ordularını kendi taraflarına çekmeyi başaracaklarından ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendi amaçları için kullanacaklarından endişe duyuyorlardı[270]. Tatarlara tanınan ayrıcalıklar arasında bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda her yıl 6 bin duka tutarında tuz satma imtiyazı vardı[271].

Avrupa'da Tatarlar ne ise Asya'da Gürcüler ve Kürtler de o idi; sadece Avrupa'daki yardımcı kıtalardan çok daha güvensizdiler. Zira İran savaşlarından dolayı Asya'daki sınır eyaletleri ve Kafkas topraklarının durumları nasıl dalgalanıyorsa ve çelişkili olmuşsa, burada yaşayan insanların sadâkati de son derece değişken ve şüpheli idi. Genelde muzaffer olana, güçlü olana yöneliyorlardı; silahların talihi kime gülüyorsa onun yanındaydılar; kimi zaman İranlıların, kimi zaman Osmanlı'nın.

İtalyanların genel olarak tanımladıkları gibi, Gürcüler veya Mekril (Mingrelia) halkı, o dönemlerde dört farklı hükümdar soyu altında dört ana boya ayrılıyordu; bunlar da yine daha küçük boylara ayrılarak Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerine kadar bağımsızlıklarını korumayı başarmış-

269 Lorenzo Bernardo, *Relatione* (1592), s. 390: "Precopensus (?) Tatarları şimdi artık tümüyle Büyük Efendi'nin tebaasıdır, çünkü bir süredir o, hep ya o kralın bir kardeşini ya da bir oğlunu İstanbul'da rehin tutuyor...Vahşi bir halk, Büyük Efendi onları şimdi Polonyalılara, şimdi Moskovalılara ve İranlılara karşı göndererek kullanır...ücret almadan sadece soygun için hizmet ederler".

270 Benzer düşünceler o dönemde Batı'da da yaygındı. Örneğin Albèri, I, 279'da Marino Cavalli, *Relatione dell' impero Ottomano,* 1560 yılında Kefe yakınlarındaki Tatarlar hakkında şöyle demektedir: "Onlar, Türklere karşı bir lütufta bulunmaktan çok, onlardan yardım almak durumundadır. Çünkü Moskova büyük dükalığına bağlı olan Polonyalılar ve Ruslar onlara büyük ölçüde sıkıntı veriyor". Aynı şekilde Pietro Cedolini'nin 1594 tarihli raporu (*Relatione*) bu hususu özellikle vurgulamaktadır: Mspt. İnform. polit., Vol. I., fol. 425. Bu esnada Busbecq, *Epist.* IV, 321'de Kırım Tatarları hakkında verilen ilginç hikâyeyi hatırlatmayı ihmal etmek istemiyoruz.

271 *Breve Relatione (*kısa rapor) (1575), s. 314: "haraç ödemiyorlar ama başları Türk, ya da o tarafa gelip 6 bin düka fiyatına tuz satarlar".

lardı[272]. Hâlbuki doğudan ve batıdan gelen baskılar altında artık bağımsızlıklarını korumaları mümkün değildi. Divân-ı Hümâyûn ve Gürcülerin bu ana boyları arasında daha önce de defalarca irtibat kurulduktan sonra 1560'da en saygın ve en güçlü hükümdarlarından biri olan Dadyan'ı, muhtemelen kendisinin ve topraklarının İran şahı tarafından maruz kaldığı baskıya karşı güçlü sultanın yardımını talep etmek için, zengin hediyelerle –kıymetli bir kristal kap ve ender güzellikte 20 beyaz şahin–Sultan Süleyman'ın tahtının önünde görüyoruz[273]. Bu, o tarihe kadar bağımsız olan dağ halklarının bundan böyle iki yönde, önce askerî yardım birliği, sonra da para açısından haracgüzâr ve tâbi olduğu Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlılıklarının başlangıcı idi.

Daha ertesi yıl olan 1561'de Gürcü hükümdar, Divân-ı Hümâyûn nezdinde temsilcisi aracılığıyla bir kez daha şahın, Gürcistan'ın ancak Osmanlı himayesine girmesi hâlinde kurtulabileceğini düşündüğü zorbalıkları yüzünden şikâyette bulundu. Sultan Süleyman bu teklifi tabii ki hemen kabul etti ve Gürcülere, şahla daha kısa bir süre önce barış yapmış olmalarına rağmen, kendilerini bundan böyle İran'a karşı müttefikleri olarak görmeleri ve bu sıfatla orduya birlik temin etmeleri için haber gönderdi[274].

Gürcistan bundan sonra üç parçaya bölündü: Daha büyük olan doğu kısmı İran'ın tarafını tutuyordu, batı kısmı Osmanlıların eyaleti kabul ediliyordu ve

---

272 Gürcistan'ın o dönemdeki durumu, siyasî bölümü, hükümdar hanedanları ve kısmen İran, kısmen de Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri hakkında en iyi ve en detaylı bilgiler için bk. Thomaso Minadoi, *Historia della guerra fra Turchi et Persiani*, Venedik 1588, II, 51–61. Bu hususa daha detaylı değinmek, amacısıza uygun değildir.

273 Busbecq, *Epist.* III, 202-209 Gürcülerin Dadyan'ının İstanbul'a gelişinden detaylı olarak bahsetmektedir, ama amacını muğlak bırakmaktadır. "Geliş nedeni belirsiz. Türkler tarafından çağrıldığı için gelmiş olabileceğinden kuşkulananlar var. Nitekim Kholkis'in (=Doğu Karadeniz) ve onun geri kalan bölümünün halkları, Türk, İranlılarla savaşırken, eğer desteklerlerse, büyük bir yardımda bulunabileceklerdir", demektedir. Ayrıca Gürcülerin bu hükümdarını kendine has klasik stilde daima 'Colchorum regum' diye anmakta olup, 'Nomen ei Dadiano' diye eklemektedir ki, bilindiği üzere Dadyan bir isim değil, günümüze kadar Gürcistan'da geçerli bir hükümdar ünvanı olup, Farsça'dan gelmektedir ve Chardin'e göre "adaletin başı" ve başkalarına göre "Başçaşnigir" anlamına gelir ki, İber Kralları'nın Mekril'in idaresini yürüten saray görevlisine verilen addır.

274 Sultan Süleyman'ın, *"Günlüğü"*, Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 377; Viyana Arşivleri'nde Kral Ferdinand'ın o dönemde (1561 sonları) İstanbul'da bulunan gizli ajanının raporları da buna uymaktadır. Burada Kanuni hakkında şöyle denmektedir: "Gürcü efendilere yazdı, -onlar Hristiyandı-, İranlıya karşı ittifak içinde olmalıydılar".

daha yüksekteki yaylalarda yaşayan boylardan oluşan üçüncü kısım görünüşte sultanın hâkimiyetini kabul etti, fakat gerçekte özgürlüğünü ve bağımsızlığını korumayı başardı. Sultan Süleyman, hükümdarlarına gönderilen değerli kaftanlar ve zengin süslemeli silahlardan oluşan hediyelerle son iki kısmı Divân-ı Hümâyûn'un menfaatlerine daha sıkı bağlamaya çalıştı[275].

Buna rağmen birinci kısmı da Şah Tahmasb'la Şehzâde Bâyezid'in teslimi konusunda aralarında çıkan anlaşmazlıklar sırasında kendi tarafına çekmeyi bir türlü başaramadı. Bu Gürcülerin kendilerini sultan için feda etmeye hiç niyetleri yoktu. Onlara bu amaçla gönderdiği sayısız haber, daima aynı akıllıca cevapla geri çevrildi: Kendilerini güçlü şahla tek başlarına uğraşacak kadar kuvvetli hissetmiyorlardı; hele Sultan Süleyman orduyla gelsin o zaman ne yapacaklarını bilecekler ve kesin karar vermekte zorlanmayacaklardı, cesaretleri de eksik olmayacaktı[276].

Her neyse, o dönemden itibaren Gürcülerin Dadyanı'nı sultanın çağrısı üzerine İran'a karşı 30 bin süvariden oluşan bir yardımcı askerî kuvvet göndermeyi taahhüt etti[277]. Sultan III. Murad dönemindeki İran savaşları sırasında orduya birlik gönderme yükümlülüğüne ayrıca haraç da eklendi. Osmanlı silahlarının İran'da ilerleyişleri o dönemlerde Gürcülerin özgürlüğüne son darbeyi vurdu.

Ocak 1577'de Gürcistan'ın o zamana kadar İran'ın tarafını tutan kısmı da İstanbul'a gönderdiği resmî bir elçi heyeti aracılığıyla, sözde İran şahının kendilerine yüklediği vergi yükünü artık taşıyamadıkları için, Divân-ı Hümâyûn'un himayesine girdiğini açıkladı[278]. O dönemde, göründüğü kadarıyla, Gürcülerin

275 Sultan Süleyman'ın, *"Günlüğü"*, Hammer, *aynı eser*: "Gürcistan üç bölümden oluşur: Daha büyük olan bölüm, İran'la konfederasyon içindedir; ikinci, Büyük Efendi'yle konfederasyon kurmuştur; üçüncü, Büyük Efendi'ye boyun eğerek eksilmiştir. Ağustos'un 21'inde (1561) Türk, adı geçen iki tarafa altınlı giysi ve altınlı pala hediyelerle elçisini gönderdi".

276 Busbecq, *Epist.* IV, 347: "Onlar, hakaret taşımayan ifadelerle cevap veriyorlardı: sahip oldukları güce güvenleri yoktu, şaha meydan okumaya cesaret edecek kadar. Süleyman ordusuyla geldiğinde hâlihazırdaki durumu görecek, ne yapmak gerektiğini bileceklerdir, ne de o zaman karar ve cesaretleri eksik olacaktır".

277 Garzoni, *Relatione* (1573), s. 415: "Gürcüler, Yunan âyin usûlündendirler ama özgürdürler. Onların başı Dadyan adını taşır ve bazen İranlılara karşı otuz bin süvariyle Türk'e hizmet etmişlerdir". Aynı şekilde 1576 yılı Tiepolo, s. 144, ancak Gürcülerin o dönemde "özgür ve haraca tâbi olmadıklarını" eklemektedir.

278 Gerlaclı, *Tagebuch,* s. 310: "Bu ayın sonunda (Ocak 1577) Gürcü elçiler hediyeleri ile buraya geldiler. Gerçi İranlıların tarafındaydılar, ama onlardan çok yüksek vergiler istediği için, İran'dan ayrılarak, Türk'ün tarafına geçtiler".

Hazar Denizi boyunca uzanan topraklara hükmeden yalnızca küçük bir hükümdarı İran'a bağımlı kaldı. Şaha 20 bin duka haraç ödüyordu ve şahla Osmanlılar arasında ne zaman savaş çıksa şahın ordusuna 10 bin asker göndermek zorunda idi[279].

İranlılar ve Osmanlılar arasında, büyük bir bölümü Gürcistan topraklarında geçen ve Gürcistan'ın da kaderinin uğursuz bir biçimde etkilendiği bu savaşları burada daha fazla takip etmeyeceğiz, zira ileride tekrar bu hadiselere geri döneceğiz. Burada yalnızca 1579'da bir kez daha Gürcü soyundan gelen iki prensin, Kars dolaylarında hüküm süren dul bir kadının oğulları olan Minuçihr (Manucchiar veya Menoçer) ile [Levendoğlu] Aleksander'in Divân-ı Hümâyûn'un vasalları olarak İstanbul'da bulunduklarını ve bunlardan Minuçihr'in İslâm'a geçip, 25 Haziran'da sünnet düğünü büyük bir görkemle kutlandıktan sonra, Mustafa Paşa olarak Çıldır beylerbeyliğine getirilirken, Aleksander'in atalarının dininden vazgeçmeyi reddettiğini eklemek isteriz[280].

Aynı zamanda, nasıl ki doğudakiler artık İran'ın zorba hükümdarlığına tahammül etmek istemiyorlarsa, Osmanlı boyunduruğuna artık tahammül etmek istemeyen batıdaki Gürcülerle de ciddi anlaşmazlıklar meydana geldi. Kaptanıderya Uluç Ali Paşa, 1579'da donanması ile Mekril'in sahillerine geldi; direnişçi Gürcüleri biraraya topladı ve Osmanlı hükümranlığını güvence altına almak için Kars Kalesi ile başka bir kale daha inşa ettirdikten sonra, ülkeye her hane başına 25 akçe tutarında olup yılda toplam 40 bin Fransız taleri yük getirdiği söylenen bir haraç uyguladı[281].

Bu tarihten itibaren Gürcistan neredeyse tamamen Osmanlı hâkimiyeti altında idi. Yalnızca iç kesimlerdeki yaylalarda yaşayan iki boy, çok da güvenilir olmayan bağımsızlıklarını muhafaza ettiler. Gürcistan toprakları ayrıca uzun savaşlar ve Osmanlı baskısı yüzünden oldukça zayıflamış ve sefilleşmişti. 1573'te tek başına 30 bin kişilik bir yardımcı kıta temin edebilecek güçte olan

279 Albèri, II, 126'da Vincenzo di Alessandri, *Relazione di Persia* (1574): "(İran) kralı zekâya sahip, Hristiyan bir hükümdar, Gürcülerin efendisi ona tâbi ve yılda yirmi bin düka ile onun haraççısı, devleti Hazar Denizi'ne yakın, bu hükümdar Osmanlılara karşı bir savaşta, hepsi güçlü ve cesur olan, 10 bin süvariyle hizmet edebilir".

280 Bu hususta Minadoi, *aynı eser*, L. III, 105 ve L. IV, 125'ten başka bilhassa dönemin Fransa'nın İstanbul maslahatgüzarı Bay Juve'nin raporları bilgi vermektedir: *Négociations*, III, 806 ve devamı.

281 Bunu Minadoi, *aynı eser*, L. III, 105 ve 119'dan başka yine Bay Juve'nin Ağustos ve Aralık 1579 tarihli raporlarından öğrenmekteyiz, *aynı eser*, s. 808 ve 826.

Dadyan, 20 yıl sonra, 1592'de başka reislerle birlikte ancak 10 bin süvari gönderebiliyordu[282].

Eski özgürlüklerini asla unutmayan bu savaşçı dağ halkları Osmanlılar tarafından yine de çok zor zapt u rapt altında tutulabiliyorlardı. Fazla şey sunmayan ve ulaşımı zor bu ülkedeki kalelerin ve muhafız kıtalarının geçindirilmesi için yapılan muazzam harcamalar, ülkenin getirdiği avantajların çok üstünde idi. Sultan III. Murad, ülkenin hükümdarlarını bağımlı kılmak ve kendi tarafına çekmek için, onlardan birini sürekli rehine olarak İstanbul'da tutuyordu. Oysa tuttuğu rehineler, bu şekilde onurlandırılmış olmalarına rağmen, Osmanlılardan ölesiye nefret ettiklerini ve onun yerine İranlılara yönelmeyi yeğlediklerini gizlemiyorlardı[283].

Gürcülerin orduya temin ettikleri yardımcı kıtalardan tabii ki daha o zamanlar fazla şey beklenemezdi. Divân-ı Hümâyûn'un sınır komşuları olan, savaşçı göçebe boylardan oluşan Kürtlerle ilişkileri de çok daha iyi değildi.

Kendi aralarında husumet içinde yaşayan Kürtler, sultanın başlarındaki sancakbeylerini ancak daima kendi içlerinden olmak üzere tayin etmesi kaydıyla Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdi. Ayrıca sultan her uygun gördüğünde 25 bin kişiden müteşekkil bir süvari birliğini yardımcı kuvvet olarak talep edebiliyordu[284]; hâlbuki bu bozkır halklarının değişken karakteri, İran'ın yakın oluşu, Osmanlı'nın baskısı ve silahların değişken başarısı, onları da gü-

282 Gürcülerin Divân-ı Hümâyûn ile o dönemde ilişkileri hakkında en iyi bilgileri Lorenzo Bernardo, *Relatione* (1592), s. 328, 391, 393'te vermektedir. Gürcülerin bir zamanlar 25-30 bin süvari gönderebilecek durumda olduklarını belirtir; "şimdi devletlerinin büyük bir bölümünü yitirdiler ve çok zayıfladılar, sonunda Büyük Efendi'nin haraçgüzarı oldular". Ayrıca Dadyan ve komşusu hakkında şöyle denmektedir: "on bin kadar süvari çıkarabilirler, çünkü dağlar arasında daha çok içlerde olduklarından hâlâ özgürlüklerini koruyorlar, ama o yerlerdeki en ufak bir silah hareketiyle galip gelenin talihini izleyeceklerinden kuşkuluyum".

283 Gürcistan'ı elde tutmanın Sultan III. Murad'ın hazinesine maliyeti hakkında bilhassa 1594 tarihli *Relatione*, Mspt. Inform. polit., Vol. I. fol. 492 bahsetmektedir; o dönemde İran'da başta olan Mustafa Paşa hakkında şöyle denmektedir: "O, Tiflis yüzünden ülkeyi kalelerle frenleme gereği duyuyordu ki bu da Murad'a hazinelere mâl oluyordu". Bernardo, o dönem rehine olarak İstanbul'da bulunan Gürcü prensi ile defalarca irtibata geçmiştir; hakkında şöyle demektedir (s. 393): "ondan aldığım bilgilere bakarak İranlılara karşı çok tutkulu, Türklere ise düşman olduğunu gördüm".

284 Garzoni, s. 415: "Kürtler serbest olmak âdetindeydiler ama sivil fikir uyuşmazlıkları yüzünden Türk'ün tayin ettiği kendi içlerinden olan sancakbeylerini kabul etmekten

venilir olmayan ve şüpheli birer müttefik hâline getiriyordu. Göndermeleri gereken birliklerin talep edildiklerinde eksiksiz ve zamanında Osmanlı ordusuna katılacaklarına asla güvenilemezdi[285].

Son olarak Çerkesler o zamana kadar Osmanlı hâkimiyetinden uzak durmuşlardı; ne haraç ödüyorlardı, ne de orduya birlik göndermeye mecburdular. İlk zamanlarda, Gürcülerle sürekli husumet içindeyken, Gürcülerin Dadyanı 1560'da bir defasında Çerkeslere karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım bile istemişti. Hâlbuki bir süre sonra her iki taraf da sonunda hem galibin, hem de mağlubun özgürlüklerini kaybemeleriyle sonuçlanan böyle bir yardımın olumsuzluklarının farkına vardılar. Böylece barıştılar ve Gürcüler en azından kısmen canları ve malları üzerinden haraç vermek zorunda kalırlarken, Osmanlılar kendilerini Azak'tan yalnızca sıkı bir gözetim altında tutmakla yetindikleri için Çerkesler, çağdaşın bir müellifin dediği gibi, fakir oluşları sebebiyle özgürlüklerini ve kendi aralarında savaşma hakkını kurtardılar[286]. Hele bir de o dönemde en iyi evlatları İstanbul'daki köle pazarlarına gelmeseydi[287].

Osmanlı süvari birliklerinin 16. yüzyılın son çeyreğindeki ortalama olarak en taraflar yüksek sayısını biraraya getirirsek, Osmanlı padişahının sayıları çok kalabalık olmayan kapıkulu askerlerinin yanısıra, sefere istediğinde aşağıda belirtilen sayıda birlikler çıkartabiliyordu:

---

memnun kaldılar; bundan dolayı neredeyse onların tebaası hâline geldiler. Onlar, gerek duyulduğunda savaşa ücretsiz olarak, bazen de yirmi bin süvariyle, katılıyorlar".

285 Tiepolo, s. 144'te 1576 yılında Kürtler hakkında şöyle demektedir: "İran'a yakın olan sınır, Müslümanlık olan din, Türklerin baskısı, İran'dan olan beklentileri, isyan ederek sık sık karşı tarafa hizmet etmelerinin nedenidir".

286 Albèri, I, 279'da Marino Cavalli, *Relazione dell' impero Ottomanno* (1560); Dadyan hakkında şöyle demektedir: "Çerkeslerle anlaşmaya vardı, onlarda, Osmanlılardan bulamadığı çözümler buldu, çünkü, Türklerin o taraflara sokulması, onların (Çerkeslere) hiç hoşuna gitmiyordu; onlar, kısa bir süre içinde galip geleni de mağlubu da soyup boyunduruk altına alacaktı... ama Türkler tek bir Tana [Azak] Kalesi'ne sahip olmaktan neredeyse memnun olup tüm ülkeyi özgür olarak Çerkeslere bırakıyorlar; onlar da, sadece aralarında savaşarak özgür yoksulluklarının tadını çıkarıyorlar".

287 Bernardo, s. 387'de şöyle demektedir: "Bu halklar, Türklerin hizmet alanları için birer köle madenidirler, çünkü onların ticari işleri, satın aldıkları köleleri Türklerle, değiş tokuş etmektir; köleler, hayvanlar gibi İstanbul'a götürülürler, bizim Rialto gibi olan kamuya açık yerlerde satılırlar". Buna göre bu köle ticareti bir nevi takas işi olarak önce yabancı kölelerle sınırlı olup, çok geçmeden kendi kanından insanları da kapsamaya başlamıştır.

1) Timarlı sipahiler					200.000
2) Kapıkulu süvarileri					40.000
3) Ulûfesiz, düzensiz süvari birlikleri veya akıncılar					200.000
4) Yardımcı kıtalar:					125.000
a) Eflaklar 10.000	b)Boğdanlılar: 10.000	c) Tatarlar: 50.000	d)Gürcüler: 30.000	a)Kürtler: 25.000	
				Toplam	**565.000**

Buna göre Osmanlılar o dönemde Hristiyan birliklerinin karşısına gerçekten yarım milyon süvari çıkartabilecek durumdaydılar. Tabii ki tüm bu birliklerin asla tam sayıda mevcut olmadıkları, hepsinin aynı anda tek bir yöne çevrilmesinin mümkün olmadığı ve bu dönemde gerek sayıları gerekse organizasyonları açısından çok geçmeden inişe geçecekleri zirveye ulaşmış oldukları yukarıda yazılanlardan yeterince ortaya çıkmaktadır.

Ertesi yüzyılın ortalarına doğru titiz ve Osmanlı meselesi hakkında iyi bilgi sahibi olan bir kişi, ordu ile birlikte giden daima büyük bir miktardaki nakliye eşya ve efradının dışında 220 bin kadar süvarinin mevcut olduğunu, ancak bu kadar kalabalık sayıdaki süvari birliğinin hareketleri ve geçimlerinin, çok geçmeden Avrupa'daki savaşlarda tecrübe edileceği üzere, zaten büyük zorluklara bağlı olduğu gözönüne alınırsa, yardımdan ziyade bir yük ve bir engel olduğunu belirtmektedir[288]. Zira bunlar Bulgaristan'ın, Tuna ülkelerinin ve Macaristan'ın dağlık, dar geçitler ve kolayca kabaran birçok sulardan oluşan arazilerinden ziyade –Sultan Süleyman seferleri sırasında bundan ne kadar çok çekmişti!– yalnızca açık arazilerde yararlı bir biçimde kullanılabildiklerinden ve diğer taraftan da sefer sırasında geçimlerini sağlamak hayli zor ve çoğu zaman ordunun tamamını sıkıntı, eksiklikler ve dü-

288 *Relazione di Constantinopoli nell' anno 1637*, Mspt. Inform. polit., Vol. XI. fol. 590; genelde Osmanlı ordusu ile birlikte giden barhana hakkında şöyle denmektedir: "Karışıklık aracı olmaktan başka bir şey değil; yararsız bir birlik, kıtlığı artırarak askerlerin sefaletini ziyadeleştirmekten başka bir şey yapmıyor".

zensizliklerden dolayı yok olmaya doğru sürüklemekte olduklarından yararsız oluyorlardı[289].

Ancak 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde Macar Husarlarının şahsında kendilerine lâyık rakipler bulmuş gibi görünen[290] bu muazzam sayıdaki hafif süvari birlikleri Osmanlılara oldukça uzun bir süre Hristiyan ordularının hantal süvari birlikleri karşısında kesin bir üstünlük sağladı, fakat yine de çok erken zamanlarda başarılı bir savaş yönetimi için iyi düzenlenmiş piyadelerin vazgeçilmez olduğunun farkına varıldı. İmparatorluğun kalıcı fetihlerle genişlemesine ve şanları ile silahlarının kazandığı onura çok önem veren tüm Osmanlı padişahlarının, diğer taraftan kendileri ve güçleri için getirdikleri tehlikelerin farkına varmış olmalarına rağmen, bilhassa yeniçeri ocaklarının oluşturulmasına ve muhafazasına bu kadar ilgi göstermelerinin en önemli sebebi bu idi.

Bu husus, bizi, Osmanlı askerî teşkilatının oluşumu ve çöküşü dünya tarihi açısından yüzyılları kapsayan en olağandışı unsuruna götürür.

D. Kapıkulu Piyadeleri: Yeniçeriler

Osmanlı ordusunda süvari birliklerinin yanında ne ulûfeli ne de ulûfesiz piyade birlikleri kalıcı bir geçerlilik ve yüksek bir önem kazanabilmişti. Orhan Gazi zamanlarında, 1330 yılı dolaylarında en eski Türk yaya veya piyade birliklerini –bu isimler daha sonra yeniçeriler arasında yaşamaya devam edecekti– timar sistemine dahil ederek, kalıcı bir düzenleme getirmeye yönelik ilk çaba, bu birliklerin özlerindeki zapt u rapt kabul etmez hâlleri ve yetersizliği yüzünden başarısız oldu. Bu birlikler –Hoca Sadeddin'e göre Orhan Gazi de çok geçmeden bunu anlamak zorunda kalacaktı– ne savaşta ne de barışta kullanılacak gibiydiler[291].

Aynı şekilde daha sonra, genelde timarlı sipahilerin oğullarından oluşan vergiden muaf müsellemleri daimî bir piyade birliği hâline getirme teşebbüsü de başarısız olacaktı. Çok geçmeden bunlar tıpkı yayalar, voynuklar ve benzeri birlikler gibi, daimî orduya ait olmayıp ancak savaş zamanlarında ulûfeli veya ulûfesiz olarak yalnızca ordugâhın hazırlanması ve güvence altına alın-

---

289 Bu hususları bilhassa Navagero, daha 1533'te (*Relatione*, s. 64) belirtmekte ve şöyle demektedir: "Evden uzakta bu kadar insanı atlarla taşımak, düşmanlar erzağı yaktığında, onlarla hiç karşılaşmadan ordunun kendi kendini yok etmesi anlamına gelir".

290 Karşılaştırma için bk. bu eserin II. cildi.

291 Bu eserin I. cildi.

ması; ordu yollarının açılması ve muhafazası; eşyaların, arabaların ve yük hayvanlarının sorumluluğu, vs. gibi basit ordu ve ordugâh hizmetleri için kullanılan düzensiz bir birlik hâline geldiler[292].

Tüm bu birlikler, çok geçmeden içinde eriyip gittikleri azeblerle birlikte düzensiz Osmanlı piyade birliklerini oluşturuyordu. Müsellemlerden meydana gelen ve isimlerini beylerinden birine borçlu oldukları söylenen azebler, önceleri ordunun yük kafilesi olarak kabul ediliyorlardı. Orhan Gazi, onların daha iyi teşkilatlanması için de çaba göstermiş ama göründüğü kadarıyla istediği başarıyı elde edememişti[293]. Yalnızca Türklerden oluşan bu piyade birliklerini daimî ordunun ayrılmaz bir parçası hâline getirme teşebbüslerinin tamamı, gelecekte de başarısız oldu. Yalnızca savaş zamanlarında ulûfe alan ve hizmet veren, çağrı üzerine toplanan gönüllü bir birlik olarak kaldılar.

Bu amaçla İstanbul'un fethinden sonra buraya, birisi Asya ve birisi de Avrupa için olmak üzere, Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin konaklarında iki büyük kayıt bürosu açılmıştı. Piyade birliklerine ihtiyaç duyulduğunda buralara asılan iki sancak, kayıtların başladığına dair bir işaretti. Başvuran genç bekâr erkekler hemen kayıt defterlerine yazılırlardı ve başkente geliş masraflarının yanısıra kendilerine günlük dört akçeden hesaplanarak üç aylık ulûfeleri de peşinen verilirdi. Daha sonra her birinin başında birliğinin sadâkatinden ve davranışlarından sorumlu olan bir komutanın bulunduğu 100 kişilik birliklere ayrılırlardı. Çoğunlukla bilhassa deniz korsanlığı yapan güneydeki sahil kesimlerden gelen Anadolulu Türklerden oluşan birliklerin toplam sayısı ortalama olarak 40 bin kadardı[294].

Sayılarını daha da yükseltmek kolay olurdu, fakat bundan kasıtlı olarak kaçınılıyordu, zira Busbecq'in de dediği gibi, bu gibi gönüllü olarak biraraya getirilen birliklerden Osmanlı bakış açısına göre çok fazla şeyler beklen-

292 Örneğin Paul Jovius, *aynı eser*, s. 111'de şöyle der: "İstihkâm, kaleler ve siperler inşa edenler vardır, onların ücreti günlük beş akçedir... Yayalar Türktür, kendi harcamalarıyla savaşırlar, bunlar tüm vergilerden muaftırlar; müsellemlerle birlikte yolları açarlar".

293 Bu eserin I. cildi.

294 Sansovino, fol. 17'de Menavino azeblerin yoklamasını bu şekilde anlatmaktadır: "(Anadolu'nun) kadıaskeri binasının kapısı üstüne bir bayrak asar ve bu gençler geldiğinde onları hoş bir şekilde karşılar, hepsini kaydeder, günlük dört akçe olarak üç aylık öder, ayrıca, yaptıkları yolculukların masraflarını da öder; Rumeli kadıaskeri de benzer işlem yapar".

miyordu[295]. Gerçekten de zor dizginlenebilen bu kaba, disiplinsiz ve yalnızca uzun bir mızrak, yay, ok ve kısa bir kılıçla silahlanmış birliklerle fazla şey yapılamıyordu.

Genelde düşman süvarilerinin atlarını mızraklarla delmek üzere yetiştirildikleri savaş alanında[296] azebler, daima yeniçerilerin öncüleri olarak kullanıldılar. Yolu açmak ve hücum sırasında âdeta bir köprü görevi yapmak üzere, önce binlercesinin cansız bedeni hendekleri doldurmak zorunda kalıyordu[297]. Bunun dışında fethedilen şehirlerde yeniçerilerle birlikte muhafız kıtaları olarak kullanılıyorlardı. Fakat azebler daima açık yerlerin nöbet görevini üstlenirlerken, yeniçerilere kalelerin muhafazası veriliyordu[298]. Bu husus tabii ki zaman zaman her iki taraf arasında husumetlere yol açıyordu ve bu yüzden azeblerin yeniçeriler ile birlikte görev yaptıkları yerlerde, azeblerin cüretkârlığından korumak için, yeniçerilerin sayısı daima daha yüksek tutulurdu[299].

Azebler, sefer bittikten hemen sonra terhis ediliyorlardı[300] ve zamanla etkin savaş hizmetinden gitgide uzaklaştırıldılar. Daha sonraki zamanlarda artık yalnızca siperler kazmak ve bilhassa Rodos'un fethinden sonra Anadolu sularında cüretkâr deniz korsanları olarak ortaya çıktıkları andan itibaren daha

---

295 Busbecq, *De re militari.*, s. 432: "Askere katılan, sefere çıkacak olan kişi uzaktan kendini Türklerin hükümdarına sunar, adını verir, Türklerin katında önemsiz değere sahiptir; o asker bedel olarak hükümdarından sonsuza kadar maaş almayı hakeder".

296 Menavino, *aynı eser*: "Onların büyük bir bölümü yoldan çıkmış insanlardır ve o ülkelerin beyleri kalmadığından kötülük yapmaktan hiç geri durmayacaklardır". Ayrıca Sansovino, fol. 38'de Georgieviç: "onlar savaşlarda düşmanların atlarını öldürürler".

297 Sansovino, *A Soldati cet.*, fol. 503: "Efendi onları bozucular olarak kullanır ve binlercesi ölse de aldırış etmez, karadaki savaşlarda yeniçerilere köprü yapmak için bedenleriyle çukurları doldururlar. Günümüzde sayıları daha fazladır ama Türk onlara fazla değer vermez, bu yüzden ücretleri diğerlerine göre daha azdır".

298 Cantacuscino, *Commentari,* s. 155 ve ona göre Sansovino, *aynı eser*, s. 503: "Onlar kentin muhafızları olarak da görev yaparlar, yani kapılarda ve diğer garnizonlarda, ama yeniçeriler kaleleri korurlar".

299 Cantacuscino, s. 156: "Bu yüzden eğer azebler, yeniçerilerden daha az sayıda olsalar, kuşkusuz birarada barış içinde yaşayamazlar".

300 Sansovino, s. 38'de Georgieviç: "Savaş bitince artık ücret almıyorlar ve hepsi Türk çocukları". – 16. yüzyıl sonlarında Kayser Maksimilyan'e Osmanlı askerî teşkilatı hakkında bilgi veren Dubrovnikli, şunları söyleyerek, bu hususla ilgili farklılık göstermektedir: "Azebler, Hristiyan, Türk ya da başka bir ulustan olabilirler". Reussner, *Oratt. Turc.,* Vol. IV, P. I, 111.

ziyade donanma hizmetinde kullanıldılar[301]. Genelde III. Murad zamanında yaklaşık 4 bin kadar azeb, kadırgalarda kürekçi olarak veya günlük 5 akçe ücret karşılığında tersanelerde işçi olarak çalışıyorlardı[302]. Osmanlı denizciliğinden bahsederken onlara geri döneceğiz.

Neticede bu yerel Osmanlı piyade birliklerinin kullanışsızlığı ve kötü ruhu, olağanüstü bir disiplinle yetiştirilen yeniçeri ocağının kökeninin en önemli sebeplerinden biri idi. Yeniçeri ocağı oluşturulduktan sonra ise, sonunda bu ocağı muhafaza etmek için varlığının doğasından ve konumunun şartlarından kendiliğinden oluşan en aşırı sonuçların da kabul edilmesi kaçınılmaz oldu. Uzun süre dünyayı ve hatta kendi efendilerini bile titreten bu eşsiz silahlı topluluğun oluşumunun, olağanüstü gücünün ve nihayet çöküşünün sırrı burada yatıyordu.

Yeniçerilerin oluşumundan daha önce de bahsetmiştik[303]; bu yüzden burada yalnızca daha sonraki teşkilatlanmalarının en önemli anlarını ve Osmanlı gücünün zayıflaması ile sürekli bir etkileşim içinde olan gitgide yozlaşmalarının sebeplerini ele alacağız. Bunun için yeniçeri ocağının oluşumunu ve ocağa asker alımlarını biraz daha yakından izleyeceğiz. Bu bizi kendiliğinden Osmanlı İmparatorluğu'nun içyaşamının en olağanüstü tezahürüne, genç Hristiyan kölelerin sarayda, devlet teşkilatında ve orduda hizmet etmek üzere yetiştirilmelerine götürecekti.

Bu, iki türde yapılıyordu: Enderûn'un içoğlanları odalarında ve yeniçerilerin asıl fidanlığı olan acemi ocaklarında. Burada bilhassa ikincisini inceleyecek olsak bile, içoğlanları da onlarla öyle yakın bir ilişki içindeydiler ki meseleyi anlamak için onları da yakından ele almakta fayda vardır.

Sultanın Edirne Sarayı'na, İstanbul'da Eski ve Yeni Saray'a ve Galata Sarayı'na dağıtılmış olan içoğlanları odalarının başlıca görevi, kısmen savaş ganimeti kısmen de devlet erkânı tarafından hediye olarak getirilen Hristiyan çocukları barındırmaktı. Zira paşaların böyle bir hediye ile sultanın gönlünü kazanmadan tahta yaklaşmaya cesaret edemedikleri zamanlar oluyordu.

301 Cantacuscino, s. 156: "Deniz savaşlarında başarılı bulunurlar".

302 Albèri II, 316'da *Breve Relatione* (1575) ve Lorenzo Bernardo (1592); *aynı eser*, s. 335. – Floriani'ye atfedilen 1580 tarihli elçilik raporunda ulûfeli azeblerin sayısı yalnızca 2 bin olarak belirtilmekte olup, her birine aylık 4 Venedik altını ödeme yapılıyordu. Mspt. Inform. polit., Vol. XVII. fol. 205.

303 Bu eserin I. Cildi, s. 127.

Böylece her yıl, özellikle de bir seferin başarılı bir şekilde neticelenmesinden sonra, içoğlanları odaları Hristiyanlığın bütün ülkelerinden gelen genç insanlarla doluyordu. Asla durmayan Osmanlı savaşına en fazla maruz kalan en yakındaki yerler, bilhassa Macaristan ile Erdel, Lehistan, Bohemya, Alman ve İtalyan sınır boyları, sonra bilhassa Kuzey Afrika sahillerinde denizlerdeki etkinliklerden dolayı İspanya, daha az olmak üzere, iyi zamanlarda Divân-ı Hümâyûn ile dostâne ilişkileri sayesinde bu utanca karşı güvence altında olan Fransa ve nihayet daha uzaktaki Rusya, Gürcistan, Çerkes toprakları, vs. gibi ülkeler bu bedeli ödemek zorunda kalıyorlardı. Tamamen ilhak edilmiş ülkeler olan özellikle Bulgaristan, Slovenya, bilhassa Arnavutluk ve Yunanistan ise hâliyle sürekli olarak ve en büyük miktarda kendi paylarını yerine getiriyorlardı[304].

Tüm oğlanlara, varışlarından hemen sonra, o dönemlerde bilhassa Bursa'da ve Selanik'te üretilen kaba yün veya pamuklu kumaştan elbiseler giydiriliyordu ve bu çocuklar aynı zamanda birer yetiştirme yurdu olan adı geçen dört saraya dağıtılıyorlardı. Mesela padişahın İstanbul'daki sarayında beş içoğlanı odası ve bunların da yine farklı tertip ve nizamları vardı.

Birinci oda, yalnızca altı ilâ on dört yaş arasında, burada sabahtan akşama kadar Türkçe, Arapça, Farsça ders alan ve Kur'an öğrenen çocuklar içindi. Öğretmenleri, çoğunlukla Anadolu'dan ve Karaman'dan gelen, bu zorlu hizmeti günlük 8 akçe gibi düşük bir ücret karşılığında dört beş yıl yürüttükten sonra kadılığa getirilen genç hukukçulardı. Beden eğitiminde bilhassa okçuluğa önem veriliyordu. Yine de en deneyimli öğretmenlerin yönetiminde herşey öğrencilerin yaşına ve gücüne uygun hâle getiriliyordu. Kendilerine önce küçük, sonra daha büyük ve nihayet belli bir beceriyi edinmelerini müteakip savaşta kullanılan gerçek silahlar veriliyordu[305].

Ak hadımlar tarafından uygulanan disiplin ve düzen çok ağırdı ama insanlık dışı değildi. Eğitim düzeyi yüksek Hristiyan ülkelerinde o dönemlerde, hatta bugün bile zaman zaman faydalı oldukları düşünülen pedagojik terbiye araçları olan sopaları, zincirleri, karanlık hücreleri ve sadece su ve ekmekle kötü yatak-

---

304 Bu hususta en kesin ve en detaylı konuşan: Navagero, *Relatione* (1553), s. 42 ve devamı. Bu oğlanlar arasında "az sayıda Fransız, çok sayıda Arnavut" bulunduğunu bilhassa vurgulamaktadır.

305 Sansovino, s. 30'da Georgieviç: "Önce, güçlerine göre, daha hafif yay, sonra güçlendikçe ve beceri kazandıkça daha ağır ve daha büyük yay verilir, ta ki savaşta kullanılanı verilinceye kadar".

ları bu barbarlar tanımazlardı. Bu kölelerden sakat değil insan yetiştirmek istiyorlardı. Tek ceza falaka idi ve bunun bile ancak çok sınırlı olarak kullanılmasına izin vardı. Bir oğlanın günde ancak bir defa, o da en fazla 10 hafif sopa vuruşu ile cezalandırılabileceğine dair bir düzenleme vardı ve göründüğü kadarıyla bu düzenlemeye sıkıca uyuluyordu. Öğretmenlerden biri bu düzenlemenin dışında çıktığında, bedelini elini kaybederek ödemek zorunda kalırdı. En iyi ihtimalle sultan tarafından makamını ve maaşını kaybederek affedilirdi[306].

Osmanlı eğitimcileri buna karşılık, bu genç insanlara çocukluklarından itibaren Osmanlı devlet sisteminin tamamında var olan ve iyi zamanlarında imparatorluğun en önemli dayanaklarından biri olan itaatin anlamını özel bir pedagojik terör estirmek zorunda kalmadan öğretme sanatında ustaydılar.

İkinci içoğlanları odasında disiplin ve öğretim aynı idi, fakat çok daha yüksek seviyede. Bu odaya, küçük olan diğer odadan ayırmak üzere Büyük Oda denirdi. Gençler, sünnet olduktan sonra, 15 yaşından itibaren erişkin olana kadar burada kalırlardı. Kaderleri ve meslekleri burada belli olurdu. Becerileri, bilgileri ve yeteneklerinin ne yönde, saray hizmetine mi, devlet yönetimine mi, yoksa orduya mı, daha uygun olduğuna göre diğer üç odaya gönderiliyorlardı.

Zeki ve bedensel açıdan uygun olanlar, Enderûn'da hizmet vermek üzere seçilirlerdi ve kilercibaşının gözetimi altında sürekli olarak 300-400 içoğlanının saray hizmetinin çeşitli bölümlerinde çalıştırılmak üzere yetiştirildiği Kiler Odası'na gönderilirlerdi. Koşu, güreş ve beden eğitimi, okçuluğun yanısıra dersin en önemli konuları idi.

Zihinsel becerilerinden dolayı dördüncü odaya, hazinedarbaşının yönetimi altında devlet teşkilatı, yani bilhassa maliye ve muhasebe konularında yetiştirildikleri Hazine Odası'na gönderilenlerin sayısı daha azdı. Burada genelde, bilhassa ellerine ve dillerine hâkim olma faziletleri konusunda da yetiştirilen en fazla 60-70 genç insan bulunurdu[307].

---

306 Menavino, *aynı eser*, s. 5: "Bu öğretmenler Büyük Efendi'nin adına olan talimatla öğrencileri günde birden fazla kere dövemezlerdi ve ince sopayla en çok on kez vurabilirlerdi; eğer öğretmen Büyük Efendi'nin iradesine aykırı olarak daha fazla döverse onun eli kesilebilirdi ve eğer lütuf gösterilip affedilirse, her tür geliri kesilerek saray dışına çıkarılır".

307 Navagero, s. 44 onlar hakkında şöyle demektedir: "Onlar, ellerini gizli tutarlar, ne de herhangi bir işaret yapmaya cesaret ederler ve aralarında konuşmazlar, hazinedarbaşı 'falanca şeyi siz falancalar alın'demedikçe. Hemen itaat ederler".

En büyük teveccühü görenler ise sultanın içoğlanları olarak beşinci odada, yani Hasoda'da yer alan her yönden olağanüstü gençlerdi. Zira burası sarayda ve devlette en yüksek mevkiilere açılan kapı idi. Veziriazamların çoğu, örneğin İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa, bu yoldan geçmişlerdi. Tabii ki, odacıbaşının emri altında bizzat sultanın yanında hizmet veren bu içoğlanlarının sayısı her defasında çok düşüktü. Sayıları asla 25-30'u geçmezdi ve aralarından daha büyük onurlar için seçilen üçü yine daha yüksek rütbelere sahiptiler: Padişahın silahlarını taşıyan silahdar; üstlüğünü taşıyan çuhadar ve altın bir ibrik içinde padişahın içme suyunu veya abdest almak için kullandığı suyu taşıyan ibrikdar[308].

Bu içoğlanlarının en önemli görevlerinden biri ise nöbetleşe gece yarısına kadar iki ve sabaha kadar iki kişi olmak üzere, her gece toplam dört kişi olarak padişahın yatak ucunda nöbet tutmaktı. Ulûfeleri ve giysileri de daha yüksek olan mevkiilerine uygundu. Zira ilk dört odanın içoğlanları günde yalnızca 8 akçe ulûfe alırken ve ancak dördüncü oda mensupları bilhassa 100-150 Venedik altını tutarında kıymetli bir başlık olmak üzere daha iyi giysilerle kendilerini gösterirlerken, beşinci odanın içoğlanları günde 30 akçe alır ve 150-200 Venedik altını değerinde kuşaklarla Şam kumaşından, kadifeden ve altın işlemeli kumaştan görkemli kaftanlar giyerlerdi.

Padişahın sarayındaki bu beş odaya gönderilen içoğlanlarının büyük bir bölümü, âdeta bir hazırlık okulu ve rütbe olarak daha düşük durumdaki yukarıda adı geçen diğer üç saraydan geliyorlardı. Burada yetiştirilen içoğlanlarının ulûfeleri yaşlarına göre günde 1 ilâ 4 akçe arasında idi[309]. Her iki yılda bir, saraylardan sorumlu kapıağası bir yoklama yapardı. Ergenlik çağına gelen, yani yaklaşık 18 yaşında olan ve orduda hizmet yapmaları uygun bulunan gençler, günlük 10-12 akçe ulûfe ile hemen kapıkulu ocaklarının çeşitli bölüklerine gönderiliyorlardı. Bedensel açıdan güzel, edep ve terbiyede üstün olan oğlanlar veya bilim eğitimi açısından çok yüksek bir zihinsel yetenek ve büyük gelişmeler gösterenler ise padişahın sarayına alınırlardı[310]. Yine her iki yılda bir ya-

308 Navagero, s. 45 böyle demektedir. Cantacuscino, s. 106, imtiyazlı bir diğer içoğlanı olarak padişahın yayını taşıyan oğlandan bahsetmektedir.

309 Menavino, *aynı eser*, s. 5.

310 Navagero, s. 43: "Beden ve huy bakımından daha güzel gözükenler ve edebiyatta daha başarılı olanlar, ya da, iyi talih onları yönlerdiğinde, onları saraylardan çekip alır, majestelerinin kendi sarayına koyar".

pılan bir yoklama neticesinde, en geç 24-25 yaşına geldiklerinde, çırağ edilene kadar sarayda kalırlardı.

Yoklama, padişahın şahsî katılımı ile büyük bir tören havasında gerçekleştiriliyordu. Önce ilk iki odanın, Küçük ve Büyük Oda'nın yetenekli oğlanlarının daha yüksek olan diğer üç odaya terfileri yapılırdı. Bunun üzerine çırağ edilenler, yani daha yüksek mevkiilere terfi ettirilenler, padişahın odasının yakınında bulunan bir meydanda toplanırlardı. Kapıağasının padişahın yaşamı için dua eden kullarının saraydan çıkma zamanının geldiğine dair işareti üzerine, padişahın kendisi gelirdi ve çırağ edilecek olanların biatlarını kabul etmek için buraya serilen bir halının ortasında duran tahtına otururdu. Gençler, teker teker padişahın huzuruna gelip minnettarlıklarını ve saygılarını kaftanı ile ayağını öperek bildirirlerdi. Padişahın babacan bir konuşması ile tören sona ererdi. Bu konuşma sırasında onları görevlerini sâdık bir biçimde yerine getirmeleri ve güzel davranışlar sergilemeleri hususunda uyarmanın yanısıra –Menavino'nun anlattıklarına göre– sarayda kaldıkları süre zarfında olağandışı bir şey farkettiklerinde bunu sır olarak saklamaları hususunda ayrıca uyarıyordu[311].

Büyük bir sevinç içinde ve emri üzerine her birine ayrıca zengin bir hediye verdiren –değerli bir kaftan, 300 Venedik altını değerinde altın ve kıymetli taşlar'la süslenmiş tokalı bir sorguç, muhteşem bir at ve içinde 1.000 akçe bulunan bir kese– padişahları için ettikleri dualardan sonra, yeni görevlerine başlıyorlardı. İlk iki odadan doğruca kapıkulu ocaklarına alınan 18 yaşını doldurmuş gençler, 15-20 akçe ulûfe alıyorlardı. Üçüncü ve dördüncü odalardan kapıkulu ocaklarına alınanlara ise 20-28 akçe verilirken, saray hizmetinde kalanlar 40 akçeye kadar ulûfe ile çaşnigir veya müteferrika oluyorlardı. Hasoda'dan çıkanların ulûfeleri ise çok daha yüksekti ki, seçilen üç oğlandan yalnızca birinin imrahorbaşılığına ve sayıları yalnızca dördü bulan kapıcıbaşılığa getirilmesi gelenektendi; böylece Osmanlı memur hiyerarşisinin zirvesine giden yol açılmış oluyordu[312].

Padişahın içoğlanları odalarında daha yüksek devlet görevleri için yetiştirilen genç Hristiyan kulların durumu bu idi.

311 Menavino, *aynı eser*, s. 7: "Sarayda kötü bir şey gördüklerinde onu açığa çıkarmamaları, tersine, saklı tutmaları için onları özellikle uyarır". Navagero, s. 43, 46; Cantacuscino, s. 104–106.

312 Navagero, s. 43, 46; Menavino, s. 7; Cantacuscino, s. 104–106.

Amacına tamamen uygun olan bu Osmanlı yetiştirme sisteminin, aynı dönemde yaşamış Hristiyan araştırmacıların bile saygılarını ve hayranlıklarını bildirdikleri iki önemli avantajı olduğu inkâr edilemez: Bu, bir taraftan genç insanların belirli bir amaca yönelik olarak yetiştirilmelerine gösterilen çaba ve titizlik, diğer taraftan da edinecekleri meslekleri seçerken, bedensel ve zihinsel özelliklerinin ciddi ve sağduyulu bir biçimde incelenmesi. Kendi alanlarında mümkün olduğunca mükemmel insanların makamlara gelmeleri –ki bu Osmanlı'da devlet kuralı idi– ve herkesin bütünün yararı için doğru yerde ve doğru şekilde kullanılması isteniyordu.

Osmanlı siyasetçilerinin gözünde, genel olarak çok yüksek tutulan, Hristiyan devletlerinden bile çok daha büyük bir değer verilen insan varlığının kıymeti bu idi. Mesela bu konularda çok sağduyulu olan Busbecq, şöyle diyordu: "Bu açıdan geleneklerimizin Türklerin alışkanlıklarından çok farklı olduğuna birçok kez esef ettim. Davranış tarzlarını kıskanıyorum. Zira ellerine olağanüstü bir insan geçirdiklerinde buna değerli bir şeymiş gibi sevinmek ve bilhassa savaş hizmeti için uygun görüldüğü takdirde eğitiminde hiçbir çabadan ve zahmetten kaçınmamak, Türklere özgü bir davranıştır. Bizde ise durum tamamen farklı. Güzel bir köpek, olağanüstü bir şahin veya muhteşem bir at aldığımızda seviniriz ve onu en mükemmel şekilde yetiştirmek için herşeyi yaparız. Olağanüstü yetenekte bir insan için bu kadar çaba göstermeyiz; eğitimi ile pek ilgilenmeyiz; iyi yetiştirilmiş bir at, iyi terbiye edilmiş bir köpek ve iyi eğitilmiş bir şahin bize çok büyük zevk verir ve birçok yararı olabilir; oysa insan, doğası gereği diğer canlıların ne kadar fevkinde ise, Türkler de iyi eğitimli ve iyi yetişmiş bir insan evladına o denli sevinmektedirler".

Ayrıca, zihninin veya bedeninin doğası kendisini hangi meslek için şekillendirmişse onu oraya tayin edebilmek için, bu genç insanların meslek seçimlerinde gösterilen sağduyuyu ve ince yargıyı övüyordu. Birçok kez şaşkınlıkla, kısa bir süre öncesine kadar Macaristan'da, Hırvatistan'da ve Almanya'da aşçıların ve meyhanecilerin yanında hizmet gören veya keşiş cübbesi ile dolaşan genç insanların Osmanlı eğitimi ve disiplini altında yalnızca becerikli birer asker değil soylu silah sanatında bizzat olağanüstü ustalar hâline geldiklerini görmüştü[313]. Zira devlet hizmetinin daha yüksek mevkiileri için içoğlanları odalarında verilen eğitim, belki daha da büyük bir katılıkla, yeniçerilerin menşei

313 Busbecq, *De re militari* (Askerliğe Dair), s. 436: "Öte yandan, bunlardan biri belli bir ayrım ve yargı olmaksızın kabul edilmez; önce her birinin beden ve ruh sağlamlığı in-

olan acemioğlanları ocaklarının da ait olduğu daha düşük mekânlarda da uygulanıyordu. Bu ocak aslında neredeyse yeniçeri ocağı kadar eski, ama tıpkı onun gibi, zamanla biçim değiştiren ve daha kesin olarak yapılandırılan bir askerî eğitim kurumu idi.

İlk yeniçeriler, daha önce de belirttiğimiz gibi[314], anne babalarının elinden zorla alınan ve İslâm'a döndürülen 1.000 kadar Hristiyan oğlandı. Ocak daha sonra genellikle, bilhassa Sultan I. Murad zamanında 1362 yılı dolaylarında ünlü Karamanlı hukukçu Kara Rüstem'in çabaları ile yapılan düzenlemelere göre, ganimetin şeriatın öngördüğü gibi beşte birinin (pençik) padişahın ordusuna bırakılmak zorunda olunmasından hareketle genç Hristiyan savaş esirlerinden oluşturulmaya başlandı[315]. Daha önce de gördüğümüz gibi, hiçbir sefer, hiçbir fetih, esirlerin en iyi kısmı yeniçeri ocaklarına aktarılmadan geçmedi.

Gençler henüz savaş hizmeti verecek durumda değilseler, bilhassa Halkondil tarafından detaylı olarak tarif edildiği üzere daha Sultan II. Murad zamanında yeniçeri ocağının 6 ilâ 10 bin arası yeniçeriden oluştuğu dönemde, bu oğlanları Osmanlı dilini ve disiplinini öğrenmeleri için Anadolu'da iki-üç yıllığına Türk ustaların yanına vermek gelenek hâline gelmişti. Daha sonra 2 ilâ 3 binlik gruplar hâlinde Gelibolu'daki tersanelerde ağır işlere alıştırılıp nihayet yeniçeri yapılıyorlardı[316]. İtalyanların "giannizzerotti, giovani soldati veya giovane nuove e rozze" dedikleri acemioğlanlarının asıl kökeni bu idi.

Belirli zamanlarda ilhak edilmiş topraklarda devşirme usûlüyle zorla Hristiyan çocuklarını toplamak o dönemlerde henüz yoktu. En azından Halkondil'in bundan haberi yoktu. Ayrıca bunun ilk kez ne zaman uygulandığı da kesin olarak bilinmemektedir. Neticede bu bir mecburiyetin gereği idi. Zira sürekli savaşlardan dolayı yeniçeri saflarında açılan boşlukları doldurmak için, genç ve çoğunlukla henüz silah kullanmaya alışık olmayan savaş ganimetleri zamanla yetmemeye başladı. Ayrıca bunların katılımı yeniçeri ocağının son derece bozulmasına da yol açıyordu.

---

celenir, kaydedileceği yerin kollanıp gözetilmesi açısından. Orada Türk disiplin ve eğitim ilkesinin gücüne hayran oldum".

314 Cilt I.

315 Cilt I.

316 Chalkokondylas, L. V, 122, Paris baskısı. Burada Murad'ın yalnızca yeniçerileri yetiştirmek üzere Anadolu'ya gönderdiğini söylemektedir.

Öyleyse bu musibeti ortadan kaldırmak ve teşkilatın geleceğini güvence altına almak için bir çare bulmak gerekiyordu. Daha Fatih Sultan Mehmed döneminde defalarca uygulanan ama göründüğü kadarıyla ancak Yavuz Sultan Selim döneminde daha kesin kaidelere rapt edilen devşirme, yani Hristiyan oğlanlarının zorla ocağa alınması usûlünün resmen uygulanmaya başlanmasının esas sebebi bu oldu. Kesin olan, Fatih Sultan Mehmed'in bozulmaya yüz tutmuş gibi görünen yeniçeri ocağını, başa geçtikten hemen sonra, avcı birliklerinden, şahincilerinden ve sekbanlarından 7 bin kişiyi bir defada yeniçeri ocağına kaydettirerek tekrar düzenlemeye ve takviye etmeye çalıştığıydı ki, yeniçeri ocağının bazı bölüklerinin adı böylece daha sonra da sekban birliği olarak anılmaya devam etti[317].

Daha sonraları, bilhassa Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde geliştiği hâliyle acemi ocağı şu şekilde işliyordu: Her beş yılda bir –bu sayı muhtemelen haklı olarak ganimetin beşte biri olan pençik ile bağlantılı idi–, ilerleyen yıllarda ise daha sık olarak her dört, üç, iki yılda bir ve nihayet her sene, neticede ne zaman ihtiyaç görülürse bilhassa Arnavutluk ve Yunanistan ve daha sonra Macaristan başta olmak olmak üzere, çoğunlukla imparatorluğun Avrupa eyaletlerinde Hristiyan çocukların devşirilmesi emrediliyordu[318]. Bu devşirme vergisinden yalnızca mesela Galata, Rodos ve hatta

317 Chalkokondylas, L. VII, 200, Paris baskısı: Doğru bir tercümeye göre gerçekten de "yeniçeri" olarak adlandırılan yeniçerileri kastettiği, bağlamından anlaşılmaktadır. Bunlardan 36. orta daha sonra da "sekban" adını taşıyordu.

318 Cantacuscino, s. 123: "Beş yılda bir ve bazen de daha sıklıkla Sultan Selim, ayrıcalığı olanlar dışında, istediği eyalete köle göndermek âdetindeydi". Beş yılda bir yenilenen devşirme usûlü yalnızca kısa sürdü. Reussner, *aynı eser*, s. 110'da Kayser I. Maksimilyan zamanında yazan Dubrovnikli, "üç yılda bir yapılan" devşirmeden bahsediyordu. Navagero (1553), s. 48 ise gerekli görüldüğü zaman yapıldığını anlatmaktadır; Barbaro (1573), s. 320: "neredeyse her yıl"; Garzoni (1573), s. 396: "düzenli olarak her üç yılda bir, ama gerektiğinde iki yılda bir"; Jacopo Soranzo (1581), s. 245: "az ya da çok her dört yılda bir"; Lorenzo Bernardo (1592), s. 332: "her iki veya üç yılda bir ve sultan ne zaman isterse"; Floriani'ye atfedilen 1580 tarihli elçilik raporu, Mspt. Inform. polit., Vol. XVII. fol. 218: "her yıl"; Valieri, *Relatione* (1619), Mspt., *aynı eser*, Vol. XLVI, 123 yine "her üçüncü yıl". Busbecq, *De rei militari*, s. 432'de: "her yıl"; Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 170 ise "her dört yılda bir" demektedir ve nihayet Gerlach, *Tagebuch*, s. 34: "Acemioğlanları, her üç yılda bir Bulgarlardan, Rumlardan, Hırvatlardan, Macarlardan ve Türklerin arasında yaşayan tüm Hristiyanlardan toplanan Hristiyan çocuklardır". Bu yüzden Ranke, Osmanlılar hakkındaki taslağında (*Fürsten und Völker*, I, 8) bu Hristiyan çocuklarının yalnızca beş yılda bir devşirildiğini belirtirken, hususu tam anlamamıştır.

İstanbul gibi daha önce yaptıkları anlaşmalarla kendilerini güvence altına alanlar veya çok işlek yollar üzerinde bulunduklarından zaten birçok zahmete ve vergiye maruz kalan ve tâbi olan bazı imtiyazlı yerler muaftı[319].

Vergiye tâbi olup devşirme uygulamasının emredildiği her yere ocak ağalarından biri veya bu amaçla tayin edilen bir devşirme memuru –Yavuz Sultan Selim zamanında 200 kadar bu tür devşirme memuru olduğu söyleniyordu[320]– kâtipleri eşliğinde, emri altındaki vergi bölgelerine ait köylerin ve devşirilecek çocuk sayısının belirtildiği bir fermanla geliyordu. Söz konusu yerin kadısı, bunun üzerine vergiye tâbi tüm Hristiyan ailelerin kayıtlı olduğu defterleri hazır tutmak zorunda idi. Kadının yardımı ile tüm aile babaları oğullarının sayılarını bildirmek ve onları hemen başlayan seçim için hazır tutmak zorunda bırakılıyordu. Gizleme veya direnme ağır şekilde cezalandırılıyordu. Bu esnada tabii ki çoğunlukla Hristiyanların bizzat utanç verici bir biçimde ihaneti ile desteklenen korkutucu tedbirler de eksik olmazdı[321].

Başlangıçta –ki bu da muhtemelen pençik ile ilgili idi– yalnızca her beşinci oğlan devşirilirken, daha sonraları ne kadar sayıda oğlan gerekiyorsa o kadar çok devşiriliyor ve tabii ki önce en güzel ve işe en yarayanları alınıyordu. Ayrıca önceleri aynı ailenin birden fazla oğuları içinden yalnızca biri alınırdı, fakat daha sonraları iki veya üç oğlan bile alınır oldu, hatta muaf tutulmalarına rağmen ailenin tek oğlu bile alınmaya başladı[322]. Devşirilecek çocukların

---

319 Galatalılar, İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmed ile yaptıkları antlaşmaya istinaden devşirme usûlünden (pençik) muaf tutulmuşlardı. Bu antlaşmada şöyle denmektedir: "Yine, söylüyorum, yeniçeri yapmak için ne çocuk ne de genç toplansın". Paris Arşiv Kütüphanesi'nde bulunan bir elyazmasına göre ikinci ciltte aktarılmıştır. Aynı öncelik hakkını Rodos'ta teslim olurken Kanuni Sultan Süleyman nezdinde elde etmişti (1522). *Aynı eser*, s. 630. İstanbul'un bundan muaf olduğunu, Gerlach, s. 48'den biliyoruz. –İstanbul'da da devşirme usûlünün uygulandığına dikkat çeken Navagero, s. 49 muhtemelen yanılıyordu. Son olarak Garzoni, s. 396, şunları muaf olarak belirtmektedir: "Sadece birkaç kez olmak üzere, ana yollar üzerinde yer alan ve çok sayıda yolcunun uğradığı köyler, çünkü burada yaşayanlar, her konumdaki Türkler tarafından ve başka birçok yönetim zorlamasıyla yeterince tiranlık altında tutulurlar".

320 Sansovino, s. 8'de Menavino: "Bu kişileri toplama görevini yapan iki yüzden fazla maaşlı insan vardır".

321 Gerlach, s. 48: "Bazen Hristiyanlar birbirlerine ihanet ediyorlar; bazen zekice sorular, bazen de işkence ve zorla çocuklarının sayılarını söylemek zorunda bırakılıyorlar".

322 Tekerkek çocuklarının muaf olduğunu Garzoni, s. 396'da belirtmektedir. Gerlach, burada Venediklilerle uyumludur.

yaşları konusunda da farklı zamanlarda farklı ilkeler gözetiliyordu. İlk zamanlarda 6-7 yaş arasında çocuklar alınırken, daha sonra yalnızca 10-15 yaş arasında çocuklar devşirilmeye başlandı[323].

Bu tedbirdeki zorbalığın çok geçmeden baş gösteren birçok suistimalle daha da ağırlaşması kaçınılmazdı. Bu esnada meydana gelen insanlık dışı davranışlar haricinde, görevli memurlar bu işi yasadışı ihlallere ve utanç verici olduğu kadar, kazançlı bir para işine çevirdiler. Zengin insanların oğullarını büyük miktarlardaki para karşılığında kurtarmalarına izin vermeleri yetmiyormuş gibi, yetkili olduklarından çok daha fazla sayıda oğlan toplayıp, İstanbul'a geri gelmeden önce bunları kendi hesaplarına köle olarak satıyorlardı[324]. Bu yüzden bu vergi memurlarının makamlarının kapışılan birer makam olmasına şaşırmamalı idi. Bu makamlar, tıpkı her yerde olduğu gibi, çok geçmeden zengin bir adam olan en fazla verenin elinde kalıyorlardı. Zira parası olanlar oğullarını kurtarmak için 60, 70 duka ve daha fazlasını harcamaktan çekinmiyordu ve birçoğu, oğullarını böyle bir köleliğe maruz bırakmaktansa varlarını yoklarını vermeye hazırdılar[325].

Her zaman olduğu gibi, bu yüke de en ağır şekilde maruz kalan fakir ne yapıyordu? Bunlara tahammül mü ediyordu? Tabii ki hayır! Sıkıntı ve çaresizlik burada da insanı yaratıcı kılıyordu. Çocukları kurtarmanın bir yolu, onları zamanı gelmeden, daha 8, 9 veya 10 yaşlarındayken evlendirmekti, zira kanunlara göre yalnızca bekâr gençler devşiriliyordu. Oysa daha sonraları artık buna da bakılmıyordu. İstenen sayıyı doldurmak için,

---

323 Bundan bilhassa Trevisano (1554), s. 129'da bahsetmektedir: "Önceden olduğu gibi altı ya da yedi yaş değil, on ya da on iki yaş". Ayrıca Tiepolo (1576), s. 142. Navagero ve Garzoni, *aynı eser*.

324 Cantacuscino, s. 123: "Demek ki, bu çocukları toplamada ağır zorbalıklar yaparlar; arayıp bulmada, toplamakta ve hatta bırakmakta da, çünkü o eyalette her zaman emredilen sayının üstünde bir seçim yapıyorlar". Gerlach, s. 48: "Zengin Hristiyanlar çocuklarını para karşılığında kurtarıyor". Aynı şekilde s. 306.

325 Cantacuscino, s. 152: "Saraydakiler, haraççı ve kâtip görevlerini elde edebilmek için yakın takip uygulamalara girişirler. Onlar, yine, çocukları toplamak için belirlenen zamanda gitmeye çaba gösteriyorlar, haraççı, her sefer daha yüksek kudrete ve çok büyük yarara sahip, çünkü bazen öyle oluyor ki, zavallı bir Hristiyan, oğlundan yoksun kalmamak için dünyada sahip olduğu neyi varsa vermeye hazırdır". Oğlanları toplayan bu memurların makamlarının bilhassa çok övülen Sokollu Mehmed Paşa tarafından para karşılığında en fazla verene verildiğini Gerlach, *Tagebuch,* s. 306'da açıkça belirtmektedir.

20 yaşına veya 24 yaşına kadar bu gibi genç evlileri de ailelerinden ayırıyorlardı[326].

Bu sıkıntıyı atlatmanın iki yolu daha vardı: Ya görünüşte Müslüman oluyorlardı ya da varlarını yoklarını alıp kaçıyorlardı. Oysa birinci çare artık işe yaramıyordu, zira –ki bu, Osmanlı devlet sisteminin kendi içinde taşıdığı çelişkilerden dolayı çökmek zorunda kalacağının delili olmak üzere en dikkat çeken gerçeklerinden biridir– sonunda devşirme vergisinin uygulanacağı Hristiyanların kalmayacağı korkusu ile padişahın kendisi bu gibi Müslümanlığa geçişlere izin vermiyordu[327].

Kaçış ise genelde yalnızca örneğin Venedik topraklarına kolayca geçme fırsatı bulunan sahil boylarında ve sınır eyaletlerinde mümkündü. Mora ve Arnavutluk, bilhassa bu yüzden halkının nüfusunun büyük bir bölümünü kaybetti ve böylece büyük arazi parçaları ekilmeden kaldı ve buradaki timarların sonunda hiçbir değeri kalmadı. Ayrıca Divân-ı Hümâyûn ile Venedik arasında bu kaçakların kabul edilmesi sebebiyle sıkça ciddi anlaşmazlıklar meydana geldi[328].

İnsanlar, kaçamadıkları yerlerde ise öfkeleri kabararak, kimi zaman baskıcılarına ellerinde silahlarla karşı koymak gibi çaresiz bir teşebbüste bulunu-

326 Cantacuscino, s. 150: "Sonuçta yine, daha çocukken oğullarını evlendiren Türk'ün ülkelerinde oturan aynı Hristiyanlardır. İmparator hey beş yılda bir yeniçeri yapmak için çocukları toplatır". Daha detaylı olarak Gerlach, s. 306, 314. Ancak başka bir yerde, s. 80'de özellikle "insanların kimi zaman evliler de dahil, 20-24 yaşlarında erkekleri vermek zorunda olduklarını ve evlilerin eşlerinden ve çocuklarından ayrılmak zorunda kaldıklarını" belirtmektedir.

327 Tiepolo, s. 136, pençik hakkında şöyle demektedir: "Bu zorunlu hizmet, oğullarını kaybeden babalar için acı verici olduğu gibi, o hizmeti getiren Büyük Efendi için de yararlıdır. Bundan dolayıdır, onlar ne kadar Türk olmak istiyorlarsa Büyük Efendi de o kadar kaçınır onları Türk yapmaktan, çünkü zorunlu hizmeti sadece Hristiyan kentlerinde uygular".

328 Tiepolo, aynı yerde şöyle devam etmektedir: "O zavallılar tarafından paradan çok daha ağır şekilde hissedilen bu zorunlu hizmet yüzünden şehirlerde çok az insan kaldı; kıyıya yakın olanlar Türk İmparatorluğu'ndan kaçtığı için". O dönemde örneğin Arnavutların bir kısmı, Venediklilere ait Parga'ya kaçmıştı. Osmanlı İmparatorluğu, iade edilmelerini istedi ve Tiepolo, Venedik balyosu olarak, Sokollu Mehmed Paşa ile bu husustaki müzakereleri yürüttü; oysa geri dönmeye yanaşmıyorlardı; "işlenecek toprak sahibi olmamayı, oğullarını yitirerek toprak sahibi olmaya yeğleyerek". Ayrıca Mora hakkında da şöyle demektedir: "Ve en çok da Mora'da timarlar azaldı, çünkü bazı yerlerde insan sayısı fazla azalmazken bazı yerlerde ise sayıları o kadar düştü ki, toprağı işlemeye yetmiyordu".

yorlardı. Bu şekilde örneğin 1565'te devşirme kanunu yüzünden Arnavutluk'ta büyük bir ayaklanma meydana geldi. Halk, biraraya toplanıp devşirme memurlarını öldürdü. Ancak padişahın derhal İstanbul'dan buraya gönderdiği 500 yeniçeri, komşu sancakların birlikleri ile beraber isyan ateşini iyice yayılmadan kısa sürede söndürmeye yetti[329].

Diğer taraftan, baskı altındaki bu halkların hepsinde böyle bir utanca karşı davranışların her yerde aynı olmadığı kesin olarak kanıtlanmıştır. Bütün anneler, Anadolu'da Palormo Kasabası'ndaki –daha sonraları burada da devşirme usûlü ile çocuk toplanıyordu–, kendisini bizzat gören Gerlach'ın anlattıklarına göre, sürekli olarak herşeyi gören şahin gözlerle kendilerini izleyen kâfirlerin eline geçmesinler diye her gün çaresizlik içinde iki güzel oğlunu yanına alması için Tanrı'ya yalvaran fakir dul kadın gibi değildi[330].

Bu şarkî ülkelerin Hristiyan ahalisinin Bizans döneminden beri –bunu inkâr edemeyiz– içinde bulunduğu ahlakî ve maddî sefalet, bu zorlu durumları biraz olsun yumuşatıyordu. Kendileri bizzat savaş hizmetinden muaf olacakları için oğullarını severek ve gönüllü olarak teslim eden ebeveynler var olmakla kalmayıp[331], gençler de kimi zaman kendilerine ekmek, ulûfe ve güzel giysiler temin edecek ve büyük zenginlikler ve en yüksek onur makamlarına giden yolu açacak bir kulluğa özlem duyuyorlardı. Göründüğü kadarıyla, boyunlarına geçirilecek bağları hafifletmek için bu gibi vaatler de asla eksik olmuyordu. Yalnızca padişahın kulu olmak: Sürekli olarak gözlerinin önünde olan, ulaşmak istedikleri hedef bu idi[332]. Üstelik Venedik Balyosu Domenico

---

329 Arnavutların bu isyanı hakkında bilhassa Fransa'nın İstanbul Elçisi De Petremol'un 27 Eylül 1565'te IX. Charles'a gönderdiği raporunda bahsedilmektedir: "Burada sadece geçen günlerde Arnavutların, Büyük Sultanın yıllık haracı almak ve çocukların devşirilmesi için gönderdiği görevlilere karşı isyan etmeleri konuşuluyor. Bunlara karşı Büyük Sultan kapı kullarından V. Yeniçeri Bölüğü'nü, komşu sancak beylerinin garnizonuyla birlikte gönderdi". *Négociations*, II, 802.

330 Gerlach, s. 257.

331 Gerlach, s. 314: "Bu halklardan birçok anne baba, sırf savaştan kurtulsunlar diye bir veya iki oğlunu verecek kadar ahlaksızlar".

332 "Büyüklük ve rahatlık sağlayacağına ikna edip onları dinine sokarak, böyle bir ikna olmadığında da tiranlıkla zor kullanarak", vb. diyerek, bilhassa Barbaro, s. 315'te buna işaret etmektedir. Osmanlı tarihçisi Hoca Sadeddin de birinci ciltte bahsettiğimiz üzere aynı durumdan bahsetmektedir (III. Murad zamanında yazıyordu ve 1599 yılında öldü). Gerlach, s. 257, Rum oğlanlarının sarayın görkemine duydukları özlemi çok etkileyici bir biçimde anlatmaktadır: "Çocukları kadir-i mutlak padişahın kulları

Trevisano'nun 1554 tarihli olağanüstü resmî raporunda aşağıdaki sözleri okurken şaşırmak mı, acımak mı gerektiğine karar verilemiyor:

"Majestelerinin (sultanın) her Hristiyan tebaasının oğullarını acemioğlanı olarak vermek zorunda olmaları, önceleri annelerin ve babaların oğulları ellerinden alınmasın diye çeşitli çareler düşündükleri bu yük, şimdi sanki özel bir iltimas gibi görülmeye başlanmıştır (pare che sia riputata quasi un particolar favore). Bunun sebebi ya bu halkların birçok sebepten ötürü iyice fakirleşmiş oldukları için çocuklarının masraf yükünden kurtulmak istemeleri ya da herkesin artık yalnızca kendisini düşünmesi ve gerçek inanca artık eski saygıyı göstermesidir"[333].

Olayların ise 16. yüzyıl daha bitmeden nereye vardığı, en iyi en itibarlı Türklerin bile her yıl İstanbul'a getirilen ve kendi oğulları, yani Türklerin oğulları tamamen gözardı edilirken, hatta diğerlerine itaat etmek zorunda bırakılırken, zamanla sarayda ve devlette en iyi mevkiilere yükselen fakir Hristiyan çocuklarına dair bulundukları acı sitemlerden anlaşılabilmektedir[334]. Hatta sonunda işler öyle ileri götürüldü ki, Türkler sırf oğulları yeniçeri olsunlar diye, kendi oğullarının yerine devşirme olarak vermeleri için çocuklarını Hristiyanlara teslim ediyorlardı. Bu yüzden yeniçeri ocaklarının bozulmasının başlıca sebeplerinden biri, yeniçerilerin menşei olan ve sonunda Hristiyan çocuklarının sayısından daha fazla buraya bu şekilde kaçak olarak sokulan genç Türklerin bulunduğu acemi ocağının bozulması oldu[335]. Acemi ocağının diğer durumlarını ve yeniçeri müessesesini daha detaylı olarak ele aldığımızda tüm bu hususlara geri döneceğiz.

---

olmaya ve her gün (burada yanlışlıkla her yıl yazılmış) bir akçe veya daha fazla ulûfe almaya can atıyorlar. Böyle bir oğlan bize kiliseleri gezdirdi ve en kısa zamanda padişahın kulu olmak istediğini söyledi".

333 Trevisano, *Relatione*, s. 130.

334 Avusturya Elçisi Bay von Ungnad, 1576 yılında bir defasında vezirlerden birinin nezdinde her yıl Macaristan'dan ve Hırvatistan'dan İstanbul'a zorla getirilen Hristiyanların fazla olmasından yakınınca, Gerlach, s. 280'de dendiği gibi, vezir kendisine kuru bir şekilde şöyle cevap vermişti: "Bunun bize hiçbir yararı yok. Padişahın sarayına gelip, daha sonra büyük adamlar hâline gelen o kadar çok fakir köylü çocuğu geliyor ki buraya, kendi çocuklarımız geride kalıyor ve onlara tâbi olmak zorunda kalıyorlar".

335 Bu tuhaf olguya Lorenzo Bernardo (1592), s. 332'de bizzat dikkat çekmektedir: "Günümüzde bu acemioğlanlarının çoğu Türklerin çocuklarıdır. Türkler, kendileri de yarar sağlamak, masraflardan kurtulmak ve para kazanmak için oğullarını, haraçlarını ödemeleri için, Hristiyanlara veriyorlar".

Vergiye tâbi yerlerde devşirme seçimi tamamlandıktan sonra, toplanan oğlanlar hemen sünnet edilerek, kaba kumaştan bir elbise giydirilip İstanbul'a gönderiliyorlardı. Burada önce, padişaha geldiklerini bildiren yeniçeri ağası tarafından teslim alınıyorlardı. Daha sonra padişahın huzurunda önce zihinsel veya bedensel özelliklerinden dolayı daha yüksek şeyler veya doğrudan padişahın hizmeti için uygun görülenler seçiliyordu. Çoğunlukla genç Avrupalılardan çok daha az yetenekli ve daha az becerikli olduklarını düşündükleri için[336] nadiren Asyalılardan oluşan bu oğlanlar, hemen sarayın iç odalarına dağıtılıyorlardı. Bazılarını ise muhtemelen vezirler hizmetlerine alıyorlardı.

Kalanlar, bunun için özel olarak tayin edilmiş olup, onları yanlarında Türkçe'yi öğrendikleri ve çalışkanlığa, her türlü çalışmaya, hatta yokluklara da alıştırıldıkları zanaatkârlara veya çiftçilere vermekle görevli iki acemioğlanı ağasına teslim ediliyorlardı. Biri Rumeli, diğeri ise Anadolu'dan sorumlu olan bu iki ağa, bunun için herhangi bir ücret almamalarına rağmen, yine de kazançlı bir iş yapıyorlardı. Zira her yerde, bilhassa tarımda, iş gücü eksik olduğundan, çoğunlukla kaba birer oğlan olan bu Hristiyan çocuklar aranılan maldı. Bu yüzden her çiftçinin veya zanaatkârın kendisine bırakılan oğlan için yasal olarak acemioğlanları ağasına ödediği 25 akçe harcın dışında, bu beslemelerden mümkün olduğunca fazla sayıda alabilmek için daha fazlasını vermeye hazırdılar[337].

Devşirme oğlanlar bu şekilde yerlerine yerleştirildikten sonra, hepsi isimlerine, memleketlerine, yaşlarına ve muhtemelen özel işaretlerine göre, daha sonra kolayca bulunabilmelerini sağlamak amacıyla titiz bir şekilde kaydedilirlerdi. Bu şekilde bir iki yıl boyunca eğitildikten ve meşakkate dayanıklı hâle getirildikten sonra, ağalar kendilerine ait bölgelerde bir kez daha kamu hizmetleri için gerekli sayıda oğlanı İstanbul'a götürmek üzere kol geziyorlardı.

---

336 Garzoni, s. 396'da padişah sarayı için yapılan bu seçmeden bahsederek, şunu eklemektedir: "Kişiliğinin uygunluğu ve hoş dış görünüşleriyle Majesteleri'nin beğendiği kişiler sarayda kalırlar, ancak bu kişiler genelde Anadolulu değildirler, çünkü o ulusun Yunan ulusu (Rumelililer) kadar itibarı yoktur".

337 Busbecq, *De rei militia*, s. 433 ve Navagero, s. 49'da bu hususu birbirlerine neredeyse tamamen uyumlu bir biçimde anlatmaktadırlar. Navagero, yasal haraç konusunda daha kesindir: "Bu başlar (parası olmayan acemioğlanları ağası), adam başına 25 akçe ve gizli hediye karşığında acemioğlanlarını teslim ettikleri yurttaşın lütfuna sahiptirler, çünkü yurttaşlar, onları satın almış olmasalar da, onlardan köle olarak yararlanırlar".

Ancak seçim tamamen ağanın keyfine bırakıldığından, birçok zavallı oğlan karın tokluğunun dışında hiçbir şey almadığı bir çiftçinin yanında beş-altı yıl kalmak zorunda kalabiliyordu. Bu genç insanlar bu yüzden, kaderlerinin kıskanılacak bir tarafı olmasa da en azından günde iki üç akçe ulûfe aldıkları ve terfi etme fırsatı buldukları İstanbul'a severek dönüyorlardı[338].

Bununla birlikte hemen yeniçeri ocağına giremiyorlardı. Önce kendi ağalarının emri altında, 25-30 kişilik bölükler hâlinde yaşamak ve bilhassa kendi yemeklerini kendileri yapmak zorunda kaldıkları ve herkesin bunun için aldığı ulûfeden her ay belirli bir kısmını vermek zorunda olduğu bir kışlaya yerleştiriliyorlardı. Ayrıca ayakkabılarını da kendileri karşılamak zorundaydılar; yalnızca giysi olarak kendilerine her yıl Selanik'te üretilen kaba mavi bir kumaş ve mintanları için pamuklu bir kumaş verilirdi.

Her bir bölüğün başında, düzeni ve disiplini sağlamak ve bilhassa bölükler hâlinde başkent sokaklarından geçerlerken emrindeki acemioğlanlarının heyecanını dizginlemek üzere görevlendirilmiş, başında beyaz bir börkü olan –acemioğlanlarınkiler kırmızı veya sarı idi– ve elinde daima bir sopa ile gezen bir bölükbaşı bulunurdu[339]. Hâlbuki bu acemioğlanlara bu açıdan ve insanların genel kanısına göre kasıtlı olarak oldukça büyük serbestlikler sağlanıyordu.

Bu acemioğlanlar gerçekten de en haylaz ve en dizginlenemez güruh olarak kabul ediliyorlardı ve bu yüzden İstanbul'da onlardan yeniçerilerden çekindiklerinden bile fazla çekiniyorlardı. Zira her fırsatta onlardan çok çeken zavallı Hristiyanlar ve Yahudiler ile sürtüşmeye giriyorlardı[340]. Kimi zaman kalabalıklar hâlinde Hristiyan meyhanelerine girerek, yiyip içtikten sonra para ödemek yerine meyhaneciyi dövüyorlardı; şarap fıçılarını kırıyorlar ve yaptıklarından dolayı saçlarının tellerine dahi bir zarar gelmeden zaferle çekip gidiyorlardı. Hatta düşük bir ücret karşılığında başkaları adına düşmanlarından acı bir intikam alıyor ve yeniçerilerle birlikte söndürmek zorunda oldukları

338 Navagero, s. 50: "Bu sefer acemioğlanları (İstanbul'a) isteyerek geliyorlar, yurttaşlara kölelik etmekten kurtulduklarını ve mertebeleri yükselip maaşlı hâle geldiklerini bilerek".

339 Navagero, s. 50: Çok detaylı. Bölükbaşı hakkında şöyle demektedir: "Her zaman sopası elinde ve onların eşliğindedir, yürürken halka rahatsızlık vermedikleri sürece yanlarından hiç ayrılmaz".

340 Garzoni, s. 396: "Türk, Hristiyan ya da Yahudi, her birini üzme serbestliğine sahiptirler; öyle ki, doğru olarak sadece şiddeti bilirler". s. 415: "Kırıcılığa, bizzat yeniçerilerden daha fazla başvururlar".

yangınlarda talanlar yapıyorlar veya sırf taşkınlık olsun diye yangını daha da körüklüyorlardı[341].

Diğer taraftan yeniçeri ocağının ve menşei olan acemi ocaklarının bu kadar övülen disiplini ile tüm bunların nasıl bağdaştığını anlamak zordu. Yine de bunların birarada olabileceği düşünülüyordu ve üstlerinin bile göz yumduğu bu aşırılıkları –ki bu, en azından genelde normal olmayan bu davranışların nedeni olarak gösteriliyordu– onları yeni kanunlarına bağlamak ve efendileri olan padişaha mutlak itaati sağlamlaştırmak için bir araç olarak görülüyordu[342].

Yine de disiplinleri bunun dışında –ki bu inkâr edilemez– çok katı idi. Acemioğlanları en ağır işlerde kullanılıyorlardı; inşaatlar için taş, kireç, ağaç taşımak; sarayın bahçelerinde kaba işleri yapmak; kışın karları kürümek ve padişahın mahzenlerine buz getirmek veya Avrupa yakasından Anadolu yakasına geçişleri sağlayan gemilerde kürekçi olarak çalışmak zorunda kalıyorlardı. Bu esnada açlığa ve susuzluğa, sıcağa ve soğuğa alıştırılıyorlardı ve günün yükünü bu şekilde taşıdıktan sonra, kışlalarının uzun yatakhanelerinde sadece bizzat hazırlamak zorunda oldukları yataklarını buluyorlardı. Buraya kesin bir ciddiyetle sürdürülen büyük bir düzen hâkimdi. Her türlü gürültüyü, her türlü uygunsuz davranışı cezalandırmak üzere, lambalarla aydınlatılan koğuşta gece boyunca yatakların arasında bir nöbetçi dolaşıyordu[343].

Yalnızca yılda bir kez olmak üzere, bayramda haylazlığın tadını çıkartmalarına izin veriliyordu. Ancak 1577'de böyle bir günde coşkunlukları biraz aşırıya kaçınca, İstanbul kadısı bir kararla bu sevinçlerini kursaklarında bırakmaya teşebbüs etti. Bunun üzerine ise neredeyse resmen isyan çıkacaktı. Acemioğlanları herşeye rağmen kadıyı padişaha şikâyet ettiler ve padişah, bu dizginlenemez çocuklara hak verip onların bu geleneksel günde eğlenmelerine izin vermeyi daha akıllıca buldu[344].

---

341 Acemioğlanlarının bu gibi aşırılıklarından bilhassa Gerlach, s. 340 ve Schweigger, s. 170-172 birçok şey anlatmaktadır.

342 Örneğin Garzoni, s. 414 bu hususu şu şekilde değerlendirmektedir: "Bu da büyük bir bölümünde üstlerinin davranışıdır, belki de, bu gençlerin böyle bir özgürlükle yeni yasalarına ve hükümdarlarına daha fazla sevgi duyacaklarını düşünüyorlardı".

343 Yatakhanenin detaylı bir tarifini, "keşişlerin yatakhanesi" ile karşılaştırarak, Jacobo Soranzo, s. 246 vermektedir.

344 Gerlach, s. 422.

Bedensel yapılarından dolayı yeniçeri ocağına alınmaya uygun görülen acemioğlanları, ancak son aşamada, bedenleri tamamen geliştikten ve savaş gibi zor bir zanaat için yeterince sertleştikten sonra silah talimlerine, bilhassa okçuluk ve daha sonra büyük arkebüz tüfeği ve diğer askerî araç gereçlerle talimlere tâbi tutuluyorlardı[345]. Daha zayıf yapıdakilerin silah talimine katılmalarına izin verilmiyordu. Ellerine ok ve tüfek yerine kazma ve kürek verilerek, bostancıbaşının emrinde daima 2 bin kadar oğlanın çalıştığı sarayın bahçelerinde çalıştırılıyor ya da sarayın daha düşük hizmetlerinde kullanılıyorlardı[346].

Ocağın iyi zamanlarında bir acemioğlanı 24 veya 25 yaşına gelene kadar ve gerekli askerî eğitimi almadığı sürece yeniçeri yapılmıyordu. Oysa daha sonraları, bilhassa Sultan III. Murad zamanında cereyan eden İran savaşlarından dolayı eski Osmanlı askerî düzeninin büyük adımlarla çöküşe doğru gittiği dönemlerde, bu kuraldan da vazgeçildi. Schweigger'in dediği gibi, "beşikteki bebekler" bile yeniçeri yapılıyor ve her yıl artacak bir biçimde kendilerine hemen 2 akçe yevmiye veriliyordu[347].

Acemioğlanlarının sayısı, öngörüldükleri hizmetler için duyulan ihtiyaca göre artıyor veya azalıyordu ve bu yüzden sayıları farklı zamanlarda farklı olarak verilmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk zamanlarında en fazla ortalama 3 bin kadar acemioğlanı vardı[348]. Mesela Trevisano, acemioğlanlarının sayısını 16. yüzyılın ortalarına doğru kesin olarak 16.400 olarak belirtmekte olup, sayılarının 1573'te imparatorluğun tamamında yaklaşık 6-8 bin arası olduğunu söylerken, Lo-

345 Soranzo, s. 245.

346 Navagero, s. 52. O dönemlerde bu acemioğlanlarının dağıtıldığı 20 kadar has bahçe vardı.

347 Tüm kaynaklar, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniçeri bölüğüne çıkma yaşının 24 ve 25 olduğunda hemfikirdirler. Örneğin Trevisano, s. 130; Barbaro, s. 316; Garzoni, s. 397. Çok nadiren 20 yaşına kadar iniliyordu. 1586 yılında İran savaşlarında maruz kalınan kayıplardan dolayı, bundan vazgeçmek zorunda kaldıklarını bilhassa Maffeo Venier, *Relatione*, s. 397'de vurgulamaktadır: "Birçok acemioğlanı yeniçeri yapıldı, o görev için gerekli yaşta olmamalarına ve daha deneyimli kişilerden oluşmuş o askerlik ocağının seviyesine uymamasına rağmen". Ayrıca Schweigger, s. 171.

348 Cantacuscino, s. 126. Yavuz Sultan Selim döneminde yazan Menavino, Sansovino, s. 12'de şöyle demektedir: "Acemi yeniçerilerin sayısı beş yüzdür, yeniçeri yapılmak üzere yedeğe ayrılmışlardır".

renzo Bernardo 1592'de sayılarını 12 bin olarak tahmin etmektedir[349]. Ancak Floriani'nin olduğu söylenen raporda mevcut 1580 tarihli ulûfe defterinde düzenli olarak ayda 2 Venedik altını ulûfe alarak her ay 52 bin Venedik altını tutarında bir masrafa sebep olan 26 bin acemioğlanından bahsedildiğine göre, bu bilgiler en geniş anlamıyla muhtemelen sarayın içoğlanlarını da kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır[350].

Neticede sayılarının önemli derecede artışı, tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi, imparatorluğun en verimli dönemlerine ait değildi. Aksine eski düzenlerin ve askerî disiplinin şiddetle çöküşünün bir işareti idi. Zira daha önce de gördüğümüz gibi, sırf oğullarını buraya kaydettirebilmek için ne kadar çok Türk araya giriyorsa sayıları da o denli artıyordu, fakat aynı zamanda acemioğlanları ocağının asıl görevi, kesin disiplini ve eski çalışkanlığı da o denli azalıyordu. Sultan Süleyman'ın zaferlerini kazandığı çelik gibi insanların yerine, çok geçmeden ağır savaş hizmetinin çabalarına dayanıklı olmayan daha narin insanlar yetiştiriliyordu. Bu acemioğlanlarının birçoğu, yukarıda adı geçen rapordan öğrendiğimiz üzere, daha eğitimlerinin zorluğu altında telef oluyorlardı[351].

Buna yeniçeri ocağının menşei olan acemi ocağının her yıl Hristiyan çocuklarının devşirilmesiyle elde edilen sağlıklı unsurlarının, Türklerin yüzünden baş gösteren gevşeklik ve dayanıksızlık ne kadar artıyorsa o denli zayıflamakta oluşu ekleniyordu. Bu barbar devşirme usûlü de, göründüğü kadarıyla, tamamen ve resmen ortadan kaldırılana kadar zaten devrini tamamlamıştı.

Yakın zamana kadar devşirme usûlünün ne zaman kaldırıldığı tam olarak bilinmemekte idi. Ancak Sultan IV. Murad zamanında 1638'de kaldırıldığı artık kesin olarak söylenebilir[*]. Bu kurumun tamamı o dönemlerde nasıl ki artık amacına uygun değilse, Hristiyan çocuklarının devşirilmesi ile görev-

349 Trevisano, s. 130; Garzoni, s. 396 ve 415. Lorenzo Bernardo, s. 332.

350 Mspt. Inform. polit., Vol. XVII. fol. 204. Albèri, Ser. III, I, 437'de bu raporun kopyasında, bilhassa malî ve askerî teşkilat hakkında önemli bilgiler sunan ilk bölümü, bence haksız olarak çıkartılmıştır.

351 Mspt. Inform. polit., Vol. XVII. fol. 220'de acemioğlanlarının göstermesi gereken çabalar ve fedakârlıklar hakkında şöyle denmektedir: "bu yapıdadırlar, sık sık çoğu (acemioğlanı) zor altında kalıp ölürler".

* Devşirme usûlü IV. Murad döneminde bir nizam altına alınmaya çalışılmış, 17. yüzyıl sonlarından itibaren de giderek terkedilmiştir. 18. yüzyıl başlarında ise yalnızca sarayın bostancıbaşı ihtiyacı için 1.000 kişi devşirilmiştir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İA*, III, 565 (çn.).

lendirilen memurların insanlıkdışı baskıları ve zorbalıklar da bu usûlün sona erdirilmesine sebep oldu. Baskıya maruz kalan Hristiyanların sultanın tahtına kadar ulaşan şikâyetleri öylesine büyüktü ki, Sultan Murad derhal suçluların idamını emretti ve aynı zamanda Hristiyan çocuklarının devşirilmesini bundan böyle ebediyen yasaklayarak bu musibetin kökünü kazıdı[352].

Acemioğlanlarının adı ve kurumu bundan böyle de devam etti, ama çok farklı bir biçimde. Oluşum şekli ile geleneksel disiplininden kaynaklanan eski ruhuna ve geleneksel töresine bakılmaksızın, bozulmaya yüz tutmuş yeniçeri ocağına salt asker temin etme kurumuna indirgendi. Bu esnada mevcut olarak da gerilemeye başladı. Mesela 1619'da acemioğlanı sayısı hâlâ 17 bin civarında tahmin edilirken, hatta Hristiyan çocuklarının devşirilmesine ilişkin kanun tamamen ortadan kaldırılmadan kısa bir süre önce tekrar 26 bin dolaylarına kadar yükselirken, İstatistikçi Hezarfen Hüseyin Efendi 1660 yılı defterlerinde gerçekten ulûfe alan acemioğlanlarının sayısını 4102 olarak belirtmekte idi ki, bunların mîrî hazineye maliyetleri her yıl 3 milyon akçenin üzerinde idi[353].

Ustaca bir savaş disiplininin ürünü olan bu muhteşem acemi ocağının oluşumunun ve çöküşünün en önemli anları bunlardı. Rumların tabiri ile narin fidanları, anasız babasız çocukları zorla vatan topraklarından kopartıyor-

352 Daha önce Hammer, *Staatsverfassung,* II, 193'te devşirme kanununun IV. Mehmed döneminde 1685'te kaldırıldığını söylerken yanılmıştır ve *Osmanlı Tarihi*, V, 244'de bu yanlışını düzeltmiştir. Bu esnada özellikle Saray Kütüphanesi'nde bulunan Tullo Miglio, 1669 tarihli raporuna dayanmaktadır ki, bu raporda devşirme hakkında açıkça şöyle denmektedir: "Bu toplama uygulaması Sultan Murad'tan sonra artık yapılmadı". Marsigli, 17. yüzyılın sonlarına doğru hazırladığı ve kendi dönemi için çok önemli bir yer tutan, ama önceki dönemler için eksikleri bulunan eserinde: *Stato militare dell' imperio Ottomanno,* Amsterdam 1732, devşirme hakkında uzun zaman önce kaldırılmış bir şeymiş gibi bahsetmektedir. – Ranke, *aynı eser*, s. 69 bu konuda kesin bir yargıya varamamıştır, ama doğru bir biçimde 1630 ve 1650 yılları arasında kaldırılmış olması gerektiğini tahmin etmiştir. Buna karşın Hammer'in ilk yanılgısı bazı yeni eserlere yansımıştır. Örneğin Herrmann, *Geschichte des russischen Staats*, V, 597 (Hamburg 1853).

353 İlk sayı elyazması bir elçilik raporu olan Valieri, Inform. polit., Vol. XLVI. s. 125'ten alınmıştır. İkinci sayıyı Joh. Bapt. Montalabano, *De Turcicarum moribus commentar. Lugd. Batav.* 1654, s. 15'te verilmiştir (çok değerli bilgiler içeren bu eser, ilk kez 1636 yılında Roma'da yayınlanmıştır). Hezarfen Hüseyin Efendi'nin verdiği bilgi ise Hammer, *Staatsverfassung*, II, 172'de verilmiştir.

lar ve yabancı bir ülkeye götürüyorlardı; burada dinlerini ve dillerini, atalarının geleneklerine dair tüm hislerini, insanın çocukluk yıllarını kutsal kılan ve varlığının kökenine çözülmeyen bağlarla bağlayan herşeye dair anılarını ellerinden alıyorlardı; tek kelime ile yeni bir ortamda yeni bir görev için yetiştirmek üzere, doğuştan gelen tüm manevî unsurları yok ediyorlardı.

Yerine ne veriliyordu? Hepsini saran dayanışma duygusu; bundan böyle herşeyi bekledikleri efendilerine kayıtsız şartsız bağlılık; üstlerine borçlu oldukları itaate dair bir anlayış ve bunun yanısıra yine de yalnızca düşmanlarını değil sonunda kendi efendilerini bile titreten dizginlenemezlik ve vahşi dikbaşlılık. Kutsal savaşta, sonu olmayan bir yok etme savaşında Hristiyan âleminin üzerine kendi evlatlarını göndermek üzere, onların fanatizme varacak derecede heyecana kapılmaları sağlanabiliyordu[354].

Menşei olan acemi ocağında tohumu ekilerek daha sonra yeniçeri ocağına hâkim olan ve onları, canlı tutulduğu sürece, Osmanlı ordusunun asıl gücü, asıl damarı hâline getiren ruh hâli bu idi. Yüzyıllar boyunca kendini kanıtlamış yenilmezliklerine dair şöhretleri imparatorluğun ve tahtlarının en önemli dayanaklarından biri olduğundan sultanlar da onlara çok büyük umutlar bağlıyorlardı[355].

Saflıklarını korudukları, yani acemi ocağından yetiştikleri sürece, yeniçeriler gerek güçleri, gerekse karakter ve duruşları sayesinde hayranlık uyandıran örnek bir birlikti. Güçlerinin ve nüfûzlarının temelleri birlik ve disiplindi. Navagero, birbirlerine birader diye seslendiklerini, aralarından biri hakarete

354 Georgieviç, s. 33'te bu açıdan şöyle demektedir: "Oğul, ebediyen yabancılar arasında yaşamaya giderken kanbağı yüzünden aziz olanı, gönül borçlusu olduğu topluluğu ve yakınlığın verdiği dostuluğu terkeder; Yunanlar onlara *apateras* ve *amiteras* derler. Baba, İsa'ya hizmet için yetiştirdiği oğlunun, şeytanın askerleri arasına ve İsa'ya karşı savaşmaya sürüklenip götürüldüğünü görür". Busbecq, *De rei militari*, s. 436 bu Hristiyan çocuklarının yetiştirilmesindeki ana sanatın, onların "vatanın, varlıklarımızın ve özellikle dinin tüm anısını ve duygusunu" yok etmekte olduğunu söylemektedir.

355 Cantacuscino, s. 126 şöyle demektedir: "Türk ordusunun tüm gücü bu yeniçerilerdedir, bundan dolayı imparatorun umudu onlardadır, hatta başka herkesten fazla". Aynı şekilde Navagero, s. 55: "Sonuçta, Büyük Efendi ve onun güvenliğinin temeli onlardır". Yeniçerilerin artık güçlerinin zirvesinde olmadıkları 1581 yılında Soranzo, s. 244 yine de şöyle demektedir: "Türklerde kayda değer şeyler arasında ve hayran olunacak hususlardan biri askerin, özellikle de yeniçerilerin cesareti, düzenliliği ve itaatidir; onlar, ordularının çiçeği ve temelidir".

uğradığında hepsinin kendisini hakarete uğramış addettiğini ve diğerinin yanında olduğunu söylemektedir[356]. Gururları, baba gibi saydıkları ve onları –en büyük onur olarak– oğullarım diye çağıran padişaha duydukları bağlılıktı. Onun, aynı zamanda kendilerinin de olan şanı ve büyüklüğü için, canlarını her gün bin kere ateşe atmaktan çekinmiyorlardı[357].

Buna, öldükleri zaman bile cennetin kapılarını açtığı için, sürekli olarak kâfirleri yok etmeye iten amansız Hristiyan nefreti de ekleniyordu. Her gün Hristiyanlara karşı zafer için dua ediyorlardı. Gerçekten de neredeyse hiçbir zaman mağlup olmadıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğünü temsil eden belirleyici muharebelerde neredeyse her zaman vurucu darbeyi indirenler onlar oldukları için, Batı'da bile yenilmezliklerine dair inanç öyle kök salmıştı ki, bu inanç bozulmalarından ve çökmelerinden sonra bile uzun zaman ayakta kaldı[358].

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yeniçeriler en iyi zamanlarında sultanın emrinde bulunan diğer birliklerle kıyaslandığında, miktar olarak önemsiz sayılan seçkin ve küçük bir birlikti. İlk zamanlarda sayıları ancak ortalama 5-6 bin kadardı. Yavuz Sultan Selim zamanında sayıları 10 bine kadar çıktı ve halefleri Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde 10-15 bin arasında gidip gelirken, daimî olarak muhafaza edilenlerin sayısı 12 bin dolaylarında idi. Navagero'nun bu konuda topladığı bilgilere göre, örneğin 1553'te toplam 15.561 yeniçeri defterlere kayıtlıyken, Sultan Süleyman'ın sürekli savaşları sayılarını zaman zaman 8 bine kadar indirmişti[359].

356 Navagero, s. 54: "Hepsi aralarında kardeş olarak adlandırılırlar, biri hakarete uğradığı zaman hepsi hakarete uğramış hisseder kendini ve ona yardım ederler...Onların gücü birlikten ve askeri disiplinden geçer".

357 Navagero, s. 55: "Onların haykırışı padişahtır, imparator babamız anlamına gelir; ona o kadar gönülden bağlıdırlar ve sâdıktırlar ki, onun yüceliği için bir günde bin yaşamı feda edebilirler". S. 65: "Bu askerî kuvvet Büyük Efendi'nin büyüklüğünün kendisinin büyüklüğüdür".

358 Navagero, s. 65: "Kendilerinin, herkesten daha fazla Hristiyan düşmanı olduğunu dile getiriyorlar ve bir Hristiyana karşı savaşırken ölürlerse doğrudan cennete gideceklerinden kesinlikle eminler". Lorenzo Bernardo, s. 331: "Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan en önemli teşebbüsler bu cesur insanlar grubu tarafından sonuna kadar başarıyla sürdürüldü".

359 Navagero, s. 53, 55. Cantacuscino, s. 123 yalnızca 10 bin yeniçeriden bahsederken, Barbaro, s. 305 ve Garzoni, s. 415, 1573 yılında ve Tiepolo, s. 141, 1576 yılında sayılarını en fazla 12-14 bin olarak vermektedirler.

Devletin menfaatleri bu elit birliğin daima saygı uyandıracak bir büyüklükte muhafaza edilmesini gerektiriyorsa da, diğer taraftan tehlikeleri yeterince tecrübe edilen güçlerinin sayılarını sınırsız olarak yükselterek artırılmaması daha uygun bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmed, 1451'de yeniçerilerin hoşnutsuzluğunu 10 kese altından oluşan ilk cülûs bahşişi ile yumuşatmak zorunda kaldığından; onları daha o zaman yok etmeyi düşündüğü söylenen zayıf Sultan II. Bâyezid onların yardımıyla tahtından ve imparatorluğundan kovulduğundan ve Yavuz Sultan Selim, İran seferi sırasında korkunç bir şekilde uyanan isyan ve ayaklanma ruhunu ancak veziriazamın, kadıaskerin ve kendi komutanlarından biri olan sekbanbaşının başlarını kurban ederek (1515) yatıştırmaya muvaffak olduğundan beri –yani bu gibi hadiseler cereyan ettiğinden beri– güçlerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve nasıl bir tehlike oluşturabilecekleri gayet iyi biliniyordu.

Sultan Süleyman da bu konuda kendini kandırmamıştı ve [25 Mart] 1525'te cereyan eden yeniçeri ayaklanmasında isyanın başındaki üç kişiyi kendi eliyle öldürmeye cesaret etmesine rağmen ancak 200 bin duka tutarında bir bahşiş ve bilhassa yeniçeri ağasının* hayatına mâl olan kanlı hadiselerle duruma hâkim olabildi.

Daha sonra bilhassa İbrahim Paşa ve yeniçerilerin nefret ettiği Rüstem Paşa başta olmak üzere, veziriazamları ile birlikte bizzat sultanın kendisi –bunu bilhassa Busbecq'ten öğreniyoruz– yeniçeriler arasında sürekli olarak yanan isyan ateşini tekrar alevlendirecek herşeyden kaçınmaya çalışıyordu. Busbecq, bir defasında Rüstem Paşa nezdinde, kendi insanlarının yeniçerilerden çekmek zorunda oldukları baskılar hakkında ağır sitemlerde bulunduğunda, Rüstem Paşa kendisine doğrudan açıklamalarda bulunarak savaş zamanında hâkimiyetin yeniçerilerde olduğunu ve Sultan Süleyman'ın bile onlar üzerinde bir gücü olmadığını ve onlardan en kötü davranışı beklediğini bilmiyor musun, diye sordu; zira en çok çekindiği şey, yeniçerilerin sinsice sürdürülen hoşnutsuzluklarının, karşı gelebilmek için hiçbir çareye sahip olmadığı bir zamanda ortaya çıkması idi[360]. Zira güçlerinin bilincinde olarak herşeyi göze aldıkları takdirde, Navagero'nun bir defasında yeniçeriler hakkında dediği gibi, ipleri salınmış bu şeytanları kim durdurabilirdi?

---

* Mustafa Ağa (çn.).

360 Busbecq, *Epist.* III, 260: Nitekim yeniçerilerde saklı kalmış bir ihanet yarasının patlaması kadar hiçbir şey hükümdarı korkutmuyordu, çünkü onun çaresi yoktu".

Ayrıca öngörülü Veziriazam İbrahim Paşa döneminden beri, yeniçerileri bölerek mümkün olduğunca zayıflatmak ve zararsız hâle getirmek devlet kuralı hâline gelmişti[361]. Muhafız kıtaları olarak sınır kalelerine gönderiliyorlardı ve başkentte yalnızca tahtın güvenliği ve itibarı için gerekli olan sayıda yeniçeri bulunduruluyordu. 1581'de örneğin İstanbul'da yalnızca 4 bin yeniçeri bulunuyordu ve daha sonraları da ancak üçte birinin burada kalmasına özen gösteriliyordu[362].

Eyaletlerde bilhassa asayiş işlerinde, insanların can ve mal güvenliklerini temin etmek ve bilhassa Hristiyanlarla Yahudilere Türklerin baskıları ve zorbalıklarına karşı koruma ve yardım sağlamak için kullanılıyorlardı[363]. Son görevlerinin amacına ise çok sınırlı bir biçimde ulaşılıyordu. Zira imparatorluğun her yerine küçük birlikler hâlinde gönderilen yeniçeriler, genelde baskı altındaki halk için bir hayır değil gerçek bir bela oluyorlardı.

Gittikleri her yerde padişahın vekilleri olarak sayılmak ve kendilerinden korku duyulmasını istiyorlardı. Keyfî olarak hareket ediyorlar, köyleri ve şehirleri talan ediyorlar, bilhassa yürüyüşleri sırasında ihtiyaçları olan herşeyi zorla alıyorlar veya en iyi durumda, aldıklarının fiyatlarını kendileri belirliyorlardı. Hiç kimse zorbalıklarına ses çıkartmaya cüret edemiyordu ve baskı altındaki halkın hoşnutsuzluğunun nefsi müdafaa olarak ortaya çıktığı yerlerde intikamları da o denli ağır oluyordu. Aralarından bir yeniçeri bir köyde hayatını kaybettiği takdirde, bağlı bulunduğu bölü-

361 Ludovisi, *Relatione*, s. 15, daha 1534'te şöyle demektedir: "Şimdi İbrahim Paşa, kendisine karşı ayaklanmalarının ardından aşırı bir güce sahip oldukları için onları farklı yerlere gönderdi, böylece güçlerini azaltacaktı".

362 Navagero, s. 55, yeniçerilerin sayısının 8-10 binin üzerine çıkartmamaya özen gösterildiğini belirtmektedir: "Bu kadar kudrete sahip olduklarına bakarak, bu imparatorlukta tasarladıkları ne varsa hepsinin onların istekleri doğrultusunda yenilenmesini istemediklerinden, onları seve seve bu sayıda tutuyorlar".. İstanbul'daki yeniçeri bölüğünün sayısını 1581 yılında Soranzo, s. 247 belirtmektedir ve örneğin 1592 yılında bölüğün yalnızca üçte birini oluşturduğunu Bernardo, s. 332'de şu ilave ile belirtmektedir: "onları daha çok gemlemek için".

363 Busbecq, *Epist.* I, 24: "İmparatorluğunun hemen tüm sınırları boyunca, ya düşmana karşı koruma amacıyla istihkâmları ya da Hristiyan ve Yahudilere karşı kalabalığın hakaretlerine karşı yapılacak savunmaları yaygınlaştırırlar; ne de genellikle içinde bir yeniçeri olmayan herhangi bir kırsal yer, kasaba, kent vardır. Hristiyanları ve Yahudileri ve başka yardıma muhtaç kişileri hayırsızların zorbalığına karşı korurlar".

ğün tamamı buraya saldırır, her yeri ateş ve kılıçla yok etmeden buradan çıkmazdı[364].

Tabii ki bu arada yeniçerilerin burada bahsettiğimiz dizginlenemezliklerinin, eski disiplinlerinin tıpkı ocağın askerî açıdan verimliliği gibi kaybolmaya başladığı daha sonraki dönemlere ait olduğunu unutmamak gerekir. Zira yeniçeri ocağının dahilî ve haricî tertibi, yeniçerilerde özerklik ve bağımsızlık ruhunu, bir nevi güç bilincini yaratmaya uygun olsa da düzeninin kesin biçimleri ile kendini gösterdiği ve bireyin bütünün parçası olarak uymak zorunda olduğu itaat, yeniçeri ocağını böylesine korkunç ve tehlikeli hâle getiren dizginlenemezliğine ve isyan ruhuna karşı güçlü bir denge oluşturuyordu.

Acemioğlanı, yeniçeriliğe terfi ettiğinde, gönderildiği bölüğe önce hizmet eden bir birader olarak giriyordu. Böylece daha kıdemli yeniçeriler için seferde ve sofrada toplu yaşamın getirdiği tüm küçük hizmetleri yerine getirmek zorunda kalıyordu. Herkesin uymak zorunda olduğu ilk kural, kayıtsız şartsız ve sessiz itaatti[365]. Karşı gelme, hizmette kusur veya üstlerin izni olmadan gece kışlada olmamak, ağır cezalar –genelde falaka– gerektirirdi ki, bu cezalara yalnızca sessizce katlanmak zorunda kalmayıp, bu cezayı emreden ve icra edenlere de cezalandırılanın minnettarlığını kazandırıyordu. Zira geleneklere göre cezalandırılan, cezası icra edildikten hemen sonra kendisine bu cezayı verenin elini öpmek ve ayrıca falakacıyı zahmetinden ötürü para ile ödüllendirmek zorunda idi. Daha ağır suçlar, atılma veya sınır kalelerinden birine tayin ile cezalandırılıyordu ki bu, yeniçeriler için ölüm cezasından bile daha ağırdı. Ölüm cezası, en ağır suçlarda bile ender görülüyordu ve böyle bir durumda bile ancak gizlice ve gece vakti yerine getiriliyordu, zira resmî bir idam ocağı kolayca isyana sevkedebilirdi[366].

---

364 Garzoni, s. 416: “Arazilerde ve köylerde tâbiler tarafından Büyük Efendi’nin şahsı yerine konulmuş ve sayılmışlardır”. Ne şekilde hareket ettiklerini bilhassa Soranzo, s. 248’da anlatmaktadır.

365 Soranzo, s. 246: “Yeni yeniçeriler, daha yaşlı olan kendinden önceki yeniçerilere harcama, sofra hazırlama ve başka gerekli çalışmalarda hizmet etmek zorundadırlar... Aynı şeyi savaşta da gözetirler”.

366 Yeniçerilerin kendilerine verilen cezalara nasıl boyun eğdiklerini Soranzo, *aynı eser*den başka bilhassa Busbecq, *Epist.* I, 256 anlatmaktadır. Soranzo şöyle demektedir: “Ölüm cezası almazlar, gerektiği zaman bu cezayı ayaklanma korkusuyla, gizlice yerine getirirler”. Ayrıca Garzoni, s. 417: “Birisinin öldürülmesi gerektiğinde infaz gece yapılır, diğerlerinin ayaklanmaması için, çünkü birbirlerine o kadar çok bağlıdırlar”.

Farklı zamanlarda farklı miktarlarda ödenen ulûfeler, özel hizmetlere veya bireyin hizmet yılına göre hesaplanıyordu ve böylece daha kıdemli yeniçeriler, daha genç olanlar karşısında önceliğe sahiptiler. Başlangıçta –en azından Veziriazam İbrahim Paşa'nın, bir defasında Kral Ferdinand'ın elçileri nezdinde yaptığı açıklamaya göre– yeniçerilerin günlük ulûfeleri yalnızca yarım akçe idi[367]; oysa çok geçmeden günlük 1, 2 ve 3 akçeye çıktı ve Yavuz Sultan Selim cülûs ettiğinde 5 akçeye kadar yükselmişti. Adam başı 3 bin akçe cülûs bahşişinin yanısıra Yavuz Sultan Selim, yeniçerilerin gönlünü sürekli olarak hoş tutmak için, onlara aynı zamanda 6 ilâ 8 akçeye kadar bir zam da verdiğinden ve bu zam Sultan Süleyman zamanında da muhafaza edildiğinden, yeniçerilerin ulûfeleri o dönemde rütbelere ve sınıflara göre 2 ilâ 8 akçe arasında idi[368]. Ancak III. Murad zamanında 9 akçeye kadar çıktı ve ertesi yüzyılda nihayet 10 ilâ 12 akçe arasında bir miktara yükseldi ki, para değerindeki değişikliklerin de bunda payı vardı[369].

Ulûfeler kısa vadelerle değil üç ayda bir, hatta daha sonraları iki ayda bir dağıtılıyordu ki, dağıtım esnasında paralar sayılmayıp, bu geleneğin sebebi olarak belirtildiği üzere, hiç kimse daha düşük ağırlıkta sikkelerden dolayı haksızlığa uğramasın diye, tartılarak veriliyordu. Aynı eşitlik ve adalet ilkesi, yeniçerilere yılda bir veya iki kez dağıtılan giysilik kumaşın karanlık bir odada teslim edilmesi geleneğini doğurmuştu. Burada daima bir bölükteki yeniçeri sayısı kadar paketler hazır bulunuyordu; bölük, aynı anda içeri dalardı ve herkes karanlıkta eline tesadüfen geçeni alırdı; böylece hiçbiri, istemediği bir şeyi almış olsa bile şikâyet edemezdi[370].

Genelde bu giysilere çok itina gösterilmekteydi, hatta belki de silahlarından bile fazla. Kıyafetleri sade, ancak amaca uygundu. Ayak bileklerine kadar inen uzun ama bacağın dizden aşağısını sıkıca saran poturun aslî görevi be-

367 Gévay, *Urkunden und Actenstücke* 1532-1533, s. 8.

368 Cantacuscino, s. 124; Navagero, s. 53; Trevisano, s. 128; Barbaro, s. 305.

369 Tiepolo, s. 142'de 1576 yılında yeniçerilerin ulûfelerini 4 ilâ 9 akçe olarak belirtirken, acemioğlanlarının ulûfeleri 1 ilâ 3 akçe arasında idi. 1579 yılına ait ulûfe defterlerinde, mevcut 16 bin yeniçeri için ortalama aylık 6 Venedik altını olarak belirtilmektedir. Inform. polit., Vol. XVII. fol. 205. 1619 yılında Valieri, *aynı eser*, Vol. XLVI, 124'e göre 3 ilâ 10 akçe arasında idi ve Ricaut, *L'état présent de l'emp. Ottom.*, s. 560'ta yeniçerilerin fevkalade lütuf olarak elde edebilecekleri ulûfenin en çok 12 akçe olduğunu belirtmektedir.

370 Busbecq, *Epist.* III, 175.

deni her mevsimde, yazın ve kışın hava şartlarına karşı korumaktı. Zira askerlerin sağlığına gösterilen ihtimam –ki bunu bilhassa Busbecq övmekle bitirememektedir– Osmanlı savaş eğitiminin en önemli özelliklerinden biri idi[371]. Gerek muharebe alanında, gerekse yürüyüş sırasında üstlükleri hareketlerini engellemesin diye, eteklerini ön tarafta yukarıya doğru kaldırarak uçlarını kemerlerinin içine sokarlardı[372].

Başlarında arkaya doğru sarkan şeridi ile göze çarpacak şekilde biçimlendirilmiş beyaz keçeden hafif ama yine de düşmanın en ağır darbelerine dayanacak kadar güçlü başlıkları vardı. Tek süsleri, alınlarının üzerinde altın kaplama sacdan titizce işlenmiş ve kimi zaman daha düşük değerde taşlarla süslenmiş şerit ve özel bir onur olarak yalnızca savaş sırasında önemli hizmetlerden dolayı kendilerini gösterenlerin barış zamanlarında taktıkları balıkçıl veya kartal tüylerinden oluşan sorguçtu[373].

Yeniçeriler başlangıçta silah olarak yalnızca yay, ok ve kısa bir yatağan (scimitar) taşırlarken, bazıları bunun yanında kemerlerinde daha uzun bir hançer ve odun kesmek için küçük bir balta taşırlardı. Ancak 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren yay ve okun yerini, yeniçerilerin çok kısa bir sürede olağanüstü bir ustalık ve maharet gösterdikleri uzun arkebüz tüfeği (l'archibugio grande veya Lungo) aldı. Yay, tıpkı yakın zamanlara kadar Batılı hükümdarların muhafız alaylarında 16. yüzyıldan kalma harbe (baltalı mızrak) ve sivri tepeli miğfer ile donatılmış olduklarını gördüğümüz neferler gibi, bu tarihten itibaren yalnızca yeniçeriler arasında en büyük hizmetlerde bulunmuş olanlardan oluşturulan ve müteferrikaların ya-

371 Busbecq, *Epist.* III, 175: "Türkler, sağlıklı ve mevsim şartlarına karşı korunmuş askerlere sahip olmaya büyük özen gösterirler; karşıt bir güce karşı kendini koruması için yaygın savunmanın başında sağlık gelir. Bunu silahtan çok Türk giysisinde görmek mümkündür".

372 Bernardo, s. 331: "Uzun bir giysiye sahiptirler ama beldeki kemere kadar yukarı çekilmiştir". Paul Jovius, *aynı eser*, s. 117 yeniçerilerin giysileri ve silahları hakkında oldukça detaylıdır. Ancak bazı noktalarda yanılmaktadır, örneğin yeniçerilerin genelde Slovence konuştukları konusunda. Zira acemioğlanlarının eğitimi, onlara Türkçe'yi öğretmeye de yönelikti.

373 Navagero, s. 54 sorguç izninin yalnızca "göze çarpan bir başarı sahibi" olanlara verildiğini belirtmekte ve şunu eklemektedir: "çok kişi İstanbul'da ve başka yerlerde görenleri hayrete düşüren ve güldüren o derece büyük kartal tüyleri gördü; ama bunları sadece barış dönemlerinde yapıyorlar"; başlıkları öyle güçlüdür ki, "büyük bir bıçak saldırısına karşı savunmaya yeterlidir".

nısıra sultanın hassa muhafızlarını teşkil eden yaklaşık 2 bin kişi mevcutlu solakların elinde görülüyordu[374].

Yeniçeriler sefere çıktıklarında kendilerine, düzenlerine ve hizmetlerinin hassasiyetine uygun kolaylıklar sağlanıyordu. 10, 20 veya 25 kişilik her bölüğün, eşyaları, çadırları ve silahları taşımak üzere kendi yük hayvanları vardı. Buna karşın hiçbiri asla bir ata binmeye cüret edemezdi; ata binerken yakalananlar anında ulûfelerini kaybederlerdi[375]. Hâlbuki bu hususta en azından Hristiyanlardan geri kalmak istemiyorlardı ve bu yüzden Sultan Süleyman'ın cülûsu sırasında özel bir iltimas olarak, bundan böyle İstanbul'da hiçbir kâfirin at üzerinde görünmemesini talep ettiler; istisna olarak belki bazı memurlara katırlarla başkent sokaklarında dolaşma izni verilebilirdi. Sultan Süleyman, isteklerine uygun bir yasak çıkartmaktan kaçamadı ve bu yasak o tarihten itibaren yeniçerilerin gözetimi altında gerçekten de yürürlükte kaldı[376]. Yalnızca ağalarından kâtiplerine kadar yeniçeri subayları at üzerinde idi ve rütbeleri ile gelirlerine göre seyislerden oluşan görkemli bir maiyetle gezerlerdi.

Bölükler, yürüyüş sırasında kesin bir düzene tâbi tutulmasalar da, düşmanın önünde her biri belirli bir yerde, yanaşık saflar hâlinde hızla toplanırlar ve güçlü bir duvar gibi saldırıya ve savunmaya hazır hâle gelirlerdi[377]. 25-30 kişinin bir çadırı paylaştığı ordugâhlarının düzeni, sessizliği ve temizliği hayranlık uyandırıcı idi. Busbecq'in ifadesine göre, burada kulağı veya burunu rahatsız eden hiçbir şey yoktu; ne bir ses, ne bir koku, ne içki âlemleri, ne kâğıt

374 Yeniçerilere tüfek verilmesinin kendi zamanından kısa bir süre önce gerçekleştiğini Cantacuscino açıkça belirtmekte olup, s. 126'da ana silahlardan biri olarak yayı da eklemekte ve şunu söylemektedir: "Bir süredir *schiopetto* (=tüfek) atma donatımına sahiptirler ve bunu çok iyi yaparlar". Paul Jovius, aynı eserde yalnızca "uzunca *sclopeto (=tüfek)*"dan bahsetmektedir. Aynı şekilde Venedikliler, örneğin Soranzo, s. 247 yeniçerilerin süngülü tüfeklerini kullanmaktaki "büyük sanat ve mahareti" vurgulamaktadırlar. Solaklar ise yalnızca yay taşıyorladı: Navagero, s. 59. Trevisano, s. 131.

375 Cantacuscino, s. 125.

376 Navagero, s. 57: "Şimdiki Sultan Süleyman bu büyüklükteki imparatorluğun başına geçtiğinde, ondan, kendileri her zaman yaya dolaşırken hiçbir gâvurun, yani Hristiyanın İstanbul içinde ata binmemesi emrini vermesini arz ettiler ya da Majestelerinin uygun gördüğü o çok az sayıdaki kişinin katıra binmesini; bu da bahşedildi ve kamu kişileri dışında hemen herkes tarafından yerine getirildi".

377 Navagero, s. 58: "Bu sıralama düzeni, Hristiyanlar arasında âdet olduğu gibi, dizi şeklinde yapılmıyordu, onlar birbirlerinden ayrı, kimi orada kimi buradaydı, ancak çatışma sırasında her biri kendi bölüğünü bulur ve hemen oraya gider".

veya zar oyunları, ne dövüşmeler, ne de hayat kadınları, dalkavuklar ve soytanlarla o dönemlerde Hristiyan ordugâhlarının belası olan ahlaksızlık/sefahat vardı. Yeme ve içme konusundaki ölçülülük, insanları sağlıklı ve canlı kılıyordu ve oruç zamanlarına bile titizlikle uyuluyordu[378].

Yeniçeri ocağının 16. yüzyılda görülen ve daha sonraları da temel olarak bu şekilde devam ettirilen dahilî tertibi, çoğunlukla Yavuz Sultan Selim'in 1515'te bilhassa yeniçerilerin huzursuz ruhunu yatıştırmak ve cüretkârlıklarını daha katı bir disiplin sayesinde önlemek üzere yaptığı ıslahatlara dayanıyordu. Sultan Selim'in cülûsu sırasında, yeniçerileri, zayıf olan Sultan II. Bâyezid zamanında meylettikleri dirençsiz karakterden ve lüks hayattan vazgeçerek tekrar eski savaş hünerlerine geri dönmeleri yönünde şiddetle uyarmış olduğunu daha önce görmüştük[379].

Yavuz Sultan Selim'in Asya kıtasındaki seferleri ve acemi ocağının aynı döneme ait olduğu düşünülen daha katı biçimlerde eğitimi, yeniçerilerin ruhu ve duruşu üzerinde olumlu etkiler bıraksalar da zaptedilemezliklerini ve her fırsatta ortaya çıkan isyana ve ayaklanmaya katılma eğilimlerini etkili bir biçimde ortadan kaldırmak için yeterli değillerdi. Sultan Selim, üst komuta zincirinde yeniçeri ocağını daha kalıcı ve daha kesin bir biçimde sultanın iradesine ve gücüne bağımlı hâle getirecek daha iyi bir düzenlemenin yapılmasını en uygun çare olarak görüyordu. Zira o döneme kadar aynı zamanda yeniçeri ocağına dahil edilen 33 bölüğün de başı olan sekbanbaşı, yeniçeri ocağının da başı idi. Padişah tarafından tayin edilmeyip, eski geleneklere uygun olarak, yeniçeriler arasından en alt subay rütbesinden kıdemine uygun olarak bu en üst rütbeye yükseliyordu. Oysa Sultan Selim, zaten çok güçlü olan böyle bir birliğin başındaki adamın bağımsızlığının sürekli tehdit ettiği Osmanlı tahtının itibarı ve istiklâliyle bağdaşmadığı kanısında idi.

Bu yüzden 1515'te yeniçerilerin cüretkârlığını sekbanbaşını idam ettirerek biraz olsun küçük düşürdükten sonra, ilk kez kendi iradesi ile yeniçeri ocağının başına özel bir yeniçeri ağası getirdi, hem de yeniçeriler arasından değil

---

378 Üç ay boyunca Üsküdar'daki ordugâha gidip gelen Busbecq bunu çok güzel anlatmaktadır; *Epist.* III, 249-254. Aynı dönemde örneğin Alman ordularında durumun nasıl olduğunu öğrenmek isteyenler, karşılaştırma için 1570 yılında Speyer Konseyi'nde çıkartılan "İmparatorluk Süvari ve Piyade Birlikleri Kuvvetleri" adlı kararı, bilhassa Madde 43, 66, 82'ye baksınlar. *Reichstagsabschiede*, Mainz 1660, s. 786 ve devamı.

379 Karşılaştırma için bk. cilt II.

kendi kapıkulları arasından. Güvenine tamamen haiz olan Bayrakdar Yakup Ağa, ilk yeniçeri ağası oldu. Artık yeniçerilerin keyfine bağlı olmayacak bu ocağın en üst komutasını daha da güçlendirmek için, yanına vekili ya da kâhyası olarak bir kul kethüdası tayin etti. Bundan önce komutayı sürdüren dört subay, ocak ağaları olarak bunların emrine verildiler. Bu subaylar, bundan böyle de rütbelerine göre ocaktan çıkacaklar ve sultanın avcı bölüğünden aldıkları adı taşımaya devam edeceklerdi. Bunlar daha önce de adı geçen sekbanbaşı, zağarcıbaşı, saksoncubaşı ve turnacıbaşı idi. Bu dört subayın yanında yeniçeri bölüklerinin başında bir de başçavuş bulunurdu ve böylece yeniçeri ocağının üst komutası yedi kişiden oluşuyordu.

Yeniçeri ocağı o dönemlerde üç ana kısma ayrılmıştı: 62 yeniçeri bölüğü, 33 sekban odası ve 100 yaya cemaati olmak üzere, her birine eşit olarak “orta” veya kendilerine tahsis edilen odalara ithafen “oda” denilen toplam 194 ortadan oluşuyorlardı. Oysa bu ortalar hem sayıları, hem güçleri bakımından nadiren tam olarak silahaltındaydılar. Örneğin 1573’te ancak toplam 170 orta vardı ki, bunların en zayıfları sadece 70 kişi civarındaydılar. Her birinin başında, ata binen, ama bunun dışında olağan yeniçerilerden ancak başlığının biraz daha değerli olması ile ayrılan ve en azından 16. yüzyılın ortalarında yalnızca günlük 9 akçe gibi düşük bir ulûfe alan bir bölükbaşı bulunurdu[380].

Burada isimlerini genelde ortaklaşa yapılan mutfak işlerinden ve bununla bağlantılı küçük hizmetlerden alan diğer subayları ve astsubayları saymakla daha fazla vakit geçirmek istemiyoruz. Bunlar ocağın tüm diğer iç teşkilatı gibi, yeni ve eski eserlerde yeterli derecede gözler önüne serilmiş ve en ince ayrıntısına kadar anlatılmışlardır[381]. Burada önemli olan, Yavuz Sultan Selim tarafından yapılan ıslahatların gerçekten amacına uygun olup olmadıklarını ve bilhassa yeniçeri ağasına ve vekili olan ocak kethüdasına taht ve yeniçeriler arasında tahsis ettiği mevkiinin, tahtı yeniçerilere karşı güvence altına almaya ve yeniçerileri, zaptedilemez karakterlerinin bir sonucu olarak, bozulmalarının en önemli sebebi olarak sayabileceğimiz yozlaşmaya karşı korumaya uygun olup olmadıklarını öğrenmektir.

Bu iki komutanın salt padişahın iradesine bağlı olarak seçilmelerinin onları gerçekten de yeniçerilerin cüretkârlıklarının ve kaprislerinin köleleri hâline

380 Navagero, s. 58. Garzoni, s. 417.

381 Burada yalnızca Marsigli, *Stato militare*, s. 67 ve devamını ve Hammer, *Staatsverfassung*, II, 192’yi hatırlatmak isteriz ki, buraya ait herşey bunlarda vardır.

getirmekten ziyade tahtın birer dayanağı hâline getirmesinin yanısıra, saygı gerektiren mevkiilerine gerekli ağırlığı kazandıracak her türlü yetki ile donatılmalarına da özen gösterildi.

Yeniçeri ağası, Divân-ı Hümâyûn'un tüm ağaları arasında birinci sırada idi ve Divân-ı Hümâyûn'da bir yere ve ocağı ilgilendiren meselelerde söz hakkına sahipti; aldığı yüksek miktarda ulûfe –günlük 500 akçe ve yıllık geliri 30 bin akçe civarında olan bir timar[382]– sayesinde her yerde sınırsız gücünün işareti olan hayranlık uyandırıcı bir ihtişamla görünebiliyordu; gücü ayrıca kendisine yeniçerilerin yaşamı ve ölümü hakkında muhakeme hakkı tanınmış olması bakımından sınırsızdı[383].

Hâlbuki daha önce de gördüğümüz gibi, ölüm cezası verme hakkını tam anlamıyla kullanamadığı ve çok ender olarak kullanmış olsa dahi verdiği hükmün gizlice ve gece vakti yerine getirildiği gözönünde bulundurulursa, aralarında arabulucu ve uzlaştırıcı olarak hizmet etmek zorunda olduğu iki merci arasındaki konumunun çok geçmeden zorlu ve neredeyse devam ettirilemeyecek hâle gelmesi kaçınılmazdı. Yeniçerilere karşı tahtın tarafını tuttuğunda yeniçerilerin hoşnutsuzluğunun ilk hedefi hâline geliyordu ve yeniçerilerin gönlünü kazanmak için yeniçerilerin menfaatlerini fazlaca bariz bir şekilde korumaya kalktı mı yeniçerilerin gönlünü ve sevgisini kazanıyordu gerçi, ama diğer taraftan bu defa da padişahın ve sarayın amansız nefretine ve kıskançlığına maruz kalıyordu. Çoğu durumlarda bu başına olmasa da mevkiine mâl oluyorlardı. Zira her türlü aşırılık için ondan hesap isteniyordu ve yeniçerilerin zaptedilmezliğine kolayca kurban edilebiliyordu. Böyle bir durumda Anadolu'nun en ücra köşelerinde küçük bir sancağa sancakbeyi olarak atandığında kendisini talihli sayabilirdi[384].

Dolayısıyla ne yeniçeri ağası, ne de mevkiisinden dolayı yeniçerilere ağadan bile daha yakın olan ve onlarla doğrudan temas hâlinde bulunan ocak ket-

---

382 Trevisano, s. 129; Tiepolo, s. 143. Buna göre yeniçeri ağasının gelirleri ancak Sultan Süleyman tarafından belirlenmiştir. Bazı kaynaklarda, örneğin Cantacuscino, s. 125 ve Navagero, s. 58, muhtemelen harflerin yanlış okunmasından dolayı, günlük yalnızca 50 akçe ulûfe ve timardan 3 bin akçe olarak belirtilmektedir.

383 Trevisano, aynı yer; Garzoni, s. 417: "Adı geçen ağa günah işleyenleri, ücretlerini keserek ya da hayatlarına son vererek cezalandırma görevine sahiptir, çünkü ağa dışında hiç kimsenin onlar üzerinde bir gücü yoktur".

384 Soranzo, s. 249 bu açıdan şöyle demektedir: "Yeniçerilerin bu ağalık rütbesi öyle kıskançtır ki, birçok ağa, askerlerinin büyük sevgisini ve gönüllerini kazandığı için görevlerinden alınmıştır".

hüdası, Yavuz Sultan Selim'in istediği gibi tahtı korumaya veya yeniçeri ocağını kaçınılmaz çöküşten koruyabilecek daha ılımlı ve daha güvenli duruşu kalıcı olarak sağlamaya uygundu. Selim'in ve kendisinden sonra da Süleyman'ın –ıslahatları genel olarak ulûfelerin daha kesin olarak belirlenmesini kapsıyordu– başaramadıklarını, kendilerinden sonra gelen daha zayıf haleflerinden beklemek ise imkânsızdı. Zira yeniçeri ocağının maddî manevî çöküşünü hızlandıran aşındırıcı başka etkenler de ortaya çıkmıştı.

Yeniçeri karakterinin ve verimliliğinin dayanağı olan eski düzenlemeler, Sultan Süleyman döneminde yerinden oynamaya ve güçlerini kaybetmeye başlamışlardı. Yeniçerilerin gücünü oluşturan sistemdeki ilk kırılma, o güne kadar yalnızca acemioğlanı olarak yetiştirilen Hristiyan devşirmelerden oluşan saflarına Türklerin de alınması ile gerçekleşti. Bu usûlün ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle beraber, başlangıçta belki hiç farkedilmemiş ve olumsuz etkileri hissedilene kadar zamanla yaygınlaşmıştı.

Yine de 16. yüzyılın ortalarında ister acemi ocağından ister başka bir yolla gelmiş olsunlar, yeniçeriler arasında Türk kökenli insanların çok ender görülen bir hadise olmadığına dair oldukça güçlü deliller mevcuttur. Kendi görüşlerine dayanan açıklamalarını bu dönemde kaleme alan ve bu hususlarda çok iyi bilgi sahibi ve titiz olan Georgieviç, şöyle söylemekte idi: "Türklerin oğulları arasında da birçok yeniçeri olan vardır"[385].

Bu yeniliğin temel sebebi hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Kesin olan sadece daha sonraları yeniçeri ocağının Macaristan savaşlarında, Malta'ya karşı girişilen talihsiz teşebbüste, İnebahtı Muharebesi'nde ve Kıbrıs savaşı sırasında maruz kaldığı mağlubiyetler yüzünden ağır kayıplar verdiği, boşalan safların doldurulmasına acemioğlanları ocağının artık yeterli gelmediği ve bu sebepten ötürü birçok Türk'ün ocağa alınmasıyla mevcudu yine 13-14 bin kişilik güce kadar arttırma zorunluluğunun doğduğu idi. Oysa bu durum daha o zamanlar büyük bir musibet, neredeyse alenî bir bahtsızlık olarak görülü-

385 Sansovino, fol. 38'de Georgieviç: "Hâlâ yeniçeri olan çok sayıda Türk çocuğu vardır". Bu önemli açıklama bugüne kadar hiç dikkate alınmadığından, bu makamı Sansovino'nun kimi zaman eski yazıları incelerken yaptığı gibi, bir iç değerlendirme olarak kabul etmeye çalıştım; ancak Georgieviç'in orijinal eserinde, *De Turcarum moribus libellus*, Helmst. 1671, s. 21'de kelimesi kelimesine mevcuttur: "Yeniçeri olan çok sayıda Türk çocuğu da bulunmaktadır". Bu arada Kardinal Diyakon Innocentius de Monte'ye atfedilen bu yazının şu tarihi taşıdığını hatırlatmak isterim: Roma, Eylül 1552.

yordu. Zira çok geçmeden bu yolla yeniçeri ocağına, ocağın eski verimliliğini önemli ölçüde azaltacak ve zamanla tamamen çökmesine sebep olacak bir unsurun girdiği farkedilecekti.

Acemioğlanları ocağının sert eğitiminden geçmeyen ve yeniçeri ocağına kabullerini büyük birçoğunlukla nüfûzlu insanların iltimasına borçlu olan bu Türkler, gerçi acemioğlanlarının zaptedilemezliğine ve vahşi karakterine sahip olmayan ama aynı zamanda onların ne cesaretine, ne askerî disiplin anlayışına, ne de padişaha kayıtsız şartsız bağlılığına sahip olan dirençsiz ve korkak bir unsur olarak ortaya çıktılar[386]. Neticede bu değişim, yalnızca yeniçerilerin sağlıklı köklerini sarmakla kalmayıp, sinsi bir zehir gibi zamanla devlet yapısının diğer kısımlarına da nüfûz eden bir devlet hastalığı hâline geldi.

Venedik Balyosu Marcantonio Barbaro, 1573'te: "Genelde padişahın hizmetinde ulûfeli mevkiilere ve onur makamlarına doğuştan Hristiyan olan insanlardan başkaları getirilmemektedir. Oysa şimdi artık Türklerin oğulları da bu makamlara nüfûzlu kişiler sayesinde girmeyi başarmaktadırlar ki, bu bariz bir bozulma meydana getirmekte ve insanları fevkalade kızdırmaktadır. Benim görüşüme göre bu, imparatorluğa oldukça zarar verecektir. Birçok kişi bu düzensizlikten şikâyet etmekte ve bir veziriazam oğlunun bile salt nüfûzundan dolayı sancakbeyliğine getirilmesine tahammül edememektedir. Bazıları bu şekilde bir mevkii elde etseler bile, halefleri öyle alaşağı oluyorlar ki sonunda ufacık bir rütbeleri bile kalmıyor. Dolayısıyla onlarda ne soyluluk, ne dünyada olup bitenler hakkında bilgi, ne de büyük bir şey bulunuyor; zira onların servetlerine de başka zıpçıktılar tarafından çeşitli yollarla ve değişik bahanelerle el konulmaktadır. Bu yüzden imparatorluğun yönetimine, doğası gereğince devlet sanatında her türlü bilgiden, her türlü adalet ve din duygusundan yoksun olup yalnızca kendi zevki, sadece lüks ve açgözlülük için yaşayan

386 Bu konuda en iyi bilgileri veren, Garzoni, s. 416: "Bu yeniçeri ocağı günümüzde (1573), başka zamanlarda olduğu gibi, iyi bir durumda değil, çünkü yeniçerilerin çoğu Malta savaşında öldü, büyük bir bölümü Macaristan'da yok oldu, çoğu da Kıbrıs'ta ve (İnebahtı) deniz savaşında; yeniçerilerin olağan sayısını koruma görevini taşıyan Türk yöneticiler, çok sayıda Türk çocuğunu ve ölmüş olan yeniçerilerin çocuklarını, 13 ya da 14 bin sayısını tamamlamak için ocağa almak zorunda kaldılar; onlar da, acemioğlanları gibi o sertlik, o serbestlik ve kırıcılıkla yetiştirilmedikleri için, güçlü olamıyorlar ve Büyük Efendi'ye karşı diğerleri gibi gönülden bağlı değiller. Tersine, bir bölümünde yeniçerilerin askerî disiplinini bozdular". Bununla tamamen uyumlu olarak Barbaro, s. 305, aynı yıla ait raporunda.

ve silahlarının kendi günahlarımızın cezası olarak sürekli talihli oluşlarından ötürü daha da artan gurur ve kibirle dolu, doğuştan alelade, tecrübesiz, sefil ve kölemsi bir unsur geçti"[387].

Burada gerçekten de dünya tarihinde mevcut en tuhaf sorunlardan biri ile karşı karşıya kalıyoruz. Elinde kılıcı ve Peygamberinin yasası ile Hristiyan dünyasını boyunduruğu altına almak için doğmuş olduğunu düşünen Osmanlı halkı, çöküşe doğru gitmekte; devlet ve askerî teşkilatı açısından kendi gücüne dayanması ve güvenmesi gerektiğinde, kendisi ve geleceği konusunda şüphe duymaya başlamaktadır. Bu, Osmanlı gücünün ve büyüklüğünün esrarengiz oluşumu ve çöküşü hususunda ne kadar çok şey açıklıyor! Ancak hiçbir yerde bu yeniçeri ocağının bozulmasında olduğu kadar bariz bir şekilde otaya çıkmamıştı. Türklerin oğullarının ocağa alınması ile birlikte düşüşe doğru ilk adım atıldıktan sonra diğerleri de kaçınılmaz bir uğursuzluk gibi bunu kendiliğinden takip etti.

Başlangıçta ve 16. yüzyılın ortalarına doğru hiçbir yeniçerinin evlenmesine ve aile kurmasına izin verilmediğini biliyoruz[388]. Bu kural, böyle bir askerî topluluğun niteliğine ve ruhuna tamamen uygundu. Varlığının ve sürekliliğinin, manevî kuvvetinin ve gücünün ilk ve vazgeçilmez şartı idi. Ailenin getirdiği ve insanı topluma bağlayan tüm sorumluluklardan ve taleplerden uzak olacaklardı ki, yalnızca kendileri ve tek efendileri olan padişahları, bağımsızlıkları ve gururları, şanları ve fanatizmleri için yaşayacaklardı.

Yeniçeri, evlenerek aile kurmaya başladığında tüm bunların değişmesi kaçınılmazdı. Bu ne zaman olmuştu? Tabii ki genç Türklerin ocağa girmesi ile. Evli yeniçeriler, elbette acemioğlanları değil, bir aileden çıktıkları için bir aileye geri dönme isteğinde olan Türk oğullarıydılar ki, acemioğlanlarına bu gibi arzular çoktan yabancı idi. Başlangıçta bu gibi hadiseler çok ender görülüyordu. Yalnızca yeniçeri ağasının izni ile bilhassa muhafız kıtası olarak sınır boylarına yerleşenler olmak üzere, daha yaşlı ve belirli hizmetlerde bulunmuş yeniçerilere evlenme izni veriliyordu. Ayrıca en azından başlangıçta, evli yeniçeriler bekâr olanlardan kıyafetleri ile ayrılıyorlardı. Değerli bir kemerle birarada tutulan daha uzun ve daha değerli bir kaftan giyiyorlardı ve daha büyük itibarın göstergesi olarak silahların yerine uzun bir asa taşıma izinleri vardı[389].

387 Barbaro, s. 317.

388 Cantacuscino, s. 126: "Adı geçen yeniçeriler hiçbir şekilde evlenemezler".

389 Sansovino, fol. 500: "Büyüklük ya da itibar göstergesi olarak bir asa taşırlar". Burada yeniçerinin güzel bir resmi de verilmektedir.

Oysa göründüğü kadarıyla bu çok uzun sürmedi. Çok geçmeden, ki mesela Soranzo'nun dediği gibi 1580'de durum böyle idi, her yeniçeriye hiçbir fark gözetilmeksizin ve yeniçeri ağasının özel iznine gerek olmaksızın aile kurma izni verildi[390]. İlk zamanlarda oldukça çok evlenen olurken, daha sonraki zamanlarda, ertesi yüzyılda göründüğü kadarıyla çok daha az evlenen oldu. En azından gözlemlerini 1650 yılı dolaylarında yapan Tavernier, kendi zamanında evli yeniçerilerin daha nadir bir şekilde görüldüklerini özellikle belirtmekte idi[391].

Bu arada Garzoni'nin anlatımlarından anlayabileceğimiz üzere 1573'te, yeniçerilerin Kanuni Sultan Süleyman'ın ve II. Selim'in seferleri sırasında hayatlarını kaybeden babalarının yerine kullanılabilecek kadar çok sayıda ve yaşta oğullarından oluşan yeni bir unsur ortaya çıkmıştı. Ancak yeniçeri çocuklarının ocağa alınmaları, ki bu da yine evlenmelerinin doğal bir sonucu idi, kurumun asıl karakterini değiştiren ve bozan bir suistimaldi. Daha o dönemlerde bir taviz değil resmen hak olduğu ve bu şekilde kullanıldığı için bunun etkileri daha da olumsuz oldu. Yeniçeriler bu hakkı –ki bunda hiçbir şüphe yoktur– Sultan II. Selim'in cülûsu sırasında çıkan kargaşa sırasında inatla elde etmişlerdi.

Yeniçeriler, oğullarına daha doğdukları anda tayın verilmesini nasıl sağladılarsa, artık onların geleceklerinin de güvence altında olduğunu bilmek istiyorlardı. Bu da çocuklarının babaları gibi yeniçeri olmasından daha iyi bir şekilde yapılamazdı. Sultan Selim –söz konusu tahtken başka ne yapabilirdi?– bu konuda onlara söz verecek kadar zayıftı[392]. Böylece Schweigger'in safça an-

390 Soranzo, s. 247: "En çok hoşlarına giden şekilde evleniyorlar, eskiden onlara bu izin verilmiyordu, sınırda görevli olanlar ya da savaştan ayrılanlar dışında ve sadece ağanın izni ve lütfuyla. Şimdi fark gözetmeksizin herkese bu izin veriliyor, belki de çocuk ve eş güvencesiyle onları itaate ve Büyük Efendi sevgisine daha bağlı kılmak için". Burada sonda verilen sebep, doğru olamaz.

391 Tavernier, *Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand-Seigneur,* Amsterdam 1678, s. 12 yeniçeriler hakkında şöyle demektedir: "Onlar askerden ziyade dinî şahsiyet gibi yaşıyorlar, evlilik onlara yasaklanmamış olsa da onlar çok nadiren evleniyorlar".

392 Yeniçerilerin II. Selim'in cülûsu sırasında yarattıkları kargaşa hakkında bilgi için bk. Cilt II. Bu hususta en detaylı bilgiyi veren Gotha Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan, Giovanni Francesco Morosini'nin 1584 (N. 218) yılına ait raporudur. Burada ulûfelerinin yükseltilmesinden ve cülûs bahşişinden başka, ayrıca şunları talep ettikleri açıkça belirtilmektedir: "Çocuklarına doğar doğmaz tayın verilmesi ve büyüyünce onların da yeniçeri yapılması".

lattığı gibi, beşikteki çocukların yeniçeri oldukları ve düzenli olarak ulûfelerini aldıkları oluyordu[393].

Ama bu çocuklardan nasıl bir nesil yetişiyordu? Tabii ki arkalarından övgü ile hiçbir muharebede mağlup olmadıkları; hiçbir millet tarafından mağlup edilemedikleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük eylemlerinin onların eseri olduğu söylenen nesilden çok farklı bir nesil[394]. Çoğunlukla Türklerden olma ve acemi ocağında yetişmemiş yeniçeri oğulları, çok geçmeden acemioğlanlarının aksine ağır arkebüz tüfeği bırakın maharetli bir biçimde kullanmayı, neredeyse taşımayı bile beceremeyen; sert savaş zanaatının zorluklarına dayanamayan ve muzafferâne bir biçimde düşmanın önünde duramayan dirençsiz ve zayıf bir unsur hâline geldiler[395].

Buna, çoğu zaman olgunluk çağına erişmeden önce bölüğe çıkmak zorunda kalmaları ekleniyordu. Bu da bilhassa Sultan III. Murad'ın birçok insanın hayatına mâl olan ve yine de inatla devam ettirilen talihsiz İran seferlerinin sonucu olarak gerçekleşti. 1579'da 16 bin kişiden oluşan yeniçeri ocağı, bu yüzden 1592'de 24 bin kişiye kadar takviye edilmişti ve bu tarihten itibaren gittikçe büyüyen bir çığ gibi artıyordu[396].

Zira artık az da olsa ulûfe almak ve diğer avantajlardan yararlanmak için, herkes yeniçeri ocağına hücum ediyordu. Ocağın mevkiileri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm diğer devlet kadroları gibi satılıktı veya fevkalade bir lütuf olarak veriliyordu[397].

393 Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 171: "Yeniçerilerin erkek çocukları da doğuştan yeniçeri sayılmaktalar ve daha beşikteyken ulûfe almaya başlıyorlar; başta her gün iki akçe alırken, zamanla ulûfeleri yükseliyor".

394 Bernardo, s. 331: "Bu büyük bir şey, ki hiç bulunmaz, ki bu (yeniçeriler) ocağı hiçbir ulus tarafından hiçbir zaman savaşta yenilmedi; tersine, Osmanlı İmparatorluğu altında gerçekleştirilen en önemli teşebbüslerin bu cesur insanlar grubu tarafından tamamlandığı okunur"

395 Bernardo, s. 334: "Deneyimsiz ve etkili olamayan çok sayıda çocuk görülür, arkebus tüfeğini doğru dürüst taşıyamayan; bu yüzden yeniçerilerin önceki saygınlıkları oldukça değer kaybetmiştir".

396 Floriani'ye atfedilen 1579 tarihli elçilik raporunda (Inform. polit., Vol. XVII. fol. 204 ve devamı) mevcut ulûfe kaydı her biri 7 ya da toplam 96 bin Venedik aylık ulûfe alan 16 bin yeniçeriden bahsetmektedir. Bernardo, s. 331 ise şöyle demektedir: "Önce 12 binde kalıyordu sayıları, İran Savaşı'ndan sonra 24 bin oldu". Aynı dönemin bir diğer elçilik raporu (Inform. polit., Vol. XI. fol. 516) yeniçerilerin o dönemde sayısını 36 bin olarak tahmin etmektedir.

397 Bernardo, s. 333: "(yeniçerilerin) yerleri şimdi onları parayla satın alanlara ya da hizmetkârları için olan lütuflar karşılığında veriliyor".

Avrupa'nın tamamında hâlâ yiğitlik, savaşta maharet ve disiplin örneği olarak hayranlık uyandıran ve korku salan bu birliğin çok geçmeden her milletten insanların, âdeta cüretkârlığın, kibrin, zorbalığın ve isyankârlığın kötü ruhunun hâlâ devam ettiği ama kendilerini türünde eşsiz kılan ve iyi zamanlarının hayranlık uyandıran özelliklerinden hiçbirisinin bulunmadığı ayaktakımının toplandığı bir yer hâline gelmesine şaşmamalı[398]. Sonunda yalnızca para ile dizginlenebiliyorlardı. Mesela 1594'teki Avusturya seferleri sırasında başkomutanlığı yürüten Koca Sinan Paşa bir defasında yeniçeriler tarafından ayaklandırılan orduyu biraz olsun zaptedebilmek için III. Murad'dan en az bir milyon altın istemişti[399].

En kötüsü ise, manevî gücü yanında, içinde taşıdığı birlik ve beraberlik ruhuna dayanan yeniçeri ocağının bağrında en tehlikeli türde bir husumetin baş göstermeye başlamış olması idi. Eski nesil yeniçeriler yeni zıpçıktılarla alakaları olsun istemiyorlardı; onlardan ölümüne nefret ediyorlardı; onları, aynı sancak altında hizmet etmeye lâyık görmüyorlardı ve birçok kez birbirlerinin gözlerini oymaya ramak kalmıştı[400]. Yeniçeri ocağının gerileyişi böylece tamamen yozlaşmasına sebep olan krize kadar adım adım takip edilebilir. Önce do-

---

398 Bu husus, hiçbir yerde 1594 yılına ait elyazması anonim elçilik raporunda olduğundan daha iyi açıklanmamıştır; Inform. polit., I. Burada III. Murad'ın birlikleri arasında çıkacak kargaşalardan korktuğu kadar hiçbir şeyden korkmadığı belirtilmektedir, zira "askerlik ocağının önceki yıllardaki sıkı disiplininin çok bozulduğunu ve gevşediğini biliyor, çünkü yeniçeri safları...önceki imajına yok denecek kadar az sahip...ama her milletten seçilip alınmış, içlerinde zulüm, küstahlık ve başlarına karşı itaatsizlikten başka bir şey yok. Bu yüzden, İstanbul'a kadar Efendi'nin gözü önünde ve bizzat Sinan Paşa'nın altında yaptıkları çok sayıda kötülük ihbarnâmeleriyle dolu olmaları hayret uyandırmamalıdır". Hristiyan ve Yahudi devşirmeler daha 1569 yılında yeniçeriler arasına alınmışlardı: Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 529.

399 Inform. polit., I, fol. 489: Talep ettiği milyonu almadığı takdirde, "bütün ordunun isyan etmemesini sağlayabilecek bir çare görmüyordu".

400 Bu hususa Inform. polit., V. XVII, fol. 221'de 1579 yılına ait rapor dikkat çekmektedir; bu düşmanlık tabii ki, "doğuştan Türk olanlara, doğuştan Hristiyan olanlar (=Hristiyan kökenliler) tarafından pek az değer verildiğindendir. (Hristiyan kökenliler) Osmanlı İmparatorluğu'ndan (Porta) başka yurt, Efendi'den (=Sultan) başka hükümdar (=patrone) bilmezler, ne de o görevlere kaydedilen, ev hoşlukları arasında doğmuş birine katlanabilirler". Daha kesin olarak 1594 yılına ait rapor bundan bahsetmektedir; Inform. polit., V. I, fol. 490: "Ama daha büyük bir önem taşıyan bir husus, bu yozlaşmış asker ocağında eski ve gerçek yeniçerilerin, yeni alınan yeniçerilere karşı büyük bir nefret duymaları, onların aralarına alınmaya lâyık olmadıkları görüşünü taşımalarıdır; çoğu kez birbirlerini kestiklerinden kuşku duyulur".

ğuştan Türk olanlar ocağa alınıyordu; daha sonra bu kimselere evlenme izni veriliyordu; ardından, bunlar geleceklerini güvence altında görmek istedikleri için, faziletlerine sahip olmaksızın eski yeniçerilerin yerlerini alan zayıf ve dirençsiz yeniçeri oğullarından bir nesil yetişiyor ve bunlara âdeta miras hakkı ile birlikte ocağa giriş izni verildikten sonra, neden başkaları da kendilerini burada bir geçim kaynağı sağlamak için yeterli ve yetkili görmesinlerdi ki? Yeniçeri ocağındaki nefer sayısının aşırı derecede artması, çöküşü tamamlıyordu. Bu husus, rakamlarla kolayca kanıtlanabilir[401].

17. yüzyılın ilk çeyreğinde –bunun için 1619 tarihli güvenilir bir kayıt mevcuttur– yeniçeri ocağı her biri 100 ilâ 500 kişilik 161 orta olmak üzere 30 bin kişiden oluşurken[402], ikinci çeyrekte mevcut 30-40 bin kişi arasında gidip geliyordu[403]. Hezarfen Hüseyin Efendi, 1660 tarihli ulûfe defterinde, mîrî hazineyi yıllık 148.477.020 akçelik bir maliyete maruz bırakan, ancak yeniçeri ocağına gönderilen kumaş, et, un ve başka ihtiyaçlarla birlikte 187.284.150

401 L. Ranke, Osmanlılar hakkındaki ilginç, ama bir o kadar övgü dolu taslağında (*Fürsten und Völker*, I, başlangıç) bu hususları yanlış anlamıştır, zira s. 76'da yeniçeri ocağının "metamorfozunu" önce evlenme izni verildiğini, daha sonra çocukların ocağa alındığını ve nihayet ancak III. Murad döneminde doğuştan Türklerin ocağa alındığını belirtmektedir. Oysa durum tam tersine idi. Önce, yukarıda gördüğümüz gibi, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Türkler de yeniçeri ocağına dahil ediliyordu; bunlara evlenme izni veriliyordu ve daha sonra tabii ki babaları gibi güvence altında olmak isteyen çocuklar oluyordu. Ranke, Georgieviç'in eserindeki açıklamaları muhtemelen bilmiyordu, ancak kullandığı Marcantonio Barbaro'nun 1573 yılına ait elçilik raporunda da bu yeri muhtemelen atlamıştı. Zira Barbaro, bilhassa bu hadiseyi yeniçeri ocağının gerilemesinin sebebi olarak gösteriyordu: "Yeniçerilerin sert eğitimiyle yetiştirilmemiş çok sayıda Türk çocuğunun bu yere kabul edilmeleri bir lütuf olarak getirilmiştir; bundan dolayı eski yeniçerilerin ulaştığı kusursuzluğa ulaşmayı başaramıyorlar, herkesin bildiği, işaret edilen şiddet uygulayan gruplar oluşturuyorlar" (Albèri, I, 305). Aynı yıl bu hususta daha da açık konuşan Garzoni, Ranke tarafından henüz bilinmiyordu. Böylece Türklerin ancak III. Murad döneminde yeniçeri oldukları tezi kendi kendine çürümektedir. Belki 30-40 yıl önce gerçekleşmişti.

402 Valieri, *Relatione,* Inform. polit., V. XLVI, 123.

403 1637 yılına ait değerli elyazması elçilik raporu, Inform. polit., XI, fol. 583'te ulûfeli yeniçerilerin sayısını 46 bin olarak vermektedir, ama bunlar hiçbir zaman aynı anda silah altında değildirler. Birkaç yıl sonra, 1640 tarihli *Nasihatnâme*'ye göre, her biri 3–5 bin kişiden oluşan 161 ortada toplam 60–70 bin yeniçeri mevcuttu. Hammer, *Osmanlı Tarihi,* V, 685; Montalbano, *De Turcarum moribus,* s. 13'te yuvarlak 40 bin yeniçeriden bahsetmekte olup, 22 bini İstanbul'da bulunuyordu ve diğerleri eyaletlere dağıtılmıştı.

akçeye kadar yükselen bir maliyete sebep olan 54.222 yeniçeri olduğunu belirtmekte idi[404].

Bunlar yalnızca ulûfeli yeniçerilerdi. Aralarında aynı dönemde en az bir o kadar da hiçbir hizmette bulunmadan sırf vergi muafiyeti gibi avantajları kullanabilmek için, kayıtları yürüten yeniçeri efendisinden iltimas ve para ile defterde kendilerine bir yer edinen ulûfesiz yeniçeriler de vardı. Bu yeniçeriler de dahil edildiğinde ocağın tamamı Tavernier'in zamanında 100 bin kişinin üzerindeydi, fakat bunlardan yalnızca 25 bin kadarı gerçekten hizmet veriyordu. Ayrıca bu şekilde yeniçeri olmaktan daha kolay ve daha rahat bir şey yoktu. Yeniçeri subaylarına her yıl küçük bir ücret ödeniyordu ve bu şekilde bir kez kayıt defterine geçtikten sonra karşılığında başka vergilerden tamamen muaf olunuyordu[405].

Mîrî hazine için yeni bir yük, o dönemlerde yeniçerilerin karakteristik olarak "ekmek yiyicileri" (fodlahoran) diye adlandırılan yetimleri (eytam) olmuştu. Hezarfen Efendi, bunların sayısını 3200 olarak vermekte idi[406].

Tabii ki manevî sefaletleri, maddî gerileme ile kol kola gidiyordu. 16. yüzyıl sona ermeden çok önce aile sorumluluklarının yükü, yeniçerilerin tüm savaşçı ruhunu tüketmişti. Salt aldıkları düşük ulûfelerle ailelerini geçindiremediklerinden, başka işler peşinde koşmaya başladılar; Yahudilerin ve Hristiyanların yanında bile ücret ve ekmek parası karşılığında çalıştılar; zanaata yöneldiler ve bilhassa sınır şehirlerinde bakkal dükkanları açtılar; kısacası fakirlikten kurtulmak için mümkün olan her fırsatı kullandılar. Dolayısıyla yeniçerinin boş adından başka bir şeyi kalmayan zavallı ve sefil bir unsur hâline geldiler[407].

---

404 Hezarfen Hüseyin Efendi, Hammer, *Staatsverfassung,* II, 172 ve 223.

405 Tavernier, *Nouvelle relation,* s. 12. Buna uygun olarak Ricault, *L'état présent,* s. 554 (Bespier baskısı).

406 Hezarfen Hüseyin Efendi, *aynı eser,* s. 215.

407 "Zavallı ve sefil insanlar, yoksullukları yüzünden şunun bunun, Yahudilerin ve başka kişilerin hizmetine gidiyorlar; oysa daha önce kendilerini sadece asker ocaklarına adamışlardı". Bernardo, s. 333'de yeniçerileri 1592 yılında bu şekilde karakterize etmekte idi. Valieri, Inform. polit., V. XLVI, 126 bunu daha detaylı olarak açıklamaktadır (1619): "Bu asker ocağı, hem insanlarında hem de disiplininde oldukça çok değişmiş, çünkü...büyük bir bölümü ülkeye yayılmış, bizim deyimimizle *casabini* olmuş, başka bir şeyle meşgul olmaksızın ve yeniçeri adının –bu büyük bir addır-getirdiği rahatlıkla ve dizginleri daha çok başlarında kim varsa onların eline bırakmakla yetinerek, ticaret malları ve her tür ticarete vermişlerdir kendilerini".

Özel hizmetlerden ötürü veya fevkalade ihsanlar sayesinde, günlük 39 akçe tutarında tekaüd maaşını huzur ve barış içinde tüketebileceği emeklilerin (oturak) arasına girmeyi başarana ne mutlu[408]. Sıradan bir yeniçerinin ulaşabileceği ve çok azının ulaşmayı başardığı en yüksek mertebe bu idi. Zira yeniçerilerin ocağın dışında başka yüksek makamlara tayinleri esas olarak asla görülmemişti. En iyi ihtimalde sipahi oluyorlardı ve gazilere yaşlılıklarında her kadırgada aralarından 25, 30 veya 40 kişinin hizmete alındığı donanmada hizmet etmelerine izin veriliyordu[409].

Yeniçerinin sahip olabileceği, o da sadece nüfûzlu kişilerin iltiması ile elde edebileceği en yüksek gelirli onur makamları, maiyet muhafızı olarak yabancı elçilerin yanına verilenlerindi. Burada, tabii ki yabancı elçinin kendi menfaatine olmak üzere, iyi bir ücret almakla kalmayıp, elçinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki nüfûzunu da kimi zaman daha iyi bir yere atanmak için kullanmayı başarıyorlardı[410].

Gücü azalınca ve disiplin gevşeyince, yeniçeri ocağının eski düzenlemelerine de artık önceki kadar katı bir biçimde uyulmuyordu. Mesela III. Murad zamanındaki İran seferleri sırasında boşalan subay mevkiilerinin bilhassa maddî sebeplerden dolayı doldurulmadıklarını görüyoruz. Parayı herşeyden çok seven bu padişah, muhtemelen defterdarının bu şekilde yıllık 100 bin Venedik altını tutarında bir tasarruf elde etmiş olmasını oldukça uygun bulmuştu[411].

---

408 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 217.

409 Tiepolo, s. 142: "Bu yeniçerilerden çok sayıda sipahi de yapılmıştır; onlar da, ya bir lütuf ya da gördükleri bir hizmet yüzünden bu rütbeye yükselmeyi, ya da, para ya da bir timar yoluyla ödüllendirilmeyi hakediyorlar". Bilhassa yaşlı ve kıdemli yeniçerilerin donanmada kullanıldığını, Cantacuscino, s. 124 belirtmektedir: "İmparatorun hiçbir gemisi, askerlik sanatında en iyi şekilde eğitilmiş birçok eski yeniçeri olmadan demir alıp yola çıkmaz". Daha sonraki durumları Venedik elçilik raporlarından öğreniyoruz; örneğin Trevisano, s. 140; Marino Cavalli (1560), s. 294.

410 Soranzo, s. 247: "Yine, bazıları elçilerin evlerinin hizmetine ve korunmasına ayrılırlar; elçiliğin içinde ve elçinin ödüllendirmesi kapsamında olan bunlar Büyük Efendi tarafından daha yüksek bir rütbeye getirilirler". Gerlach, günlüğünde Avusturya elçisi sayesinde bu gibi birkaç terfiden bahsetmektedir; örneğin s. 112 ve 280.

411 Bernardo, s. 334: "Bir defterdarın kaydına göre (ki Büyük Efendi tarafından uygun olduğu kararı verilmişti), yeniçerilerin çok sayıda subayı eksik olduğunda her zaman onların yerine yenilerini almıyorlardı; böylece yılda yaklaşık 100 bin altın artmış oluyordu; bu yüzden, adı geçen subaylar o zamandan bu yana sayıca artacağına azaldılar".

Diğer taraftan, daha sonraki zamanlarda yeniçeri ocağına eski verimliliğini geri kazandırmak için teşebbüsler de eksik olmadı. Sultan IV. Murad (1623-1640) –ileride bu hususa tekrar döneceğiz– bu hususu gerçekten ciddiye alan ilk Osmanlı padişahı idi. Kendi zamanında alay konusu hâline gelmiş olan yeniçerileri biraz olsun güçlendirmek ve onlara itibar kazandırmak istiyordu. Zira tüfeklerini çocuklar gibi beceriksizce kullanmaları yüzünden alay konusu hâline geldikleri gibi, cesaret ve yiğitliğin göstergesinden ziyade, korkaklığın bir kisvesi olduğundan, muharebe alanlarında artık hiç kimseyi korkutmayan kaba ve gürültülü bağrışlarıyla da iyice gülünç hâle gelmişlerdi. Son İran seferinde daha yürüyüş sırasında yığınlar hâlinde kaçmışlardı. İran sınırına vardığında, yeniçeri ağasının sancağı altında ancak 3 bin kadar yeniçeri bulunuyordu[412].

IV. Murad, ıslahatlarına önce zayıf ve silahlı hizmete uygun olmayan yeniçerileri saflarından tard ederek ve karşılığında güçlü ve hâlâ hizmet edebilecek durumda olan ama kendilerini sefere çıkma yükümlülüğünden para vererek kurtaranları tekrar şahsen sefere çıkmaya icbar ederek başladı. Zira para karşılığında sefere çıkma mükellefiyetinden kurtulmak gibi bir suistimalin yanısıra, artık sefere vekâleten adam göndermek gibi bir aykırılık baş göstermişti. İmparatorluğun ücra bir köşesine muhafız kıtası olarak gönderilen bir yeniçeri, bunun yerine rahatça başkentte kalmak istiyorsa, yerine bir yamak gönderiyordu ki, böyle bir işi tabii ki ancak ayaktakımından insanlar kabul ediyordu[413].

IV. Murad ayrıca sürekli kargaşa ve huzursuzluklar çıkartmalarına sebep olan düzensiz hayatlarına, tütün içmelerini ve kahvehanelere gitmelerini kesin olarak yasaklayarak bir düzen getirmeye çalıştı. Zira tütün ve kahve o dönemlerde miskin yeniçeriler tarafından gece gündüz meyhaneleri dolaşıp bu

---

412 Bu bilgileri bilhassa el yazması anonim *Relatione di Constantinopoli nello 1637*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 564 – 567 ve fol. 584'ten aldık; burada yeniçerilerin o zamanlar tüfekleri kullanırken nasıl beceriksizce ve sakarca hareket ettikleri; herşeyi naralar atarak ve vahşi görünüşleri ile gerçekleştirmeye çalıştıkları ve yeniçeri ağasının İranlıların karşısına yalnızca 3 bin kişi çıkartabildiği anlatılmaktadır; "diğerleri yol boyunca kaçtıkları için".

413 *Aynı eser*, fol. 565: "Çok genç yaşta olanları çıkartıp, yeniçeriler arasındaki çok sayıda genç ile, savaşa gitmemek için para yoluyla hazır ve değişken tabiattaki kişilerin yararkandığı masrafı kaldırarak askerlerini daha iyi duruma getirdi". Yamaklar hakkında bilgi için bk. Hammer, *Staatsverfassung*, II, 216.

uyuşturucu maddelerin verdiği zevkle daha da ateşlenmiş bir hâlde çoğu kez sultanın kendisine yönelen ortak planlar yapmak için kullanılan iki uğursuz yenilikti[414]. IV. Murad'ın yasaklayıcı emirleri belli bir başarıya ulaşsa da kalıcı bir etki yaratamadı. Artık bu yeniden doğuşun canlandırması gereken eski ruhu, yeniçeri ocağına aşılaması mümkün değildi.

Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri padişahın kendisi de yeniçeri defterlerinde kayıtlı olduğundan[415] bir yeniçeri olmak yine de büyük bir onurdu. Üstelik yeniçeri ocağı, Osmanlı'nın her yönden gitgide gerilemesine rağmen, bir harabe olarak bile yine de bir güç, yakın zamanlarda kanlı bir yargılama neticesinde sona erdirilene kadar* 200 yılı aşkın bir süre boyunca defalarca Osmanlı tahtını temellerinden sarsan korkunç bir güç olmaya devam etti. Bu hususa ileride tekrar geri döneceğiz.

E. Topçu Ocağı ve Bununla İlgili Hususlar

İyi bir topçu ocağı çok erken zamanlardan beri Osmanlı'nın en önemli üstünlüklerinden biri idi. Busbecq, Osmanlıların top sanatında bilhassa Almanya ve Macaristan'da yapılan tüm yeni icatları hızlı ve becerikli bir şekilde elde etmekte başarılı olmalarını övmekte idi[416]. Osmanlı'nın ilk dökümcüleri ve topların kullanımını gösteren en mahir eğiticiler Almanlar ve Macarlardı.

Yine de savaş sanatının bu bölümü, her yerde olduğu gibi, Osmanlılarda da ilk zamanlarında ve daha sonrasında uzunca bir süre korkunç derecede hantal ve beceriksizdi. Her yerde devasa kütlelerle bir şeyler yapılabileceğine dair bir saplantı mevcuttu ve bunların maliyetleri ile üretim ve nakliyeleri için gösterilen çabalar, bunlardan elde edilen neticelerle orantılı değildi.

---

414 Aynı *Relatione*, fol. 564: "Tütünü ve kahve –kahve siyah bir sıvıdır, Kahire'den getirilen bir tür *zece*'den yapılır, baş ve mide için çok yararlıdır– içilen tüm o yerleri yasaklayarak şahsına karşı bir ayaklanmada birleşebilme imkânını ortadan kaldırdı; çünkü böylece, daha önce yaptıkları gibi, orada biraraya gelerek saatlerce ve günlerce aralarında konuşmak ve toplantı yapmak fırsatı bulamayacaklardı".

415 Kanuni Sultan Süleyman, yaptırdığı yeni yeniçeri kışlasını ilk ziyaretinde bir gazinin ulûfesini (40 akçe) kul kethüdasının ellerinden aldıktan sonra, padişah birinci bölüğün onur yeniçerisi hâline gelmişti. Daha fazla detay için Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 474.

* Zinkeisen, 1826'daki Vak'a-i Hayriye'yi kastetmektedir (çn).

416 Busbecq, *Epist.* III, 213: "Bir başka halka zorlukla daha az hoşnutsuzluk verdi, başkalarının akıllıca gerçekleştirdiği icatları kendine nakletmek. Tarafımızdan icat edilen daha büyük ve daha küçük topları ve başka birçok şeyi kendilerine malettiler".

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi sırasında kullandığı ve o dönemlerde Hristiyan âleminde şaşkınlık uyandıran devasa topları bir düşünün. Bu topları Edirne'den Bizans'ın başkenti önüne getirmek için tam iki ay harcanmıştı ve nihayet büyük çabalar altında yerlerine yerleştirildikten sonra, etkileri beklentilerini sadece sınırlı olarak karşılamıştı[417].

Böylesine büyük ağırlıkların nakil sırasında yarattıkları zorluklardan kaçmak için daha sonraki zamanlarda Osmanlı'da kuşatmalar sırasında gerekli topları yerinde ve düşman kalelerinin önünde dökmek bir gelenek hâline geldi ki, bunun için gerekli madenleri buraya taşımak zorunda olmalarının yanısıra bu da büyük zorluklar getiriyordu. Mesela bu yüzden 1456'daki ilk Belgrad kuşatması sırasında durum böyle idi ki, kuşatma kaldırıldıktan sonra topları da yanlarında götürmek için imkânları mevcut olmadığından bunların hepsini geride bırakmak zorunda kalmışlardı[418].

Bu gibi ağır bedeller karşılığında elde edilen tecrübeleri, Fatih Sultan Mehmed gibi girişken bir karakter boşuna harcayamazdı. Fatih Sultan Mehmed, bu arada çok geçmeden bilhassa doğudaki düşmanlarına karşı büyük bir üstünlük sağlayan hafif sahra toplarının asıl yaratıcısı olarak gösterilebilir. Sultan Mehmed, Talihsiz Belgrad kuşatmasından 17 yıl sonra, 1473'te Uzun Hasan'a karşı Türkmenlerin gücünü ebediyen kıran Tercan [otlukbeli] Muharebesi'nde kazandığı zaferi bilhassa hafif sahra toplarını kullanmadaki ustalığına borçlu idi.

Bunun için Uzun Hasan, kendisine el uzatan Venediklilerin yardımı ile ordusundaki bu eksikliği gidermeyi çok istiyordu[419]. Oysa ne kendisinin, ne de haleflerinin bu konuda Osmanlılarla boy ölçüşemeyeceklerini, Şah İsmail'in de 1514'te Çaldıran Ovası'nda, Uzun Hasan'ın Tercan Ovası'ndaki gücünü tamamen yok eden aynı sebeplerden ötürü Yavuz Sultan Selim'e yenilmesi kanıtlıyordu[420].

II. Bâyezid zamanında, bir topçubaşının emrindeki 300 kişiden oluşan ve yalnızca muharebe alanında topları kullanmak için değil İstanbul'daki tersanede ve Galata'daki Tophane'de de barut üretimi ve topçu sınıfı ile ilgili diğer

---

417 Karşılaştırma için bk. Cilt I.

418 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

419 Tercan Muharebesi ve Uzun Hasan'ın Venediklilerle top yardımı için yaptığı müzakereleri hakkında bk. Cilt II.

420 Cilt II.

işler için de kullanılan ayrı bir topçu ocağı mevcuttu[421]. Yavuz Sultan Selim, topçu ocağını önce 500 kişiye ve daha sonra, göründüğü kadarıyla 1.000 kişiye kadar çıkardı. Her topçuya günlük 8 akçe ulûfe ve giysisi verilirken, topçubaşının günlük ulûfesi 60 akçe idi. Bu ocak da tabii ki piyade sınıfındandı[422].

Seleflerinin bu şekilde başlattığını, Kanuni Sultan Süleyman her yönden genişletti ve mükemmelleştirdi. Başa geçer geçmez topların sayısını çeşitli çaplarda olmak üzere 300 hafif sahra topuna çıkarttı ki, bu sayı, göründüğü kadarıyla hükümdarlığı boyunca yaklaşık olarak aynı kaldı. Zira 1521'de Belgrad'ı fethettiği 300 topu, Mohaç'ta (1526) ve Viyana'da (1529) ve nihayet 1566'da Sigetvar önlerinde de görüyoruz[423].

Toplar çoğaldıkça tabii ki topçu ocağındaki topçuların sayısı da aynı oranda çoğalıyordu. Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında topçu ocağının mevcudu 3 bin kişiye kadar çıkmış ve bu sayıyı daha sonraki halefleri de aşmamışlardı. 1579 yılının ulûfe defterlerinde her biri 6 Venedik altını olmak üzere, ayda toplam 12 bin Venedik altını ulûfe alan 2 bin topçu görülmekte idi[424]. 1592'de ise ulûfe alan 3 bin topçudan bahsedilmekteyken[425], aynı dönemde topçu ocağında ve tersanelerde çalışanların toplam sayısı yaklaşık 8 bin olarak tahmin ediliyordu[426].

Bunlara cebecibaşının emrinde olup, Yavuz Sultan Selim zamanında 300 kişiden oluşan ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde 700 kişiye kadar çıkartılan cebeci ocağı da ekleniyordu[427]. Cebeciler yalnızca silah yapımında usta olmakla kalmayıp, bilhassa levazımcı olarak mevcut silah stoklarını da düzen al-

421 Cantacuscino, s. 135.

422 Sansovino, f. 11'de Menavino: "Bütün bu kişiler yayadırlar ve her zaman top dökerler, taş ve başka ateşleyici, barut, iki tekerlekli araba yaparlar ve kral (sultan) ordugâha gittiğinde topları taşımak için görevlendirilmişlerdi". Cantacuscino, s. 135'te Yavuz Sultan Selim'in İran'a ve Mısır'a yapacağı seferlerden dolayı sayılarını arttırmayı uygun gördüğünü ve sayılarının 1000 kişi olduğunu belirtmektedir; "bunların bir bölümü metalleri dökerler, bir bölümü de topları çekerler".

423 Karşılaştırma için bk. cilt II. Venedik elçilik raporları da Kanuni döneminde topların sayısını 300 olarak vermektedirler.

424 Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, *Relatione*, Inform. polit., Vol. XVII. fol. 205. Burada sayı verilmemiştir; ama ulûfelerin toplanmasından kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

425 Bernardo, *Relatione*, s. 331: "Büyük Efendi genelde 3 bin topçu görevlendirir".

426 Anonim *Relatione* 1590, Inform. polit., Vol. XI. fol. 517.

427 Cantacuscino, s. 135. Hammer, *Staatsverfassung*, II, 224.

tında tutmak zorundaydılar. Sayıları daha sonra önemli ölçüde artmıştı, zira verilen bilgiler yanlış değilse 1590'da 14 bin kadar cebeci vardı[428].

Yine topçulardan ayrılması gereken iki ocak daha topçu ocağı ile çok yakından ilişkili idi: Havan toplarını kullanan humbaracılar ve topların taşınmasından sorumlu top arabacıları.

Humbaracılar, yakın zamana kadar sayıca çok sınırlı bir ocaktı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, tıpkı Osmanlı'nın en eski ve türü bakımından bilindiği üzere en mükemmel birliklerinden biri olan lağımcılar gibi, ulûfe almayıp timarlıydılar. Kanuni Sultan Süleyman zamanında kullanılan ağır topların Osmanlı topçu ocağının ana gücü olmadığını, Viyana kuşatması, hatta bundan ziyade Güns kuşatması (1532) yeterince kanıtlıyordu[429].

Kanuni Sultan Süleyman, uygun bir nakil sisteminin çok önemli olduğu hafif topları geliştirmeye büyük bir ihtimam gösterdi. Bilhassa nakil sistemi, Kanuni dönemine kadar büyük eksiklikler gösteriyordu. Belgrad kuşatması (1521), hatta Viyana kuşatması (1529) sırasında topları taşımak için bilhassa develer kullanılıyordu. Top arabaları Osmanlı topçu sınıfına çok daha sonraları girdi. Çok güvenilir bir bilgiye göre, bu arabaları imal etme ve kullanma sanatı, İspanya'dan kovulan Maranlar, yani gizli Müslüman ve Yahudilerle İstanbul'a gelmişti[430].

Hafif sahra topları o dönemden sonra Osmanlı muharebe hatlarında yerini buldu. İkisi ön saflarda Rumeli ve Anadolu beylerbeylerinin bulunduğu sağ ve sol kanatlarda ve üçüncüsü yeniçerilerin özel muhafazası altında tam ortada olmak üzere üç kısma ayrılıyordu[431]. Topçu ocağının ve top arabacı-

428 *Relatione* 1590, fol. 516.

429 Humbaracılar ve lağımcılar hakkında Hammer, *aynı eser*, s. 230 ve 233. Lağımcıların olağanüstülüğünden Cantacuscino, s. 161'de bahsetmektedir: "Bu imparatorun humbara ve patlayıcı yapan adanıları var ve bunlar bir hükümdarın sahip olabileceği en iyiler". Ona göre Kanuni Sultan Süleyman zamanında topçu ocağı çoğunlukla Avrupalı Hristiyanlardan oluşuyordu: "Hristiyan topçular eksik değil, sadece [I.] Selim zamanında değil, şimdi [I.] Süleyman zamanında da aldıkları büyük yüzdelik nedeniyle çok sayıda kişi bu iş için geliyor".

430 Cantacuscino, s. 60: "Geçmiş zamanlarda yapıldığı türde, topları savaş alanına taşıyan iki tekerlekli arabalar yoktu, Marani İspanya'dan çıkarılıp atıldıktan sonra, İtalya'da Kral Carlo'nun öğrettiği, toplar için araba yapma sanatını ilettiler".

431 1554'te Trevisano, s. 134'e göre durum böyle idi: "Majesteleri'nin birlikte götürdüğü toplar çok büyük sayıdadır, çok büyük değildirler ama sefer içindirler. Bunlar orduda

ları ocağının daha iyi bir biçimde düzenlenmesi, top arabalarının yaygınlaşmasından sonra birbirinden ayrılmaz birer husus oldu ve hep birbirlerine eşzamanlı yürütüldü.

Bu ocak da Osmanlı askerî teşkilatının daha sonraki zamanlardaki genel bozulmasının etkilerinden kaçamadı. 17. yüzyılın ortalarına doğru, IV. Murad zamanında öyle bir gerilemişti ki, topçu ocağı, cebeci ocağı da dahil olmak üzere, yalnızca 6 bin kişi kadardı ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin 1660 tarihli ulûfe defterlerinde yalnızca 2026 topçu, 282 top arabacısı ve 4180 cebeci görülmekte idi[432]. Hâlbuki daha sonraları bilhassa topçu ocağının önem kazanması ve günümüze kadar belli bir seviyede tutunabilmesi, yeri geldiğinde tekrar geri döneceğimiz, özel durumlara ve etkilere bağlı idi.

Tahkimat sanatı, Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de hiç de çok gelişmiş bir durumda değildi. İmparatorluk içinde neredeyse hiç tahkim edilmiş şehirl kalmamıştı, zira –en azından ana sebebi olarak belirtildiği üzere– muharebelerde surlardan ve kulelerden ziyade silahların gücüne güvenmek ilke hâline getirilmişti. Fethedilen yerlerin tahkimatları yerle bir ediliyordu ki, mesela Bizans döneminde iyi tahkim edilmiş Sofya, Filibe, Edirne gibi şehirler, tamamen açıkta duruyorlardı ve hatta İstanbul bile yalnızca zayıf bir sur ve birkaç kule ile korunuyordu[433].

Yalnızca başta serhad boylarında ve Macaristan'da olmak üzere, sınır kalelerinin tahkim edilmesine daha fazla önem veriliyordu. Fakat Gerlach'ın 1573'te Estergon, Budin, Petervaradin (Petrovaradin) ve Belgrad'ı tarifine göre buralarda herşey sınırsız bir kargaşa ve düzensizlik içinde kaçınılmaz sona doğru ilerliyordu[434].

üç bölüme ayrılırlar; ikisi beylerbeyiyle iki kanattadır; üçüncü yeniçerilerin önünde, onların özel koruması gibi yer alırlar".

432 *Relatione* 1637, Inform. polit., Vol. XI. fol. 592 – Hezarfen Hüseyin Efendi; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 172.

433 Albèri, II, 99'da Ragazzoni, *Relatione* (1571): "Türk İmparatorluğu'nda çok fazla kent ve önemli kaleler yoktur, çünkü onlar surlardan çok, göğüslerinin silahlarına ve kalelerine güvenirler". Aynı şekilde Sansovino, s. 63'te Bassano, sahil kalelerinin muhafazasına bilhassa özen gösterildiğini belirtmektedir; "Senyör Prens Doria ve Venedik senyörlerinin kadırgalarının kuşkusu yüzünden".

434 Gerlach, *Tagebuch,* s. 11 ve 17'de şöyle demektedir: "Estergon, Blindenburg, Buda, Petervaradin ve İstolni Belgrad'da Komorn Kalesi'nde yapıldığı kadar çok hazırlıklar bulamadım. Budin ve İstolni Belgrad'da gerçi birçok top mevcuttur, ama hepsi üst üste yığılmış, çürüyor ve tekerlekler üzerinde çok az top var".

Belki de bu açıdan en iyi durumda olanlar, hâlâ İspanya'nın ve Venedik'in ani saldırılarının tehdidi altında olan tahkim edilmiş sahil yerleri idi. Bilhassa 1586 tarihli oldukça ayrıntılı bir tarife göre, Çanakkale Boğazı'nda bulunan iki kale, o dönemlerde oldukça göze batan iyi tahkim edilmiş kaleler idi, fakat genelde az sayıda muhafız kıtaları tarafından korunduklarından zaptedilemez kabul edilmiyorlardı[435].

Osmanlı askerî teşkilatının en büyük sıkıntısı, eşyaların ve erzakların bilhassa çok uzaklara yapılan seferler sırasında taşınmaları idi. Böyle bir sefer sırasında muazzam sayıda çadırlardan, donanımlardan, cephaneden ve her türlü silahtan başka, bilhassa İran ve Macaristan'a karşı yapılan savaşlarda olduğu gibi, genelde ıssız ve hiçbir şey sunmayan arazilerden geçmek zorunda kaldıklarından, ordunun iaşesini sağlamak için erzağı da beraber götürmek zorunda kalıyorlardı. Gerçi bilhassa Avrupa'daki seferler sırasında şehirlerde ve ovalardaki yerel halktan bilhassa gıda maddelerinin temini ve üretim ile ilgili zanaatlarla uğraşan her beş kişiden birinin hizmete koşulması gerektiği yönünde ve halkın ordunun erzak teminine müştereken katkıda bulunmak zorunda olduklarına dair bir kanun vardı[436], fakat neredeyse tamamen terkedilmiş ülkelerde böyle bir erzak teminine güvenilemeyeceğinden ordunun erzakını, bahsettiğimiz gibi, baştan beri yanlarında götürmek zorundaydılar.

Bunun için de bilhassa ordunun arkasından gelen ve yürüyüşü oldukça zorlaştırıp geciktiren çok sayıda deve ve yük hayvanı kullanılıyordu. Mesela 1529'da Viyana'yı kuşatan orduda sırf birliklerin ihtiyacı olan unu taşımak için 22 bin deve bulunuyordu[437]. Padişah askerî kuvvetlerinin tamamıyla sefere çıktığında bu hayvanların sayısı genelde 40 bine kadar yükseliyordu ki, buna aynı sayıda katır da ekleniyordu. Arabalar, göründüğü kadarıyla, nakliye ve erzak için ancak daha sonraki zamanlarda ve kısıtlı ölçülerde kullanıldı.

---

435 Maffeo Venier, *Relatione*, s. 302: "Boğaz'a girmeyi anlatmaya girişmek zordur, Dardanelli [Çanakkale] denilen iki kale vardır, su seviyesinde yer alan toplarla iyi tahkim edilmiştir". İyice tarif ettikten ve nasıl kabul edilmesi gerektiğini belirttikten sonra, şunları eklemektedir: "Genelde içinde, bir kale muhafızı ve birkaç topçu dışında çok az kişi vardır".

436 Sansovino, fol. 16'de Menavino: "İmparator tüm Yunan kentleri boyunca insanların, ordunun ihtiyacını karşılamak ve askerlere satmak için çok miktarda erzakla gelmelerini buyurur, toprağın her beş zanatkârının birinin gitmesini de, ister yiyecek ustası olasun ister başka herhangi bir meslekten".

437 Karşılaştırma için bk. Cilt II, 689.

Beslenmeleri daha kolay olduğu ve çok daha az bakım gerektirdikleri için kullanmayı yeğledikleri develer, çoğunlukla büyük sayıda mevcut oldukları Suriye'den ve Irak'dan getirtiliyorlardı. Busbecq'in ifadesine göre, bilhassa atlara nazaran değerleri öyle düşüktü ki, tek bir güzel kısrak 100 deve ile ödeniyordu[438].

Bunların ve yük hayvanlarının yönetimi ve bakımı, voynuk denilen ve çoğunlukla ulûfe yerine yalnızca vergi muafiyetlerinden ve bazı imtiyazlardan yararlanan Bulgar köylülerden oluşan ayrı bir teşkilatın sorumluluğunda idi. Karşılığında bazı avantajlara sahip oldukları yükümlülüklerinin arasında otlak zamanında hassa ahırlarındaki atların bakımı da vardı. Bu amaçla her yıl Nisan ayında binlerce Bulgar İstanbul'a gelir ve törenlerle çayırlara uğurlandıktan sonra, yalnızca atları otlatmak için değil sarayın ambarlarını da kış için gerekli yemle doldurmak için dört ay boyunca otlaklarda kalırlardı[439].

Gördüğümüz üzere, atların bakımına ne kadar çok özen gösteriliyorsa, yürüyüş sırasında bile neredeyse kendi hâllerine bırakılan develerin bakımına o denli az özen gösterilirdi. Bu sabırlı hayvanlardan her altısı başına bir deveci düşüyordu. Mamafih bu yük hayvanlarının taşıdığı ordu yükleri muazzamdı. Yalnızca yürüyüş sırasında örnek alınacak düzen ve disiplinin katılığı sayesinde tüm bunlar birarada tutulabiliyor ve kargaşa önlenebiliyordu. Zira yürüyüş sırasında da herşey belirli kanunlara ve geleneklere göre en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş biçimlere ve rütbelere bağlı idi.

Askerî kuvvetlerin tamamı sefere çıktığında her birliğin, her komutanın veya rütbeli subayın sabit bir yeri vardı. 16. yüzyıl ortalarında bilhassa Venedikli Navagero ve Trevisano'nun titizce hazırlanmış raporlarından öğrendiğimiz üzere durum şöyle idi:

---

438 Busbecq, *Epist.* III, 170 ve devamında bu hususta cazip ve öğretici bir hikâye anlatmaktadır: "Türklerin hükümdarı savaşa giderken yanında birçok bin deve götürür, kırkın üstünde, ne de daha az sayıda yük katırları", vb.

439 Sansovino, fol. 38'de Georgieviç: "Onlar Türk'ten başka bir ücret almazlar, ne haraç ne de ondalık ödememe dışında". Bilhassa timarlı sipahilerle ilişkilerinin düzenlendiği Voynuklar Kanunu'nu, Hammer, *Staatsverfassung*, I, 413'te vermektedir. Atlar daimî baharın başlangıcı kabul edilen Hıdrellez günü törenler arasında çayırlara çıkartılırlardı. Voynukların ayrıcalıkları örneğin İstanbul'da önce halk müziklerini ve danslarını sergilemelerne ve karşılığında para toplamalarına izin verilmesini kapsıyordu. Hammer, *aynı eser*, s. 495. Gerlach, *Tagebuch*, s. 487.

Arabalar ve cebeci ocağı dahil olmak üzere, yürüyüşün öncülerini daima hafif topçu birlikleri oluştururdu; bunları dört veya beş sancakbeyinin emrinde piyadelerin ve süvari birliklerinin öncüleri olarak tüfekçilerden ve mızrakçılardan oluşan bir kıta takip ederdi. Arkalarından ilk sırada yeniçeriler gelirdi; ağaları ise yeniçerilerin başında gitmez, aksine etrafı maiyeti ile çevrili olarak onları takip ederdi. Arkasından önce iki kadıasker, bunların ardından da defterdarlar gelirdi. Nihayet, kapıkulu askerlerinden solakların ve içoğlanlarının ortasında padişahın kendisi gelirdi. Hemen ardından imparatorluk sancağını taşıyan mîrâlem ve onun hemen arkasından kırmızı, sarı, yeşil, beyaz, kırmızı beyaz ve yeşil beyaz çizgili olmak üzere, değişik ocakların altı sancağı gelirdi. Bu renkler, hemen arkalarından gelen ve daha önce belirttiğimiz gibi, sağ ve sol kanatları oluşturan altı ulûfeli kapıkulu sipahileri kıtalarının mızraklarının ucundaki şeritlerde tekrarlanırdı. Bunların arkasındaki yer, muhafız kıtalarından, hizmetlilerden ve aynı zamanda emireri olarak kullanılan çavuşlardan oluşan kalabalık maiyetleri ile birlikte veziriazamın ve rütbelerine uygun olarak diğer vezirlerindi. Ancak bunların arkasından timarlı sipahilerle birlikte Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri gelirdi. Şayet sefer Avrupa'da yapılıyorsa sancakbeylerinin yönetimi altında timarlı sipahi kıtaları ile Rumeli beylerbeyi, Asya kıtasında yapılıyorsa, mesela İran'a yönelikse, timarlı sipahi kıtaları ile birlikte Anadolu beylerbeyi sağ kanatta giderdi. Artçı birlikler ise nihayet eşyalardan ve erzaklardan oluşan ordu yükleriyle tamamlanırdı[440].

Osmanlı muharebe hattı, düşmanın karşısında iki beylerbeyi timarlı sipahileri ile ön safları tutacak şekilde oluşturuluyordu. Sol kanat, onur yeri olarak kabul ediliyordu ve Avrupa'da Rumeli beylerbeyine, Asya'da ise Anadolu beylerbeyine aitti. Her iki kanatta bir hafif topçu kıtası bulunurdu ve bunların yakınına, daha önce gördüğümüz gibi, öncü birlikler olarak sahada olmadıkları takdirde akıncılar mevzilenirdi. İkinci safta, her kanatta üç kıta olmak üzere, kapıkulu sipahilerinin altı kıtası dururken, yeniçeriler topçu birliklerinin bir kısmı ile çoğunlukla ortasında yeniçeri ağasının bulunduğu bir kare içinde, biraz daha arkada ortaya doğru mevzilenirlerdi. Bu iki ana safın arkasında, önce muhafız kıtası olarak müteferrikaların ortasında altı sancak ile mîrâlem gelirdi. Onun arkasında veziriazam, vezirler ve Divân-ı Hümâyûn'un diğer mevkii sahibleri ve en sonunda saray efradı, içoğlanları, muhafız kıtaları,

440 En detaylısı: Navagero, s. 58–64.

solakları, peykleri, çavuşları, vs. ile etrafı çevrili olarak padişahın kendisi bulunurdu. En sonda nihayet yük hayvanları ve arabalardan oluşturulan engeller, özel bir muhafız kıtası ile birlikte aşılmaz bir duvar oluşturuyorlardı[441].

İddia edildiği gibi Bosna'nın krallık armasından değil Selçuklulardan devralınan ve vezirlerin, beylerbeylerinin, sancakbeylerinin, ağaların ve voyvodaların sancaklarının üzerinde parlayan altın rengindeki hilâlin[442] gölgesinde oluşturulan bu muharebe düzeninden en azından Osmanlı savaş sanatının ilk zamanlarında asla sapma görülmüyordu. Oysa o dönemlerde katı biçimlerden ziyade ordunun içindeki olumlu ruh hâli, tüm bunları birlik ve beraberlik içinde tutmaya yarıyordu. Bu açıdan ağırlıklı olan yalnızca Osmanlı askerî kuvvetlerinin içindeki itaat anlayışı, katı disiplin, yeme ve içme konusundaki ölçülülük, savaş zanaatının sıkıntılarına ve zorluklarına karşı dayanıklılıkları ve herkesin riayet ettiği örnek alınacak düzen değildi; aksine bunlardan da fazla Osmanlı ordusunun ruhunda yaşayan ve bilhassa manevî gücünü oluşturan din unsuru da çok önemli idi. O dönemlerde Hristiyan araştırmacılar, Osmanlı ordu nizamını bilhassa Batılı orduların ruh hâlleri ve davranışları ile kıyasländıklarında daha bariz bir şekilde ortaya çıkan zıtlıklar açısından bu din hususuna tüm dikkatlerini vermişlerdi.

Mesela bu hususu en tarafsız, en keskin ve en net biçimde ele alan Cenevizli Folieta, bu konuda, devletleri ve imparatorlukları bu kadar büyük ve güçlü hâle getiren sebeplerin arasında dinin ilk sırada olduğundan kimsenin artık şüphe duymadığını belirtmekte idi. Aynı şekilde Hristiyanlığın selâmete ermenin aracı olarak İslâm'ın çok önünde olduğu hakkında da farklı görüşlerin mevcut olması mümkün değildi. Oysa dinî yaşamın etkisini devleti yönetmek ve halkların sorumluluklarını sâdık bir biçimde yerine getirmelerini ve kanunlara riayet etmelerini sağlamak için bir araç olarak kullanmak söz konusu olduğunda, önemli olan bu değildi. Böyle bir durumda bir dinin gerçek din veya sahte din olduğuna bakılmıyordu; önemli olan daha ziyade hangi din

441 Trevisano, s. 132–134. Burada barhanadan, arabalardan ve yük hayvanlarından oluşan artçıların bir sur gibi güçlü olduğunu belirtmektedir: "O gruptan nüfûz etmek isteyenlere bir sur gibi engel olması için bir grup insan, gerek duyulduğundan, daha büyük bir koruma oluşturur".

442 Hilâlin ancak Bosna'nın fethinden sonra Osmanlı bayrağında kullanılmaya başlandığına dair iddialar, Georgieviç zamanlarında yaygın bir yanılgı idi. Karşılaştırma için bk. aynı yazar, Sansovino fol. 68. Oysa hilâl en eski al renkli yeniçeri bayrağında bile vardı.

olursan olsun, en temiz ve en saf hâline riayet edilmesi idi. Halkları ve imparatorlukları güçlerinin ve itibarlarının zirvesine çıkartmış olan asıl bu idi ve bu, bilhassa başarılı bir askerî düzeninin iki temel dayanağı olan ve kökleri dine dayanan itaat ve disiplin için geçerli idi[443]. Türklerin mi, Hristiyanların mı dinlerine daha ciddi ve saf bir biçimde riayet ettikleri sorusunun cevabını başkalarına bırakıyordu. Bununla sadece Osmanlılarda askerî teşkilatın tamamında, kutsal savaşa dair sarsılmaz fanatizminde ve ölüme meydan okumasında zirvesine ulaşan bir din anlayışının mevcut olduğunu göstermek istiyordu.

Oysa Osmanlı ordusunda daha sağlam olan dine bağlılık, daha önemsiz hususlarda bile en yararlı ve en etkili biçimde ortaya çıkıyordu. Tıpkı Folieta gibi, ama ondan çok daha önce, Venedikli Trevisano (1554) şöyle demekte idi: "Türklerin ordusunda askerler için çok önemli olan üç şey yoktur: Şarap, hayat kadınları ve kumar. Ayrıca her yerde ve her zaman riayet ettikleri ve silahlarının talihini bağladıkları kendilerine özgü bir gelenek, asla Allah'ın adına küfretmemek ve asla belirlenen saatlerde namazlarını huşu içinde kılmayı ihmal etmemektir; hatta İsa ve Meryem Ana isimlerine küfretmeye yeltenenler bile, sanki Peygamberlerinin adına küfretmeye yeltenmiş gibi cezaya çarptırılırdı. Yalnızca dıştan göstergelere baktığımızda bile, gerçekte Türklerin içinde Hristiyanlardan çok daha fazla dine bağlılık ve Allah korkusunun mevcut olduğunu görebiliriz. Zira ister talihte ister talihsizlikte, her türlü işe, gerçekten de olduğu gibi, merhametine her iyi şeyin bağlı olduğuna inandıkları Allah'ın adıyla ve O'nun iradesine göre başlayarak, Allah'ın adını övüyor ve yüceltiyorlar"[444].

İslâm'ın ilk şartlarından biri ve tüm Müslümanların kaçınılmaz yükümlülüğü olarak kutsal savaşın (cihad), yalnızca bunun için hayatını ortaya koyan savaşçının değil aynı zamanda tüm milletin de ortak sorumluluğu olduğu gözönüne alınırsa din unsurunun Osmanlı askerî teşkilatının ruhu ve yapısı için

443 Reussner, *Oratt. Turc.*, T. IV, P. I, 1'de Folieta, *De causis magnitudinus Turcarum Imperii* (İnebahtı Muharebesi'nde papalık filosunun komutanı Marco-Antionio Colonna'ya gönderilen bu yazı, 1573 tarihli Venedik barışından hemen sonra yazılmıştır). Örneğin s. 5: "Devlet yönetmeye ait, halkların görevlerini yerine getirme ve yasalara uyma kapsamı, dinin başka bir işlevidir...bu konuda dinin gerçek ya da sahte olması hiç önemli değildir ama herşey onun içindedir, sonuçta, dine, her ne olursa olsun kutsallıkla ve tam olarak riayet edilmesi söz konusudur....nitekim, askerlik herşeyden önce iki şey içerir, bunlar itaat ve disiplindir ve her ikisinin de temeli dindir".

444 Trevisano, s. 156.

ne kadar önemli olduğu kolayca anlaşılabilir[445]. Kutsal davayı canı ve ruhu ile destekleyemeyenler, malını veriyorlardı veya yiğit savaşçıların hayrı ve zaferi için her gün dua ederek destekliyorlardı. Kadınlar ve genç kızlar da bu duaları asla ihmal etmiyorlardı ve en büyük talihleri, gerçek bir din savaşçısı ile evlenmek ve ona bütün malını vermekti[446].

Hâlbuki Hristiyan ordularının bu açıdan ruh hâli ve duruşu ne kadar farklı idi. Yine de Osmanlıların o dönemde ne kadar büyük bir maddî ve manevî üstünlükle Avrupa'ya ve tüm Hristiyan ülkelere meydan okumakta başarılı olduklarını kanıtlamak için, mesela Busbecq, Folieta ve bu hususta kesin bir duruş sergileyen Venediklilerin Hristiyan ordularının o dönemlerdeki sefil durumu hakkında bıraktıkları cesaret kırıcı anlatımları burada ayrıntılı olarak ele almayacağız. Busbecq anlatımlarından birini şu sözlerle bitirdiğine göre hepimiz, çaresiz görünen bu durumların en serinkanlı gözlemcileri bile ne kadar rahatsız ettiğini tasavvur edebiliriz:

"İçinde bulunduğumuz vaziyeti Türklerin durumu ile karşılaştırdığımda, sonunda ne olacağını dehşet içinde tasavvur ediyorum; zira birileri galip, birileri de yok olmak zorundadır; her ikisinin de ayakta kalması mümkün değil. Onların tarafında muazzam servetler, tükenmemiş kuvvetler, silah kullanımında ustalık, savaşta tecrübeli askerler, sürekli zaferler, dayanıklılık, birlik ve beraberlik, düzen, disiplin, ölçülülük, ihtiyat var; bizim tarafımızda ise halkın fakirliği ve soylu ailelerde lüks hayat, tükenmiş kuvvetler, kırılan cesaret var; ne zorluklara dayanabiliyor, ne silahlarımızı ustalıkla kullanabiliyoruz; askerlerimiz beceriksiz; komutanlarımız açgözlü; ölçülülük hiçbir yerde saygı görmüyor; her yerde aşırılık, sofrada ifrat, ahlaksız ve günahkâr bir yaşam baş

445 Karşılaştırma için bk. Hammer, *Staatsverfassung*, I, 162 ve devamında Haçlı savaşları ile ilgili kısım ve Muradgea D'Ohsson, *Tableau general*, II, 262 (Oktav baskısı).

446 Busbecq, *Epist.* III, 251: "Türkler, savaşta ölen cesur insanlardan başka hiç kimsenin ruhunun göğe uçmasından daha büyük bir kazanç olmadığına inanmak gibi bir düşünceye sahiptirler; onların sağ salim kalabilmeleri için genç kızlar her gün Allah'a yakarırlar ve adak adarlar". Bu hususu bilhassa 1590 tarihli *Relazione di Constantinopoli*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 550 şu sözlerle vurgulamaktadır: "Ona bir kızını eş olarak verenler ahirette mutlu kabul edilir ve çocukları olmayanlar bir köleyi azat ederek, kızı iyi bir çeyizle ona eş olarak verirler ve onu damat olarak yanlarına alırlar. İstanbul'da bir kadın vardı, bu hayır işini iyi uygulayabilmek için bir kölesini Türk yaptı, ona hemen sahibi olduğu ne varsa, taşınır ya da taşınmaz mallarının yarısını bağışladı. Kadın çok zengindi".

gösteriyor ve bunların en kötüsü, onlarda zafer, bizde ise mağlubiyet alışkanlık hâline geldi”[447].

Busbecq, Osmanlı'nın yakında gerileyeceğini hiç kimsenin tahmin edemediği bir dönemde Avrupa'nın geleceğini işte böyle karanlık görüyordu. Oysa gerilemeye başladığı, Hristiyan dünyasının karşısında büyük bir tehdit gibi duran padişahın gücünün gelişiminin zirvesine ulaştığı ve bilhassa Osmanlı ordusunun kaçınılmaz çöküşe doğru gittiği hususunda artık hiç kimsenin bir şüphesi kalmadığında dahi, aynı güçle devam eden dine bağlılık ruhunun, Hristiyan ülkelerin askerî birlikleriyle karşılaştırıldığında, hâlâ bu orduyu ayakta tutan maneviyatın en önemli unsuru olduğunu itiraf etmek zorunda kalıyorlardı.

Mesela 1591'de Avusturya Elçisi Bay von Kreckwitz'e İstanbul'da eşlik eden Eczacı Seidel –Avusturya ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki diplomasi trafiğinde bu olağandışı döneme birazdan geri döneceğiz– esaretinin sade ve bir o kadar derinden etkileyen anlatımını şu sözlerle bitiriyordu: “Biz Hristiyanlar arasında bu kadar az Tanrı korkusunun ve sevgisinin; buna karşın anlatamayacağım kadar kötü, bu kadar çok ahlaksızlıkların mevcut olması acınacak bir durumdur. Seferlerinde ve ordugâhlarında, dinlerine bizimkilerden çok daha bağlı oldukları; çok daha büyük bir Tanrı korkusuna sahip oldukları; daha saygı duyulacak, daha faziletli, daha ölçülü, daha temiz, daha sessiz ve daha iyi bir yaşam sürdükleri için Türkleri kutlamam gerekiyor. Yüce Sultan [III.] Mehmed, 1596'da Macaristan'a sefere çıktığında beş ay boyunca onlarla birlikte seyahat ederken ve at koştururken, ayrıca çok iyi bir düzene ve itaat anlayışına sahip olduklarını bizzat gördüm, tecrübe ettim ve tadını çıkarttım. Benim yerime bizimkilerden soylu bir savaş kahramanının bunları görmüş ve tecrübe etmiş olmasını isterdim; bunun ona savaşta tecrübesiz benim gibi biri için olduğundan çok daha fazla yararı olurdu”[448].

---

447 Busbecq, *Epist.* III, 174. “Her biri en kötüsü: onlara kazanmak, bize yenilmek düşer”.

448 Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte, welche ehemals Herr Friedrich von Kreckwitz verrichtet, aufgesetzt und schriftlich hinterlassen von Friedrich Seideln, damahls des Herrn Oratoris Apotheker, Görlitz 1711, s. 90 (Oldukça nadir bulunan öğretici bir eser). Özellikle bu hususlar o dönemlerde, 16. yüzyılın sonunda Hristiyan âleminin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkisi ile ilgili yorumda bulunabileceklerini düşünen tüm yazarları meşgul ediyordu. Bu türde en ilginç karakteristiklerinden birini, Berlin Kraliyet Kütüphanesi Inform. polit., Vol. IX. fol. 544 ve devamındaki koleksiyonda bulunan elyazması “Efficecissima esortati-

Ne tuhaftır ki Osmanlı'nın eski askerî yapısının manevî gücünü oluşturan bu dine bağlılığın, askerî sistem tamamen çökmüş olmasına rağmen, hiç olmazsa bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Ancak Osmanlı askerî teşkilatının maddî olarak gittikçe ilerleyen gerilemesi karşısında muhafaza edici ve canlandırıcı gücünü buna rağmen kaybetmesine dair sebepleri burada daha fazla irdelemeyeceğiz. Bu, kısmen temas ettiğimiz kısmen de ileride temas edeceğimiz durumlarla ilgilidir. Osmanlı'nın bu varlığının daha iyi unsurlarında bile onları ileriye götürecek gelişme yeteneği eksikti. Geçerliliğini yitirmiş biçimlerin katılığı, sonunda bu unsurları taşıması ve yeniden biçimlendirmesi beklenen ruhu da alıp götürmüştü.

Tüm bu olumsuzluklar devletin her kademesinde yeterince hissedilirken, bu durumun bu askerî devletin sahip olduğu büyüklüğün asıl dayanağı olan askerî teşkilat içinde iki kat daha derinden hissedilmesi kaçınılmazdı. Gerçi 17. yüzyılda hâlâ en az 300 bin civarında savaşabilecek durumda askerden oluştuğu tahmin edilen daimî bir ordu mevcuttu[449], fakat değişen şartlara ve ihtiyaçlara uygun olarak yeniden yapılandırılması, hiçbir zaman tamamen aşılamayan özgün örgütlenmesinin katılığında akamete uğradığından sürekli olarak bölgesel gücünü kaybediyordu. Oysa bu örgütleniş oluşumuna ve en eski doğal gelişimine borçlu olmasının dışında çok daha farklı amaçlara hizmet etmek zorundaydı.

---

one contra gli Infedeli alli Signori Principi Christiani (İnançsızlara Karşı Çok Etkin Teşvik Hristiyan Hükümdar Beylere)" vermektedir. Hristiyanlarda herşeyin Osmanlılardan daha iyi olduğundan yola çıkmaktadır; ama Tanrı korkusu olmadığından, hep mağlup oluyorlardı: "Çok iyi yasalarımız ama çok kötü âdetlerimiz var; iyi silahlar ama kötü kişiler vb." (fol. 547); ayrıca fol. 548'de şöyle devam etmektedir: "Türklerin ordugâhında hiçbir suç yoktur, sadece silah ve yeterli yiyecek vardır; ama Hristiyan ordusunda oburluk, tüm lüks donatım vardır, orada erkeklerden çok fahişeler bulunur; Macar katleder, İspanyol çalar, çırpar, Alman bir dikişte mideye indirir, İtalyan sefahata dalar, Fransız şarkı söyler ya da gevezelik eder, İngiliz yutar, İskoç silip süpürür vb., öyle ki âdet ve davranışlarıyla asker olan askeri bulmak çok zordur". Farklı milliyetlerin bu kesin ayrımına biraz olsun hak vermemek elde değildir. Neticede (fol. 551) tüm suçu hükümdarların ilgisizliğine ve anlaşmazlıklarına atmaktadır; birlik içinde olsalardı, Osmanlı İmparatorluğu'nun işi çoktan bitmiş olurdu. Hep aynı şikâyet!

449 Örneğin 1637 tarihli *Relatione di Constantinopoli*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 590'da Osmanlı kara kuvvetlerinin toplam gücünü bu şekilde tahmin etmektedir ki, yeniçeriler dahil olmak üzere, piyade sınıfı ancak 50 bin kişi kadardır.

Oluşumunda ve gerilemesinde birazdan ele alacağımız daha farklı durumlar da söz konusu olmasına rağmen, Osmanlı deniz gücü için de aynı hususlar geçerli idi.

4) Deniz Gücü

Ne kökenleri, ne mizaçları, ne de tarihlerinin gidişatı Osmanlıları aynı zamanda bir denizci halkı olmaya itmişti; ta ki o dönemlerde bilinen dünyada mülkiyeti deniz hâkimiyetini gerektiren tüm bu sahil ülkelerinin sahibi hâline gelene kadar.

Heves ve temayül değil aksine güçlerini muhafaza etme ve genişletme zorunluluğu ve devasa imparatorluklarının dünya üzerindeki konumu, sultanlarının bir deniz gücü oluşturmalarını gerektirmiş ve onları böyle bir şeye zorlamıştı. Üstelik denizlerdeki etkinlikleri, oldukça uzun bir süre korumasız adalara, Avrupa sularındaki sahil ülkelerine yönelik olan, yabancılardan da yardım aldıkları ve kendilerine kalıcı kazançlar getirmeyen bazı plansız korsanlık faaliyetleriyle sınırlı kaldı.

Oysa Sultan I. Mehmed'in 29 Mayıs 1416'daki talihsiz Gelibolu Deniz Muharebesi'nde Venediklilerle ilk kez ciddi bir temasa girdikten sonra ne tür bir rakiple karşı karşıya olduğunu ve Osmanlı'nın Avrupa topraklarındaki hâkimiyetinin bilhassa bu yönden nasıl bir tehdit ve ne denli bir tehlike altında olduğunu iyice anlaması üzerine[450], gençliğin aşılmaz gücü ile ilerleyen bu imparatorluğun kaderini ve geleceğini ellerinde tutanlarda saygı uyandıran bir donanmanın oluşturulmasına dair düşüncelerin gittikçe daha canlı bir biçim alması kaçınılmazdı.

Sultan II. Murad, Venediklere defalarca ve başarı ile meydan okumaya cesaret etmişti. En azından Venediklilerin Osmanlı deniz gücünün beşiği olan Gelibolu'ya 1424 ve 1428 yıllarında yaptıkları çeşitli saldırılar istedikleri şekilde sonuçlanmamıştı. Çok geçmeden 1430'da Selanik'i kurtarmaya muvaffak oldularsa da, Gelibolu'ya yerleşip Osmanlı donanmasının gelişimine daha başlamadan son vermeyi başaramadılar[451].

Yine de Osmanlı'nın genç deniz gücü henüz Venediklilere açık bir muharebede meydan okumaya cesaret edecek kadar kuvvetli değildi. Osmanlı ge-

450 Karşılaştırma için bk. cilt I.
451 Cilt I.

mileri İstanbul'un fethinden önce çok nadiren Çanakkale Boğazı'nın dışında görülürdü. Sultan II. Murad, bu dönemde yaptığı Yunanistan, Mora ve Arnavutluk seferlerini henüz denizlerde güçlü bir takviye ile daha baskın hâle getirerek daha parlak zaferler kazanamamıştı.

Osmanlı güçlenmesinin bu unsurunu imparatorluğun gücüne uygun biçimde geliştirmek, yine geniş kapsamlı düşünen Fatih Sultan Mehmed'e nasib oldu. Bunun ne kadar önemli olduğunu İstanbul'u fethederken anlamıştı. Ayrıca Bizans'ın başkentini bir kez ele geçirdikten sonra, deniz gücünü takviye etmeye ve daha iyi bir şekilde düzenlemeye ayrı bir ihtimam gösterdi. Becerikli bir denizci olup ilk Osmanlı kaptanıderyası tayin edilen Baltaoğlu Süleyman Bey, bu hususta ona yardımcı oluyordu.

1456 ilkbaharında 180 gemiden oluşan bir Osmanlı donanması, Gelibolu'dan yola çıkarak, Adalar Denizi'ne akınlarda bulunabiliyordu. Bu akınlar, her zaman talihli geçmeseler de nihayet zengin bir sahil şehri olan Enez'in (1457) ve Taşöz Adası'nın, Gökçeada'nın, Semadirek Adası'nın ve nihayet Midilli Adası'nın (1462) ele geçirilmesi ile sona ererken, aynı dönemlerde (1461) Cenevizlilerin verimli bir kolonisi olan Amasra'nın ve çökmekte olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sultanın eline geçmesi için Osmanlı donanmasının Karadeniz'de görünmesi yetiyordu[452].

Bu gibi zaferler, Fatih Sultan Mehmed'i denizlerdeki teşebbüslerinde gittikçe daha cüretkâr olmaya itti. İstanbul'da inşa edilen muazzam liman tesisleri, bilhassa Sultan Mehmed'in Adalar Denizi'ne ve Karadeniz'e yaptığı bu seferlerden hemen sonra yaptırdığı büyük Kadırga Limanı, gerek İstanbul'da gerekse Gelibolu'daki tersanelerde dur durak bilmeyen faaliyetler ve aynı dönemde bununla etkileşim içinde Çanakkale Boğazı'ndaki iki kalenin de tahkim edilmesi, tüm bunlar Fatih Sultan Mehmed'in denizlerde çok daha büyük teşebbüslerde bulunmaya niyetli olduğunu ve Avrupalı deniz ülkelerine meydan okumaktan hiç de çekinmediğini gösteriyordu.

Bunu ilk ve en ağır şekilde hissetmek zorunda kalacak olanlar Venedikliler oldu. Fatih Sultan Mehmed'in karşılarına 300 gemi ile çıktığı bir sonraki talihsiz savaşta önce Eğriboz (1470) ve ardından dokuz yıl boyunca değişken başarılarla savaş yapıldıktan sonra, 1479'da yapılan barışla birlikte yalnızca Arnavutluk'taki Akçahisar (Kroya) ve İşkodra değil Limni Adası da elden gitti.

452 Karşılaştırma için bk. cilt II.

Daha önce, 1475'te Cenevizliler Karadeniz'de Doğu Akdeniz ticaretlerinin en son dayanağı olan Kefe'yi kaybetmişlerdi. Çok geçmeden üç İyon adası olan Ayamavra, Zenta ve Kefalonya'ya (1479) sahip oluşları, Osmanlı ordusunun İtalya'ya giden yolunu açacaktı. Otranto gerçekten de Osmanlıların eline geçti ama elde tutulamadı ve Fatih Sultan Mehmed'in denizlerdeki son büyük çabası, Rodos Şövalyelerinin güçlü surları ve aşılmaz yiğitlikleri karşısında kırıldı (1480)[453].

Fatih Sultan Mehmed'in böyle büyük bir talih ve başarı ile başlattıklarını haleflerinin hemen çökmeye bırakması mümkün değildi. Zayıf Sultan II. Bâyezid'in huzursuz hükümdarlığı sırasında bile Sultan Mehmed'in Rodos'a karşı ikinci bir sefer yapabilecek durumda bıraktığı donanma, kendisini saygı uyandıracak bir vaziyette muhafaza etti. O dönemlerde çok iyi bir durumda olmasa bile, Galata ve Gelibolu arasında boğazda mevcut limanlardaki ve tersanelerdeki kadırgaların sayısı en az 320 kadardı ve buna muazzam sayıda daha küçük araçlar, kalyata (kalite), perkendeler (brigantine) ve her türlü korsan gemisi ekleniyordu[454]. Kısmen kürekçi, kısmen kadırgalarda denizeri olarak görevlendirilen azeblerden oluşturulan ama başlangıçta yalnızca her biri günlük 4 akçe ulûfe alan 400 kadar kişiden ibaret ilk daimî deniz kuvvetlerinin ihdası yine II. Bâyezid'e ithaf edilmekte idi[455].

Yine de II. Bâyezid'in denizlerdeki teşebbüsleri Fatih Sultan Mehmed'in teşebbüsleri kadar önemli değildi; ancak Burak Reis (Sapienza) Adaları açıklarındaki ölümcül muharebe ve çok geçmeden önemli birer kale olan İnebahtı'nın, Modon'un, Koron'un ve Navarin'in fetihleri (1499 ve 1500), Venediklileri, Osmanlılarla denizlerde de kendilerine eş güçte bir düşman olarak savaşmak zorunda olduklarına ikna etti[456].

Bu tarihten itibaren Osmanlıların Avrupa'daki deniz savaşlarında, donanmanın iç düzeninde önemli bir değişiklik meydana gelmeden uzun süreli bir sessizlik görüldü. Osmanlı padişahları arasında düzenleme konusunda en bü-

---

453 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

454 Cantacuscino, s. 163: "Bâyezıd hükümdarken Gelibolu ile Pera arasında 320 kadırga vardı, onları karada gördüm, büyük bir bölümü hasarlıydı. Oradaki kalyata (futsalar) ve perkendelerin sayısına bakarak hayret ediyorum".

455 Sansovino, s. 12'de Menavino. Hammer, *Staatsverfassung*, II, 303. Donanmadan kullanılan ilk azeblere 'kürekçi azebleri' deniyordu.

456 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

yük yeteneklerden biri olarak kısa süren hükümdarlığı sırasında bilhassa bu yönde birçok şey yapan Yavuz Sultan Selim, II. Bâyezid zamanında biraz olsun bozulmaya yüz tutmuş donanmanın tekrar güçlendirilmesini hemen büyük bir heyecanla başlattı. Silahlarını başarılı bir şekilde öncelikle doğuya, İran'a ve Mısır'a yöneltmesine karşın, batıyı ve Avrupa'nın boyunduruk altına alınmasını da asla gözden kaybetmedi. Bunun içinse çok iyi bir donanmaya ihtiyaç duyduğu, sahip olduğu ileri görüşlü fikriyatından kaçamazdı.

Denizlerde Batılı ülkelerin üstünlüğünü bundan böyle kabul etmek istemiyordu. Yalnızca Karadeniz'de nakil hizmetleri için kullanılan gemilerinin eksikliğinin yeterince farkına vardığı ilk İran seferinden sonra (1515), veziri Piri Mehmed Paşa'ya bir gün huzursuzluk içinde hiddetle şöyle dedi: "Bu akrep dölleri, papa, Fransızlar, İspanyollar ve Venedik doju donanmalar ile Frengistan'ın denizlerine hâkimseler, bunun tek suçlusu benim hoşgörüm ve senin tembelliğindir; bu yüzden yeni ve büyük bir donanmanın hazırlanmasını istiyorum". İtaatkâr veziri buna hemen rıza gösterdi ve aynı zamanda, Frenkler bir kez bu konuda ciddi olduklarını gördüler mi anlaşmalarını yenilemek ve haraç ödemek için acele edeceklerinden, dolayısıyla donanma için harcanacak paraların da buradan karşılanabileceğinden, hedefe varmalarının daha da kolay olacağını ekledi[457].

Saygı uyandıracak bir donanmanın büyüklüğüne uygun bir tersane tesisinin inşası, bundan böyle düşünülmesi gereken ilk şeydi. Hemen gerçeğe dönüştürüldü. Bizanslılar zamanında bir mühimmathanenin kurulu olduğu, ancak İstanbul'un fethinden beri mezarlık olarak kullanılan ve tersanenin bugün bile mevcut olduğu yer bunun için seçildi. Yapım esnasında Venedik'teki tersane tesisi örnek alındı ve inşa aşamasında muhtemelen Venedikli mimarlar da çalıştı[458].

Aynı zamanda yeni kadırgaların yapımı da büyük bir hızla yürütüldü ve ulûfeli daimî mürettebat eskiye nazaran üç katına çıkartıldı. Gemilerin komutanlığından ziyade yapım ve donatım işlerinin emanet edildiği reislerin sayısı,

---

457 Kanuni Sultan Süleyman'ın tarihçisi Celalzâde'nin sözlü aktarımlarına göre II. Selim zamanında Divân kâtipliği yapan Âli; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, III, 431 ve 646. Daha önceki eseri *Staatsverfassung*, II, 286'da Hammer burada adı geçen Piri Paşa'yı, II. Selim'in kapudan paşası Piyale Paşa ile karıştırmakta ve ancak 1566 yılında gerçekleşen Sakız Adası'nın fethini bununla bağlantılı hâle getirmektedir.

458 Cantacuscino, s. 163: "Pera tarafında o (Selim), üstleri kapalı, kale burçları olan surla çevrili müthiş bir tersane yaptırdı. Orada Venedik usûlünde, kadırgalar bulunduruluyor".

göründüğü kadarıyla daha o dönemlerde 300'e kadar yükseltildi ve emirlerine 3 bin kadar azeb ve aynı sayıda acemioğlanı verildi[459]. Deniz kuvvetlerinin başkomutanlığı daha o dönemlerde, çok geniş bir yargı yetkisine sahip olup, paşa rütbesine sahip olmamasına rağmen bu rütbeye oldukça yakın olan Gelibolu sancakbeyinin uhdesinde idi[460].

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı donanmasının, en az 30 bin kişilik bir mürettebatı gerektiren her türden yaklaşık 400 gemiden oluştuğu söyleniyordu. O dönemlerde İstanbul ve Gelibolu'dan başka İzmit, Eğriboz ve Arnavutluk'ta Avlonya'da tersaneler mevcuttu[461].

Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim'e çabalarının meyvelerini toplamak nasip olmayacaktı. Rodos üzerine yapılacak ikinci bir sefer için sürdürülen hazırlıkların tam ortasında vefat etti ki, bu ilk darbenin başarılı olması aynı zamanda Avrupa'nın deniz güçlerine karşı planladığı ve oğluna miras olarak bıraktığı geniş kapsamlı teşebbüslerin başarısını da emniyet altına alacağından, bu hazırlıklara ayrı bir itina göstermişti.

Hayata veda ettiğinde İstanbul Boğazı'nda 250 gemi denize açılmaya hazır bekliyordu ki, bu gemilerin yöneleceği yer, endişe içindeki Avrupa'da korku dolu bir heyecanla bekleniyordu. Kanuni Sultan Süleyman, Rodos'a saldırmaya cesaret etmeden önce gemilerin sayısını 300'e çıkardı[462]. Hristi-

---

459 Cantacuscino, s. 164: "O, denizciliği öyle geliştirdi ki, ücretli çalışanların sayısı geçmişteki imparatorlarınkinden üç misli fazladır".

460 Cantacuscino, s. 164: "Onun yetkisi, İstanbul surları üstüne bile kumanda edecek kadar büyüktür; daha önemlisi, onun bulunduğu yerde paşanın kendi sancağı dışında hiçbir sancak bulunamaz".

461 Kayser I. Maksimilyan'ı o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında bilgilendiren Dubrovnikli, donanmanın gücünü bu şekilde belirtmektedir ve şunu eklemektedir: "Sayısı tahmine göre hesaplanmış, gemiler, üç kürekli gemiler, iki kürekli gemiler, balandralar, *grippa*'lar (korsan savaşı için donatılmış yelkenli) ve başka çeşit gemiler". Reussner, *Oratt. Turc.*, Vol. IV., P. I, 112.

462 Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos önlerine geldiği ve başta Osmanlı kaynakları olmak üzere, fazla yüksek belirtilen donanmanın gücü, Cantacuscino, s. 165'te verilen kesin bilgiye göre, "seksen beş ince kadırga, otuz beş bustarda [baştarda?], altmış büyük kalya (futsa) ve elli büyük gemi", yani toplam olarak yalnızca 230 savaş gemisinden oluşuyordu, ama bunlara "başka deniz araçları ve tüccarlara ait olan, donanmanın geri kalan gemileri; –tüccarlar, gemileri kendi harcamalarıyla belirlemişlerdi– ve donanmayı izleyen korsanlar, onlar da, şüpheli kazançları olan kişiler gibi, Hristiyanlara karşı ilerleyerek ruhlarının kurtuluşu için onların ardından gidiyorlardı" sözleri ekleniyordu.

yan âleminin şarktaki bu son ve en uç kalesinin fethinden sonra (1522), hükümdarlığını öncelikle Avrupa anakarasında kuzeye doğru genişletmeye iten siyasetinin özgün yönü, Kanuni'yi deniz gücünü aynı zamanda batıya doğru genişletmekten alıkoymuştu. Bu yüzden donanma gelecek 10 yıl için gerçi her zaman hazır tutuldu, fakat Venedik'in tutarlı barış siyaseti, donanmanın Çanakkale Boğazı'nda kalmasını sağladığından, bu dönemlerde çok önemli teşebbüslere girişilmedi.

Ancak deniz kahramanı Andrea Doria'nın komutası altında daha 1532'de Yunanistan sularına kadar ilerlemeye cesaret ederek Koron'a ani bir baskın düzenleyen İspanyol donanmasının cüretkâr ilerleyişi ve bunun sonucunda Akdeniz'de meydana gelen olağanüstü gelişmeler, dünya tarihi ile ilgili olup, Osmanlı donanmasının hızlı ama yalnızca geçici bir biçimde canlanmasını sağlayan bu hadiselere karışmasına sebep oldu. Zira donanmanın bu en parlak dönemi ancak 40 yıl kadar sürdü. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Adalar Denizi'ndeki ilk fetihleri ile başlayıp, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan dünyası ve Avrupa devletleri ile ilişkisinin dünya tarihi açısından gelişimindeki en önemli hadiselerinden birisi olan İnebahtı Deniz Muharebesi'ne kadar sürdü.

Karada böylesine güçlü olan Osmanlılara Avrupa'nın deniz güçleri arasında da gelecek için önemli bir yer kazandıracak herşey sanki bu kısacık döneme sığdırılmıştı. Barbaros Hayreddin Paşa, kaptanıderya olarak donanmanın başına geçer geçmez, hilâli İspanya'nın ve İtalya'nın sahillerine kadar götürdü; o döneme kadar hiç olmazsa en azından Venedik hâkimiyetini kabul etmiş olan neredeyse tüm Takımadalar'ı Veneziklilerin elinden aldı (1536-1538); hatta Kandiye'yi bile tehdit ve talan etti, Hristiyan âleminde korku ve öfke yaratacak biçimde Fransa kralının müttefiki olarak Nice önlerine gelerek bir yıldan fazla bir süre Tulon (Toulon) Limanı'na demir attı ve buradan sürekli olarak İspanya'ya ve onun Afrika'daki topraklarına saldırdı (1543-1544).

Barbaros'un çok geçmeden ölmesi (1546) ise, Osmanlı donanmasının teşebbüslerinde yeni bir duraklamaya sebep oldu. Oysa donanmanın, Kral I. Fransuva'nın halefi olan II. Henri'ye siyasî kural olarak miras bıraktığı üzere, Avrupa'daki karışıklıklara kasıtlı olarak çekilmesi, donanmanın hareketsiz kalmasını engellediği gibi, Barbaros Hayreddin Paşa'nın haleflerinde de teşebbüsçü bir ruh ve fetih hevesi eksik değildi.

İspanyolların elinden aldıkları Ifrıkiye'nin kaybının acısını bir türlü içinden atamayan deniz korsanı Turgut Reis, padişahın hizmetine girerek Osmanlı

deniz kuvvetlerinin kalbi hâline gelmişti. Akdeniz'e yapılan akınlar onun isteği üzerine, ama etkin ve kalıcı bir plan olmadan, tekrar başlatıldı. Ifrıkiye'nin kaybını, Rodos Şövalyeleri tarafından sadece zayıfça savunulan Trablusgarb ile telafi etmeye çalıştı (1551); buradan yola çıkarak Napoli ve sahillerini taciz etti ve 1553'te Korsika Adası'nda Bastia'yı ele geçirdi. Tunus ve Trablusgarb arasındaki küçük Cerbe Adası'nı da zaptederken, Kaptanıderya Piyale Paşa daha sonraları Bucia, Oran ve Tunus yakınlarındaki Benefert liman şehrini fethetti (1555 ve 1556).

Nasıl ki Afrika sahillerinde yapılan bu plansız küçük fetihler Osmanlı'ya Batı Akdeniz sularındaki hâkimiyeti için daha sağlam üsler kazandırmaya elverişli olmadılarsa, Avrupa deniz ülkelerinin birleşik donanmasının tekrar Turgut Reis'in elinden aldığı (1560) Cerbe Adası'ndaki deniz zaferi de maddî kazancından ziyade manevî etkisinden dolayı önemli idi. Piyale Paşa'nın ada fethedildikten sonra buraya bir zafer töreni ile girişi aslında Osmanlı bahriyesinin eski tarihinin son parlak zaferi idi. Beş yıl sonra (1565) daha ileriye gidecek planlar için ayak basmak istedikleri Malta önlerinde ne hazin tecrübeler yaşayacaklardı! Kanuni Sultan Süleyman ise neredeyse tamamen kaybedilmiş ve terkedilmiş Sakız Adası'nın fethedilmesinin (1566) bile yeterli bir telafi olarak görülmediği bu talihsizliğin, yaşlılık zamanlarına rastlayan bu utancın intikamını almak için neler yapmak istemezdi ki!

Kanuni ile birlikte Osmanlı donanmasının kaderi üzerindeki talih yıldızları da batmaya yüz tutuyordu. Kıbrıs gerçi güç ve imkânlar açısından yapılan büyük çabalarla fethedildi, fakat Osmanlı donanması o gün maruz kaldığı maddî hasarlardan sonra kendini Avrupa'yı hayretler içinde bırakacak kadar kısa bir süre içinde toparlamış olsa da, İnebahtı önlerindeki o gün (7 Ekim 1571), Osmanlı'nın denizlerdeki hâkimiyetinin genişletilmesi için bir daha asla aşamayacağı bir sınır olmuştu.

Osmanlı donanmasının, aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak ele alacağımız iç oluşumunu etkiledikleri için, bu dönüm noktasına kadar genel olarak hatırlatmak istediğimiz ana hatları bunlardı[463].

463 Daha fazya bilgi için bu eserin ikinci cildindeki bilgilere dikkat çekmek isteriz. Burada yalnızca Ruscelli, *Lettere di Principi* adındakı değerli koleksiyonunda Osmanlı donanması hakkında birçok değerli belgeler bulunduğunu hatırlatmak isteriz; örneğin Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1539 yılında Kastelnova'yı (Castel Nuovo) fethinden sonra adı geçen şehre karşı başarısız teşebbüslerinden dolayı Venedik, Cattaro valisi Mat-

Bilhassa Venediklilerin bu noktaya dikkatlerini vermeleri hadiselerın doğasından ve bu iki ülkenin karşılıklı konumlarından kaynaklanıyordu. Durumun uzmanları ve hadiseleri derinden inceleyen gözlemciler olarak ustaca hareket etmekteydiler. Bu duruma, o dönemlere ait olağanüstü raporlarında haberlerden ve Osmanlı donanmasının türü ve durumu ile oluşumu ve bozulması hakkında notlardan ve açıklamalardan oluşan bir hazineyi borçluyuz ki, denizcilik tarihine yapılan en büyük katkılardan biri olmasına rağmen bugüne kadar neredeyse hiç dikkate alınmadığı ve kullanılmadığı için bilhassa uzmanlar için çok değerli olacaktır.

Venedikliler, raporlarında gemilerin yapımını; gemilerde bulunan silahları ve mürettebatı; bu esnada gözönünde bulundurulan teknik ve maddî durumları; deniz kuvvetlerinin idaresini; Osmanlı denizciliğinin avantajlarını ve eksikliklerini; nihayet yükselişinin ve çöküşünün sebeplerini en ince ayrıntısına kadar ve bu hususa bilhassa önem veren Osmanlı kaynaklarından bile çok daha titiz bir biçimde ele almaktaydılar. Yine de uzmanlara bu hadiseleri daha ince araştırmalarını ve incelemelerini tavsiye ederken, burada yalnızca Osmanlı devletinin içyaşamının gelişimini anlamamız açısından gerekli ve ilgili olduğu kadarını ele almakla yetinmek zorundayız[464].

Venedikliler, Osmanlılarda maharetli bir savaş filosunun asıl damarı, yapıcı ve muhafaza edici unsuru olan etkin ve tecrübeli bir ticaret filosunun eksik olduğunu doğru anlamışlardı. Denizci bir millet olmadıkları gibi, ticaret yapan bir millet de değildiler. Örneğin Ludovisi: "Türkler tüccar değiller ve aralarında tüccar olanlar bile kendilerini denizlerin tehlikesine bırakacak kadar cüretkâr

---

teo Bembo ve Barbaros Hayreddin Paşa arasında yürütülen geniş kapsamlı yazışmalar (Karşılaştırma için bk. Cilt II), Vol. III, fol. 59-72; Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1543'te Provansa sahillerini ziyaretine ilişkin ilginç bir yazı, fol. 92; aynı şekilde Osmanlı donanmasının Piombino'ya (1555) ve Oran'a (1556) saldırılarına dair bilgiler, fol. 170 ve 176 (Cilt II) ve nihayet 1560 yılında Cerbe Adası'ndaki hadiseler (Cilt II), fol. 233 – 242. Karşılaştırma için bk. Cilt II.

464 Burada kullandığımız elçilik raporları kronolojik düzende bilhassa şunlardır: Danielle Ludovisi (1534), Bernardo Navagero (1553), Domenico Trevisano (1554), Marino Cavalli (1560), Daniele Barbarigo (1564), Jacopo Ragazzoni (1571), Marcantonio Barbaro (1573), Constantin Garzoni (1576) ve Lorenzo Bernardo (1592); hepsi Alberi'nin iki ciltlik koleksiyonunda mevcuttur. Ayrıca Inform. polit. altında bilhassa Osmanlı donanmasını detaylı olarak ele alan elyazmaları: 1579 veya 1580 tarihli (Cilt XVII, fol. 210 ve devamı), 1590 tarihli (Cilt XI, fol. 16) ve nihayet 1619 yılında Cristoforo Valieri (Cilt XLVI, fol. 142-172) ve 1637 tarihli *Anonim Rapor* (Cilt XI, fol. 593 ve devamı).

değildir"[465] diyordu. Gerek dış, gerekse iç ticaret, Osmanlı İmparatorluğu'nda neredeyse tamamen Avrupalıların, bilhassa Yahudilerin elinde idi, fakat daha sonra ele alacağımız sebeplerden dolayı asla verimli bir gelişime veya kalıcı bir canlılığa ulaşamadı.

Dolayısıyla bunun dışında, hiçbir devlet Osmanlı Devleti gibi –bu hususta Venedikliler hemfikirdiler– herşeyi ile mükemmel bir donanma oluşturmak için yaratılmış olmamasına rağmen, Osmanlılarda etkin bir denizcilik sistemi için yaratıcı ve canlandırıcı güç eksikti.

O dönemlerde Karadeniz sahillerinin uçsuz bucaksız ormanlıklarından ve bilhassa tersanelere nakli için de hiçbir zorlukla karşılaşılmayan İzmit Körfezi'nden başka nerede gemi yapımı için mükemmel kereste bulunabilirdi? Garzoni 1573'te, kısa bir süre önce İzmit yakınlarında kürekler için daha önce hiç görülmemiş ve hiçbir yerde bulunmayan mükemmel kereste sağlayan bir ormanın keşfedildiğini anlatmakta idi; üstelik keresteleri ambarlara kolayca götürmek için ormanın bulunduğu gölden denize yalnızca küçük bir kanalın açılması yeterli idi[466]. Bu bölgelerde, Arganthon ve Olympios (Uludağ) dağlarının ormanlıkları, yani neredeyse İstanbul kapılarının önü, gelecekte de Osmanlı donanması için zengin bir kereste ocaklığı olarak kalmaya devam etti. Bu bölge, şu kazaları kapsıyordu: Sapanca, Ada (Ada Karyesi), Akyazı, Gürgen, Absuyu, Sarıçayır, Kiva [Geyve?], Akhisar (Pamukova), Yalakâbâd (Yalova), İznik ve İznikmid (İzmit)[467].

Gemilerin yapımı ve donanımı için gerekli diğer bütün malzemeler de imparatorluk içinde bolca mevcuttu ya da dışarıdan kolayca temin edilebiliyordu. Demir, çelik ve bakır, Boğdan'da ve Eflak'taki madenlerden ve daha sonra çok daha kolay bir konumda olduklarından Anadolu'daki madenlerden geliyordu. Reçine, zift, katran ve donyağı yine serhad boylarından, Midilli Adası'ndan ve en iyi kalitede Avlonya, Preveze ve Eğriboz üzerinden Arnavutluk ve Yunanistan'dan getirtiliyordu. Halatlar, yelkenler ve kalafatlama için gerekli kenevir, keten ve keten lifi (üstüpü) Karadeniz sahillerinden, İzmir'den, İskenderiye'den ve Mora'dan geliyordu, ama Venediklilerin elindeki örneğin Bologna keneviri kadar kaliteli değildi. Yelken bezi kısmen Marsilya üzerinden Fransa'dan da gelirdi. En iyi kalitede

465 Ludovisi, s. 18.

466 Garzoni, s. 420.

467 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 283.

nitrat Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunuyordu ve barut, İstanbul'da Yedikule'deki barut değirmenlerinden temin edilenler dışında bilhassa Kahire ve İskenderiye'de üretiliyordu. Bilhassa peksimet üretimi olmak üzere, özel bir erzak temin dairesi, en azından daha sonraki zamanlarda Mora'da Kuluz Şehri'nde kuruldu[468].

Neticede muazzam bir donanmayı tamamen donatmak ve kısa sürede denize açılmaya hazır hâle getirmek için hiçbir şey eksik değildi. Yeter ki Osmanlılar kendilerine doğanın bolca bahşettiği imkânlardan ve avantajlardan yeterince yararlanmayı ve bunları kullanmayı bilselerdi! Çok geçmeden dünyanın bir numaralı deniz gücü hâline gelirlerdi. Oysa daha gemi yapımında bile usta değildiler. Bu açıdan da her zaman bilhassa kesin olarak ve yeterli sayıda mevcut olmayan yabancılardan yararlanmak zorunda kalıyorlardı.

İlk ve en iyi gemi ustaları, isimleri kısmen günümüze ulaşan Rumlar, Cenevizliler ve Venediklilerdi. Sultan II. Bâyezid'in İnebahtı seferi sırasında Venedik örneğine uygun olarak yaptırdığı ilk iki büyük kadırga (göke), gemi yapım sanatını Venedik'te öğrenen Yani adında bir Rum'un eseriydi[469]. Daha sonraları, Barbaros Hayreddin Paşa'nın buraya geldiği dönemlerde, İstanbul'daki gemi yapımcılığı bilhassa Venedikli Francesco Giustiniano'nun elinde idi ve 1553'te yine Michele Benetto adında Rodoslu bir Rum, işinde usta olan tek gemi yapımcısı olarak anılmakta idi[470].

Ustalar ve çırakları, marangozlar, dülgerler, kalafatçılar, halatçılar, demir işçileri, vs. yine çoğunlukla Sakız Adası'ndan, Rodos'tan, Midilli'den ve Takımadalar'dan gelen Rumlar, hatta karşılığında iyi para aldıkları için bu işi yapmaya gönüllü olan Venedik tebaasından birçok Kandiyeli idi. Bu husus Venedik'in tabii ki hiç hoşuna gitmiyordu ve düşmanlarının bu yardımlardan

---

468 Bu bilgileri bilhassa Navagero, s. 66; Trevisano, s. 146; Tiepolo, s. 145'te bilgi vermekte olup, Trevisano, yelken bezinin genelde Fransa'dan alındığından bahsetmektedir ve Bernardo, s. 342.

469 Hacı Kalfa, *Maritime Wars [Tuhfetü'l-Kibâr]*, Mitchell baskısı, s. 19: "Bu gemilerin yapımcısı Yani adında, Venedik'te gemi yapımcılığını ve sanatını öğrenmiş biri idi".

470 Ludovisi, s. 17, 19; Navagero, s. 67: "Şu sırada, Yunan milletinden, Rodos doğumlu, Michele Benetto adındaki, oldukça iyi bir ustadan başka bir usta yok". 1579 yılında aynı yıla ait, Inform. polit., fol. 211'de bulunan raporun yazarı tarafından belirtildiği üzere, gemi yapımı sadece Hristiyanlar, bilhassa Rumlar tarafından yürütülüyordu ve kendisi şu sözleri ekliyordu: "Türkler, yeni insanlar, deneyimsiz ve göçer olduklarından hiçbir uygulama-alıştırmaya kafa yormazlar, özellikle de denizciliğe".

yararlanmalarını engellemek için birçok teşebbüste bulundu; ancak bu musibeti engellemek çok zordu[471].

Becerilerine ve yeteneklerine göre günlük 5 ilâ 10 akçe ücret alan bu adamların, örneğin Venedik tersane tesislerinde ve tersanelerinde gelenek olduğu üzere daimî olarak değil, yalnızca ihtiyaç olduğunda ve örneğin bir filonun acilen donatılması gerektiğinde çağrılmaları, işlerin verimli bir biçimde yürütülmesinde büyük bir engel teşkil ediyordu. Oysa böyle zamanlarda hayret ettirecek kadar kısa bir süre içinde çok şey yapılıyor, fakat yapılanları olumsuz etkileyecek bir biçimde herşey çok aceleye getiriliyordu.

Donanmanın neredeyse tamamının yok olduğu İnebahtı Muharebesi'nden sonra, beş altı ay içinde 120 kadırga, hatta kimilerine göre her türden 250 gemi tekrar denize açılmaya hazır bir vaziyette İstanbul Boğazı'nda görüldüğünde, bütün dünya şaşkınlık içinde kaldı. Mesela o dönemlerde Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçisi olan ve Osmanlı gücünün çok da büyük bir hayranı olmayan Acqs piskoposu, 8 Mayıs 1572'de Kral IX. Charles'a bu hususta şunları yazacaktı: "Kendi gözlerimle görmemiş olsaydım ve değerlendirme fırsatım olmamış olsaydı, asla bu monarşinin gücüne inanmazdım. Zira her defasında yeni etkilerini hissetmediğimiz tek bir gün bile geçmiyor"[472]. Oysa bu gemiler ne hâldeydi! Malzeme tabii ki mevcuttu ve ağaç işçilikleri ile yelkenlere göründüğü kadarıyla diyecek bir şey yoktu ve toplar bile eksiksiz olarak gemilere yüklenmişti, ama mürettebatın durumu kötü idi; ne tam olarak mevcuttu, ne de kullanılabilecek durumda idi ve İnebahtı'da maruz kalınan kayıpların telafisi zor olduğundan neredeyse hiç becerikli subay yoktu[473]. Lâkin bun-

471 Bernardo, s. 335'te bu hususta 1592 yılında şikâyetlerde bulunmaktadır ve durumun şiddetle düzeltilmesini istemektedir: "Çok sayıda Kandiyeli, bizim büyük öfke ve hayretimizle, oraya gidiyor. Kandiye'nin o çok ünlü beylerinin güçlü bir ücret öngören önlem almaları ve balyosa yetki vermelerinin gerekli olduğu kesin, bir davet sözüyle, İstanbul'da kalan o karabatakları adaya geri getirsin diye".

472 *Négociations de la France dans le Levant*, III, 269: "Sözün kısası, gözlerimle görüp değerlendirmeseydim asla bu monarşinin büyüklüğüne inanmazdım. Oysa dünyada onun yeni etkilerini görmediğimiz tek bir gün yok".

473 Gemilerin gerçekten de bu kadar kısa bir zamanda inşa edilmelerine ve donatılmalarına hayran olmaktan kendilerini alamamalarına rağmen, Venedikliler bu hadiseyi Fransız piskopostan çok daha net görebiliyorlardı. Barbaro, s. 306 bu hadiseden bir "inanılır değil, daha çok imkânsız bir şey" gibi bahsetmekte ve ama sanki sihirle oluşturulmuş bu donanmanın zayıf taraflarına da dikkat çekiyor. Benzer şekilde Garzoni, s. 420.

ları daha ileride ele alacağız; şimdilik gemilerin yapımı ve donanımı hakkında bir şeyler söylemek istiyoruz.

Bu açıdan en büyük musibetlerden biri, yapım için gerekli ağaçlar kesilirken sağlıklı bir iktisadın kurallarına göre ve gerekli titizlikle hareket edilmemesi idi. Ağaçlar ne yeterince erken ne de doğru mevsimde, aksine ne zaman ihtiyaç duyulursa o zaman kesilirdi. Sadece o andaki ihtiyaç için kesim yapılır, asla iyice kurumuş kereste stoku için tedbirler alınmazdı. Bu yüzden fazla yaş ve tazeyken işlenirlerdi ki, gemiler tersaneden suya bırakılır bırakılmaz kurumaya veya çürümeye ve daha limandan bile çıkmadan su almaya başlarlardı[474].

Zira gemi yapımı sırasında da yeterli itina gösterilmez ve bilhassa ihtiyaç duyulan diğer malzemeler affedilmez bir biçimde esirgenir, daha doğrusu çalınır veya zimmete geçirilirdi. Mesela iki çivi veya cıvata kullanmaları gereken yerde yalnızca bir tane kullanılır ve bir kadırganın kalafatlanması için 1 ton [1 zentner= 50 kg; 20 zentner = 1 ton] üstüpü gerekiyorsa, yarım tonun yeterli olduğu düşünülürdü. Bu yüzden çok az gemi, Karadeniz'deki tersanelerden İstanbul'a giden kısacık yolda elverişli hâlde ulaşıyordu[475].

Bu musibetlerin ana sebebi, bu hususta da Osmanlı devlet mekanizmasının tüm dallarında olduğu gibi, hatalı ve baştan sona kadar bozulmuş idare sisteminde yatıyordu. Yavuz Sultan Selim dönemlerinden beri savaş gemilerinin yapımı ve donanımı, sayıları başlangıçta ve daha sonraları da 300 kadar olan, ancak ihtiyaca göre azaltılabilen veya artırılabilen ve böylece 150 ilâ 460 arasında değişen, ama bunlardan da yalnızca belirli bir kısmı gerçekten hizmet veren reislerin elinde idi. Aslında yalnızca mevcut veya donatılan kadırga sayısı kadar reise ulûfe verilecekti ve rütbesine, yeteneğine veya hizmet süresine göre günlük 8 ilâ 50 akçe arasında değişen bu ulûfeyi ancak kendisine emanet edilen kadırgayı denize elverişli bir durumda muhafaza ettiği sürece alabilecekti ki bu, gemileri mümkün olduğunca uzun bir süre muhafaza etmek için en iyi çarelerden biri olduğu için Venediklilerin bile teoride mükemmel kabul ettikleri bir sistemdi.

474 Trevisano, s. 146. Bernardo, s. 340, "Onların (kadırgaların) yapımı çok kötü nitelikte, çünkü Türkler kereste keserken ay sırasını izlemiyorlar, onları her zaman kesiyorlar, işin içine yeşil kereste de giriyor".

475 Bernardo, s. 341: "İki çivinin gerekli olduğu yere bir çivi çakıyor, bölümleri iyi bir şekilde düzenlemiyor, gerekli miktarda zift de koymuyorlar. Öyle ki, gemiler Karadeniz'den İstanbul'a getirildikten kısa bir süre sonra batıyorlar".

Hâlbuki uygulamada işler çok geçmeden değişti. Üstlere verilen hediyeler ve rüşvetlerle burada da herşey yapılabiliyordu. Örneğin bir reis, kadırgasının hasarlı olmaya başladığını ve uzun süre dayanamayacağını farkettiğinde, takas yoluyla daha iyi bir kadırgaya sahip olmaya çalışıyordu; bunu başaramadığı takdirde, bir şekilde kendisine yeni bir kadırga verilene kadar ulûfesinin bekleme ücreti olarak ödenmesini sağlıyordu[476]. Bu yüzden tabii ki kadırgaların sayısı azaldıkça, reislerin sayısı o denli artıyordu. Mesela 1592'de düzenli olarak ulûfe alan 460 reisten, Bernardo'nun kesin ifadesine göre, en fazla 150'si gerçekten hizmet veriyordu ve hizmet verebilecek durumda idi. Kalanı gazilerden veya makamlarını bazı kişilerin nüfûzuna borçlu olan ama bunun dışında denizcilikten hiç anlamayan genç ve tecrübesiz kişilerden oluşuyordu[477].

Bu gibi suistimallerin doğal ve kaçınılmaz sonuçları yine başka suistimallerdi. Venediklilerin "Sopracomito" veya "Capitano per la galea" rütbeleri ile kıyasladıkları ve asıl görevi kendisine emanet edilen kadırganın yapımı, donanımı ve muhafazası için gerekli herşeyle ilgilenmek[478] olması gereken reis, sonunda kadırgasının iyiliği ve hayrı ile hiç ilgilenmeyip, tıpkı padişahın tüm diğer kulları gibi, kendi cebini doldurmakla meşguldü. Bunun için de bilhassa reisin elinde bolca fırsat vardı.

---

476 Tiepolo, s. 147 bu ilişkiyi derinden irdelemekte ve şunları eklemektedir: "Gerçekten çok iyi bir ödenek, bir de uygulanmış olsa; ama lütuf ve hediyeler çok şey başarırlar (bu yüzden herkes kadırgasını değiştirmek ve daha iyisini almak istiyor, verilmiş olan yitirilse ya da bozulsa dahi), ödeneğin ise meyvesi azdır", vb.

477 Bernardo, s. 335: "Büyük Efendi ödenekle, kadırganın asker komutanı olan, 460 reis tutuyor; bunların sadece 150'si hizmeti görebilecek nitelikte ve denizden anlıyor, geri kalanların hepsi düzenbaz, çocuk yaşta ya da yaşlı, bunlar da kayırmayla ya da merhamet duyularak ödenek almışlar". 1579 yılına ait ulûfe defterinde, Inform. polit., Vol. XVII. fol. 205, yalnızca aylık 10 Venedik altını ulûfeli 300 reisten bahsedilmektedir.

478 "Bu 250 reisin her birine, tüm silah donatımı ve araç gereçleriyle birlikte bir kadırga teslim edilir, bu gemilerin hesabından onlar sorumludur". Trevisano, s. 136 reislerin 1554 yılında konumlarını bu şekilde anlatmaktadır. Daha fazla detay veren Marino Cavalli, s. 292: "Tersanedeki geminin silahlarının alınmasından, küreklerin düzenlenmesinden ve gemi bedeni yakınında tüm olup bitenlerden o sorumludur; asker komutan olarak varlığı, gemi var olduğu sürece geçerli olduğundan, onu mümkün olduğu kadar ayakta ve seyredebilir durumda tutmak için son derece titiz davranmak zorundadır".

Mesela ezelden beri yapım sırasında işçilik ücretini karşılamak üzere, her kadırga için reise 400 skudi ödeniyordu. Bu para ile her biri 20 duka ücret karşılığında 20 dülger, marangoz, kalafatçı, vs. çalıştırabilecekken, yalnızca 10 kişi çalıştırıyordu ve diğerlerinin ücretini cebe atıyordu. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, bu şekilde bütçeye göre gerekli ücretin tamamı ödenmesine rağmen, genelde zift, üstüpü, çivi, vs. gibi gerekli diğer malzemelerin de yalnızca yarısı kullanılıyordu.

Üstelik, yine reisin sorumluluğu altında olmak üzere, gemiye mürettebat alınacağı zaman dönen dolaplar çok daha önemli idi. Zira her kadırga başına sekiz veya dokuz kişi olmak üzere, azeblerden alınan ve rütbe olarak hemen altında olan gemi görevlilerini, dümenciyi, kayıkçıyı, zâbiti, ambarcıyı, vs. –Venedikliler hepsinin adını saymakta, ama kendi isimlerini kullanmaktadır: comito, proto, paron, patroni, nacchieri, mastri d'ascia, vs.– seçmenin dışında, mevcutları gemilerin büyüklüğüne göre 20 ilâ 125 kişi olarak belirlenen mürettebatı da temin etmek zorunda idi. Bunun için kendisine her kadırga için 40 kürekçi ücreti verilirdi.

Mîrî hazineden reise nakit olarak yapılan ödeme öncelikle her denizci ve her kürekçi için 10 duka tutarındaki ianeden; Türkler için üç, Hristiyanlar için iki akçe olarak belirlenen günlük ulûfeden ve adam başı 20 ons peksimet üzerinden hesaplanan erzak ücretinden oluşurdu. Yasal olarak bu ücretlerin yüzde onu reisindi ki, bu bile oldukça yüklü bir para anlamına geliyordu. Bunun dışında daimî mürettebatın asla tam olarak mevcut olmamasını sağlamayı başarıyordu ki, böylece eksik kişilerin hem ulûfesi, hem de erzak parası kendi cebine akıyordu[479]. Bu esnada oldukça iyi bir kazanç elde ettiği, örneğin kendi eski ve denize elverişli durumda olmayan kadırgasının yerine yeni bir kadırga istediğinde, yalnızca hediye ve rüşvet olarak 800 dukanın üzerinde bir para dağıtmak zorunda kalmasından anlaşılıyordu[480].

479 Bernardo, s. 341-343 bu para olaylarını en derinden incelememizi sağlamaktadır ve sonunda şunları eklemektedir: "Kadırgalar çok kötü tertip edilmişlerdi, reis, tasavvur edilebilecek tüm yollarla, zavallı kürekçileri ve Büyük Efendi'yi soymaktan başka bir şey düşünmediği için".

480 Marino Cavalli, s. 292: "Yeni bir gemi almak ona hediye olarak 800 dukadan fazlaya mâl oluyordu".

Üstelik, kolayca anlaşılabileceği gibi, reislik makamları Osmanlı memuriyet hiyerarşisinde en fazla aranılan makamlardan biri idi. Zira çok fazla endişe duymak ve fazla iş yapmak zorunda kalınmadan, en yüksek kazancı getiriyorlardı. Tiepolo, bu hususta şu açıklamada bulunuyordu: "Birçoğu, reislik makamlarına yalnızca iyi bir gelir elde etmek için başvuruyor. Onlar gerçekten sultanın en beceriksiz ve en yararsız kullarındandırlar. Zira gemilere çıkmak zorunda kaldıklarında, zavallı denizcilerin üzerinden mümkün olduğunca çok kazanç elde etmekten başka bir şey düşünmüyorlar ki, bunlardan bu kadar çoğunun ölmesinin en önemli sebeplerinden biri de budur"[481].

Tüm bunlar Osmanlı donanması mürettebatının ne durumda olduğunu kolayca anlamak için yeterli idi. Oysa bu durumlara, sebepleri doğasından ve unsurlarından kaynaklanan başka olumsuz şartlar da eklendi. Donanma, ilk zamanlarda neredeyse sadece Hristiyanlardan ve Avrupalılardan oluşuyordu. Venedikli Amiral Pietro Loredano 1416'da Gelibolu Deniz Muharebesi'nde Osmanlılara ilk kez Venedik'in deniz gücünün üstünlüğünü hissettirdiğinde, Osmanlıların dibe vuran veya zaptedilen gemilerinde genelde Cenevizliler, Katalanlar, Sicilyalılar, Provansalılar ve Kandiyeliler ile karşılaşmıştı. Venedik'e bizzat gönderdiği raporunda açıkladığı üzere, Hristiyanların bundan böyle kâfirlerin hizmetine girme heveslerini kırmak için hepsini gemilerinin direklerine astırdı[482].

Hâlbuki caydırıcı olması düşünülen bu örnek, fazla etki bırakmadı ve amacına kesinlikle ulaşmadı. Zira yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonra fethedilen eyaletlerindeki Hristiyanlar değil, Avrupa ülkelerinden de gelen Hristiyanlar sürekli olarak Osmanlı savaş gemilerindeki mürettebatın ana unsurları olarak kalmaya devam etti. Tabii ki bunların büyük birçoğunluğu, yalnızca zanaata alışık olup, düzenli bir deniz hizmeti için yetiştirilmesi zor, hiçbir işe yaramayan, disiplinsiz ayaktakımından; Güney Anadolu'nun sahil şeritlerinden gelen azeblerden ve Takımadalar'dan ve Kandiye'den gelen ve genelde işledikleri suçlardan dolayı sürgün edilen ve 'maraiuoli' veya 'mariuoli', yani dolandırıcılar veya serseriler diye adlandırılan Rumlardan oluşuyordu.

481 Tiepolo, s. 148.

482 Cilt I.

Osmanlı donanmasının hazırlıklara başladığına dair haberler yayılır yayılmaz, bu ayaktakımı büyük kalabalıklar hâlinde Galata'daki tersanenin yakınlarında mevcut meyhanelerde toplanıyordu; burada ianelerini alıyorlardı ve Hristiyan âlemine karşı yelken açan gemilere biniyorlardı. Genelde 700 ilâ 900 akçe arasında olan ianenin yüksekliği ve Venediklilerin bile denizcilerine verdikleri ücretin çok üstünden olan ulûfeleri, tabii ki bu insanlar için bu işin en cazip yönleri idi. Batı'dan ticaret gemileri ile gelen birçok denizciyi firar etmeye yöneltiyordu ve sürgün olarak bir kez vatanlarına dönmek için bütün yolları kapandı mı, Osmanlı'nın hizmetinde kalmak zorunda kalıyorlardı.

Trevisano, Hristiyan âlemine, özellikle de Venedik'e çok büyük dezavantajlar getiren bu musibeti önlemenin yalnızca iki yolu olduğunu söylüyordu. Öncelikle gemi kaptanları cezaî yaptırım altında, Doğu Akdeniz'e yelken açmadan önce gemide bulunan tüm mürettebatın kesin listesini sunmak zorunda bırakılmalı ve hiçbir denizcinin yolculuk sırasında gemiden ayrılmasına izin verilmemeli idi ki, böylece kaptan geri döndükten sonra mürettebatının eksiksiz olarak mevcut olduğunu kanıtlamak zorunda kalırdı ve ayrıca Müslümanlığa geçmek için kandırılmaları çok daha kolay olan 16 yaşından küçüklerin bu gemilerde hizmet etmeleri yasaklanmalı idi. İkinci bir çare ise Venedik'in Doğu Akdeniz'deki mülklerinin idarecilerine sürgün cezasını ya hiç kullanmama ya da sadece çok gerekli görüldüğünde kullanma emri verilmeli idi. Zira adalardan bu kadar çok insanın İstanbul'a akın etmesinin ve burada Osmanlı donanmasının hizmetine girmesinin en önemli sebeplerinden birinin bu sürgün olduğu şüphe götürmezdi.

Bir zamanlar bu 'mariuoli'lerin sayısı gerçekten de öyle yüksekti ki, Tiepolo'nun kesin ifadesine göre, yalnızca bunlarla 30 kadırga donatılabilirdi. Oysa daha sonra, bilhassa İnebahtı Deniz Muharebesi'nden sonra, sayıları hayli düşmüştü, zira ulûfeler ve ianeler eskisi gibi akmıyordu ve ödemeler kimi zaman aylarca ödenmiyordu. 1591'de bunlarla tek bir kadırga bile donatılamıyordu. Hâlbuki bu kayıp, Osmanlı donanması için oldukça zararlı bir durumdu, zira Trivesano tarafından bizzat kabul edildiği üzere, biraraya toplanan bu yönetilmesi zor Rumlar hâlâ Divân-ı Hümâyûn'un en iyi denizcileriydiler ve onlar olmadan birkaç verimli olabilecek kadırgayı bile denize indirmek mümkün değildi[483].

---

483 Bu 'maraiuoli'den bilhassa bahsedenler: Navagero, s. 67; Trevisano, s. 147; Tiepolo, s. 146 ve Bernardo, s. 338. Trevisano, 1554 yılında şöyle demektedir: "Acı duyarak söylüyorum, eğer kendi arzularıyla Türk'ün hizmetine girerek gemilerde forsa ya da öz-

Mürettebatın bunlardan bile daha az yararlı, çoğunlukla Hristiyanlardan oluşan ikinci bir unsuru, kürek sıralarına bağlanan forsalardı. Başlangıçta ve Osmanlı sultanlarının başarılı seferleri sayesinde Galata'nın ve İstanbul'un zindanlarını sürekli olarak tüm Hristiyan ülkelerinden gelen Hristiyanlar ile doldukları sürece, bunlar da yeterli sayıda mevcuttular. Hâlbuki Osmanlı silahlarının talihi döndükçe, bu forsaların sayıları da o denli erimeye başladı.

Sultan II. Selim zamanında bunlarla 40 kadırga donatılabiliyordu. Oysa 1576'da, Tiepolo'nun hesabına göre, sayıları 20 kadar kadırgayı donatmak için bile yetmezdi[484]. 1579'da tersanelerde ve kadırgalarda mevcut forsaların sayısı 6 bin kadar tahmin edilirken, 1590'da 4 bine kadar düşmüştü ve sayılarının nasıl düşmeye devam ettiği, 1637'de ancak 700 kadar tahmin edilmekte olduklarından anlaşılabiliyordu[485].

Burada bu zavallıların çektikleri sıkıntıları ve sefaleti anlatmayacağız. Avusturya Elçisi Bay von Kreckwitz'in kader arkadaşları olan yaver Wratislav baronu ve Eczacı Seidel'in 1593-1595 yılları arasında kaldıkları payitahtta ve korkunç taş kadırgasında forsa olarak maruz kaldıkları sıkıntılara ve sefalete dair anlatımlarından daha gerçekçi ve daha derinden etkileyici bir anlatım olamaz[486]. Hristiyan âleminin Osmanlılara karşı hak talebinde bulunmakta

---

gür kürekçi olarak çalışan Rumlar ve cumhuriyetinizin (Venedik) tâbileri olmasa, o majestelerinin (sultan) donanmasında iyi ya da en azından orta derecede yönetilen bir gemi kalmaz". Oysa 1576 yılında Tiepolo, şöyle demektedir: "Şimdi onlar hemen hemen hiç yoklar" ve Bernardo, 1592 yılında üç yıldan beri bir tanesinin bile gelmediğini belirtmektedir; "geçen yıl tüm deneyimlerine karşın bu nitelikteki insanların bir tek kadırgasını bile donatamadılar".

484 Tiepolo, s. 146: "Büyük Efendi'nin ve özel kişilerin köleleri hâlâ artma yönelimindeydi, ama şimdi bunlar yirmi kadırga için bile yeterli değil". Albèri, II, 315'de *Relatione Breve* ise III. Murad'ın hükümdarlığının ilk zamanlarında 40 kadırganın kürek sıralarını hâlâ Hristiyan kölelerle donatılabileceğinden haberdar değildir. Buna karşın Bernardo, s. 336'te 1592 yılında şöyle demektedir: "Köleler şimdi ölüm ya da firar yüzünden öyle azaldılar ki...önce Büyük Efendi'nin elinde 8 ya da 10 bin kadar varken şimdi sayılarının, 20 kadırga donatamayan 3 ya da 4 bine bile varmadığı belgelenir".

485 Bu üç sayı ilgili elyazması raporlarda mevcuttur: Inform. polit., Vol. XVII. fol. 211; Cilt XI, fol. 516 ve Cilt XI, 593; sonuncusunda bilhassa şunlar eklenmektedir: "ve bunlar olmadan donanmanın fazla bir değeri yoktur".

486 Buraya ait iki eser şunlardır: "*Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel*" Leipzig 1787; s. 253'ten itibaren üçüncü kitabın tamamı ve Seidel'in daha önce de adı geçen eseri: "*Denkwürdige Gesandtschaft*", vs., s. 28'den itibaren, bilhassa s. 45. Bunlara daha sonra tekrar değineceğiz.

ne kadar haklı olduğu ve diğer taraftan yüzyıllar boyunca sürdürdükleri ilgisizlikten ve husumetlerden dolayı işlerin buraya kadar gelmesine izin verenlerin kendileri ve insanlık üzerinde işledikleri suçların vebalinin ne kadar ağır olduğu burada derinden hissedilebilir.

Hâlbuki aynı zamanda içinde bulundukları çaresizliğin bu talihsizleri her an en kötü şeylere itebileceği ve Venedikli Tiepolo, Osmanlı'nın bilhassa savaş anında en tehlikeli düşmanının kadırgalardaki forsalar olduğunu söylediğinde ne kadar haklı olduğu da hemen anlaşılmakta idi. En azından, İnebahtı Deniz Muharebesi sırasında Osmanlı kadırgalarında bulunan forsaların büyük birçoğunluğunun zincirlerini kırdıkları; gemilerindeki Türklere saldırdıkları ve düşman topları buraya ulaşamadan onları katlettikleri, o dönemlerde genel olarak bilinen bir gerçekti[487].

Dolayısıyla –bunu çok geçmeden anlayacaklardı– donanmanın böyle bir mürettebatla donatılması zamanla yetmeyecekti. Bu amaçla kendi topraklarının gücünü kullanmak zorundaydılar ve bunu gerçekten de şimdi anlatacağımız gibi yaptılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı gerek Asya kıtasında, gerekse Avrupa kıtasında ihtiyaca göre her biri donanmada hizmet edecek belirli sayıda insan göndermek zorunda olan kazalara ayrılmıştı. Genelde her 10, 15 veya 20 haneden, örneğin İnebahtı Deniz Muharebesi'nden sonra olduğu gibi, ihtiyaç daha büyükse, her beş haneden bir kişi alınırdı[488]. Olağanüstü durumlarda ise özel bir donanmaya çağrı emri verilirdi. Malta üzerine yapılan talihsiz teşebbüsten sonra (1565) örneğin Kanuni Sultan Süleyman –bu o zamana kadar hiç olmamıştı– bu amaçla, İstanbul'da yaşayan, ancak genelde bu yükten muaf olan Hristiyanların ve Yahudilerin evlerinin tam sayısını tespit ettirdi[489]. Genelde Kasım ile Ocak ayları arasında yapılan askere alma işlemi, ilgili şehirlerin ve köylerin vergiye tâbi nüfusuna aitti; ama aynı zamanda gidecek her adam başına defterdarın kasasına ayrıca 500 akçe geçim parası ödemek zorundaydılar.

487 Tiepolo, s. 150'de Osmanlı donanmasının en iyi kadırgalarını tarif ederek, şöyle demektedir: "Bunlar savaş sırasında çok iyi olmasalar da fırsatı kaçırmamaya bakan Hristiyan köleyi, düşmanı kendi içlerinde tutarak, Curzolari (İnebahtı) zafer gününde olduğu gibi, fırsat çıktığında birçok köle zincirlerini söküp kendi kadırgalarında Türkleri yaralıyor ve öldürüyordu".

488 Garzoni, s. 424.

489 Fransız elçi De Petremol'un Kral IX. Charles'a 7 Ekim 1565'te gönderdiği rapor *Négociations*, II, 805.

Bu donanmaya çağrı emrine hem Türkler, hem Hristiyanlar tâbi idi; en azından aynı kazadan üst üste iki yıl insan alınmayarak; genelde her kazaya ancak dört yılda bir uğrayarak, bu emir hafifletilmeye çalışılıyordu. Padişahın hizmetindeki Türkler ise bu emirden muaftılar. Belirlenen sayıdan toplanmayan her adam için 1.500 akçe ödenmek zorunda idi ki bu, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziriazamı Kara Ahmed Paşa'nın önerisi üzerine 1554'te 1.000 akçeye indirilen büyük bir para idi[490]. Bunun yerine bir yedek tayin edilirdi ve bu da yine reisin işine yarıyordu, zira ya kendi kölelerinden birini gönderiyor ve yedeğe ödenen paranın tamamını kendi cebine atıyordu ya da gelen yedeğe para ödemek zorunda kalsa bile, yine de birkaç yüz akçe artırıyordu. Zira reise adam başı genelde 950 akçe ödenirken, daimî yeterli sayıda insan toplamanın mümkün olduğu İstanbul'da bu ücret en fazla 700 akçe idi ve yalnızca çok olağanüstü durumlarda 900 akçeye kadar çıkıyordu[491].

Buna karşın eyaletlerde donanmaya alınan, ama şahsen hizmet etmek istemeyen bir kişinin vekiline 1.300-1.500 akçe arasında bir ücret ödeniyordu. Bu ücrete ayrıca vekilin yiyeceği ve içeceği için 150 akçe ekleniyordu, zira İstanbul'dan Çanakkale Boğazı'na kadar uzanan 200 millik yolda herkesin kendi yiyecek içeceğini temin etmesi âdettendi. Türkler için günlük dört, Hristiyanlar için üç akçe olan ulûfe ve adam başı günlük 2 libre [1 kilogram] peksimet, sancak donanma Çanakkale Boğazı'ndan ayrıldıktan sonra mîrî hazineden ödenmeye başlıyordu. Aynı husus, geri dönüş yolunda da geçerli idi. Donanma Çanakkale Boğazı'na girer girmez, yiyecek içecek masrafları adam başına önceden ödenen yiyecek içecek ücretlerinden karşılanıyordu[492]. Ulûfeler, donanma denize açıldığında düzenli olarak üç aylık peşin ödenirdi. Donanma, çok nadiren de olsa, üç aydan fazla denizde kaldığı takdirde, ulûfenin kalanı ancak geri döndükten sonra silahların indirilmesi sırasında ödenirdi[493].

Donanmaya mürettebat alma sisteminin teoride gerçekten de kolayca istenen sayıda adam toplayabilme ve en azından kısmen onları geçindirmek için gerekli paraları temin edebilme avantajını sağlıyordu. Ancak ülkenin gerek insan, gerekse para açısından yardımcı kaynaklarını çok geçmeden tüket-

490 Trevisano, s. 139.
491 Trevisano, s. 138.
492 Garzoni, s. 424.
493 Navagero, s. 139.

meye yol açtığını bir kenara bırakırsak, uygulamada donanmaya sağlam bir mürettebat kazandırma amacına yine de uygun değildi ve bilhassa maddî açıdan birçok suistimale sebep oluyordu.

Öncelikle çoğunluğu ıssızlaşmış eyaletlerde gerekli mürettebatı temin etmek zordu. Hristiyan nüfus çoğunlukta olduğundan ve pençik kanunu neticesinde donanmada hizmet verebilecek çok az insan kaldığından, Avrupa'ya bu hususta güvenilemezdi. Dolayısıyla iş, nüfusun çoğunlukla Türklerden oluştuğu Asya kıtasına kalıyordu. Anadolu Türklerine alaycı bir şekilde seslenildiği üzere, bu "çakallar" gerçekten de kürekçi olarak kullanılmak için elverişsiz ve dirençsiz bir nesildi. Birçoğu, en uzak eyaletlerden İstanbul'a gelirken, kimi zaman iki aydan fazla süren yolculuğa dayanamayarak yolda ölüyor ve kalanlar çok geçmeden kadırgalardaki ağır hizmetlerin zorluğuna yeniliyordu[494].

Bu hadise ise ikinci olarak bu sisteminin tamamının çok geçmeden mîrî hazinenin salt para vurgunu hâline gelmesine sebep oldu. Bu şekilde ölen insanlar için ödenen yiyecek içecek ücretlerinin alıkonulması yetmiyormuş gibi, donanma için mürettebat alınmayacağı zamanlarda bile her yıl imparatorluğun her yerinde 1.000 akçe tutarındaki vekil ücretinin toplanması uygun görülüyordu. Zamanla bu ücret, muhtemelen donanma için tek bir akçesi harcanmamasına rağmen, Sultan III. Murad'a en az 300 bin Venedik altını getirdiği söylenen düzenli bir vergi hâline geldi[495] ve yasal olarak ödenmesi gereken kürekçi vergisi olarak gittikçe yükselirken, örneğin Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından 1660'da 24.800.000 akçe olarak tahmin ediliyordu[496].

Bir kez baş gösteren rüşvet sisteminde nefret edilen donanma hizmetinden para vererek veya bilhassa İran sınırındaki eyaletlerde olduğu gibi, ka-

494 Bu hususta en iyi bilgiyi Tiepolo, s. 147ve 148 verir: "Tedarik böylece, daha çok Asya'dan elde edildi, Avrupa daha çok Hristiyanla doluydu -sadece onlardan, Türklerden değil, saraylar için çocuklar alınıyordu-, Türklerle dolu olan Asya, da, böylece, kadırgalar için kürekçi sağladı, bu iş için çok az uygun olasalar da, herşeyden çok kürek için en yararsız olan insanlardı onlar; çünkü 'çakallar' denildiği zaman –Asya'nın o taraflarında kürekçiye çakal diyorlar– en aşağılık insanlar algılanır".

495 Tiepolo, s. 149 ve Bernardo, s. 338: "O ödeme (naip ücretleri) dışarıya donanma gönderme niyeti olmadığı zaman da Büyük Efendi'nin kesesine girer; o, bunu düzenli bir vergi hâline getirdiğinden her yıl 300 bin Venedik altını elde eder".

496 Hezarfen Hüseyin Efendi; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 290.

çarak kurtulmaktan[497] daha kolay bir şey olmadığını da gözönüne alırsak, bu donanmaya adam alma sisteminin de sonunda nereye varacağını tahmin etmek zor olmasa gerek.

Neticede gönüllü olarak hizmete alınan avare takımı, forsalar ve imparatorluğun her yerinden toplanan adamlar gibi, böylesine çok çeşitli ve aslında elverişsiz üç unsurla becerikli bir donanma mürettebatı oluşturmak mümkün değildi. Asıl donanma mürettebatından sayılanlar için geçerli olanlar, çok daha dar bir kapsamda da olsa, silahlı donanma birlikleri için de geçerli idi. Zira ellerinde silah yoktu; Bernardo'nun ifade ettiği gibi, silahların yerine zincir taşıyorlardı ve bu yüzden savaşta hiçbir işe yaramıyorlardı.

Deniz kuvvetleri tıpkı kara ordusu gibi, timarlı ve ulûfeli birliklerden oluşuyorlardı. Timarlı birlikler, Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı, yaklaşık 4.500 kişi göndermek zorunda olan 11 sancağın birlikleri idi[498]; ulûfeli birlikler ise levendlerden, azeblerden, sipahilerden, yeniçerilerden ve acil durumlarda acemioğlanlarından oluşuyordu.

En eski, ama yine de en elverişsiz birlikler, çoğunlukla Anadolulu Türklerden biraraya gelmiş bir nevi gönüllülerden oluşan ve zaptedilemez mizaçları yüzünden düzenli bir hizmette kullanılmaya uygun olmayan levendlerdi. Bu yüzden zamanla donanmadan uzaklaştırıldılar ve defalarca, hatta silah zoruyla tamamen ortadan kaldırılmaya çalışıldılar. Yine de talancı olarak uzunca bir süre ülkenin başına bela olmaya devam ettiler ve bilhassa Anadolu eyaletlerinde, 18.yüzyılın ortalarına kadar, 1737'de defalarca yararsız bir biçimde yenilenen ama şimdi katiyetle uygulanan bir emirle tamamen ortadan kaldırılıp dağıtılana kadar birçok cürüm işlediler[499].

---

497 Ragazzoni, s. 101: "Türk Efendi her ne kadar daha çok sayıda kadırga için kürekçiye sahip olabilecekken, bunları silahlandırmaktan uzak durur, çünkü onlar Büyük Efendi'nin yöneticilerine verdikleri paralarla kolaylıkla serbest kalıyorlar". Askere yazılmak zorunda olanların kaçmaları hakkında ise Tiepolo, s. 147.

498 Ali Efendi, 1608 yılında ulûfeli donanma birliklerinin sayısını bu şekilde vermektedir; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 281.

499 Haçı Kalfa, *Maritime Wars*, s. 18'de levendleri Bozcaada'da Fatih Sultan Mehmed'in kendilerine vergi muafiyeti verdiği muhafız kıtaları olarak da anmaktadır. Ayrıca Hammer, *Staatsverfassung*, II, 235. Venedikliler levendleri donanma birlikleri olarak artık hiç anmamaktadır.

Onların yerine çok erken zamanlarda, daha Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde azebler donanma hizmetine alındılar[500]. Yavuz Sultan Selim, azeblerin sayısını bağımsız bir donanma kıtası olarak 3 bin kişiye kadar çıkarttı ve onlara özel bir düzen getirdi. O tarihten sonra, kısmen reisin emri altında gemi mürettebatına dahil edilerek kadırgalarda ve tersanelerde daha düşük memur kadroları için yetiştirilerek, kısmen de maharetli birer bahriye askerî olarak, Osmanlı donanmasının önemli bir unsuru olarak kalmaya devam ettiler. Oysa, göründüğü kadarıyla, sayıları asla 4 binin üzerine çıkmadı. Genelde her kadırgada yalnızca 20 azeb bulunurdu[501].

Sonuçta donanmanın giderek gerilemesi sonucunda sayıları gittikçe azaldı. 1579 yılının ulûfe defterlerinde ancak 2 bin kadar azeb kayıtlı idi ve Hezarfen Hüseyin Efendi zamanlarında, azebler dahil olmak üzere, tersanelerde ve kadırgalarda hizmet için kullanılan insanların sayısı ancak 1.193 kadardı[502].

Gerek deniz kuvvetlerinin, gerekse kara ordusunun çekirdeğini bu yüzden sipahiler ve menşei olan acemi ocağı ile birlikte yeniçeriler oluşturuyordu. Sayıları çok kısıtlı da olsa, daha Fatih Sultan Mehmed zamanında donanma hizmeti için kullanılıyorlardı. Daha sonraki zamanlarda da bilhassa diğer disiplinsiz donanma birliklerini takviye etmek ve onlara daha iyi bir düzen ve daha fazla askerî duruş kazandırmak için kullanılacaklardı.

Çoğunlukla sahil kenarlarındaki eyaletlerden toplanan donanma sipahileri, en elverişsiz birlikti. Osmanlı ordusunun en kötü birliklerinden sayılıyorlardı ve bu yüzden kadırga başına gönderilen 60 sipahi, Marino Cavalli'nin kesin ifadesine göre, onların yerine ya da onlarla birlikte donanmada hizmet veren kadırga başına 40 yeniçeri kadar değerleri yoktu[503].

---

500 Hacı Kalfa, s. 16 onları bilhassa Fatih Sultan Mehmed'in Kefe deniz seferi ile ilgili hazırlıklarında (1475) anmaktadır.

501 Garzoni, s. 425; Tiepolo, s. 149; Bernardo, s. 335. Bernardo sayısını 4 bin olarak vermekte, ama bunun üçte ikisinin hizmet verecek durumda olmadığını eklemektedir: "o hizmet için pek uygun değiller". (1592).

502 *Relatione di 1579*, Inform. polit., Vol. XVII. fol. 205. Hezarfen Hüseyin Efendi; *aynı eser*, s. 289.

503 Garzoni, s. 425 şöyle demektedir: "Onlar Türkiye'nin en hüzünlü hallkları", Tiepolo, s. 149 ise şöyle demektedir: "başkasının askerlik hizmetinde en kötüler". Nihayet Marino Cavalli, s. 294: "40 yeniçeri, ya da, 60 sipahi vardır ama o 60 değil 41 değer taşır".

Kadırgaların yeniçeri kıtalarının sayısı daha sonraları en becerikli ve kıdemli yeniçerilerden alınan ve –en azından 1637'de durum böyle idi– azeblerin oturduğu her sıraya, âdeta adamlarının düzeninden sorumlu bir astsubay gibi, bir yeniçeri gelecek şekilde dağıtılan 50 kişiye yükseltildi[504]. En başlarda yalnızca ağır donanma hizmetinin zorluklarına alışsınlar diye gönderilen acemioğlanları, daha sonraları, bilhassa donanma kuvvetleri açısından çok büyük sıkıntıların çekildiği İnebahtı Deniz Muharebesi'nde hemen donanma kıtası olarak hizmet vermek zorunda kaldılar[505].

Bilhassa yeniçeriler olmak üzere, tüm deniz kuvvetlerinin silahları kara kuvvetlerinin silahları ile aynı idi. Başlangıçta yalnızca yatağan, yay ve ok taşıyorlardı ve bunları öyle ustalıkla kullanmayı biliyorlardı ki, Venedikliler bile deniz muharebelerinde bu silahlardan dolayı öyle büyük sıkıntılar çekmişlerdi. Hatta Marino Cavalli 1560'da Venedik'e büyük bir ciddiyetle kendi kadırgalarında da yayın kullanılmaya başlanmasını öğütlemişti[506]. Oysa Garzoni'nin anlattıklarına bakılırsa, donanma askerlerinin bilhassa uzun süngülü tüfek başta olmak üzere, ateşli silahları kullanmada ustalık seviyesine ulaşana kadar oldukça uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, ilk zamanlarda yayın yanında kullanılan ateşli silahlar da zamanla yerlerini almaya başladılar.

Ne tuhaftır ki İstanbul'da ancak düşman ateşinin etkilerinin korkunç bir biçimde tecrübe edildiği İnebahtı Muharebesi'nden sonra bu silahların gemilerde vazgeçilmezliğine kanaat getirmişlerdi. En azından bu tüfeklerin bu tarihten itibaren muazzam miktarlarda üretilmiş oldukları ve sarayın Aziz Hrisostomos'un [Aya İrini] eski kilisesi olan silahhanenin sürekli tüfeklerle dolu olduğu bilinen bir gerçektir. Garzoni'nin bu dönemlerde İstanbul'da kaldığı altı ay içinde ağır kalibreli 60 binin üzerinde tüfek imal edilmişti[507].

504 Garzoni, s. 425; Tiepolo, s. 149; *Relatione di 1637*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 594: "(azebler tarafından zaptedilen) her bir sıraya bir yeniçeri ekleyeceğim".

505 Garzoni, s. 397'de 1573 yılında acemioğlanları hakkında şöyle demektedir: "Bu son yıllarda onların büyük bir bölümü donanmaya gönderildiği doğrudur".

506 Marino Cavalli, s. 292: "Hâlâ yay kullansak gerçekten iyi ederiz, yaylar çok uygun ve kullanımları karmaşık değil".

507 Garzoni, s. 422 şöyle devam etmektedir: "ve donanmanın büyük şaşkınlık uyandıran yenilgisinden sonra, yay ve okların işlevleri çok açık olduğundan, onlardan çok sayıda imal ettiler, ancak bu tür *archibugio*'ları [arkebüzleri] (=çakmaklı tüfek?) kullanmasını bilen çok az sayıda kişi vardı, çünkü geçmişte talimleri hep yaylarla yapmışlardı; yine de, zamanla aynı şekilde bu tür silahlara da alıştılar". Aynı şekilde Tiepolo, s. 149.

Başta mızraklar olmak üzere, uzun saldırı silahları gemilerde neredeyse hiç kullanılmıyordu. Bunun yerine, Osmanlıların genelde takip ettikleri usûle göre, karşılıklı çarpışmalarda kısa bir kılıç şeklindeki simitar ile büyük işler başarıyorlardı. Bu silahların büyük bir kısmı, başta Caravallo olmak üzere, Venedik fabrikalarından geliyordu ve kendi silahları ile kendilerini öldürtmelerini bir türlü hazmedemeyen Marino Cavalli, buna çok kızıyordu[508].

Osmanlı'nın genelde taktiği, düşmanı yakınına kadar getirtmek ve ancak düşman ağır topları ile bir el ateş ettikten sonra, düşman gemisini yakın mesafeden top ateşi ile karşılayıp, ardından ok ve süngülü tüfekten atılan mermi yağmuruna tuttuktan sonra, düşman gemisine binmeye çalışmaktı; bunu bir kez başardılar mı naralar arasında düşman gemisine geçiyorlar ve arslanlar gibi adam adama savaşarak, simitarları ile buldukları herşeyi ve herkesi yok ediyorlardı. Bu taktikte kullandıkları ve muhtemelen korsanlardan öğrendikleri ani ve şiddetli saldırı, az sayıda geminin söz konusu olduğu küçük çatışmalarda genelde zaferi Osmanlılardan yana belirliyordu. Silahlara karşı maharetle hareket etmek ve örneğin düşman hatlarını yarmak söz konusu olduğu manevra sanatında ise usta değildiler; bunu bilhassa İnebahtı'da öğrenmek zorunda kaldılar[509].

Bir kez fanatizm derecesinde heyecanlanan donanma askerinin özelliği, tıpkı kara birlikleri gibi, şahsî yiğitlikti. Ayrıca gemilere de ordugâhta görülen aynı disiplin ve örnek alınacak düzen hâkimdi. Marino Cavalli bilhassa gemi mürettebatının yeme içmede ölçülülüğü ile düzenli ve sağlıklı beslenmeye gösterilen olağanüstü titizliği övmekte idi. Gemide tuzlanmış et ve taze meyveler hiç yenmiyordu, zira genel olarak kullanılan tek içecek olan suyun sürekli olarak içildiği gözönüne alınırsa, sağlık için zararlı olduğu düşünülüyordu. Alkollü içeceklerin tabii ki hiç yeri yoktu. Peksimet, sirke ve yağ, soğan, sarımsak ve kimi zaman balık, gemi mürettebatının genel ve tek gıdası idi. Yalnızca subaylara bunun yanında biraz bal, tereyağı, pirinç ve baklagillerden veriliyordu. Do-

---

508 Marino Cavalli, s. 293: "Büyük bir bölümde Cumhuriyetinizin devletinin kılıçlarından yararlanıyorlar, yani Saravallo'dan ve ben bunu büyük bir üzüntüyle söylüyorum, çatışmada kılıç kadar öldürücü silah olmadığından kendi silahlarımızla öldürülmemizi engelleyecek canlı bir önlem alınamayacağını görerek".

509 Marino Cavalli, s. 294'te bu taktik detaylı olarak anlatılmaktadır; sonunda şöyle denmektedir: "yakında olunca kılıçla arkası geliyor" ve hemen öncesinde şöyle: "ölünceye kadar arslanlar gibi savaşıyorlar". Navagero, s. 69 yine saldırılarının muazzam şiddetinden ve "korkutan haykırış"tan bahsetmektedir.

nanmanın erzak temini mükemmeldi. Erzaklar, yolculuk batıya yönelikse kısmen Eğriboz Adası'ndaki Kuluz (Volo) Şehri'ndeki erzak dairesinden alınarak, her sefere çıkışta en az dört ilâ altı aylık bir süre için temin ediliyordu.

Cavalli, her iki durumda Osmanlıların örnek alınabileceğini söylemekte idi. Venedik donanmasında mevcut lüks ve israftan Osmanlı gemilerinde hiçbir iz yoktu. Görkemli kıyafetler, değerli gümüş takımlar ve herşeyden önce düğün sofralarında bile nadiren görülen en güzel yemeklerle donatılmış sofralar, Osmanlı gemilerine tamamen yabancıydılar. Adamları ruhen ve bedenen sağlıklı tutan bunlardı ve aralarında kumarbaz ve küfürbazlar olmadığı gibi, hasta ve sarhoşlar da yoktu[510].

Üstelik, gemilerde deniz kuvvetlerine bağlı askerler çok da kalabalık değildi. Her kadırgada genelde 180-200 kadar cenkçi, topları kullanan 20 topçu neferi, 140-150 kadar kürekçi ve gemi hizmetleri için gerekli diğer kişiler vardı[511]. Bu tabii ki geminin türüne ve büyüklüğüne de bağlı idi. Bu açıdan genelde Venedik donanması ile Osmanlı donanması arasında çok büyük bir farklılık yoktu. Yalnızca gemi türünde bazı değişiklikler vardı. Osmanlı kadırgaları genelde Venedik kadırgalarından biraz daha geniş ve yüksekti, ama buna karşın çok daha zayıf küreklerle donatılmışlardı ki, bu husus yürütülmelerini biraz hantallaştırıyordu. Hâlbuki zamanla bundan gittikçe vazgeçilecek ve Batı tarzı gemilerin yapısına yaklaşılacaktı[512].

En büyük ve en ağır Osmanlı savaş gemileri, Veneziklilerin 'galere grosse' veya kalyonları ile karşılaştırdıkları, çok geniş bir yapıya sahip mavnalardı. Oysa zor yönetilebilmeleri açısından asla fazla tercih edilmediler ve bilhassa ağır topları taşımak için, az sayıda elde bulunduruluyorlardı ki, Kanuni Sultan Süleyman'ın Malta üzerine yapacağı sefer için hazırlıkları sırasında bu hususta olağanüstü bir örnekten bahsediliyordu. Bu hazırlıklar esnasında herkesi

510 Bu hususlar hakkında en detaylı bilgileri verenler: Trevisano, s. 140; Cavalli, s. 294 ve Tiepolo, s. 150. Birincisi şöyle demektedir: "Böylece, hastalıklardan daha iyi korunurlar, her ne kadar çok farklı bölgelere gidiyorlarsa da ve çok daha güçlüler...Türkler kumar oynamazlar, ne de küfrederler ve sarhoş olurlar".

511 Örneğin Navagero, s. 68'de kadırgaların mürettebatını bu şekilde vermektedir. Buna karşın Cavalli, s. 294'da yalnızca "iki topçu" diyorsa, bu muhtemelen rakamları, yanlış okuyan kâtibin hatasıdır, yani 20 yerine 2.

512 Cavalli, s. 292 ve Ragazzoni s. 100'de bilhassa gemi yapım tekniğine eğilmektedirler. Cavalli, şunları eklemektedir: "Hâlâ batılılar gibi yönetiyorlar, hep onların kullandığı tarzı tümüyle onlardan alıyorlar".

hayrete düşürecek şekilde, bu amaçla özel olarak dökülen muazzam çapta 20 top mavnalara yüklenmişti[513]. Mavnaları daha sonra tamamen ortadan kaldırmaya ve yerlerine çok daha hafif kadırgalar inşa etmeye çalışıldı. Kaptanıderya Uluç Ali Paşa'nın 1575'te her iki tarafında her biri sekiz kürekçi olmak üzere, yani toplam 576 kürekçi gerektiren 36 oturaklı böyle büyük bir gemi inşa ettirmesi herkesi hayrete düşürmüştü[514].

İkinci ve daha elverişli savaş gemisi sınıfı, 10 ilâ 36 arasında değişen sıralara göre yine farklı sınıflara ayrılan ve buna göre isimlendirilen kadırgalar (çekdiriler) idi. Osmanlı'nın olağan kadırgaları 24-26 oturaklı olanlardı. Başlangıçta insan gücü eksik ve kürekler de zayıf olduğundan, her sırada yalnızca üç kürekçi kullanılırken, daha sonra sıra başına dört ve beş kişi denendi ki bu, normal şartlar altında 130'u etkin olarak faaliyet gösteren 140-150 kadar kürekçi gerektiriyordu[515]. Bunları daha küçük gemi türleri olan kalyata, barça (nave), kalyon, karamürsel ve nihayet o dönemlerde kullanılan biçimlerde ve isimlerde, aralarından bilhassa Venediklilerin palandre diye adlandırdıkları, altı oldukça düz olup, yalnızca atları taşımak için kullanılan çok sayıda nakil gemisi takip ediyordu[516].

Gemilerin büyüklüğü, onlara yüklenecek topların sayısını da belirliyordu. Tarihçi Hoca Sadeddin'in Osmanlı savaş gemilerinin 15. yüzyıl sonlarında henüz top taşımadıklarına dair ifadesi yanlıştı. Aksine Kâtip Çelebi'den Sultan II. Bâyezid'in İnebahtı seferi (1499) için yaptırdığı büyük kadırgaların en büyük çapta toplar için yerlere sahip olduklarını biliyoruz[517]. Donanma topçuları daha sonraki zamanlarda da asla çok güçlü değildiler ki bu, her kadırgada topların kullanılması için yalnızca 20 topçu neferinin görevlendirilmesinden anlaşılıyordu. Zamanla topların sayısı ar-

513 En iyi bilgiyi veren, herkes gemilere binerken orada bulunan, Fransa'nın o dönem İstanbul Elçisi De Petremol'un ikinci ciltte verdiğimiz bir raporudur.

514 Gerlach, *Tagebuch,* s. 90

515 Cavalli, s. 293; Ragazzoni, s. 100.

516 Trevisano, s. 143. Tiepolo, s. 145: "atları taşımak için olan gemiler, ki palandralardır". O dönemlerde (1570 yılı dolaylarında) kullanılan tüm gemi türlerinin ve adlarının bir listesini ve rüzgârlarla denizcilikle ilgili birçok başka bilgiyi, İtalyanca ve Türkçe dillerinde, Schweigger, *Reissbeschreibung,* s. 241 ve devamında vermektedir. Gerlach, *Tagebuch,* s. 41 yine bu hususta bazı bilgiler vermektedir.

517 İlgili yerler ikinci ciltte daha önce verilmişti. Hacı Kalfa, s. 18 geminin iki tarafında "devasa toplar alan iki delik" bulunduğunu belirtiyordu.

tırıldı gerçi, ama yine de sayıları örneğin Venedik kadırgalarında kullanılan topların sayısına ulaşmadı.

İnebahtı Deniz Muharebesi bu açıdan da Osmanlı donanmasının tarihinde bir milât hâline gelmiş gibi görünüyordu. Zira bu tarihten önce kadırgalara yalnızca 3 ilâ 7 top yüklenirken, çok geçmeden örneğin 1576'da genelde 15 top bulunuyordu, ama bu sayı yine de Venediklilerin kadırgalarında kullandıkları topların sayısına erişmiyordu. Bu 15 toptan ön tarafta 1 kırklık ve 2 yirmilik ve daha her bir tarafta daha küçük çapta 6 top bulunuyordu[518]. Daha önceki yıllarda, örneğin 1553'te, ön tarafta bir adet ellilik ve yan tarafta 4 daha küçük top –Venedikliler bunlara smerli veya moschetti diyorlardı– bulunduruluyordu. Kadırgada yalnızca üç top varsa, ön tarafta iki daha küçük ve uzun 10'luk veya 15'lik ve arka tarafta bir 25'lik veya 30'luk top vardı; gemide 7 top varsa, en ağır olanlar arka tarafta bulunurken, yan taraflarda daha hafif olanlar ve nihayet en küçük dört top ön tarafa yüklenirdi[519].

Hâlbuki ne kadar az topa sahipseler, bunları o denli dikkatli ve tasarruflu kullanırlardı. Cephaneyi ekonomik kullanmak için –Navagero, ağır çaplar için genelde 30, daha hafifler içinse yalnızca 20 gülle bulundurduklarını söylüyordu– yalnızca çok yakın mesafeden ve ancak atışın etkisi kesin olarak hesaplanabildiği takdirde ateş edilirdi ki, bu işlem Venedikliler tarafından bile amaca oldukça uygun bulunuyordu; zira bilhassa denizlerde uzaktan ateş etmek nadiren hasara yol açıp, yalnızca cephanenin azalmasına sebep olurken, yakın mesafeden yapılan bir ateş, bir kadırganın zaferini, bir diğerinin de yok oluşunu belirliyordu[520].

Döküm işlerinin yapıldığı yer, donanma için kullanılan dahil olmak üzere, Galata'da çoğunlukla usta ve zanaatkâr olarak her milletten Hristiyanların veya devşirmelerin çalıştığı tophane idi. Burada daima muazzam miktarda, aralarında ele geçirilenler de bulunan, istiflenmiş demir ve

---

518 Tiepolo, s. 149'da 1576 yılında şöyle demektedir: "Top sayısında Yüksek Zatınızı henüz taklit edemiyor gözüküyorlar, mavnaları azaltmak isterken neredeyse kadırgalar kadar hızlı yaptıklarından; çünkü artık kırklık bir parça ve pruvada yirmi ve yanlarda on ikilik iki parçadan fazlasına sahip değiller". Ancak, diye ekler, Osmanlıları edindikleri tecrübeler, gemilerdeki topların ve neferlerin takviye edilmesi gerektiğine ikna etmiştir.

519 Topların bu üç şekilde dağıtıldıklarını Navagero, s. 68; Cavalli, s. 292 ve Trevisano, s. 140'tan öğrenmekteyiz.

520 Bu yargıya bilhassa Cavalli, s. 293'te varmaktadır.

bronz top namluları görülebiliyordu. Lâkin, İnebahtı Deniz Muharebesi'nde bu açıdan verilen kayıplar öyle büyüktü ki, eksiklikleri tamamlamak için, uzun zamandan beri Trabzon'da böyle zamanlar için saklanan ve ele geçirilen kilise çanlarının bulunduğu ambarlara bile el uzatmak zorunda kaldılar[521].

Donanmanın teçhiz edilmesi için gerekli diğer stoklar, tersanedeki ambarlarda saklanıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Galata, Gelibolu, Süveyş ve Basra'da olmak üzere, dört tane böyle tersane tesisi vardı. Süveyş ve Basra tersane tesisleri Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Portekizlilerin Hindistan'daki kolonilerine karşı teşebbüslerinden dolayı ve bu amaçla 1533'te kurulmuşlardı. Hiçbir zaman çok büyük bir önem kazanamadılar ve bu teşebbüslerin çok başarılı olmamasından dolayı kurulma amaçlarına ulaşamadıkları için çok geçmeden yok oldular. Süveyş'te bulunan yerlerde yalnızca 25, Basra'dakiler ise ancak 15-20 kadırga için inşa edilmişlerdi ve gemiler, yerlerine yenilerinin yapılması bile düşünülmeden burada çürümeye terkedildiler. Aynı şekilde Gelibolu tersane tesisi de zamanla başlangıçtaki önemini kaybetmişti. Burada bulunan havuzlar ancak 20, hatta 1579'da yalnızca 11 kadırga alabiliyorlardı ve muhafazası için ancak üstünkörü çalışmalar yapılıyordu[522].

Donanmanın faaliyetlerinin merkez üssü ise ambarları, istif yerleri, atölyeleri, rıhtımları, zindanları, açık ve kapalı gemi gözleri ile Haliç Tersanesi idi. Gemi gözleri ancak zamanla genişletilmişlerdi. 1552'de ancak 113 kadırga için yer bulunurken, III. Murad'ın ilk yıllarında 145 kadırga ve 1590'da en az 180 kadırgaya yer vardı. Oysa tersanenin görünüşü ve diğer tesisleri bir bütün olarak mükemmel görünmelerine rağmen, kadırgalar için yapılan bu yerler eksikliklerle dolu idi. Zira donanmanın tamamını barındıramadıkları gibi, hepsi kapalı da değildi ve böylece gemilerin büyük bir kısmı sürekli olarak suda açık duruyorlar ve bilhassa kış aylarında kötü hava şartlarına maruz kalıyorlardı. Osmanlı savaş gemilerinin

---

521 Navagero, s. 68; Trevisano, s. 145; Garzoni, s. 421: "Topçuluk açısından herhangi bir eksikleri yok ve donanmalarının yenilgisinden sonra yenisini yapmak için belli sayıdaki çanlardan yararlandılar; çanları bu amaç için Trabzon'daki bazı depolarda saklıyorlardı".

522 Garzoni, s. 422; Tiepolo, s. 145: "Hepsi de çok az önem taşır", diyor Tiepolo üç tersane hakkında.

en fazla 18-20 olarak hesaplanan kısa ömürlerinin sebebi olarak bu husus gösteriliyordu[523].

Yine yalnızca Hristiyan kölelerin, Hristiyanların veya devşirmelerin çalıştıkları tersanenin maliyeti, 1590'dan aldığımız bir bilgiye göre 46 bin Venedik altını tutarında olup, bu rakama ne asıl gemi yapımı maliyetleri ne de malzeme masrafları dahildi[524].

Kısmen rahatlıktan, kısmen de maliyetleri düşürmek için, yeni kadırgaların yapımı için kullanılan tersaneler uzun zaman önce İstanbul'dan, kerestenin üretildiği yerlerin yakınına, İzmit Körfezi'ne ve Karadeniz'e taşınmışlardı. Karadeniz'de örneğin 1592'de 13 buna benzer tersane vardı ve burada öyle düşük maliyetlerle gemi yapılabiliyordu ki, bir kadırganın bitmiş iskeleti en fazla 1.000 skudiye çıkıyordu. Gemilerin kalafatlama işleri, aynı sebeplerden dolayı genelde Eğriboz Adası'ndaki büyük kalafat tesislerinde ve daha sonraları bilhassa Preveze'de yapılıyordu[525].

Yapım ve donatım için gerekli diğer malzemelerin teminini güvence altına almak için, İstanbul'da temin işleri ile ilgilenen tüccarların sürekli olarak tersane tesisi için en az 80 kadırgaya yetecek bir stok hazır tutacaklarına dair bir anlaşma yapıldı[526]. Malzeme teslimatları sırasında tabii ki büyük zimmete geçirmeler ve dolandırıcılıklar söz konusu idi ve reisten başlayıp, kadır-

---

523 16. yüzyılda Galata [Haliç] Tersanesi, avantajları ve eksikliklerinden bahsedenler: Trevisano, s. 144; Garzoni, s. 420: "(gemilerin) büyük bir bölümünü kış boyunca suda ve açıkta tutarlar, bu da onların daha çabuk eskimelerine yol açar". Cavalli, gemilerin ömrünü s. 292'de belirtmekte ve şunları eklemektedir: "kadırgaları genelde suda ve açıkta tutarlar, bu da acınası bir durumdur". 1637 tarihli elçilik raporu (Inform. polit., Vol. XI. fol. 593), Osmanlı kadırgalarının yalnızca iki yolculuğa dayandıklarını iddia etmektedir. – Hâlbuki, bugün bile iyi yapıda bir savaş gemisinin tamiri gerektirene kadar 13 ve bu tamirden sonra 9 yıl olduğunu düşünürsek, gemilerin söz konusu ömrü aslında hiç de az değildir. İngiliz "Royal William" ve "Betsy Canes" adlı gemiler gibi 100 yıldan fazla ömrü olan gemiler, birer mucizedir. Karşılaştırma için bk. Firkateyn kaptanı Brommy'nin '*Die Marine*' adlı kitabı, Berlin 1848, s. 31.

524 *Relatione di 1590*. Inform. polit., Vol. XI. fol. 516.

525 Bernardo, s. 336, 339. *Relatione di 1579*, Inform. polit., Vol. XVII. s. 210: "(Büyük Efendi) gemi inşa etmekte öyle bir elverişliliğe sahip ki bir gemi gövdesi ona 100 scudodan fazlaya mâl olmuyor".

526 *Relatione di 1590*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 516: "Tersanenin en büyük gücü şuydu: Tüccarlar 80 kadırga için gerekli araç gereci hazır bulundurma zorunluluğu altındadır".

gadaki forsaya kadar herkes, bilhassa mevcut stoklar için kilitli ambarlara sahip olmadığı sürece, herkes tersane tesisinin hazinelerinden kendi ceplerini doldurmaya çalışıyordu.

Ancak daha sonraları veziriazam olarak çok ünlü olan Sokollu Mehmed Paşa, kaptanıderyalığı sırasında (1546'dan itibaren), gemi havuzlarının yanında her kadırga için, reisin kendisine emanet edilen tüm malzemeleri güvenle muhafaza edebileceği bir ambar kurdurdu. Bununla hırsızlıklar önlenecekti, ancak tersane tesisinin idaresine çok daha iyi bir düzen getirilmiş olsa da, bu amaca yalnızca sınırlı olarak ulaşıldı[527]. Deniz kuvvetlerinin tamamı ile birlikte tersane tesisinin de denetimini üstlenen kaptanıderya, zaten sahip olduğu büyük gelirlere bakmaksızın, bilhassa donanmanın hazırlanması söz konusu olduğunda bu makamını da mîrî hazine aleyhine kendi çıkarına kullanmakta herhangi bir sakınca görmedi. Böyle durumlarda burada herşeyin hâkimi gibi davranıyordu.

Bu kaptan paşanın gelirleri ve itibarı daima Osmanlı donanmasının önemi ile aynı oranda artmıştı. En başlarda Osmanlı donanmasının başında Gelibolu sancakbeyi bulunuyordu. Ancak yargı yetkisi yalnızca Galata ve İzmit'i kapsıyordu ve denizlerde daha büyük bir teşebbüsün gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda, o dönemlerde yanına amiral olarak başkomutanlığı üstlenen bir paşa verilirdi[528].

Barbaros Hayreddin Paşa lehine oluşturulan Cezayir-i Bahri Sefid beylerbeyi çok daha önemli ve bağımsız bir makamdı. 14 bin duka altını tutarında sabit bir gelirle birlikte kendisine ayrıca Midilli, Rodos ve Eğriboz adalarını kapsayan, ancak zamanla Kaptan Paşa eyaletinin aralarında adı geçen üç adadan başka Limni, Sakız, Takımadalar'la birlikte Nakşa adaları, Kavala, Anabolu, İnebahtı, Ayamavra veya Preveze ve İskenderiye'nin de bulunduğu 14 sancağı kapsayacak şekilde genişletilen yargı yetkisi de verildi. Nihayet üç Berberî ülkesi Cezayir, Tunus ve Trablusgarb da kapudan paşa makamına getirilen "derya beylerbeyi"ne tâbi olacaklardı.

Barbaros Hayreddin Paşa, kaptanıderya olarak iki tuğlu bir paşa rütbesindeyken, Sakız Adası'nın fethinden sonra (1566), Sultan II. Selim Piyale Paşa'yı

---

527 Trevisano, s. 144. Burada bu tesisinin ana sebebi olarak şu verilmektedir: "Tersanenin mallarını çalabilme imkânı kötü niyetli kişilerin elinden alınması –bunlar daha önce kolaylıkla hırsızlık yapabiliyorlardı". 1592 yılında ayrıca Bernardo, s. 342'de şöyle demektedir: "Çeşitli yollarla tersanenin mallarının yarısı çalınıyor".

528 Cantacuscino, s. 165.

vezirlik payesiyle, üç tuğlu bir paşa hâline getirdi[529]. Bir kapudan paşanın olağan ve sabit gelirleri –örneğin 1576'da belirtildiği üzere– günlük 500 akçe ya da 10 skudi ve kendisine tahsis edilen haslar ile iradesi altındaki sancaklardan da bir o kadar gelir elde ediyordu. Bunlara tersane tesislerinin iradesinden elde etmeyi başardığı ve bilhassa kendi kölelerini gemi atölyelerine göndererek, ulûfelerini kendi cebine atmaktan oluşan gelirler ekleniyordu. Üstelik bir donanma hazırlandığında bu gelirler tahmin edilemez boyuta ulaşıyordu. Böyle bir durumda, iane olarak verilen adam başı 20 skudiyi ve ulûfelerle yiyecek içecek paralarını tahsil ederek, kadırgalara kendi kölelerinden 2-3 bin kişiyi yerleştiriyordu ki bu, kölelerini geçindirmek için harcamak zorunda olduğu masraflardan da tasarruf etmesinin yanısıra, net 80 bin ile 100 bin skudi arasında bir kazanç sağlıyordu[530].

Tüm bu musibetler karşısında Osmanlı deniz gücünün kendini bu kadar uzun bir süre saygı uyandıracak bir mertebede muhafaza edebilmesine şaşırmamak elde değildir. Doğa, deniz gücüne sağlıklı ve kalıcı bir gelişim için herşeyi sağlamış olsa bile, bu baştan beri dışarıdan gelen darbelerle yok oluşa doğru gitmeden çok önce bunun tohumlarını bünyesinde taşıyan yapay bir oluşumdu.

Donanma-i Hümâyûn'un büyüklüğü; en önemli liderlerinden bazılarının cüretkârlığı ve talih yıldızının da güldüğü teşebbüsçü ruhu ve maruz kalınan maddî kayıpları telafi etmekte gösterilen hız, Batı'da büyük endişelere ve bu deniz gücünün iç oluşumu ve geleceği hakkında yanlış düşünmelerine yol açıyordu. Daha derinlemesine bakanlar ise gerçeği çok kısa zamanda görüyorlardı.

Osmanlı donanması, sayı bakımından o dönemlerde Avrupa'nın tüm diğer donanmaları ile rahatlıkla boy ölçüşebilecek durumda idi, hatta bu açıdan diğer donanmalardan üstündü. Ortalama olarak daima kısmen silahlarından arındırılmış olarak gemi hangarlarında ve tersanelerde bekleyen, ama her an denize açılmaya hazır hâle getirilebilecek; kısmen de barış zamanlarında tam teçhizatlı nöbetçi ve gözlem gemileri olarak, çeşitli deniz üslerine dağıtılan 300 gemiden oluşuyordu.

---

529 Ludovisi, s. 17, 20. Trevisano, s. 136. "Denizlerin beylerbeyinin [kapudan paşa] komunu şöyle anlatılmaktadır: "Sadece donanmanın ve tüm deniz işlerinin yönetimi görevine değil, tersanenin ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğüne de sahiptir; bu konularda majesteleri herkesin ona itaat etmesini ister". Ayrıca Hammer, *Staatsverfassung*, II, 280, 286.

530 Detaylı olarak Trevisano, s. 150 ve devamı.

Barbaros Hayreddin Paşa, 1534'teki ilk seferine yalnızca 84 gemi ile çıkmıştı ki, tanık olarak bu gemileri tarif eden Ludovisi'nin anlattıkları, çok da olumlu bir görüntü çizmemekte idi[531]. Oysa o tarihten itibaren gemi yapımı büyük bir çaba ile yürütüldü ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın böylece yalnızca dört yıl sonra, Takımadalar'a yönelik fetih seferinde, emrinde 150 gemi vardı ve 1543'te Provansa sahillerine getirdiği filoda, yalnızca top sayısı az olan, 110 adet muhteşem kadırga bulunuyordu[532].

Sultanın kısa sürede ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan denize açılmaya hazır hâle getirebileceği kadırga sayısı 130 olarak tahmin ediliyordu[533]. 10 yıl sonra, 1564'te Venedik Balyosu Daniele Barbarigo, Osmanlı donanmasının mevcudunu şu şekilde sayıyordu: İstanbul tersanesinde kısmen karada ve hangarlarda, kısmen de suda olmak üzere 153 kadırga, 4 kalite ve 10 mavna mevcutken, İskenderiye'de 6; Rodos'ta 10; Midilli'de 2 ve Eğriboz'da 1 kadırga mevzilenmişti. Bunlara Divân-ı Hümâyûn'un hizmetinde bulunan 86 Berberî gemisi ekleniyordu ki, genelde 13 kadırga ve 8 kalyata Trablusgarb'ta ve 56 kadırga Cezayir ve Bona'da bulunurken, kalan kısmı korsan olarak Akdeniz'e ve Körfez'de dolaşıyordu[534].

Kanuni Sultan Süleyman'ın ertesi yıl Malta üzerine gönderdiği donanma 130 gemiden oluşuyordu ve İnebahtı'da birleşik Avrupa donanmaları ile karşı karşıya gelen donanma, dünya tarihi açısından önemli bir yer tutan bu hadisenin kahramanı Avusturyalı Don Juan'ın zaferden hemen sonra bizzat hazırladığı rapora göre, Mora'dan buraya çekilen birliklerle sayıları 50 bin kişiye kadar yükseltilen 25 bin kişiyi taşıyan 22 kadırga, 60 kalite ve bir dizi küçük gemiden oluşuyordu[535]. Osmanlı donanması, kendisi için bu uğursuz günde en iyi gemilerinden 224'ünü ve neredeyse do-

531 Ludodvisi, s. 20; Karşılaştırma için bk. Cilt II.

532 Korfu'dan gönderilen 15 Temmuz 1543 tarihli söz konusu mektupta (*Lettere di Principe*, T. III, 92) bu filo hakkında şöyle denmektedir: "Donanma herşeyle donatılmıştır, büyük bir parça olan top dışında, her biri için iki *periere* (?), beş falconetto (küçük top) vardır" ki bu, kadırgaların yukarıdaki silahlanması ile uyumludur. Daha sonra gemilerdeki tenteneler için kullanılan muhteşem kumaşların tarifi yapılmaktadır.

533 Trevisano, s. 135.

534 Babarigo, s. 33.

535 Simanca'nın arşivlerinde yakın zamanda ortaya çıkan "*Bericht des Don Juan d' Austria über die Schlacht bei Lepanto*": Munitoli, *Altes und Neues aus Spanien*, Berlin 1853, I, 132–177. Yukarıdaki bilgi s. 172'de verilmiştir.

nanmada hizmet vermeye elverişli olan tüm mürettebatını kaybetti. Maddî kayıpları büyük çabalarla ve imkânlarla Batılı deniz güçlerinin daha uzunca bir süre büyük endişelere kapılmasına yol açacak şekilde, mümkün olduğunca hızlı telafi etmeye çalışsalar da, donanma bu darbeden sonra bir daha asla kendine gelemedi.

İnebahtı felaketinden sonra bu açıdan yapılanlar ve başarılanlara daha önce de değinmiştik. 1573'te Osmanlı donanmasının mevcudu tekrar 280 kadırgaya, 12 mavnaya, 12 kalyata (fuste) ve çok sayıda at gemisine getirildi[536] ve sonraki yıllarda yine bu seviyelerde tutuldu. Ancak Osmanlı donanmasının bir kez zedelenen itibarı, her yıl Takımadalar'a ve Afrika kıyılarına kadar yapılan ve sahillerde yaşayan insanları ve deniz ülkelerini hâlâ endişeye boğan, ama kalıcı bir kazanç getirmeyen seferlerle de artırılamadı. Bu esnada önemli teşebbüsler görülmedi[537].

Aksine donanmanın faaliyeti çok geçmeden yalnızca Batı'nın sürekli tehdidi altında bulunan adalara ve kıyı ülkelerine gerekli korumayı sağlama zorunluluğunun vazgeçilmez hâle getirdiği küçük hizmetlerle sınırlı kaldı. Hâlbuki bunun için çok az gemiye ihtiyaç vardı. Örneğin 1576'da mevcut 300 kadırgadan, 20 mavnadan, 25 kaliteden, vs. yalnızca 40 adedi tam teçhizatlı idi ve Sakız, Rodos, Kıbrıs, Midilli ve Eğriboz adalarını ve İskenderiye Limanı'nı korumak için 20 gemi yeterli idi. Diğerleri, silahlarından arındırılmış olarak gitgide gemi hangarlarında ve tersanelerde çürüyorlardı[538].

Böylece Osmanlı donanması tabii ki dev adımlarla kaçınılmaz yok oluşa doğru gidiyordu. 1591'de nihayet mevcut eksiklikleri 180 yeni kadırga inşa ederek telafi etmek akıllarına gelene kadar, Osmanlı donanması İstanbul Boğazı'ndan tam 13 yıl boyunca hiç ayrılmamıştı. Deniz kuvvetlerinin tamamı o dönemlerde bilhassa Venedik Balyosu Lorenzo Bernardo'nun derine inen anlatımından öğrendiğimiz üzere perişan bir hâlde idi. Gerekli malzemeler, maharetli gemi ustaları ve zanaatkârlar ve herşeyden önce becerikli bir mürettebat için

536 Garzoni, s. 422.

537 Kaptanıderya Uluç Ali Reis, hâlâ kalabalık sayıdaki donanması ile bu gibi akınları bilhassa 1573 ve 1574 yıllarında gerçekleştirmiştir. Gerlach, *Tagebuch,* s. 39 ve *Négociations,* III, 486; burada o dönemin Fransa elçisi Acqs piskoposu detaylı olarak, Afrika kıyılarındaki İspanyol kolonilerine akın etmek üzere 1574'te Sakız Adası'nda toplanan ve hâlâ 300 gemi üzerindeki donanmadan bahsetmektedir.

538 Tiepolo, s. 145, 150; Gerlach, *Tagebuch,* s. 178.

gerekli unsurlar eksikti[539]. Dolayısıyla böylesine büyük sayıda kadırgayı denize açılmaya ve savaşa uygun hâle getirebilecek durumda değildiler. Ertesi yüzyılın ilk yarısında yalnızca 100 kadırgayı hazır hâle getirmek bile imkânsızdı ve Hezarfen Hüseyin Efendi istatistiklerini toplarken, donanma bütçesi 50 kadırga ve 6 mavnaya kadar düşmüştü[540].

Osmanlı donanmasının en önemli unsurlarından biri bilhassa Barbaros Hayreddin Paşa'dan beri, Afrikalı Berberîlerin korsan gemileri idi. Padişah donanma için ne zaman hazırlıklar yapsa, gönüllü olarak veya kaptanıderyanın kendilerine gönderdiği bir çağrıya istinaden, büyük bir korsan kalabalığı daha sonra Osmanlı sancağının himayesi altında korsanlığı tek başlarına, ama çok daha güvenli bir biçimde devam ettirebilmek için, Osmanlı donanmasına katılırdı. En tecrübeli ve en cüretkâr denizciler bunların arasından çıktığından ve çoğunlukla iyi silahlandırılmış hızlı gemilere sahip olduklarından, yardımları donanmada oldukça iyi karşılanıyordu. Oysa zamanla Osmanlı İmparatorluğu'na yük olmaya ve rahatsızlık vermeye başladıklarından, Divân-ı Hümâyûn bu korsanları, Cavalli'nin ifadesine göre, tıpkı hekimlerin zehri kullanmaları gibi, ancak ihtiyatla ve sınırlı sayıda kullanmaya çalışıyordu[541]. Zira bir taraftan yönetilmesi imkânsız, bağımsız bir topluluk olduklarından, yabancı emirlere riayet etmelerini sağlamak çok zor olduğundan bu korsanlara güvenmiyorlardı ve di-

539 Bernardo, s. 335'de aslında deniz kuvvetleri diye bir şeyin olmadığından bahsetmektedir; "çünkü 14 yıl geçtikten sonra da İstanbul'un hükümdarlık donanması ortaya çıkmadı, yaşlılar artık yok, ne de yerlerine gençler yetiştirildi", vb.

540 Inform. polit., Vol. XI. fol. 593'teki *Relatione di 1637* adlı raporun yazarı, İstanbul'da kaldığı süre içinde iki defa en az 100 kadırga donatmaya teşebbüs edildiğini anlatmaktadır, ama "her zaman umut kırıklığı olarak kaldı". Hezarfen Hüseyin Efendi; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 290. Çok daha önceleri, 1622 yılında İngiliz elçi Sir Thomas Roe, İstanbul'a geldiğinde, "bir direkli ve muhteşem kadırgaları çürümüş ve perişan olmuş; tamir edilmeye özen gösterilmemiş olduğunu ve kapudan paşanın bu yıl için ancak 40 kadırga donatabileceğini, ama bunların mürettebat ve silah açısından iyi donatılmamış olduğunu" görmüştür (*The Negotiations of Sir Th. Roe*, Londra 1740, 3 Mayıs 1622 tarihli rapor). Aynı dönemde Des Hayes (*Voyages de Levant fait par le commandement du Roi en l'année 1621*, Paris 1632), değişik yerlerde mevzilenmiş kadırgaların sayısını ancak 47 kadar belirtmekte olup, bunların da elverişli hâlde olmadıklarını anlatmaktadır.

541 Trevisano, s. 141. Cavalli, s. 295: "Korsanlara fazla güvenmiyorlar, onlardan, hekimlerin zehirlerden yararlandığı gibi yararlanıyorlar, yani az miktarda ve donanmanın geri kalan bölümü eşliğinde".

ğer taraftan korsanlıklarını padişahın himayesi altında barış zamanlarında da sürdürmeye devam ediyorlardı ki, bu da Divân-ı Hümâyûn'un bu yüzden dost ülkelerle sıkça büyük anlaşmazlıklar yaşamasına yol açıyordu.

Venedik'in İstanbul'a bu konuda ilettiği tüm şikâyetler sonuçsuz kaldığından, en çok Venediklileri uğraştırıyorlardı. Divân-ı Hümâyûn el altından bu korsanlığı daima desteklemişti ve korsanlığı ortadan kaldırmayı cidden düşündüğü zamanlarda, bu husustaki emirlerini destekleyecek ve uygulatacak güçte değildi. Emirler neredeyse daima etkisiz kalıyorlardı, zira bu emirleri icra edecek olanlar genelde korsanların ganimetlerinden kendi paylarını alıyorlardı. Bu hususta huzuru sağlamanın en iyi yolu kendi kendine yardım etmekti ve nasıl ki Venedikliler, Divân-ı Hümâyûn'u da memnun edecek şekilde, Körfezi zamanla, üsleri bilhassa Draç ve Avlonya arasında, koylarla dolu Arnavutluk sahillerinde bulunan korsanlardan arındırmayı başarmışsa, Bernardo da 1592'de Körfezi korsanlıkları ile rahatsız eden Berberîlere karşı bazı belirleyici teşebbüslerin, veziriazamın ve kapudan paşanın açıkça itiraf ettikleri gibi, padişahın gerçekten ve etkili bir biçimde uygulamaya geçirebilecek güçte olmadıkları emirlerinden çok daha etkili olabileceğini düşünüyordu[542].

Durumun gerçekten böyle olduğunu, padişahın defalarca bu korsan belasını en azından Provansa ve Languedoc sahillerinde yok etme çabaları kanıtlıyordu. Divân-ı Hümâyûn'un bu hususta gönüllü olarak yardım ettiği Kral IX. Charles, defalarca korsanlara karşı ciddi tedbirlerin alınmasını talep etti ve bunun için defalarca söz aldı; ağır cezalar altında, kaçırdıkları insanları, gemileri ve taşınabilir malları geri vereceklerdi ve bir daha Fransa topraklarına ayak basmaya cüret etmeyeceklerdi; Cezayir ve Trablus-ı Mağrib beylerbeyleri tüm bunlardan resmen ve kesin olarak sorumlu tutulacaklardı; oysa elde edilen başarılar, beklentileri asla karşılamadı[543].

Zira bir taraftan korsanları takibe alırken, diğer taraftan hizmetlerine de başvuruluyordu. Yalnızca yapılan anlaşmalara bağlı olarak bir dizi muh-

542 Trevisano, aynı eserde korsanları takip etmekle görevlendirilen reisler hakkında şöyle demektedir: "öyle yapıyorlar, çünkü korsanlar tarafından onlara sürekli olarak armağan yağar ki, yağmada belli bir payları olduğu söylenebilir". Mevcut imkânlar hakkında ise Bernardo, s. 336.

543 Fransa'nın Venedik ve İstanbul elçilerinin 1561 ve 1565 yıllarına ait raporları: *Négociations*, II, 659 ve 709: "Talepler ve vaatlere rağmen korsanlar Provansa [Provens] ve Languedoc kıyılarında, karaya bile çıkarak çok kötülük yapmayı bıraktılar".

teşem gemi temin etmekle kalmayıp, en becerikli deniz subayları da onların arasından çıkıyordu[544]. Divân-ı Hümâyûn'un yüksek rütbeli amiralleri ve onların emrindeki kaptanlar birer korsandı: Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis, Piri Reis, Gazi Mustafa, Kara Kasım, Cafer Reis, Kurdoğlu ve Osmanlı yıllıklarında büyük övgülerle anılan tüm diğer reisler ile nihayet forsalıktan kapudan paşalığa kadar yükselen ve İnebahtı mağlubiyetinden sonra Osmanlı bayrağının onurunu Sultan III. Murad'ın zayıf yönetimi altında bile mümkün olduğunca muhafaza etmeyi başaran Kalabriya kökenli Uluç Ali veya nâm-ı diğer Kılıç Ali Paşa (1587'de 90 yaşında hayata veda etti).

Dediğimiz gibi, bu korsanlara hep Barbaros Hayreddin Paşa'nın da kaçamadığı bir şüphe ile yaklaşılıyordu[545]. Sürekli ve haklı olarak, Divân-ı Hümâyûn'un yararından ziyade kendi çıkarlarını gözettiklerinden şüpheleniliyordu. Lâkin, vazgeçilmez olduklarına kanaat getirmek zorunda kalıyorlardı ki, Veziriazam Rüstem Paşa'nın Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra, denizcilikten 100 kadar kadırgayı bile biraraya getiremeyecek kadar az şey bilmesine rağmen, kendi kardeşi Sinan Paşa'yı kapudan paşalığa getirmek gibi bir tasarrufta bulunması buna bir örnekti. Rüstem Paşa, donanmayı yok olmaktan kurtarmak için korsan Turgut Reis'i çağırmak zorunda kaldı. Hâlbuki Cavalli'nin ifadesine göre, Turgut Reis de tıpkı Barbaros Hayreddin Paşa gibi, inatçı ve düzensiz mizacından dolayı Sultan Süleyman'a kimi uykusuz gece yaşattığından, sonunda biraz uzaklaşması için Trablusgarb beylerbeyliğine getirildiğinde herkes çok sevindi. Turgut Reis, beylerbeyliği zamanındaki Malta kuşatması sırasında hayatını kaybetti[546].

---

544 Soranzo, s. 198 daha 1576 yılında şöyle demektedir: "Korsanların kadırgaları, savaş kadırgaları ve kalyataları donanmasını oldukça büyütüp güçlendiriyordu, bunlar Büyük Efendi'nin donanmasını izlemek zorundaydılar ve bunlar genelde iyi gemilerdir, çok iyi silahlanmışlardır".

545 Ludovisi, s. 19: "Büyük Efendi ve İbrahim, Barbaros'a güvenmekle iyi edip etmedikleri konusunda düşünceye daldılar".

546 Turgut Reis ve kendisine hep yan gözle bakan Sinan Paşa ve Rüstem Paşa ile ilişkileri hakkında bilhassa bilgi verenler: Navagero, s. 69 ve devamı; Trevisano, s. 142 ve Cavalli, s. 295. Cavalli ayrıca denizi hiç görmemiş olsalar ve bir kadırganın ne olduğunu bilmeseler de kapudan paşaları sarayın kulları arasından seçmeyi tercih ettiler. Zira onlar "sâdık ve ihtiyatlıydılar, Barbaros ve Turgut gibi gözüpek değildiler; bu ikisi atılganlıklarıyla çok sayıda kadırganın yitirilmesine neden olmuş, çoğu kez Büyük Efendi'nin uykularını kaçırmışlardı"

Aynı şekilde Uluç Ali Reis de sarayda kendisine karşı düzenlenene entrikalarla uğraşmak zorunda kaldı. Ancak denizcilik konusunda Venediklilerin bile büyük bir saygı ile kabul ettikleri üstün bilgisi ve görgüsü ile bilhassa İnebahtı Muharebesi'nden sonra donanmanın tekrar hazır hâle getirilişini onun öngörüsüne ve yorulmak bilmeyen faaliyetlerine borçlu olunması sayesinde Sultan II. Selim ve III. Murad'ın gönüllerinde öyle sağlam bir yer edinmişti ki, hayatının sonuna kadar bu yüksek mevkide kalabildi[547]. Uluç Ali Reis ile birlikte şanları Osmanlı denizciliğinin bu erken ve parlak tarihini yücelten üstün kabiliyetteki denizcilerin devri de kapandı. Hadiselerin gidişatı, donanmanın daha sonra geçici de olsa yeniden canlanmasını sağlayan şartlara ve şahsiyetlere geri dönmemizi sağlayacaktır.

5) Hukuk, Dinî Yaşam ve Manevî Eğitim

Osmanlı devlet mekanizmasının doğası ve tarihsel gelişimi gereğince her türlü kamusal faaliyetin, yönetimin, idarenin, kara ve deniz kuvvetlerinin maddî güçleri ve imkânları nasıl ki neredeyse tamamen kökenleri açısından Osmanlı boyuna ait olmayan kişilerin elinde ise manevî unsurların, bu olağanüstü devlet yaşamının manevî nimetlerinin muhafazası kendi milletinin münhasır öncelik hakkı olarak kalmıştı. Bu manevî unsurlar, yalnızca doğuştan Türk olanların elinde bulunan yargı yetkisini ve yargı teşkilatını; dinî yaşamı ve bunun herkesin katılabildiği dinî faaliyetler şeklinde biçimsel olarak gelişimini ve nihayet halkın eğitimini ve öğretimini kapsıyordu[548].

Kendi içlerinde birbirlerine sıkıca bağlı olan bu unsurlar, İslâm öğretisinde ve kanunlarında aynı temele ve ortak noktaya sahiptiler. Kurân yalnızca

547 Hakkında en iyi bilgileri verenler: Tiepolo, s. 150 ve devamı ve Garzoni, s. 382 ve devamı. Bilhassa Garzoni, şahsiyeti ve onu yerinden etmek isteyen Piyale Paşa ile Sokollu Mehmed Paşa ile ilişkilerini detaylı bir biçimde anlatmaktadır. II. Selim ise ona gözden çıkartamayacak kadar değer veriyordu: "Ne o ne de diğeri, onun bu son yıllarda Büyük Efendi nezdinde edindiği saygınlığı ortadan kaldırmayı başarabildi; onun, gerçekten de hükümdarı tarafından çok aziz tutulmaya lâyık olduğunu söylemek gerekir, çünkü donanmasının yenilgisinden sonra deniz güçlerini yeniden ayağa kaldıran oydu".

548 Barbaro, s. 322. Bernardo, s. 364: "Devlet yönetiminin hemen hemen tamamı ve orduların komutası nasıl Hristiyan kökenli olan ve sonra da çeşitli kazalarla Türk yapılan kölelerin eline ve görüşüne teslim edildiyse, adaletle ilgili işler ve din işlerinin yükü de Türkoğlu Türklerin ellerine bırakılmıştı".

dünyevî ve ilahî hukuk için bir yönerge olmayıp, aynı zamanda dinî yaşam ve halkın eğitimi ve öğretimi ile ilgili herşeyi kapsar. Bu yüzden kuralları, Osmanlı devlet mekanizmasında zamanla olağanüstü bir sağlamlık ve kesinlik kazanan şartların biçimsel olarak gelişimlerini de büyük ölçüde etkilemektedir.

Yargı yetkisi ve yargı teşkilatı da tabii ki yalnızca en eski Osmanlı devlet teşkilatlarına olağanüstü biçimlerini veren ve her yere hâkim olan askerî karakterin etkisi altında gelişebilirdi. En üst makam, kadıaskerlik makamı idi. Kökenini silahlı kuvvetlerin artmasına ve askerî teşkilatın genel olarak daha iyi düzenlenmesine dair ortaya çıkan ve bilhassa I. Murad'ın büyük hizmetlerde bulunduğu ihtiyacın artmasına borçlu idi.

I. Murad zamanında ordunun yanına hem medenî, hem ceza yargıları için olağan bir kadının verilmesi âdettendi. Oysa ordunun büyümesi ve sürekli yapılan seferler, her geçen yılla birlikte barış zamanlarında bile daimî bir kadıaskerinin varlığını gerektirdi. I. Murad, bu hususa cülûsunun hemen akabinde o dönemlerde Osmanlı Devleti'nin tek kadısı olan ve yeniçeri teşkilatının oluşturulmasında da payı bulunan ünlü hukuk âlimi, Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Efendi'yi barışta ve savaşta tüm zamanların kadıaskeri olarak tayin ederek, bir çözüm getirmeye çalıştı[549].

Yargı yetkisi öncelikle Anadolu veya Rumeli ile sınırlı olacaktı. Oysa imparatorluğun Avrupa'da genişlemesi, Rumeli için ikinci bir kadıaskerin tayinini gerekli kıldı. İkinci kadıasker Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde tayin edilirken, Yavuz Sultan Selim'in İran, Suriye ve Mısır'daki önemli fetihlerinden sonra buna yargı yetkisi fethedilen bu yeni eyaletlerini kapsayan üçüncü bir kadıasker daha eklendi[550].

Kadıaskerler bu tarihten itibaren en yüksek yargı mercii oldular ve başlangıçtan Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar rütbe olarak müftülerin bile üstündeydiler. Zira bu askerî devletin doğası gereğince sahip oldukları yargı yetkisinin yalnızca ordu ile sınırlı kalması mümkün değildi. Aynı şekilde hem Hristiyanlar, hem Müslümanlar olmak üzere, padişahın muzaffer kılıcı ile hâkimiyetini genişlettiği tüm diğer tebaasını da kapsıyordu.

Böylece zamanla medenî hukuk yargısının en üst yönetimi de kadıaskerlerin yetki alanına girmeye başladı. Asya kıtası için Anadolu kadıaskeri; Avrupa

549 Hoca Sadeddin'den naklen I. cilt.
550 Cantacuscino, s. 119.

için de Rumeli kadıaskeri olmak üzere, tüm yargı memurlarının, yani kadıların ve onların vekilleri olan naiplerin tayini kadıaskerlerin sorumluluğunda idi; kadının hükmünden memnun olmayan taraflar, davalarını veziriazamın veya padişahın huzuruna getirmeyi tercih etmedikleri sürece, tüm davalarda en son ve en üst temyiz merciini temsil ediyorlardı; bu yüzden tüm önemli davaların kararı onların elinde idi ve Müslümanlar genelde Anadolu kadıaskerinin; Hristiyanlar ise Rumeli kadıaskerinin yargı yetkisine giriyordu.

Her ikisinin de daimî ikameti İstanbul'du; her ikisi de yargı ile ilgili tüm meselelerde Divân-ı Hümâyûn'da yerlerini alıyor ve rey kullanıyorlardı ve padişahın tüm huzura kabullerinde imparatorluğun diğer makam sahipleri karşısında öncelikleri vardı. Yalnızca sultan ordunun başına geçerek payitahttan ayrıldığında, Anadolu kadıaskeri Asya'ya yapılan seferlerde; Rumeli kadıaskeri de Avrupa'da yapılan seferlerde padişah ile birlikte ordugâha gitmek zorundaydılar. Padişah bizzat sefere çıkmıyorsa kadıaskerler de ordu ile birlikte bir naip gönderebiliyorlardı, ama bu naipler yalnızca daha yüksek yargı yetkisini kullanabiliyorlar ve basit disiplin davalarına bakmıyorlardı[551].

Kadıaskerinin dış görünüşü ve gelirleri de tabii ki itibarına ve yüksek mevkiine uygundu. Emrinde çok geniş kapsamlı çeşitli görevleri yürüten ve yeni tayin edilen kadıların tezkerelerini hazırlayan tezkirecilerden; boşalan kadılık makamlarının defter kayıtlarını tutan matlabçılardan, yazışmalardan sorumlu mektupçulardan; işlerin genelde malî yönü ile ilgili olan kethüdalardan ve sair kişilerden oluşan kalabalık memurlar ordusunun yanısıra, ne zaman dışarı çıksa yanında her türlü hizmetlilerden ve kölelerden oluşan kalabalık bir maiyet bulunurdu.

Kadıaskerlerin başlangıçta oldukça düşük olan gelirleri, zamanla önemli ölçüde yükseldi. Buraya da korkunç bir biçimde hâkim olmuş rüşvetçilikte çok yüksek bir miktara kadar ulaşan olağanüstü ve yasal olmayan gelirleri hesaba katmazsak, Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında 7 bin duka gelire sahip bir hâssın da aralarında bulunduğu sabit gelirlerinden başka tüm miraslardan yüzde on ve tamamen keyfine bağlı kadı tayinlerinden de belirli gelirler elde ediyorlardı[552].

551 Cantacuscino, s. 120, 160.

552 *E Soldati cet.*, Sansovino, fol. 502: "Ölenlerin miraslarının yüzde onunu alırlar... Kadıaskerler, yerini değiştirmek ve işlerine gelen yere koymak ellerinde olduğundan, bir kadıyı bir yerden başka bir yere naklederler".

Neticede kadıaskerler ülkenin en yüksek medenî hukuk ve ordu kadıları olarak, kadıaskerlerin dışında İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp, Mekke ve Medine, Edirne, Bursa, Kahire, Şam, Kudüs, İzmir, Halep, Yenişehir (Larissa) ve Selanik kadılarının da dahil olduğu yüksek kadılık makamının ya da büyük mollalar sınıfı zincirinin ilk halkasını oluşturuyorlardı. Bunları, biçimi kesin yargı teşkilatı hiyerarşisinde ikinci merci olan ve yalnızca ikincil sıradaki 10 şehir olan Maraş, Bağdat, Saraybosna, Sofya, Belgrad, Ayıntâb (Antep), Kütahya, Konya, Filibe ve Diyarbakır'ın kadılarından oluşan daha küçük mollalar sınıfı takip ediyordu. En sonunda bu iki sınıfa müfettişlerden, diğer kadılardan ve naiplerden oluşan üç sınıf ekleniyordu.

Bu sınıfların her biri yine kendi içinde rütbesine ve yerine göre farklı dallara ayrılıyordu. Tabii ki aralarındaki en kalabalık olanı temsil eden kadılar, imparatorluğun üç ana unsuruna göre Rumeli, Anadolu ve Mısır kadıaskerliklerine bölünürken, bunların da yine rütbelerine ve yargı yetkisi kapsamlarına göre çeşitli alt kademeleri vardı. Rumeli'de bu şekilde 9, Anadolu'da 10 ve Mısır'da 6 kadı sınıfı mevcuttu.

Yalnızca biçimsel açıdan görülen bu farklılıklar, yargı yetkisinin bütünlüğünü etkilememekte idi. Avantajları olduğu kadar, eksiklikleri de imparatorluğun her yerinde aynı idi. Venediklilerin kendi podestaları ile karşılaştırdıkları kadılar, görevli olduğu yerde aynı yargı yetkisine sahipti. Tek başına ve yanında başka yargıçlar olmadan, şer'i hükümlere göre gerek medenî hukuka dair davalarda, gerekse ceza davalarında hüküm veriyordu ve aynı zamanda vasiyetnâmeleri, sözleşmeleri ve halk arasındaki işlemleri yasal olarak düzenlemek için gerekli her türlü belgeleri düzenlemek gibi noterlik işlerini de yürütüyordu[553]. Davaların, ilgili işlerin hallini hızlandırmaya yarayan sadeliği, bilhassa mahkeme işlemlerinin ve sonu olmayan davaların uzun sürmesinden muzdarip olunan Batı'da, Osmanlı yargı yetkisinin en önemli avantajlarından biri kabul ediliyordu.

Örneğin ünlü Karpentras Piskoposu ve Papa X. Leo'nun Özel Kalemi Kardinal Jakob Sadolet, 16. yüzyılın başlarında bu hususta âlim bir hukukçuya gönderdiği mektupta şöyle demekte idi: "Türklerin bizde hiç bilinmeyen bir geleneğini, yani hukuk davalarında konu dışına çıkmaktan kaçınmalarını ve tüm anlaşmazlıkları az sayıda kelimelerle ortadan kaldırmalarını övmekten ken-

553 Trevisano, s. 121: "Kadı, bizim podestà dediğimiz görevlidir". Aynı şekilde Barbaro, s. 323.

dimi alamıyorum. Hangi ölümlü, bizde sonunda bir hiçin büyük bir meseleye; masala benzer bir hadiseye dönüştürüldüğü en küçük hadiseler hakkında bile yığınlarca protokolleri ve belgeleri; devasa dosyaları gördüğünde öfkeye kapılmayacak kadar aklını kaçırmış; insanlıktan bu kadar uzak kalmış olabilir. Bu yazışmalar kalabalığının yalnızca dava üzerine dava; koparılır koparılmaz, yeni bir baş çıkartan bir Hydra*; ne Herkül'ün, ne Jüpiter'in yok edebileceği bir canavar yarattığını gördüğünde kim hayrete düşmez ki. Cinayeti ve katli, ailelerin yok oluşunu ve devletlerin çöküşünü doğuran veba budur" vesaire[554].

Klasik eğitimden geçmiş kardinalin belki biraz abartarak anlattığı bu musibet, Osmanlı yargı yetkisinde gerçekten yaşanmıyordu; ayrıca Gerlach'ın bir defasında belirttiği gibi, bir dava yüzünden 10, 20, 30, hatta 50 yıl mahkemelerde sürünmek gerekmiyordu[555]. Yine de Türk mahkemelerinin en kayıtsız şartsız hayranı bile derinde yatan eksikliklerini görmezlikten gelemezdi. Gerçekten kısa, kesin, özet hâlinde ve konu dışına çıkmadan yargılama yapılıyordu. Tanıkların lehte ve aleyhte ifadeleri, kadının anında hükmünü vermesi için gerekli tek delillerdi. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında artık en küçük naipten Divân-ı Hümâyûn'a kadar rüşvet almayan tek bir kadı yoktu ve Hristiyanların ve Yahudilerin Müslümanlara karşı tanıklıklarının hiçbir geçerliliği olmadığı, ancak Müslümanların bunlara karşı tanıklıklarına tıpkı Hristiyanların Yahudilere ve Yahudi'nin de Hristiyana karşı tanıklığına izin verildiği gözönünde alınacak olsa da, az bir para karşılığında Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar arasında yalancı şahitler bulmak hiç zor değildi. Soranzo şöyle diyordu: "Para ile teveccüh, makam, adalet, hatta bir suçsuza ceza verilmesini sağlayacak güce sahip yalancı şahitler bile satın alabilirsin ve haklı olan tarafın gerekçeleri kadının önünde açık ve net olarak dursalar bile, yalancı şahitlik yaptıkları takdirde, bunun vebalinin onların vicdanına yükleneceği bahanesi ile yine de bu yalancı şahitlerin tanıklığına dayanarak haklı olanın aleyhine hüküm veriyor"[556].

* Mitolojide çok başlı yarı yılan, yarı insan figürü (çn.).

554 Jacobi Sadoleti, Epist. proprio nemine scriptae (=kimseye yazılmamış mektuplar). Append., Roma 1767, s. 79.

555 Gerlach, *Tagebuch,* s. 244.

556 Sansovino, fol. 56'da Bassano da Zara: "Aralarında çok az bir para için yalancı şahitlik yapacak birçok tanık bulunur...Bir Türk'e karşı bir Hristiyan'ın ya da bir Musevi'nin tanıklığı kabul edilmez, onlara karşı Türk'ünki kabul edilir. Hristiyan, Musevi'ye karşı ya da Musevi Hristiyan'a karşı tanıklık yapabilir". Soranzo, s. 251.

Yasal biçimlerin himayesi altındaki bu yargı zorbalığı, Osmanlı devlet hayatının en eski temel musibetlerinden biri idi. Yıldırım Bâyezid'in 1394'te, bazı mahkeme vergileri uygulatmak gibi iyi niyetli, ama bir o kadar da başarısız bir teşebbüsle bu musibetin önünü kesmeye çalıştığında ne kadar köklü olduğunu daha önce gördük. Nasıl meyveler verdiği ise bundan iki yüzyıl sonra padişahın doymak bilmeyen para hırsının hukukun ve adaletin satın alınabilirliği ile doyurulmaya çalışıldığının anlatılmış olması ile kanıtlanmakta idi[557].

İlahî ve dünyevî hukukun başı olan müftünün ya da şeyhülislâmın sınırsız yetkisi bile yıllarca devlet mekanizmasının en derinlerine nüfûz etmiş suistimaller karşısında hiçbir işe yaramıyordu. Bunun sebebi kısmen İslâm'ın bu en yüce ruhanî ve hükmî rütbesinin temsilcisinin olağandışı konumunda yatıyordu. Şeyhülislâm, bağımsız bir yargı yetkisi olmayıp, yalnızca şüpheli hukuk davalarında kendisine danışılan en yüksek mercii idi. Kadının verdiği hükümden memnun olmayan, şeyhülislâma danışabilirdi. Davanın sade bir biçimde açıklanması, aynı sadelikte, genellikle kısa ve net, ama aynı zamanda bir o kadar da kesin bir cevap, bir fetva almak için yeterli idi.

Bu fetvaların kayıtsız şartsız bağlayıcılığı olmadığı gibi, yürütme yetkisine de sahip olmayan şeyhülislâm, bu fetvaların uygulanmasını ve maddî olarak icra edilmesini sağlayacak güce de sahip değildi. Aksine her türlü yargı yetkisine karışmaktan kaçınıyordu. Taraflar bu yüzden şeyhülislâmın fetvasını ancak kendi menfaatleri ve amaçları doğrultusunda kullanabiliyorlardı. Bu fetvaların önemleri tamamen manevî ağırlığına bağlı idi, ama bu manevî ağırlık öyle büyüktü ki, aksi görüşte bile olsa, hiçbir kadı aksine bir hüküm vermeye cesaret edemezdi[558].

557 *Relatione di 1594*, Inform. polit., Vol. I. fol. 511: "Efendilerini taklit ederek adaleti de satıyorlar; o (Murad) da, yargısına arz edilen en büyük ve en önemli konularda her zaman daha çok armağan veren taraflara eğimli olmaktan utanç duymaz". Yargı teşkilatının Yıldırım Bâyezid döneminde gerileyişi hakkında Karşılaştırma için bk. Cilt I.

558 Şeyhülislâmın siyasî konumu ve manevî nüfûzu en kesin ve en doğru biçimde Venedikliler tarafından tanımlanmaktadır; bilhassa Trevisano, s. 122 ve Barbaro, s. 323: "O, ister sivil ister, kriminal olsun ya da devlete ait her konuya karışıyordu ancak, öyle ki, komuta etmek için kendi kendine araya girmiyordu", vb. Benzer şekilde 1579 tarihli elçilik raporu, s. 449 şöyle demektedir: "(Müftünün) fetvaları kehanet yoluyla geldiği için hiç kimse, kendi sultanı bile, onun kararlarını değiştiremez ya da iptal edemez. O, kendi kendine hiçbir şeye karışmaz…hâkim, davada hüküm tarafından yanıltılmadıkça, müftünün fetvalarını onaylar".

Padişah bile şeyhülislâmın fetvasını kabul etmeyip, bağlayıcılığını ortadan kaldıracak olsa, bunu ilahî hukukun bir ihlali olarak görürdü. Zira İslâm'a uygun olarak siyaset alanında da devlet hukuku açısından daha yüce amaçlara hizmet ettiğinden, önemli bir yer tutan bu manevî otoritenin muhafazası, devlet otoritesinin de menfaatine idi. Belki de Osmanlı'nın en büyük iki padişahı olan Fatih Sultan Mehmed'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın, devletin en yüce dinî makamının sahibi olarak, şeyhülislâmı ulemâ sınıfının, yani kanunların ve dinin hizmetçileri olan kadıların ve hocaların, muallimlerin ve âlimlerin başına getirecek şekilde rütbesini yükseltmelerinin sebebi tam olarak bu idi. Diğer taraftan genelde en yüksek kadılık sınıfına mensup kadıaskerlerin en âlimi, en bilgilisi ve en tecrübelisi arasından seçilen şeyhülislâm, sahip olduğu nüfûzlu makamın lâyığını yerine getirmeyi biliyordu ki, fetvalarını kendi menfaatine de olmak üzere, padişahın o andaki şartlardan kaynaklanan iradesine uygun hâle getiriyordu.

Gücü ve itibarı, maddî gerçeklikten ziyade, bunları taşıyanların fikirlerinde ve tasavvurlarında var olan ve varlıkları, yanlış kullanılarak bunlara duyulan inancın zedelenmesinden başka hiçbir şeyle tehlikeye giremeyecek bazı devlet otoriteleri vardır. Şeyhülislâmlık işte böyle bir makamdı. Fetvaları en önemli siyasî meselelerde bile en yüce ve en son yargı mercii olarak kabul edildiğinden, bu fetvalarla devletin en yüce başı olan padişahın iradesi ve niyetleri ile ters düşmekten kaçınmak zorunda idi. Zira padişahın şeyhülislâmın fetvasına bir kez bile gerekli saygıyı göstermemesi, en azından ilk zamanlarda, müminlerin gözünde itibarını zedelemeye ve gücünü zamanla tamamen yok etmeye yeterdi.

Devlet menfaatleri yine bu iki dünyevî ve ruhanî otoritenin birbirlerini kollamalarını ve desteklemelerini gerektiriyordu. Bu yüzden şeyhülislâm genelde fetvasını ne yönde vereceğini önceden biliyordu ve karşılığında padişah da asla kendini ve faaliyetlerini şeyhülislâmın etkisinden uzaklaştırmak zorunda kalmıyordu. Şeyhülislâmın tüm bunlara rağmen devlet işlerinin gidişatı hususunda kullanabildiği ve kullanmak zorunda olduğu nüfûz, padişahın, sonunda fetvaları ile yüceleştireceği iradesini ve kararlarını, gerçekleştirilmeden önce etkilemekte muvaffak olmasında yatıyordu[559].

---

559 Bu durum da ilgili Venedikliler tarafından doğru algılanmaktadır. Örneğin Barbaro, aynı eserde şöyle demektedir: "Büyük Efendi, devlet işlerinde onun (müftünün) nüfûzundan yararlanarak adil ve dindan gözükmek için, din aracılığıyla hiç beklemeksizin tâbilerini hoşa gidecek bir buyruğa hazırlamak amacıyla ona görüşünü so-

En yüce dünyevî ve ruhanî otoritelerin birbirleri ile etkileşimlerinin suistimal edildiğinde devlet yaşamının yüce menfaatlerini ve amaçlarını bile tehlikeye sokabileceğini, Osmanlı tarihinde belki Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Sultan II. Selim'in sevkiyle Venedik ile mevcut barışın Kıbrıs savaşı vesilesiyle tamamen sebebsiz ve mesnetsiz bir biçimde ihlal edişi ve kâfirlerle yargı olarak ve milletler arası hukuk geregince yapılan antlaşmaları iptali ve bundan Müslümanların yarar sağlamasının cevazını vererek, bunu şer'î yanıltıcılıkla onaylaması sırasında olduğundan daha bariz bir biçimde ortaya çıkmamıştır.

Padişahın şeyhülislâma bilhassa Kıbrıs'ın eskiden Araplara ait olduğuna ve daha sonra Mısır'ın hâkimiyetini kabul ettiğini dayanan sorusu o zamanlar şöyle idi: "Şer'i kanunlara göre bu antlaşmanın bozulmaması için bir engel var mıdır?". Şeyhülislâm ise bu soruya hemen şöyle cevap vermekten çekinmemişti: "Hiçbir engel olamaz. İslâm'ın hükümdarı ancak tüm Müslümanların yararına ve menfaatine olduğu takdirde kâfirlerle yasal olarak barış yapabilir. Genel yarar amaçlanmadığı sürece, barış da yasal değildir. Buna karşın, ister geçici, ister daimî olsun, böyle bir yarar görüldüğünde, barışın bozulması gerekli ve vaciptir"[560].

Kurnaz şeyhülislâmın Peygamber'den örnek vererek haklı çıkartmaya çalıştığı bu Osmanlı devlet kuralı ne yazık ki çok daha önceleri, Kardinal Julian Cesarini'nin Papa IV. Öjen'in vekili olarak 1444'te yapılan Macaristan Konseyi'nde, daha aynı yıl içinde Varna önlerindeki korkunç mağlubiyetle çok acı bir intikam alan Segedin barışının bozulmasını sağladığı zaman, Hristiyanların sadâkatsiz siyasetinde kendine cesaretlendirici bir öncü bulmuştu[561].

Şeyhülislâmın Osmanlı cemaatinin başı olarak, uygun olmasa da, Batı'da genelde Rum patriği veya Roma'daki papa ile karşılaştırılan konumu, bu ka-

rar. Müftü de, Büyük Efendi'ye her zamanki gibi dalkavukluk ederek, onun eğilimi olduğunu bildiği görüşüne katılır, duruma göre bazen hükümlerini değiştirerek; yine de bu kişi, Büyük Efendi'nin iradesine, birçok durumda, o ya da bu tarafta yer vermesi açısından hiç yararsız olmayan bir araç da olabilir".

560 Soru ve cevabın tamamı için bk. Hammer, *Staatsverfassung*, II, 327. Barbaro, s. 324'te şeyhülislâmın Kıbrıs savaşına kesinlikle karşı olan Sokollu Mehmed Paşa ile anlaşarak, son ana kadar II. Selim'in niyetinden vazgeçirebileceğini ve bunun yerine İspanya'daki Berberîleri kurtarmaya ikna edebileceğini umduğunu öğreniyoruz. Barbaro, onu bizzat bu hususta kendi tarafına çekmişti bile. Ancak Venedik'in Osmanlı'nın savaş ilanına kesin cevabı (Karşılaştırma için bk. Cilt II) bu planı suya düşürdü ve şeyhülislâmı padişahın itaatkâr kulu hâline getirdi.

561 Karşılaştırma için bk. Cilt I.

dar zor değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm dini ile söz konusu olduğu gibi, tek bir dinin devlet dini hâline getirildiği ve bu devlet dininin kamusal ve özel hayatın tüm alanlarına nüfûz ettiği ve büyük bir kısmı Peygamber'in kendi eserleri olan biçimleri ile değişmez bir kesinlikle oluşturuldukları devletlerde, hizmetkârlarının konumu da milletinin dinî yaşamını bilhassa dış görünüşü açısından nitelendiren ve gösteren aynı kesinlikle düzenlenmiş olmalı idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda tek din olarak hâkim olduğu hâli ile İslâm dininin Hristiyan dini ile karşılaştırıldığında çok önemli avantajlar sağladığını, Hristiyan âleminin İslâm âlemi ile düşmanca da olsa daha yakın temaslarının gayri ihtiyarî bir karşılaştırma yapılmasına sebep olan çağlarda, bu meselelerde en aydın araştırmacıların bu husustaki görüş birliği kanıtlamakta idi. Dinin Osmanlılar yönetiminde milletin düşünceleri, gelenek görenekleri ve faaliyetleri üzerindeki etkisinin Hristiyan devletlerinde olduğundan çok daha etkili olduğu hususunda hemfikirdiler; ayrıca Müslümanların dinî yükümlülüklerini Hristiyanlardan çok daha büyük bir ciddiyet ve titizlikle yerine getirdiklerini ve buna bağlı törelere çok daha büyük bir titizlikle riayet ettiklerini itiraf etmek, hatta insanları manevî olarak harekete geçiren bir unsur olarak İslâm fanatizmini, Hristiyanların Osmanlı'ya karşı savaşta görülen inanç gücünden çok daha yüksek bir mertebeye çıkartmak zorundayız. Yine de hâkim olan Osmanlı devlet ilkesi olarak bu dinî unsurun etkilerine özel bir değer verecek olursak, büyük bir yanılgıya düşmüş oluruz. Zira bunun daha yüce ahlakî anlamı eksik olduğu gibi, ilkeleri ayakta tutan ruhta mevcut olması gereken muhafaza edici gücü de eksikti. Bu ilkeler, günümüze kadar neredeyse hiç değişmeden gelebilmişlerdir gerçi, ama Osmanlı İmparatorluğu'nu dev adımlarla ilerlediği çöküşten kurtarmayı başaramamışlardır.

Şeyhülislâmın aslî görevlerinden biri, İslâm'ı biçimi ve öğretisi açısından başlangıçtaki en saf hâli ile muhafaza etmekti ve bu görevini ne denli büyük bir ciddiyetle yürüttüğünü, 1527'de* en iyi âlimlerden biri olan Molla Kabız hakkında, Hristiyan dinini İslâm dinine karşı açıkça övmeye cesaret ettiği için yürütülen ceza davası kanıtlamakta idi. Şeyhülislâm, İslâm'ın yok edilmesini ve böylece devletin çökmesini amaçlayan bu gibi sapkınlıkların olumsuz etkilerinin önünü ancak suçlunun ölümü ile kesebileceğini düşünüyordu[562].

* Metinde sehven 1526 yazılmıştır (çev.).

562 Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî yaşamının bu olağanüstü döneminden detaylı olarak Muradgea d'Ohsson, *Tableau*, I, 153 ve devamında bahsetmektedir (Oktav baskısı).

İslâm'ın kendi içinde ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa İran'la ilişkileri açısından belirleyici bir önem taşıyan ayrılıklardan başka, erken zamanlarda bile asıl görüşleri, dışarıdan dinlerinin kurallarına riayette gösterdikleri ciddiyetle bağdaşmayan Osmanlılar vardı. Dolayısıyla Müslümanlık ruhu, şeyhülislâmın himayesi altında, kadılar sınıfının yanısıra ulemâ sınıfını da kapsadığı oranda, Osmanlı hiyerarşisinin karakterini belirleyen biçimlerinin yükü altında gitgide geriliyordu.

Ne bu hiyerarşi, ne de dinî törenlerin haricî oluşumları İslâm'ın başlangıçtaki geleneklerinden uzaklaşmıştı. Bu geleneklere göre camilerdeki din adamları şeyhler veya vaizler; Cuma günleri hutbeyi okuyan hatipler; her gün namazı kıldıran ve asıl din adamları olarak, kendilerine bağlı bölgelerde sünnet, evlenme, cenaze, vs. gibi dinî yaşamın diğer görevlerini de yerine getiren imamlar; ezanı okuyan müezzinler ve nihayet daha alt mertebedeki dinî hizmetleri yerine getiren kayyumlar ya da hademeler olmak üzere beş sınıfa ayrılıyorlardı. Her camide görevli bulunan daha yüksek ve daha alt mevkideki din adamlarının sayısı, caminin büyüklüğüne bağlı idi.

Padişaha ait camilerde görev yapan, dolayısıyla aynı sınıfa mensup din adamlarından bir basamak daha yüksekte bulunan din adamları hariç, her sınıfın mensupları rütbe olarak birbirlerine eşittiler. Şehirlerde vaizler, hatipler, müezzinler ve kayyumlar arasında dağıtılan görevler, daha küçük mahallelerde ve bilhassa köylerde bir tek kişide, imamda toplanıyordu. Tüm din görevlileri, o camiyi vakfeden hayırsever (vâkıf) tarafından tayin edilirlerdi, ama her defasında en yüksek rütbeli üç ulemâdan birinin, yani payitaht için şeyhülislâmın veya imparatorluğun Avrupa ya da Asya kıtasındaki kısımları için, iki kadıaskerden birinin onayını gerektirirdi. İmam, ancak bu onay verildikten sonra beratını alıp, göreve resmen başlayabilirdi.

Gerek dinî makamlara, gerekse kadılık makamlarına kabul edilebilmek için önce temelli ve bilhassa kadılar için ağır bir eğitimden geçmek gerekiyordu. Bu eğitimi kısmen camilerin yanında bulunan medreselerde, kısmen Bâyezid Camii'nin yanında hukuk konusunda yüksek öğretim için kurulan Dârülhadis'te veriliyordu. Yasal olarak öngörülen eğitim aşamalarından geçmemiş ve mesleki açıdan istenen derecelere ulaşmamış hiç kimse ulemâ sınıfına dahil olamazdı. Bu eğitimin Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek öğretimin tamamının dayandığı şartları, yine çok az değişikliklerle günümüze kadar kendini muhafaza eden ulemâ sınıfının, biçimsel düzenini borçlu olduğu Fatih Sultan Mehmed'in eseri idi.

Buna göre din adamı veya kadı olmak isteyen gençler, talebeleri üç sınıfa ayrılan medreseye girerlerdi. En alt sınıf, Batılıların yanlışlıkla softa dedikleri suhte (yani yanmış, tutuşmuşlar) sınıfı idi. Bu sınıf tabii ki en kalabalık olanı idi. III. Murad zamanında, kendi emri üzerine yapılan bir sayımın sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında 90 bin kadar suhte vardı[563]. Bunları muidler (tekrarlayanlar) takip ediyordu ve en üst sınıf nihayet, Batılıların isimlerini değiştirerek "Talisman", yani tılsım diye adlandırdıkları ve birçok tuhaf yanlış anlamalara neden oldukları danişmendlerden (bilim sahibi olanlar) oluşuyordu.

Danişmendleri, daha önce çeşitli Enderûn mekteplerinde hoca olarak gördük. Bunun dışında gelecekte salt din adamı mı, âlim mi, yoksa kadı mı olmak istedikleri tamamen onların elinde idi. Kadı olmak belki en zoru idi, ama kadılık makamının daha yüksek mi, daha düşük merciine mi karar verdiğine veya kendini hangisi için yetenekli gördüğüne bağlı olarak, aralarında en onurlu ve en kazançlı meslekti. Kadılık makamının en üst mertebelerine çıkmak isteyenler, önce gerekli eğitimi aldıktan ve imtihanları geçtikten sonra, mülazım olarak yukarıda adı geçen Dârülhadis'e girerdi ve buradan doğrudan, kadılık makamının en alt iki sınıfını oluşturan naib veya kadı olarak devam etme hakkını elde ederdi[564].

Büyük ve küçük ulemâ sınıflarının daha yüksek üç sınıfına dahil edilmek istiyorsa, önce yedi yıl daha süren özel bir eğitimden geçerek, müderrislik makamına hak kazanması gerekiyordu ki, bu makama ancak şeyhülislâm nezdinde zor ve iyi derecelerle bitirilen imtihandan sonra ulaşılabiliyordu. Oysa bu müderrislik makamları da rütbelerine ve gelirlerine göre on sınıfa ayrılmışlardı ki, ulemâ sınıfının makamlarına terfi hakkını kazanabilmek için önce her birinin bu aşamalardan geçmesi gerekiyordu. Ayrıca özel bir rütbe meselesi daha vardı ki, buna göre müderrislikler bulundukları yerlere göre tekrar üç dereceye ayrılıyorlardı: İstanbul müderrisleri, Bursa ve Edirne müderrislikleri ve nihayet imparatorluğun diğer şehirlerindeki müderrislikler. En yüksek makamlar ise genelde yalnızca birinci dereceye; daha alt makamlar ise diğer ikisine veriliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda milletin manevî menfaatleri ile ilgili olduğu oranda, devlet hizmeti için insan yetiştirmek amacıyla verilen yüksek eğitim ve

563 *Relatione di Constantinopoli* (1590); Inform. polit., Vol. XI. fol. 503.

564 Bu hususlar hakkında daha ayrıntılı bilgi dönemin yazılarında mevcuttur. En detaylı bilgiyi Muradgea d'Ohsson, *Tableau* adlı eserinin ilk iki bölümünde ve Hammer, *Staatsverfassung*, II, 392 ve devamında vermektedir.

öğretimin ana hatlarını göstermek için verilen bu kısa bilgilerin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Şartlara uygun olarak, bu eğitim gerek içeriği, gerekse kapsadığı ve öngörüldüğü yetki alanına göre, yalnızca sınırlı bir eğitim olabilirdi. Sınırlandırıcı ve ağırlaştırıcı biçimlere öylesine bağlı idi ki, milletin en geniş kapsamda eğitimi ve öğretimi üzerinde verimli bir etki kazanması mümkün değildi.

Kendi alanlarında derin bilgiye sahip ulemâ, Osmanlı İmparatorluğu'nda daima vardı ve bu türde bilimsel çabalara destek vermek ve bunları himaye etmek, en muhteşem sultanlara gurur veriyordu. Oysa Osmanlı'da bilim, üzerinde baskı yaratan bir kast ruhuna sıkışıp kalmış olduğundan, asla daha özgür bir gelişim alanında halkın düşüncesi, geleneği ve manevî yaşamı üzerinde olumlu bir etki bırakan daha üst mertebede bir bilimselliğe ulaşamadı. Katı ve verimsiz kaldı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, gençler için sarayda verilen yetersiz eğitimden başka bir eğitim yoktu. Halka açık medreseler bilinmiyordu ve hiç kimse halk kitlelerinde haricî din eğitiminin dışında, içyaşamının halkı zihinsel ve ahlakî açıdan canlandırabilecek daha derindeki unsurları ile ilgilenmiyordu.

Bu hususun da Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet açısından gelişimi için çok önemli olduğu ve bu eksikliğin bilhassa eski kurumlar gitgide çökmekte olduğundan milletin kendisinde yeniden canlandırıcı, yeniden yaratıcı bir gücü, zihinsel ve ahlakî bir yeniden doğuşu gerektiren bir dönemde ortaya çıktığını daha fazla kanıtlamaya gerek yoktur. Zira kısmen değindiğimiz, kısmen de ileride değinmeyi ihmal etmeyeceğimiz olgularla kanıtlanmıştır.

Şimdilik Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında bütçesi ve maliyesi hakkında bazı bilgiler vermek için maddî meselelere geri dönüyoruz.

---

6) Osmanlı Maliyesi

Batı'da nasıl ki Osmanlı'nın ilk zamanlardaki askerî kuvvetleri hakkında belirsizlikler söz konusu ise bu askerî kuvvetlerin geçimini sağlamak için mevcut malî imkânlar hakkında da fazla bilgi yoktu. Osmanlı'nın maddî imkânları ve maliyesi Hristiyan âlemine uzunca bir süre tamamen yabancıydılar ve hayal gücü tamamen serbest olduğundan bu husustaki belirsizlik kolayca sonsuzluğa ve masalımsı bir hayale dönüşüyordu. Padişahın sahip olduğu muazzam hazinelere dair masallar, Hristiyan Avrupa'sında uzunca bir süre heyecanlı bir saflığın en sevdiği konu hâline gelmişti ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki makam sahibi insanlar tabii ki kendileri için de oldukça yararlı olan bu korkutucu düşünceleri yok etmekten ziyade beslemeyi yeğliyorlardı.

Cüretkâr Makbul İbrahim Paşa, efendileri tarafından geri istenen yerler için kendisine uygun bir tazminat ödeme teklifinde bulunmak gibi bir gaflete düştüklerinde, Kral Ferdinand'ın ilk elçilerine dünyanın tüm zenginliklerinin yığıldığı söylenen Yedikule'yi ne büyük bir gurur ve horgörme ifadesi ile işaret etmişti[565]. Sultanın muazzam para gücüne dair çizdiği resim, gerçekten de askerî kuvvetlerinin sonsuzluğuna dair çizilen resimler kadar korkutucu idi.

1530'da Josef von Lamberg ve Nikolas Yurişiç'e, Yedikule'nin hâlâ hiç eksiksiz ve üzerinden hiçbir harcama yapılmadan, sultanın atalarının buraya topladıkları altın ve gümüşlerle dolu olduğunu iddia ediyordu ve bundan iki yıl sonra, Zaralı Hieronimus'a, "İtalya'ya bir ordu göndermek için" Yedikule'den bir günde aldığı paranın miktarını 2 milyon duka olarak belirtiyordu. Aynı zamanlarda veziriazamın sırdaşı olan Luigi Gritti, padişahın sahip olduğu hazinelerden başka dört ay içinde kolayca 10 milyon duka altını toplayabileceğini söylerken, bir yıl sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın uygulamaya koyduğu tek bir yeni verginin gelirlerinin 20 milyon duka civarında olduğunu tahmin ediyordu[566].

O dönemlerde tüm bu söylenenler salt abartı olmasa da, Yedikule'deki hazine odalarını, muhtemelen karşılaştırması yapıldığında giderleri gelirlerinden yüksek olan sürekli savaşlardan dolayı, daha Kanuni Sultan Süleyman zamanında azalmaya başladıkları ve bilhassa Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerinde devletin malî durumunun İbrahim Paşa'nın ve Gritti'nin anlattığı kadar parlak olmadığı kesindi. Zira 1544'te veziriazamlığa getirilen Rüstem Paşa, hünkârının gönlünü bilhassa zaman zaman oldukça tükenen mîrî hazineyi zekice ve kimi zaman baskıcı ve fazla âdi bir cimrilikle tekrar doldurmayı ve kullanılabilir hâle getirmeyi başardığı için kazanmıştı. Sarayın güllerine ve menekşelerine veya sultana savaş ganimeti olarak ayrılan esirlerin silahlarına varana kadar herşeyi hemen paraya çevirmekten çekinmiyordu ki, mîrî hazineye yeni yardımcı kaynaklar temin etmek ve hazineyi iyi bir du-

565 Karşılaştırma için bk. Cilt I.

566 Gévay, *Urkunden und Actenstücke* (1530), s. 46'daki ilgili elçilik raporları: "Padişahın atalarının topladığı altın ve gümüşle dolu yedikulesi var ve onlara hiç dokunmamıştır". Ayrıca 1533 yılına ait rapor, s. 9 ve 35 ve nihayet 1534 yılına ait rapor, s. 35: "Ben sana gerçekten şunu söyleyebilirim, bizzat o (sultan), şimdi yeni bir vergi koyuyor, tüm imparatorluğu kapsayan. Bundan şimdi sahip olduğu hazinesi dışında 20 milyon altın duka elde edilecek" diyor Gritti burada Schepperus'a.

rumda muhafaza etmek üzere yeni bir imkân olduğu için, Kanuni onun bu çabalarına beklenenin aksine büyük değer veriyordu[567].

Osmanlı maliyesi o dönemlerde gerçekten Batı'da hâkim genel kanıya uygun derecede iyi olmuş olsaydı, boşalan kasaları doldurmak için herhâlde bu kadar büyük çabalar içine girmiş olmazlardı. Neticede Osmanlı maliyesinin ilk başlardaki durumlarını elimizde mevcut az sayıda bilginin yardımı ile biraz daha detaylı incelemek ilginç olacaktır.

Osmanlı maliyesi hakkında ilk olumlu bilgileri, muhtemelen Osmanlı kaynaklarını da kullanan Halkondil'e borçluyuz. Bu bilgiler, Fatih Sultan Mehmed'in son hükümdarlık yıllarına aittir ve bu yüzden ancak görecelidirler ve sınırlı bir geçerlilikleri olabilir. Çünkü o dönemlerde imparatorluğun var gücüyle ilerleyişi, malî gücünün de buna uygun olarak gelişmesini gerektiriyordu. Üstelik bazı noktalarda tam açık ve kesin değildirler. Zira göründüğü kadarıyla, o dönemlerdeki Osmanlı malî şartları ile doğru bir orantıya dayanmıyorlardı. Yine de başka her türlü dayanak noktasının eksik olduğu ilk zamanlarda, Osmanlı maliyesinin değerlendirilmesi için paha biçilemez birer başlangıç noktası teşkil ederler.

Halkondil, Osmanlı devletinin gelirlerini altın staterler, yani Venedik altını olarak belirtmekte ve yuvarlak tutarlarda zilyonu (myriade), yani 10 bin dukayı birim olarak almakta idi. Kesin olarak tespit edilebilen kalemlere dayanan bu hesaplamalara göre, toplam gelirler 230 zilyon, yani 2.300.000 duka civarında idi. Oysa Halkondil, kesin olarak belirlenemeyen gelirlerle birlikte 400 zilyon, yani 4 milyon duka civarında olduklarını tahmin etmekte idi ki, bu yekûna asıl mîrî hazine ve ayrıca padişahın özel hazinesi olan Enderûn Hazinesi de dahildi.

Bunun dışında devlet erkânının bir sefer başladığında padişaha sunmayı âdet edindikleri olağanüstü hediyelerin tutarını da 200 bin duka olarak hesaplamakta idi. Mîrî hazinenin önemli bir kısmı olarak ayrıca timarlardan (timar

567 Busbecq, *Epist.* I, 54'te Rüstem Paşa'nın cimriliğinden ve para hırsından bahsederken şöyle demektedir: "O kusur, efendi tarafından iyiye çevrildi, hazineye kaynak sağlamayı ve Süleyman'ı çoğu kez üzen para konusunu ele almayı emretti". Çeşitli şeyleri satarak, sonunda "Süleyman'ın hazinesini büyütmek için onun servetini tümüyle sağlamlaştırmayı" başarmıştır. Bilhassa Gerlach, s. 303 ve Schweigger, s. 125'te göreceğimiz gibi, has bahçelerinden çiçek, meyve ve sebze satışları bundan böyle devam ettirilmiştir. Ayrıca buz ticareti de o dönemlerde mîrî hazine ve vezirlerin kasaları için önemli bir gelir kaynağı idi. Sokollu Mehmed Paşa'nın buz ambarlarından yılda 80 bin duka gelir elde ettiği ve padişahın bundan da fazlasını kazandığı söylenmektedir.

sahiplerine genel olarak “timarcı” demektedir) gelen gelirleri 900 milyon, yani 9 milyon duka olarak hesaplamakta olup, değişik cari gelirleri de katarak, yekûnda 1400 milyon veya 14 milyon duka tutarında bir rakama ulaşmakta idi.

Bu rakamları burada Halkondil tarafından belirtildikleri hâli ile verdik; ancak asıl anlamda hazine gelirleri söz konusu olduğunda, aslında yalnızca biraz sonra daha detaylı olarak inceleyeceğimiz 2.300.000 dukanın gözönünde bulundurulması gerektiğini belirtmek isteriz. Bu yekûndan örneğin 900 bin duka padişahın Türk olmayan tebaası tarafından ödenen haraçlara ait olup, 300 bin duka gümrük vergilerine, 200 bin duka diğer gelirlere, 100 bin duka maden gelirlerine ve bir o kadarı da diğer hükümdarlar tarafından ödenen haraçlara aitti. Halkondil, daha detaylı bir hesaplama vermemektedir[568].

Neticede yukarıda verilen rakamların doğruluğunu bir kenara bırakıp aynı dönemden kalma başka bir belgenin de bu rakamlara yaklaşık olarak uygun olduğunu belirtmek isteriz. Zira bu hususlar hakkında oldukça iyi bilgi sahibi olan Kardinal Bessarion, Osmanlı devlet gelirlerinin en fazla 2 milyon duka civarında olduğunu tahmin etmekte idi, fakat bu esnada kardinalin bu konuda mevcut önyargıları kırabilmek için, sultanın para gücünü mümkün olduğunca düşük gösterme niyetinde olduğunu da unutmamalıyız[569].

16. yüzyılın başlarında Osmanlı mîrî hazinesinin geliri 4 milyon duka olarak tahmin ediliyordu[570] ve Paul Jovius, daha sonraki zamanlarda gelirleri kesin bir biçimde 6 milyon duka olduklarına inanıyordu ki yıllık 4.500.000 dukalık bir giderde her yıl 1.500.000 tutarında duka bir fazlalık elde ediliyordu. Her defasında muazzam paralar getiren olağanüstü savaş vergileri bu yekûna dahil olmadıkları gibi, padişahın Enderûn Hazinesi'nde mevcut altın, gümüş ve değerli eşyalar da muazzam bir yekûn tutuyordu[571]. Kantakuzen, hemen hemen aynı dönemlerde devletin toplam gelirlerini, tek tek kalemleri titiz-

568 Chalkokondylas, L. VIII, 232, Paris baskısı.

569 Reussner, Orat. Turc., T. II, 225'te Bessarionis, Card. Orat. De discordiis sedandis et bello in Turcam decernendo 'Anlaşmazlıkları gidermek ve Türk'e karşı savaşı bitirmek hakkında': "Ne de, kimilerinin düşünmeksizin ortaya attığı gibi onun (=sultanın) parası çok büyük bir miktardaydı; eğer öyleyse, yapılan işler dolayısıyla yatırılan miktarlardan açıkça bilinir; bu da ona aktarılan her toplam yüzer bin altından alınan yüzde 20'den fazla değildir".

570 Reussner, *Orat. Turc.*, T. IV, 108'de bir Dubrovnikli'nin Kayser I. Maksimilyan'a gönderdiği rapor.

571 Paul Jovius'un Şarlken'e mektubu. *Aynı eser*, s. 126.

likle hesaplayarak, yaklaşık 5,5 milyon, yani tam olarak 5.436.500 duka olarak belirtiyordu[572].

Tüm bu veriler az çok tahmini olarak verilmiş olsalar da, bu gibi konularda olukça titiz çalışan Venedikliler, bu hususta kesin bilgelere ulaşmanın imkânsız olduğunu belirtmelerine rağmen, Osmanlı maliyesi hakkında daha derine inen ve daha detaylı bilgiler verirler. Çok fazla rakamlarda boğularak, durumun anlaşılmasını zorlaştırmamak için, özel verilerin karşılaştırmalı özetini bu cildin "Açıklamalar" kısmına ekleyerek, burada yalnızca Venedik raporlarından bazı ana sonuçları aktarmak istiyoruz.

Navagero'ya göre, kimilerine nazaran 1553'te Osmanlı İmparatorluğu'nun yıllık olağan gelirlerinin tutarı 15 milyon duka ilâ 10.800.000 duka arasında değişirken, Navagero'nun kendisi, hazine defterlerindeki kayıtlara dayanarak, gelirleri yalnızca 9.022.500 duka olarak tahmin eder. Bilhassa savaş yıllarında, gümrük gelirlerinin düşmesinden ötürü, bu rakamın da altına düşüldüğünü, ancak şartlar olumlu olduğunda bunun üzerine de çıkılabildiğini ekler[573]. Yaklaşık 8 milyon dukalık bir gider karşısında mîrî hazine yine de 1 milyon civarında kâr etmekte idi.

Hemen ertesi yıl Trevisano, devlet gelirlerini 8 milyon 196 bin duka olarak verir. Barbarigo'ya göre gelirler 1564'te yine 9 milyon dukanın üzerine çıkarken, 1573'te Marcantonio Barbaro ve Garzoni bu gelirleri yine 8 milyon olarak verilirler ve nihayet Soranzo 1580'de gelirleri tekrar 10 milyona kadar yükseltir, fakat yuvarlayarak 18 milyon duka olarak tahmin ettiği timar gelirlerini bu yekûna dahil etmez[574].

Oysa göründüğü kadarıyla, bu dönemlerde gelirler ve giderler arasında oldukça önemli bir dengesizlik oluşmuştu. Zira eskiden, örneğin 1573'te olduğu gibi, elde edilen 8 milyon dukadan yalnızca 6 milyonu cari giderleri karşılamak için kullanılır ve kalan 2 milyon tasarruf olarak Enderûn Hazinesi'ne akarken[575], 1579 tarihli bir raporda yıllık giderler 10.718.000 Venedik altını

572 Cantacuscino, *Commentari*, L. II, 141.

573 Albèri, I, 37-39'da Navagero, *Relazione*.

574 Trevisano, s. 149; Barbarigo, s. 15; Barbaro, s. 310; Garzoni, s. 426; Soranzo, s. 253.

575 Bizzat şüphe duymasına ve sözde mîrî hazinede toplanan hazinelere fazla inanmamasına rağmen, Barbaro, aynı esere göre genel düşünce bu idi; bununla ilgili şöyle demektedir: "Onun (=sultanın) kimi vezirlerinden çoğu kez, bu yaygın görüşe, yani hazinede bu kadar çok sayıda altının toplanmış olduğu görüşüne karşı sözler söylenmiştir".

olarak tahmin edilmekte olup bunları karşılamak için mîrî hazineye yalnızca 8.160.000 Venedik altını girmiştir[576].

Bu yüzden aradaki açığı kapatmak için Enderûn Hazinesi'ne başvurmak zorunda kalınmış ya da sikkelerin gümüş oranının düşürülmesi gibi yapay tedbirler kullanılmıştı. Bu tedbirlerle ve İran'da yapılan fetihlerle gelirlerin kısmen artırılması sayesinde, Lorenzo Bernardo'nun raporundan öğrendiğimiz üzere, 1592'de devlet gelirleri tekrar 10 milyona kadar çıkartılabilmişti[577].

Hâlbuki gelirler ve giderler arasındaki dengenin bu şekilde tekrar kurulması mümkün olmamıştı; aksine her iki kalem arasındaki orantısızlık devasa adımlarla ilerliyordu ve 16. yüzyılın sonlarına doğru öyle büyük bir miktara ulaşmıştı ki İstatistikçi Hezarfen Hüseyin Efendi'nin hesaplamalarına göre, 1597'de devletin giderleri gelirlerinin üçte ikisi nispetinde daha yüksekti: Giderler 900 milyon akçe tutarken, gelirler yalnızca 300 milyon akçe tutarında idi[578]. Bu, yalnızca Osmanlı maliyesinin tamamının batışı değil, sultanın eski zamanlarda Yedikule'nin gizemi ile sarmalanan esrarengiz Enderûn Hazinesi'nin de yok oluşu anlamına geliyordu (Venedikliler, Cazna di fuora diye adlandırdıkları dış hazineye karşılık, Enderûn Hazinesi'ni Cazna di dentro, yani iç hazine olarak adlandırırlar).

Bizans döneminden kalma eski bir kule olan Yedikule, Fatih Sultan Mehmed zamanında, muhtemelen İstanbul'un fethinden hemen sonra, yalnızca nakit gelirlerin fazlasını değil padişahın kendi özel hazinesi olan Enderûn Hazinesi'nin değerli eşyalarını da muhafaza etmek üzere seçilmişti. Bu paralar âdeta olağanüstü ihtiyaçlar için yedek olarak muhafaza edilecekti[579]. Bu yedekleri uygun bir seviyede tutmak için hazinedarbaşı buraya her gün 20 bin akçe (400 duka) aktarmak zorunda idi ki, yeniçerilere verilen cülûs bahşişinin ödeneceği zamanın dışında bu paraya asla dokunulmayacaktı[580].

576 Floriani'ye atfedilen elçilik raporu, Inform. polit., T. XVII. fol. 204.

577 Bernardo, *Relazione*, s. 347.

578 Hezarfen Hüseyin Efendi; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 182.

579 Sansovino, fol. 15'te Menavino, Yedikule'deki hazinenin kullanılış biçimini bu şekilde anlatmaktadır (II. Bâyezid zamanında): "Bu kulelerin her birinde akçe, duka altını dolu fıçılar ve başka hazineler vardır: Bunlar ataları tarafından bırakılmıştır, çünkü her sultan gerektiği zaman kullanılmak üzere bir miktar bırakır".

580 Cantacuscino, s. 131.

Yedikuleden her birinin özel bir görevi vardı. Birinde altın sikkeler; ikincisinde gümüş paralar; üçüncüsünde altın ve gümüş takılar ile değerli taşlar; dördüncüsünde değerli antikalar; beşincisinde bilhassa Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinde elde ettiği eski sikkeler ve antika paralar muhafaza ediliyordu; altıncısı silahhane olarak donatılmıştı ve nihayet yedincisi devlet arşivi olarak kullanılıyordu. Bu durum Sultan II. Selim dönemine kadar, yani bilhassa Sultan Selim'in Kıbrıs savaşı ve donanmanın İnebahtı'da yok olmasından ötürü, Yedikule'deki hazine odalarının tamamen boşaltılmasını ve Enderûn Hazinesi'ni bundan böyle halefleri döneminde de kalacağı saraya taşımayı daha uygun bulmasına sebep olacak kadar boşaldıkları döneme kadar bu böyle kaldı. Yedikule bu tarihten sonra sadece daha soylu kişiler için zindan ve silahhane olarak kullanıldı[581].

Bu tarihten itibaren, Sultan III. Murad'ın doymak bilmeyen para hırsı ile zirveye tırmandırılan, muazzam miktarda paranın yararsız bir biçimde istiflenmesine dair delice bir uygulama baş gösterdi. Bu, devlete hiçbir kazanç getirmeden, zamanla tüm yardımcı kaynakları kurutuyordu. Zira sarayın hakkında olağanüstü şeyler anlatılan hazine odalarını doldurmaktan başka hiçbir işe yaramayacak milyonları temin etmeye yarayacak herşey mübahtı. Anlatılanlara göre, daha güvende olması için kendi yatağını da buraya taşıtan III. Murad, kalın duvarlar arkasında üç kez kilitlenen bu para odasını yılda yalnızca dört kez açtırıyordu ve her defasında buraya en az 3 milyon konuluyor, yani her yıl 12 milyon altın saklanıyordu[582].

Gerçek olan ise buraya her yıl en az 2 milyon altın aktarıldığı ve Enderûn Hazinesi'nin bu ölü sermayesinin 1592'de, 26 yıllık mevcudiyeti müddetinde 50 milyon dukanın üzerinde bir yekûna ulaştığı idi. Bunun ana gelirleri, para karşılığı verilen Mısır beylerbeyliğinin zamanla yıllık 1 milyon Venedik altınına kadar yükselen Mısır ve Arabistan'dan gelen gelirlerinden, miras gelirlerinden, rüşvetlerden ve zorla alınan hediyelerden oluşuyordu. Üstelik, akabinde yasadışı rüşvet veya zimmetten dolayı makam sahiplerinin servetlerine el koyabilmek için, makam tevcihleri de artık ender görülen bir şey değildi[583].

581 Yedikule'deki hazinelerin ilk şekli ve saraya taşınması hakkında en fazla detayı veren: *Discorso di Constantinopoli e Gran Turco cet.*, Inform. polit., T. XI. fol. 489.

582 *Aynı eser*, fol. 511'de para ambarları etraflıca tarif edilmektedir.

583 Bernardo, s. 345-347: "Son olarak, birçok vezire, görevler vermekle, çalabilecekleri çok sayıda elverişli durum yaratır, daha sonra onları sert bir sorgulamadan geçirmek ve

Sağlıklı ve ekonominin doğasına uygun bir vergi sisteminin olmamasından ötürü, herşeyin devlet gelirlerinin temeli olan özel mülkiyeti yok ederek ülkenin gücünü tüketmek ve ülkenin geleceğinin aleyhine olmak üzere yalnızca anlık ihtiyaçları karşılamak veya hükümdarı ile kullarının en basit tutkularını tatmin etmek, Osmanlı maliyesinin temel musibetlerinden biri idi. Mesela daha önce gördüğümüz gibi, timar sistemi ile satılabilirliğe ve rüşvete dayanan idare sisteminin getirdiği sayısız zorlukların yanısıra devşirme ve mîrî hazinenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan haraç, hâkimiyet altına alınan halkın üzerine ne kadar büyük bir yük bindiriyordu. Bu yük ilk başlarda belki bu kadar ağır gelmese de değerlendirilmesi, dağıtımı ve tahsili sırasında görülen keyfîlik ve her türlü zorbalıktan dolayı sonunda tahammül edilemez hâle gelmişti.

Aynı husus az çok diğer vergiler, cizye, gümrük vergileri, toprak ve arazi vergileri, köle ücretleri, ispenç, vs. için de geçerli idi. Ülkenin resmen ve sistematik olarak tüketilişi, halkın üretici ve yaratıcı gücünü tamamen felç ediyordu. Zira bunun doğal sonucu daima emeğinin ve çabalarının meyvelerini zorbaların açgözlülüğüne kaptırmamak için herkesin sadece en gerekli olanı temin ettiği ıssız ve terkedilmiş eyaletlerdi. Yine de Osmanlı maliyesi hakkında daha detaylı bilgilerin vergi sistemini de daha derinden incelememizi sağlayacağı yerde bu durumlarla ilgili bilgileri aktarmayı daha uygun bulduğumuzdan burada bu hususa daha fazla değinmeyeceğiz.

Osmanlı malî teşkilatının da tabii ki Osmanlı devlet mekanizmasının her yerinde hâkim bozukluklardan uzak durması mümkün değildi. Malî teşkilatın başında, devlet gelirlerini ve Rumeli'deki arazileri yöneten başdefterdar bulunuyordu. Anadolu defterdarı ve Suriye'nin gelirlerini yöneten Halep defterdarı, onun emrindeydiler. İkinci dereceye ait olup rütbe bakımından üçüncü defterdar, ancak 1576'da tayin edildi.

Bu defterdarların hepsi devletin en yüksek mevkilerine sahip devlet erkânındandılar. Her biri kendi bölgesinde tüm malî işler hususunda son ve en yüce mercii sorumluluğunu taşıyorlardı, fakat kararlarında veziriazama danışırlardı. Ayrıca Divân-ı Hümâyûn'da yerleri vardı, lâkin arzedilmeye uygun bulunan hususlarda veziriazamın arabuluculuğuna başvurmak zorun-

onları iyice şişmanlattıktan sonra tüm yetkilerini ellerinden almak üzere". *Relatione di 1594*, Inform. polit., Vol. I. fol. 512 buna uymaktadır. III. Murad'ın her yıl Enderûn Hazinesi'ne aktardığı yekûnu 2.000.000 olarak vermektedir.

daydılar. Yasal gelirleri tabii ki diğer yönlerden de gerekli görkemle çevrili makamlarına uygundu[584]. Aldıkları ücretin dışında rütbelerine göre 160, 140 ve 130 bin akçelik gelir getiren haslara sahiptiler. Oysa yasal olmayan faaliyetler sayesinde –ki, üst düzey makamlardan hiçbiri bundan daha fazla fırsat sağlamıyordu– gelirlerini milyonlarca akçeye çıkartıyorlardı. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın en güçlü defterdarı olan ve 1535'te Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın kıskançlığına ve nefretine kurban giden İskender Çelebi'nin topladığı servet, paha biçilmezdi. İskender Çelebi, Bağdat'ta idam ve servetinin tamamı –aralarında bulunan 7 bin köle de dahil– mîrî hazineye dahil edildi[585].

İlk zamanlardan beri defterdarların emrinde, birçok dala ayrılan maliye teşkilatının kapsamlı işlerini yürüten kalabalık bir memurlar ordusu vardı. Merkezî idarenin, faklı dallara göre ve eyaletlerde görevli gümrük memurlarının ve tahsildarların bağlı bulunduğu gerekli sayıda kalemlere ayrılan cari işlerini yürütmek için yüzlerce yazıcıya ihtiyaç duyuluyordu. Kalemlerde ise ezelden beri her türlü rüşvetçilik kol geziyordu. Suçları ortaya çıktığında, Fatih Sultan Mehmed suçluları ölümle cezalandırıyordu; oysa görünüşe göre, halefi II. Bâyezid zamanında suçluların sayısı öyle artmıştı ki daha yumuşak bir ceza olan ömür boyu hapis cezası uygulamaya başladı ve Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında zindanlar sadâkatsiz maliye memurları ile öylesine dolmuştu ki onlardan kurtulmak için hepsini affetmekten başka bir çare göremediler[586].

Darphane de maliyenin sorumluluk alanına giriyordu. Lâkin devlet tarafından doğrudan yönetilmemekle birlikte, özel bir imtiyaz olarak, karşılığında her yıl 17 yük (her biri 1633 Venedik altını değerinde 'cariche', yani toplam 17.761 Venedik altını) icâr ödemek zorunda olan Rumlara iltizama verilmişti. Darphane'nin yeri İstanbul patriğinin eski sarayı idi ve burada genelde hepsi Rumlardan oluşan 400 kişi çalışıyordu[587].

584 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 143 ve devamı. Cantacuscino, L. II, 122: "Onların (defterdarların) her biri büyük bir görkemli yaşam biçimi kurar ve ata bindiklerinde debdebeleri çok büyüktü".

585 Hammer, *Staatsverfassung*, III, 144, 156.

586 Cantacuscino, *aynı eser*, s. 122.

587 *Relatione di Constantinopoli e Gran Turco*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 518. Gerlach, *Tagebuch*, s. 77. Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 131: "Darphane emini ve memurlarının hepsi Rum".

Mültezimlerin yükümlülüklerinden biri –en azından Sultan III. Murad zamanında durum böyle idi– her ayın birinci gününde saraya yeni basılmış 100 bin altın değerinde sikke teslim etmekti; zira sultan sarayda yalnızca yeni sikkelerin kullanılmasını istiyordu[588]. Karşılığında darphane ustası bazı ayrıcalıklara sahipti. Mesela İstanbul'a gelen tüm yabancı paraları değerini ödeyerek toplamaya ve Türk sikkelerine dönüştürmeye yetkili olduğu gibi, onun talebi üzerine yurtiçindeki tüm altın ve gümüş madenleri Darphane'de kullanılan altını ve gümüşü göndermek zorundaydılar. Oysa altın ve gümüş madenlerinin gelirleri –biri Makedonya'da Kutsal Dağ'ın eteklerinde, biri de Macaristan sınırında olmak üzere iki altın madeni ve Yunanistan'da üç gümüş madeni vardı– hiçbir surette Darphane'nin ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu. Bu yüzden değerli madenlere duyulan ihtiyacı kısmen yurtdışından temin etmek ve yukarıda belirttiğimiz gibi, yabancı sikkelerin toplanması gibi tedbirlere başvurmak zorunda kalıyorlardı.

İstanbul'da Darphane'de o dönemlerde en yaygın basılan sikkeler, Venedik altınına eşit sultanî, ortalama 60 adedi bir sultanî değerinde gümüş bir sikke olan akçe ve 24 adedi bir akçeyi meydana getiren mangırdı. Ancak bu sikkelerin içerikleri ve nominal değerleri daha 16. yüzyılda öyle büyük değişikliklere tâbiydiler ki, Osmanlı'nın malî durumunu anlamak için bu hususa girmek kaçınılmazdır. Bu yüzden yine bu hususla ilgili olarak, Sultan III. Murad döneminde sikkelerin bozulması ile başlayıp, o tarihten itibaren Osmanlı maliye sanatının daimî bir aracı hâline geldiği hakkında daha detaylı bilgiler de verdiğimiz bu cildin sonundaki açıklamalara dikkat çekmek isteriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'daki darphaneden başka dört darphane daha bulunuyordu: Makedonya'da Serez Şehri'nde, Halep'te, Şam'da ve Kahire'de[589].

Son olarak yapılması gereken, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa vergi yükü ve gitgide kötüleşen malî durumundan dolayı en fazla sıkıntıyı çeken tebaanın durumuna bir göz atmaktır.

588 *Relatione*, vs., s. 519: "Mültezim, her ayın birinci günü Saray'a 100 bin yeni basılmış beyaz sikke vermek zorundadır, çünkü Büyük Efendi saraylarda yeni olmayan dışında bir para sarfedilmesini istemiyor".

589 Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 266; Osmanlı'nın 16. yüzyılda malî durumu hakkında en öğretici yerlerden biridir; daha sonra tekrar bu hususa değineceğiz.

7) Fethedilen Yerlerde Halkın Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun fethedilen topraklarında yaşayan toplulukların zamanla içine düştükleri maddî sefaletin ve manevî perişanlığın suçunu yalnızca Osmanlı hâkimiyetine mâl etmek, çok büyük bir yanlış, âdeta tarihî bir adaletsizlik olurdu.

Osmanlı öncesinde buraya hâkim olan sefil ve perişan Bizans rejimi de bu hususta en az bu halkların karşısına elinde kılıcı ile çıkan ve kayıtsız şartsız teslim oluşlarını fetih hakkına dayanarak kurulan yeni bir devlet düzeninin tek kanunu kabul eden Osmanlıların İslâmî fanatizmi kadar suçludur.

Bizans İmparatorluğu'nun çöküşüne zemin hazırlayan ve yüzyıllarca devam eden dağılma süreci, köken, dil, töre ve tarihleri açısından kendi içinde zaten çok farklı olan Doğu Avrupa halklarının millî birlik ve bütünlüğünün daha derinlerde yatan unsurlarını ve ortak çıkarlar bilincini tamamen yok etmemiş olsaydı, Osmanlılar ellerinde Peygamber'in kılıcı ile Avrupa'nın tamamını râm etmeye kalkıştıklarında, bu halkların Osmanlı'ya gösterecekleri direniş de farklı olurdu. Batı'nın yardımı olmaksızın siyasî varlıklarını ve milletlerin manevî varlığının dayandığı en yüce değerler olan dinlerini, haysiyetlerini ve özgürlüklerini kurtarabilecek durumda olurlardı. Son güçlerini de tüketen yararsız bireysel mücadelelerden sonra onları yüzyıllar boyu sürecek bir köleliğe, en sefih manevî alçalmaya, en korkunç maddî sefalete sürükleyen felakete doğru gitmezlerdi.

Bu hususta birçok şeyi şiddetli ve doğal olmayan şartların aşılmaz gücüne de dayandırmak gerekir. Nasıl ki Bizans devlet teşkilatının içinde bulunduğu çaresizlik Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı halklara mutlu bir gelecek sağlayabilecek durumda değilse, muzaffer İslâm'ın genç ve kaba kuvvetinde de yakıcı gücün yanında, kendi özgünlüklerine uygun olarak verimli bir gelişme göstermelerini sağlayacak yapıcı ve canlandırıcı bir unsur yoktu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ve en öngörülü hükümdarlarının arzusu kesinlikle salt mağlup edilen milletlerin harabeleri üzerinde az sayıda insanın yaşadığı ıssız ve terkedilmiş ülkeler üzerinde hüküm sürmek değildi. Şanlarını yalnızca silahlarının talihinde değil, aynı zamanda ölçülülük, adalet ve hoşgörü kanunlarına dayanan bir devlet düzeninde arayan Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman gibi şahsiyetler, her yerde birbirlerine zıt bir biçimde karşı karşıya gelen düşmanca unsurların mutlak surette uzlaşmacı bir eşitlik içinde

biraraya gelebileceklerine inanıyorlardı. Oysa inandıkları bu görüşleri gerçeğe dönüştürmek için kullanılacak araçlar hakkında yanılgıya düşüyorlardı ve bu araçları doğru teşhis etmiş olsalardı bile, bunların kullanım amaçlarına uygun hâle gelmelerini sağlamak onların elinde olan bir şey olmayacaktı. Zira burada Hristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki mücadele amansızdı ve mağlup halklar düşmanın üstün gücü karşısında cesaret ve kararlılıkla direniş göstermekten ne kadar çok uzak dururlarsa sonuçları itibariyle bu kendilerine o denli az felaket getirecekti. Böylece kaçınılmaz olana boyun eğdiler ve sonunda elim kaderlerine çaresizliğin kabullenişi ile itaat ettiler. Mesela Jacopo Ragazzoni, 1571'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyanların durumunu şöyle anlatıyordu: "Bu devletin büyük bir kısmında, Türklerin inanılmaz baskılarına maruz kalan Hristiyanlar yaşıyor; ama öylesine fakirliğin ve sefaletin içine düşmüşler ki bir Türk'ün yüzüne bakmak için gözlerini kaldırmaya bile cesaret edemiyorlar. Toprakları verimli olsa bile ancak haraçlarını ödemek ve kendi geçimlerini sağlamak için ihtiyaçları kadarını üretiyorlar; zira fazladan ürettiklerini Türkler gene ellerinden alacaktır"[590].

En zor durumda olanlar, payitahttan uzakta açgözlü sancakbeyleri ve timar sahiplerinin keyiflerine ve zorbalıklarına maruz kalan, reâya olarak sahip oldukları hakları bile kullanamadıkları ve yasal himayeyi temin edemedikleri eyaletlerde yaşayanlardı. Gerlach, bu hususta şöyle demekte idi: "İstanbul'dan uzakta olan Hristiyanların işi çok zor; zira bir köyde kadılar, beyler, sipahiler, yeniçeriler onları kendi keyiflerine göre yönetiyorlar; ellerinde ne varsa hepsini vermek zorundalar; oysa İstanbul'a daha yakın olanların durumu biraz daha iyi; şikâyette bulunabiliyor ve para karşılığında bir şeyler yapabiliyorlar. Kişi zenginse duruma göre her yıl iki, üç veya dört taler veriyor; ondan sonra kimse onlara bir daha kötülük yapamıyor; gerçi yine bazı sıkıntılar eksik olmuyor, ama hiçbir Türk ona karşı fazla kaba davranamıyor"[591].

Dolayısıyla eyaletten kaçabilenler ve buna imkânı olanlar, evini barkını bırakıp, İstanbul'a veya Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyük şehirlerine ya da en azından yakınlarına yerleşmeyi yeğliyordu. Bu yerlerde en azından mal ve can güvenlikleri vardı; yasal olarak korunabiliyorlar ve adaletin uzun zamandır hatır ve para meselesi hâline gelmiş olmasına rağmen bir kadı nez-

590 Albèri, II, 100'de Jacopo Ragazzoni, *Relatione.*

591 Gerlach, *Tagebuch,* s. 52.

dinde haklarını arayabiliyorlardı[592]. Bilhassa bu yüzden Rum Ortodoks halkın İstanbul'a üşüşmesi baştan beri bu kadar büyüktü. Burada Patrikhane'nin himayesi altında kendine özgü kalabalık bir cemaat meydana getirdiler. 1590'da İstanbul'da, Galata'da ve Üsküdar'da –adam başı bir Venedik altını– cizye ödeyen yetişkin Rum erkeklerinin sayısı 38 bin olarak tahmin ediliyordu ki, bu üç yerdeki Rum nüfusun sayısı, kadınlar ve 14 yaş altındaki çocuklarla birlikte en az 100 bin kadardı[593].

Bilhassa genç nesil arasında inancın gücü Müslümanlığın cazip çekiciliğine dayanacak kadar kuvvetli olmasa da Hristiyanlık burada ve eyaletlerde millî varlıklarının ana şartı, âdeta koruma duvarı gibi idi. 16. yüzyılın ortalarında yazan Georgieviç şöyle demekte idi: "Hâlâ İstanbul'un nasıl fethedildiğini ve eski Yunanistan, Arnavutluk, Eflak ve Türklerin artık Bosna dedikleri Sırbistan devletlerinin nasıl salt eyaletlere indirgendiğini hatırlayan birkaç kişi var. Bunlar İsa'ya kalpten inanıyorlar; hâlbuki gençler İsa'yı unutmaya başladılar ve Hristiyanlığın neredeyse hiç anılmaması uzun sürmez. Aynı şey, ancak kısa bir süre önce yeni fetihlerle Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilen Hırvatistan'da, Macaristan'da ve Slovenya'da da olacaktır"[594].

Durum yine de bu kadar ileri gitmedi. Bizans Rumları, haçın himayesi altında yalnızca millî varlıklarını değil, bir nevi siyasî varlıklarını da kurtardılar. Fatih Sultan Mehmed bilgece ve zeki bir siyasete istinaden İstanbul Patrikhanesi'nin devamını güvence altına aldıktan sonra Patrikhane, yeni Rumların manevî ve dinî merkezi olarak kaldı ve idarecileri, aynı zamanda haysiyetle Divân-ı Hümâyûn nezdinde saygı uyandıracak biçimde, başlan-

---

592 *Aynı eser*, s. 369 ve 376: "İmparatorun [sultanın] yakınında büyük şehirlerde oturanların işi daha kolay; para veriyorlar ve kurtuluyorlar. Biraz fazla üzerlerine geldiler mi, kadıları var. Ama bunlar da bazen Hristiyanların aleyhine karar veriyorlar. Yine de şehirdekilerin durumu, köylerdekilerden daha iyi".

593 *Relatione di Constantinopoli e Gran Turco*, Inform. polit., Vol. XI. fol. 501. Relatione di 1594, *aynı eser*, fol. 507: "Başka bir ülkeye kaçamayanlar İstanbul'da tehlike dışındadır, çünkü hükümdarın gözü önünde biraz daha güvencededirler ve gelirlerinin ve çiftliklerinin tadını çıkarmak yerine çabucak aşağı düzeydeki işlerle ve makine işleriyle meşgul olarak yaşamak isterler; çiftliklerini ekip biçmek yerine onları en kısa zamanda bozulmaya bırakarak Türklerin, mülk sahipliğinden yararlanmalarını isterler. Bundan dolayı İstanbul nüfusunda büyük bir artış oldu, aşağı yukarı Roma'da, imparatorların dönemindeolduğu gibi".

594 Sansovino, s. 32'de Georgieviç.

gıçta sahip oldukları bağımsızlıklarını muhafaza etmeyi bilselerdi çok büyük bir önem kazanabilirdi.

Oysa Meryem Ana Manastırı'na yerleştirilen Patrikhane'nin başlangıçtan beri, sonuçta yalnızca bağımsızlığını kaybetmekle kalmayıp zamanla haraca da tâbi olmasına sebep olan uğursuz Bizans entrika sisteminin nasıl merkezi hâline geldiğini de daha önce gördük[595]. Zira patrik seçimi başlangıçta Divân-ı Hümâyûn'un müdahalesi olmadan ve Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir pişkeş ödemeden yalnızca Ruhban Meclisi tarafından yapılırken, patrik adayları sultanın desteğine başvurduklarından, bu durum daha sonraları her yeni seçim öncesi salt gönüllü bir hediye olarak düşünülen pişkeşin yükseltilmesine fırsat veriyordu. Bu pişkeş, başlangıçta sadece bir defalık ödenen 1.000 dukadan 16. yüzyılın ortalarına doğru yıllık 4.100 dukaya kadar çıkmıştı ki, bir kez vergi defterlerine kaydedildiği için bundan sonra da resmî ve gerekçeli bir hak olarak talep edildi.

Bunlara patriğin devlet erkânına vermek zorunda olduğu ve en az 6 bin duka civarında bir değere sahip olağanüstü hediyeler de ekleniyordu ki, bu durumda Patrikhane'nin Osmanlı İmparatorluğu'na her yıl ödediği para 10 bin dukayı buluyordu[596]. Patrik, bu yekûnu bulabilmek için Yunanistan, Mora, Kandiye'ye kadar Takımadalar, Boğdan ve Eflak başta olmak üzere, her yıl vergi tahsildarlarını imparatorluğun her yerine gönderiyordu[597]. Venedik hâkimiyeti altındaki Rumlar da kendi paylarını ödüyorlardı. Zira Venedik'in İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmed'le yaptığı ilk antlaşmada Patrikhane'nin Bizans döneminde Venediklilere ait topraklarda tahsil ettiği tüm gelirlerini bundan böyle tahsil etme hakkı saklı tutuldu[598].

Hâlbuki İstanbul'daki Rumların en azından sonraki zamanlarda din hürriyetlerinin bedeli olarak ödemek zorunda kaldıkları tek ücret, göründüğü kadarıyla yalnızca patriğin pişkeşi değildi. 1590 tarihli bir raporda, belki de söz konusu pişkeşle birlikte, mîrî hazineye ödemek zorunda oldukları meb-

595 Karşılaştırma için bk. cilt II.

596 Gerlach, *Tagebuch,* s. 33, 211, 502. Bir defasında, s. 224, yıllık harcı 12 bin duka olarak belirtmektedir.

597 *Aynı eser*, s. 248, 271, 393, 369, 403. Schweigger, s. 221'de, patriğin toplam gelirini 20 bin duka olarak belirtmektedir.

598 18 Nisan 1454 tarihli bu antlaşmanın bu hükmünü karşılaştırmak için Cilt II. 16. yüzyıl sonuna doğru hâlâ yürürlükte olduğunu Gerlach, s. 103 kanıtlamaktadır.

lağın yıllık yekûnu 25 bin Venedik altını olarak belirtmekte olup, cenazelerini kaldırma izni için ayrıca 3 bin Venedik altını ödemek zorundaydılar[599]. Karşılığında kiliselerine rahatsız edilmeden sahip olabiliyorlardı ve tüm dinî vecibelerini yerine getirmekte serbesttiler. Âyinlerinde rahatsız edilmelerine Türk makamları asla müsamaha göstermiyorlardı. Kiliselerdeki kalabalıkların her zamankinden daha fazla olduğu dinî bayramlarda, rahatsızlık verebilecek kötü niyetli kişileri zorla dışarı çıkartmak için kapıların önünde yeniçeriler bekliyordu. Vaftiz törenleri, düğünler, cenazeler, hac yolculukları alenî ve hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden, hatta çoğunlukla göze batan bir görkemle yapılıyordu[600].

Topluluklarına kendi içlerindeki anlaşmazlıkların ve husumetlerin kötü ruhu hâkim olmamış olsaydı, İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölümlerindeki Rumların durumu belki çok daha olumlu yönde gelişmiş olurdu. Bilhassa Patrikhane, kimi zaman Türk makamlarının müdahalede bulunmasını kaçınılmaz hâle getirecek kadar zıvanadan çıkan sürekli kavgaların, gruplaşmaların, entrikaların ve adiliklerin kaynayan kazanı ve merkezi idi. Patrikhane sırf bu yüzden, mesela bir defasında Sultan II. Selim ve 1580'de Sultan III. Murad dönemlerinde olduğu gibi, birçok defa neredeyse tamamen ortadan kaldırılıp camiye dönüştürülecekti[601].

Kısmen Gerlach'ın kısa notlarından kısmen Emanuel Malaksas'ın detaylı anlatımlarından öğrendiğimiz üzere, Patrikhane'nin 16. yüzyıldaki tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum Ortodoks Kilisesi'nin içyaşamına dair kasvetli

599 *Relatione di Constantinopoli e Gran Turco, aynı eser,* fol. 502: "Patrikhane'nin ve tüm kiliselerinin ünvan ve yetkilerini korumak için Rumlar daha fazla, yılda yirmi beş bin Venedik altını öderler".

600 Gerlach, günlüğünde İstanbul'daki Rumların ayinlerini ve kilise tören ve geleneklerini büyük bir zevkle anlatmaktadır; örneğin s. 62, 83, 91, 104, 166, 173, 234, 368, 473. Scnweigger, s. 221 Rum Ortodoks kiliselerinin kapılarındaki yeniçeri nöbetçiler hakkında şöyle demektedir: "Dinî bayramlarda kilisenin kapısında veya kilisenin yanında elinde sopası ile bekleyen bir yeniçeri çağırırlar ki, kötü niyetli ve aşırı acemioğlanları bir şey yapmasınlar".

601 Gerlach, s. 212. Fransız elçi Bay De Germigny, 1590 Nisan'ında Katerina Medici'ye şöyle yazmıştır: "Her iki patrik hâlâ birbirlerinden ayrılar ve birbirleriyle anlaşamıyorlar. Hükümdar (Murad) onları barış içinde patrikhane, kilise ve sarayı tutmaları yoksa onu camiye çevireceği konusunda tehdit etti". Bk. *Négociations,* III, 897.

bir resim çizmektedir, fakat burası yeri olmadığı için bu hususu burada daha detaylı olarak el almayacağız[602].

Eklemek istediğimiz tek şey, Sultan II. Selim'in 1569'da, İstanbul, Edirne ve Bursa'daki kiliseler haricinde, daha sonra bedellerini ödeyerek tekrar satın alabilecekleri şartıyla gerek Rum gerekse Ermeni Ortodokslara ait olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Hristiyan kiliselerinin gelirlerine el koydurduğudur ki bu meblağ, küçük cemaatlerin maddî gücünü aştığı için kiliselerini geri almaları mümkün değildi[603].

Tüm bunlara rağmen Rumların bilhassa payitahttaki durumları hiç de herkesin inanmak istediği kadar kötü değildi. Ticaretle ve zanaatla uğraşıyor, bu sayede kimi zaman oldukça büyük servetler topluyor ve bu servet sayesinde büyük bir itibar, hatta siyasî nüfûz bile kazanıyorlardı. Mesela oldukça kazançlı olan şarap ticareti ve mîrî hazinenin belirli gelirlerinin iltizam olarak alınması gibi, bazı gelir alanları neredeyse tamamen Rumların elinde idi. "İstanbul'da çok zengin Rum var" diyor Gerlach, "ticaret ve başka işlerden dolayı çok para kazanıyorlar, ama Türkler zengin olduklarını anlamasınlar ve servetlerini ellerinden almasınlar diye kötü giyiniyorlar"[604].

Yine de hiçbiri, muazzam serveti sayesinde neredeyse dönemin bir gücü hâline gelen ve entrikalarından dolayı Türkler arasında bile "şeytanın oğlu" adını hakeden Mihail Kantakuzen kadar ilerleyememişti[605]. Bilhassa Sokollu Mehmed Paşa'nın gönlünü öyle ileri seviyede kazanmayı başarmıştı ki, onun en yakın danışmanı kabul ediliyor ve istediği herşeyi yaptırabiliyordu. Bu şekilde örneğin tuz ticaretini ve birçok gümrüğü ele geçirmişti; yalnızca kendi nüfûzu ve iyi paralar karşılığında elde edilebilen sayısız makam ve mevkii üzerinde

---

602 Gerlach'ın günlüğü Patrikhane'nin tarihi ile ilgili bugüne kadar çok az kullanılan bilgilerle doludur. Malaksas'ın eseri, daha bilinen *Patriarchica Constantinopoleos historia*, Mart. Crusii Turcograecia, s. 107 ve devamı. 1453 yılında başlar ve 1577 yılında biter.

603 Fransız elçi Grantrie de Grandchamp'ın IX. Charles'a 14 Mart 1569 tarihli raporu. Geri satın alma hakkı için şöyle demektedir: "yeniden satınalma korkusuyla kendilerine sakladıkları mülkler" (kilise malları ve gelirleri) "aşırı bir servet tutarına ulaşıyordu". Bk. *Négociations*, III, 61.

604 Gerlach, s. 61.

605 *Aynı eser*, s. 60. Ne tuhaftır ki, Kantakuzen'in Rum değil, doğuştan İngiliz olduğu, hem de zamanında Yunanistan'a yerleşen bir İngiliz elçisinin ailesinden geldiği çok yaygın bir söylenti idi; neye dayandığı bilinmemektedir. *Aynı eser*, s. 223.

tasarrufta bulunuyordu; ödeme kabiliyetlerine göre patrikleri, piskoposları ve metropolitleri makamlarına getiriyor veya makamlarından alıyordu ve sınırsız yetkiye sahip hâkimi olarak Boğdan ile Eflak gibi eyaletlerin kaderlerine ve gelirlerine hükmediyorlardı. Birkaç yüz köyün sahibi idi; tek başına 20-30 kadar kadırga donatabilecek durumda olduğu söyleniyordu ve Ahyolu'ndaki konağının ihtişamı, padişah sarayının görkemi ile yarışıyordu[606].

Ancak gücünün ve nüfûzunun zirvesinde kalmayı başaramadı. Açgözlü ve zorba yönetimi, bilhassa kendi soydaşları ve dindaşları arasında fazlaca düşman edinmesine sebep oldu. Veziriazamın gönlünü ve güvenini ne denli kazanıyorsa, kendisini padişaha şikâyet etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan diğer vezirler ondan o denli nefret ediyorlardı. Mîrî hazineye ödenmesi gereken icârlarda önemli gecikmeler, düşürülüşünün ilk bahaneleri oldu. 1576 Temmuz'unda padişahın emri üzerine tutuklandı ve oğlu ile birlikte Yedikule zindanlarına atıldı. Ancak Sokollu Mehmed Paşa'nın güçlü nüfûzu bu defalığına canını ve özgürlüğünü kurtardı. 160 bin taler fidye karşılığında serbest bırakıldı[607].

Lâkin serbest kalır kalmaz, tuz ticareti yerine kendisine sarayın kürk ticaretini tahsis eden veziriazamın himayesi altında, eski oyunlarına yeniden başladı. Yalnızca her türlü baskılarda ve zorbalıklarla kalmayıp, başta Boğdan ve Eflak'taki anlaşmazlıklar olmak üzere, siyasî meselelere de öylesine uygunsuz bir biçimde karışıyordu ki Tatar hanı sonunda padişah nezdinde ağır şikâyetlerde bulunmak zorunda kaldı. Tamamen haklı olmasa da, âdeta Sultan Süleyman'ın ölümünden beri bu iki eyaletin başına gelen tüm felaketlerin suçunu ona yüklüyordu. Bu durumda Sokollu Mehmed Paşa dahi onu kurtaramazdı. III. Murad, onun gibi müzevvirlere müsamaha gösteremeyeceğini söylüyordu ve anında suçluyu Ahyolu'nda kendi sarayının kapısına asma emri çıktı. Bu emir, hiç ertelenmeden 3 Mart 1578'de icra edildi[608].

Gayrimenkullerden –yalnızca Ahyolu'ndaki sarayına tahmini 20 bin duka değer biçiliyordu–, yine 20 bin duka civarında nakit paradan, küçük değerli eşyalardan, değerli ev eşyalarından ve bilhassa çok değerli kitaplardan ve el yazmalarından oluşan servetine el konuldu ve mîrî hazineye borçlu olduğu iltizamları karşılamak üzere, açık arttırmada satıldı. Çok yüksek bedeller karşılığında satılan kitapların dışında çok düşük bedellerle giden bu eşyalardan

606 *Aynı eser*, olukça detaylı ve geniş kapsamlı: s. 200, 224, 267, vs.
607 Gerlach, s. 222, 237, 395.
608 *Aynı eser*, s. 454, 464 ve devamı.

toplam 60 bin duka gelir elde edildi. Kantakuzen'in bu elim kaderi aslında hiçbir yerde çok fazla acıma hissi yaratmadı. Kendi oğlu daha sonra babasından davacı oldu; ölümü genel olarak suçlarla dolu yaşamının haklı cezası, bir nevi ilahî adalet olarak kabul ediliyordu[609].

İlk başlardan beri Rumların yanısıra Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda dikkate değer ve birçok açıdan önemli bir konuma sahiptiler. Bilhassa 16. yüzyılın başlarından itibaren İspanya'dan ve Portekiz'den kovulduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudilerin sayısı hayli yükselmişti. Zira faaliyet içinde çalışkan oldukları ve çok geçmeden kullanmaya muvaffak oldukları birçok yararlı bilgiyi ve mekanik becerileri de beraberlerinde getirdikleri için Batı'dan gelen bu kaçaklar o dönemin Osmanlı sultanları tarafından memnuniyetle kabul edildiler.

1590'da İstanbul'da 11.300 yetişkin Yahudi erkeği 1 Venedik altını tutarındaki cizyeyi ödüyordu ve biraz daha erken zamanlarda İstanbul'da kendi mahallelerinde oturan ve yıllık 3 bin Venedik altını vergi karşılığında dinlerini icra etmekte tamamen serbest olan Yahudi cemaatinin yekûnu 20 bin kişi olarak tahmin ediliyordu[610].

Bundan başka Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde yine aynı vergiler karşılığında payitahttakilerle aynı özgürlüklere sahip az ya da çok kalabalık Yahudi cemaatleri mevcuttu. Her yerde kendi mahalleleri, kendi sinagogları ve kendi okulları vardı. Örneğin Rodos Şehri'nin nüfusu o dönemde, adanın fethinden kısa bir süre sonra Sultan Süleyman'dan buraya yerleşme iznini alan İspanyol Yahudilerinden oluşuyordu ki, yaşlı seyyah Breünning'in dediği gibi, "Hristiyanlara ve bilhassa şövalye tarikatına inat ve onlarla alay edercesine". O tarihten sonra adada Hristiyanların buraya yerleşmesine izin verilmiyordu[611].

Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da Yahudilerin asıl zanaatı ticaret ve para işleri idi. Bilhassa İstanbul'da ve imparatorluğun

---

609 Gerlach, s. 478, 483, 493. Oğlu, s. 486'da anlatıldığı üzere, şöyle demiştir: "Tanrı'nın verdiği cezaya hiç şaşırmamış; ona acıyan tek bir Hristiyan bile yok; hepsi aynı şeyi söylüyor: İlahî adalet". Buna göre, Ranke, *aynı eser*, s. 24'te iddia ettiği üzere, daha sonra arkasından ağıtlar yakıldığı ve Rum türkülerinden birinin ona ithaf edildiği şüphelidir.

610 *Relatione di Constantinopoli*, fol. 501. Schweigger, s. 133 – Gerlach, s. 90 İstanbul'daki Yahudi nüfusu 10 bin kişi olarak çok az tahmin etmektedir.

611 Breünning, *Orientalische Reiss*, Strasburg 1612, s. 113: "Hristiyanların burada yaşaması kesinlikle yasak; adanın başka bir yerinde oturuyorlar".

diğer büyük şehirlerinde piyasaya neredeyse tamamen hâkimdiler. En azından onların arabuluculuğu olmaksızın buralarda neredeyse hiçbir iş yapılamıyordu ki, bu husus, ileride göreceğimiz gibi, Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin aleyhine idi.

Oysa bunun dışında başka hizmetler için de kullanılıyorlardı. Schweigger'in bir defasında ifade ettiği gibi, "bezirgânlık, tefecilik ve casusluk" ile uğraşıyorlardı; casusluklarını genelde Türkler için Hristiyanlara karşı haberci, ulak, kısacası casus olarak görev yaptıkları sınır boylarında gerçekleştiriyorlardı ki bu, çingenelerle paylaştıkları bir meslekti. Örneğin Budin'de bu açıdan çok kötü bir şöhrete sahip güçlü bir Yahudi cemaati mevcuttu[612].

Ayrıca İstanbul'da sıkça hokkabaz, soytarı, şehvet dolu komedilerin mucitleri ve aktörleri ve de gezici müzisyenler olarak isimleri geçmekte idi ki, bu sıfatla Sultan II. Selim'den itibaren sarayın Enderûn odalarına bile girebiliyorlardı. Gerlach, o dönemlerde beş kişiden oluşan ve İstanbul'da çok sevilen bir müzik grubunun hoş bir tarifini vermektedir: "Birincisinin elinde santura benzer bir enstrüman vardı ve bunu parmakları ile çalıyordu; ikincisi kemancı idi ve üçüncüsü kanun çalıyordu; dördüncüsünde telli bir çalgı vardı ve beşincisi bir elek gibi yuvarlak ve şeffaf bir deri ile kaplanmış bir davul çalıyordu, fakat bundan çok kaba bir ses çıkıyordu. Çeşitli Türk şarkıları çalıyor ve okuyorlardı, ama hepsinin sesleri kaba saba idi; yalnızca kemancı işini biraz olsun iyi yapıyordu. Aralarından biri garip garip zıplıyor ve hayâsızca maskaralıklar yapıyordu. Bu müzisyenler tam 22 kez sultanın huzuruna çıkmışlar ve her defasında 60 duka almışlar. Bu neredeyse sultanın en iyi müziği"[613].

Ancak Yahudilerin saray nezdinde hizmetleri uzun zamandır bu alt tabaka ile sınırlı değildi. Yahudiler, ilk zamanlardan beri hep sultanların başhekimleri olmuşlardı ve bazı sihirler konusunda sahip oldukları bilgiden dolayı, hanım sultanların gönlünü çalmayı başardıklarından, Yahudi kadınlar da haremde hoş karşılanıyorlardı[614]. Tabii ki tüm bunlar başka şeylere karışma fır-

612 Schweigger, s. 25. – Breünning, s. 143.

613 Gerlach, s. 402 ve 449. Burada "Zopfen" diye bahsedilen enstrümanın ne olduğunu çıkartamadım. Belki bir tür büyük davuldu. İkincisinde uyum bir arp ile tamamlanıyordu.

614 *Aynı eser*, s. 59: "Yahudi erkek ve kadınlar, hanım sultanlara öğrettikleri sihir ve büyülerden dolayı sarayda hoş karşılanıyorlar".

satı tanıdığı gibi, bilhassa Divân-ı Hümâyûn'un siyasî meselelerinde önemli bir nüfûz sahibi olmalarını da sağlıyordu.

Neredeyse bütün önemli işlerde müzakereci veya arabulucu olarak Yahudilerin parmağı vardı. Onların yardımları olmadan diplomasi trafiğinde neredeyse hiçbir şey yapılamıyordu ve bu yüzden akıllı bir siyaset, Hristiyan güçlerin temsilcilerinin de onların teveccühünü kazanmak için çaba göstermesini ve bedelini yüksek miktarda paralarla ödemesini gerektiriyordu. Örneğin Rabbi veya Doktor Salomon adı altında aynı dönemden kalma bildirilerde ve elçilik raporlarında en önemli diplomatik şahsiyetlerden biri olarak gösterilen Alman Yahudisi hekim Nathan Salomon Eskinazi bu açıdan ne kadar önemli ve nüfûzlu bir konuma gelmişti. Zira Venedik'in dikkatini özellikle bu adamın önemine çekmeyi görev bilen Antonio Tiepolo'nun ifadesine göre, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa daima onun sözünü dinliyordu ve Divân-ı Hümâyûn'un en gizli meselelerinden haberdardı[615]. Venedikliler –ki bunu bizzat itiraf ediyorlar– bilhassa 1573'te yapılan son Venedik barışının meydana gelmesini bu adama borçluydular ve göründüğü kadarıyla ya da en azından kendisinin daha sonra övünerek anlattıklarına göre, Lehistan'daki krallık seçimlerinde de Fransa lehine önemli bir rol oynamıştı[616].

Tabii ki İstanbul'da yerleşik Yahudiler, tıpkı her yerde olduğu gibi, en zengin insanlar arasında sayılıyorlardı ve bu yüzden bilhassa yangınlar sırasında talana meyilli yeniçerilerin ve acemioğlanlarının hedefiydiler. 200 bin duka tutarında servete sahip bir Yahudi, ender görülen bir şey değildi. Hazinelerini genelde demir kapılarla çok iyi korunan yeraltı mahzenlerinde saklıyorlardı; oysa hazinelerini yeniçerilerin talanlarına karşı tamamen koruma altına almak için, ne zaman hanelerini tehdit altında görseler, yeniçerilere 6 ilâ 8 bin duka arasında bir para ödemekten başka bir çareleri yoktu, ki karşılığında gerekli korumayı alıyorlardı[617].

---

615 Tiepolo, *Relatione,* s. 188: "Paşaya her zaman kulak veriyor, o da ona güvenerek aracı yoluyla balyosunun en gizli konularını elde ediyor".

616 Venedik barışı hakkında: Marcantonio Barbaro, *Relat. Delle negotij trattati da lui con Turchi cet*, Inform. polit., Vol. I., s. 379. – III. Henri'ye gönderilen 18 Şubat 1580 tarihli bir mektupta Salomon, bir alacak meselesi ile ilgili olarak krala gösterdiği hizmetlerden bahsetmektedir: "En çok da Majestelerinin Polonya kralı seçildiği seçimde, yapılan herşeyin nedeni bendim, Mösyö Acqs'ın kendine yonttuğuna inanıyorum".

617 Gerlach, s. 340.

Yahudiler bundan başka bazı angaryalara ve tatsızlıklara boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Muhtemelen servetlerini kıskanan nemrut Rüstem Paşa, bir defasında yarardan çok zarar getirdikleri gerekçesi ile Sultan Süleyman'ı tüm Yahudileri topraklarından kovmaya ikna etmeye çalıştı. Lâkin bilge sultan böyle bir şeyi kesinlikle duymak bile istemiyordu ve talebi güzel bir şekilde mukabele ederek geri çevirdi ve papaya ait yerlerde ticarî münasebetleri sırasında bazı rahatsızlıklara maruz kalan Yahudi tebaasının menfaatlerini Papa IV. Paul'e yazdığı bir mektupla etkin bir biçimde koruma altına aldı[618].

Daha sonraları, 1579'da Sultan III. Murad, bir defasında cinnet geçirdiği bir anda tüm Yahudilerin hemen öldürülmesini istedi. Zengin Yahudilerin valide sultanın ve yeniçeri ağasının ellerine ulaştırmaya muvaffak oldukları büyük miktarda para, bu felaketi savuşturmaya yetti. Yalnızca bundan böyle sarık takmalarını yasaklayan kendilerini aşağılayan bir emri kabul etmek zorunda kaldılar; bunun yerine daha önceleri yalnızca Yahudi dilencilerin taşıdığı küçük bir başlık takacaklardı[619]. Ayrıca Hristiyanlarda olduğu gibi, iki yıl önce ağır cezalar altında ipek giysilerle dolaşmaları yasaklanmıştı. Değeri 40 bin duka olarak tahmin edilen gerçek incilerden ve değerli taşlardan oluşan bir gerdanlıkla sokakta dolaşma gafletinde bulunan bir Yahudi kadının bu yasağın getirilmesine sebep olduğu söyleniyordu[620].

Tüm bunlar, Sultan II. Selim'in teveccühü sayesinde Nakşa düklüğüne kadar yükselen zengin Yahudi Josef Nassi'nin 1579 Ağustos'unda ölümüne kadar muazzam gelirlerine hiç rahatsız edilmeden sahip olmasına engel teşkil etmiyordu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1550 civarlarında 300 bin duka tutarında bir servetle Portekiz'den göç etmişti ve Şehzâde Selim'in Kütahya'da henüz sancakbeyliği yaptığı dönemlerde borç para avansları vererek ve başka hizmetlerde bulunarak gönlünü kazanmayı öylesine başarmıştı ki, Selim ona yalnızca sınırsız güven duymakla ve onu günlük 1 duka ulûfe karşılığında müteferrika tayin etmekle kalmayıp cülûs ettikten sonra Nassi'ye Takımadalar'ın 12 adasının tüm gelirlerini ve şarap vergisini de tahsis etti. Karşılığında mîrî hazineye yaklaşık 15 bin skudi değerindeki şarap vergisi için yalnızca 2 bin

618 Gerlach, s. 61. Papa IV. Paul'e gönderilen yazı: *Lettere di Principe,* T. III, 171. Mart 1556 tarihlidir.

619 *Relazione dello stato presente del Turco cet,* Mons. Maffeo Venier, Arvicescovo di Corfu (1586), Albèri, II, 299.

620 Gerlach, s. 381.

duka; adaların gelirleri için de 14 bin duka ödeyecekti. II. Selim'in ölümünden sonra gerçi defterdarı Sultan III. Murad'ı en azından elinden şarap vergisini alması için ikna etmeye çalıştı, fakat Selim, vasiyetnâmesinde tüm gelirlerinin hayatının sonuna kadar aynen devam ettirileceğini belirttiğinden para canlısı Murad bile bunlara el koymaya cesaret edemedi[621].

Asıl adı Jose Miquez (Mikail) olan Josef Nassi'nin İstanbul'da siyasî kariyeri o dönemin Fransa temsilcilerine para işlerinde yardımcı olmakla başlamıştı. Oysa bu mesele, daha önce gördüğümüz üzere[622], sözde alacaklarını ödemeyen Fransa hükümetini yalnızca Nassi ile değil, Divân-ı Hümâyûn ile de büyük anlaşmazlıklara sürükledi. Zira Josef Nassi, alacakları tatminkâr bir şekilde ödenene kadar İskenderiye Limanı'nda bulunan tüm Fransız vatandaşlarının gemilerine üzerlerindeki mallarla birlikte el konulmasını sağlamıştı. Bu mesele, Fransa'nın temsilcileri ile Divân-ı Hümâyûn arasında sonunda hiçbir yere varmayan uzun soluklu ve tatsız diplomatik müzakerelere yol açtı[623].

Nassi bu tarihten itibaren Fransa'nın en amansız ve en değişmez muhalifi olarak kaldı ve Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerini gitgide daha düşmanca ve tutunamaz hâle getirmek için tüm nüfûzunu kullandı. Ancak II. Selim'in ölümü ile birlikte en önemli dayanağını da kaybettikten sonra,

621 Gerlach, s. 303, 426. Zengin ve Divân-ı Hümâyûn nezdinde oldukça nüfûzlu bu Yahudi'nin kökeni hakkında J. Chesneau, henüz basılmamış eserinde "*Voyage en Turquie*" en iyi bilgileri şu notlarda vermektedir: "Bu tarih itibarıyla (1550'de) kralın Roma'daki elçisi Josef Miquez adlı bir Portekizli elinde Mr. De Lansac lehine bir mektupla, kendisinin hiç istemediği bazı işleri teşvik etmek için İstanbul'a geldi. Orada zengin bir Yahudi ve Portekizli olan sör Beatrix de Lune'yle karşılaştı, kızıyla evlenme umuduyla onun yanına yaklaştı. Bu evlilik onun Yahudi olduğunu ilân edip sünnet olmasıyla gerçekleşti". *Négociations*, II, 403, Açıklamalar. Buna göre genel olarak kabul edildiği gibi, bu zengin kızla birlikte Portekiz'den kaçmamış, aksine onunla ancak İstanbul'da tanışmıştır ve daha sonra, bilhassa kızın sahip olduğu servetin yardımı ile burada talihini denemiştir.

622 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

623 Bu dönemin Fransa elçilerinin raporları bilhassa bu meseleye eğilmektedir. Nassi'ye karşı bir şey yapabilmek için, Davud adında sarayda Selim'in başhekimi olarak yine nüfûza sahip olup, daha önceleri kendisine yaptığı hizmetlere gerektiği gibi değer vermediği için, Nassi ile arası bozuk başka bir Yahudi'yi kullandılar. Bk. *Négociations*, III, 60, 70, 80, 83 ve devamı. 1572 Mart'ında mallara el konulma meselesi yüzünden son, ama aynı zamanda tamamen başarısız şikâyeti yapan Acqs piskoposu oldu. *Aynı eser*, s. 250 ve 266. O tarihten itibaren çok daha önemli meseleler yüzünden bu alacak meselesi unutuldu ve akıbeti karanlıklarda kayboldu.

III. Murad babasına duyduğu saygıdan dolayı hayatının sonuna kadar gelirlerine dokunmamasına rağmen, gücü azalmaya başladı. Arkasında hiç mirasçı bırakmadan öldüğü için de servetinin tamamı mîrî hazineye devroldu. Şarap vergisi yeniden iltizama verildi ve bu esnada daha önceki sahiplerinin varislerinin üzerinde kısmen ama başarısız bir şekilde hak talebinde bulundukları Takımadalar tekrar Divân-ı Hümâyûn'un doğrudan hâkimiyeti altına girdiler[624].

Bu arada Nassi, Adalar Denizi'ndeki düklüğüne hiç ayak basmamıştı. İtibarlı bir İspanyol olan Francesco Coronello, buraları vali sıfatıyla yönetiyordu ve bunu öyle başarılı bir şekilde yapıyordu ki Nassi 1577'de verdiği üstün hizmetler karşılığında kendisine büyük miktarda toprak bağışlamıştı. Buna ait bağış belgesi, bu Yahudinin aslında 13 yıl boyunca yalnızca gelirlerini tahsil ettiği adalar devletinin âdeta bağımsız dükü olarak kendini lanse ettiği, günümüze ulaşan tek belgedir[625].

Tıpkı Yahudilerde ve Rum Ortodokslarda olduğu gibi, İstanbul'da sayıları oldukça az olan Ermeniler de her yıl patrikleri tarafından ödenen 1.000 duka vergi karşılığında dinlerini icra etmekte serbesttiler. Bunun dışında Divân-ı Hümâyûn'un tüm diğer gayrimüslim tebaası gibi adam başı bir Venedik altını cizye ödüyorlardı. Fazla talepleri olmayan ama bu yüzden de Yahudiler-

---

624 Bu adaları eski beylerinin tekrar ele geçirme teşebbüslerini Ağustos 1579 tarihli bir Fransız raporu haber vermektedir. Burada şöyle denmektedir: "Denilir ki Miquez'den önce adı geçen adaların senyörlerine yeniden adalarına sahip olma umudu verdi, bunlar Venedik'e yaklaştılar, bu adaların halkından birçokları Büyük Divân'da itirazlarda bulundular ve bu Yahudinin ölümünü istediler". *Négociations,* II, 809.

625 G. Curtius, "*Naxos*", Berlin 1846, s. 46'da adada Coronelloların kâğıtları arasında bulunan bu tuhaf belgeyi aktarmaktadır. Nassi, burada kendini resmî olarak "Josef Nassi, Tanrı'nın Lütfuyla Adalar Denizi Komutanı Andros'un Efendisi" vb. diye adlandırmaktadır ve oldukça görkemli bir biçimde şöyle imzalamaktadır: "İstanbul Pera yakınındaki Belvedere Dükalık Sarayı, tarih 15 Temmuz 1577". Curtius'un s. 44'te iddia ettiği gibi, Nassi adının muhtemelen Nakşa Adası ile ilgisinden dolayı ortaya çıktığı, Nakşa Düklüğü'nü almadan önce de örneğin Bay De Petremol'un 1565 yılı başlarına ait bir raporunda "Joseph Nazi, nâm-ı diğer Jean Miques" diye adlandırıldığı gerçeği ile çürütülmektedir. *Négociations,* III, 779. Aynı rapor Nassi'nin İstanbul'a kitap basma sanatını getirme teşebbüsünde bulunduğuna dair ilginç bir bilgi vermektedir. Ancak beklediği ilgiyi görmediği için tekrar vazgeçmiştir. Matbaadan çıkan tek kitap, İbranice'de Musa'nın beş kitabı ve birkaç peygamberin yazısı oldu.

den ve Rumlardan çok daha az nüfûza sahip olan sâkin ve çalışkan insanlar olarak kabul ediliyorlardı[626].

Galata ve İstanbul'daki Katolik Hristiyanların ödedikleri cizye yine adam başı bir Venedik altını idi; oysa kendilerine tamamen vergi muafiyeti sağlayan herhangi bir elçinin himayesine girerek, bu vergiden kaçmakya muvaffak oluyorlardı. İki katı cizyeyi, yani adam başı 2 Venedik altınını yalnızca çingeneler ödüyorlardı[627].

Payitahtta gayrimüslimlerin Osmanlı hâkimiyetinin baskısını daha az hissetmelerini sağlayan bazı şartlar mevcut olsa da bu baskı, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarında her türlü keyfîliğe açık eyaletlerindeki Hristiyan halk üzerinde daha fazla hissediliyordu. Ayrıca başta Yunanistan ve Arnavutluk olmak üzere, buralarda yakında kurtarılacaklarına dair düşünce ve bunu ilk fırsatta gerçekleştirme isteği hep canlı kaldı[628].

Oysa bu halk toplulukları başarı getirecek herhangi bir teşebbüste bulunamayacak kadar zayıftılar. Belirli bir planları, birlik ve bütünlükleri, kararlı liderleri ve başta silahlar olmak üzere yeterli imkânları yoktu.

Bu yüzden daha o dönemlerde en fazla yardımı Batı'dan bekliyorlardı. Hâlbuki ne zaman içlerinde ciddi kıpırdanmalar başlasa, beklentilerinde hep acı bir biçimde hayal kırıklığına uğruyorlardı. 1532'de Doria'nın emri altındaki İspanyol donanması Koron'u zaptettiğinde yarımadanın Rum halkının büyük birçoğunluğu Türkleri öldürmek için ayaklanmamış mıydı[629]? Ayrıca son Venedik savaşı sırasında, bilhassa İnebahtı Muharebesi'nden sonra Arnavutluk'un, Yunanistan'ın ve Manya dağlarına kadar Mora'nın tamamı, Batılı devletlerden beklenen ve acilen talep ettikleri destekten mahrum bırakılmamış olsalardı ellerine silahları alıp Osmanlı hâkimiyetini kırmaya hazır değil miydiler?

---

626 Gerlach, s. 57, 79, 201-204, 217; burada Ermeni Ortodoks ayinleri de detaylı olarak tarif edilmektedir. Gerlach'a göre Ermeniler "dürüst, saf ve Rumlar gibi kibirli olmayan insanlardır".

627 *Relatione di Constantinopoli*, fol. 502.

628 Marino Cavalli, *Relazione,* s. 277 Divân-ı Hümâyûn'un Hristiyan tebaa hakkında 1560 yılında şöyle demektedir: "içeride ya da dışarıda, bir fırsat bulup kendilerini bu kölelikten kurtarmaktan başka bir şey istemiyorlar; bu ellerine geçtiğinde, çok gururlu insanlar olmalarına rağmen, her gün maruz kaldıkları hakaretleri hatırlamaktan geri kalmayacaklardır".

629 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

Arnavutların büyük birçoğunluğu savaş başlar başlamaz gönüllü olarak Venedik hâkimiyetine girmek istedi; yalnızca birlikler ile silah istediler ve sadâkatleriyle bağlılıkları karşılığında rehine olarak kendi oğullarını bile teklif ettiler. Oysa Venedik o dönemlerde onlara hiçbir şey vermek istemediği gibi, bunu yapabilecek durumda da değildi. Buna rağmen Bar (Boyana) Nehri boyunca 100 kadar yer ve köy Osmanlı'dan ayrıldıklarını beyan ettiler ve Antivari, Ülgün (Dulcigno) ve Budva (Budua) valilerine tâbi oldular. Lâkin, bu valiler tarafından da yeterince desteklenmedikleri için, tüm bu hadiseler İşkodra ve Leş üzerine yapılan anlamsız bir saldırı ve Zara (Zarda) dolaylarındaki Türklerle Arnavutların mağlup oldukları bazı çatışmalardan başka hiçbir işe yaramadılar[630].

Mora'daki Rumların ve Manyalıların aynı dönemde ayaklanmaları da hiçbir sonuç getirmedi. İtalya'dan beklenen yardıma boşuna umut bağladılar ve İnebahtı zaferinden sonra bile onlara cesaret ve güç kazandıracak hiçbir şey olmadığından, savaşamadan tekrar dağlara çekilmek ve şimdilik tüm umutlarından yoksun kalmış bir hâlde, yeniden nefret ettikleri Osmanlı boyunduruğu altına girmek zorunda kaldılar[631].

Gelecek bize bu tarihten itibaren, en ağır baskılar altında bile bu halklarda istiklâl bilincinin ve dayanılmaz bir akıbetin gücüne boyun eğmek gibi bir kaderden başka bir şey için var olduklarına dair bilincin asla tam olarak tükenmediğini öğretecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarındaki Hristiyan halkın yalnızca maddî değil, daha ziyade manevî yeniden doğuşuna sebep olan bu bilincin gelişim süreci, hiç şüphesiz bu halkın tarihinin en ilginç ve en önemli anlarından biridir. Bu yüzden ileride bu hususla yakından veya uzaktan bağlantılı olan olgulara bizzat değineceğiz.

Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun burada ana hatlarıyla ve en önemli ilişkileri açısından vermeye çalıştığımız iç yaşamının genel gelişimine baktığımızda, Avrupa topraklarındaki en şanlı ilerleyişine dair en görkemli çağının,

630 Paruta, Hist. della guerra di Cipro, L. III, 120.

631 Maffeo Venier, s. 304: "Artık biliyoruz, geçmişteki savaşta Mora'nın Yunanları ayaklandılar ve başpiskoposlarını silah istemek üzere İtalya'ya gönderdiler", vb. Ayrıca Paruta, *aynı eser*, s. 343: "İttifakın donanması hareket ettikten sonra, Mora ve Manya Brazzo'su halkları Hristiyanlar lehine ayaklandılar; kırsalda güçleri olmadığından ve kalacakları sağlam alanlar da bulunmadığından Türklerin şiddetinden kaçmak için dağlara çekiliyorlardı; teslim olmak zorunda kaldılar ve boyunlarını, en ağır bir köleliğin boyunduruğuna uzattılar, bir daha asla çıkaramayacaklarının umutsuzluğuyla".

iç yaşamını verimli bir biçimde şekillendirmek ve böylece sürekliliğini temin etmek için kullanıldığını söyleyemeyiz. Biçimleri açısından katı ve kesin olan Osmanlı devlet yapısı, kendisine zamanın ilerleyen ihtiyaçlarına uygun bir gelecek sağlayabilecek canlandırıcı ruhtan ve daha büyük gelişme kabiliyetinden yoksun kalmıştır.

Devlet teşkilatı, idare, ordu, yargı teşkilatı ve eğitim öğretim, malî durumlar, kısacası büyük bir imparatorluğun gücünü ve erkini dayandırdığı tüm siyasî kurumlar, her yerde olduğundan da fazla, baştan beri bilhassa Batı'da bile inanılabildiğinden ve umut edilebildiğinden çok daha hızlı, uğursuz bir gelişim gösteren ölümün tohumunu kendi içinde taşıyorlardı. Batı'da aksine Osmanlı devlet yaşamının bazı yönlerine hayranlıklarını açıkça itiraf eden birçok, hem de üstün kabiliyette insan vardı. Yine de birçok husus, yabancı şeylerin yanlış idrak edilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Örneğin o dönemlerde Osmanlı'nın durumu hakkında söz sahibi olduklarını düşünen birçok öngörülü yazar arasında –burada Busbecq'i ve Folieta'yı hatırlatmak isteriz[632]– çok sevilen bir konu, bazı imtiyazlı sınıfların, yani soylu sınıfının tamamen eksik oluşunu, Osmanlı devlet yaşamının en önemli üstünlüklerinden biri olarak övmekti. Gerçekten de doğuştan ve sabit arazi malikliğinden gelen ve Osmanlı İmparatorluğu'na belki içte daha fazla sağlamlık sağlayabilecek bir unsur olan aristokrasi, buraya tamamen yabancı idi. Buna karşın, çok daha kesin bir şekilde biçimlenmiş olarak, soylular yönetiminin en kötüsü olan kılıç ve para aristokrasisi vardı ki, bilhassa sonuncusun devletin diğer meseleleri üzerinde olumsuz bir etki bırakması kaçınılmazdı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda para gücü çoğunlukla dürüst bir biçimde elde edilmiyordu; aksine tebaanın malına yasadışı müdahalelere dayanıyordu ve sıkça böyle müdahaleler için kullanılıyordu.

Oysa kendisine tahsis edilen bir zeâmetten veya hâstan haklı veya haksız olarak 700 bin akçe gelir sağlayan bir beylerbeyi veya sancakbeyi, kendini timarında yalnızca 3 bin akçe ile yetinmek zorunda olan bir sipahiden daha iyi ve daha üstün hissetmemiş midir? Osmanlı timar sistemindeki soylular başlangıçta gerçekten de üstün hizmetlerde bulunmuş kimselerdi; oysa daha sonraları lütfu ve ihsanı para verebilecek durumda olan herkese açık hâle gelen padişahın, sırdaşlarının ve en güçlü kullarının kaprislerine ve keyiflerine bağlı bir

632 Busbecq, *Epist.* I, 99. – Folieta, *De causis magnitud. cet.*, s. 12.

soylu sınıfı hâline geldiler. Üstelik Osmanlı hiyerarşisinde kadılardan oluşan bir soylu sistemi de mevcuttu. Zira en yüksek kadılık makamları baştan beri neredeyse tamamen ulemâ sınıfına mensup bazı büyük ailelere miras yoluyla geçiyordu[633]. Daha alt tabakalarda bile sınıflar arasındaki sınırlar yeterince belirgindi. Müteferrika ve yeniçeri arasındaki mesafe ne kadar büyüktü ve padişahın sarayındaki içoğlanlarının karşısında başlarını kaldırmaya bile cesaret edemeyen azebler veya acemioğlanları, yeniçerinin ne kadar altındaydılar!

Lâkin bu hususları burada daha fazla incelemeyeceğiz. Dünya tarihi açısından önemine dair ağırlığının öncelikle dayandığı Avrupa devletleri ile ilişkilerini, gelişiminin değişik aşamalarında takip etmeye devam etmek üzere, tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun haricî tarihine geri dönüyoruz.

633 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 882.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. MURAD'IN CÜLÛSU – KADERİNİN DÖNÜM NOKTASINDA AVRUPA DEVLETLERİNİN OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE İLİŞKİLERİ

1) Sultan III. Murad'ın Cülûsu, Karakteri ve Çevresi

Tıpkı II. Selim gibi III. Murad da atalarının tahtına huzursuzluk yaşamadan sahip oluşunu, o dönemlerde hâlâ kadir-i mutlak Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın aklına ve basiretine borçlu idi. Zira her cülûsta olduğu gibi bu defa da yeniçeri ocağına hâkim huzursuz ruhun, payitahtın düzenini ve imparatorluğun yeni yasal hükümranının güvenliğini olumsuz biçimde etkileyecek aşırı hareketlere sebep olabileceğinden korkuluyordu.

Sokollu Mehmed Paşa, bu felaketi padişahın ölümünü, halefi İstanbul'a gelene ve babasının tahtına gerçekten oturana kadar saklayarak engellemeyi başarmıştı. Herşey istediği gibi gelişti. Halefi henüz gelmeden II. Selim'in öldüğüne dair payitahta yayılan söylentiler yüzünden başkentte baş gösteren ve bilhassa böyle durumlarda en fazla tehdit altında olan zengin Hristiyanların ve Yahudilerin en değerli mallarını saklamalarına sebep olan için için kaynamaları başarı ile bastırabildi.

Babasının 12 Aralık 1574'teki ölüm haberini aldığında, Osmanlı İmparatorluğu hükümdarları arasında bu isimde üçüncüsü ve II. Selim'in en büyük oğlu olan Murad, huzur içinde Manisa sancağını yönetiyordu. On gün sonra,

21 Aralık'ı 22 Aralık'a bağlayan gece (Hicrî 7 Ramazan 982), etrafında yalnızca birkaç sırdaşı ile birlikte, ancak hızlı deniz yolculuğunun alışılmadık zorluklarından yorulmuş bir hâlde, sessizce sarayın bahçelerinin yakınında karaya çıktı. Sokollu Mehmed Paşa, ilk kişi olarak biat etmek ve imparatorluğun efendisi ve hükümdarı olarak kabul etmek üzere onu karşılamaya geldi.

Saraya girişi neşeli değildi. Aynı gece korkunç bir cürümle sonuçlandı. Babasının hareminde hâlâ beş kardeşi; en büyüğü ancak sekiz yaşında olan çocuklar yaşıyordu. II. Selim'in, bu gencecik oğlanların elim akıbeti karşısında, ölüm döşeğinde yanlarına defnedilmeleri emrini verdiği söyleniyordu. Oğlanlar, bu akıbete çok erken uğradılar. Zira Murad sarayın eşiğinden geçer geçmez beş çocuğu huzuruna getirtti ve bu çocuklardan yaşlarından dolayı hükümdarlığının güvenliği için korkulacak bir şey olmadığından, bu aceleye getirilen katli vacip görmeyen şeyhülislâmın itirazlarına rağmen, kardeşlerini istemeyerek de olsa derhal boğdurdu. Sekiz gün sonra Ayasofya'nın bahçesinde törenlerle babalarının mezarının ayakucuna defnedildiler. Oğlanlardan birinin annesi, çaresizlik içinde hayatına kıydı[1].

Kardeş katli tamamlandıktan sonra, 22 Aralık sabahı taht değişikliği payitahtın tüm meydanlarında resmen ilân edildi. Gerek İstanbul'un gerekse Galata'nın her yerine dağıtılan güçlü muhafızlar, talana ve isyana meyilli yeniçerileri dizginliyordu. Her yer sessizdi. Padişah, olması gerektiği gibi yas kıyafetleri içinde, Divân-ı Hümâyûn'da devlet erkânının, yani veziriazamın, diğer beş vezirin, kapudan paşanın, kadıaskerlerinin, şeyhülislâmın, yeniçeri ağasının

1 Sultan III. Murad'ın cülûsu ve hemen akabinde gerçekleştirilen kardeş katlini Osmanlı kaynaklarına uygun olarak anlatan: Gerlach, *Tagebuch,* s. 70-72. O dönemlerde İstanbul'daydı ve sarayda olup biten herşeyden haberdardı. Bilhassa kardeş katlinin şeyhülislâmın fetvasına tamamen aykırı olarak, III. Murad'ın kesin emri üzerine gerçekleştirildiğini öğreniyoruz. Gerlach, şöyle demektedir: "İmparatorluğunda isyan çıkartabilecek hiç kimseyi esirgemiyordu". Buna karşın daha sonraki elyazması bir kaynak olan *Relatione di Constantinopoli e Gran Turco* (1590), Inform. Polit. Cilt XI, fol. 531 v.'de bu hususta söylenen herşey gerçeğe aykırıdır. Burada 5 değil, 9 kardeş oldukları ve kardeş katlinin şeyhülislâmın ve ulemânın iradesine aykırı olarak değil, aksine III. Murad 18 saat boyunca kardeşlerini kurtarmaya çalıştıktan sonra, onların ısrarı üzerine gerçekleştirildiği söylenmektedir. Sonunda yalnızca "onların canlı kalmasını sağlayacak ve Osmanlı Devleti'nin yasasını delecek bir yol bulamayarak" geri adım atmıştı. Bu yüzden örneğin Ranke'nin III. Murad'ın karakterini değerlendirirken buradan çıkarttığı sonuçlar (*Fürsten und Völker,* I, 41) pek doğru değildir.

ve diğer kapıkulu askerlerinin ağalarının, defterdarların, Osmanlı tarihi kaynakçası için derlediği devlet belgeleri ile büyük hizmetlerde bulunan Nişancı Feridun Bey'in ve nihayet sarayın üst makamlardaki memurlarının ve muhafızlarının biatlarını kabul etti. Aynı gün babasının naaşını törenle defnettirdi ve bunu 40 gün boyunca dualar ve fakirlere dağıtılan sadakalar izledi.

Cülûs ettikten üç gün sonra yeniçerilerin ve diğer birliklerin sâkinliği âdet hâline gelen bahşişle ödüllendirildi. Cülûs bahşişi muazzamdı ve hazinenin imkânlarını hemen önemli derecede etkiledi. Zira yekûnu 1.100.000 duka idi ve bunun 700 bini, adam başı 50 duka olmak üzere, o dönemlerde sayıları 14 bini bulan yeniçerilerin payı idi. Sipahiler ise 14 gün sonra ulûfelerine olağanüstü bir zam yapılmasını talep ettiler. Veziriazam, onlarla konuşarak ve ödenmemiş ulûfelerini ödeyip, zimmete para geçirmekle suçlanan ağalarını ciddi bir soruşturmaya tâbi tutarak, taleplerinin kısmen yerine getirilmesini sağlayarak yatıştırdı.

Osmanlı devlet geleneğine oldukça rahatsız edici olduğu kadar kaçınılmaz bir sıkıntı içine sokan bu olağanüstü harcamalara şimdi bir de devlet erkânına ve üst düzey memurlara dağıtılan onur hediyeleri ekleniyordu. Bunlar değerli kürklerden, zengin süslemeli silahlardan ve kısmen nakit paradan oluşuyordu. Mesela veziriazama örneğin çok değerli üç kürkten ve değerli taşlarla bezenmiş bir kılıçtan başka 6 bin duka; diğer vezirlere ikişer hilat ve 4 bin duka; defterdarlara yalnızca 500 duka, vs. verildi; ne para ne de onur hediyeleri alanların ise gönülleri sarayda ve orduda yüksek gelirli mevkiilere terfi ettirilerek alındı.

Padişahın tahtını güvence altına almak için kullanılan ve III. Murad'ın da tahta rahatlıkla sahip olmayı borçlu olduğu vasıtalar işte bunlardı. Üstelik karakteri de oldukça işine yaramıştı. III. Murad kaderlerini elinde tutmak ve yönetmek üzere tahta geçtiğinde, halk ona karşı değildi. Aksine bu hükümdarın gelişine, ne yazık ki çok geçmeden hayal kırıklığı yaratan, büyük umutlar bağlanıyordu. Yalnızca imparatorluğun iyiliği için çalışmakla kalmayıp aynı zamanda Hristiyan âleminin de korkusu hâline geleceğini düşünüyorlardı[2].

III. Murad, Osmanlı tahtına çıktığında henüz olgun bir yaşta değildi. Daha 28 yaşını doldurmamıştı. Kısa boylu ve bodur olmasına rağmen, hoş bir dış

2 Tiepolo, s. 166'da III. Murad'dan 1576 yılında henüz beklenenler hakkında şöyle demektedir: "Şimdi Büyük Efendi'nin yaşamı düzgün ve zihni yerinde olduğundan ilme karşı gösterdiği ilginin anlaşılması onu herkesin katında sevimli kıldı, eğer o yönetim tarzı onu böyle sınırlandırılmış biçimde tutamazsa, sadece çevresi lehine kalmakla yetinmeyeceğini, ama tüm dünyaya dehşet saçacağını itiraf etmek gerekir".

görünüşe sahip olup zihin ve karakter açısından önemli özellikleri olan genç bir adam olarak kabul ediliyordu. Sözde sıkça kullandığı afyondan dolayı solgun ve sarımsı yüzüne güzel biçimli kartal burnu, büyük ve açık gözler ve kızıl bir sakal, zihin ve canlılık ifadesi kazandırıyordu; yüzündeki iki küçük ben ise görünüşüne daha ziyade zarafet katıyordu[3].

Melankoliye ve hayal kurmaya yatkın olup, din bilimi, şiir ve derin düşünceli bir yaşamda tatmin arayan ve bulan yumuşak bir mizaca sahip olmasına rağmen, savaşta şan kazanma ve silahlı faaliyetlerde bulunma hevesine de sahip erkeksi yönünün de var olduğuna inanılıyordu. Hatta bu açıdan dedesi Kanuni Sultan Süleyman'a benzediği düşünüldüğü gibi, genel olarak mizacında babasının zaaflarından ve kötü alışkanlıklarından ziyade bu büyük atasının özelliklerini taşıdığı öngörülüyordu[4]. Zira anlayışlı, yeme içme konusunda ölçülü, merhametli ve adil bir kişi olarak kabul ediliyordu; baştan beri daha zayıf yönleri gözardı edilemese bile, gelecekte de mizacının daha soylu unsurlarının üstün geleceğinden herkes emindi. Kimi zaman oldukça kaprisli olabiliyordu; yalnız olduğu zamanlardan beri kolay öfke krizlerine teslim olabiliyor, hatta zorbalıklarda bulunabiliyordu ve çok erken zamanlarda cimriliğe, paraya ve kadınlara tehlikeli bir meyil gösteriyordu[5].

3 III. Murad'ın cülûsu sırasında en detaylı karakter tarifini Avusturya Elçisi Ungnad, 8 Ocak 1575'te yazdığı bir mektupta veriyor, ancak sonunda III. Murad'ın "savaşçıdan ziyade bir öğrencinin tavırlarına ve görüntüsüne sahip" olduğu sonucuna varıyor. Hammer, *aynı eser*, III, 11 ve Daniele Barbarigo, *Relatione*, s. 25, Murad hakkında 1564 yılında şöyle demektedir: "kendisine büyük zarafet veren, yüzünün üstündeki iki beni ile yakışıklı olduğu söylenir".

4 Barbarigo, 18 yaşındaki hâli hakkında şöyle demektedir: "Serbestlik yanlısı, zeki ve çok iyi alışkanlıklara sahip". 10 yıl sonra, cülûs etmeden kısa bir süre önce ise Marcantonio Barbarigo, s. 318'de, babasına tamamen aykırı olarak şöyle demektedir: "Anlaşıldığı kadarıyla, kendini bütünüyle yasa çalışmalarına vakfetmiş olarak mütevazi davranışlı, güçlü ve aynı zamanda silah kullanımıyla meşgul, bu genç yaşında, babasının ölçüsüzlüğünden ziyade, daha çok, herkesin çok mutedil saydığı yaşlı atasına benziyor gözüküyor". – Aynı dönemde Andrea Badoero, s. 362'de şöyle demektedir: "ilmi çalışmalardan ve silahlardan çok hoşlanır". – Garzoni, s. 403 aynı dönemde hakkında daha olumsuz değerlendirmede bulunmaktadır: "İşlek zekâlı, Hristiyanların düşmanı, babasının âdetlerinden yana".

5 Tiepolo, s. 165, hükümdarlığının ikinci yılında bu hususa dikkat çekmektedir: "sâkin ve sabırlı bir tabiata sahip olduğu belirtilir; bununla birlikte öfkelendiği zaman zalimleşir ve cimri olduğu söylenebilir"; ancak hemen ardından şu sözleri eklemektedir: "ama tümüyle yasalarına ve tarih çalışmalarına vermiştir kendini; adaletle yönetmeye çok eğilimlidir ve tarih açısından ün ve şana karşı heyecanlanır, atası Sultan Selim'le rekabet içinde olmak istediği anlaşılır".

Ne yazık ki tüm beklentilerin aksine, mizacının özellikle bu uğursuz yönleri ağır basacaktı. Hükümdarlığının ilk zamanlarında gerçekten de devlet işleri ile bizzat ilgileniyordu; bağımsız olmak istiyordu ve Gerlach'ın bir defasında belirttiği gibi, "ülkede olup bitenden ve nasıl yönetildiğinden haberdar olmak"[6] istiyordu; olup biten herşey hakkında bilgi alıyordu; hak ve adalete ciddi bir biçimde riayet ediyordu; baş gösteren musibetleri mümkün olduğunca yönetmeye çalışıyordu, hatta defalarca yapılan Osmanlı silahlarının İnebahtı'da yaşanan utanç verici mağlubiyetin intikamını alması gerektiğine dair uyarıları da ciddiye alıyordu[7]. Oysa ruhunun doğal tembelliği, kendisini uzunca bir süre daha iyi anlarında atalarının şanını ve hükümdarlığının görkemini daha soylu bir çabanın son hedefi olarak gördüğü hareketliliğin ve iyi niyetlerin zirvesinde kalmasını sağlayacak güçte değildi.

III. Murad kadar, tahta çıktıktan sonra mizacının iyi taraflarını bu derecede çabuk reddeden ve buna bu kadar ihanet eden belki de çok az hükümdar vardı. Tembelliğine artık hâkim olmayı başaramayınca, karakterinin kötü özellikleri kendisi ve imparatorluğu için ne kadar büyük bir uğursuzluk yaratacaktı. Korkak, şüpheci, değişken biri hâline geldi; birkaç yıl sonra daha iyi bir düşünce, daha ciddi bir faaliyet için elini kolunu kaldıramayacak hâle geldi; aksine gitgide haremin sıkıcılığında gönlünü ve hazinelerini harcadığı kadınlarla, soytarılarla, dalkavuklarla, dilsizlerle ve cücelerle basit zevküsefalara dalarken, diğer taraftan altına susamışlığının doyumsuzluğu neredeyse çılgınlık boyutuna erişti. Çağdaşları tarafından bu hususta en inanılmaz hadiseler kanıtlanmış gerçekler olarak anlatıldı ve bunlara inanıldı, ki bunlar o dönemlerde padişahın tuhaflığının algılanma ve değerlendirilme şekli için karakteristikti.

Nasıl ki babası II. Selim'in arkasından devletin tüm gelirlerinden kendi hazinesine giren bütün altın sikkeleri eritip hadım dilsizlerin herhangi bir hainliğini önlemek üzere bunları özel olarak hazırlanan yeraltı depolarına yuvarlanıp götürüldüğü büyük gülleler hâline getirmekten çok büyük zevk aldığı söylendiyse, III. Murad'ın da kendi yatak odasına sikkelerden oluşan tüm hazinelerini saklamaktan başka bir amacı olmayan dört köşeli derin bir çukur

6 Gerlach, *Tagebuch*, s. 307.

7 Soranzo, s. 198'de 1576 yılından, bilhassa hukuk alanında devletin içinde olup biten herşeyi güvenilir adamlardan öğrendiğini belirtmekte ve şunları eklemektedir: "Onlardan (güvendiği kişiler) biri sürekli olarak ona, deniz savaşında Hristiyanlar tarafından yenilmiş olmaya hiçbir şekilde katlanılamayacağını hatırlatır ve onu her zaman o hakaretin intikamını almaya teşvik eder".

kazdırdığı, hatta daha güvenli olması için her akşam döşeğini hazinelerinin bulunduğu yerin üzerine kurdurduğu söyleniyordu. Bilhassa Kıbrıs savaşından beri ve İnebahtı Muharebesi'nden sonra Yedikule'de tükenmeye yüz tutan mîrî hazinenin büyük bir bölümünün saraya getirilerek burada özel olarak hazırlanan odalarda muhafaza edilmesi, muhtemelen bu gibi masalların ortaya çıkmasına yol açan en önemli sebeplerden biri idi[8].

Yine de bu para hırsının III. Murad'da yıllar geçtikçe aşılmaz bir tutku, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık hâline geldiği gerçeği vardı. İmparatorluğun her yerinde para olarak toplayabildiği herşeyi hazinesine gömmesi yetmiyormuş gibi atalarından kalan değerli eşyalardan oluşan zenginlikleri de bu amaçla sömürmeye başladı. En değerli silahların, süs eşyalarının, giysilerin altın ve gümüş süslemeleri, yalnızca Enderûn Hazinesi'ni görecek akçeler, altın paralar ve sultanîler basmak için söküldüler. Bu şekilde yararsız bir biçimde istiflenen yekûnlar muazzamdı; her yıl en az 2.500.000 duka tutarında oldukları ve Murad'ın hükümdarlığı sona erdiğinde 50 milyon dukaya eriştiği söyleniyordu[9].

Tabii ki hükümdarının bu zayıflığının devletin tüm işleri, özellikle de çevresi üzerinde olumsuz bir etki bırakmaması mümkün değildi. Zira teveccüh kazanmanın veya bunu muhafaza etmenin en güvenli yolu bu idi. Yalnızca teslimiyetini para şeklinde uygun hediyelerle gösterebilecek durumda olanlar makamlarında kalabiliyorlardı. Vezirlerin 100 ilâ 200 bin Venedik altını arasındaki bu hediyeleri bu yüzden hiç de ender görülen bir şey değildi. Genelde çok büyük itibar gören Kaptanıderya Cığalazâde Sinan Paşa'nın 1594'te bir defasında kendisine oldukça iyi gelir getiren makamında kalabilmek için

8 Bu hadiseler bildiğim kadarıyla yalnızca yazarları bilinmeyen, ancak güvenilirliği açısından birçok değerli açıklamalar içermelerine rağmen, en iyi kaynaklar arasında sayılmayan iki elyazmasında geçmektedir: *Relatione di Constantinopoli ve gran Turco* (1590), Inform. Polit. Cilt XI, 490 ve 511; ve *Relatione di 1594, aynı eser*, I, fol. s. 512 ve devamı. Hatta birincisinde III. Murad'ın hazinesini yalnızca yılda dört defa açtığı ve her seferinde 3 milyon duka eklediği iddia edilmektedir ki, bu yılda 12 milyon duka eder. Aynı dönemde çok daha güvenilir bir kaynak olan ve Sultan Murad'ın daha sonraki yıllardaki karakteristiğini çıkartan Lorenzo Bernardo, tüm bunlardan habersizdir; yalnızca genel olarak şöyle demektedir: "herşeyden çok aç gözlülüktür ona egemen olan, çünkü altın yığmaya doymuyor ve onları saklamakta çok inatçı; şimdi tüm mutluluğu onda bulmuş gözüküyor", s. 351.

9 *Relat. di 1594*, fol. 513.

sırf bu yüzden, padişaha vereceği parayı toplamak üzere, adalara bir akın düzenlemek zorunda kaldığı söyleniyordu[10].

Paranın bu gücünden çok daha tehlikeli olan, zamanla tahtın etrafında musahiblerin ve kadınların, yönetim gücü hükümdarın gittikçe zayıflaması ile geniş çevrelerden ayrılarak, sarayın ve haremin çevresi ile ne denli sınırlanıyorsa o denli artan nüfûzu oldu. Kurnaz, basiretli, yorulmak bilmeyen ve devlet işlerinde saçlarını ağrıtan Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın kendini bu yeni yükselen güce karşı muhafaza etmesi ne kadar zorlaştı! Trajik sonu (1579) bu açıdan da farklı ama hayır getirmeyen bir düzenin başlangıcı idi. Sallanmakta olan tahtın ana dayanağı olan veziriazamlık makamı, veziriazamların sürekli değişmesi ile çok geçmeden tüm gücünü ve itibarını kaybetti. Tüm diğer yüksek devlet makamları gibi padişahın, musahiblerinin ve kadınlarının kaprislerinin oyuncağı hâline geldi.

Daha II. Selim zamanlarında temeli atılan israfa, para hırsına ve kadınların, sırdaşların ve hadımların iktidarına dayalı bu yeni yönetim sistemi, III. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında uğursuz bir gelişme gösterdi ve o tarihten itibaren tıpkı yok edilemeyen bir kanser gibi imparatorluğun en iyi güçlerini, imparatorluğun özünü sürekli olarak kemirdi. Bu arada padişahın iyi yönleri kendisine en azından ilk zamanlarda olağandışı ya da tabiri caizse biraz daha soylu bir karakter kazandırdı. Özel teveccühüne nail olanlar ve devlet işlerinin gidişatı üzerinde önemli bir nüfûza sahip olanların arasında dönemin zekâ, bilgi ve eğitim açısından en mükemmel iki insanı vardı: Şair Şemsi [Ahmed] Paşa ve tarihçi Hoca Sadeddin.

Soyağacını bir zamanlar Karadeniz kıyılarında hüküm süren Selçuklu soyuna kadar dayandırmakla övünen Şemsi Paşa (ölümü: 6 Mart 158●), daha Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında olumlu karakteri ve bundan da ziyade II. Selim zamanında maharetli bir avcı olarak özel bir itibar ve belirli bir nüfûza sahip olmuştu. Bu yüzden III. Murad'ın gönlünde de önde gelen yerlerden birini kapmak onun için zor olmadı. Zira padişahın ruhunun zayıf yönlerini kendi lehine sömürmeyi çok iyi biliyordu. Padişahın hizmetinde belirli bir makam edinmese de sırdaşı olarak devlet işleri üzerinde en büyük nüfûza sahip oldu. III. Murad, onunla görüşmekten hoşlanıyordu; her daim yanına gelmesine izin verdi; herşey hakkında görüşünü alıyordu ve teveccühünün özel

10 *Relat. di 1594*, fol. 510.

bir işareti olarak, Şemsi Paşa'yı tahta sunulan tüm arzların teslimi ile görevlendirmişti. Gücü karşısında vezirlerin bile titrediği Şemsi Paşa, yeteneklerinin kıvraklığına karakterinin dürüstlüğü de eklenmiş olsaydı kim bilir neler yapabilirdi. Oysa tam aksine bayağı ve satılık bir adamdı ve parayı verebilecek herkese hizmet ederdi. Artık tahta kadar uzanan rüşvet sistemi, Şemsi Paşa tarafından gerek kendi menfaatine gerekse efendisinin menfaatine olmak üzere, en hayâsız bir biçimde yürütülüyordu[11].

Osmanlı ilminin itibarı açısından ünlü tarihçi Hoca Sadedin, gelecek nesillerin gözünde bu bakımdan çok daha temiz biri idi. Olağan bir müderris mertebesine henüz erişmişti ki sağlam ve geniş kapsamlı ilim ve irfan sahibi olduğuna dair kazandığı itibar, cülûsundan bir yıl önce kendisini hoca olarak Murad'ın yakın çevresine dahil etti. Murad'la birlikte Manisa'daki küçük saraydan İstanbul'a geldi ve burada Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın rakibi olarak da çok geçmeden tüm devlet işlerine, bilhassa Divân-ı Hümâyûn'un dış siyasetine önemli ölçüde el attı. Nihayet şeyhülislâmlık makamına getirildi ve III. Mehmed zamanında 1599'da, en güzel meyvesi olan ve adını ebediyen ve en şanlı biçimde ölümsüz kılan, en eski zamanlardan Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar geçen dönemi kapsayan Osmanlı tarihini [*Tâcü't-Tevârih*] yazmış olarak, hareketli yaşamını noktaladı.

III. Murad'ın yine aynı ölçüde nüfûzlu iki musahibi ise çok daha alt tabakalara aittiler: Defterdar [Kara] Üveys Efendi ve Macar asıllı Kapıağası Gazanfer Ağa. Kaba bir Türkmen olan birincisi, daha Murad'ın Manisa'da sancakbeyliği zamanında hazine defterdarlığını yürütüyordu ve bu esnada kendini vazgeçilmez kılmak için yeterince fırsat sahibi olmuştu ki, Murad onu yanında İstanbul'a götürmüş ve çok geçmeden burada, veziriazamın tüm itirazlarına rağmen, yalnızca imparatorluğun başdefterdarlığına terfi ettirmekle kalmayıp, başta kadıların ve sancakbeylerinin tayini olmak üzere, diğer idarî alanlara da geniş bir kapsamda müdahale etmesine izin vermişti. Üveys Efendi bu arada malî açıdan bazı aşırılıklarda bulunsa da nüfûzunu asla gereğinden fazla suistimal etmemişti ve –o dönemlerde Osmanlılar ara-

11 Gerlach, *Tagebuch*, s. 311, Şemsi Paşa'yı "yaşlı, anlayışlı bir adam ve Türkçe ile Farsça'da iyi bir şair" olarak tanımlamaktadır ve şunları eklemektedir: "Sultanın çok yakınlarından biridir ve onunla samimi bir biçimde konuşmaktadır ki, diğer paşalardan hiçbiri bunu yapamaz: Söylediği herşey geçerlidir ve tüm diğer beyler ve paşalar ona saygı gösterir ve ondan korkarlar".

sında çok nadir görünen bir fazilet– rüşvetlere saray şairi Şemsi Paşa kadar meyilli değildi.

Bilhassa sonraki yıllarda kapıağasının III. Murad'ın değişken mizacı ve buna bağlı devlet yönetimi üzerindeki nüfûzu bunlardan da önemli idi. Zeki, ferasetli ve sinsi bir kişi olarak, bilhassa padişahın basit zevklerini kullanarak gönlünü kazanmasını çok iyi biliyordu. Ak hadımların ağaları olarak, efendisinin gizli zevklerini her defasında yeniden cazip kılmak için ne masraftan, ne de çabadan kaçınırdı. Örneğin o dönemlerde Venedik'te büyük emeklerle işlenen değerli kumaşlar, üretilen güzel eşyalar, güzel kokulu yağlar ve merhemler, padişahın körelmiş duygularına yeniden can katmak için buraya getiriliyordu. Kapıağasının çoğu zaman imkânsızın mümkün kılınmasını isteyen yaratıcı ruhu, böyle hususlarda tükenmek bilmeyen Venediklileri bile çıldırtırken, sarayın en güzel yerlerinden birine, her iki denizin ayaklar altına serildiği noktaya, şarka özgü ihtişamla, havanın açık olduğu bir sabahta buna çok şaşıran padişaha hediye ettiği bir teras için 300 bin Venedik altını harcamaktan çekinmiyordu. Karşılığında ise Bernardo'nun dediği gibi, padişah onu her daim dinliyordu ki, bunu suistimal etmeyecek kadar akıllı idi, zira gerektiğinde susma ve padişahtan kendisini rahatsız edecek herşeyi gizleme sanatında usta idi[12].

Tek başına başaramadığı şeyleri, III. Murad üzerinde baştan beri sınırsız bir hâkimiyete sahip kadınlar aracılığıyla yapmaya çalışıyordu. Murad'ın gençliğinde sefahata düşkün olmadığı gibi bilhassa bu açıdan da ölçülülüğü övülüyordu ve cülûs ettiğinde gönlünü kendisine üç şehzâde vererek tek ve yasal eşi olmaya terfi eden Slovenyalı bir cariye olan Safiye Sultan'dan başkasına vermediği anlatılıyordu[13].

---

12 Bernardo, s. 361: "O, istediği zaman Büyük Efendi kendisine kulak verebilirdi ama ürkekliği ya da ihtiyatı yüzünden görüşmelere karışmak istemez, özellikle de Hristiyanlarınkine", vb. Bu hususta en detaylı kaynak: *Relatione di 1594*, fol. 508. Onu "Efendi'nin zevk ve safa nâzırı" olarak tanımlamakta ve Bernardo ile uyum içerisinde doğuştan Macar değil, Venedikli olduğunu iddia etmektedir.

13 Tiepolo, s. 166, 1576 yılında şöyle demektedir: "Bir kadın dışında başka bir kadından zevk almaz, o da köle milletindendir. Ondan üç çocuğu olduğu anlaşılıyor, ilki sekiz ile dokuz yaş arasındadır". Kökenleri hakkındaki bilgiler çok güvensiz ve çelişkilidir. Gerlach, s. 77'ye göre Boğdan Voyvodası Petru'nun kızı idi; ancak, s. 177'de onu Bosna'dan gelen bir köle olarak tanımlayarak, kendi kendini çürütmektedir. Kesin olan bir şey varsa o da Hammer'in yayınladığı gibi (III, 8) sahte değil, III. Murad'ın annesi, yani

Soylu Baffolar soyundan akıllı ve çevik olduğu kadar gururlu ve hükmetme arzusu ile yanıp tutuşan bir Venedikli olan annesi Nurbanu Sultan, Safiye Sultan'ın oğlunun iradesini ve kalbini daha fazla zincire vurmasına tahammül edemiyordu. Devlet gücünden kendisi de payını almak istiyordu ve Murad'ın en büyük tutkusu olan para hırsını kendi amaçları için kullanmayı çok iyi bildiğinden, bunu o denli kolay elde ediyordu. Sırf o tarihe kadar vezirlerin eline geçen büyük miktarlarda hediyeleri ve rüşvetleri bundan böyle Enderûn Hazinesi'ne aktarabilmek için, devletin en fazla gelir getiren makamları üzerindeki tasarrufun bilhassa kendisine bırakılmasını sağladı[14].

Bu araçlar da hâkimiyetini devamlı olarak sağlamlaştırmaya yetmeyince Murad'ın ruhunu, anlaşıldığı kadarıyla sadece uyumakta olan şehvetini tatmin edecek cezbedici tatlar sunarak sarmaya çalıştı. Murad, direnemeyecek kadar zayıftı. Çok geçmeden ruhunun kölesi olduğu gibi, şehvetinin de esiri oldu. Sonunda sarayın çok sayıda seçkin cariyeleri –Venedikliler 35 cariyeden bahsederler– arzularını tatmin etmeye yetmiyordu ve haremin başkâhyası, basiretli ve disiplinli Kâhya Canfeda Kadın, valide sultanın ölümünden sonra onun padişah, saray ve devlet işlerinin yönetimi üzerindeki nüfûzunun tabii varisi hâline geldi[15].

Osmanlı İmparatorluğu'nun iyiliği ve hayrı o dönemlerde işte bu ellere teslimdi. Devlet yönetimi tabii ki bu şartlar altında gitgide bir kaprisler, ent-

---

II. Selim'in hasekisinin [Nurbanu] Baffo hanedanından Korfulu bir Venedikli olduğudur. Gerlach, s. 71 dışında bu gibi hususlarda iyi haberdar olan Badoero, s. 362 ve Garzoni, s. 403'te bu hususta olumlu bilgiler verilmektedir.

14 Valide sultanın tüm devlet işleri üzerindeki neredeyse mutlak nüfûzunu, bilhassa Fransız elçi de Germigny, Katerina de Medici'ye gönderdiği 8 Aralık 1579 tarihli mektubunda vurgulamaktadır. Hakkında şöyle demektedir: "Sarayda önemli işlerin çekip çevrilmesinde böylesine otorite ve saygınlığın, bu hükümdarın tek kadını, imparatoriçenin ikinci plana düşürdüğünü ve böyle olduğuna inanbilmek güç .... Bu imparatorlukta kadınlar, hatta ana kraliçe önemli bir yer tutuyor, ana kraliçe paşalar ve önemli görevliler üzerinde her türlü tasarrufta bulunma yetkisini elde etmiş, onun teveccühünü kazanan paşalar hazineden hiçbir akçe almaksızın zenginleşiyorlardı. Hazinesini zenginleştirmek isteyen hükümdar annesine karşı bu dostluk ve saygıda bir kötülük görmemektedir". *Négociations*, II, 840.

15 Bernardo, s. 352, sultanın 35 cariye, o sırada hâlâ 7'si erkek ve 30'u kız çocuğu olmak üzere, toplam 50 çocuğu olduğunu iddia etmektedir. – *Relat. di 1594*, f. 504, sultanın yalnızca 23 cariyesinden bahsetmekte olup, bilhassa Venediklilerin güzel hediyelerle kullanmayı çok iyi bildikleri kahya kadına ağırlık vermektedir.

rikalar, tesadüfler ve adî tutkular ağına dönüştü. Murad, bir süre sonra artık hiçbir şeyle ilgilenmiyordu. Yalnızca en büyük oğlu Şehzâde Mehmed'in zamanı gelmeden tahtını ve canını alabileceğine dair duyduğu korku, körelmiş ruhunu biraz olsun heyecanlandırabiliyordu. Bu korku, kötü bir iblis gibi yaşamının son günlerine kadar Murad'ı takip etti[16].

Ayrıca zayıf doğası alışılmadık aşırılıklara uzun süre dayanabilecek güçte değildi. Zaten bu, son yıllarda dış görünüşünde de ortaya çıkıyordu. Tamamen atalete teslim olmuş hâlde, tiksindirici bir kırmızılıkla kaplı bedeni, her türlü hareketi neredeyse imkânsız hâle getiren çirkin bir biçimsizliğe varacak kadar şişmişti. Bu arada kulak ağrılarından ve her ay düzenli olarak üç dört kez geçirdiği sara nöbetlerinden muzdaripti[17].

Saraydan çok nadiren ayrılıyor, hatta neredeyse hiç çıkmıyordu. Bir zamanlar büyük bir zevkle çıktığı avdan da çoktan vazgeçmişti. Yine de bu zevkten tamamen mahrum kalmamak için zaman zaman sarayın bahçesine vahşi hayvanlar, hatta arslanlar ve ayılar getirtiyordu ve acemioğlanlarına odasının penceresinden rahatlıkla seyredebileceği bir av düzenletiyordu. Bunun dışında günün büyük bir kısmını uyuyarak ya da gösterileri ile sıkıntısını gideren cariyeleri, cüceleri ve hadımları ile geçiriyordu. En çok da bezgin bir şehvet düşkünü adamın körelmiş hayal gücünü doğadışı bir tadın zorlayıcı cazibesi ile tahrik etmek için uydurulabilecek pislikler, alçaklıklar ve arsızlıklar açısından

16 Sultan Murad'ın en büyük oğlu Mehmed karşısında duyduğu bu korkudan *Relat. di 1594,* fol. 486 en detaylı biçimde bahsetmektedir. Bu oğlu gerçekten de bir zamanlar babası gibi çok şey vadeden genç bir adam kabul ediliyordu: "iyi huylu, yiğit ve sâdık bir doğaya sahipti". Oysa babasının şüphelerinden ve takiplerinden uzaklaştırmak için, çok akıllı bir kadın olan annesi, iyi huyunu zorla bastırmasını ve kendini kadınların zevkine bırakmasını tavsiye etmişti; kaynağımız bu hususta şöyle demektedir: "çok ihtiyatlı bir kadın olan annesi tarafından böyle tavsiye edilmiş olarak, savaşçı tabiatını belli etmemek, böylece babasının lütfunu daha kolaylıkla elde etmek için kadınlara düşkün gözükür". Hâlbuki bu da işe yaramadı. Zira Sultan Murad, tüm sevgisini 14 yaşındaki küçük kardeşlerinden birine yöneltti. Bernardo, s. 352, Sultan Murad hakkında şöyle demektedir: "oğluna karşı kıskanç bir düşkünlükle yaşar, o da çok sevildiğinin ve istendiğinin farkındadır"; zira "güzel görünüşlü, zarif biri " idi

17 Bernardo, s. 350: "çok şişmanladı, kısa boylu olduğundan bu da onu biçimsizleştirdi; daha da kızıllaştı ve al bir renk aldı". Nikris hastalığına 1580 yılında maruz kaldığını ve aslında tüm devlet işlerinde kabiliyetsiz hâle geldiğini Germigny'nin bir mektubundan anlamaktayız: "ayda dört veya üç defa nöbetler onu vuruyordu". *Négociations*, III, 922.

türlerinde eşsiz oldukları söylenen Yahudi komedyenlerin arsız ve müstehcen gösterilerinden zevk alıyordu[18].

Yine de haremin hayâsız sırlarına burada daha fazla eğilmek istemiyoruz. Bizim için bundan daha önemlisi, böyle bir yönetimin lanetini taşıyan ve tüm siyasî kurumları ile muhafaza edici unsurları açısından temelinden sarsılmış bir hâlde kaçınılmaz çöküşe doğru hızlı adımlarla koşan bir imparatorluğun Hristiyan âlemine nasıl kafa tutabildiğine ve artık silahlarının gücü sayesinde olmasa bile siyasî nüfûzunun gücü sayesinde uzunca bir süre Avrupa'daki durumların biçimlendirilmesi ve gelişimi üzerinde önemli bir paya nasıl sahip olabildiğine dair sırrı çözmektir. Ancak dünyanın o dönemde genel siyasî durumunu ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile tarihinin bu önemli dönüm noktasında ilişkilerini gerektiren ve düzenleyen özel durumları incelediğimizde bu hususta yeterli olabilecek bilgiler alabiliriz. Dolayısıyla ileride Avrupa devletlerinin o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerinin en önemli anlarını biraz daha ortaya çıkartmaya ve daha kesin olarak karakterize etmeye çalışacağız.

2) Batı Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile O Dönemdeki İlişkileri: Genel Olarak Osmanlı İmparatorluğu Karşısındaki Konumları

Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerine dair görüşlerin ve düşüncelerin 16. yüzyıl içinde zamanla başka bir fikir âlemine girdiğini itiraf etmek zorundayız. Bunun neticesinde oluşan genel havanın, az veya çok bir şekilde bundan etkilenen siyasî düşüncelerin ve buna şekil veren hadiselerin üst mertebelerde kalıcı ve etkili bir tesir icra etmemesi mümkün değildi.

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumu tabii ki kitlelerde yaşayan duygulara göre düşmanca bir tutum olmak zorunda idi; Hristiyanlık ve İslâm arasındaki mücadele henüz bitmemişti; bu mücadelede yüzyıllardır açılan

18 O dönemden kalan tüm kaynaklar bu nahoş şeylerle doludur; örneğin Gerlach, s. 383, 402. "Onun eğlencesi kadınlar, cüceler ve kendileriyle işaretlerle konuşmaktan büyük zevk aldığı sağırlardı" diyor. Bernardo, s. 352 ve bir süre sarayın bahçelerinde yapılan avları anlatıyor. *Relat. di 1594*, fol. 505 daha fazla detaya girmekte ve şöyle devam etmektedir: "Bu eğlenceler dışında komedi dinlemekten çok hoşlanır; komedilerin mucitleri ve oyuncuları bazı Yahudilerdi, onlar da onun, neredeyse şehvetini körüklemek için, kurgulayabilecekleri tüm en uygunsuz ve müstehcen sahneleri canlandırırlar ve temsil ederler".

yaralar, gözardı edilemeyecek kadar derindi; henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası siyasî bir zorunluluk, dünya barışının vazgeçilmez bir şartı kabul edilmiyordu. Yine de terazinin kefesinin çoğunlukla Osmanlı lehine ağır bastığı itiraf edilmek zorunda kalınsa bile, Osmanlıların ve Hristiyanların avantajlarını ve eksikliklerini karşılaştırmak artık Hristiyanlığa ihanet sayılmayacak kadar ilerleme gösterilebilmişti.

Eskiden Hristiyanlığın bu düşmanları lehine yazı yazmaya ya da Avrupa topraklarında hükümdarlıklarının son izleri silininceye kadar onlara karşı çekilen kılıcın indirilmesi gerektiğinden şüphe duymaya kim cesaret edebilirdi? Şimdi ise Osmanlı gücünün zirveye ulaştığı bir dönemde, en aydın ve en basiretli adamlar, böyle bir düşmana karşı başarılı bir şekilde savaşmak için ne yapılması ve ne yapılmaması gerektiğini gösterebilmek amacıyla Osmanlı varlığının aydınlık taraflarını Hristiyan âlemine uyarıcı bir ayna olarak göstermekten çekinmiyorlardı.

Kayserin Kanuni Sultan Süleyman'ın sarayındaki elçisi Busbecq, hiç çekinmeden Osmanlıları överek birçok doğru ve gerçek şeyler anlattığı klasik mektuplarını yazıyordu. Onu "Türk İmparatorluğu'nun büyüklüğüne dair sebepler" hakkında cüretkâr olduğu kadar derinden etkileyen yazısı ile Uberto Folieta takip ediyordu; İnebahtı Muharebesi'nin kahramanlarından biri olan Marco-Antionio Colonna'ya ithaf edilen bu yazı, yayınlandığı anda öyle büyük bir yaygara kopardı ki, bilgin Henricus Stephanus kendini Kayser II. Rudolf ve Radasbona'da (Regensburg) toplanan Alman soylularına ithaf edilen bir karşı yazıda tam bir başarı ile olmasa da bu yazıyı çürütmek zorunda hissetti[19].

Üçüncü bir yazar ise aynı dönemde uzun bir makalede, tiranlıkla yönetilen devletlerin kalıcı olamayacağını savunan Aristo'nun görüşüne bile aykırı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmez olduğunu ve çökmeyeceğini kanıtlamak için klasik hitabet gücünün tamamını tüketiyordu. Yö-

---

19 Busbecq ve Folieta'nın yazılarını daha önce de defalarca belirttik. Folieta'nın karşı yazısı, Reussner, *Oratt. Turcc.*, Vol. IV, P. I, 24-80'de "*Ad augustiss. Caes. Rudolphum II cet. oratio Henr. Stephani Parisiensis adversus lucubrationem Uberti Folietae, qua magnitudo imperii Turcici et virtus ac felicitas Turcarum in bellis supra modum extollitur*" 'Çok Yüce vb. Kayser II. Rudolf'a, Parisli Henricus Stephanus'ın Uberto Folieta'nın çalışmasına karşı konuşması; bu çalışmayla o, Türk İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve Türklerin savaşlardaki yiğitliği ve başarısı abartıyla övülmüştür' başlığı altında verilmiştir.

netim gücünün hiç şüphesiz, hepsi de devşirme olarak büyük onurlara ve büyük zenginliklere nail olan, dolayısıyla asla dinlerine ve ailelerine geri dönmeyi düşünmeyen fakir Hristiyanlardan oluştukları için kullarının sadâkatine ve teslimiyetine o denli güvenebilen tek bir kişinin elinde olduğu bu imparatorluğa ne olabilirdi ki? Böyle bir imparatorluğun, bir sürü hükümdarın çok başlı ve bölünmüş yönetiminde asla birlik ve beraberlik, güç ve kararlılık içinde biraraya gelemeyen Hristiyan âleminden korkmasına ne gerek vardı? İnebahtı'da kazanılan parlak zafer bile bunun en çarpıcı delili idi. Bu gibi başarılar Hristiyanların cesaretinden değil Tanrı'nın lütfundan kaynaklanıyordu. Zaferden hemen sonra birleşik donanmanın liderlerini çaresizliğe ve hareketsizliğe iten husumet bunun en iyi delili değil miydi, vesaire?[20]

Osmanlı lehine ve aleyhine 16. yüzyılın son çeyreğinde daha birçok benzer yazıda devam ettirilen bu polemik, Osmanlılar ile ilgili mevcut tutumlar ve görüşler üzerinde önemli bir etki bıraksa da Avrupa'nın kaderini belirleyenleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak bir hareket için biraraya getirmeye yönelik düşünülmüşse bile bu amaca ulaşamadı. Özel menfaatler siyaseti Avrupa'nın Hristiyan devletlerine fazlasıyla hâkim olmuş ve devletlerin birbirleriyle ve bu ortak düşmanları ile ilişkilerini ve düzenleyen tüm alanlara öylesine derinden nüfûz etmişti ki, Osmanlıların gücünü birleşik güçlerle kırma düşüncesinin bir kez daha canlanması ve gerçek bir kararlılığa dönüşmesi mümkün değildi.

Bu açıdan ve bu amaçla yapılacak bir Avrupa teşebbüsünde gerçekten de daha derin bir menfaat bu teşebbüsün sebebi hâline gelmiş olsa bile buna hâkim olacak, bunu başarılı bir şekilde yürütecek ve hedefine götürecek güç neredeydi? Bu güç Hristiyanlığın başı olan papa, Venedik, İspanya kralı, kendi aralarında husumet içinde yaşayan hükümdarları ile Alman kayser, hatta belki de gittikçe artan gücüne bu açıdan en azından bazı çevrelerde belirli bir miktar umut bağlanan Moskova büyük dükü müydü? Hristiyan âleminde durumun ne olduğu Divân-ı Hümâyûn tarafından gayet iyi bilindiğinden, endişe duymaya gerek yoktu. Hristiyan devletlerinin birleşik güçlerinden hiçbir şekilde endişe

20 Türk'ün imparatorluğuna dair konuşma; bu imparatorluk her ne kadar tiranlık ve şiddet içerse de, Aristoteles'in düşüncesine karşın, kalıcı ve doğal nedenlerle de yenilemez". Bu yazı, yazarının adı verilmeksizin elyazması olarak yalnızca Inform. polit., T. IX, fol. 526 ve devamında vardır.

etmemesi gerektiğinin farkındaydı ve kendini her yönden onlara başarılı bir şekilde karşı koyacak kadar güçlü hissediyordu[21]. Bu açıdan Osmanlı'nın kaderinde bir dönüm noktası olan bu dönemde Divân-ı Hümâyûn'da Avrupa devletlerinin gücü ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin konumu hakkında hüküm süren düşünceleri biraz daha incelemek yerinde olacaktır. Onların görüşlerini bilhassa Venedik elçilerinin ve temsilcilerinin bu hususa da ayrıntılı olarak değinen raporlarından öğreniyoruz.

Hristiyanların başı olarak papanın gücünün Divân-ı Hümâyûn tarafından önemsendiği günler çoktan geride kalmıştı. 16. yüzyılın ortalarında siyasî itibarı Divân nezdinde sıfıra inmişti bile[22]. Garzoni, 1573'te papanın Türklerde artık hiçbir itibarının olmadığını söylüyordu ve Soranzo, III. Murad'ın hükümdarlığının hemen başında, İstanbul'da papanın manevî nüfûzundan sanki herhangi bir dünyevî güçmüş gibi hiçbir korku duyulmadığını itiraf etmek zorunda kalıyordu. Zira papa, Hristiyan devletlerini Osmanlılara karşı bir silah ittifakı kurmaya teşvik etmek için ancak boş sözler sarfeden zayıf bir hükümdar kabul ediliyordu. Oysa bu gibi ittifakların başkalarının sözleri ile değil yalnızca hükümdarların ve halkların hareketleri sırasında gözönünde bulundurdukları devlet menfaatlerinin gücü ile biraraya getirildiklerine inanıldığından, başarıları bu açıdan da ne kadar çaresiz olduğunu göstermişti[23]. Hatta aslında Divân-ı Hümâyûn'da papanın bu çaresizliği alaya alınıyordu. Sokollu Mehmed Paşa, istedikten sonra Roma'yı ele geçirmek için iki sancağın bile yeterli olacağını söylüyordu; hatta III. Murad'ın sırf eğlenceli bir zaman geçirmek için papanın kendisi aleyhindeki fermanlarını tercüme et-

---

21 Garzoni, s. 436, Divân-ı Hümâyûn'un Avrupa devletlerinden neden korkmaması gerektiğini anlattığı uzun bir tartışmadan sonra sözlerini şöyle bitirmektedir: "Öyle ki şu sonuca varmak gereklidir: ya Türk tüm Hristiyan hükümdarlarla eşit düzeyde, hatta onların üstünde değerlendirilmelidir, ya da, onların, hiçbir zaman Türk'ün aleyhine biraraya gelemeyecek şekilde ayrılmış oldukları kabul edilmelidir".

22 Navagero, s. 80; Trevisano, s. 159.

23 Garzoni, s. 436: "Ne de papa Türk'ün nezdinde herhangi bir saygınlığa sahip, öyle ki, her ne kadar bu son savaştan önce, inançsızlara karşı tüm Hristiyan hükümdarları biraraya getirme yetkisine sahip olduğuna inanarak biraz saygı görse de, ittifakta ve barışta ters etki yarattığı görüldüğünden, şimdi tüm bu itibarını yitirdi". Aynı şekilde Barbaro, s. 332 ve nihayet Soranzo, s. 202: "Türk Efendi, papa hazretlerinden hiç çekinmiyor, onu, dünyevî güçleriyle ilgili olarak bir ittifak kurmak için sadece lafla uğraşan ve aynı zamanda ittifakların başkalarının sözleriyle değil, devlet çıkarlarıyla uyum içinde yapıldığını iyi bilerek zayıf bir hükümdar olarak görüyor".

tirerek, bunları kahkahalar arasında keskin ve alçaltıcı bir eleştiriye tâbi tuttuğu söyleniyordu[24].

Kayserin ve Cermen İmparatorluğu'nun Divân-ı Hümâyûn'da gördükleri itibar da bundan iyi değildi. İstanbul'da Alman halkı ve hükümdarları zaten hiçbir zaman çok da büyük bir itibar görmemişlerdi. Venediklilerin ifadelerine göre, Almanlar hakkında aslında hiçbir işe yaramadıkları; tüm muharebelerde Türklere yenildikleri ve kendi aralarında hem din hem de başka sebepler yüzünden güçlerini felç eden ve onları dışarı karşı önemli herhangi bir teşebbüs için tamamen yetersiz hâle getiren sürekli bir husumet içinde yaşadıkları biliniyordu. Dolayısıyla onlar yüzünden endişe duymaya gerek olmadığı gibi, herhangi bir durum karşısında onların yardımından da fazla bir avantaj sağlanamazdı[25].

Çoğunlukla haklı sebeplere dayanan bu gibi görüşler, öyle derinden kök salmışlardı ki, III. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında fazla değişmeleri mümkün değildi. Aksine Divân-ı Hümâyûn'da sanki gitgide pekişiyorlardı. Giacomo Soranzo, Cermen İmparatorluğu tahtına geçtikten (Ekim 1576) kısa bir süre sonra, II. Rudolf hakkında şöyle diyordu: "Şu andaki kayser hakkında yalnızca, babası Türkler nezdinde nasıl fazla itibar görmediyse, oğlunun da fakir, genç, tecrübesiz ve güçsüz olduğu için çok daha az itibar göreceğini söyleyebiliriz; gerçekten de Divân-ı Hümâyûn nezdinde itibarı gün geçtikçe azalıyor; zira sultan elindeki daimî askerî kuvvetlerin zayıflığını, hazinesinin fakirliğini, Alman hükümdarları arasındaki husumeti ve majestelerine çok az itibar ve güven gösterildiğini biliyor. Ayrıca kayser, Türklerle başa çıkamadığı için onlarla barış ve dostluk içinde yaşamaktan başka bir şey istemiyor. Ondan korkmadıkları için de ona önem vermiyorlar. Zira yalnızca dost olarak yararlı olabilecek veya düşman olarak kendilerine zarar verebi-

24 *Relat. di 1594*, fol. Inform. polit., Vol. I. fol. 503: " [Sokollu] Mehmed, Türklere özgü her zamanki atıp tutmalarla Roma'yı almak için iki sancağın yeterli olduğunu söylüyordu;...bundan başka bu Efendi (Murad), papanın kendilerine karşı, zamanında çıkarılmış fermanlarının çevirilerini yaptırır, atfedilen lakapları gülerek okur".

25 Navagero, s. 80, bu hususu daha 1553 yılında vurgulamaktadır: "Büyük Efendi, Almanya'yı dikkate almıyor, Türkler, Almanların hiçbir işe yaramadıklarını, onların her zaman kendileri tarafından bozguna uğratıldıklarını söylüyorlar". Aynı şekilde Trevisano, s. 159: "Almanya'nın hükümdarlarını pek dikkate almıyor, onları, zarar verebilecek ya da herhangi bir durumda güçlerinden yararlanılacak kimseler olarak görmüyor".

leceklere saygı gösteriyorlar; bana göre kaysere gösterdikleri saygı günden güne azalıyor”[26]. Divân-ı Hümâyûn’nun, ileride göreceğimiz gibi, kayser ile tüm müzakerelerinde sergilediği gururlu ve horgören tutumu, bu yargının gerçekleri yansıttığının en iyi delili idi.

Buna karşın İspanya, Divân-ı Hümâyûn’un hâlâ en fazla endişe duyduğu, dolayısıyla siyasî açıdan en fazla saygı gösterdiği Batı devleti idi. Padişah, bu gücü kırmaktan daha fazla bir şey istemiyordu. Zira daha Şarlken zamanlarında İspanya bir kez yenildi mi artık hiçbir düşmandan korkmamak gerektiğine dair düşünce, Divân-ı Hümâyûn’un dış siyasetinde en kesin geleneklerinden biri idi[27].

İnebahtı’da yaşanılan mağlubiyetten sonra, bu açıdan nihayet istenen hedefe varılabileceğine dair umutlar tekrar zayıflamıştı. Bilhassa Portekiz’i ilhak etmesinden sonra (1580[*]), her ikisini de önemli ölçüde artıracak imkânlara sahip olduğundan, artık eskisi gibi İspanya kralının yalnızca büyük deniz gücünden değil para gücünden de çekiniliyordu. O tarihten sonra II. Felibe’nin Hindistan’daki Portekiz kolonilerinden elde ettiği hazineleri bilhassa yalnızca vezirlerine rüşvet vererek onları İspanya’ya karşı silahlarına sarılmalarını engellemek için değil Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde de kargaşa ve isyanlar düzenlemek için kullandığı, dolayısıyla askerî kuvvetlerini dışarıya yöneltmesine mani olduğu, III. Murad’da bir saplantı hâline geldi.

Bu hususta, defalarca Fransa’nın İspanya’nın Portekiz’le birleşmesini engellemediği için ağır sitemlere maruz kalmak zorunda kalan Fransa elçisi nezdinde bile açıklamalarda bulunacak kadar ihtiyatsızdı. Zira İspanya kralının bu yüzden zaten 200 kadırgadan oluşan donanmasını kolayca iki katına çıkartacak duruma gelmesinin dışında, İran Körfezi’ndeki yüksek gelir getiren ticaretin de tamamen İspanya’nın eline düşmesine tahammül edemiyorlardı ki bu, yalnızca gümrük vergilerinin ve diğer harçların eksilmesinden dolayı mîrî hazine için 1 milyon dukanın üzerinde bir kayıp olarak hesaplanıyordu. Ayrıca Arabistan’da baş gösteren kargaşalarda parmağı olduğu söylenen İspanya kralının Osmanlı İmparatorluğu’na karşı o tarihe kadar bilhassa Kuzey Afrika sa-

26 Soranzo, s. 204.

27 “Nitekim İspanyol yenildiğinde, korkulması gereken başka hangi düşman kalıyor?” ; bilhassa Cerbe zaferinden sonra İstanbul’da böyle düşünülüyordu. Busbecq, *Epist.* IV, 284.

* Metinde sehven 1590 olarak yazılmıştır [çn.].

hillerine yönelik fetih planlarını şimdi bu yöne doğru da genişletebileceği düşüncesi de akla yatkın değil miydi[28]?

İspanya'nın Avrupa'daki nüfûzunun hâlâ tüm diğer hükümdarların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dayanılması güç bir ittifak kurmalarını sağlayacak kadar güçlü olduğunu düşündükleri için, tüm bunlar Divân-ı Hümâyûn'u sürekli olarak büyük bir endişeye itiyordu. Ayrıca İnebahtı'da yaşanan büyük kayıplardan sonra İspanya'ya karşı tek başlarına bir şey yapmaya bile cesaret edemiyorlardı. Zira İspanya'nın Kuzey Afrika sahillerindeki toprakları aleyhine olmak üzere, Divân-ı Hümâyûn'un vasalı olarak kendi ülkesini kurmak isteyen Kaptanıderya Uluç Ali Paşa, padişahı böyle bir teşebbüse ikna etmek için elinden geleni yapmaya çalışsa da başarısı çok şüpheli olan geniş kapsamlı bir deniz savaşının masraflarından ve zorluklarından kaçınıyorlardı[29]. İran da işin içinde olunca böyle bir şeyi düşünmek imkânsızdı ve Divân-ı Hümâyûn'un İspanya ile ilgili siyaseti yalnızca bu devleti Fransa ile dizginlemeye ve zayıflatmaya çalışmakla sınırlı idi.

İspanya ile ilişkiler, bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'un kendisini Fransa'ya karşı göstermek zorunda hissettiği tutum için en önemli sebeplerden biri olarak kaldı. Fransa'dan korkmak için herhangi bir sebep yoktu, fakat yine de her iki devlet arasındaki iyi ilişkileri oldukça kuşkulu hâle getirmiş olan çeşitli anlaşmazlıklara bakmaksızın Fransa kralının dostluğunu en azından onun yardımıyla İspanya'nın gücünü kırabileceklerini umut ettikleri sürece muhafaza etmeye çalışıyorlardı. Oysa bu açıdan kendilerini hayal kırıklığına uğratılmış hissettikleri anda Divân-ı Hümâyûn'un Fransa ile ilişkileri de gittikçe daha soğuk ve daha gergin hâle geldi ki, bu durum çok geçmeden bilhassa diplomasi trafiğinde kendini Fransa için oldukça kötü bir biçimde hissettirdi[30].

28 Bu ilişkilerden aynı döneme ait elçilik raporlarının neredeyse hepsi bahsetmektedir: Barbaro, s. 335; Bernardo, s. 384 ve bilhassa *Relat. di 1594*, fol. 497 ve devamı; burada sultanın İspanya'dan neden çekindiğine ve neden hiçbir şey yapmaya cesaret edemediğine dair sebepler detaylı olarak verilmektedirler.

29 Tiepolo, s. 152, bu hususta Uluç Ali Reis'in bilhassa Oran'a göz diktiğini belirtmektedir: "Çünkü o yeri kısa zamanda elde etmeyi düşünürken sonra da tüm Afrika ülkesinde canı istediği kadar ilerlemeye karar verecektir, umut ettiği gibi, evrensel ve tek bir baş olduğundan, kumanda ederek ve hükmederek o ülkelerin hemen hemen mutlak hâkimi olacaktır".

30 Soranzo, s. 202, 1576 yılında şöyle demektedir: "Türk Efendi, artık Fransa kralıyla herhangi bir dostluk ilişkisi südürmemektedir, çünkü onunla gizli olarak bağlı duran

Tıpkı Fransa gibi, Venedik de İstanbul'da eskiden gerek talihinden gerekse becerisinden dolayı kazandığı itibarın ve siyasî nüfûzun seviyesinde kalmayı başaramamıştı. Oysa Venedik yine de donanmasının hâlâ üstün oluşu; Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretinin mîrî hazineye sağladığı büyük avantajlar ve hepsinden de öte temsilcilerinin Divân-ı Hümâyûn nezdinde Venedik'in menfaatlerini korumak için gösterdikleri akıllılık, maharet ve kararlılık sayesinde burada hâlâ önemli ve duruma göre nüfûzlu bir konum edinmeye muvaffak olmuştu.

En önemlisi, Venedik'in başka her yerden daha fazla ne istediğini, bu şartlar altında nereye kadar gidebileceğini ve hangi imkânları kullanarak hedefe varabileceğini biliyor olması idi. Hiçbir tavizde bulunmadan Divân-ı Hümâyûn nezdinde Venedik'in maddî ve siyasî menfaatleri için gerekli şartlar altında muhafaza etmeyi başardığı silahlı barış, en iyi Venedikli devlet adamlarının ve diplomatlarının Venedik'in Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri hususunda uygulanmasını istedikleri sistemin çekirdeği idi ve öyle kalacaktı. Bu hususta kendi görüşlerini dinlemek oldukça ilginç olabilir. Örneğin, diğerlerinin yanısıra, 1587'de İstanbul balyosu olarak görev yapan basiretli Lorenzo Bernardo, bu şartları ve Venedik'in Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri açısından göstermek zorunda olduğu tutumu ne kadar kesin ve uygun bir biçimde tanımlıyordu.

Başka şeylerin yanısıra[31] mesela şöyle diyordu: "Sultanın iyi sebeplerden dolayı soylu cumhuriyetimize karşı ancak iyi niyetli olabileceği görüşündeyim. Gerçekte Venedik'ten memnun olmamak için hiçbir sebebi yoktur. Zira Venedik zaman zaman istediğini yapmaya ve Venedik'in görüşüne göre sultanın hoşuna gidebilecek şeylerde, hiçbir masraftan kaçınmadan, elinden geleni yapmaya ihtimam gösteriyor. Ancak bu hususlara değer vermiyorsa bile, başka önemli hususlar da işin içine giriyor.

Venedik, denizciliği Uskokların ve Batılı korsanların saldırılarına karşı korumak için her yıl muazzam paralar harcıyor ve sultan, bunun yalnızca kendi tebaamız lehine yapıldığını düşündüğü için buna değer vermiyorsa bile Venedik tebaasının ve tüccarların her yıl imparatorluğunun birçok ticaret yer-

---

esas temel, onun İspanya kralıyla savaşa tutuşmasıydı; ama artık bu kadar sene herhangi bir savaş olmadığından dostluk ilişkisini kesti". *Relat. di 1594*, fol. 502 aynı şeyleri söylemekte ve şunu eklemektedir: "Bu yüzden Fransızlar Türklerle olan ilişkilerinde büyük güçlüklerle karşılaştılar".

31 Bernardo, s. 397 ve devamı.

lerinde kendi malları üzerinden ödedikleri 500-600 bin Venedik altını tutarındaki gümrük vergilerini gözönünde bulundurmak zorundadır. Böyle bir avantaj, çok güçlü olan ve dünya hükümdarlığını hedefleyen sultanın üzerinde hiçbir etki bırakmıyorsa bile ihtiras ve hükümdarlık hırsı ile hareket ediyor ve Venedik Cumhuriyeti ile barış içinde yaşadığı sürece İspanyol donanması karşısında daima üstün olan donanması ile denizlerin hâkimi olduğunu çok iyi biliyor; hâlbuki bu devletle ne zaman savaşa girdiyse, donanmasının ne hâle geldiğini ve Hristiyanlarla boy ölçüşemeyeceğini defalarca tecrübe etmiştir. Bu da etkisini göstermediğinde, Hristiyanlarda çok büyük ağırlık verilen yeminler, vaatler, antlaşmalarla bir şey yapılabileceğini mi düşünüyorlar? Asla! Böyle şeylerle kendimizi Türklere karşı güvenceye alamayız. Zira kendilerini sözlerini tutmak zorunda hissetmediklerini açıkça belirtiyorlar. Öyleyse ne menfaatler, ne de söz verilen sadâkat herhangi bir güvence sağlamıyorsa neye güveneceğiz? Hiçbir şeye kesin olarak güvenemeyiz. Zira en doğru güvenlik, niyetlerine hiçbir şekilde güvenmemektedir.

Yine de özgürlüğümüzün muhafazası için sultanla yaptığımız barışı mümkün olduğunca uzunca bir süre devam ettirmek çok önemli olduğundan, bu barışın muhafazası açısından umut edebilir miyiz ve bunun için elimizde bir imkân var mı diye düşünmemiz gerekiyor. Böyle bir imkân varsa, bunu her halükârda kullanmak zorundayız. İstanbul'da hediyeler aracılığıyla barışı muhafaza edebileceğimizi düşünen insanlar var; bense tam tersini düşünüyorum; İstanbul'da bu amaçla verilen hediyelerin tam tersi bir etki yaratacağı görüşündeyim. Zira bu durumda bizi zayıf, korkak ve çaresiz görecekler ve Türkler bize daha fazla zarar vermeye heveslenecek ve istek duyacaklar. Bu yüzden hediyelerin de zamanında verildiğinde yardımcı olabilecek ama yanlış zamanda kullanıldığında hastayı öldürebilecek ilaç gibi kabul edilmesinden yanayım".

Barışı muhafaza etmek için dört çarenin mevcut olduğunu söyleyerek, sözlerine devam ediyordu. Birincisi Tanrı'nın elinde; diğer üçü ise Venedik'in elinde idi. Tanrı'nın elinde olan çare, sultanın silahlarını ve düşüncelerini başka bir yöne yönlendirmesi idi; oysa Venedik'in elinde olan diğer üç çare, sultanın memnun olmamasını sağlamak için bir sebep vermemek, Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerde daima gerekli saygıyı göstermek ama korkak ve kendini aşağılayarak davranmamak ve nihayet –ki en önemlisi bu idi– Venedik'in önemli miktarda askerî kuvvetlere ve önemli miktarlarda paraya sahip olduğuna ve İspanya kralı ile iyi ilişkiler içinde olduğuna dair itibarını muhafaza etmekti.

Benardo, bu hususları biraz daha açıkladıktan sonra, bilhassa ikincisi hakkında şunları söylemekte idi:

"Müzakerelerde gösterdiğimiz tutum, Türklerle barışı uzatmaya büyük katkılarda bulunabilir. Zira korktuğumuzu gösterdiğimizde hiç şüphesiz zayıflığımızı göstermiş oluyoruz ve hükmetmek isteyen ve Türkler gibi, dünyanın tek hâkimiyetini hedefleyenler, daha kolay olduğu için daima daha zayıf olan kısma saldırır. Bununla Türklerin karşısına inatla ve tehditlerle çıkmamız gerektiğini söylemek istemiyorum; cüretkârlıklarını daha da kışkırtmak ve ateşlemek gereksiz; benim anlatmaya çalıştığım, sebeplerimizi açık ve korkusuzca açıklamalıyız, ama öyle ki, bunu onlara saldırmak için değil kendimizi savunmak için yaptığımız izlenimini yaratmalıyız; onlarla güvenli ve saygı uyandıracak biçimde konuşmanın sırrı budur... Türkler, zayıf oldukları ve İspanyollara güvenemedikleri için, onlara karşı silahlarına sarılamayacaklarından emin olmadıkları takdirde, müzakereler sırasında çok daha büyük bir ağırlık ve itibarla ortaya çıkabilirdik. Oysa durum böyle olmadığından, en azından müzakereleri yürütme biçimimizden hiçbir şekilde haksızlıklara tahammül etmeyeceğimizi ve onların istediği gibi yaşamaya niyetli olmadığımızı açıkça hissetmelerini sağlamalıyız. Dubrovniklıler gibi yapmamalı, aksine sultanla güçlü ve özgür bir hükümdara yakışır biçimde müzakere etmek zorundayız. İşte o zaman dostluğumuz saygı görür ve uzun süre muhafaza edilebilirken, aksine bir davranış aksi etkiler de doğuracaktır".

Herşeyden önce, daima hazırlıklı olarak saygı ve itibar uyandırılmalı idi: "Barışı muhafaza etmek için herşeyden fazla başarı bekleyebileceğimiz bir çare, güçlü bir askerî kuvvete sahip olduğumuza dair olan itibarımız olacaktır. Zira bizim nezdimizde zor aşılabilecek düşmanlarla karşı karşıya kaldıklarını bildikleri ve irademizle kendimizi savunma gücünü de birleştirebileceğimiz görüşüne vardıkları takdirde, Türklerin bize sevgiden değil korkudan saygı göstereceklerinden emin olabiliriz".

Bu yüzden, sırf Türkleri kışkırtmamak için mesela Kandiye'nin iyi bir savunma durumuna getirilmemesini; tersaneyi gereken şekilde iyi bir düzen içinde tutmamayı ve Hristiyan hükümdarlarla dostluk ve iyi ilişkiler kurmamayı isteyenlerin görüşlerini kibirli ve gülünç buluyordu. "Türklerin bizimle mümkün olduğunca uzun bir süre barış yapmalarını istiyorsak, Doğu Akdeniz'deki adalarımızın çok iyi tahkim ve teçhiz edilmiş olduklarından ve bunları savunmak için en yiğit komutanlarımızın daima hazır beklediklerin-

den; tersanelerimizde daima çok sayıda kadırga hazır tutulduğu ve bunları silahlandırmak için gerekli mürettebatın da gerçekten mevcut bulunduğundan; gerektiğinde kendimizi savunmak için kullanabileceğimiz dolu bir hazinemizin var olduğundan ve nihayet gerektiğinde Hristiyan âleminin tamamının ya da en azından büyük bir kısmının bizim tarafımızda olacağından emin olmalarını sağlamak zorundayız... En fazla dikkat etmemiz gereken hususlar bunlar. En önemlisi de onları Venedik Cumhuriyeti'nin İspanya kralı ile iyi ilişkiler içinde olduğuna ve aynı düşünceleri taşıdığına ikna etmeye çalışmalıyız. Bu çok önemli, zira bu kralın askerî kuvveti çok büyük. Bu yüzden onu Venedik nezdinde kötülemek için çaba gösteriyorlar ve birçok defa bu konuda benimle açık açık konuştular. Oysa ben her defasında Venedik'in bu krala çok güvendiğini ve onunla çok iyi ilişkiler içinde olduğundan ondan şüphe duyması için hiçbir sebebi olmadığı cevabını verdim; yine de İspanya kralı ile Osmanlı sultanıyla olan dostluklarına zarar verecek bir dostluk kurmayacağımızı belirttim. Bunun üzerine sâkinleştiler".

Bernardo son olarak bir kez daha Divân-ı Hümâyûn karşısında hediyelerle nasıl davranılması gerektiği gibi önemli bir noktaya geri dönüyordu. Zira bu öylesine olağan ve doğal bir hâl almıştı ki, Divân ile yapılacak müzakerelerde hediyeler olmadan herhangi bir şey yapmak artık mümkün değildi. Hâlbuki bu gibi hediyelerle örneğin haraca tâbi tebaa veya Dubrovnikliler gibi, bir nevi teslimiyet göstermek değil, aksine nezaketten ve görgüden kaynaklanan bir harekette bulunmak anlamında uygun davranmayı bilmeliydiler. Ne yazık ki Tanrı Venedik'e yeterince güç vermek istememişti; öyleyse Türklerde silahlarla başaramadıklarını en azından beceriklilikle elde etmeye çalışmalıydılar. Dolayısıyla kimi zaman uygun hediyelerle işin içinden çıkabilirlerdi. Önemli olan, bunun için doğru zamanı seçmekti.

"Hediye vermenin en doğru zamanı, bunun için bir zorunluluğun mevcut olmadığı zamanlardır. Para, doktorun iki durumda, sağlıklıyken verdiği ve hasta bedenin artık son raddeye geldiği, dolayısıyla artık başka bir çarenin görülmediği durumlarda tavsiye ettiği şarap gibidir. Böyle durumlarda verilen şarap hastanın gücünü muhafaza eder ve ruhunu canlandırır. Aynı şekilde, durumlar sağlıklıyken; İstanbul'da herhangi bir zorlukla başa çıkılması gerekmediği, rahatsız verici gelişmelere karşı mücadele etmek zorunda olunmadığı ve Türklere ihtiyaç duyulmadığı zamanlarda hediyeler verilmelidir; zira bu durumda bedeni canlandıran ve insanları hoş tutan şarap gibi

etki yaparlar. Türklerin Venedik'e karşı savaşa meyilli oldukları hissedildiğinde ise barışı muhafaza etmek için tüm diğer çareler denendikten sonra, en son çare olarak, nasıl ki hastaya şarap veriliyorsa, hediyeler de kullanılabilir. Ancak nasıl ki şarapla çok az hasta iyileşiyorsa, böyle bir zamanda verilen hediyelerden de fazla şey beklememek gerekir. Hiç kimse iyileşmese de en azından böylesine önemli bir durumda son çareyi denemeden bırakmamalı ve istediği takdirde çok yararlı olabilen veziriazamın gönlünü büyük bir hediyeyle hoş tutmalıyız. Bu çok zor olsa da yine de mümkündür ve meselenin önemine binaen denenmelidir".

Ayrıca hangi sebepten dolayı kime hediye verildiği de önemli idi. "Balyosun evine genelde hediye isteyen ve arıların balın etrafında döndüğü gibi dönen birçok Türk gelir. Bu yüzden balyos kurnaz davranarak bir taraftan davasına çeşitli yollarla yararlı olabilecek kişileri gücendirmemeyi, fakat diğer taraftan da ötekilerin hediye alma umutlarını tamamen yok ederek kendisine karşı tavır almamalarını sağlamalıdır. Aksi takdirde evi çok geçmeden Rialto Köprüsü'ndeki bakkallardan birine benzemeye başlar".

Bunun dışında bir defasında çok fazla hediye vermekten kaçınmalı ve herşeyden önce hediye öyle verilmeli idi ki bu hediye, alanın bir kez yerine getirildi mi sürekli tatmin edilmesi gereken bir alacak hâline gelmemeli idi. Her halükârda çok ve nadiren hediye vermektense küçük ve sıkça hediyeler vermek daha iyi idi. Bu arada Divân-ı Hümâyûn İnebahtı'da yaşadığı mağlubiyeti henüz atlatamamışsa ve Venedik'e karşı bu yüzden derin bir şekilde öfkeliyse de diğer taraftan bundan dolayı Venedik'in silahları karşısında korku ve saygı da duyuyordu. Buna ayrıca şu anda tahtta bulunan sultanın doymak bilmeyen para hırsı da ekleniyordu ki, kendi hazinesini kullanmak zorunda kalacağı masraflı bir deniz savaşından daha fazla nefret ettiği bir şey yoktu. Bu yüzden her halükârda ordusunun olağandışı oluşumundan dolayı yalnızca masrafsız olmakla kalmayıp maddî avantajlar dahi sağlayan bir kara savaşını tercih edecekti. Zira böyle bir savaşta birçok paşa, sancakbeyi ve timarlı sipahi hazır bulunacağından, tabii ki bu şekilde boşalacak makamların dağıtılması sırasında mîrî hazineye büyük bir kazanç akacaktı. Bu husus da Divân-ı Hümâyûn'un Venedik ile barışı muhafaza etmesine ve Venedik'in Divân nezdinde saygılı bir konum kazanmasına katkıda bulunuyordu.

Başta Marcantonio Barbaro (1573) ve Antonio Tiepolo (1576) olmak üzere, benzer şekillerde Bernardo'nun selefleri tarafından da geliştirilen ve tavsiye

edilen[32] bu Venedik barış siyaseti sistemini burada daha fazla takip etmeyeceğiz. Zayıf yönleri, daha derin bir eleştiri ile ayrıca vurgulanmayı gerektirmeyecek kadar açıktı. Venedik'in bir kez daha uzun süren bir barışı elde etmesi açısından amacına ulaştı; ancak Divân-ı Hümâyûn nezdinde bu şekilde edindiği saygı ve siyasî itibar yine de çok sınırlı idi ve gün geçtikçe neredeyse hakarete varan bir horgörmeye kadar iniyordu[33].

Tıpkı Almanya'nın hükümdarları gibi, Venedik'in yanısıra küçük İtalyan devletleri de Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri ve buna bağlı olarak Divân-ı Hümâyûn tarafından dikkate alınmaları açısından gözönünde bulundurulmuyorlardı. Bernardo, bu hususta şöyle diyordu: "Dubrovnik tıpkı atmacanın karşısındaki bıldırcın gibi sürekli korku içinde yaşıyor; yıllık 12 bin Venedik altını tutarındaki haracını ve bir o kadar da olağanüstü harçlar ödüyor; Türkler tarafından birçok rahatsızlığa maruz kalıyor, fakat sırf yaşamak ve görünüşte özgürlüğünü kurtarmak için herşeyi para ile dengeliyor"[34]. Hatta Soranzo, Dubrovnik'in bu acınası varlığını satın almak için harcadığı paranın miktarını yıllık 82 bin Venedik altını olarak tahmin ediyordu. Sürekli korku içinde yaşayan bu küçük cumhuriyet, III. Murad'ın ve Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın teveccühünü cülûs sırasında değeri Bernardo'ya göre 12 bin, Soranzo'ya göre ise 5 bin duka olan altın ve gümüş takımlarla güvence altına almayı başarmıştı[35].

Malta'da yaşayan şövalyeler eskiden Rodos'tan yürüttükleri korsanlıklarını burada da hem talih hem de cüretkârlıkla devam ettirdikleri için, Divân-ı Hümâyûn'un bunlarla olan ilişkileri sürekli gergin ve düşmanca kalmıştı. Sürekli olarak Yunanistan sularında dolaşan ve Çanakkale Boğazı yakınlarına kadar gelmeye cüret eden kadırgaları, Türk gemilerini çok rahatsız ediyordu.

32 Marcantonio Barbaro, s. 339 ve devamı. Tiepolo, s. 174 ve devamı. Barbaro, daha önceki *Relatione delli negotii tratati da lui con Turchi per lo spatio de sei anni che stett Bailo in Constantinopoli cet.*, Inform. polit., Vol. I. fol. 409'daki daha eski tarihli bir raporunda, barışın muhafazasının ve Venedik'in özgürlüğünün iki şeye bağlı olduğunu belirtmektedir: "Biri, onurla ve saygınlıkla yapılan görüşmeye, diğeri, tüm diğer konuları bir yana bırakarak meselelerimizi güçlü bir şekilde öngörmeye; öyle ki, savunmayı istemekle savunabilmenin birlikte birarada olması gerektiğini bütün dünya bilsin; devletlerin itibarını artıran bu iki temel olmaksızın ben şahsen varlıklarımızın çok büyük tehlike altında olduğunu görüyorum".

33 *Relat. di 1594*, fol. 502, Venedik'in Türkler nezdinde artık çok az itibara sahip olduğunu belirtmektedir: "öfke ve aşağılamayla da olsa biraz dikkate alıyorlar".

34 Bernardo, s. 389.

35 Soranzo, s. 215.

Kanuni Sultan Süleyman'ın burada edindiği olumsuz tecrübeleri gözönünde bulundurarak, harcanması gereken muazzam paraların yanısıra Osmanlı silahlarının şanını da bir kez daha tehlikeye atmak istemedikleri böyle bir teşebbüsün zorluklarından çekinmiş olmasalardı, Malta'ya karşı da bir teşebbüste bulunmak isterlerdi[36].

Benzer sebeplerden dolayı Divân-ı Hümâyûn'un Toskana büyük dükü ile de arası iyi değildi. Zira Osmanlı ticaret gemileri Floransalı kadırgalar yüzünden husumet saçan ve kötü anlaşmazlıklarla sonuçlanan birçok rahatsızlığa maruz kalmışlardı[37]. Bu arada Floransalılar Divân-ı Hümâyûn ile tekrar iyi ilişkiler içine girmek ve eskiden oldukça kazançlı olan Doğu Akdeniz ticaretlerini en azından kısmen geri kazanmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1574 Temmuz'unda Floransalı tüccarlardan oluşan bir heyet, mümkünse Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaretleri için bazı avantajlar sağlamak üzere, büyük hediyeler ve büyük dükün tavsiye mektupları ile İstanbul'a gelmişti. Oysa, göründüğü kadarıyla, tüm bunların arkasında siyasî bir entrikanın kokusunu aldığını düşünen dönemin Fransa elçisi Acqs piskoposu, teşebbüslerini engellemeyi başardı. Veziriazamı Floransalılara karşı kışkırttı ve onlar da bu yüzden hiçbir şey başaramadan geri dönmek zorunda kaldılar[38].

Büyük dükün 1577'de İstanbul'a varan elçisi Cavalliere Don Bongianni Gianfigliazzi'nin mahareti sayesinde, bilhassa nüfûzlu Şemsi Paşa'nın ve Kaptanıderya Uluç Ali Reis'in kendi tarafında olduğu uzun süreli müzakerelerden sonra, yalnızca büyük dükün tebaasına Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe ticaret

36 Bernardo, s. 387: "Gemileriyle İstanbul'un Çanakkale Boğazı yakınlarında kadırgalarıyla sürekli zarar veren, Türklerin hiç de iyi gözle bakmadıkları Maltalılardan intikam almak istiyorlar, bunun için sadece fırsat kolluyorlar ve Malta'yı açıkça tehdit ediyorlar ama o teşebbüsde eskiden çıkan bir güçlük yüzünden çözüm gecikiyor".

37 Bernardo, s. 387.

38 Adı geçen elçi, Katerina de Medici'ye gönderdiği 18 Eylül 1574 tarihli bir mektupta bu husustan bizzat bahsetmektedir: "Floransalılar büyük dükleri ve toplumlarının hediyeleri ve mektubuyla Temmuz ayında paşanın huzuruna çıktılar. Onlar hiçbir şey yapmaksızın yeniden gönderildiler. Buraya ticaret yapmak ve ticari bir amaç için gelenlerin hepsi devlet işi yaptılar her yıl büyük miktarlarda hediyeler getirdiler". Ayrıca şunları eklemektedir: "Biz ellerine bir şey koymak istediğimizde güldü hiçbir şey koyamadık" ve hediye vermesine izin verilmediği için bu konuda bir şey yapamamaktan şikâyet ediyordu. Veziriazam kendisine gülmüştü ve Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn'u, kendileri bir şey vermezken, başkalarından yarar sağlamasını engelleyemeyeceğini söylediğini belirtmektedir. Ancak, Floransalılar konusunda bunu yine de başarmıştı.

ve denizcilik yapma hakkının tanınmasıyla kalmayıp, üç yıl sonra akdedilen ve bundan böyle efendisinin ve soydaşlarının menfaatlerini yerinde gözetebilmek için bir Floransa balyosunun daimî olarak İstanbul'da ikamet etmesine de izin verilen bir barış antlaşması yapıldığında talihleri çok daha yaver gitmişti.

Elçinin çabalarını desteklediği zengin para hediyeleri ve Venediklilerin bile hayranlığını uyandıran seçkin güzellikteki değerli giysiler, taçlandırıldıkları bu talihli başarılara da muhtemelen büyük katkıda bulunmuşlardı[39].

O dönemlerde Batı Avrupa'nın şark siyasetinin en güçlü kollarından biri olan ticarî menfaatler, diğer küçük İtalyan devletlerinin de Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini düzenliyordu. Doğu Akdeniz'e birkaç gemi gönderebilecek durumda olan herkes, burada elde edilebilecek ve o tarihe kadar zengin Venedik'in tek başına sahip olmasını kıskandıkları hazinelerden payını almak istiyordu. Ferrara daha önce bu açıdan Fransa'nın himayesi altında birkaç adım atmıştı; şimdi Floransa'dan başka Ceneviz, Milano ve Lucca da sahneye çıkıyorlardı ve mîrî hazine ile vezirlerin cepleri için yeterince avantaj sağlayabildikleri sürece Divân-ı Hümâyûn da onlarla ilişki içine girmekte hiçbir sakınca görmüyordu[40].

Yine de bu açıdan en önemli ve en büyük sonuçları doğuran, başka bir Batı devletinin Osmanlı İmparatorluğu ile başlangıçları III. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarına ait olup, daha oluşumu sırasında müessir bir siyasî ehemmiyetle gelişen ilişkileri oldu: İngiltere.

3) İngiltere'nin Divân-ı Hümâyûn İle İlk İlişkileri

Bu döneme kadar İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarî ilişkiler çok sınırlı ve düzensiz gelişmişti. Doğu Akdeniz malları ile yüklü bir Venedik ticaret gemisinin Wright Adası önlerinde dibe vurmasının İngiliz tüccarlarının güya daha 1512'de girişken ruhlarını bu yöne yöneltmelerine sebep olduğu söyle-

39 Floransa elçisinin İstanbul'a gelişinden 15 Haziran 1577 tarihi altında Gerlach, *Tagebuch,* s. 359 bahsetmektedir. Aynı şekilde Hammer, *Osmanische Geschichte,* IV, 39.

40 Ferrera hakkında: Trevisano, s. 165. Burada belirtilen diğer İtalyan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ticarette avantajlı şartlar elde etme çabalarından bilhassa burada da engelleyici bir biçimde müdahalede bulunmak için elinden geleni yapan Acqs piskoposunun adı geçen mektubu bahsetmektedir; ama pek başarılı olamadı: "Bunun üzerine paşa, onun limanları ve iskelelerinden ticaret yapabilmek için, Floransalılar, Cenevizler, Milanolular ve Lucquoisların Büyük Sultan'a sundukları çok büyük bir gelir artışından onları mahrum etmek istediğimizi söyledi".

niyordu. Bu ticarette Venediklilere bağımlı kalmaktansa bu gibi malları doğrudan ve kendi gemileriyle temin etmenin çok daha avantajlı olacağını anlamışlardı. Tabii ki Venedikliler böyle bir yeniliği çok fazla desteklemiyorlardı ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticareti önemli bir yere gelene kadar daha uzunca bir zaman geçecekti. Ancak kesin olarak bilinen şudur ki, İngilizler daha Kıbrıs'ın fethinden önce Osmanlı İmparatorluğu limanlarına kendi gemileri ile yanaşma iznini almışlardı, fakat İngiltere bandırası altında değil Fransız bandırası altında[41].

Şarkla ilişkilerinin kendilerini küçük düşürücü bir biçimde Fransa'nın himayesi altına sokacak ve örneğin Portekiz, Katalanya, Sicilya, Ankona ve Dubrovnik gibi aynı himaye altına giren küçük Güney Avrupa ticaret devletleri ile aynı seviyeye indirgeyecek şekilde sınırlandırılmasına tabii ki Kraliçe Elizabeth dönemindeki İngiltere gibi bir gücün uzunca bir süre tahammül etmesi mümkün değildi. Burada, canlanan ticaretinin ve Avrupa'daki siyasî nüfûzunun bu yönde de daha özgür ve daha verimli bir biçimde gelişmesini sağlayacak daha bağımsız ve daha onurlu bir konum kazanmak zorunda idi.

Bunun için ilk adımlar –bu meseleler hakkında kısa bir süre önce ortaya çıkan Divân-ı Hümâyûn nezdindeki Fransız Elçisi Jacques de Germigny'nin raporlarından büyük bir kesinlikle öğrendiğimiz üzere– 1578 Eylül veya Ekim'inde atılmıştı[42]. Bu tarihte William Harborne veya Harborne adında itibarlı bir İngiliz tüccar, Kraliçe Elizabeth'in III. Murad'a yazdığı ve içeriği kraliçenin Divân-ı Hümâyûn ile dostluk ve barış içinde yaşamak istediğinden ve yalnızca adı geçen tüccar için değil tüm tebaası için de aynı şekilde, hem de kendi bandırası altında tam ticaret özgürlüğü istediğinden oluşan bir mektupla İstanbul'a geldi. Oysa Harborne o dönemlerde sultan tarafından hiç de iyi karşılanmamıştı. Kraliçenin yazısına cevap bile alamadı[43]. Elde edebildiği tek şey, büyük bir hediye ve gelecek için daha büyük vaatlerle ilgisini çekmeyi başardığı Ve-

---

41 Marin, *Storia civile e politica del commarcio de' Veneziani*, T. VIII, 65. İngiliz ticaret gemilerinin o zamana kadar yalnızca Fransız bandırası altında Doğu Akdeniz limanlarına girdikleri, bilhassa Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdinde elçisi Germigny'nin aşağıda daha detaylı olarak ele alacağımız bu hususlarla ilgili mektuplarından anlaşılmaktadır.

42 Germigny, Kral III. Henri'ye yazdığı Mart 1580 tarihli mektupta ilk kez bu husustan bahsetmektedir ve Harborne'nun 18 veya 19 ay önce ilk kez İstanbul'a geldiğini belirtmektedir (*Négociations*, III, 884, Açıklamalar).

43 *Négociations*, III, 884'de Germigny, Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Murad'a gönderdiği 1578 tarihli yazısında şöyle dendiğini belirtmektedir: "Osmanlı İmparatorluğu ile barış isteğinin göstergesiyle birlikte sadece kendisi için değil sancağınız altında tam bir güvenlikle

ziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın kraliçeye yönelik olup, iyi niyetlerini bildirdiği isteklerinin yerine getirilmesini gelecekte de gözönünde bulundurulacağına dair umut verdiği özel bir mektup oldu. Bu yazının 1579 Ağustos'unda Londra'ya gönderildiği söylenirken, Harborne İstanbul'da kalarak ticaretini yine Fransız bandırası altından devam ettirdi ve muhtemelen el altından veziriazamla görüşmelerini sürdürdü. Tam meseleye başarısız oldu gözü ile bakılıp vazgeçilmişti ki, bir tesadüfle yeniden hayat kazandı[44].

Harborne, Sakız Limanı'na demir atan gemilerinden biri yüzünden, Türk makamları ile Fransız elçinin himayesine ve arabuluculuğuna başvurmasını gerektiren bir anlaşmazlığa düştü. De Germigny kendisine bu himayeyi tabii ki sağladı ve sultandan meseleyi tekrar düzelten iki buyruk aldı, fakat karşılığında kendinde Harborne'nun Divân-ı Hümâyûn nezdinde yürüttüğü gizli diplomatik müzakerelerinin ne durumda olduğu hususunda daha fazla bilgi sahibi olmak için araştırmalarda bulunma haklını görmeye başladı. Harborne'nun, kraliçenin kendisine verdiği ve esas amacı İngiltere bandırası için tam özgürlük elde etmek olan yeni vekâletlerle donatılmış olduğunu kolayca öğrendi. Germigny bunun üzerine Fransa kralına ait bayrağın, o tarihe kadar olduğu gibi bundan böyle de yalnızca Harborne'nun ticaretini değil, bilhassa efendisi olan kral ve İngiltere kraliçesi arasındaki iyi ilişkiler her zamankinden daha sağlam olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer tüm tüccarların da ticaretini korumaya yeterli olacağını ısrarla anlatmaya çalıştı[45].

Harborne ise bahaneler bulmaya çalışıyordu: Elinde yalnızca Türklere esir düşen bazı İngiliz vatandaşlarının serbest bırakılması için kraliçenin sultana yazdığı bir mektup olduğunu söyledi. Germigny, bunun üzerine durum böyle ise, Fransa bayrağı altında ticaret yaptığından, bu yazıyı Fransız elçiliğinin tercümanı eşliğinde teslim ettiği takdirde hedefine daha çabuk ulaşacağını belirtti; zira iki devlet arasında dostane ilişkilerin mevcut olduğu yalnız bu şekilde anlaşılacak ve bu sürdürdüğü ticaret için de daha büyük bir güvence sağlayacaktı. Harborne, biraz tereddüt ettikten sonra bunu kabul etti.

---

gidip gelmeyi alışkanlık hâline getirmiş olan tüm tebaası için serbest ticaret talep edilir. Mektubu sunmuş olan adı geçen Harborne yine de bu hükümdardan bir cevap alamadı".

44 *Négociations*, III, 884: "Kapalı müzakerelerin hiçbir etkisi görülmediğine göre bunları ölmüş kabul ediyordum. Ona tekrar bayrağınızın otoritesi onun ticareti için yeterlidir. Üstelik onunla müzakere etmiş tüm İngilizler için de başka mektuplar ve krallarını aramaksızın yeterlidir".

45 *Négociations*, III, 885.

Düşünmek için bir gün mühlet istedi, fakat daha sonra Fransa tercümanı ile birlikte adı geçen İngiliz vatandaşlarının serbest bırakılmasını hemen kabul eden veziriazama gitti[46].

Hâlbuki Germigny, çok geçmeden Harborne'nun kraliçenin ikinci bir yazısını da teslim ettiğini ve kraliçenin bu yazıda kısa bir süre sonra İstanbul'a bir elçi göndereceği vaadi ile yalnızca dostluk ve tüm tebaası için ticaret özgürlüğü talep etmekle kalmayıp devletinin gücünü ve büyüklüğünü de etkileyici bir biçimde tarif ettiğini öğrendi. Harborne, görüşme sırasında sözlü olarak, bilhassa Portekiz'i ülkesine katmayı ve Hindistan'da Osmanlı topraklarının çok yakınında bulunan Portekiz kolonilerini ele geçirmeyi başardığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nun İspanya kralının gücünü sürekli arttırmasından dolayı maruz kalacağı tehlikelere de ayrıca dikkat çekmişti. Veziriazama tabii ki bu arada Divân-ı Hümâyûn'un kraliçenin şahsında İspanya'ya karşı sâdık ve güçlü bir müttefik bulacağını belirtmeyi de ihmal etmemişti.

Buna son derece öfkelenen Germigny, önce Harborne'nun serbest bırakılmasını sağladığı esirlerin büyük bir kısmı kendisine ait olduğundan İngilizlere karşı zaten öfke duyan kapudan paşayı onlara karşı kışkırtmaya çalıştı. Bu İngiliz tüccarın kibirli bir insan olduğunu söylüyordu; sultan, kendi topraklarından, hatta düşmanlarının bile topraklarından bu kadar uzakta olan bir kraliçenin dostluğundan nasıl bir yarar sağlayabilirdi ki; Doğu Akdeniz'de savaş yürütmek için elverişli ne kadırgaları ne de başka gemileri vardı; oysa o güne kadar bayrağı altında ticaret ve denizcilik yapanlar himayesinden çekilip alındığında, Fransa kralının itibarı için bu çok büyük bir mahzur doğururdu; yine de İngiltere ister ticaretiyle, ister herhangi bir yardımla Osmanlı İmparatorluğu'na herhangi bir yarar getirebilecek olsa bile, bilhassa majesteleri kral ve kraliçe arasındaki dostluğun her zamankinden daha dürüst ve içten olduğu gözönüne alınırsa, bunu Fransız bayrağı altında da yapabilirdi[47].

Kaptanıderya Uluç Ali Reis, Harborne'nun bu meselede daha sonraki adımlarını mümkün olduğunca engellemek için, bilhassa veziriazam üzerindeki nüfûzunu kullanmayı vadetti. Germigny bu arada, kısmen İngilizlerin Doğu Akdeniz'deki hâmisi olarak kralın itibarını bilhassa bu kritik dönemde düşürmemek kısmen de görünüşte oldukça gizli yürütülen müzakereleri en-

46 *Négociations*, III, 885.

47 *Négociations*, III, 885: : "Majestemizin gerçek dostluğu imparatorluğun tamamında duyuldu".

gellemeye çalıştığı intibasını vermemek için, İngilizlerin ticarî menfaatlerini daha fazla çaba ile korumaya devam etti. Bu mesele ile ilgili olarak ayrıca Londra'daki Fransız elçisine yazarak, durumun tam olarak ne olduğunu öğrenmesini istemişti[48].

Gerek kapudan paşanın, gerekse elçinin tüm çabaları başarısız oldu. Harborne'nun görüşmelerini belki biraz zorlaştırıp bir süreliğine ertelemişlerdi, fakat görüşmeler sonunda yine de hedefine ulaştı. 1580 Nisan'ında Germigny, yanında başka tüccarların da bulunduğu Harborne'nun hiçbir şey başaramayacağını söylerken[49], Haziran ayı başlarında İngiliz elçinin Divân-ı Hümâyûn'un gözünde büyük ilerlemeler kaydettiğini itiraf etmek zorunda kaldı. Zira İngiltere'den getirilen çoğunlukla çelik, çinko ve pirinçten oluşan mallara büyük bir değer veriliyordu; ayrıca kraliçe ile daha derin bir ilişkiden olumlu bir etki bekleniyordu ki, bazı Hristiyan hükümdarların padişahla yapacakları barış ve dostluk antlaşmaları sayesinde biraraya gelecekleri söylentileri, Divân-ı Hümâyûn'a İran'la anlaşmazlıklarında çok daha müspet bir konum sağlayabilecekti[50].

Neticede kurnaz olduğu kadar dayanıklı bir müzakereci olan ve padişahın hocası olarak büyük bir nüfûza sahip tarihçi Hoca Sadeddin'i de yanına çekmeyi başaran Harborne bu dönemlerde, göründüğü kadarıyla, gerçekten de Osmanlı sultanı ve İngiltere kraliçesi arasında, Sokollu Mehmed Paşa ile birlikte resmî olarak hazırladığı ve öngörülen 35 maddelik kapitülasyonun [ahidnâme] Sokollu'nun halefi olan Veziriazam Semiz Ahmed Paşa tarafından imzalanmasını ve III. Murad'ın bir nâmesiyle birlikte gerçekten de Kraliçe Elizabeth'e gönderilmesini sağlamıştı. Sokollu Mehmed Paşa Ekim 1579'da öldürülmüş ve Semiz Ahmed Paşa ise 1580 Mayıs'ında ölmüştü; dolayısıyla adı geçen kapitülasyon Harborne'a en geç 1580 ilkbahar aylarında teslim edilmiş olmalı idi.

---

48 Adı geçen son mektupta, *Négociations*, III, 886'de şöyle demektedir: "İmkân bulacağım kadarıyla gizli müzakere yapacağım .... müzakeresi vasıtasıyla otoritenizi korumak ve onun hakkındaki şüpheyi kaldırmak için, adı geçen İngiliz'in ticaret faaliyetini teşvik etmeye devam edeceğim,".

49 Nisan 1580 tarihli mektupta şöyle demektedir: "V.M. huzurunda yazdırdığım İngiliz tüccar Osmanlı İmparatorluğu'ndan hiçbir şey elde edemeyecek". Bk. *Négociations*, III, 897, Açıklamalar.

50 2 Haziran 1580 tarihli mektup: "İngiliz tüccar İstanbul'da ticaret işini gayretle yürütüyor, ve çok ayrıcalıklıya benziyor, onlara çelik, kalay ve gümüş getiriyor ve yine getirmeyi vadediyor; büyük oranda sarsılmış olan onların İran işlerinden Hristiyanlarla barış ve ittifak yapmalarının daha çok getireceği fikrinde kalmalarına çabalıyor" *aynı eser*, s. 913, Açıklamalar.

Kapitülasyonun temel şartı, kraliçenin tebaasına Doğu Akdeniz'in tüm limanlarında artık Fransız bandırası altında değil kendi bayrakları altında ticaret özgürlüğünün tanınması idi. Germigny, elindeki tüm imkânlarla buna karşı çıktı ve gerçekten de kapitülasyonun sultanın bizzat emri üzerine geri çekilmesini sağladı ve böylece elçinin elinde yalnızca sultanın kraliçeye yazdığı mektup kaldı[51]. Aynı zamanda III. Murad, Kral III. Henri'ye yazdığı 15 Temmuz 1580 tarihli mektupta, kraliçe ile talep ettiği dostluk anlaşması ile ilgili müzakerelere bundan böyle ancak Fransa'nın arabuluculuğu şartıyla devam edeceğini garanti ediyordu; kraliçeye bu hususta bilgi vermiş ve isteklerinin mümkün olduğunca yerine getirilmesi için kralın onayı ile İstanbul'a bir elçi göndermesini talep etmişti bile[52].

Burada ne yazık ki sonuçları açısından iki Avrupa devletinin Osmanlı İmparatorluğu'na konumları için çok önemli bir yer tutan ve bugüne kadar neredeyse hiç bilinmediği için, en erken aşamalarına ilk kez eğilmeyi bir görev addettiğimiz bu müzakerelerin ucunu biraz kaçırıyoruz[53]. Germigny, 1580

51 Bu tuhaf müzakerelerin bu aşamasını Germigny'nin 1580 Temmuz'unda İstanbul'daki etkinliği hakkında III. Henri'ye gönderdiği detaylı rapordan öğreniyoruz. Tuhaf bir başlık olan *L'illustre Orbandale cet.* (sözde Chalons'un eski adıymış), 2, 4. Chalons s. Saone, 1662 adlı, görünüşe göre çok nadir olup, Germigny'nin doğum yeri olan Chalons'un tarihini anlatan eserin birinci bölümünün ekinde tam olarak bulunmaktadır. Burada şöyle denmektedir: "Mehmed saltanatı boyunca otuz beş başlığı içeren bir kapitülasyonu bahşetti, anlaşma Büyük sultanla İngiltere kraliçesi arasındaydı, bu antlaşmayla kraliçe ve tebaasına kendi bayrağı altında, Fransa'nın ve Agmat Bassa'nın daha önceden kapitülasyon verdiği diğerlerinin bayraklarını taşımaksızın, Doğu Akdeniz'de serbestçe ticaret yapma izni verildi, adı geçen S.'nin kraliçeye mektuplarında Harborne böyle dedi. Adı geçen elçinin ısrarıyla ve S.M.'nin çokça hediyeleriyle bu kapitülasyonları geri çekti ve sadece adı geçen kraliçeye yazılmış mektup kaldı".

52 Bu yazı aynı yerde s. 33 ve devamında mevcuttur ve şöyle denmektedir: "Dostluk anlaşması konusunda bizim yüce kapımıza bir elçi gönderecek ve sizin aracılığınızla kraliçenin isteyeceği herşeyin kabul edileceğine inanmanızı ifade etti".

53 Gerek kanalın bu tarafında, gerekse diğer tarafında İngiltere'nin Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerinin başlangıcı hakkında yazan hiçbir yazar, Germigny'nin bu önemli hususa müdahalelerinden haberdar değildir. "*L'illustre Orbandale*" adlı eserde basılan belgeleri bile tanımayan Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 40 ve 113 bile bu ilişkilerden bahsederken, bu hususta tek bir kelime etmemektedir. Genel olarak bu konudan haberdar olmadıkları anlaşılan Avusturya elçileri Ungnad ve Preyner'in elçilik raporlarına dayanmaktadır.

ortalarında İstanbul'dan ayrıldı ve hemen ardından gelen halefleri Berthier'in ve de Lancosme'nin bu hususta ne yaptıklarını hâlâ bilmiyoruz[54].

Oysa Harborne'nun daha 1580'de sultanın adı geçen yazısı ile İngiltere'ye döndüğü ve kraliçenin bunun üzerine, muhtemelen Fransa kralının da rızasıyla, kendi ülkesindeki huzuru sağladıktan sonra İstanbul'a elçi göndermeye razı olduğuna hiç şüphe yoktu. Bu elçi ise kraliçenin daha önce Sokollu Mehmed Paşa'ya yönelik tavsiye mektubunda "sevgili hizmetkârı ve mabeyncisi" olarak tanıttığı ve o zamana kadar Divân-ı Hümâyûn nezdinde müzakereleri yürütme şekli ile kraliçenin tam güvenini kazanan William Harborne'dan başkası olamazdı[55].

Yine de bu elçinin resmen yola çıkışı 1582 yılının sonuna kadar gecikti. Harborne'nun onay yazıları 15 Kasım 1582 tarihli idi. Kendisi ise 29 Mart 1583'te tekrar İstanbul'a geldi ve padişah tarafından resmen kabul edilerek 18 Mayıs 1583'te III. Murad'ın İngiliz tüccarlarını Doğu Akdeniz'de tanınan imtiyazlar açısından Fransız tüccarlarla aynı seviyeye yükselttiği bir karşı yazı aldı[56].

Bu tarihten önce, bilhassa 1582'de, İngilizler ticaretlerini Doğu Akdeniz'de yalnızca Fransız bandırası altında yürütmekle kalmayıp pasaportlarını da

54 Üçüncü cildi ancak 1580 yılına kadar gelen *Négociations de la France dans le Levant* bizi burada ne yazık ki terketmektedir. Yayıncısı Bay E. Charriere'nin verdiği bilgilere göre yakında yayınlanacak olan dördüncü cilt belki bu hususta daha sonra eklemeler yapmamıza izin verebilir.

55 Burada belirtilen tavsiye mektubunda kraliçe ona şu şekilde hitap etmektedir: "William Harborne, sevgili hizmetkârımız, bedenimizin bekçilerince büyük bir faziletle sarılan tek kişi". Bu yazı, Preyner'in elçilik raporları esas alınarak, Hammer, *O.G.*, IV, 622'de aktarılmaktadır. Ancak, görünüşe göre yanlış bir tarih taşımaktadır. Zira kesin olarak "Mehemetho Magno Turcarum Imperatoris Veziro" (Osmanlı İmparatorluğu Veziriazamı Mehmed) adına yazıldığından, ancak Sokollu Mehmed Paşa 1579 yılında öldürüldüğünden, 15 Kasım 1582 tarihli olamaz. Bana göre kraliçenin "temsilcim" dediği Harborne'u 1578 yılında veziriazama tavsiye ettiği ilk yazıdır. Bu yazıda ayrıca "büyük kayser tarafından İngiliz tâbilerimize bahşedilen bazı imtiyazlar; bunlar aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm eyaletlerinde güvenle ve serbestçe iş görebilir ve ticaret yapabilirler, Fransızların, Polonyalıların, Venediklilerin, Almanların ve büyük kralın diğer devletler birliği mensuplarının, yine aynı tam serbestlikle, o yetki bölgelerinde ticaret yapmak alışkanlığında oldukları gibi", hususuna değinmektedir; ancak, bununla yalnız Fransa bandırası altında sahip oldukları ve İngilizlere çok daha önce tanınan özgürlüklerden bahsediyor olabilir.

56 Preyner'in raporlarına istinaden Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 113.

İstanbul'daki Fransız elçisinden alıyorlardı ve Doğu Akdeniz'in tüm limanlarında Fransız konsoloslarının yargı yetkisini kendi yargıları olarak kabul ediyorlardı. Bilhassa bu yüzden örneğin 1582 Ağustos'unda Fransa'nın Roma Elçisi De Foix, Doğu Akdeniz'den gelerek Malta Limanı'nda şüpheli olarak tutulan bir İngiliz ticaret gemisinin papa nezdinde serbest bırakılmasını sağlayabildi[57].

Protestan İngiltere'nin Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri ise baştan beri bilhassa Katolik devletlerinin gözüne batıyordu ve şüphe duyulmasına sebep oluyordu. Örneğin o dönemlerde İngilizlerin Türklere teslim emek üzere Malta'yı ele geçirmeyi ciddi bir biçimde düşündükleri söylentisi yaygındı[58].

İngiltere ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki bu dostluk antlaşmasının siyasî önemi, Avrupa'nın gözünde baştan beri ticarî öneminden çok daha kesin bir üstünlük kazanıyordu. Zira kraliçe, düşmanlarına karşı, yani İspanya ve Katoliklere karşı Türklerin yardımına başvuracağını açıkça belirtiyordu. Osmanlı sultanına gönderdiği tüm yazılarda kendisini "İsa'nın adını yanlış kullanan putperestlere karşı gerçek dinin yenilmez ve en güçlü savunucusu" olarak tanımlıyordu[59] ve bu "putperestlerin" kim oldukları açıktı. Şark Meselesi'nin dinî yönü bu yüzden burada da Avrupa'daki durumlara olağanüstü bir biçimde müdahale ediyordu.

Divân-ı Hümâyûn nezdinde ilk İngiliz elçisi olarak 1588 yılına kadar İstanbul'da kalan Harborne –kraliçenin sultana geri çağrıldığını bildirdiği yazı 20 Aralık 1587 tarihli idi[60]– burada kaldığı sürece padişahı ortak düşmanları

---

57 *Les letrres de Messire Paul de Foix, Archevesque de Tolose e Ambassadeur pour le Roy aupres du Pape Gregoire XIII escrites au Roy Henry III*, Paris 1628. 20 Ağustos 1582 tarihli mektupta, s. 568'de şöyle denmektedir: "Adı geçen tüccarlar Büyük Senyör nezdindeki elçinizin pasaportu ve beratına sahiptirler, tıpkı sizin bayrağınız ve korumanız altında Doğu Akdeniz'e yelken açan ve ticaret yapan İngiliz tüccarlar gibi bu ülkedeki konsoloslarınızı yargıç tanırlar".

58 *Aynı eser*, 9 Temmuz 1582 tarihli mektup, s. 522.

59 Örneğin yukarıda Harborne için verilen tavsiye mektubunda şöyle denmektedir: "Elizabeth, D(eus) O(ptimus) M(aximus) (=en iyi, en büyük Tanrı) lütfuyla, İngiliz, Fransız ve İrlanda'nın kraliçesi, İsa'nın adını sahtelikle kullanan putperestlere karşı gerçek inancın yenilmez ve çok güçlü savaşçısı".

60 Hammer, *aynı eser*, s. 624'te aktarılmıştır. Burada Harborne bilhassa "vekil" ve "temsilci" olarak adlandırılırken, kraliçe Sokollu Mehmed Paşa'ya gönderdiği daha önceki yazılarında Harborne'den yalnızca "bizim memurumuz" diye bahsediyordu.

İspanya Kralı II. Felibe'ye karşı İngilizlere yardım etmeye ikna etmeye çalışmaktan yorulmadı. Ancak Hoca Sadeddin'in nüfûzlu yardımını sağlamış olmasına rağmen, Divân-ı Hümâyûn nezdinde her yıl yenilenen ama asla yerine getirilmeyen boş vaatlerden başka bir şey elde edemedi.

Harborne, padişaha 9 Kasım 1587'de yazdığı bir mektupta, bu hususta acı sitemlerde bulunuyordu: Sekiz yıldır sürekli kendisini, yani padişahı, şanını arttırmak için askerî gücünü "putperestleri yok etmek" üzere kraliçe ile birleştirmeye ikna etmeye çalışıyordu. Kraliçe, bunun nihayet gerçekleşeceği umudu ile yalnızca İspanya kralı ile ilişkilerini tamamen kopartmakla kalmamış, o tarihten sonra ona bu taraftan gelen tüm barış tekliflerini de geri çevirmişti. Divân-ı Hümâyûn'un bu ilgisizliğinden dolayı şimdi kendisini, yani Harborne'u suçluyorlardı, zira kraliçe bu meselede gerekli çabayı göstermediğinden şüpheleniyordu. Kraliçeyi sultanın hiçbir şey yapmak istemediğine ikna etmeye çalışan bir sürü kötü niyetli insan ortaya çıkmıştı; bu yüzden en azından masum olduğunu göstermeli ve askerî kuvvetlerinin tamamını olmasa da bu putpereste karşı en azından 60-80 kadar "üç kürekli" göndermeli idi.

Bu tuhaf diplomatik notanın sonunda ise şöyle deniyordu: "Yalnızca zayıf bir kadın olan efendim Allah'ın buyruğunu cesaretle yerine getirmeye çalışırken, seni yiğit bir adam ve putperestleri yok etmek için tüm dünyevî hükümdarlar arasında en güçlüsü olarak yaratan Allah'ın yüce öfkesini üzerine çekmek istemiyorsan sen de bu anı boşa harcama. Majestelerinin dostluğuna ve vaatlerine güvenerek canını ve devletini bu dünyada eşi bulunmayan bir tehlikeye atan en sâdık müttefikini zor durumda yalnız bırakırsan, tüm dünya seni haklı olarak kadir bilmezlikle suçlayacaktır. Zira efendim barışı reddettiği için İspanya kralı, papanın ve tüm diğer putperest hükümdarların yardımı ile onu tamamen yok etmek istemektedir. Hristiyan âleminde başka bir engel kalmadıktan sonra da yenilmez kuvvetlerini seni ve imparatorluğunu yok etmek için kullanacaktır ki, dünyanın tek hâkimi olabilsin. Zira yeryüzündeki Tanrıları olarak kabul ettikleri papa, onu yalancı kehanetlerle bunu yapabileceğine ikna etmekten yorulmuyor. Oysa majesteleri, kraliçemle birlikte kadir-i mutlak Allah tarafından sadâkat yemini, anın talihi, muzaffer Osmanlı hanedanının şanı ve imparatorluğunun hayrı açısından tavsiye edildiği üzere, akıllı ve yiğitçe derhal deniz savaşına başladıkları takdirde, kibirli İspanyol ve yalancı papa ile tüm taraftarlarının zafer umutları kırılmakla kalmayıp cüretkârlıklarının cezasını da alacaklardır. Allah yalnızca kendi insan-

larını koruduğundan, bu putperestlerin cezasını öyle verecektir ki, onlardan geriye kalanlar bundan ibret alarak mezheplerini bırakacak ve bizimle gerçek Allah'a dua edeceklerdir. Allah'ın gerçek şanı için savaşan sizleri ise o, zafer ve tüm diğer iyiliklerle ödüllendirecektir"[61].

Bir taraftan sindirici, diğer taraftan ise çok şey vadeden bu dil, yine de amacına ve istenen etkiye ulaşamadı. Yeni vaatler yalnızca yeni hayal kırıklıklarına yol açtı ve Divân-ı Hümâyûn vaatlerini ne kadar az tutuyorsa, İngiliz gururu gücünün önünde o denli boyun eğiyordu. En azından kraliçenin İstanbul'daki temsilcisinin konuşmaları gitgide daha değersiz oluyor, daha bezgin bir hâl alıyordu. Ertesi yıl, 1588 Kasım'ı sonuna doğru, kendisini padişahın kölesi olarak adlandıran kraliçenin vekili, padişahın nezdinde en alçakgönüllü hâli ile, kraliçe İspanya kralına karşı bu kadar çok şey yapmışken, fırsatı bir kez daha kaçırmamasını istedi; gelecek yaz şu anda sahip olduğu gibi yetenekli bir komutan yönetiminde İspanya sahillerine göndereceği 100 kadar üç küreklіden oluşan küçük bir filo, bu yüzden kuvvetlerini bölmek zorunda kalacak İspanya kralının sırtını tamamen yere sermeye muhakkak ki yetecekti ve sultana birçok fetih sağlayacaktı. "Majestelerinin alacağı karar" diye sözlerini bitirdi İngiliz, "kölesi olan bana bildirilsin ki, ben de kraliçeme kararını bildirebileyim; kraliçem adına ise majestelerinin az da olsa yardıma hazır olduğunu anladığı anda hiçbir surette ve hiçbir şart altında İspanyollarla ittifak kurmayacağını taahhüt ederim"[62].

İngilizler o dönemlerde müzakere sanatında Venedikliler kadar iyi değildiler. Bu zorlu alanda amatörler olarak, göründüğü kadarıyla ne Osmanlı devlet uygulamalarında verilen sözün, sadâkatin ve inanmanın yalnızca ikinci bir rol oynadığını, ne de Venediklilerin kesin bir prensip hâline getirdikleri gibi, Osmanlı yönetiminden bir şey istenildiği takdirde karşısına kendini küçük düşürerek ve korku ile değil onurla çıkılması gerektiğini anlamışlardı[63]. İngilizlerin baştan beri Protestanlar olarak kendilerini Müslümanlarla aynı seviyeye getirerek onlarla birlikte "putperestlere", yani Katoliklere karşı mücadele etmek ve onları yok etmek istemelerine dair izledikleri yol, açıkçası yanlış yoldu.

61 Hammer'in Avusturya elçilik raporlarındaki mektuplardan aktardıkları arasındadır, *aynı eser*, s. 622 ve devamı.

62 Hammer, s. 625.

63 "O Kapı (Osmanlı İmparatorluğu) ile mezelletsiz ve korkarak değil onurlu bir şekilde görüşülmelidir". Bernardo, s. 399

Hedefine ulaşmadı ve Divân-ı Hümâyûn'da bile itibarlarını kaybetmelerine sebep oldu. Veziriazam Koca Sinan Paşa bir seferinde Avusturya elçisi nezdinde alaycı bir biçimde, "İngilizlerin Müslüman olması için bir tek parmaklarını havaya kaldırıp kelime-i şahadet getirmeleri eksik" [64] diyordu.

Kendilerini bu kadar aşağılamaları gereksizdi. Ayrıca Kraliçe Elizabeth'in Divân-ı Hümâyûn ile girdiği tüm siyasî müzakereler de şimdilik başarısız oldu. Nasıl ki daha önceleri Sultan III. Murad'ı İspanya'ya karşı savaşa aktif bir biçimde katılmaya ikna edememişlerse, daha sonraları, 1591'de de Osmanlı donanmasının bir kısmını Navarra kralı (IV. Henri) lehine batıya çekmeyi başaramadılar[65]. O dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'un siyasî sistemlerinden biri gerçekten de gerektiğinde kendisini İspanya kralına karşı kullanabilmek için, Navarra kralını desteklemekti. Oysa tüm bunlar ancak güçlü bir donanma ile gerçekleştirilebileceğinden ve bunu temin edip sürekliliğini sağlamak III. Murad'ın gözden çıkartmak istemediği büyük maliyetlere bağlı olduğundan Divân-ı Hümâyûn'un bu yöndeki siyasî faaliyetleri, Bernardo'nun bir defasında dediği gibi, kralı güzel sözler ve umutlarla oyalamakla sınırlı kaldı. Bernardo'ya göre Türkler, krala yaşamla ölüm arasında kendini muhafaza edebilecek kadar yemek veren bir hasta muamelesi yapıyorlardı; İspanya'ya karşı savaşı devam etmesini sağlamak için destekliyorlardı, ama kralı ne güçlü ne ölü, ne muzaffer ne de mağlup olmuş görmek istiyorlardı[66].

Bu şartlar altında İngiltere ile Divân-ı Hümâyûn arasıdaki siyasî ilişkilerin III. Murad'ın hükümdarlığının son yıllarında hâlâ şüpheli ve belirsiz bir niteliğe sahip olması çok doğaldı. Hatta kraliçenin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçilerinin ilk başlarda edinmeyi başardıkları itibarın büyük bir bölümünü tekrar kaybettikleri söyleniyordu. Diğer taraftan her iki devletin İspanya ile ilişkilerinden kaynaklanan siyasî birlikteliklerinin haricinde, 1593'te İngiliz Elçi Edward Burton tarafından akdedilen bir kapitülasyon ile daha da güvence altına alınan ticarî menfaatler de her iki taraf için öyle önemli ve kazanç geti-

64 Hammer, *aynı eser*, s. 208, elçilik raporlarına göre.

65 Hammer, *aynı eser*, s. 208'deki Venedik elçilik raporları: "İngiltere elçisi tarafından takdim edilen Arz (?), İspanya kralına karşı, Navarra kralı lehine donanma ister, kabul edilmeyecektir" (2 Kasım 1591).

66 Bernardo, s. 383: "Ben, şimdiye kadar yaptıkları gibi, gelecekte de devam edeceklerine, yani, güzel sözlerle ve umut vererek Navarra kralını oyalayacaklarına inanıyorum... eğer Türkler Navarra'ya yardım edeceklerse bu sadece onu İspanya savaşına sokmak için yapılacaktır, onu şişman, ölü, galip ya da mağlup olarak istemediklerinden".

rici bir hâle gelmişlerdi ki, iki millet ve yönetimleri arasındaki dostane ilişkileri yalnızca muhafaza etmeye değil gün geçtikçe daha sağlam hâle getirmeye ve genişletmeye yeterdi[67].

Bu dostluk, bilhassa Venedik olmak üzere, nasıl ki ticaret devletlerinin nefretini çekmeye yetti ise, aynı şekilde bu duruma İngiltere'nin İstanbul'daki nüfûzunu bilhassa Divân-ı Hümâyûn'u Hristiyanlara karşı kışkırtmak ve Avrupa devletlerindeki durumlar hakkında onların hiç de lehine olmayacak bilgiler vermek için kullanacağı yönündeki düşüncelerden kurtulamayan Katolik devletler tarafından sürekli olumsuz gözlerle bakılıyordu[68].

Divân-ı Hümâyûn'un İngiltere ile kurduğu ittifaktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekte gösterdiği ilgisizliğin sebebi kısmen şahsî durumlar, kısmen İngiltere'nin İran'a karşı olan konumu olsa da, bilhassa Rusya ve Lehistan olmak üzere, kuzeydeki sınır komşuları ve Avusturya ile dikkatlerini ve kısmen güçlerini de çok büyük bir oranda meşgul eden ilişkilerinin de bunda büyük bir payı vardı. Kuzeydeki durumlar genel olarak Avrupa'nın şark siyasetinin gelişiminde gittikçe daha önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Ancak

---

67 Bernardo, s. 386, İngiltere'nin 1592 yılında Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumunu şöyle tanımlamaktadır: "İngiltere kraliçesi bir süredir deniz gücü yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nda takdir edilmektedir; Katolik kralınkilere karşı çıktığında bu gücü tanıtmıştır...Bundan dolayı, her ikisi de Katolik'in temel düşmanı olduklarından, ortak çıkarları, kraliçenin Türkler nezdinde dikkate alınmasını sağlar". Sınır komşuları da olmadıklarından iki taraf arasında düşmanlık için herhangi bir sebep yoktu. "Hatta, bu iki ülkenin birlikte sürdürdükleri ortak ticaret yoluyla kısa sürede hiç de az olmayan bir yarar görüyorlar ve bu ilgi devam ettikçe bu dostluk korunacaktır". – İki yıl sonra *Relat. di 1594*, fol. 497 bu ilişkiler hakkında daha olumsuz değerlendirmede bulunmaktadır: Osmanlı yönetimi, İspanya yüzünden İngiltere ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışıyordu, zira "o kraliçenin elçisi, her ne kadar, ya istedikleri gibi armağanlar vermediğinden ya da o krallığın Katolik ile büyük işlere girişemeyeceği ve daha çok kendi devletininin savunmasına bakacağı açıklığa kavuştuğundan itibarını yitirdiyse de".

68 Bernardo, aynı eserinde bu hususa da değinmektedir: "O elçi, Türk donanmasını kendi zararına tahrik ederek Hristiyanlığa karşı çok kötü çalışmalar yapıyor, Tanrı'dan dilerim, büyük harcamalar yüzünden güçlüklerle karşılaşsın". – *Relat. di 1594*, bu hususta da biraz daha sert olup, Türklerin İngiliz elçiyi "casus olarak Hristiyanlara ait konuları anlamak" için kullandıklarını iddia etmektedir. Bununla çok fazla minnettarlık kazanmamakta idi; zira İngiliz ticaret gemileri de diğer devletlerin gemileri gibi rahatsız edilmekteydiler; zaman zaman soyuluyorlardı ve mürettebatları zorla Osmanlı kadırgalarına sürükleniyorlardı.

bu durumlara eğilmeden önce bu dönemlerde Batı'nın diğer üç devleti olan Venedik'in, İspanya'nın ve Fransa'nın, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin nasıl geliştiğini biraz daha ayrıntılı olarak ele alalım.

4) Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu

Venedik idaresi için, yukarıda ana hatlarını gördüğümüz silahlı tarafsızlık sistemini şimdi artık tatbikatta ısrarlı bir biçimde uygulamak o kadar kolay olmuyordu. 1573 tarihli barış antlaşması ile oldukça rahatsızlık verici bir duruma düşmüşlerdi. Zira her an Divân-ı Hümâyûn tarafından düşmanlıkların yeniden başlatılabileceğinden korkmak zorundayken, aynı zamanda bu barışın Avrupa devletleri nezdinde yarattığı kıskançlıklarla da mücadele etmek zorunda idi. Mesela, kendisine danışmadan ve bilgisi olmadan en kötü düşmanı ile böylesine utanç verici bir barış yapmış olmasını, bilhassa kendisi kurdukları ittifaka son ana kadar sâdık kalmış olduğu ve Hristiyan hükümdarları Venedik ile ittifak oluşturmaları için elinden gelen herşeyi yaptığı için affetmeyen Papa XIII. Gregor'un öfkesini yatıştırmakta çok zorlanıyordu.

Venedik elçileri Paolo Tiepolo ve 80 yaşında devlet işlerinde çok tecrübeli olup aynı zamanda bir hitabet ustası da olan San Marko Prokuratoru Nicola da Ponte, papayı herkes tarafından tek başına bırakılan ve elinde savaşı yürütmek için hiçbir imkânı kalmayan Venedik'in bu barışı mecburî olarak yapmak zorunda kalırken yalnızca kendi menfaatini değil tüm Hristiyanların da menfaatlerini gözettiğine ikna etmek için tüm hitabet yeteneklerini kullanmak zorunda kaldılar. Zenta, Kefalonya ve Venedik'in diğer yerlerinin, bilhassa Kandiye'nin tehdit altında olduğunu söylüyorlardı; yalnızca Adalar Denizi'nin değil, Akdeniz'in bu son kalesi de düştükten sonra, artık umut edebilecek, korkulacak bir şeyler kalır mıydı[69]?

Bilhassa ileri yaştaki Ponte'nin Venedik'i korumak için ileri sürdüğü bu ve buna benzer hususları aktarırken gösterdiği ciddiyet ve azamet, etkisini gösterdi. Papa Gregor, konuşmalarının gücünden etkilenerek bu yaşlı adama sa-

69 Morosini, *Hist. Venet.*, L. XI, II, 573 ve devamı (Venedik, 1719): Tiepolo, diğerlerinin yanısıra şöyle demektedir: "Girit de yitirildikten sonra, sadece Adalar Denizi'nin değil tüm Akdeniz'in de Hristiyan inancının kalesi düşmanlara özellikle sunulduktan sonra korkulacak ya da umut edecek ne kalır? Papa bunu gözönünde bulundursun".

rıldı ve böylece Venedik ve Vatikan arasındaki eski dostluk bağlarını bir kez daha mühürledi[70].

Barış haberini İspanya'ya götüren Giovanni Soranzo için Kral II. Felibe'nin gönlünü hoş tutmak çok daha kolay oldu. Elçiyi büyük bir memnuniyetle kabul eden kral: "Venedik'in devlet işlerini yürütürken zekice davrandığını uzun zamandır biliyorum; Türklerle şimdi barış yapmış olmasını bilgece buluyorum ve bunun için bir mazeret gerektiğini düşünmüyorum; elçi, kral adına Venedik'e dostluğunu ve teveccühünü her halükârda ve daima muhafaza edeceğini bildirebilir" dedi[71].

En azından bu yönde gelecek için kendini güvence altına almış olan Venedik, artık tüm dikkatini tekrar doğuya yöneltebilirdi. Zira buradan gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. Divân-ı Hümâyûn daha barışı onaylamamıştı ki, Osmanlı donanmasını ertesi yıl olan 1574 ilkbaharında tekrar 300 gemiye kadar çıkartması beklenen geniş kapsamlı hazırlıklara dair haberler, Venedik'in yine büyük endişelere kapılmasına sebep oldu. Korfu'yu ve Venedik'in Dalmaçya'daki müstemlekelerini Osmanlı fetih siyasetinin bir sonraki hedefi olarak gösteren kişilerin de mevcut olmasına rağmen, Kıbrıs'ın kaybından sonra, genel olarak bu hazırlıkların Kandiye'ye yönelik olduğu düşünülüyordu. Gerlach, Venedik'e karşı savaşa Divân-ı Hümâyûn'da daha Ocak ayının ilk yarısında karar verildiğini ve bunun geleneklere uygun olarak payitahtın tüm meydanlarından ilân edildiğini iddia ediyordu; o zamanlar daha hayatta olan Sultan [II.] Selim, ister Kandiye, ister Korfu veya Zara üzerine yapılsın, bu seferin başına bizzat geçmek niyetinde idi[72].

Tüm bunlar yalnızca Venedik'in İstanbul'da bulunan elçilerine gözdağı verme aracı olsa da dikkatli olmak zorundaydılar. Venedik bu yüzden hazırlıklarını büyük bir hızla devam ettirirken, dışarıdan yardım aranmaya başladı. Papa Gregor, acil bir durum hâlinde yalnızca elindeki tüm imkânlarla yardım etmeyi vadetmekle kalmayıp İspanya Kralı Felibe'nin de temsilci elçisi Lorenzo Priuli aracılığıyla Venedik'in davasına sahip çıkmasını istiyordu: Kandiye'nin

70 Morosini, s. 573 ve devamı: "Yaşlı adamın ihtiyatını ve konuşmasındaki gücü Gregorius hayranlıkla karşıladı...Ponte temsilcisini kucaklayıp, Cumhuriyet'le eski barışı yeniledi".

71 *Aynı eser*, s. 576; kral, sonunda Soranzo'ya şöyle emir vermişti: "Her halükârda, ebedi dostluğu ve teveccühü, kendi adıyla Cumhuriyet'e (=Venedik) bildirilsin".

72 Gerlach, *Tagebuch,* s. 44, 11 Ocak 1574.

müdafaasını en az Venedikliler kadar önemsemeli idi; zira bu ada emniyet altında olduğu sürece Sicilya ve Napoli için de korkmasına gerek yoktu. Kral bunun üzerine, mümkün olduğu sürece ve imkânları dahilinde Venediklileri gemilerle desteklemeyi vadetti.

Venedik aynı zamanda yeni seçilen Lehistan Kralı Henri de Valois nezdindeki elçisi Hieronymo Lippomano aracılığıyla, Divân-ı Hümâyûn ile yeni bir savaşın çıkması hâlinde yalnızca Erdel Voyvodası Stephan Bathori'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlarına sarılmakla kalmayıp, Siradya Palatini Laski'nin de 50 bin süvari ile buraya akın etmeye ve her yeri yakıp yıkmaya hazır olduğuna dair sevindirici bir haber aldı[73].

Venedik'in tüm bunlara rağmen en büyük endişesi, en fazla tehdit altındaki yerlerini yeterince koruma altına almaktı. Venedik'in kötü ve baskıcı yönetimine uzun zamandır baş kaldıran yerli halka güvenemedikleri için Kandiye bu yerler arasında ilk sırayı alıyordu. Bilhassa Kıbrıs savaşı sırasında, ada halkı Venediklilerin baskıcı yönetimini daha fazla çekmektense adayı doğrudan Türklere teslim etmek için defalarca teşebbüslerde bulunmuştu.

Silah zoru ve kötü örnek olabilecek bir sertlikle –bunu geç de olsa farketmişlerdi– artık hiçbir şey yapılamazdı. Hasta bedeni yok etmekten ziyade kurtarmak istiyorlarsa, daha yumuşak ama daha etkin çareler uygulanmalı idi. Adanın içine düştüğü sefil ve perişan durumların acilen ıslaha ihtiyacı vardı ve bunu yapabilmek için mükemmel yeteneklere, derin bir anlayışa, sağlam bir iradeye ve güçlü bir karaktere sahip bir adam gerekiyordu. Bu belirleyici anda Venedik bu adamı en olağanüstü komutanlarından ve devlet adamlarından birinin şahsında buldu: Bu adam aradıkları bu özellikleri ayrıca dürüstlük, büyük bir ruhî yatkınlık ve ciddi bir adalet duygusu ile nadiren bulunan bir biçimde biraraya getiren Giacomo Foscarini idi[74].

73 Morosini, *Hist. Venet.*, L. XII, 580

74 Foscarini'nin bu durumlar hakkında değerli bilgiler veren nadir bir biyografisi mevcuttur: *Vita di Giacomo Foscarini, Cav. E Procuratore di S. Marco*; Bartholomeo Ridolfi Sforza çevirisi, Venedik 1745 (orijinali muhtemelen Latince idi ve basılıp basılmadığını bilmiyorum). Oysa Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde ve Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde bulduğum ve kullandığım, Kandiye [Girit] Adası'ndaki etkinlikleri hakkında elyazması malzemelerden oluşan hazine çok daha önemli ve daha zengindir. Kandiye'deki durumlar ve Venedik'in oradaki hâkimiyeti hakkında birçok bilginin dışında buraya ait olanlar bilhassa şunlardır: *Relationi di Cipro et Candia VI,* St. Germain. N. 787, 104 Bl. fol. altında *Relatione del Cl. S. Giacomo*

Denizlerin genel kaptanı olarak yetkilerini muhafaza ederek, tüm Kandiye [Girit] Adası'nın genel valisi, müfettişi ve yargıcı tayin edilen Foscarini'ye yalnızca adanın güvenliğini emniyet altına almak için değil aynı zamanda adanın tüm dahilî idaresini de düzenlemek, suistimalleri durdurmak, Venedik'in adadaki hâkimiyetinin temel dayanakları kabul edilebilecek derecede olup çökmeye yüz tutmuş eski kurumları yeniden canlandırmak ve herşeyden önce yerel halk üzerindeki baskıyı yeni, zamana uygun ve koruyucu kanunlarla sona erdirmek için yetki verildi.

Venedik, uzunca bir zaman önce yönetimin manevî gücünün ada ele geçirildiğinde Venedik'e bağlı timar sahipleri olarak buraya yerleştirilen eski Venedik şövalye hanedanının yozlaşmış haleflerinden ziyade bunlar tarafından baskı ile yönetilen yerli halkta aranması gerektiğini anlamıştı; manevî güç, yüzyıllardır altında ezildiği yüklerin kolaylaştırılması ile artırılmalı idi ve idarenin tamamını çürümüş zorbalık sistemi yerine daha sağlıklı unsurlar, hukuk, dürüstlük ve insanlık unsurlarına dayandırılmalı idi[75].

Tabii ki bu görev hiç kolay değildi. Foscarini bile bu görevin yerine getirilmesini öyle zor buluyordu ki, çözümünü bulmak için görevi üstlenmekte tereddüt ediyordu. Ailevî durumlarının böylesine onurlu ve önemli bir makamı doldurmaya müsait olmadığı bahanesi ile güvenlerini bir başkasına yönlendirmelerini rica etti. Ancak hadisenin önemi, dojunun ısrarları, hatta dostlarının teşvikleri sonunda direnişini kırdılar[76]. Dostlarından biri olan Verona

Foscarini, Procurat. Di S. M., delle cose di Candia del 1577; ayrıca, Deniz Komutanı Kaptan'ın yetkisiyle, Kandiye Krallığı'nda genel bölge idarecisi, soruşturmacı fehametli ve çok yüce bay Giacomo Foscarini'nin, Şövalye, emirleri (ancien fond N. 9965, fol. 475, dar yazılmış sayfalar). İkincisi Foscarini'nin yönetimi hakkında detaylı bir rapor olup, çıkarttığı tüm yasaların eksiksiz ve değerli bir koleksiyonunda resmî belgeleri vermektedir. Birincisi 14 Ekim 1574 tarihli, ikincisi 2 Kasım 1577 tarihlidir.

75 Morosini, *aynı eser*, s. 582'de bu "olağanüstü ve hemen hemen diktatörce güçle krallığı düşmandan koruması, çökmüş kurumları düzene sokması, halkları yüreklendirmesi, güçlülerin ve zenginlerin ezdiği ve baskı yaptığı kırsalda yaşayan insanları canlandırması için" önemli yere, "o görev buyruldu ve sadece askeri konularda değil, huzur ve sükûnete ait konularda da çok geniş yetki bahşedildi: hangi görev ve yetkide olursa olsun karşı çıkan herkese karşı ölüm dirim hakkı kumandan yetkisiyle donanmış" bir adam tayin etmek istediklerini belirtmektedir. Ayrıca şunları eklemektedir: "insanlar, daha büyük bir yetkinin ayrıldığı bir Venedik yurttaşını hiç hatırlamıyor".

76 *Vita cet.*, s. 57

Piskoposu Agostino Balierio, o tarihlerde kendisine bir mektup yazarak şöyle demişti: "Göründüğü kadarıyla vatanımızın Kıbrıs'ın kaybından dolayı yaşadığı talihsizlikten ve sarsıntıdan sonra hiçbir şey Kandiye kadar önemli değil, Kandiye kadar endişe verici değildir. Dolayısıyla şimdi Kandiye'yi düşünmeyen, kendini Kandiye için feda etmeyen kimsenin bu yönetimin ilkelerini anlamadığını, Kandiye'nin hastalığını iyileştirmek için kendini feda etmeyen kişinin, Venedik'teki sağlıksız durumlarla da ilgilenmediğini söyleyebiliriz. Böyle bir durumda iyi bir senatörün görevi Kandiye'yi düşünmek ve oradaki durumları gözönünde bulundurmaksa, bir senatörün bundan daha önemli bir görevi, Venedik'in onurunun da söz konusu olduğu bu adanın güvenini sağlamak ve muhafaza etmek için gerekli şeyler için çaba göstermek ve bunların gerçekleştirilmesini sağlamak değil midir"?[77]

Bu sözlerden sonra Foscarini de Venedik'in kendisi için uygun bulduğu bu zorlu görevi üstlenmeyi vatanseverliğinin bir zorunluluğu olarak görüyordu. Yine de Kandiye'ye doğru yola çıkışı 1574 yılının sonbaharına kadar gecikti. Ancak Ekim ayı başında buraya vardı. Üç yılı aşkın yönetimi sırasında –toplam 44 ay burada kaldı[78]– burada yaptıkları, gösterdiği çaba ve elde ettiklerini şimdi hemen ele almayacağız. Ertesi yüzyılda büyük Kandiye savaşı sırasında, bu adadaki Venedik hâkimiyetinin geçmişini de yakından bakmak üzere ele almak daha uygun olacaktır.

Burada yalnızca Foscarini'nin o dönemlerde anlayışla ve kararlı bir biçimde yürüttüğü derin ıslahat çalışmalarının Venedik Cumhuriyeti'nin idarî tarihinde en dikkate değer anlarından biri olarak görülmekte olduğunu eklemek isteriz. Zira kamu alanının tamamını kapsayarak, hem hükmedenlerin hem de hüküm altındakilerin güvenliğinin bağlı olduğu menfaatlere, yani buraya sonradan yerleşenlerin yerli halka ilişkilerine, timar ve mülkiyet ilişkilerine, kelimenin tam anlamıyla idareye, hukuka, iç güvenliğe ve gerek kara kuvvetlerinin gerekse deniz kuvvetlerinin daha iyi organize edilmesi ile dışa karşı savunmaya, üretime, ticarete ve denizciliğe, maliyeye, nihayet kiliseye ve din hususlarına temas ediyorlardı. Venedik'in Doğu Akdeniz'de hâkimiyetini yeniden sağlamlaştırmak, daha sağlam bir zemin kazandırmak ve sürekliliğini sağlamak için yapılan son bir deneme idi. İstenen meyvelerini vermemesi, bek-

77 *Lettere di Principe cet.,* T. III, f. 283 v. Yazı, Verona 23 Haziran 1574 tarihlidir.

78 *Vita cet*, s. 81. Foscarini'nin Kandiye'den ayrılışının yaptığı iyiliklerden hoşnut kalan ada halkının duaları altında gerçekleştiği açıkça belirtilmektedir.

lentilere uymaması en azından Foscarini'nin suçu değildi. Zira birçok yarayı iyileştirmiş ve hedefe varmak için izlenmesi gereken yolu göstermişti. Ne yazık ki bunun için artık çok geçti; belki Foscarini'nin uygulamak istediği yeni sistem, Venedik'in devlet idaresindeki değişmez temelleri ile biraraya getirilmesi mümkün değildi; Kandiye buna rağmen daha bir süre elde tutulabildi ama kurtulması artık mümkün değildi.

En azından şimdilik, Divân-ı Hümâyûn ile yapılan ve onayı Venedik'i memnun edecek şekilde nihayet o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'da çok nüfûzlu olan Salomon Nathan Eskinazi adındaki Alman asıllı Yahudi bir hekimin arabuluculuğuyla 1574 ilkbaharında alınan barıştan dolayı güvence altında idi. Bilhassa Dalmaçya olmak üzere, Divân-ı Hümâyûn ile yapılan her barıştan sonra olduğu gibi fethedilen veya geri verilecek yerlerin sınırları ve esirlerin değiş tokuşu ile ilgili olarak her an yeni husumetlere sebep olabilecek hususlar açık kalmasına rağmen Venedik bunun üzerine savaş hazırlıklarını hemen durdurdu.

Osmanlı İmparatorluğu, açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, Venediklilere verilecek Zara, Şebenik (Sebenico) ve Spilit'i (Spalato) tamamen geri vermemekte ısrar ediyordu. Divân-ı Hümâyûn, bu reddin sebebi olarak, bu yerlerin üç yıldır ellerinde olmasını ve İslâm'ın, Müslümanların bir kez namaz kıldıkları ve cami kurdukları yerleri tekrar ellerinden çıkartamayacaklarına dair kuralını gösteriyordu; ayrıca ezelden beri, atlarının nallarının bir kez değdiği toprakların asla ve hiçbir şart altında bırakılamayacağı veya terkedilemeyeceği Osmanlı geleneklerinden biri idi. Bu amaçla 1574'te Dalmaçya'ya gönderilen müzakereci Aloisio Grimani'nin anlaşmazlığı elinde imzalanan ve mühürlenen barış antlaşması olduğu hâlde yerinde çözme teşebbüsü başarısız oldu. Grimani, hiçbir şey başaramadan Venedik'e geri döndü[79].

Ertesi yılın başlarında Sultan III. Murad'ın tahta cülûsunu tebrik etmek ve eski kapitülasyonları yenilemek üzere İstanbul'a gönderilen Giacomo Soranzo ve Giovanni Correr daha başarılı oldular. Elleri boş gitmedikleri için daha da iyi karşılandılar. Kapitülasyonlar, 50 bin dukanın ödenmesinden ve barış yanlısı olup Venedik'e karşı genelde çok hoşgörülü davranan Sokollu Mehmed Paşa'ya 4 bin duka tutarında bir hediye verildikten sonra, hiçbir zorluk çıkmadan 56 maddeden oluşan bir belge hâlinde yenilendi. Ayrıca

79 Morosini, *aynı eser*, s. 597.

henüz askıda olan sınır anlaşmazlığına dair müzakerelerin de yolu böylece açılmış oldu.

Venedikliler, bir kez daha tekrarlanan sebeplere haklı olarak Osmanlıların daha önce işgal ettikleri yerleri terkettiklerine dair yeterince örneğin mevcut olduğu karşılığını verdiler. Örneğin II. Murad zamanında Semendire'den ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından Macaristan Kralı Yanoş Zapolya'ya verilen Budin'den vazgeçmişlerdi. Ancak bu örnekler kabul edilmedi. Üzerinden çok zaman geçtiği için Semendire burada söz konusu bile edilemezdi ve Osmanlılar Buda'da hiçbir zaman halka açık olarak namaz kılmayıp sadece kişisel olarak kıldıkları için Budin örneğinin de hiçbir ağırlığı yoktu. Venedikliler bunun üzerine, sırf kavgayı bitirmek için, bari en azından Zara yakınlarında hâlâ Osmanlıların elinde bulunan küçük Zemonic Kalesi'ni yerle bir etseler, diye cevap verdiler. Bunun üzerine kendilerine, Divân-ı Hümâyûn için iyi tahkim edilmiş Zara Kalesi'nin tam karşısındaki bu yere sahip olmak bu kadar önemliyken bunu yapmalarını nasıl bekleyebilirlerdi ki, diye mukabele edildi.

Neticede her iki tarafın da meseleyi yerinde çözmek üzere birer müzakereci atamasından başka bir sonuca varamadılar. Soranzo Venedik'in çıkarlarını, Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa ise Divân-ı Hümâyûn'un çıkarlarını temsil edecekti. Her ikisi de 1575 yılı yaz aylarında Dalmaçya'ya gittiler. Zermonic Kalesi ile ilgili burada da bir şey yapamadılar. Divân-ı Hümâyûn ne kaleyi teslim etmeye ne de yıkmaya ikna oluyordu. Diğer hususlarda ise biraz daha yumuşamıştı. Uzun süren müzakerelerden sonra, Soranzo nihayet Venedik'e yalnızca her ikisi de kalabalık bir nüfusa sahip verimli topraklardan oluşan Zara bölgesinde 50 ve Şebenik bölgesinde 30 köyün geri verilmesini değil, ayrıca Zara yakınlarında çok avantajlı bir yerde bulunan Santoda di Possidaria'nın da bırakılmasını sağlayabildi.

Esirlerin mübadelesi hususunda kolayca anlaşmaya varıldı. Yedikule zindanlarında tutulan esirler, esir olarak Roma'ya götürülen Türklerle değiştirildiler. Venedik'in yetkilisi Giovanni Contarini, Türk esirlere Ankona'dan Draç'a kadar eşlik etti ve 1575 Ağustos'unda esirler burada Contarini'nin arabuluculuğunda takas edildi[80].

Divân-ı Hümâyûn'un bu yumuşaklığını, veziriazamın barışçıl niyetinin dışında, bilhassa Divân'da İspanya'nın tutumundan dolayı 1575 yılı

80 Morosini, *aynı eser*, s. 606 ve devamı ile s. 635.

başlarında Don Juan de Autriche'nin 150 adet üç kürekli ile Ayamavra açıklarında görüldüğüne dair söylentilerle daha da artan endişeye borçluydular. Zira İstanbul'da ciddi bir biçimde Osmanlı sultanı ile II. Felibe arasında düşmanlıkların tekrar başlaması hâlinde, Venedik'in silahlarını Felibe'ye karşı Osmanlı sultanı ile birleştireceği umuluyordu. En azından bir yıl önce, barış onaylandıktan hemen sonra bu açıdan önemli bir adım atılmıştı.

Mayıs ayı başlarında daha önce adı geçen Yahudi müzakereci Salomon Venedik'e gelmiş ve sultanın emriyle Venedik'i gizli bir Pregadiler ve Onlar Kurulu oturumunda, İspanya ile tüm bağlarını koparmanın kendileri için en iyisi olacağına dair ikna etmeye çalışmıştı. Venedik'in şimdiye kadar İspanya ile ittifakından ne gibi bir yararı olmuştu ki? Aksine bu İspanyolların, söz verdikleri yardımı yapmakta gecikmeleri, Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı fazla bir şey yapamamasının asıl nedeni değil miydi? Şimdi silahlarını İspanya'ya çevirdikleri takdirde, sultan kendilerini donanması ile desteklemeye hazırdı. Kendisi için kesinlikle yeni fetihler istemiyordu; silahları ile elde ettiği yerleri Venedik'e bırakmaya hazırdı; Venedik, hâkimiyetini genişletmek için kullanabileceği bu fırsatı kaçırmamalı idi, vs.

Tabii ki bu ve buna benzer cazip konuşmaların tek amacı, Venedik'in tutumunu öğrenmekti. Bu yüzden oldukça soğuk ve mesafeli karşılandılar. Venedik'in uzun süre düşündükten sonra verdiği kısa cevap, güçlü sultana teklif ettiği yardımlar için minnettar olduğu, ancak Kral Felibe ile savaş ilân etmesine veya ona başka bir şekilde zarar vermesine sebep olacak bir düşmanlık başlatmak için herhangi bir sebebi olmadığı yönünde idi.

Bu karar tabii ki Yahudi Salomon'un beklediği cevap değildi. Son olarak, sultanın bu kadar parlak vaatler altında sunduğu dostluğa bu kadar az değer vermelerinin Venedik için çok da iyi olmadığını söyledi. Hâlbuki Venedik, kararlı bir biçimde ileri sürdüğü sebeplerine ayrıca 5 kilo altın ile ağırlık kazandırmasını bildi; böylece beklentilerinde hayal kırıklığına uğrayan müzakereci, hiçbir şey başaramadan İstanbul'a geri döndü[81].

81 Morosini, *aynı eser*, s. 583-585: "Salomon, Kral (Sultan) tarafından sunulan şartların Cumhuriyet (Venedik) tarafından küçümsenmesinin hiç de onaylanmayacağını (söyledi). Ama önceki karar hiçbir bölümünde değiştirilmediğinde, Salomon orayı terketti ve on libre altın Cumhuriyet adına armağan edildi".

Diğer taraftan Venedik, papanın Osmanlılarla savaşın tekrar başlatılmasına dair ısrarlarına da kanmıyordu. Bilhassa Tunus'un ve Halkulvad'ın (Goletta) 1574'ün yaz aylarında düşmesinden sonra, papanın bu yöndeki ısrarları gitgide artmıştı. Venedik'in elçisi Paolo Tiepolo aracılığıyla, sultanla yakın zamanda yapılan barışa ne kadar az güvenebileceğini unutmaması gerektiğini hatırlattı; bu açık bir savaşın getirdiği tüm tehlikelerin yalnızca bir örtüsü idi ve sürekli tetikte olmak zorunda kalacağı için Venedik'e bir sürü külfet getiriyordu: Venedik'in bu hayırsız barışı kabul etmek zorunda kalmasının en önemli sebeplerinden biri İspanyolların ihmali ve ilgisizliği olsa da, papa savaşa daha aktif bir biçimde katılarak şimdiye kadarki ihmallerini telafi etmelerini ve vaatlerini yerine getirmelerini sağlamak için bir yol bulacaktı.

Tiepolo bunun üzerine, Türk savaşının Venedik için daima zorlu ve oldukça tehlikeli olduğu cevabını verdi; tekrar başlatılması mümkün değildi. Zira böyle bir durumda deniz kuvvetlerinin tamamını riske atmış olurlardı. Ayrıca son üç yıldır devam eden savaştan dolayı Venedik'in kaynakları neredeyse tükenmişti; hazinesini ve en iyi vatandaşlarının kanını bu savaşa kurban etmişti. Venediklilerin cesareti eksik değildi ama savaşın alet ve vasıtası olan paraya yeterince sahip değildiler. Elinde kalan ve tüm Hristiyanlığın, bilhassa İtalya'nın kalesi olarak görülmesi gereken son yerleri de elinde tutabilmek için gerekli büyük miktardaki paraları bile toplaması neredeyse imkânsızdı. Papa bu yüzden öncelikle Venedik'i, seleflerini örnek alarak, kilisenin hazinesi ile desteklemeyi düşünmeli idi. Zira kiliselerin ve manastırların hayırsever insanlardan topladığı muazzam zenginlikleri, tüm Hristiyanlığın iyiliğinin bağlı olduğu ülkelerin korunmasından daha iyi başka bir yerde kullanılabilir miydi?

Ne yazık ki Tiepolo papalık makamının şark siyasetindeki en zayıf noktasına temas ediyordu. Papa, meseleyi kardinallerin huzuruna getirdiğinde ve bilhassa Kandiye'nin muhafazasında ısrar ettiğinde buna çok az istekli buldu. Zira mesele yalnızca her zamanki yüzde onluk vergi değil ruhbanlara ait mülklere getirilen olağanüstü bir vergi idi. Mesele önce bahaneler ileri sürülerek kasıtlı olarak uzatıldı ve sonunda tamamen bırakıldı[82]. Aynı şekilde ertesi yıl Papa Gregor'un ısrarlı sözleri ve Hristiyan hükümdarları bir kez daha kendi sancağı altında ortak düşmanlarına karşı savaşmak ve şarktaki menfaatlerini en iyi biçimde koruyacağını düşündüğü Venedik'i güvenli barış siyasetinden

82 Morosini, *aynı eser*, s. 597 ve devamı.

uzaklaştırmak için elinden gelen herşeyi yapan Don Juan de Autriche'nin ısrarları da hiçbir işe yaramadı[83].

Venedik ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki barışçıl ilişkileri yeniden bozacakmış gibi görünen Uskokların denizde ve karada sürekli talanlarından dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıklar bile Venedik'in zeki ve mahir müzakerecileri tarafından her seferinde başarılı bir biçimde ortadan kaldırılabiliyordu. Uskoklar (ya da kaçaklar), aslında Dalmaçya ve Arnavutluk sahillerinden gelen ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk başlarında Salona yakınlarındaki Kilis dağ kalesine yerleşen, ancak daha sonra Osmanlılar tarafından buradan kovularak Beglia Adası'nın karşısında ulaşımı zor kayalıklardan oluşan Segna koyunda kendilerine güvenli bir yer bulan bir eşkiya sürüsünden başka bir şey değillerdi.

Bu koydan yola çıkarak küçük ve kolay yönetilebilen gemileri ile yalnızca Adriyatik Denizi'nde büyük çapta korsanlık yapmakla kalmayıp, karada da kalabalık çeteler hâlinde Osmanlı topraklarına saldırarak insan, hayvan ve taşınabilir ne bulurlarsa alıp götürüyorlardı. Bilhassa denizde Hristiyanları, özellikle de Venediklileri Osmanlılar kadar rahatsız etmelerine rağmen başlangıçta kimse onlara karşı bir şey yapmıyordu. Zira Türklere karşı yapılan savaşta bilhassa Türk sınırlarında aynı şekilde hareket eden martoloslara karşı büyük hizmetlerde bulunabilecek bir nevi yardımcı kıta, gönüllü bir birlik kabul ediliyorlardı. Segna'nın hâkimi olan kayser, bu yüzden onların buraya yerleşmelerine yalnızca göz yummakla kalmayıp onlara bir nevi koruma da sağlamıştı. Uskoklar bu yüzden zamanla Segna'dan yola çıkarak, Beglia, Arbo, Papa gibi komşu kayalık adaları ve Zara bölgesindeki tüm kayalıklı sahil şeridini hâkimiyetleri altına alan organize bir eşkiya devleti hâline gelmişlerdi[84].

Osmanlı'nın ticaretini önemli ölçüde etkileyen eşkiyalıklarından dolayı Divân-ı Hümâyûn'un Venedik nezdinde ciddi şikâyetlerde bulunması

83 Bu hususta da ayrıntılı bilgiler mevcuttur, s. 602 ve s. 614 ve devamı; burada Don Juan hakkında şöyle denmektedir: "Avusturya hükümdarının gönlünde büyük bir ün ve övgü arzusu yer alıyordu; şiddetli ve ateşli bir ruh hâliyle, Hristiyan hükümdarların güçlerini kendisinin alametleri altında birleştirmeleri ve geçmişte de yendiği düşmanı yeniden ezip çiğnemenin özlemini çekiyordu. Ama bunlar bir sonuca ulaşmaktan çok, umut olarak kalacakmış gibi gözüküyordu".

84 Tüm bu bilgiler küçük bir kitapta toplanmıştır: *Historia degli Uscochi da* Minuccio Minucci *coi progressi di quella gente fino all' anno 1602*. Basım yeri belirtilmemiştir.

kaçınılmazdı. Zira Venedik, Osmanlı savaş gemilerinin körfeze girmesini istemediği için, tüm barış antlaşmalarında ve kapitülasyonlarda Adriyatik Denizi'nde ticaretin ve denizciliğin güvenliğini bizzat sağlamayı taahhüt etmişti. Oysa bu taahhütlerini gerektiği gibi yerine getirmediği için, Kanuni Sultan Süleyman, Venedik'i defalarca donanmasını körfeze göndermek ve Segna'yı buraya ait tüm diğer eşkiya yatakları ile birlikte yerle bir etmekle tehdit etmişti.

Böyle zamanlarda Venedik, Uskokları biraz olsun dizginlemek ve kendi yerlerine geri göndermek için birkaç kadırgasını sevkediyordu. Hâlbuki Divân-ı Hümâyûn ile savaş ne zaman başlasa, eşkiyalıklarına o denli göz yumuluyordu. Korsanlıkları bilhassa Kıbrıs savaşı sırasında artık iyice zirveye tırmanmıştı. Barış yapıldığı anda eşkiyalıklarını durdurmayı kim başarabilirdi? Uskoklar aksine çok gelir getiren korsanlıklarını denizde ve karada devam ettirdiler ve bu esnada ne Venediklileri, ne Osmanlıları, ne Hristiyanları, ne de Müslümanları esirgediler[85].

Venedik, gerek kendi vatandaşlarının çıkarları gerekse şikâyetlerini tekrarlamakta ısrar eden Divân-ı Hümâyûn'un isteği üzerine, kendisini artık ciddi tedbirler almak zorunda hissetti. Bu yüzden 1576'da önce Adriyatik Denizi'ni temizleyip, daha sonra Segna ve çevresini ablukaya almak üzere yalnızca beş kadırga göndermekle kalmayıp Uskoklara karşı ablukanın ciddi bir biçimde muhafaza edilmesinden ve bu mesele ile ilgili herşeyden sorumlu özel bir vekil de atadı.

Venedik aynı zamanda Uskokların hâmisi olan Kayser Maksimilyan'den Hristiyanlığın tamamını etkileyen bu meseleyi sona erdirmek için üstüne düşeni yerine getirmesini de istedi. Kayser iyi niyet göstererek, Venedik'in şikâyetlerini gidermek için elinden gelen herşeyi yapmaya söz verdi. Suçlular cezalandırılacak ve çaldıkları şeyleri geri vermeye zorlanacaklardı; en ünlü eşkiya yataklarından birkaçı yerle bir edilecek ve şüpheli tüm insanlar buradan uzaklaştırıla-

85 Morosini, *Hist. Veneta*, L. XII, 617 ve devamında bu ilişkilerden oldukça detaylı bahsetmektedir ve şöyle demektedir: "Savaş çıktığında, zaman öyle gerektiriyor gözüksün diye, bir yarar sağlama yolunda, yabanıl halkın alıp kaçması için onlara denizde seyir izni verildi. Barış yapıldıktan sonra deniz yolculuğu yeniden engellendiğinden, yaşamlarını sürdürdükleri aynı hilelere geri dönüp, daha şiddetle saldırdılar, herşeyi dağıttılar, Türk sınırlarına taşındılar, kimseyi esirgemediler...Venediklilerin de hiçbir şeyine dokunmadan bırakmadılar", vb.

caktı; her türlü yetkilerle donatılmış dört komiser, kayserin emirlerini yerinde uygulamak üzere Segna'ya gidecekti.

Hâlbuki bununla da bir şey başarmak mümkün değildi. Bilhassa Throno'nun, bu musibeti ortadan kaldırmak için Segna halkının tamamının başka bir yere nakledilmesi gerektiğine dair önerisinin yerine getirilmesi imkânsızdı. Çalınan hiçbir şey tabii ki bulunamıyordu; suçluları kimse tanımıyordu ve Venedik'in ambargosu ile zaten büyük bir sıkıntı içine düşen halk isyanlara başladığından kayserin vekilleri kendi canlarını kurtarmak için buradan bir an önce uzaklaşmayı daha uygun gördüler[86].

Venedik'in ablukası ciddi bir biçimde sürdürülemediğinden ve bu musibeti kesin olarak ortadan kaldırmaya yeterli olmadığından, herhangi bir şey yapmak mümkün değildi. İki yıl sonra, 1578'de, Uskokların gerek Hristiyan topraklarında gerekse Osmanlı topraklarındaki korsanlıkları yine zirveye ulaşmıştı. Osmanlı'ya ait küçük Macarsca Kasabası'na saldırdılar ve talan ederek ateşe verdiler; oranın Osmanlı gümrük emini ve Türklerden 40 kişiyi esir alarak köleliğe sürüklediler. Tabii ki İstanbul, Venedik nezdinde bu hadise ile ilgili öyle ağır şikâyetlerde bulundu ki, Venedik hemen bir çare ve tatmin edici bir çözüm bulmadığı takdirde Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerin resmen bozulması ihtimali belirdi[87].

Venedik'in bu amaçla başvurduğu Kayser II. Rudolf (Ekim 1576'dan itibaren), meseleyi oldukça ciddiye aldı, fakat korsanlıkları ebediyen sona erdirecek bir tedbir almaya da cesaret edemiyordu. Buradaki suçun büyük bir bölümünün, Uskoklardan rüşvet alan, dolayısıyla efendilerinin emirlerini yerine getirmek için hiç de acele etmeyen memurlara ait olduğu söyleniyordu. Türk esirleri tekrar serbest bırakmak ve karşılığında Segna valisini, Segna'nın en itibarlı insanlarından biri olan Mattheo Daniviç ile birlikte muhtemelen yalnızca kısa bir süreliğine zindana atmakla yetindiler. Venedik ise iyi niyetini kanıtlamak için, kayserin bu yöredeki valisi olan Arşidük Şarl'ın abluka hattının Uskokların korsanlıklarına asla katılmayan Fiume'ye kadar uzatılmış olmasın-

86 Morosini, *Hist. Veneta*, L. XII, 620 ve devamı: "Segna, Theupolo (Venedikli abluka filosu komutanı) tarafından gereğinden çok sıkılıkla kuşatıldığından erzak kıtlığı yüzünden bir halk ayaklanmasından çekinip hızla ayrılıp gittiler".

87 Morosini, *Hist. Veneta*, L. XII, 648: "Oradan birçok Bizanslı'nın şikâyet ve yakınması yükseliyordu ve küçük bir kıvılcımdan büyük yangınların çıkıp, Murad ile başlamış olan barışın bozulmasından korkuluyordu".

dan dolayı şikâyette bulunmasına rağmen, ablukasını sahil şeridinin tamamı boyunca takviye ettirdi[88].

Ancak kayserin Uskokları ortadan kaldırmakta çok da ciddi olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri gergin olduğu ve oldukça şüpheli bir barış kisvesi altında sınır boylarındaki küçük savaş asla bitmediği sürece, Osmanlılara zamanı geldiğinde rahatsızlık verecek ve tehlike arz edecek böyle bir müttefikten tamamen vazgeçmeyi uygun bulmuyordu. Uskokların sürekli korsanlıklarından dolayı öfkelenen Divân-ı Hümâyûn'un baskılarına maruz kalan Venedik'in bir kez daha Uskokların Segna'dan tamamen kovulmalarını talep etmesi üzerine, 1580'de Venedik'e yazdığı cevaptaki açıklamaları bu yönde idi.

Bu cesur, korkusuz, savaşta deneyimli ve daima savaşa hazır halkı bilhassa şimdi neden uzaklaştıracaktı ki? Türklerin sıkça saldırdıkları toprakları bu yönde kim koruyacaktı? Ve devletlerarası hukuka göre, Türkler mevcut ateşkes antlaşmasına rağmen kayserin topraklarını rahatsız ederlerken, Türklerin buradaki topraklarını rahatsız etme hakları yok muydu? Ticaretin ve denizciliğin Uskoklardan dolayı kayıplara maruz kaldığı doğru idi, fakat bu başka bir şekilde telafi edilebilirdi. Hâlbuki Uskokların Segna'dan uzaklaştırılmaları ne kaysere, ne Hristiyanlara, hatta Venediklilere bile kazanç getirmeyecekti; papa bile –ki burada bu ilginç bulguya rastlıyoruz– verdikleri büyük hizmetlerden dolayı Uskoklara önemli imtiyazlar ve büyük miktarda yıllık ödemeler bahşetmişti[89].

Venedik elçilerinin bu sebeplere karşı tüm itirazları bu dönemde ve sonraki yıllarda boşuna idi. Venedik, örneğin 1582'de olduğu gibi, ne zaman bu meseleyi tekrar gündeme getirse, her seferinde aynı cevabı alıyordu: Suçlular cezalandırılacaktı –ki bu husus çok da ciddiye alınmıyordu -, fakat Uskokları Segna'dan tamamen kovmak istemedikleri gibi, bunu yapmaları da mümkün değildi. Zira böyle bir davranış fazlaca cüretkâr olurdu ve çok uzun sürerdi[90].

---

88 Morosini, *Hist. Veneta*, L. XII, 648: "Memurlar arasında büyük ihmal yüzünden, onun (kayserin) buyruklarına olan pek az itaat isteği, sık sık çoğu kişinin aç gözlülüğüyle çürütülüyordu". Minucci, *aynı eser*, s. 13'te aynı hususa dikkat çekmektedir.

89 Morosini, *aynı eser*, s. 662'de bu rapor analiz edilmektedir; son cümlesi şöyledir: "bu arada, ne kaysere, ne Hristiyan Cumhuriyetine, ne de Venediklilere, Uskoklar Segna'dan çıkartılıp atıldığında, yarar sağladı".

90 Morosini, *aynı eser*, s. 684'te 1582 yılına ait olmak üzere: "Kayserden de, Segna'dan kirli halkı çıkararak, birçok kötülüğün sebeplerinin kökünü kazısın diye senato ısrarla

Venedik, sonunda bununla yetinmek zorunda kaldı; Morosini'nin ifade ettiği gibi, alıştıktan sonra artık hafiflemeye başlayan bir musibetin yükünü taşıyordu ve iyi niyetini göstererek Divân-ı Hümâyûn'u barışçıl bir tutumda tutabilmekten memnundu[91].

Bu bağlamda Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümü (Ekim 1579) Venedik için Uskokların talanlarından dolayı çıkan anlaşmazlıklardan çok daha önemli bir hadise idi. Zira Venedik, bu yumuşak başlı ve daima barıştan yana olan adamın şahsında en önemli dostunu, Divân-ı Hümâyûn'daki en büyük desteğini kaybetmişti. Diğer vezirler –ki Venedik'te bu çok iyi biliniyordu– Venedik'in en amansız ve en kararlı düşmanları kabul ediliyorlardı[92]. Ancak daha yüce devlet çıkarları ve bilhassa bir taraftan İran savaşındaki olumsuz gelişmeler ve diğer taraftan silahlı barışın koruması altında bilhassa maddî çıkarlarını muhafaza etmeye çaba gösteren Venedik'in kararlı ve kesin tutumu, bu dönemden sonra da şahsî anlaşmazlıkların olumsuzluğuna ağır basıyordu.

Venedik, bu dönemde her halükârda güvence altında olmak için elinden geleni yapıyordu. Donanma ve ordu, imkânlar dahilinde sürekli olarak saygı uyandıracak bir seviyede muhafaza ediliyordu. Kandiye için yapılanların dışında Venedik'in Doğu Akdeniz'deki diğer topraklarının müdafaası için de gerekenler yapılıyordu. Korfu o dönemlerde, 1577-1581 yılları arasında büyük harcamalar yapılarak yeni ve geniş kapsamlı tahkimatlarla donatıldı ve diğer adalarla kötü bir yönetimin laneti altında herşeyin kaçınılmaz bir çöküşe doğru gittiği Dalmaçya'nın kıyı şehirlerinde savunma gücünü arttırmak ve sundukları yardımcı kaynakları daha elverişli hâle getirmek için birçok şey yapıldı[93].

---

talep ediyordu. Ama o, nasıl suçluların cezalandırılması sözünü veriyorsa, öyle de Uskokların Segna'dan uzaklaştırılmasına çok engel çıktığını ve onun daha uzun bir gecikme konusu olduğunu söylüyordu".

91 Morosini, *aynı eser*, s. 584: "Ama artık, Venediklilerin sükûnetini bozan o kötülükler ya da daha doğrusu belalar, alışkanlıkla nasır bağlayıp duygusuzlaşmışlardı".

92 Fransa'nın Venedik Elçisi Du Ferrier, 28 Kasım 1579'da Kral III. Henri'ye gönderdiği bir mektupta şöyle demektedir: "Bu ölüm senyörlerden aklı başında olanları kızdırdı, onlar adı geçen paşadan Büyük Sultan nezdindeki işleri için faydalanmışlardı". *Négociations*, III, 834. Soranzo, *Relatione*, s. 199'da 1576 yılında Sokollu Mehmed Paşa'nın karakteristiğini verdikten sonra şöyle demektedir: "Bu paşadan sonraki tüm paşalar, Venedik adının çok ölümcül düşmanıdırlar".

93 Morosini, *aynı eser*, s. 635, 680. O dönemlerde Dalmaçya'daki ve İyonya adalarındaki Venedik mülklerinin çok da iyi olmayan durumu hakkında en detaylı bilgileri elyaz-

En parlak döneminin bittiğinden neredeyse emin olmalarına ve ilerleyen çöküşü kaçınılmaz hâle getiren durumların olumsuzluğuna karşı boşuna direneceklerini bilmelerine rağmen Doğu Akdeniz ticaretini arttırmaya ve muhafaza etmeye özen gösteriyorlardı. Daha 16. yüzyılın ortalarına doğru Venedik'in bilhassa İstanbul'daki ticareti öyle bir gerileme göstermişti ki, mesela Navagero burada ticaret yapmaya ve sermayesini tehlikeye atmaya gerek duymuyordu. "İstanbul'da artık çok az tüccar var ve bu az sayıda tüccarın bulunması bile bir mucizedir; zira hiçbir şey kazanamadıklarından şikâyet ediyorlar", diyordu.

Öncelikle harçlardan, depo masraflarından, parayı bozdururken kurdan kaynaklanan zararlardan, vs. oluşan maliyetler çok yüksekti –Navagero yaklaşık yüzde 14 gibi bir maliyetten bahseder– ve bunun dışında ticaret gitgide Yahudilerin eline geçmişti ki, pazarı ellerinde tutuyor ve aracı olarak fiyatı belirliyorlardı. Ayrıca Venedik ürünlerinin, bilhassa sarayda lüks ürünler olarak kullanılan değerli yün ve ipek kumaşlarının satışında bu dönemlerde büyük bir azalma görülmüştü. Navagero'nun dediğine göre, saray ve hükümet çevrelerine o dönemlerde (1553) daha önce iki hafta içinde satılan mallar şimdi ancak iki yıl içinde satılıyordu[94]. Özellikle pamuklu kumaşlardan, değerli taşlardan ve buğdaydan oluşan ihracatta da durum farklı değildi. Yalnızca sonuncusuna sermaye biraz olsun kazanç getirecek şekilde yatırılabiliyordu[95].

İstanbul'daki ticarî işlerin kötü durumunu en çok etkileyenin, genel olarak güvensizliğin dışında –Marino Cavalli'nin (1560) iddiasına göre– Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşamının son yıllarında dinî sebeplerden dolayı ne kadife ne de ipek kullanması, aksine yalnızca yünlü ve pamuklu kumaşlardan yapılmış giysiler giymesi olduğu söyleniyordu; tabii ki çevresindekiler de aynı şeyi yapıyorlardı. Bu yüzden her zaman yapılan olağan hediyelerden ötürü sarayın depolarındaki ipek kumaş stoku öyle artmıştı ki, bunlarla ticaret yapmak zorunda kaldılar. Örneğin sultana böyle bir hediye vermek isteyenler, ipek elbiseleri hazine memurlarından satın alıyordu; tabii ki memurlar da bu işten iyi

ması *Relatione di Dalmatia e Levante fatta dal Cl. Andrea Guistiniano l'anno 1576* vermektedir, Inform. polit., Vol. I. fol. 166-249. Burada çok fazla ele alamayacağımız iyileştirme önerileri ile birlikte halkın durumu, üretim, yönetim ve buraya ait tüm yerlerin ve bölgelerin savunma tedbirleri hakkında ilginç bilgiler bulunmaktadır.

94 Navagero, s. 101: "Şimdi Kapı'nın [Osmanlı İmparatorluğu] işleri dar bir çerçevede, o zamanlar bir haftada gönderilen mal iki yıldır gönderilmiyor".

95 Bu hususta en detaylı bilgiyi veren Trevisano, s. 182–186.

kazanıyorlardı. Zira satış bedelinin dışında mallar da tekrar buraya dönüyorlardı ve böylece güzel bir ipek giysi kimi zaman iki veya üç kez satılıyor ama dönüp dolaşıp yine sultanın giysileri arasında yerini alıyordu[96].

Venedik'in özellikle bu mallara dayanan ticareti tabii ki bu durumda fazla artış gösteremiyordu. Cavalli, Venedikli tüccarların bu dönemlerde İstanbul'da yün ve ipek kumaşlara, cam eşyalarına, boyalara, vs. yatırdıkları sermayeyi toplam 150 bin duka olarak tahmin ederken, yaklaşık 130 bin duka da tuzlanmış ete, kümes hayvanlarına, deriye, şapa, gemi halatlarına, vs. yatırılıyordu. O dönemlerde İstanbul'da ancak 10-12 Venedikli tüccar vardı ve bunlar da ticaretlerini genelde Yahudilerin arabuluculuğu ile yapıyorlardı; tabii ki bu durumdan en kazançlı çıkanlar yine Yahudilerdi. Zira mevcut antlaşmalara ve kapitülasyonlara rağmen, Venedik gemileri ile Venedik bandırası altında ticaret yapma hakkını da gasp etmişlerdi[97].

Daha sonraları sarayda ve devlet erkânı arasındaki ihtişamın önemli bir artış gösterdiği dönemlerde Venedik'in ticaret hacmi de arttı, fakat verimli bir gelişimin önündeki musibetler, bilhassa ticaretin güvence altında olmaması, kredi ve gerekli teminatların eksikliği ve nihayet Yahudilerin kaçınılmaz bir biçimde sürekli müdahaleleri aynı kaldı. Neticede Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ticareti o dönemlerden sonra çöküşten kurtulamadı ve nihayetinde bilhassa diğer ticaret devletleri yüzünden artan rekabet altında yavaş yavaş sona yaklaştı[98].

Venediklilerin barış sayesinde elde ettikleri avantajlar bu açıdan da barışı muhafaza etmek için yapmak zorunda kaldıkları fedakârlıklardan çok daha azdı. Örneğin Bernardo sayesinde, Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri sıcak tutmak için Ve-

---

96 Marino Cavalli, s. 275, bunları anlattıktan sonra, şöyle bir sonuç çıkartmaktadır: "Böylece, özel bir kişiye hakaret olcak şey, bir hükümdara da uygundur".

97 Marino Cavalli, s. 275: "Önemle dikkate alınacak bir şeydir, kapitülasyonların kötü yorumlanması sonucu, Yahudilerin de, Venedikliler gibi bizim gemilerimizle ve kadırgalarımızla denizde seyretmelerine izin verilmiştir, bunu da kapitülasyonlar belirtmiyor".

98 Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ticaretinin maruz kaldığı zorlukları Barbarigo, s. 53 bir kez daha vurgulamaktadır (1564): "İstanbul'da çok az tüccarımız var, onlara da, daha doğrusu kapitallerini gönderenlere de hayret ediyorum...değiş tokuş yaptıkları zaman, malların fiyatını Yahudiler belirliyor, bizimkilerin malı da simsar olan Yahudilere naklоluyor, bu şekilde her iki tarafın fiyatını belirleyen onlar oluyor". – İstanbul'daki ticaretin Sultan III. Murad döneminde tekrar artış gösterdiğini Bernardo, s. 411'den öğreniyoruz.

nedik hazinesinden hâlâ her yıl büyük miktarlarda nakit paranın İstanbul'a gönderildiğini öğreniyoruz. Bernardo balyos olarak görev yaptığı İstanbul'dan ayrıldığında (1592) bunun karşılığında, Veziriazam Ferhad Paşa'dan hayatta kaldığı sürece hiç kimseye Venedik'in mülklerine veya tebaasına zarar eriştirmesine izin vermeyeceğine dair söz aldı[99]. Venedik ayrıca uzun süren müzakerelerden sonra 1580'de İspanya Kralı II. Felibe ve Divân-ı Hümâyûn arasında yapılan ateşkes antlaşmasına dahil edilmesini de yine bu olumlu tutuma borçlu idi[100].

5) İspanya'nın ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu İle İlişkileri

O dönemlerde Avrupa'da mevcut durumlardan dolayı Divân-ı Hümâyûn'un en çok çekindiği, dolayısıyla zayıflatmak ve mümkün olsaydı tamamen yok etmek isteyeceği devletin Venedik değil de İspanya olmasının sebeplerine yukarıda az da olsa değindik. Ayrıca bilhassa İspanyol deniz kahramanı Don Juan de Autriche'nin yiğitliğine borçlu oldukları İnebahtı yenilgisini de asla unutamadılar. Bu yüzden Sultan II. Selim'in bu mağlubiyetten kısa bir süre sonra Don Juan'a bugüne kadar gizli kalan ve tuhaf muhtevası yüzünden bile burada değinilmeyi hakeden bir nâme ile birlikte değerli bir onur hediyesi göndermesinin alay olarak mı, yoksa cüretkârlık olarak mı değerlendirilmesi gerektiği bilinmemektedir.

Nâmede şöyle deniyordu: "Yenilmez, şanlı ve yüce Süleyman'ın oğlu, Osmanlı'nın on üçüncü padişahı, hanlar hanı, ülkeler fatihi, orduların yok edicisi, denizlerde ve karada korkulan Sultan Selim Han'dan yiğit komutan Juan de Autriche'ye. Yüce düşüncelerimde size bir yer ayırmanın ve bu hususu, üzerine gözü düşen herkesi mutlulukla dolduran altın mührümle tasdik etmenin itibarımı sarsacağını düşünmüyorum. Uzun zamandan sonra hâkim, daima muzaffer ve soylu Osmanlı hanedanına Hristiyanlar tarafından zarar vermeyi başaran tek kişi olan soylu Juan; yiğitliğin küskün olmama rağmen elde ettiğin her mutluluktan çok daha üstün tutman gereken bu hediyeleri göndermeme sebep oluyor. Bu hediyeler, fanilerin en yücesi olmasına rağmen, nazarlarını

99 Bernardo, s. 409 ve devamı: "Onlarla (kendisine verilen hediyelerle) onu o kadar iyi düşüncelere sevkettim ki, ayrılmadan önce bana şu sözleri söyledi: Majesteleri emin olsunlar, toprak gözlerimi kapatıncaya kadar Serenita'nızın (Cumhuriyetinizin) herhangi bir yerine, tebaasına ya da bir şeye zarar verilmesine izin vermeyeceğim".

100 Morosini, *aynı eser*, s. 662.

üzerine çevirecek kadar hoşgörülü davranarak, neredeyse senin seviyene inen kişiden geliyorlar. Pek çokları için bunu istemek, bugüne kadar elde etmekten çok daha kolay olmuştur. Öfkemizden seni koruması için Allah'a dua et".

Hediyeler, değerli kürklerden –her biri 1.800 İspanyol taleri değerinde altı adet samur kürkten; her biri 1.000 taler değerinde sansar kürkü astarlı iki adet kaftan ve biri değeri 5.000 taler civarında tahmin edilen güvezî kırmızı atlas kumaş kaplı olup som altından Yavuz Sultan Selim'in fetihlerini resmeden dört parmak genişliğinde bordüre sahip üç adet vaşak kürkten; dört adet altın sırmalı ipek halıdan; aynı kumaştan 16 adet yatak örtüsünden ve ayrıca aynı güzellikte 12 yatak örtüsünden; 72 bıçak ve 24 (scimetar); inci ve değerli taşlarla bezenmiş en âlâ Şam kılıçlarından; oklarıyla birikte 24 adet yaydan; altın ve gümüş işli altı adet eğerden; ayrıca üzengi ve mahmuzlardan; altın işli kupalardan ve sürahilerden ve bir dizi altın işlemeli uzun ve kısa kaftanlardan oluşuyordu. Neticede bu değerli hediyenin bedeli 12 bin duka olarak tahmin ediliyordu ki, bu bile azdı.

Don Juan hediyeleri kabul etti, fakat bir galip olarak onuruna ve gururuna borçlu olduğunu düşündüğü cevabı da göndermeyi ihmal etmedi. Cevabı şöyle idi:

"Mektubunu ve hediyeni iyi bir işaret olarak kabul ettim. Hediyeler hem senin cömertliğine, hem de Tanrı'nın, bana taktığın bir lakap olan bu tecrübesiz oğlanın, müminleri savunmak ve ordularını maruz kaldığı zarara uğratarak Osmanlı hanedanı ile mücadele etmek için bana bahşettiği yiğitliğe lâyıktır. Olağanüstü yiğitlikte bir komutan olduğumu kabul ettiğine göre, bu meselenin nereye varacağını tahmin ediyorsundur. Sana herşey için teşekkür ederim ve minnettarlığımın bir işareti olarak sana emrin üzerine (muhtemelen casus olarak) Hristiyanların hazırlıklarımı gözlemek üzere buraya gelen Rum'u geri gönderiyorum. Canını alabilecek olmama rağmen, ona yalnızca canını bağışlamakla kalmayıp seninle sürekli olarak mücadele etmeye yönelik tüm hazırlıklarımı ve planlarımı da gösterdim. Ayrıca Hristiyan Don Juan de Autriche'nin, Türklerin hanı Sultan Selim'in hediyelerini kabul etmiş ve mektubuna cevap vermiş olmasını da en büyük onur olarak kabul etmeyi gözardı etmezsin"[101].

101 Bu ilginç yazışma, sunulan hediyelerin eksiksiz bir listesi ile birlikte ilk kez Türk meselesi ile ilgili Paris Silahhane Kütüphanesi'nin taslaklarından aktarılmaktadır;

Orijinal oldukları hiçbir yönden şüphe götürmeyen ve her iki tarafın oldukça meydan okuyucu olan bu yazışmaları, bilhassa Fransa sarayında bu yazışmanın aslında Kral II. Felibe ve Divân-ı Hümâyûn arasında barışçıl bir uzlaşma sağlamak üzere gönderilen gizli İspanyol müzakerecilerin yolunu açmak için atılan ilk adım olduğu şüphesini uyandırdı. Bilhassa o dönemlerde İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmış olan Fransız Elçi Acqs Piskoposu François de Noailles (13 Mart 1572'de İstanbul'a vardı) meseleyi bu şekilde algıladı. Zira aynı zamanda Don Juan'ın sözde bazı esirlerin takasını müzakere etmek üzere kendi sekreterini İstanbul'a gönderdiğini öğrenmişti; ancak bu müzakereleri yalnızca İspanya'ya, ifadesine göre şarkta bir yer edindirmek için bir bahane olarak görüyordu. Bu zeki ve mahir diplomatın siyasî sisteminin en önemli noktalarından biri ise bunu her halükârda engellemekti.

Don Juan'ın İstanbul'dan yeni dönmüş sekreteri ile karşılaştığı Dubrovnik'den Kral IX. Charles'a gönderdiği 24 Ocak 1572 tarihli mektubundaki ifadesi bu yönde idi[102]. Herkesin aksine Osmanlı'nın İnebahtı'daki mağlubiyetinden sonra meydana gelen konjonktürün Fransa'nın İstanbul'da son zamanlarda hayli azalan nüfûzunu tekrar arttırmak için kullanılabileceğini ve kullanılması gerektiğini düşünüyordu. Bunu ne dereceye kadar başardığını daha önce belirtmiştik[103]. Daha Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında Fransa sarayının dalgalı olduğu kadar kendi çıkarına yönelik siyasetinin Divân-ı Hümâyûn ile resmen aralarının bozulmasına ramak kalmıştı ve De la Vigne, Dolu ve Petremol gibi birçok Fransız elçi, böyle bir ilişkiyi sırtlarında taşımak yerine zaten çok az yarar getiren böyle bir ittifaktan tamamen vazgeçmeyi yeğleyeceklerini saklamaya gerek bile duymuyorlardı. Petremol, bu noktayı bilhassa 8 Aralık 1563'te yazdığı bir mektupta vurgulamakta idi:

Négociations, III, 248, Açıklamalar. Don Juan'ın mektubunun oldukça sert bitişi, muhtemelen çevirisi yapılmış Fransızca orijinalinde şöyledir: "Senin büyük hükümdarlar derecesinde sayarak küçümsemeyeceğin Hristiyan Avusturyalı Juan, Türk İmparator Selim'in mektuplarına cevap verdi ve hediyelerini kabul etti".

102 *Négociations*, III, 244 ve devamı. Burada, yukarıda belirttiğimiz olgulardan bahsettikten ve Sultan II. Selim ile Don Juan arasındaki yazışmalara da değindikten sonra – ki özgünlüğü buradan belli olmaktadır, zira hediyeler de detaylı olarak belirtilmektedir – sonunda şöyle demektedir: "Bunun altında gizli bir eylem varsa bundan üzüntü duyacağım ve eğer yapabilirsem onu cezalandıracağım".

103 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

"Divân-ı Hümâyûn'un bizi eskiden çeşitli zamanlarda önemli sayılacak askerî kuvvetler ile desteklediğini inkâr edemeyiz. Ancak hadiseyi biraz daha yakından izlediğimizde, yarardan çok zarar getirdiğini görebiliriz. Zira daha önceki krallar, bu birliklerin getirilmesi ve geçindirilmesi için harcadıkları paraları Marsilya'da ve diğer limanlarda kadırgalar inşa ettirmek için kullanmış olsalardı, Türklerin para ve ganimet hırsından ve kibirliliklerinden kaybettiklerinden çok daha fazla zafer kazanabilirlerdi. Hatta Napoli, Korsika krallıklarının ve belki de Ceneviz'in sahil şeritleri bile Türklere yem ve köle olacaklarından korkmasalardı krala tâbi olurlardı... Fransa şu anda içeride barış içinde olduğuna ve reşit olup bütün komşuları ile barış içinde yaşayan bir kral (IX. Charles) tarafından yönetildiğine göre, buradaki bu beyler belki de yardım için majestelerine başvurmak zorunda kalırlar ve er veya geç, dostluğumuzun kendileri için ne kadar yararlı olduğunu anlayacaklardır" vs.

Petremol yine de Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri tamamen kopartarak meydanı İspanya kralına, Ceneviz'e ve bilhassa Venediklilere bırakmayı doğru bulmuyordu.

"Bu dostluk bittiği takdirde korkulması gereken tek şey", diye devam ediyordu, "bu dostluktan dolayı bizi kıskanan İspanya kralının ve Cenevizlilerin, burada artık kendilerine karşı çıkacak hiç kimseyi bulamayınca, Divân-ı Hümâyûn tarafından kolayca kabul edilmeleri, hatta zorunlu kalınca bize karşı daha önce onları yok etmek için kullanmış olduğumuz askerî kuvvetleri kullanma ihtimalleri olacaktır ki, bu imparatorluğun dostu olduğumuz sürece bunu asla yapamayacaklardır. Diğer taraftan bizi burada görmeye tahammül edemeyen Venedikliler de meydanı boş buldukları takdirde, bizi tamamen buradan kovmak ve bilhassa ticaret açısından mevcut avantajları kullanmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Bunlar olmasaydı, kralın bu kadar masraflı olan bu yararsız ve kibirli ittifaka bu kadar değer vermesine gerek olmazdı".

Daha sonra kral buna rağmen Divân-ı Hümâyûn ile dostluğunu devam ettirmeye kararlı ise, bunun en azından doğru bir biçimde ve daha önceki itibarla devam ettirilmesi gerektiği hususuna tekrar döner. "Dostluğumuzun arasına soğukluk girdiği için suçlanan bizleriz. Kral dört yıldır buraya bir elçi göndermeyi vadetti, ama bunu bir türlü yapmadı; ve bizi burada görmekten zaten hoşlanmayanlar, Osmanlı İmparatorluğu'na bir memurun isminin çok

az değeri olduğunu söylüyorlar ki, en küçük memur bile kendini çok büyük görüyor"[104].

Acqs piskoposu, daha o zamanlar Divân-ı Hümâyûn'un dostluğunu riske atmayı fazla cüretkâr bulan derin düşünceli Fransız devlet adamlarından biri idi. Daha önce de gördüğümüz gibi[105], bu hususta Venedik'te elçi olarak bulunduğu Aralık 1559 Lorraine kardinaline gönderdiği bir mektupta oldukça kesin konuşuyordu; ve şimdi de Fransa'nın İstanbul elçisi olarak konumu gereği Şark'taki durumları daha ayrıntılı olarak incelemek zorunda olunca, bu olumlu zamanı değerlendirerek, Divân-ı Hümâyûn nezdinde son zamanlarda belki de fazlaca düşüncesiz bir biçimde kaybettikleri nüfûzlarını tekrar geri kazanmaları gerektiğini düşünüyordu. Bilhassa İstanbul'a gitmek üzere Venedik'te bulunduğu sırada Kral XI. Charles'a gönderdiği 21 Ekim 1571 tarihli mektubunda Türklerin İnebahtı'da yaşadıkları mağlubiyeti, Türklerin gururunu ve kibrini önemli ölçüde azaltmasından ve kralın dostluğuna hakettiği değeri ve saygıyı kazandırarak bu bedeli ödeyip istediği herşeyi elde etmesini sağlayacak derecede saygın ve değerli hâle getirmesinden dolayı kutlamaları gerektiğini söylüyordu; yapılması gereken tek şey, doğru zamanda yüreklerine biraz korku salmaktı[106].

Bu esaslara dayanarak, piskopos dış görünüşü de dahil olmak üzere, İstanbul'da hemen daha sağlam bir şekilde ortaya çıkmak gerektiğini düşünüyordu. İstanbul'a varışından on gün sonra, 23 Mart 1572'de padişahın huzuruna kabul töreni o güne kadar görünen herşeyi saygınlık ve görkem açısından geride bırakıyordu. 18 kadar Fransız soylusu, elçinin onur kıtasını tamamlıyordu ve bu esnada kral adına sunulan ancak ne olduğu açıklanmayan hediye de öylesine görkemli idi ki, padişah üzerinde oldukça olumlu bir etki bırakmış gibi görünüyordu[107].

---

104 *Négociations*, II, 744, Açıklamalar.

105 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

106 *Négociations*, III, 206: Divân-ı Hümâyûn'u Fransa'nın da diğer devletlerin kurduğu ittifaka katılacağına dair korkutmak gerekiyordu ki, "ihtiyaç duyduğunuzda sizin kullanacaklarınızın hepsini alabilmeniz için onların korkusunu biraz arttırmak gerekiyordu".

107 23 Mart 1572 tarihli mektupta 18 soylu elçiden ve muhteşem karşılamadan bahsedilmektedir: "Bu vesileyle kalabalık bir hâlde kabul edildik. Onlar tarafından olduğu kadar benim açımdan da, gelip giden iltifatlar, onursal seramoniler ve hediyeler eski geleneklerin üzerindeydi. V. M. adına S. H.'ye sunmuş olduğum hediyeler o kadar hoşuna gitti ki, V.M. tarafından benim dile getirdiğim tüm beklenti ve önerilerde beni serbest bıraktı". Bk. *Négociations*, III, 251.

Bu resmî kabule uygun olarak piskoposun konuşma üslûbu hemen ölçülü olmaktan ziyade kesin ve kararlı bir hâl aldı. 16 Mart'ta veziriazam tarafından kabul edildiğinde, kralı tarafından gönderilme sebebini oluşturan önemli ve gizli meseleler hakkındaki müzakereleri şu dört noktanın geçici olarak yerine getirilmesi şartına bağlamakla görevlendirildiğini açıkladı:

1) Majestelerinin tebaasından olup Türklerin esaretinde bulunan herkesin serbest bırakılması;

2) Bilhassa Marsilyalı tüccarlar olmak üzere, majestelerinin tebaasının emtiaları olarak öncelikle Yahudi Miquez'in [Josef Nasi] çabaları sonucunda el konulan tüm mallarının ve paralarının iade edilmesi ve bu hareketi ile bu kadar güçlü ve sultanın dostu olan bir krala derinden hakaret etmeye ve yaralamaya cüret eden adı geçen Yahudi'nin cüretkârlığının ve kibrinin uygun bir biçimde kınanması;

3) Fransa'nın İskenderiye ve Suriye'de Trablusşam'daki konsoloslarının Kanuni zamanlarında gerek Dubrovnikliler, gerekse diğer Frenk milletleri üzerinde sahip oldukları hak ve imtiyazlarının geri getirilmesi ve nihayet

4) Her iki devlet arasındaki trafiğin daha canlı olması ve sürekli bir dostluğun daha kesin bir teminatı hâline gelmesi için Fransa'nın yazışmalarının sultanın topraklarından Dubrovnik'e kadar güvenli ve daha kolaylaştırılmış bir biçimde nakledilmeleri[108].

Aynı dönemde krala yazdığı geniş kapsamlı bir raporda Fransa'nın neden Divân ile dostluğunu muhafaza etmesi gerektiğini de açıkladı ki, bu rapor Divân-ı Hümâyûn'la müzakerelerinde izleyeceği ve muhafaza edeceği yolu da gösterdiğinden çok önemli bir belgedir. Görüşüne göre bu sebepler bilhassa üç alandan oluşuyordu: Dinî, ticarî ve salt siyasî[109].

Fransa dinî açıdan Divân-ı Hümâyûn ile dostluğunu bilhassa ilk önce ve ezelden beri yalnızca Kudüs'teki Kutsal Mezar'ı, dolayısıyla Hristiyan dinini

---

108 Piskopos, bu dört noktayı adı geçen mektuba ek olarak gönderilen özel bir nota ile daha detaylı olarak açıkladı: *Négociations*, III, 250. Girişte onları "dört önemli nokta" olarak adlandırmakta ve şunları eklemektedir: "çok doğru dört husus, ki onlar bahşedilmeden ve geçerli olmadan temel ve gizli konuları incelemek ve görüşmek mümkün değildir".

109 Bu çok önemli rapor, eksiksiz olarak *aynı eser*, s. 253-260'da açıklamalarda bulunmaktadır.

kurtarmakla kalmayıp oraya giden hacılara da gerekli korumayı sağladığından bozmamalı idi[110].

Ayrıca ticarî menfaatler de önemli idi. Zira Fransa Aziz Louis zamanlarından beri bilhassa Trablus ve İskenderiye olmak üzere, Suriye'de ve Mısır'da konsolosluklara sahipti ve bu konsolosların koruması ve himayesi altında başta papanın ve İspanya kralının uyrukları olan, Ankonalılar, Sicilyalılar, Napolililer, Milanlılar, Cenevizliler, Floransalılar, Lukesler, Katalanlar ve İspanyollar gibi tüm diğer Hristiyan milletler de ticaret yapmışlardı. "Yine de" diye devam etmektedir, "İtalya'da ve İspanya'da artık Fransa'nın adı ve bayrağı altında büyük yararlar getiren himayemizden kurtarılmak için en küçük eyaletler bile buraya kendi konsoloslarını yerleştirmek amacıyla her fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlar".

Bunun en büyük sorumlusu ise Fransa'nın İstanbul'da her zaman temsil edilememesi idi. Önce Venedikliler, İstanbul'da karşılarına engel olarak çıkabilecek hiçbir Fransa elçisi bulunmadığı zamanlarda bunu çok iyi kullanmışlardı. 14-15 yıl önce ise Floransalılar ve Cenevizliler de Fransa'nın himayesinden kurtulmaya çalışmışlardı; ancak De la Vigne o dönemlerde bu teşebbüslerini engellemeyi başarmıştı. Nihayet Dubrovnikliler gerçekten de Fransız konsoloslarının yargı yetkisinden kendilerini kurtarmışlardı; oraya vardığı gibi bu meseleyi elindeki tüm imkânlarla engellemeye çalışmıştı; ama artık çok geçti; zira 300 yıllık eski imtiyazları bir kez daha onaylanmıştı ve gelecekte ebediyen güvence altında olmak amacıyla kendilerini Divân-ı Hümâyûn'un tebaası ve vergi mükellefleri olarak görmek istediklerini beyan etmişlerdi.

"Bu şekilde", deniyor raporda, "yavaş yavaş herkes boynuzlarını kaldırıyor ve bu yüzden elçilerinizin bu ülkelere gelmelerini ve burada kalmalarını böylesine bir nefretle karşılamalarına hiç şaşırmıyorum. Gerçekte yeterince ders almasalardı ve dizginlenmeselerdi Hristiyan âleminde buraya yerleşmek istemeyen hiçbir hükümdar ve kral kalmazdı ve bunların arasında İspanya kralı kadar bu işe hevesli olan yoktur". Piskopos için bunun en büyük delili, Don Juan ile Divân-ı Hümâyûn arasında uzun zamandır, hatta İnebahtı Muharebesi'nden

110 Divân-ı Hümâyûn'un Hristiyan hacıların Kutsal Mezar'ı ziyaretleri sırasında Fransa'nın koruması altında gerekli güvenceyi sağlayan ilk fermanı, 1559 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransa Elçisi De la Vigne'nin arabuluculuğuyla çıkartılmıştır. İlk kez aktarıldığı yer: *Négociations*, II, 589, Açıklamalar. Bu önemli belgeyi bu cildin Açıklamalar bölümünde sunacağız.

önce başlatılan bir entrikanın sonucu olan yukarıdaki yazışma trafiği idi. Bunu hemen anlamıştı.

Bize aynı zamanda Fransız diplomatın Divân-ı Hümâyûn'un İspanya ile müzakereleri hususunda bundan sonraki tutumunun anahtarını veren bu açıklama, piskoposun Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn ile niçin dostluğunu muhafaza etmesi gerektiğine dair üçüncü, asıl siyasî sebebine götürmektedir. Zira bu sebep, "Fransa'nın dışında mirasla veya işgalle arka arkaya Avrupa'nın en iyi taçlarını ve devletlerini ele geçiren" Avusturya hanedanının devasa büyüklüğünü dengeleme zorunluluğundan kaynaklanıyordu.

Fransa gerçekten de "Hristiyanlığın tamamını hükümleri altına alabilmek için", hayatlarının tamamını dünyayı ve bilhassa Almanya'yı, Fransa'yı ve İtalya'yı karıştırmaya adayan Şarlken ve oğlu Felibe'ye karşı çıkabilen tek devletti. "Bu yüzden" diye bir sonuç çıkartıyordu piskopos, "majestelerinin Divân-ı Hümâyûn ile dostluğunu muhafaza etmek için seleflerinin bu dostluğu kurmak için sahip olduklarından daha fazla sebepleri vardır. Zira birçok bilgin hükümdarın, bilhassa kral, babanızın ve büyükbabanızın sunduğu örnekler yalnızca onların faaliyetlerinin devamı olduğundan, faaliyetleriniz için de gerekli güvenceyi sağlamanın dışında ayrıca dünyanın içinde bulunduğu siyasî durum da bunu her zamankinden daha fazla gerektirmektedir".

Ancak bu zeki diplomat, raporunun ilerleyen sayfalarında belirttiği gibi, Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn'un ne lehine ne de aleyhine olmak üzere bir savaşa girmesi gerektiğini düşünmüyordu. O dönemlerde Fransa'nın da katılması için çalışılan Haçlı İttifakı'nı da fazla önemsemiyordu. Kral, hiçbir şekilde, bilhassa papanın ve Venediklilerin sürekli olarak ileri sürdükleri vaatlere kanarak, ittifaka girmeye ikna olmamalı idi. Zira böyle bir ittifak sonunda yalnızca her fırsatta Fransa'ya rahatsızlık veren ve krallık hanedanına zarar veren İspanya kralının yararına olacaktı. Kral, benzeri vaatlerle aynı tuzağa düşerek "Kastilyalılaştırılmak"tan kaçınması için uyanık olmalıydı. Fransa zaten hâlâ iç savaşlardan kaynaklanan yaraları sarmakla yeterince meşguldü. Halk tükenmişti ve kendine gelmek için huzura ihtiyacı vardı. Ayrıca kralın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanılacak değil de kaybedilecek çok şeyleri olduğu bir savaşa katılmak için yeterli sayıda gemileri bile yoktu. Zira ganimeti paylaşmak için daima geç kalacaklar ama köteği yemek için yeterince erken gitmiş olacaklardı.

Diğer taraftan Kral Felibe'ye karşı da hemen yeniden silahlara sarılmak gerekmiyordu. Öncelikle Tanrı'ya güvenmeli ve daha sonra, kendi ülkele-

rinde huzuru bir süre daha sağlayabilmek için, komşuda cereyan eden hadiseleri ve yapılan hazırlıkları iyi izlemeli idi. Huguenotlar ve başkaları bu arada Flandern bölgesine karadan ve denizden bir gezinti yapmak istiyorlarsa, kral, herhâlde tebaasının savaşçı topluluklarının eski özgürlüklerine gem vurmayı düşünmüyordu.

Bu durumda, İspanya kralına açıkça savaş ilân edildiği takdirde, İspanya kralının Haçlı Birliği'nden ayrılıp var gücünü Fransa'ya çevirmekten başka bir şey yapmayacağını düşünmek zorundaydılar. Zira Divân-ı Hümâyûn'un deniz gücünden artık korkmuyorlardı ve donanma olmadan Türkler karada onunla zaten başa çıkamazlardı. Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'u bir şekilde İspanya'ya karşı savaşı, sürekli tehlike altında olacağından, İspanya kralını askerî kuvvetlerini ve para imkânlarını Türklere karşı kullanmaya zorlayacak şekilde devam ettirmeye ikna etmeliydiler ki, bunun bir diğer avantajı Türklerin de dizginlenmesini ve Fransa'nın dostluğuna daha fazla önem vermelerini sağlayacak olmasıydı.

Sâkin ve dikkatle gözlemleyen, yani "star a veder" bir tutum, Fransa sarayının şark siyaseti için şimdilik en iyi talimat idi. Henüz diğerlerinin, yani Haçlı Birliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını ele geçireceklerinden endişe etmek gerekmiyordu; daha o kadar hazır değildiler ve bu mertebeye bir kez eriştiler mi, "pasta herhâlde majesteleri ve kardeşleri olmadan paylaşılmayacaktır". Haçlı Birliği en büyük hatayı, İnebahtı Muharebesi'nden hemen sonra İstanbul'a saldırmamakla yapmıştı. Şehir o sırada yalnızca birkaç saat dayanamayacak derecede iyi tahkim edilmemiş ve iyi savunulmamış durumda olmakla kalmayıp, yapılacak bir çıkartma da İstanbul, Pera ve civardaki 40 bin Hristiyanın ayaklanması ile desteklenebilirdi; ayrıca o dönemlerde Mora'ya ve Arnavutluk'a saldırmaya karar vermiş olsalardı neler olmazdı ki?

Bu yüzden hâlâ Tanrı'nın bu teşebbüsü, Osmanlı İmparatorluğu'nun fethini krala lâyık gördüğüne ve Haçlı Birliği'nin yalnızca yolu açmaya hizmet ettiğine dair umutlar besleyebilirlerdi. Fransız'ı genelde hızlı ve cüretkârlıkla yaptığı fetihleri muhafaza etmeye alıştırmak da ona bağlı idi. Bu öylesine ortaya atılan açıklama, bu sağduyulu diplomatın raporunun sonunda Fransızlarla İspanyollar arasında bir karşılaştırma yapmasına sebep olmaktadır ki, bu en azından o dönemin gerçeğini yansıtması açısından burada belirtilmeye hak kazanmaktadır.

"Fransız, ister yakın ister uzak olsun, emredildiğinde çağrıldığı her yere gider, ancak aynı hızla da geri döner ve hiçbir emir onu tutamaz. İspanyol ise çok yavaş ve çok geç yola çıkar; ancak hedefine bir kez vardı mı bulunduğu yerden ancak parça parça çıkartılabilir. Fransız ordularının defalarca içeri girmek için kapılarını zorladıkları ama tekrar geri dönmeye zorlanana kadar bile beklemedikleri Milano Düklüğü ve Napoli ile Sicilya krallıkları buna bir örnektir. İspanyollar ise buralara yalnızca bir kez gittiler ve hâlâ oradalar".

Bu belirleyici anda Fransa'nın şark siyasetini yönlendiren fikirler ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumu hakkında en iyi bilgileri edinebildiğimiz için biraz daha ayrıntılı olarak ele aldığımız bu rapora dayanarak, Acqs piskoposunun İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Divân-ı Hümâyûn tarafından kendisine yapılan açıklamalara ve ağır taleplerine nasıl cevap vermek zorunda kaldığını tahmin edebiliriz. Oysa Divân-ı Hümâyûn da mevcut şartlar altında Fransa sarayının dostluğunu oldukça önemsiyordu, ama aynı zamanda bundan yarar sağlamak da istiyordu.

IX. Charles'ı ve elçilerini sürekli olarak II. Felibe'ye karşı, gerek Pirene Dağları'nda gerekse Flandern Bölgesi'nde savaş açmaları için sıkıştırmalarının sebebi bu idi. Veziriazam, Acqs piskoposu nezdinde defalarca, kral eğer bunu kabul ederse, savaş boyunca her yıl Haziran ayı başında yetenekli bir amiralin yönetimi altında Tulon Limanı'na gelecek olan 200 ya da isterse 300 kadırga ile destek vermeye hazır olduklarını tekrarladı ve sultan bu hususu IX. Charles'a gönderdiği bir nâmede bizzat onayladı[111]. Kral yalnızca bu filonun erzakını temin edecekti ve sultan karşılığında ister İtalya'da ister İspanya'da olsun müştereken yapılan tüm fetihlerden peşinen feragat ediyordu[112].

Buna rağmen Acqs piskoposu kral lehine bu cazip vaatlere kanarak, güvenli bildiği yoldan ayrılmıyordu. Kral, diyordu veziriazama, sultan için yalnızca Haçlı Birliği'ne katılmamakla değil, kısmen örnek olarak kısmen de gösterdiği sonsuz çabalardan dolayı birçok başka Hristiyan hükümdarın da birliğe katılmasını engelleyerek büyük bir hizmette bulunmuştu. Ancak Divân-ı Hümâyûn'un

111 İtalyanca metinden aktarılmıştır, bk. *Négociations*, III, 313, Açıklamalar.

112 Acqs piskoposunun 8 Temmuz 1572 tarihli mektubu, *aynı eser*, s. 278. Teklif edilen ateşkesin şartları en detaylı olarak Sultan II. Selim'in söz konusu yazısında verilmektedir. Muhtemel fetihler konusunda ise şöyle denmektedir: "Ve eğer İtalya'da ya da İspanya'da elde tutulabilecek bir ülke alınması ve bizimkiler ve bizim kısım tarafından işgal edilmiş ya da sahip olunmuş olmadığına bakılması", *aynı eser*, s. 313.

talep ettiği böyle büyük bir savaşı başlatması mümkün değildi. Ayrıca içinde bulunduğu şartlar buna müsait degildi; on yıl süren iç savaş, kendisinin ve tebaasının bütün imkânlarını tüketmişti; tekrar kendilerine gelebilmek için huzura ihtiyaçları vardı. Denizden yapılacak yardıma gelince, kralın ataları zamanında da bu yardımlardan o kadar az yarar görmüşlerdi ki, müşavirlerin böylesine belirsiz ve uzak bir yardım uğruna devletinin ihtiyacı olan huzuru bozmasını tavsiye edeceklerini sanmıyordu. Zaten şimdiye kadar kralların yardımına gelen Osmanlı donanmasından talan ve ganimet haricinde bir şeyi hedeflememelerinden ve Hristiyanları köleliğe sürüklemelerinden başka bir şey görmemişlerdi; kralların amaçlarına ise asla hizmet etmemişlerdi.

Veziriazam bunun üzerine, bunu engellemek için ellerinden geleni yapacaklarını söylüyordu; elçinin donanmanın sebebiyet verdiği musibetleri sayması yeterli idi. Piskopos, sultan kralı gerçek anlamda ve başarılı bir şekilde desteklemek istese idi Granada'da Mauren* isyanını desteklemesi yeterli olurdu, diye devam etti; bu durumda İspanya kralının en azından, tıpkı kendisi gibi, "Fransa'da meydana gelen huzursuzluklardan cebini dolduranlara" destek olamayacaktı.

Veziriazam, daha selefi olan Grandchamp tarafından talep edilmiş olmasına rağmen bunu yapmamış olmalarını efendisi sultanın büyük bir hatası olarak gördüğü cevabını verdi; İspanya kralı muhtemelen Yahudi Miquez'in [Joset Nasi] arabuluculuğu sayesinde Divân-ı Hümâyûn'un rüşvetle kendine bağladığı bazı büyükleri ile irtibata geçmişti; piskopos bu hususta kendi araştırmalarını yapabilirdi; meselenin özünü mutlaka öğrenirdi.

Tabii ki tüm bu açıklamalar, elçinin gerçekten de İspanya ile Divân-ı Hümâyûn arasında uzlaşmayı amaçlayan gizli müzakerelerin yapıldığına dair şüphelerini daha da kuvvetlendiriyordu. Krala yazdığı mektupta bu hususta şöyle diyordu: "Zira bu komplonun buraya geldiğimde farkettiğim ve İspanya kralının Divân-ı Hümâyûn nezdinde meselelerini düzenlemeyi amaçlayan komplo ile bağlantılı olduğunu tahmin ediyorum ki, biraz daha geç gelmiş olsaydım mesele sanırım çok daha ilerlemiş olurdu. Paşa ise her seferinde aynı konuya geri dönüyor ve İspanya'ya karşı savaş diye bir teranedir tutturdu, başka bir şey söylemiyor; ancak Türklere yalnızca yarar veya zorunluluktan dolayı iş yaptırılabileceğini anlamaya başladığımdan, bu mesele için fazla hevesli görünmesem de tüm umutlarını da yok etmedim".

* Engizisyon baskısıyla din değiştirmiş Müslüman (çev.).

Bu Türklere zaten çok dikkat etmek gerekiyordu; sözlerine güvenilmezdi; onlarla birlikte bir şeye teşebbüs etmek istiyorlarsa bu yazılı olarak her türlü güvenceyi sağlayarak ve Türklere karşı herhangi bir tavizde bulunulmadan yapılmalı idi. Veziriazam bile bunu kabul ediyordu. Piskopos, her halükârda Haçlı Birliği ile ilgili meselelerin gelişmelerini beklemek zorunda olduklarını söylüyordu. Birlik, fazla umut olmasa da bir şeyler yapabilir ise Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki durumu da iyileşirdi, vesaire[113].

Tüm bu meseleler şimdilik belirsizlik ve bekleme aşamasında kalırken –piskopos yazdığı mektuplarda bu hususa hep aynı şekilde geri dönmektedir[114]– Fransız elçinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumunu oldukça rahatsızlık verici hâle getiren ve Fransa'nın daha yeni geri kazandığı nüfûzunu bir kez daha riske atan yeni gelişmeler meydana geldi. Acqs piskoposu kendisini İstanbul'da çok da rahat hissetmiyordu. Zira İspanya'nın kurduğu komploların yarattığı sıkıntıların yanısıra diğer meseleler de istediği gibi gelişmiyordu.

Bilhassa parasal konularda Osmanlı İmparatorluğu'ndan hiçbir şey beklenemeyeceğine ve elde edilemeyeceğine dair şikâyetlerde bulunuyordu. Defalarca tecrübe ettikleri üzere, para vermek veya ödünç vermek hiç âdetleri olmadığı gibi sultanın ve veziriazamın cimrilikleri de tasavvur edilebilecek tüm sınırları aşıyordu. Hatta elçiye ezelden beri ödenen harcırahları –günlük 8 Fransız taleri ve atların bakımı– bile kesmeye başlamışlardı[115]. Tüm bunlara rağmen IX. Charles, yalnızca sultanın hazinesinin kendisini para sıkıntısından kurtarabileceği fikrinden vazgeçemiyordu ve yılın sonuna doğru İspanya üzerine yapılacak muhtemel bir saldırının ödülü olarak 3 milyon duka tutarında bir destek talep ediyordu![116]

Fransa sarayının o dönemlerde İspanya'ya karşı savunmak, Fransa ile birleştirmek ve kralın kardeşi Anjou dükünü Divân-ı Hümâyûn nezdinde haraca

113 8 Temmuz tarihli mektup, *Négociations*, III, 278–281.

114 Örneğin 31 Temmuz ve 25 Ağustos 1572 tarihli mektuplarda, *aynı eser*, s. 288 ve 297.

115 8 Temmuz tarihli mektup: "Adı geçen Büyük Sultan ve Paşası'na ait ülkede sadece aşırı bir iğrençlik ve cimrilik var".

116 IX. Charles'ın Acqs piskoposuna 30 Kasım 1572'de yazdığı mektup, *aynı eser*, s. 344. Kral burada bu harcamanın Osmanlı İmparatorluğu'na herhangi bir harcamadan çok daha fazla yarar getireceğini söylemektedir: "Zira bu taraftan başka amaçları ve eylemleri olan İspanya kralıyla uğraşmaya imkânı olacağını ve kendisinin işlerini rahatlıkla takip edebileceğini adı geçen Büyük Sultan'a söyledi".

tâbi bir kral olarak buraya yerleştirmek amacıyla Cezayir'i fethetmeye dair defalarca kurduğu ve büyük bir ciddiyet ve çaba ile yürüttüğü plan Acqs piskoposunu oldukça zorluyordu.

Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesiyle ile ilgili bu planların ve umutların o dönemlerde nereye dayandığı kesin değildir. Yalnızca IX. Charles'ın bu amaçla 11 Mayıs 1572'de adı geçen elçiye yazdığı bir mektuptan bu birleşme fikrinin bizzat Divân-ı Hümâyûn'un donanmasının İnebahtı'da yok edilmesinden sonra Türklerin yeterince koruma sağlayamayacağına ve İspanya'nın muhtemel saldırılarına karşı ancak Fransız silahlarının kendilerini koruyabileceğine inanan Cezayir halkı tarafından ortaya atıldığını öğreniyoruz[117]. Ayrıca Cezayir beylerbeyinin uzun zamandır Fransa tarafından her türlü savaş araç gereçleri ile desteklendiği de bilinen bir gerçekti[118].

Ancak bu Berberî ülkesini Fransa ile aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn'un vasalı olacak Fransız bir prensin yönetimi altında birleştirme planı, anlaşılan piskoposa bile fazla maceraperestçe görünüyordu. Anjou düküne planın gerçekleşmesi hâlinde Cezayir hükümdarı olarak nasıl davranması gerektiğine dair öğütlerde bulunmaktan çekinmemesine rağmen, bu planın gerçeğe dönüştürülmesini tavsiye etmiyordu[119].

Divân-ı Hümâyûn'un elçinin bu yöndeki taleplerini anında görünen bir isteksizlikle karşıladığı ve bir süre mazeretlerle oyaladıktan sonra bu talebi kesinlikle reddettiği için bu planın gerçekleşmesi zor görünüyordu. Müftünün kesin bir fetvasından sonra, nihayet bu birleşmeye Cezayir'de uzun zamandan beri İslâmî geleneklere göre dinî vecibelerin yerine getirildiği camiler kurulduğu ve burada da şeriat hukuku geçerli olduğu gerekçesi ile izin veremeyeceklerini açıkladılar; ayrıca sultan, donanmasının yardımı ile İspanya'da ve İtalya'da fethedecekleri yerleri vadederek kral için çok daha iyi şeyler düşünmüştü[120].

117 Ancak bu günlerde gerçekleştirilebilen, Cezayir'in Fransa ile birleştirilmesi düşüncesinin ilk kez tamamen gelişmiş bir şekilde ortaya atıldığı bu ilginç mektup için bk. *Négociations*, III, 291.

118 Piskoposun 8 Temmuz tarihli mektubunun sonunda, s. 287.

119 Piskoposun Anjou düküne mektubu, *aynı eser*, s. 292, Açıklamalar.

120 Piskoposun IX. Charles'a 14 Ağustos ve 6 Eylül tarihlerinde gönderdiği mektuplar, *aynı eser*, s. 297, 298 ve 301. İkincisinin sonunda piskopos, Cezayir'i bir kenara bırakıp, esas meseleyi dikkate almalarını ve ısrarla takip etmelerini tavsiye etmektedir: "İspanya kralına karşı savaşa gireceğinize kani olan bu tarafın halkından almayı umut ettiğiniz yardım ve katılımı ve temin eden .... ".

Divân-ı Hümâyûn'un desteğine çok daha önemli hususlar, bilhassa İspanya meselesi ve Lehistan'daki taht kavgaları için ihtiyaç duyduklarından bu hususta daha fazla ısrar etmemeye karar verdiler. Divân-ı Hümâyûn'un kuzey devletleriyle ilişkileri ile doğrudan bağlantılı olan Lehistan meselesini daha sonra tekrar ele almak üzere şimdilik bir kenara bırakıyoruz ve barışın akdedilmesine kadar Divân-ı Hümâyûn'un İspanya'yla ilişkilerini biraz daha takip ediyoruz.

Acqs piskoposu bu açıdan en azından sultanın IX. Charles'a gönderdiği yukarıda sözü edilen nâmesi sayesinde oldukça avantajlı resmî bir anlaşmaya verdiği değerle aynı oranda saydığı[121] sağlam yazılı bir söz elde ettikten sonra, 1572 Eylül'ünün sonuna doğru vebadan kaçarak, Dubrovnik'de bu hastalıktan korunmak üzere, İstanbul'u tekrar terketti[122]. Ancak buraya henüz gelmişti ki, Bartolomeo Gecesi'nde[*] (24 Ağustos) meydana gelen hadiselere dair ilk haberleri aldı ve büyük bir endişeye kapıldı. Zira bu kanlı hadiselerin İstanbul üzerinde de oldukça büyük bir etki bırakacağını ve Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumunu önemli ölçüde etkileyeceğini hemen anlamıştı. Durum gerçekten de böyle idi. Batı'da dinî açıdan yaşanan bu sancılar bir kez daha tuhaf bir şekilde Şark Meselesi'ne müdahale etmekte idi. O dönemlerde Şark Meselesi'nin şekillenmesi ve çözümü, daha doğrusu karmaşık hâle gelmesinde yeniden önemli bir unsur hâline geldiler.

Mesele hakkındaki bilgiler kesin olmamasına rağmen, Huguenotlar ve Divân-ı Hümâyûn arasında uzun zamandan beri ortak bir teşebbüsü veya karşılıklı bir desteği amaçlayan gizli müzakerelerin meydana geldiğine dair hiçbir şüphe yoktu. Aynı şekilde gerek Huguenotlar, gerekse Lutherciler ve Presbeteryenler olmak üzere, Protestanların tamamının İstanbul'da gayet iyi karşılandıkları da kanıtlanmış bir husustu; genel olarak hem dinî, hem de siyasî amaçlar açısından "Papacılar"a tercih ediliyorlardı.

---

121 28 Kasım 1572'de Dubrovnik'de Gravosa Limanı'ndan gönderilen bir mektupta Sultan II. Selim'in bu nâmesi hakkında şöyle demektedir: "Doğu'da şimdiye kadar elde edilmemiş en geniş ve en avantajlı anlaşma". *Négociations*, III, 312.

122 Piskopos, Katerina de Medici'ye yazdığı bir mektupta İstanbul'dan ayrılmasının sebebi olarak tabii ki veba korkusunu değil, Cezayir'in Fransa ile birleştirilmesine dair planların kendisinde endişe yarattığını belirtmektedir, *aynı eser*, s. 316, Açıklamalar.

* Başta Paris olmak üzere Fransa'da Protestanlara (Huguenot) karşı girişilen büyük katliam (çev.).

Mesela Gerlach bir defasında şöyle demekte idi: "Türkler, Luthercileri Papacılardan daha fazla seviyorlar, zira Lutherciler resimlere tapınılmasını lanetliyorlar ve İtalyanlardan çok daha kolay Türk olabileceklerinden umut ediliyor. Bu yüzden birini esir aldıklarında önce Papacı mı, yoksa Lutherci mi olduğunu soruyorlar"[123]. Belki de bu yüzden Avusturya'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçilerini ilk zamanlarda daima Lutherciler arasından seçmek diplomatik açıdan daha akla yatkın bulunuyordu. Aynı husus Huguenotlar için de geçerli idi.

En azından Acqs piskoposunun İstanbul'daki selefi Grantrie de Grandchamp gizli bir Huguenot kabul ediliyordu ve din kardeşlerinin Divân-ı Hümâyûn ile biraz karanlık ilk ilişkileri de ona kadar uzanmakta idi. Brantome'den bu hususta yalnızca Amiral Coligny'nin bu komplonun da başı olduğunu öğreniyoruz. Adı geçen Brantome'nin ifadesine göre, şanından tıpkı Apollo'nun bir kâhini gibi kendisine danışmak amacıyla dostluğunu isteyecek kadar etkilenmiş olan Kanuni Sultan Süleyman'ın kesin bir talebi üzerine, göründüğü kadarıyla kendisini partisinin aralarında bilhassa De Villecoin, De Theligny, De Longua, De Genissac (hepsi Huguenot) beylerinin adlarının geçtiği bazı itibarlı soyluları sultanla bizzat irtibata geçmek üzere, Grandchamp'ın yanında İstanbul'a göndermek zorunda hissetti.

Ne yazık ki orada ne istedikleri bir sır olarak kaldı. Brantome yalnızca muhtemelen sultanın bir süre sonra vefat etmesi sebebiyle yarım kaldığı için katılımcılardan biri olan De Theligny'nin çok samimi olmalarına rağmen Brantome'ye karşı bile daima derin bir sessizlik içinde kaldığı önemli bir teşebbüs olduğunu biliyordu.

Zira Amiral Coligny'nin ve Huguenotların bu gizli ajanları ancak hasta ve yaşamaktan yorulmuş yaşlı sultan Sigetvar önlerinde hayatını noktalayan son seferine çıkmak üzere İstanbul'dan ayrıldığında gelmişlerdi. Huguenotlar her

123 Gerlach, *Tagebuch,* s. 89. Benzer biçimde Jacobus Paleologus "*De Rebus Constantinopoli et Chii cu eo actis* " adlı yazısında bu hususu anlatmaktadır. Kim olduğu ve yardıma ihtiyacı olup olmadığı sorusuna, Sakız kadısı şunları söylemiştir: "Senin Lutherci olduğunu söylüyorlar: Biz Luthercileri savunma alışkanlığındayız, Allah'ı daha iyi hissediyor gözüktükleri ve bizden çok az ayrıldıkları için; öte yandan, Allah figürleri ve heykelleri yapıp onlara tapan Papacılar (Roma Katolik Kilisesi, ç.n.) çok ayrıdırlar", Reussner, *Epist. Turc.*, T. III, L. XI, 143. Yazı 1573 tarihlidir.

ne kadar hemen arkasından gitmiş olsalar da Sigetvar'a vardıklarında Kanuni Sultan Süleyman artık hayatta değildi[124].

Beyler bunun üzerine hiçbir şey yapamadan tekrar Fransa'ya geri döndüler. Bu dönemden sonra ayrıca Huguenotların Divân-ı Hümâyûn ile daha derin ilişkilerine dair tüm izler kaybolmaktadır. Bildiğimiz tek şey, Divân-ı Hümâyûn'un tüm Protestanlar gibi Huguenotları da Hristiyan dünyasında anlaşmazlıkları ebedileştirmek ve bilhassa İspanya ve Flandern başta olmak üzere, gerektiğinde kendi amaçları uğruna kullanmak için iyi bir araç olarak gördüğünden, Huguenotlara hâlâ bazı umutlar bağladığıdır. Mesela bu yüzden hizibin başı olarak gördüğü Navarra kralına da (IV. Henri) yönelmişti[125].

Neticede Huguenotların neredeyse tamamen yok edilmesi olarak kabul edilen Bartolomeo Gecesi hiç de Divân-ı Hümâyûn'un isteklerine uymuyordu. Bu yüzden bu hususlarda Divân'da daima önemli hizmetlerde bulunan Dubrovnikliler aracılığıyla Paris'te yaşananlar hakkında ilk haberler ulaştığında veziriazam [Sokollu Mehmed Paşa], Fransa'nın temsilcisine karşı derhal farklı ve daha ölçülü bir tavır takınırken, diğer taraftan İspanya'nın temsilcilerinin sözlerine daha büyük bir istekle kulak veriyordu.

Kralın yalnızca odacısı olmasına rağmen Acqs piskoposunun vekili olarak İstanbul'da bıraktığı oldukça mahir ve bilgili bir diplomat olan De Presault, 8 Ocak 1573'te Acqs piskoposuna şöyle yazıyordu: "İspanyollar, bu hadiseler yüzünden kendi amaçları ve eski planları için kullanmak ve sömürmek amacıyla ellerinden gelen herşeyi harekete geçirdiler; bu hadiselerden dolayı

124 *Memoires de Brantome,* T. IV, 167 ve T. IX., s. 218. Bilhassa sonuncusu bu durumlar açısından öyle önemli ki, burada tekrarlamak istiyoruz; Amiral Coligny hakkında burada şöyle demektedir: "Onun adı Hristiyanlar arasında tanınıyordu, Sultan Süleyman ölmeden bir yıl önce o, tam yetkiyle dostluk ve komşuluk talep etmek üzere Türklere gönderildi. Ve ben iyi bir konumda bulunduğumdan, onlar bazı büyük işler yapmak niyetindeydiler, benim dostum ve müttefikim M. de Theligny, Mr. de Villecoin amiralle birlikte İstanbul'a niye gönderildi hiç bilmiyorum, orada hiçbir şey bulamadılar, zira o (padişah) Ziguet [Sigetvar] seferine çıkmıştı ve orada öldü".

125 Sultan II. Selim, IX. Charles'a gönderdiği yukarıdaki yazıda buna bizzat dikkat çekmektedir ve bu esnada kızkardeşini Navarra kralı ile evlendirmesinden dolayı tebrik etmektedir: "Huguenotlar İspanya kralının ve papanın baş düşmanı olduğundan". Aynı zamanda aynı yazı ile kralın İngiltere kraliçesi ile bir ittifak kurmasından hoşnut olduğunu belirtmektedir: "düşmanların düşmanı ve dostların dostu olmak". Bk. *Négociations, aynı eser,* s. 314.

kendi ülkesinde uzunca bir süre yeterince meşgul olacağını, dolayısıyla dışarıya karşı herhangi bir teşebbüste bulunmayı düşünemeyecek duruma geldiğini söyleyerek, bu sayede bilhassa kralın dostluğunun değerini düşürmeye çalışıyorlar"[126] .

Acqs piskoposu ise Divân-ı Hümâyûn'un tutumundaki bu değişikliği, sırdaşlarından biri olan Bordeaux parlamento üyesi Montagnac beyi aracılığıyla derhal kraldan yeni talimatlar talep edecek ve mevcut durumlar altında majestelerine hizmet etmek için bu "zorlu ve tehlikeli seyahat"ten dolayı yapacağı fedakârlıklar ne kadar büyük olursa olsun Paris'teki hadiselerin Divân-ı Hümâyûn üzerindeki "uğursuz etkilerini" mümkün olduğunca azaltmak üzere derhal İstanbul'a dönmeye hazır olacağını açıklayacak kadar önemli ve tehlikeli addediyordu[127]. Bu esnada bilhassa kralın annesi Katerina de Medici ve Anjou düküne de yazdığı mektuplarda durumun tehlikelerini açıkça ve kendisine özgü zekâsıyla vurgulamaktan da geri durmuyordu.

Anjou düküne şöyle yazıyordu: "Hristiyan hükümdarlar nasıl ki bu hadiselere seviniyorlar ise Türkler bu hadiseler hususunda büyük bir endişeye kapılacaklardır, hem de haklı olarak. Zira Hristiyan âleminin neredeyse her yerine dağılmış bu insanların Hristiyan âleminde yaşanan anlaşmazlıkları daima beslediklerinden ve devletlerinin buradaki insanların herşeyden çok istedikleri ve camilerinde bunun için sürekli dua ettikleri çöküşüne yardımcı oldukları için, Huguenotları tıpkı Katolikleri sevmedikleri gibi sevmemelerine rağmen, büyük bir kayba uğramış gibi hissedeceklerdir... Dolayısıyla daha oluştuğu andan itibaren Roma Katolik Kilisesi'ne binlerce yıldır saldıran tüm diğer oluşumlardan çok daha verimli olan bir teşekkülün neredeyse tamamen ortadan kalktığını görmenin hoşlarına gitmeyeceğine şaşmamalıdır. Bu yüzden paşayı (veziriazam) kendi şahsım açısından farklı bir tutum içinde göreceğim ve nezdinde daha önceki gibi çok sağlam bir konuma sahip olmayacağım hiç şüphe götürmez ve bunun tek sebebi, bizi İspanya kralına karşı savaşta görme umudunu elinden almış olmamızdır ki, aslında ezelden beri Türkiye'de bizimle müzakerelerde bulunmalarının tek sebebi de bu savaştır".

126 De Presault'un mektubu (piskoposun dediği gibi, "hizmetkârlarınızdan biri", *Aynı eser*, s. 318. Bu arada Venedikli bir elçilik raporunda verilen yanlış bir bilgiye istinaden Hammer tarafından belirtildiği gibi asla Divân-ı Hümâyûn nezdinde bir elçi olmamış, yalnızca kısa bir süreliğine Acqs piskoposunun yerine diplomatik bir temsilci olmuştur.

127 Port Grasova'dan gönderilen 28 Kasım 1572 tarihli mektup, s. 314.

Artık her yerde kralın herşeye rağmen Haçlı Birliği'ne katılacağından bahsediliyordu, dolayısıyla kendisinin (elçinin) İstanbul'daki "sefil ve tehlikeli konumunun ne kadar zorlu ve tutunamaz" olacağını çok iyi anlayabilirlerdi. Böyle bir durumda derhal geri çağrılmayı talep etmeli idi; zira Divân-ı Hümâyûn böyle bir şeyden şüphelendiği anda işi biterdi[128].

İşler yine de buraya kadar gelmedi. Piskoposa İstanbul'a dönme emri verildi ve piskopos bu emre uydu. Fajat 1573 Mart'ı başlarında İstanbul'a vardığında, İstanbul'daki durumun Fransa aleyhine dönmüş olduğunu gördüğünden, oldukça zorlu ve rahatsızlık verici bir durumda kaldı. 1573 Mart'ı sonlarında krala bir mektup yazdı. Durumu en iyi şekilde yansıttıkları için burada sözlerini aynen veriyoruz: "Henüz buradaki insanların Paris'teki idamlardan sonra majestelerinin ve İspanya kralının her zamankinden daha fazla aynı düşüncede olduklarına dair oluşturdukları görüşü izale etmeyi başaramadım; ayrıca Fransa'da ve Flandern'de Tanrı'nın izni ile bu yaz isyanlar artık tamamen bastırıldıktan sonra taçlarınızı onları (Türkleri) yok etmek için samimi ve kardeşçe bir biçimde birleştirmek isteyeceğinizden korkmaktadırlar. Ne yazıktır ki, bu şüphelerini teşvik etmeye çalışan birçok insan mevcuttur".

Tüm bunlar Divân-ı Hümâyûn ile her türlü müzakereyi zorlaştırmakta ve baştan beri umutsuz hâle getirmekte idi. Lehistan'daki krallık seçimleri –ileride bu hususa geri döneceğiz– için bile artık fazla bir şey beklenemezdi; Divân-ı Hümâyûn'un daha kısa bir süre önce İspanya'ya karşı savaşmak üzere Fransa'ya 200 kadırga göndereceğine dair vaadini yerine getireceği artık imkânsız görünüyordu; Tunus ve Halkulvad'a bizzat saldıracağından bahsediliyordu; talep edilen 3 milyon duka tutarındaki ödünç para konusunda, utançtan yüzünün kıpkırmızı olacağından korktuğundan değil, daha önce belirttiği gibi, dünyanın en cimri ve en berbat insanı olan sultanın Kur'an'ın en fazla Müslümanların Hristiyanlara ödünç para vermesini yasaklayan bölümüne riayet ettiği için hiçbir şey yapılamazdı[129].

İspanya'nın en kararlı ve en amansız karşıtı olan piskopos, işlerin bu şekilde gelişmesinin en çok, daima Fransa'nın harabeleri üzerinde gelişmeye ça-

---

128 Katerina de Medici ve Anjou düküne gönderilen mektuplar, *Négociations*, s. 314, Açıklamalar ve 323, Açıklamalar.

129 28 Mart 1573 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 372 ve devamı.

lışan bu devlete yarayacağından esef duyuyordu[130]. Gerçekten de değişen durumu kendi lehlerine kullanan gizli İspanyol müzakerecileri, ilk açıklamaları oldukça soğuk ve mesafeli karşılansa da Divân-ı Hümâyûn'da kendilerine yer edinmişlerdi.

Beş yıllık barış veya ateşkes antlaşması taleplerine veziriazam, Divân-ı Hümâyûn'un Kur'an'ın kuralları gereği, dostluğunun ayrılmaz birer parçası olan şartları yerine getirdiği, yani her yıl belirlenen bir hediyeyi, daha doğrusu haracı, bunun için özel olarak atanan ve elçi sıfatını ve özelliklerini taşıyacak olup bu görevi itibariyle İstanbul'da daimî olarak ikamet edecek bir görevli aracılığıyla gönderdiği sürece hiçbir hükümdarı dostluğundan mahrum etmediğini açıkladı; mesela kayser ile bu şekilde anlaşmışlardı ve İspanya kralı da bunları yapmayı kabul ederse dostluk kurmak için hiçbir engel yoktu.

İspanyollar bunun üzerine kayserin elçisinin İspanya kralını da temsil edebileceğini söylediler; aynı hanedana mensup birer hükümdardılar ve kral, kayserin elçisinin Divân-ı Hümâyûn nezdinde yaptığı herşeyi kendi adına yapılmış kabul edecek ve imzalayacaktı.

Veziriazam, durumun hiç de böyle olmadığını belirtti; ikisi birbirinden farklı şeylerdi; meseleler bu şekilde birbirine karıştırılmamalı idi; kayser, Divân-ı Hümâyûn'un dostu, kral ise düşmanı idi; kralın istedikleri başlı başına bir mesele idi ve ayrı olarak ele anılmalı idi. İspanyollar şimdilik bununla yetinmek zorunda kalarak umutlarını kayserin yakın zamanda, söylenenlere göre bu defa önemli hediyelerle İstanbul'a gelecek olup İspanya açısından da gerekli vekâletlerle donatılmış olan elçisi Ungnad'ın varışına bağladılar[131].

İspanya'nın müzakerelerinin başarılı olup olmayacağı şüpheliyken, bu meseleyi diplomatik görevleri sırasında vuku bulan en önemli meselelerden addeden Acqs piskoposu aşağıdaki sebeplerden dolayı müzakerelerin başarılı bir şekilde gerçekleşeceğinden emindi: 1) Sultanın ve müşavirlerinin açgözlülüğünü, İspanya'nın entrikalarını engellemek için yetecek kadar doyuracak

130 Bartholomeo Gecesi'nin sonuçları hakkında piskoposun De Gauve'ye gönderdiği bir yazıda bilhassa bu noktayı vurgulamaktadır; sonunda şöyle demektedir: "İspanya Hanedanının sadece bizim yıkımlarımızı arttıracağı kesindir".

131 Tüm bunları piskoposun bu durumlar açısından çok önemli 3 Ağustos 1573 tarihli mektubundan öğreniyoruz, *Négociations* III, 416 ve devamı.

imkânlara sahip değildi[132]; 2) Divân-ı Hümâyûn artık ne pahasına olursa olsun her yönde barış istiyordu; 3) İnebahtı Muharebesi şimdilik savaş yapmak için gerekli havayı tamamen yok etmişti ve 4) nihayet imparatorluğun doğu sınırında, İran'da muhtemel karışıklıklardan dolayı Divân-ı Hümâyûn'un batıda iki kat daha fazla barış istemesine sebep olacak şekilde endişelere kapılmaktaydılar.

Buna ayrıca Fransa'nın nüfûzu bu kadar düşmüşken, İspanya'nın bu fırsatçılarının ve taraftarlarının Osmanlı İmparatorluğu'na kralları ile yapılacak barıştan dolayı elde edebileceği ticarî menfaatlere dair vaatlerde bulunmaları da eklenmekte idi; zira böyle bir durumda Venedik dışında tüm İtalya'nın, ayrıca İspanya'nın, Almanya'nın, Portekiz'in ve Flandern'in, yani kaysere ve Kral Felibe'ye bağlı tüm ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret ilişkileri içine gireceklerine, dolayısıyla yalnızca hazinenin gümrük vergisi hasılatını arttırmakla kalmayıp, ülkelerinin hepsinin bu bölgelerden ithal edilecek tüm mallardan istifade etmelerini de sağlayacağına dair vaatlerde bulunuyorlardı. Yine de bu "yenilikten" en az kendisi kadar çekinen Venedik balyosu da yanında yer aldığından ve tüm bunları engellemek için icabında kullanmak üzere sakladığı en iyi şeyleri, yani en değerli hediyeleri seve seve vermeye hazır olduğundan cesaretini kaybetmiyordu[133].

Müşterek çabaları sayesinde gerçekten de en azından İspanya kralının aynı yıl içinde kayser ile yenilenen ateşkes antlaşmasına dahil edilmemesini sağlamayı başardılar. Kayserin aynı dönemde her zamanki "onur hediyesi" ile İstanbul'a gelen elçisi Baron David von Ungnad, meseleyi 12 Ağustos 1573'te veziriazamın huzuruna ilk kabulünde gerçi dile getirdi, ama ne veziriazam ne de padişahın kendisi böyle bir şeyi kabul etmeye yanaştılar. Veziriazam, açıkça İspanya kralının elçisi olmadığını, dolayısıyla yalnızca efendisi olan kayser ile ilgili meselelerde söz sahibi olduğunu ifade etti. Ungnad bunun üzerine cebinden Kral Felibe'nin kendisine Divân-ı Hümâyûn nezdinde müzakerelerini yürütme yetkisi veren ve bu vekâlete göre müzakere ettiği herşeyin kral tarafından kabul edileceğini açıkça belirten yazısını çıkarttığında, veziriazam bir anlığına şaşırdı ve bunu önce sultanla görüşmesi gerektiğini bildirdi.

132 Orijinalinde bu noktayı şöyle belirtmektedir: "Türk cimriliği ve Büyük Sultan'ın tuhaflığı beni korkutuyor ve hatta şu an itibarıyla, yiyecek ve onları doyuracak hiçbir şeyim yok", *Aynı eser*, s. 421.

133 *Négociations*, III, 422–424.

Acqs piskoposu ise bunu haber alır almaz veziriazamı bu hususta öyle sıkıştırdı ki, üç gün sonra sultanın hiçbir şekilde İspanyollarla müzakerelerde bulunmayacağına dair söz aldı[134]. 7 Kasım'da kayser ile barış yenilendi ama İspanya'nın gerçekten de adı bile geçmiyordu. Veziriazam, elçinin bir kez daha konuyu açması üzerine verdiği ilk kararda ısrar etti: İspanya kralı, bu meseleler için önce kendi elçisini İstanbul'a göndermeliydi; o zaman cevap alabilecekti. Piskopos ise Don Juan'ın mutlaka gemileri ile Divân-ı Hümâyûn'un İspanya'ya karşı öfkesini daha da körükleyecek bir teşebbüste bulunacağından, böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğinden emindi[135].

Gizli İspanyol müzakereciler Antonio Begliano ve Vergilio Polidori –isimlerini Acqs piskoposundan öğreniyoruz– her yerde olumlu bir cevap aldıkları, ancak şimdilik yalnızca ertelendiği haberini yayarak durumu ister istemez kabullenmek zorunda kaldılar[136]. Tabii ki buna kimse inanmak istemedi ve ertesi yıl meydana gelen hadiseler, Acqs piskoposunun kehanetlerini çok geçmeden gerçeğe dönüştürdü.

1572 Ekim'inde Don Juan tarafından tekrar işgal edilen Tunus İspanyolların elinde olduğu sürece, Divân-ı Hümâyûn'da Kral Felibe ile barış yapılmasına karşı çıkan ve başlarında yukarıda belirttiğimiz gibi Kapudan Paşa Uluç Ali Reis'in bulunduğu grup, müzakereciler tarafından atılan adımların şimdilik başarılı olmasını engelleyecek kadar güçlü idi. Ayrıca Divân-ı Hümâyûn'un kış boyunca yaptığı hazırlıkların Tunus'u tekrar İspanyolların elinden almaktan başka bir amaca hizmet etmediği çok kısa sürede ortaya çıktı. Bu hususta yine en iyi bilgileri borçlu olduğumuz Acqs piskoposu, hazırlıkları büyük bir zevkle izliyor ama sonunda

---

134 Piskoposun IX. Charles'a 4 Eylül 1573'te gönderdiği mektup, *aynı eser*, s. 424: " .... Görevimin üçüncü gününde Büyük Sultan'ın İspanyollarla herhangi bir anlaşmayı istememesi için çok çaba harcadım". Gerlach, *Tagebuch*, s. 22'de aynı tarihte Ungnad'ın veziriazam ile görüşmesinden bahsetmektedir, ancak İspanya kralının kendisine verdiği vekâletler hakkında tek bir kelime etmemektedir. Bu vekâletler göründüğü kadarıyla elçinin sırrıydılar.

135 8 Kasım 1573 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 442 ve devamı. Kayserin Osmanlı'dan barışı satın aldığı zengin hediyeler ile ilgili olarak piskopos şu alaycı ifadeden kaçınamamıştır: "İşte Türkler komşularıyla at sırtında nasıl müzakerelerini yapıyorlar, öyle ki imparatorun Venediklilerle alay etme fırsatı olmayacak. Zira her vesileyle onlarla (Türklerle) anlaşma yapmak istiyor, ama her zaman geriye pürüzler kalıyor".

136 4 Eylül 1573 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 425.

Don Juan'ın Türklere ikinci kez iyi bir ders vermesini istemekten de kendini alıkoyamıyordu[137].

Ancak bu isteği ne yazık ki gerçekleşmedi. O dönemlerde Milano'da bulunan Don Juan, düşmanını açık denizlerde karşılamak için hiçbir teşebbüste bulunmadı ve Tunus, yeni tahkim edilmiş olmasına rağmen, iyi savunulmuyordu. İspanya sarayında Tunus'a gerçekten de çok fazla önem vermiyorlardı ve bu yüzden az sayıdaki muhafız kıtalarını kendi kaderlerine terkettiler[138]. Muhafız kıtaları, Don Gabrio Zerbelloni'nin komutası altında, en iyi kısmı ön surlarda, Halkulvad'da, yeni inşa edilen kalede ve Ada Kalesi diye adlandırılan yerlere konuşlanmış 4 bin İspanyol'dan ve aynı sayıda İtalyan'dan oluşuyordu.

Yaklaşık 300 gemiden oluşan Osmanlı donanması 15 Mayıs'ta İstanbul Limanı'ndan ayrıldı. Mürettebatı kötüydü ve bir deniz muharebesine dayanması mümkün değildi, ama Serasker Sinan Paşa komutasında en iyi çıkartma kıtalarından 40 bin kişiyi taşıyordu. Uluç Ali Reis, başkomutan olarak donanmanın hareketlerini yönetiyordu. Erzaklarını tamamlamak için uzun süre Yunan sularında kaldıktan sonra, Temmuz ortalarında Tunus açıklarına geldi. Hiç kimse onları durdurmayı düşünmüyordu. Venedikliler, bu şekilde Kandiye'yi [Girit] güven altına almış olmaktan memnun bir hâlde tabii ki geçmelerine izin verdiler. Çıkartma hiçbir direnişle karşılaşılmadan yapıldı. Tunus neredeyse hiçbir kılıç darbesine gerek kalmadan ele geçirildi ve üç gün boyunca talan edildi. Dış kalelerin savunması ise ısrarla ve kahramanca devam ettirildi. Halkulvad ancak 31 gün kuşatma altında kaldıktan sonra, 24 Ağustos'ta yapılan hücumla Osmanlı'nın eline geçti ve derhal havaya uçuruldu. Kaleyi koruyan 7 bin kişinin cesetleri harabeler atında kaldı; aralarında İspanyolların en iyi li-

---

137 O döneme ait mektuplarında bu husustan kesin olarak bahsetmektedir, *Négociations*, III, 470 ve devamı, 486 ve devamı. 19 Mayıs 1574 tarihli sonuncu mektubu şu sözlerle tamamlamaktadır: "Her halükârda adı geçen ordu ne kadar büyük olsada, Don Juan'ın deniz ortasında iyi donanımlı 200 kadırgayla bu orduya karşı savaşacağını ve mağlup edeceğini düşünüyorum".

138 18 Haziran 1574'te Fransa'nın Venedik Elçisi Du Ferrier, III. Henri'ye (IX. Charles 30 Mayıs'ta ölmüştü) şöyle yazmıştır: "Büyük Sultan Tunus'u almak için 200 kadırga gönderdi, İspanyollar aynı durumda değildi, hatta Sör Juan de Autriche Milano ve çevresini harekete geçiremedi", a*ynı eser*, s. 520. Tunus'u o dönemlerde kurtarmak için yapılabilecekler hakkında ilginç açıklamalar, Monreale Başpiskoposu Don Louis de Torres'in 5 Haziran'da bu amaçla Sicilya Kral Naibi Castel Betrano prensine gönderdiği yazıda mevcuttur, *Lettere di Principe*, T. III, f. 281.

derlerinin de bulunduğu 2 bin muhafız galiplerin ellerine düştü ve esir olarak gemilere götürüldü. Kale ancak dört kez hücuma uğradıktan sonra 13 Eylül'de aynı akıbete uğradı. Ada Kalesi bunun üzerine tek başına dayanamadı. Muhafız kıtası, yalnızca kısmen tanınan serbest geçiş hakkı karşılığında 15 Eylül'de teslim oldu. Don Gabrio Zerbelloni ve birçok başka general, muzaffer Osmanlıların İstanbul'a girişlerini süslüyordu.

Avrupa'nın tamamının sâkince ve biraz da haince bir sevinçle izlediği bu hadiselerin bunlarla yakından ilgili iki devletin, İspanya'nın ve Fransa'nın konumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olması kaçınılmazdı. Çok geçmeden bambaşka yerlere, örneğin Ceneviz veya Floransa'ya karşı yapıldığı ve İspanyol donanmasının en kötü ihtimalle Doğu Akdeniz'de dikkatli bir savunma pozisyonunda kalacağı anlaşılmasına rağmen, Don Juan gerçekten ciddi biçimde hazırlıklar yapmayı düşündüğünden, İspanya ile barış müzakereleri şimdilik söz konusu bile olamazdı[139].

Diğer taraftan Fransa sarayının bu husustan sağlamayı umut ettiği avantaj, bilhassa IX. Charles'ın ve İstanbul'daki temsilcilerinin beklentilerine cevap vermiyordu. Acqs piskoposu, 1574 Şubat'ında Tunus'a karşı yapılacak teşebbüse kesin gözüyle bakmaya başladığında IX. Charles'a yazdığı mektupta: "Hizmetiniz için şu anda en iyi rüzgârlar esiyor" diye yazdı[140]. Ne yazık ki kral, esen bu olumlu rüzgârları yine tüm yelkenlerini açıp, sultanın kasasına doğru uçmak ve buradan cepleri dolu olarak çıkmak için kullanması gerektiğini düşünüyordu.

Bu uğursuz para meselesi o dönemlerde Fransa'nın şark siyasetinde tam bir felaket hâline gelmişti. Zaten köşeye sıkışmış bir hâlde iken bu mesele bu kez de tuhaf bir biçimde tekerrür etti. Piskopos, Divân-ı Hümâyûn nezdinde iç savaşlar ve Lehistan kral seçimlerinden dolayı maliyesi tamamen tükenmiş olan efendisinin İspanya'ya karşı savaştan dolayı da büyük zarara uğradığını anlatıyordu; zira Oranya prensini 18 aydan beri her ay 100 bin Fransız taleriyle desteklemişti ve buna devam etmeye hazırdı. Zira prens, ancak bu şartlar altında İspanya'ya karşı savaşa devam etmeyi kabul ediyordu. Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'un da bu desteğe katkıda bulunması adilce olacaktı, zira onların da menfaatine idi; sultan her ay en az bu tutar kadar destekte bulunmalı idi.

139 Bu hususta Fransa'nın Venedik Elçisi Du Ferrier'in III. Henri'ye gönderdiği en açıklayıcı mektuplar için bk. *Négociations*, III, 586, 589 ve 612.

140 17 Şubat tarihli mektup, *aynı eser*, s. 468.

Oysa bu zekice gerekçeler ne veziriazamı ne de sultanı tatmin ediyordu. Çok soğuk karşılandı ve peşinen ödenen tutarlar üzerinden faiz ödeme ve Divân-ı Hümâyûn nezdinde teminat olarak Fransız tebaanın Osmanlı İmparatorluğu limanlarına giriş yapacak tüm gemileri ve mallarını rehin verme önerisi, sultan her ay ayrıca 100 bin taler borç vermeyi kabul ettiği takdirde kralın derhal İspanya ile tüm ilişkilerini keseceğine dair vaatler kadar az etki bıraktı. Hiçbiri işe yaramadı. Piskoposa, olumsuz cevap verildi. 3 milyon duka talep etmiş olsaydım kim bilir nasıl bir cevap alırdım, diye düşündü[141].

Bu hususlardan Fransa'nın masraflı siyasetinden dolayı ne kadar büyük para sıkıntısı içinde olduğu anlaşılıyordu. Zira başka taraflarda da kredisi öylesine düşmüştü ki, yeni Kral III. Henri için, milyonlara hükmeden en zengin dört Floransalı bankacı, Stroffi, Capponi, Carnesecchi ve Baglioni'den bile Venedik'teki Fransız elçi Du Ferrier'in bunun için herşeyi seferber etmesine rağmen 100 bin duka gibi küçük bir kredi dahi alınamadı[142].

IX. Charles'ın ölümü, görebileceğimiz üzere durumu düzeltmedi. Kral III. Henri'nin Fransa tahtına çıkmak için Lehistan'dan acilen ayrılması Osmanlı yönetiminde şüphe uyandırdı ve bu şüpheler, kralın Fransa'da ve Hollanda'da huzur sağlandıktan sonra Kral Phillipp ile Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşmek için Divân-ı Hümâyûn ile dostluğundan vazgeçmeye hazır olduğuna dair söylentiler sayesinde sürekli besleniyorlardı. Hatta İspanya kralının III. Henri'ye Huguenotları yok etmede yardımcı olmak üzere Fransa'ya birlikler gönderdiği söyleniyordu.

Fransa'nın rakipleri tarafından her yerde yayılan bu gibi söylentiler, çok geçmeden etkilerini göstermeye başladıkları İstanbul'a da ulaştı[143]. Bunun en

---

141 8 Mayıs'ta Katerina de Medici'ye gönderilen mektup, *aynı eser*, s. 477–486.

142 Du Ferrier'in aynı kişiye 6 Temmuz 1574 tarihli mektubu, *aynı eser*, s. 535: "Onlara uyarılarda bulundum, onlardan sadece 100 bin ecu isteniyordu. Onlar isterlerse 2 milyon sağlayabilecek imkâna sahiptiler". Du Ferrier, daha sonraları Venedik'te değerleri hakkında Venedikli kuyumcular ile uzun tartışmalara girmek zorunda kaldığı, kraliyet mücevherlerinin bir kısmını rehin vererek, zorlukla bazı küçük miktarlarda para buldu. 1577 tarihli ilginç mektupları için bk. *Négociations*, III, 678 ve devamı, Açıklamalar.

143 Du Ferrier'in III. Henri'ye gönderdiği 30 Eylül 1575 tarihli mektubu, *aynı eser*, s. 615; "Bu yalanın kime ait olduğunu bilmiyorum, ama söylentiler öylesine bir hâl aldı ki, bu senyörler (Venedikliler) korkmaya başladılar...", "daha kötüsü bu haberin bir süre sonra Doğu'ya ulaşması" diye eklemektedir.

yakın neticelerinden biri, Divân-ı Hümâyûn'un bir kez daha Güney Fransa'ya sürülen Huguenotlarla onları deniz tarafından desteklemek amacıyla irtibata geçmesi idi. Daha önceden İstanbul'da elçi olarak tanıdığımız maceraperest siyasetçi Claude du Bourg[144], bu kez entrikanın başı idi ve Navarra kralı da belki bilinçsiz de olsa şüpheli bir rol oynuyordu.

Damville dükünün tavsiyesi ile Navarra kralının sarayına gelmiş olan Du Bourg'un Divân-ı Hümâyûn'da şimdi Huguenotların başı kabul edilen kralın menfaatine sömürmeye çalıştığı bazı eski ilişkileri vardı. Ancak ikili oynuyordu. Zira bir taraftan krala Kral II. Felibe'ye ile tam bir barış yapmak ve böylece Osmanlıların yardımı ile müşterek düşmanlarını silahsız bırakabilecek yalnızca tek bir partinin kalmasını sağlamak için İspanya kralını kendi tarafına çekmek gibi cüretkâr bir plan önerirken, diğer taraftan Divân-ı Hümâyûn'u Navarra kralını ve Huguenotları İspanya'ya karşı desteklemesi yönünde ikna etmeyi başardı.

Birinci plan amacıyla Du Bourg 3 Nisan 1577'de Navarra kralı tarafından yazılan resmî bir yazı ile Kral II. Felibe nezdinde onaylandı[145]; Divân-ı Hümâyûn ile gizlice yaptığı müzakereleri ise en azından sonuçları açısından Navarra kralının Sultan III. Murad'a yazdığı bir yazıdan öğreniyoruz.

Göründüğü kadarıyla kralın müşavirleri De la Noue ve Du Plessis-Mornay dükleri, fazla cüretkâr olduğu gerekçesi ile bu plandan vazgeçilmesini tavsiye etmişlerdi; ancak bu yazıdan ilgili müzakerelerin hiç de başarısız olmadıklarını görüyoruz. Sultan, krala şöyle yazıyordu: "Genç yaşta atalarının yerine geçmiş olmana rağmen, cesaretinin büyüklüğüne ve muhteşemliğine dair şanın bize kadar ulaştığından, seni himayeme alacağım ve haksız yere Navarra Krallığı'nı işgal etmiş olan zorba İspanyol başta olmak üzere, düşmanlarının cüretkârlığını ebediyen unutmayacakları bir şekilde ezeceğim; sana iyi niyetimi göstermek için önce zorunluluğun gerektirdiği üzere en kısa zamanda Aigues-Mortes Limanı'na gelecek 200 gemi göndereceğim"[146].

Mesele daha fazla ileri götürülemedi; yalnızca bu meseleden haberdar bile olmayan Fransız elçisinin Divân-ı Hümâyûn nezdinde konumunu daha da kötüleştirmekten başka önemli bir etkisi olmayan siyasî bir hilekârlık olarak kaldı.

144 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

145 "Collection de documents inedits sur l'histoire de France" adlı esere ait *Recueil des lettres missives de Henry IV*, Berger de Xivray basımı, T. II, 132'de mevcuttur.

146 Aynı yer, *Négociations*, III, 364 ve T. III, 679 ve devamı, Açıklamalar.

Diplomatik işlerinin kötü gidişatından dolayı İstanbul'da kalmaktan usanmış olan Acqs piskoposu, çabuk alevlenen karakteri yüzünden sonunda veziriazamın gözünden hayli düşmüştü. Hatta söylenenlere göre, öfkesini veziriazamın huzuruna çıktığında yumuşakbaşlı barışsever Sokollu Mehmed Paşa'nın bile kaldıramayacağı ifadeler ve davranışlarda bulunarak püskürtmüştü. Veziriazam bunun üzerine Acqs piskoposunun derhal görevden alınmasını talep etmişti ki, piskopos zaten IX. Charles'dan aynısını istemişti bile[147]. Talebi, kardeşi Lisle Başrahibi Giles de Noailles'in, isteği doğrultusunda halefi olarak görevlendirilmesi gibi bir imtiyazla kral tarafından kabul edilmişti[148]. Oysa kralın ölümü ve bunun sonuçları İstanbul'dan ayrılışını geciktirdi.

Kral III. Henri, eski elçinin azlini ve yenisinin tayinini onayladı. Kardeşi 1 Ağustos 1574'te İstanbul'a geldiğinde piskopos henüz oradaydı. Kardeşi çok olumlu olmayan bir hava ile karşılaştı ve vadedilmiş olup beklenen hediyelerle de gelmediğinden, ki piskopos bu hediyelerin yalnızca bir tesadüften dolayı gelmemiş olmalarına üzülüyordu –hediyeleri getirecek olan ulak Venedik'te hastalanmıştı– veziriazam tarafından çok soğuk ve mesafeli karşılandı. Piskoposun kardeşini veziriazama bizzat tanıştırdığı ilk kabul (22 Ağustos) cesaret verici değildi. Küstürülmüş olan veziriazam, dile getirilen tüm hususlarda mesafeli davrandı ve kısa cevaplarla yetindi[149].

Daha sonraki zamanlarda da dostane bir ilişki kurulamadı. Yaşlı veziriazam, konumuna lâyık saygıyı şahsiyeti ile uyandırmayı başaramamış gibi görünen başrahibe öfkesini her fırsatta hissettiriyordu. Huzura kabul edilene kadar saatlerce bekleme odasında beklemek zorunda kaldı ve daha sonra gelmiş olsa bile kayserin elçisine hazır bulunan tüm Türkler nezdinde öncelik tanıyordu ki, bu daha önce hiç görülmemiş bir olaydı.

---

147 Du Ferrier'in 20 Ağustos 1574 tarihli mektubu, *Négociations*, III, 550 ve devamı. Veziriazamın hoşnut olmamasının sebebi olarak burada bunlar belirtilmektedir: "Adı geçen Acqs piskoposu, paşanın otoritesi ve mevkine saygısızca ve kabaca davranışda bulunmuş, huzurunda sarfettiği bu hareket ve sözlerden paşa kendisini yaralanmış hissediyordu".

148 Piskoposun IX. Charles'ın Osmanlı İmparatorluğu'na halefi olarak piskoposun kardeşini tavsiye ettiği azil yazısı, 31 Ocak 1574'te St. Germain en Laye'de hazırlanmıştı. Tam metin için bk. *aynı eser*, s. 564, Açıklamalar.

149 Piskoposun Katerina de Medici'ye gönderdiği 18 Eylül 1574 tarihli mektubu, s. 568. İstanbul'dan gönderilmiştir. Piskopos çok geçmeden başkentten ayrıldı ve hasta bir hâlde iyileşmek için uzunca bir süre kaldığı İtalya'ya geldi.

Du Ferrier, kralın tüm dünyada siyasî itibarına büyük bir dezavantaj sağlayacak bu görülmemiş diplomatik hakareti öyle önemli addediyordu ki, De Lisle'ye bir onur meselesi olarak bu gibi hakaretlere maruz kalmak yerine herhangi bir bahane ile görevinden ayrılmasını tavsiye ediyordu[150].

De Lisle, sultanın huzuruna kabul törenine ve bu esnada verilen geleneksel onur ziyafetine katılmadı bile. Zira Divân-ı Hümâyûn'un diplomatik teşrifatına göre yalnızca her zamanki hediyelerle gelen elçilere verdiği ziyafet olmaksızın yalnızca huzura kabul edilmek gibi bir hakarete maruz kalmak istemiyordu[151].

Neticede İstanbul'da üç yıllık etkinliği oldukça rahatsızlık verici ve verimsiz geçti. Divân-ı Hümâyûn'un, hediyelerin sunulmamasını aynı zamanda Fransa sarayının kibrinin de bir işareti olarak görülen kötü niyetli bir inat olarak kabul etmesinin yanısıra Divân'ın Lehistan krallık seçimleri sırasında Fransa'ya sunduğu hizmetlerin de kral tarafından yeterince itibar ve takdir edilmediği de düşünülüyordu. Gerçekten de Acqs piskoposu bile III. Henri'nin ne seçildikten veya Lehistan'a vardıktan sonra, ne de Lehistan'dan ayrılışı veya Fransa'ya geri dönüşü sırasında her zamanki resmî bildirim aracılığıyla hakettikleri teşekkürü sunmak için Osmanlı İmparatorluğu'na herhangi birini göndermeye değer bulmayışını çok tuhaf karşılıyordu[152].

Ayrıca Fransa'nın bu dönemde içteki durumları, yani kralın çok da lehine olmayan Chatenay (6 Mayıs 1576), Bergerac (1577) ve Nerac (1578) barış antlaşmaları ile biraz huzura kavuşan durmak bilmeyen din savaşları, Divân-ı Hümâyûn'un Fransa sarayına karşı derinden sarsılmış güvenini geri getirmeye ve sağlamlaştırmaya uygun değildi[153].

---

150 Du Ferrier'in III. Henri'ye gönderdiği 8 Temmuz 1575 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 603. Bundan çok daha azı bile olmuş olsaydı, Venedik topraklarında bir saniye bile kalmayacağını söylemiştir burada; "bir elçi hükümdarının otoritesini tüketmeye devam etmektense görevini terketmelidir".

151 Du Ferrier'in 19 Ağustos 1575 ve 18 Şubat 1576 tarihli mektupları: *Négociations*, III, 612 ve 640.

152 Acqs piskoposunun Fransa'nın o dönemlerde dış siyasetinde önemli bir rol oynayan Morvillers'e gönderdiği özel mektup; 8 Temmuz 1575 tarihli, *aynı eser*, s. 603, Açıklamalar.

153 Bergerac Barışı'na dair haberler Divân-ı Hümâyûn tarafından çok olumsuz karşılanmadı, zira daha iyi bir ilişkinin başlangıcı kabul ediliyordu. De Lisle, barış haberini veziriazama getirdiğinde, şu cevabı aldı: "bundan hoşnut olan (sultan), sizin ve tebaanızın mutluluğu için Allah'a niyazda bulunur". – De Lisle'nin III. Henri'ye gönderdiği 12 Aralık 1577 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 700.

De Lisle'nin başarabildikleri, ikincil derecede öneme sahip bazı meseleler ile sınırlı idi: Yine Fransa'nın son zamanlarda azalan nüfûzunun bir sonucu olarak defalarca olumsuz etkilenen eski ticarî imtiyazlarının yenilenmesi; Fransız asıllı bazı itibarlı Hristiyan kölelerin serbest bırakılması ve Kutsal Mezar için değeri ile niceliği hakkında ne yazık ki fazla bilgi vermediği bazı imtiyazlar[154].

Tıpkı ağabeyi gibi o da İstanbul'da kendini çok rahat hissedemedi. Bu yüzden bilhassa sağlık nedenlerinden dolayı geri çağrılmayı talep etti ve bu talebi 1577 Eylül'ü başlarında kabul edildi[155]. Yine sunabileceği herhangi bir hediyesi olmamasına rağmen, 22 Aralık 1577'de vedalaşmak üzere her zamanki merasimle sultanın huzuruna kabul edilmiş ve diplomatik onur nişanlarını almış olmayı özel bir imtiyaz kabul ediyordu[156].

Sultan, İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisine, III. Henri'ye verilmek üzere, Divân-ı Hümâyûn ile dostluğunu sürdürmesini tavsiye ettiği bir nâme teslim ettirdi. Bu nâmenin sonunda şöyle denmekte idi: "Osmanlı İmparatorluğu'na karşı temiz ve dürüst sevginize ve eski dostluğumuz uğruna bundan böyle de imparatorluğun meselelerini ihmal etmeden gözederek bize karşı dostluğunuzu ve sevginizi devam ettiriniz, ki bu, –bundan emin olabilirsiniz– size karşı olan sevgimizin ve dostluğumuzun artmasının temeli olacaktır"[157].

De Lisle'nin genç ama diplomatik işlerde oldukça tecrübeli sekreteri Sebastian June, Fransa'nın "temsilcisi" olarak İstanbul'da kaldı[158]. Yeni atanan elçi Germoles Baronu De Germigny, ancak 1579 Eylül'ünde İstanbul'a geldi.

---

154 De Lisle mektuplarında bu husustan bahsetmektedir, bilhassa 1577 tarihli olanlarda (*aynı eser*, s. 694 ve devamı, Açıklamalar) ve III. Henri'ye İstanbul'daki diplomatik etkinlikleri hakkında bilgi verdiği 12 Şubat 1578 tarihli olanda. Yukarıdaki husustaki tek açıklaması ise genel olarak şöyledir: "Kudüs'teki ruhbanların bana yazmış oldukları Kutsal Mezara ilişkin birçok talepler bana ihsan edildi", a*ynı eser*, s. 718.

155 III. Henri'nin elçiye ve sultana gönderilen azil yazıları 7 Eylül 1577 tarihlidirler, *aynı eser*, s. 688 ve 692, Açıklamalar.

156 28 Aralık 1577 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 705. De Lisle'nin bu esnada sultan nezdinde yaptığı konuşma için bk. *aynı eser*, s. 716, Açıklamalar.

157 Ocak 1578 sonu tarihli bu nâme için bk. *Négociations*, III, 717. Padişah mührü ile kapatılmış altın işlemeli kumaştan bir kesenin içinde idi.

158 June'nin geride kalmasından dolayı Divân-ı Hümâyûn bazı zorluklar çıkartmıştı. Yine de sonunda diplomatik statüsünü kabul etti. 12 Şubat 1578 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 716.

Bu şartlar altında Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumu en azından şüpheli ve belirsiz bir hâlde kalırken, acaba İspanya'nın müzakerelerinin durumu ve Kral Felibe'nin Divân-ı Hümâyûn nezdinde konumu nasıldı?

Müzakereler hiçbir zaman tamamen durmamıştı. İspanyol müzakerecilerin Tunus üzerine yapılan sefer sırasında bile istemeseler de İstanbul'da tutulduklarını biliyoruz[159] ve göründüğü kadarıyla bu Berberî ülkesi ele geçirildikten sonra Divân-ı Hümâyûn'un Fransa'ya karşı olumsuz tutumu İspanya kralının menfaatleri lehinde gelişmişti. Zira bu menfi tutumu kullanarak Divân-ı Hümâyûn'u geçici olarak sessiz bir tarafsızlığa ikna etmeyi başarmıştı[160]. Bu tarafsızlığı daha sonra kalıcı bir barışa dönüştürmek her iki tarafın da isteği idi, zira her iki tarafın da yeterince sebepleri vardı. Bu barış siyasetinin asıl itici gücü, Kral Felibe'ye Flandern'de ve Sultan III. Murad'a İran'da daha fazla serbestlik sağlamak için İran ve Flandern oldu.

Oysa Divân-ı Hümâyûn'un gururu bu hususta ilk adımı atmalarına veya daha önceki taleplerinden, yani İspanya kralının İstanbul'a kendi elçisini göndermesi talebinden vazgeçmesine izin vermiyordu. Diğer taraftan İspanya sarayı da taviz vermek istemiyordu. Böylece mesele biraz uzadı, ancak sonunda zorunluluktan dolayı bir kararın alınması gerekti. Kral Felibe, başarılı bir yakınlaşma için ilk adımı attı.

15 Mart 1577'de Don Martin de Cugna veya de Cugnaletto, Divân-ı Hümâyûn'a barış için yakın zamanda özel bir elçinin geleceğini bildirmek üzere, kralın temsilcisi olarak İstanbul'a geldi. Gelecek olan elçi, Tunus'ta kendisi ile birlikte Osmanlı'ya esir düşen Gabrio Zerbelloni'nin akrabası olan Giovanni Marigliano idi. İki yıl süren bir kölelik hayatından sonra tekrar serbest kalan ve Alba dükünün tavsiyesi üzerine bu hassas misyona seçilen Marigliano için bu durum çok da lehinde değildi ve meseleyi daha baştan berbat etti[161].

159 Acqs piskoposunun Katerina de Medici'ye gönderdiği 18 Eylül 1574 tarihli mektubu; *aynı eser*, s. 570. Burada İspanyol müzakerecilerin geçiş belgelerine sahip olduklarını, ancak zorla geride tutulduklarını belirtmektedir: "Paşa onlara geleneksel iyiliğin yapılmasını emretti".

160 Bilhassa III. Henri'nin Venedik ve İstanbul elçilerine 1577 yılında gönderdiği mektuplarındaki bazı ifadeleri buna dikkat çekmektedirler, *aynı eser*, s. 688 ve devamı, Açıklamalar.

161 Fransız mektuplarının yanısıra Cugnaletto'nun ve Marigliano'nun bu misyonları için ana kaynak, Gerlach, *Tagebuch* adlı eserdir ki, sonunda s. 539 ve devamında özel bir belge bulunmaktadır: "Roma-Cermen imparatoruna Bay Ungnad tarafından teslim

Veziriazam, kralın daha kısa bir süre önce esiri olan bir adamı elçi olarak göndermiş olmasını sultana hakaret addediyordu. Aralık 1577 ortalarında İstanbul'a gelen Marigliano'nun, Cugnaletto tarafından bildirildiği gibi, barış müzakerelerini açıkça ve dünyanın gözü önünde her iki tarafa lâyık bir biçimde görüşecek gerçek bir elçi olarak gelmeyişi ise öfkesini daha da kabarttı. Aksine yine gizli bir müzakereci olarak meseleyi mümkün olduğunca gizli tutmak ve barışçıl bir uzlaşmayı sessiz sedasız gerçekleştirmek üzere talimat almıştı.

Veziriazam bu niyete öylesine kızdı ki, boş ellerle gelmemesine rağmen –barış gerçekleştiği takdirde, veziriazama hediye olarak 20 bin kuron bırakacaktı– Marigliano'yu daha ilk huzura kabulde mesele hakkında tek bir kelime ettiği takdirde kendisini derhal zindana attıracağına dair tehditlerde bulunarak yanından uzaklaştırdı. Sultanın bundan böyle kralla müzakerelerde bulunmasının ilk şartı, tıpkı başta Alman kayser, Venedik Cumhuriyeti ve Lehistan kralı olmak üzere, diğer Hristiyanlar devletlerin yaptığı gibi, kralın "asil bir kişiyi" gerçek bir elçi olarak hediyelerle birlikte İstanbul'a göndermesi idi; ancak ondan sonra tüm dünyanın iki devlet arasında gerçekten barış yapıldığını görmesi için İspanya'ya aynı şekilde bir elçi heyeti göndermeye hazırdı. Gerlach, bu hadiseleri anlatırken: "İspanyollar, bunu yapmaya utanıyorlardı ve Türkler nezdinde kendilerini küçültmüş olan insanlar olarak görünmesinler diye meseleyi gizli tutmak istiyorlardı"[162].

Bu şartlar altında tabii ki bu arada İspanya'ya geri dönen Cugnaletto'nun müzakerelerini başlattığı barış hazırlıkları hususunda anlaşmaya varılamıyordu[163]. Aşılamayan bir nokta, diğer devletlerden hangilerinin barışa dahil edileceği sorusu idi. Marigliano, kral adına papayı, Venedik'i, kayseri ve İtalya'nın

edilen, Divân-ı Hümâyûn nezdinde Marigliano tarafından yürütülen İspanyol barış müzakereleri, vs." Bu belgeden Marigliano'nun Cugnaletto başarısız olduktan sonra, İstanbul'a gitmeyi bizzat teklif ettiğini ve bu önemli misyonun kendisine verilmesini bilhassa Alba dükünün müdahalelerine borçlu olduğunu öğreniyoruz. Bunun için 20 bin kronu veziriazama verilmek üzere, 27 bin kron talep etmişti.

162 Gerlach, *Tagebuch,* s. 460. Fransız mektupları da bunlara esas olarak uymaktadır ve bilhassa meselenin İspanyollar tarafından ne kadar gizli yürütüldüğünü vurgulamaktadır. Abbe de Lisle, 28 Aralık 1577'de Du Ferrier'e şöyle yazmıştır: "Kendilerini saklayan müzakerecilerle çok gizli görüşme yapıldı, onlarla bir kelime bile konuşan tek bir Frank yoktu, böylece onlar (İspanyollar) paşaya gelip giderlerken buralarda tanıdık birine rastlamaktan endişe ederek sanki İstanbul'da tanınmaktan utanç duyuyormuşcasına yüzlerini kapadılar".

163 Sonucu hakkında bk. bilhassa Gerlach, *Tagebuch,* s. 320, 322, 325, 364, 404.

en önemli hükümdarları olan Malta, Ceneviz, Lucca krallarını ve Savoy, Ferrara, Mantua ve Parma düklerini, vs. dahil etmek istiyordu; Divân-ı Hümâyûn ise bunların dışında Lehistan kralının, Toskana dükünün, Fransa kralının ve nihayet Oranya prensi ile Fas beyinin de dahil edilmesini istiyordu. Hâlbuki Marigliano'nun vekâleti buralara kadar uzanmadığı gibi, Divân-ı Hümâyûn'un aynı sıralarda talep ettiği ve bilhassa Kapudan Paşa Uluç Ali Reis'in ısrar ettiği üzere, Oran'ın ve Afrika sahillerinde başka bir yerin daha teslim edilmesini onaylamaya yetkili değildi[164].

Neticede 1578 Şubat'ında müzakereler ancak Marigliano'nun maiyetindeki kişilerden birini yeni talimatlar almak üzere Divân-ı Hümâyûn'un önerileri ile birlikte Kral Felibe'nin sarayına geri göndermesi yönünde gelişme gösterdi. 12 Şubat'ta İstanbul'dan ayrılan bu diplomatik temsilciye emanet edilen yazılarda Osmanlı İmparatorluğu, şayet talepleri yerine getirilecek olursa ayrıca söz konusu yıl donanmasının denizlere açılmayacağına, denizlerdeki teşebbüslerini yalnızca Takımadalar'ın korunması ile sınırlı tutacağına dair vaatte bulunmuştu. Marigliano, rehine olarak İstanbul'da kalmak zorunda kaldı[165].

Genel olarak anlayışlı ve yetenekli bir müzakereci olarak kabul edilen[166] Marigliano'nun durumu, bu şartlar altında kıskanılacak bir durum değildi. Yarı esarette ve her yönden gözetim altında, İspanya sarayında Divân-ı Hümâyûn'un taleplerine istenen cevabı vermekte hiç acele etmedikleri için, daha da rahatsızlık verici bir hâl alıyordu. Aksine sonunda daha lehte şartlar elde edebilmek için meseleyi daha da uzatmaya çalışıyorlardı. Divân-ı Hümâyûn'un önerileri ile İspanya'ya gönderilen temsilci geri dönene kadar tam bir yıl geçti. Ancak 13 Ocak 1579'da tekrar İstanbul'a geldi.

Divân-ı Hümâyûn'un istediği gibi bir elçinin geleceğine, hatta bu elçinin Don Juan de Rogua de Valenza olacağı yönündeki haberler, temsilcinin geli-

164 De Lisle'nin III. Henri'ye gönderdiği 22 Ocak ve 12 Şubat 1578 tarihli mektupları ve aynı dönemde Katerina de Medici'ye gönderilen mektuplar, *Négociations*, III, 708-714. Uluç Ali Reis, Marigliano'ya doğrudan şöyle demiştir: "Büyük Sultan kendisine Oran veya Afrika'da başka bir yeri teslim etmeden İspanya kralı ile hiçbir anlaşma yapmayacak", Gerlach, *Tagebuch,* s. 460 ve 540.

165 Gerlach, *Tagebuch,* s. 461.

166 Fransa'nın o dönemlerdeki Roma Elçisi Paul de Foix hakkında şöyle demektedir (*Lettres,* s. 36): "O anlaşma yapılabilecek bir adam ve güçlü bir müzakereci kabul ediliyordu, kendisi Senyör Gabrio Serbellone'nin Halkulvad vekili idi ve bu yer Türkler tarafından zaptedilince her ikisi de tutsak edildiler".

şinden önce kasten yayıldı. Göründüğü kadarıyla daha dostane bir hava esmeye başlamıştı. İran'daki karışıklıklardan dolayı baskı altına giren Divân-ı Hümâyûn yumuşamıştı. Neredeyse bir yıldır evinden çıkmaya cesaret edemeyen Marigliano, artık daha serbest ve hedefine her zamankinden daha fazla yaklaştığını kanıtlıyormuş gibi duran bir tavırla dolaşıyordu. Veziriazam, kendisine sıcak, hatta onurlandıracak biçimde davranıyordu[167].

Diğer taraftan düşman devletlerin tabii ki İspanya ve Divân-ı Hümâyûn arasında barışçıl bir uzlaşmaya dair endişeleri gittikçe büyüyordu. Bilhassa Kral III. Henri İstanbul'daki temsilcisi June'yi meseleyi elindeki tüm imkânlarla engellemeye çalışması için sıkıştırmaktan yorulmadı. Aynı zamanda, Anjou dükü ünvanını alan kendi kardeşi Alencon dükünün maceraperest ve şüpheli siyasetinden dolayı çok büyük endişe içinde idi. Zira kardeşi, Oranya prensinin çabaları üzerine Katolik grubun başına geçmek üzere Hollanda'ya çağırıldıktan sonra, ciddi bir biçimde Osmanlıların yardımı ile burada daimî olarak kendi hükümdarlığını kurmayı düşünüyordu.

Yukarıda Navarra kralının ve Güney Fransa'da Huguenotların hizmetinde gördüğümüz siyasî maceraperest Claude du Bourg, benzer bir şekilde Hollanda'da Katoliklerin ve Anjou dükünün amaçları ve menfaatleri için hizmet vermek üzere, burada tekrar sahneye çıkıyordu. Göründüğü kadarıyla Anjou dükünü de Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzu sayesinde hiç zorlanmadan buraya çekebileceği büyük bir Osmanlı yardımcı katısı ile Hollanda'yı daimî olarak ele geçirmekten daha kolay bir şey olamayacağına ikna etmeyi başarmıştı. Dük, meseleyi öyle benimsemişti ki Du Bourg'u bu amacı muhtevi bir misyonla İstanbul'a gönderdi.

Du Bourg, Aralık 1578 ortalarında büyük bir maiyetle Venedik'e kadar gelmişti ki mesele ortaya çıktı. Fransa'nın elçisi Du Ferrier şüphelenmeye başladı ve yeni talimatlar alana kadar türlü bahanelerle Du Bourg'u Venedik'te tutmayı başarırken, III. Henri'ye haber göndermekte acele etti[168].

---

167 June'nin III. Henri'ye gönderdiği Aralık 1578 ve Ocak 1579 tarihli mektupları için bk. *Négociations*, III, 769 ve 777 ve bilhassa Açıklamalar. 16 Ocak tarihli bir mektubun sonunda ateşkesin yapılmak zorunda olduğunu belirtmektedir: "İran'la savaş dolayısıyla bunlar (Osmanlı İmparatorluğu) öylesine meşgul bulunuyorlar ki, Katolik kralına ihtiyaçları var fakat bu söylenmiyor".

168 Du Ferrier'in III. Henri'ye gönderdiği 20 Aralık 1578 tarihli mektup, *Négociations*, III, 770, Açıklamalar. Buna göre Du Bourg, gönderiliş sebebini şu şekilde açıklamak-

Talimatlar çok geçmeden geldi. Kral, neredeyse hemen cevap vererek, Du Ferrier'e şöyle yazdı: "Du Bourg'un orada olduğunu ve yaptıkları hakkında bana bilgi verebilmek için onu orada tutacak imkânlar yaratmış olduğunuzu duyduğuma sevindim. Zira hizmetlerimin ve Hristiyan âleminin tamamının aleyhine yaptığı hainlikler ve entrikalar yüzünden uzun zamandır ele geçirmek istediğim bir insandır; Tanrı'nın bana bahşettiği bu fırsatı, hakettiği cezayı vermek için kullanmak istiyorum; zira kardeşimin gerçekten böylesine uğursuz bir aracı kullanmak isteyebileceğini düşünmüyorum ve Du Bourg'un üzerinde gerçekten de kardeşimin bazı mektupları varsa bile bunları ancak hile ve kandırmaca ile almış olabilir". Bu yüzden Du Bourg'u Venedik'in yardımı ile derhal tutuklatmak ve en yakın zamanda teslim edilmesini sağlamak için tek bir saniye bile kaybetmemeli idi. Zira bunun kardeşi olan Anjou dükünün de isteği olacağından emindi[169].

Oysa hadiseler kralın düşündüğü kadar kolay değildi. Venedik, tehlikeli oyununu İstanbul'da kralın elçisi olarak geldiği[170] söylentisini peşinen yayacak kadar ileri götüren Du Bourg'un tutuklanması ve teslim edilmesi açısından zorluk çıkarttı. Ancak uzun süren müzakerelerden sonra Du Ferrier'e suçluyu kendi evinde nezaret altında tutma ve en kısa zamanda Venedik'e ait topraklardan uzaklaştırma izni verildi.

Oysa tutsağı nerede tutacaklarını bilmediklerinden çok hızlı hareket edemiyorlardı. Du Bourg'u hemen Fransa'ya geri götürmek, Du Ferrier için fazla tehlikeli ve masraflı görünüyordu. Nihayet bu devlet esirini, Ferrera dükünün yardımı ile sıkı bir gözetim altında tutulduğu ve göründüğü kadarıyla nihayet izinin kaybolduğu aynı isimli kontese ait Mirandola Kalesi'ne yerleştirmeyi başardı.

En azından daha sonra Du Bourg'u resmen vekili kabul eden Anjou dükünün, vekilinin serbest bırakılması için kısmen Venedik nezdinde kısmen de Du Ferrier nezdinde attığı adımlar bildiğimiz kadarıyla başarısız oldular. "Kralın kesin emri olmadan hiçbir şey yapamayacağımdan", diye cevap verdi elçi,

---

tadır: "Beyefendi hemen Büyük Sultan'ın huzuruna elçi gönderdi ve İspanya kralına karşı denizden kendisine silah yardımı aldı bu vasıtayla Hollanda'nın fethinde daha az direnişle karşılaşma imkânı bulacaktı".

169 III. Henri'nin, Du Ferrier'e gönderdiği 18 Ocak 1579 tarihli mektup, *Négociations*, III, 781, Açıklamalar.

170 June'nin, III. Henri'ye gönderdiği 24 Mart 1579 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 781.

dükün bu yöndeki talebine, "ve Du Bourg'un suçu, ekselanslarından muhtemelen öğrendiğiniz üzere, büyük olduğundan, özürlerimi kabul edeceğinizi ve hizmetlerimi başka bir sefere kullanacağınızı umut ediyorum".

Du Bourg'un üzerinde bulunan ve el konulan kâğıtlar da bu hilesini doğrulamaya yaradılar. Bu kâğıtların arasında önemli olanlar, Anjou dükünün sultana ve veziriazama yazdığı mektuplar ile Savoy dükünün ve Milano valisinin geçiş izinleri idi. Du Ferrier'e göre, tüm bunların kafasında sonunda diğer tüm kötülüklerden bile fazla hırs, açgözlülük ve düşüncesizlik bulunan bir insanın aptallığının, kibrinin ve cüretkârlığının birer delilinden başka bir şey değildiler[171].

III. Henri, Du Bourg'un kendisini Divân-ı Hümâyûn nezdinde özür dilemek zorunda bırakan tutuklanmasından ve bu yönde biraz huzura kavuştuktan sonra, tüm dikkatini tekrar İstanbul'da henüz askıdaki barış müzakerelerine çevirdi. Çok geçmeden 16 Nisan 1579'da Divân-ı Hümâyûn nezdindeki yeni elçisi De Germigny'ye verdiği talimatlarda bu noktayı bizzat vurguluyordu. Bu talimatlara göre, amaçlanan ateşkes antlaşması henüz gerçekleşmemiş ve bilhassa kral ve sultan arasında mevcut dostluk bundan olumsuz etkilenecek ise buna var gücü ile karşı çıkmalı idi; mesele sonuçlandırılmış ise, veziriazama ısrarla, kralın iki devlet arasında uzun yıllardır mevcut olan iyi ilişkilerin hiçbir şekilde bundan dolayı bozulmamasını ve bu ateşkesin eski dostluklarının itibarına ve öngördüğü yükümlülüklerin yerine getirilmesine lâyık olmayan bir biçimde aykırı olmamasını beklediğini anlatmalı idi[172].

Daha önceki zamanlarda da Divân-ı Hümâyûn nezdinde diplomatik işlerde görevlendirilmiş olan, dolayısıyla üzerinde yürümesi gereken zemini bilen Germigny, elleri boş gelmediğinden bu sefer daha iyi karşılandı. Sonunda Fransa sarayında bu açıdan Osmanlı'ya uymaya karar vermek zorunda kalmışlardı. 20 Aralık'ta resmen huzura kabul edildiğinde, Germigny sultana efendisi adına değerli bir saat, brokardan ve en seçkin ipeklerden imal edilmiş 30 adet elbise, en değerli Hollanda keteninden birkaç parça ve hanım sultan için görkemli bir yelpaze sundu.

---

171 Du Ferrier'in, kralın ve Anjou dükünün bu tuhaf dönem hakkında oldukça ilginç mektupları, *Négociations*, III, 781–786.

172 *L'Illustre Orbandale* 'nin birinci bölümünün sonu ve *Négociations,* III, 919 ve devamından alıntılar.

Hediyeler müspet karşılandılar ve mukabilinde elçiye yalnızca Fransa'nın eski dostluğunu muhafaza etmek istemekle kalmayıp kralı da İspanya ile yapılacak barışa dahil etmeye hazır olduklarına dair güvence verildi. Elçi, kral için barışa dahil edilip edilmemenin çok önemli olmadığı cevabını verdi; yeter ki Fransa'nın çıkarları olumsuz etkilenmesin ve Fransız bayrağının imtiyazlarına ve mevcut kapitülasyonlara aykırı olmasın[173].

Oysa İspanya ile yapılan barış müzakereleri henüz bu aşamaya gelecek kadar olgunlaşmamıştı. Marigliano henüz daha geniş vekâletler ve kaçınılmaz hediyeleri bekliyordu. Defalarca vadedilen ve Dubrovnik'e geldiği söylenen özel elçinin gelişinin masal olduğu anlaşıldı. Ayrıca Divân-ı Hümâyûn'da hâlâ İspanya ile yapılacak barışa karşı çıkan güçlü bir grup vardı. Başlarında, Marigliano'yu ölümcül bir nefretle takip eden Kapudan Paşa Uluç Ali Reis bulunuyordu. Veziriazamın huzuruna kabul edildiğinde Marigliano'ya en ağır hakaretlerde bulunmaktan çekinmiyordu.

Bir keresinde: "Kralının başka adamları yok muydu da İstanbul'a müzakereci olarak yalnızca bir gözü olan köleler gönderiyordu?" diye sordu (Marigliano, Halkulvad'da bir gözünü kaybetmişti). "İspanya'nın daimî hazırlıklarının ne anlama geldiğini biliyorlardı; Cezayir'e göz dikmişlerdi; diğer gözünü de çıkartıp Marigliano'yu efendisine öyle geri gönderecekti; ama 200 kadırga ile arkasından gelip kralın bütün ordularını yok edecek ve ülkesini çöle çevirecekti"[174].

Divân-ı Hümâyûn'da barış taraftarlarının kesinlikle paylaşmadığı bu savaşçı ruh hâli Fransa sarayının ve temsilcisinin taleplerinin gittikçe cüretkârlaşmasına sebep oluyordu. Germigny, İspanya'nın şimdi de Portekiz'i hedef alan yayılmacı siyasetini en kötü şekilde göstermekten ve kralın bu müşterek düşmanlarının üstünlüğünü zamanında sona erdirecek hâle gelmesini sağlamak için bir kez daha Divân-ı Hümâyûn nezdinde büyük tutarda bir destek talebini bu gerekçeye dayandırmaktan çekinmedi. Ancak bilhassa yeteneksiz ve itici bir kişiliğe sahip yeni Veziriazam Semiz Ahmed Paşa (Sokollu Mehmed Paşa 1579 Ekim'inde cinayete kurban gitmişti) buna hiç meyil göstermiyordu. Önce İran savaşının çok masraflı olduğunu bahane etti (söz konusu yılın Aralık ayında 7 milyon duka tutarında olduğunu iddia ediyordu), daha sonra genel vaatlerde

173 Germigny'nin 26 Eylül 1579 tarihli mektubu, *Négociations*, III, 814 ve devamı ile Açıklamalar.

174 Germigny'nin mektubu, *Négociations, aynı eser*, s. 876.

bulundu ve nihayet sultanın savaş bir kez başladı mı ve böyle bir yardıma gerçekten ihtiyaç duyulduğu anlaşıldı mı kralı deniz kuvvetleri ile desteklemeye hazır olduğuna dair oldukça problematik bir vaatte bulundu[175].

Marigliano ile müzakereler de sürekli askıda kalıyordu. Direniş grubu ile bir türlü başa çıkamıyordu. Defalarca tüm bu işlerden vazgeçmeyi ve İspanya'ya geri dönmeyi düşündü ve Fransa taraftarı grup tam zafere tamamen ulaştıklarını düşünüyordu ki, beklentilerin aksine olay çok kısa zamanda sonuçlandı.

Marigliano, hemen sekiz yıllığına bir ateşkes antlaşması yapma talebini tabii ki zamanla oldukça düşürmüştü. 1580 Mart'ında, ilk süreyi İspanya'nın bu dönem içinde daha uzun bir ateşkes antlaşması veya daha kesin bir barış için yeniden müzakerelerde bulunabilmesi şartıyla 10 aya kadar indirmişti[176].

Osmanlı yönetimi, anlaşıldığı kadarıyla bunu bile kabul etmekte hâlâ tereddüt ediyordu ki, Cezayir'de İspanyol donanması yakınlarda olduğundan ve sultan o anda İspanya'nın karşısına yeterli sayıda deniz kuvvetleri çıkartabilecek ve Berberî ülkelerine karşı muhtemel bir saldırıyı engelleyebilecek durumda olmadığından, çok daha tehlikeli hâle gelen bir isyanın çıktığı haberi geldi. Bu durum, İran'daki olumsuz durumla birleşince, Divân-ı Hümâyûn'un nihayet Marigliano'nun talebini kabul etmesine sebep oldu. 21 Mart 1580'de ertesi yılın Ocak ayına kadar ateşkes yapılırken, Marigliano'nun temsilcilerinden birini yapılacak müzakereler için gerekli vekâletleri almak üzere İspanya'ya göndermesine izin verildi. Fransız elçinin onayı ile önceleri bu anlaşmayı engellemeye çalışan ama daha sonra, antlaşmanın yapılacağı kesinleşince, olaydan kendisi için çıkar sağlamaya çaba gösteren Venedik, ayrıca kayser, Lehistan kralı, İtalyan hükümdarlar ve nihayet Fransa kralı, bu ateşkes antlaşmasına dahil edileceklerdi. Marigliano'nun bu mesele ile ilgili işlemleri bizzat yürütmek üzere İspanya'ya geri dönme talebi reddedildi[177].

Tabii ki hiç kimse Germigny kadar olayın bu şekilde sonuçlanmasına öfkelenmemişti. Daha ilk zamanlarda Germigny ve henüz resmî olarak onaylanmamış olmasına rağmen İspanya kralının temsilcisi olarak kabul edilmek is-

---

175 Germigny'nin Aralık 1579, Ocak ve Mart 1580 tarihli mektupları, *aynı eser*, s. 845, 850, 875.

176 *Négociations, aynı eser*, s. 879, Açıklamalar.

177 Divân-ı Hümâyûn ve İspanya arasındaki bu ilk ateşkes antlaşmasının şartları en iyi Germigny'nin 24 Mart 1580 tarihli mektubunda verilmiştir, *Négociations*, s. 884-889.

tenen Marigliano arasında diplomatik öncelik yüzünden veziriazamın herşeye rağmen Fransız elçi lehinde karar verdiği sürtüşmeler meydana geldi[178]. Elçi, asık yüzlü ve yönetilmesi zor Veziriazam Semiz Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra (27 Nisan 1580'de ölmüştü) Divân-ı Hümâyûn'da tekrar artmaya başlayan nüfûzunu, İspanya ile müzakereleri bu gelişme aşamasında engellemek için kullanmayı çok isterdi.

Bu amaçla İspanya ile yapılacak bir barışa karşı söylenebilecek ve defalarca söylenmiş olan herşeyi bir kez daha, ancak daha kesin bir dilde veziriazama sunduğu bir raporda biraraya getirdi. Flandern ve Portekiz'i bir kez ele geçirdi mi İngiltere ve İskoçya'ya da uzanacak ve nihayet şarka yönelecek yayılma hırsı; İspanya kralının soylu Osmanlı hanedanına ve güçlü sultana bu barış kadar önemli bir meselede Marigliano gibi önemsiz ve kepaze bir insanı müzakereci olarak göndererek yaşattığı utanç; İspanya kralı tarafından barış yapmaya zorlandığı söylendiğinde sultanın itibarının kötü etkileneceği; nihayet daha büyük kuvvetlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilişini amaçlayan uğursuz planlarını gerçekleştirmek için yalnızca zaman kazanmaya çalışan kralın ikiyüzlü siyaseti: Tüm bunlar en keskin sözler, en dehşet verici renklerde betimlenmişti. İtalyanca olarak hazırlanan rapor, bu imparatorluğun belki de hızlı ve tamamen yok oluşundan başka bir şey amaçlamayan bu meseleyi öyle önemli addediyordu ki sultana ancak şanlı seleflerini örnek alarak, tıpkı onlar gibi böylesine önemli bir anda, müşterek ve en eski düşmanlarının büyümesinden başka bir sonuç doğurmayacak olan bir barışa karar vermeden önce en iyi vezirlerinin de fikrini almak üzere Ayak Divânı'nı toplamasını tavsiye edebileceğini söyleyerek bitiriyordu[179].

Bu, büyük bir Avrupa devletinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka büyük bir Avrupa devleti tarafından tehdit edilen bütünlüğü ve bağımsızlığı için

178 Sıra kavgası, bilhassa Fransız elçinin diplomatik heyet arasında ilk sırayı aldığı Pera'daki Katolik kiliselerindeki ayinlerdeki sıra ile ilgili idi. 16 Nisan 1580 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 889 ve devamı.

179 Bu ilginç rapor için bk. *Négociations*, s. 919 Açıklamalar. Bilhassa Germigny'nin ölümcül bir nefretle takip ettiği Marigliano hakkındaki yer oldukça sert ve zehirlidir, "Bu Giovanni Marigliano, beş para etmez bir adam, yakın zamanlarda İstanbul'da fidyesi ödenmiş bir köle ve herkes onun ne olduğunu biliyor, öyle ki Majesteleri İspanya kralının büyük bir aşağılamada bulunduğu görülüyor, onu çok güçlü bir imparatora göndermekle, üstelik bu barış gibi böyle önemli bir konuda; kendisiyle görüşülemeyecek bir hiç o adam".

hiç de özverili olmayan diplomatik hassasiyet gösterişinin ilk örneği idi ki, sonraki zamanlarda Avrupa'nın şark siyasetinde bu örnek defalarca önemli bir unsur hâline geldi. Germigny, taktiğinin mükemmelliğinden o kadar emindi ki son ana kadar başarılı olacağından şüphe duymuyordu. 31 Temmuz'da III. Henri'ye: "Marigliano'nun müzakerelerini, meseleyi istediğim sonuca götürene kadar engellemeye devam edeceğim", diye yazıyordu[180].

Oysa bunu başaramadı. Başarabildiği tek şey, Marigliano'nun ateşkes antlaşmasının 10 aylık süre geçtikten sonra hemen sekiz yıllığına uzatılması ve bu süre boyunca İspanya'ya karşı Fransa'ya vadedilen donanmanın da denize açılmasının yasaklanması talebinin kabul edilmemesi oldu. Divân-ı Hümâyûn nezdinde elde edilebilen herşey ateşkes antlaşmasının bir yıllığına uzatılması ile sınırlı kaldı ve 1581 yılı başlarında onaylanarak sonraki üç yıl boyunca 1584 yılı sonuna kadar aynı şekilde hiçbir itiraz yapılmaksızın yenilendi.

İspanya'nın Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri bu olaydan sonra nasıl belirsiz ve dalgalı olarak kaldıysa, bu ateşkes antlaşmasının Hristiyan âleminin diğer ülkelerinde yarattığı etki de çok müspet olmadı. 1581 bahar aylarında nihayet ilgili belgeyi bizzat İspanya'ya götürme izni alan Marigliano, Roma'dan geçerken Papa XIII. Gregor kendisini mesele hakkında ağır bir sorguya çekti ve aynı zamanda İspanya kralına bugüne kadar Türklerle savaş amacıyla izin verildiği için ruhban sınıfından ve kiliseye ait mallardan vergi almasına bundan böyle izin veremeyeceğini açıkladı; bunlardan vergi almasına ancak İspanya kralının bundan böyle tüm kuvvetlerini kendisi de bir sapkın olan ve sapkınları destekleyen İngiltere kraliçesine yönlendirmesi ve kraliçeye karşı sürekli savaşması şartıyla izin verebilirdi[181]. Anlaşılacağı üzere, İngiltere elçileri de daha sonraları İspanya'nın Divân-ı Hümâyûn'da ana rakiplerinden biri hâline geldiler ve nüfûzlarını kullanarak ateşkes antlaşmasının yenilenmesini birkaç kez engellemeyi başardılar. Yine de 1587'de ateşkes antlaşması İngiltere kraliçesinin itirazlarına bakılmaksızın iki yıllığına yenilendi[182].

Germigny, İspanya ile ateşkes antlaşmasının yapılmasını engelleme çabaları sonuç vermeyince, Divân-ı Hümâyûn'un kendisine karşı tutumundan

180 *Négociations,* III, 929.

181 Fransa'nın Roma Elçisi Paul de Foix'in III. Henri'ye gönderdiği Haziran ve Temmuz 1581 tarihli mektupları, *Lettres,* s. 63 ve 81. Ayrıca Şubat 1582, *aynı eser,* s. 305.

182 2 Mart 1587 tarihli bir elçilik raporuna göre, Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* IV, 159 Açıklamalar.

dolayı bunun dışında şikâyet etmek için hiçbir sebebi olmamasına rağmen, İstanbul'da yalnızca kısa bir süre daha kaldı. Semiz Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra veziriazamlık makamına getirilen Lala Kara Mustafa Paşa ile sanatsal değerde bir saat hediye ederek iyi ilişkiler içine girmeyi başardığından, tüm diğer işlerini kolayca halledebildi. Daha huzura ilk kabulünde Kara Mustafa Paşa, Fransa kralının bundan böyle de Divân-ı Hümâyûn'un dostluk sıralamasında tüm diğer Hristiyanların önünde, birinci sırada olacağına dair söz verdi[183].

Germigny'nin defalarca baskı altındaki Hristiyanlar ve bilhassa Kudüs için gösterdiği iyiliksever çabalarından büyük bir övgü ile bahsedilmekte idi; yıllardır köle olan birçok kişi, özgürlüklerini ona borçluydular[184].

Ayrıca Fransa'nın daha o dönemlerde diğer ticaret devletlerinin, bilhassa İngiltere'nin saldırılarından dolayı tehlikeye giren Doğu Akdeniz ticaretinin çıkarları ile yakından ilgileniyordu. Bu yöndeki diplomatik etkinliklerinden en önemlisi 1536'da Kral I. Fransuva'nın o dönemlerdeki elçisi de La Forest tarafından imzalanarak, bilhassa eskiden Batı'nın diğer ticaret devletlerine Doğu Akdeniz'de yalnızca Fransız bandırası altında ticaret yapma izni verilmişken unutulmaya yüz tutan Fransız bandırasının öncelik haklarının mümkün mertebe tekrar tamamen kabul edilmesini ve geçerli kılınmasını sağlamayı amaçlayan kapitülasyonların yenilenmesi oldu. Oysa Fransa'nın Şark'ta ticaret himayesinin devam ettirilmesi artık kesin olarak mümkün değildi ve bu himayeyi 1536 tarihli imtiyazları tekrar geri kazanarak kurtarması değişen şartlar altında imkânsızdı[185].

---

183 Germigny'nin 17 Mayıs 1580 tarihli mektubu, *Négociations*, III, 907. Mustafa Paşa şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Bu senyör onu çok iyi tanıyor ve dost olan diğer hükümdarlar çok farklıdır, diğer hükümdarların üzerinde V. M.'nin otoritesi ve imtiyazlarının tamamını arttırmak ve muhafaza etmek arzusundaydı, V. M. her zaman birinci sıradadır ve öyle olacak".

184 Paule de Foix, *Lettres*, s. 78 (10 Temmuz 1581 tarihli mektup): "İstanbul'dan gelmiş olan Nonne piskoposu bu sarayda (Roma) sör Germigny için övgüler düzdü ve onun çokça çabalarından biri olan bu taraflardaki Hristiyanları teselli etmesi ve korumasıydı". Bu husus bilhassa *L'Illustre Orbandale* adlı eserin sonunda bulunan *Eloge de M. De Germigny* başlığı altında vurgulanmaktadır, s. 71 ve devamı.

185 4 Haziran 1580 tarihli mektup, *Négociations*, III, 912. Ne tuhaftır ki, 1536 tarihli kapitülasyonların Türkçe orijinali daha o zamanlar kayıptı. En önemli noktaları daha sonra bulunan İtalyanca tercümesine uygun olarak ikinci ciltte verilmiştir.

Germigny ayrıca Fransa'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndan buğday ihracatı ve Afrika sahillerinden inci avcılığı hususlarında önemli avantajlar sağlamayı da başardı. Fransa'ya söz verilen yardım açısından Osmanlı İmparatorluğu, İran'da barış sağlanır sağlanmaz krala yardıma ihtiyacı olduğu anda deniz kuvvetleri ile destek vereceğine dair ültimatomda ısrar etti[186]. Böylece İran savaşları bu yönden de Divân-ı Hümâyûn'un Avrupa devletleri ile konumu üzerinde önemli bir etken olmaya devam etti. Ancak şimdilik Osmanlı İmparatorluğu'nun çok derinden etkili olan bir ehemmiyet kazanan Kuzey Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini biraz daha yakından takip etmek için Batı Avrupa devletlerinden uzaklaşalım.

6) Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Avrupa Ülkeleri, Lehistan, Rusya ve Avusturya ile 1583'te Avusturya'yla Yapılan Ateşkes Antlaşmasına Kadar İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile aynı dönemde kuzey yönündeki ilişkileri bilhassa üç şeye bağlı idi: Lehistan'daki krallık seçimi, Rusya'nın gücünün büyümesi ve haraca tâbi Erdel'in, Eflak'ın ve Boğdan'ın durumlarının da az ya da çok bağlı olduğu Avusturya'nın daha kararlı tutumu.

Lehistan ve Divân-ı Hümâyûn arasında, sınırlarda yaşanan ufak tefek anlaşmazlıklar dışında, 16. yüzyılda genel olarak barışçıl bir hava esiyordu. Bir taraftan Rusya ve Tatarlar karşısında duyulan korku ve diğer taraftan Lehistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düşmanca bir tutum takınması hâlinde kayserin gücünü arttırmak için kullanılabileceği endişesi, her iki devleti uzun zaman önce doğal müttefikler hâline getirmişti. Lehistan'ı barışçıl bir hava ve bilhassa Macaristan açısından amaçlarını gerçekleştirmek için kaçınılmaz gö-

186 Germigny, İstanbul'daki diplomatik etkinlikleri hakkında *L'Illustre Orbandale*'nin ekinde bulunan ve kısmen *Négociations*, III, 923 ve devamındaki Açıklamalarda verilen ayrı bir rapor bırakmıştır. Vadedilen yardıma ilişkin son teminat şöyle idi: "böylesi müzakere (İran ile barış) başarıya ulaşırsa bu hükümdar her türlü imkâna daha fazla sahip olacak ve her defasında S. M. bundan edinmek fırsatı olunca, deniz ordularıyla kralı kolaylıkla destekleyecek". Germigny ayrıca yine *L'Illustre Orbandale* adlı eserin ekinde bulunduğu söylenen, ama ne yazık ki elimdeki örnekte mevcut olmayan bir "*Discours sur l'alliance qu'a le Roy de France avec le G.S. et de l'utilite qu'elle apporte a les Chrestienste*" adlı bir yazı yazmıştır.

rünen ciddi bir tarafsızlık içinde tutmayı sağlayan bilhassa Kanuni Sultan Süleyman'ın esaslı siyaseti olmuştu[187].

Hükümdarlığının ilk yıllarında, 1525 Kasım'ında bu yüzden eskiden beri Kral Sigismund ve Divân-ı Hümâyûn arasında mevcut ateşkes antlaşmasını altı yıllığına uzatmıştı ve o günden beri iki devlet arasında, küçük entrikaları kolayca ve zaman kaybetmeden engellemeye yarayan canlı bir diplomasi trafiği oluşmuştu. Kanuni'nin bilhassa hükümdarlığının ikinci yarısında neredeyse her yıl Lehistan Kralı Sigismund August'un (1548-1572) elçilerini Osmanlı sarayında görüyoruz. Hiçbir zaman boş ellerle gelmedikleri için saray tarafından gayet iyi karşılanan ve çoğunlukla aynı şekilde karşılık verilen Lehistan elçi heyetlerinin genelde gönderilme sebepleri, Osmanlı eşkiyalarının talanları hakkında şikâyetler, esir alınan tutsakların serbest bırakılmaları, sınır boylarında otlaklara ilişkin hakların düzenlenmesi ve eski dostluk ve barış antlaşmalarının yenilenmesi idi[188].

Lehistan'ın Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarında, Lehistan kralı hakkında ezelden beri bazı egemenlik haklarına sahip olduğu Boğdan ve Eflak'taki huzursuzlukları desteklediğine dair şüpheler ortaya çıkmaya başladığında gerginleşti. Kanuni'nin ölümünden iki yıl önce, 1564 Eylül'ünde Kral Sigismund'un bir elçisi İstanbul'a gelerek değerli hediyeler, seçkin samur kürkler, 10 adet masif altın kaplamalı gümüş kupa, en nadir soydan iki av köpeği ve muhteşem güzellikte beyaz bir şahin eşliğinde efendisini bu huzursuzluklarda, açıktan veya gizlice, herhangi bir katkısı olduğuna dair şüphelerden kurtarmaya çalıştı ve aynı zamanda Lehistan'a sürekli akınlarda bulunarak oldukça rahatsızlık veren "Ruslara" karşı yardım talep etti. Kral, sultanın en azından Lehistan ve Rusya sınırla-

---

187 Ludovisi, *Relaz.* s. 23'te 1536 yılındaki ilişkileri şu şekilde tarif etmektedir: "Polonya kralı, Türk Efendi'yle barış içindedir ve bu şekilde tarafsız kalmaktadır, adı geçen Efendi ile Almanya tarafından ona öyle söz verildiği için; her ikisine de başka türlü olmayacak gibi gözüküyor". Trevisano, *Relaz.*, s. 159: "Çok Yüce Polonya kralı ile (Büyük Efendi) dostluk ve sürekli barış içindedir ve bunu devam ettirir, eskiden babasıyla olduğu gibi". Ayrıca kral, kayınpederi olan Alman Kralı I. Ferdinand'ın akrabalığından bile daha avantajlı olduğundan, sultanla dostluğuna daha fazla değer veriyordu.

188 Lehistan ve Divân-ı Hümâyûn arasında bu yazışmalar hakkında birçok elyazması belgeler mevcuttur, bilhassa Pulawy'deki Çartoriski (Czartorysky) Arşivleri'nde ki, Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV., s. 727 ve 743 altında bunların birçoğunu kullanmıştır.

rında Osmanlı'ya asker temin etmek zorunda olan Tatarları, ülkesi büyük bir sıkıntıya düştüğü takdirde yardıma göndermesini istiyordu[189].

Bu talep o dönemlerde hiç tereddütsüz yerine getirilmesine rağmen Divân-ı Hümâyûn'un siyaseti, geleneksel olarak Lehistan'ı içeride yıllardır süren siyasî karışıklıkların yanısıra, en önemli sebeplerinden biri bu fakir ülkeyi senelerdir âdeta sonsuz bir ahlakî kendini yok etme savaşına sürüklemiş olan dinî bölünmeler olan zayıflıkta tutmaya çalışmak olarak devam etti. Zira Reformasyon hareketinin çözücü etkileri hiçbir yerde Lehistan'da olduğu kadar güçlü değildi; hiçbir yerde en kutsal aile bağları üzerinde bile bu kadar yok edici olmamışlardı. Bu yüzden bu ülkenin Divân-ı Hümâyûn'un en az itibar ettiği ve en az korktuğu Hristiyan ülkeleri arasında sayılmasında İstanbul'da çok iyi bilinen ve değerlendirilen bu uğursuz karışıklıkların da payı oldukça büyüktü.

Mesela Venedik Elçisi Giacomo Soranzo'nun birkaç yıl sonra, 1576'da, Lehistan'ın Divân-ı Hümâyûn nezdinde konumu hakkında yansıttığı görüntü, genel olarak bu açıdan o dönemlerde geçerli bir yere sahipti. "Lehistan, Türklerin nezdinde itibar edilmeyen bir ülkedir, ama bu Lehlerin Litvanya ve Lehistan'a bağlı diğer ülkelerle birlikte kolayca 20 bin süvari biraraya getirebilecek durumda oldukları ve Ruslar ve kayser ile birleşerek Osmanlı İmparatorluğu'na büyük zararlar verebileceklerini bilmediklerinden değil, aksine işlerden anlayan devlet adamlarına sahip olmadıklarını gördükleri, kendilerine itibar edilmesini sağlamayı bilmedikleri ve sultanla barış içinde yaşamak istediklerini ve gücünden korktuklarını açıkça belli etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bu kadar az saygı görüyorlar ve Türkler, onlara büyük bir güvenle istedikleri gibi muamele edebileceklerini düşünüyorlar. Din uğruna verilen tavizler, bu ülkenin Divân-ı Hümâyûn nezdinde itibarını düşürmeye sebep olmuştur. Zira din, Lehler arasında yalnızca husumet ve düşmanlık yaratmıştır. Kendi aralarında farklı 17 kadar sapkın tarikat mevcuttur ve aynı hanede babanın, annenin ve oğullardan her birinin başka bir inanca mensup olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Hâlbuki Lehler güçlü ve zorluklara alışık, dirençli bir halk-

189 Lehistan elçisinin kabul töreni ve elde ettiği başarılı sonuçlardan Fransa'nın o dönem Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçisi Petremol da 24 Eylül ve 14 Ekim 1564 tarihli mektuplarında bahsetmektedir, *Négociations*, II, 758 ve 760. Burada, padişah tarafından karşılandığı yazılıyordu: "Buraya gelmiş olan başka Hristiyan hükümdarın elçilerinden daha muhteşem ve gösterişli biçimde".

tır; dolayısıyla kendi aralarında anlaşma içinde olsalar, itibarlarının da daha yüksek olması beklenebilir”[190].

Kral Sigismund 1568'de mevcut antlaşmaların tekrar yenilenmesi sırasında taleplerine Divân-ı Hümâyûn tarafından hiçbir cevap verilmemesine razı olmak zorunda kalmasına rağmen, bu şartlar altında Sultan II. Selim döneminde de en azından ilk yıllarda Lehistan ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki barış, önemli bir değişikliğe uğramamıştı. Divân-ı Hümâyûn'un, egemenlik haklarını azaltacağını düşündüğünden kabul edemeyeceğini düşündüğü talepler, üç noktada yoğunlaşıyordu. Sigismund, 1) Lehistan'ın Türk topraklarından kaçıp gelenleri bundan böyle teslim etmek zorunda olmamasını; 2) Tatar hanına ödediği yıllık haracın kaldırılmasını ve 3) Boğdan voyvodalarının bundan böyle yalnızca kendi rızalarının da alınması kaydıyla atanmalarını talep ediyordu.

Çok geçmeden siyasî açıdan çok büyük bir önem kazanan ve Kral Sigismund'un kısa bir süre sonra ölmesi üzerine her iki devletin birbirleriyle ilişkilerine bambaşka bir nitelik kazandıran, dolayısıyla durumların yeniden düzenlenmesini gerektiren yeni çıkarlar söz konusu olmamış olsaydı muhtemelen Lehistan ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki ilişkilerin resmen kopma noktasına gelmesine sebep olabileceği için sonuncusu belki de aralarındaki en önemli nokta idi.

Zira 1566'da Boğdan Voyvodası Aleksandru ölmüştü. 15 yaşındaki oğlu Boğdan, annesi Roksanda'nın vesayeti altında tahta çıktı. Zeki ve anlayışlı bir kadın olan Roksanda, Divân-ı Hümâyûn'un hâkimiyetini kabul etmek istemeyen ve genç yaşından beri bağımsız bir hükümdar olma hayalleri kuran ateşli oğlunu dizginlemeyi başarıyordu. Oysa 1569'da o da vefat edince, Boğdan en sevdiği planı olan, Divân-ı Hümâyûn'un hâkimiyetinden çıkmayı derhal hayata geçirmek istedi.

Bunu tek başına yapamayacak kadar zayıf olduğundan, daha önceleri irtibata geçtiği ve şimdi, 1569'da resmî bir himaye antlaşması imzaladığı Lehistan Kralı Sigismund'dan yardım umuyordu. Bu antlaşmaya göre, kralı Sigismund'a yalnızca kendisi ve halefleri için sadâkat ve itaat yemini etmekle kalmayıp daha büyük savaşlarda da elindeki tüm askerî kuvvetleri ile düşmanlarına karşı bizzat yardıma gelmeyi vadediyordu. Yalnızca sultan –antlaşmada bu bilhassa belirtilmişti– “Lehistan'ın sultanla ezelden beri iyi

190 Soranzo, *Relaz.*, s. 204.

dostluk ve komşuluk ilişkileri içinde bulunduğu" için hariç olacaktı[191]. Ayrıca daha küçük anlaşmazlıklarda krala 7 bin kişilik yardımcı kıtalar göndermeyi ve Lehistan ile Boğdan arasında eskiden beri var olan kapitülasyonlara riayet etmeyi taahhüt ediyordu.

Bu antlaşma, Divân-ı Hümâyûn'un Boğdan'daki hâkimiyet haklarına dolaylı da olsa oldukça açık bir saldırıyken, Kral Sigismund'un –iddialara göre– antlaşmanın gizli bir maddesinde Boğdan'a 24 bin kişilik bir yardımcı kıta ile destek vermeyi taahhüt etmesi ile daha da büyük bir tehlike altına girdiler. Zira itibarlı bir Leh hanımını eş olarak alan ve kızkardeşlerini Leh soyluları ile evlendiren voyvoda, silahlarını Osmanlı sultanından başka kimin üzerine çevirebilirdi ki? Divân-ı Hümâyûn'da bu husus kesinlikle biliniyordu; Lehistan ve Boğdan arasındaki ittifakın asıl hedefinin farkındaydılar ve yeni bir hospodar tayin ederek bunun sonuçlarını engellemeye karar verdiler.

Divân, başka bir taht varisi mevcut olmadığından, bunun için eski Voyvoda Stefan'ın oğlu olduğunu iddia eden, ancak gerçekte yalnızca aşağı tabakadan Nisovyalı bir Leh olduğu söylenen İvonya [Ioan-Cel-Cumplit] adında gizemli ve atak bir maceraperesti kullandı. Sultan, bu kişiyi Boğdan hospodarı tayin etti ve ülkede kendisine devredilen haklara geçerlilik kazandırması için yanına 20 bin kişilik bir ordu verdi.

İvonya, bunun için Boğdan'ın kendi Leh akrabaları ile çıkan anlaşmazlıklar sonucunda, 1571 yılını 1572 yılına bağlayan kış aylarında bir süreliğine özgürlüğünü kaybettiği zamanı bekledi. Neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan Boğdan topraklarına girdi; boyarlar arasında bile birçok taraftar edindi; kılıç darbesine bile gerek kalmadan, ülkenin eski başkenti Suçava'yı (Suceava/Soçi) işgal etti ve tekrar serbest kalan Boğdan'ı Hotin'de öyle köşeye sıkıştırdı ki, Boğdan müttefiki Lehistan kralına sığınmak zorunda kaldı. Oysa kral da hemen Boğdan'a antlaşmaya göre vadettiği yardımda bulunmakta tereddüt ediyordu. Zira Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerinin bozulmasından çekiniyordu ve önce Boğdan'ın tekrar başa getirilmesini sultan nezdinde barışçıl yollarla sağlamayı denemek istiyordu.

Kralın olağanüstü elçisi Taranovski, bu amaçla İstanbul'a geldi ama burada bulunduğu süre içinde Boğdan'daki hadiseler Bogdan'ın çıkarları için hiç

---

191 Engel, *Geschichte der Moldau,* s. 215. Söz konusu olan istisna antlaşmada şöyle idi: "yine de, Krallık Majesteleri ve Polonya tahtının eski zamanlardan beri iyi bir dostluk ve komşuluk sürdürdüğü Türklerin imparatorunu dışarıda bırakarak".

de lehte olmayan kanlı bir sonuca eriştiğinden, Divân-ı Hümâyûn nezdinde sözünü dinletemedi. Boğdan, kralın isteklerine aykırı olarak, İstanbul'dan haber bile gelmeden, kendisine bağlı bazı Leh soyluları ile kendi başına yaklaşık 2 bin kişiden oluşan küçük bir ordu toplamıştı ve bunlarla, mümkün olduğu takdirde, İvonya'yı yanındaki Türklerle birlikte buradan çıkartmak için aniden Boğdan'a akın etmişti.

Bu küçük cüretkâr topluluğun, Prut Nehri üzerindeki geçitleri korumakla görevli üstün güçteki Türk öncülerine ilk saldırıları başarılı oldu. Ancak daha ileri gittikçe, Lehlerin düşmanın üstünlüğü karşısında dayanmaları mümkün değildi. Her yerden sıkıştırılmış bir vaziyette Hotin'e geri çekilmek zorunda kaldılar ve Boğdan burada İvonya'yı uzlaşarak haklarını kabul etmeye ve gönüllü olarak geri çekilmeye ikna etmek gibi kibirli bir çaba içine girdi. Müzakerecisi Radetzki, bunun bedelini en ağır şekilde ödemek zorunda kaldı. Böyle bir şeyi duymak bile istemeyen İvonya, müzakereciyi derhal tutuklattı ve Lehlerin Boğdan'a saldırısına çok öfkelenen sultanın kendisini kadırgalara forsa olarak gönderdiği İstanbul'a yolladı. Leh yardımcı kıtasının kalan kısmı büyük zorluklar altında Turla (Dinyester) Nehri'ni geçip, Kameniçe'ye kaçtı ve Boğdan da arkalarından oraya gitti. Boğdan taraftarlarından birinin bir süre daha tutunduğu Hotin de daha sonra, Lehistan ile barış ve dostluk içinde kalmayı taahhüt etmesi karşılığında İvonya'ya teslim edildi[192].

Bu gergin durumlar altında Kral Sigismund 7 Temmuz 1572'de Gnesen'de vefat etti; ölümü bekleniyordu ve sonuçları Avrupa dünyasının tamamını harekete geçirirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey ülkeleri ile ilişkilerinin şekillenmesinde en önemli anlardan biri olarak kabul ediliyordu.

Bu kral ile birlikte Yagellonlar soyunun son erkek üyesi de mezara gittiğinden, devletlerin ve grupların Lehistan krallık seçiminde oynama payları da arttı ve tabii ki o dönemlerde Lehistan'ın kaderini ellerinde tutan Divân-ı Hümâyûn'un oyu çok önemli bir ağırlığa sahipti. Akkirman sancakbeyi, Boğdan'ın ve müttefiklerinin Boğdan topraklarına yaptıkları son akınlarından dolayı intikam almak için tam üstün güçte bir ordu ile Lehistan'a akın etmeye hazırlanıyordu ki İstanbul'dan yeni kral seçiminin Divân-ı Hümâyûn'un isteklerine uygun yapılıp yapılmayacağını görene kadar bekleme emri aldı.

192 Engel, *aynı eser*, s. 216-219.

Divân-ı Hümâyûn'un bu yöndeki siyaseti gayet açık ve sade idi; ama meselenin çözümü bir o kadar karmaşık ve uzun soluklu oldu. Zira tatmin edici bir sonuca ulaştırılması zor olan birbirine en zıt ve en tuhaf çıkarlar rol oynamaya başladı. Bu çıkarları burada yalnızca Divân-ı Hümâyûn'un bu Avrupa meselesinin gelişimi ve nihaî sonucu üzerindeki payını yansıttığı nispette ele alacağız.

Divân, genelde Lehistan krallık seçimine ilişkin siyasetinde Lehistan'ın dışarı karşı her türlü güç gösterisini imkânsız kılan ve çaresizliğinde sürekli bir tarafsızlığa ve sultanın gücü ile iradesine bağımlı kılan iç zayıflıkta tutulması gerektiğini esas alıyordu. Bunu da dışarıdan az veya çok güçlü bir hükümdarın değil, ülkenin soylularından birinin tahta çıkartılması ile elde edebileceğini düşünüyordu. Tahtta ne bir "Avusturyalı", ne de bir "Rus" görmek istiyordu. Zira Divân, en tehlikeli sınır komşularının bu şekilde güçlerini arttırmasından korktuğu kadar hiçbir şeyden korkmuyordu ve bu yüzden hemen başlangıçta Avusturya veya Rus soyundan bir kralın seçilmesi hâlinde Lehistan'a savaş açacağını, ancak krallık seçimi kendi düşüncesine ve isteğine göre yapıldığı takdirde Lehistan'a dokunmayacağını açıkladı.

Divân-ı Hümâyûn'un bilhassa Avusturya hanedanının Lehistan tahtından tamamen men edilmesini niçin istediğini açıklamak gerekmemektedir. Sebepleri, her iki devletin birbirleriyle ilişkilerini 100 yılı aşkın bir zamandır belirleyen ve o tarihe kadar oluşumları ile neticelerini daha önce gördüğümüz durumların doğasından kaynaklanıyordu. Divân, Macaristan'da hükümdarlığını muhafaza etmeye ve sağlamlaştırmaya çalışırken ve kuvvetleri ile imkânlarını aynı dönemde bilhassa gücü gitgide daha tehlikeli bir şekilde büyüme gösteren Rusya başta olmak üzere başka taraflara da yönlendirmek zorunda kalırken kayserin bu yönde gücünü ve nüfûzunu arttırmasına nasıl izin verebilirdi?

Yine de Divân-ı Hümâyûn'un "Rus"a duyduğu korku neye dayanıyordu ve niçin Rusya'nın öksüz kalmış Lehistan tahtına sahip olmasına Avusturya'nın sahip olmasından bile daha fazla önem veriyordu? Bu sorunun cevabı, bizi kendiliğinden Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Lehistan krallık seçimi sırasında neredeyse dünya tarihi açısından bir öneme yükselmiş olan ilişkilere geri götürmektedir.

Rusların büyük dükü ile Osmanlı sultanı arasında 15. yüzyılın son on yılına dayanan ilişki, ilk başlarda barışçıl ve dostane bir havada gerçekleşmişti.

Daha önce gördüğümüz üzere[193], her iki tarafın tebaasının ticareti için bazı özgürlüklerin ve imtiyazların tanınması ve zaman zaman yenilenen dostluk ve iyi komşuluk dilekleri ile sınırlı idi. İyi komşuluk ilişkileri ilk kez Yavuz Sultan Selim'in Büyük Dük Vasili'nin 1514 -1520 yılları arasında Kırım Tatarları ile anlaşmazlıklarında yalnızca arabulucu olarak bile olsa yardım etmesine yönelik talebine olumsuz cevap vermesi ile bozuldu. O tarihten itibaren her iki devlet arasındaki ilişkiler soğuk ve gergin bir biçimde devam etti.

Kanuni Sultan Süleyman, Vasili'nin kendisine 1523'te gönderdiği elçi Johann Morosov'u gerçi nazik bir biçimde karşıladı, fakat eski dostane ilişkilerin tekrar sağlamlaştırılması amacıyla müzakerelere girişmek istemedi[194]. Aynı büyük dükün birkaç yıl sonra Macaristan seferi sırasında sultanı Belgrad'da karşılamak üzere aynı amaçla gönderdiği iki elçi, hiçbir iz bırakmadan kayboldular. Vasili'nin 1531 Nisan'ında Kanuni'ye bu yüzden gönderdiği bir yazıya muhtemelen cevap verilmedi ve bu teşebbüs de sonuçsuz kaldı[195].

Oğlu ve halefi olup ilk Rus çarı olan IV. İvan, ancak yedi yıl sonra Divân-ı Hümâyûn ile dostane ilişkileri tekrar kurmaya çalıştı. Ancak çabaları ilk başlarda başarılı olacakmış gibi görünseler de sürdürülebilir bir etki bırakamadılar[196]. Aksine Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, bilhassa Divân-ı Hümâyûn tarafından desteklenen Tatarlar ile her yıl daha ciddi ve tehlikeli hâle gelen sürekli sürtüşmelerin sonucu olarak bu tarihten sonra yıllar geçtikçe daha düşmanca bir hâl aldılar.

Mesela 1557 Noel'inde 100 bin süvariden oluştuğu söylenen bir Tatar gürûhu Kırım'dan Rus topraklarına akın etti, her yeri talan edip ateşe verdi ve 50 bin kişiyi köleliğe sürükledi. Ancak geri dönerken Rusların saldırısına uğradılar ve büyük bir mağlubiyet yaşadılar[197]. Ne tuhaftır ki İspanya Kralı II. Felibe'nin daha o zamanlar Rus çarını Divân-ı Hümâyûn ile savaşa tahrik ettiği ve bu amaçla bilhassa Rusya'da o dönemlerde henüz fazla bilinmeyen top-

193 Karşılaştırma için bk. Cilt II.

194 Karamsin, *Histoire de la Russie*, VII, 143.

195 Bu ilginç yazı, Marino Sanuto'nin elyazması kroniğinden Hammer, *O.G*, III, 660'da aktarılmaktadır.

196 Karamsin, *aynı eser*, s. 229.

197 Bu hususta en detaylı bilgiyi Fransa'nın o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçisi De la Vigne'nin Mart 1558 tarihli mektupları vermektedir, *Négociations*, II, 449, Açıklamalar.

lar ve yetenekli top dökümcüleri başta olmak üzere her türlü silahla desteklediği söyleniyordu[198].

Kesin olan bir şey varsa o da Rus çetecilerin Osmanlı topraklarına yaptıkları akınların her yıl yenilendiği idi. Genelde kış aylarında donmuş sınır nehirlerini aşıyorlar, her yeri dolaşarak savunmasız toprakları talan ediyorlar ve ilkbahar güneşi buz tabakasını çözmeden ganimetlerini yüklenmiş hâlde tekrar topraklarına geri dönüyorlardı. 1561'de Çerkeslerle birleşen böyle bir Rus çetesi Kefe önlerine kadar gelmiş ve şehre karşı öyle tehditkâr bir konum almıştı ki, Divân-ı Hümâyûn yalnızca Trabzon dolaylarından 12 sancakbeyini orduları ile birlikte buraya sevketmeyi uygun görmekle kalmayıp şehri deniz tarafından korumak ve savunmak üzere acilen 15 kadırga ve 5 kalyondan oluşan bir filoyu Karadeniz'e gönderdi. Göründüğü kadarıyla Türklerin aleyhine gelişen bazı küçük çatışmalar meydana geldi; ama Türkler önemli darbelerde bulunarak intikamlarını alana kadar Ruslar ve Çerkesler tekrar geri çekilmişlerdi. Ağustos ayında Osmanlı filosu da tekrar İstanbul Limanı'na döndü[199].

Sekiz yıl sonra, 1569'da Osmanlılar ve çarın birlikleri arasında Don ve Volga nehirleri boylarında meydana gelen çatışma, Rusların ve Tatarların bu plansız akınlarından daha başarılı ve neticeleri açısından çok daha önemli oldu. Çatışmanın sebebi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından daha 1564'te her iki nehri bir kanal ile birbirine bağlama ve böylece Osmanlı hâkimiyetini bu bölgelerde bu iki suyolunu koruyacak iki yeni şehir kurarak güvence altına alma planı idi.

Sözde Rusya ile ticareti kolaylaştırmayı amaçlayan bu zorlu ve çok masraflı teşebbüsün esas amacı, muhtemelen İran'a karşı yapılan savaşlarda yeni ve rahat bir saldırı noktası kazanmak ve bilhassa birliklerin, savaş araç gereç-

---

198 O dönem Fransa'nın Venedik elçisi olan Acqs piskoposu bu husustan haberdardı. 26 Mayıs 1558'de De la Vigne'ye gönderdiği bir mektupta, İngiltere'de Fransa'yı temsil etmek üzere kaldığı süre içerisinde, ticaret bağlantıları kurmak üzere "Rus kralının bir elçisinin" buraya geldiğini belirtmektedir; Kral Felibe, bu fırsatı onu her türlü savaş araç gereçleri ile desteklemek için kullanmıştı; bu mektupta şöyle denmektedir: "Adı geçen Kral Phillipp her türlü saldırı ve savunma silahları ve onların (Rusların) bilmediği toplar ve hatta dökümcülerle destek verdi, Büyük Sultana karşı onları tahrik ve teşvik etti", yani Tatarların söz konusu mağlubiyeti. *Négociations*, *aynı eser*, s. 450.

199 Bu hususta da yine İstanbul'da o dönem Fransız elçileri Dolu ve Petremol'un mektupları en iyi bilgileri vermektedirler, *aynı eser*, s. 647, 651 ve 672.

lerinin ve erzakların gelecekte uzun ve zorlu karayolundan teminini ortadan kaldırmak için Hazar Denizi'ne bir bağlantı kurmaktı[200].

Kanuni Sultan Süleyman, planın gerçekleştirilmesi yönünde ilk adımları attı. Kırım Tatarlarının Hanı Devlet Giray Han'a Azak'tan Don Nehri'ni takip ederek kanalın inşa edileceği yere getirilecek birlikleri ve topları hazır tutmasını emretti. Ancak bu emir, Osmanlı'nın bu bölgelere yerleşmesi ile elindeki son bağımsızlığın da elinden gideceğinden endişe duyan Tatar hanının hiç işine gelmiyordu. Bu yüzden Rus çarını bu teşebbüsün ne kadar tehlikeli olduğuna dair uyarmakla kalmayıp, Kanuni Sultan Süleyman'a da bu teşebbüsün zorluklarını öyle etkileyici bir biçimde anlattı ki Kanuni kendini bu plandan şimdilik vazgeçmek zorunda hissetti[201].

Hâlbuki tüm bunlar, planın asıl yaratıcısı olan ikinci Defterdar Çerkes Kasım Bey'i planını gerçekleştirmekten alıkoyamadı. Planını sürekli olarak taze tuttu ve Sultan II. Selim'e, gerçekleştirilmesindeki büyük zorluklara rağmen, öyle lehte bir yönden göstermeyi başardı ki sultan nihayet 1568'de bunun gerçekleştirilmesine rıza gösterdi. Teşebbüsün yönetimi Kasım Bey'e emanet edildi ve Kasım Bey işin daha da başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla onuruna beylerbeyilik hâline getirilen Kefe'ye paşa ünvanı ile beylerbeyi olarak gönderildi.

Bu sefer sırasında kış aylarında dondurucu soğuklar, yazın ise su sıkıntısı yüzünden aşılamayacak kadar büyük zorluklar çekileceğini ileri süren Tatar hanının itirazlarına bu defa kulak asılmadı. Aksine 50-60 bin Tatar'dan oluşan bir askerî kıta ile birlikte Kasım Bey'in emrindeki Osmanlı birliklerine katılma ve onlarla birlikte önce Rusları Astrahan ve Kazan'dan çıkartma, daha sonra Don ve Volga kıyılarını koruma emri verildi ki kanal inşaatını herhangi bir rahatsızlık yaşanmadan gerçekleştirebilsinler.

---

200 Örneğin Venedik Balyosu Marcantonio Barbaro tarafından 1573 tarihli elçilik raporunda, s. 337'de aktarıldığı üzere, bu mesele hakkındaki genel görüş bu idi. Kanalı kazmak istediklerini söylüyordu, hem de "deniz yolunun açılmasının, söyledikleri gibi, Moskova trafiğinin uygunluğu açısından, onlara çok yararı olacağı gerçekti; ama şu da daha gerçekti ki Türkler Hazar Denizi'nde donanmasına deniz yolculuğu açmak çabası içindeydirler, tüm İran'a ağır bir zarar vermek amaçlı olarak, bu şekilde Sufi'ye karşı ilerlemek durumunda oldukları zaman, çok uzun olan karayolunu izleme çilesinden kurtulmuş olacaklardı". Buna uygun olarak Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçisi Grantrie de Grandchamp'ın IX. Charles'a 14 Mart 1569'da yazdığı bir mektup, *Négociations*, III, 57.

201 Hermann, *Geschichte des Russischen Staates*, III, 231 (Karamsin'e göre).

Kasım Bey, bilhassa Boğdan ve Eflak'tan getirtilen birçok istihkâm işçisinin yanısıra 30 kadırga ve birçok nakliye gemisi ile Kırım'a getirtilen yaklaşık 15 bin sipahiyi ve 3 bin yeniçeriyi komuta ediyordu. 1569 yılı Mayıs ayı sonunda ordunun tamamı Kefe ve Azak'tan yola çıkarak Astrahan'a doğru hareket etti. Seferin başlangıcı zorlu ama başarılı oldu. Ruslar, ancak Ağustos ayında varılan Astrahan'ı Osmanlıların ve Tatarların yaklaşmakta olduklarını haber alınca boşalttılar ve düşmanın hafif sipahilerinin takibi altında ülkenin iç taraflarına doğru geri çekildiler.

Kanal inşaatı Volga Nehri kıyılarında Zarizün yakınlarında silahların koruması altında derhal başlatıldı. Neredeyse üçte biri gerçekleştirilmişti ki, Çar İvan'ın başarılı bir şekilde başlatılan eserin tamamlanmasını zorla engellemek üzere Nişnei-Novgorod yakınlarında güçlü bir ordu topladığı haberleri geldi. Hemen akabinde 15 bin Rus buraya akın ederek işçilere saldırdı ve onları dağıtarak işçileri korumakla görevlendirilmiş Tatarların büyük bir kısmını öldürdü. Ordunun kalan kısmı, kısa zamanda dağınık bir kaçışa dönüşen geri dönüş yolunda, Rusların kılıçlarından ziyade kötü iklim şartlarından dolayı telef oldu.

Bu teşebbüsün bu şekilde sonuçlanmasında en büyük suç hiç şüphesiz Devlet Giray Han'ındı. Zira Çar İvan'ı Osmanlı'ya karşı sürekli olarak kışkırtmaktan yorulmamakla ve de kuzeyin bu verimsiz topraklarında uzun süre kalmalarının dinî vecibelerini yerine getirmelerine uygun olmadığını söyleyerek Kasım Bey'in birliklerinin cesaretini kırmıştı. Gecenin ancak dört saat sürecek kadar kısa olduğu bu topraklarda müminlerin yatsı ve sabah namazlarını kılmaları nasıl mümkün olabilirdi, diye sormuştu. Bunun üzerine hiçbir kuvvet onları burada tutamazdı artık. Azak'ta bile kalmadılar. Kasım Bey, ordusundan kalanları kış mevsimi başlamadan İstanbul'a geri göndermek zorunda kaldı ve birçok kişinin hayatına mâl olan fırtınalı bir gemi yolculuğundan sonra ancak 7 bin kişi olarak geri döndüler[202].

Divân-ı Hümâyûn'un burada yaşadığı utancın intikamını almaya meyilli olmadığı ya da intikamını alabilecek durumda olmadığı, Çar İvan'ın ertesi yıl olan 1570'de sultanın sarayına gönderdiği elçinin hoş karşılanmasından anlaşılıyordu.

202 Hazar Denizi'ne yapılan bu ilginç sefer hakkındaki bilgiler birbirinden farklılık göstermektedirler. Mouradjea d'Ohsson, *Tableau cet.*, II, 187 ve devamı ile Karamsin, *aynı eser*, VIII, 100 ve devamı birbirlerini tamamlamaktadırlar. Bu döneme ait Fransız mektupları da seferin başlangıcı ve sonu hakkında bazı değerli bilgiler içermektedirler, *Négociations*, III, 57, 63, 83.

Bırakın düşmanlıktan bahsetmeyi, elçinin bu hususta ileri sürdüğü şikâyetler üzerine sultanın Tatarların Rusya'ya ardı arkası kesilmeyen akınları ile hiçbir ilgisi olmadığı cevabı verildi; bu akınları emretmediği, aksine kınadığı belirtiliyordu. Bu hususta dürüst olduğunun bir delili olarak, hanı yalnızca hiçbir şekilde desteklememeyi vadetmekle kalmayıp, özel bir elçi aracılığıyla hanı Divân-ı Hümâyûn ve Rusya arasında mevcut dostluğu koruması ve muhafaza etmesi yönünde uyardı. Sultan aynı zamanda bu fırsatta Rus tebaasına bir kez daha yazılı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret serbestliği tanımaktan da çekinmedi[203].

Neticede Rusya'nın daha o zamanlar Divân-ı Hümâyûn'un en fazla çekindiği ve bu yüzden de büyük itibar gördüğü devletler arasında bulunduğunu görüyoruz. Zira çarın kolayca en az 150 bin süvariden oluşan, kimilerine göre ise 400 bin süvari ve 60 bin piyadeyi bulan iyi teçhiz edilmiş ve savaşta tecrübeli bir ordu toplayabilecek durumda olduğu biliniyordu. Ayrıca elinde artık çok iyi bir topçu sınıfı da vardı[204].

Oysa daha o zamanlar bu maddî gücünden ziyade Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi Hristiyan halk üzerindeki önemli etkisinden çekiniyorlardı. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile en eski ilişkilerinde din unsuru tuhaf bir biçimde ortaya çıkmakta idi. Giacomo Soranzo, 1576'da bu açıdan şöyle diyordu: "Sultan, Rusların büyük dükünden bilhassa aynı Rum Ortodoks inanışına sahip olduklarından çara büyük bağlılık gösteren Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Mora ve Yunanistan'daki halklar gibi Rum Ortodoks Kilisesi'ne tâbi olduğu için korkuyor; ayrıca Türklerin kulluğundan çıkmak ve Rus çarına tâbi olmak için her zaman silahlara sarılmaya ve ayaklanmaya hazır olacaklardır"[205].

---

203 Ağustos 1570 tarihli bir Fransız mektubundan alıntı, *aynı eser*, s. 132. Rus elçisinin taleplerine şu cevabı almıştı: "Tatar, Büyük Sultan'dan talep etmekle hiçbir şey elde edemedi, Sultan onu doğrulamak istemiyordu; Sultan topraklarında Rus tebaasının serbestçe ticaret yapmasını kabul etti, bu sonuçlar ona istediği yazılı ve anlaşmayla verildi. Ayrıca 22 Aralık 1570 tarihli bir mektupta Han'a ödenecek 1 milyondan bahsedilmektedir. *Aynı eser*, s. 140.

204 16. yüzyılın ortalarında Rus ordusunun gücü, bilhassa Venedikliler, örneğin Trevisano, s. 162 tarafından 150 bin süvari kadar tahmin edilmektedir. Marino Cavalli, s. 273'de ise 1560 yılında: "150 binden fazla süvari, 60 bin piyade arkebüz, tüfekler, oldukça büyük sayıda topçular"dan bahsetmektedir. Ayrıca Soranzo, s. 206: "400 bin müthiş bir süvari sınıfı".

205 Soranzo, s. 206: "Büyük Efendi de sonra, Moskovalıdan kuşkulanır, çünkü o grandük, Bulgar, Sırp, Bosna, Mora ve Yunan halkları gibi Yunan Kilisesi'ndendir, bu yüzden

Böylece himayesi ve yardımı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum Ortodoks halkını sultanın hâkimiyetinden çekip alacak devletin Rusya olduğu fikri daha o zamanlar birçok kez ortaya atılan bir fikirdi. Ayrıca büyük dükün yalnızca İstanbul patriğini sessizce kilisesinin başı olarak kabul etmekle kalmayıp, hem patriğe hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum manastırlarına önemli desteklerde bulunduğu da bilinen bir gerçektir. Örneğin Athos Dağı manastırlarının her yıl Osmanlı İmparatorluğu'na göndermek zorunda oldukları 18 bin taler tutarındaki haracı karşılıyordu ve Sina Dağı keşişleri de hazinesinden her yıl 500 duka tutarında bir ücret alıyorlardı[206].

Bilhassa bu durumların Rusya'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumu açısından ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile genel olarak ilişkileri üzerinde ne kadar önemli etkilere sahip olduğunu göstermek için birçok kez fırsat bulacağız. Şimdilik bu anlattıklarımızdan Rusya'nın Lehistan krallık tahtının kaderini belirleyecek terazideki ağırlığının ne kadar büyük ve Divân-ı Hümâyûn'un niçin Avusturyalıların yanısıra bilhassa Rusları da Lehistan tacından uzak tutması gerektiğini göstermeye yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Hedefe varmanın en kolay ve en güvenli yolunun, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Lehistan Meclisi'ni dışarıdan her türlü taht adayını hariç tutup kendi aralarından bir kral seçmeye ikna etmek olduğunu düşünüyorlardı. Taht adayları zaten vardı. Aralarında Sindomir palatininin kardeşi Andreas Borovski'nin, Vratislavie Palatini Stanislas Groka'nın ve birçok başkasının adı geçerken, Divân-ı Hümâyûn Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın yakın bir akrabası olduğu söylenen Konstantin Potocki'yi kendi adayı olarak önerdi[207].

---

ona karşı çok saygılıdır, tüm aynı Yunan dinî âyinine uyanlar gibi; onlar her zaman silahlarını ellerina almaya ve Türk köleliğinden kurtulmak için ayaklanmaya ve onun hakimiyeti altına girmeye hazır olacaklardır".

206 Gerlach, *Tagebuch,* s. 95, 276, 316, 460. Sonuncusunda Athos Dağı'ndaki manastırlar haklında şöyle demektedir: "Ruslar keşişlere sadakalar göndermektedirler. Sultana her yıl 18 bin taler ödemek zorundalar ve Ruslar da bunu da ödemektedir".

207 Burada adı geçen yerli taht adayları bilhassa Varşova'dan gönderilen Ocak 1573 tarihli bir Fransız mektubunda sayılmaktadır. *Négociations*, III, 350 Açıklamalar. Potocki ile ilgili olarak veziriazam Acqs piskoposuna, seçim belirlendikten sonra şöyle demektedir: "Onun amacı Potovichslerin Constantin Sarayında Polonya kralını devamlı başarılı tutmaktı, kralın onun akrabası olduğu söyleniyor", a*ynı eser*, s. 390. Bu akrabalığın neye dayandığı, Sokollu Mehmed Paşa'nın Bosnalı olmasından dolayı tam açık değildir.

Hâlbuki kolayca anlaşılabileceği üzere, Divân-ı Hümâyûn'un tarafları böyle bir seçimde biraraya getirme çabaları başarısız olmaya mahkûmken, son ana kadar planından vazgeçmemesine rağmen, her ne pahasına olursa olsun seçimden hariç tutulmalarını istediği dışarıdan diğer taht adaylarının, Kayser Maksimilyan'ın oğlu Avusturya Arşidükü Ernst'in ve bizzat aday olan Çar İvan'ın önünü kesmek için bu ikisine karşı durabilecek bir adayı düşünmek zorunda kaldı. Bunun için de Fransa Kralı IX. Charles'ın kardeşi Anjou Dükü Henri de Valois'den daha uygun bir aday yoktu.

Tamamen şüphe götürmez olmasa da bazı diplomatik imâlara inanmamız gerekirse bu prensi Lehistan tahtına çıkartma düşüncesi uzun süre önce bizzat Divân-ı Hümâyûn tarafından ortaya atılmıştı. Zira veziriazam daha 1569'da o dönemlerde IX. Charles'ın defalarca adı geçen ve başka işler için İstanbul'da bulunan temsilcisi Claude du Bourg'a Divân-ı Hümâyûn'un Anjou düküne Kral Sigismund August'un tek kızkardeşi Prenses Anna ile yapacağı bir evlilik ile Lehistan tahtı yolunun açılmasını memnuniyetle karşılayacağını defalarca belirtmişti[208].

Adı geçen temsilcinin şüpheli karakteri gözönüne alındığında, bunun ne kadarının doğru olduğunu anlamak zordur. Yine de aynı zamanda Anjou düküne İngiltere Kraliçesi Elizabeth'i alabilmeyi umut eden Fransa sarayı[209] böyle bir evlilik planına çok sıcak bakmasa da dükü Lehistan tahtına oturtma fikrini asla gözden kaybetmedi ve kralın ölümü bir çözümü kaçınılmaz bir zorunluluk hâline getirdiğinden, bu fikri heyecanla gerçeğe dönüştürmeye çalıştı.

Acqs piskoposu, 1571 Ağustos'unda IX. Charles'a şöyle yazıyordu: "Lehistan'a gelince, bu, kralın kesin olmamakla birlikte ölümü ile beklenen, ancak uzaktan ve ülke içinde gizli adımlarla gerçekleştirilmesi gereken bir plandır. Oysa tahtı gerçekten boşaldığı takdirde, sultanı sizin tanıdığınız prens lehine ikna edebileceğimizden eminim"[210]. Acqs piskoposu dışında bu hadise ile özel olarak ilgilenen ve Acqs piskoposu ile anlaşma içinde Divân-ı Hümâyûn'un lehte ve ağırlıklı arabuluculuğuna güvenen bizzat kralın annesi Katerina de Medici

208 Du Bourg'un IX. Charles'a gönderdiği Ağustos 1569 tarihli mektup, *Négociations*, II, 72, 75, 78.

209 Acqs piskoposunun 1571 Ağustos'unda İstanbul'a giderken Fransa'nın o dönem siyasî durumu hakkında Lyon'da yazdığı rapor bu açıdan çok iyidir, *aynı eser*, s. 168 ve devamı, Açıklamalar.

210 *Aynı eser*, s. 169.

idi. Lehistan'da bilhassa tam güvenine haiz olup, bu gibi siyasî meselelerin yönetiminde gösterdiği anlayış ve çeviklikle göze batan Iohann Krasovski adında Lehli bir cücenin yardımı ile bizzat etkili ilişkiler kurmuştu.

Bu müzakerecinin ifadelerine göre, Lehlerin Anjou düküne karşı tutumları genel olarak lehindeyken, diğer taraftan Divân-ı Hümâyûn'un bu meseleye karışmasını hiç istemiyorlardı. Lehistan'ın iyi niyetli çabalar gösteren ve dük lehine tüm nüfûzunu kullanmayı vadeden İstanbul elçisi, kralın ölümünden kısa bir süre sonra Acqs piskoposuna Divân-ı Hümâyûn'un Fransız prens lehine çaba göstermesinin meseleyi tamamen bozmanın en iyi aracı olduğunu itiraf ediyordu[211].

Yine de Fransa sarayı ancak bu yolla hedefe varabileceğini düşünüyordu ve bu yüzden I. Fransuva dönemlerinden beri diplomatik işlerde saçları ağarmış Valence Piskoposu Jean de Montluc dükün seçilmesini yerinde sağlamak üzere geniş yetkilerle Varşova'ya gönderilirken, IX. Charles, seçimi elindeki bütün imkânlarla desteklemesini sağlamak üzere Divân-ı Hümâyûn nezdindeki tüm nüfûzunu kullanması yönündeki mektuplarla Acqs piskoposuna sürekli olarak mesajlar gönderiyordu.

"Sultanı en güvenilir dostlarımdan biri kabul ettiğimden", diye yazıyordu 30 kasım 1572'de, "bu meselede bana dostluğunun meyvelerini hissettirmesine sevinirim; zira çok değer verdiğim ve kendisine minnettar kalacağımı bir meseledir bu. Sizden tüm yeteneğinizi gösterip, sultanı, ülkenin beylerini kardeşimi seçmeleri için uyarmak ve kendisine her yerde öncelik tanımalarını talep etmek üzere Lehistan'a resmî bir heyet göndermeye ikna etmeye çalışarak zanaatınızın bir ustalık eserini meydana getirmenizi rica ediyorum; başka birini seçtikleri takdirde, bu mesaj onlara sultanın ebediyen düşmanları olacağını göstersin. Sanırım kardeşim bu şekilde hiçbir zorluk çıkmadan seçilecek ve Lehistan kralı tayin edilirken, kayser bu seçimden hariç tutulacaktır"[212].

---

211 Krasovski ve Anjou dükü ve ana kraliçe lehine çalışmaları hakkında, *aynı eser*, s. 306, Açıklamalar. Acqs piskoposunun İstanbul'daki Lehistan elçisi ile görüşmesini 4 Eylül 1572'de Anjou düküne yazdığı bir mektupta bildirmektedir. Divân-ı Hümâyûn'un lehte konuşmalarından bahsettiğinde, dük derhal şöyle cevap vermiştir: "Birden bire bana kendimi korumamı ve en kestirme yolu kullanarak oradaki (Lehistan'da) işlerinizi bozmamı söyledi", a*ynı eser*, s. 301, Açıklamalar.

212 *Négociations*, III, 344.

Lehistan tahtını Anjou düküne Cezayir'de ayrı bir devlet kazandırmaya yönelik başarısız olan denemesinin tazmini olarak gören Acqs piskoposu[213], çok geçmeden Divân-ı Hümâyûn'un istekliliğine ve desteğine Fransa sarayında beklendiği kadar güvenilemeyeceğini gördü. Boşalan tahta bir Lehli oturtma fikrinde hâlâ ısrar etmenin yanısıra, Fransa'nın niyetlerine de baştan beri sanki şüphe ile yaklaşmıştı. Belki de Divân-ı Hümâyûn'da IX. Charles'ın Valence piskoposuna verdiği talimatlarda, kardeşini seçmeleri hâlinde yalnızca Eflak'ı, ister barışçıl uzlaşma ister silah zoruyla olsun, Lehistan tacı ile birleştirmekle kalmayıp saldırıya uğradığı takdirde bu krallığı tüm düşmanlarına, bilhassa Osmanlılara karşı elindeki tüm para ve askerî kuvvet imkânları ile destekleyeceğini belirtmiş olduğu bir sır değildi[214].

Piskopos ayrıca Divân-ı Hümâyûn nezdinde dükün lehine ilk adımları daha henüz atmıştı ki Bartolomeo Gecesi'ne dair haberler gerek Varşova'da, gerekse İstanbul'daki durumu olumsuz etkilediler. Hem burada hem de orada Anjou dükünün de bu felaket gecesinin kanlı sahnelerinde bir rolü olduğu düşüncesinden kurtulamıyorlardı. Lehistan Konseyi'nde o tarihe kadar Anjou dükünün tarafını tutan çoğunluktaki Protestan grup, muhalefete geçti ve bilhassa Cüce Krasovski'nin Katerina de Medici'ye yazdığı mektuptan anlaşıldığı üzere kayserin sayısız ajanları değişen bu durumları kendi lehlerine kullanıyor ve sömürüyordu.

O dönemlerde Avusturya taraftarı grubun her yerde Amiral Colligny'nin ölümüne dair dağıttığı el ilanlarında Kral Charles ve dükün o gece bizzat Paris sokaklarında dolaşıp, "Huguenotlara ölüm!" naraları arasında halkı zavallıları öldürmeye teşvik ettikleri iddia ediliyordu; 80 binin üzerinde insan bunun üzerine Fransa'nın her yerinde en acımasız biçimde öldürülmüştü[215].

---

213 Anjou düküne gönderdiği söz konusu mektupta şöyle demektedir: "Bu teşebbüs Cezayir'dekinden kıyas kabul edilemeyecek kadar daha zangin, daha büyük ve daha ciddi bulunuyordu", *aynı eser*, s. 300.

214 Bu oldukça tuhaf talimat için bk. *aynı eser*, s. 306 ve devamı, Açıklamalar.

215 Krasovski'nin Katerina de Medici'ye İtalyanca yazdığı mektup, *aynı eser*, s. 341. Hemen başında şöyle demektedir: "Madam, biz Polonya'ya geldiğimizde, bütün bu krallığın Mösyö'ye, oğlunuza yürekten bağlı olduğunu gördük". Daha sonra ise: "Almanlar, işlerinin kötü gittiğini görünce amiralin ölümüne ait bir yazı çıkardılar ortaya, Majestelerinin ve Mösyö'nün 'bütün Ogontolara (Huguenotlar) ölüm' diye bağırarak Paris'te koştuğunun yazılı olduğu". Bu esnada bu cücenin 26 yıldır Fransa sarayının hizmetinde olduğunu öğreniyoruz.

Valence piskoposu, bu gibi "iftiraları" gerçekleri yumuşatılmış biçimde aktararak yavaşlatmak için elinden geleni yaptı. Oysa göründüğü kadarıyla çok da başarılı olamadı.

20 Kasım 1572'de: "Fransa'dan esen uğursuz yel, neredeyse limanın ağzına kadar getirmiş olduğumuz gemiyi tekrar açık denize attı. Bu krallığı (Lehistan) bu kadar çok istediklerine göre en azından idamları erteleyebilirlerdi ve ertelemeleri gerekirdi" diye yazıyordu. Çaresizlik içinde neredeye tüm umudunu kaybetmek üzere idi[216]. Bilhassa Luther öğretisinin en yerleşik olduğu Litvanya'da, her yerde Luthercilerden Huguenotlardan bile daha fazla nefret ettiği söylentileri yayıldığından, Anjou düküne büyük öfke duyuluyordu[217].

Tabii ki bu şartlar altında olağanüstü çabalar gösteren Avusturya taraftarı grup –kayserin Lehistan'da 400 kadar ajana sahip olduğu ve 60 bin taler harcadığı söyleniyordu[218]– Çarın Arşidük Ernst lehine hak taleplerinden feragat ettiği haberleri de yayılmaya başladığından, başını bir o kadar cesaretle kaldırıyordu. Arşidükün bu arada Meclis'te de, mesela –en azından iddia edildiğine göre– kayserin çok sevdiği bir kadın aracılığıyla kendi tarafına çektiği Siradya Palatini Laski gibi çok nüfûzlu temsilcileri vardı. Katerina de Medici, bu durumda bilhassa bu kadını kayserin kullandığı araçlarla, yani hediyelerle kazanmak gerektiğini düşünüyordu[219].

IX. Charles, bu arada Osmanlı İmparatorluğu'na karşı haraç zorunluluklarına dokunmadan, sultanı Eflak ve Boğdan hospodarlarının tayinini Lehistan tahtına bırakmaya ikna edebilme ihtimaline umut bağlamıştı. Ayrıca Anjou dükü, kral seçildiği takdirde, Rusların çarına savaş ilân etmek ve Litvanya sınırında haksız yere ele geçirdiği Lehistan'a ait eyaletleri tekrar elinden almak amacıyla 4 bin Gaskonyalı tüfekçi ile gelmeyi bizzat taahhüt etti[220].

Yine de tüm bunlar dük için bilhassa İstanbul'daki durumunu düzeltemedi. Acqs piskoposu, Dubrovnik'de bir süre kaldıktan sonra 1573 Mart'ında tekrar İstanbul'a döndüğünde Divân-ı Hümâyûn'u eskisi gibi katı bir tutum içinde buldu. Hâlâ Leh asıllı bir kişinin seçilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu ve an-

216 *Négociations*, III, 340, Açıklamalar.

217 Du Ferrier'in Amsterdam'dan gönderdiği mektup, *aynı eser*, s. 343.

218 Krasovski'nin mektubu, *aynı eser*, s. 341.

219 Aynı kişinin Valence piskoposuna mektubu, *aynı eser*, s. 357.

220 Kralın ve dükün Aralık 1572 tarihli genişletilmiş talimatları, *aynı eser*, s. 346, 347, Açıklamalar.

cak bu başarısız olduktan sonra Anjou dükü ikinci sırada istenen desteğe güvenebilirdi. Bu yüzden seçimi mümkün olduğunca geciktirmeye gayret gösterdi. Eflak ve Boğdan ile ilgili teklifleri hakkında ise yorum bile yapılmıyordu.

Piskopos o dönemlerde düke şunları yazdı: "Veziriazam sürekli olarak ilk sözlerine, yani Lehlerin kendi aralarından birini seçmeleri gerektiği hususuna geri dönüyor ve bu sözlerle öylesine şüpheli ve kıskançlık dolu ifadeleri birleştiriyor ki, bu insanların meselemizi destelemekten ziyade bu açıdan bozmaya daha meyilli olduklarına dair görüşümden vazgeçemiyorum"[221].

Piskopos bu konuda haksız sayılmazdı. Zira sarayı tarafından sıkıştırıldığından, veziriazam nezdinde taleplerini sürekli olarak tekrarlamaya devam edince, veziriazam bir seferinde kendisine şu cevabı verdi: Fransız prenslerin haraca tâbi olduklarını asla duymadığından, Anjou dükünün Lehistan tacını isteyebileceğine de inanmıyordu; zira Lehistan, Tatarlara her yıl 30 bin duka ödemek zorunda idi ve yeni seçilen kral bu haracı ödemek istemediği takdirde Tatarlar bundan pek hoşnut kalmayıp ülkeyi savaşa sürükleyeceklerdi ki, sultan, onları kendi tebaası olarak desteklemekten çekinmeyecekti[222].

Osmanlı yönetimi, nihayet Mart ayı sonunda Anjou dükünde karar kıldığında durum böyle idi. Bir taraftan kendi isteğine uygun bir seçim yaptırma imkânsızlığından dolayı böyle bir karar almaya mecbur kalırken, diğer taraftan Rusların çarının Litvanya'ya akın düzenleyerek Vilna'yı ele geçirdiği haberleri de bu kararı almasında etkili oldu. Bunun üzerine Lehistan Meclisi'ne acilen dükün seçilmesinin tavsiye edildiği bir yazı gönderildi. Oysa gönülsüz olarak atılan bu adım çok da etkili olmadı. Zira bu yazıyı teslim etmekle görevlendirilen çavuş Meclis'e vardığında, seçim bilhassa Valence piskoposunun sürekli çabaları sayesinde dük lehine gerçekleştirilmişti bile (9 Mayıs)[223].

Divân-ı Hümâyûn tabii ki daha sonra sanki bu sonuç kendi etkisi ile ortaya çıkmış gibi bir görüntü verdi. Veziriazam, piskopos nezdinde, Divân-ı

---

221 *Aynı eser*, s. 367. Varşova, Venedik ve İstanbul'dan bu dönemlerde gönderilen tüm mektuplar, daha az ya da daha çok detayla hep bu hususa geri dönmektedirler.

222 Acqs piskoposunun Montluc'a gönderdiği 13 mart 1573 tarihli mektup, *Négociations*, III, 372. Bu mektup bu meselede en ilginç ve en önemli mektuplardan biridir, zira piskoposun veziriazam ile yaptığı ilgili müzakereleri tam olarak vermektedir.

223 Abbe de Lisle'nin Varşova'dan gönderdiği 23 Mayıs 1573 tarihli mektup: "İşte burada Büyük Sultan tarafından gönderilen bir çavuş seçimden sonra daha ziyade bu bölgeleri tutmak için gelmişti". Bk. *Aynı eser*, s. 392, Açıklamalar.

Hümâyûn'un daima yalnızca Fransa sarayının menfaatlerini gözettiğini, fakat bunu gerçekleştirilmesi şüpheli olan umutlar beslemesine sebep olmak yerine kesin olgularla kanıtlamayı yeğlediğini söylüyordu. Şimdi ise Lehistan kralın isteklerine boyun eğmediği takdirde var gücüyle buraya saldırmaya ve başka bir seçimin yapılmasına izin vermektense ülkeyi yerle bir etmeye hazırdı[224].

Sultan ayrıca Leh soylularına gönderilen ve yapılan seçim hususunda memnuniyetini bildiren 1 Temmuz tarihli bir yazı aracılığıyla yeni seçilen kral tahtına oturana kadar krallığın tamamını himayesine almaya ve düşmanlarına karşı korumaya hazır olduğunu bildirdi; bu amaçla Tatarların büyük hanına, Ruslar Lehistan'a saldırmaya kalkıştıkları takdirde acilen Lehistan'ın yardıma koşabilmesi için askerî kuvvetleri ile hazır beklemesi yönünde emir vermişti[225].

Divân-ı Hümâyûn bununla yetinmeyerek kendisini, Fransa sarayına ve seçilen krala, Lehistan'a yapacağı yolculuk sırasında her türlü yardımı sağlamayı teklif ederek iyi niyetinin bir delilini sunmak zorunda hissetti. Zira Almanya'dan geçerken karşılaşabileceğinden endişe edilen büyük zorlukları, en kolay doğrudan gemi ile İstanbul'a gelip buradan Divân-ı Hümâyûn'un koruması altında Varşova'ya geçerek aşabileceği düşünülüyordu. Ne de olsa bilhassa Protestan Alman hükümdarlarından Saksonya dükü, Brandenburg markisi ve Huguenotlara karşı olan bu adamın seçilmesinden dolayı büyük bir öfke duyan diğer hükümdarların kendi topraklarından geçişini silah zoruyla engelleyecekleri söyleniyordu[226].

---

224 Acqs piskoposunun 4 Haziran 1573 tarihli mektubu, *aynı eser*, s. 390.

225 Bu ilginç yazı İtalyanca aktarılmaktadır, *aynı eser*, s. 403, Açıklamalar: "Kralınızın krallığının elinden alınmaması amacıyla onu düşmanların vereceği zararlardan korumak için ordu Moskova taraflarında toplandı, donanımlı Tatar ordusunun onların üstüne gitmesi emri verildi ve büyük han bu konuda uyarıldı".

226 Acqs piskoposunun Kral III. Henri'ye gönderdiği 23 Temmuz 1573 tarihli mektup, *Négociations*, III, 406: "Bununla birlikte, V. M., Büyük Sultan ve veziriazamın tebrik mektupları göndermesinden ve kuvvetlerini sunmasından ve bu imparatorluktan geçmiş olmanızdan mutluluk duymalıdır. Eğer taleplerini arttırırlarsa Almanya'nın diğer prensleri ve imparatora karşı bu imparatorluğu değerlendirebilirsiniz". Almanya'nın Protestan hükümdarlarının kralın seyahatini zorla engelleme niyetlerinden bilhassa Du Ferrier aynı döneme ait mektuplarında bahsetmektedir. Hatta bu amaçla Rus çarının, İsveç ve Danimarka krallarının, hatta papanın bile katılacağı bir ittifaktan bahsediliyordu, *aynı eser*, s. 398, 416, vs.

Bu arada yalnızca kayser değil diğer Alman hükümdarlar da sonunda Lehistan kralına kendi topraklarından geçişi sırasında engel çıkartmamayı kabul ettiklerinden, Fransa sarayı, Lehistan kralını âdeta Divân-ı Hümâyûn'un bir vasalı gibi İstanbul üzerinden ülkesine götürmek yerine bu yola başvurmayı daha uygun gördü. Dolayısıyla sultanın bu yöndeki teklifi, iyi niyet göstermiş olmasından ve Fransa'ya bu açıdan verdiği hizmetlerden ötürü tebrik edilerek nazikçe geri çevrildi[227].

Oysa bu, diğer taraftan Fransa'nın Lehistan tacı ile gücünü daha da büyütmesini en tehlikeli şekilde göstermeye çalışan rakiplerine kulak asmaya başlayan Divân-ı Hümâyûn'un hiç işine gelmiyordu. Bilhassa İspanya kralının İstanbul'daki ajanları bu açıdan büyük çabalar gösteriyorlardı ki, başarısız olmadıkları için Fransa'nın menfaatlerini olumsuz etkiliyorlardı. Piskopos, Temmuz ayı sonunda IX. Charles'a şunları yazıyordu: "Bu insanların Divân-ı Hümâyûn ile aramızı açmak için kullandıkları temel iddia, şu anda olduğu gibi, Divân'ı Fransa'nın hâkimiyeti altında bulunduğundan çöküşlerine bu Polonyalının [Henri] yol açacağına ikna etmeye çalışmalarıdır ve buna burada isteyebileceğimizden çok daha fazla inanılmakta ve bundan endişe duyulmaktadır"[228].

Bu gibi entrikaları engellemenin en iyi yolu, diyordu piskopos, kralın kendisine kısmet olan tahta mümkün olduğunca kısa sürede oturması idi. Bu durumda artık endişelenecek bir şey kalmıyordu ve Divân-ı Hümâyûn karşısında da farklı bir dil kullanabilirlerdi[229]. Zaten Lehistan'da kralın gecikmesini yeni bir Meclis'te Arşidük Ernst'in seçilmesini sağlamak için kullanmak isteyen güçlü bir grubun oluştuğu söyleniyordu[230].

Olayların genel olarak bilinen akışı, bu endişeleri gerçi ortadan kaldırıyor ama bilhassa Fransa'da Lehistan tacına bağlanan birçok umudu da yok ediyordu. Seçildiği haberini La Rochelle'de alan Anjou dükü, bu habere çok se-

---

227 Gerek IX. Charles, gerekse Lehistan kralı, padişaha özel bir yazı ile şükranlarını bildirmişlerdir, *aynı eser*, s. 411. Ayrıca İstanbul üzerinden seyahat önerisi önce kabul edildi, ama Almanya'da hadiseler yatışınca tekrar reddedilmişti, *aynı eser*, s. 432, 437.

228 26 Temmuz tarihli mektup, *aynı eser*, s. 416. Bir sonraki 3 Ağustos tarihli mektubunda hemen bu konuya geri dönmektedir: "Onlar (İspanya'nın yeni faktörleri) Türklerin, Lehistan dolayısıyla Fransızlardan daha çok korkmaları gerektiğini doğruladılar, Lehistan dolayısıyla Fransa'nın en iyi savaşçıları kesinlikle kuvvetlerini Türkiye'nin sınırlarına kadar sürecekler", *aynı eser*, s. 423.

229 "Artık bir şeyden korkmuyorum ve at üzerinde konuşacağım", *aynı eser*, s. 416.

230 İstanbul'dan gönderilen 30 Eylül tarihli mektup, *aynı eser*, s. 430.

vinmedi. Kalbini ve umutlarını Fransa'da bırakıyordu ve ancak IX. Charles, Fransa tahtı üzerindeki haklarını 17 Eylül'de Paris Parlamentosu sicil defterlerine kaydedilen resmî bir yazılı açıklama ile bir kez daha güvence altına aldıktan sonra yola çıkmaya karar verdi[231].

Almanya'dan geçerken Huguenotlara karşı düşmanca tutumundan dolayı birçok acı sözle karşılaştığı zorlu bir yolculuktan sonra, nihayet 15 Şubat 1574'te ertesi gün taç giydiği Krakov'a vardı. Hâlbuki gruplaşmalar sebebiyle içte bölünmüş ve dışta düşmanlarının tehdidi altındaki ülkede ancak dört ay kadar süren hükümdarlığı sırasında fazla sevinemedi. Bu yüzden Lehistan tahtı üzerindeki haklarından tamamen feragat etmeyi düşünmemesine rağmen, kardeşi IX. Charles'ın Fransa'ya geri gelmesine sebep olan ölümünü muhtemelen bir kurtuluş olarak gördü.

Lehistan tahtına artık bizzat oturamasa da haklarını yeniden yapılacak bir seçim sırasında, çok geçmeden Anjou dükü ünvanını alan küçük kardeşi Alençon Dükü François lehine kullanabileceğini düşünüyordu. Bu, ana kraliçenin de büyük bir heyecanla, gerçekleştirmek için Divân-ı Hümâyûn'un desteğine güvenilen bir düşünce idi[232].

Divân-ı Hümâyûn tabii ki mümkünse tahta bir Leh'i çıkartma planına geri döndü ve ilk seçimde olduğu gibi bu sefer de hedefine ulaşamayınca artık ne bir Avusturyalı prens veya Ruslardan ne de Fransız bir prensten bir şey duymak istiyordu. Önerdiği taht adayları artık İsveç kralı ile Erdel Voyvodası Stefan Bathori idi.

Yagellon hanedanı ile akrabalık bağlarından dolayı –Kral Sigismund August'un kızkardeşi ile evli idi– Lehistan tahtı üzerinde bazı haklara sahip olan İsveç Kralı Johann, sultan ve veziriazam tarafından Leh soylularına içtenlikle tavsiye edilmesine rağmen[233], ülke içinde çok zayıf bir taraftar gru-

---

231 *Négociations*, III, 430. Tahttan ziyade Conde prensinin eşi Markiz d'Isle'ye duyduğu aşk onu Fransa'ya bağlamıştı.

232 Bu husustaki ilk ima Du Ferrier'in Katerina de Medici'ye gönderdiği 11 Haziran 1574 tarihli mektupta bulunmakta olup, burada sanki Lehler Alençon dükünü bizzat istiyorlarmış gibi bir hava yaratılmaktadır: "Bu taraflardaki bazı Polonyalılar, Fransa kralının onlara vadettiği parayı getirmesi hâlinde Alençon dükünü kralları yapmayı kabul edecekleri düşüncesindeler", *aynı eser*, s. 513 ve daha sonra 524.

233 Her ikisi de bu yüzden Lehistan Meclisi'ne Gerlach'ın 1575 yılına ait belgeler arasında muhafaza ettiği özel yazılar gönderdi, Gerlach, *Tagebuch,* s. 140 ve devamı.

buna sahipti, dolayısıyla başarı oranı çok düşüktü. Dışarıdan her türlü adayın seçimden hariç tutulmasını istediği için Divân-ı Hümâyûn'un tek çaresi tüm nüfûzunu Erdel voyvodası lehine kullanmak oldu. Bu hususta işi oldukça kolaydı.

Zira Fransa'yı tutan grup, biraz da Kral Henri'nin ülkeyi gece vakti terketmesinden dolayı[234] Lehistan'da neredeyse güveninin tamamını kaybetmişti ve kayserin taraftarları, çoğunlukla daha yüksek, arazi sahibi soylulardan oluştuklarından gerçi oldukça güçlüydüler, ama Divân-ı Hümâyûn'un kazanmayı başardığı daha düşük soylu sınıfını ve halkı kendi tarafına çekebilecek kadar güçlü değildiler.

Grupların bu tutumlarından dolayı oldukça zorlu geçen seçim sürecinde Fransa bu yüzden söz konusu bile edilmiyordu. Hiçbir taraf asla Alençon dükünü seçmeyi düşünmemişti ve III. Henri, belirlenen tarihe kadar (26 Mayıs 1575) haklı sebeplerden dolayı Lehistan'a dönmediği için, Lehistan tacı üzerindeki tüm haklarının elinden alınmasına seyirci kalmak zorunda kaldı. Zaten o dönemlerde Fransa'yı İstanbul'da temsil eden Abbe de Lisle'nin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki zayıf çabalarından başka ne beklenebilir di ki? Lehistan meselesi zamanla Fransa'da unutulmaya yüz tuttu ve kendi devlet meseleleri ile yeterince meşgul olan III. Henri kendisini ayrıca büyük bir yükten kurtaran kaçınılmaza boyun eğdi[235].

Nihaî karar, Erdel'in o dönemlerde içinde bulunduğu ve Divân-ı Hümâyûn'un da parmağı bulunan olumsuz durumlardan dolayı bir süre daha gecikti. Kral Yanoş Sigismund'un 1571'de ölümünden sonra burada da boşalan taht üzerinde hak talebinde bulunan iki grup oluşmuştu. Bir grubun adayı halktan biri olan ama ruh ve karakter açısından mükemmel özelliklere sahip olup bu özellikleri sayesinde kralın hizmetinde en yüksek rütbeleri alan ve neredeyse yıkılmaz bir güçle yükselen Gaspar Bekes'ti ve diğer grup, kökenleri eski Macar ha-

234 *Négociations*, altında toplanan ve bugüne kadar bilinmeyen, Lehistan krallık seçimleri ile ilgili belgelerin arasında, s. 526-532 Açıklamalar bölümünde kralın Lehistan'dan kaçışı ile ilgili detayların verildiği ilginç bir rapor bulunmaktadır. Ancak, biraz karışık da olsa, oldukça zengin malzemelerin biraraya getirilmesi ile özel bir görüntü meydana getirecek olmalarına rağmen, daha ayrıntılı olarak giremeyeceğiz.

235 Abbe de Lisle'nin mektupları, selefi Acqs piskoposunun mektuplarından çok daha önemsizdir. Avusturya ve Erdel grupları arasındaki mücadele ve her ikisinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumları hakkında *Négociations*, III, 577 ve devamında yeni bilgi sunmamaktadır.

nedanına kadar uzanan en itibarlı soylardan birinden gelen Stefan Bathori'yi voyvoda olarak kabul ediyordu[236].

Daha güçlü olan ikinci grup, bilhassa Kayser Maksimilyan'ın soylulara gönderdiği bir yazıda Bekes'in tarafını tutmasından dolayı, seçimi kazandı. Zira ülkenin özgürlüğünü ve bağımsızlığını tehdit ettiğinden kayserin ülkenin meselelerine bu şekilde karışması hoş karşılanmadı.

Gerek kayser gerekse Sultan II. Selim yapılan seçime onay vermelerine ve sultanın Bathori'ye her zamanki timarları da vermesine rağmen, hırs ve hükmetme arzusu ile yanıp tutuşan Bekes sâkinleşemedi. Hakkını gerektiğinde zorla elde etmek üzere silahlara sarılarak aynı zamanda elçileri Emerich Antalfy ve Aleksander Tinodi aracılığıyla Divân-ı Hümâyûn'un kendi lehine arabuluculuğuna başvurdu.

Divân-ı Hümâyûn, muhtemelen Sultan II. Selim'in ölümünden sonra hükümdarlığının tanınmasını talep eden Bathori'yi başta yıllık haracı 5 bin duka daha arttırmak gibi önemli tavizlerde bulunmaya zorlamak için Bekes'in taleplerine kulak asmaya meyilli idi. Veziriazam, Bathori'nin elçileri Peter Egrud ve Aleksander Kendi'ye davasını ancak bu şartlar altında Bekes'in entrikalarına karşı koruyacaklarını ve muhafaza edeceklerini açıkça belirtti[237]. Divân-ı Hümâyûn ancak muharebe alanında da Bekes'e karşı talihi yaver giden Bathori Divân-ı Hümâyûn'un taleplerini yerine getirmeye yanaştıktan sonra açıkça Bathori'nin lehine karar bildirdi ve onu yalnızca Erdel voyvodası olarak onaylamakla kalmayıp mevcut bütün imkânlarıyla Lehistan kralı olarak seçilmesi için elinden geleni yaptı.

Bu defa Arşidük Ernst için değil kendisi için tahta aday olarak ortaya çıkan Kayser Maksimilyan, seçimi kazanmak için ne mümkünse yapmıştı. En nüfûzlu dünyevî ve ruhban beyler ile Gnesen ve Laski başpiskoposu, Siradya

---

236 Wolfgang de Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis* L. V., s. 213 ve devamı (Cibini. 1782, T. II). Bekes burada "talihin incelikli soylusu" olarak adlandırılmakta ve şunlar eklenmektedir: "Onda, büyük ve yüce bir ruhun bilgeliği parıldıyordu".

237 Tüm bunlar ayrıntılı olarak Bethlen, L. VI, 260 ve devamında verilmiştir. Divân-ı Hümâyûn'un ültimatomu şöyle idi: "İmparatorun yıllık haracın beş bin altın artmasını istediğini... bunu yapmadıkça, başka türlü Bathori'nin işlerini, Bekes'e karşı hiçbir şekilde sağlam bir temele oturtamayacağını", s. 294. Gerlach, *Tagebuch,* s. 135 ve 143'te Divân-ı Hümâyûn'un o dönemlerde Erdel'de yürüttüğü sinsi ve ikiyüzlü siyaset hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Sonunda şöyle demektedir: "Sonuç olarak, Erdel'deki durum kötü ve ejderhanın ağzında".

palatini gibi palatinler ve papa vekilleri kayserin tarafındaydılar; bu ve önceki seçimin yalnızca Leh elçilerine dağıtılan hediyeler ve harcırahlar açısından 2 milyon guldene mâl olduğu söyleniyordu ve kayser göründüğü kadarıyla en kötü ihtimal için Çar İvan'ın onayını ve yardımını da sağlamıştı[238].

Neticede taraftarları kendilerini, rakiplerini cüretkâr bir adım atarak geride bırakacak kadar güçlü hissediyorlardı. Varşova'da yapılan bir meclis toplantısı sırasında kayser, Gnesen başpiskoposu tarafından resmen Lehistan kralı ilân edildi. Ancak başlarında Krakov Voyvodası Soborofski'nin bulunduğu Erdel grubu, azınlık tarafından yapılan bu seçime derhal itiraz etti; tacı ele geçirdi ve Voyvoda Stefan Bathori ile evlenip onu Lehistan tahtına çıkartması şartıyla Kral Sigismund August'un kızkardeşi Prenses Anna'ya teslim etti.

Prenses bu teklifi hiçbir zorluk çıkartmadan kabul etti; 14 Aralık 1575'te voyvodanın vekilleri nihayet Varşova'da toplanan Meclis nezdinde efendilerinin adına kral kabul edilmesi için gerekli şartları imzaladılar. Kayserin seçilmesi bunun üzerine bir kez daha geçersiz ilân edildikten ve voyvodanın kardeşi Kristof Bathori, Divân-ı Hümâyûn'un da onayı ile Erdel'de halefi olarak kabul edildikten sonra, Stefan Bathori, Prenses Anna ile evlenmiş olarak 1 Mayıs 1576'da seçilmiş Lehistan kralı sıfatıyla taç giydiği Krakov'a geçit törenleri arasında girdi[239].

Burada yalnızca ana hatlarını verdiğimiz ikinci Lehistan krallık seçiminin bu şekilde gelişimi ve sonucu Avusturya ve Divân-ı Hümâyûn arasında zaten rahatsızlık verici bir hâlde olan ilişkileri daha gergin ve güvensiz hâle getirmeye sebep oldu. Neredeyse her yıl yenilenen ateşkes antlaşmasına rağmen Macaristan'da ve sınır ülkelerinde devam eden savaş ve barış arasındaki anormal duruma Divân-ı Hümâyûn'un Lehistan taht kavgalarında Avusturya'ya karşı takındığı tutum her iki tarafın öfkesini daha da beslerken bir son vermek nasıl mümkün olabilirdi?

Burada olduğu gibi, düşman unsurların böylesine sert ve aykırı bir biçimde karşı karşıya geldikleri bir ülkede barışçıl yollarla daimî ve tatmin edici ilişkilerin kurulması düşünülemezdi bile. Burada hâlâ Doğu ve Batı, Hristiyanlık ve İslâm arasında nihaî sonuca erişene kadar verilmesi gereken ve daha bir yüz-

238 Gerlach, *Tagebuch,* s. 160, 162, 180 ve devamı. Bilhassa kayserin çıkarları açısından burada ikinci Lehistan krallık seçimi hakkında en iyi ve en güvenilir bilgiler bulunmaktadır.

239 Bethlen, *aynı eser*, s. 407, 428.

yıldan fazla bir süre boyunca ana noktaları Macaristan ve Avusturya'nın Alman sınır ülkeleri olacak bir mücadele vardı.

Avusturya o dönemlerde daha büyük ve daha belirleyici darbelerde bulunabilecek durumda olmuş olsa idi bu kavga da çok daha önce sona ermiş olacaktı. Ancak bunun için hem kararlı bir iradenin manevî gücü ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde kararlı bir biçimde yürütülen siyasî bir sistem, hem de yeterli sayıda askerî kuvvetlerin maddî gücü eksikti. Tek başına yeterince güçlü olmayan Avusturya, başkalarının yardımlarına güvenmek zorunda idi. Herşeyden önce kara savaşını daha sert ve planlı yürüterek denizlerde daha etkili ve sürekli harekâtlarla birleştirmek zorundaydılar.

Elçilik görevlerinden dolayı Şark'a aşina olan Piskopos Antonius Verantius, bilhassa bu noktayı öyle önemli addediyordu ki bunu daha 1573 Şubat'ında Kayser Maksimilyan'a gönderdiği bir raporun konusu hâline getirdi; bu rapor, Hristiyan devletlerin birleşmesi mümkün olmuş olsaydı, Türk savaşının o dönemlerde nasıl başarılı bir şekilde yürütülmesi gerektiğine dair oldukça iyi düşünülmüş açık ve net bir planı kapsaması bakımından da önemli idi[240]. Oysa Avusturya'nın donanması yoktu ve birer deniz devleti olan Venedik'in, İspanya'nın ve Fransa'nın yardımına daha önce belirtilen sebeplerden dolayı şimdilik güvenilemezdi. Bu yüzden Avusturya Osmanlı'ya karşı mücadelesinde yalnızca kendi gücüne güvenmek zorundaydı. Bu arada ise en azından gelecekte iyi meyveler verebilecek bazı hadiseler meydana geldi. Örneğin sınır bölgelerinin daha sonraları "askerî sınır" adı altında büyük bir önem kazanan daha iyi ve daimî olarak savunulması için yapılan ilk resmî düzenleme bu döneme aitti.

Macaristan'ı Türklerin akınlarına karşı korumak amacıyla kurulan sınır karakollarının ilk izleri Matyas Corvinus zamanında görülmektedir. Bu kral, Türkler tarafından topraklarından çıkartılan Sırplara ve Bosnalılara o dönemlerde neredeyse tamamen terkedilmiş Lika ve Korbavia kontluklarını, vergi muafiyeti ve din özgürlüğü karşılığında ülkeyi bu yönden masraflarını da kendileri

240 Eksiksiz olarak Katona, *Hist. critica reg. Hungar.*, T. XXV, 447-459'da aktarılmaktadır. Ne tuhaftır ki, zeki piskoposu daha o zamanlar Rusya'nın Türklere karşı savaşına önem veriyordu ve şöyle diyordu: "O zaman, Majesteleri öngörüsüyle, Rus'un (Moskovit) ve Polonyalının, Türk asasını izleyen Prekop Tatarlarına ve diğer Karadeniz sâkinlerine, o, Don Nehri kıyıları boyunca, bu Dinyeper yoluyla saldırmasını sağlayacaktır". Dolayısıyla o dönemlerde Rusya'nın, bugünlerde Rusları çıkartmak istedikleri Kırım'a yerleşmelerinde herhangi bir sakınca görünmüyordu.

karşılayarak Türklerin saldırılarına karşı korumak ve savunmak üzere, daimî ikamet olarak tahsis etmişti. Ne var ki Osmanlıların gittikçe büyüyen gücüne karşı sürekli direniş gösteremeyecek kadar zayıftılar. Bu iki kontluk Türklerin eline geçti ve daimî bir sınır savunması artık söz konusu bile olamazdı[241].

Daha sonra, 16. yüzyıl ortalarında Kral I. Ferdinand tarafından Segna, Kilis, Krupa, Luska, Yayçe, vs. muhafız kıtaları olarak Macaristan'a çekilen Alman göçmenlerle birlikte Sırp, Bosnalı ve Hırvat mülteciler Kapronıza, Kreutz ve İvaniç bölgelerinde ve Kulpa Nehri bölgesinde bir nevi askerî sınır oluşturdular. Onlarla yukarıda genel olarak Uskoklar adı altında tanıştık. Zapolya'ya karşı yürütülen savaşta verdikleri hizmetler karşılığında Kral Ferdinand'dan 1564'te aynı şekilde kendilerini onlara bırakılan toprakları savunmaya ve daimî savaş hizmetine mecbur eden bir serbesti belgesi aldılar. O tarihten itibaren belgelerde iki askerî sınırdan bahsedilmektedir: Hırvatistan sınırı ve Windisch (Vindonissa) sınırı. Hırvatistan sınırı Fiume, Segna, Ottosatz, Dresnik, Stettin, Szulin, Ogulin, Modrus, vs. gibi yerleri kapsarken, diğeri Varadin (Varajdin), St. Georgen, Kreutz, İvaniç, Zagreb ve Kapronitsa gibi yerleri kapsıyordu[242].

Oysa çok geçmeden ülke için yardımdan ziyade birer bela hâline gelen bu dizginlenemez eşkiya çeteleri, sınır ülkelerinde etkili ve sürdürülebilir bir savunma aracı olmaktan çok uzaktılar. Daha iyi bir koruma ve savunma sisteminin temeli burada ancak 1573'te kayser bilhassa İç Avusturya soylularının ısrarları üzerine Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Hırvat sınır ülkelerini, “Hırvat ve Windisch sınır ülkelerinin daimî genel valisi” ünvanı ile Arişdük Karl'a emanet etmek zorunda kalınca atıldı[243].

O tarihten itibaren Erdel'den Dalmaçya'ya kadar, hesaplamalara göre 200 mil uzunluğunda bir hat üzerindeki tüm küçük ve büyük sınır kalelerinde 2.000, 1.500, 1.000, vs. büyüklüğünde daimî muhafız kıtaları barındırıldı. Aşılması gereken en büyük zorluk bu yeni savunma sisteminin getirdiği masrafları karşılamak için gerekli büyük miktarlarda parayı bulmaktı. Zira masraflar yılda en az 1 milyon gulden civarında idi[244].

Bu paralar kısmen, Kayser Maksimilyan'ın 1576'da yapılan Radasbona İmparatorluk Konseyi'nde ortak meseleleri olarak ısrarla ileri sürdüğü Alman soy-

241 Alexius von Fenyes, *Statistik des Königreichs Ungarn,* Peşte 1844, II, 178.

242 Alexius von Fenyes, *Statistik des Königreichs Ungarn,* II, 180.

243 *Aynı eser,* aynı yer.

244 Gerlach, *Tagebuch,* s. 27, 47, 111.

luları tarafından ödenen Türk vergilerinden karşılanıyordu[245]. Hâlbuki bu yönden ancak 150 bin gulden civarında bir para beklenebilirdi. Papa aynı amaçla 60 bin gulden tutarında bir destek vadetti, fakat Vatikan'ın sınırlı imkânlarından dolayı bu paralara her zaman güvenilemezdi. Dolayısıyla yeni yardım kaynaklarının bulunması gerekiyordu.

Arşidük Şarl, bunun için kendisine emanet edilen ve Türklerin akınlarından en fazla zarar gören eyaletlerin vergilerini kullanabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden 1576'da İstirya, Karinyola (Kernten/Kärnthen), Karinya (Kraina) ve Görz Düklüğü'nün soylularını Bruck an der Mur'a toplantıya çağırdı ve burada uzun süren müzakerelerden sonra "Brucker Libell" adı ile bilinen antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre soylular, sınır kalelerindeki muhafız kıtalarının geçimi için her yıl 548.205 gulden ödemeyi taahhüt ediyorlardı. İstirya tarafından tek başına ödenen yarısı Windisch sınır hattı, diğer eyaletler tarafından tahsis edilen diğer yarısı da Hırvat sınır hattı için kullanılacaktı. Bu iki sınır hattı daha sonra kendi başkentlerine sahip olup, birbirinden daha kesin bir biçimde ayrıldılar ve isimleri başkentlerine uygun olarak değiştirildi: Windisch sınır hattı Varadin Şehri'ne istinaden Varadin sınır hattı, Hırvat sınır hattı ise Arşidük Karl tarafından 1579'da inşa edilen Karlstadt Kalesi'ne istinaden Karlstadt sınır hattı olarak adlandırıldı[246].

16. yüzyılın bitiminden önce bunlara nihayet Unna ve Kulpa nehirleri arasında, Arşidük Karl'ın oğlu Ferdinand'ın 1597'de Küçük Eflak'tan gelen mültecileri yerleştirdiği ve Kayser II. Rudolf'un aynı imtiyazları tanıyarak –din

---

245 Augsburg Konseyi'nin 1576 tarihli kararı, *Reichstagsabschiede*, Mainz 1600, s. 822 ve devamı. S. 7'de şöyle denmektedir: "Bu arada krallıklarımıza ve ülkelerimize Hristiyan sınırlarında sürekli savunma hâlinde olmak gibi ağır bir yükü taşımak ve devam ettirmek çok zor olduğundan, hazır bulunan soylular, müşavirler ve elçiler, yaklaşan tehlike nezdinde Macaristan'da ve diğer Hristiyan ülkelerindeki insanlar ve sevgili vatanımız için kullanılmak üzere sürekli savunma için yardımda bulunmayı vadetmişlerdir", vs. Bunun üzerine Türk vergisi gündeme getirildi ve altı yıllığına kabul edildi. Gerlach, s. 324'e göre kabul edilen Türk vergisi 5-6 bin gulden civarında idi, ama bunun yalnızca küçük bir kısmı sınır postalarının geçimine harcanıyordu.

246 Fenyes, *aynı eser*, s. 180 ve devamı. Bruck Vergisi, soylular tarafından kabul edilen tutarlar düzenli olarak ödenirken, bir yüzyıl boyunca geçerli kaldı. Ancak, daha sonra yapılması gereken ödemelerde düzensizlikler ortaya çıktı ve bunun sonucunda nihayet Maria Theresa döneminde Bruck Vergisi yürürlükten kaldırılarak, ilgili eyaletlerin genel arazi vergisi orantılı olarak yükseltildi. Bu, yeri geldiğinde ele alacağımız askerî sınır düzenlemesinin zaman içerisinde tamamen değişmesiyle de ilgili idi.

özgürlüğü ve vergi muafiyeti– aynı askerlik hizmetine mecbur ettiği Petrina sınır hattı da eklendi[247].

Aynı zamanda, Gerlach'ın ifadesine göre "tarikat şövalyeleri Almanya'da ekmeklerini bedava yemesinler, Macaristan'da ezelî düşmanlarına karşı savaşsınlar" diye Alman Şövalyeler Tarikatı'nı sınır nöbetçileri olarak Macaristan'a gönderme planları kuruluyordu. Böylece Prusya'da ve Liefland'da kaybettikleri mallarını da tazmin edebileceklerini düşünüyorlardı. Arşidük Karl'ın şansölyesi von Kobenzl, bu hususta Kayser Maksimilyan'ın bu konuyu ciddi bir biçimde daha 1576'da Radasbona Konseyi'nde dile getirmesini sağlayacak kadar mantıklı gösteren bir rapor hazırlamıştı[248].

Oysa Alman soylularına sunduğu öneri, sanki Macaristan'da yepyeni bir şövalye tarikatı kurmak ve bu tarikatı, ilgili öneri maddesinde belirtildiği üzere, "sürekli gelirler ve mallar ve bunun yanısıra uygun kurallar, özgürlükler ve imtiyazlar ile donatmak" idi. Soylular bu planı oldukça iyi ve uygun gördüler, fakat yine de meselenin bilhassa birçok elektörün, hükümdarın ve başka soyluların yokluğunda hemen karara bağlanamayacak kadar önemli olduğunu düşünüyorlardı. Dolayısıyla bu husustaki karar yeni bir toplantı tarihine ertelendi ki bu, Alman konsey uygulamalarında can ve mal söz konusu olduğunda meseleleri uzatmak ve nihayet tamamen unutturmak için en iyi yoldu[249].

En azından sonraki altı yıl içinde bu hususta hiçbir şey yapılmadığı, Kayser II. Rudolf'un aynı meseleyi 1582'de Augsburg Konseyi'nde, Türk vergisi Macaristan ve Avusturya sınırlarının savunmasına dair yardım olarak tekrar onaylandıktan sonra, sadece dolaylı olarak da olsa tekrar hatırlatması ile ortaya çıkmaktadır. İlgili konsey kararında: "Ayrıca baskı altındaki Hristiyanları kurtarmak için iyi bir düzen içinde, geçimlerini ve diğer ihtiyaçlarını temin ederek, Türklerin akınlarına karşı bir şövalye tarikatı kurmak gibi imkânları ve yolları da unutmamalıyız"[250]. Göründüğü kadarıyla mesele bununla sona erdi.

247 Fenyes, s. 181.

248 Gerlach, *Tagebuch,* s. 329.

249 1576 tarihli Konsey kararı, Madde 29-33, *aynı eser*, s. 826. Burada şöyle denmektedir: "Bu önemli eserinin hazır bulunmayan elektörlere, hükümdarlara ve diğer soylulara ulaştırılması ve gelecek konseylerde bunlardan bahsedilmesi gerektiğini, yani ortak karar alınarak yapılması gerekenleri ve bunların daha sonraki toplantılarda görüşülmesi gerektiğini hatırlamaktadır".

250 Augsburg Konseyi'nin 1582 tarihli kararı, Madde 27, *aynı eser*, s. 872.

Ne yazık ki sınırların savunulması için yukarıda belirtilen çabalar da başlangıçta amaçlarına ve beklentilere neredeyse hiç uymuyordu. En büyük engel, bunun için ayrılan paraların ya yetmemesi ya da yasal olmayan biçimde israf edilmesi veya zimmete geçirilmesi idi. Kayser Maksimilyan sözde 1574'te "sınır evlerine" ödemelerinde 2 milyon gulden ile geride kalmıştı ve birkaç yıl sonra 1577'de buralarda öyle büyük bir düzensizlik baş göstermişti ki, kalelerde muhafız kıtası olarak bulunan askerler yalnızca neredeyse hiçbir ücret almamakla kalmayıp, kendilerine gerekli giysiler bile verilmiyordu, dolayısıyla varlıklarını hırsızlıklar ve talanlarla sürdürmek zorunda kalıyorlardı[251].

Bu yüzden önemli bir sonuca varmadan yalnızca güçleri tüketen küçük savaşın sasdece sınırlarda değil ülke içlerinde de devam etmesine şaşmamak gerekir. Burada gerçekten de kaleler kalelere karşı, şehirler şehirlere karşı, köylerde köylere karşı sürekli savaşa hazır bekliyorlardı; yüzlerce tahkim edilmiş burç ele geçirilip, tekrar fethedilirken; binlerce esir alınıp götürülürken ve büyük araziler ateş ve kılıçla çöle çevrilirken, İstanbul'da kayserin elçileri "onur hediyeleri" ile birlikte ellerindeki mevcut antlaşmalarla barışın muhafaza edilmesi için yalvarmak üzere sultanın tahtı ve vezirlerinin gücü önünde boyun eğiyorlardı.

Oysa antlaşmaların kutsallığı ve verilen sözün sadâkati o dönemlerde Osmanlı devlet uygulamalarında pek bilinen şeyler değildi. Yaşlı, iyi huylu Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, bir defasında en azından bunu kayserin elçisi Ungnad'ın doğrudan yüzüne söyleyecek kadar dürüsttü. Barış antlaşmasının maddelerini ileri sürdüğünde, elçiye şöyle demişti: "Sayın elçi, antlaşmalar ancak onlara riayet etmek isteyenin iradesi ile hayat bulan ruhsuz bedenler gibidir"[252]. Divân-ı Hümâyûn gerçekten de Macaristan'da antlaşmalarla güvence altına alınmış bir mülkiyet ile daimî olarak huzuru ve barışı sağlamaya

251 Gerlach, *Tagebuch,* s. 47 ve 304: "Birçok sınır postasında, dilenciler gibi geziyorlar; yarı çıplak ve her yerleri öyle yırtık içinde ki, önden ve arkadan neredeyse her yerleri görünüyor. Sıkıntıdan dolayı çalıp çırpmak zorundalar, ama yakalanıp, öldürülüyorlar". Ücretleri ödendiğinde ise ellerine nakit para yerine, bir ölçüsü 3 -4 taler olarak hesaplanan kumaş olarak veriliyordu, ama bunları ancak 1 Guldan'e satabiliyorlardı. Kaçabilen ise kaçıyordu.

252 Albieri, Ser. III, Vol. II, 175'te Tiepolo, *Relazione*: "Paşa, ateşkeste yer alan maddelerle ilgili düşüncelerini savunan imparatorun elçisiyle konuşurken, şöyle söyledi: Sayın elçi, antlaşmalar ancak onlara riayet etmek isteyenin iradesi ile hayat bulan ruhsuz bedenler gibidir". Gerlach, s. 200, 275.

niyetli olmuş olsaydı bile doğaları gereğince ancak yerinde ve her halükârda mücadele etmeden aşılması mümkün olmayan durumları kontrol altına alma gücüne sahip olamazdı.

Macaristan'ı o dönemlerde bölen ve sürekli karışıklık içinde tutan tüm bu mücadeleleri ve çatışmaları burada tek tek saymak ya da kayserin elçilerinin barışı sağlamak ve muhafaza etmek üzere Divân-ı Hümâyûn ile yaptıkları yararsız müzakereleri adım adım takip etmek gereksiz olacak ve bu uğursuz durumları daha iyi anlamaya fazla katkıda bulunmayacaktır.

Elçilerin mücadelelerine gelince, Kayser Maksimilyan'ın elçileri Rym von Estenbek ve Sonnegk Baronu David Ungnad'ın Sultan II. Selim'in ölümünden kısa bir süre önce, Aralık 1574'te barışın sekiz yıl süre ile yenilenmesini sağlamayı başardıklarını görüyoruz. Veziriazam, o dönemlerde istenen yenilemeyi hemen yirmi yıllığına uzatmaya meyilli görünüyordu, ancak kayserin Divân-ı Hümâyûn'un dostlarını ve düşmanlarını her halükârda kendi dostları ve düşmanları kabul etmek zorunda olmasına ve onlara bu şekilde muamele etmesine dair şartı elçilere fazla sert ve onursuzca geldi. Bu teklifi reddettiler ve barışın sekiz yıllığına yenilenmesinde ısrar ettiler[253].

Osmanlı devlet geleneği, bu yenilemenin, bu arada yaşanan taht değişikliğinden dolayı ertesi yıl tekrarlanmasını gerektiriyordu. Sultan III. Murad, mevcut barışı tanımayı ve onaylamayı kabul ettikten sonra, Preyner baronu 1575 yılı ortalarında bu amaçla kayserin olağanüstü elçisi olarak İstanbul'a geldi. Bu esnada ayrıca Divân-ı Hümâyûn'un oldukça şüpheli ve güvensiz dostluğunun Avusturya'ya ne kadar pahalıya mâl olduğunu da öğreniyoruz.

Preyner baronunun Macaristan'dan hiçbir engelle karşılaşmadan geçişini sağlamak için daha yolda yapılan masraflar bitmek bilmiyordu. Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya 3 bin taler tutarındaki "her zamanki" hediyenin yanısıra özel "onur" olarak değerli bir gümüş kupa ile bir saat verilirken, "saray hizmetlilerine" 600 taler dağıtıldı. Aynı şekilde Estergon beyine "her zamanki" hediye olarak 300 taler verildi ve hoşnut kalmasını sağlamak için bunlara iki gümüş "tencere" ve güzel bir saat eklendi.

253 Gerlach, *Tagebuch,* s. 68. *Aynı eser*, s. 72'de 1574 yılında barış ihlallerinden dolayı kayserin diplomatik yazışmalarının da bir kısmı bulunmaktadır. Genelde haksız yere alınan yerlere, alınıp götürülen insanlara ve yapılan eşkiyalıklara dair her zamanki şikâyetlerden oluşmaktadırlar.

İstanbul'da ise bu "onur hediyelerinin" değeri çok daha fazla artış gördü. Önce veziriazama daimî onur ücreti olarak 9 bin taler ve ayrıca "bu seferlik barışın uzatılması ve onaylanmasına" istinaden 12 bin duka verildi. Kendisine ayrıca verilen ve hepsi som gümüşten ve altın kaplı beş büyük kupa, bir sürahi, iki meyve tabağı ve muhteşem bir saatten oluşan değerli hediyelerin değeri ise çok daha yüksekti.

Sonra sıra her birine "her zamanki" 2 veya 3 bin taler ve mevkiine uygun olarak gümüş takımlardan, saatlerden, pusulalardan, vs. oluşan hediyeler verilen vezirlere geldi. Ayrıca yeniçeri ağasına, hediyelerin dışında 300 taler, Rumeli beylerbeyine en az aynı miktar, nüfûzlu saray Yahudisi Salomon'a 300 taler verildi; neticede veziriazamın 100 taler verilen "kethüdasına" kadar, teveccühünü veya iyi niyetini satın almak zorunda olduklarını düşündükleri herkese nakit para veya gümüş eşyadan oluşan hediyeler dağıtıldı.

Sultanın hazinesine ödemek zorunda oldukları ve "munus honorarium", yani her zamanki "onur hediyesi" diye adlandırmayı yeğledikleri haraç, o dönemlerde 45 bin talerdi ve sultanın ayaklarının altına serilen altın ve gümüş sofra takımlarından, saatlerden ve "üzerine tüm Türkiye haritasının sanatkârane oyulduğu" büyük bir pusuladan oluşan hediyelerin değeri de 3 bin talerden fazla hesaplanıyordu. Nihayet Divân-ı Hümâyûn tercümanına 1.800 taler ve "Divân-ı Hümâyûn'un önde gelen hizmetlilerine" 1.500 taler verildi[254].

Tüm bunlara bir de kayserin İstanbul'a gönderdiği elçi heyetinin ve Divân-ı Hümâyûn ile diplomatik görüşmelerin yarattığı büyük miktarlarda olağan ve olağandışı masraflar ekleniyordu. Elçinin yıllık daimî ücreti 7.500 taler tutuyordu ve buna ayrıca o dönemlerdeki diplomatik geleneklere göre her gün Divân-ı Hümâyûn tarafından 12 taler nakit para ve erzak verilirken, harcamaları yıllık 13 bin taleri buluyordu. Yıllık "onur hediyelerini" getirene genelde 2 bin taler veriliyordu ve diğer elçilik personeli için yapılan harcamalar, seyahat masrafları, yazışmaların alınıp verilmesi, elçiye koruma ve onur kıtası olarak veya hizmetine verilen çavuşların ve yeniçerilerin ücretleri ve nihayet her yere dağılmış olan gizli ajanların ve gözcülerin geçim masrafları oldukça yüksekti[255].

254 Gerlach, *Tagebuch,* s. 109 ve 110.

255 Tüm bunlar hakkında en değerli bilgileri Gerlach vermektedir (mesela bk. s. 25, 91, 110, 283).

Bilhassa Ungnad bu hususta oldukça faaldi. Her yerde güvenilir adamları vardı; Divân-ı Hümâyûn'un odalarına kadar Divân-ı Hümâyûn'un hizmetlilerinin büyük bir bölümü Ungnad'ın ücretli elemanlarıydılar; bu yüzden gerek İstanbul'da, gerekse eyaletlerde olup bitenlerden haberdardı ve konuşma tarzını buna göre ayarlayabiliyor veya tedbirini alabiliyordu[256].

Yine de tüm bunlar esas olarak çok fazla işe yaramıyordu. Divân-ı Hümâyûn Avusturya vekillerine karşı tutumunda inatçı, kibirli ve sert olmaya devam ediyordu ve kayserin menfaatine İstanbul'da büyük paralar çarçur edilirken Macaristan'da bir mağlubiyetten diğerine koşuyorlardı. Ungnad ve Preyner'in barışın yenilenmesini büyük paralar karşılığında satın almak zorunda kaldıkları dönemde Karinya'nın cesur komutanı Auersperg Baronu Herbart, 22 Eylül 1575'te Radonia Nehri kenarındaki Budatski'de küçük bir birlikle üstün güçteki düşmanın üzerine atılmakla gösterdiği cüretkârlığı canı ile ödemek zorunda kaldı[257]. 9 Aralık'ta bu mağlubiyetin aralarında çoğunlukla soylu adamların bulunduğu bir dizi esirin yanısıra Auersperg'in ve Weixelberger'in doldurulmuş başlarından oluşan üzücü kalıntılarının, müzik ve uçuşan sancaklar eşliğinde İstanbul'da bu "üzücü hadisenin" sessiz tanıkları olan elçilerin kaldığı evin önünden geçirilmesi alayın çok ötesinde bir şeydi. Hatta Auersperg'in başının yüksek miktarda fidye karşılığında teslim edilmesini özel bir teveccüh olarak kabul etmek zorunda kaldılar ki, böylece Venedik balyosunun arabuluculuğuyla nihayet ebedi istirahata yatırıldığı vatanına geri gönderilebildi[258].

En kötüsü ise Divân-ı Hümâyûn'un bu uğursuzlukları ne onayladığına ne de desteklediğine dair defalarca güvence vermesine rağmen Macaristan'da ve sınır boylarındaki her paşanın, sancakbeyinin veya beyin tek başına savaş yürütmesi idi ki, kayserin valileri ve komutanları da bunlara karşılık veriyor-

256 Elçinin misafirhanesinde o dönemlerde resmen organize olmuş bir casusluk sistemi mevcuttu ki, bunun için öncelikle Türkler ve Macar devşirmeler kullanılıyordu. Herşeyin bir bedeli vardı; veziriazamın yazışmaları bile, Gerlach'ın örneğin s. 136, 158, 160, 174, 176, 177'de büyük bir açıklıkla ve saflıkla anlattığı üzere, yerine varmadan önce kayserin elçisinin elinden geçiyordu.

257 Katona, XXV, 518 ve devamı; Istuanfi'ye istinaden her zamanki geniş kapsamlılıkla anlatılmıştır. Ayrıca Gerlach, s. 351, 353, 354 ve 358, bilhassa Auersperg'in ölümü ve oğlunun esir alınması.

258 Gerlach, s. 132 ve 134, bu "sefil ve rezil töreni" detaylı olarak anlatmakta ve şunları eklemektedir: "Bu sefil törenin resmini efendim kaysere göndermiştir". Ama ne işe yarıyordu ki?

lardı ve böylece tamamen ortadan kaldırılmaları neredeyse imkânsız sonsuz şikâyetlere ve karşı şikâyetlere sebep oluyordu.

Auersperg'in mağlubiyetinden sonra Estergon, Novigrad, Kosice, Kanije, İstolni Belgrad, Pesprim (Vesprim/Veszprem), Yanıkkale (Raab), Vindonisa sınırı ve Hırvatistan sınırı başta olmak üzere, Macaristan'ın neredeyse tüm bölgelerinde son üç yılda sürekli ağır sürtüşmeler ve kanlı çatışmalar meydana geldi. Gerlach günlüğünde, "Türklerin bu dönemde barışa aykırı biçimde kayserin bölgelerinde verdiği zararın ve gösterdiği kötü niyetin" uzun bir listesini vermektedir. Zararları kısmen çok büyüktü. Örneğin Kasım ayı sonlarında 7 bin kişilik bir gürûh Hırvat sınır bölgesine akın etti; Dobra ve Kulpa nehirleri arasında her yeri talan etti ve 100 kadar insanı köle olarak götürdü. Genelde Türklerin elinde bulunan tahkim edilmiş yerlerin yakınlarındaki savunmasız köyler gece vakti saldırıya uğruyorlar; talan edilip ateşe veriliyorlar veya çabalara değdiği takdirde Türkler tarafından Osmanlı mülkiyeti olarak ele geçiriliyorlardı[259].

Bu gibi zorbalıklara dair şikâyetler daima başarısız oluyordu ve genelde alaycı bir biçimde geri çevriliyorlardı. Budin beylerbeyi, Kayser Maksimilyan'in ele geçirilen bazı burçların iadesinden dolayı kendisine gönderdiği tarihçi Istuanfi'ye şöyle diyordu: "Kayser, Bekes'i destekleyerek Erdel'in tamamını sultanın elinden almayı düşünürken, böyle şeyler hakkında nasıl talepte bulunabiliyordu; ayrıca şahinin avını bir kez ele geçirdi mi tekrar bıraktığı duyulmamış şeydi, meğer ki buna zorlanmasın"[260].

Kayser II. Rudolf, Maksimilyan'in 12 Ekim 1576'da vefatından hemen sonra Osmanlı yönetiminden barışın tekrar yenilenmesini rica etmesine rağmen karışıklıklar ertesi yıl da devam etti. Barış her zamanki gibi 1 Ocak 1577'den itibaren geçerli olmak üzere sekiz yıllığına kabul edildi ve yalnızca Budin ve Tımışvar beylerbeylerine değil, "tüm beylere ve diğer Türklere" sultanın özel yazıları ile "barışa uymaları ve tüm düşmanlıkları kesmeleri" emredildi[261].

Barışı törenlerle verdiği yeminle onaylayan ve bilhassa İran ile oldukça tehditkâr ilişkilerden dolayı hadiselerin büyümesini istemeyen Sultan III. Mu-

259 Gerlach, s. 139

260 Katona, *aynı eser*, s. 530.

261 Gerlach, s. 273, 275. Aynı husus s. 296-300'de 9 Aralık 1576'da imzalanan barış belgesi onayının tercümesinde ve Budin beylerbeyi ile Tımışvar beylerbeyinin bu barışa uymaları yönündeki fermanda da verilmektedir.

rad barışın muhafazasında gerçekten ciddi olmuş olsa da, Macaristan'da ve sınır boylarındaki beylerbeyleri emirlerini dinlemiyorlardı ve veziriazam bile bu talanları onaylamasa da bu eşkiyalıklara mazeret uydurabiliyor ve bir dereceye kadar haklı çıkartabiliyordu. Zira elçilerin barışın ihlaline dair ağır sitemlerine –1576'da elliden fazla şikâyet gelmişti– daima barış ihlalinin kayserin adamlarından kaynaklandığına ve Türklerin bu talanlara karşı kendilerini korumak zorunda kaldıklarına dair cüretkâr bir cevap veriyordu; bir kez ele geçirilen yerlere gelince, şeriat kanunlarının burada bir kez camiler yapıldığında ve müminler dualarını ettiklerinde bu yerlerin iadesine izin vermediğini zaten biliyorlardı[262].

1577'de Sigetvar dolaylarında sözde ateşle ve kılıçlarla harap edilebilecekleri korkusundan bir seferde 180 köy Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde ve aynı anda Yanıkkale'den ve Tokay'dan çok sayıda esir İstanbul'a getirildiğinde ilişkilerin tamamen kopması âdeta kaçınılmaz görünüyordu. Elçiler ve veziriazam arasında bu hususta ağır sözler söylendi. Ungnad'a ağır bir notada, esirleri hemen serbest bırakmadıkları ve köyleri kaysere iade etmedikleri takdirde kayserin yalnızca onur hediyesini göndermemekle kalmayıp kılıcına da sarılacağını ve meseleyi Tanrı'nın adaletine havale edeceğini söyledi.

Ancak bu gibi tehditleri hemen gerçeğe dönüştürecek ne cesarete ne de imkânlara sahiptiler. Efendisinin şikâyetini sunan elçilik tercümanını alayla ve sert sözlerle geri gönderen Divân-ı Hümâyûn'da bilinen bir şeydi bu[263].

Kayserin yerine getirmeye karar verdiği tek zayıf tehdit, bu sefer onur hediyesinin biraz geç gönderilmesi idi. Sonunda ise bu gibi anlaşmazlıklar yüzünden herşeyi riske etmeyi göze alamadılar.

Ungnad'ın yerine atanan yeni elçi Sinzendorf'a bu yüzden hemen makamına geçme ve her zamanki onur hediyesini sunma emri verildi. Yılsonundan önce İstanbul'a geldi ve 19 Ocak 1578'de sultanın nezdine çıkarak antlaşmaya göre ödenmesi gereken haracın yanısıra, yine her zamanki gibi memnuniyetle karşılanan gümüş sofra takımlarından, ince işli saatlerden ve Alman zanaatının diğer ürünlerinden oluşan değerli hediyeler sundu[264].

Hediyelerin sunulmasını barışın ihlaline dair her zamanki kibirli şikâyetler takip etti. Osmanlı tarafına geçen 180 köyden kaynaklanan kavga tekrar başladı

262 Gerlach, s. 236, 248, 262, 319, 379.
263 *Aynı eser*, s. 385, 389 ve devamı.
264 Gerlach, s. 426, 447-451.

ve ayrıca geçen yılın son üç ayı içinde yalnızca Hırvatistan'da 9 veya 10 burcun ve kalenin "zorla ve haksız yere" ele geçirildiğine dair şikâyetler sunuldu. Gerlach'ın ifadesine göre, veziriazam bu şikâyete "sert, soğuk ve anlamsız" bir biçimde cevap verdi: Köyler Sigetvar beyine gönüllü olarak biat etmişlerdi; artık Budin beylerbeyinin bölgesine aittiler ve buranın defterlerine kaydolmuşlardı; Hırvatistan'daki burçlar ise kayserin malı değil Macaristan'da bulunan bazı beylere aittiler ve ayrıca bu kavganın sebebi, başlangıcı ve suçu, kayserin Osmanlı topraklarına akın düzenleyerek her yeri talan eden sınır postalarına aitti[265].

Burada artık yazı ve sözle değil ancak kılıçların zoruyla bir şeyler yapılabileceğini, o dönemlerde hiç kimse en fazla Türk tehdidi altında olan sınır bölgeleri İstirya, Karinyola, Karinya ve Görz Genel Valisi Arşidük Karl'dan daha iyi anlamamıştı. Artık en azından elinde bulunan askerî kuvvetlerle darbede bulunma ve Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın elinden geçen yıl mevcut barışa rağmen zabt ettigi yerleri geri alma zamanının geldiğini söylüyordu.

Bu yüzden kayserin de onayı ile 1578'de Bruck an der Mur'da komutanı Georg von Khevenhiller'in komutası altında 500 istihkâmcı ve 18 ağır top ile 10 bin kişiden oluşan bir ordu topladı. Ordunun dik ve aşılması zor dağ geçitlerinde ilerleyişi oldukça zorluydu ama başlangıçta başarılı geçti. Türklerin elinde bulunan Busin, Zesin, Ostrovaç, vs. gibi bazı burçlar birbiri ardına alındı. Ferhad Paşa her yerde geri çekiliyordu. Ancak çok geçmeden tekrar toplandı ve Khevenvillerin zayıf düşmüş ordusuna çok daha üstün güçlerle, 30 bin kişilik taze birliklerle saldırdı. Khevenviller bunun üzerine tutunamadı; fethettiği yerleri kaderine terketti ve ordusunun kalan kısmını büyük zorluklar altında dağlardan geçirerek kurtardı[266].

Macaristan'da savaş hâli devam ederken meydana gelen bu hadiselerden sonra İstanbul'da yapılan müzakerelerden bir şey beklenemezdi. Osmanlı İmparatorluğu, bir kez fethettiği yerleri iade etmeyi düşünmüyorlardı. Onur hediyesini düzenli olarak gönderen kayserin elçileri Divân-ı Hümâyûn'da bu hususta kavgalarına devam ederlerken, barışa rağmen fethedilen yerler Osmanlı

265 *Aynı eser*, s. 488 ve devamı ve s. 544 ve devamında ilgili diplomatik yazışmalar verilmektedir. Baron Ungnad'ın elçilik görevinin son etkinliğini ve aynı zamanda Stephan Gerlach'ın çok değerli "*Türkisches Tagebuch*" adlı günlüğünün sonunu oluşturmaktadır.

266 Katona, XXVI, 84 ve devamında Istuanfi ve Khevenhiller, *Annales Ferdinandei*, I, 7.

vergi defterlerine kaydedildiler ve nihayet sonsuza kadar sultanın mülkiyeti hâline gelmelerini sağlayan yeni sancaklara dönüştürüldüler.

Mesela o dönemlerde 1579'da Hırvatistan sınırında, son yıllarda Ferhad Paşa tarafından Krupa, Zesin, Busin, Ostrovaç, vs. gibi yerlerden mülhakatıyla birlikte 200 bin akçelik gelirle yeni bir sancak oluşturuldu. Aynı dönemde bilhassa Budin beylerbeyinin ısrarı ile daha kuzeyde Bresençe bölgesinden benzer bir sancak oluşturuldu ve tabii ki kayserin elçisi Sinzendorf'un antlaşmaya aykırı bu gibi yeniliklere dair tüm itirazları başarısız oldu[267].

Bu uğursuz ilişkilerde ertesi yıllarda da bir değişiklik olmadı. Macaristan'da yine artan bir öfke ve değişken bir talihle köyler, burçlar ve şehirler için yapılan mücadeleler sürdü. Çete savaşları talihsiz ülkenin başına daha uzun süre bela olmaya devam etti. Örneğin 1580'de Hatvan'da, Şambok'ta, Nadudvar Ovası'nda, Tisa (Theiss) Nehri'nin ötesinde ve bilhassa Macarların Bathyany, Zriny ve Nadasdy komutası altında Türklere ağır bir mağlubiyet yaşattıkları Pojega bölgesinde sıcak çatışmalar meydana geldi[268].

Diğer tarafta en az Türkler kadar acı çektikleri, kayserin elçilerinin her yıl harap edilen ve ateşe verilen yerlere, ele geçirilen mallara ve götürülen insanlara dair Divân-ı Hümâyûn'a sundukları uzun şikâyet listelerinden anlaşılıyordu[269]. Ancak bu listeler yalnızca alay konusu oluyorlardı. Veziriazam, elçiye bir keresinde kaysere huzur istiyorsa topraklarının 100 mil çevresini bizzat ateş ve kılıçla harap etmesini tavsiye etmesini söylüyordu; böylece "her gün meydana gelen akınlar ve talanlar" kısa sürede ortadan kalkacak, her türlü şikâyet sona erecek ve herhangi bir masraf söz konusu olmayacaktı. Bu gibi çarelere, diye cevap verdi elçi, sultan terkedilmiş ve ıssız topraklarında belki başvurabilirdi, fakat kayser verimli topraklarına daha çok değer veriyordu. Bunları bize anlatan Schweigger: "Bu mücadelelerle sınırlardaki Hristiyan halka yardım edilemez: interim patitur justus*" diye ekliyordu[270].

Tüm bu olup bitenler arasında belki de en acısı, Alman kayserin vekilini sanki hiçbir şey olmamış gibi sultanın tahtı ve vezirlerinin sonsuz kibri

267 Viyana Kraliyet Arşivi'ndeki elyazması elçilik raporlarına istinaden, Hammer, *O.G.*, IV, 31 ve 109.

268 Katona, *aynı eser*, s. 88–95.

269 Benzer listeler Viyana Kraliyet Arşivi'nde mevcut olup, sonuncusu 1583 yılı olmak üzere, bazıları Hammer, *aynı eser*, s. 612 ve 630 tarafından aktarılmaktadır.

* "Bu arada haklı kişi mağdur olur".

270 Schweigger, *Reissbeschreibung*, Nürnberg 1664, s. 66.

önünde hâlâ küçük düşürmekte olması idi. Sultana ve vezirlere hâlâ her yıl her zamanki hediyelerin verilmekte olması yetmiyormuş gibi, kayser, sultanın en büyük oğlu Şehzâde Mehmed için 1582'nin yaz aylarında surnâmelerde yer aldığı üzere o güne kadar duyulmamış bir görkem ve ihtişamla yapılan sünnet düğününde kendisini elçisi tarafından temsil ettirmekte ve değeri 40 bin duka civarında değerli kumaşlardan oluşan bir hediye ile ortaya çıkmakta itibarı açısından hiçbir sakınca görmüyordu[271].

Bu şenlik Divân-ı Hümâyûn ile Hristiyan devletler arasında bir barışma töreni olarak düşünülmüş olsa da Macaristan için asla barış şenliği değildi. Zira burada savaş asla durmuyordu ve her iki tarafın çıkarları, hadiseleri daha bir süre bu şüpheli şartlar altında tutmayı gerektirmemiş olsaydı, yakın zamanda çok daha büyük hadiselere ve daha belirleyici darbelere sebep olurdu. Osmanlı yönetimi, İran'dan dolayı endişe içinde idi ve dikkati ile tüm askerî kuvvetlerini buraya yönlendirmek zorundaydı ve kayser de bazı yerler ve burçlar için yapılmakta olup en iyi kuvvetlerini bölen savunma savaşını talihi yaver gittiği takdirde kendisini belki daha şimdiden Macaristan'ın hâkimi yapabilecek planlı ve muhteşem bir saldırı savaşına dönüştürecek imkânlara sahip değildi.

Dolayısıyla Macaristan'daki uğursuz durumları ve Avusturya'nın Divân-ı Hümâyûn nezdinde lâyık olmadığı konumunu ancak tüm zamanlar için ebedileştirmeye yarayan barış sürekli olarak sekiz yıllığına uzatılıyordu. Kayserin elçisi Preyner baronu, 1583 ilkbaharında bir kez daha böyle bir yenilemeyi sağlamayı başardı. Daha önceki barış antlaşmalarından farkı yalnızca Veziriazam Siyavuş Paşa'nın her zamanki 6 bin taler yerine gerçekten de kendisine ödenen 10 bin taler tutarında bir hediye talep etmesi oldu[272].

Bu barışın yenilenmesi, akabinde meydana gelen anlaşmazlıkların nihayet ilişkilerin kopmasına sebep olması ve Avusturya'ya uzun yıllar süren bir savaştan sonra Zitvatorok Barışını getirmesi, dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn nezdinde Divân'ın diğer Hristiyan Avrupa âlemi ile ilişkileri üzerinde de önemli bir etki yaratması kaçınılmaz olan çok daha itibarlı bir konum sağlaması açısından, Avusturya'nın ve diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri tarihinde önemli bir yere sahiptir.

---

271 Katona, *aynı eser*, s. 148. Bu sünnet düğününün detaylı tarifleri boldur. En iyilerinden biri *Relazione e diario del viaggio di Jacopo Soranzo, ambasciatore della Rep. Di Venezia per il ritaglio di Mehemet,* Alberi, II, 209. Burada Hristiyan devletlerin çeşitli elçileri tarafından sunulan hediyeler ayrıntılı olarak listelenmektedir.

272 Preyner'in basılmamış raporlarına istinaden Hammer, *aynı eser*, s. 144.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASYA'YA BAKIŞ. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 1606 VE 1607 YILLARINDA ZİTVATOROK BARIŞI'NA VE OSMANLI-LEHİSTAN BARIŞININ YENİLENMESİNE KADAR AVRUPA DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ

1) 1590 Tarihli Barışa Kadar İran Savaşlarının Gidişatı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile ilişkilerini irdelemeye devam etmeden önce, dikkatimizi aynı dönemde Asya'da meydana gelen ve sonuçları açısından Osmanlı'nın Batı devletleri nezdinde konumu için çok önemli olan hadiseleri vermemiz lâzımdır. İran, Asya'da Osmanlıların karşısında durabilecek tek güç, dolayısıyla menfaatlerin ortak olmasından dolayı Hristiyan Avrupa'nın doğal müttefiki kabul ediliyordu.

Marcantonio Barbaro, 1573'te Osmanlı yönetiminin İran şahına[1] karşı tutumunu şu şekilde tanımlıyordu: "Şu anda barış içinde yaşamalarına rağmen, gerek iki imparatorluk arasında yaşanan ağır savaşlar, gerekse gücünün büyük olmasından dolayı tüm hükümdarlar arasında Türklerin en fazla nefret ettiği hükümdar İran şahıdır. Yalnızca çok büyük bir askerî kuvveti yönetmekle ve Osmanlı ile uzun bir sınıra sahip olmakla kalmayıp, ordusunu Rusların askerî kuvvetleriyle de birleştirebilir. Yine de Osmanlıların şahtan diğerlerinden daha fazla korkmalarının sebebi yalnızca bu değil; bir de din açısından

1 Marcantonio Barbaro, *Relazione*, s. 338.

korkmaktadırlar. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarında, Türklerden korkarak inançlarını gizlemelerine rağmen, birçok eyalet İranlılarla aynı inanca sahiptirler; Türkler ise bir ayaklanmadan korktukları için bu insanlara karşı dikkatli davranmaktadırlar. Bu yüzden gerektiğinde acilen yardımına başvurmak ve karşılığında gerektiğinde şaha yardımda bulunmaya hazır durumda olmak üzere, İran şahı ile sürekli iyi ilişkiler içinde olmamızı sağlayacak imkânlar bulabilirsek, bu, Hristiyan hükümdarların yararına olacaktır. Zira Hristiyan hükümdarlar ve İran şahı arasında dostane bir ilişkinin var olmasını bilmelerinden başka hiçbir şeyin Türklerin kibirli düşüncelerini dizginleyemeyeceğinden eminim".

En azından Venedik, yalnızca siyasî çıkarlar açısından değil, İran ile o dönemlerde ana mekânı Halep Şehri olan ticaretine bağladığı önemli çıkarlarından dolayı da bu bilgece tavsiyeye bir süre önce uymuştu. Halep o dönemlerde şarkın en zengin ve en verimli ticaret şehirlerinden biri idi. Yalnızca Venedik her yıl batıdan buraya 350 bin dukanın üzerinde mal ihraç ediyordu ve Venedikli tüccarların buradan alıp memleketlerine ithal ettikleri ürünleri satın almak için yatırdıkları sermayenin tutarı da en az bu kadardı. Halep'ten her yıl 350 bin duka tutarında satın alınan ipek ve İran'ın 40 bin duka karşılığında temin ettiği misk, ravend, vs. gibi mallar, Venedik'in en önemli ihraç malları idi[2].

Venedik, İran şahı ile ilişkilerini bu yüzden sıcak tutmaya çalışırken, Osmanlı'ya karşı silahlara sarılmak zorunda kaldığında İran'a başvurmaktan da çekinmiyordu. Bu yöndeki son teşebbüs, 1570'de Kıbrıs savaşı başladıktan hemen sonra yapıldı. Vincenzo degli Alessandri, o dönemlerde barışsever Şah Tahmasb'ı silahlarını Venedik ile birleştirerek, Hristiyan müttefikleriyle birleşen Venedik batıdan saldırırken, Osmanlı İmparatorluğu'na doğudan saldırmaya ikna etmek gibi çok hassas bir misyonla görevlendirildi. Ancak Şah Tahmasb yaşlılık günlerinin huzurunu bu şekilde bozmaya hiç niyetli değildi[3]. Bu

2 Halep'in Avrupa'nın bilhassa İran ve Mısır ile ticaretinin ana aktarım yeri olarak önemi hakkında, Alberi, I, 222'de *Relazione anonima della guerra di Persia dell' anno 1553 cet* altında oldukça ilginç bir bilgi verilmiştir: "Bu kentte yapılan ticari binalar çok büyük ve çok görkemlidirler, öyle ki onları görmeyenler hayal bile edemezler" ve akabinde Halep'teki ticaretin ve fabrikaların durumu hakkında değerli bilgiler verilmektedir.

3 Bu elçilik heyetinin tek sonucu, Alberi, II, 103 ve devamındaki *Relazioni di Persia di* M. Vincenzo degli Alessandri olmuştur. Çok değerli bilgiler içermektedir, ancak oldukça gergin bir ruh hâli içinde yazıldığından, bazı hadiseler gerçeğe aykırı olarak kaydedilmiş olabileceğinden dikkatle kullanılmalıdır.

türde her türlü talebi reddetti ve Kanuni Sultan Süleyman ile 1562'de akdedilen ve Sultan II. Selim tarafından 1567'de bir kez daha onaylanan barışı, halefi olan III. Murad ile yenilemek için vakit kaybetmedi.

Bu amaçla 1576'da büyük bir ihtişam ve çok zengin hediyeler ile gönderilen elçilik heyeti henüz İstanbul'daydı ki, İran'da Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerin batıda ve doğuda beklenenden de erken bozulmasına sebep olan değişiklikler meydana geldi[4]. Uzun zamandır planlanan bir saray ihtilâli yaşlı şahı 54 yıl hüküm sürdükten sonra 11 Mayıs 1576'da tahttan indirip mezara gönderdi ve devleti uğursuz bir karmaşaya sürükledi. Ancak o dönemlerde İran sarayını lekeleyen kanlı zorbalıkları burada ele almak bizim işimiz değildir. Burada tek hatırlatmak istediğimiz, Şah Tahmasb'ın 11 oğlundan 10'unun öldürüldüğü ve sonunda 1577 sonlarında güçsüz Mehmed Hüdabende Şah'ın tahta çıktığıdır[5].

Bu dönemde İstanbul'da Divân-ı Hümâyûn'da İran'a karşı savaş kararı alındı. Zira Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, padişahı ve Divân-ı Hümâyûn'daki savaş taraftarlarını komşu devletin içinde bulunduğu karışık duruma dair raporları ile acil bir karar almaya itiyordu. İran'ın tamamını olmasa da en güzel sınır eyaletlerini kolayca ele geçirmek için asla zaman bundan daha uygun olmamıştı; bu fırsatı kaçırmamaları gerekiyordu; hükümdarlık hırsı ile yanıp tutuşan vasalların kavgaları ve gruplaşmaları ile bölünen ve başında şimdi çaresiz, neredeyse yarı kör ve ruhen çökmüş bir hükümdarın bulunduğu ülkede yalnızca şan ve muhteşem zaferler kazanabilirlerdi. Zira burada ne iyi donatılmış bir piyade sınıfına, ne ağır toplara, ne de iyi tahkim edilmiş şehirlere sahip olan bir düşman ile mücadele etmek zorundaydılar; ayrıca İran'a karşı yapılacak savaş, Yavuz Selim zamanından beri Osmanlı sultanlarının mirası olarak yürütülmesi gereken kutsal bir savaştı.

---

4 Giacomo Soranzo, *Relazione*, s. 201'de 1576 sonuna doğru İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında uzun süre savaş beklenmemesi gerektiğini kanıtlamaya çalışmaktadır.

5 III. Murad'ın İran savaşlarının sebebi ve gidişatı hakkında Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 52 ve devamında ayrıntılı bir biçimde kullandığı Osmanlı kaynaklarından başka çok iyi Batılı raporlar da mevcuttur. Minadio, *Historia della guerra fra Truchi ve Persiani*, Venedik 1588; Reussner, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcar. Imparatoribus cet. gestar narrationes,* Frankfurt 1603, s. 173 ve devamındaki Porsii, *Narratio belli Persici inter Murathem III. Turcar. Et Mehemet. Hodabende Persar. regem gesti* adlı ünlü eserlerin dışında bilhassa şu iki Venedik raporu kullanılabilir: Her ikisi de Alberi, II'de bulunan Giovanni Michale (dönemin Halep konsolosu), *Relaz. Delle successi della guerra tra il Turco e il Persiano* (1577-1587) ve *Successi della guerra tra Sultano Amurat e Sult. Caidar Mirza cet.* (1577-1581).

Bunun üzerine sınırlarda kanlı çatışmalardan dolayı zaten kaçınılmaz hâle gelen savaşa karar verildi. Kıbrıs fatihi Mustafa Paşa, 1578 Nisan'ında Üsküdar'dan yola çıkan ve Konya, Sivas ve Kocahisar üzerinden yapılan zorlu bir yürüyüşten sonra Erzurum'da Suriye, Karaman, Mezopotamya ve Kürt askerî birlikleri ile biraraya gelen ordunun başına getirildi. Erzurum yakınlarındaki Çarmık Ovası'nda yapılan sayım, ordunun yarısı ulûfeli olmak üzere 110 bin sipahi ve 500 hafif toptan oluştuğunu ortaya koydu[6].

Mustafa Paşa, Erzurum'dan yola çıkarak Ardahan üzerinden Gürcistan'a geçti ve burada Çıldır Ovası'nda yalnızca 30 bin kişilik bir ordunun başında bulunan İranlı komutan Tokmak Han ile karşı karşıya geldi. 9 Ağustos'ta burada aynı isimdeki kalenin yakınlarında düşman ordular ilk kez çatıştılar. Mücadele çok sıcaktı ve Osmanlılar zafer karşılığında ağır bir bedel ödemek zorunda kaldılar; ancak bu zafer dört reisin yönetimi altında oldukça güçsüz kalmış Gürcistan'ın ilhak edilmesi ile sonuçlandı. Çıldır Savaşı'ndan yalnızca 20 gün sonra, 29 Ağustos'ta, Tiflis tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan beyi Davud Han tarafından boşaltıldı ve bir Osmanlı sancağına dönüştürülerek hemen 2 bin kişi ve 100 toptan oluşan bir muhafız kıtası ile donatıldı.

Osmanlı ordusu, İranlıların kılıçlarından ziyade erzak eksikliğinden dolayı sıkıntı çekiyordu. Kanık Nehri ancak kıyılarında yapılan ve ekin biçerken silahsız yakalanan 10 bin Osmanlı'nın hayatına mâl olan ağır bir çatışmadan sonra geçilebildi. Ancak artık hiçbir yerde direniş gösterilmiyordu. Henüz tamamı fethedilmemiş Gürcistan, Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edildi ve Şirvan, Tiflis, Gürcistan ve Sohum olmak üzere, dört sancağa ayrılarak, Osmanlı yönetimine girdi. Komşu İran eyaletlerinin çoğu bunun üzerine teslim oldular. 1578'de Erzurum'daki kışlıklara zorlu bir dönüş ile tamamlanan sekiz aylık seferin neticesi bu idi.

Oysa silahlar kış aylarında da susmadılar. Zira Bağdat ve Erzurum İranlılar tarafından özel birlikler ile tehdit edilirken, asıl kuvvetler Şirvan'ın tekrar geri alınmasına yoğunlaşıyorlardı. Buranın sancakbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa, Kasım ayında Tatar hanı Nadir Giray'ın yardımı ile Kür Nehri kenarında üç gün süren ölümcül bir muharebeden sonra şanlı bir zafer kazandı. Bu savaşın İranlara 10 bin ölü ve bir o kadar da yaralıya mâl olduğu söyleniyordu, fa-

6 Minadoi, s. 28. Amacımıza uygun olarak yalnızca gelişmeleri aksettiren en önemli anları vermemiz esas olduğundan, kaynaklardan daha fazla ayrıntı aktarmayı bir tarafa bırakabiliriz.

kat Osman Paşa Şirvan'da artık tutunamayacak kadar zayıf düşmüştü. Üç gün süren bir kuşatmadan sonra Şirvan'ı İranlılara teslim etmek zorunda kaldı ve muhafız kıtasından kalanlarla Derbend'e kaçtı. Açlıktan dolayı büyük bir sıkıntı yaşanan ve İmam-Kulu Han yönetiminde 10 bin İranlının kuşatması altında bulunan Tiflis ise kurtuluşunu yalnızca Sokollu Mehmed Paşa'nın şehri kuşatmadan kurtarmak için 20 bin kişi ile doğru zamanda buraya gelen oğlu Hasan Paşa'nın yiğitliğine ve becerisine borçlu idi.

Büyük bir erzak eksikliği yaşayan Osmanlıların sürdürülebilir ve başarılı bir savaş yürütmeleri artık neredeyse imkânsızdı. Ertesi yıl olan 1579 yılı düşman topraklarına yapılan, ancak kalıcı bir kazanç getirmeyen bir dizi plansız ve bireysel akınlarla geçti. Yaz aylarında büyük imkânlar ve büyük bir işgücü ile tamamlanan Kars sınır kalesi, bu yıl içerisinde tarihçilerin bahsettiği en büyük hadise idi.

Savaşın kötü gidişatı padişahı da huzursuz ediyordu ve Mustafa Paşa'nın rakiplerinin eline azledilmesini istemek için bir koz verdi. Yerine İran'a karşı savaşacak olup, gerek İstanbul, gerekse Anadolu birlikleriyle takviye edilen ordunun başına Koca Sinan Paşa getirildi. Bununla birlikte Osmanlı silahlarının şanını orada arttırmayı o da başaramadı. Ancak 1580 yazı sonlarında Tomanis Geçidi'ni tahkim ettikten sonra Tiflis'te kalmayı bile göze alamadı. Zira birliklerin erzak teminlerinde yaşayan eksiklikler yüzünden, yaklaşmakta olduğu söylenen 60 bin kişilik düşman ordusu tarafından kuşatma altına alınmak istemiyordu.

Ayrıca çoğunlukla düşman topraklarında insanlar ve hayvanlar için gerekli erzakları temin etmek amacını taşıyan bireysel akınlar da Osmanlılar için talihsiz geçti. Kayıpları genelde çok yüksekti. Koca Sinan Paşa'nın aynı yıl içinde Tebriz'e kadar ilerleme planı, bu şartlar altında hoşnut olmayan ordu tarafından alaya alındı ve gerçekleştirilemedi. Koca Sinan Paşa henüz Kars'a varmıştı ki, birliklerini Erzurum'da kış karargâhına çekti ve çok geçmeden veziriazam olarak İstanbul'a geri döndü.

Göründüğü kadarıyla İran savaşını artık kimse ciddiye almıyordu. Şahın 1580'de defalarca elçileri aracılığıyla yaptığı barış teklifleri gerek seraskerin karargâhında gerekse İstanbul'da Divân-ı Hümâyûn'da müspet karşılandı, fakat Kars'ın teslim edilmesi gibi ileri sürülen şartlar fazla sert bulundu. Şahın olağanüstü bir temsilcisi sünnet düğününe katıldı ve ge-

rekli onurlarla karşılandı. Ancak onun barış önerileri de beklentilere uymadığından, savaşı isteseler de istemeseler de daha büyük bir güçle sürdürmek zorundaydılar.

Hatta Koca Sinan Paşa, cüretkârlık ederek, padişaha cesareti kırılmış ordunun ruhunu tekrar canlandırmak için ordunun bizzat başına geçmese de en azından savaş bölgesinin yakınlarına, Halep'e ya da Amasya'ya gitmesini ve böylece varlığı ile birliklerin tutumunu ve yapılacak teşebbüslerin yönetimi üzerinde etkisini göstermesini tavsiye etti. Ancak bu tavsiye III. Murad'ı öyle kızdırdı ki Koca Sinan Paşa'yı derhal makamından alarak sürgüne gönderdi ve şahın İstanbul'da bulunan elçisini esir olarak taş gemisine mahkûm etti. Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa Anadolu'daki ordunun başkomutanlığı gibi onurlu ama bir o kadar da ağır bir yükü üstlenmek zorunda kaldı.

Yeni atanan seraskerin ilk görevlerinden biri, erzak teminini sağlamak için 1581'de yapılan bir teşebbüs görevlendirilen birliğin tamamen yok olması ile sonuçlandığından, sıkıntıların daha da arttığı Tiflis'in erzak temini dışında, Revan'ın ve fethedilen ancak henüz boyunduruk altına alınamayan ülkeyi dizginlemek için kullanılabileceklerin umut ettikleri bazı başka kaleleri tahkim etmek oldu. 1583 yılı yaz aylarında bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirdi. Sancakbeyliğine dönüştürülen Revan o tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki en güçlü sınır kalelerinden biri hâline geldi ve ertesi yıl olan 1584'te tahkim edilen biraz daha ülke içlerindeki Tomanis, Lori ve Hasanabâd (Gori) gibi kaleler ve burçlarla birlikte Gürcistan'ı bundan böyle ebediyen Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine bağlayan kaleler zincirini oluşturdu.

Ferhad Paşa bu şekilde padişahın doğudaki hâkimiyetini sağlamlaştırırken, Şirvan'ı kaybettikten sonra Hazar Denizi kıyılarındaki Derbend'e çekilen Özdemiroğlu Osman Paşa Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki Dağıstan'ın ilhakını başarılı bir şekilde gerçekleştirdi. İranlıların bu yönden sürekli akınlarına tek başına direnemeyecek kadar güçsüz olduğundan, Ferhad Paşa Anadolu ordusunun başına geçtiği dönemde İstanbul'dan yardım istemişti. Talep ettiği yardımı, hiç tereddütsüz ve yalnızca askerî kuvvet olarak değil bunların geçimini sağlamak için gerekli büyük miktarda para (80 yük altın) olarak da zengin bir kapsamda aldı. 3 bin yeniçerinin ve uygun bir sipahi birliğinin dışında bilhassa Rumeli beylerbeyinin yönetiminde olan Köstendil, Silistre ve Niğbolu sancaklarına ait sipahilerden müteşekkil yardımcı kıtaların toplanma yeri ola-

rak Kefe tayin edildi. Bu ordu, Çerkeslerin ve Kalmukların ülkesindeki steplerden ve orman geçitlerinden geçen zorlu yolu aşarak Kefe'den Derbend'e gelmek için tam 80 gün harcadı.

1583 ilkbaharında yapılan seferin başlangıcı talihli değildi. 25 Nisan'da İmam-Kulu Han, 50 bin İranlı'nın başında Şabrân (Şaburan) yakınlarındaki Niyazâbâd'da Osmanlı'nın Silistre sancakbeyinin yönetimindeki öncü birliklerine saldırdı ve ağır bir mağlubiyet yaşattı. Ancak birkaç gün sonra, 9 Mayıs'ta Özdemiroğlu Osman Paşa Derbend Ovası'nda meşale ışığı altında yapıldığından Meşale Muharebesi adıyla bilinen muharebede bu mağlubiyetin intikamını parlak bir zaferle aldı. İranlılar muharebe alanında 7 bin ölü ve galiplerin elinde 3 bin esir bıraktılar; ordudan geriye kalanlar dağınık bir şekilde kaçtı. Özdemiroğlu Osman Paşa bunun üzerine tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan Dağıstan'ın tamamını geçerek, Bakü'ye kadar ilerledi; Şemahi'yı tahkim etti ve ilhak edilen ülkenin başına bir Osmanlı valisi getirerek, asıl ordu kendisine Sunç Nehri kenarında tuzak kuran Rusları geri püskürttükten sonra Temruk, Tamar ve Kerç üzerinden Kefe'deki kış karargâhına ulaşırken, Derbend'e geri döndü.

Ertesi yıl olan 1584 ilkbaharında, Özdemiroğlu Osman Paşa da padişahın emri üzerine, Kırım'da Tatarlar arasında baş gösteren taht mücadelesini silah zoruyla çözmek ve padişaha İran savaşı sırasında göndermek zorunda olduğu askerî kuvvetleri göndermeyi reddeden Kırım hanına –anlaşmaya göre 200 bin kadar süvariden oluşan yardımcı kıtalar göndermek zorunda idi– sorumluluklarını hatırlatmak üzere buraya geldi. Defalarca kendisinden talep edilmesine rağmen yükümlülüğünü yerine getirmeyi reddeden [II.] Mehmed Giray Han, en iyi birliklerinden 40 bin kişi ile Kefe önlerine geldi ve buradaki Osmanlı muhafız kıtalarını öyle sıkıştırdı ki Özdemiroğlu Osman Paşa kuşatmadan kurtulmak için bir kez daha İstanbul'dan yardım istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Kaptanıderya Uluç Ali Paşa'ya yanında Mehmed Giray Han'ın yerine Kırım hanlığına getirilen İsmail Giray Han da olduğu halde 30 kadırga ile Kefe'ye doğru yola çıkma emri verildi. Gelişi, mücadeleyi Osmanlı lehine sonuçlandırmaya ve padişah tarafından tayin edilen yeni hanın lehine çevirmeye yetti. Mehmed Giray Han, Osmanlı donanmasını gördüğünde kaderini bir kez daha silahların talihine bırakmayı istemeyerek yanında az sayıda adamla kaçtı ve zaferle karşılanan İsmail Giray Han, Osmanlı'nın hâkimiyetini bir kez daha kabul etti.

Bu kansız zafer, Özdemiroğlu Osman Paşa'ya İstanbul'da en az Dağıstan'ın ilhakı kadar itibar kazandırdı. Çok geçmeden geri döndüğünde yalnızca padişah tarafından en ihtişamlı şekilde bizzat karşılanmakla kalmayıp, hizmetleri karşılığında kendisine ayrıca Gürcistan'ın ilhakından sonra Osmanlı'nın muzaffer silahlarını artık İran'ın iç kısımlarına doğru ilerletmek üzere, azledilen Ferhad Paşa'nın yerine serasker olarak Anadolu'ya geçme görevi ile birlikte veziriazamlık payesi verildi. Azerbaycan'ın başkenti Tebriz ilk hedefti.

Bu hedefe 1585'te Özdemiroğlu Osman Paşa yönetiminde yapılan seferde büyük zorluklar ve sert mücadelelerle ulaşıldı. 200 bin kişilik ordusunun büyük bir kısmı Osman Paşa Eylül ayında galip olarak Tebriz'e girmeden önce açlıktan ve İranlıların kılıçları altında kırıldı ve Tebriz, serasker müdahale edemeden üç gün üç gece kanlı sahnelere şahit oldu. Yürüyüşün dayanılmaz zorluklarından dolayı öfkesi kabaran ordu böyle bir ödül istiyordu. Hâlbuki çok da talihli geçmeyen seferin gidişatı için uğursuz bir işaretti bu.

Zira çektikleri sıkıntılardan dolayı zayıf düşmüş ve öldürme arzusu ile moralleri bozulmuş Osmanlılar artık İranlıların taze güçleri ile mücadele edecek durumdan çıkmışlardı. Çektiği sıkıntılardan ve endişelerden dolayı kendisi de yorgun düşmüş Osman Paşa henüz Tebriz'i tahkim etmekle meşguldü ki, ordusu Şenb-i Gazan dolaylarında yapılan iki talihsiz muharebede (27 Eylül ve 25 Ekim) 40 binin üzerinde adamını kaybetti. İkinci muharebeden birkaç gün sonra, 29 Ekim'de Özdemiroğlu Osman Paşa uzun süredir çektiği ölümcül bir hastalığa ve talihsizliğine duyduğu acıya yenik düştü. Osman Paşa'nın halefi olan Cığalazâde Sinan Paşa'nın kısa bir süre sonra kazandığı ve İranlılara 30 bin kişiye mâl olan önemsiz zafer yalnızca küçük bir teselli idi.

İran'daki durum ertesi yıl da iyiye gitmedi. Bir kez daha Anadolu ordusunun başına getirilen Ferhad Paşa, iki ay süren kuşatmaya ancak İranlılar tahkim edilmiş yerlere saldırmak için gerekli imkânlara sahip olmadıkları için dayanmayı başaran Tebriz'i büyük zorluklar altında kurtarmayı başardı. Van, Revan ve Tiflis de bu 1586 yılı içinde bir kereden fazla kaybedilme tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Yine de düşmanın saldırılarına karşı korunup, elden çıkartılmadılar.

Oysa İran şahı askerî kuvvetlerini hiç bölmeden Osmanlıların üzerine çevirebilecek durumda olsa idi tüm bunlar belki de mümkün olmazdı. Ancak Türkmenlerle [Özbekler] aynı döneme denk gelen kanlı çatışmalar ve

1587'de hâla hayattaki güçsüz Mehmed Hüdabende Şah'ın daha sonra "Büyük" lakabını alan oğlu Abbas lehine tahttan feragat etmesi ile sona eren sürekli taht mücadeleleri, İran'ın kuvvetini öyle felç ediyordu ki Osmanlılar mağlup olduktan sonra biraz soluklanabildiler ve daha sonraki yıllarda padişahın sonunda onurlu ve yararlı bir barış yapmasını sağlayacak bazı avantajlar elde edebildiler. Zira İstanbul'da yalnızca böyle bir barış kabul edilebilirdi; 1586'da İran şahının bir kez daha ileri sürdüğü ve Divân-ı Hümâyûn'un örneğin Gence'nin ve Karabağ'ın devredilmesi gibi çok yüksek taleplerle mukabele ettiği barış taleplerinin sonuca varmamasının sebeplerinden biri bu idi.

İstanbul'da barış müzakereleri henüz başarısız bir şekilde sürerken, Asya'da savaşın yönü daha güneye, Tebriz'in kuşatılması ile aynı dönemde Serasker Cığalazâde Sinan Paşa'nın beylerbeyi olarak gönderildiği Bağdat dolaylarına kaymıştı. Sinan Paşa, ezelden beri sahibi oldukları Dizful Şehri'nin hâkimiyeti için seyyidler, yani Peygamber'in soyundan gelen insanlar arasında baş gösteren mücadeleye zekice müdahale ederek burada yalnızca bu şehri ele geçirmekle kalmayıp, Dertenek (Derteng), Pilur, Nihavend, vs. gibi komşu kale ve şehirleri de fethetmeyi ve nihayet Lûristan ve Hemadan bölgelerini padişaha tâbi etmeyi başardı.

Neredeyse aynı dönemde Ferhad Paşa, Tebriz ve Bağdat arasında bulunan Guherdan hanını Osmanlı sultanına biat etmeye zorlamış ve şahın 15 vasalı tarafından bu yönde gösterilen son direnişi Bağdat yakınlarında karşısına çıkan 15 bin kişilik ordularını yine üç günlük ölümcül bir muharebede yenerek tamamen kırmıştı. Ertesi yıl olan 1588'de Ferhad Paşa'nın Karabağ'ı alması ve başkenti Gence'yi ele geçirip tahkim ettirmesi Osmanlıların İran savaşında son önemli silahlı faaliyetleri idi.

Zira Herat'ı ele geçirmiş olan ve tüm zaferlerini İran halkının tamamını yok ederek kutlayan Özbeklerin İran'ın doğusunda gittikçe güçlenmeleri, şahı artık batıda her ne pahasına olursa olsun barış yapmaya zorluyordu. Bu amaçla ertesi yıl olan 1589'da acilen Osmanlı payitahtına ayak basan en ihtişamlı elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Başlarında kendi yeğeni Haydar Mirza bulunuyordu ve yanında 1.000 kişilik bir maiyetle en soylu hanlardan dördü vardı. Divân-ı Hümâyûn'da da bu rahatsızlık verici ve oldukça masraflı savaştan kurtulmak istedikleri için, bir o kadar iyi ve büyük onurlarla karşılandılar.

Ayrıca şimdi teklif edilen şartlar, herhangi bir sıkıntı çekmeden üzerinde anlaşmaya varılabilecek türdendi. Buna göre o tarihe kadar fethedilen ve ele geçirilen tüm topraklar, yani Tebriz ve Azerbaycan eyaletinin buraya ait bölgeleri, Gence ve Karabağ, ayrıca Şirvan ve Gürcistan ve nihayet Lûristan ve Şehrizor (Şersol), Osmanlı hâkimiyetinde kalacaktı. Bu şartlar altında yapılan barış, 1590 yılı ilkbaharı itibariyle geçerli olacaktı.

Ancak 14 yıl süren bir savaşın bu görünürde parlak sonuçlarının, yapılan sonsuz fedakârlıklara değip değmediği ve yeni fethedilen toprakların Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekten bir kazanç getirip getirmeyeceği, Batı'da bu ilişkileri biraz daha derinden irdeleyenler tarafından şüphe ile karşılandı. İran savaşının her yıl yuttuğu muazzam paraların yanısıra sebep olduğu insan kaybının sayısı daha 1586'da 600 bin kişi olarak tahmin ediliyordu ki, savaşın bütününe bakıldığında en az 1 milyon insan kaybedilmişti. Ayrıca savaşın son yıllarında hadiseler öyle bir hâl almıştı ki, Anadolu ordusunda açlıktan, vebadan ve İranlıların kılıçlarından dolayı seyrekleşen safları tekrar doldurmak neredeyse mümkün değildi. Bu amaçla ülkenin tamamında, Yunanistan'da, Mora'da, Arnavutluk'ta, Dalmaçya'da ve Macaristan'a kadar her yerde eli biraz silah tutan herkes toplandı ve Asya'ya gönderildi; acemioğlanları ihtiyaçtan zamanından önce göreve alındılar ve ister Türk veya Hristiyan, ister devşirme olsun önüne gelen herkes yeniçeri olabiliyordu[7].

Yapılan barış sayesinde fethedilen topraklar güvence altına alındığında ise bu yük daha da ağırlaştı. Zira fethedilen toprakları muhafaza etmek en az fethetmek kadar zordu ve en az fethetmek kadar çok harcama gerektirirken, buradan az miktarda ve güvensiz gelirler elde ediliyordu. Bazıları tarafından çok doğru tespit edildiği üzere, Flandern İspanya için ve Kandiye Venedik için ne ise Osmanlı İmparatorluğu için o dönemlerde İran o idi, yani masrafı çok geliri azdı. Burada Osmanlı geleneklerine uygun bir yönetim uygulamak bile mümkün değildi. Fethedilen eyaletler gerçi anında bir dizi timara dönüştürülmüştü, ama bu ıssız topraklarda ordunun ihtiyac duyduğu atları temin etmek için gerekli olan şeyleri bulmak bir yana, vergi ve harç toplamak bile mümkün olmadığından buraları hiç kimse istemiyordu. Bunun tabii bir neticesi,

7 Maffeo Venier, *Relazione* (1586), s. 297: "Türk, bu İran savaşında 600 bin insan kaybetti...Porta'dan [Osmanlı İmparatorluğu] savaş alanına Avlonya, Giannina, Mora, Dalmaçya ve Macaristan'dan asker gönderme emriyle çavuşlar geldi, bu da, Türk Devleti ne kadar geniş ve itaatkâr olsa da insan eksikliğinin açık bir işaretiydi".

bilhassa sayısız kaledeki muhafız kıtalarının geçimi olmak üzere, bu toprakların yönetimi ve savunması için yapılan muazzam masrafları hazinenin karşılamak zorunda kalması oldu[8].

İran, bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe daha hasta düşen bedeninde en ağır yaralarından biri olarak kaldı ve bilhassa Şah Abbas'ın uzun süreli hükümdarlığı sırasında (1629 yılına kadar) Osmanlı'nın nihaî yok oluşuna dair büyük umutlar doğuran bir güce ve canlılığa sahip oldu. Bu yüzden Batı devletleri de tüm dikkatlerini İran şahı ile iyi ilişkiler içine girmeye veriyorlardı. Bu umutlar ise, Osmanlılar aynı dönemde Avrupa topraklarında kendilerine karşı gösterilen kararlı direnişe dayanabilecek güce sahip değilmiş gibi gördükleri nispette artıyordu[9].

2) 1593'te Osmanlı-Macaristan Savaşının Başlamasına Kadar Avusturya ile Süren Anlaşmazlıklar

Yukarıda belirtilenlerden sonra, 1583'te Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında sekiz yıllık barışın yenilenirken başta Macaristan'daki kötü şartlar

8 *Relazione dello stato dell'imperio turchesco quest' anno 1594*, Inform. Polit., T. I, fol. 494: "Neredeyse haklı olarak denilebilir ki Flandern, İspanya kralı için ya da Kandiye Venedik için ne ise bu (İran) da onun (Sultan) için oydu, masraflar çok yüksek ve gelir de o kadar az olduğundan...ele geçirilen ülkelerden alınan vergiler hiçbir yarar sağlamıyor. Bundan dolayı hazinesini savunmak [III.] Murad'ın işine geliyor".

9 Batılı devletlerin, Şah Abbas'la Osmanlı'ya karşı bir silah ittifakı kurmayı ne kadar önemsediklerini kanıtlayan basılmamış bir rapor, en ilgincidir: *Relazione fatta a Papa Clemente VIII dal S. Sherieyns (sic) Inlgese Cavaliere aurato et Ambasciatore del re di Persia per la confederatione con li Principi Christiani contra il Turco*, Inform. Palit. T. IX, fol. 554-561 (1601 tarihli). Buradan bu hususta müzakerelerin başlatıldığını ve Şah Abbas'ın oldukça olumlu tepki gösterdiğini öğreniyoruz. Bunun için bilhassa Hristiyan halklar ve İranlılar arasında mutlak barış ve huzur içinde dostluk istiyordu ki, "şimdiye kadar yapılmadığı biçimde, her konuda daha büyük samimiyetle tartışılabilmeyi" ve ayrıca top yapımında mahir bazı ustaların ve zanaatkârların gönderilmesini ve son olarak Hristiyan hükümdarlar ve Osmanlı sultanı arasında mevcut tüm antlaşmaların ve ittifakların kaldırılmasını istiyordu. Oysa son talebinin yerine getirilmesi mümkün değildi. Ortelius, "*Chronica des ungarischen Kriegswesens*", s. 491'de "doğuştan İngiliz olan ünlü Antonius Scharleyns" diye adlandırılan bu elçisinin aynı yıl içinde, yani 1601 yılında aynı amaçla kayserin Prag'daki sarayına geldiğini ve Osmanlı sultanına karşı Şah Abbas ile kurulacak bir silah ittifakı için kayserden olumlu vaatler aldığını öğreniyoruz. İngilizce adı Anton Sherley idi.

olmak üzere defalarca tarif ettiğimiz olumsuz şartlar açısından hiç değiştirilmediğini ya da çok az değiştirebildiğini hatırlatmak bile gerekmez. Ayrıca buradaki amacımız, hemen ertesi yıl tekrar baş gösteren ve o tarihten sonra asla dinmeyen eşkiyalık ve çete savaşını aynı dönemin ve daha sonraki dönemlerin tarihçilerinin geniş bir kapsamda ele aldıkları tüm ayrıntıları ile burada aktarmak değildir. Başta Karinya olmak üzere Almanya'nın sınır eyaletleri bu akınlardan, bilhassa İran savaşı sırasında her beyin başına buyruk olduğu ve kendi kalesinden komşu topraklara istediği gibi akın düzenlediği ve sömürdüğü Macaristan kadar olumsuz etkilenmişti.

Kayserin valileri ve komutanları, mesela 1584 Ekim'inde Karinya eyaletindeki Sluin yakınlarında 4 bin Türk'ü öldüren Thurn Kontu Josef ile Muslovina Kontu ve Slavonya ve Hırvatistan Banı Thomas Erdödy gibi veya Aralık 1586'da yine böyle bir sayıda eşkiyanın yok olması gibi, kimi zaman Osmanlı çetelerine aniden saldırmayı ve onları ağır kayıplarla geri püskürtmeyi başarsalar da bunlar hiçbir kazanç sağlamıyordu ve sahte olduğu kadar muhafaza edilemeyen bir barışın anormal durumunu düzeltmeleri mümkün değildi.

Prag ve Viyana'daki imparatorluk saraylarında bu yararsız zaferlerin sancaklardan, esirlerden ve kesik Türk başlarından oluşan işaretleri büyük bir hoşnutlukla karşılanırken, her yıl İstanbul'a ödenmesi gereken onur hediyesini de göndermekten geri durmuyorlardı ve bu esnada tıpkı 1584'te kayserin elçisi Eytzing Baronu Paul aracılığıyla olduğu gibi, her seferinde barış ihlallerine dair her zamanki şikâyetler dile getiriliyordu. Her şikâyetin karşısına gerekçeli bir karşı şikâyet, her talebin karşısına ise en az onların talebi kadar haklı bir karşı talep çıkartılabildiğinden, Divân-ı Hümâyûn'un işi oldukça kolaydı. Mesela kayser, Fülek, Seçen, Sigetvar, vs. sancakbeylerinin talanlarının tazmin edilmesini istediğinde, veziriazam derhal kayserin birlikleri tarafından Tur'un talan edilmesinin ve Kostanizza'nın uğradığı saldırının tazmin edilmesini istiyordu; kayser, Türklerin anlaşmaya aykırı olarak Estergon'da Tuna Nehri üzerine kurdukları köprünün yıkılmasını talep ettiğinde, Divân-ı Hümâyûn'da kayserin Unna Nehri üzerinde böyle bir köprü inşa ettirmiş olması anlaşmaya aykırı bulunuyordu.

Tüm bu müzakerelerin tek neticesi, kayserin Divân ile ilişkilerinin her yıl daha fazla gerilmeye başlaması ve Macaristan için yapılan mücadelenin daha amansız ve kanlı olması idi. 1587'de bilhassa Balaton Gölü kenarındaki Kopan Kalesi yakınlarında, Budin dolaylarında ve Kanije Ovası'nda değişken za-

ferlerle çok ağır çatışmalar meydana geldi[10]. Her iki taraftan binlercesi öldürüldü ve binlercesi de esir düştü. Bunların bir kısmı daha sonra kayserin onur hediyesini taşıyanlarla alay edercesine İstanbul'da zafer geçidi sırasında gösteriliyordu[11].

1588'de kayserin birlikleri Türklere Siffo Kalesi yakınlarında büyük bir mağlubiyet yaşattılar ve sonraki yıllarda da onur hediyeleri düzenli olarak gönderilirken ve sahte barış güvenceleri verilirken bu büyük veya küçük çatışmalar ve anlaşmazlıklar aynı şekilde devam etti.

Ne yazık ki kayserin birlikleri çatışmalarda genelde avantajlı olmalarına rağmen, İstanbul'da bu amaçla yapılan müzakerelerde kayserin temsilcileri geri adım atıyorlardı ki bu, Divân-ı Hümâyûn tarafından bilinen ve sömürülen bir zayıflıktı. Kayser barış yapmak istiyorsa, diye düşünüyorlardı, barışı satın almalıydı, fakat bunun da bedeli ağır idi; bu yüzden 1590 Kasım'ında elçisi Hukuk Doktoru Bartholomeus Pezzen'in yenilemeyi başardığı sekiz yıllık barış esnasında 30 bin duka tutarındaki onur hediyesinin yanısıra para olarak olmasa da ertesi yıl gönderilecek gümüşten değerli sofra takımları olarak olağanüstü bir hediye talep etmeyi de unutmadılar. Yeni barış dönemi ise 1592'den itibaren geçerli olacaktı[12].

Oysa bu tarihe henüz gelinmemişti ki Macaristan'da süregelen anlaşmazlıklar ağır bir bedel karşılığında elde edilen barışı her zamankinden daha fazla riske attı. 1591'de Bosna Beylerbeyi [Telli] Hasan Paşa 5 bin kişilik bir ordunun başında Hırvatistan'dan geçerek kayserin himayesi altındaki Uskokların bölgesine akın düzenleyip Kreutz ile Suanich arasındaki toprakları talan ederek Siska'yı (Sissek) kuşatma altına alırken, Sigetvar sancakbeyi Szalad bölgesinde Küçük Komorn'u ele geçirdi. Kayser bu hadiselere öyle kızdı ki çifte onur hediyesini teslim edecek olan elçilik heyetini göndermemeye kararlı görünüyordu. Ancak veziriazam ve Budin beylerbeyi hediyeleri acilen ısrarla talep ettiklerinden bir kez daha geri adım atarak ve bu defa özel bir ihtişamla hazırlanan elçilik heyetini sonunda yine de gönderecek kadar zayıflık gösterdiler.

10 Ortelius, *Chronica dess Ungarischen Krieges*, Nürnberg 1620, bölüm I, 175-176. Daha ayrıntılı olarak Katona, XXVI, 211 ve devamı.

11 Katona, *aynı eser*, s. 264.

12 Basılmamış elçilik raporlarına göre Hammer, *O.G.*, IV, 213. Karşılaştırma için bk. Katona, *aynı eser*, s. 465-490, barışın yenilenmesinden önce Kayser II. Rudolf'un elçisi Dr. Pezzen'e, padişaha, veziriazama ve Budin beylerbeyine yazdığı mektuplar.

Heyetin başında kayserin Bohemya asıllı saray danışmanı Friedrich von Kreckwitz bulunuyordu ve kısmen ülkenin en soylu ailelerinden gelen 50 kişi ona eşlik ediyorlardı. Ayrıca gerek padişaha gerekse vezirlere verilecek değerli hediyeler büyük bir ihtimamla seçilmişlerdi. Bilhassa bu amaçla Alman zanaatının bu dalının merkezi olan Augsburg'da üretilen saatler genel olarak hayranlık uyandırıyordu. Hem padişah hem de vezirler tarafından hoşnutlukla kabul edildiler ve Kreckwitz baştan beri o dönemlerde veziriazamlık makamından azledilmiş Koca Sinan Paşa'nın şahsında en amansız rakibini bulmamış olsaydı kayser ve Osmanlı arasında daha iyi ilişkilerin kurulmasının yolunu açabileceklerdi[13].

Koca Sinan Paşa'nın İstanbul'da hediyeler henüz verilmişken, Macaristan'da ve sınır bölgelerindeki düşmanlıkların barışın muhafaza edilmesini neredeyse imkânsız hâle getirecek derecede tekrar ortaya çıkmasına sebep olduğu söyleniyordu. Bilhassa Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'yı sürekli olarak kayserin topraklarına yapılan akınları devam ettirmeye teşvik ettiği iddia ediliyordu[14]. Hasan Paşa ise buna çoktan razı idi. 1592 ilkbaharında Harastoyçe (Charsloviz), Gora (Goara) ve Bihke'yi (Bihac) aldı; Petrina Nehri'nin Kulpa Nehri'ne girişinde tahkim edilmiş bir kale kurdu [Yenihisar], ama Siska'ya boşuna saldırdı ve Nadasdy'ye yaz bitmeden ağır bir mağlubiyet yaşattı. Kreckwitz, bir kez daha 300 Macar esirin İstanbul'da evinin önünden zaferle geçirilişine şahit olmak zorunda kaldı.

Oysa veziriazam nezdinde bu kadar alaydan, bu kadar bariz bir barış ihlalinden dolayı şikâyette bulunduğunda boş sözlerden ve bahanelerden başka bir şeyle karşılaşmadı. Elçi, kaleleri derhal geri vermelerini talep ediyordu; aksi takdirde kayser onur hediyelerini teslim ettirmeyecek ve barışı ihlal edilmiş kabul edecekti. Buna veziriazam şöyle cevap verdi: Kaleler mevcut barışa aykırı olarak alınmamış, aksine muhafız kıtaları tarafından korkudan gönüllü olarak teslim edilmişlerdi. Kayser onları bu şekilde tekrar geri almakta ser-

---

13 Bu elçilik heyeti ve talihsiz akıbetleri hakkında Kreckwitz'in maiyetinde bulunan iki kişinin daha önce bahsi geçen yazıları en iyi ve en ayrıntılı bilgileri vermektedir, Freiherr von Wratislaw, "*Merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Constantinopel*", Leipzig 1787 ve Seidel, "*Denkwürdige Gesandtschafft an die Ottomanische Pforte*", Görlitz 1711. Birincisi maiyetindeki genç bir asilzade olarak, ikincisi eczacı olarak elçinin hizmetindeydiler.

14 Seidel, s. 8. Istuanfi (Katona, *aynı eser*, s. 554): "Sinan, mektuplar aracılığıyla Bosna Beylerbeyi Hasan'ı kaysere ait yerde savaş açması için gizlice uyardı, sebebini sormayacaktı".

bestti; ancak borçlu olduğu haracı ödememekte ısrar ettiği takdirde haracı almak için bizzat geleceklerdi[15].

Bu, 1592 Ekim'inde gerçekleşti. Üç ay sonra, bilhassa Koca Sinan Paşa'nın tahrikleri ile meydana geldiği sanılan bir yeniçeri ve sipahi ayaklanması işleri en uç noktaya kadar götürdü. Haşince alacaklı oldukları ulûfeleri, Veziriazam Siyavuş Paşa'nın azlini ve yerine Koca Sinan Paşa'nın getirilmesini talep ettiler. Tüm talepleri derhal yerine getirildi. O tarihten itibaren sloganları kaysere karşı savaş oldu. Zira kayserin önceki elçisi Dr. Pezzen'in veziriazam olarak kendisine ödenmesi gereken 9 bin talerin azledildikten sonra 6 bin talerini geri almasını bir türlü unutamayan Koca Sinan Paşa, İran savaşı sona erdirildikten hemen sonra padişahı Macaristan'da savaşmaya ikna etmek için çaba göstermişti; ama Divân-ı Hümâyûn'da başlarında şeyhülislâmın bulunduğu barış taraftarları o dönemlerde baskın çıkmışlardı. Şimdi ise en büyük gücü tekrar ele geçiren Koca Sinan Paşa, hedefine neredeyse ulaştığını düşünüyordu.

Kreckwitz, kaçınılmazı mümkün mertebe önlemek için bu sırada öfkeli veziriazama makamına tekrar getirildikten sonra zengin hediyelerle biat etmek için acele etti. Oysa cesaret kırıcı bir biçimde karşılandı. Koca Sinan Paşa, öfke içinde kayser adına kendisine uzun ve mutlu bir yönetim diliyorsa yalancı olduğunu haykırdı, zira Sinan Paşa'nın Hristiyanların azılı düşmanı olduğu biliniyordu ve bu konuda haklı olduklarını kayser yakın zamanda öğrenecekti; şimdi yalnızca borçlu olduğu haracın en kısa zamanda gönderilmesini sağlamalı ve borçlu kaldığı 6 bin taleri ödemeli idi; aksi takdirde elçiyi zindana attıracaktı[16].

Talihsiz bir hadise bu son tehdidini çok geçmeden gerçeğe dönüştürme fırsatını verdi. Zira Koca Sinan Paşa, kısa bir süre sonra elçinin İslâm'a geçen sadâkatsiz bir hizmetlisinin ihaneti sayesinde gizli yazışmalarını ele geçirmeyi başardı. Kreckwitz kendisini zan altında bırakabilecek her türlü evrakı yok etmiş veya ortadan kaldırmış olmasına rağmen, kaysere yazmış olduğu ve son zamanlarda durumların kötüye dönmesinin tek suçlusu olarak Koca Sinan

---

15 1592 yılının Macaristan'da ve Hırvatistan'daki hadiseleri hakkında ayrıntılı bilgi için, Katona, *aynı eser*, s. 581-617; Ortelius, s. 182 ve devamı. Veziriazamla bu hususta yapılan müzakereler için, Seidel, s. 9: "Bu esnada nazik sözlerle birçok vaatte bulundu ama bu sözlerin arkasında hiçbir şey yoktu" demektedir. Macar elçilerin gelişini ve gördükleri muameleyi ayrıntılı olarak Wratislaw, s. 232'de tarif etmektedir.

16 Seidel, s. 12 ve devamı. Ayrıntılı olarak tarif ettiği bu huzura kabul sırasında hediye taşıyıcılarından biri olarak bizzat hazır bulunuyordu.

Paşa hakkında çok iyi şeyler dillendirmediği bir rapor bulundu[17]. Bu, Koca Sinan Paşa'nın öfkesini öyle kabarttı ki padişahtan derhal elçinin ve yanındakilerin tutuklanmasını ve kaysere hemen savaş ilân edilmesini talep etti. III. Murad yine de bu talebi kabul etmeyi reddetti ve veziriazama elçi ile uzlaşmasını, barışı muhafaza etmesini ve yalnızca haracın ödenmesinde ısrar etmesini emretti. Bunun üzerine Koca Sinan Paşa'nın o dönemlerde Rumeli beylerbeyi olan oğlu [Mehmed Paşa] aracılığıyla gerçekten de uzlaşmaya gidildi; bu uzlaşmaya göre Kreckwitz yanındaki elçilik personeli ile birlikte haracın belirlenen tarihe kadar geleceğini taahhüt etmek zorunda kaldı ve ayrıca daha önce kesilen 6 bin taleri hemen ödemesi talep edildi. Geriye kalan para gerçekten ödendi ve onur hediyesinin bu yıl için gönderilmesini hızlandırmak amacıyla Prag'a kayser nezdinde bu durumla bizzat ilgilenecek bir ulak gönderildi[18].

1593 Haziran'ında Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Kulpa Nehri kıyısındaki Siska'da korkunç bir mağlubiyet yaşadığı haberi İstanbul'a geldiğinde durum böyle idi. Hasan Paşa, Haziran ayı ortalarında 30 bin kişi ile Kulpa Nehri'ni aşmış ve adı geçen kaleye bir kez daha saldırmıştı. Ancak surların önüne henüz karargâh kurmuş ve kuşatmayı başlatmıştı ki, Thomas Erdödy, Andreas von Auersperg, Ruprecnt von Eggenberg, Sigmund Paradeiser ve Melchior von Rödern adlı komutanların yönetimi altındaki 5 bin kişinin ani baskınına uğramış ve ölümcül bir muharebeden sonra Kulpa Nehri'ne kadar geri püskürtülmüştü. Muharebe alanında öldürülmeyenler çoğunlukla Kulpa Nehri'nin ve burada Kulpa Nehri ile birleşen Odra Nehri'nin dalgalarında canlarından oldular. Zira köprüler ya önceden yok edilmişlerdi ya da kaçanların yükü altında yıkılıyorlardı. Türklerin kayıpları yaklaşık 18 bin kişi olarak tahmin ediliyordu ki, ölenler arasında Hasan Paşa ve en itibarlı ordu komutanlarından bir kısmı da vardı. Yirmi kadar sancak, 2 binin üzerinde at, aralarında Osmanlıların daha önce Hristiyanlardan aldıkları muhteşem parçaların da bulunduğu topların tamamı ve çok sayıda cephane, araç gereç ve çadırlar bu parlak zaferin ganimetleri oldu[19].

17 Seidel, s. 21, bu uğursuz raporun içeriğini yalnızca kulaktan dolma bilgilere göre aktarmaktadır. Ona göre bu raporda şöyle denmekte idi: "Neticede o yaşlı iti, yani Koca Sinan Paşa'nın canını almayı başarabilsek, herşey daha iyi olabilirdi".

18 Seidel, s. 23 ve devamı.

19 Ortelius, *aynı eser*, s. 196, Siska Muharebesi'nin güzel bir "karşı faturası" ile birlikte, Katona, *aynı eser*, s. 637-652.

İstanbul'da kıyamet koptu. Ordu ve halk intikam naraları atmaya başladı. Koca Sinan Paşa bu hususta daha ısrarlı bir biçimde artık Macaristan'a silahlarını çevirmesi için padişahın üzerine gidince ve oğullarını Siska'da kaybeden iki hanım sultan saçları başları darmadağınık bir vaziyette gelerek, yürekleri sızlatan ağıtlarla intikam alınmasını talep edince, Sultan Murad artık dayanamadı. Divân-ı Hümâyûn'da derhal kaysere karşı savaşma kararı alındı ve bu Temmuz ayının ilk günlerinde payitahtın her yerinde tellallar aracılığıyla resmen ilân edildi. Tüm bunları başlatan Koca Sinan Paşa ise Macaristan'a gidecek ordunun başına getirildi.

Kreckwitz ve maiyeti hemen tutuklanarak, kendisi Yedikule zindanlarında ve maiyeti de kadırgalarda çalıştırılan forsaların toplandığı zindanda gözaltına alındılar. Kayserin aynı dönemde onur hediyesinin çok geçmeden geleceğini bildirmek üzere İstanbul'a gelen iki ulağı da aynı akıbete uğradılar. Onur hediyesi bu şartlar altında tabii ki gönderilmedi. Kayserin onur hediyesini teslim etmekle görevli şarapdarı Lobkowitz Baronu Poppel haraçla birlikte Komorn'a kadar gelmişti ki İstanbul'da olup bitenlere dair haberler üzerine hemen geri dönme emrini aldı[20].

İngiliz elçisinin ve Venedik balyosunun savaşı engellemek ve kayserin elçisi ile maiyetinin tekrar serbest bırakılması için yaptıkları son bir teşebbüs de başarısız oldu. Koca Sinan Paşa artık kimseyi dinlemiyordu[21].

3) 1606 Tarihli Zitvatorok Barışı'na Kadar Macaristan Savaşı

Prag'da ve Viyana'da İstanbul'daki hadiselerin buraya kadar geleceği beklenmese de, herkes uzun zamandır hiç şüphesiz nihaî bir kopmanın kaçınılmaz olduğunun ve çok geçmeden gerçekleşeceğinin farkında idi. Kayser de buna göre tedbirlerini almış ve gerekli hazırlıkları yaptırmıştı.

1592 yılı Ağustos ayı başlarında bu amaçla Prag'da bir harp şurası toplanmıştı ve bu şuraya o dönemlerde İstirya'da başkomutan olarak görev ya-

20 Ayrıntılı ve esas olarak birbirine uyan biçimde, Seidel, s. 24 ve devamı; Wratislaw, s. 238 ve devamı. Lobkowitz'in Komorn'a kadar gönderilmesi hakkında, Ortelius, s. 202.

21 Bu arabuluculuk denemesinden bilhassa Seidel, s. 26 bahsetmektedir: "İngiliz elçi Venedik balyosunun yanısıra bu seferi engellemek için herşeyi yapmış olmasına rağmen, huzura kabul edilmediler, zira Koca Sinan Paşa tüm yolları ve imkânları kapatmış ve ortadan kaldırmıştı".

pan Arşidük Ernst'in yanısıra Nadasdyler, Budianiler, vs. gibi en soylu Macar ve Avusturyalı komutanlar da katıldılar. "Ezelî düşmanın zorbaca saldırılarını engellemek ve büyük bir ciddiyetle karşısına geçip direnmek için" ne gerekiyorsa bu şurada ayrıntılı olarak konuşuldu. Ancak yalnızca kendi ülkelerinin gücüne güvenemeyecekleri için, yabancı yardım, bilhassa sair Alman prenslerinden de yardım almayı kaçınılmaz kabul ettiler.

Dolayısıyla tüm Alman elektörlere, prenslere ve soylulara kaysere "acilen yardımda" bulunmalarını isteyecek olağanüstü ulaklar gönderildi. Hepsi oldukça "nazik ve hazır" göründüler ve kayser onuruna ve Türk sınırlarındaki Hristiyanlara yardım ve teselli olsun diye imkânları dahilinde para ve asker yardımında bulunmayı vadettiler. Bu arada tüm soyluların rızasıyla her yerde Türk vergisi uygulanmaya başladı ve halkı kutsal savaşa daha aktif katılmaya razı etmek için Alman Roma İmparatorluğu'nun her yerinde, tüm şehirlerde, beldelerde, pazar yerlerinde ve köylerde tıpkı eskiden olduğu gibi, öğlen saatinde Türk çanının çalması ve halkın papazlar ve vaizler aracılığıyla ayinlerde "herşeye kadir olan Tanrı'ya ezelî düşmanlarını yenmeleri ve öfkesini kendi üzerlerinden çekmesi ve düşmanlarını cezalandırması için içten ve huşu ile dua edip yalvarmaları" yönünde talimat vermeleri emredildi. Söz konusu kararlar ve emirler daha sonra 1594'te Türklere karşı para ve asker yardımlarının beş yıllığına kabul edildiği Radasbona'da toplanan imparatorluk konseyinde resmen onaylandılar[22].

Alman soylularının yanısıra tabii ki en fazla tehdit altında olan ve Türklerin yarattığı sıkıntıyı en fazla hisseden Avusturya toprakları da kendi üstlerine düşen görevi yerine getireceklerdi. Hırvatistan soyluları 1592'de Arşidük Ernst, Slovenya sınırında başkomutanlığı üstlendikten hemen sonra özel olarak toplanan bir konseyde uygun kararları almışlar ve gerekli vergileri ve askerî birlikleri tahsis etmişlerdi[23]. Macarlar ise 25 Ocak 1593'te Arşidük Mathias'ın başkanlığında Pressburg'da (Bratislava) yapılan ve ülkenin Türklere karşı savunulması için gereken herşeyin 23 maddede belirlendiği bir kongrede onları takip ettiler[24]. O dönemlerde Türklerin bilhassa göz diktiklerine inanılan Bo-

22 Ortelius, *aynı eser*, s. 188, 190. Radasbona Konseyi kararı Madde 1 – 22, *Reichstagsabschiede*, s. 888-892. Girişte son yılların sefil hikâyesi bir kez daha anlatılmaktadır.

23 Hırvat soylularının kararları, Katona, *aynı eser*, s. 581 ve devamı.

24 Konsey kararına dayanarak eksiksiz olarak aktarılmıştır, bk. *aynı eser*, s. 617 ve devamı.

hemya da geri kalmak istemedi ve kayserin talep ettiği Türk yardımını 1593 Mart'ında toplanan konseyde ertesi beş yıl için onayladı[25].

Bu savaşı, mümkünse Avrupa'daki Hristiyan âleminin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı genel bir ayaklanması hâline getirmek için planlar eksik olmamasına rağmen genel anlamda dünyanın o dönemlerde içinde bulunduğu durumdan ve özel anlamda Avrupa devletlerinin Divân ile olan ilişkilerinden dolayı yabancı devletlerin bu savaşa katılmaları beklenemezdi. Mesela aynı dönemde bilgin Lisina Piskoposu Pietro Cedolini, Papa VIII. Clemens'e, bilhassa kayser ve Rusların çarı arasında bu amaçla kurulacak bir ittifaka ağırlık verdiğinden olağandışı olan bir mektup gönderdi.

Kayser ve Lehistan kralı yalnız başlarına Türklere direnecek kadar güçlü değilseler, bu mektupta kanıtlamaya çalıştığı üzere, Ruslarla ittifak hâlinde yenilmez olacaklardı. Zira Çar, yalnızca 200 bin asker gönderebilecek durumda ve güçlü bir topçu sınıfına sahip olmakla kalmayıp dili ve dinî gereği de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Hristiyan halkının büyük bir bölümü ile bağlantı hâlinde idi; ezelden beri Rus prenseslerinin Bizans imparatorları ile evlenmesi sayesinde Bizans tahtı üzerinde bazı hakları vardı ve dünyadaki tüm hükümdarlara kıyasla tıpkı Osmanlı sultanı gibi tebaası üzerinde mutlak hüküm sürmek gibi bir avantaja sahipti. Ayrıca henüz Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Tatarları da kendi tarafına çekmekte zorluk yaşamayacaktı; kayser çarı bir kez kendi tarafına çekmeyi başardı mı Osmanlı sultanı askerî kuvvetlerini bölmek zorunda kalacaktı. Zira İran şahı da zamanla kaybettiği eyaletleri geri kazanmaya çalışacaktı. Papanın yapması gereken, kayser ve çar arasında böyle bir ittifakın kurulmasını sağlamaktı, zira Osmanlı sultanı fetih planlarında hep Avusturya'dan sonra saldıracağı kesin olan İtalya'yı hedef alıyordu[26].

---

25 Ortelius, s. 194. Osmanlıların o dönemlerde bilhassa Bohemya'yı hedef aldıklarını örneğin *Relatione di 1594*, Inform. Polit. T. I, 1. 496 belirtmektedir: "Avusturya'yı geçmek ve Bohemya'ya gitmek istediklerini söyleyerek böbürleniyorlardı. Bu krallıkta çok sayıda casusları vardı... Tüm o ülkeleri kolayca ele geçirmeyi umut ediyorlardı, onları efendinin önüne koyacak o da ordusunu büyük ölçüde zenginleştirecekti".

26 *Relatione di Mons. Pietro Cedolini, Vescovo di Lesina, del presente stato dell' Imperio Turchesco ... fatta a seren. Et beat. Patre et S. Nostro Papa Clemente VIII alli 28 di Gennaro 1594, per la difesa contro il Turco,* Inform. Polit. T. I, fol. 410-426. Bu olağanüstü yazıda kanaatime göre Rusya'nın, günümüzde "Şark Meselesi"ne çözüm bulma teşebbüsleri esnasında tekrar gündeme getirilen, Osmanlı İmparatorluğu

Ne yazık ki bu gibi planlar o dönemlerde yine tek başına kalan ve Almanların her zamanki gibi çok geç gelen yardımına güvenmek zorunda olan kayserin davası için yararsızdılar. Batı'nın diğer devletlerini kayser ile silah ittifakına ikna etmek için teşebbüsler yapılsa da şimdilik hepsi başarısızdı. 1594'te ancak kayserin Radasbona Konseyi'nde şu vaadini yenilemesi kadar ilerleme kaydedilmişti: "Diğer yabancı soylu hükümdarlardan büyük yardımlar talep etmeyi de unutmamalıyız"[27].

Neticede kayserin ordusu Yanıkkale'de toplanmaya başlamıştı ki, Ağustos ayında dervişlerin zafer naraları ve gösterileri arasında İstanbul'dan aralarında 15 bin yeniçerinin bulunduğu 40 bin kişilik bir kuvvetin başında ayrılan Koca Sinan Paşa, zincire vurulmuş olarak orduyu takip etmek zorunda olan Kreckwitz'in ölüm sayesinde acılarından kurtulduğu Belgrad'da Tuna Nehri'ni ve Ösek'te (Essek) Drava Nehri'ni aşarak, dur durak bilmeden İstolni Belgrad üzerinden Pesprim önlerine geldi. Kalenin muhafız kıtası uzun süre direnemeyecek ve yardım bekleyemeyecek kadar zayıftı. Üç gün süren bir hücuma dayandıktan sonra 13 Ekim'de serbestçe çıkıp gitme hakkı karşılığında teslim oldu ve birkaç gün sonra küçük Palota Kalesi de Osmanlıların eline geçti. Papa Kalesi de aynı akıbete uğradı. Her iki kalenin muhafız kıtaları, serbest geçiş hakkı tanınmış olmasına rağmen, sadâkatsiz bir biçimde neredeyse son adamına kadar öldürüldü.

Buna karşın kayserin ordusu çok geçmeden Koca Sinan Paşa birliklerini Belgrad'da kış karargâhına çekilmek zorunda bırakırken, Nadasdy'nin, Palfy'nin, Zriny'nin ve Hardek'in komutasında İstolni Belgrad'da Budin beylerbeyine karşı Osmanlı'ya 12 bin ölüye ve 47 topun kaybına mâl olduğu söylenen parlak bir zafer kazandı (3 Kasım).

---

ile önem arz eden ilişkileri ilk kez kesin ve açık bir biçimde vurgulanmıştır. Mesela s. 424'te şöyle denmektedir: "(Moskovalı), İllirya dili yüzünden köle olarak ve daha doğrusu Yunan dinî âyinine göre Hristiyan inancı yüzünden, Avrupa halklarının büyük bir bölümü ile Türk'e tâbi bazı Asya halklarının bağlılığına sahip ve Konstantinopolis İmparatorluğu'nun talibidir, Basileios'un kızkardeşi Anna ve Konstantinopolis İmparatoru Konstantinos'un evliliği için olduğu gibi... Ruthenlerin, yani Moskovalıların Sırbistan'a ve Bulgaristan'a sahip olduğu ve Konstantinopolis krallarından haraç aldığı için de; özellikle sadece o, dünyanın bütün hükümdarları arasında, şimdi Türk'ün sahip olduğu gibi, tebası üzerinde iktidar sahibi".

27 1594 tarihli Konsey kararı, Madde 6, *aynı eser*, s. 890. Kayserin 1593 yılında bilhassa papaya ve İtalyan hükümdarlara özel elçiler aracılığıyla yardım çağrısında bulunduğunu Ortelius, s. 204'te görüyoruz.

Bu mağlubiyetin Osmanlılar arasında yarattığı dehşet öyle büyüktü ki bilhassa İstirya bölgesi kumandanı Kristof von Teuffenbach'ın başkomutanlığı üstlendiği Novigrad dolaylarında Osmanlı komutanlarından birçoğu kendilerine emanet edilen küçük burç ve kaleleri neredeyse hiç savaşmadan boşalttılar. Yıl daha sona ermeden bu şekilde boşaltılan veya savunması zayıf Fülek, Keksö, Hollokoe (Hollokö), Somoskoe (Somoskö), Derany, Bucak, Scezsen (Stettin), Dregeli (Dregely), Hajataky (Hajatskö) ve Novigrad gibi kaleleri kolayca ele geçirmeyi başardı. Hepsini işgal etmek ve devamlı elde tutmak için yeterince muhafız kıtası bulunmadığından bir kısmı hemen yerle bir edildi[28].

Kış ayları boyunca kayser ordusu Almanya'dan gelen birliklerle takviye edildi ve böylece Arşidük Mathias muazzam sayıda bir ordunun başında 1594'te yapılan seferi Osmanlı'nın kuzeydeki en önemli kalesi olan Estergon'a saldırarak başlatabilecek duruma gelmiş oldu. Oysa iyi tahkim edilmiş ve savunması çok güçlü olan bu kaleye altı kez hücum ettikten ve 20 gün boyunca kuşattıktan sonra vazgeçmek zorunda kaldı. Teuffenbach, aynı tarihlerde Hatvan'a aynı şekilde başarısız bir şekilde saldırıda bulundu. Güneyde ise talih Arşidük Maksimilyan'in yüzüne gülüyordu. Harastoyçe, Gora, Yenihisar (Petrina) ve bir yıl önce Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın mağlubiyetinden hemen sonra Osmanlı tarafından tekrar geri alınan Siska'yı ardı ardına ele geçirdi. Ancak bu sefer de fethedilen yerleri elde tutmak için muhafız kıtaları eksikti. Sadece Siska muhafaza edilebildi; diğer üçü çok geçmeden tekrar kaybedildi.

Yoğunlaştırılmış kuvvetlerle asla belirleyici darbelerin vurulamadığı bu plansız ve değişken çatışmalar, şimdilik bu savaşın ana karakterini belirliyordu. Tata ve hatta Yanıkkale, çok iyi tahkim edilmiş olmasına rağmen, kış ayları boyunca büyük takviyeler almış Koca Sinan Paşa tarafından neredeyse hiçbir kılıç darbesine gerek kalmaksızın aynı yıl içinde ele geçirildiler; yalnızca

28 1593 tarihli seferde meydana gelen bu hadiseler hakkındaki raporlar, yalnızca savaş tarihi için önemli olabilecek en küçük ayrıntılarla birlikte eksiksiz olarak Katona, *aynı eser*, s. 652-736'da ve Ortelius, s. 205-215'te verilmiştir. Ayrıca Macaristan savaşındaki önemli silah faaliyetleri hakkında çoğu Reussner, *Rerum memorabilium in Panonia sub Turcarum Imperatoribus gestarum cet.*, s. 189'dan itibaren ve Gravellus, *Syndromus rerum Turcico-Germanicarum cet.*, Frankfurt 1627, adlı eserlerde verilen özel yazılar mevcuttur. Çoğunlukla yerel tarih için önemli olduklarından, onların hepsini burada saymak amacımızın dışına çıkmak olacaktır.

Komorn'un sarsılmaz surları, en azından hayalinde Prag'a ve Viyana'ya kadar götürmeyi umduğu silahlarının gücünü kırıyordu.

Kuzeyde her iki tarafta başarılar henüz şüpheli bir durumda devam ederken, güneyde haraca tâbi üç ülke olan Boğdan, Eflak ve Erdel'in ihanetinden dolayı Osmanlılar için kayserin ve kumandanlarının bölünmüş kuvvetlerinden çok daha tehlikeli bir düşman ortaya çıktı. Zira bu üç ülkede uzun zamandır dalgalanan gruplar ve menfaatler savaşı sonunda 1594'te kayser lehine dönmüştü. Üç ülkenin voyvodaları Erdelli Sigismund, Boğdanlı [Zalim] Aron ve Eflaklı Mihai [Viteazul/Cesur Mihail], Osmanlıları kısmen ülkelerinden çıkarttıktan kısmen öldürdükten sonra Kayser Rudolf ile ittifak kurdular.

İstanbul'da bu ihanet büyük endişe uyandırdı. Silahların şimdi öncelikle buraya çevrilmesi gerekiyordu. Ne talihsizliktir ki bu kritik anda durum gittikçe zorlaşıyordu. Macaristan'daki ordu uzun zamandır ödenmeyen ulûfelerden dolayı homurdanmaya başlamıştı. Askerî kuvvetlerinin bu hoşnutsuzluğundan endişe duyan Koca Sinan Paşa, en azından hizmeti reddetmeye hazır görünen yeniçerilerin taleplerini tatmin etmek için hazineden gerekli paraları ancak büyük zorluklarla alabildi. Ordunun yorulan ruhunu tekrar canlandırmak için çareler bulunmalı idi. Bu durum III. Murad'ın Koca Sinan Paşa'nın ısrarları üzerine o güne kadar Şam'da muhafaza edilen ve müminlerin kâfirlere karşı mücadelesinin simgesi olan Sancak-ı Şerif'i ilk kez İstanbul'a getirtmesine ve 1.000 yeniçerinin koruması altında Macaristan'a veziriazamın büyük bir coşku ile karşılandığı karargâhına göndermesine sebep oldu[29].

Oysa III. Murad bu coşkunun meyvelerini göremeyecekti. Bir sonraki sefer başlatılmadan önce 16 Ocak 1595'te vefat etti. Ölümü, her zamanki gibi, halefi olacak III. Mehmed'in gelişine kadar gizli tutuldu. O tarihe kadar Manisa sancakbeyi olan Şehzâde Mehmed, atalarının tahtına sancakbeyi olarak görev yaptıktan sonra çıkan son Osmanlı şehzâdesi idi. Zira Sultan III. Mehmed'den sonra haleflerinden hiçbiri böyle bir görevde biraz olsun özgürlüğün tadına varacak ve bu büyük imparatorluğun hükümdarı olarak görevine hazırlanacak kadar talihli değildiler. Osmanlı sultanlarının bundan sonraki okulu, sarayın şehzâde kafesliği olacaktı.

III. Mehmed'in cülûsu da her zamanki gibi cülûsların ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş karışıklıkları ve sarsıntıları beraberinde getirdi. Şehzâde Meh-

29 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau cet.*, II, 395, Oktav baskısı.

med babasının ölümünden 12 gün sonra İstanbul'a geldi. Devlet ileri gelenlerinin biatlarını ve III. Murad'ın törenler arasında yapılan cenazesini takiben eski padişahın henüz hayatta olan 19 oğlu ve yedi hâmile cariyesi öldürüldü. Cülûs bahşişi olarak muazzam paralar dağıtıldı ama hazine henüz İran savaşının yaralarını saramadığından ve Macaristan'da bulunan ordu neredeyse tüm imkânlarını tüketmekte olduğundan bu seferki cülûs bağışları her zamankinden daha büyük bir yüktü. Bu defa sadece yeniçeriler için 660 bin dukaya ihtiyaç duyuluyordu, ancak tüm bunlara rağmen sipahiler talepleri yerine getirilmediği gerekçesiyle ayaklandılar!

Taht değişikliği Macaristan'daki savaşın gidişatı üzerinde yalnızca Koca Sinan Paşa'nın azledilmesi ve yeni tayin edilen Veziriazam Ferhad Paşa'nın seraskerliğe getirilmesi gibi bir etki bıraktı. Bir sonraki hedef Eflak olacaktı. Zira ayaklanma burada kış ayları boyunca oldukça önemli ilerlemeler kaydetmişti. Niğbolu yakınlarındaki Flock, İbrail ve Silistre hemen 1595 yılı başlarında Voyvoda Mihai'nin Macar Albert Kiraly'nin komutasındaki birliklerinin saldırısına uğradılar ve kısmen işgal, kısmen de ateş ve kılıçlarla harap edildiler. Nisan ayı sonlarında birliklerinin başına geçerek İstanbul'dan ayrılan Ferhad Paşa, ancak Temmuz ayı başlarında Rusçuk'a varabilmişti ve henüz gemilerden kurulmuş bir köprü üzerinden Yergöğü'ye (Giurgiu) geçmekte idi ki, makamından alındığı ve Osmanlı tarihindeki en büyük komploculardan ve entrikacılardan biri olan Koca Sinan Paşa'nın dördüncü kez veziriazamlığa getirilip bir kez daha Macaristan'daki savaşı yürütmekle görevlendirildiği haberini aldı.

Dolayısıyla Ferhad Paşa çok geçmeden kendisine karşı kurulan entrikalar yüzünden hayatını kaybettiği İstanbul'a geri dönerken, Koca Sinan Paşa Ağustos ayı sonunda Yergöğü'nde Tuna Nehri'ni geçti ve yakınlarında yapılan ölümcül bir muharebeden sonra ele geçirdiği, hemen tahkim ettirdiği ve sancakbeyliğine dönüştürdüğü Bükreş'e doğru ilerledi. Eflak'ın eski başkenti olan Tırgovişte de hiç savaşmadan Osmanlıların eline geçti ve bir ay içinde tahkim edildi.

Oysa Osmanlıların Eflak'taki hâkimiyetleri bu sefer çok kısa sürdü. Zira düşmanın üstün gücü karşısında sefer başladığında Erdel sınırına doğru geri çekilmiş olan Prens Mihai, Ekim'in ilk günlerinde takviye edilmiş bir ordu ile tekrar Tırgovişte önlerine geldi ve burayı sadece üç gün süren bir kuşatmadan sonra ele geçirdi. Koca Sinan Paşa, Bükreş'i de daha fazla elde tutamayacağını düşünüyordu. Burasını hiç savaşmadan boşalttı. Ahşap surlar ateşe verildi ve

toplar arabalarla götürüldü. Ancak Yergöğü'ne doğru geri çekilişi çok geçmeden dağınık bir kaçışa dönüştü. Eflaklar kaçanları kovaladılar; Tuna Nehri'ni geçemeden yakaladılar ve ağır bir mağlubiyet yaşattılar. Kılıçtan geçirilmeyenler herşeyi, insanları ve hayvanları, topları ve araç gereçleri yutan dalgalara sürüklendi. Koca Sinan Paşa, büyük zorluklar altında gece vakti nehri geçebildi. Nihayet Yergöğü de üç gün boyunca top ateşine tutuldu, daha sonra hücumla alındı ve ateşe verildi; Osmanlı muhafız kıtası neredeyse son adamına kadar katledildi[30].

Osmanlılar için güneyde olduğu gibi kuzeyde Macaristan'da yapılan seferin gidişatı da bu yıl içinde pek talihli olmadı. Savaşın odak noktası burada Estergon'du. Zira kayserin harp şurasında, güneye doğru daha fazla hareket alanı isteniyorsa bilhassa bu önemli yerin ele geçirilmesi gerektiğini anlamışlardı. Kayserin Başkomutanı Mansfeld Prensi ve Kontu Karl bu yüzden var gücünü öncelikle buraya yönlendirme emrini aldı.

Gerçekten de artık iyi donatılmış muazzam bir ordunun başında bulunuyordu. Avusturya'nın mevrus topraklarından gelen birliklerin dışında nihayet Alman soylularının birlikleri de en azından kısmen geldiler. İtalyan hükümdarlarla birlikte en son Radasbona Konseyi'nde yapılan hesaplamalara göre toplam 13.900 süvari ve 51.500 piyade temin edeceklerdi. Papa, tek başına Senyor Francesco Aldobrandini yönetiminde 14 bin piyade ve 2 bin süvari göndermeyi vadetmişti. İtalya'nın diğer hükümdarlarının birlikleri de aşağı yukarı bu sayıda idi. Birlikler gönderemeyenler para verdiler ki bu paralar çoğunlukla dost ülkelerinde kimi zaman Türklerden ve Tatarlardan bile daha fazla zarar veren kaba ve dizginlenmesi zor İtalyan savaşçılardan daha büyük bir memnuniyetle karşılandı. Mesela Floransa dükü, kayserin savaş hazinesine 60 bin kron ödedi[31]. Aynı yıl içinde "Moskova'nın büyük

30 Tüm bu hususlar ayrıntılı olarak Reussner, *Rer. memor. cet.*, s. 227 ve devamındaki Baldass. Waltheri, *Descriptio rerum a Walachiae Palationo Michaele gestarum* adlı eserde tarif edilmiştir.

31 Kayser ordusunun o dönemdeki sayısı, Alman soylularının birlikleri, verilen paralar, vs. hakkındaki en iyi bilgiler Ortelius, s. 249, 254, 288'de bulunmaktadır. İtalyan birlikleri en kötü şöhrete sahiptiler. Ortelius, s. 281'de (1595) şöyle demektedir: "Zavallı köylülerin ve halkın uzaklaşmış olduğuna sevindikleri İtalyan askerler ancak 12 Ağustos'ta karargâha geldiler; zira kasaları ve kilerleri kırarak kötülükler yaptılar ve zavallıların emeğine büyük bir saygısızlık gösterdiler, hatta dindar ve onurlu insanlardan duyulması çok acı olan insanlık dışı faaliyetlerde bulundular".

dükü"nün bir elçisi Prag'a gelerek zengin hediyelerin yanısıra ayrıca efendisinin "Türklere karşı kaysere yardıma gelmeye meyilli olduğuna" dair sevindirici bir haber getirdi[32].

Mansfeld birliklerini ilkbahar aylarında Schütt Adası yakınlarında topladıktan sonra hemen Estergon'a geldi ve kuşatmayı başlattı. Kuşatma, yaklaşık bir ay boyunca herhangi bir başarı göstermeden sürmüştü ki Budin, Yanıkkale ve Tımışvar beylerinin eşliğindeki Mehmed Paşa'nın komutası altındaki 20 bin Osmanlı kaleyi kuşatmadan kurtarmak için Budin'den buraya geldi. Büyük bir kayıpla geri püskürtüldüler (4 Ağustos). Yiğitçe savunulan ama bilhassa su sıkıntısından dolayı büyük acılar çeken kale bir ay daha dayanabildi. Az sayıda muhafız kıtalarının eşleri ve çocukları ile birlikte serbest geçiş hakkının tanınması karşılığında 2 Eylül 1595'te teslim oldu.

Birkaç gün sonra Vişegrad [Visegrad] ve Vaç da kayserin ordusunun eline geçti. Aynı anda güneyde Hırvatistan'da bazı şehirler ve kaleler için değişken zaferlerle mücadele verildi. Kilis ve Babuca (Babocsa) Macarların eline geçti; Kilis çok geçmeden tekrar kaybedildi. Aynı şekilde Petrina, Kostanitza, Solnuk ve Lipova için verilen mücadeleler de bu yıl içinde herhangi bir sonuca varmadılar.

Estergon'un kaybı ve Eflak ile yukarıda belirtilenlerin dışında ayrıca İbrail, Varna, Kili, İsmail, İsakça, Rusçuk, vs. gibi birçok başka şehrin ve kalenin kısmen kaybedildiği kısmen sürekli baskı altında kaldığı serhad boylarındaki durumların kötü gidişatı, İstanbul'da tabii ki kötü bir etki yarattı. Gelecekte böyle bir utancı, böyle bir felaketi önlemek için yalnızca başka bir çare bulunmadığında yapıldığı gibi, padişahın emri ile ülkede dualar edildi ve camilerdeki müminler kâfirlere karşı bu savaşta cesarete ve dayanmaya davet edildiler. Bilhassa Anadolu'da birçok yeri harabeye çeviren ve artçı şoklarını İstanbul'un kalbine kadar uzatan bir deprem endişeyi daha da artırdı.

Savaşın kötü gitmesinde en büyük suçun kendisine ait olduğu düşünülen Koca Sinan Paşa İstanbul'a gelir gelmez makamından alındı, fakat halefi olan Lala Mehmed Paşa tayininden üç gün sonra aniden öldüğünden aynı hızla tekrar veziriazamlık makamına getirildi. Sanki devletin kaderi, yalnızca beşinci kez veziriazamlığa getirilen 80 yaşındaki bu ihtiyarın elinde duruyordu. Hemen daha etkin tedbirlerin alınmasını istedi. Başka türlü artık savaşa git-

32 Ortelius, s. 281.

mek istemeyen yeniçerilerin homurdanmasından da destek alarak[33], padişahın daha önceki kahraman ataları misali bizzat ordusunun başına geçmesini talep etti.

Atalarının savaşmakta gösterdikleri yiğitliği içinde henüz sönmemiş olan III. Mehmed, çok kolay ikna oldu. Derhal ülkenin her yerinde ilân edilen kararı, ordunun ve halkın cesaretini tekrar arttırmaya yaradı.

Kış ayları boyunca geniş kapsamda sefer hazırlıkları yapıldı; bunun için hazineden 620 bin duka tahsis edildi. Ancak şanlı bir zafer kazanarak geçen yılın utancını yok etmeyi uman Koca Sinan Paşa, tüm bunları göremeyecekti. Muhteşem Osmanlı seraskerleri ve devlet adamları arasında belki de en olağandışı olanlardan biri olan Koca Sinan Paşa, 1596 Nisan'ı başlarında vefat etti ve geride muazzam bir servet bıraktı. Padişahın yola çıkışının gecikmesinin belki de en önemli sebeplerinden biri, onun ölümü oldu. III. Mehmed, ancak yaz başlarında, 21 Haziran'da yola çıkabildi.

Seraskerliğe getirilen yeni Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın yanısıra, bu seferde padişahın yanında devlet işlerinde çok yönlü uygulamalı tecrübelere, Avrupa devletlerinin o dönemlerdeki siyasî ilişkilerine dair geniş kapsamlı bilgiye ve Osmanlı tarihi konusunda derin vukufa sahip olup harp şurasında da önemli bir ağırlığı olan hocası tarihçi Sadeddin de bulunuyordu. Vezirlerin çoğunluğu ile birlikte seferin ilk ve en itibarlı hedefi olarak Eğri Kalesi'ne saldırma kararını onayladı.

Ordu hiç zorlukla karşılaşmadan Belgrad, Petervaradin ve Segedin üzerinden buraya geldi. Ne tuhaftır ki kayserin o dönemlerde Hatvan önlerinde yatan ve Hatvan'ın ele geçirilişini aynı dönemde muhafız kıtaları arasında yaptıkları korkunç bir katliam ile zafere korkunç bir leke süren birlikleri, III. Mehmed'in Segedin Ovası'nda çadırlarını kurduğu yerde gelmekte olan düşmanı açık alanda yapılacak bir muharebe ile geri püskürtmek için tek bir teşebbüste bile bulunmadılar. Aynı şekilde Eğri'yi kuşatmadan kurtarmak için de hiç acele etmiyorlardı. Kuşatma sekiz gündür sürüyordu ki, kalenin çoğu Valonlardan oluşan isyankâr birliklerini artık yönetemeyecek duruma gelen komutanları, teslim olmak zorunda kaldılar. Muhafız kıtasına serbest geçiş hakkı tanınmıştı, ama muhafız kıtasını oluşturan 5 bin kişi kapılardan henüz

33 "Yeniçeriler, sultan olmadan savaşa gitmeyi kabul etmeyerek Divân'a yürümeyi reddettiler", Hammer, *O. G.*, V, 256.

çıkmıştı ki yeniçeriler Hatvan'da meydana gelen katliamın intikamını almak üzere onlara saldırdılar ve hepsini öldürdüler.

Arşidük Maksimilyan ancak şimdi ama çok geç kalmış bir vaziyette Erdel Prensi Sigismund ile birlikte, Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yönetimine getirildiği Eğri'yi mümkünse tekrar geri almak için buraya geldi. Eğri yakınlarındaki Haçova'da iki ordu karşı karşıya yer aldı. Bu kanlı savaşın en olağandışı muharebelerinden biri olan bu üç günlük ölümcül bir muharebede, zafer iki taraf arasında gidip geldi. İlk gün zafer Hristiyanların idi. Sultan III. Mehmed, endişe içinde muharebe alanını boşaltıp geri dönmek istedi; zira toplarının büyük bir kısmını kaybetmişti. Ancak Hoca Sadeddin'in ileri görüşlülüğü ve ikna etme gücü sonunda kalmasına ve talihini bir kez daha denemesine sebep oldu.

Üçüncü gün, ikinci gün yapılan önemsiz bazı çatışmalardan sonra, nihaî sonuca ulaştığında talih yüzüne gülmüştü. O gün de zafer önce 100'ün üzerinde Osmanlı topunu ellerine geçiren Macarların ve Almanların lehine dönüyormuş gibi göründü. Oysa zafer sarhoşluğu onları cüretkârlığa itti. Arşidükün kesin yasağına bakmaksızın her yeri talan etmek üzere düşman karargâhına saldırdılar; burada tuzağa düştüler ve büyük kayıplarla geri püskürtüldüler. Hristiyan ordusunun tamamı bunun üzerine dehşete düştü. Herkes kaçmaya başladı. 50 binin üzerinde insan karanlıkta –bu arada akşam olmuştu– ya sefil bir biçimde can verdikleri yakınlardaki bataklıklara sürüldü ya da kendilerini takip eden Osmanlılar ve Tatarlar tarafından öldürüldü. İçinde 10 bin duka bulunan savaş kasası ve yaklaşık 100 kadar top, galiplerin eline geçti. Son başarılı hücumu yöneten Cığalazâde Sinan Paşa'ya daha muharebe alanında ödül olarak veziriazamlık mührü verildi.

23-26 Ekim 1596 tarihleri arasıdaki Haçova Meydan Muharebesi'nin hazin sonu bu idi. Sultan III. Mehmed, çok geçmeden zaferle taçlandırılmış hâlde Solnuk, Segedin, Petervaradin ve Belgrad üzerinden İstanbul'a geri döndü ve burada kendisine hazırlanan karşılama töreni ve akabinde verilen ziyafetler Osmanlı tarihinin en ihtişamlı ve şanlı zamanlarını hatırlatıyordu.

Haçova'da yaşanan korkunç mağlubiyetin haberi, Hristiyan âleminde bir felaket gibi dilden dile dolaştı. Bu hadiseye duyulan üzüntü, haricen de gösterilecekti. Ortelius, durumu şöyle anlatıyordu: "Majesteleri bunun üzerine 30 Aralık'ta Viyana'da, Avusturya'da ve başka yerlerde üzücü zamanlardan ve Hristiyanların Türkler karşısındaki kötü durumundan dolayı tüm eğlen-

celeri, baloları ve kızak sefalarını borazan sesleri arasında resmen yasak ve bunu ilân etti"[34]. Oysa tüm bunlar hiç işe yaramıyordu. Öncelikle maruz kalınan kayıpları tazmin etmek ve savaşı daha ısrarlı ve yetenekli biçimde devam ettirmek gerekiyordu. Birincisi ancak yeni birlik ve para tahsisatları ile olabilirdi –mesela papa 6.000 piyade ve 1.000 süvari tahsis etti–; ikincisi ise kısmen ertesi yıl olan 1597 tarihli sefer sırasında Osmanlı'nın sefere çıkmadan önce kayserin birliklerine bazı önemsiz avantajlar kazanmaları için zaman tanıdığında gerçekleşti.

Sefer başlar başlamaz Arşidük Maksimilyan Papa Kalesi'ni ele geçirirken, Sigismund Herberstein Hırvatistan'da Slatina'yı tahrip etti. Yanıkkale'ye saldırdılar ama boşuna. Tata Kalesi hücumla alındı, fakat bu yılın Macaristan seferinin başına getirilen Serasker Satırcı Mehmed Paşa nihayet Ekim'de Tata önlerine geldiğinde tekrar kaybedildi. Satırcı Mehmed Paşa bundan sonra Vaç'a saldırdı, hücumla almaya çalıştı ama burada acilen geri çekilmesine sebep olan bir mağlubiyet yaşadı. Bunun üzerine ateşkes için başlatılan müzakereler sonuç getirmedi. Güneyde aynı yıl içinde Maroş Nehri kenarındaki Çanad, Arad ve Nagytak Osmanlılar tarafından ele geçirilirken, Erdel prensi aynı bölgede birkaç burcu ele geçirdi ama Tımışvar'ı boşuna kuşattı. 1598 tarihli sefer kayser ordusu için Mayıs'ta, Satırcı Mehmed Paşa henüz Belgrad'da kış karargâhında bulunurken, Mareşal Schwarzenberg tarafından talihli bir saldırı sayesinde kısmen hileyle kısmen de zorla Yanıkkale'nin fethi ile başladı. Muhafız kıtasının neredeyse tamamı bu esnada öldürüldü. Tata, Pesprim, Çambok ve Türklerin kısmen tüm malları ile birlikte gönüllü olarak terkettikleri bazı başka kaleler ardı ardına kayser birliklerinin eline geçtiler. Arşidük Mathias, Budin'i kuşatma altına aldı, fakat surları ve burçları ağır hasara uğramış olmasına rağmen Budin ele geçirilemedi. Zira kötü hava şartları kuşatmanın devamını imkânsız hâle getirmişti.

Serasker Satırcı Mehmed Paşa'nın aynı yıl içindeki seferi oldukça talihsizdi. Ancak yaz ortalarında sefere çıktı; Ekim'in başından itibaren yedi hafta boyunca Varadin'i kuşattı ve nihayet mevsimin en kötü zamanında Budin'i kuşatmadan kurtarmak için yardıma gitmek istedi. Oysa büyük zorluklar al-

---

34 Ortelius, 1596 yılının hadiselerini ayrıntılı olarak anlattığı eserinde, s. 344. Haçova Meydan Muharebesi hakkında Karşılaştırma için ayrıca Katona, XXVII, 324 ve devamı; Jansonius, *De expugnatione Agriae* (Eğri) *et praelio ibidem ad Kerestam cum Christianis gesto cet.*, Reussner, *Rerum. mem.*, s. 273 ve devamı.

tında ancak Solnuk'a kadar gelebildi ve burada kötü yollardan, erzak eksikliğinden ve yeniçerilerin hoşnutsuzluğundan dolayı Belgrad'a kış karargâhına geri çekilmek zorunda kaldı. Talihsizliğinin bedelini önce makamından alınarak, daha sonra da hayatı ile ödedi.

Hâlbuki böyle cezalar Macaristan'daki durumu düzeltmiyordu. Masrafları artık karşılanamaz hâle gelen bu uğursuz savaşın yükü, gittikçe ağırlaşıyordu. Onurlu bir biçimde mümkün olsaydı bu yükten hemen kurtulmak isterlerdi. En azından 1599'da barışı her iki tarafı tatmin edecek biçimde sağlamak için ilk teşebbüs yapıldı.

Macaristan'da seraskerliğe getirilen Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya önce Prag'dan gelecek barış tekliflerine kulak verme emri verildi. Ordusu ile birlikte kayser ordusunun o dönemlerde karargâh kurduğu Estergon önlerine gelmişti ki, kayserin başkomutanı Nikolas Palfy'ye kayserin tekliflerini karşılamaya açık olduğunu açıkça belirttiği bir mektup gönderdi. Gerek kendisi gerekse efendisi olan sultan, neredeyse on yıldır süren bu savaşı, savaşmaktan yoruldukları için değil halklarına huzur sağlamak ve nefes aldırmak için, barışı tekrar sağlayarak ve eski dostluğu tekrar kurarak sona erdirmeye hazır olduklarını belirtti; bu meseleyi gönülden üstlendiği ve ciddi bir biçimde yürüttüğü takdirde Palfy ebediyen ödüllendirilecekti. Palfy, kayserden gerekli vekâletleri aldıktan sonra, cevabında uygun ve kabul edilebilir şartlar ileri sürüldüğü takdirde, barışı sağlamak için herhangi bir engel olmadığını belirtti.

Dolayısıyla her iki tarafın Budin ve Estergon arasında bulunan küçük bir Tuna Adası'nda buluşacak vekiller tayin etmeleri kararlaştırıldı. Kayser adına Estergon Başpiskoposu Johann Kutassy, Palfy, Franz Nadasdy ve İstanbul Eski Elçisi Dr. Bartholomeus Pezzen geldiler; veziriazamın vekilleri olarak ise kethüdası Mehmed Bey, Yeniçeri ağası Ferhad Ağa, Budin Kadısı Hamid Bey ve Rum Aleksander Paleolog geldiler. Paleolog ayrıca Tatar hanının da sözcüsü olacaktı. Her iki taraf ayrıca rehineler verdi.

Yine de her iki tarafın talepleri fazla yüksek olduğundan müzakelerin tatmin edici bir anlaşmaya zemin yaratması, ciddi ve kalıcı bir barışın sağlanması mümkün görünmüyordu. Veziriazamın vekilleri yalnızca kayser ordusunun en önemli iki fethi olan Estergon ve Yanıkkale'yi talep etmekle kalmayıp Fülek'i, Novigrad'ı ve kaybettikleri diğer küçük yerleri de geri istediler; statükoyu, yani daha önceki mülkiyet durumunu, kendi fethettikleri yerleri geri vermekten hiç bahsetmeden, sultan lehine tekrar kurmaya çalışıyorlardı.

Kayserin vekilleri ise tabii ki fethedilen yerlerin geri verilmesinde ısrar ediyorlar ve ayrıca Eğri'nin, Hatvan'ın, Sirokvar'ın ve Çerepvar'ın tekrar iadesini istiyorlardı. Bu engellerin aşılması mümkün değildi. Örneğin kayserin vekilleri, ellerinde silahlarla aldıkları, dolayısıyla savaş hukukuna göre tüm mülkiyet hakkına sahip oldukları Yanıkkale'yi nasıl geri verebilirlerdi, diye soruyorlardı; Osmanlı vekilleri ise Osmanlı sultanı tarafından bizzat fethedilen ve camilerin inşa edilmiş olduğu Eğri'yi geri vermek mümkün olabilir miydi, diye cevap verdiler.

Veziriazamın müzakerecileri görüşülen hususlar hakkında önce yeni talimatlar almak ve ertesi gün dönmek istediler. Oysa bir daha gelmeyip rehinelerini geri isteyerek, sadece bir çavuş aracılığıyla böylesine aleyhte bir barışı asla kabul edemeyeceklerini bildirdiler; savaşa Allah'ın yardımı ile başlamışlardı ve bu yüzden Allah'ın yardımı ile zafere kadar götüreceklerdi. Kayserin elçileri bunun üzerine, kendilerinin de ihlal edilen antlaşmaların intikamını alan Tanrı'ya güvendikleri cevabını verdiler; O, yalnızca hak ve adalet isteyenlerin daima yanında idi. Böylece müzakereler sona erdi ve savaş devam etti[35].

Savaş, bir o tarafın bir bu tarafın lehine daha altı yıl sürdü ve neredeyse tükenme noktasına gelip karşılıklı olarak taviz vermeye hazır olana kadar her iki taraftan da muazzam kurbanlar aldı. Zira genel olarak talihsiz ülkenin laneti gibi, baştan beri görülen o yok edici ve tahrip edici karakterini devam ettirdi. Taraflardan birine zaferi getirecek büyük ve belirleyici darbeler değil, ara sıra kazanılan, çok geçmeden tekrar kaybedilen bireysel şehirler, kaleler ve burçlar için dur durak bilmeden yapılan mücadelelerden ve zincirlerinden kopmuş barbar öfkesinin bir ülkenin başına getirebileceği her türlü acılar, talanlar, ihanetler ve isyanlarla birlikte sonu olmayan akınlardan ve yıpratan seferlerden oluşan küçük savaş artık sona ermeli idi. Sürekli tekrarlanan hadiseleri burada bir kenara bırakarak bu savaşın barış yapılana kadar geçen sürecinin son aşamasının en önemli anlarını ele alalım.

1599'da barışı sağlamak için yapılan başarısız teşebbüslerden sonra açık alanlarda önemli bir şey yapmak için mevsim –ilgili müzakereler Ekim'in ikinci haftasında yapılmıştı– fazla ilerlemişti. Kayserin asıl ordusu Komorn yakınla-

35 Barış müzakereleri hakkında en ayrıntılı bilgi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 610 ve devamında Istuanfi.

rında kalırken, Veziriazam Damad İbrahim Paşa Uyvar önlerine kadar yapılan yararsız bir akından sonra önce Budin'e ve buradan da Haçova, Sombor (Zombor) ve Petervaradin üzerinden Belgrad'daki kış karargâhına çekildi.

Ertesi yıl Papa Kalesi, Osmanlıların silahları sayesinde değil çoğunlukla Fransız ve Valon yardımcı kıtalardan oluşan muhafız kıtasının ihaneti sayesinde neredeyse kaybediliyordu. Bunun sebebi, yardımcı kıtalarının 60 bin duka kadar olduğu söylenen ücretlerini alamamaları idi. Bunu haber alan veziriazam, bu kıtalarla irtibat kurdu ve yeri teslim ettikleri takdirde bu tutarı ödemeyi vadetti. Bunun üzerine burada bulunan Almanlara ve Macarlara saldırdılar, onları öldürdüler ve yeri Türklere bırakmaya hazırlanıyorlardı ki Mareşal Schwarzenberg bizzat buraya gelerek asileri engelledi. Ne talihsizliktir ki bu arada asilerin bir kurşunu ile hayatını kaybetti. Asiler buna rağmen daha fazla tutunamadılar. Kendilerine yol açmak için yaptıkları bir hücum sırasında büyük bir bölümü öldürüldü. 2 bin kişiden ancak dörtte biri İstolni Belgrad'a kaçabildi. Papa, kayser ordusuna kaldı ki, aynı yıl içinde maruz kalınan kayıplar için oldukça küçük bir teselli idi bu.

Veziriazam, sefere çok geç çıkmasına rağmen hemen ardı ardına Babuca, Sikloş (Siklos], Bolondvar ve nihayet 44 gün süren kuşatmadan sonra önemli ama geniş bataklıklarla korunan konumundan dolayı alınması zor Kanije Kalesi'ni ele geçirmeyi başardı. Kanije'nin ancak tüm savunma imkânları tamamen tükendikten ve Loren Dükü Philipp Emanuel Mercoeur'ün kaleyi kurtarmak için yaptığı son bir teşebbüs de başarısız olduktan sonra serbest geçiş hakkı tanınması şartıyla kaleyi teslim etmek zorunda kalan komutanı Georg Paradeiser, daha sonra bu talihsizliğinin bedelini darağacında ödemek zorunda kaldı[36].

Kayser silahlarının talihi ertesi yıl olan 1601'de da yine dalgalı ve şüpheli olarak devam etti. Zira bir taraftan İstolni Belgrad ele geçirilirken ve bir kez daha barışı sağlamak için çaba gösterdikten sonra 10 Temmuz 1601'de Semlin'de vefat eden Damad İbrahim Paşa'nın halefi Yemişçi Hasan Paşa şehrin surları önünde önemli bir mağlubiyet yaşarken (15 Ekim), diğer taraftan Kanije'nin başarısız bir şekilde kuşatılması çok büyük bir bedele mâl oldu. Arşidük Ferdinand, en iyi birliklerinden 30 bin kişi ile yedi hafta boyunca ulaşılması zor kalenin önünde beklemişti ki, aniden bastıran kıştan (18 Kasım)

36 Ortelius, *aynı eser*, s. 522. Onunla birlikte Babuca komutanı da aynı akıbete uğradı.

ziyade veziriazamın komutası altında kaleyi kurtarmak için bir ordunun yaklaşmakta olduğu haberi onu kuşatmayı kaldırmaya zorladı. Ancak kaleye 100 bin kadar mermiyi boşuna attıktan sonra geri çekiliş öyle talihsiz bir acele ile gerçekleştirildi ki, sadece topların büyük bir kısmını ve muazzam sayıda silah, cephane, erzak, çadır ve araç gereci geri bırakmakla kalmayıp, kendilerini takip eden Osmanlı muhafız kıtaları tarafından yakalanıp öldürülen 6 bin kişiyi de kaybettiler.

Her iki tarafın da çok önem verdiği Kanije Kalesi'nin kuşatmadan kurtarılmasında veziriazamın bir payı olmamasına rağmen –zira arşidük geri çekildiği vakit ancak Sigetvar'a kadar gelmişti– bu başarı, İstanbul'da en parlak zaferlerden biri olarak, İstolni Belgrad'ın ertesi yılın (1602) seferinin zirvesini oluşturan fethinden bile daha önemli kabul edilerek, veziriazamın hanesine yazıldı. İstolni Belgrad, kısa süren bir kuşatmadan sonra, 29 Ağustos'ta tekrar teslim edilerek Osmanlı'nın eline geçti.

Kayser ise Peşte'nin fethi ile biraz olsun teselli buldu ve Arşidük Mathias, bunun üzerine derhal Budin'i kuşatmaya aldı. Ancak bu seferki kuşatma da tıpkı bir yıl önceki Kanije kuşatması gibi başarılı olamadı. Zira Budin'i savunanların yiğitliğinin dışında arşidük burada da yine ilerlemiş mevsimin kötü hava şartları ile mücadele etmek zorunda kaldığı için, veziriazamın da aynı sebeplerden ve ayrıca erzak eksikliğinden dolayı Peşte kuşatmasından vazgeçtiği dönemde geri çekilmek zorunda kaldı. Ertesi yıl (1603) Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine Macaristan ordusunun seraskerliğine getirilen Lala Mehmed Paşa, Peşte'ye saldırıyı hemen tekrarladıysa da Eylül sonunda büyük kayıplarla geri püskürtüldükten sonra Belgrad içinde ve yakınlarındaki kış karargâhına geri çekildi.

Savaşın, bütün olarak bakıldığında, yutmakta olduğu büyük miktarda paralar ve insan gücüne kıyasla gidişatı ne kadar verimsiz ise her iki tarafta barış için duyulan arzu o denli büyüktü. 1603'te toplanan konseyde kayser bilhassa bu savaşın "birkaç milyonu bulan" masraflarının artık karşılanamaz hâle geldiğinden ve vadettikleri paraları ödemekte oldukça zorluklar çıkartmaya başlayan Alman soylularının yardımına başvurmakta yeterince zorlandığından şikâyet ediyordu. Zira Türklerin, ne kadar isteseler de, son yılların tecrübelerinden bildikleri gibi, barış teklifleri asla ciddi ve dürüst değildiler[37].

37 1603 tarihli Radasbona Konseyi kararı, *aynı eser*, s. 968. Gerek bu kararda, gerekse 1598 tarihli daha önceki kararlarda o dönemlerde Türk meselesini destekleyebileceklerine inandıkları her türlü imkânlar ve yollar gündeme getirilmişti: Ayinler, dua gün-

Diğer taraftan 1603 yılı sonunda (22 Aralık) Sultan III. Mehmed'in vefatı da Macaristan'daki durumda en azından başlangıçta bir değişiklik yaratmadı. 14 yaşındaki halefi I. Ahmed'in cülûsu hiçbir sarsıntı yaşanmadan, hatta kardeş katlinin utancı bile olmadan ama aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn'un o güne kadar Macaristan savaşını yürütürken ve barış için yapılan müzakereler sırasında bağlı kaldıkları esaslarda ve sistemde de herhangi bir değişiklik yapılmaksızın gerçekleşti. Yalnızca birlikler için yine 700 bin duka tutarında dağıtılan cülûs bahşişi ve İran savaşının tekrar baş göstermesi barışın gerekliliğini zorunlu kılıyordu.

Ancak görünen şu ki, 1604 yılı yazında veziriazamlığa getirilen Macaristan Ordusu Seraskeri Lala Mehmed Paşa, genç sultanın hükümdarlığının başlangıcını onurlu bir barıştan ziyade parlak zaferlerle kutsamak niyetinde idi. Ne var ki bu açıdan beklentilerinde en azından şimdilik hayal kırıklığına uğradı. 1604 tarihli sefer, talihsiz geçti. Genel olarak bir kez daha Peşte ve Estergon üzerine yapılan başarısız saldırılardan oluşuyordu ve Arşidük Mathias'ın aynı dönemde hiçbir yarar getirmeyen Budin kuşatması buna eşlik ediyordu. Ancak ertesi yıl durumların tuhaf bir biçimde karışması, gerek savaşta, gerekse askıda olan barış müzakerelerinde daha kesin bir dönüm noktasının yaşanmasına sebep oldu.

İran'a karşı yapılan savaş yeni ve ağır fedakârlıklar isterken ve Anadolu'daki asilerin isyanı gittikçe daha tehlikeli ve tehdit edici bir hâl alırken, Osmanlı, Macaristan'a karşı savaşında, Erdel tahtına geçen Macar soylusu Stefan Bocskai [Boçkay] ile iyi bir müttefik kazandılar. Yalnızca Erdel'i değil Güney Macaristan'ın büyük bir bölümünü de aynı dönemde bu talihli maceraperestin eline düşüren ve onu Avusturya'nın Macaristan'daki hâkimiyeti açısından en tehlikeli düşmanı hâline getiren kavgaların detaylarını burada aktarmaya gerek yoktur[38].

Neticede Osmanlı İmparatorluğu 1605 yılı başlarında gücünün doruğuna çıktığında, Bocskai ile kaysere karşı resmî bir ittifak kurmayı ve niyetinde

leri, Türk çanının çalınması, kilise kapılarına Türk vergisinin toplanması için "kutuların ve sandıkların" yerleştirilmesi, vs. Ayrıca Macaristan'da yeni bir şövalye tarikatının oluşturulmasına dair planlardan da henüz vazgeçilmemişti. 1598 tarihli konsey kararı, Madde 6, s. 929'da bu planı tekrar ayrıntılı olarak gündeme getirmektedir.

38 Bu hususa ait herşey Katona, XXVIII, 249 ve devamında mevcuttur. Sultan I. Ahmed'in Bocskai'ye verdiği olağanüstü antlaşması belgesini Hammer, *O.G.*, IV, 663'te vermektedir.

ciddi olsun olmasın onu kendi amaçları için kullanmayı uygun buldu. Niyetleri, mevcut şartlar altında iki türlü idi: Öncelikle savaşın daha ısrarlı ve daha başarılı bir şekilde yürütülmesi gerekiyordu ve ikincisi, kayseri beklenen barış için daha büyük tavizlerde bulunmaya zorlamak istiyorlardı.

Bocskai ile önce Veziriazam Lala Mehmed Paşa tarafından Haziran 1605'te akdedilen ve daha sonra sultan tarafından onaylanan antlaşmada bu yüzden tarafların yalnızca kaysere karşı savaşta birbirlerini desteklemekle kalmayıp diğer tarafından onayı olmaksızın hiçbirinin kayser ile barış yapmayacağı da belirlendi. Bocskai'ye daha sonra kayserin düşmanı olarak daha fazla ağırlık vermek için hem Erdel tahtı, hem de bir zamanlar Zapolya dönemlerinde olduğu gibi Macaristan tacı da vadedildi. Bu amaçla Temmuz ayında veziriazamın Semlin'deki ana karargâhına çağrıldı ve burada, sultanın emri üzerine, resmen ve törenle Erdel ve Macaristan tacını giyecekti.

Ne var ki Bocskai daha İstanbul'a gelmeden Lala Mehmed Paşa, bazı tereddütlerden sonra, hedef olarak Estergon'da karar kılınan seferine başladı. Bocskai'ye ise silahlarını aynı dönemde Uyvar'a yönlendirme emri verildi. Kayser ordusu bu sefer hiçbir yerde kararlı ve sürekli bir direniş göstermedi. Estergon muhafızları, kaleye hâkim Ciğerdelen (Parkany) ve Tepedelen burçları düştükten sonra son hücuma dayanma cesareti gösteremediler. 29 Eylül'de teslim oldular ve 5.400 kişilik muhafız kıtalarına serbest geçiş hakkı tanındı. Çok geçmeden Uyvar da Macaristan kralı tayin edilen Stefan Bocskai'ye teslim oldu. Ardından ardı ardına darbeler devam etti. Vişegrad, daha Estergon kuşatması sırasında teslim olmuştu; Pesprim ve Palota önlerindeki örneği takip edip teslim oldular ve kayserin askerî kuvvetlerini daha fazla bölmek ve zayıflatmak için aynı dönemde genelde Tatarlardan oluşan 20 bin kişilik bir akıncı birliği Hırvatistan üzerinden İstirya'ya gönderildi ve burada ülkenin geçtikleri her yerini talan edip birçok esir aldılar, fakat sonunda kayıplar vererek geri püskürtüldüler.

Bocskai bunun üzerine bir ahidnâme ile gerçekten de Erdel ve Macaristan tacını giydi. Yalnızca Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri Osmanlı'nın elinde bulunan yerler ve Avusturya sınırındaki kaleler bundan böyle de Osmanlı İmparatorluğu'na ait olacaklardı. Yeni kralın taç giyme töreni, veziriazam tarafından 11 Kasım'da Rakoş Meydanı'nda, bu amaçla İstanbul'da özel olarak imal edilen, kıymetli taşlarla bezenmiş değerli bir taç ile gerçekleştirildi ve Bosckai, padişahın vasali olarak bundan böyle Türk milletinin

tüm dostlarını ve düşmanlarını kendi dostları ve düşmanları gibi görmeyi ve buna göre muamele etmeyi ve padişaha sadâkatini asla bozmamayı yazılı olarak taahhüt etti. Ayrıca on yıllık haraç muafiyeti ve on yıllık süre dolduktan sonra haracın 10 bin duka ile sınırlı kalması karşılığında, Yanova (Jenö) ve Lipova kalelerini de havalileri ile birlikte Tımışvar beylerbeyine teslim etmeyi kabul etti[39].

Osmanlı İmparatorluğu Bocskai tarafından kurulacak Macaristan Devleti hususunda gerçekten ciddi olmuş olsaydı, kayserin Macaristan'daki durumu gerçekten de çok zor olacaktı. Ancak göründüğü kadarıyla bu hususta yalnızca ikiyüzlü bir oyun oynuyordu. Zira Bocskai'yi sahte taç ile oyalamaya, kendine bağlamaya çalışırken, kayserin elçileri ile barışın sağlanması için son yıllarda hiç kesilmeyen müzakerelerden de henüz vazgeçilmemişti. Bocskai bu esnada sindirme aracı olarak kullanılacaktı ve kendisine ayrılan yer gerçekten de Prag sarayının isteklerini ve taleplerini düşürecek bir konumda idi.

Kayserin talepleri başta çok yüksekti. 1601'de kayserin vekilleri Franz Nadasdy ve Dr. Pezzen, barış müzakereleri için şu dört gündemi ileri sürmüşlerdi: 1) Barış esnasında fethedilen tüm yerlerin ve toprakların iadesi; 2) maruz kalınan savaş zararının tazmini; 3) Kanije'nin iadesi ve 4) Osmanlı İmparatorluğu'nun Erdel üzerindeki himaye hakkından feragati. O dönemde Macaristan'a barış müzakerecisi olarak gönderilen Kuyucu Murad Paşa, kendi ifadesine göre, amaçlarının "barışı muhafaza etmek ve savaş ateşini söndürmek değil, yangını daha ziyade körüklemek" olduğu anlaşılan bu taleplerin imkânsızlığını, diplomatik beceriklilikle olduğu kadar şarka özgü hitabet sanatı ile yazdığı olağanüstü bir mektupla kanıtlamak için çok çaba gösterdi[40]. Bu hususların görüşüleceği konferanslar ise yapılamadılar.

Aynı şekilde ertesi üç yıl boyunca barışı tekrar sağlamaya yönelik tüm teşebbüsler, Divân-ı Hümâyûn'un kanaatine göre, kayserin taleplerinin fazla yüksek olmasından dolayı başarısızlığa uğradılar.

Eğri ve Kanije kalelerinin kayserin vekilleri tarafından her seferinde müzakerelerin zemini olarak ileri sürülen iadesini Osmanlı İmparatorluğu asla kabul etmezken, diğer taraftan her iki tarafın vekilleri arasında 1605 Ağustos'unda

39 Katona, *aynı eser*, s. 394. Bocskai tarafından hazırlanan belgede şöyle denmektedir (bk. s. 419.): "İçten duygularla, Türk milletinin dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı olmak istemiyoruz sadece, sadâkatte de değişmeden kalmak istiyoruz".

40 Hammer, *O.G.*, IV, 658'de orijinalinden Almanca çevirisine göre aktarılmıştır.

Budin'de yapılan müzakereler sırasında Türklerin Estergon'un iade edilmesi talebi, müzakerelerin devamını imkânsız hâle getirdi. Oysa çok geçmeden Estergon ve Uyvar Osmanlı'nın eline geçti ve Bocskai, veziriazamın elinden Macaristan tacını teslim aldı. Dolayısıyla ya Bocskai ile anlaşmaya varılacaktı ya da ortadan kaldırılacaktı.

Bu amaçla Arşidük Mathias, kayserden, Bocskai ile her iki tarafın haklarını muhafaza ederken aynı zamanda kayser ve Osmanlı İmparatorluğu arasında askıda duran barış müzakerelerini devam ettirme imkânı tanıyan bir uzlaşmaya varmak için gerekli yetkileri aldı. Bocskai Macaristan Krallığı'nın muhafazası için Osmanlı İmparatorluğu'nun sürdürülebilir desteklerine güvenemediğinden onunla gerçekten de bu denli karışık ve gergin şartlar altında beklenebileceğinden bile daha kolay uzlaşmaya varıldı. Uzlaşma metni her iki tarafın vekillerince 23 Haziran 1606'da Viyana'da imzalandı ve özel bir belge aracılığıyla 6 Ağustos'ta Prag'da Kayser Rudolf tarafından onaylandı[41]. Bocskai, bu uzlaşma ile Macaristan tacından feragat ediyordu, ama kendisi ve ne yazık ki hiçbir zaman sahip olmayacağı erkek mirasçıları için Macaristan'ın ayrıntılı olarak tanımlanmayan bazı yerleri ile Erdel'i ayırdı. Kayserin kardeşi Arşidük Mathias, Macaristan valisi olarak görevine devam etti ve ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile en azıdan bu yönden artık başkaca bir engel bulunmayan barış müzakerelerini sonuca götürme yetkisini aldı.

Asya'daki kötü şartlardan dolayı oldukça baskı altında olan Osmanlı yönetimi, bu defa arşidükün müzakerecilerini daha olumlu karşıladı. Talepleri en azından son yılın hadiselerinden ötürü beklenebileceğinden çok daha fazla ilgi uyandırdılar. Karşılıklı diplomatik yazışmalar sayesinde bazı geçici tereddütler de kolayca ortadan kaldırıldıktan sonra, her iki tarafın vekilleri Ekim'in ikinci yarısında, Komorn'un aşağısında Zitva Nehri kıyılarında sözlü müzakerelerde bulunmak üzere toplandılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun vekilleri: Budin Beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa ve Budin Kadısı Habil Efendi, paşanın kethüdası Kadım Âdem Efendi ve Mustafazâde Nasreddin Efendi [Nasruddinzâde Mustafa Efendi] idi; kayser ise Komorn başkomutanı, Topçu Albayı Baron Mollart, Topçu General Kont Adolf Althan, ayrıca Georg Thurczo, Siegfried von Kaltonics, Franz Bathiany, Kristof Erdödy ve Nikolas Istuanfi tarafından

41 Her ikisi de, yani antlaşma ve onay belgesi, eksiksiz olarak Katona, *aynı eser*, s. 545 ve devamında verilmektedir. Bilhassa içlerindeki kesin olarak belirlenmiş din ilişkileri açısından Macaristan'ın ve Erdel'in Avusturya ile ilişkileri için çok önemli iki belgedir.

temsil ediliyordu; Bocskai'nin temsilcileri olarak da Trençin Valisi Stefan Illeshazy, Paul Nyary, Mihail Czobor ve Georg Hoffmann gelmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcilerinin her yönden iyi niyet gösterdikleri müzakereler, yaklaşık üç hafta sürdü ve 11 Kasım 1606'da, 17 maddede aşağıdaki ana hükümleri içeren bir barış antlaşmasının akdedilmesi ile sonuçlandı[42]:

1) Her iki hükümdar bundan böyle karşılıklı elçi heyetleri nezdinde birbirlerine baba ve oğul gibi davranacaklardır ve mevcut elçilik heyeti ile bu ilişkinin başlangıcı yapılacaktır.

2) Her iki hükümdar ve temsilcileri arasındaki gerek yazılı gerek şahsî yazışmalarda her iki taraf nezaket kuralları çerçevesinde davranacaktır; her ikisi de birbirlerine bundan böyle "kral" olarak değil "kayser" olarak hitap edeceklerdir.

3) Tatarlar ve diğer milletler de bu barışa dahil olacak ve barış süresince Hristiyanların topraklarına zarar vermeyeceklerdir.

4) Macaristan ve ezelden beri buraya ait eyaletler başta olmak üzere, her iki imparator arasında tüm ülkelerde ve ayrıca denizlerde ve karada, her iki imparatorun mülkü olan tüm diğer krallıklarda, ülkelerde ve eyaletlerde barış hâkim olacaktır; ayrıca Avusturya hanedanına ait veya bu hanedana bağlı tüm diğer ülkeler de bu barışa dahil olacaklardır[43]; ve İspanya kralı şayet barışa katılmak istiyorsa buna itiraz edilmeyecektir.

5) Tüm akınlar sona erecek; eşkiyalar tutuklanacak ve teslim edilecekleri bölge kumandanları tarafından cezalandırılacaktır; çalınan mallar iade edilecektir.

---

42 Zitvatorok Barış Kongresi'nin ayrıntıları ve "Datum in castris, inter Danubium et Fluvium Sitva positis, die 11. Novemrbis, in festo S. Martini anno dom. 1601", yani "Tuna Nehri kenarında Zitvatorok'ta, 11 Kasım 1606"da imzalanan orijinal barış belgesini, Katona, *aynı eser*, s. 612-624'te vermektedir. Barış antlaşmasının aynı döneme ait Almanca tercümesi, Ortelius, *Chronica des unfarischen Kriegswesens,* bölüm IV, 178 ve devamı.

43 Bilhassa Erdel'e dayandırıldığı için daha sonra önemli anlaşmazlıklara sebep olan bu maddenin orijinali şöyledir: "O iki imparator arasında her yerde ama özellikle Macaristan'da ve eskiden beri ona ait eyaletlerde ve başka krallık, bölge ve eyaletlerde, denizde olduğu kadar karada da, yani o imparatorlara ait olan (yerlerde) barış olsun ve çok ünlü Avusturya hanedanına katılmış ya da onun tarafından bağlı kılınmış tüm krallıklar da dahil edilsinler".

6) Kaleler ve burçlar ne açıkça ne de hile ile ele geçirilecektir ve esir de alınmayacaktır; Bocskai ile ilgili verilen tavizlerde kendisi ile Viyana'da yapılan antlaşma esas alınacaktır.

7) Savaş esirleri karşılıklı olarak iade ve mübadele edilecektir.

8) Sınırlarda baş gösterebilecek küçük anlaşmazlıkları Yanıkkale komutanı ve Budin beylerbeyi çözeceklerdir; daha büyük anlaşmazlıklar her iki imparatorun huzuruna getirilecektir.

9) Eski kaleler ve burçlar, bulundukları yerlere tekrar inşa edilebileceklerdir; ancak yeni kalelerin inşası yasaktır.

10) Her iki hükümdar, barış akdedildikten sonra birbirlerine elçiler göndereceklerdi ve sultan bu defa her zamankinden daha büyük hediyeler gönderecektir; ayrıca Arşidük Mathias'a da Serasker Kuyucu Murad Paşa (veziriazam ve aynı zamanda Macaristan seraskeri) bir elçi gönderecektir.

11) Kayserin elçisi, vadettiği üzere, İstanbul'a bir defaya mahsus olmak üzere 200 bin gulden tutarında bir hediye getirecektir.

12) Barış, ertesi yılın (1607) 1 Ocak tarihinde başlayacak ve 20 yıl sürecektir; üç yıl tamamlandıktan sonra, her iki hükümdar, birbirlerine karşılıklı olarak hediyelerin nevi açısından herhangi bir yükümlülüğe girmeden, istedikleri türde hediyelerle birlikte elçiler göndereceklerdir[44]; elçiler eşit soylulukta ve eşit rütbede olacaklardır. Barışın 20 yıllık süresi Macaristan kralları olarak kayserin tüm yasal varisleri ve halefleri ve aynı şekilde kardeşleri, akrabaları, torunları ve bunların varisleri ile haleflerini de kapsayacaktır ve böylece kalıcı bir barış sağlanacaktır. Aynı husus Osmanlı imparatoru için de geçerli olacaktır.

13) Vaç Kalesi, kaysere ait olacak ve tekrar inşa edilip genişletilebilecektir.

14) Kayserin elçileri İstanbul'a geldiklerinde Osmanlı imparatorundan diledikleri istemekte serbesttirler[45].

44 O tarihe kadar uygulanan haracın kaldırılmasını içerdiği için önemli olan bu maddenin orijinali şöyledir: "Ve üç yıldan sonra her iki imparator da, hediyelerin zorunluluğu ve hediye adı olmaksızın, her birinin arzusuna ve uygun bulmasına göre olan hediyelerle temsilci göndersin; aynı şekilde, eşit ve uygun görülen kişileri (göndersin)".

45 Daha sonra tuhaf ve geniş kapsamlı bir yorum ve uygulamaya tâbi tutulan bu maddenin orijinali şöyledir: "Öyle ki, S. C. (Sua Celebritas?=Çok Ünlü) Majesteleri'nin tem-

15) O tarihe kadar Türklere haraç ödemek zorunda olan köylere gelince Fülek, Somoskoe, Hajataky, Diven, Kossö, Szetsen, Gyarmath, Palanka, Novigrad ve Vaç ile birlikte Türklerin hâkimiyetinden kurtarılan köyler, bu kaleler kayserin mülkiyetine geçtikten sonra, artık Osmanlı'ya tâbi olmayacak ve haraç ödemeyecektir; hiçbir Türk'ün onlar üzerinde artık herhangi bir hakkı yoktur ve onları kendine tâbi edemeyecektir. Yalnızca Eğri Kalesi fethedildikten sonra mevcut olup haraca tâbi olan köyler hariçtir; bunlar bundan böyle de Osmanlı'ya tâbi olacaklardır; Türkler, Eğri Kalesi'ne ait köylerin dışında hiçbir köyü kendilerine tâbi edemeyeceklerdir.

16) Aynı şekilde Estergon bölgesinde, Hristiyanlar bu kaleyi fethederlerken, Türklerin elinde bulunan köyler, şimdi ve gelecekte onlara tâbi olacaktır; bunların dışında Türkler hiçbir köyü kendilerine tâbi etmeyeceklerdir.

17) Kanije'ye ait köylere gelince, Budin beylerbeyi ve Franz Bathiany, bu köyleri yerinde kayda alacak ve düzeltecek vekiller tayin edeceklerdir. Haraca tâbi köylerde ikamet eden soylular, hem şahısları hem de mülkleri açısından vergiden muaf olacaklardır; Türkler, vergilerini tahsil etmek için köylere bizzat gitmeyip köylerin kadıları vergileri tahakkuk ve tahsil edeceklerdir; bu yapılmadığı takdirde Türkler önce vergilerini ödemeyenlerin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak için yazılı olarak ilgili mülk sahipleri ile irtibata geçeceklerdir; bu da başarılı olmadığı takdirde Türkler vergilerini ödemeyen köylere gelerek vergilerini zorla tahsil edebileceklerdir.

Kayser ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 14 yıl süren savaşa nihayet son veren Zitvatorok Antlaşması'nın şartları bunlardı. Kayser, özel bir belge aracılığıyla antlaşmayı bir ay geçmeden, 9 Aralık'ta onayladı[46].

Antlaşma, beklentilere tam olarak uymasa da, aksine kimi yerlerde ateşli muhalifler bile ortaya çıksa da[47], barışın yapıldığı şartlar gözönüne alındığında bu antlaşmanın yalnızca Avusturya'nın Osmanlılar ile ilişkileri için değil Hristiyan Avrupa âleminin Osmanlı İmparatorluğu ile genel olarak ilişkileri açısından da sağladığı avantajlar görülebiliyordu. Bu avantajlar ise yalnızca maddî

---

silcileri Babıâli'ye geldiklerinde Türk Kayseri'nden istedikleri ne varsa talep etmek onlara serbesttir.

46 Katona, *aynı eser*, s. 624'te aktarılmıştır.

47 Bu bağlamda Georg Stobaus'un bu barışı Papa Vekili Hieronimus Portia nezdinde savunmak zorunda olduğunu düşündüğü bir yazısı çok önemlidir, bk. *aynı eser*, s. 626.

değil daha ziyade ahlakî ve siyasî bir karaktere sahip olduklarından, bu barışa dahil olan Hristiyan devletlerinin çıkarları açısından önemliydiler.

Aslında bu barışla Macaristan'da ne kesin bir mülkiyet hakkı ne de huzurun sağlanması ve muhafazası tam olarak güvence altına alınabilmişti. Yazılı sözün gücü, tek başına düşmanca ve birbirleriyle bağdaşmayan iki unsurun karşı karşıya geldikleri Macaristan'a hâkim olan zorlu ve olağandışı şartları hemen ortadan kaldıramayacak kadar azdı. Dolayısıyla şartlarda önemli bir değişiklik olmadı.

Buna karşın Zitvatorok Barışı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile ilişkilerinde önemli iki noktaya ulaşılmıştı: Avusturya'yı o tarihe kadar rahatsız edici olduğu kadar onursuz bir tâbiyette tutan haracın kaldırılması ve her iki muhalif devletin siyasî ilişkilerinde eşitliğin kabul edilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan kaynaklanan zorunlu diplomatik ilişkileri. Zitvatorok Barışı'nı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki tarihindeki en önemli anlarından biri hâline getiren bu idi. Zira bir taraftan Osmanlı gücünün gittikçe artan zayıflığını ortaya çıkartırken, diğer taraftan İnebahtı zaferinden sonra, yine Osmanlı İslâmı'nın Hristiyan Avrupa'ya karşı dünya tarihi açısından önemli bir yere sahip mücadelesinde, sonunda yine de Hristiyan âlemine kalıcı bir kazanç olarak kalacak manevî ve siyasî üstünlüğe giden ilk belirleyici adımdı.

4) Macaristan Savaşı Sırasında Diğer Avrupa Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu İle İlişkileri

Diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri, Macaristan savaşı sırasında çok önemli bir değişikliğe uğramamıştı. Savaşa daha aktif bir biçimde katılmak yerine, bilhassa Batılı devletler, uzun süren savaş sonunda taraflardan biri lehine sonuçlandığında kendi çıkarlarını daha iyi gözetebilmek için gözlemleyici bir konumda kalmayı yeğlemişlerdi.

Bilhassa Venedik, Osmanlı İmparatorluğu'nun teveccühünü kazanmayı başardığı ve Doğu Akdeniz ticareti için çok yüksek bir bedel ödeyerek sahip olduğu avantajları sonsuza kadar koruyabileceğini düşündüğü silahlı tarafsızlık sisteminde ısrar ediyordu. Yine de bu sistemin kalıcı bir biçimde muhafaza edilemeyeceğine dair ciddi uyarılar da eksik kalmıyordu. Bilhassa Uskokların eşkiyalıkları ve hareketli küçük gemileriyle Doğu Akdeniz sularını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sahil boylarını sürekli olarak ciddi bir biçimde rahatsız

eden Maltalı ve Floransalı korsanların akınları, Venedik'e rahat vermiyordu. Zira Venedik'in onayı ile olsun olmasın, bu korsanlara Venedik adalarının limanlarında himaye ve sığınak sağlandığından Osmanlı İmparatorluğu kendinde Venedik'i de bunlardan sorumlu tutma hakkını görüyordu.

Buna, bilhassa İran savaşının sona ermesinden sonra büyük tehlike altında görülen Kandiye [Girit] için sürekli duyulan endişe de ekleniyordu. İstanbul'da bu hususta sürekli rahatsız verici sözler söylenirken, Kandiye'deki kaleleri tahkim etmek, muhafız kıtalarını takviye etmek ve son zamanlarda ihmal edilen orduyu ve donanmayı saygı uyandıran bir konuma getirmek için yine büyük fedakârlıklarda bulunmak gerekiyordu. Bu amaçla örneğin 1591'de tek seferde 2 bin piyade Kandiye'ye gönderilmişti[48].

Anakarayı da Türklerin akınlarından daha iyi korumak için 1593'te Karinya sınırında Palma Kalesi kuruldu ve ertesi yıl Venedik'in en amansız düşmanlarından biri olan Kapudan Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa, padişahı, Uskokların eşkiyalıklarını sona erdirmek için donanmayı Adriyatik Denizi'ne göndermeye ikna etmeye çalıştığında, Venedik donanması derhal 60 adet kadırgaya kadar arttırılırken, Venedik'in İstanbul Elçisi Marco Veniero şimdilik bu planı zamanında bozmayı başardı[49].

Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri o tarihten sonra nezaket çerçevesinde devam etti. Sultan III. Mehmed'i tahta çıktığında tebrik etmek üzere 1595'te İstanbul'a gönderilen Leonardo Donato, eski kapitülasyonları hiç zorluk çekmeden tekrar onaylatabildi[50]. Papa VIII. Clemens'in 1598'de Venedik'i Macaristan savaşına daha aktif olarak katılmaya ikna etme teşebbüsü ise başarılı olmadı. Vekiline verilen cevapta, papanın soylu niyetini asla yanlış anlamadıklarını ama düşmanla böylesine geniş bir sınır komşuluğuna sahip olduklarından daima ilk ve en tehlikeli darbelerin kendilerine gelebileceğini bildikleri bir savaşa girmelerinin mümkün olmadığını belirtiyorlardı[51].

---

48 Morosini, *Historia Veneta,* L. XIV, 127 ve devamı: "Venedikliler Girit Krallığında büyük bir takviye yaratmaya, gereç sağlamaya, asker sayısını artırmaya, Rumların çokmuş asker disiplinini dik tutmaya ara vermiyorlardı. Donanma parlatıldı, askerler eğitildi, insanların gevşemiş davranışları yeni yasalar ve buyruklarla toparlandı".

49 Morosini, *Historia Veneta,* L. XV, 179.

50 *Aynı eser,* s. 196: "Donatus Byzantion'un içinde kabul edilerek çok saygılı bir biçimde Mehmed'i tebrik edip eski şartlar altında barışı Cumhuriyet'in (Venedik) en yüksek takdiriyle tasdik etti".

51 *Aynı eser,* s. 244.

Tabii ki bu şartlar altında birkaç yıl sonra, 1602'de Venedik'e bir zamanlar tâbi olan Arnavutların başvurusunu da geri çevirmek zorunda kaldılar. Arnavutların elçileri olan iki piskoposa göre, Venedik şimdi kendilerinden yardımlarını esirgememeliydi; nefret ettikleri Türk boyunduruğundan kurtulmak ve Venedik'in bir zamanlar ülkelerine mutluluk ve refah getiren yumuşak yönetimine geri dönmek için ayaklanmaya hazırdılar. Venedik, bunun üzerine kendilerine gösterdikleri iyi niyet için minnettar olduğunu belirtti; ancak bu gibi işlere gözü kapalı girme zamanı değildi; zamansız bir özgürlüğün ışığına kapılarak çok daha baskıcı bir köleliğe batma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirlerdi; daha iyi zamanları beklemeliydiler, o zaman Venedik de, tıpkı ataları zamanında olduğu gibi, onlara iyi niyetlerini gösterecekti[52].

Venedik, böyle bir durumda kendisini bekleyen riskleri çok iyi biliyordu ve bu gibi hadiseleri mutlaka haber alan Osmanlı İmparatorluğu da Venedik elçisine Venedik'in bu barışçıl ve anlayışlı tutumundan hoşnut kaldığını defalarca açık bir biçimde belli etmeyi ihmal etmedi. Örneğin Sultan I. Ahmed'in cülûsu sırasında Venedik Elçisi Francesco Foscarini'nin, tebriklerini iletmek üzere gelen diğer Hristiyan elçiler arasında büyük onurlarla karşılandığı ve buna göre muamele gördüğü gözlerden kaçmadı. Yalnızca başında şapkası ile sultanın tahtına yaklaşmasına izin verilmekle kalmayıp, veziriazam iki devlet arasında mevcut dostluktan büyük övgülerle bahsetti ve genç sultan da memnuniyetini onaylayıcı işaretlerde bulunarak gösterdi[53].

Venedik, kendi çıkarlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun olumlu tutumunu hemen kendi lehine kullanacak kadar iyi gözetmeyi biliyordu. Zira mevcut antlaşmaların hemen yeniden onaylanmasının yanısıra yeni tayin edilen Balyos Octaviano Bon ve Olağanüstü Elçi Giovanni Mocenigo, aynı dönemde, yani 1604 yılı sonunda Venediklilerin ticareti ve denizciliği için önemli hükümler içeren özel bir anlaşma yapmayı başardılar. Mesela bu anlaşmaya göre, korsanlar tarafından çalınan herşey gelecekte iade edilecekti ve korsanların Osmanlı limanlarında kaçak mal satmaları yasaklanacaktı; barış süresi içinde alı-

52 Morosini, *Historia Veneta*, L. XIV, 268: "Bu tarzda düşünmek zamanı değildir, kazara bir çaba içinde olmasınlar, olgunlaşmamış bir özgürlüğün görüntüsüne kapılıp daha ağır bir köleliğe düşmesinler diye; eğer niyazlarıyla daha iyi bir hava esecekse –atalarına böyle olmuştu– kendileri Cumhuriyet'i deneyip göreceklerdir".

53 *Aynı eser*, s. 296: "Konuşmada Kral'ın Contarenus'u âdete uymasa da başı örtülü hazır bulundu".

nan köleler tekrar serbest bırakılacaklardı; Venedik gemileri Galata, Tekirdağ ve Gelibolu limanlarında kassabiye vergisi vermeyeceklerdi; başta şeker olmak üzere, erzakları ellerinden alınamayacaktı; Venedik gemilerindeki mürettebat ve yolcular, Venedikli olsun olmasın, tamamen güvende olacaklardı; Türk gemileri Venedik gemilerinden hediye talep etmeyeceklerdi ve Kandiye'den gelen gemilere ayrıca vergi uygulanmayacaktı; Venedikli tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü yalnızca Venedik balyosunun yargı yetkisine tâbi olacak ve Osmanlı vergi tahsildarları ve miras memurları bu tüccarların işlerine karışamayacaklardı; buna karşın Venedik'in Halep, Bağdat ve Kahire konsoloslları ile ilgili anlaşmazlıklar yerel makamlara değil İstanbul'a havale edilecekti. Türkiye'ye kaçan firariler iade edilecekti; Kudüs'e giden hacılar hiçbir şekilde rahatsız edilmeyeceklerdi ve nihayet, Avusturya hâkimiyeti altındaki Uskokların Osmanlı'ya verdikleri zarardan Venedik sorumlu tutulmayacaktı[54].

Bilhassa son hüküm çok önemli idi. Zira kayser ve valileri, tam bu dönemde Venediklilerin defalarca ısrarlarına rağmen Uskokların faaliyetlerine bir son vermeye yanaşmıyordu. Ne var ki Venedik en azından Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bu hususta şikâyetlerle kendisini rahatsız etmemesini sağlamıştı. İki devlet arasındaki ilişkiler yakın gelecekte de aynı nezaket çerçevesinde ve yumuşak başlılık zemininde devam etti. Sınırlardaki ve Doğu Akdeniz limanlarındaki canlı trafikte eksik olması kaçınılmaz olan küçük anlaşmazlıklar bu yüzden kolayca çözülebiliyordu[55].

Divân-ı Hümâyûn bilhassa Venedik gemilerinin Doğu Akdeniz'deki Maltalı ve Floransalı korsanların deniz akınlarına asla katılmamalarını memnuniyetle karşılıyordu. Yunanistan, Ayamavra, Preveze, Navarin, Modon, Koron ve Benefşe (Malvasia) gibi, Venedik gemilerinin en fazla yanaştıkları Osmanlı limanlarına, Venedik ticaretine ve denizciliğine gerekli himayeyi sağlamak amacıyla defalarca gönderilen fermanlar, bu tarafsızlığa İstanbul'dan gereken değerin verildiğini kanıtlamaktadır.

Ayrıca Venedik Balyosu Nani 1615'te yukarıda belirtilen 1604 tarihli antlaşmanın tekrar onaylanmasını istediğinde, aynı antlaşma birkaç ilave ile

---

54 Morosini, s. 298 dahil olmak üzere, Venedik kaynakları Mocenigo'nun bu elçilik görevinden burada belirtilen antlaşmadan sözetmeden genel olarak bahsetmektedirler. Hammer, *O.G.*, IV, 658 ise bu antlaşmayı Venedik arşivlerinden ilk kez eksiksiz olarak aktarmıştır. Antlaşma 23 Aralık 1604 tarihlidir.

55 Hammer, *O.G.*, IV, 482, Viyana Arşivi'nde mevcut belgelerden aktarılmıştır.

birlikte zorluk çıkartılmadan onaylandı. İlaveler, başka hususların yanısıra, Kudüs'teki Kutsal Yerler'e sağlanacak korumayı da kapsıyordu. Yenilenen antlaşmada Katolik Hristiyanların, yani Fransisken rahiplerinin Kutsal Mezar Kilisesi'nde zarar görmüş yerleri tamir edebilecekleri belirtiliyordu. Nani, buna karşın 1612'de çıkartılan bir ferman ile Kutsal Mezar'ın korunmasına yardımda bulunmalarına izin verilen Cizvitleri, Rumları ve Ermenileri tekrar buradan uzaklaştırmak için çok çaba gösterdi. Bu talebi tam istediği gibi yerine getirilmemiş olsa da, en azından Müslümanların Zeytindağı'na bina kurmalarını engellemeyi başardı[56].

Neticede mevcut antlaşmalar ve kapitülasyonlar, I. Mustafa'nın ve II. Osman'ın 1618 ve 1619[57] yıllarındaki cülûsları sırasında yine eskiden olduğu gibi onaylandılar ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu o dönemlerde içten titreten sarsıntılar en azından Osmanlı yönetimi ve Venedik arasındaki uzun süreli dostane ve barışçıl ilişkileri olumsuz etkilemedi.

Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler ise aynı dönemde her zaman bu kadar dostane ve tatmin edici olmadı. Germigny, her iki devlet arasıdaki iyi ilişkileri tekrar yerine getirmeyi başarmış olmasına rağmen, IV. Henri tahta çıktığında hâlâ Fransa sarayının Lehistan krallık seçiminde gösterdiği olumsuz tutumun Divân-ı Hümâyûn'da yarattığı menfi havanın sancılarını çekmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana kadar Navarra kralına karşı gözlemlediği ikiyüzlü ve oyalayıcı siyaseti, daha olağanüstü şartlar altında bunu kendi amaçlarına kullanma lütfuna erişince, kendisine güven aşılayacak durumda değildi.

Hükümdarlığının ilk dönemlerinde tahtını sağlamlaştırmak için kendi ülkesinde vermesi gereken mücadeleler, göründüğü kadarıyla IV. Henri'yi Şark Meselesi"ne daha fazla eğilmekten men ediyordu. Ancak İran savaşı sona erdikten sonra, Osmanlı yönetimi ve Avusturya ile Macaristan arasındaki ilişkiler gittikçe gerilmeye başlayınca ve ilişkilerin bu yönde Avrupa için oldukça önemli bir hadise olacak şekilde kopacağı kolayca tahmin edilebilecek bir hâl alınca Fransa kralının şark siyaseti de daha etkin ve belirleyici bir karakter kazanmaya başladı. O tarihten itibaren genel olarak iki çıkara dayanıyordu: İspanya'ya karşı güdülen düşmanlık ve Fransa'nın ezelden beri Doğu Akdeniz'de ticaret yapan diğer devletleri himaye hakkından dolayı İngiltere ile girişilen rekabet.

56 Hammer, *O.G.*, IV, 483 ve 687.

57 *Aynı eser*, s. 503.

İspanya'nın gücünün, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bilhassa Osmanlı donanmasının yardımı ile kırılması gerektiği, bilindiği üzere I. Fransuva döneminden beri Fransa krallarının geleneksel şark siyasetinin en önemli düşüncelerinden biri idi; bunu asla gerçekleştirememelerine rağmen IV. Henri, bu düşünceyi o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu şartlar karşısında tam bir zıtlık içinde olan bir heyecanla tekrar gündeme getirdi.

Henüz Navarra kralı olduğu dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan beklenen yardım açısından bahanelerle oyalandıktan ve İngiltere Kraliçesi Elizabeth 1591'de Osmanlı yönetiminin vaatlerini yerine getirmesini sağlayamadıktan sonra[58], IV. Henri, hükümdarlığının hemen ilk zamanlarında Haçlı İttifakı ile ilişkisi olduğu için makamından alınan Lancosme'nin yerine gelen, iyi eğitim görmüş ve büyük bir diplomatik çevikliğe sahip İstanbul Elçisi Breves'e bilhassa bu hususa tüm dikkatini vermesini emretti.

1593 yılının ikinci yarısında Breves'e yazdığı bir mektupta, en önemli noktanın artık Osmanlı İmparatorluğu'nu donanmasını, o dönemlerde defalarca endişe duyulduğu üzere, Venedik'in değil İspanya kralının üzerine göndermeye ikna etmek olduğunu belirtiyordu. Zira donanmanın Venedik üzerine salınmasının ilk sonucu Venedik'in İspanya ile birleşmesi olurdu ki, böyle bir durum yalnızca İspanya'ya düşman Hristiyan devletlerine değil, Osmanlı İmparatorluğu'na da çok büyük dezavantajlar getirirdi. Kapudan paşanın da boş yere Kral Felibe'den rüşvet aldığı için krala düşmanca planlarını gerçekleştirmekte yardımcı olmaya ve onu desteklemeye meyilli olduğu zannı altında bulunmayacağı gözönüne alınırsa, bunu Dîvân-ı Hümâyûn'a mümkün olduğunca sık ve ısrarla açıklamaya çalışmalı idi[59].

Bir sonraki mektuplarından birinde ise ayrıca bu mesele konusunda dikkatli olmasını öğütlüyordu: "Sultan ve vezirleri nezdinde atacağınız, öncelikle askerî kuvvetlerini beni haksız yere rahatsız eden İspanya kralına yönlendirmesini sağlamaya yönelik olacak adımlarınızda öyle büyük bir titizlikle hareket etmelisiniz ki, bana bazı hizmetlerde bulunmuş görünmekle beraber, kanaatimce aslında kendi çıkarları için harekete geçen Hristiyan hükümdarların,

58 Hammer, *O.G.*, IV, 208. Venedik elçilik raporlarına göre aktarılmıştır.

59 *Rescueil des Lettres missives de Henry IV publie par* M. Berger de Xivrey, Paris 1848, T. IV, 8 (bu önemli koleksiyon *Documents inedits sur l'historire de France* adlı eserin bir bölümünü oluşturmaktadır). 8 Ağustos 1593 tarihli mektupta şöyle denmektedir: "Konuyu lâyıkıyla değerlendirmesi için fırsat oldukça sıkça açıklamak ve yeniden göstermek gereklidir".

Hristiyanlığın üzerinde patlayabilecek büyük fırtınanın nedeni olarak beni sorumlu tutabilecekleri herhangi bir şey meydana gelmesin"[60].

Kimsenin çıkarlarını ihlal etmeyen, ancak esas olarak hedefe varması beklenen bu dikkatli ve oyalayıcı siyaset tek başına yeterli olamazdı. Fransa kralının kanaatine göre dünyanın hâkimiyetini ele geçirmeyi hedefleyen İspanya kralının gücü Fransa için ne derece daha tehdit edici ve tehlikeli hâle geliyorsa, IV. Henri Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki taleplerinde o denli daha kararlı ve ısrarcı oluyordu. Bu yüzden aynı döneme ait mektuplarında her defasında, İspanya'nın ve Venedik'in, Kral Felibe'nin en az 250 gemi olarak tahmin edilen bir donanmanın desteğini almış olacağından istediği, ittifakını engellemek için ellerinden geleni yapmak zorunda olduklarını belirterek Osmanlı İmparatorluğu'ndan açıkça İspanya'ya güçlü bir donanma göndermesini talep ediyordu; Fransa'nın iyiliği olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun da çıkarları söz konusu idi; zira İspanya kralı Fransa'yı bir kez boyunduruk altına aldı mı derhal Osmanlı İmparatorluğu'na yönelecekti.

Breves'e 28 Ocak 1594'te gönderdiği mektupta bu hususla ilgili olarak şöyle demekte idi: "Sultanın kendisini rahatsız etmeyeceğine inandığı için bana karşı kötü niyetini gerçekleştirirken kendisini emniyette hissetmekte ve bu durum, eline gerekli imkânları vermektedir; zira sultanın kaysere karşı savaşı bile kralı hiçbir şekilde benimle savaşmaktan alıkoymamaktadır; majesteleri bu yüzden bana kolaylık sağlamaya niyetli ise ve devletinin çıkarları ve güvenliği açısından ikna edilebilirse, ona bunu ancak İspanya kralının ülkelerine karşı güçlü bir donanma ile yapabileceğini kanıtlamaya çalışmak sizin görevinizdir". Böyle bir savaş için en uygun bölgeler Aragonya ve Valensiya olabilirdi, zira her an ayaklanmaya hazırdılar; yalnızca silahları eksikti; kral, Fransa'ya karşı teşebbüslerinden dolayı ülkenin tamamından birliklerini çıkarttığı için direniş de beklenemezdi. IV. Henri, uzun süren savaşlardan dolayı donanmanın erzak temini için eskisi kadar çok imkân bulunmamasına rağmen, Osmanlı donanmasına limanlarını ve sahil ülkelerini açmaya hazırdı[61].

Oysa Osmanlı İmparatorluğu, Breves'in ısrarlarına IV. Henri'nin umduğu kadar kulak vermiyordu. Macaristan savaşı sırasında büyük bir donanmanın donatılması için gerekli masraflardan kaçınmanın yanısıra, Fransa kralının niyetlerine karşı bilhassa 1593 Temmuz'unda Katolik Kilisesi'ne geçmesinden

60 21 Eylül 1593 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 35.

61 5 Kasım 1593 ve 28 Ocak 1594 tarihli talimatlar ve mektuplar, *aynı eser*, s. 47 ve 89.

sonra şüphe duyuyordu. Ne tuhaftır ki Divân-ı Hümâyûn'da o tarihten sonra bunun yalnızca her iki kralın sonunda sultana karşı bir ittifakla sonuçlanacak uzlaşması için atılan ilk adım olduğunu düşünüyorlardı. Breves, bilhassa sultanın hocası olan tarihçi Hoca Sadeddin'e bunun doğru olmadığını anlatmayı ihmal etmemişti; ancak IV. Henri bu meseleyi öyle ciddiye alıyordu ki bunun için Breves'e ayrıca talimat vermesi gerektiğini düşündü. Divân-ı Hümâyûn'da, Katolik olan ataları devletin çıkarları ve Fransa tahtı ile İspanya arasında süregelen anlaşmazlıklar yüzünden asla böyle bir ittifak kurmamışlarsa, Kral Felibe kendisiyle yalnızca Fransa için savaş yapmakla kalmayıp kendisine ait olan Navarra Krallığı'nı da ele geçirmişken, çok kısa bir süre önce bu mezhebe geçen kendisinin böyle bir ittifak kurabileceğini nasıl düşünebilirler, diye sormasını salık verdi[62].

Bu ve bunun gibi sözler esas olarak hedeflerine az çok ulaşsalar da, Osmanlı İmparatorluğu'nu beklenen yardım konusunda ikna etmeye yetmiyorlardı. Kral gerçi bunun için sürekli teşvikler sağlıyor ve bunları uygun hediyelerle de destekliyordu, fakat ne III. Murad ne de III. Mehmed nezdinde hiçbir şey yapılamadı.

IV. Henri, en azından başlangıçta III. Mehmed'e bilhassa kendi çıkarları için bazı avantajlar elde edebileceğini düşündüğü Macaristan savaşının daha etkin olarak devam ettirilmesi konusunda oldukça umut bağlamıştı. 20 Mart 1595'te şöyle yazıyordu: "Bana Sultan Mehmed'in savaşı babasından daha güçlü ve ısrarla devam ettirebilecek yiğit ve soylu bir hükümdar olduğu söylenmektedir. Durum böyle ise Hristiyanları oldukça meşgul edeceğinden şüphe duymuyorum ki bu, hükmetme hırsı ile İspanya kralının bana yaptığı gibi, komşularına baskı yapanların suçu olacaktır"[63].

Ancak tahminlerinde yanıldığını anlayınca ve Osmanlı İmparatorluğu III. Mehmed yönetiminde gittikçe kaçınılmaz sona doğru ilerleyince, neredeyse tüm cesaretini kaybetti. Zira sultanın gücü ne kadar azalırsa, düşmanlarının başlarını o denli cüretkârca kaldıracaklarını düşünüyordu. "Bu yönde talihleri

62 *Aynı eser*, s. 88. Kral burada Breves'in bir mektubundan bahsetmektedir: "Orada (İstanbul'da) alınan kararı burada öğrendim, benim Katolik inancına geçmem benimle İspanya kralı arasında Büyük Senyör'e karşı savaş yapmak için birlik oluşturacak". Şimdilik ne yazık ki, Breves'in yazışmalarının içeriğini Kral IV. Henri'nin "*Lettres missives*" külliyatındaki imalardan elde etmekle yetinmek zorundayız. Yakında Charriere'nin yayınlanacak olan *"Negociations de la France dans le Levant"* adlı eserinde bunları eksiksiz olarak bulabileceğiz. Belki o zaman eksik bilgileri tamamlayabiliriz.

63 *Aynı eser*, s. 322.

yaver gittiğinde bana karşı daha güçlü ve daha korkunç bir biçimde gelecek ve herkes için daha çekilmez olacak Avusturya hanedanından gelenler benim düşmanımdır". Ayrıca artık bilhassa Koca Sinan Paşa'nın vadettiklerinin yerine getirileceğine güvenmiyordu[64].

Sonunda yine de bir şeyleri başarmanın tek çaresinin III. Mehmed'i daha etkin olmaya ve daha kararlı hareket etmeye ikna etmek olduğuna inanıyordu. 1595'te Breves'e bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "Meselelerinin durumu, kararları, askerî kuvvetleri hakkında bilgi toplamak için elinizden geleni yapın; sultanı tahrik edip, ertesi yıl bizzat meseleye el atmaya ikna etmek üzere huzuruna kabul edilmeyi deneyin; sultana Tanrı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar kurma ve kendisine yapılan hakaretlerle sadâkatsizliklerin intikamını alma şanını sadece kendisine bahşettiğini kanıtlamaya çalışın; bu şanı elde etmeye ve düşmanlarımızın kendini beğenmişliklerini ve kibirliliklerini kırmaya karar verdiği takdirde, benim de kendisini şimdiye kadar olduğundan daha güçlü ve daha büyük bir cesaretle desteklemeye hazır olduğuma dair güvence verin. İster düşmanlarının talihi ve kibirliliği karşısında geri adım attığı ve onlarla uzlaşmaya gittiği, isterse şimdiye kadar olduğundan daha etkin olmak istemediği için bunu istemiyorsa, o zaman ben de onlarla uzlaşmak zorunda kalacağım; zaten uzun zamandır askerî kuvvetlerini sultana ve imparatorluğuna daha rahat yöneltebilmek için benden böyle bir talepte bulunmaktadırlar; ama ben bugüne kadar aramızda (Osmanlı sultanı ve Fransa kralı) mevcut dostluğu bozmamak için böyle bir şey yapmaya yanaşmadım ve bundan böyle de şayet sultan da kolayca karar verebileceği gibi, bunu istiyorsa, dostluğumuzun aynen devamını diliyorum"[65].

Breves'in kralın emri ile padişahın vezirlerine ve nüfûzlu annesine[66] de aktarması gereken bu uyarılar, ertesi yıl olan 1596'da, gördüğümüz üzere, gerçekten de Macaristan'a sefere çıkan ve Eğri Kalesi'ni fetheden III. Mehmed'in kararları üzerinde belki de düşünüldüğünden daha fazla etki yapmıştı. Ancak IV. Henri'nin davası için hiçbir şey kazanılamamıştı. Gerçi o dönemlerde ken-

64 21 Eylül 1595 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 407: "Benim tam olarak güvenemeyeceğim vaatlerinin ve kararlarının ne kadar az doğru olduğunu görüyorum".

65 17 Kasım 1595 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 452.

66 Söz konusu mektubun sonunda şöyle denmektedir: "Bundan mümkün olduğunca bahsediniz, kendisinden sonra yer alan vezirleriyle, hatta annesi, madem ki orada bulunuyor, eğer siz onu oraya buyur edebilirseniz".

disine sanki bir kez daha ertesi yıl 200 gemiden oluşan ve Cezayir filosu ile ayrıca takviye edilecek bir donanma ile İspanya'ya doğru yol alınacağına dair vaatte bulunulmuştu, fakat bu vaadin gerçekleştirilmesi gereken tarih geldiğinde birliklerini İtalya'ya geçirmek ve direnişçi Marsilya'yı itaate zorlamak için boş ve tamamen mürettebatsız olarak talep ettiği 10-12 kadırgayı bile alamadı[67].

Bu hadise kralı öyle öfkelendirdi ki, İstanbul'u terketmeyeceğini ve Hristiyan âleminin tamamını nihayet Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşta biraraya getirmek amacıyla bilhassa papanın ısrarla talep etmesine karşın İspanya kralı ile barış yapmayacağını defalarca tekrarlamasına rağmen, Osmanlı yönetimi ile aralarında o dönemlerde müzakere edilen eski antlaşmaların yenilenmesini padişahın deniz gücünü İspanya'ya karşı kullanması şartına bağlayarak zorluk çıkartmayı düşünüyordu; zira ataları gibi, kendini hiçbir yarar sağlamadan bu ittifakın kendisine getirdiği nefrete ve iftiralara maruz bırakmayı hiç istemiyordu[68].

Oysa bu hususta çok ciddi değildi. Zira çok geçmeden, eski kapitülasyonları en son Sultan III. Murad döneminde oldukları gibi, 9 Mart 1596 tarihli bir mektupta kendi ifadesine göre, "dostluğumuzu pekiştirmek ve sağlamlaştırmak ve ayrıca tebaalarımız arasındaki ticarete daha fazla güvence sağlamak için", mümkünse bazı yarar getirici ilaveler ve genişletmeler ile birlikte yeniletmek için çok çaba sarfetti. Kapitülasyonların yenilenmesi, en az İspanya kralına karşı yardım kadar önemli idi. Zira Osmanlı İmparatorluğu ile dostluğunu bu yüzden tamamen terkedemediği gibi, bu dostluğa tıpkı ataları gibi başka amaçlar için de ihtiyaç duyuyordu.

Mesela para sıkıntısı tıpkı ataları gibi Osmanlı hazinesinden yardım almayı düşünmesine sebep oldu. Ancak atalarının aksine Osmanlı İmparatorluğu'ndan birkaç milyonluk kredi veya teşvik almaya çalışmak gibi bir teşebbüste bulunmak yerine, aynı dönemde padişaha elde edeceği parayı İspanya kralına karşı

67 11 Aralık 1595 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 476.

68 5 Şubat 1596 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 496: "Bunun üzerine onlara deyin ki, ihtiyaç duydukları durumda onları hiçbir şekilde terketme arzum yoktur. Eğer İspanya kralı ile barış yaparsam kral bütün gücüyle onların imparatorluğu üzerine yüklenecek, bunu sadece ben durdurabilir ve engellerim...". "İspanya'ya karşı denizden göndereceği söylenilen orduyu onlardan almazsanız bu önerileri yapma ve konuyu devam ettirme; zira tıpkı benim selefim krallar gibi boşuna azarlar işitip ve onun müttefikliğini aramak istemiyorum".

savaşmak için kullanacağı açıklaması ile birlikte değerli bir pırlantayı satın almasını teklif etti[69].

Osmanlı İmparatorluğu'ndan denizlerde daha güçlü bir destek alabilme umudundan ise zamanla tamamen vazgeçti. 1596 Haziran'ında Breves'e, artık Hoca Sadeddin ve kapudan paşa ile bu hususta yaptığı görüşmelerden sonra bir şey bekleyemeyeceğini anladığını yazıyordu; en azından talep ettiği ve bu gibi kadırgaları imal edecek ustalarla zanaatkârlardan yoksun olduğu için acilen ihtiyaç duyduğu 10-12 mürettebatsız kadırgayı almış olsa bile kendini mutlu sayacaktı. Ancak artık boş umutlarla oyalanmak istemiyordu; kendisine yapılacak en büyük kötülük bu olurdu[70].

Buna rağmen yine tam bir yılını bu hususta yararsız müzakerelerle harcadıktan sonra hoşnutsuzluğunu belirten bir ifade ile mektubunda belirttiğine göre, bu yönden artık hiçbir şey beklenemiyorsa işi başka bir şekilde çözmeleri gerekecekti; sultan, tembelliğinden ve meselelerinin içinde bulunduğu kötü durumdan dolayı, kısa zaman önce Macaristan'da ayak bastığı zafer yolunu soylu bir biçimde takip etmek yerine düşmanları ile barış yapacak kadar çaresizlik içine düşmüş ise kendisini yok etmesine karışamazlardı[71]. Kral yine de tüm bunlara rağmen Sultan III. Mehmed'i hemen akabinde Macaristan'daki en son zaferleri ve İstanbul'a başarılı bir şekilde dönüşü için özel bir mektupla tebrik etmeyi uygun gördü[72].

---

69 9 Mart 1596 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 523. Burda pırlantanın satılmasına özel bir değer vermektedir. Kristalden yapılma bir numunesini İstanbul'a göndermiş ve Breves'e sultanla bu işi halletmesini söylemişti. Ayrıca şunları eklemişti: "zira çok nadir ve ona lâyık bir parça, onu satmak için sergiliyorum, parasıyla İspanya kralına karşı savaşa girecekler. Sizden rica ediyorum bu Hükümdar onu satın alsın, bana çok hoş bir yardım yapacaksınız, zira bu işi gönülden istiyorum".

70 17 Haziran 1596 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 599: "Size de yapacaklarına dair umut verdikleri gibi, eğer bana yardıma gönderecekleri on veya on iki kadırgayı alabilirseniz bu başlı başına bir olay olacak". Oysa şimdi papa tekrar İspanya kralı ile barış yapması için kendisini sıkıştırdığından kesin bir karar verilmesi gerekiyordu. "...çok önemli olan fırsatların olduğu sırada bana boş umutlar göstermekten sakınınız, zira böyle bir şeyle bana büyük bir zarar vermiş olacaksınız".

71 8 Temmuz 1597 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 805: "Kapitülasyonlarımızın yenilenmesinin onu (sultanı) beni ilgilendiren konularda daha fazla özen göstermeye mecbur bıraktığını düşünüyorum. Bununla birlikte bu şekilde uyuduğuna göre... onu yıkımına sürüklenmeye bırakmak gerekir".

72 30 Eylül 1597 tarihli olup, *aynı eser*, s. 856'da mevcuttur.

IV. Henri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda yine de daha etkin bir yardımda bulunmasını sağlayabileceğini umduğu son çare daima er veya geç İspanya kralı ile barış yapacağı tehdidi idi ki, papa, vekilleri aracılığıyla kendisini bu hususta sürekli sıkıştırıyordu[73]. Oysa bu barış 2 Mayıs 1598'de Vervins'te gerçekten akdedildikten ve 5 Haziran'da onaylandıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımlarının artık bir anlamı ve değeri kalmamıştı. Kral da bundan böyle çok farklı bir tutum takınmaya başladı.

Breves, 13 Haziran'da, Divân-ı Hümâyûn'a Osmanlı İmparatorluğu'nun artık dostluğuna ve askerî kuvvetlerine ihtiyaç duymadığını açıkça belli etmeli idi. Zira Tanrı'nın da yardımıyla ülkesini çok geçmeden düşmanlarında saygı uyandırdığı gibi dostlarına da yararlı olacak bir hâle getirecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun başlattığı hazırlıkları yalnızca bu barış hakkında dolaşan söylentilere dayanarak durdurduğu gerekçesi sadece kötü bir bahane idi. Bu hususta gerçekten ciddi olmuş olsaydı, bu söylentiler Osmanlı yönetimini meseleden soğutmaktan ziyade alevlendirmeye yarayacaktı[74].

Yaklaşık bir ay sonra elçisine şöyle dedi: "Sultanın ve vezirlerinin bu barıştan gerek kendi çıkarları gerekse benim çıkarlarım açısından memnun olmadıklarından hiç şüphe duymuyorum; bu hususta şikâyet edecek olurlarsa, krallığımın içinde bulunduğu karışıklıklar ve sıkıntılar döneminde yalnızca benim dostluğumu değil kendi sadâkatlerini ve itibarlarını da hiç gözönünde bulundurmadıkları için suçu kendilerinde aramaları gerektiğini söyleyin. Zira bana İspanyollara karşı yardım etmedikleri gibi, bunu defalarca vadettiler ve böylece dostluğumu muhafaza etmeye niyetli olmadıklarını gösterdiler; oysa Tanrı'nın da yardımı ile düşmanlarımı mağlup ettim ve asileri dize getirdim".

Bilhassa sultanın gelecekte kralın dostluğuna, tıpkı kendisinin sultanın dostluğuna ihtiyaç duyduğu gibi, ihtiyaç duyacağından, tüm bunlar yine de Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri tamamen koparmak için bir sebep değildi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na Hristiyan âleminin tüm diğer hükümdarları ile kolayca ittifak kurabileceğini hissettirmek iyi olacaktı; bu açıdan herşey Osmanlı yönetiminin bundan sonraki tutumuna bağlı olacaktı; zira hükümdar-

---

73 23 Kasım 1597 ve 8 Şubat 1598 tarihli mektuplar, *aynı eser*, s. 879 ve 904.

74 13 Haziran 1598 tarihli mektup: "Bu Hükümdarın dostluğunu kıskanma ve kuvvetlerine şimdi ona ihtiyaç duymuyorum ve onun bana faydadan ziyade sorumluluk/yük getireceğini düşünüyorum".

lar arasında saygı ve dostluk karşılıklı olmalı idi; taraflardan biri buna uymadığı takdirde, diğer taraf da haklı olarak bundan vazgeçebilirdi[75].

IV. Henri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumu bundan böyle daha soğuk ve mesafeli oldu. III. Mehmed'in aynı dönemde kendisine muhtemelen kayser ile yapacağı barış antlaşmasında arabulucu olarak hareket etmesini istemek için göndermeyi düşündügü olağanüstü elçiyi daha önce hoş karşılayacağını belirtmiş olmasına rağmen şimdi geri çeviriyordu[76].

Hatta son zamanlarda hareketlerinden memnun değilmiş gibi görünen[77] Breves'i makamından almayı ve Osmanlı İmparatorluğu nezdinde bundan böyle yalnızca sıradan bir temsilci tarafından temsil edilmeyi bile düşünüyordu. Ancak 28 Mayıs 1599'da gerçekten de halefi olarak yerine Ataşe Vekili Coquerel'i bırakma emri ile birlikte azil belgesini gönderdiği Breves[78] İstanbul'dan ayrılmak istemediğinden ve yola çıkışını kralın iradesine aykırı olarak geciktirmek için çareler bulduğundan, kral sonunda bu arada baş gösteren şartlar altında bu işbilir ve Şark Meselesi'ne aşina diplomatı yerinde bırakmayı daha uygun gördüğünden, bu kararından vazgeçti. Hatta Breves'i daha önceki anlaşmazlıklardan dolayı resmen yatıştırmaktan ve elçiden bundan sonra da kendisine sâdık ve dürüst bir biçimde hizmet etmesini istemekten çekinmedi[79].

---

75 10 Temmuz 1598 tarihli mektup, *aynı eser*, V, 4: "Benim bölgemde yönetildiklerine uygun biçimde davranacağım, hükümdarların birbirlerine karşı gösterdiği dostluk ve saygı karşılık esasına göre müşalıade edilir, biri diğerine karşı bunu göstermezse kendisi de mahrum kalır".

76 21 Nisan, 9 Mayıs ve 8 Temmuz 1598 tarihli mektuplar, *aynı eser*, IV, 962; Cilt V, 4: "Eğer bana gönderecek olursa, bu elçiyi geri çekmesi benim için çok hoş olur". Be elçi, Hammer, *O.G.*, IV, 297'de aktarılan Venedik elçilik raporlarına göre krala değerli taşlarla bezenmiş bir kılıcı hediye edecek elçi idi. Ancak Breves bu hediyeyi de Fransa kralının Fransız kölelerin serbest bırakılmasını yeğlediği gerekçesi ile geri çevrildi.

77 17 Haziran 1596 tarihli mektupta, IV, 601, bu hoşnutsuzluğu belirten ifadeler geçmektedir.

78 *Aynı eser*, V, 123.

79 Kral IV. Henri, Breves'e hemen geri dönme emrini 24 Temmuz ve 28 Ağustos 1599 tarihli mektuplarla (bk. *aynı eser*, s. 153 ve 160) sert bir dille tekrarladıktan sonra, bu yılın sonuna ve ertesi yılın başlarına doğru Breves'e karşı farklı ve daha uzlaşmacı bir tavır takındı. 30 Mart 1600 tarihli mektubunun sonunda daha önceki sert ifadelerinden dolayı bir özür mahiyetinde şöyle demektedir (bk. *aynı eser*, s. 216): "Bununla birlikte bana mutlulukla ve sadâkatle hizmet etmeye devam ediyor". 8 Nisan'da ise konuyu tekrar açmaktadır (bk. s. 220): "Buradaki iyice kökleşmiş kalıcılığınızın ma-

Kralın geri adım atmasının en önemli sebeplerinden biri, Doğu Akdeniz sularında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun limanlarında, yukarıda IV. Henri'nin şark politikasında en önemli ikinci nokta olarak tanımladığımız, İngiltere ile Fransa arasındaki rekabetti. Bu rekabet, söz konusu dönemde gittikçe daha gergin ve nefret dolu bir hâl almaya başladı. Kral, Breves'i Fransa'nın bu yöndeki çıkarlarını en iyi gözetecek ve İngilizlerin entrikalarıyla saldırılarını başarılı bir biçimde karşılayacak adam olarak görüyordu. 24 Kasım 1599'da şöyle yazıyordu: "Yokluğunuzda hizmetimden çıkmak yerine orada kalmanızı yeğlerim; zira sancağımın itibarını zedelemeye çalışan İngilizlerin entrikalarını ve manevralarını, sancağımın itibarını ve gücünü muhafaza edecek şekilde engellemeye devam etmenizi istiyorum" [80].

Yukarıda, Kraliçe Elizabeth'in şark siyasetinin en önemli noktasının korku salacak biçimde Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretindeki payını almak ve bu esnada bilhassa İngiliz tebaasının gemilerini Fransa krallarının ezelden beri sahip oldukları ve antlaşmalarla güvence altına alınmış bir öncelik hakkı olarak uyguladıkları Fransız bandırasının rahatsızlık verici himayesinden kurtarmak olduğunu belirtmiştik. IV. Henri tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu ile eski kapitülasyonları yenilerken, IV. Henri'nin gerçekten de Doğu Akdeniz'de ticaret yaparken Fransız bandırasını kullanmak zorunda olan milletlerin arasında İngilizlerin adını anmaktan bizzat vazgeçecek raddeye gelmesini sağlamışlardı[81].

Oysa İngilizler bununla da yetinmiyorlardı. İngiliz elçi Edward Burton, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde tüm yabancı milletleri Fransız bandırasının himayesinden kurtarmak ve mümkünse İngiliz bandırasına bağlamak için herşeyi harekete geçiriyordu. Bu amaçla Divân-ı Hümâyûn'dan, ilgili kapitü-

---

zeretlerini sadece değerlendirmeyeceğim fakat aynı zamanda varlığınız ve oradaki ikametiniz benim faydam için gereklidir. Bundan dolayı giderken rahat olun ve sadece bana hizmet etmeye devam edin". Hayli borcu olan Breves, kralın hoşnutsuzluğunu ayrıca kendi para meselelerini halletmek için kralın adını kullanmış olmasından dolayı üzerine çekmişti, bk. IV, 601 ve V, 153. Kral bunu da affetti ve sonunda borçlarını ödedi, bk. 24 Kasım 1599 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 186.

80 *Aynı eser*, s. 187.

81 Kral IV. Henri, Breves'e en son III. Murad döneminde yenilenen kapitülasyonların bir suretini gönderirken, şunları da yazmıştı: "Orada bütün milletlerin, Venedikliler hariç, Fransa bayrağıyla ticaret yaptıklarını göreceksin. Bildiğiniz gibi İngilizler bundan ayrılmışlardır, onları da buna sokacak aynı kapitülasyonları alabileceğinizi sanmıyorum, eğer olabilirse bunu arzu ederim", *aynı eser*, IV, 524.

lasyonlar yenilenirken "yabancı milletlerin bundan böyle Fransız bandırasını tanımak zorunda olmadıkları" ibaresini eklemesini istemişti.

Bu esnada, göründüğü kadarıyla, Fransa'yı kötülemeyi de ihmal etmiyordu ve İngiltere kraliçesinin daha parlak bir ışıkta görünmesi için Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Fransa kralının gücünü mümkün olduğunca küçültmeye çalışıyordu. Ayrıca diğer milletleri de Fransa'nın bu rahatsızlık verici boyunduruğunu atmaları için kışkırtıyordu. Oysa Breves şimdilik üstünlüğü elinde tutuyordu ve kapitülasyonlara, böyle bir cüretkârlığa öfkelenen kralın ifadesine göre, tüm halkları Osmanlı İmparatorluğu'nda tanınalı daha üç gün olan bir bandıranın altına alacak böyle bir maddenin dahil edilmesini başarılı bir şekilde engellemeyi başardı[82].

Burton'u ve soydaşlarını bu hadiseler daha da kışkırttı. Osmanlı İmparatorluğu'nun limanlarında İngiliz ve Fransız gemileri arasında sıkça, mevcut kapitülasyonlara aykırı oldukları gerekçesiyle gerek Osmanlı yönetimi, gerekse İngiltere kraliçesi nezdinde ağır şikâyetlerde bulunduğu can sıkıcı anlaşmazlıklar yaşandı. Oysa kendisi de bu şikâyetlerin bilhassa İngiltere kraliçesi nezdinde hiçbir sonuç getirmediklerini itiraf etmektedir. Zira kraliçe elçisine görünürde entrikalarını devam ettirmeyi yasaklasa da asıl hedefi Fransa bayrağını tamamen yok etmek, buna karşın kendi bayrağını şarkta tek hâkim bayrak hâline getirmekti.

Bu bağlamda 5 Ekim 1597'de Breves'e şöyle yazıyordu: "İngiltere kraliçesinin, ona yazdığım zaman temsilcisine bana karşı entrikalarından vazgeçmesini emretmesini beklemeyin; zira hükümdarlar arasında mevcut dostluklar ne kadar büyük olursa olsun, söz konusu güçleri ve büyüklükleri olduğunda hiçbiri geri adım atmamaktadır. Çünkü en değerli dostlarının çıkarlarını gözetmeksizin kendilerine sunulan herşeyden paylarını almak doğalarında vardır; tüm diğer milletler arasında bunu en fazla yapanlar İngilizlerdir"[83].

---

82 Tüm bunları IV. Henri'nin 8 Mayıs 1597'de Breves'e yazdığı bir mektuptan anlıyoruz, bk. *aynı eser*, s. 761. Kral, İngiliz elçisini bu mektubunda horgörerek yalnızca "l'agent d'Angleterre" veya "de la royne d'Angleterre", yani İngiltere'nin memuru veya İngiltere kraliçesinin memuru olarak adlandırmaktadır.

83 5 Ekim 1597 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 861: "İngilizler diğer bütün milletlerden daha fazla yapıyorlar". 28 Ekim tarihli bir mektupta (bk. s. 869) ayrıca şöyle denmektedir: "Fakat İngiltere kraliçesi bu kötü zihniyetlerin, elçisine takibatlarını yasakladı; zira kraliçe benim bayrağımın devrilmesini kendisininkinin herşeyin üstünde olmasını istiyor".

Bu yüzden, tek hedefi yalnızca Fransız bandırasının öncelik haklarını İngilizlere mâl etmek olan İngiliz elçinin entrikalarını yerinde engellemekten başka bir çareleri kalmamıştı. İyilikle bir şey yapılamazsa, Breves, veziriazama mevcut kapitülasyonları muhafaza etmedikleri takdirde kralın Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğuna bundan böyle değer vermeyeceğini anlatmalı idi; zira sahip olduğu cesaret atalarının cesaretinden az değildi ve gerek kendisine gerekse devletine borçlu oldukları saygıyı sağlamasını bilirdi[84].

Ne tuhaftır ki IV. Henri, İngiliz elçi Edward Burton'un Ocak 1598'de İstanbul'da ölümünü, Doğu Akdeniz'deki İngiliz tüccarlarını tekrar Fransız bandırasına bağlamak ve Fransa'nın himayesine almak için iyi bir fırsat olarak gördü. Zira İngilizleri artık Osmanlı İmparatorluğu nezdinde temsil edecek kimse olmadığından arabuluculuk için yine Fransız elçilerine başvuracaklardı[85]. Tabii ki böyle bir ölümün aslında mevcut şartlar altında önemli bir değişiklik yaratması beklenemezdi. Aksine herşey daha nefret dolu ve karışık olmaya başladı. Artık Doğu Akdeniz sularında Floransalı, Maltalı korsanlar ve Türk korsanlarıyla birlikte İngiliz bayrağı taşıyan, Fransız bandırası altında gördükleri herşeyi avlayan İngiliz korsanlar görülmeye başladı. Genelde "Britonlar" diye adlandırılan bu korsanlara karşı –bu isim altında Venedik kayıtlarında da sıkça adları geçmektedir[86]– tabii ki kendisine yardım etmekten daha iyi bir çare yoktu. IV. Henri'nin bilhassa İspanya ile savaştan sonra deniz gücünü tekrar ciddi bir biçimde saygı uyandıran bir duruma getirmeyi düşünmesinin en önemli sebebi bu idi[87].

Aynı zamanda bu şekilde, başta Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın da teşvikleri ile tıpkı Britonlar gibi Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretine büyük ra-

---

84 23 Kasım 1597 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 879: "İmparatorluğumu ve şanımı korumakta seleflerim krallardan daha az cesarete sahip değilim".

85 21 Nisan 1598 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 962.

86 Örneğin Morosini, L. XVIII, 453.

87 7 Ocak 1600 tarihli mektup, *Lettres missive*, V, 197: "Yapabileceğim kadarıyla daha ziyade deniz tarafını güçlendirmeye karar verdim; uygulayabileceğim tek çözüm yolu budur... İngilizler bize yapabildikleri kadar kötülük yaptıklarına göre onlardan bunun intikamını almak ve hiçbirine saygı göstermemek gerek". Fransız bayrağına, İngiltere'ye ve Berberîlere karşı gereken saygıyı kazandırmak üzere hemen Doğu Akdeniz'e göndermeyi düşündüğü bu filonun hazırlanması hususuna aynı döneme ait tüm mektuplarında hoşnut bir biçimde tekrar tekrar geri dönmektedir; örneğin s. 217, 242, 247, vs.

hatsızlıklar veren Berberîler olmak üzere, diğer korsanların da üstesinden gelebilmeyi umuyordu. Oysa bunun için gerekli donanmayı hemen hazırlaması mümkün değildi. Kralın bunun için parası ve örneğin yetenekli bir mürettebat gibi gerekli unsurları eksikti. Kendi ülkesinde 20 kadırgayı bile donatacak mürettebat bulamıyordu ve bu yüzden 1600 Ekim'inde Türkiye'de sultandan ve vezirlerinden köleleri arasından kadırgalarda çalıştırılacak forsalar satın almak gibi tuhaf bir fikre kapıldı[88].

Oysa henüz bu meselelerle uğraşırken, Britonların musibetleri ile birlikte İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki itibarı ve İngiltere kraliçesinin temsilcisinin Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzu artıyordu. 1600 yılı ortalarında İngiliz elçi Flandern gemilerinin İngiliz bandırası altında Osmanlı limanlarına demirlemelerine izin verilmesini sağladı ve bilhassa İngilizlerin kendi taraflarına çekmeyi başardıkları Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın arabuluculuğu sayesinde çok geçmeden aynı imtiyazlar, tabii ki Fransız bayrağının itibarının aleyhine ve IV. Henri'yi kızdıracak biçimde, Hollandalılara ve İrlandalılara da verildi[89].

10 Temmuz 1600'de büyük bir öfke içinde Breves'e yazdığı mektupta, İngiltere temsilcisinin İstanbul'da hareketlerini ve verdiği hizmetleri kötülemeye devam ettirmekte gösterdiği terbiyesizliğin artık dayanılmaz boyutlara geldiğini belirtiyordu; İngilizlerin eşkiyalıklarını sona erdirmek için ellerindeki tüm imkânları kullanmak zorundaydılar; zira barış içinde yaşamalarına rağmen Doğu Akdeniz'deki gücünü ve nüfûzunu kendisi, yani Fransa kralının aleyhine genişletmekten başka bir şey düşünmediği için İngiltere kraliçesinden artık hiçbir şey beklenemezdi; birkaç kadırga donatmaya başlamıştı bile, fakat gerekli sayıyı toplayana kadar zaman geçecekti; bu arada bu deniz korsanlarına karşı kendilerini mümkün olduğunca korumalıydılar; Breves bu yüzden İngiltere kraliçesinin tüm konsoloslarının ve diğer memurlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan kovulmalarını ya da İngilizlerin en azından gemilerine tekrar Fransız bayrağını çekmelerini sağlamaya çalışmalı idi, vs.[90]

---

88 31 Ekim 1600 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 335.

89 21 Haziran 1600, 28 Temmuz 1601 ve 3 Mart 1602 tarihli mektuplar, *aynı eser*, s. 243, 443 ve 547.

90 10 Temmuz 1600 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 247: "Yapabildiğimizin en iyisi, denizi böyle korsanlardan korumak ve güvenli kılmaktır. Emin olunuz ki adı geçen ülkenin konsolosları ve diğer resmî görevlilerini kovarsanız veya en azından gemilerini be-

Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu nezdinde bu gibi radikal tedbirlerle hiçbir şey yapılamazdı. Zira İngiltere'nin Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzu fazla büyüktü ve diğer taraftan sürekli olarak Fransa'nın konumunu zorlaştıran yeni anlaşmazlıklar çıkıyordu. Örneğin kayserin Macaristan'daki ordusunda Fransız birliklerinin bulunması ve bilhassa Loren Dükü Philipp Emanuel Mercoeur'in kayserin hizmetine geçmiş olması Fransa kralı açısından hiç de hoş karşılanmıyordu. Divân-ı Hümâyûn'a Mercoeur'in kralın tebaası olmadığını, aksine Loren dükü olarak kayserin vasalı olduğunu kanıtlamaya çalışması, hatta Loren dükünün son savaşlarda silahlarını krala yöneltmiş ve Bretagne'yi ele geçirmiş olduğunun beyanı krala yardımcı olmadı. Osmanlı İmparatorluğu buna rağmen kraldan, Lestoile'nin ifadesine göre, daha önce de bahsettiğimiz üzere, eski kehanetlerden birine nazaran Türkleri Avrupa'dan kovacak kişinin Fransız olacağı gibi tuhaf bir gerekçeye de dayanarak dükü geri çağırmasını talep etti[91].

Ayrıca kralın kayser ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılacak barış için arabuluculukta bulunmasıyla ilgili talebi İstanbul'da beklendiği gibi istekle yerine getirmiş olmaması, padişahın hiç hoşuna gitmemişti. Bu amaçla 1601 yılı ortalarında IV. Henri'nin sarayına gelen Barthelemy de Coeurs adında Marsilyalı bir devşirme ve aynı zamanda padişahın başhekimi olan gizli temsilci, uzun süre cevap alamadan oyalandı ve sonunda belirli bir cevap almadan geri dönmek zorunda kaldı. Kral, Eylül 1602 tarihli mektuplarından birinde bu bağlamda barış için arabuluculuk yapmaya daima hazır olduğunu belirtiyordu; ama sultan meselelerini yine saygı uyandıran bir konuma getirmeye çalışmalı idi; daha önce hiçbir umuda kapılmamalı idi; zira şu anda düşmanları tarafından yalnızca horgörülüyordu ve aynı şekilde barış teklifleri de ancak horgörülerek muamele görecek ve reddedilecekti; bununla bir ilgisi olsun istemiyordu. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarının tarafını tutmak için

---

nim bayrağım altında yelken açmak zorunda bırakırsanız bana büyük bir iyilik yapmış olursunuz". 31 Temmuz tarihli bir sonraki mektubunda (bk. *aynı eser*, s. 267), Osmanlı İmparatorluğu'nda "ticaret adına hırsızlık yapan" tüm İngilizlerin görüldükleri yerlerde padişahın kadırgaları tarafından durdurulmalarını, tutuklanmalarını ve mahkemeye çıkartılmalarını talep ediyordu.

91 Kral, örneğin s. 267, 333, 534'te bu hususa geri dönme şeklinden anlaşılacağı üzere, bu konuyu gerçekten çok ciddiye alıyordu. Sultan, 1601 ortalarında dükün kral tarafından geri çağrılmasını, başhekimi yaptığı Marsilyalı devşirme Barthelemy de Coeurs aracılığıyla talep etti, bk. *aynı eser*, s. 431 Not.

yeterince gerekçesi vardı, fakat Osmanlı yönetimi sadâkatini muhafaza ettiği sürece kendisi de bir kez ettiği sadâkat yeminini muhafaza etmek istiyordu[92].

IV. Henri tüm bunlara rağmen yine de Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin tamamen kopmasına sebep olacak herşeyden kaçınmaya çalışıyordu. O dönemlerde İran şahının elçisi olarak Hristiyan hükümdarları Osmanlı sultanına karşı ortak bir savaşa teşvik etmek için Avrupa'yı gezen İngiliz Anton Sherley, kralı da bu amaçla ziyaret etmek istedi. Ancak kral, sultanla barış ve dostluk içinde olduğu ve böyle kalmak istediği gerekçesi ile görüşme talebini nazikçe geri çevirdi[93].

Göründüğü kadarıyla IV. Henri, sonunda bayrağının ve tebaasının İngilizlerden ve Berberîlerden dolayı çektikleri tüm sıkıntılara bakmaksızın, en azından eski kapitülasyonların tekrar onaylanmasını bir kazanç olarak gördü[94]. İngilizlerin tüm diğer milletlerle birlikte Doğu Akdeniz'deki ticarî faaliyetleri esnasında yalnızca Fransız bandırasını kullanmaları zorunluluğuna dair maddenin tekrar kapitülasyonlara dahil edilmesini sağlayabilmişti. Zira gemilerinde Fransız bandırasını kullanmayı asla düşünmeyen Venediklileri de kapsayan bu madde, 1604'te yenilenen antlaşmada aynen duruyordu[95].

Anlaşıldığı üzere, tüm bunlar İngilizlerin çok da önemsemedikleri boş bir biçimden başka bir şey değildi. İngilizlerin Doğu Akdeniz'deki ticareti İngiliz bandırası altında gittikçe büyüyordu ve Fransız elçisinin Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki sürekli şikâyetleri hiçbir şekilde etkili olmuyordu. Osmanlı yönetimi ara sıra meseleyi daha ciddi bir biçimde ele almak için iyi niyet gösterse ve sancakbeylerine İngiliz korsanlarının üzerine ciddi bir

---

92 Hekim De Coeurs'in görevinden IV. Henri 25 Haziran 1601 tarihli mektubunda bahsetmektedir (s. 430); ayrıca 3 Eylül 1602 tarihli mektubunda kayser ile yapılacak barış için arabuluculuk yapmasına yönelik talepten bahsetmektedir (s. 664).

93 29 Ekim 1600, 25 Haziran ve 13 Temmuz 1601 tarihli mektuplar, *aynı eser*, s. 334, 431, 436: "Avrupa'ya gelmiş olan İran elçilerine, benim dostluk içinde bulunduğum ve bu dostluğun devam etmesini arzulayan bu hükümdara karşı savaş yapma arayışları için tıpkı diğerlerine yaptıkları gibi bana gelmelerinin benim için sadece hoşnutluk olacağını söylettim". Bu mektuplardan, Sherley'in Moskova üzerinden buraya geldiğini, ancak orada yolculuğuna devam edemeden önce beş ay esir olarak tutulduğunu öğreniyoruz.

94 1600 Eylül'ünde bu amaçla padişaha ve veziriazama özel bir teşekkür mektubu göndermiştir, bk. *aynı eser*, s. 303.

95 Flassan, *Histoire de la Diplomatie française*, II, 225.

biçimde gitmeleri yönünde emir verse de bu emirlerin yerine getirilmesini sağlayacak güce sahip değildi[96].

Hatta kralın bu hususta İngiltere kraliçesi nezdinde şikâyette bulunması hiçbir işe yaramıyordu. Zira kralın kanaatine göre, bu korsanları cezalandırmakla görevlendirilen İngiliz memurları bunlarla ortak çalışıyorlar ve ganimetleri paylaşıyorlardı. Sonunda her iki bayrak arasında resmen bir savaş hâli baş göstermişti ve herkes kendisini mümkün olduğunca savunmak zorunda idi; IV. Henri artık tebaasına Doğu Akdeniz'e bundan böyle yalnızca iyi silahlanmış gemilerle çıkmaları yönünde iyi niyetli bir tavsiyede bulunmaktan ve bu yönde emir vermekten başka bir şey yapamazdı[97]. Bu esnada nihayet kadırgalarından birkaç tanesini hazırlamayı ve Berberî sahillerine göndermeyi başarmıştı. Kadırgalarının komutanlarından birisinin bir korsan gemisini nasıl ele geçirdiğini ve önce ihlal ettiği kapitülasyonu okutarak daha sonra kaptanının başını nasıl kestirdiğini büyük bir memnuniyetle bizzat anlatıyordu[98].

IV. Henri, ayrıca gün geçtikçe kendi ayaklarının üstünde durmakla ve bilhassa sultanın yardımına artık hiç güvenmemekle kendisinin ve devletinin çok daha rahat edeceği kanaatine varıyordu. Bu bağlamda 25 Kasım 1602'de Breves'e şöyle diyordu: "Meselelerimi artık komşularım bana, benim onlara duyduğumdan daha fazla ihtiyaç duymalarını temin edecek biçimde yürütmek istiyorum. Artık bilhassa sultandan yardım istemek zorunda kalmak istemiyorum. Ancak İspanya kralının haklı olarak şüphe ile bakmakta olduğum niyetlerinden dolayı sultanın yardımına gelecekte mutlaka ihtiyaç duyacağımı bildiğimden, sultanın ve vezirlerinin iyi niyetini gerek itibarımdan, gerekse bu ilişkilerden beklediğim etkilerden dolayı dikkat ve özen göstererek muhafaza etmeye bakın. Zira tebaası tarafından gönderilen ve yönetilen bir sultandan ve yardımından aslında ne beklenebilir ki"![99]

---

96 30 Eylül 1602 tarihli bir mektupta (bk. *aynı eser*, s. 682) kral, kapudan paşaya, Cezayir dayısına ve Mora kadılarına gönderilen bu emirlerden büyük bir övgü ile bahsetmektedir.

97 11 Ağustos 1602 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 655: "Bu taraflarda ticaret yapan benim tebaama deniz yolunu kullanmaları emrini verdim, bunun kendileri için daha güvenli olmasından ötürü memnun olacakları vaadinde bulundum". "İngiltere kraliçesinin memurlarından" ise hiçbir şey beklenemezdi zira bu memurlar hırsızdılar ve kendileriyle suç ortaklığı yapanlarla anlaşıyorlardı".

98 11 Ağustos 1602 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 654.

99 *Aynı eser*, s. 704. "*Lettres missives de Henry IV*" adlı eserin elimizdeki baskısı ne yazık ki 1602 yılında sona ermektedir.

Kral IV. Henri'nin gelecekte de şark siyasetinde takip ettiği yol bu idi. Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdinde nüfûzu bu şekilde artmasa ve bilhassa İngiltere'nin şahsında kendisine sürekli olarak güçlü ve tehlikeli bir rakip bulmuş olsa da, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri yine de karşılıklı saygı ve tahtının ve milletinin çıkarlarını kendi gücüne, Fransa'nın Avrupa'daki nüfûzuna ve atalarının geleneksel siyasetine yakışır biçimde gözetmesini sağlayan siyasî itibar çerçevesinde devam ediyordu.

Bu esnada Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının dışında bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Fransuva dönemlerinden beri Fransa'nın himayesine emanet edilen Katoliklerin hak ve özgürlüklerini gözetiyordu. Tahta çıktıktan hemen sonra bu bağlamda aldırmayı başardığı ilk tedbir, Galata'da Breves ve kayserin elçisi arasında yaşana ayinler sırasında kimin en önde oturacağına dair protokol kavgası yüzünden sultanın emri ile kapatılan Fransisken Kilisesi'ni tekrar açtırmak oldu[100]. Daha sonra büyük bir başarı ile Kudüs'te sultanın fermanı ile hakları azaltılan Kutsal Mezar keşişlerini himayesine aldı[101] ve nihayet 1609'da Fransa elçisinin yardımı ile Pera'daki Benedikten Kilisesi'ne yerleştirilen, ama sadece İngiliz elçisini değil, Venedik balyosunu ve Tine Adası'nın Katolik piskoposunu da kendilerine amansız rakip edinen Cizvitleri de himaye etti.

Başlarında Canillac adında bir beyin bulunduğu beş Fransız kardeşten oluşan bu Cizvit topluluğu, belki de haklı olarak, birçok şüpheli entrikalarla suçlandılar. Yahudilerin ve Hristiyanların zorla dinlerini değiştirmeye çalışıyorlardı; bir kez daha kiliselerin birleştirilmesini istiyorlardı ve çok geçmeden aslında İspanya'nın ve papanın ajanları oldukları söylenmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nu da onlara karşı kışkırtmak için bu yeterli idi. Padişahın emri üzerine tutuklandılar ve yalnızca her yerde karışıklık yaratmaya yönelik faaliyetleri hakkında hesap vermek zorunda kaldılar. 1604'te Breves'in yerine geçen Fransa Elçisi Salignac onlara sahip çıkarak veziriazamın huzuruna geldi

100 Kralın bu bağlamda Sultan III. Murad'a yazdığı ilginç bir mektup, *Lettres missives*, IV, 324'te mevcuttur.

101 1 Temmuz 1599 tarihli mektup, *aynı eser*, V, 142. Bu keşişlerin serbestçe dinlerini icra etmeleri ve imtiyazlarını sınırlayan fermanın Breves'in ısrarları üzerine geri alınması söz konusu idi. IV. Henri, Breves'i överek bu konuda şöyle yazmaktadır: "Uzatılan bu eli tutmanızı arzu ediyorum, bu eli sıktığınız sürece adı geçen ruhbanlar iptal edilen ayrıcalıklara yeniden emin ve özgür biçimde sahip olacaklardır".

ve veziriazamın kendisine daha huzura geldiği anda Pera'da tek bir Cizvit görmektense 10 tane başka rahip görmeyi yeğlediğini söylemesine rağmen serbest bırakılmalarını sağladı[102].

Cizvitlerin yarattığı karışıklık bununla bitmedi. Zira Venedik balyosu İstanbul'dan tamamen çıkartılmalarında ısrar ederken, Salignac İstanbul'da kalmalarına izin verilmesini sağladı[103]. Göründüğü kadarıyla Cizvitler de kendilerinde Fransa'nın himayesi altında entrikalarına devam etme hakkını görüyorlardı. Neticede daha sonra, 1616'da bu yüzden oldukça ağır anlaşmazlıklar yaşandı.

Tutuklanan bazı Cizvitler o dönemlerde İstanbul patriği vekilinin arabuluculuğu ile papanın ve Napoli kralının da kendi lehlerine müdahalede bulunmalarını sağlamışlardı. Osmanlı yönetimine bu husus tabii ki rakipleri tarafından tehlikeli siyasî bir manevra olarak gösterildi. Bu yüzden patrik vekilini hemen idam ettirdi ve Cizvitleri, Fransa elçisinin ricalarına bakmaksızın, zindana attırdı. O dönemlerde Fransa'yı İstanbul'da temsil eden [Achille de] Harley, sözde onların tekrar serbest bırakılmasını sağlamadan ve yalnızca kendi misafirhanesinde kalmaları şartıyla İstanbul'da kalmalarına izin verilene kadar 30 bin Venedik altını harcadı. Oysa bu şekilde de İstanbul'da tutulmaları mümkün değildi; söz konusu yılın Ekim ayında İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldılar[104]. Bu gibi hadiseler tabii ki Fransa'nın Osmanlı yönetimi nezdindeki konumunu daha iyi hâle getirmiyordu. Çok geçmeden

---

102 Cizvitlerle yaşanan anlaşmazlıklardan bilhassa Hammer'in, *Osmanlı Tarihi,* IV, 438'de kullandığı Venedik raporlarında da bahsedilmektedir. Buraya ait olan birçok el yazması ilginç belge, Paris Arsenal Kütüphanesi'ndeki değerli *Traitez et Ambassades de Turquie (5Cilt)* adlı eserde mevcuttur. Gerek Breves'in, gerekse halefleri Salignac, Baron de la Mothe-Fenelon ve Fransa'yı XIII. Louis döneminde temsil eden Sancy Baronu Achille de Harley'in elçilik görevleri ile ilgilidir. Ancak, Charrier'in, *Négociations* adlı eserinin devamı bu hususta yeni bilgiler sağlayacağından, bu ilişkileri daha sonra ele almayı uygun görüyoruz.

103 "Balyos, Cizvitlerin serbest bırakılmasına çalışıyordu; Fransız elçi de bırakılmamaları için elinden geleni yapıyordu", Ekim 1609 tarihli Venedik elçilik raporu, Hammer, *aynı eser*, s. 439.

104 "Cizvitler, dört haftalık hapisten sonra serbest bırakıldı ve Fransız elçisinin evine götürüldü, sonra da yeniden tutuklandılar; Fransız elçisi tarafından onların kentten ayrılmamaları için 30.000 Venedik altını verildi", diyor Sailo Nani'nin 4 Ekim 1616 tarihli elçilik raporunda. Ancak hemen sonrasında 19 Ekim'de şöyle demektedir: "Cizvitler İstanbul'dan ayrıldılar", bk. Hammer, *aynı eser*, s. 480.

Kral XIII. Louis'nin güçsüz iktidarı sırasında daha sonra ele alacağımız çok daha ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi.

Şimdiye kadar aktarılanlardan sonra, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu nezdinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kazandığı itibarın ve avantajların sürekli artmakta olduğuna ayrıca dikkat çekmemiz gerekmez. Divân-ı Hümâyûn'da bilhassa Hoca Sadeddin ile nüfûzlu bir dost edinen ve padişahın Eğri seferinde de Hoca Sadeddin'e eşlik eden İngiliz elçi Edward Burton, yalnızca ülkesinin Fransızlara karşı çıkarlarını korumakla kalmamış, kendine görünüşe göre asıl siyasî meselelerde de Divân-ı Hümâyûn'ın toplantılarında ve kararlarında artık gözönünde bulundurulan bir ağırlık kazandırmayı başarmıştı.

Halefleri –Burton 1598 yılı başında İstanbul'da ölmüştü– Henry Billon, Thomas Glober, Paul Pinder, John Eyre ve bilhassa her yere müdahale eden diplomatik faaliyetleri bu kitapta esas aldığımız dönemin sonrasına kadar uzanan Thomas Roe, onun çizdiği yolda aynı başarı ve talihle devam ettiler. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ticarî faaliyetlerine oldukça önemli avantajlar kazandıran kapitülasyonlar, Fransa'nın ve Venedik'in de kapitülasyonlarının onaylandığı yıl içinde, yani 1604'te yenilendiler. Bu kapitülasyonların koruması altında, örneğin 1612'de Osmanlı İmparatorluğu ile akdettikleri ve Fransa'nın sözde engellemeye çalıştığı kendi ticaret anlaşmaları ile bayraklarının özerkliğini ve Divân-ı Hümâyûn nezdinde çıkarlarını kendi elçileri aracılığıyla gözetme hakkını elde eden Hollandalılar gibi, İngiltere'ye dost olan bazı ülkeler, Doğu Akdeniz'de gemilerinde İngiliz bayrağını dalgalandırıyorlardı. Hollanda Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki ilk temsilcisi Corneille de la Haye idi[105].

Batı devletleri gibi, konumları ve çıkarları itibariyle Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişki içinde olan iki Kuzey ülkesi Lehistan ve Rusya da Macaristan savaşı sırasında sâkin kalmışlardı. Rusların çarını diğer Hristiyan hükümdarlarla sultana karşı kurulacak bir ittifakın içine çekmek veya

105 Birleşik Devletler (Hollanda) ile 1612 Temmuz'unda akdedilen ve esas olarak Fransız ve İngiliz kapitülasyonlarına uygun olan anlaşma, eksiksiz olarak Paris Arsenal Kütüphanesi'ndeki söz konusu elyazması eserde mevcuttur, bk. *Traitez et Ambassades*, I, 89-96. Hollandalılar kendilerini şöyle adlandırıyorlardı: "Güney Almanya eyaletleri konfederasyonu özgür bütünsel topluluğunun çok yüce, çok güçlü komutanları, Tanrı'nın lütfuyla Doğu Hindistan'ın çok sayıdaki krallıkları ve prensliklerinin çok güçlü efendileri".

İran şahı ile silah birliğine girmesini sağlamak için yapılan teşebbüslerine bakmaksızın, gerek Çar [IV.] İvan (1584'te ölmüştü), gerekse halefi I. Fedor (1598 yılına kadar) ve Boris Godunov (1605 yılına kadar) Osmanlı İmparatorluğu ile barışçıl ilişkilerini zaman zaman yenilenen elçilik heyetleri ile muhafaza etmeyi uygun gördüler. Örneğin 1584, 1585, 1592, 1593 ve 1595 yıllarında bu gibi elçilik heyetlerinden bahsedilmektedir. Asla değerli bir hediye olmadan gelmedikleri, genelde değerli kürkler getirdikleri için oldukça hoş karşılanıyorlardı.

Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi Tatarların Rusya'ya karşı düşmanca tutumları, diğer taraftan Kazakların sınır ülkelerde Osmanlı topraklarına akınları ve çarın Gürcü hükümdarlarla dostane ilişkilerinin yol açtığı bazı sorunlar, her iki taraf da şimdilik ilişkileri resmen koparmayı uzun bir süre göze alamadıkları için kolayca çözülebildi. Rus gücünün genişleme dürtüsünün ağırlık merkezinin güneye kaydığı zamanlar henüz gelmemişti; Divân-ı Hümâyûn ise doğuda ve batıda yeterince meşgul olduğundan, kuzeye doğru güçlerini daha kuvvetli ve kalıcı bir biçimde arttırma fikri şimdilik gelişemezdi.

Aynı şekilde krallarının Boğdan ve Eflak hükümdarlık kavgalarına defalarca müdahaleleri mevcut barışı zaman zaman ciddi bir biçimde tehlikeye atıyormuş gibi görünse de Osmanlı sultanının vasalları olarak kaldıkları sürece Lehistan'dan da korkmaya gerek yoktu. Zira Kral Stefan (Bathori) nasıl ki Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi olduğunu hissettirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorsa, halefi, yani Divân-ı Hümâyûn'un emri üzerine olmasa da onayı ile seçilerek 1587'de Kral III. Sigismund olarak tahta çıkan İsveç prensi, en azından şimdilik direniş göstererek Osmanlı sultanının muazzam öfkesinin etkilerine maruz kalmayı göze alamıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, başka taraflardan kendisine yapılan parlak tekliflere bakmaksızın –Erdel büyük prensi, veziriazama 40 bin duka ve diğer vezirlerden her birine 10 bin duka tutarında bir hediye göndererek oylarını almaya çalışmıştı ve Toskana büyük dükünün o dönemlerde arabulucusu Yahudi David Papo aracılığıyla Lehistan krallık tacının bedelini İstanbul'da bir milyon altına kadar çıkarttığı söyleniyordu– Batılı devletlerden herhangi birinin kendi adamını tahta çıkartmasına izin vermektense, sonunda Şansölye Zamoyski'nin grubu tarafından desteklenen Kuzeyli hükümdarda karar kılmıştı. Lehistan tahtında tıpkı eskiden olduğu gibi herhangi bir Avusturyalı

veya Rus görmek istemediği gibi artık herhangi bir Fransız, İspanyol veya İngiliz de görmek istemiyordu[106].

Zaten yeni kralın, hem seçimde hem de muharebe alanında mağlup ettikleri Arşidük Maksimilyan'ı serbest bırakması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Erdel prensi için istediği kızkardeşini Maksimilyan'e vermiş olması Osmanlı yönetimi tarafından hoş karşılanmamıştı. Kralın en büyük düşmanları olan kayser ile böylesine dostane bir ilişki kurmasına tahammül edemezlerdi; ayrıca 1588 Temmuz'unda krala gönderdikleri bir elçi aracılığıyla artık yalnızca Tatar hanına ödenmesi gereken haracı ödemeyi ve Kazakları dizginlemeyi düşünmesini salık verdiler.

Oysa kral ne birincisini yapacak güce sahipti ne de ikincisini yerine getirmek istiyordu. Bu yüzden Lehistan ve Tatarlar arasında sürekli oldukça kanlı çatışmalar meydana gelirken, Kazaklar Osmanlı topraklarına akın düzenleyerek mesela 1589'da Bialograd, Tesin ve Odi gibi şehirleri talan ediyorlardı. Bu hadiseler ise Osmanlı yönetimini öyle kızdırıyordu ki kraldan yalnızca samur kürkler şeklinde ödenecek 200 bin duka tutarında yıllık haraç istemekle kalmayıp, sınır boylarına bu talebi zorla yerine getirtecek birlikler de gönderildi. Zira Divân-ı Hümâyûn bu haraç ödenmeden, kral tarafından acilen talep edilse de barışı yenilemeyecekti.

İngiltere'nin Divân-ı Hümâyûn'da kazandığı önemli nüfûzun en parlak biçimde ortaya çıktığı bir durumdu bu. Rumeli beylerbeyine Tatarlarla birlikte ertesi yıl Lehistan'a akın etme emri verilmişti ki İngiliz Elçi Edward Burton, Boğdan voyvodasının desteği ile krala verilen iki aylık mühlet esnasında barışın oldukça hafifletilmiş şartlar altında tekrar yenilenmesini sağladı. Kral yıllık haraç ödemek yerine, 90-100 tulum samur kürk civarında artırılan haraçla ve veziriazama verilecek 12 bin akçe ve 50 samur kürk ile kurtulmuş oldu.

Bu şartlar altında Lehistan barışı 1591'de yeniden onaylandı ve aynı zamanda Erdel büyük dükünün, Kral Sigismund günün birinde vatanı olan İsveç'e geri dönmek zorunda kalacak olursa, Lehistan tacının Osmanlı hazi-

106 Hammer, *aynı eser*, s. 152'deki Avusturya elçilik raporları. Padişahın o dönemde yapılacak seçimle ilgili olarak soylulara gönderdiği bir yazıda şu tehdit edici ifade de bulunmaktadır: "Öte yandan, eğer rızamız olmaksızın, dostlarımızdan ya da düşmanlarımızdan, Viyana ya da Almanya ya da İngiltere, İspanya ya da Gallia ya da Moskova, dostluğumuzu ve özgürlüğü umut ederek kralı seçerseniz, antlaşmayı bozmuş olanlar arasında sayılacaksınız; sonuçta tehlikeyi dikkate alın, barış antlaşması yararsız olacaktır".

nesine ödenecek 100 bin Venedik altını ve ayrıca veziriazama ödenecek 50 bin Venedik altını karşılığında kendisine bırakılacak olmasına dair defalarca sunduğu teklifi geri çevrildi[107].

O tarihten sonra Lehistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında mevcut barış, Macaristan savaşı sırasında bir daha bozulmadı. Kralın 1597'de Koca Sinan Paşa'nın başarısız seferinden sonra Boğdan'ın ve Eflak'ın belirlenen haraç karşılığında kendisine bırakılmasına dair teklifi, göründüğü kadarıyla değerlendirmeye alınmadı. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden baş gösteren İran savaşları ve Asya'daki isyanların kendisine getirdiği zorluklar yüzünden bu yönde huzuru sağlamayı ne kadar çok istediği, 1607'de Zitvatorok Barışı'ndan sonra, Lehistan'ın eski barış kapitülasyonlarını, yeni anlaşma Lehistan'ın Osmanlı yönetimi ile ilişkilerine daha bağımsız, güvenli ve onurlu bir karakter sağladığı için Lehistan açısından çok daha avantajlı olacak bir şekilde yenilemekte gösterdiği iyi niyetten anlaşılıyordu.

Osmanlı diplomasisinde o tarihe kadar hiç bilinmeyen haklarda eşitlik ve karşılıklı yükümlülük ilkesi, tıpkı kayser ile yapılan barışta olduğu gibi, burada da uygulanıyor ve kabul ediliyordu. Taraflardan hiçbiri bundan böyle diğer tarafın eyaletlerine, ülkelerine, kalelerine, şehirlerine ve arazilerine zarar vermeyecekti ve Osmanlı sultanı nasıl ki Tatarların Lehistan topraklarına akın etmesini engellemeyi taahhüt ediyorsa kral da Kazakların Osmanlı topraklarında talanlarına izin vermeyecekti. Aynı eşitlik, ödenecek tazminat, antlaşmanın tarihinden itibaren fidyesiz olarak iade edilecek esirler ve suçlular ile huzuru bozanlar hususunda da uygulanacaktı.

Ticaret açısından yalnızca her iki devlette değil Boğdan'a ve Eflak'a da önemli kolaylıklar tanındı. Leh tüccarlar bundan böyle malları için yasal gümrük vergisi dışında başka herhangi bir harç ödemeyeceklerdi; ayrıca borç ve miras meseleleri ile medenî davalarına ve yargı yetkilerine öyle bir düzenleme getirildi ki Osmanlı makamları bundan böyle meselelerine müdahale edemeyecekti. Getirilen paralardan o tarihe kadar alınan gümrük vergisi kaldırıldı ve yalnızca başta tam ağırlıkta olmayan arslanlı taleler olmak üzere Lehlerin daha hafif sikkelerinin bundan böyle ticaret esnasında kullanılmayacağına karar verildi.

---

107 Venedik ve Avusturya elçilik raporları, *aynı eser*, s. 208 ve devamı; buraya ait belgeler, s. 638 ve devamı.

Buna karşın Tatar hanına ödenmesi gereken haraç aynen muhafaza edildi. Antlaşmanın söz konusu maddesi şöyle idi: "Kral, Tatar hanına her zaman ödediğini verdiği ve barışı başka bir şekilde de ihlal etmediği sürece, Tatar hanı ve ordusu da kralın topraklarına ve insanlarına herhangi bir zarar vermeyecek, aksine onların haklarını gözetecektir". Karşılığında Tatar hanının birlikleri ile Lehistan'dan geçmesi yasak olacaktı, fakat kralın talebi ve sultanın emri üzerine gerektiğinde düşmanlarına karşı ordusu ile yardıma gidecekti.

16 Temmuz 1607'de İstanbul'da Sultan I. Ahmed tarafından imzalanan antlaşma şöyle sona eriyordu: "Kral ve beyleri işbu antlaşmayı ve ittifakı ihlal edecek bir şey yapmadıkları ve dostluğun gerektirdiği şartları sadâkat ve inançla yerine getirdikleri sürece, sadâkatim ve inancım üzerine işbu antlaşmaya riayet edileceği ve bahtiyar hükümdarlığım ve iktidarım boyunca bu barışın sürekli ve sağlam olacağı ve işbu dostluğun sâdık ve bozulmadan kalacağı fermanım olmuştur"[108].

Oysa Lehistan ile yapılan bu barış antlaşması yalnızca her iki devletin daha sonraki ilişkilerinin temeli olduğu için değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerine karşı şimdilik bir dereceye kadar daha barışçıl bir tavır takındığı için önemli bir antlaşma idi. Avrupa'da hem batıya hem de kuzeye doğru herhangi bir düşmanla açıkça mücadele etmek zorunda olmadıkları nadir anlardan biri oluşmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, böylece tüm kuvvetlerini tekrar dört yıl önce baş gösteren İran savaşından ve Anadolu'nun her yerinde güçlü asilerin ayaklanmasından (Celalî isyanları) ötürü tüm imkânlarını ve kuvvetlerini kullanmak zorunda olduğu Asya'ya yöneltebildi. Dolayısıyla tüm bu hadiselerin Avrupa'daki ilişkilerin gelecekteki gelişimi üzerindeki etkileşimlerini en azından ana hatlarıyla anlayabilmek için gözlerimizi bir kez daha buraya çevirmek zorundayız.

108 Bu antlaşma, Türkçe orijinalinden tercüme edilmiş hâliyle Hammer, *aynı eser*, s. 674-680'de verilmektedir. 24 esas ve 4 ek maddeden oluşmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1619 VE 1623 YILLARINDA İRAN VE LEHİSTAN İLE BARIŞ YAPILMASINA VE SULTAN I. MUSTAFA'NIN TAHTTAN İNDİRİLMESİNE KADAR ASYA'DA VE AVRUPA'DAKİ DURUMLAR

1) 1619'da Şah Abbas'la Yapılan Barışa Kadar İran Savaşları ve Anadolu'daki [Celalî] İsyanlar

13 yıl süren güvensiz bir barıştan sonra İran'la savaşın tekrar baş göstermesi, Macaristan savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki kısmını huzursuzluğa iten ve zamanla Osmanlı tarihinin en tehlikeli ve en kanlı Celalîler savaşına dönüşen karışıklıklarla yakından ilişkili idi.

Asya sâkin kaldığı ve padişahın buradaki yönetimi güçlü ve itibarlı olduğu sürece doğuda Özbeklerin baskısı altında bulunan ve Batılı devletler tarafından boş umutlarla oyalanan Şah Abbas, son savaşta Osmanlılara kaptırdığı yerleri tekrar silah zoruyla geri almayı düşünemezdi.

Ayrıca başlangıçta ve Macaristan savaşının ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun en doğudaki sınırlarında herşey sâkinken, düzenli olarak devam eden diplomasi trafiği sanki Osmanlı sultanı ve İran şahı arasındaki iyi ilişkileri uzun bir süre için daha da sağlamlaştırıyordu. Mesela Osmanlı raporları Sultan III. Mehmed'in cülûsunu tebrik eden ve aynı zamanda efendilerinin Özbeklere karşı kazandığı en son zaferleri bildiren İran elçi heyetinin 1596'da İstanbul'a gelişindeki her zamanki gibi olağanüstü ihtişamla doludur.

Oysa bu dönemlerde Anadolu eyaletlerinde, buradan Suriye'ye ve İran İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar yayılan ve Osmanlı'nın hâkimiyetini herşeyi yok eden gücü ile zamanından önce yok etmekle tehdit eden huzursuzluklar başlamıştı bile. Hiçbir yerde, Osmanlı otoritesinin çaresizliğinin ve gevşekliğinin sonunda nerelere varabileceği ve kanunlar ile yönetimin eski esnek olmayan biçimlerinin onları canlandıran ve muhafaza eden ruh bir kez kayboldu mu imparatorluğu birarada tutamayacak güçte olduğu, burada olduğu kadar bariz bir şekilde ortaya çıkmamıştı.

Zira Veziriazam Cığalazâde Sinan Paşa'nın Haçova Meydan Muharebesi'nden sonra Anadolu vasallarının ve timarlı sipahilerin korkaklıklarını yermekte kullandığı sert ve cüretkâr üslubun onların padişahın yönetimine karşı ayaklanmaları için bir sebep oluşturduğu anlatılıyorsa, bu ancak Osmanlı devlet yapısının temellerinin daha şimdiden ne kadar sarsıldığını kanıtlamaktadır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte oluşan ve büyüyen ama bağlayıcı, birleştirici ve muhafaza edici gücünü kaybetmiş olan timarlı sipahi sistemi de buna dahildi. Ulûfeli birlikler, yani yeniçeriler ve sipahiler arasında ortaya çıkan isyan ve ayaklanma ruhu, artık Osmanlı askerî kuvvetlerinin belkemiğini ve gücünü oluşturan timarlı sipahiler arasında da baş göstermeye başlamıştı.

Anadolu ordusunun ulûfeli ve timarlı askerlerden oluşan birliklerinden 30 binin üzerinde kişinin, belki de korkaklıktan ziyade Anadolu timarlarının artık en iyi birliklerini Avrupa topraklarında her yıl yapılan yararsız savaşlara kurban etmek istemedikleri için, Haçova Meydan Muharebesi'nde kaçtığı söyleniyordu. Buna oldukça öfkelenen Cığalazâde Sinan Paşa, kaçanları her tarafta takip ettirdi; ordu komutanlarından bazıları ele geçirildikleri anda emri üzerine ya idam edildiler ya da korkak olarak hakarete uğradılar ve adamları firari olarak hakarete maruz bırakıldılar.

Oysa tüm bunlar itaati geri getirmiyordu. Büyük birçoğunluğu Anadolu'ya kaçtı, burada tekrar biraraya toplandı ve isyan ile silahlı ayaklanma bayrağını çekti[1].

Zaten bu yeni itaatsizlik ve direniş unsurunun daha da beslediği huzursuzluklar eksik değildi. 16. yüzyıl sona ermeden Asya'nın çeşitli yerlerinde, örneğin Karaman, Yemen, Basra ve Bağdat beylerbeyiliklerinde, Halep'te ve Gürcistan'da kısmen henüz kolayca bastırılan ayaklanmalar meydana geldi.

1 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 271

Ancak yüzyılın son yılında (1599) hükmetme hırsına sahip müteşebbis bir maceraperest olan Sekbanbaşı Karayazıcı Abdülhalim, isyanın başına geçerek kısa sürede çoğunlukla Macaristan'dan kaçmayı başaran Kürtlerden ve Türkmenlerden oluşan 20 bin kişiyi biraraya toplayınca, bu isyan tamamen farklı, oldukça tehlikeli ve kalıcı bir karakter kazandı. Karayazıcı, Urfa'yı kolayca ele geçirdi. Burada ısrarlı bir direnişten sonra boyun eğmeye zorlandıysa da bu adamdan hemen kurtulmak yerine bundan böyle göstereceği sadâkatin karşılığında Amasya sancakbeyliğine getirilmesine yol açan müzakerelerde bulunma zayıflığını gösterdiklerinden çok geçmeden tekrar isyan bayrağını çekti.

Oysa Amasya sancakbeyliği ile yetinmiyordu. Asıl istediği, Osmanlı'nın Anadolu'daki hâkimiyetini tamamen sona erdirmekti. Dolayısıyla sessizce Amasya'ya çekilmek yerine bilhassa Sivas dolaylarında askerî kuvvetlerini takviye etti ve ertesi yıl 25 Nisan 1600'de Kayseri'de açık arazide acilen üzerine gönderilen Bağdat ve Halep birliklerinin karşısına çıktı. Silahların talihi yaver gitti; tam zafer sarhoşluğu içinde kendini yeni bir Asya imparatorluğunun efendisi ve hâkimi olarak görmeye ve buna göre davranmaya başlamıştı ki[2] eski Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın Elbistan yakınlarındaki Sepetli'de Karayazıcı'yı mağlup ettiği ikinci bir muharebe imparatorluğunu sona erdirdi. 30 bin kişilik ordusunun büyük bir bölümü muharebe alanında can verdi; kendisi ordusundan kalanlarla Karadeniz bölgesinde Canik Dağları'na kaçtı ve çok geçmeden burada kırılan umutlarına duyduğu üzüntüden öldü.

Oysa isyanlar bununla bitmedi. Aksine Karayazıcı Abdülhalim'in kardeşi Deli Hasan ile en az onun kadar cüretkâr bir lider bulduğunda çok daha güçlü ve daha geniş kapsamlı olarak devam etti. Celalîlerin başına geçerek Canik Dağları'ndan çıkıp, hemen Hasan Paşa'nın geri çekildiği Tokat'a saldırdı ve Tokat havalisini talan ettikten sonra bir aylık bir kuşatmadan sonra bu şehri ele geçirdi. Buradan yola çıkarak aynı yıl içinde, 1602 başlarında kış aylarında,

---

2 Mesela bu celalî liderinin Hammer, s. 305'te Naîma'dan aktarılan 24 Eylül 1600 tarihli bir hükmünde şöyle denmektedir: "Osmanlı'ya buradan el çektirdikten sonra hükümdarlığın tamamen bana geçmiş olmasına istinaden, emrim üzerine, vs. Bu emre itaat etmeyenler, vs." Asya'daki durumlar ile ilgili olarak Hammer'in Naîma'dan aktardıklarına güvenmeyi yeğliyoruz, zira Hammer'e göre (*Wiener Jahrbücher,* 1832, Eylül, 60, s. 222 not) bu Osmanlı tarihçisinin İngilizce'ye yapılan çevirisi (*Annals of the Turkish Empire from 1591-1659* translated from Naima by Charles Fraser) "tamamen yanlış veya özü bozulmuş, kesinlikle kullanılmaz durumda bir çeviridir".

üzerine gönderilen Vezir Hâfız Ahmed Paşa'nın karargâhı olan Kütahya'yı ele geçirmeye çalıştı, fakat birlikleri soğuklardan dolayı yanında kalmak istemediklerinden burada bir şey başaramadı. Birlikleri çeteler hâlinde tüm ülkeye dağıldılar ve Deli Hasan uzlaşmaya gitmeyi daha uygun buldu. Dikkatsizce davranarak birliklerinden 10 bin kişi ile Bosna beylerbeyliği sözü ile kendisini Avrupa'ya çekmelerine izin verdi ve burada Peşte kuşatınası esnasında 1603 yılı sonbaharında ordusunun büyük bir kısmı helâk oldu.

Asya'da isyan ruhu Tebriz'in Osmanlı muhafız kıtalarını da sarmaya başladığında durum bu idi. İtaat ve düzen bağlarını üzerlerinden atarak şehirden uzaklaştılar ve Azerbaycan topraklarının her yerini talan ederek Nahcivan muhafız kıtaları ile birleşip Selmas Komutanı Gazi Bey'e Karnıyarık Kalesi'nde saldırdılar. Celalîlere karşı tek başına mücadele edemeyecek kadar güçsüz olan Gazi Bey, kaçarak Şah Abbas'a sığındı; Şah Abbas ise bu fırsatı her yerden baskı altında olan Osmanlı ile ilişkilerini tekrar ve bu sefer büyük bir sevinçle koparmak için kullandı. Seçkin bir birliğin başına geçerek derhal Tebriz'e doğru yola çıktı; Osmanlı celalîlerine Sofyan Köyü yakınlarında 26 Eylül 1603'te büyük bir mağlubiyet yaşattı ve 20 gün süren kuşatmadan sonra 21 Ekim'de Tebriz'i ele geçirdi. Hemen akabinde Osmanlıların gönüllü olarak boşalttıkları Nahcivan'ı da ele geçirdi ve acilen tahkim edilen Revan da altı ay süren direnişten sonra 500 kişi kadar kalan muhafız kıtalarına verilen serbest geçiş hakkı karşılığında 1604 yılı ilkbaharında teslim olmak zorunda kaldı.

Bu, Osmanlı İmparatorluğu için en az daha öncekiler kadar uğursuz ve Asya'nın diğer kısımlarında süregelen isyanlardan dolayı daha da zorlaşmış olarak, yine kısa kesintilerle tam 14 yıl süren İran savaşının başlangıcı oldu.

Hadiselere dair III. Mehmed'in ölümünden (22 Aralık 1603) kısa bir süre önce duyulan haberler, İstanbul'da büyük endişe yarattı. Hem Avrupa'da, hem Asya'da yapılacak çifte savaşın yükü çok ağır olmasına rağmen Divân-ı Hümâyûn'da Osmanlı silahlarının itibarını İran'da ne pahasına olursa olsun kurtarmak için gereken herşeyin yapılmasının icap ettiğine dair görüşlerde oybirliği mevcuttu. Böylece hemen savaşa karar verildi. Oysa taht değişikliği hazırlıkları seferin başlangıcını biraz erteledi. Ayrıca kimin seraskerliğe getirileceği sorusu da uzun bir süre askıda kaldı. Nihayet, pek talihli bir tercih olmasa da, Haçova galibi Cığalazâde Sinan Paşa seçildi. Paşa, ancak 1604 Haziran'ını ortalarında yola çıkabildi.

Bu arada Şah Abbas'ın muzaffer silahları büyük ilerlemeler göstermişlerdi. Ardı ardına Şemahi, Şirvan, Akçakale ve nihayet Gürcistan sınırında önemli bir kale olan Kars ele geçirilmişti. Oysa Şah Abbas burada kuşatılmaya cesaret edemedi. Cığalazâde Sinan Paşa, Kasım ayı başlarında buraya geldiğinde savaşmadan Kars'tan vazgeçti ve kış ayları boyunca Cığalazâde Sinan Paşa'nın kışı geçirmek üzere karargâh kurduğu Van'a başarısız bir saldırı gerçekleştirdiği Tebriz'e geri çekildi.

Osmanlılar, Kars'ı kan dökmeden geri almaktan başka, bu yıl içinde fazla bir şey yapmamış olsalar da ertesi yıl olan 1605 tarihli sefer daha da talihsiz geçti. Yararsızca bir oraya bir buraya gidip geldikten sonra, her iki tarafın askerî kuvvetleri nihayet Ağustos ayı başlarında Tebriz Gölü kenarında karşı karşıya geldiler. Yapılan muharebe şiddetli olduğu kadar kanlı geçti ama bir gün boyunca ne tarafa meyledeceği belli olmayan zafer akşam vakti İranlılar lehine neticelendi. Osmanlılardan muharebe alanında can vermekten kurtulanlar, dağınık bir şekilde Van'a kaçtılar. Cığalazâde Sinan Paşa da onlarla birlikte sürüklendi; karargâhının tamamı ise düşmanın eline geçti. Böyle bir utanca dayanamazdı. İstanbul'a geri dönerken, 2 Aralık'ta Diyarbakır'da kalbi kırık bir hâlde yolda vefat etti.

1605 tarihli seferin neticesi, bilhassa Celalîlerin savaşı daha tehlikeli bir hâl aldığından daha da uğursuz geldi. Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa Asya topraklarına geldiğinde asilerin bazı liderleri gönüllü olarak boyun eğmiş ve birliklerini paşanın ordusu ile birleştirmiş olsalar da, şimdi Osmanlı silahlarının güçsüzlüğü ve talihsizliği bu kadar bariz bir şekilde ortaya çıktığından, Asya'nın neredeyse her yerinde, Suriye ve İran sınırından Anadolu'nun en batısında İstanbul Boğazı'na kadar aynı anda cüretkâr liderlerin yönetiminde payitahtı bile tehdit eden yeni asi çeteleri ortaya çıkıyordu.

Zira Cığalazâde Sinan Paşa henüz İran topraklarındayken, İstanbul'a en yakın iki Anadolu eyaleti olan Aydın ve Saruhan'da iki yeni çete lideri, Kalenderoğlu ve Kara Said, isyanın başına geçerken, üçüncü bir asi olan Kınalı, Bursa ve dolaylarını ateşle ve kılıcıyla talan ediyordu. Karaman'da Uzun Halil eşkiyalıklar yapıyordu ve uzaktaki Kilikya'da Silifke'de Muslu Çavuş efendilik taslarken, diğer bir asi Cemşid Adana'nın en önemli dağ geçitlerini işgal etmişti.

Oysa hepsinden de kötüsü, ülkenin Yavuz Sultan Selim zamanında fethi sırasında kendilerine miras hakkı ile birlikte Kilis sancağı bahşedilen eski Kürt

asıllı Canbolat aşiretinden Canbolatoğlu Ali Paşa'nın Cığalazâde Sinan Paşa'nın Tebriz Gölü kenarındaki talihsiz muharebeden sonra birlikleri ile bu muharebeye katılmadığı gerekçesi ile kendi eliyle canını aldığı kardeşi Hüseyin'in ölümüne duyduğu kızgınlık sebebiyle Halep'te kendisini ülkenin bağımsız hükümdarı ilân ettiği Suriye'deki isyanlarda meydana gelen gelişmelerdi. Canbolatoğlu, Lübnanlı Dürzî Emiri [Maanoğlu] Fahreddin ile kendisine çok güçlü bir müttefik bulmuştu. Güçlerini birleştirerek, Halep'ten yola çıkarak önemli iki şehir olan Trablusşam ve Şam'ı ele geçirmişler; Şam'ın güçsüz sancakbeyi Emir Yusuf Seyfoğlu'nu ani bir baskınla mağlup ettikten sonra üçüncü kişi olarak aralarına almışlar ve Suriye'yi Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen bağımsız özerk bir ülke hâline getirmişlerdi ve ülkenin başına geçen Canbolatoğlu, padişahın en yüksek hâkimiyet hakları olan hutbeyi ve darphaneyi kendi tasarrufuna geçirmişti.

Ne yazık ki hiçbir yerde bu asilerin karşısına başarılı bir şekilde çıkacak hiçbir güç yoktu. Onları ele geçirme teşebbüslerinin tamamı Osmanlıların mağlubiyeti ile sonuçlandı. Örneğin Nasuh Paşa, 1605'te Kütahya ve Konya sınırındaki Bolvadin'de Uzun Halil karşısında böyle bir mağlubiyet yaşamıştı. Genç padişahın Bursa'ya giderek yaptırdığı fazla aceleci ve kibirli geçit töreni, isyan eden eyaletleri tekrar itaate geri çağırmaya çok da uygun değildi. Hedefe varmak için daha katı tedbirlerin alınması, tüm kuvvetlerin kullanılması gerekiyordu. İran'daki savaşın daha başarılı yönetilmesi de buna bağlı idi.

Oysa Macaristan'da yeterince meşgulken, Asya'da daha güçlü ve etkin bir faaliyet düşünülemezdi. Zitvatorok Barışı'nı hızlandıran ve Osmanlı müzakerecilerin müzakereler sırasında daha yumuşak davranmalarını sağlayan da bu oldu. Barışın yapılmasında en büyük paya sahip Kuyucu Murad Paşa, veziriazamlık makamına getirildikten sonra, Asya'da da Osmanlı hâkimiyetini tekrar inşa etmek için seçilmişti. Bu, yapılabilecek en talihli seçimdi. Zira 80 yaşında olmasına rağmen Kuyucu Murad Paşa ruh ve güç üstünlüğü, gerek Divân-ı Hümâyûn'daki işbilirliği, gerekse muharebe alanındaki becerisi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çöküş, güçsüzlük ve sıkıntı zamanında sayıları gittikçe azalan ancak ihtiyaç duyulan muhteşem kişiliklerden biri idi.

Zitvatorok Barışı'nın yapıldığı 1606 yılı, Asya'ya yapılacak seferin müzakereleri ve hazırlıkları ile geçti. Ancak ertesi yıl Temmuz ayı başlarında Ku-

yucu Murad Paşa, ordusunun başına geçerek Üsküdar'dan yola çıktı. İlk hedefi Halep ve Suriye işgalcisi Canbolatoğlu Ali Paşa olacaktı.

Kuyucu Murad, en tehlikelisi Kalenderoğlu olan küçük asilerle şimdilik oyalanmadan, asıl kuvvetleri ile Konya üzerinden doğrudan Suriye'ye geçti ve bu esnada Suriye'yi ele geçirene kadar Kilikya'nın dağ geçitlerindeki asileri mümkün olduğunca oyalamak için ordusunun küçük bölümlerini buralara gönderdi. Suriye'de Canbolatoğlu, Bagras Geçidi'nde yarısı yayalardan yarısı süvarilerden oluşan 40 bin kişilik bir ordu ile karşısına çıktı. Kuyucu Murad Paşa, savunması zor kırılabilen bu geçidin etrafından dolandı ve nihayet Oruçovası'nda karargâh kurdu. Canbolatoğlu kendisini buraya kadar takip etti ve 22 Ekim 1607'de burada Celalîler ordusunu tamamen yok eden ve Canbolatoğlu'nun Suriye'deki iktidarını sona erdiren meydan muharebesi meydana geldi.

Canbolatoğlu, muharebe alanından yanında küçük bir süvari birliği ile Kilis üzerinden Halep'e kaçmayı başardı, fakat Halep halkı tarafından öyle kötü karşılandı ki burada da kalamadı. Kendine sâdık kalan küçük bir birlik ile Anadolu'nun tamamını geçti ve başarılı bir şekilde İzmit'e gelerek burada padişahtan af diledi ve sadâkat yemini etti. Bu gibi mağlup edilmiş asilere yumuşak davranmak, o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî sisteminin ilkelerinden biri idi. Bu yüzden Canbolatoğlu yalnızca affedilmekle kalmayıp Tımışvar beylerbeyliğine de getirildi. Ancak daha bir yıl geçmeden yaptığı zorbalıklar yüzünden halk tarafından kovuldu; bunun üzerine Belgrad'a sığınmaya çalıştı, fakat burada çok geçmeden Kuyucu Murad Paşa'nın emri üzerine öldürüldü.

Asya'daki en tehlikeli ve en güçlü asi bu şekilde ortadan kaldırıldıktan sonra, diğerlerini de ele geçirmek kolay oldu. Ankara sancakbeyliğine tayin ederek zararsız hâle getirmeyi umdukları Kalenderoğlu, bununla yetinmeyerek, bazı başka asi lideri ile birleşerek, eşkiyalıklarını bilhassa Ankara dolaylarında ve daha sonra da cüretkâr bir baskın sırasında büyük bir bölümünü kül yığınına çevirdiği Bursa havalisinde devam ettirdi. Bu musibetleri nihaî bir darbe ile sona erdirmek, Kuyucu Murad Paşa'nın kışı geçirdiği Halep'ten 1608 Haziran'ında Anadolu ve Rumeli birlikleri ile oldukça takviye edilmiş ordusuyla başlattığı seferin ana görevi idi.

Hâlâ sayıları 20 bin kişi kadar olan Celalîleri Göksun Yaylası geçitlerine çekmeyi başardı. 8 Temmuz'da burada Osmanlıların gizlenmiş oldukları mevzilerde tuzağa düşerek ölümcül bir muharebede yok oldular. Celalîlerin büyük

bir kısmı ya muharebe alanında can verdiler ya da kaçarken öldürüldüler; ancak 1.000 kişi kadar kalan diğerleri Bayburt, Erzurum ve Ardahan üzerinden Revan'a kaçtılar. Buranın İranlı komutanı, şahın köleleri olarak çok onurlu olmasa da buraya sığınmalarına izin verdi.

Yaklaşık 6 bin kişi olarak Kırşehir dolaylarında ortaya çıkan bir diğer eşkiya çetesi, Kalenderoğlu'nun mağlup olduğu haberleri üzerine Tokat üzerinden İran'a sığınmaya çalıştı, fakat hedeflerine ulaşamadan Kuyucu Murad Paşa'nın bizzat yönetimi altındaki birlikler tarafından yakalandı ve neredeyse tamamen yok edildi.

Kuyucu Murad Paşa'nın 100 binin üzerinde celalînin hayatına mâl olduğu söylenen iki yıllık seferinin ana sonuçları bunlardı. İstanbul'da görkemli bir karşılama ve İran savaşını da artık sonuna kadar yönetmek gibi onurlu bir görev, Osmanlı hâkimiyetinin Suriye'de ve Anadolu'da tekrar sağlanmasının ödülü oldu. Oysa Kuyucu Murad Paşa, daha az tehlikeli addedilen iki celalî başı hâlâ hayatta olduğu sürece, bu hâkimiyeti güvencede görmüyordu; bu celalî başları batıda Aydın, Saruhan ve Menteşe eyaletlerinde Yusuf Paşa ve güneyde Kilikya'da Muslu Çavuş'tu.

Yine de onların üzerine yürümeye değmezdi. Yiğit ve müteşebbis olduğu kadar sinsi ve sadâkatsiz de olan Kuyucu Murad Paşa, onlardan ihanet ve yemin ihlali ile kurtulmayı yeğledi. Muslu Çavuş, Karaman beylerbeyliğine tayin vaadi ile Konya'ya çekildi ve burada Kuyucu Murad Paşa'nın emri üzerine Karaman Beylerbeyi Zülfikâr Paşa tarafından canından edilirken, Yusuf Paşa, aynı şekilde Manisa sancakbeyliği vaadi ile veziriazamın Üsküdar'daki karargâhına davetini kabul ederek, veziriazamın otağında aynı akıbete uğradı. Kuyucu Murad Paşa ancak bundan böyle silahlarının tamamını gönül rahatlığıyla İran'a çevirebileceğinden emindi.

Yine de içinde bulunduğu 1609'da mevsimin ilerlemiş olması Üsküdar'daki karargâhtan ayrılmasına engel oldu. Ancak 1610 ilkbaharında İran'a doğru yola çıktı; hiçbir zorluk çekmeden, şah tarafından terkedilmiş olduğundan kolayca ele geçirdiği ve kısmen ateşe verdiği Tebriz'e vardı, fakat kışı geçirmek üzere hemen Erzurum'a çekildi.

Göründüğü kadarıyla her iki taraf daha o dönemlerde savaşı devam ettirmek yerine barışı sağlamayı yeğliyordu. Şah Abbas bu bağlamda ilk adımı attı. Kuyucu Murad Paşa'nın arkasından Erzurum'a elçilerini gönderdi ve Şah

Tahmasb ile Kanuni Sultan Süleyman arasında akdedilen barışta belirlenen statükoya göre barış teklif etti. Oysa Murad Paşa, bunu kabul etmek istemedi. Hutbenin bir kez sultan adına okunduğu tüm şehirlerin ve yerlerin ebediyen Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz birer parçası oldukları gerekçesine dayanarak, şahın son zamanlarda ele geçirdiği tüm yerleri iade etmesini istedi. Şah Abbas ise bunu kabul etmek istemiyordu ve bunun yerine her yıl haraç olarak 200 yük İran ipeği teklif etse de, Kuyucu Murad Paşa bu teklifi ne yeterli ne de kendisine lâyık buldu. Böylece şahı Divân-ı Hümâyûn'un kararına bıraktı ve savaşı ertesi yıl devam ettirmek için hazırlıklara başladı.

İstanbul'da hâlâ yapılmakta olan müzakereler, Kuyucu Murad Paşa'nın artık göremeyeceği seferin başlangıcını ertelediler. 5 Ağustos 1611'de Kuyucu Murad Paşa, Erzurum'da 90 yaşında aniden vefat etti. Halefi olan ve savaştan ziyade barışa meyilli Nasuh Paşa, savaşı aynı yıl içinde devam ettirmeyi uygun bulmadı; ertesi yıl olan 1612'de ise yeni barış teklifleri getiren İran elçisine çabalarını mümkün olduğunca yerinde destekleyebilmek amacıyla bizzat İstanbul'a kadar eşlik etti.

Bu ağır savaşın yükünden kurtulma isteği, Osmanlı İmparatorluğu'nu beklenebileceğinden daha uysal hâle getirmişti. Yıl sona ermeden, oldukça müspet sayılabilecek şartlar altında barış sağlandı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce Şah Abbas tarafından teklif edilen 200 yük ipekten vazgeçmesinin yanısıra, sınırlardaki mülkiyet hakkı da Sultan [II.] Selim zamanındaki durumuna geri götürüldü, yani İranlıların son savaşta geri aldıkları yerler onlara kalırken, karşılığında Osmanlı yönetimi yalnızca din meseleleri ve Dağıstan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun vasallarına sağlanacak himaye hakkında daha ziyade görünürde önemli bazı tavizlerde bulunmaları ile yetiniyordu.

Böylesine güvensiz bir temel üzerine kurulan barış tabii ki uzun sürmedi. Muhtemelen daha Osmanlı tarafında Bağdat ve Van beylerbeylerine emanet edilen sınır düzenlemeleri sırasında, Şah Abbas'ın bilhassa Gürcistan dolaylarında oldukça düşmanca bir konum almış olması yüzünden iki yıl geçmeden yine tüm ilişkilerin kopmasına sebep olan önemli anlaşmazlıklar meydana geldi.

Osmanlı tarafından genel olarak ilgisizce yürütülen savaş, bu sefer de çok talihli geçmedi. İran'a gönderilen ordunun serdarlığına getirilen Veziriazam Kara Mehmed Paşa, ilk yılı olan 1615'te yalnızca Üsküdar'dan Halep'e

gelmek için tam üç ay harcadı ve oraya nihayet vardıklarında yıldızlardan bu yıl herhangi bir teşebbüste bulunmanın pek uygun olmayacağını okudular. Ertesi yıl çok daha talihli bir biçimde savaşa başlayabileceklerini umuyorlardı. Oysa tüm umutları boşa çıktı. Gerçi Revan kuşatıldı ve 24 gün süren kuşatmadan sonra teslim olmak zorunda kaldı, fakat Osmanlılar ordunun erzak temini çok kötü olduğundan burayı ellerinde tutmayı başaramadılar. İranlılar tarafından harabeye çevrilen Kars Kalesi'nin tekrar inşası, başarısızlığı veziriazamın makamından alınmasına mâl olan 1616 tarihli seferin tek kazancı oldu.

Halefi tayin edilen Kapudan Paşa Halil, İran savaşını Osmanlı silahlarının onuruna ve şanına yakışır biçimde nihayet hedefine ulaştırmakla görevlendirildi. Ancak ertesi yıl olan 1617'de tahtın iki kez el değiştirmesi –22 Kasım 1617'de vefat eden I. Ahmed'in yerine gelen I. Mustafa, 26 Şubat 1618'de tahtı I. Ahmed'in oğlu olan yeğeni II. [Genç] Osman'a bırakmak zorunda kaldı– savaşın daha etkin bir biçimde yürütülmesine izin vermedi. Zira hazinenin imkânları da üç ay içinde en az 6 milyon duka tutarındaki rahatsızlık verici cülûs bahşişi yüzünden neredeyse tamamen tükenmişti.

Ayrıca İranlıların Tatar hanının yönetimi altında birleştirilen Diyarbakır, Van, Sivas, Halep, Rumeli ve Erzurum beylerbeyliklerinin birlikleri karşısında Tebriz yakınlarındaki Serav [Serab] Ovası'nda 1618 yılı yaz aylarında kazandıkları bir zafer, altı yıl önce belirlenen şartlar altında barışın tekrar sağlanmasını hızlandırdı. İlgili barış antlaşması gerçi aynı yıl içinde, 26 Eylül'de Serav Ovası'nda Veziriazam Halil Paşa tarafından imzalandı, fakat antlaşmanın resmen ve törenler arasında tasdiki ancak bir yıl sonra, 29 Eylül 1619'da gerçekleşti.

Bu amaçla İstanbul'a gönderilen İran elçisi bir kez daha her zamanki ihtişam içinde buraya geldi ve getirdiği olağanüstü zenginlikteki hediyeler de bu görkeme uygundu: Halil Paşa tarafından haraç olarak şart koşulan 100 yük ipek, dört fil, bir suaygırı, değerli kürkler ve muhteşem güzellikte seçkin kumaşlar. Barışın daha önce belirlenen şartlarında tasdik sırasında önemli bir değişiklik yapılmadı. Bağdat beylerbeyliğine bağlı Derne ve Dorlenk gibi bazı yerlerin ve bölgelerin devri karşılığında Ahıska Osmanlı'ya bırakıldı. Her iki tarafın esirleri karşılıklı olarak mübadele edildi ve din meseleleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun vasallarına dair hususlarda eski şartlar aynen uygulanacaktı, yani din meselelerine daha uysal ve barışçıl bir tabiat kazandırılmaya ça-

lışılırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalları hak ve yükümlülüklerinde şah tarafından hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecek ve engellenmeyeceklerdi.

Ne maddî ne de manevî olarak kalıcı bir temele oturtulmadan zorunluluktan doğan bu barışın, İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasında kalıcı dostane ilişkilerin kurulmasına uygun olmadığını yakın gelecekte göreceğiz.

2) Zitvatorok Barışı Sonucunda Avusturya İle Yaşanan Anlaşmazlıklar

28 Aralık 1606'da akdedilen Zitvatorok Barışı'ndan birkaç hafta sonra Erdel Prensi Stefan Bocskai, muhtemelen kendi şansölyesi Mihail Kathay'nin kendisine içirdiği zehir sonucunda hayata veda etti. Söz konusu barışın en önemli hükümlerinden biri olan, Erdel'in Macar Krallığı'na, yani kaysere kalması hükmü, bu beklenmedik ölümden dolayı hemen gündeme getirildi ve şimdi gerçekten de uygulamaya geçirilecekti. Zira barış antlaşmasının 6. maddesinde Bocskai ile Viyana'da yapılan ve Erdel'in yalnızca Bocskai'ye ve erkek halefine ait olacağına dair anlaşmanın, her iki taraf, dolayısıyla bu krallıkta böylece gelecekteki tüm himaye haklarından feragat etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu için de bağlayıcı olacağı öngörülüyordu.

Yasal mirasçısı olmadan öldüğü için, Bocskai'nin ölümünden hemen sonra, her zamanki gibi iki grubun düşmanca karşı karşıya geldikleri yeni bir seçim yapıldı. Kayserin grubu olan Erdel soyluları, hak taleplerini çok geçmeden Gabriel Bathori'ye devreden Kral Naibi Sigismund Rakoçi'yi seçti; Osmanlı İmparatorluğu tarafından desteklenen Türk gurubu ise Bocskai'nin muhtemelen Divân-ı Hümâyûn'un talebi üzerine ölümünden önce yazdığı bir vasiyetnâme ile halef tayin ettiği Valentin Homonai'da karar kıldı[3].

Tabii ki Osmanlı İmparatorluğu ve kayser, daha doğrusu vekili Macaristan Valisi Arşidük Mathias arasında bu yüzden barışı tehlikeye atacakmış gibi görünen rahatsızlık verici tartışmalar çıktı. Osmanlı yönetimi –Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın Arşidük Mathias'a gönderdiği 29 Mart 1607 tarihli yazıda olduğu gibi[4]– Erdel prensini tayin etme hakkının anlaşmaya göre yalnızca ken-

3 Katona, XXVIII, 685 ve devamı. Soylular, Homanai'yi "çağrılmamış, seçilmemiş, ne de oy pusulalarıyla davet edildiş ama vasiyetle ilgili temsilciliğiyle ve Osmanlıların tavsiyesiyle zorlanmış" olarak reddediyorlardı, bk. s. 700.

4 Hammer, *aynı eser*, s. 671'deki çeviriden aktarılmıştır.

dine ait olduğunu iddia ediyordu; bu yüzden Bocskai tarafından halefi olarak tayin edilen Valentin Homanai'ye Erdel kralı olarak beratını, sancağını, tacını ve bozdoğanını vermişti ve hile ile bu krallık alametlerinin padişahın asla kabul etmeyeceği Sigismund Rakoçi'nin eline verilmesine müsaade etmeyecekti.

Bu yazıda şöyle denmekte idi: "Bu mektup yerine vardıktan sonra, hadlerini bilmeyen bazı kişilerin mevcut anlaşmalara aykırı olarak çıkarttıkları huzursuzlukların sona ereceğini ve her iki tarafın zavallı halkı sâkinleştikten sonra yeni husursuzluk ve kötülük tohumu ekilmeyeceğini umuyoruz... Buna rağmen, Allah'ın yardımı ile büyük çabalardan sonra ve birçok memurun yeminleri altında gerçekleştirilen bu barışın küçük bir mesele yüzünden bozulması ve tekrar huzursuzluk yaşanılması isteniyorsa, meseleyi Allah'a havale ederiz ve alnımıza ne yazılmışsa o olur".

Kayser ve vali arşidük ise yine mevcut antlaşmalara dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu bundan böyle Erdel meselesine karışmaktan men etmek istiyorlardı.

Çıkan anlaşmazlığa esas olan bu ana noktaya ayrıca aynı şekilde önemli başka anlaşmazlıklar da eklendi. Barış yapıldıktan sonra, Türkler Macaristan'da sâkin kalsalar bile, Türkler tarafından gizlice kışkırtılan Hayduklar daha büyük kötülükler yaratıyorlardı. Her yeri ateşe vererek ülkeyi dolaşıyorlar ve zaman zaman kayserin tahkim edilmiş yerlerine bile saldırıyorlardı. Örneğin Budin ve Eğri beylerbeylerinin en az 30 bin duka vadettikleri sözde 15 bin kişilik böyle bir Hayduk çetesi, iyi tahkim edilmiş Fülek Kalesi'ne saldırdı ama büyük bir kayıpla geri püskürtüldü[5].

Macaristan Krallığı'nın başka bölgelerinde bu ve bu gibi sürtüşmeler, kayserin daha sert tedbirler almasına sebep oldular. Bu yüzden hazırlıklara başlayıp bu amaçla bilhassa Alman soylularından yine geniş bir kapsamda yardım alırken, Zitvatorok Antlaşması'nda öngörülen 200 bin gulden tutarındaki tazminat bedelini götürecek elçilik heyetini de erteledi. En azından sözlü bir anlaşmaya istinaden bu elçilik heyetinin barış akdedildikten sonra en geç bir ay içinde gelmiş olması gerektiğinden ve gelişi defalarca yazılı olarak bildirildiğinden Osmanlı İmparatorluğu bu hususta şikâyette bulunmakta haklı olduğunu düşünüyordu.

Kuyucu Murad Paşa, Arşidük Mathias'a yazdığı mektupta, padişahın bu gibi vaatlere dayanarak birkaç kez elçilik heyetinin gelmeyişinin sebebini sorduğunu belirtti; yolda olduğu bahanesi ile padişahı şimdiye kadar oyalamayı

5 Katona, *aynı eser*, s. 749.

başarmışlardı; ancak bundan sonra padişahı boş bahanelerle oyalayamazlardı. "Elçiler gelmek istiyorlarsa gelsinler", diye devam ediyordu, "padişahımıza gerçeği söyleyeceğiz; ancak böylesine büyük bir talihle meydana getirilen bu barış tüm dünyada duyulduktan sonra, görünmekte olan tam aksinin sizi ve bizi dünyanın gözünde utandırması uygun değildir ... Elçileri hediyelerle birlikte en kısa zamanda göndermeye ve topraklarınıza huzur ve güvenlik vermeye çalışın. Herkesin sâkin olması ve barışa aykırı bir şey yapmaması için tüm topraklarınıza sert ve uygun emirler vermenizi umuyoruz"[6].

Kayser Rudolf, 10 Nisan'da, kendisine yazılan benzer bir mektuba, söz konusu elçilik heyetinin yalnızca son zamanlarda baş gösteren akınlardan, eşkiyalıklardan ve diğer barış ihlallerinden dolayı bu kadar geciktiği cevabını vermişti. Ayrıca barış antlaşmasında taleplerde bulunmasını sağlayan bir maddeye göre, bilhassa kuzeni Arşidük Ferdinand'ın ısrarı üzerine, hepsi barış müzakereleri sürerken ele geçirilen Estergon, Kanije ve Eğri kalelerinin iadesini talep etmeyi uygun buluyordu; sultan bunları iade ettiği, kayserin Erdel üzerindeki hâkimiyet hakkını tanıdığı ve Macaristan'da barışı ihlal edenleri cezalandırdığı takdirde elçisini söz konusu hediye ile birlikte göndermeye ve yükümlü olduğu herşeyi yerine getirmeye hazır olacaktı[7].

Bir taraftan bu mektuptan Kayser Rudolf'un Zitvatorok Antlaşması'nın şartlarından hiç de memnun olmadığı ve başlangıçta antlaşmayı hiçbir tereddüt göstermeden onaylamış olmasına rağmen daha sonra antlaşmayı yerine getirmekte gösterdiği kasıtlı tereddütler karşılığında başka tavizler elde etmeyi umduğu anlaşılıyorsa da[8], diğer taraftan hâliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun da,

---

6 Kuyucu Murad Paşa'nın mektubu, *aynı eser*, s. 673.

7 Kayser Rudolf'un Sultan I. Ahmed'e yazdığı bu mektubu Hammer, *aynı eser*, s. 674'te Kraliyet Arşivi'nden aktarmaktadır. Kayser, bu mektubunda söz konusu üç yeri resmen talep ettikten sonra, sonunda şöyle demektedir: "Zatı şahaneleri o kaleleri eğer bize geri verirse, Transilvanya'nın bizim hukukumuz altında olmasına, ki öyledir, izin verirse ve Macaristan'da aktedilen barış antlaşmalarına karşı kendi insanlarının yapmış olduğu küstahlığı cezalandırırsa, nezdimizde temsilciyi hazır armağanıyla birlikte göndermeye hazırız ve biz kendi açımızdan yükümlü olduğumuz ne varsa ifa etmeyi üstleniriz".

8 Istuanfi bile kayserin barıştan dolayı duyduğu hoşnutsuzluk hakkında şöyle demektedir (bk. Katona, *aynı eser*, s. 752): "Ama kayser, Türk'le olan ateşkes antlaşmalarına, daha bir kesinlikle onay vermiş olsa da, başka türlü düşünüp, onları güçlendirme konusunda daha sert ve muğlak bulundu".

içinde bulunduğu şartlar dahilinde söz konusu mektupta belirtilen talepleri, hele ki Erdel ve sahibi olmayı belki de bu uzun süreli ağır savaşın tek kazancı olarak gördüğü üç Macar kalesiyle ilgili talepleri yerine getirmesi mümkün değildi.

Kayserin taleplerinin en yakın ve en doğal sonucu bu yüzden her iki devlet arasındaki ilişkilerin bir kez daha gergin bir hâl alması oldu. Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu, Asya'daki meseleler yüzünden fazlasıyla meşgul olmamış ve diğer taraftan kayserin ve etrafının görünüşe göre içinde bulundukları savaşçı ruh hâline, böyle bir durumdan en fazla etkilenecek bölgelerden olumsuz bir tepki gelmemiş olsaydı ilişkilerin kopması kaçınılmaz olurdu. Söz konusu bölgeler, bu krizde en önemli unsurlardan biriydi. Zira son savaşın sıkıntıları, yarattıkları sancılarla hâlâ bu bölgeleri etkilemeye devam ediyordu; dolayısıyla ne pahasına olursa olsun barışın muhafaza edilmesini istiyorlardı. Kayserin savaş planlarına karşı ilk barış yanlısı tepki Macaristan'dan geldi.

Bilhassa 1607 yılı sonlarına doğru, Prag'dan buraya doğru esen savaş rüzgârı gittikçe güçlenmeye başlayınca, Macar soyluları, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu görüşmek ve son Hayduk saldırılarında yeterince hissedilen Türk savaşı belasını başlarından atmak üzere, kayserin iradesine rağmen, fakat genel valileri Arşidük Mathias'ın onayı ile Pressburg'da olağanüstü olarak toplandılar. Kayser, 23 Ocak 1608'de alınan bir kararla dağılmalarını emretti[9]. Hâlbuki soylular bu fırsatı kaysere baş gösterecek muhtemel bir savaşın tehlikelerini en karanlık biçimde göstermek ve barışı her halükârda muhafaza etmek amacıyla bir yıldır geciktirilen elçi heyetinin gönderilmesinin hızlandırmasını rica etmek için kullandılar.

Söz konusu olanın yalnızca Macaristan'ın huzuru olmadığını vurguluyorlardı. Bu esnada; kayserin komşu eyaletlerinin ve devletinin de iyiliği ve uzun zamandır arzu edilen güvenliği de risk altında idi; tehlike zirveye ulaşmıştı; sıkıntılar son raddeye gelmişti; sınır toprakları neredeyse tamamen harap olmuştu; birlikler, kaleler, erzak temini, kısacası hayatta kalmak için gereken herşey eksikti ve burada bulunan az sayıda birlikler daha paralarını bile alamamışlardı. Sonunda ise şöyle diyorlardı: "Türklerin gücü anlatıldığı gibi gerçekten zayıflamış olsa da, bu şartlar altında, onlarla yapılan barış ihlal edildiği takdirde, bu öncelikle bizim ve daha sonra komşu ülkelerin felaketi olacaktır. Majestelerinin gücünü ve saygınlığını azaltmak istemekten çok uzağız; ancak ertelenmesi mümkün olmayan durumların çaresizliği bizleri bu adımı özgür-

9 Katona, *aynı eser*, s. 767.

lüğümüz, eşlerimizin ve çocuklarımızın kurtuluşu ve komşu eyaletlerin ve devletlerin iyiliği uğruna atmaya zorladı. Bu yüzden majestelerinden bu mütevazi isteğimizi geri çevirmemesini rica ediyoruz. Zira güvenilmemesi gereken bazı kişiler, bu faaliyetlerimizi olumsuz göstermeye çalışsalar da tek niyetimiz sıkıntı içindeki bu ülkeye ve komşu eyaletlere uzun zamandır özlemini çektikleri barışı sağlamaktır"[10].

Kayser Rudolf, Macar soylularına bir kez daha hoşnutsuzluğunu ağır bir konuşma ile belirtmesine rağmen[11], onlar girdikleri yoldan dönmeyerek aksine bir adım daha ileri gittiler ve Yukarı ve Aşağı Avusturya ile Moravya başta olmak üzere komşu ülkelerin korporasyonları ile aynı amaçla irtibata geçerek Arşidük Mathias'ın da teşvikleriyle Şubat ayı başında bunlarla Türklere karşı değil barışın muhafazası için bir himaye ve savunma ittifakı kurdular[12].

Bu barış faaliyetlerini öyle ileri götürdüler ki Pressburg'da toplanan soylular aynı düşünce ile nihayet o sırada Radasbona'da toplantı hâlinde olan İmparatorluk Meclisi'ne başvurdular. Konsey'e yazılan 1 Şubat tarihli bir yazıda, kayserden yalnızca onaylanan barış antlaşmasının şartlarını Almanların sadâkat anlayışına yakışır biçimde yerine getirmesini talep etmekle kalmayıp,

---

10 Macar soylularının bu talepleri 1 Şubat 1608 tarihlidir, bk. *aynı eser*, s. 769. Bu yazıda barışın muhafazası, "Majestelerinin tüm Macaristan sınırları harabe hâlinde olsa da, asker, donanım, nakil ve başka gerekli şeyler eksik, öte yandan, aynı şekilde askerlere ödeme yapılmamış" olması yüzünden zorunludur denmektedir.

11 23 Şubat tarihli bu belgeye verilen cevapta kayser, bu gibi açık veya gizli entrikalardan vazgeçmeleri emrini vermiştir (bk. Katona, *aynı eser*, s. 773): "Ve gerçekten bizim farklı ve ciddi zihnimiz ve irademiz, hiçbir şekilde yapmak zorunda olduğunuz şeye karşı değildir, ta ki siz ağır bir öfkeyi ve bilinen sadâkatsizliğin adı geçen cezasını önlemek isteyinceye kadar".

12 Arşidük Mathias'ın 1 Şubat 1608'de Macar soyluları ve Yukarı Avusturya ile Aşağı Avusturya soyluları ile akdettiği bu ittifak anlaşmasında, "o şartla ki, eğer, ilerleyen zamanla, çok kısa bir süre önce sonuçlanmış, koruma niyetinde olduğumuz Viyana ve Türk anlaşması dışında ve ona karşı, bize, krallıklara, eyaletlere ve yurtlarımıza ya da korporasyonlara ve konfederasyonlara bir düşman ya da bir kışkırtıcı saldırırsa, o zaman biz ve tüm soylular ve mevkiiler, hem Macar Krallığı'nın hem de Avusturya'nın Aşağı ve Yukarı Arşidüklüğü'nün karşılıklı yardımları ve takviyeleriyle biz ve konfederasyonlarımızla hazır olacakğız, ama biz, hepimiz ve tek tek herkes ortak bir tehlike altındaymışız gibi, barış yüzünden ve bu konfederasyonla ilgilenerek, gözetmek, savunmak, yardımcı olmak ve bundan dolayı aynı zamanda yaşamak ve ölmek zorunda olmak" yüzünden akdedildiği söylenmektedir (bk. *aynı eser*, s. 776). Aynı şekilde Moravya ile akdedilen ittifak sözleşmesi, *aynı eser*, s. 783.

soyluların Türklere karşı yalnızca savaşmak için birer teşvik olan yardımlarını bu sefer hiçbir şekilde vermemelerini talep ediyorlardı. Zaten rahatsızlık verici Türk yardımından bu şekilde kurtulmak Alman soylularının da işine geliyordu. Yardımlar gerçekten de yapılmadı ve kayser, herkese hâkim olan barış ruhu karşısında nihayet askıda kalan hususları Osmanlı İmparatorluğu ile uzlaşarak çözecek kadar geri adım atmak zorunda kaldı[13].

Bu amaçla her iki tarafın yetkili murahhasları 1608 Mart'ında Neuhäusel'de (belgelerde geçtiği hâliyle Uyvar ya da Vivarinum) toplandılar: Kayseri temsilen Harp Şurası Üyesi Topçu Generali ve Yanıkkale Komutanı Johann Preiner, Kont Georg Thurczo, Macaristan Çaşnigirbaşı Kont Stefan İlleshazy, Macaristan'ın Tuna Genel Kaptanı Siegfried von Kollonics ve Avusturya Arşidüklüğü'nün Çaşnigirbaşısı Adam von Puechheim hazır bulunuyorlardı; Sultan I. Ahmed'in vekilleri ise Budin Beylerbeyinin Kethüdası Simontornya Sancakbeyi Hüseyin Bey ile Budin Defterdarı Mustafa Bey idi. 24-27 Mart tarihleri arasında yalnızca üç gün süren müzakerelerden sonra, beş maddede Zitvatorok Antlaşması'nın en önemli hükümlerini onaylayan ve ayrıca 40 gün içinde kayserin bir elçisinin 150 bin gulden ile birlikte Komorn'dan İstanbul'a doğru yola çıkacağını, tazminat bedelinden kalan 50 bin guldenin ise elçi geri döndükten sonra ödeneceğini öngören bir uzlaşmaya varıldı. Estergon'a ait köylerle ilgili bazı anlaşmazlıklar ise 19 Haziran'da akdedilen ayrı bir anlaşma ile çözüldü[14].

Adam von Herberstein ve Joannes Rimay, kayserin onay belgesini öngörülen hediye ile birlikte İstanbul'a götürmek üzere seçildiler. Mayıs ayı başlarında Viyana'dan ayrıldılar ve Eylül ayı ortalarında İstanbul'a vardılar. Para ve diğer hediyeler, padişah tarafından huzura kabulde hoşnutlukla kabul edil-

13 Radasbona Konseyi'ne sunulan oldukça ilginç belge için bk. *aynı eser*, s. 777-783. Ne tuhaftır ki o dönemlerde Türk savaşına karşı yapılan tüm bu hareketlere dair oldukça önemli belgeler henüz gözönünde bulundurulmamışlardır. Bilhassa Hammer, bu durumlardan bahsederken (*aynı eser*, s. 420), bu belgeleri sanki tamamen gözardı etmektedir. Kayser, soyluların Türklere karşı yardımlarını 20 yıllığına talep etmiştir. Oysa aynı dönemin anonim bir tarihçisine göre (bk. Katona, *aynı eser*): "Macarların önerisiyle ilgili olarak imparatorluk meclisinde Türk'e karşı hiçbir sonuç alınamamıştı; tersine, imparatorluk soyluları majesteleri kayseri uyardılar, Türk'le bir kez artık yapılmış olan barışı güçlendirmeyi düşünmesi için".

14 28 Mart 1608 tarihli Uyvar Antlaşması, Katona, *aynı eser*, s. 792'de Macarca orijinalinden aktarılmaktadır. 19 Haziran tarihli anlaşma ise Hammer, *aynı eser*, s. 421'de verilmektedir.

diler, fakat anında yeni anlaşmazlıklar çıktı. Zira elçiler bir kez daha Macar Soylularının Özel Elçisi Stefan İlleshazy tarafından desteklenen[15] ve Kanije, Estergon ve Eğri kalelerinin iadesi ile İstolni Belgrad'da alınan esirlerin serbest bırakılmasından oluşan taleplerle ortaya çıkarken, Divân-ı Hümâyûn Zitvatorok Antlaşması'nın yeni hazırlanan onay belgesinde (tasdiknâmede) öyle önemli değişiklikler yapmıştı ki kayserin elçileri onay belgesini bu şekilde kabul edemeyeceklerini belirttiler.

Örneğin antlaşmanın 4. maddesinde İspanya kralının barış antlaşmasına taraf olmakta serbest olduğuna dair hüküm tamamen kaldırılmıştı; kayserin orijinal antlaşmaya istinaden Erdel üzerindeki haklarını dayandırdığı 6. maddeye öyle bir biçim verilmişti ki tam tersini ispatlamaktan ve kayserin tüm haklarını âdeta yok saymaktan daha kolay bir şey olamazdı; Vaç'ın kaysere geri verilmesini öngören ve bu kaleyi tekrar inşa etmesine izin veren 13. madde, tamamen silinmişti; nihayet 15. ve 16. maddeler de Eğri, Estergon, Hatvan, Fülek ve devredilen diğer şehir ve kalelere bağlı köylerin mülkiyet hakkı ve tâbiyet şartları ile ilgili olarak tamamen keyfî ve kayserin menfaatlerine tamamen ters bir değişikliğe uğratılmıştı.

Hâlbuki elçilerin itirazları hiçbir sonuca ulaşmadılar. Ne zaman Kanije, Estergon ve Eğri kalelerinin iadesinden bahsetseler, veziriazam Fülek, Yanıkkale ve Komorn'u istiyordu ve İstolni Belgrad'da zorla alınan esirler konusu açıldığında, serbest geçiş hakkı tanınmış olan Fülek muhafız kıtalarını katlederek gösterdikleri sadâkatsizliği ileri sürüyordu. Elçilerin elinde Osmanlı İmparatorluğu'nu geri adım atmaya zorlamak için hiçbir imkân olmadığından, İstanbul'da bir sonuca varmak mümkün değildi. Gerçi itiraz ettiler ama sonunda aslında Uyvar Antlaşması'nı bile ortadan kaldıran değiştirilmiş barış tasdik belgesi ile İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldılar. En önemlisi Osmanlı yönetiminin bu şekilde parasını almış olması idi. Diğer hususlar fazla umursanmıyordu ve bu yüzden durumlar yine tatmin edici olmaktan uzak, şüpheli ve gergin olmaya devam etti.

Diğer önemli anlaşmazlıklar dışında en önemli hususlardan biri hep Erdel oldu. Aynı yıl içinde, yani 1608'de Macaristan tahtına çıkartılan Arşidük Mathias'ın Osmanlı İmparatorluğu nezdinde yenilediği tüm itirazlar tamamen verimsiz oldular. Padişah, 3 Mart 1608'de Kolojvar'da (Kluj/Klausenburg) Erdel prenslik payelerinin Sigismund Rakoçi tarafından Gabriel Bathori'ye devri

---

15 Osmanlı yönetimine Illeshazy tarafından sunulan Macar soylularının raporu, alıntı olarak Hammer, *aynı eser*, s. 674'de verilmektedir.

sırasında onay hakkını tam anlamıyla kullanmıştı ve her iki taraf için Osmanlı yönetiminin bu ülkedeki himayesinden doğan hak ve yükümlülüklerini bir kez daha resmî ve olağanüstü bir onay belgesinde kesin ve net olarak belirlemişti.

Bu belgede şöyle denmekte idi: "Erdel prensi ve soyluları sâdık ve dostlarımızın dostu ile düşmanlarımızın düşmanı olarak kaldıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'na sağlam bir temel üzerine dayanan itaati gösterdikleri sürece, ne sınır boylarımızın komutanları, ne başka Türk birlikleri açıkça veya gizli olarak Erdel'e girmeyeceklerdir; insanları ve hayvanları götürmeyeceklerdir ve bu antlaşmanın akdinden sonra ele geçirdikleri tüm esirleri asıl efendilerine geri vereceklerdir. Bu hükümleri ihlal edenler her iki tarafta da ağır bir biçimde cezalandırılacaklardır. Erdel, Kırım Tatarlarının hanı ve Boğdan ile Eflak voyvodalarıyla dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri içinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu, talep edildiği takdirde, düşman saldırılarına karşı yardımda bulunacağı gibi, aynı durumda Erdel prensi ve soyluları da Osmanlı yönetimine yardım edeceklerdir. Ayrıca Bocskai ile Viyana'da yapılan antlaşmanın bilhassa sınırlar ve Erdel'de Türklere ait yerler, kaleler ve bölgeler ile ilgili hükümleri geçerli olacaktır. Macar soyluları, Osmanlı İmparatorluğu tarafından hiçbir engelle karşılaşmadan, Erdel prensinin tarafını tutmakta serbest olacaklardır. Buna karşın Türklerin Erdel üzerine akınları en ağır biçimde, hatta idamla cezalandırılacaktır. Gabriel Bathori'ye sâdık kalan Macar soyluları ve Erdel ileri gelenleri, işbu antlaşmanın akdedildiği tarihten itibaren üç yıllığına haraçtan muaf olacaklardır; üç yıl sona erdikten sonra, yıllık haraç eskisi gibi ödenecektir. Erdel'deki Türk esirler bedelsiz olarak geri verileceklerdir. Erdel prensi, Osmanlı yönetiminin onayı ve önceden bilgisi olmaksızın evlenemez. Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde olduğu gibi orduya birliklerini gönderecektir. Boğdan ve Eflak voyvodaları Erdel'de kale ve burç satın alamazlar; isyan ederek, Erdel'e sığınmaları hâlinde tutuklanacaklar ve İstanbul'a teslim edileceklerdir"[16] vs.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Erdel'e karşı bu tutumu, kayserin Zitvatorok Antlaşması'nın bu şekilde değiştirilmesi hususunda geri adım atmasını sağlamaya uygun değildi. İstanbul'dan dönüşleri sırasında dokuz ay boyunca Budin'de tutulan elçileri değil, Osmanlı yetkilisi Kethüda Ahmed Bey tarafından Prag'a getirilen, değiştirilmiş onay belgesini onaylamayı reddetti ve bilhassa yukarıda belirtilen değiştirilmiş veya tamamen çıkartılmış hükümler açısından orijinal metnin tekrar yerine getirilmesini istedi.

16 Aralık 1608 tarihli onay ve antlaşma belgesi Katona, XXIX, 167-176'da verilmiştir.

O dönemlerde hâlâ Asya'daki anlaşmazlıklarla meşgul olan Osmanlı İmparatorluğu, bu defa daha uysal davrandı. Peter Buonuomo, dragoman olarak Andreas Negroni ve sekreter olarak Mihail Starzer'den oluşan ve bu amaçla 1610 Mayıs'ında İstanbul'a gelen elçilik heyeti, hediyesiz gelmelerine rağmen, en azından nazik karşılandılar ve o dönemlerde genelde Üsküdar'daki karargâhında bulunan yaşlı Veziriazam Kuyucu Murad Paşa ile kısa süren müzakerelerden sonra, kayserin barış antlaşmasında yapılmasını istediği düzeltmeleri sorun çıkmadan yaptırmayı başardı. Belge, aynı elçiler tarafından bir Osmanlı yetkilisinin eşliğinde Prag'a geri götürüldü ve kayser bu iyi niyetin karşılığını hemen ertesi yıl, 1611'de Negroni'yi değerli hediyelerle İstanbul'a göndererek verdi[17].

Oysa tüm bunlarla henüz çok fazla şey kazanılamamıştı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine aldığı Gabriel Bathori, Erdel'de zorbaca yönetimi ile Osmanlı yönetiminin kayserin Erdel meselelerine müdahalesini katiyen arzu etmediğinden dinlemek bile istemediği ağır şikâyetlere sebep oluyordu. Ne var ki İstanbul, sonunda Bathori'den vazgeçmek ve Erdel'de aynı zamanda kayserin de çıkarlarına hizmet eden başka bir düzenlemeyi onaylamak zorunda kaldı.

1612 yılı başlarında Erdel'de hâlâ güçlü olan Kalvinist grubu muhaliflerin başına geçti. Ezelden beri Gabriel Bathori'nin himayesinde olmalarına rağmen zorbaca yönetiminden öyle bıkmışlardı ki Bathori'ye karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesini ve yardımını talep ettiler. Kendilerine vekil tayin ettikleri Andreas Getzi aracılığıyla Divân-ı Hümâyûn'a Bathori'ye karşı ileri sürülebilecek herşeyi içeren bir şikâyet dilekçesi sundular. Osmanlı yönetiminin çıkarları gibi, ülkenin ve halkın en utanç verici biçimde ihlal edilen hak ve özgürlükleri de söz konusu idi.

Bathori, ezelden beri geçerli sayılan ve hatta Osmanlı sultanları tarafından bile ezelden beri kabul ve muhafaza edilen imtiyazlara bakmaksızın, özel mülke keyfî müdahalelerde bulunduğu, kanunlara ve düzene aykırı olarak kişi hak ve güvenliğini hiçe saydığı ve ülkeyi ağır vergilere boğduğu yetmiyormuş gibi Osmanlı sultanı ile 1608'de akdettiği antlaşmada öngörülen hiçbir yükümlülüğünü de yerine getirmemişti. Türk firarilerini, antlaşmada belirlendiği üzere, yasal efendilerine iade etmek yerine ganimetleri ile birlikte himaye etmişti; Lipova, Yanova ve Osmanlı İmparatorluğu'na teslim etmesi gereken bazı başka kale ve şehirleri kendine bırakmıştı; ayrıca Hayduklar ile birlikte Eflak

17 Kraliyet Arşivleri'nde mevcut belgelere ve elçilik raporlarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 436.

ve Boğdan'a akın düzenleyere buraları haraca keserken, Lehistan'da ateşe verilen 400 köy bu yöndeki yok etme hırsının bir göstergesi idi.

Şikâyet dilekçesinde, böyle bir yönetimin artık daha fazla tahammül edilemez hâle geldiği belirtiliyordu; sultan, şayet komşu hükümdarlar Macaristan kralı ve Eflak voyvodası bu musibetlere karşı ellerinde silahlarla kendilerini korumaya çalışırlarsa buna şaşırmamalı idi. "Kudretli sultanın müttefiklerinin bu gibi şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu ile barışı ihlal etmeleri hâlinde suç onların değil, kudretini ve büyüklüğünü (padişahın) hiçe sayarak onları kışkırtmış olan hükümdarımızın suçudur. Kudretli imparatorumuz (padişah) bizleri bu sefaletten kurtarmadığı takdirde ağır tedbirler almak ve intikamımızı alacak başka birini bulmak zorundayız. Bu yüzden bizleri bu zorba boyunduruktan kurtarmanızı ve onun (Bathori'nin) tüm yandaşlarını tutuklamamızı ve lâyık oldukları şekilde cezalandırmamız için yetki vermenizi rica ediyoruz".

Padişahın kendilerini himaye etmesi hâlinde ülkenin tamamı ile sadâkat ve itaat yemini etmeye hazırdılar; Lipova, Yanova ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde hak iddia ettiği tüm diğer yerler derhal iade edilecekti ve yeni seçilecek olan hükümdar ile anlaşma içindeki bir elçilik heyeti, uzun zamandır özlemi çekilen huzura tekrar kavuşmak için yeni bir ittifak anlaşması yapmak üzere derhal İstanbul'a gelecekti. Andreas Getzi ve Erdel meselesini şahsen üzerine alarak Getzi'ye İstanbul'a kadar eşlik eden Diak Mehmed Ağa, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun teveccühüne ısmarlandılar[18].

Göründüğü kadarıyla asıl amaç, yalnızca Erdel hükümdarlık payesinin derhal bu bağlamda Mehmed Ağa tarafından tavsiye edilen ve daha 15 Mayıs'ta Bathori'ye karşı hazırlanan şikâyet dilekçesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan istenen yardımın bedeli olarak öngörülen tüm şartları yerine getirmeyi resmî bir belge ile şahsen taahhüt eden Andreas Getzi'ye devredilmesini sağlamaktı. Erdel'in daha Kral Yanoş (Zapolya) dönemlerinden beri Osmanlı sultanlarından gördüğü iyiliklerin karşılığında yalnızca Lipova, Yanova ve Osmanlı'nın istediği diğer yerleri iade etmekle kalmayıp yıllık 15 bin duka

18 Hammer'in (Getzi'yi s. 465'te yanlışlıkla Bathori'nin elçisi olarak tanımlamaktadır) tamamen atlamış olduğu bu olağandışı belge, Katona, *aynı eser*, s. 406-412'de eksiksiz olarak verilmiştir. İmzası şöyledir: "Transilvanya'nın üç ulusundan tüm şarttaki sâkinler, Andreas Getzi ile birlikte, Yüce Zatınız'ın, hayatta kalmış, sâdık hizmetkârları".

tutarındaki haracı da ödeyecek ve kendi kardeşi Petrus Getzi'yi İstanbul'da rehine olarak bırakacaktı[19].

Gücü elinde tutan ve kendini bu gücü kullanmak zorunda hisseden Bathori aynı zamanda elçileri Ferentz Bolasi ve Thomas Borsos aracılığıyla ne kadar kibirli olurlarsa olsunlar yine de gözönünde bulundurulması gereken tekliflerde bulunduğundan, Osmanlı yönetimi kararını vermekte henüz tereddüt gösteriyordu. Bathori, Boğdan ve Eflak, Lehistan ve Macaristan akınlarında sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını gözettiğini mazeret gösteriyordu. Ayrıca Zitvatorok Antlaşması'na uygun olarak Erdel'in Bathorilerin miras hakkı olarak 15 yıl boyunca haraçtan muaf tutulmasını ve bu tarihten itibaren Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında olduğu gibi her yıl 10 bin duka ödemeyi talep ediyordu. Bu esnada ordusunun en güçlü birlikleri olan Haydukların haklarını özel olarak koruyordu. Hayduklar özgür insanlar olarak kalacaklardı; ancak onları daha zararsız hâle getirmek için Osmanlı İmparatorluğu Hayduklardan 30 bin kişiyi kendi hizmetine alacaktı. Daha sonra kaysere karşı bir zafer kazandığında ve İstanbul'a 100 kadar esir gönderdiğinde, zaferin yarattığı cüretkârlıkla şimdiye kadar ödediği 15 bin duka tutarındaki haracın tamamen kaldırılmasını, buna karşın kendisine 40 bin duka borç verilmesini ve buna Boğdan ve Eflak'tan alınan haraçların yarısının eklenmesini talep etti; bu durumda Eflak ve Boğdan'dan kendisine katılacak 4 bin süvari ve Tımışvar ile Eğri beylerbeylerinin birlikleri ile Göle (Gyula) ve Solnuk sancakbeylerinin birliklerinden takviye alarak Macaristan'a akın düzenleyecek ve kayserin birliklerini, tıpkı Bocskai zamanında olduğu gibi, öyle köşeye sıkıştıracaktı ki Erdel bölgesi Tuna Nehri'nden Pressburg'ya kadar genişleyecekti. Buonuomo'nun İstanbul'da kayserin temsilcisi olarak kalan sekreteri Mihail Starzer, bu planı engellemeyi başardı, hatta Bathori'nin makamından alınmasının ve idamının resmen vadedildiği bir yazılı anlaşma bile yaptırdığı söyleniyordu[20].

Neticede Prag'da ve Viyana'da Erdel meselesi asla gözden çıkartılmadı ve göründüğü kadarıyla artık mevcut karışıklıklar altında Osmanlı İmparatorluğu nezdinde eski hak taleplerini tekrar hatırlatmak için uygun zaman olduğunu düşünüyorlardı. Bu amaçla Andreas Negroni'ye Kayser Mathias'tan (Kayser II. Rudolf 10 Ocak 1612'de ölmüştü) bir kez daha 12 bin gulden değe-

---

19 Eksiksiz olarak Katona, s. 414-417'de verilmiştir: "Transilvanya'nın adı altında Gabriel Bathori'ye karşı Andreas Getzi'nin verdiği sözler".

20 Elçilik raporlarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 464.

rinde gümüş sofra takımlarından oluşan değerli hediyelerle İstanbul'a gitme ve Bathori'nin Macaristan ve Lehistan akınlarına dair şikâyetlerin yanısıra Zitvatorok Antlaşması'nın 6. maddesine istinaden Erdel'i geri isteme emri verildi. Negroni'nin bu hususta bu sefer bilhassa Veziriazam Nasuh Paşa ile yaptığı uzun süreli müzakereler, genelde herhangi bir tatmin edici sonuca varamadan hep aynı konular üzerinden dönüp dolaşıyordu.

Veziriazam, 16 Ekim 1612'de Negroni'yi huzuruna kabul ettiğinde kendisine hemen şöyle bir soru yöneltti: "Barış mı istiyorsunuz, savaş mı? Kılıcımız şimdilik kınında dursa bile her an kınından çıkabileceğini unutmayın. Siz siz olun, vekilleriniz ve sarhoş [Kadızâde] Ali Paşa ile yaptıkları Zitvatorok Antlaşması'nın değiştirilmiş ikinci hâlini değil, size sunduğumuz ilk ahidnâmeyi kabul edin".

Negroni, hemen barışı bozmak için değil iyileştirilmiş ahidnâmeyle daha da sağlamlaştırmak için geldiği cevabını verdi; soylu Almanya daima yiğitliğini kanıtlamıştı ve Tanrı'nın yardımı ile bunu bundan böyle de yapacaktı; kendisi tarafından imzalanan ve onaylanan antlaşmadan vazgeçmektense burada başını geride bırakmayı ve onuru ile ölmeyi yeğlerdi; kayserin kendisine verdiği görevin dışına çıkan hiçbir şeyi kabul edemezdi.

Nasuh Paşa, nasıl istiyorsa öyle davranmakta serbest olduğunu söyledi; kesin olan bir şey varsa o da ne sultanın, ne de şeyhülislâmın Kadızâde Ali Paşa tarafından Zitvatorok'ta imzalanan barış belgesine onay vermedikleri idi; Kuyucu Murad Paşa'nın ve Kadızâde Ali Paşa'nın bunun için ne aldıklarını biliyorlardı; oysa Bocskai hiçbir şart altında kendisinin değil ezelden beri sultanın mülkü olan Erdel üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahip değildi[21].

21 Negroni'nin kaysere yazdığı detaylı rapor ve karşılaştırmalı olarak veziriazamın yine kaysere gönderilen 8 Kasım 1612 tarihli mektubu, her ikisi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 419-428. Sonuncusunda bilhassa Bocskai'nin asla Erdel üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahip olmadığına ağırlık verilmiştir. Bu hususta Negroni'nin talebi şüpheli görülmektedir, çünkü "ifa etmiş olarak Bocskai tarafımızdan tasarrufu olan o şeylere sahip değil, Transilvanya eyaletini size vermesi için; özellikle çok mutlu imparatorumuz (I. Süleyman) tarafından kılıçla alınmış olacağından, her zaman onun yönetimini sürdürecektir. Nitekim onun mülkiyeti altında değildi, onu başkalarına da armağan edebilmesi için". Aynı yazının daha geniş kapsamlı Almanca bir çevirisi, Hammer, *aynı eser*, s. 632'de verilmiştir.

Sultan I. Ahmed ise daha uysal gibi idi. Zira Negroni'yi çok nazik bir biçimde huzuruna kabul etmese de[22], sonunda düzeltilen barış belgesini onaylayacağına dair bilgi verilmesini kabul etti. Oysa tam bu aşamaya gelindiğinde, kayser birliklerinin Erdel'de dört kaleyi, Hus, Juar, Nagy-Banya (Nagybany) ve Tasnak'ı ele geçirdikleri haberleri geldi. Bu hadise Osmanlı İmparatorluğu'nun tutumunu ve kullandığı dili anında değiştirdi. Veziriazamın barışı kesin olarak muhafaza etmeye kararlı oldukları ve bu bağlamda serhad boylarındaki tüm sancakbeylerine ve komutanlara kesin emirler verildiği, ancak Erdel hususunda daha başka tavizler verilmeyeceğine dair kararına geri dönüldü[23].

Negroni'nin bu defa Osmanlı İmparatorluğu ile müzakerelerinde ileri sürdüğü diğer hususlarda da bu şartlar altında bir şey yapılamazdı. Örneğin o dönemde sürgün edilen ve kaysere sığınan Eflak Prensi Radu Şerban'ın tekrar tahta çıkartılması için boşuna boşuna çaba gösteriyordu. Kabul edilen tek şey, Şerban'ın affedilip İstanbul'a dönmesine izin verilmesi oldu[24].

Dolayısıyla kayser ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ilişkiler gittikçe gerginleşirken ve Kayser Mathias ciddi bir biçimde hakkını sonunda silahlarla aramayı düşünmeye başlamışken, Erdel'deki durumlar uzun zamandır tahmin edilen felakete doğru gidiyorlardı. Kendisine nihayet verilen hükümdarlık payesini devralmak üzere küçük bir Türk yardımcı birliği ile buraya dönmüş olan Andreas Getzi, gece vakti Bathori'nin saldırısına uğradı ve ölümcül bir çatışmadan sonra Braşov'a (Kronstadt) kaçmaya zorlandı. Bu esnada birçok adamını kaybeden ve Osmanlı İmparatorluğu ile arası bozulduktan sonra mümkün olduğunca İstanbul ile ilişkilerini tekrar düzeltmek isteyen Bathori, himaye ve yardım için Tımışvar beylerbeyine başvurdu. Ne yazık ki müzakereci olarak o zamana kadar kendisine sâdık olan Bethlen Gabor'u seçmişti. Bethlen, Bathori'nin çıkarlarını gözetmek yerine onun sıkıntısını kendi lehine kullanabileceğini düşündü. Erdel tahtına tâlip oldu ve

22 Sultan I. Ahmed'in Zitvatorok Antlaşması'nın 6. maddesi hakkında herhangi bir bilgisi yoktu. Negroni, huzura kabul edildiğinde bu meseleyi açtığında, şu cevabı almıştır: "belli ölçüde öfkelenmiş, gözünün biri çok hiddetle bana bakarak". Negroni'nin raporu için bk. Katona, *aynı eser*, s. 426.

23 Veziriazamın Kayser Mathias'a gönderdiği mektup, s. 423: "Özet olarak, bizim açımızdan, hiçbir kuşku olmasın, barışın iyi temellerini umutlandırmak ve korumak arzusundayız". Raporunun sonunda Negroni, s. 429: "Sonuç öyleydi: Herşey barış içinde olabilir ve sükûnete kavuşabilirdi, Transilvanya dışında".

24 Veziriazamın yazısı, Katona, *aynı eser*, s. 423.

beylerbeyini zengin hediyeler ve gelecek için daha büyük vaatlerle Divân-ı Hümâyûn'a Gabor'u taht adayı olarak tavsiye etmeye ikna etti.

Artık Saksonların [Saz beyleri] da padişaha gönderdikleri kendi elçilik heyeti ile zorbalıklarından dolayı şikâyetlerde bulundukları Bathori'ye çok kızgın olan Osmanlı yönetimi, Andreas Getzi için de artık fazla bir umut kalmadığından, bu teklifi kabul etti. Bethlen'e her zamanki şekilde Erdel prensliğini tevcih etti ve kendisine devredilen hakları geçerli kılmasını sağlamak için yanına büyük bir birlik verdi. Herkes tarafından terkedilmiş bir hâlde son umudunu Lehistan'dan ve Macaristan'dan talep ettiği yardıma bağlayan Bathori, tamamen boyun eğdiğini bildirerek, Bosna Beylerbeyi İskender Paşa'ya yazdığı 9 Ekim 1613 tarihli mektupta Osmanlı İmparatorluğu ile akdettiği atama beratında öngörülen tüm şartları yerine getirmeyi vadederek, Osmanlı yönetimini bir kez daha kazanmayı denedi. Lipova, Yanova ve Türklerin talep ettikleri tüm diğer yerleri hemen teslim edecekti ve gelecekte yalnızca yıllık 15 bin duka tutarındaki haracı değil hükümdarlığının geçen yılları için geciken haracı da ödemeye hazırdı ve gelecekte itaat edeceğini kanıtlamak için Erdel'in en soylu ailelerinden Osmanlı'nın talep edeceği kadar rehine vermeyi teklif etti. Aynı zamanda o güne kadar anlaşmalara aykırı davranmasının suçunu tamamen "hain" Bethlen Gabor'un üzerine attı. Söz konusu kaleleri geri vermesini engellemiş, Divân hediyelerle de yetindiğinden haracı ödememesini söylemiş ve kendisini Divân-ı Hümâyûn nezdinde daha sonra kötülemek için elinden gelen herşeyi yapmıştı[25].

Çok geç! Bathori bu mektubu İskender Paşa'ya gönderdiğinde, Bethlen ordusunun başına geçmiş, Demirkale Geçidi'ni aşarak Erdel'e girmiş, ülkenin üç halkı olan Macarlar, Szekler [Sekler] ve Saksonyalılar [Sazlar] tarafından Erdel prensi olarak kabul edildikten ve karşılandıktan sonra 24 Ekim'de Kolojvar'da yemin etmiş ve ertesi gün bir kez daha kendisine Osmanlı sultanı adına verilen sancağı ve kılıcı teslim almıştı. Bathori, yalnızca iki gün sonra, 27 Ekim'de, sığındığı Varadin yakınlarında kendisine komplo kuran ve başlarında Macar yardımcı birliklerinin komutanı Nikolas Abassy'nin bulunduğu kendi adamlarının kılıç darbeleri altında can verdi[26].

25 Bu yazı Katona, *aynı eser*, s. 498'de aktarılmıştır.
26 Bu felaket hakkında daha fazla ayrıntı için bk. Katona, *aynı eser*, s. 418, 496-504.

Ertesi yılın hemen başlarında Bethlen Gabor, yeni bir ahidnâme ile hükümdarlık payesini Divân'a onaylatmak üzere kendi kardeşi Stefan Bethlen'i elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Bu ahidnâmeye ayrıca Erdel'in bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde esas alınacak ve Bethlen Gabor tarafından bizzat teklif edilen tüm şartlar dahil edilecekti. Daha önceki tüm ahidnâmelerde belirtilen genel şartların yanısıra, 14 Haziran 1614'te Sultan I. Ahmed tarafından hazırlatılan ahidnâmede Erdel için şu şartlar öngörülmüştü[27]:

Ülkenin üç milletinin soyluları, hükümdarları öldükten sonra, ülkede doğan, burada eğitim gören ve yönetme becerisine sahip kendi aralarından birini seçmek istedikleri takdirde, Osmanlı yönetimi, hâl kendisine bildirildikten sonra onay verecektir; ancak dışarıdan birine hükümdarlık payesini vermeyeceği gibi, Erdel'e zorla sahip olmaya kalkıştığı takdirde böyle bir kişiye karşı silahlı yardım da sağlayacaktır. Hükümdar, soylular ve üç milletin halkı yükümlülüklerini sadâkat ve itaat çerçevesinde yerine getirdikleri sürece, ne şahısları ne de malları mülkleri açısından komşu beylerbeyleri veya sancakbeyleri tarafından rahatsız edileceklerdir. Esirler, Müslümanlığa geçtikleri durumlar hariç, geri verileceklerdir. Osmanlı şehirlerine ve kalelerine bağlı haraca tâbi köyler, eski durumuna getirileceklerdir. Baştan beri ödenecek haraç, her zaman olduğu gibi, her yıl belirlenen tarihte ve hiçbir kesinti yapılmadan Osmanlı'ya ödenecektir. Haraç hiçbir şekilde yükseltilmeyecektir[28].

Erdel, Boğdan ve Eflak voyvodaları ile barış, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri içinde olacaktır; savaş durumunda birbirlerine karşılıklı olarak yardım edeceklerdir. Erdel elçilerine her zamanki harcırah ödenecektir. Osmanlı İmparatorluğu'na önceden bildirilmeden ve onayı alınmadan Erdel'de hiçbir hükümdarlık seçimi yapılmayacaktır[29]. Lehistan kralı ve Boğdan ile Eflak voyvodaları Erdel'de toprak satın alamayacaklardır. Bu şartlar altında yeni seçilen hükümdara bir kez daha sancak, âsâ ve hilat teslim edilecektir.

---

27 Gerek Bethlen Gabor tarafından Divân'a sunulan rapor, gerekse Divân tarafından 14 Haziran 1614'te verilen ahidnâme eksiksiz olarak Katona, s. 504-517'de verilmektedir. Hammer'in (bk. *aynı eser*, s. 464 ve devamı) genelde yeni ve Naîma'dan yaptığı oldukça eksik alıntılara göre aktardığı buraya ait belgeler, Katona'nın kaynak eserinde çok iyi ve çoğunlukla kısaltılmamış bir şekilde en iyi Latince orijinal metinlere veya çevirilere göre biraraya getirilmiştir. Ne yazık ki söz konusu Erdel'in özel tarihi olmadığından, o belgeleri burada daha ayrıntılı olarak ele alamayacağız.

28 "Transilvanya'dan eski haracın üzerinde bir harac istenmesin", s. 515.

29 "Eğer Transilvanya'ya yeni bir hükümdar seçilecekse o birden parlayan kapı anlamına gelir ve ona kayser onayı verilinceye kadar seçilmesin", s. 515.

Kayser Mathias, anlaşıldığı kadarıyla Erdel'deki durumların bu şekilde değişmesini hiç beklemiyordu. Zira kısa bir süre önce Gabriel Bathori ile yalnızca Bathori'ye ve yasal ahfadına Erdel'in ve Macaristan'ın Erdel'e ait bölgelerinin rahatsız edilmeden ve engellenmeden mülkiyetini vadetmekle kalmayıp, onunla Türkler haricinde tüm düşmanlarına karşı resmen bir himaye ve savunma ittifakına da girdiği bir anlaşma akdetmişti. Ayrıca hükümdarın serbestçe seçilmesine ve mevcut anlaşmaya aykırı olmadıkları sürece, 1606 tarihli Viyana Antlaşması'nın hükümleri de geçerli olacaktı[30].

Oysa Bethlen Gabor'un kayser ile düşmanca bir tutum içine girmemesi en azından Erdel soylularının da arzusu idi. Zira kendisine sunulan ve kabul edilen seçim kapitülasyonunda, kayser ile barışı her halükârda muhafaza edeceğine dair özel bir anlaşma maddesi mevcuttu[31]. Diğer taraftan kayserin etrafına hâkimmiş gibi görünen ve Zitvatorok Barışı'nın Türkler tarafından ihlal edilmesi ile daha da beslenen savaşma yanlısı tutum, Erdel'e değil Osmanlı'nın kendisine yönelikti.

Kayserin sarayında Osmanlı sultanının Erdel'de önce Andreas Getzi'ye ve daha sonra Bethlen Gabor'a temin ettiği silahlı desteğin bariz bir barış ihlali olarak kabul edilmesinin yanısıra, başta Macaristan olmak üzere, başka bölgelerde de savaşın tekrar başlamasını kaçınılmaz gibi gösteren ciddi sürtüşmeler meydana gelmişti. Mesela aynı dönemde Uyvar dolaylarında birkaç yüz Hristiyanın Türkler tarafından öldürüldüğü ağır bir çatışma meydana gelmişti; ayrıca Osmanlı'nın bu barışı ne kadar az ciddiye aldığını, her gün Zitvatorok Barışı uyarınca kaysere ait birçok köyü işgal etmeleri ve kaysere ait yerlerden vergi toplamaları kanıtlıyordu[32].

Ayrıca Negroni'nin göründüğü kadarıyla kayserin iradesine rağmen tutulmakta olduğu İstanbul'daki müzakereler, tatmin edici bir sonuca varamadan hâlâ

30 Antlaşmanın tamamı için bk. Katona, *aynı eser*, s. 492 ve devamı. Üçüncü madde şöyledir: "Viyana barışı, serbest seçimi ve var olan anlaşmayı tehlikeye sokmadığı sürece, onun tüm nokta ve maddelerine uyacaktır". Kayser bu kadar geri adım atmıştı bile. Osmanlı sultanı, önceden onayı olmadan hiçbir seçime izin vermezken, kayser hiçbir şekilde müdahalede bulunmayacaktı.

31 Seçim kapitülasyonunun üçüncü maddesi şöyledir (bk. *aynı eser*, s. 517): "Hükümdar, Türklerle, komşu bölgelerle ve en çok da kayserle barışı koruyacaktır".

32 "Bu arada yeni haberler duyuluyor, Macaristan'daki Uyvar (Neuheusl) yakınında birkaç yüz Hristiyan öldürüldüğüne ve (Türk) tarafından hiçbir zaman nezareti ve itaati altına alınmayan çok sayıdaki kentlere el koyulduğuna dair", bk. Viyana'ya gönderilen 21 Temmuz 1614 tarihli yazı, *aynı eser*, s. 553.

askıda idi. Osmanlı İmparatorluğu, bir süre önce Macaristan'da yine kanaatine göre Erdel'e ait birkaç kaleyi ve burcu talep etmişti. Kayser artık bütün bunları sona erdirmek için, 27 Mayıs 1614 tarihli mektubu ile Osmanlı sultanını vekillerini Negroni'nin eşliğinde hâlâ anlaşmazlık içinde oldukları noktaları kısa sürede çözüme kavuşturacakları Prag'a göndermeye davet etti[33]. Sözlerle ve ısrarla hiçbir şey yapılamazsa, belki kayserin kanaatine göre oldukça savaşçı bir tutumla yapılabilirdi. Bunun için ise öncelikle Alman soylularının tasvibi gerekiyordu.

Kayser bir yıl önce, 1613'te, Radasbona'da toplanan Alman soylularından bilhassa Erdel'de meydana gelen barış ihlaline istinaden, başta Protestan soyluları olmak üzere birçok yerden direniş görse de, iki yıllığına "acil, gönüllü ve büyük miktarda para yardımı" almış olmasına rağmen[34], 1614 yılı yazında Macar Krallığı'nın Pressburg'da toplanan soylularını kendi talepleri üzerine Linz'de Avusturya eyaletleri arasında gerçekleştirilecek ve Osmanlı sultanı ile savaş mı barış mı yapılacağı sorusunun nihayet sona erdirileceği bir imparatorluk meclisi toplantısına çağırdı[35]. Soylular, kayserin çağrısına hemen cevap verdiler; oysa delegelerine verdikleri talimatlar genelde barışçıl bir doğaya sahipti[36].

Bu talimatlar oldukça geniş kapsamlı olup aynı zamanda Macaristan'ın ve Alman-Avusturya sınır boylarının o dönemlerdeki durumunu eksiksiz olarak gözler önüne serdiğinden, Avrupa tarihini derinden etkileyen bu anlaş-

33 Kayserin, Negroni İstanbul'da tutulduğundan, "bu zorlu görüşmelerin mihverinde döndüğü oradan" haberini alamadığına dair şikâyette bulunduğu bu yazıda, olağanüstü bir Osmanlı elçilik heyetinin gerekliliği, sultanın tüm yazılarında belirttiği hususlara yazılı olarak cevap vermenin mümkün olmadığı ile açıklanmaktadır. Alıntı şeklinde Hammer, *aynı eser*, s. 686'da aktarılmıştır.

34 Radasbona Konseyi'nin 1613 tarihli kararı, Madde 2-13, *Reichstagsabschiede*, s. 991-995.

35 1620 yılında Augsburg'da dağıtılan bir ilanda: "*Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio*", Linz Konseyi'nin amacı, "eğer bahanelerine sarılan Türk düzlüğe getirilemiyorsa nasıl bir karar alınacağı" hakkında yapılacak görüşmelerle açıklanmaktadır, bk. Katona, XXX, 288.

36 Bu talimat, eksiksiz olarak Katona, XXIX, 534-545'te verilmektedir: "Çok saygıdeğer vb., vb., efendiler için talimat" (dokuz delegenin isimleri verilmektedir) "Linz'e, majesteleri kaysere...Linz'de hazır bulunacak delegelere, ünlü Macar Krallığı'nın adı altında, krallığın tüm soylularının ve tüm mevkii sahiplerinin yer aldığı kamu toplantısında, özgür krallık şehri Posoniens'te (Bratislava) [Pressburg] kutlandı, 18 Haziran 1614".

mazlıklara dair en olağanüstü ve ilginç belgelerden biri olan 18 Ağustos 1614 tarihli bir raporda delegeler, diğer taraftan "si vis pacem, para bellum"u* asla gözden çıkartmamalarına rağmen, şimdilik barışı muhafaza etmek için arzu edilen, hatta kaçınılmaz biçimde zorunlu görülen tüm sebepleri biraraya getirmişlerdi[37].

Kayserin önerileri ciddi bir biçimde ele alınmış ve derin bir hassasiyet ve sağduyu ile değerlendirilmiş ve cevaplanmıştı. Esas olarak üç soruya yöneliktiler: 1) Osmanlı sultanına nasıl bir cevap verilecekti? 2) Barış, oluşturulduğu ve akdedildiği bağlama ve anlayışa uygun olarak, tüm hükümleri ve maddeleri açısından nasıl dürüstçe ve gerçek bir biçimde korunabilirdi? 3) Erdel eski durumuyla nasıl muhafaza edilebilirdi ve Macaristan ile komşu eyaletleri düşman akınlarından ve saldırılarından korumak için ne yapılabilirdi?

Delegelerin raporlarının hemen başına ekledikleri ve kayserin bu ünlü toplantının amacını ve faaliyetini "Zitvatorok Barışı'nın her iki tarafca eksiltilmemiş ve bozulmamış bir biçimde muhafaza edilmesine, onaylanmasına ve sağlamlaştırılmasına" dair ricaları, âdeta daha sonra Macaristan'ın içinde bulunduğu durumun önemli şehirlerin ve kalelerin tüm şartlarını etkileyici bir biçimde anlatıldığı gerekçelerinin temelini oluşturuyordu.

Ne yapmalıyız, diye devam ediyordu söz konusu rapor. Sultan barışı muhafaza etmeyebilirdi; Erdel'in tamamını ele geçirebilirdi ve böylece Macaristan, komşu ülkeler ve eyaletler de saldırıya açık olacaklardı. Bunu engellemeliydiler; ancak böylesine üstün güce sahip bir düşmanla savaşa girmek ve [onu] daha da kışkırtmak, bariz bir cüretkârlıktı[38]. Türkler Zitvatorok Barışı'nı gerçekten de bazı hususlarda ihlal etmiş veya şartlarını yerine getirmemiş olsalar da, bu, savaşı başlatmak için yeterli sebep değildi. Söz konusu barışın 8. maddesi,

* "Barış istiyorsan savaşa hazır ol!"

37 Bu raporun tamamı için bk. *aynı eser*, s. 547-576. Delegelerin iradesine göre, soyluların umumî toplantısında okunacaktı; ancak kayser, muhtemelen Macaristan'ın durumu çok karanlık bir biçimde anlatıldığından, bunu reddetti ve 19 Ağustos'ta raporu yalnızca yazılı bir belge olarak teslim aldı. Bu önemli belgeler, yani talimatlar ve rapor, ertesi yıl Osmanlı İmparatorluğu ile barışın muhafazası için yapılan müzakereler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmalarına rağmen, Hammer tarafından atlanmış veya gözardı edilmiştir.

38 "Bunların olmasını engellemek akıllıcadır, düşmanı kışkırtmak ya da çok güçlü düşmana fırsat sunmak çok büyük düşüncesizliktir. Nitekim haklı sebeplerle de olsa, her zaman savaş çıkarmamalıdır", bk. Katona, *aynı eser*, s. 557.

bu gibi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini açıkça ortaya koyuyordu: Elçiler gönderecek ve müzakerelerde bulunacaklardı. Korsanların yağmaları ve Tatarların akınları barışı bozmalarına birçok kez sebep vermesine rağmen, Venedikliler, Lehler ve Fransızlar da Osmanlı İmparatorluğu ile barış içinde kalmayı bu şekilde başarmışlardı. Sadece sınırlarda paşalarla, sancakbeyleriyle veya sipahilerle gereksiz tartışmalara girmekten kaçınmalıydılar; zira bu gibi tartışmalar yalnızca bu uğursuz düşmanlık ve kavga hâlini sonsuza kadar uzatmaktan başka bir şeye yaramıyorlardı, çünkü etle ve kanla, kanlarını emdikleri zavallı halkın sütü ve balı ile besleniyorlardı; sultana bizzat başvurmak zorundaydılar; ancak o bu musibetleri sona erdirebilirdi[39].

Tabii ki mevcut barış ihlallerine dair şikâyetlerin ve barışın muhafazasına dair taleplerin ısrarla huzura getirilmesi gerekiyordu. Bilhassa Erdel hususu büyük bir dikkatle ilerlemeli ve başta, ülkede henüz sağlam bir dayanağı olmadığından, yeni tayin edilen voyvoda (Bethlen) olmak üzere, tamamen Türklerin tarafına geçmek gibi bir tehlike mevcut olduğundan, bu hususta çok hassas davranılmalı idi. Dolayısıyla beklenen Erdel elçileri ile baştan itibaren iyi ilişkiler içine girmeli ve onları yumuşaklıkla ve teselli edici vaatlerle geri göndermeli idi; ancak bu şekilde bir zamanlar tekrar ülkeye hâkim olmayı umut edebilirlerdi. Bu arada sultanın Erdel'i kendi malı gibi görmesine kızmamalıydılar. Budin beylerbeyi de kendini Macaristan beylerbeyi olarak adlandırıyordu ama ülkenin tamamına hâkim olmaktan uzaktı, vs.

Dünyanın her yerine savaşçı faziletleri ve yüzyıllardır kâfirlere karşı mücadelede kanıtladığı yiğitliği ile ünlü Macaristan'ın artık barışı tavsiye etmesine ve huzur istemesine şaşırabilirlerdi. Oysa yüzyıllardır, hatta son 20 yıldır neler yaptıklarını ve ne sıkıntılar çektiklerini unutmamalıydılar. Şimdi tabii ki barış istiyordu, ama barış sırasında savaşı düşünebilmek için[40]; toparlanmak, askerî kuvvetlerini tekrar toplamak; harap olan ülkeyi tekrar inşa etmek; tamamen fakirleşmiş ve tükenmiş halka tekrar nefes aldırmak; sınırların savunulması için tedbirler almak ve gelecekteki bir savaş için gerekli herşeyi zamanında hazırlamak için huzura ihtiyaç duyuyordu. Zira savaş yapmak için

39 "Türk'ün sınırlarında, paşa, bey ve sipahi gibiler zavallı halka yaptıkları soygunla ve yağmayla hayatlarını sürdürürler ve onların sütünü ve balını alırlar, o kavganın tartışmasından kaçınsınlar, sonsuza kadar sürmesini istemiyorlarsa", bk. *Rapor*, s. 561.

40 "Poscit pacem, ut in pace de bello cogitet [barış istiyor, barışta savaşı düşünmek için]", bk. *aynı eser*, s. 569.

yalnızca silahlara değil bilhassa paraya ve iyi bir erzak teminine ihtiyaç vardı. Oysa bunların hiçbiri şu anda mevcut değildi; dolayısıyla bunların hepsine bol miktarda sahip üstün güçte bir düşmanın karşısına çıkmaya nasıl cesaret edebilirlerdi. Ayrıca çoğu kez kendi birliklerinin düşmanın zorbalıklarından ve yağmalarından bile daha kötü olan yağmaları ve zorbalıkları ile yeterince uğraşmak zorunda değiller miydi; düşmanın geçici olan zorbalıklarına karşı kendilerini koruyabilir ve savunabilirlerdi, ancak kendi adamlarının gün be gün tahammül etmek zorunda kaldıkları zorbalıklarına karşı ne koruma ne de yardım mevcuttu. Zaten Macaristan Hristiyanlığın ezelî düşmanına karşı bu savaşı artık tek başına yürütemezdi; dolayısıyla barışı muhafaza etmek ve sınırlarda, yüzyıllardır süren sefaleti kalıcı olarak sona erdirmek ve en iyi çare olan kalıcı bir koruma sağlayabilmek için, bilhassa Almanya'dan para, silahlar ve birlikler ile desteklenmeliydiler.

Kayser, 25 Ağustos'ta olumlu cevap verdikten ve gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Erdel ile irtibata geçmeyi, Almanya'nın yardım etmesini sağlamayı ve Macaristan ile komşu ülkelerde barışı ve huzuru kalıcı olarak muhafaza etmek ve sağlamlaştırmak için ne gerekiyorsa yapmayı vadettikten sonra[41], delegeler 26 Ağustos tarihli ek bir açıklamada bulunarak sınırların daha iyi savunulması ile ilgili olarak raporda belirtilen hususları tekrar gündeme getirdiler.

"Herşeyden önce sınırların ihtiyaçlarını belirlemek zorundayız. Sınırlarda yeterince birlikler var, bundan kimsenin şüphesi olmasın; ancak sınır boylarında görevlendirilen askerler, daha fazla heves ve görev aşkı göstermelerini sağlayacak ve onları daha fazla cesaretlendirerek mevcut sıkıntılardan kurtaracak paralarını alamadıkları için öyle aç, öyle sefil, parasız, fakirleşmiş ve herşeyden yoksunlar ki ancak büyük çabalarla görevlerinde tutulabiliyorlar; zira komutanları da artık onları cesaretlendirecek sözler bulamıyorlar ve gelecek için daha fazla umut veremiyorlar. Bu sınır boylarındaki kalelere gelince, onlar da kısmen oldukça sefil bir durumdadırlar". Dolayısıyla kayserin ilk ve öncelikli olarak düşünmesi gereken husus, sınırlardaki birliklerin parasını ödemek, geçimlerini sağlamak ve kaleleri tekrar iyi bir duruma getirmek için para temin etmek olmalı idi[42].

Bu gibi tesbitler, kayserin etrafındaki danışmanlarının savaşa yönelik tutumunu biraz olsun dizginlemeye yeterli idi. Önce Erdel ile dostane ilişkiler içine girmeye

41 Kayserin delegelere 25 Ağustos'ta verdiği cevap, Katona, *aynı eser*, s. 576.

42 Macar delegelerin 26 Ağustos 1614 tarihli açıklamaları, *aynı eser*, s. 578.

çalıştılar. 6 Mayıs 1615'te Bethlen Gabor ile esas olarak Gabriel Bathori ile akdedilen uzlaşmayla aynı hükümleri içeren bir anlaşma yapıldı. Antlaşmanın birinci maddesinde Erdel soylularına hükümdarlarını serbestçe seçme hakkı verilirken, ikinci maddede Avusturya hanedanının ve Macaristan Krallığı'nın çıkarları gözetiliyordu. Erdel'deki üç milletin, Macarların, Szeklerin ve Saksonyalıların mevcut özgürlükleri ve imtiyazları azaltılmayacak ve daraltılmayacaktı. Erdel, Türkler hariç olmak üzere, kaysere tüm düşmanlarına karşı yardımda bulunmakla mükellefti. Erdel'e ait Macar şehir ve kalelerinin mülkiyet hakkı kesin bir biçimde düzenlendi ve her iki tarafın çıkarlarına uygun olabilecek herşey belirlendi[43].

Bu anlaşma akdedilirken, kayserin davetine istinaden Zitvatorok Antlaşması'nda henüz anlaşmaya varılamayan hususları çözecek Osmanlı vekilleri de Viyana'ya doğru yola çıkmışlardı. Aynı amaçla bir yıl önce gönderilen bir elçi heyeti, söz konusu barış antlaşmasında açıkça belirtilen hükümlere aykırı olarak, belirlenen onur hediyeleri ile gelmedikleri gerekçesiyle kayser tarafından kabul edilmemişti. Böylece meselede yine rahatsızlık verici bir gecikme olmuştu. Bu mesele, uzun süren diplomatik yazışmalar neticesinde kayseri tatmin edecek biçimde çözüldükten sonra Osmanlı elçisi olarak Nasuh Paşa'nın kethüdası Ahmed Bey, Osmanlı İmparatorluğu tarafından diplomatik bir misyonla görevlendirilen ilk Hristiyan olan Hırvat Gaspar Gratiani eşliğinde ve yanında 136 kişilik muhteşem bir maiyetle birlikte, Erdel anlaşması imzalandıktan altı gün sonra, 12 Mayıs 1615'te törenler arasında Viyana'ya girdi.

İki gün sonra, kaysere saray teşrifatının tüm ihtişamı ile donatılmış bir huzura kabul töreninde yanında getirdiği onur hediyelerini sundu. Zitvatorok Barışı'nın sonucu olmaları hasebiyle sultan tarafından gönderilen ilk hediyeler olarak özel bir yere sahiptirler. Hediyeler, ikisi, inciler ve değerli taşlardan oluşan zengin süslemeli koşum takımları taşıyan altı seçkin Türk atından; elmas ve yakut tokalı değerli bir tuğdan; nadir bulunan altı rüzgâr çanından; inci işlemeli değerli bir halıdan; yine inci ve değerli taşlarla işlenmiş iki Türk minderinden ve şarka özgü misk, amber, merhem, Limni Adası'ndan killi toprak* ve "birçok nadir bulunan" maddelerle dolu gümüş sandıktan oluşuyordu[44].

43 Antlaşmadaki imza şöyledir (bk. *aynı eser*, s. 583-595): "Özgür kent Tirnaviens'te yerine getirildi, 6 Mayıs 1615".

* Terra sigillata: "mühürlenmiş toprak" diye anılan bir tür killi toprak. Sağlık ve şifa verici olarak kullanılırdı (çev.).

44 *Annales Ferdinandei*, VIII, 741.

Barış müzakereleri, kayser Prag'a geri döndükten sonra, 27 Mayıs'ta başlatıldı. Müzakereler, kayser adına Avusturya'nın şimdiye kadar sahip olduğu en olağanüstü devlet adamlarından biri olan Viyana ve Neustadt Piskoposu Kayserin Özel Kalem Müdürü Melchior Clesel tarafından yürütülürken, kendisine Kardinal Franz Forgacs, Harp Şurası Başkanı Johann von Mollart, Kont Adolf von Altheim, Kont Ladislas Petsceh ve Macar Meclisi Başkanı Kont Paul Appony kayserin delegeleri olarak eşlik ediyorlardı.

Her iki taraf barışı muhafaza etmek için büyük bir heves gösterirken ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu öncelikle Asya'daki karışıklıklardan dolayı beklenilenden daha uysallık göstermesine rağmen, müzakereler yine de tatmin edici bir sonuca varana kadar bir süre uzadı. Zira 1606 tarihli antlaşmanın tüm hususlarının iyice değerlendirilmesi gerekiyordu ve bilhassa yüzlerce küçük şehrin, kalenin ve köyün yasal mülkiyet hakkının belirlenmesi büyük sorunlar yarattı. Sonunda bu meseleler de en azından 12 maddede aşağıdaki önemli hükümleri içeren bir anlaşmaya varacak kadar aşılabildiler[45].

1) Barış, 14 Temmuz 1615'ten itibaren geçerli olmak üzere, 20 yıllığına yenilenecektir.

2) Zitvatorok Antlaşması'nın tüm hususları ve maddeleri, Kayser Rudolf tarafından 9 Aralık 1606'da onaylanan ve daha sonra Osmanlı sultanı tarafından doğru kabul edilen belgeye istinaden geçerli olacaklardır.

3) Eğri, Kanije, İstolni Belgrad, Peşte, Budin, Solnuk ve Hatvan'a ait köylerin mülkiyet hakkına dair mevcut anlaşmazlık, bu amaçla her iki tarafın tayin edeceği vekiller aracılığıyla çözülecektir. Ancak Türklerin Estergon'a ait olduklarını iddia ettikleri 158 köyden yalnızca en yakındaki 60 köyün vergiye tâbi köyler olarak Türklerin elinde kalacağı peşinen kararlaştırılmıştır; kalan köylerin kime ait olduğu sorusunu söz konusu vekiller çözeceklerdir. Haraca tâbi yerlere yeni vergiler uygulanmayacaktır; mülkiyet hakkı üzerine gelecekte her türlü anlaşmazlığı önlemek için hem Yukarı ve Aşağı Macaristan'da, hem de Hırvatistan'da ve Slovenya'da daha hassas bir sınır düzenlemesine gidilecektir.

45 1615 tarihli Viyana Antlaşması, kayser tarafından 1 Aralık 1615'te Prag'da onaylandığı hâli ile aktarılmaktadır, bk. Katona, XXIX, 608-618. Önceden yapılan müzakereler hakkında değerli bilgiler için bk. Hammer-Purgstall, *Leben des Cardinals Clesl*, Viyana 1847 ve devamı.

4) Barışı ihlal edenler dört ay içinde uygun bir biçimde cezalandırılacaklardır; Zitvatorok Barışı yapıldıktan sonra alınan esirler, bedelsiz ve karşılıklı olarak mübadele edileceklerdir.

5) Aynı tarihten sonra, barış antlaşmasına aykırı olarak tekrar inşa edilen palankalar, dört ay içinde tespit edilecek ve her iki tarafça yerle bir edilecektir.

6) Barışı ihlal edenler bundan böyle de hemen tutuklanacak ve gereğinin yapılması için Osmanlı İmparatorluğu'na teslim edilecektir.

Hiç şüphesiz antlaşmanın en önemli maddelerinden biri olan 7. madde, kelimesi kelimesine şöyle idi:

"Kendilerini Kutsal İsa'nın halkı olarak adlandıran ve papayı başları kabul edenler de ister rahip veya keşiş, ister Cizvit olsunlar, Türklerin haşmetli imparatorunun ülkesinde geleneklerini ve tarikatlarının tüzüklerini yaşatacakları, geleneklere göre İncil'i okuyacakları, toplantılarını yapacakları ve ayinlerini düzenleyecekleri kiliseler açabileceklerdir; Türklerin haşmetli imparatoru ve etrafındakiler tarafından iyi muamele görecekler ve hiç kimse tarafından hukuka, adalete ve iyi niyete aykırı olarak rahatsız edilmeyeceklerdir"[46].

8. madde ise harabeye çevrilmiş olan topraklara yeni yerleşecek insanlarla ilgili idi; bunlar toprakların paylaşımı ve haraca tâbi oluşuna uygun olarak düzenleneceklerdi.

Madde 9 ve 10 mümkün olan her türlü güvenliğin ve kolaylığın sağlandığı karşılıklı ticareti düzenliyordu. Sınır makamlarının geçiş belgelerine sahip Türk tüccarlar, kayserin ülkelerinde serbestçe ticaret yapabilecek, gerektiğinde ise silahlı koruma alabileceklerdi. Aynı şekilde kayserin beratlarını kullandıkları veya kayserin bayrağını kullandıkları sürece, kayserin ülkelerin-

---

46 Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 485, barış antlaşmasının analizini yaparken, nedendir bilinmez, bilhassa bu maddeden tek bir kelime ile dahi olsa bahsetmemektedir. Oysa bu öyle önemli bir maddedir ki, burada orijinalini vermek istiyoruz: "Kendilerini Çok Aziz İsa'nın halkı olarak kabul edenler, gerek rahip, gerek Cizvit olarak adlandırılan Papa'nın izleyicileri, Fehametli Türk İmparatoru'nun hâkimiyeti altındaki kiliseleri inşa etme yetkisine sahip olacaktır. Bu kiliselerde kendi âdetlerine, kendi belirlenmiş düzeninin ve Hristiyanların kadim ayin usulüne riayet edebileceklerdir, toplantılar yapabileceklerdir, kendilerini ilahi inanca adayabileceklerdir; onlar, Türklerin Fehametli İmparatoru ve yöneticileri tarafından iyi niyetle sahiplenmelidirler ve hiçbir insan tarafından adalet, meşruluk ve eşitlik dışında olan hiçbir şekilde tedirgin edilmemelidirler". Katona, *aynı eser*, s. 613. Zitvatorok Antlaşması'nda ise bundan bahsedilmiyordu.

den gelen tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde engellenmeyeceklerdi. Bu, kayserin bayrağını taşıdıkları sürece Avusturya hanedanına ait tüm hükümdarların, bilhassa İspanya kralının tüm tebaası için de geçerli olacaktı. Gerek satın alınan, gerekse satılan mallardan alınacak vergiler yüzde 3 ve kayserin konsolosuna ödenecek harç yüzde 2 olarak belirlendi. Konsoloslar bu harç karşılığında tüm işlerini takip edecek ve ölüm hâlinde mallarının güvenliğini sağlayacaktı. Yasal gümrük vergisinin dışında Osmanlı'ya başkaca hiçbir şey ödenmeyecekti ve meydana gelebilecek anlaşmazlıklarda kararın alınması, yalnızca 4 bin akçeyi geçmeyen davalara bakmak üzere, bulundukları yerin kadısına bırakılacaktı.

Madde 11 yazışma trafiğinin mümkün olduğunca güven altına alınmasını ve hızlandırılmasını talep ediyordu ve madde 12 paşaların, sancakbeylerinin ve voyvodaların haraca tâbi köylerde haracı bizzat toplamalarını yasaklıyordu; haraç, kadılar tarafından toplanacak ve ilgili yerlere teslim edilecekti.

Kayser, bu antlaşmayı 1 Aralık 1615'te Prag'daki onayıyla henüz tasdik etmişti ki yeni zorluklar çıktı. Öncelikle İstanbul'da onaylanan belge yine kayser tarafından imzalanan suretlerden birçok noktada farklılık gösteriyordu ve ikinci olarak haraca tâbi köylerin düzenlenmesine, yıkılacak palankalara ve ödenecek tazminata ilişkin zaten karmaşık olan işler öyle yavaş ilerliyorlardı ki belirlenen dört aylık sürenin yetmesi mümkün değildi. Bu yüzden gelecekte tüm yanlış anlamaları engellemek için, kayser 1 Mayıs 1616'da bir kez daha düzeltilmiş barış antlaşmasını, düzenlemeler için belirlenen sürenin dört aydan bir yıla çıkartıldığı bir hüküm ile birlikte ilân ettirdi. Ancak bu süre sona erdikten sonra taraflar, daha önce işgal ettikleri ancak mülkiyet hakları şu anda anlaşmazlığa konu olan köyleri tekrar ele geçirme hakkına sahip olacaklardı; palankaların yıkımı da aynı şekilde düzenlenecekti[47].

Tüm bu müzakerelerin, vaatlerin ve karşılıklı hak savunmaları ile gerçekte nelerin elde edildiği ve kazanıldığı, kayserin barışın yenilenmesinin sonucu olarak aynı yıl içinde İstanbul'a gönderdiği elçi heyetinin görevi sırasında açıkça belli oldu. Elçilik heyetinin başına şarkı daha önce de gezmiş olan Prag komutanı Baron Herrmann von Czernin getirildi. Yanına "müşavir murahhas" olarak İtalyan Sezar Gallo verilmişti ve İstanbul'a gelişinin Viyana'ya

47 "Teslim olan köylere, palankalara ve zararlara ilişkin maddelerin uygulamasına dair uzlaşma" ile 1 Mayıs 1616 tarihli bu düzeltilmiş antlaşma belgesi eksiksiz olarak Katona, *aynı eser*, s. 618-629'da verilmektedir.

giden son Osmanlı elçilik heyetinden aşağı kalmaması için yanına 150 kişilik bir maiyet verildi ve kayserin itibarına uygun ihtişamla donatıldı. Bu elçilik heyetinin maliyeti en az 300 bin gulden olarak tahmin ediliyordu; padişaha, vezirlere ve diğer devlet ileri gelenlerine verilen onur hediyeleri ise 55.70 gulden değerinde idi[48].

Başta Budin ve Belgrad olmak üzere, yolda her yerde onurlarla karşılanmalarına rağmen Czernin kendi konumunu ve kayserin İstanbul'daki davasını, İstanbul'a mümkün mertebe ihtişamlı olmasını istediği girişi sırasında dikkatsizce bir tarafında çarmıhta İsa'yı ve diğer tarafında kayserin çifte kartalını gösteren büyük bir sancak açtırarak berbat etti. Daha önce hiçbir Hristiyan elçi böyle bir şeye cesaret edememişti. Ayrıca Hristiyanlığın bu zafer işaretlerinin salt görüntüsü bile müminleri endişeye düşürdü. Zira eski bir kehanete göre, haçlı sancağın payitahtın sınırları içinde görünmesi, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü işaret ediyordu[49].

İstanbul'un her yerinde öfke dalgalanmaları yaşandı. Hristiyanların evlerinin, kiliselerinin ve manastırlarının silahlarla dolu olduğu söyleniyordu; Rumlar ve Cizvitler, Karadeniz'deki Kazakların yardımı ile şehri ele geçirecekler, tüm Müslümanları öldürecek ve şehre haçı dikeceklerdi. İnsanlar büyük kalabalıklar hâlinde toplandılar, sözde gizlenen silahları aramak üzere Hristiyanların evlerine, kiliselerine ve manastırlarına girdiler ve hiçbir şey bulamamalarına rağmen ağır fiiller irtikâp ettiler. Sözde şüpheli mektupları bulunan Galata Fransiskenlerinin başrahibi, muhakeme edilmeden suya atıldı; Cizvitler zindana atıldılar ve 40'ın üzerinde Hristiyan gece vakti caddelerde idam edildi. İstanbul'da ikamet eden Hristiyan devletlerin elçileri arasında Fransız elçi, o

48 Elçinin maiyetinde bulunan ve bu heyetin ilginç bir tarifini yayınlayan Adam Wenner'e göre: "*Ein gantz new Reysebuch von Prag auf bis gen Constantinopel*", Nürnberg 1622. Sonunda (bk. s. 128 ve devamı) maiyetteki soylu kişilerin ve sunulan hediyelerin ayrıntılı bir listesini vermektedir. Yalnızca padişaha sunulacak hediyelerin değeri 28.396 gulden idi; veziriazama sunulacak olanların değeri 4.370 gulden, Budin beylerbeyinin hediyelerinin değeri 4.150 gulden ve diğer vezirlerin hediyeleri 3.500 gulden olarak tahmin ediliyordu.

49 Bilhassa Venedik Balyosu Nani (bk. Hammer, *aynı eser*), Eylül 1616 tarihli raporunda bu hususa dikkat çekmektedir; o dönemlerde Hristiyanların takip edilmelerinin sebebi, "kayserin elçilerinin girişlerinde bulundurdukları o bayraktan algılanan uğursuz öngörü, Türkler kitaplarında buldukları, İstanbul'da haçlı bir sancak görüldüğünde imparatorluğun kesin sonunun işareti olacağı" idi.

dönemlerde takibata uğrayan Hristiyan, bilhassa yukarıda gördüğümüz gibi, Cizvitlere arkaçıkan tek elçi idi. Serbest kalmalarını sağladı ve bunun için 4 bin kron harcayan İspanya temsilcisinin desteği ile sonunda sürgün edilen İspanyol Cizvitlerin yerine İstanbul'a Fransız Cizvitlerin yerleşmesini sağladı[50].

Czernin padişahın emri ile misafirhanesinde sıkı bir gözetim altında tutulurken, padişah birkaç gece arka arkaya muhafız kıtaları eşliğinde İstanbul sokaklarında dolaştı. Muhtemelen bu günlerde Kreckwitz'in ve adamlarının hazin sonu Czernin'in gözlerinin önünden gitmiyordu. Karışıklıklar biraz yatıştıktan sonra tekrar serbest bırakıldı ve 4 Eylül'de padişahın huzuruna kabul edildi. Törenlerle ve ihtişamla ama aynı zamanda soğuk ve nezaketten uzak bir biçimde karşılandı. Yalnızca elçinin maiyetinde İstanbul'a gelmiş olan Gaspar Gratiani'ye söz hakkı verildi. Sözde askıda kalan anlaşmazlıkların hâlâ padişahı tatmin edici bir biçimde çözülmemiş olduğu gerekçesi ile Czernin için her zamanki onur ziyafeti bile verilmedi[51].

Bu şartlar altında elçinin işleri için çok fazla şey umulamaz ve elde edilemezdi. Osmanlı, ne Gabriel Bathori gibi ikili bir oyun oynayan Bethlen Gabor'un Yanova'yı ve antlaşmaya göre Türklere teslim edilmesi gereken bazı kaleleri kendine bırakması ve kayserin kendisi için talep ettiği Arad ve Lipova'yı Tımışvar beylerbeyine teslim etmesi ile daha da karmaşık hâle gelen[52] Erdel anlaşmazlıklarında, ne de Czernin tarafından ileri sürülen diğer meselelerde beklenen uysallığı ve iyi niyeti gösteriyordu. Elçinin taleplerinin karşısına daima barışın kayser tarafından ihlal edildiğine dair şikâyetler çıkartılıyordu.

İleri sürülenler, kimi zaman kayserin sürgün edilen Eflak Voyvodası Radu'ya karşı davranışları, kimi zaman Fülek, Novigrad ve Zechin'in kayser birlikleri tarafından antlaşmaya aykırı olarak ele geçirilmesi, kimi zaman da Lehistan ile bu devletle kayser arasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ittifakın ku-

---

50 Wenner, *aynı eser*, s. 51, 52; *Annales Ferdinandei*, VIII, 945 ve devamı.

51 Samanla doldurulmuş 2 bin kadar yeni gelmiş İranlı kafasının da sunulduğu bu huzura kabul, Wenner, s. 52 ve devamında ve *Annales Ferdinandei*, *aynı eser*, s. 948'de ayrıntılı bir biçimde tarif edilmektedir. Nani, verilmeyen ziyafet hakkında Hammer, *aynı eser*, s. 488'de şöyle demektedir: "Kayserin elçilerine umut ettikleri gibi genel bir ziyafet verilmedi, bu da görüşmelerin henüz sona ermediğinin bir işaretiydi".

52 Bu yüzden daha 1614'te Bethlen Gabor ve Osmanlı İmparatorluğu arasında önemli anlaşmazlıklar çıkmıştı. Ayrıntılı bilgi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 521, 532. Aynı yerde s. 629-637'de mevcut belgelerden anlaşılacağı üzere, Viyana Antlaşması'nda hemen sonra 1616'da kavga tekrar başladı. Ayrıca bk. *Annales Ferdinandei*, *aynı eser*, s. 948.

rulması için yapıldığından şüphelenilen diplomatik yazışmalardı. Başarabildiği tek şey, 50 madde hâlinde ancak yukarıda belirtilen Viyana Barışı'nın 9. ve 10. maddelerinin genişletilmiş hâli olan bir ticaret anlaşması yapmak oldu. Oysa bu anlaşma da dürüstlük ve ciddiyet üzerine kurulmamıştı. Czernin, Kardinal Clesel'in konu ile ilgili şikâyetlerinden anlaşılacağı üzere, Doğu Akdeniz limanlarına, resmen vadedilmiş olmasına rağmen, Avusturya konsolosları yerleştirmeyi bile başaramadı, ki göründüğü kadarıyla bu çabaları Venedikliler, Fransa ve İngiltere gibi başkaları tarafından da engelleniyordu[53].

Neticede Czernin 1617 Haziran'ında İstanbul'dan tatmin olmamış ve hoşnutsuz bir bicimde ayrıldı ve geri dönüş yolunda ayrıca İstanbul'da satın aldığı üç Türk asıllı kız köleyi götürmesine izin verilmediğinden Budin'de ağır bir anlaşmazlığa düştü. Sonunda kayserin arabuluculuğuyla ama üç kız olmadan gitmesine izin verilene kadar kötü muamele gördü ve adamları soyulurken kendisi de yine sıkı bir gözetim altında tutuldu[54].

Bu arada uzlaşma işi ve Macaristan'daki sınır düzenlemeleri, mevcut yerlerin müdafaası için gösterilen çabalar kadar kötü ilerliyordu. Durumun ne kadar kötü olduğu, kayserin Macar korporasyonlarına (stönde) gönderdiği kararnâmelerden, bunların şikâyet dilekçelerinden ve kayserin bilhassa Arşidük Ferdinand'ın Macaristan tahtına çıkartılması sırasında yayınladığı 1618 tarihli hükümlerden anlaşılıyordu.

Sınır eyaletlerinde kalıcı bir koruma ve savunma sisteminin oluşturulması için henüz bir şey yapılamamıştı. Bunun için para eksikti ve bu amaçla ilgili eyaletlerde uygulanan erzak temini ve askerlik hizmeti zorunluluğu ya hiç kaale alınmıyor ya da çok eksik yerine getiriliyordu[55].

Bu musibeti önlemek için öncelikle vergilerin yükseltilmesi gerekiyordu. Mesela kayser bu dönemde bu amaçla kapı vergisinin 3 guldenden 6 guldene

---

53 Osmanlı ile Avusturya arasında akdedilen bu ilk ticaret anlaşması, Hammer, *aynı eser*, s. 488'e göre Viyana arşivlerinde mevcuttur. Bildiğimiz kadarıyla henüz hiçbir yerde basılmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile bu gibi antlaşmaların akdedilmesi o dönemlerde Avrupa'nın şark siyasetinde en sevilen şeylerden biri idi; oysa çeşitli devletlerin Doğu Akdeniz'deki çıkarları, İngiltere ve Fransa örneğinde gördüğümüz gibi, çakışıyordu ve Osmanlı yönetimi taahhütlerini yerine getirmekle neredeyse hiç ilgilenmediğinden, haklarını bu gibi yazılı antlaşmaların dışında uygun imkânlarla aramadıktan sonra, hiçbir şey kazanılmış olmuyordu.

54 Czernin'in kaysere gönderdiği rapor, *Annales Ferdinandei*, *aynı eser*, s. 1167-1173.

55 Kayserin 15 Mart 1618 tarihli hükmü, Madde 14 ve 15, Katona, *aynı eser*, s. 766.

yükseltilmesini ve ayrıca İstanbul'a gönderilecek elçi heyetlerinin ve onur hediyelerinin masrafları için bir katkı payının ödenmesini istiyordu. Bunların masraflarını artık tek başına karşılayamıyordu. Soylular, diğer Avusturya toprakları olan Bohemya, Yukarı ve Aşağı Avusturya, Moravya, Silezya ve Lausitz bunun için her yıl büyük miktarda para yardımını onayladıklarından, Macaristan ise büyük çabalarla elde edilen barıştan en büyük oranda faydalandığından bu yardımı vermekte tereddüt etmeyeceklerdi[56].

Soylular, kayserin taleplerini genel olarak kabul ettiler ama bunun üzerine sundukları şikâyet dilekçesinde bilhassa sınır korumasının kötü durumda olduğuna dikkat çektiler. Burada herşey eksikti: Toplar, birlikler, ücretleri ödemek için para ve erzak temini. Türklerin en hafif akınlarına bile karşı koyamayacak durumdaydılar; düzenli bir orduya nasıl karşı koyabileceklerdi? Bilhassa Kanije'nin karşısına bir veya birkaç kale kurmak gerekiyordu; zira burası Türklere Avusturya'ya ve diğer Alman eyaletlere giden yolu daimî olarak açacak bir düğüm noktası idi[57].

Mülkiyet hakkına dair düzenlemeler ve sınırların belirlenmesi de iyi gitmiyordu; Türkler, barışa aykırı olarak ve bu işler fazla uzadığından, kendilerine ait olmayan bazı köyleri ele geçirmişlerdi bile[58]. Gelecekte bu gibi saldırıları önlemek için 27 Şubat 1618'de Komorn'da Zitvatorok ve Viyana barış antlaşmalarına ilişkin ek antlaşmalar imzalanmıştı, ama göründüğü kadarıyla bunlar da meseleleri bir adım bile ileri götürememişlerdi[59].

Macaristan'da, kayserin bu meseleleri hiç de ciddiye almadığına dair sesler yükselmeye başlamıştı; yalnızca kendi bencilce amaçlarını takip etmek için kısa bir süre önce Viyana Antlaşması ile Türklere Estergon bölgesinde 60 köy

56 Aynı yer, Madde 3, 4 ve 5, *aynı eser*, s. 753-757.

57 Macar soylularının *Gravaminası*, Madde 5 ve 6, *aynı eser*, s. 780.

58 *Aynı eser*, Madde 7, s. 781. Aynı hususlara, bilhassa Madde 2, 34, 35, 36 ve 37'de olmak üzere, ki sonuncu maddede 2 yıl boyunca sınırların savunulması için 3 Macar guldeni tutarında bir katkı payı ve elçilik heyetleri için 2 gulden tutarında bir katkı payı tespit edilmektedir, aynı yılın 4 Temmuz'unda soyluların tekliflerine dair kayserin ikinci bir onay yazısında da temas edilmektedir, bk. *aynı eser*, s. 896 ve 913-916.

59 Eksiksiz olarak Katona, *aynı eser*, s. 939 ve devamında verilmektedir. Sonunda şöyle denmektedir: "Yine de onların tamamı, yeni maddeler olacaklarına, Zitvatorok'ta sonuçlandırılan maddelerin devamı oldukları için, Viyana'ya yukarıdan yaptırılan maddelerin başarılı olmaları ve buraya kadar her iki tarafça sonuçlandırılan kapitülasyona karşı amaç edinilen sonraki uygunsuzlukları önlemek açısından anlaşılmamaktadır".

bırakmıştı, hatta Komorn komutanının arabuluculuğuyla daha fazla kaleyi havalileriyle birlikte teslim etmeyi düşünüyordu. O dönemlerde yayınlanan bir el ilanı, bu gibi suçlamaları çürütmek için çaba gösteriyordu. Meselenin asıl durumu hakkında en iyi ve en güvenilir bilgileri verdiği için çok önemlidir. Zitvatorok Antlaşması'nın 15., 16. ve 17. maddelerinin sonucu olarak 60 değil, belgelerle kanıtlanmaya çalışıldığı üzere, 700 köy haraca tâbi olarak Türklere verilmişti[60].

Ancak bir taraf ne kadar çok veriyorsa diğer taraf o kadar çok istiyordu; bu da bütün meseleyi sonu olmayan bir mesele, çözülemez bir kavga hâline getiriyordu. Her iki taraf bu esnada daha dürüst davranmış olsaydı, gerçekten kararlı adımlarla kavgayı sona erdirme niyetine sahip olmuş olsalardı artık şimdiye kadar izlenen yolla, bu bitmek bilmeyen diplomatik kavgalarla, kalıcı ve güvenilir şartlara dayanan bir barış sağlamak gibi, özledikleri hedefe varmanın mümkün olmadığını anlamış olurlardı.

Daha sonraki yıllarda da her taht değişikliğinde eski barış antlaşmalarının yenilenmesi ve onaylanması ne işe yarıyordu ki? Ertesi yıl olan 1618'de Sultan II. Osman'ın cülûsunu tebrik etmek üzere İstanbul'a elçi olarak giden, ancak Czernin ile yaşanan musibetlerin sonucu olarak İstanbul'a bayrak açarak girmesine izin verilmemesi gibi bir hakarete maruz kalan[61] Harp Şurası Başkanı Mollart, en azından Budin, Bosna, Kanije ve Zagreb (Agram) beylerbeylerine ve Estergon ile Solnuk sancakbeylerine bir kez daha barışa riayet etmeleri için ciddi emirlerin verilmesini ve sınırlardaki bazı huzursuzluk yaratan sancakbeylerinin görevden alınmasını sağladı; ancak Lipova'nın ve talep ettiği diğer yerlerin devredilmesi hususunda hiçbir şey başaramadı. Macaristan'daki uzlaşma işlerinin tamamlanması için bir kez daha 16 aylık bir süre tanındı[62].

---

60 Daha önce adı geçen ve 1620 yılında Augsburg'da yayınlanarak, Katona, XXX, s. 185 ve devamında büyük bir bölümü verilen "*Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio*", s. 205'te şöyle denmektedir: "Avusturya hanedanından kralların kendi iradeleriyle, yükseltilecek kişilerin işlemlerinin etkisi altında, altmış köyü vermiş olması ve krallığın daha iyi bir bölgesiyle birlikte Komorn komutanının arabuluculuğu sonucu bir miktar kalesini yine Türk'e teslim etmesi yapılan yanlışın yol açtığı çok açık bir ithamdır". Daha sonra 700 köyün devredilmesinin kayserin emri ile değil, "Zitvatorok Barışı'nın yürürlüğü" gereğince yapıldığına dair uzun ve ilginç bir açıklama gelmektedir.

61 *Annales Ferdinandei*, XI, 205-208.

62 Mollart'ın İstanbul'daki etkinliği hakkında bk. *aynı eser*, s. 714-719.

Macaristan'daki şartlar altında hiçbir gücün hâkim olamadığı mevcut zorluklara bu sefer de Avusturya'nın Osmanlı ile ilişkilerini, bilhassa Kayser Mathias'ın 1619 Mart'ında ölümünden sonra, her zamankinden daha gergin ve karmaşık hâle getiren başka durumlar da eklendi. Zira Kayser II. Ferdinand burada, Osmanlı tarafından açıkça ve gizlice desteklenen, hatta Macaristan kralı ünvanını alan Bethlen Gabor'un ölçüsüz saldırılarından başka Bohemyalı, Moravyalı ve Avusturyalı asilerle uğraşmak zorunda idi.

O dönemlerde bilhassa Avusturya ve Almanya topraklarını karıştıran ve sarsan dinî hareketler, bir kez daha Avrupa ve şark meselelerine tuhaf bir biçimde müdahale etmektedirler. Nasıl ki daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu Fransız Huguenotları himayesi altına almışsa, şimdi de Alman Protestanlara kulak asmaya ve onları himaye etmeye meyilli idi.

Mollart kayserin elçisi olarak henüz İstanbul'da bulunurken –yeni Kayser Ferdinand tarafından elçi olarak tanındı ve ancak 1620 Haziran'ında azledildi– Bohemya, Moravya ve Aşağı Avusturya ile Yukarı Avusturya delegeleri, hatta Macar Protestanlar İstanbul'a geldiler ve adı geçen elçinin ve daha sonra bilhassa kayserin maslahatgüzarı Mihail Starzer'in bunu engelleme teşebbüslerine rağmen yalnızca veziriazam ile müzakerelerde bulunmayıp padişahın huzuruna da kabul edildiler[63]. Bohemyalı asiler, Osmanlı İmparatorluğu'na ilk delegeleri Pfalz asıllı Heinrich Bitter aracılığıyla haraca tâbi tebaa olma teklifinde bulunacak kadar ileri gittiler[64].

Oysa bu hareket, ancak imparatorluktan ayrılan yedi eyalet olan: Bohemya, Moravya, Silezya, Yukarı Lausitz ve Aşağı Lausitz ile Yukarı Avusturya ve Aşağı Avusturya 1620'de aynı amaçla bir ittifak kurarak, Macaristan'ın büyük bir bölümünü ele geçiren Bethlen Gabor'la birlikte kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı nezdinde, Bohemya kralı seçilen Pfalz Kontu (Palatin) Frederik'in Bohemyalı asilerin delegesi olan Johann von Colin'e ve Samuel Eschin von Bezdiczy'ye verdiği onay yazısı ile desteklediği ortak adımlar atmaya başladıktan sonra daha ciddi ve daha tehlikeli bir hâl almaya başladı[65].

---

63 *Annales Ferdinandei*, IV, 205 ve 718. Mollart bilhassa Macar soylularının delegesi Stefan Korlath'ın kabul edilmesini engellemeye çalıştı ama boşuna. Delegelerin Genç Osman'ın huzuruna kabulünden Hammer, *aynı eser*, s. 515'de verilen Venedik raporu bahsetmektedir.

64 Mollart'ın raporuna istinaden Hammer, *aynı eser*, s. 503.

65 Pfalz kontunun 19 Mayıs 1620 tarihli bu yazısı, alıntı şeklinde Hammer, *aynı eser*, s. 692'de aktarılmaktadır. Avusturya'ya ait toprakların asi soyluları arasında sonunda

Birleşen delegeler, anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'da boş ellerle gelmedikleri için de daha iyi karşılandılar. Yanlarında getirerek veziriazama ve vezirlere sundukları onur hediyelerinin en az 70 bin gulden değerinde oldukları söyleniyordu[66]. Delegeler arasında isimleri geçenler şöyle idi: Macaristan'dan Stefan Dotzi ve Johann Rimai, Yukarı Avusturya'dan Erasmus von Staremberg ve ne tuhaftır ki kayserin Osmanlı nezdindeki maslahatgüzarının kardeşi Starzer[67]. Bethlen Gabor'un temsilcisi Stefan Kolath, heyete elçilik ediyordu ve genel olarak Macaristan'ın çıkarları ile Macaristan meselesi, bu asi delegelerin Osmanlı İmparatorluğu ile müzakerelerinde ön planda tutuluyordu ve siyasî unsurlar, bu hareketin temelini oluşturan dinî unsurlardan üstün tutuluyordu.

Birleşik delegelerin Divân-ı Hümâyûn'a sundukları ve Kayser Ferdinand'a karşı tüm şikâyetleri ile kimi zaman sertçe vurgulanan ama her defasında talihli olmayan bir tutarsızlık içinde Osmanlı'nın yardımına başvurmalarına dair sebepleri saydıkları oldukça tuhaf raporda durum böyle idi. Bugüne kadar bu rapor çok fazla gözönünde bulundurulmadığından, bu belgeye burada biraz daha yakından bakalım[68].

Asi delegeler bu raporda ne Kayser Mathias'ın ne de Kayser Ferdinand'ın asla yasal hükümdarları olmadıkları düşüncesinden yola çıkıyorlardı. Zira Kayser Mathias, Macaristan tacının kendisine verilmesinin bağlı olduğu şartları yerine getirmemişti ve Kayser Ferdinand, kanunlara ve geleneklere uygun olarak ilgili ülkelerin serbest seçimi ile değil zorla Macaristan ve Bohemya kralı tayin edilmişti. Hatta Roma imparatoru olarak seçilmesinin bile geçerli olup olmadığı şüpheli idi. Zira tüm soyluların ortak onayı ile değil bazı putperest papazların ısrarı üzerine seçilmişti[69]. Yasal olarak Roma imparatoru olsa bile,

---

ittifak kurmalarına ve Bethlen Gabor'a katılmalarına sebep olan müzakereler hakkında burada fazla inceleyemeyeceğimiz belgeler, en iyi şekilde Katona, XXX'in başlangıcında ve daha sonra s. 257 ve devamında biraraya getirilmiştir.

66 Katona, *aynı eser*, s. 614.

67 *Annales Ferdinandei*, *aynı eser*, s. 938.

68 Eksiksiz olarak Katona, *aynı eser*, s. 591-613'te verilmiştir. Bu durumları *aynı eser*, s. 515 ve devamında çok yüzeysel olarak ele alan ve *Annales Ferdinandei*'deki notları bile doğru kullanmayan Hammer, sanki bu belgelerden hiç haberdar değildi. En azından ne rapordan, ne de Osmanlı'nın hâlâ eksiksiz olarak muhafaza edilen cevabından tek bir kelime ile bile bahsetmemektedir (bk. *aynı eser*, s. 617-627).

69 "Ne Romalıların kayseri ortak ve gerçek kararla ilân edildi, papa tarafından taçlandırılıyormuş gibi bir iki oyunbaz putperest aceleye getirdiler": Bk. *aynı eser,* s. 596.

Osmanlı sultanının dostu olması mümkün değildi; zira böyle bir durumda tüm selefleri gibi, daha seçilirken hayatta olduğu sürece tüm Müslümanların en amansız düşmanı olacağına ve onlarla ebediyen mücadele edeceğine yemin etmiş olması gerekirdi. Bu yüzden burada temsil edilen ülkeler kayserden tamamen ayrılmışlar ve itaati reddetmişlerdi.

Devamında şöyle deniyordu: "Gerçek açıkça günışığına çıksın diye Macaristan, Bohemya, Moravya, Silezya, Lausitz ve Yukarı Avusturya ile Aşağı Avusturya dükleri, prensleri, kontları, asilleri ve tüm soyluları, mühürlerini taşıyan vekâletnâmelerle donatılmış delegelerini bu amaçla güneş gibi parlayan İstanbul'a göndermişlerdi ki, Ferdinand ile tüm ilişkilerini kopardıktan sonra ve onu asla başları olarak kabul etmemek üzere, kudretli sultan ile sonsuza kadar bir ittifak kursunlar ve bundan böyle dostlarının dostları ve düşmanlarının düşmanları olsunlar; şu anda hepsi, papa ve İspanyollarla birleşerek kudretli sultana karşı silahlarına sarılmak üzere ikna edilmeye çalışılmalarına rağmen bunu yapmayacaklardır. Aksine daha önceki gibi yıllar, aylar ve günler ile sınırlanmış bir ittifak değil güneş gibi parlayan Osmanlı İmparatorluğu ve en kudretli sultan ile ebediyen sürecek bir ittifak kurmaya ve bu yüzden kendilerini hep birlikte Ferdinand'ın düşmanları ilân etmeye karar vermişlerdir".

Burada temsil edilen yedi ülke, sırf bu yüzden bile asla kendilerine yapılan talebe istinaden, sultanla savaş yapmak üzere olan, Ferdinand'ın kayınbiraderi Lehistan kralına yardımda bulunmayı kabul edemeyeceklerdi. Aksine kayserin, papanın ve İspanya kralının birliklerinin Bethlen Gabor'un birliklerini yola çıkarttığı Lehistan'a gitmek üzere topraklarından geçmelerine izin vermeyeceklerdi.

Oysa bu kadar çok sayıda eyaletin kendisine sırt çevirmesine çok kızan Ferdinand, topraklarına ordu gücü ile girmeye hazırlanıyordu; bunun için İspanya'dan, papadan ve Fransa kralından yardım istemiş ve almıştı bile; bu yüzden sultan kendilerini en azından 6 bin Tatar'dan ve 10 bin Türk'ten oluşan bir yardımcı kıta ile desteklemeli idi; o zaman herşey istedikleri gibi olacaktı; yalnız bu konuda bir an için bile olsun tereddüt edilmemeliydi; herhangi bir gecikmeden dolayı herşey kaybedilecek olursa, suç "inanamıyorum" gibi uğursuz bir ifadeyle onların üzerine atılmamalıydı.

Osmanlı İmparatorluğu tabii ki Ferdinand ile yeni bir barış ve dostluk antlaşması içinde olduğunu ve soyluların gerçekten de söyledikleri gibi terketmişler ise o zaman Ferdinand'a karşı aslında yardıma ihtiyaçları olmadığını ileri

sürebilirdi. Ancak Ferdinand'ın papadan ve ayrıca Fransa ve İspanya krallarından yardım aldığını unutmamalıydılar; Osmanlı, yalnızca Erdel için haraç ödeyen Bethlen Gabor'dan tek bir kişi olmasına rağmen yardımlarını esirgemedi ise burada toplanan yedi ülkeden yardımını neden esirgesindi? Ayrıca böyle bir yardım Ferdinand ve Osmanlı yönetimi arasında mevcut antlaşmanın ihlali de sayılmazdı; zira söz konusu antlaşma Ferdinand ile yalnızca Macaristan kralı olarak akdedilmişti ki, artık kendisi Macaristan kralı değildi; bilhassa Lehistan'ı desteklemeyi düşündüğü de gözönüne alınacak olursa, Alman kayser ile sultanın hiçbir antlaşması yoktu. Osmanlı İmparatorluğu bu yüzden birleşik yedi ülkeye yardım ederek uluslararası hukuku ihlal etmiş olmuyordu.

Ayrıca Ferdinand'ın şu anda İstanbul'da bulunan elçileri nasıl Macaristan'ın temsilcileri olabilirlerdi? Bu Çezargal (Mollard'ın halefi Sezar Gallo) da kimdi? Bir İtalyan, papanın tebaasından, tebdili kıyafet içinde bir Macar, ama gerçekte ne Macar ne Alman! Ferdinand kendini zorla Macaristan ve Bohemya kralı olarak kabul ettirebilir miydi? Bu yüzden Ferdinand'ın elçilerini Macaristan'ın temsilcileri olarak tanımak ve onlarla müzakerelere girmek Osmanlı'ya yakışmazdı; Çezargal'ı hemen evine gönderebilirdi.

Söz konusu rapor, bu şekilde devam ederek, kayserin Osmanlı İmparatorluğu ile mevcut barışı belki yüz kez ihlal ettiğini kanıtlamaya çalışıyordu: "Siz majestelerine sadâkat yemini ettiğimiz, onu ise artık dinlemediğimiz ve kudretli sultana karşı silahlarımıza sarılmak istemediğimiz için bizleri sultanın düşmanları olan yabancı birliklerle yok etmek istemektedir". Bu arada Osmanlı için muhteşem iki ülke olan Macaristan'da ve Erdel'de hâkimiyeti sağlamak için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı. Dünya var oldukça asla bu kadar çok sayıda Hristiyan Müslümanların dostluğuna başvurmamıştı[70].

Yalnız, hızlı hareket etmek gerekiyordu. Olumlu bir cevap bekliyorlardı ve yaptıkları tekliflerin gözardı edilmeyip talep ettikleri yardımın verileceğini umuyorlardı. Ne de olsa yardımı, barışı bozmak için değil muhafaza etmek için talep etmişlerdi. Tabii ki Macarları zan altında bırakmaya çalışan, ikidillilik ve ikiyüzlülükle suçlayan fitneciler vardı. Oysa bu gibi iftiraları çürütmek için Macaristan'ın ezelden beri Osmanlı için neler yaptığını hatırlamak yeterli idi.

70 "Dünya kurulduğundan beri Hristiyan federasyonlar hiçbir zaman Müslümanların dostluğuna kucak açmadılar", Hammer, *aynı eser*, s. 607.

Bunun üzerine Macaristan'ın sözde Osmanlı İmparatorluğu ve sultanları için yaptıklarının bir listesi geliyordu: Salt Kanuni Sultan Süleyman'a duyulan dostluktan dolayı 70 bin Macar, Kral Layoş'un yanında Mohaç Meydan Muharebesi'ne katılmayı reddetmişlerdi; Kral Yanoş'un (Zapolya) ölümünden sonra Macarlar aynı sultanının Budin'i ele geçirmelerine yardımcı olmamışlar mıydı ve Viyana seferi sırasında onlardan düşünülebilecek her türlü yardımı almamış mıydı? Erdel'e sahip olmayı Macarlardan başka kime borçlu idi?

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu, Macaristan'ı ve Erdel'i defalarca para ve birliklerle desteklemişti. Erdel bir defasında 50 bin, daha sonra 30 bin ve nihayet 25 bin duka para yardımı almıştı ve Macaristan, Osmanlı sultanının Rumeli ordusunun tamamı tarafından desteklenmişti. Oysa şimdi ne o kadar paraya, ne de bu kadar birliğe ihtiyaç duyuluyordu. Macaristan tahtına ezelden beri bağlı olan herşey artık sultana itaat ediyordu. Onunla Kıyamet Günü'ne kadar dostluk içinde yaşamak istiyorlardı. Bu dostluğu kısa bir süre önce Lipova'yı ve Vaç'ı teslim ederek kanıtlamışlardı. Ya Almanlar ve diğer milletler Müslümanlara ne yapmışlardı? Düşmanlıktan başka hiçbir şey! Kayser, barış antlaşmalarında asla dürüst davranmamıştı; daima bir arka kapı, bir açık bırakmıştı ki, barışı ilk fırsatta ihlal edebilsin. Eğri'yi, Estergon'u ve Kanije'yi kendisi için talep etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndan herşeyi talep edebileceği şartını getirdiği Zitvatorok Antlaşması'nın 14. maddesi buna en iyi örnekti. Sultan I. Ahmed, Estergon'un fethinden hemen sonra Macarlara, verdikleri hizmetlerden dolayı duyduğu minnettarlıktan, yazılı olarak Almanlara ve diğer Hristiyan düşmanlarına karşı kesin bir dille yardım vadetmişti. Bu yüzden şimdi olumlu bir cevap almayı hakediyorlardı.

Macarların ve müttefiklerinin Hristiyanların davasına ve Alman milletine karşı ihanetleri Divân-ı Hümâyûn'da tabii ki büyük bir memnuniyetle karşılandı. Devletin ileri gelenlerinin dışında eyaletlerin en itibarlı beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin de katıldığı büyük bir Divân'da rapor Türkçe'ye çevrilerek okunduktan sonra çok kısa bir sürede Macarların dostluğunun kayserin ve Almanların dostluğundan çok daha avantajlı olduğuna karar verildi. Kısa süren müzakerelerden sonra yedi ülkenin asi delegelerine 1620 Ağustos'unda, sultan tarafından onaylanan 25 maddede şu önemli noktaları içeren yazılı bir cevap verildi:

Macaristan'la daha önce 20 yıllığına yapılan barış, hiçbir tarafça ihlal edilmemesi şartıyla, sonsuza kadar yenilenecek ve onaylanacaktır. Bu barışa dahil

olanlar: Tüm halkları, dükleri, prensleri, soyluları ve kaleleri, şehirleri ve bölgeleri ile birlikte Kral Bethlen Gabor, Macarlar, Hırvatlar, Slovenler, şu andaki kralları Frederik (Pflaz kontu) ile birlikte Bohemya, Moravya, Silezya, Yukarı Lausitz ve Aşağı Lausitz olacaktır[71].

Osmanlı, bundan sonra Ferdinand'ı böyle Macaristan kralı kabul etmeyecektir ve ne onunla ne de papa ile Macaristan meselesi hakkında müzakerelerde bulunacaktır. Daha sonra başka Hristiyan hükümdarlar da isterlerse bu anlaşmaya katılabileceklerdir. Zitvatorok Antlaşması aynen geçerli olacaktır. Küçük anlaşmazlıklar, barışı etkilemeyecekler ve söz konusu anlaşmadaki hükümlere uygun olarak çözüleceklerdir. Taraflardan hiçbiri bundan böyle esir almayacaktır.

Sultan, iyi komşuluk ilişkilerinin göstergesi olarak, delegeler geri döndükten sonra Macaristan ve Bohemya krallarıyla birleşik milletlerin hükümdarlarına uygun onur hediyeleri ile birlikte elçilik heyetleri gönderecektir. Bu elçilik heyetleri en az beş yılda bir karşılıklı olarak tekrarlanacaktır, ancak verilecek hediyelerin değeri ve türü hakkında hiçbir şey belirtilmese de bunlar sultanın itibarına uygun olacaklardır.

Daha sonra kesin bir biçimde ayrı tutulan haraca tâbi ve ilhak edilen köylerle ilgili mesele gündeme getirildi. Herşey şimdilik statükoya uygun olarak kalacaktı. Son olarak, soyluların vergi muafiyeti, vergilerin kadılar tarafından tahsili, huzursuzluk yaratanların ve suçluların teslim edilmesi, harap edilen topraklara tekrar insan yerleştirilmesi, güvenli geçiş ve kolaylaştırılmış ticaret trafiği, mektupların ve yazışmaların hızlı ve engellenmeden taşınması ve Erdel'e dair imtiyazlara ait hükümler de önceki benzer antlaşmalarda olduğu gibi yenilendiler.

Son madde şöyle idi: "Hristiyanların kiliseleri, manastırları, hastaneleri ve ruhban mülkleri her yerde vergiden muaf olacaktır; işbu belge ile ruhban sınıfına mensup insanların tüm vergilerden ve harçlardan muaf oldukları ilân edilir".

Ancak bu karşı beyanda Osmanlı'nın herhangi bir para veya askerî birlik yardımından bahsedilmiyordu[72].

---

71 Katona, *aynı eser*, s. 617. Delege gönderen Aşağı Avusturya ve Yukarı Avusturya burada muhtemelen yanlışlıkla unutulmuş.

72 Katona, *aynı eser*, s. 627.

Osmanlı İmparatorluğu bu işi ciddiye almış ve bu yönde önemli bir adım atacak durumda olmuş olsa idi, bu mesele Avrupa'daki Hristiyan âlemi, bilhassa Almanya için o dönemlerin bölünmüşlüğünde korkunç bir felaket yaratabilirdi. Bu yönde kendilerini bekleyen tehlikeleri de muhtemelen hiçbir ülke Macaristan ve Avusturya Alman ülkeleri kadar hissetmiyordu. Osmanlı yönetimi ile daha yakın bir ilişkiye girmek istemelerinin sebebi belki de bunun bilinci idi. En azından yedi ülkenin birleşmesinden önce yapılan müzakereler bunu gösteriyordu.

Pressburg'da 1619 Haziran'ında toplanan Macar soyluları, ittifak çağrısında bulundukları Avusturya ve Moravya soylularına şöyle yazmışlardı: "Bu ülkeler iç savaşla meşgul oldukları sürece Türk'ün buna uzun süre seyirci kalmayacağı, aksine kendiliğinden böyle bir fırsat sunulduğundan, yalnızca sevgili vatanımızı değil, komşu ülkeleri ve eyaletleri de nihayet boyunduruğu altına almak için düşmanca düşünceler içinde olacağı kolayca tahmin edilebilir"[73]. Macaristan Palatini Sigismund Forgaç, yine aynı dönemde, din meselelerinden dolayı kendi aralarında birbirlerini parçalamak yerine aynı mücadele şevkini birleştirilmiş güçlerle Hristiyan adının ezelî düşmanına yöneltmiş olsalar muzaffer silahlarını İstanbul'a kadar taşıyabileceklerken, Macaristan'daki karışıklıkların ve husumetlerin devam etmesi hâlinde Türklerin bu defa birkaç yüzyılda yapamadıklarını tamamlayacaklarını söylüyordu[74].

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile barışın muhafazası ve sağlamlaştırılması, baştan beri asi soyluların ittifak anlaşmasının ana şartlarından biri olarak öngörülmüş ve kabul edilmişti; İstanbul'a gönderilmelerinin asıl sebebi ve ana amacı bu idi[75].

---

73 Macar soylularının Avusturya ve Moravya soylularına gönderdikleri yazı, *aynı eser*, s. 84 ve 94.

74 Palatinin Macar soylularına söyledikleri, *aynı eser*, s. 111 ve 113: "Bu askeri güçle, bu yüce yüreklilikle İstanbul'un kapılarına Hristiyanların galip sancaklarını dikeceklerini doğrulamaya cesaret edebilirim; oysa Hristiyanların kendileri, Tanrısal intikamın ve öç almanın açık bir deliliyle olmasa da, kaybetmeye gidiyorlar...Kuşku yok, eğer yurdumuzda bu zamanda karışıklık çıkaranlar, Türk'ün Macaristan'da birkaç yüzyılda yapamadığını birkaç ayda tamamlayacaktır".

75 25 Nisan 1620 yılında Prag'da akdedilen ittifak anlaşmasının 7. maddesi şöyle idi: "Herkesin temel ve en büyük ihtiyacı özellikle, Türk'le barışın sadece yenilenmesi değil, onun yürütülmesi, sonuca varılması ve ihlal edilmeyecek biçimde yerine getirilmesidir". Daha sonra hemen İstanbul'a ortak bir elçi heyeti gönderme kararı gelir, Katona, *aynı eser*, s. 347.

Ne talihtir ki hadiseler Avrupa'da korkulandan çok daha farklı bir yön aldılar. Her zamanki gibi bu krizde de ikili bir oyun oynayan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Lehistan'a karşı savaşmakla ve imparatorluğun içindeki huzursuzluklarla fazlasıyla meşgul olduğundan, Almanya'ya karşı ciddi bir teşebbüste bulunması mümkün değildi ve 8 Kasım 1620 tarihli Prag Muharebesi, birleşik asilerin yapay gücünü ve yeni canlanmaya başlayan umutlarını Osmanlı ile yaptıkları ittifak gerçeğe dönüşmeden ve onlara herhangi bir kazanç getiremeden yok etti.

Osmanlı ayrıca Bethlen Gabor'u kaysere karşı her şekilde kışkırttığı ve desteklediği bir dönemde, Kont Georg Homanai'yin Erdel üzerinde bu karışıklıklar sırasında tekrar baş gösteren ve kayserin İstanbul temsilcileri tarafından büyük çabalarla takip edilen hak taleplerini de desteklemesi açısından ikili oynuyordu. Homonai, kayserin temsilcisi Mihail Starzer'in arabuluculuğu ve sekreteri aracılığıyla sultana 100 bin taler haraç teklif etti ve Starzer çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun yazılı olarak Homonai'ye Erdel'e bizzat gittiği ve soylular tarafından seçilmeyi başardığı takdirde hiçbir engel çıkartmamayı vadettiği bir anlaşma yapmayı başardı; Osmanlı yönetimi, Homonai'yi böyle bir durumda onaylayacak ve kendisine âdet olduğu üzere sancağı, kılıcı ve hilatı teslim etmeyi reddetmeyecekti. Mesele öyle bir ilerleme göstermişti ki Kont Altheim'in emrindeki 1.000 kişilik bir Husar birliği, Homonai'yi Erdel'de karşılamak üzere hazır tutuluyordu. Oysa Homonai buraya varamadan sekreteri henüz İstanbul'da iken, planı haber alan Bethlen taraftarlarınca muhtemelen zehirlenerek ortadan kaldırıldı[76].

Starzer ve kayserin elçisi Sezar Gallo, birleşen asilerin ihanetlerine karşı tedbirlerinde bilhassa etkileri kayserin davası lehine Divân-ı Hümâyûn'un içlerine kadar uzanan Prag Muharebesi'nden sonra çok daha başarılı oldular. 1621 Mart'ında birleşik asilerin delegelerinin huzurunda, padişahın kayser ve asiler arasında arabuluculuk yapacağı bir uzlaşma meydana getirmeyi başardılar; Osmanlı ancak böyle bir uzlaşma meydana gelmez ise asilerle yaptığı ittifakı muhafaza edebilecek ve vadettiği yardımda bulunabilecekti, ama "kaysere karşı değil, İspanyolların, papanın, Floransa'nın ve majestelerinin emri altında bulunan, Türklere karşı düşman diğer milletlere" karşı[77].

76 Starzer'in mesele hakkındaki kendi raporu, Hammer, *aynı eser*, s. 692.
77 Bunlar Starzer'in raporundaki (bk. Hammer, *aynı eser*, s. 693) kendi sözleridir.

Pfalz Kontu Frederik ve Bethlen Gabor da davalarını kaybedilmiş saymış ve asilerden tüm desteklerini çekmemiş olsalardı, Osmanlı'nın bu kötü kavgadan ayrılışını onurlu bir biçimde örtmeye çalıştığı bu tuhaf, hatta gülünç madde ile tek başına aslında çok az şey elde edilmiş olurdu. Ancak her ikisi de kendilerine doğuştan verilmiş olduğunu düşündükleri rolü kararlılıkla ve azimle sonuna kadar oynayacak yapıda değildiler. Prag hadisesinden sonra, 22 Ocak 1621'de hain ilân edilen Pfalz Kontu Elektör Frederik, bilindiği gibi yalnızca Bohemya tacını kaybetmekle kalmamış elektörlüğünü de kaybetmişti ve Bethlen Gabor, birçok mağlubiyetten sonra, dokuz ay süren müzakerelerin sonucu olarak nihayet 7 Ocak 1622'de kayser tarafından kabul edilen Nikolsburg Barışı ile Macaristan tacını kaybederek Erdel ve bazı özel imtiyazlarla yetindi.

Türklerin yardımıyla veya Türkler lehine yapılan tüm saldırıları da kapsayan genel bir af ve kayserin Osmanlı ile barışı muhafaza etmeye niyetli olduğuna dair güvence, söz konusu barış antlaşmasının en önemli hükümlerinden ikisi idi[78]. Kayser, daha önce 20 Aralık 1620'de Macar soylularına gönderdiği ve Bethlen Gabor'un Macaristan kralı olarak faaliyetlerini geçersiz ilân ettiği bir hükümle, en güçlü düşmanı olan Türklerin saldırılarından kurtardığı Macaristan Krallığı'nın haklarının ve özgürlüklerinin huzur içinde tadına varmasını sağlamaktan ve bunca yılın sefaletinden sonra tekrar eski şanını ve refahını temin etmekten başka bir şey düşünmediğine yemin etmişti[79]. Keşke bunu yapabilecek güçte olsa idi!

Osmanlı ile yapılan barış, Zitvatorok Antlaşması'na dayanan hukukî ve düzenli bir mülkiyet hakkının tesis edilmesine dair hâlâ askıda kalan meseleler sürekli gündeme gelmesine ve sürekli anlaşmazlıklara sebep olmasına rağmen, en azından bir süreliğine bozulmadı. Kayser, ertesi yıl olan 1623'te Sultan I. Mustafa'nın ikinci kez cülûsunu tebrik etmek üzere İstanbul'da bulunan elçisi Kurz von Senftenau aracılığıyla bir kez daha Lipova, Arad, Solymos, Vaç gibi kalelerin geri verilmesini talep etti[80]. Zitvatorok Antlaşması'nın beraberinde getirdiği zorlukların o dönemlerde de nasıl çözülmez bir mesele olarak "Şark Meselesi"nin etrafında dönmeye devam ettiğini ileride hep beraber göreceğiz.

78 Nikolsburg Barış Antlaşması, Katona, *aynı eser*, s. 709 ve devamında verilmiştir. 5. maddesi şöyledir: "Türk'le başlatılan barışın kararlaştırılmış şartlar dahilinde gözetilmesi için titizlikle vasi olmaya talibiz".

79 *Aynı eser*, s. 565.

80 Bu elçilere verilen talimatlara göre Hammer, *aynı eser*, s. 580.

Avrupa devletlerinin şarktaki barış siyasetinin şimdilik en kararlı ve nüfûzlu destekçisi İngiltere idi. İngiltere'nin o dönemlerde Osmanlı nezdindeki elçisi Sir Thomas Roe, aldığı talimatlara istinaden –talimatlar 9 Eylül 1621 tarihli olup, kendisi aynı yılın 28 Aralık'ta İstanbul'a gelmişti– Osmanlı yönetimi ve kayser arasındaki ilişkilerin tekrar bozulmasını önlemek ve siyasî yaşamı her yerden temellerine kadar sarsılmış Avrupa'yı Türk savaşının tehlikelerinden korumak için elinden geleni yaptı[81].

Bu olağanüstü diplomat geniş nüfûzu ile neredeyse o dönemlerdeki tüm ilişkilere müdahale ediyordu ama etkinliği daha ziyade sonraki yıllara aitti. Bu yüzden zamanı geldiğinde tekrar bu hususa geri döneceğiz. Lehistan ile iki yıllık bir savaştan dolayı bozulan barışın da tekrar sağlanması çoğunlukla onun eseri idi. Böylece bu cildin sonu olarak öngördüğümüz hedefe varıyoruz.

3) Lehistan Savaşı ve Sultan I. Mustafa'nın 1623'de Tahttan İndirilmesine Kadar Taht Değişiklikleri

1607'de Kral III. Sigismund ile yapılan barışı çok geçmeden bozan üç şey vardı: Bir taraftan Lehlerin Boğdan tahtı için yapılan kavgalara karışmaları ve Kazakların Osmanlı topraklarına akınları, diğer taraftan Tatarların Lehistan Krallığı'na Osmanlıların açıkça desteği ile olmasa da Osmanlı tarafından engellenmeyen, hatta gizlice desteklenen akınları.

Lehlerin müdahalelerinden dolayı daha 1611'de Osmanlı ve Kral Sigismund arasında, şimdilik ilişkiler resmen kopmasa da, her iki devletin ilişkilerinin daha gergin bir hâl almasına sebep olan oldukça ciddi tartışmalar yaşan-

81 Windsor, 9 Eylül 1621 tarihli talimatlar, *Negociations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, Londra 1740 adlı değerli raporlarının başını oluşturmaktadır. Bu talimatlarda barışın bilhassa kayser ve Lehistan ile muhafazası görevi verilmektedir (bk. s. 2 ve devamı). Bu görevi yerine getirmek için gösterdiği çabalar ise bu dönemde gönderdiği mektuplardan, bilhassa Bethlen Gabor'un elçisi Thurn kontu ile yaptığı müzakereler hakkında 1622 Eylül'ünde gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır (bk. s. 80-89). Burada şöyle demektedir: "Majesteleri bana özel bir tavsiyede, talimatlarında da tekrarladığı gibi, yalnızca imparator, Lehistan kralı ve diğer bütün Hristiyan prensler ve ülkeler ile Osmanlı arasında barışı muhafaza etmek için çaba göstermemi, ama (elimde olduğu kadarıyla) barışın ihlaline sebep olacak her türlü olayı engellememi ve majestelerinin Christendome Barışı'na duyduğu açık ilgiyi her türlü özel ilgiden daha fazla önemsediğini beyan etmemi istemiştir".

mıştı. Kral, sürgün edilen Radu Şerban'ı himayesine almış ve sığınma hakkı tanımıştı. Padişah ise bunu barışın ihlali kabul ederek, gönderdiği olağanüstü elçi aracılığıyla Radu'nun başını ve hazineleri talep ve Lehleri bunu reddettikleri takdirde Tatar akınları ile tehdit etti[82].

Osmanlı İmparatorluğu'nun Radu'nun halefi olan Konstantin Movila'yı, haracı 30 bin dukadan 32 bin dukaya yükseltmesine rağmen, yine azletmesi ve Movila'nın da Lehistan'da kayınbiraderi Potocki'ye sığınması ile bu ilişkiler daha da karmaşık bir hâle geldiler. Movila kendisine gönderilen iki kapıcıbaşını yanında esir olarak Lehistan'a götürdüğü için Osmanlı'nın öfkesi daha da büyüktü. Sultan İstanbul'da bulunan Lehistan elçisini zindana attırırken, Kral Sigismund buna karşın en azından voyvoda tayin edilen [II.] Stefan Tomşa'nın teslim edilmesini talep edecek cesareti gösterebildi[83].

Osmanlı İmparatorluğu tabii ki bu talebi yerine getirmedi. Bunun üzerine Movila'nın akrabası olan ve davasını kendi davaları kabul eden iki Leh soylusu, Samuel Korecki ve Mihail Wiszniewicki bir Kazak ordusu toplayarak Boğdan'a akın ettiler ve Stefan Tomşa'yı herhangi bir yardım alamadan kovdular. Kazaklar ve Silistre Sancakbeyi [Sarhoş] İbrahim Paşa'nın emri altında üzerlerine gönderilen Osmanlı birlikleri arasındaki ilk çatışma da Kazaklar lehine sonuçlandı; Eğri Eski Sancakbeyi İskender Paşa'nın Bosna, Sirmiya, Semendire, Silistre gibi serhad boylarından en iyi birlikleri toplayarak giriştiği ikinci bir çatışma, Kazaklar için daha talihsiz geçti. Büyük bir mağlubiyet aldılar. Emrinde yalnızca 1. 600 süvari bulunan Korecki ailesiyle birlikte esir düştü ve 500 Kazak ile birlikte zincire vurularak İstanbul'a getirilirken, Stefan Tomşa bir kez daha Boğdan prensi olarak güzel bir hükümdarlık sarayı kurarak kendisine kalıcı bir anıt inşa ettiği Yaş'a götürüldü. 1616'da durum böyle idi[84].

Oysa o dönemlerde İran'la fazlasıyla meşgul olan Osmanlı, bu kanlı çatışmaları bile Kral Sigismund ile arasında mevcut barışın ihlali olarak addetmek istemiyordu. Şimdilik bu Korecki'nin ve kışkırttığı Kazakların işi kabul ediliyordu. Neticede padişah, krala İstanbul'daki elçisi aracılığıyla İskender Paşa'nın emri altında Turla Nehri'ne doğru hareket eden ordunun Lehistan üzerine değil Kazakların üzerine gönderildiğine dair güvence veriyordu. Hatta Tatar hanına şimdilik Lehistan akınlarından vazgeçme emrini verdi.

82 Venedik elçilik raporlarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 461.
83 Engel, *Geschichte der Moldau*, s. 254 ve Venedik raporları, Hammer *aynı eser*.
84 Venedik ve Osmanlı raporları, Hammer, *aynı eser*, s. 478 ve devamı.

Oysa Kral Sigismund artık bu tür barışçıl vaatlere inanmıyordu ve ertesi yıl olan 1617'de kendi ordusunu Stanislaw Zolkiewski'nin emrinde Turla kıyılarına kadar ilerletti. Her iki tarafta hâlâ üstün gelen barış sevgisi olmasa ve suda ve karadaki akınlarından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na rahatsızlık veren Kazakların gelecekteki durumlarının da düzenleneceği bir uzlaşma meydana gelmemiş olsaydı her iki ordunun yalnızca bir nehir ile birbirlerinden ayrıldıkları bu kıyıda mutlaka bir muharebe meydana gelirdi. 27 Eylül 1617'de Kazakların hatmanının da katılımı ile Yaruga'da (Bosa) meydana getirilen bu uzlaşma, Kazakların bundan böyle Turla Nehri'ni geçmeyeceklerini öngörüyordu ve diğer taraftan Tatarların Lehleri rahatsız etmelerini ve Lehlerin de Boğdan'daki karışıklıklara müdahalelerini yasaklıyordu[85].

Ne yazık ki o dönemlerde Osmanlı'nın diğer Hristiyan devletlerde yaptığı antlaşmalarda olduğu gibi imkânsızı istiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki sarsıntılar dışa karşı güç gösterisinde bulunmasını engellerken, Kazakların ve Tatarların kolayca hareket edebilen çetelerini dizginlemeye ve engellemeye kimin gücü yetebilirdi? Viyana Barışı ile neredeyse aynı döneme denk gelen Yaruga Barışı akdedildikten kısa bir süre sonra, Sultan I. Ahmed'in ölümü ile (22 Kasım 1617), yalnızca uzun zamandır mevcut musibetlerin dışavurumu olmalarına rağmen, Osmanlı devlet yaşamının neredeyse iyileştirilemez hâle gelmiş hastalığının her zamankinden daha korkunç bir biçimde ortaya çıktığı silahlı kuvvetlerin isyanları, o korkunç taht değişiklikleri başladı.

Nasıl ki Sultan I. Ahmed muhteşem ruh ve karakter özelliklerine sahip olsa da karakterinin iyi tarafları, adalet sevgisi, rüşvet yemezliği, mimari eserlere karşı duyarlılığı ve hayırseverliği, zaaflar ve yanlış yönlendirmeler ile onu böyle bir imparatorluğun kaderine yön veremeyecek hâle getirecek derecede karartılmışsa, ruhen hastalıklı olan kardeşi [I.] Mustafa'nın kafesinden çıkartılıp tahta oturtulmaya cesaret edilmesi de Osmanlı hükümdarlık itibarının ne kadar düştüğünün bir delili olmuştur. Bundan da ziyade bu durum, hadiselerin bu açıdan nereye kadar geldiğinin bir delili idi ki, Sultan Mustafa'nın sarayın entrikacılarının nüfûzu ve ileri gelenlerinin kaprisleri sayesinde aptalca hükümdarlık oyununu, daha Sultan I. Ahmed döneminde mutlak güce sahip kızlarağası Divân-ı Hümâyûn'u sonunda I. Mustafa'nın can sıkıntısından Boğaz'ın balıklarına yem ettiği altınları –en sevdiği meşguliyetinin bu olduğu

85 Engel, *Geschichte der Moldau*, s. 256 ve elçilik raporları, Hammer, s. 480.

söyleniyordu– yeni bir cülûs bağışı için kullanmanın daha akıllıca olacağına ikna edene kadar, üç ay boyunca oynamasına izin verildi.

Bu seferlik taht değişikliği en azından zorla ve kanlı bir biçimde gerçekleşmedi. Tahta çıkartılmasını bilhassa Sultan I. Ahmed'in ölümü esnasında hayattaki en büyük Osmanlı şehzâdesi olmasına borçlu olan I. Mustafa kafesine geri gönderildi ve I. Ahmed'in hayatta bulunan yedi oğlundan en büyüğü olan Şehzâde Osman 26 Şubat 1618'de parayla kazanılan ordu tarafından padişah olarak karşılandı.

Osmanlı padişahları arasında bu isimde ikincisi olan (Genç) Osman, cülûsu sırasında 14 yaşında bir çocuk olmasına rağmen hükümdar olmaya lâyık ve biraz daha büyüdüğünde, imparatorluğa daha iyi ve daha şanlı bir gelecek vadedecek özellikler taşıyordu. Zekâya, şahsî cesarete ve bir dereceye kadar kendisine imparatorluğunun eski büyüklüğünü tekrar geri getirebileceğini öngördüren ve gençliğin verdiği heyecanla atalarının en büyüklerinden olan bir Fatih Sultan Mehmed'in ve bir Kanuni Sultan Süleyman'ın şanını ve itibarını yalnızca yakalamak değil kolayca geçebileceğini de düşündürecek büyük bir görev için doğmuş olma bilincine sahipti[86].

Bedensel açıdan sağlıklı idi ve çocukluğundan itibaren Osmanlı'nın çok önem verdiği tüm askerî talimlerde nadir görülen bir çeviklik ve beceri kazanmıştı. Cüretkâr bir binici olarak atına hiç kimsenin binmediği gibi biniyor, usta bir okçu olarak da hedefini asla şaşırmıyordu. Yaşı ilerledikçe daha fazla bağımsız olmak istiyordu, fakat zaman geçtikçe kolayca öfkeleniyor, cüretkârlaşıyor ve hareketlerini kararlılıkla sonuna kadar götürecek güce ve azme sahip olmadan düşüncesizce davranıyordu. Cimriliğe meyli, çok geçmeden sallanan tahtın ana dayanağı olan orduyu ve yeniçerileri karşısına almasına sebep oldu. Oysa onların yardımı ile büyük işler yapmak için doğduğuna inandığından onlara ihtiyaç duyuyordu.

Şanlı işler yapmak için duyduğu dürtü ve Hristiyan adını taşıyan herkese hissettiği amansız nefret, kendisini Divân-ı Hümâyûn'un tavsiyelerine ve ordunun meyline rağmen, Lehistan ile savaşı tekrar başlatmaya itti. Bu-

86 Thomas Roe, Devlet Sekreteri Calvert'e gönderdiği 16 Mayıs 1622 tarihli bir yazıda (bk. *Negociations*, s. 43) Genç Osman'ı şöyle tarif etmektedir: "Osman, büyük bir ruha ve cesarete sahip, Hristiyanların amansız düşmanı olan ve büyük işler başaran atalarının şanını yakalamak isteyen ve adını onların adından daha fazla yüceleştirme hırsına sahip genç bir adamdı".

rada parlak zaferler kazanacağından öylesine emindi ki, yapılacak fetihler üzerinde peşinen tasarrufta bulunuyordu ya da Thomas Roe'nin ifadesi ile arslanı öldürmeden postunu dağıtıyordu[87]. Savaşı başlatmak için yeterince sebepleri vardı.

1617'de Turla Nehri kıyılarında Lehistan ile akdedilen barış, çok kısa sürmüştü. Kral Sigismund'un Rassova sınır kalesini tekrar inşa ettirmesinin barış ihlali olduğu bahanesi ile 1618'de bir kez daha 15 bin Tatar Lehistan'a akın etmiş ve her yeri yağmalamıştı. İstanbul'daki Lehistan elçisinin şikâyetleri yalnızca Tatar hanına adamlarını daha fazla dizginlemesi gibi yararsız bir emir vermesinden başka bir işe yaramadı.

Diğer taraftan hemen ertesi yıl, 1619'da Kazakların hâlâ süren akınlarından dolayı ciddi anlaşmazlıklar yaşandı. Kazakların üzerine birlikler gönderildi, fakat Lehistan ile bozulan barış, bu defa da Kral Sigismund'un müzakerecisi Stanislas Zoravinski ve daha sonraki Kral III. Jan'ın babası Jakub Sobiesky'nin becerikliliği ve önce Nakşa düklüğüne ve daha sonra Boğdan prensliğine getirilen nüfûzlu Hırvat Gaspar Gratiani'nin arabuluculuğu sayesinde tekrar eski antlaşmaların durumuna geri götürülebildi[88].

Burada barış müzakerecisi olarak gördüğümüz Gratiani, ertesi yıl olan 1620'de Lehistan ile savaşın tekrar başlamasına sebep oldu. Hangi sebeplerden dolayı olursa olsun, Boğdan voyvodası olarak Lehistan ile ilişkilerini Bethlen Gabor'un defalarca Kazaklarla birleşerek akınlarda bulunan Leh eşkiyalarına dair İstanbul'a gönderdiği şikâyet dilekçelerini yakalayıp Lehistan kralına göndererek iyi tutmaya çalışmıştı. Tabii ki yaptıkları çok geçmeden farkedildi ve Bethlen, Gratiani'nin hemen makamından alınmasını sağladı. Oysa Gratiani mücadelesiz gitmek istemiyordu ve silahlara sarılarak dostları olan Lehleri de yardıma çağırdı.

Lehlerin Yaş dolaylarında karargâh kuran 50 binin üzerinde askerden oluşan bir yardımcı kıta gönderdikleri söyleniyordu. Üzerlerine hemen Tatar boyları ile takviye edildikten sonra 100 bin kadar savaşçıdan oluşan ve Silistre Sancakbeyi İskender Paşa'nın emri altında bunları Boğdan'dan çıkartmak üzere Prut Nehri'ni geçen bir Osmanlı ordusu gönderildi.

---

87 "Bu işin çok kolay olacağını düşündüğünden fetihleri üzerinde şimdiden tasarrufta bulunuyor ve canlı arslanın postunu daha canlıyken dağıtıyordu", *aynı eser*.

88 Venedik elçilik raporları, Hammer, *aynı eser*, s. 505.

Her iki ordu Yaş dolaylarında karşı karşıya geldiler. Birkaç küçük çatışmadan sonra, 20 Eylül 1620'de, 10 binin üzerinde Leh'in bilhassa Tatarların kılıçları altında can verdikleri ölümcül bir muharebe meydana geldi. Leh ordusundan kalanlar karargâhın istihkâmları arkasına saklandılar ve buradan barışın sağlanması için tekliflerde bulundular ama boşuna. Lehlerin komutanı, İskender Paşa'ya bu savaşa yalnızca ezelî düşmanları olan Tatarlarla savaşmak zorunda olacaklarını düşünerek girdiklerini bildirdi; kalıcı bir barış istediklerinin delili olarak en soylu ailelerden karşılıklı rehineler vermeye –kralın yeğenini ve başka soyluları teklif ediyor ama karşılığında Nogay Tatarlarının başı Kantemir'i ve başka bir Osmanlı komutanını daha talep ediyordu –ayrıca hemen 100 bin duka tutarında bir onur hediyesi ödemeye ve kral adına miktarı daha sonra belirlenecek yıllık bir haraç için güvence vermeye hazırdı; bu şartlar kabul edildiği takdirde, her iki ordu, rehineleri mübadele ettikten sonra geri çekileceklerdi.

İskender Paşa, bu teklifleri kabul etmeye meyilli görünüyordu; ancak bilhassa kendisinin rehine olarak seçilmiş olmasına tahammül edemeyen Kantemir'in amansız nefreti harp şurasında üstün geldi. Şiddetle burada ancak kılıçların gücünün nihaî sonucu sağlamasını talep ediyordu. Dolayısıyla Leh müzakereci zincirlere vurulup Gratiani'nin başvekili Boçuk idam edilirken, Tatarlar Lehlerin karargâhına saldırdılar ve Lehler, bu üstün güç karşısında sürekli çatışmalar altında Turla Nehri'ne doğru geri çekildiler, fakat nehri geçerken ölümcül bir çatışma sırasında neredeyse tamamen yok edildiler. Gratiani, daha yolda öldürülmüştü; bazı Leh komutanlarının başları, bir sürü soylu esir ile birlikte bu zaferin işaretleri olarak İstanbul'a gönderildi[89].

Bu gibi başarılar sanki Genç Osman'ın savaşçı ruhunu ve şan kazama hırsını daha da kışkırtıyordu. Lehistan, gençliğin hayalinde en büyük atalarının şanını geçebileceği en lâyık yer olarak görünüyordu gözüne. Barışın adını bile duymak istemiyordu artık. Gerek vezirlerinin sağduyulu itirazları, gerekse dönemin İngiliz Elçisi John Eyre'nin ricaları hiçbir işe yaramadılar. Kral Sigismund'un kış aylarında yeni barış teklifleri ile gönderdiği elçi, İstanbul'a kadar gelemedi bile. Küçükçekmece'de kendisine şimdiye kadar vaki olmamış bir şekilde geri

89 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 511 ve devamı. Oysa Hammer, Thomas Roe'nin Leh ve Tatar ordusunun büyüklüğü hakkında verdiği bilgileri bu sefer ile bağdaştırmakta yanılmaktadır; Roe yalnızca Genç Osman'ın ancak ertesi yıl bizzat başında bulunduğu seferden bahsetmektedir.

dönebileceğine dair haber gönderildi. Lehistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Kazaklardan gördüğü zararlardan dolayı cezalandırılması gerekiyordu ki, bu daha Sultan I. Ahmed'in iradesi idi, deniyordu söz konusu yazıda[90].

Yeniçeriler ve sipahiler homurdanıyorlardı, fakat hazırlıklar hemen başlatıldı ve geniş kapsamlı olarak devam ettirildi. 1621 yılı bahar aylarında, sultan kendini süvarilerden ve yayalardan oluşan 300 bin kişilik, hatta bazıları tarafından biraz abartılarak iki katı olduğu söylenen muazzam bir ordunun başında buldu[91].

Nisan sonuna doğru bu muazzam ordu Balkan geçitlerine doğru harekete geçti. Edirne üzerinde ve dağ geçitleri arasından gerçekleşen yürüyüş oldukça zorlu idi; insanlar ve yük hayvanları kötü hava şartlarında yığınlarla can verdiler; Tuna Nehri üzerinden bir köprünün inşa edildiği ve bugünlerde[*] yine sıkça adı geçen kalenin temelinin atıldığı İsakça'ya gelmek için tam iki ay harcandı. Burada ulûfeli birlikler ve genç sultan arasında rahatsız edici münakaşalar çıktı. Zira Genç Osman, padişahın ilk sefere çıkışında geleneksel olarak adam başı ödenen 1.000 akçe tutarındaki bağışı kesmek istiyordu; oysa askerler taleplerinde ısrar ediyorlardı ve yollarına ancak bağış kendilerine hiçbir kesinti yapılmadan ödendikten sonra devam ettiler[92].

Genç Osman, yürüyüşün tüm zorluklarına rağmen nadir görülen bir faaliyet ve dayanıklılık gösteriyordu. Üzerine, hayranı olduğu Kanuni Sultan Süleyman'ın sefere çıktığında taşımayı âdet edindiği, parlayan bir zırhlı gömlek kuşanmış hâlde saflar arasında uçarken ve her yerde düzenleyici ve yönlendirici bir biçimde müdahale ederken görülüyordu[93]. Ancak bu esnada genç

---

90 Venedik elçilik raporları, Hammer, *aynı eser*, s. 524: "Efendi [Sultan], babası Ahmed'in Kazakların verdikleri tüm zararların faili olarak Polonyalıların cezalandırılması gerektiği şeklindeki sözünü aklında tutarak, Polonya elçisi küçük köprüde [Küçükçekmece] kente sokulmadı".

91 Roe, *A relation of the success of the polish Warre; Negociations*, s. 11. Hammer'in (s. 695) belirttiği gibi, Roe'nin 1622 yılının ilk üç ayında gönderdiği mektupların hepsinin yanlış bir tarih olan 1622 tarihini taşıdıklarını belirtmek isteriz.

* Zinkeisen kendi dönemini kastetmektedir (çn).

92 Venedik raporu (Hammer, s. 525): "Majesteleri askerlere 1000 akçe bağış yerine...ücrete bir akçe artış getirilmesini teklif etti, ancak alışılmış bağışı almada kararlı olan askerler tarafından reddedildi".

93 "Efendi herkesi denetlemek istiyor, eylemlerinin büyük bir taklitçisi olduğunu söylediği Sultan Süleyman'ın savaşa giderken giydiği gömleği giymek alışkanlığındadır", *aynı eser*, s. 527.

ruhunda kendisinin savaşçı fazileti olarak görmüş olabileceği tehlikeli bir gaddarlık eylemi baş gösterdi. Daha yolda iken kalabalıklar hâlinde esir olarak karşısına getirilen tüm Kazakları gözleri önünde idam ettiriyordu.

Ancak Ağustos ayı sonunda Hotin'e vardılar. Kral Sigismund'un Turla Nehri'nin karşı kıyısında iyi tahkim edilmiş ve lehine olacak biçimde oluşturulmuş bir karargâhta karşısına çıkarttığı askerî kuvvetler, Lehistan şansölyesinin emri altında 40 bin Leh ve Kazak ile kayserin kendisine göndermiş olduğu 8 bin kişilik Alman yardımcı birliklerinden oluşuyordu; 60 bin asker Kamaniçe yakınlarında benzer bir karargâhta veliahtın emri altında idi; kral, saray efradı ile Krakov'da kalmıştı[94].

Kantemir 30 bin Tatar ile ülkenin iç kısımlarına doğru akına çıkarken ve kısa sürede 25 bin köle alırken, Genç Osman hemen Turla Nehri kenarındaki karargâhı her taraftan kuşatma altına aldı. Karargâha yapılan ilk saldırı, en azından bazı toplar ve birkaç sancağı ele geçirmiş olmaları ve yaklaşık 1.000 kadar Leh'in hayatlarını kaybetmeleri açısından başarısız olmuş sayılmazdı; ancak daha sonraki tüm hücumlar, kuşatma altındakilerin kahramanca direnişlerinden dolayı sonuç vermiyordu ve bilhassa Genç Osman'ın bizzat bir hücum kıtasının başında bulunduğu altıncı ve sonuncu hücum olmak üzere, Osmanlılara büyük kayıplar yaşatıyordu.

Silahların talihsizliğine mevsimin ilerlemiş olması ve sığınak ile erzak sıkıntısı da ekleniyordu. Lehistan'ın tüm felaketleri, fırtınalar, sürekli yağmurlar ve dayanılmaz soğuğu ile birlikte gelen kışı yaklaştı; binlerce insan ve at hastalıklar yüzünden öldü ve ordunun biraz olsun gücünü koruyabilen kısmı bu seferin uğursuz sonucuna ve padişahın cimriliğine duyduğu hoşnutsuzlukla itaat etmeyi reddetti. Daha burada padişaha karşı neredeyse açık bir isyan patlak verecekti[95].

---

94 Roe, *A relation*, s. 11.

95 Roe, *A relation*, s. 12: "Erzak temini o kadar zorlaştı ki, soğuk algınlığı, ateş ve soğuktan ölenlerin sayısının yanısıra, birçoğu kendilerini beslemek için atlarından vazgeçtiler ve böyle hava şartlarına alışık olmayan 10-12 Asyalı atla gelen birçok adam yaya geri dönmek zorunda kaldı" ... "Gerek yorgunluktan, gerekse hoşnutsuzluk yüzünden, askerlere karşı diğer atalarının aksine gösterdiği cimrilikten ve aç gözlülükten dolayı ordu yalnızca savaşmayı reddetmekle kalmayıp, neredeyse isyan ediyordu". Bu esnada ayrıca "birçok çadırı, atı ve başka eşyaları sürükleyip götüren ve yarlara iten korkunç yağmurlardan" da bahsedilmektedir; bu manzara içinde bulunduğumuz zamanda [1853'de başlayan Kırım Savaşı] serhad boylarına yapılan seferlerde de görülmektedir.

Genç Osman, her türlü harekâttan vazgeçmek; 30 günlük bir ateşkes ilân etmek ve Lehlerin başkomutanı ile anında barışı sağlamak için müzakerelere başlamak zorunda kaldı. Arabuluculuğu Boğdan Voyvodası Radu [Mihnea] yapıyordu. Zaman darlığından ve çekilen sıkıntılardan dolayı çok geçmeden önhazırlıklar tamamlandı, fakat belirlenen şartlar ancak padişahın Lehistan kralından, göndereceği olağanüstü bir elçi aracılığıyla, toplanacak meclisin de onayı ile kesin bir barışı müzakere ve akdetmek üzere İstanbul'a bir yetkili göndermesini talep etmesinde sonra bağlayıcı olacaktı. Şartlar şöyle idi:

Padişah, ordusunu Lehistan sınırından geri çekecekti. Savaşın asıl nedeni olan Tatarlar bundan böyle sâkin duracaklarının güvencesi olarak Lehistan kralına rehineler vereceklerdi ve kral da karşılığında Tatar hanına rehine gönderecekti. Lehistan kralının ezelden beri yıllık haraç olarak Tatar hanına ödediği 40 bin gulden, bundan böyle de ödenecekti. Kral, barışı sağlamalaştırmak amacıyla İstanbul'a, diğer Hristiyan devletler gibi uygun hediyelerle gelecek daimî bir elçi gönderecekti. Nasıl ki Tatarlar bundan böyle Lehistan'ı rahatsız etmemekle mükellefseler, Lehler de Kazakların bundan böyle Osmanlı topraklarına akınlar ve yağmalar düzenlemekten vazgeçmelerini sağlamak zorundaydılar. Leh tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerine tanınan ticaret serbestisi için her yıl en az 100 bin Venedik altını değerinde gümüş takımlardan, Bulgar öküz derilerinden, vs. oluşan bir hediye sunmak zorundaydılar[96].

Bu hususlar üzerinde anlaşmaya varıldıktan hemen sonra, ayrıca ordu komutanları arasındaki husumetler ve kıskançlıklarla uğraşmak zorunda kalan Genç Osman, geri döndü. Bu sefer ne kadar talihsiz geçmiş olursa olsun –söylenenlere göre, Osmanlılar hiçbir şey kazanmadan 80 bin adam ve 100 bin at kaybederken, Lehlerin kayıpları köle olarak götürülen insanlar haricinde 20 bin kişi olarak tahmin ediliyordu[97]– Osmanlıların en parlak zaferlerinden biri kabul edilecek ve yüceltilecekti. Padişahın emri üzerine tıpkı Kanuni Sultan Süleyman'ın en muzaffer seferlerinden sonra olduğu gibi her yere zafer mektupları gönderildi; İstanbul üç gün boyunca ışıklandırıldı ve Genç Osman'ın

96 Roe, "ön hazırlıklar padişah Lehistan kralına bir elçi gönderip, kral da meclisini toplayıp, kesin bir barış akdetmek üzere bir elçi göndermek için karar aldırana kadar geçerli olmamaları kaydıyla" yapılan ön hazırlıklarını bu şekilde anlatmaktadır. Hammer, *aynı eser*, s. 530 ve 694'te bu hususta anlatılanlar eksik ve belirsizdir. Bu şartların daha sonra akdedilen barışın ön hazırlıkları olduklarını bile belirtmemektedir.

97 Roe, *aynı eser*, s. 12.

30 Aralık 1621'de galip olarak törenler arasında İstanbul'a girişindeki ihtişam daha önce hiç görülmemişti[98].

Büyük beklentiler ve umutlarla ama üzerinde düşünülmeksizin başlayan bir savaşın talihsiz ve uğursuz sonucu, hiç kimseye Genç Osman için olduğu kadar felaket getirmedi. Zira ordu içinde kendisine karşı görülen tutum, bu şekilde ancak daha da beslenmişti ve gün geçtikçe daha bariz ve daha tehlikeli bir biçimde günyüzüne çıkıyordu. Yokluğunda bile ulûfelerini alamadıkları gerekçesi ile İstanbul'da kalan yeniçeriler arasında isyan baş göstermişti[99].

Ne talihsizliktir ki Genç Osman'ın askerlerinin olumsuz düşüncesini bastırmak için uyguladığı tedbirler, onların hoşnutsuzluklarını ve felaket kokan huzursuzluklarını daha da arttırıyordu. Çoğu kez geceleri tebdili kıyafet içinde, yanında birkaç içoğlanı ile birlikte payitahtın sokaklarında gezindiği ve hâllerinden memnun olmayan yeniçerilerin ve sipahilerin uğrak yeri olan meyhanelerde emniyeti bizzat sağlamaya çalıştığı görülüyordu[100]. Asilerin kafalarını daha da bulandıran şarap ve tütünü tamamen yasakladı. Halk gıda maddelerinin, böyle durumlarda daima olduğu gibi, Genç Osman'a ve cimriliğine mâl edilen pahalılığına itiraz ediyordu ve devletin ileri gelenleri padişahın tüm kanunlara ve geleneklere aykırı olarak, ülkenin Osmanlı boyundan yerli kızlar, Pertev Paşa'nın ve şeyhülislâmın güzel kızları ile evlendiği için homurdanıyorlardı[101].

Genç Osman ise ertesi yıl için büyük sefer planları yapıyordu. Son seferi sırasında Lehistan kralına 8 bin kişilik Alman yardımcı kıtaları ile yardımda bulunduğu gerekçesi ile kaysere tekrar savaş ilân etmekten zor vazgeçirilebildi. Silistre sancakbeyliğine getirilen Tatar reisi Kantemir'e henüz kış mevsimi olmasına rağmen 20 bin Tatar ile Macaristan sınırına ilerleme emrini vermişken, yeniçe-

98 Roe, 20 Ocak 1622 tarihli bir mektupta (*aynı eser*, s. 15): "Ben buraya 28 Aralık tarihinde geldim ... İki gün sonra, Sultan çok da ihtişamlı olmayan bir biçimde, savaşta kayıplar vermiş ve onurunu kaybetmiş bir vaziyette ve ordusu neredeyse isyanın eşiğinde bir hâlde şehre girdi ki, artık bir iki yıl rahat duracağını düşünüyorum" diyerek, padişahın kesin geri dönüş tarihini vermektedir.

99 "Kentin koruyucuları yeniçeriler ulûfelerini alamadıkları için isyan ettiler", Ağustos 1621 tarihli Venedik raporu, Hammer, *aynı eser*, s. 527.

100 "Bazen yanında bir veya iki içoğlanı ile birlikte tebdili kıyafet sokaklarda geziyor, polis gibi evlere ve meyhanelere giriyor ve şehirde bile küçümsenmeyi artırıyordu", Roe, s. 20.

101 Roe, s. 20.

riler bağırarak, İstanbul sokaklarında padişahın nereye gitmek istiyorsa gidebileceğini ama arkasından hiç kimsenin gelmeyeceğini ilân ediyorlardı[102].

Genç Osman aniden, ertesi yıl baharda ordunun başına geçerek Lübnanlı Dürzî Emir Maanoğlu Fahreddin'e nihayet boyun eğdirmek için Suriye'ye sefere çıkacağını ilân etti. Oysa böyle bir sefer, İran savaşlarının zorluklarını hatırlayarak, Thomas Roe'nin ifadesine göre, ocaklarında ve ailelerinin yanında barışın mutluluk veren huzurunun tadını çıkartmayı yeğleyen eski sertlikleri kalmamış yeniçerilerin hiç işine gelmezdi[103]. Vezirler, şeyhülislâm ve ulemâ, padişaha böyle bir teşebbüsün tehlikelerini anlatarak onu bu sefere çıkmaktan vazgeçirmeyi başardılar.

Ancak başta yeniçeriler olmak üzere askerî kuvvetlerinin savaşmaktan uzak ama yine de cüretkâr karakterleri onu öylesine kızdırıyordu ki, onları ciddi bir biçimde ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Büyük bir öfkeye kapıldığı zamanlarda, hazinelerini harcamasına rağmen ne savaşta savaşan ne de barışta sâkin duran ve zorla yeni ihsanlara nail olmadan memnun olmayan kendi kullarının cüretkârlıklarına tahammül etmek zorunda olan bir hükümdarın artık hükümdar olmadığını haykırıyordu. Lehistan seferi sırasında veziriazam tayin edilen, yüksek zekâya ve nadir görülen bir kararlılığa sahip olup Diyarbakır eski sancakbeyi olan Dilâver Paşa, anlaşıldığı kadarıyla sarayda makamının bağımsızlığının da etkisi ile bu planın padişahın düşüncesinde olgunluğa erişmesini sağladı.

Yeniçeriler gücü ellerinde tuttukları sürece Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimi olamazdı, diye ikna etmeye çalışıyordu Genç Osman'ı. Tavsiyesi, Şam dolaylarında savaşta maharetli Kürt boylarından yeni bir askerî kuvvet oluşturması idi; muhafız kıtası olarak bu yiğit ve kanaatkâr insanlardan 40 bin kişi yeterli idi; ayrıca herhangi bir savaş durumu için her beylerbeyi kendi eyaletinde bir miktar işe yarar birlikler hazır tutması hâlinde elinin altında daima atalarının başardığından bile daha fazla şeyler başarabileceği ve üstelik hazinesini tüketen bu tehlikeli ve yararsız yeniçerilerden çok daha ucuza gelen muazzam bir ordu olurdu.

---

102 *Aynı eser*, s. 13. "Neredeyse halka açık bir şekilde arkasından savaşa gitmeyeceklerini açıklıyorlardı".

103 *Aynı eser*, s. 48. "Teşekküllerinin aksine artık evli ve aile babası olan ve savaşta barış zamanlarında aldıklarından çok daha azını alan yeniçerileri ocaklarından ayırmak çok zordur" diyor.

Bu plan Genç Osman'ın öyle hoşuna gitmişti ki, hemen veziriazamı bu planın gerçekleştirilmesi için gerekli herşeyin yapılması ile görevlendirdi. Dilâver Paşa, gerçekten de çok kısa bir süre içinde Anadolu'daki geniş bağlantıları sayesinde vadedilen 40 bin kişiyi biraraya getirmeyi başardı; 10 bin kişi Şam dolaylarındaki sınır eyaletlerinden gönderildi; aynı sayıda asker Kürtler arasından toplandı ve Sayda emiri tek başına 20 bin kişi gönderdi. Bundan sonra, gizlice yapılan planlara göre, padişah bizzat Şam'a gidecek; yeni ordusunu oluşturmak için burada bir yıl kalacak ve daha sonra bu yeni ordunun başında İstanbul'a dönerek yeniçerilerin ve sipahilerin nefretle karşılanan hâkimiyetini onları bu ordunun yardımı ile tamamen yok ederek tek seferde bitirecekti. Bunu başardıkları takdirde, Hristiyan âlemine karşı da farklı bir tutum içine girebilir ve Osmanlı adına tekrar şan ve itibar kazandırabilirlerdi[104].

Genç Osman'ın sözde Mekke'ye hacca gitmesi bu planın gerçekleştirilmesi için bir bahane olarak kullanılacaktı ve planı daha da iyi gizlemek amacıyla aynı zamanda denizlerdeki hazırlıklar da büyük bir gayretle yürütüldü. 100 gemiden oluşan bir filo, sözde Emir Maanoğlu Fahreddin'e karşı yapılacak harekâtı desteklemek üzere, Nisan ayında Akdeniz'e* açılacaktı.

Bu arada padişaha yalnızca seçkin kişilerden oluşacak küçük bir maiyetin eşlik edeceği Mekke yolculuğu için ihtişamlı bir şekilde yürütülen hazırlıklar, yeniçerilerin ve sipahilerin isyankâr ruhunu kabarttı. Padişahın yanında daha rahat taşıyabilmek için altın ve gümüş takımlarını, her türlü değerli eşyaları, hatta camilerin kutsal eşyalarını bile eritmeye yollaması, bu yolculuğun ardında çok başka sebeplerin olduğuna dair şüphelerin uyanmasına neden oldu. Bunlara, planının gerçekleşmesine kesin gözü ile bakan Genç Osman'ın bazı dikkatsizce ifadelerinin de çok geçmeden duyulması eklendi. Anlaşılan o ki bir defasında, çok geçmeden bu korkak yeniçerileri cezalandırmak ve ortadan kaldırmak için yeterince askere sahip olacağını söylemişti[105].

---

104 Roe, s. 44, bu planının anlatımını şu açıklama ile bitirir: "Tanrı onu yok etmemiş olsaydı, bu plan çökmekte olan imparatorluğun yenilenmesi için iyi düşünülmüş ve büyük sonuçlar doğuracak bir plandı; zira Türk sultanının artık yeniçerilerin hazinedarından başka bir şey olmadığı bir gerçektir".

* Metinde sehven Karadeniz yazılmıştır (çn).

105 Roe, s. 49'da şöyle demektedir: "Bu (değerli eşyaların eritilmesi), sultanın yeniçerilerin korkaklığı karşısında söylediği bazı dikkatsizce sözler ve çok geçmeden onları yok etmek için askerler bulacağına dair sözleri ile birlikte ilk şüpheleri çekti".

Gerçek olsun ya da olmasın, saraydan azledilen hizmetliler tarafından yeniçeri ocaklarına yayılan bu gibi ifadeler, yeniçerileri bu Mekke yolculuğunun en amansız muhalifleri hâline getirmeye yetti. Gerekirse bu yolculuğu zorla engellemeye kararlıydılar. Ocaklarda bu yüzden baş gösteren huzursuzluk öyle tehditkâr bir hâl almaya başlamıştı ki, aralarında Dilâver Paşa'nın da bulunduğu vezirler padişaha şimdilik bu yolculuktan vazgeçmesini tavsiye ettiler. Ne var ki bu gibi tavsiyeler boşuna idi. Bilhassa kızlarağası ve hocası tarafından desteklenen Genç Osman, kararından dönmedi. En azından barışı akdetmek için her an gelmesi muhtemel olan Leh elçiyi beklemesini söylediler. Ancak bu tavsiye de, tıpkı şeyhülislâmın haccın bir hükümdar için zorunluluk olmadığına, aksine öncelikli görevinin bilhassa huzursuzluklar söz konusu ise adaleti icra etmek olduğuna dair son anda çıkarttığı bir fetva gibi, işe yaramadı.

Şeyhülislâm bu bilgece sözleri söylerken yeniçeri isyanı çıkmıştı bile. Padişahın çadırlarını Üsküdar'a geçirmek için hazırlıkların başladığı söylentisi üzerine, 18 Mayıs 1622'de ocaklarında toplandılar ve kalabalıklar hâlinde, sipahilerle bundan böyle ne yapılacağına karar vermek üzere Karaman Mahallesi'ndeki Et Meydanı'na gittiler. Akdeniz'e açılmak üzere gemilere binmiş olan yeniçeriler de tekrar gemilerden indiler ve Et Meydanı'ndaki asilere katıldılar[106].

Padişahın onları sükûnete davet etmek ve taleplerini dinlemek üzere oraya gönderdiği çavuşbaşı, yeniçeri ağası ve çeşitli ocakların başları, hiç dinlenmeden alaya maruz kalarak geri çevrildiler. Ancak şeyhülislâmdan şu soruya bir cevap bekleniyordu: "Kanunlar, padişahı yenilikler yapmaya ve Müslümanların servetini israf etmeye teşvik edenlerin katline uygun mudur"? Şeyhülislâm bu soruya olumsuz cevap verme cesaretini göstermiş olsaydı bile vicdanı buna izin veremezdi. Dolayısıyla soruya olumlu cevap verdi ve bu da krizin dönüm noktası oldu.

---

106 Yeniçeri ayaklanmasının gidişatı ve bunun sonucunda meydana gelen felaket, tabii ki o döneme ait tüm kaynaklarda, ister Osmanlı ister Batı kaynakları olsun, en küçük ayrıntısına kadar anlatılmaktadır. Biz burada amacımıza uygun olarak yalnızca en önemli anlarını verdik ve bilhassa iki kaynaktan yararlandık: Sir Thomas Roe'nin mektupları, bilhassa bu hadiseden birkaç gün sonra yazdığı "*Relation of the Death of Sultan Osman*", *aynı eser*, s. 45-52 ve "*La Mort du Sultan Osman ou le retablissement de Mustapha sur le throsne, traduit d'un manuscripte de la bibliotheque du Roy par* Antoine Galland", Köln 1678. Her iki kaynak esas noktalarda birbirlerine uygundur, yalnızca yan hadiselerde farklılık göstermektedirler.

Durdurulması imkânsız gözü dönmüş kalabalık, öncelikle onlardan intikam almak için, bu uğursuz planın asıl yaratıcıları kabul ettikleri hocanın ve veziriazamın saraylarına hücum etti. Her ikisi de zamanında kaçarak kurtuldular; sarayları ise ele geçirildi, yağmalandı ve harap edildiler. Akşamın bastırması ile birlikte isyan o gün için sona erdi.

Oysa ertesi gün, 19 Mayıs Perşembe, bir o kadar korkunç bir biçimde tekrar başladı. Zira gece boyunca sipahi ve yeniçeri ocaklarında, biraz da gerçeklere dayanarak, bostancıların hücuma kalkışacak yeniçerileri geri püskürtmek için silahlandırıldığına dair söylentiler yayılmıştı. Padişah, veziriazamın kendini Asya'ya kaçarak kurtarma tavsiyesini şiddetle geri çevirmişti. Genç Osman, veziriazama bu asilerle başa çıkabileceği ve onları hakettikleri cezaya çarptıracağı cevabını vermişti[107].

Aynı kararlılıkla, ertesi gün At Meydanı'nda toplanan asilerin kendilerine katılan ulemâ aracılığıyla tüm uğursuzlukların ve nefretle karşılanan hac yolculuğunun sözde kaynağı olan altı kişiyi hakettikleri cezayı vermek üzere teslim etmesi taleplerini de geri çevirdi. Talep ettikleri altı kişi Dilâver Paşa, Hoca Ömer, Kızlarağası Süleyman Ağa, Sekbanbaşı Nasuh Ağa, Defterdar Baki Paşa ve Kaymakam Ahmed Paşa idi. Genç Osman, bu adamları asilere teslim etmiş olsaydı isyan muhtemelen burada sona ermiş, kendisi de tahtını ve canını kurtarmış olurdu. Zira asiler –en azından o dönemlerde hâkim olan kanıya göre– henüz padişahtan intikam almayı ve tahtına veya canına zarar vermeyi düşünmüyorlardı. Oysa bir kez alevlenmiş isyanın kuvveti, onları adım adım bu son noktaya doğru itiyordu[108].

Genç Osman, Mekke yolculuğundan vazgeçeceğini açıkladı; ancak en sâdık kullarını asla teslim etmeyecekti; suçluysalar, bir sonraki Divân toplantısında dinlenecekler ve hakettikleri cezayı alacaklardı. Bu sözler, asilerin öfkesini iyice kabarttı. Durdurulması imkânsız bir hâlde saraya hücum ettiler ve sürekli olarak hocanın, kızlarağasının ve veziriazamın başlarını istediklerini bağırarak hiçbir engellemeyle karşılaşmadan Enderûn'un iç odalarına kadar ilerlediler.

107 "Sultan, yerinden kıpırdamadı ve bu asileri cezalandıracağına dair güvence verdi", Roe, s. 46.

108 "Askerlerin önceleri imparatorlarını ortadan kaldırmak veya ona zarar vermek gibi bir niyetleri yoktu; yalnızca burada kalıp, yolculuğundan vazgeçmesini istiyorlardı", *aynı eser*, s. 44.

Aniden kalabalığın içinden nereden geldiği belli olmayan bir ses yükseldi: "Yasalar adına Sultan Mustafa Han'ı istiyoruz". Kalabalığın içine öylesine atılan bu söz, binlerce kişi tarafından tekrarlanarak bundan sonra isyanın sloganı hâline geldi[109]. İyi ama asilerin seçtikleri talihsiz ve ruhen hasta Mustafa neredeydi? Son iki günü iki cariye ile birlikte yemek ve içecek olmadan kaldığı karanlık kafesten büyük zorluklar altında neredeyse bir gölge hâlinde çıkartılabildi ve padişah olarak karşılanarak derhal zaferle taht odasına götürüldü.

Genç Osman bunu beklemiyordu. Artık kendine hâkim olması mümkün değildi; kararlarında tereddüde düştü ve krizin bu en hassas noktasında gerekli tavrı gösteremedi. Kaybettiklerini geri kazanabilmek için, artık çok geç de olsa, kızlarağasını ve veziriazamı asilerin öfkesine bıraktı. Her ikisi de Harem'den dışarı atılarak yeniçerilerin saldırısına uğradılar ve amansız bir biçimde öldürüldüler.

Genç Osman artık kaçmayı da düşünüyordu, ama çok geç; artık kaçması mümkün değildi; asilerle müzakereye oturmayı düşündü, fakat artık bu da mümkün değildi; hatta ulemânın ricaları ve Genç Osman'ı tekrar tahta çıkarttıp Mustafa'yı kafesine geri götürdükleri takdirde adamlarından her birine 50 duka ve kadifeden bir kaftan vadeden yeniçeri ağasının teklifleri bile bir işe yaramadı. Yeniçeri ağası, ertesi gün, 20 Mayıs'ta teklifini yeniçeri ocaklarında bizzat tekrarlamak isteyince kendisine söz bile verilmeden öldürüldü.

İsyan dizginlenemez bir biçimde İstanbul sokaklarında devam ederken ve yeniçeri ile acemioğlanları kalabalıkları serbest bıraktıkları forsalarla birlikte hırsızlık, yağmalama ve talanlar ile her yerde korku salarken Sultan I. Mustafa'yı vahşetin elinde bir top olarak seçen bu vahşi asker hâkimiyeti, sarayda kendi tahtını kurdu. Yeniçerilerin talebi üzerine oğlunun yerine hükümdarlığı eline almaya çalışan valide sultan, damadı olan Boşnak Kara Davud Paşa'yı veziriazam tayin etti ve bu esnada tabii ki kendi çıkarlarını da unutmayan asilerin iradesine ve talimatlarına göre devletin diğer makamlarını da belirledi.

Oysa bununla da yetinmeyen asiler, tekrar defterdarın, hocanın, sekbanbaşının ve kendi çıkarlarına ters düşen yeniliklerin kaynakları olarak gördükleri herkesin başını istiyorlardı. Bu esnada yeniçeri ağasının sarayına sığınan Genç Osman, gizlendiği yerden çıkartılmış ve alaylı ve küçük düşürücü söz-

109 *La Mort du Sultan Osman*, s. 42: "Böyle bir talebi kimin yaptığını tespit edebilmek asla mümkün olamıyor".

ler eşliğinde önce yeniçeri kışlasına, daha sonra da Yedikule zindanlarına götürülmüştü. En sâdık yardımcısı Hüseyin Paşa, yolda ayaklarının dibinde öldürüldü.

Yeniçeriler, hâlâ kesin olarak canını almaya niyetli değildiler. Oysa başlarında ancak Sultan I. Mustafa'nın deliliği sayesinde yönetimi ele geçirmeleri mümkün olan valide sultan ve Kara Davud Paşa olmak üzere sarayda hâkimiyeti elinde bulunduran grup, Genç Osman yaşadığı sürece isyan sayesinde elde ettikleri gücü anında kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya idi. Zira Genç Osman'ın gelecek zamanlar için muhafaza edilmesi gerektiğini söyleyen sesler yükselmeye başlamıştı bile.

Kara Davud Paşa'nın Genç Osman'ı daha yeniçeri kışlasında uğursuz ipi boynuna geçirterek öldürme teşebbüsü, Genç Osman'ın gençliğin verdiği güçle bu ölüm âletini cellatlarının elinden çekip almakta gösterdiği çeviklik sayesinde başarısız oldu. Oysa Yedikule zindanlarına henüz gelmişti ki, Kara Davud Paşa yardımcıları ile zindana hücum etti ve bu cinayeti en kötü şartlar altında gerçekleştirdi[110].

Bu felaketin ve sonuçlarının daha o dönemlerde Batı'da da Genç Osman'ın planlarının gerçekleşmesine bağlanan umutlara ve endişelere göre farklı algılanmaları ve değerlendirilmeleri hadisenin doğasında vardı. Genel olarak, Genç Osman bu felaketten kurtulabilmiş olsaydı iki durumun mümkün olabileceği düşünülüyordu: Ya asiler, Genç Osman Asya'ya kaçabilmiş olsaydı, kendi padişahlarını seçeceklerdi ki, böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun en azından geçici olarak Avrupa ve Asya olmak üzere ikiye bölünmesi kaçınılmaz olurdu; ya da Dilâver Paşa'nın bir hain olmaması ve Genç Osman'la hazinelerini ele geçirdikten sonra yalnızca kendi çıkarlarını gözetmemesi şartıyla, planlarını hızlı ve kararlı bir biçimde gerçekleştirebilir, yeniçerilerin gücünü yok edebilir ve yeni imkânların ve daha sağlıklı unsurların yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu'na daha taze bir güç ve daha parlak bir gelecek verebilirdi.

Sonuncusu Hristiyan âlemi için en tehlikelisi olurdu; bu yüzden de, hiçbir yerde Avrupa'nın o dönemde içinde bulunduğu durumdan ötürü o güne

110 Genç Osman'ın son anları hakkında kaynaklar farklılık göstermektedirler. Osmanlı kaynağı, s. 84: "Kalleş Dioud (Davut) öfkenin doğurduğu en büyük zalimliği ona çektirdi, [Genç Osman] binlerce hançer darbesiyle delindi ve onun canını aldı[lar]". Buna karşın Roe, s. 47: "Kuvvetli bir düzenbaz başına savaş baltası ile vurdu ve üzerine çullanan diğerleri, onu büyük çabalar altında iple boğdular".

kadar görülmemiş ve bir daha da görülmesi zor böyle bir durumu Hristiyanlığın iyiliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki hâkimiyetini sona erdirmek için kullanmaya yönelik hiçbir teşebbüs görülmese de, Genç Osman'ın öldürülmesini ve bu uğursuz yeniçeri yönetiminin deli halefinin idaresi altında devam etmesini daha ziyade bir talih olarak görmeye meyilliydiler. Sir Thomas Roe, yukarıda anlatılan hadiselerin cereyan etmesinden sonra gönderdiği ilk mektubunda: "Ne yazık ki Tanrı'nın, Hristiyan hükümdarların gözlerini, bu devasa imparatorluk onları birlik olmaya ve kendilerine sunulan bir ganimet gibi aralarında paylaşmaya davet ederken kendi anlaşmazlıklarının önemsizliğini anlamalarını sağlayacak kadar açmasını umut etmeye cesaret bile edemiyorum"[111].

Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine çöken bu krizi Avrupa devletleri bundan bir çıkar elde etmeyi düşünmeden aşabilmesi ve Avrupa devletlerinin Osmanlı ile ilişkilerinde, ancak Avrupa'da o dönemlerde yaşanan karışıklıklarla açıklanabilecek önemli değişikliklerin meydana gelmemiş olması bir mucize gibi görünse de, diğer taraftan şu anda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde meydana gelen böyle bir durumun gerçekten bir yıldan fazla sürmesi ve tahammül edilebilmesi en göze çarpan, en olağandışı hadiselerle dolu Osmanlı tarihinde eşi benzeri olmayan bir anormallikti.

Tahtta deliliğinde en akla gelmez şeyleri yapan bir padişah[112]; gücü elinde tutanların sık sık değişmesine sebep olan iğrenç saray isyanları; payitahtta en tiksindirici biçimde bir asker yönetimi; eyaletlerde durmak bilmeyen ayaklanmalar; herşeyin muhafaza edici unsurların tamamen yok olmasına dev adımlarla ilerleyen çözülmesi: Bütün bunlar Sultan I. Mustafa'nın burada fazla detayına girmeye gerek görmediğimiz uğursuz hükümdarlığının en önemli anlarıdır. Kısaca değinmek istediğimiz yalnızca tek bir hadise bu döneme aittir: Lehistan ile yapılan barış.

Yukarıda Genç Osman'ın talihsiz seferinden sonra Turla Nehri kenarındaki karargâhta üzerinde anlaşmaya varılan önhazırlıkların ancak Kral Sigismund'un vekilinin İstanbul'da kesin bir barışın akdedilmesini sağlaması

---

111 Roe, *aynı eser*, s. 51.

112 Thomas Roe (s. 42), I. Mustafa'yı bir defasında çok güçlü bir diplomatik alayla şöyle adlandırmıştır: "Yumuşak ruhlu ve (hafifleterek söylemek gerekirse) çok da zeki olmayan bir adam". Başka bir yerde (s. 46): "Bilge olmaktan ziyade kutsal (yani çılgın) sayılan ve gerçekten de hükümdarlık asasından ziyade hücreye uygun bir adam".

hâlinde geçerli olacağını görmüştük. 1622 yılı ilkbaharında Prens Kristof Zbaravski kralın vekili olarak henüz İstanbul'a doğru yola çıkmıştı ki, İstanbul'da yaşanan karışıklıklara dair haberler Lehistan sınırında Kamaniçe'de beklemesine sebep oldu.

Bu arada İngiliz elçi Sir Thomas Roe, aldığı talimatlara istinaden Lehistan barışı meselesini kendi meselesi hâline getirmiş ve İstanbul'a geldikten sonra büyük çabalarla takip etmişti. Yine de büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı.

Bir taraftan Lehistan Meclisi yapılan önhazırlıkları olumlu karşılamamış ve bilhassa iki hususta, yani Tatar hanına 40 bin gulden haraç ödenmesi ve Kazakların rahat durmalarının sağlanması hususlarında onay vermeyi reddetmişti; diğer taraftan Genç Osman son seferinin başarısız geçmesini sindirememişti ve zaten genelde savaşçı bir ruha sahip olduğundan silahlarının talihini bu yönde ikinci bir kez denemek isteyebilirdi. Meclis ayrıca bir onur hediyesi göndermeyi bile kabul etmemişti ve Genç Osman'dan Tatarların rahat duracağına dair güvence ve hâlâ İstanbul'da bulunan Leh esirlerin serbest bırakılmasını talep etmişti[113].

Kral Sigismund, vekilini ancak Osmanlı yönetimi yeni tekliflerini kabul edeceğini açıkladıktan sonra göndermeye niyetli idi; bu amaçla buraya önce bir temsilci gelecek ve olumlu bir cevap alındığı takdirde barış müzakerecisi hemen ardından İstanbul'a gönderilecekti. Ancak muhtemelen Thomas Roe'nin arabuluculuğu sayesinde, bu hususta yine de geri adım atmıştı ve daha önce de belirttiğimiz gibi, taht değişikliği herşeyi durma noktasına ve çok daha karmaşık hâle getirdiğinde Kamaniçe'ye kadar gelmiş olan bir elçi göndermişti[114].

İsyanlar çıkmadan kısa bir süre önce Mekke yolculuğunun amansız muhaliflerinden biri olan ve bu hususta itirazlarını gerektiği yerde belirten Thomas Roe, en azından Osmanlı yönetiminin başta Korecki olmak üzere esirleri

113 Lehistan barışı için yapılan müzakerelerin ana kaynağı tabii ki bu müzakereleri bizzat yürüten Thomas Roe'nin mektuplarıdır. 19 Şubat 1622 tarihli mektubunda Lehistan Meclisi'nin tutumu hakkında şöyle demektedir (*Negotiations*, s. 17, 20): "Tek bir kuruş bile vermeyi ve Kazaklar yüzünden taahhüt altına girmeyi reddettiler ve kendileri için çok onurlu olan ve sanki savaştan korkmadıklarını beyan eder gibi yeni maddeler sundular". Padişah hakkında şöyle demektedir (s. 21): "Sultanı sanki vezirlerinin önemli ısrarları olmasa, her bilgisiz adamın yapabileceği gibi yeni bir teşebbüse hazır bir hâlde buldum".

114 Roe'nin Kral I. James'e gönderdiği 28 Nisan 1622 tarihli mektup, bk. *Negotiations*, s. 30.

serbest bırakmayı kabul etmesini sağlamıştı; oysa bugüne kadar yapılan müzakerelerin ruhu olan Dilâver Paşa'nın öldürülmesinden sonra meydana gelen karışıklıklar ve halefi Kara Davud Paşa'nın bilgisizliği başlatılan müzakerelerin tekrar devam ettirilmesini oldukça zorlaştırıyordu.

Tüm bunlara bir de yeni engeller eklendi. Tatarlar bir kez daha Lehistan'a akın ederlerken, Kazaklar küçük gemileri ile Karadeniz'e akın etmiş, birçok Osmanlı gemisini ele geçirmiş, Kefe'yi tehdit etmiş ve Boğaziçi'ne kadar gelerek payitahtı korku ve endişe içine düşürmüşlerdi[115]. Her iki taraf bu hadiselerden dolayı şikâyette bulunuyorlardı ve Haziran ayında azledilen Veziriazam Kara Davud Paşa'nın yerine getirilen Mere Hüseyin Paşa, ana engellerden birini ortadan kaldırma düşüncesi ile Korecki'yi konulduğu zindanda boğdurunca, ilişkiler daha da gergin bir hâl almaya başladılar. Thomas Roe bu yüzden veziriazama hesap sorunca, Korecki'nin doğal bir ölüm neticesinde vebadan öldüğüne dair yemin ederek bu durumdan kurtuldu[116].

Barışın sağlanması her iki taraf için bir zorunluluk hâline gelmemiş olsaydı bu şartlar altında ilişkilerin tamamen kopması kaçınılmaz olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu, içine düştüğü çaresizlikte hiçbir şey yapamıyordu ve Kral Sigismund, Rusya ve İsveç ile yaptığı savaşlar ve ciddi bir biçimde Lehistan'daki Protestanların yardımı ile Lehistan tahtını ele geçirme planları kuran Bethlen Gabor'un entrikaları[117] yüzünden silahlarını bir kez daha Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltemeyecek kadar endişe içinde idi.

Bu yüzden hadiselerin gidişatını hâlâ Kamaniçe'de bekleyerek izleyen Zbaravski'ye mevcut zorluklara bakmaksızın barışı mümkün olan en kısa zamanda akdetmek üzere İstanbul'a gitme emri verildi. Böylece elçi Kasım başlarında 300 kişinin üzerinde ihtişamlı bir maiyetle birlikte İstanbul'a geldi[118].

115 *Aynı eser*, 27 Haziran, 1 ve 14 Temmuz 1622 tarihli mektuplar, s. 56, 61, 65. İstanbul'un o dönemlerde savunmasının zayıf olduğunu ve Kazakların cüretkâr bir saldırısına dayanabilecek güçte olmadığını öğreniyoruz. Roe: "Bu yer, ayaktakımından korkmadıktan sonra silahsız birtakım sınır komşularından neden korksun ki?", diye haykırmaktadır.

116 25 Temmuz 1622 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 67.

117 Roe, bu hususta da 24 Ağustos tarihli bir mektupta, s. 77, en iyi bilgileri vermektedir. Bethlen, tabii ki Osmanlı'nın yardımına da güveniyordu. Ancak Osmanlı'dan o dönemde hiçbir şey bekleyemezdi.

118 Roe, 30 Kasım tarihli mektup, s. 109. Zbaravski'nin maiyetinde 1.200 kişi olduğunu belirtmekte ve birçok şeyi berbat etmesine sebep olan fazlaca kibirli ve sert bir tutum sergilediğinden bahsetmektedir: "Yeterince kararlı ve belki de biraz fazla cüretkâr ki,

Ancak onunla aynı zamanda görevi Lehistan barışını her halükârda engellemek olan Rus elçisi de İstanbul'a gelmişti. Rus elçi, Thomas Roe nezdinde Zbaravski'den çok daha tehlikeli bir rakip buldu. Bu, İngiltere ve Rusya elçilerinin daha sonra birçok kez zafer için karşı karşıya gelecekleri bu zorlu arazide ilk kez güçlerini ölçtükleri zamandı. Bu defa zafer Batılı devletin elçisinin yanında olacaktı.

Çarın elçisi, Lehistan barışına dair itirazlarını bilhassa Genç Osman'ın talebi üzerine Rusya'nın da aynı zamanda girdiği Lehistan savaşı başladığında savaşı yedi yıl boyunca sürdürmeyi ve çarı da barışa dahil etmeden herhangi bir barış antlaşması yapmayacağını taahhüt etmesine dayandırıyordu. Oysa Hotin'de yapılan anlaşmada böyle bir şey öngörülmemişti. Bu yüzden savaşın devam etmesinde ısrar etmeli idi ve Lehistan'a da hemen akın etmeye hazırdı; savaşa devam etmedikleri takdirde yapılacak barışa da dahil edilmeyi talep ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Rus elçisinin taleplerini yerine getirmeye ne meyilli ne de bunu yapacak durumda olmasına rağmen, bu talepler daha Eylül'de Mere Hüseyin Paşa'nın yerine getirilen zeki, kararlı ve kibirli bir adam olan yeni Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa tarafından, fazla sert tavırları ile birçok şeyi berbat eden Zbaravski'ye daha fazla zorluk çıkartmak için kullanıldılar. Mehmed Paşa, Zbaravski'yi Huzuruna kabul edene kadar haftalarca oyaladı ve huzuruna kabul edince her seferinde kaba sözler sarfetti ve barışın adını bile duymak istemiyordu. Bilhassa Zbaravski'nin Boğdan prensinin ve Lehistan'ın büyük bir nefret duyduğu Silistre Sancakbeyi Kantemir'in görevden alınmasına dair taleplerini hiçbir şekilde kabul etmek istemiyordu, fakat karşılığında Lehistan'ın yalnızca Osmanlı'ya haraç ödemekle kalmayıp hemen 300 bin taler tutarında bir onur hediyesi ödemesini de talep etti. Bunda başarılı olamadıysa da Zbaravski'yi padişahın huzuruna çıkmadan önce 60 bin taler ödemek zorunda bıraktı. Huzura kabulü onurlu geçti; ancak Sultan I. Mustafa vezirlerin derhal oradan ayrılmasını istemelerine sebep olan bir delilik yaptığından elçi tek bir kelime bile edemedi[119].

Sonunda Thomas Roe araya girip Rusya'nın Lehistan ile barış yapmış olmasından dolayı daha da hızlanan müzakereleri başarılı bir şekilde sonlandı-

---

bu da karşısındakini kızdırıyor". Ayrıca s. 115: "Gönderilme amacını olumsuz etkileyecek derecede kaba idi".

119 Roe, 30 Kasım ve 14 Aralık 1622 tarihli mektuplar, s. 109 ve 115. Ne yazık ki bu ilginç mektupların bir kısmı anahtarını bilmediğimiz şifreler hâlinde yazılmıştır.

rana kadar, Leh elçiye daha birçok yeni zorluklar çıkartıldı. Gürcü Mehmed Paşa cüretkârlığıyla meseleyi gerçekten de Zbaravski'nin herşeyden vazgeçmesine ve hiçbir şey başaramadan geri dönmesine varacak kadar ileri götürmüştü. Ancak veziriazam işlerin buraya kadar gelmesini yine de istemiyordu. Bu yüzden İngiliz elçinin arabuluculuğuna bizzat başvurdu ve Roe bunun üzerine meseleye hızlı ve kararlı bir biçimde müdahale ederek en önemli sorunların birkaç günde aşılmasını sağladı.

En önemli sorunlardan biri, veziriazamın her zamanki gibi Lehistan'ın Osmanlı'nın dostlarını ve düşmanlarını kayıtsız şartsız ve her halükârda kendi dostları ve düşmanları olarak kabul etmek zorunda olduğunu ve bunun bilhassa İspanya kralı için uygulanmasını talep etmesi oldu. Oysa Roe, kendine özgü maharetle bu maddeye, genel olarak yalnızca taraflardan hiçbirinin diğerinin düşmanlarına yardımda bulunmayacağına dair daha genel bir anlam getirmeyi başardı. Roe, ayrıca zorunlu bir onur hediyesi ve Divân nezdinde daimî bir Leh elçisinin bulundurulmasına dair talepleri de atlatmayı başardı.

Ne var ki barışın Ocak 1623 sonuna kadar belli bir aşamaya kadar gelmesini sağladıktan sonra, Gürcü Mehmed Paşa'nın sinsiliği yine herşeyi riske attı. Zira üzerinde anlaşmaya varılan barış maddeleri o dönemlerin askerî yönetim şekline istinaden ordu komutanlarının da dahil olduğu devlet ileri gelenlerinin katılımı ile Süleymaniye Camii'nde tam resmen imzalanma aşamasına gelmişti ki, Gürcü Mehmed Paşa tarafından sırf bu amaçla görevlendirilen bir sipahi yüzbaşısı sözde ocağının adına öne çıkarak Osmanlı'nın bir elçisi barış antlaşmasını Lehistan'a götürüp antlaşmayı kralın meclisin onayı ile vereceği tasdiki ile birlikte geri getirene kadar Zbaravski'nin İstanbul'da rehine olarak kalmasını talep etti[120].

Ne var ki Zbaravski böyle bir şeyi kabul etmek istemiyordu. Müzakereler neredeyse kopma noktasına gelmişti; herşey yeniden sorgulanıyordu ki Gürcü Mehmed Paşa'nın Mere Hüseyin Paşa'nın ikinci kez veziriazamlık makamına gelmesine sebep olan azli (18 Şubat 1623) meseleyi nihayet yine de talihli bir sona doğru götürdü. Thomas Roe'nin ifadesine göre, Mere Hüseyin Paşa bir noktaya kadar

---

120 Bu hususta ayrıntılı bilgi 25 Ocak 1623 tarihli mektupta verilmektedir, bk. *Negotiations*, s. 120. Süleymaniye Camii'ndeki bu toplantı hakkında şöyle demektedir: "Artık onlar olmadan bir şey yapılmadığı için, askerler bu toplantıya da geldiler". Meselenin bu kötü gidişatı hakkında ise şöyle demektedir: "Kalabalık bir topluluğa danışılan yerde başka ne beklenebilir ki"? Roe, sipahi tarafından ileri sürülen taleplerin yalnızca Gürcü Mehmed Paşa'nın bir entrikası olduğundan kesinlikle emindir.

selefine duyduğu nefretten ötürü onun yapmak istediklerinin tam tersini yaptı ve böylece Lehistan ile barış yapılması meselesini de hemen yeniden gündeme getirip birkaç gün içinde ay sonu gelmeden hiçbir zorluk çıkartmaksızın sonlandırdı.

Barış antlaşması, 19 maddede daha önceki antlaşmaların onaylanmasından başka bir şey değildi. Karşılıklı olarak Tatarların ve Kazakların akınlarını engellemeyi ve verdikleri zararları tazmin etmeyi taahhüt ettiler. Esirler serbest bırakıldılar ve Osmanlı'ya verilecek onur hediyesi ile Osmanlı yönetimi nezdinde bulundurulacak daimî Leh elçisi hususlarında Thomas Roe'nin sağladığı şartlar geçerli olacaktı. Hotin tekrar Boğdan'a bırakıldı ve Tatar hanına ödenmesi gereken yıllık haracın ödeneceği yer olarak tespit edildi[121].

Zbaravski, meselenin bu şekilde çözülmüş olmasına o kadar sevindi ki barış antlaşmasının resmen hazırlanmasını beklemeden nefret ettiği İstanbul'dan derhal ayrıldı. Barış antlaşması uygun bir şekilde arkasından gönderildi. Hâlbuki yoldayken Tırgovişte'de barış antlaşmasına göz attığında ve hemen bazı maddelerin Lehistan'ın aleyhine olacak şekilde değiştirilmiş olduğunu gördüğünde çok şaşırdı. Bu diplomatik sadâkatsizliğe karşı hemen itirazda bulundu ve Thomas Roe'nin şiddetli desteğiyle suçu kâtiplerin üzerine atmaya çalışan veziriazamın nezdinde değiştirilen maddelerin tekrar orijinal hâli ile antlaşmaya yazılmalarını sağladı[122]. Temmuz ayında, hâlâ istenildiği gibi düzeltilmemiş maddelerin düzeltilmesi şartıyla barış antlaşmasının tasdikli hâlini getiren yeni bir Leh elçi İstanbul'a geldi.

Lehistan savaşının sonucu şimdilik bu idi. Rus elçi heyeti, barışı engellemek için gösterdikleri çabaların boşa gitmesine duydukları hoşnutsuzlukla İstanbul'dan daha Nisan'da ayrılmıştı[123].

Sultan I. Mustafa'nın uğursuz hükümdarlığı sırasında meydana gelen en önemli hadise, Lehistan ile büyük zorluklar altında sağlanan bu barış oldu. Zaten hükümdarlığı da çok geçmeden sona erdi. Genç Osman'ın öldürülmesin-

121 20 Şubat 1623 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 128. Barış antlaşmasının tam metni İngilizce'ye çevirisi Grimston tarafından devamı yayınlanan Knolle, *History of the Turkes* 1683, s. 1420'de verilmiştir. 1607 tarihli antlaşmada kolaylaştırılan ve güvence altına alınan ticaret trafiğine dair mevcut şartlar burada da tekrarlanmaktadırlar; bilhassa Akkirman her iki ülkenin ana ticaret merkezi olarak gösterilmektedir.

122 2 ve 30 Mayıs tarihli mektuplar. *Aynı eser*, s. 151, 158: "Lehistan aleyhine birçok maddeyi değiştirdiklerini ve yenilerini eklediklerini farketti".

123 Venedik elçilik raporları (Hammer, *aynı eser*, s. 579): "Moskova elçileri pek az tatmin olmuş olarak yola çıkıyorlardı, Polonya barışını engelleyememişlerdi".

den kısa bir süre sonra ortaya çıkan durumu tahammül edilemez kabul eden ve yeni bir taht değişikliğini zorunlu gören güçlü bir grubun oluşması, bu uğursuz durumların gelişimi karşısında çok doğal bir süreçti.

Bu grubun ana dayanağı, Genç Osman'ın öldürülmesine çanak tutan ve fazla aceleci ve felaket dolu bu adımdan hem de çok pişman olan yeniçerilerin ve sipahilerin hoşnutsuzluğu idi; bir diğer dayanakları ise Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa'nın emrinde olup beklentilerinde hayal kırıklığına uğrayan asilerin Genç Osman'ın intikamını alan kişiler olarak ortaya çıkmaları ve yeniçerilere ölümüne savaş ilân etmeleri idi.

İstanbul'da yeniçeriler ve sipahiler Genç Osman'ın gerçek katillerinin başını ister ve Kara Davud Paşa, yardımcıları ile birlikte Ocak 1623'te bu defa yeniçerilerin ve sipahilerin en azından haklı öfkelerine kurban giderken, Erzurum beylerbeyi olarak Genç Osman'ın planlarını onayladığı söylenen Abaza Mehmed Paşa Erzurum'dan yeniçerileri yok etme emrini verdi. Bu bahane ile Erzurum Kalesi'ni ele geçirdikten ve İstanbul'daki askerî yönetime karşı açıkça isyan bayrağını çektikten sonra oraya buraya dağılmış eski Celalîler arasında çok geçmeden çok büyük bir taraftar kitlesi buldu ve onların yardımı ile Anadolu'nun büyük bölümünü kendine tâbi kıldı. Karahisar-ı Şarkî, Sivas, Maraş ve Kayseri kendisine tâbi oldular; 4 bin yeniçeri ve aynı sayıda sipahiyle üzerine gönderilen Cığalazâde Mahmud Paşa savaşmaya cesaret edemedi ve Ankara da üç aylık bir kuşatmadan sonra teslim oldu.

Sözde Genç Osman'ın öldürülmesinin intikamını almak için nerede bir yeniçeri veya sipahi görse onu amansızca öldürtüyordu[124]. Korku ve dehşet duyguları ondan önce her yere, hatta ruh hastası I. Mustafa'yı tekrar tahttan indirip yerine Sultan I. Ahmed'in hâlâ hayata olan en büyük oğlu 14 yaşındaki Şehzâde Murad'ı çıkartmak için uğraşan grubun, bu sıkıntılı ortamı kullanarak, yeniçerileri de kendi tarafına çekmeye çalıştığı payitahta kadar yayılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve herşeyden önce yeniçerilerin varlığını tehdit eden bu isyanın silahlarla değil ancak asiler tarafından talep edilen taht değişikliği ile aşılabileceği söyleniyordu[125].

---

124 Roe, 30 Eylül tarihli mektup, s. 179: "Her gün Abaza Paşa tarafından kaleler ele geçirildiğine... ve bu mücadelenin [II.] Osman'ın canını almaktan suçlu olan yeniçerilere ve yeni yönetime karşı verildiğine dair yeni haberler geliyordu".

125 *Aynı eser*: "Yeniçeriler, çekemezliğin işareti olarak tek başlarına tüm yükü taşımak zorunda olduklarını gördüler ve bu yüzden sorunlarından kurtulmalarının en kolay

Zorbalıklarından dolayı herkesin nefret ettiği Veziriazam Mere Hüseyin Paşa makamından indirildikten sonra, yeni Veziriazam Kemankeş Ali Paşa hiç gecikmeden onay verince, taht değişikliği hızlı ve kolayca gerçekleştirildi. Devlet erkânının katıldığı bir Divân'da tahttan indirme olayını yumuşatmak için, I. Mustafa'ya o güne kadarki davranışları hakkında hesap sorulmasına karar verildi. Bu amaçla bazı sorulara cevap vermek üzere sarayın ön bahçesine davet edildi. Oysa I. Mustafa, davet edildiği yere gelmektense tahttan ve hükümdarlıktan feragat etmeye hazır olduğunu bildirmeyi yeğledi[126].

Önceden gönülleri kazanılan ve taht değişikliği sırasında –çok nadir görülmekle birlikte– hazinenin sıkıntı içinde olması karşısında 2 milyon duka tutarındaki cülûs bahşişinden vazgeçen[127] yeniçerilerin ve sipahilerin onayı ile bu isimde dördüncü padişah olan Murad, derhal Osmanlı padişahı ilân edildi ve 30 Ağustos 1623'te büyük bir törenle devlet ve saray erkânının biatlarını kabul etti.

Ruh hastalığı kendisini halkın gözünde kutsal bir kişi hâline getirmiş olan talihsiz I. Mustafa'ya şimdilik kimse dokunmaya cesaret edemiyordu. Geçimi için kendisine günlük 1.000 akçe harcırah tahsis edildi ve Harem'in çok geçmeden unutularak, daha 16 yıl boyunca talihsiz yaşamına devam ettiği en iç ve ücra odasına gönderildi[128]. Ancak 1639 Haziran'ında, çoğunlukla inanıldığı gibi zehirlenerek değil tabii bir ölüm neticesinde hayata veda etti.

Çok şey vadeden beden, ruh ve karakter özelliklerine sahip bir çocuk olan IV. Murad'ın cülûsu ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha iyi bir geleceği için yeni umutlar yeşermeye başladı[129]. Bu, Avrupa'yı derinden etkileyen tarihini gelecek ciltte ele alacağımız Osmanlı gücünün bir kez daha canlanmasının başlangıcı idi.

---

ve en güvenli yolun şu andaki imparator olan gerçek imparatoru tahta çıkartmak olduğuna karar verdiler".

126 Roe, 30 Ağustos tarihli mektup, s. 176.

127 Roe, *aynı eser*, s. 176 ve 179: "Ancak 9 gün süren bir mucize idi, zira birçoğu pişmanlık duyarak bağışın yapılmasını talep etti", diyor.

128 *Aynı eser*, s. "Masrafları karşılaması ve rahat bir hayat sürmesi için günlük 1.000 Dolar tahsis ettiler. Kutsal saydıkları bu kişiden ne korkuyorlar, ne de onun canına kast etmek istiyorlar".

129 Roe, s. 179: "Şu andaki sultan 14 yaşında, dolgun ve canlı bir yüz ifadesine ve sağlıklı bir bedene sahip bir genç olup insanların büyük umutlar bağladıkları bir şehzâdedir. Yönetim altında olmasına rağmen, yaptığı işler, çok geçmeden kendini tanıyacağını ve dayanıklı bir tabiata sahip olduğunu kanıtlayacaklardır. "

AÇIKLAMALAR

I. 16. YÜZYILDA VE 17. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MALİYE, PARA POLİTİKASI VE SİKKELERİN DEĞERİNİN DÜŞÜRÜLMESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul'daki Venedik elçileri, Avrupa'da Osmanlı'nın maliyesi hakkında biraz karmaşık olan görüşlere ışık tutmaya ve açıklık getirmeye çalışan ilk kişilerdi.

Bu Venedikli devlet adamları, kendilerine özgü siyasî basiret ile Osmanlı maliyesinin ancak gerçek ve olumlu bir temele dayanarak incelenmesi hâlinde sağlam ve kalıcı bir değerlendirmenin yapılabileceğini hemen anlamışlardı ve bu yüzden bu zor meseleyi mümkün olduğu derecede incelemek için hiçbir çabadan kaçınmadılar. Sanırız ilk kez Osmanlı maliyesinin 16. ve 17. yüzyılda doğasına, gelişimine ve çöküşüne dair eksiksiz bir resmini çıkartmaya çalışırken kullanacağımız değerli bilgileri, onların çabalarına borçluyuz.

Osmanlı hazinesinin gelirleri hakkındaki ilk kesin bilgi Yavuz Sultan Selim dönemlerine aittir. Bu bilgiyi 1517'de Venedik tarafından, Yavuz Sultan Selim'i Suriye'de ve Mısır'da zaferlerinden ve fetihlerinden dolayı tebrik etmek ve değişen şartlar muvacehesinde Venedik'in bu ülkelerdeki çıkarlarını uygun bir biçimde korumak üzere, olağanüstü elçi olarak Şam'a gönderilen Bartolomeo Contarini'ye eşlik etmekle görevlendirilen Alvise Mocenigo'ya borçluyuz (Karşılaştırma için bk. Cilt II).

4 Haziran 1518'de görevinin başarısı hakkında Onlar Konseyi'ne sunduğu raporda şöyle diyordu: "Sultanın gelirleri, Suriye ve Mısır'dan elde edilen büyük meblağlar hariç olmak üzere, 3.130.000 duka tutarındadır. Babasına kıyasla gelirlerini 1 milyon duka tutarında artırmıştır. Ayrıca Safevilerin, yani İran şahının elinden aldığı topraklar 800 bin duka gelir getirmektedirler, ama bu para yine bu sınır eyaletlerinin korunması ve savunulması için harcanmaktadır" (*Somma-*

rio della Relazioni di Alvise Mocenigo e di Bartol. Contarini, Alberi, *Relazioni*, Ser. III, Kitap III, Firenze 1855, koleksiyonun tamamının IX. Cildi, s. 54)[1].

Mocenigo, aynı döneme ait başka kaynaklara da uyan bu meblağlar hakkında daha ayrıntılı bilgi vermediği gibi Osmanlı hazinesinin giderleri hususunda da suskun kalmaktadır. 1521'de Venedik adına Kanuni Sultan Süleyman'ın cülûsunu tebrik etmek ve Venedik ile Divân-ı Hümâyûn arasında mevcut barış antlaşmalarının ve ticaret kapitülasyonlarının onaylanmasını rica etmek gibi onurlu bir göreve getirilen Marco Minio, bu konuda daha ayrıntılıdır (Karşılaştırma için bk. Cilt II).

Minio, kanıtlanabildiği kadarıyla 1.200.000 duka cizyeden, 800 bin duka hayvan vergisinden, 400 bin duka madenlerden, 400 bin duka tuz madenlerinden ve kalanı gümrük vergilerinden olmak üzere hazinenin gelirlerinin yaklaşık 3 milyon duka olduğunu belirtmesi açısından Mocenigo ile uyum sağlamaktadır. Daha sonra bilhassa 10 biner kişi olmak üzere yeniçerilerin ve ulûfeli sipahilerin her biri için üç ayda bir 95 bin duka, yani yıllık toplam 760 bin duka ödemenin yapıldığını iki gider kalemini vurgulayarak, giderler hakkında da bazı bilgiler vermektedir.

Minio, bilhassa üç sarayın ve burada bulunan içoğlanı odalarının geçimi için harcanan büyük meblağlardan oluşan diğer giderlerden yalnızca genel olarak bahsetmektedir. Ancak bu açıdan da çok bilge bir hükümdar olan Kanuni Sultan Süleyman'ın cülûsundan hemen sonra devlet giderlerinde önemli kısıtlamalar getirmeyi uygun gördüğünü belirtmektedir. Mesela bir defasında sarayda bulunan ve yıllık belirli bir ulûfe alan tüm Moralı Rumlar azledilmiş, "adı geçen tüm Hristiyanlara ödeme yapılmamıştı" ve birçok harcama tamamen ortadan kaldırılmıştı. "Bu efendi başlangıçta yaptığı büyük para çıkışı yüzünden çok cömert kabul edildi...şimdi para sarfetmeye pek yatkın görünmüyor. Aksine Haşmetli Efendi'nin yapmak zorunda olduğu düşünülen birçok harcama onun tarafından ihmal edildi". Minio, cülûsu sırasında çok büyük meblağlar harcadığından, Kanuni Sultan Süleyman'ın birçok kişinin inandığının aksine Enderûn Hazinesi'ne çok büyük paralar aktardığını söylemeye cesaret edememektedir ("Para deposu olup olmadığını kesin olarak anlamam mümkün olmadı. Çünkü çoğu kişi evet derken çoğu da hayır diyor. Şayet ekselanslarına kulak vermek gerekirse büyük miktarda para çıkışı yapması uygun düşmektedir", *Relaz. di M. Minio*, aynı eser, s. 71, 77).

1 Buradaki Kraliyet Kütüphanesinin yardımları sayesinde Alberi'nin bu geniş kapsamlı eserinin henüz yayınlanmış olan en yeni cildini bu kitabımın baskısı neredeyse tamamlanmak üzereyken burada kullanma fırsatım oldu. Bkz. ayrıca "Önsöz".

Üç yıl sonra, 1524'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos'u fethini tebrik etmek üzere İstanbul'a gönderilen Pietro Zeno, sultanın gelirlerini 4.500.000 duka olarak belirtmektedir ki, bundan yalnızca 3 milyon duka, günde ortalama 10 bin duka olmak üzere, harcanmakta ve böylece 1.500.000 duka civarında bir fazlalık elde edilmekte idi (*Summario della Relaz. di Pietro Zen, aynı eser*, s. 95).

Ertesi yıl olan 1525'te balyos olarak İstanbul'a gelen Pietro Bragadino'nun verdiği bilgiler de genel olarak buna uymaktadır. Ancak üç defterdarın elinden geçen gelirlerin tutarını toplam 12 milyon duka olarak tahmin etmekte olması ve her yıl 13 Mart'ta yapılan genel sayıma göre, 4.500.000 dukanın mîrî hazineye aktarıldığını belirtmesi açısından farklılık göstermektedir. Buna karşın sarayın masrafları için her yıl 500 bin duka harcanıyordu ve yeniçerilerin ulûfeleri de bir o kadar tutuyordu. Bragadino bunun dışında başka bir bilgi vermemektedir (*Relaz., aynı eser*, s. 106, 110).

Bu tarihten sonra mîrî hazinenin gelirleri ve giderleri aşağı yukarı birbirlerini karşılıyordu ve her defasında belli bir fazlalık kalıyordu. Marco Minio, 1526'daki ikinci elçilik görevinde mîrî hazinenin gelirlerini, o dönemlerde Suriye'den ve Mısır'dan gelen 500 bin duka ile birlikte 7 milyon duka olarak hesaplarken, dört yıl sonra 1530'da Pietro Zeno, balyos yardımcısı olarak gelirleri 6 milyon dukanın üzerinde ve giderleri 4 milyon duka dolaylarında tahmin etmektedir ki, sultan böylece Enderûn Hazinesi'ne yıllık en az 2 milyon duka aktarabiliyordu. Suriye ve Mısır'dan elde edilen gelirler ise o dönemde en az 1.600.000 dukaya kadar yükselmişti (ilgili iki *Relaz., aynı eser,* s. 115 ve 121).

Tüm bu bilgiler yine de çok genel ve belirsiz bilgilerdir. Elimizdeki bir sonraki hesaplamalar, yani Danielle de' Ludovisi'nin 1534 yılına ait hesaplamaları da yalnızca genel bilgilerle sınırlıdır. Ludovisi'ye göre cizye o dönemlerde 1.500.000 dukaya kadar çıkarken, hayvan vergisinden yaklaşık 700-800 bin duka ve madenlerden yaklaşık 600 bin duka gelir elde ediliyordu. Hazinenin günlük harcamalarını ise 12 bin duka olarak belirtmektedir (*Relazione*, Alberi, Ser. III, Cilt I, s. 15). Osmanlı hazinesinin gelirleri hakkında daha ayrıntılı ilk bilgileri, 1550 yılı civarlarında bilgi toplayan İstanbullu Theodoro Spandugino Cantacuscino'ya (kendisini İstanbul beyefendisi olarak tanımlamaktadır) borçluyuz. Bu bilgilere göre (*Commentari*, L. II, s. 141), Cantacuscino'nun hesap-

layabildiği kadarıyla yalnızca toplam 6.436.000 500 duka tutarındaki devlet gelirleri, şu ana kalemlere ayrılıyordu:

Cizye (Haraç)	1.500.000 duka
Gümrük vergileri	1.000.000 duka
Madenler	90.000 duka
Arazi vergileri	700.000 duka
Tuz madenleri	500.000 duka
Berat ve ferman harçları	100.000 duka
Boşalan makamlardan gelirler	500.000 duka
Miraslardan gelirler	100.000 duka
Darphane	100.000 duka
Devlet memur ve erkânının hediyeleri	300.000 duka
Kıbrıs'ın haracı (Venediklilerden)	8.000 duka
Boğdan'ın ve Eflak'ın haracı	500.000 duka
Dubrovnik'in haracı	12.500 duka
Sakız Adası'nın haracı	10.000 duka
Zenta Adası'nın haracı	5.000 duka
Mısır beylerbeyinden gelen	1.000.000 duka
Öşür ve ispençe	11.000 duka

Gerçeğe uygun olduklarına dair güvence veren ancak kaynaklarını belirtmeyen Cantacuscino'nun naklettiği bilgilerin ne kadarının gerçekçi olduğunu daha fazla irdelemeyeceğiz. Bu hususta notlarını daha sonraki zamanlarda, 1553'te tutan Venedik Balyosu Bernardo Navagero çok daha kesin ve güvenilirdir (*Relaz.*, Alberi, Cilt I, s. 37). Navagero, çok farklı görüşler mevcut olduğundan, bu meseleler hakkında gerçeği öğrenmenin çok zor olduğunu itiraf etmektedir. Zira bazıları sultanın gelirlerini yıllık 15 milyon duka olarak tahmin ederlerken, başkaları ancak 10.800.000 dukadan, yani her gün 30 bin duka veya aylık 900 bin dukadan bahsetmektedirler. Oysa kendisine hazine defterlerinde mevcut olduğu aktarılan bilgilere istinaden, devletin toplam gelirlerinin, dağılımı aşağıda belirtilen 9.022.500 dukadan daha fazla olmadığını söyleyebilmektedir:

Hristiyanlardan alınan cizye .... 1.500.000 duka
Berat, imtiyaz ve diğer sultanî hükümler için harçlar .... 100.000 duka
Miraslardan gelirler ....300.000 duka
Haraçtan muaf olan, ancak hane başına 1 duka ödeyen Argos sancağından alınan arazi vergisi ....200.000 duka
Mısır ve Arabistan'dan elde edilen, ancak yarısı ülkenin savunması için kesilen toplam 1.800.000 duka gelir ....900.000 duka
Aynı şekilde Suriye'den elde edilen gelirlerin yarısı ....300.000 duka
Aynı şekilde Mezopotamya'dan elde edilen gelirlerin üçte ikisi (200 bin duka) .... 150.000 duka
Madenler ve tuz madenleri .... 1.500.000 duka
Gümrük vergileri ve diğer ticaret harçları .... 1.200.000 duka
Buğday ve meyvelerden alınan öşür .... 800.000 duka
Boğdan'ın haracı .... 160.000 duka
Eflak'ın haracı ....12.000 duka
Erdel'in haracı ....10.000 duka
Dubrovnik'in haracı ....10.000 duka
Sakız Adası'nın haracı ....10.000 duka
Kıbrıs'ın haracı .... 8.000 duka
Takımadalar'dan alınan diğer haraçlar .... 6.000 duka

Ancak Navagero sanki gelirlerin tüm kalemlerini burada listelememiş. Zira zikredilen kalemlerin toplamı yalnızca 7.166.000 duka iken, yukarıda gelirlerin toplamını 9.022.500 duka olarak belirtmektedir. Örneğin Cantacuscino'nun toplam 1 milyon olarak belirttiği Darphane, boşalan makamlar ile devlet memurlarının ve erkânının hediyelerine dair kalemler eksiktir. Navagero, gelirlerin daima aynı kalmadığını belirtmektedir; aksine bilhassa savaş yıllarında gümrük vergilerinin önemli ölçüde azalmasından dolayı çoğunlukla belirtilen meblağın altına düşüyordu. Giderler açısından yalnızca genel olarak ulûfeli askerler için yıllık 2.500.000 ve sarayın diğer giderleri için yıllık 6 milyon dolaylarında olduklarını belirtmekle yetinmektedir ki, böylece Enderûn Hazinesi için yaklaşık 1 milyon duka tutarında bir meblağ kalıyordu.

Navagero'nun halefi Domenico Trevisano, hemen ertesi yıl olan 1554'te, gelir kalemleri açısından Navagero'nun listesinden farklılık göstererek, olağan devlet gelirlerinin ancak 8 milyon duka civarında olduğuna inanmaktadır. Trevisano'ya göre (*Relazione*, *aynı eser*, s. 149), gelirler şöyle idi:

Yahudiler dahil, alınan cizye (adam başı bir duka)	2.000.000 duka
İmparatorluğun her yerindeki gümrük vergileri yaklaşık	2.000.000 duka
Bunların dağılımı:	
Kahire	500.000 duka
Halep	300.000 duka
Bağdat	250.000 duka
Diğer bölgelerden	950.000 duka
Haraçlar toplam	96.000 duka
Bunların dağılımı:	
Boğdan ve Eflak	20.000 duka
Macaristan	30.000 duka
Erdel	10.000 duka
Dubrovnik	12.000 duka
Sakız Adası	10.000 duka
Takımadalar	6.000 duka
Kıbrıs ve Zenta	8.000 duka
Hayvan vergisi yaklaşık (hayvan başına 1.5 akçe)	2.000.000 duka
Madenlerin gelirleri	1.000.000 duka
Tarlalardan alınan öşür	800.000 duka
Miraslar	200.000 duka
Berat harçları, vs.	100.000 duka
Toplam	8.196.000 duka

Trevisano, bu meblağa yabancı hükümdarların Divân-ı Hümâyûn'a elçi gönderdiklerinde sundukları değerli hediyelerin, devlet memur ve erkânının makamlarına getirildiklerinde ve İstanbul'a biatlarını sunmak üzere geldiklerinde yaptıkları bağışların dahil olmadığını belirtmektedir. Böylece padişah bu gelirler ile idarenin tüm masraflarını ve ordu ile hanım sultanın masraf-

ları dahil olmak üzere sarayın geçim masraflarını karşılamasına rağmen her yıl muazzam kabul edilen Enderûn Hazinesi'ne yine de 2-3 milyon duka tutarında bir fazlalık aktarılıyordu. Trevisano ayrıca Veziriazam Rüstem Paşa'nın bir seferinde Enderûn Hazinesi'nin burada bulunan paralarla 80 yıl boyunca savaş yapabilecek kadar iyi durumda olduğunu açıkladığını belirtmektedir. Hâlbuki bu gibi iddialara güvenilemeyeceğini herkes biliyordu; kimse buna pek inanmak istemiyordu. Oysa bu hazinenin kısmen yıllık fazlalıklardan ve kısmen daha önceki sultanların bıraktıklarından dolayı oldukça büyüdüğünü kabul etmek gerekiyordu.

Balyos Antonio Grizzo, yalnızca iki yıl sonra, 1556'da mîrî hazinenin olağan gelirlerinin çok daha düşük olduğunu belirtmekte ve notlarını en güvenilir kaynaklar olan hazine defterlerine dayanarak aldığını söylemektedir (1557'de sunduğu raporunda, *Relazione,* Alberi, Cilt III, s. 130). Gelirlerin 4.600.000 duka veya her biri 100 bin akçe ya da 2 bin duka olmak üzere 2.300 saum (yük) olduklarını belirtmektedir ("yük" ile aynı anlama gelen "saum" için Batılılar tarafından ya Latince "summa" kelimesi ya da İtalyanca "somma" veya "carica" kullanılmaktadır). Ne yazık ki Grizzo'nun raporunda gelir ve giderlerin karşısındaki rakamlar eksiktir; giderleri 1.798 yük veya 3.590.000 duka olarak belirtmektedir ki, böylece yaklaşık 1 milyon skudi tutarında bir fazlalık meydana gelmektedir.

Balyos Antonio Barbarigo'nun verdiği ertesi yıl olan 1557'ye ait bilgilere göre gelir ve gider oranı çok daha iyi idi. Barbarigo'ya göre (*Sommario della Relaz.*, Alberi, Cilt III, s. 150) gelirler 7.740.000 duka, giderler ise 4.100.000 duka civarında olup, yıllık 3.600.000 duka fazlalık elde edilmiştir.

Oysa Balyos Girolamo Ferro'ya sekreter olarak İstanbul'da eşlik eden ve Osmanlı maliyesine açıklık getirmek için büyük çaba gösterdiğini söyleyen Marcantonio Donini'nin 1562 yılına ait raporundaki sözlerine inanabilirsek birkaç yıl sonra, 1561'de bu oran çok düşüktü (Alberi, *aynı eser*, s. 190)! Donini şöyle demektedir: "padişahın hazinesine 1561'de giren ve çıkan para miktarını tam olarak anlamak için". Daha sonra kanıtlanmış bir gerçek olduğunu söyleyerek defterdarların söz konusu yılın 1 Temmuz'unda padişaha sundukları ana hesap dökümlerinde yıllık geliri 216.519.826 akçe ya da 1 skudi 50 akçe olarak hesaplandığında, 4.330.396 skudi ve 26 soldi; buna karşılık giderleri de 206.581.957 akçe ya da 4.131.639 skudi ve 7 soldi olarak belirttiklerini ve buna göre aynı yıl içinde elde edilen fazlalığın yalnızca 198.757 skudi

ve 17 soldi olduğunu, imparatorluğun büyüklüğü ve padişahın büyük miktarda gelirleri gözönünde bulundurulduğunda bunun çok düşük bir meblağ olduğunu belirtmektedir.

Dolayısıyla padişahın Enderûn Hazinesi'nde genelde bahsedildiği gibi milyonlarca altın bulunmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Zira cari harcamaların dışında, İstanbul'da yaptırdığı camii için (1550'de inşası başlayan ve 1556'da bitirilen Süleymaniye Camii) en az 1.036.000 duka, ayrıca henüz tamamlanmamış yeni su hattı için çok büyük meblağlar ve kendi oğlu Şehzâde Bâyezid'e karşı mücadelesi ve Sultan II. Selim'i desteklemek için muazzam paralar harcamıştı.

Gerektiğinde kullanabileceği için Venedik, Donini'ye temeline kadar inmeye çalıştığı bu bilgiler için teşekkür edecekti. Donini ayrıca cari yıl olan 1562'de 400 bin duka tutarındaki şarap vergisi de kaldırılacağı için gelirlerin daha da düşeceğini belirtmek istiyordu (Kanuni Sultan Süleyman, daha önce belirttiğimiz gibi, şarap ithalatını aniden tamamen yasaklamıştı). Buna karşılık gelecek yıllarda gelirler biraz daha yükselebilirdi, zira örneğin inşaatlar gibi önemli harcamalar yapılmayacaktı.

Oysa yaptığı tahminler yanlış çıktı. Zira Osmanlı maliyesinin Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki durumu hakkında Balyos Daniele Barbarigo'nun 1564'te (*Relazione*, Alberi, Cilt II, s. 16) verdiği bilgilere göre, o dönemlerde hazinenin elde ettiği fazlalık 1 milyon dukayı bile bulmuyordu. Mîrî hazinenin 3.518.333 duka ve Enderûn Hazinesi'nin 5.541.666 dukalık gelirleri ve 3.000.125 duka ile 4.988.333 dukalık giderleri karşısında yalnızca 926.666 duka fazlalık sağlanmıştı.

Doğru hesaplanmamış gibi görünen bu rakamları, kaynağımızda geçtikleri şekilde veriyoruz. Bundan çıkartabileceğimiz sonuç ise en azından Osmanlı maliyesinin Kanuni Sultan Süleyman'ın şanlı hükümdarlığının son zamanlarında çok da iyi durumda olmadığıdır. Oldukça ikna edici başka olgular da bunu desteklemektedir. Daha önce de belirttiğimiz ve bilhassa Busbecq'in tanıklık ettiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman'ın kasaları her zaman iyi durumda değildi ve Veziriazam Rüstem Paşa'nın bu hükümdarın gönlünde taht kurmasının en önemli sebebinin muhasebeyi çok iyi bilmesi ve hazinenin sürekli boşluğunu doldurmak için gereken herşeyi yapması olmuştu.

Kanuni Sultan Süleyman, Kur'an'ın bu husustaki hükümlerine uygun davranmak istemesinin yanısıra, muhtemelen Kral I. Fransuva'nın ve haleflerinin para yardımı ve borç taleplerini kesin bir biçimde geri çevirmekte haklı idi. 2 milyon duka tutarında borç için kendisine başvuran IX. Charles'a 1563 yılı başlarında dürüstçe hazinesinin boş olduğunu belirtmişti (krala bizzat: "bizim hazinemiz hiç bulunmadı" diye bizzat yazmıştı: *Négociations de la France dans le Levant*, II, 724.

Ayrıca Macaristan'da ve İran'da sürdürülen sonsuz savaşların ve bilhassa Malta üzerine yapılan masraflı olduğu kadar talihsiz seferin (1565) de daha kötü bir malî yönetim ile birlikte padişahın sonunda yalnızca kendisini Sigetvar önlerine ve hayatının son günlerine götüren son Macaristan seferinin masraflarını karşılamak için tüm altın ve gümüş takımlarını Darphane'ye göndererek burada bunları sikke ve sultanî hâline getirtmek zorunda hissetmesine sebep olduğu kanıtlanmış bir gerçektir. En azından 1606'da Anadolu'daki Celalîlere karşı savaşın masraflarını karşılamak için Sultan I. Ahmed'i benzer bir tedbire ikna etmeye çalışan şeyhülislâm böyle olduğunu söylüyordu (Naima'dan naklen Hammer, *G .O.R.*, IV, 387).

Kanuni Sultan Süleyman da –ki bunun delillerini daha önce de vermiştik (Cilt II)– nihayet silahlarını bir yana bırakıp halklarına huzur ve barış getirmeyi ve devasa imparatorluğunun millî refah kaynaklarından nasiplerini almalarını sağlamayı ne çok isterdi. Hâlbuki haleflerinin Osmanlı maliyesinin de dev adımlarla yok oluşa doğru gittiği uğursuz yönetimleri altında böyle bir şeyin gerçekleşmesi mümkün değildi.

1573 tarihli Venedik barışının müzakerecileri Marcantonio Barbaro ve Constantin Garzoni'nin bu hususta elde ettikleri bilgilere göre, mîrî hazine Sultan II. Selim dönemlerinde iyi denebilecek durumda idi. Her ikisi de gelirleri 8 milyon duka olarak belirtmekte olup yalnızca bazı gelir kalemlerinde birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Marcantonio Barbaro (*Relazione*, Alberi, Cilt I, s. 311) gelir kalemlerini şöyle dağıtmaktadır:

Cizye	2.000.000 duka
Gümrük vergileri	2.000.000 duka
Hayvan vergisi	1.500.000 duka

İcar ve timar gelirleri ....500.000 duka
Miraslar ....1.000.000 duka
Haraçlar ve diğer hükümdarların sair ödemeleri ....500.000 duka

Buna karşın Garzoni, aynı kalemlerin karşısında şu rakamları vermektedir (*Relazione*, *aynı eser*, s. 426):

Cizye ....2.000.000 duka
Gümrük vergileri ....2.000.000 duka
Hayvan vergisi ....1.000.000 duka
İcar ve timar gelirleri ....1.000.000 duka
Müsadere ve miraslar ....1.000.000 duka
Çeşitli hükümdarlardan alınan haraçlar ....136.600 duka

ki bunların dağılımı şöyledir:

Boğdan prensi..35.000 duka
Eflak prensi ....55.000 duka
Erdel voyvodası ....30.000 duka
Dubrovnik ....12.000 duka
Zenta için Venedik'ten ....1.500 duka
Kayser ....3.000 duka

Oysa her iki Venedik elçisi de tüm bu bilgilerin, ne eksiksiz ne de kesin doğru olmama ihtimali olduklarını itiraf etmektedirler. Bilhassa Garzoni, mîrî hazineye devredilen miraslardan elde edilen gelirlerin, devlet erkânından bir kişinin vefat ettiği yıllarda çok daha büyük olduğunu ve sarayın bahçelerinde yetişen meyvelerin, çiçeklerin ve sebzelerin satışından elde edilen büyük meblağlar tutan gelirlerin buraya dahil edilmediğini belirtmektedir. Bunlara ayrıca padişaha kısmen yabancı hükümdarlar, kısmen de yüksek mevkiilere terfi etmek isteyen kendi tebaasından insanlar tarafından sunulan hediyelerin olağanüstü büyüklükteki tutarı da eklenmektedir; bu meblağ gerçekten de o kadar büyükmüş ki, tutarı neredeyse mîrî hazinenin olağan gelirlerine yaklaşıyormuş.

Her ikisi de olağan giderleri yaklaşık 6 milyon duka olarak vermektedirler ki, buna göre padişahın her yıl Enderûn Hazinesi'ne en az 2 milyon duka

aktarması gerekirdi (Garzoni, s. 427). Ancak Marcantonio Barbaro (*aynı eser*, s. 311), bilhassa vezirlerin bu şüpheleri ancak destekleyebilecek mahiyetteki açıklamalarına istinaden padişahın Enderûn Hazinesi'nde mevcut olduğu söylenen altın tepelerinin gerçekliğinden şüphe duymaktadır. Öncelikle değerli madenlerden elde edilen gelirler çok düşüktü ve ikinci olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda –ki burada Marcantonio çok önemli bir noktaya temas etmektedir– henüz belirli ve gelir getiren bir vergi sistemi eksikti.

Daha önce yukarıda belirttiğimiz gibi, II. Selim döneminde yalnızca hükümdarın para hırsını mîrî hazinenin aleyhine olacak şekilde doyurmaya yönelik bir tasarruf sistemi başlatılmıştı ve her araç sonunda bu amaca hizmet ettiğinden mîrî hazineyi kısa zamanda çökertmeye yetti. Sultan III. Murad döneminde bu sistem zirveye çıktı ve bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa Kıbrıs savaşından ve İnebahtı'da yaşanan mağlubiyetten sonra daha da artan para sıkıntısına bakılmaksızın sarayın gizemli ölü hazinesinin her yıl daha da büyümesi gibi bir durumla karşı karşıya kalındı.

III. Murad'ın hükümdarlığının ilk dönemlerinde, devletin olağan gelirleri II. Selim dönemlerindeki seviyede idi. Anonim bir listeye göre (*Breve Relazione*, Alberi, Cilt II, s. 316), 1575 yılına ait gelirler aşağıdaki kalemlere ayrılan 8 milyon duka idi:

Cizye .... 2.000.000 duka
Gümrük vergileri .... 1.500.000 duka
Hayvan vergisi .... 1.500.000 duka
Madenler .... 500.000 duka
Tarla gelirleri .... 1.500.000 duka
Haraçlar .... 350.500 duka

Bunların dağılımı:

Eflak .... 35.000 duka
Boğdan .... 35.000 duka
Erdel .... 130.000 duka
Dubrovnik .... 12.000 duka
Venedik .... 8.500 duka
Kayser .... 130.000 duka (?)

Bu tabloya, olağanüstü hediyelerden, vs. elde edilen gelirler dahil değildi; ama bunlar olmadan da 6 milyon duka olağan gider karşısında Enderûn Hazinesi için hâlâ 2 milyon duka tutarında bir fazlalık gerçekleşiyordu. Aynı yıl içinde İstanbul'da bulunan Balyos Antonio Tiepolo, genel olarak bu bilgileri doğrulamaktadır (*Relazione*, *aynı eser*, s. 133). Ancak önce maliyenin ilerlemekte olan çöküşünü rakamlarla anlattıktan sonra, Osmanlı maliyesinin gittikçe daha bariz bir şekilde ortaya çıkan, ileride tekrar geri geleceğimiz, sıkıntılarına dikkat çekmektedir.

1579'da olağan gelirler, cari giderler için gerekli meblağın 2.500.000 duka altında idi. Zira giderler 10.718.000 duka tutarken, gelirler yalnızca 8.160.000 duka tutarında idi (el yazması *Relazione [Floriani]*, Inform. Polit., fol. 204). Ayrıca yardımcı kaynaklar gitgide tükenirken, olağan devlet gelirleri de gittikçe belirsizleşmeye başladı. Jacopo Soranzo gelirleri 1581'de tekrar 1 milyon duka civarında tahmin ederken, Balyos Paolo Contarini elde etmeyi başardığı kesin bilgilere göre 1583'te gelirlerin Mısır'dan elde edilen ve padişahın olağanüstü hediyeler için kullandığı şahsî bir para olduğu için genelde ayrı olarak hesaplanan 500 bin duka dahil olmak üzere 9 milyon duka civarında olduğunu belirtmektedir.

Contarini ayrıca gelirlerin artık giderleri karşılamadığını açıklamaktadır (bk. *Relazione*, Alberi, III, s. 225). Padişah, açığı kapatmak için, bilhassa İran savaşları başladıktan sonra, olağanüstü tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştı. Donanmayı hazırlamayı düşünmemelerine rağmen yalnızca kadırga vergisi uygulamakla kalmayıp memurlukların ve onur makamlarının satışını da en uç noktaya kadar götürdüler; bundan çok para kazanmak için memuriyetler ve makamlar en fazla verene veriliyordu, hatta mümkün olduğunca sık değiştiriliyordu. Üstelik, Contarini İstanbul'da bulunduğu süre içinde, Fatih Sultan Mehmed zamanlarından beri Yedikule'de en son çare olarak saklanan hazine de iki kez kullanılmıştı.

Buna ayrıca padişahın para toplamak için hiçbir çareden kaçınmayan ve bulduğu yerde zorla dahi alan sınır bilmez açgözlülüğü de eklenince, para sıkıntısının mevcut olduğuna inanmak gerekiyordu. Tabii bunun karşısında bilhassa hanım sultanların muazzam giderleri ve padişahın daha kısa bir süre önce vezirlerinin mirasından 3 milyon duka elde ettiği gerçeği vardı. Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'un malî durumu hakkında ne

düşünmek gerektiği tam olarak bilinmiyordu. Contarini'nin bildiği bir şey varsa o da İstanbul'da bulunduğu süre zarfında büyük bir para sıkıntısının yaşandığı idi.

Aslında timarlardan elde edilen her yıl yaklaşık 18 milyon duka civarındaki gelirleri de devlet gelirlerinin önemli bir bölümü olarak hesaba katmak gerekiyordu. Ancak bu gelirlerin tamamı timarlara aktarıldığından, bunun hazine için hiçbir yararı yoktu. III. Murad gerçi değerinin çok altında hesaplanmış timarlara da yüzde onluk vergi uygulamayı düşünmüştü ama timar sahipleri İran savaşlarından dolayı zaten yeterince zorlandıklarından bu fikrinden vazgeçmişti.

Bu hususlarda oldukça hassas olan Balyos Gianfrancesco Morosini, iki yıl sonra, 1585'te Osmanlı maliyesinin gölgeli taraflarına çok daha detaylı bir bakış atmaktadır (Alberi, III, s. 251-322'deki raporu, elimizdeki raporların en iyilerinden biridir). Devletin olağan gelirlerini 8 milyon dukadan daha yüksek tahmin etmeye cesaret edememektedir, ancak padişahın istediği zaman iyilikle veya zorla istediği kadar para bulacak imkânlara sahip olduğunu belirtmektedir. Hiç kimse kesin bir şey söyleyemese ve mantıklı gerekçelerle aslında durumun böyle olmadığı yargısına varmak gerekirse de, herkesin genel kanısına göre padişahın muazzam bir hazineye sahip olduğu düşüncesi de buradan kaynaklanmakta idi.

Hazineden karşılanması gereken muazzam harcamaları gözönüne almak gerekiyordu. Yalnızca ulûfeli askerlerin her üç ayda bir masrafları 1.360.000 skudi, yani yılda 5.440.000 skudi tutuyordu (s. 259). Ayrıca hırsızlıkların ve yolsuzlukların gündemde olduğu tersanenin ve donanmanın da muazzam masrafları vardı. Gerçi tersanede bir kadırga gövdesinin 1.000 dukadan daha yüksek bir maliyeti olmadığı iddia ediliyordu, fakat Morosini kendi döneminde hırsızlıklar yüzünden padişahın tek bir kayığı için 100 bin duka harcandığını kanıtlamak istiyordu. Her iki cinsiyetten 19 bin kişinin çalıştığı sarayın geçimi, yabancı elçilere yapılan erzak yardımı, olağan ve olağanüstü hediyeler, ahırlar, vs. vardı. Bunlara ayrıca toplar, atlar, cephane, erzak, vs. için İran savaşının muazzam masrafları ekleniyordu.

"Tüm bunları biraraya toplarsam", diye devam ediyor Morosini, "kendi zayıf kanaatime göre, padişahın giderlerinin yalnızca olağan gelirlerini değil olağanüstü gelirlerinin de büyük bir bölümünü, belki de daha fazlasını tüket-

tiğini ve yalnızca genel ihtiyaçları karşılamak için gerekli parayı temin etme zorunluluğunun, Türklerin, halklarından hukukî ve akıllı yollarla olağanüstü vergiler almayı bilmedikleri için parayı buldukları yerde zorla almalarının sebebi olduğunu düşünüyorum" (s. 278).

Zaten tüm olağan gelirlerin toplandığı ancak sürekli para sıkıntısı içinde olan mîrî hazinenin, Enderûn Hazinesi'nden aktarılan paralarla finanse edilmek zorunda olunduğu uzun zamandır biliniyordu. En kötüsü ise Enderûn Hazinesi'nin Türklerin inandıkları kadar iyi durumda olmaması idi. Zira gelirleri, yalnızca Mısır'dan elde edilen 500 bin dukadan ve çoğunlukla nakit para yerine değerli taşlardan, padişahın kaftanlarından ve benzer eşyalardan ibaret oldukları için çok yüksek bir hesap değeri arz etmeyen olağanüstü hediyelerden oluşuyordu. Tüm para hırsına rağmen, oğlanlara ve kızlara, soytarılara, cücelere ve dilsizlere muazzam paralar akıtan bir hükümdar söz konusu olduğunda, herhangi bir fazlalığın kalması nasıl beklenebilirdi ki. "Bu yüzden", diye bitiriyor Morosini raporunu, "haklı olarak padişahın büyük kalabalıkların inandığı kadar çok parası olmadığını düşünebiliriz" (s. 278).

Oysa beş yıl sonra, 1590'da Balyos Giovanni Mori, padişahın olağanüstü gelirinin bu kısmının Morosini'nki kadar düşük tahmin edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca mîrî hazinenin olağan gelirlerini de, aşağıdaki dağılıma göre, 10 milyon duka civarında tahmin etmektedir:

Cizye	3.000.000 duka
Gümrük vergileri	5.000.000 duka
Madenler	500.000 duka
İcarlar ve timar gelirleri	500.000 duka
Hazineye kalan mülkler, miraslar, haraçlar, vs.	1.000.000 duka

Giderlerin gelirler kadar olmadıkları kesin olarak kabul edilebilirdi. Zira padişah, altına susamışlığını gidermeye hizmet ettiği sürece, en amiyâne çareyi bile onaylıyordu; bu açıdan, ne kadar çok içerse, bir o kadar susayan su müptelâsına benziyordu (s. 335).

Hazineyi doldurmak için kullanılan en önemli çare ise bu yüzden sık sık değiştirilen memuriyetlerin ve onur makamlarının dağıtımı sırasında alınan olağanüstü hediyelerdi. Bu çare, zamanla memurların halkı baskı altında tu-

tarak kendi ceplerini doldurmaya çalıştıkları uğursuz idare sistemini doğurmuştu; diğer taraftan bu baskıcı tavırlar daha sonra bu memurları, onları cezalandırmak için değil suçlunun elinden haksız yere aldığı paraları alıp hazineye aktarmak üzere, makamlarından almak için rahat bir bahane olarak kullanıldı. Osmanlı devlet idaresinin tamamı, resmen organize olmuş bir eşkiyalık sisteminden başka bir şey değildi. Herkes birilerini soyuyordu ve birileri tarafından soyuluyordu; sadece kendi altında ezebileceği kimsesi olmayan zavallı halk bu uğursuz idarenin yükünü taşımak zorunda idi (s. 337).

Ancak yalnızca memuriyetler ve makamlar değil eyaletler de en fazla verene bu şekilde satılıyordu. Örneğin, padişaha ve vezirlere daha yüksek bir fiyat verebilmesine bağlı olarak, birinin diğerini uzaklaştırdığı Boğdan ve Eflak prenslerinin bu kadar sık değiştirilmelerinin sebebi de bu idi. Bu prenslikler o dönemlerde bu yolla padişaha ve Divân-ı Hümâyûn'un ileri gelenlerine her zamanki haracın dışında yılda ayrıca ortalama 200 ilâ 400 bin Venedik altını kazandırmıştı (*aynı eser*, s. 338).

Ayrıca Mısır'ın ve Arabistan'ın o dönemlerde gelirleri 800 binden 1 milyon Venedik altınına kadar yükselmişti. Zira Lorenzo Bernardo'nun 1592 tarihli olağanüstü raporunda belirttiği gibi, Kahire beylerbeyinin makamı en becerikli, en yiğit veya en kıdemlisine değil hazine için burada en fazla geliri elde etmeyi vadedene verilmişti ve bunun acısı da tabii ki her zamanki gibi zavallı halktan çıkacak ve ticaret erbapları için büyük bir olumsuzluk yaratacaktı (*Relazione*, Alberi, Cilt II, s. 345). Bernardo bu yüzden, yukarıda gördüğümüz gibi, III. Murad'ın zamanla Enderûn Hazinesi'ne gömdüğü ölü sermayenin 50 milyon altından fazla olduğunu ve her yıl buraya ayrıca 2 milyon civarında altın ilave edildiğini kabul etmekle hata yapmadığını düşünmektedir.

Cari harcamaların tamamının karşılandığı (Bernardo'nun *tesoro di fuora* dediği) mîrî hazinenin durumu ise gittikçe kötüleşiyordu. Sikkelerin değerinin düşürülmesi –buna ileride değineceğiz -, vergilerin artırılması ve İran'da fethedilen eyaletlerin oldukça belirsiz ve güvensiz gelirleri sayesinde mîrî hazinenin gelirleri yine 10 milyon dukaya kadar yükseltilmişti; ancak olağan açık yine de en azından yarım milyon kadardı. Zavallı defterdarların vay hâline! Zira hâlâ sıkça mîrî hazinede mevcut paraları kendi Enderûn Hazinesi'ne aktaran padişah, eksik kalan kısmın temin edilmesini onlardan istiyordu. Bunu başaramadıkları takdirde ve yeniçeriler veya sipahiler ulûfelerini alamadıkları için homurdanmaya başladıklarında makamlarından alınıyorlardı; haklarında

yolsuzluk iddiası ile kovuşturma başlatılıyordu ve ellerinden tüm servetleri alınıyordu. Bunu önlemek için tabii ki kasadaki açığı her türlü zorbalıkla kapatmaktan başka çareleri kalmıyordu: Gümrük vergileri keyfî olarak yükseltiliyor; miraslara haksız yere el konuluyor ve tüccarların elinden hiç para verilmeden saray için gerekli mallar alınıyordu.

Yalnızca en sıkıntılı anlarda, mesela yeniçerilerin vahşi bağrışları Harem'in en iç odalarına kadar ulaştığında, padişah defterdarlara Enderûn Hazinesi'nden borç vermeyi düşünebiliyordu; ama en kısa zamanda geri ödenmesi şartıyla, yani hazineye giren ilk paralarla. Belirlenen tarihte borcu geri ödeyemediklerinde, başlarını kaybetmeseler de servetlerini kaybediyorlardı (Bernardo, s. 348 ve buna uygun olarak *1594 Tarihli Anonim Rapor*, Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Inform. Polit., I; burada fol. 515'te defterdarlar parayı zamanında geri ödemedikleri takdirde, "vezirlerinin servetlerine çok ağır bir infaz getirir" denmektedir).

Oysa vergi sisteminin tamamında, Balyos Matteo Zane'nin (*Relazione*, Alberi, Cilt III, s. 409 ve devamı), bizlere 1594 tarihli raporunda bariz bir resmini çizdiği karışıklık zirveye ulaştığından defterdarların rahatsızlık verici bu taahhütleri yerine getirmeleri çok zordu. Mesela çoğunlukla Yahudilere ve Rumlara icâra verilen ve icârcıların gelirleri resmî makamlar tarafından kontrol edilmek üzere defterlere kaydetmek zorunda oldukları gümrük vergilerinde bu kimseler arasında, defterlere gerçek kazançlarının yalnızca yarısını yazarlarken, diğer yarısını işbirliği yaptıkları vergi memurlarının ve vezirlerin gönlünü almak için kullanmak gibi bir suistimal başlamıştı. Aşırıya kaçtıkları ve mesele günışığına çıktığında ve resmî bir soruşturma açıldığında ise suçlular sonunda para ile herşeyi örtmeyi ve düzeltmeyi başarıyorlardı (*aynı eser*, s. 409).

Matteo Zane, bu rüşvet ve dolandırıcılık sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerine hâkim olmamış ve tüm memuriyetlere nüfûz etmemiş olsaydı padişahın gelirlerinin en az iki katına çıkacağına ve harcamaların yarıya düşeceğine kesin gözüyle bakabileceklerini düşünüyordu. Tabii ki padişah, kullarının haksız yere elde ettikleri kazançları ya ölümlerinden sonra ya da ceza aldıklarında tekrar geri alarak kendini tazmin ediyordu. Ancak mîrî hazineye bunun bir faydası yoktu. Zira bu paraların tamamı Enderûn Hazinesi'ne aktarılırken, mîrî hazineye yalnızca özel kişilerin, yerlilerin ve yabancıların mirasları bırakılıyordu, fakat bunlara el konulurken öyle amansız bir biçimde hareket ediliyordu ki, zavallı mirasçıların elinden son ekmekleri de alınıyordu (s. 410).

Memuriyetler, bunun için yasal vergilerin yanısıra satış bedelini de temin etmek zorunda kalan zavallı vergi mükelleflerinin aleyhine olmak üzere, onları yine elden ele geçiren sipahilere ve saray erkânına keyfî olarak dağıtıldıklarından, başta cizye ve öşür olmak üzere, iki katına çıkan tüm diğer vergilerde de durum aynı idi (s. 410).

Zane bu yüzden genel olarak devlet gelirlerinin 10 milyon duka ile fazlaca yüksek olarak belirtildiği ve giderlerin bunun çok üzerinde olduğu kanısına varmaktadır. Bilhassa İran'da fethedilen yerlerin hiçbir şey getirmedikleri kanıtlanmıştır. Oysa ne mîrî hazinenin, ne de gelirleri yaklaşık olarak bilinen ancak giderleri hakkında hiçbir bilginin olmadığı Enderûn Hazinesi'nin malî durumu hakkında kesin bir şey söylenemiyordu. Enderûn Hazinesi'nin gelirleri, memuriyetlerin miktarı ve sık sık değiştirilmesinden dolayı sunulan hediyelerle oldukça artmıştı. Zira padişahın elini öpmek üzere huzura kabul edilen herkes, artık tek değil iki katını veriyordu: Önce padişahın köşkünde biatlarını sunarken, daha sonra da Divân-ı Hümâyûn'da kabul edildiğinde. Ancak kişi ne kadar fazla veriyorsa o denli itibar görüyordu (s. 411). Örneğin eskiden on veya yirmi kaftana yetecek kadar kumaş sunulurken, artık bir kişinin tahtın basamaklarına bin kadar değerli kaftan bırakması nadir görülen bir şey değildi; işin tuhaf yanı ise bu kaftanların önce sarayın bu tür şeylerin bulunduğu depolarından temin edilmesi ve hazinedara bunun için nakit para ödenmesi idi.

Zane ayrıca bir beylerbeyine önce makamını 20 ilâ 30 bin duka arasında bir bedel karşılığında verilmesini ve daha sonra, mahalline bile varmadan, yerine belki aynı akıbete uğrayacak bir halefinin getirilmesini o dönemin Osmanlı maliye sanatının olağandışı olmayan bir hilesi olarak tanımlıyordu. Herkes bu yüzden memuriyetinin daha ilk aylarında insanları ve ülkeyi sömürerek parasını geri almaya bakıyordu. Enderûn Hazinesi bu sayede her yıl 2.500.000 duka civarında artırılırken, büyük bir bölümü bu hazineden karşılanan Macaristan ve İran savaşlarının muazzam masraflarının yanısıra, padişahın cariyeleri olarak her biri ayrı hediyeler isteyen çok sayıda kadının ve kızın bulunduğu Harem'in geçim masrafları da gözönünde bulundurulduğunda, Enderûn Hazinesi'nin giderleri de muazzamdı (*aynı eser*, s. 413).

Enderûn Hazinesi'nin bilhassa Macaristan savaşından dolayı ne kadar eksildiğinin en iyi göstergesi Sultan III. Mehmed 1596'da Eğri seferine çıktığında yanına Enderûn Hazinesi'nden 550 deve yükü altın ve gümüş sikke alırken,

geriye her biri 40 bin duka olmak üzere 400 yük altın, yani 16 milyon duka ve her biri 10 bin akçe olmak üzere 100 yük akçe, yani 1 milyon akçe ve 50 yük yeni akçe kaldığına dair söylenenlerdi (Selanikî'den naklen Hammer, IV, 262). Bu savaşın devletin malî durumunu ne kadar olumsuz etkilediği, 1605'te, yani Zitvatorok Antlaşması'nın yapılmasından bir yıl önce, defterdarların Sultan I. Ahmed'e sundukları hesaplara göre, devletin gelirleri 3 milyon dukaya düşerken giderlerin 6 milyona yükselmiş olmasından ortaya çıkmaktadır (Mart 1605 tarihli Venedik raporu, Hammer, *aynı eser*, IV, 493).

Oysa bu savaşın bitmesinden sonra ortaya çıkan karanlık durumlar ve tüm yardımcı kaynaklarının gittikçe sarsılması muvacehesinde hazinenin tekrar iyi duruma getirilmesi mümkün değildi. Dürüst bir adam olan Göriceli Koçi Bey "*Devletin Çöküşünün Sebeplerine Dair*" risalesinde (IV. Murad döneminde 1630'da yazmıştır) eskiden 2.441 yük veya 244.100.000 akçe tutarında gelir elde edilen mirî topraklardan, yalnızca 48.500.000 akçenin İran'da Gürcistan, Revan, Bağdat, Basra, vs. eyaletlerin kaybından dolayı azaldığını ve kalanın musahiblere arpalık veya hanım sultanlara paşmaklık olarak verilmesinden ötürü Enderûn Hazinesi'ne ancak 10 milyon akçe kadar aktığını söyleyerek I. Mustafa'nın ve Genç Osman'ın uğursuz hükümdarlıkları sırasında mîrî hazinenin ve Enderûn Hazinesi'nin gelirlerini tüketen sebeplere bir göz atmamızı sağlamaktadır (Hammer, *aynı eser*, IV, 594).

Aynı dönemde (1622) imparatorluğun tüm eyaletlerinin dev adımlarla gittikçe ıssızlaşması ve bunun da tabii ki millî gelirin ve devlet gelirlerinin tüm kaynaklarının tükenmesine sebep olduğuna dair çizilen resim korkunçtur. İngiliz elçi Sir Thomas Roe, 9 Temmuz 1622 tarihli bir yazısında: "Size bir mucizeyi anlatmak istiyorum", diyordu. "Yaklaşık 16 yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm köylerin genel bir sayımı yapıldı ve bunun toplamda 553 bin oldugu görüldü; şimdi ise bir yıl önce, Lehistan savaşı çıkmadan önce bir sayım daha yapıldı ve bu sayının 75 bin azaldığı anlaşıldı. Bu şüphesiz önemli bir gerilemedir. Birçok yerde hâlâ harap olan evler durmaktadır; ama sancakbeylerinin adaletsizlikleri ve zorbalıkları, ev halkı tarafından terkedilmelerine sebep oldu; Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi iki eyaleti olan Rumeli'de ve Anadolu'da yemek için tek bir yumurta ve size içmek için bir bardak su verecek tek bir insana rastlamadan üç gün boyunca at sürebilirsiniz" (*The Negotiations of Th. Roe*, s. 66).

Thomas Roe'nin burada verdiği rakamların belki biraz abartılmış olduğunu ve gerçeği tam yansıtmadıklarını kabul etsek bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun zamandır korkunç oranlarda devam eden ıssızlaşmasının düzenli ve verimli bir maliyenin oluşturulması için gerekli imkânlardan yoksun kalmakta olduğu bir gerçektir. Bu meseleyi kendilerine özgü keskin zekâlarıyla kaydeden Venediklilerde de bu mesele hakkında tek bir ses mevcuttur. "Bu ülke", diyor Marcantonio Barbaro (*Relat.*, s. 313) 1573'te, "genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında hâkim düzensizlik ve kötü yönetim karşısında gitgide çökmektedir; gerekli gıda maddelerinde sıkıntı ve eksiklikler oluşuyor, ama bizdeki sebeplerin tam tersine sebeplerden dolayı. Zira bizde gıda maddelerinde yaşanan sıkıntı nüfusun artmasından ve ekilebilir arazinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır; Türkiye'de ise eksiklikler gittikçe artan ıssızlaşmadan kaynaklanırken, geride kalan köylüler tarlalarına sadece kendi ihtiyaçları kadarını ekmek istiyorlar, zira fazlalıkların zorla ellerinden alınacağını biliyorlar; bu yüzden verimli topraklarını ekilmeden bırakmayı yeğliyorlar". Bu noktaya temas eden ve toprakların ıssızlaşmasının sebeplerinden biri olarak bilhassa devşirme yönetimini de vurgulayan Matteo Zane, birkaç yıl sonra, 1594'te bu topraklarda yaşayan insanların yarıya düştüğüne inanabileceklerine dair güvence vermektedir (*Relat.*, s. 387).

Kaçabilenler Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçıyorlardı veya en azından biraz daha fazla güvencenin ve daha iyi bir kazancın mevcut olduğu payitahta göç ediyordu. Balyos Giovanni Mori özellikle bu sebep yüzden İstanbul'un nüfusunu, Pera dahil olmak üzere, çoğunlukla inanıldığı gibi 1 milyon olarak tahmin etmese de, 800 binin üzerinde tahmin etmektedir ("kesin olarak 800 bini geçiyordu, her bakımdan büyük bir ıstırap çektikleri ve herkesten acımasızca tiranlık gördükleri köylerden kaçarak, hem baskı altında olmamak hem de yaşamını daha kolay yolla kazanmak isteyen herkes isteyerek oraya çekildiği için)" (*Relaz.*, Alberi, Cilt III, s. 334). Mesela IV. Murad zamanında, Osmanlı payitahtının 800 binlik nüfusu içinde, kenar mahalleleri ile birlikte 126 bin Türk olmayan nüfus mevcuttu. Yani 46 bin Yahudi, 50 bin Rum, 30 bin Ermeni ve yalnızca 6 bin Katolik Hristiyan bulunduğunu öğrendiğimiz 1637 yılına ait bir rapora göre (el yazması *Relatione di Constantinopoli nello 1637*, Inform. Polit., Cilt XI, fol. 601), imparatorluğun günden güne çöküşe doğru gitmesine rağmen, payitahtın nüfusu hep aynı kalıyordu.

IV. Murad'ın daha sıkı maliye politikası, aynı kaynağa göre, devlet gelirlerini en azından tekrar 8 milyon dukaya yükseltirken, olağan giderler yalnızca 7 milyon civarında idi (*aynı eser*, s. 582). Gelirlerin ana kalemlere göre dağılımı şöyle gösterilmektedir:

Kahire	600.000 Venedik altını
Şam	60.000 Venedik altını
Trablusşam (Suriye)	50.000 Venedik altını
Diyarbakır	120.000 Venedik altını
Halep	50.000 Venedik altını
Kıbrıs	50.000 Venedik altını
Erzurum	150.000 Venedik altını
Hane başına 3 sultanî olmak üzere, Anadolu'dan hane vergisi (avarız)	975.000 Venedik altını
Rumeli'den cizye gelirleri	430.000 Venedik altını
Rumeli'de hane vergileri (avarız)	390.000 Venedik altını
İmparatorluğun diğer bölgelerinden alınan cizye	836.000 Venedik altını

Kalan kısmı, yani yarısından fazlası, meblağları ayrıntılı olarak verilmeyen diğer vergilerden, gümrük vergilerinden, madenlerden, vs. toplanıyordu.

Ne yazık ki Sultan İbrahim'in vezirlerinden biri tarafından yayınlanan ve istatistikî bilgilerinden ötürü çok değerli olan 1640 tarihli "*Nasihatnâme*" (alıntı Hammer, V, 684'ten aktarılmıştır), devlet gelirlerinin o dönemlerde ne kadar yüksek olduğu ve devletle sarayın giderlerine oranı hakkında kesin bir bilgi vermemektedir. Yalnızca sarayın muazzam masrafları ve ordu, donanma, adlî idare, vs. gibi devletin çeşitli kademeleri hakkında bilgi sunmaktadır. Maliye ile ilgili olarak yalnızca bazı vergilerin meblağlarını bildirmekle yetinmektedir. Örneğin imparatorluğun her yerinde hâlâ vergiye tâbi 100 bin haneden toplanan avarız 30 milyon akçe olarak verilmiştir.

Buna karşın 17. yüzyılın ortalarında, IV. Murad'ın ilk dönemlerinde malî sıkıntının ne derece arttığını kanıtlayan bilgiler o denli kesindir. Bunlara bilhassa iki veziriazamın, Melek Ahmed Paşa'nın ve Tarhuncu Ahmed Paşa'nın giderler ve gelirler arasında bozulan dengeyi tekrar yerine getirmeyi amaçla-

yan, ancak sonunda herşeyi daha kötüye çeviren iyi niyetli ama yanlış oldukları kadar başarısız malî tedbirleri de dahildir. Zira imparatorluğun tamamında, bilhassa askerî kuvvetler arasında en tehlikeli biçimde kendini gösteren hoşnutsuzluğa sebep oldular ve hazinenin açığı yine de aynı kaldı.

Örneğin Melek Ahmed Paşa, 1650'de tüm timarlar üzerine, düşüncesizce gelirlerinin yüzde 50'si olarak belirlediği özel bir savaş vergisi (bedel-i timar) uygulayabileceğini düşünüyordu. Tabii ki bundan etkilenecek tüm güç sahipleri hemen itiraz ettiler; bilhassa Anadolu'da ve Girit Adası'nda timarlı sipahiler arasında ayaklanmalar baş gösterdi (Naimâ'dan naklen Hammer, V, 518). Daha sonra yok edilmesi imkânsız bir devlet hastalığı hâline gelen yolsuzluğu hazine lehine sömürmeye çalışmak gibi büyük bir hataya düştü. Memuriyetlerin ve makamların satışına bundan böyle yasal olarak izin verilecekti, fakat satış bedeli artık nüfûzlu vezirlerin ve yüksek makamlı devlet memurlarının veya nüfûzlu hanım sultanların cebine değil defterdarın kasasına akacaktı. Alınan tedbirin ahlaksız ve kötü yanı aynen muhafaza ediliyordu, ancak entrikaların ve gizemin cazibesini kaybediyordu. Eskiden nüfûzlu bir musahibin gizlice gönlünü kazanmak için büyük paralar akıtılırken, söz konusu bu şekilde mîrî hazineyi açıkça doldurmak olunca kimse para vermek istemiyordu. Dolayısıyla bu tedbirden neredeyse hiçbir gelir elde edilemedi.

Melek Ahmed Paşa, birliklerin ulûfelerini tedarik etmek için vezirlerin birkaç yıllığına haslarından aldıkları gelirlerden vazgeçmeleri yönündeki teklifi ile daha da büyük zorluklar yaşadı. Böylesine akıl almaz bir tedbir karşısında Divân-ı Hümâyûn'da tabii ki sesler yükseldi. Vezirlerden her biri, fakirliğini hemen kanıtlamaya hazırdı. Böylece tüm bu mesele sonunda zavallı veziriazamın tüm dürüstlüğüne rağmen, her 50 kese altından en az 20 kesesini kendi kasasına giren memuriyetleri satarak iyi bir kazanç sağlamakla suçlanması ve yeniçeri ağasının birliklerinin ulûfeleri için verilen 800 bin akçeden en az 300 bin akçeyi kendi cebine atmakla suçlanması ile sonuçlandı.

Veziriazam ne yazık ki malî ıslahatları ile gittikçe daha kötü bir duruma düşüyordu. Vezirlerin yüksek gelirli haslarından vermek istemedikleri, emekli maaşlarından ve ihsan olarak verilen paralardan karşılanacaktı. Valide sultanın böyle ağır bir tedbir karşısındaki itirazlarına bakmaksızın, defterdarın yardımı ile 1651 yılı için 17 milyon akçe tutarındaki tüm emekli maaşlarına el konulmasını sağladı. Ancak bununla tek başına fazla şey kazanılamadığından

sonunda kalan tek çare, ileride tekrar değineceğimiz gibi, sikkelerin değerinin düşürülmesi oldu.

Ertesi yıl olan 1652'de Tarhuncu Ahmed Paşa da, en azından umut ettiği gibi, nihayet derinden etkili olacak malî tedbirleri ile başarılı olamadı. Giderleri mümkün olduğunca kısmaya ve maliyeye genel olarak daha iyi bir düzen getirmeye çalıştı. Daha sonra tüm sancakbeyliklerine ve devlet memuriyetlerine irsaliye adı altında yeni bir vergi uyguladı ve emsal olmak üzere kendisi için ödeyeceği bu vergiyi 20 bin akçe olarak belirledi. Böylece mîrî hazineye gerçekten de 700 bin akçe girdi ve yeni bir avarız ve değirmen vergisi de birkaç yüz bin akçe getirdi; ancak son ikisine karşı itirazlar öylesine hiddetli idi ki çok geçmeden tekrar lağvedilmek zorunda kalındılar. Dolayısıyla giderler ve gelirler arasındaki açık bu sefer de kapatılamadı.

1653'te sırf kötü malî durumu değerlendirmek amacıyla toplanan büyük bir Divân'da 2.400.000.000 gelir karşısında 120 milyon akçe tutarında bir açık çıktı ve adı geçen veziriazamın çok geçmeden padişaha sunduğu gelir gider hesabında durum daha da vahimdi. Zira bu hesaba göre, salt cizyeden, avarızdan, icârlardan ve Divân harçlarından oluşan olağan gelirlerin tutarı toplam 500.711.492 akçe; bunlardan karşılanması gereken giderler ise 669.699.556 akçe idi, dolayısıyla da 168.988.064 akçe tutarında bir açık mevcuttu (daha ayrıntılı bilgi için bk. Hammer, V, 572 ve 714 vd. ve aynı yazarın biraz farklılık gösteren "*Staatsverfassung des osmanischen Reichs*", II, 184 vd.). Divân-ı Hümâyûn'un semere getirmeyen bu incelemesi –hiç kimse bu musibeti engelleyecek bir çare bulamıyordu– Osmanlı maliyesinin tarihinde yine de önemli bir yer tutmaktadır. Zira o dönemlerde maliyede görevli bir memur olan ünlü tarihçi Hacı Kalfa (Kâtib Çelebi), araştırmacı ve düzenleyici zekâsını bu önemli hususa yöneltme ve araştırmalarının sonuçlarını "*Bozulanın Düzeltilmesi İçin Tutulacak Yol* [*Düsturü'l-amel li-islahi'l-halel*]" adı altında yayınlanan ve imparatorluğun önceki ve sonraki zamanlardaki malî durumu hakkında birçok ilginç açıklama sunan eserinde biraraya toplama ihtiyacını duymuştur. Burada, Hacı Kalfa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar takip ettiği gelir gider oranlarına dair genel bilgilerini aktaracağız. Hacı Kalfa'ya göre, hazinedeki açık daha o dönemlerde oldukça büyüktü ve o dönemden itibaren gittikçe yükselmişti.

Hesaplarına göre gelirler ve giderler şöyle idi:

	1564	1591	1597	1648	1650
Gelir	183.000.000 akçe	193.000.000 akçe	3.000.000 akçe	361.800.000 akçe	532.900.000 akçe
Gider	189.600.000 akçe	163.400.000 akçe	9.000.000 akçe	550.000.000 akçe	687.200.000 akçe

İstatistikçi Hezarfen Hüseyin, 20 yıl sonra, 1669'da hazine odalarının resmî defterlerinden malî istatistiklerini oluştururken muhtemelen bu rakamları gözönünde bulundurmuştu (Hammer, *Staatsverfassung*, II, 170 vd.). Zira bu rakamlar yalnızca 1660 ve 1669 yıllarında Osmanlı'nın malî durumu ile ilgili bilgileri eklediği kendi bilgileri ile harfi harfine uymaktadır. 1660 yılı için hesap kalemlerini ayrıntılı olarak vererek, mîrî hazinenin gelirlerini 581.270.828 akçe olarak belirtmekte ve giderleri şöyle sıralamaktadır:

a) Birliklerin ve saray hizmetlilerinin ulûfeleri için	308.693.568 akçe
b) Birliklerin, donanmanın, sarayın, vs. geçimi için tedarik masrafları	593.604.061 akçe
Toplam	**902.297.628 akçe**
Meydana gelen açık	**321.026.800 akçe**

Bu açık kısmen Hezarfen Hüseyin'in mesela Hristiyan devletlerin bu dönemlerde oldukça gerileyen haraçlarını da dahil ettiği olağanüstü gelirler, kısmen de Enderûn Hazinesi'nden buraya aktarılan paralarla kapatılıyordu. Zira savaş zamanlarında uygulanan ve o dönemde 81.785.380 akçeyi bulan olağanüstü vergiler ve irsaliye vergileri bunun için kullanılamazdı.

1669'da ise gelir gider dengesi çok daha olumsuzdu. Zira Hezarfen Hüseyin'e göre: gelirler 181.270.828 akçeye kadar düşerken, giderler 590.604.360 akçeye kadar yükselmişti ve açık 409.333.532 akçe olarak gerçekleşmişti.

Osmanlı maliyesinin daha eski tarihini şimdilik daha ileriye doğru takip etmek istemiyoruz. Venedik ve Osmanlı kaynakları bu olgular ve rakamlar açısından birbirlerine uygun olmasalar da, her iki kaynak da Osmanlı maliyesinde gelirler ve giderler arasındaki dengesizliğin Kanuni Sultan Süleyman dönem-

lerinden beri ve belki de çok daha öncesinden itibaren acı bir şekilde kendisini hissettirdiğini ve daha sonraki zamanlarda asla ikisi arasındaki dengesizliği kalıcı bir biçimde ortadan kaldırmanın mümkün olmadığına dair inkâr edilemez gerçekleri kanıtlamaya yaramaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde en büyük paylardan birine sahip olan bu musibetin en önemli sebeplerinden biri olarak iki şeyi belirtmek isteriz. Birincisi, imparatorluğun yardımcı kaynaklarını ve güçlerini, hemen tükenmeyecek biçimde verimli hâle getirebilecek, doğasına uygun olarak düzenlenmiş, ülkenin şartlarıyla mütenasip ve sağlıklı bir millî ekonomiye dayanan bir vergilendirme sisteminin eksikliğidir ve ikincisi, herkesin kendi çevresinde ve gücü nisbetinde devletin ve toplumun varlıkları aleyhine bireysel olarak mümkün mertebe zenginleşmeye çalışması gibi en eski zamanlardan beri derinden kök salan bir musibettir. Her ikisi de doğaları gereğince ve neticelerinin önemine binaen burada biraz daha ayrıntılı olarak ele alınmayı hakediyorlar.

Birincisi, yani amaca uygun, devletin güçlerini tüketmeyecek, aksine aynı zamanda muhafaza edecek bir vergi sisteminin eksikliği hususunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda esasları ve biçimleri açısından çok kesin olarak belirlenmiş bir vergi sisteminin mevcut olmadığını söylemek istemiyoruz. Vergi kanunları, şer'i kanunlara dayanan devlet mekanizmasındaki herşey gibi, Kur'an'ın kutsal hükümlerine dayanıyorlardı ve tebaanın şahsî hizmetleri ve mülkü söz konusu olduğu nispette millî varlıkların tüm dallarına uzanıyorlardı. Kanunların olumsuzlukları ve yok edicilikleri, yalnızca uygulamada kolayca baskı altında bilhassa tâbi olan halkın çok geçmeden ezilmesine ve ülkenin yapıcı kuvvetinin en iyi bölümünün yok olmasına sebep olan suistimallere ve zorbalıklara yol açabilmelerinde yatıyordu. Şer'i vergi sisteminin yapısını genel olarak çok fazla irdelemeden (bu konuda Hammer, *Staatsverfassung,* I, 174, 176, 180, 212 vd. yeterince bilgi vermektedir), yalnızca burada incelediğimiz dönemde mîrî hazinenin gelirlerinin ana kaynaklarını oluşturan vergiler ve harcamalar hakkında bazı bilgiler vermek istiyoruz.

Devletin toprağa dayanan esas zenginliginin en büyük bölümünü oluşturan ve en az 18 milyon duka olarak tahmin edilen timar gelirlerinin hesaba katılamaması meselenin doğası gereği olup yukarıda buna temas edilmişti. Devlete yalnızca silahlı kuvvetlerin en önemli unsurlarından birinin geçimini sağlaması bakımından bir yarar sağlıyordu. Oysa bu sistem, bu bağlamda da

zamanla amacından uzaklaştı. Zira yukarıda ilgili yerde belirttiğimiz gibi, timarlı sipahi sisteminin yozlaşması, timar sisteminin çöküşüne paralel ilerliyordu ve sonunda kesin bir mülkiyet sisteminin var olmamasından ötürü, ülkenin çöküşünü en fazla hızlandıran durumun baskısı kalmıştı.

Gelirleri doğrudan mîrî hazineye aktarılan yasal vergiler arasında ilk sırayı cizye alıyordu. Divân-ı Hümâyûn'un Müslüman olmayan 12 yaş üzerinde tüm erkek tebaasından, Hristiyanlardan, Yahudilerden ve Çingenelerden toplanıyordu ve vergi ile mükellef olanların gelirlerine göre adam başı 30 ilâ 100 akçe, yani ortalama 1 duka olarak tahsil ediliyordu (Trevisano, *Relazione*, s. 150; Garzoni, *Relazione*, s. 426). Toplam meblağı tabii ki vergi ile mükellef olanların sayısına bağlı idi ve bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmayan nüfusun büyüklüğü için güvenilir bir ölçü niteliğindedir. Mesela II. Bâyezid döneminin başlangıcında (1481), hassas bir sayım neticesinde cizyeye tâbi 1.112.000 Hristiyanın mevcut olduğu görülmüştü; II. Bâyezid'in hükümdarlığı sırasında bu sayı 1.333.000 kişiye kadar çıktı ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde adam başı bir duka tutarındaki cizye, Yahudiler dahil olmak üzere, ortalama 1,5 milyon ilâ 2 milyon duka olarak hesaplanırken, 1590'da 3 milyon dukaya kadar çıkarıldı (Cantacuscino, *Commentar*., I., II, 140 ve 148; burada vergiye tâbi olma yaşı 14 ve asgari vergi oranı 50, azami oran ise 120 akçe olarak belirtilmiştir. Ayrıca bk. yukarıda belirtilen Venedik raporları).

Aslında tahsildarların kanundışı keyfî tutumlarından dolayı oldukça rahatsız edici ve baskıcı bir hâle gelmemiş olsaydı cizye tahammül edilebilecek oranlarda idi. Ancak Trevisano'nun verdiği bilgilere göre (*Relazione*, s. 150) 16. yüzyılın ortalarında durum öyle kötü bir hâl almıştı ki cizye hazinenin lehine değil tahsildarların ve cizyeyi belirlemekle görevli yardımcılarının lehine, çoğunlukla tahakkuk masrafları bahanesi ile iki, hatta dört katına çıkartılıyordu. Kanuni Sultan Süleyman bu yüzden 1548'de bu kötülükleri cizyenin tahakkuk masrafları dahil 200 akçeyi aşamayacağına dair çıkarttığı bir kanunla sona erdirmek zorunda kaldı. Temelde bununla hiçbir şey başaramadıklarını, Antonio Tiepolo'nun 1576'daki, "tahsildarların zorbalıkları her türlü sınırı aşmıştır" ifadesinden anlıyoruz (*Relazione*, s. 134). Daha sonraki zamanlarda, örneğin aklî dengesi bozuk I. Mustafa'nın 1622'deki cülûsu sırasında olduğu gibi, cizye defterleri asi sipahilere verilmek zorunda kalınınca ve en iyi fiyatı verene âdeta satılınca daha iyisi nasıl beklenebilirdi ki.

Bu arada gerçekten mîrî hazineye aktarılsa bile, cizyenin tamamı cari giderler için kullanılamıyordu. Zira büyük bir bölümü baştan beri padişah camilerinin daimî gelirlerine tahsis edilmişti. Örneğin İstanbul ve Galata, Kefe, Eğriboz ve bazı başka adaların cizyeleri Fatih Camii'ne; Koron, Modon ve İnebahtı'nın cizyeleri Bâyezid Camii'ne aitti ve o dönemlerde henüz inşa hâlinde bulunan Süleymaniye Camii'ne de önceden bazı şehirlerin ve eyaletlerin cizyeleri tahsis edilmişti.

Benzer düzensizliklerin ve baskıların diğer yasal vergilerin tahsili sırasında da meydana geldiğini ayrıca kanıtlamaya gerek yoktur. Bu bağlamda en az cizye kadar rahatsız edici bir vergi, önceleri yalnızca her esirin değerinin yüzde beşini temsil eden ama göründüğü kadarıyla hem Türklerden, hem de Hristiyanlardan alınan ve tek farkı Türkler için 25, Hristiyan için 30 akçe olarak tahsil edilmesi olan daimî yıllık bir vergiye dönüştürülen ispenç (İtalyanlarda "Spanza") idi (Cantacuscino, s. 149: "Hükümdarların elçilerine genelde saman, hayvan yemi, odun ve para verir; İran hükümdarına ve imparatorunkine, yukarıda söylenenlerin dışında, tavuk, koyun, pirinç, seker, baharat, mum ve harcamaları için ve hediye vermek için yeterli olabilecek başka şeyler de verir" diyor Gianfrancesco Morosini, *Relaz*., s. 276'da)

Gelirleri icâra verilen devlet gelirleri ise gerek vergi mükellefleri, gerekse hazine açısından en kötü durumda olanlardı. Zira bilhassa ondalıklarda ve gümrük vergilerinde, neredeyse tamamı Yahudilerden veya Rumlardan oluşan icârcılar bir taraftan her türlü baskıyı uygularken, diğer taraftan bu vergilerden hazineye aktarılması gereken kısmı yolsuzluklarla mümkün olduğunca azaltıyorlardı. Yahudi Don Josef Miquez'de ve Rum Mihail Kantakuzen'de gördüğümüz gibi, böylece çok büyük servetler kazanırlarken, vicdansız tahsildarlar veya borçlarını ödemeyen icârcılar ağır cezalara çaptırılmalarına rağmen, hazineye hukuken aktarılması gerekenin ancak yarısı veriliyordu (Trevisano, *Relazione*, s. 122; Matteo Zane, *Relazione*, s. 409).

Oysa örneğin 1590 tarihli bir nottan öğrendiğimiz gibi gümrük vergilerinden ve pazar vergilerinden elde edilen gelirler bilhassa İstanbul'da hâlâ çok yüksekti. İstanbul'da Gelibolu'dan Karadeniz girişindeki hisarlara kadar uzanan hattı kapsayan ana gümrük, o dönemlerde yıllık 180 yük Venedik altını olarak hesaplanıyordu ki bu, her bir yük 1.633 Venedik altını olmak üzere, 298.940 Venedik altını ediyordu. Aynı şekilde şaraptan alınan gümrük vergileri 36 yük, balık pazarı 18 yük, bilhassa Macaristan'dan yapılan ithalatla tedarik edilen ve bu amaçla Ekim ve Kasım aylarında büyük et pazarlarına 22 bin büyükbaş hayvanın ve 40 bin koyunun getirildiği et pazarı 32 yük, buğ-

day pazarı 14 yük, Mısır Çarşısı 24 yük ve manifaturacılar çarşısı 11 bin skudi gelir getiriyordu (*Relatione di 1590,* Inform. Polit., Cilt XI, fol. 498-500). Oldukça düşük olan ithalat vergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde eşit olarak malların yüzde ikisi olarak belirlenmişti. Yalnızca Mısır için yüzde 24 gibi yüksek bir gümrük vergisi ezelden beri muhafaza ediliyordu, fakat karşılığında fetih zamanındaki diğer vergilerden muafiyet tanınmıştı (Breünning, *Orientalische Reiss,* s. 125).

En fazla gelir getiren, ama en baskıcı gelirlerden biri, kısmen mîrî hazineye kısmen de Enderûn Hazinesi'ne aktarılan, fakat mevcut yasal hükümlere bakılmaksızın, keyfîliğe ve zorbalıklara kapıyı aralayan açığa çıkmış miraslardı. Miras ne kadar yüksekse maliyenin talepleri o denli yükseliyordu ve böylece III. Murad zamanında, yasal mirasçılar mevcut olsun olmasın, bilhassa araziler olmak üzere mirasın tamamına el konulması neredeyse kural hâline gelmişti. Varisleri için bir şeyler kurtarmanın tek ve en güvenilir yolu, bu gibi zengin murislerin camiler yaptırmaları ve bunlara yüksek gelirler tahsis etmeleri ya da daha hayattayken arazilerinin bir kısmını vakıf arazisi olarak camilere tahsis etmeleri idi. Böylece bunlar, cami adına idaresi genelde söz konusu murisin kendisi için de burada belirli bir pay çıkartmayı başaran bir oğluna veya akrabasına devredilen, satılamayan ve dokunulamayan mallar kabul ediliyorlardı. Bu gibi vakıflar aracılığıyla adını ölümsüzleştirmenin çoğu durumlarda bir de maddî sebebi vardı ki bu durum, camilerin çoğunun sahip olduğu muazzam servetleri açıklamaya yetmektedir (bu hususu bilhassa Trevisano, *aynı eser,* s. 152 ve Gianfrancesco Morosini, *Relazione,* s. 267 vurgulamaktadır).

Daha sonra bu vakıfların doğasını ve idaresini yakından tanıma fırsatımız olacaktır (bu hususta en iyi bilgileri Mouradgea d'Ohsson, *Tableau,* III, 437 vd. ve s. 523 vd., Octav baskısı vermektedir). Bu sebeple burada sadece kısaca mîrî hazine bu yüzden büyük bir gelirden mahrum bırakılsa bile, III. Murad'ın camilerin gelirlerini Enderûn Hazinesi için kullanmakta bir sakınca görmediğini belirtmek isteriz. Zira Matteo Zane'nin anlattığı gibi, şeyhülislâmın da onayı ile iki yılda bir camilere ait hazinelerin idaresine dair bir inceleme yaptırıyormuş ve gelirlerin hiç de düşük olmayan fazlalıklarına kendisi için el koyduruyormuş (*Relaz.,* s. 408).

Duruma göre farklılık göstermelerine ve dalgalı olmalarına rağmen mîrî hazinenin en güvenilir gelir kaynaklarından biri, haraca tâbi ülkeler ve yabancı

devletlerden gelen haraçlar idi. Yukarıda bununla ilgili olarak aktardığımız bilgiler saklı kalmak kaydıyla, örneğin Boğdan'ın Gerlach tarafından (*Tagebuch*, s. 369) 1577'de 40 ilâ 50 bin kron olarak tahmin edilen haracı 1594'te yaklaşık 60 bin Venedik altını gelir getirirken, Movila 1612'de prenslik payesini o dönemlerde ödenmesi gereken 30 bin taler tutarındaki haracı 32 bin talere çıkartarak satın almıştı (Matteo Zane, *aynı eser*, s. 441; Hammer, IV, 461). Eflak'ın yine Gerlach'a göre 1577'de en az 15 ilâ 20 bin kron gelir getiren haracı, 1594'te yalnızca 26 bin Venedik altını olarak hesaplanmakta idi. Erdel'in daha önce 10 bin Venedik altını olarak hesaplanan haracı, 1575'ten itibaren 15 bin Venedik altınına çıkartıldı (Hammer ve Matteo Zane, *aynı eserler*).

Dubrovnik, en eski zamanlardan itibaren 12 bin duka haraç ödemeyi taahhüt etmişti, ancak Divân-ı Hümâyûn'un gönlünü hoş tutmak için haracı her yıl yaklaşık aynı değerde olağanüstü hediyelerle artırdı. Venedik, Zenta'ya rahatça sahip olabilme hakkını daha 1484'te yıllık 500 duka haraç ödeyerek satın almıştı ve 1517'den itibaren Kıbrıs için bu adanın fethinden sonra 1573'te yapılan barış antlaşmasında ortadan kaldırılan 8 bin duka ödüyordu. Lehistan, 1594'te Divân-ı Hümâyûn'a 25 bin Venedik altını ile haraca tâbi idi; oysa buradan mîrî hazineye her yıl giren olağanüstü hediyeler bunun en az iki katı idi (Matteo Zane, *aynı eser*, s. 442). Kayserin 1547 ve 1562 tarihli barış antlaşmalarında yıllık "hediye" veya "onur hediyesi" gibi daha yumuşak isimler altında 30 bin duka veya 45 bin taler olarak belirlenen haracı ise (Cilt II), ancak Zitvatorok Barışı (1606) sırasında nihayet 200 bin taler tutarında bir tazminat karşılığında ortadan kaldırıldı, fakat karşılıklı olarak belirli zamanlarda sunulacak onur hediyeleri bu barış antlaşmasında da muhafaza edildi.

Bunun dışında mîrî hazineye ve Enderûn Hazinesi'ne olağanüstü hediyelerden, açık veya kapalı rüşvetlerden, memuriyetlerin satılmasından, vs. giren muazzam meblağlar bile asla idarenin ihtiyaçlarını ve padişahlarla harenılerinin pahalı kaprisleriyle tutkularını karşılamaya yetmiyordu. Zira her ikisinin de talepleri, ülkenin gücünün tükendiği ve eskiden verimli olan yardım kaynaklarının bittiği oranda artıyordu. Herkesin, Osmanlı İmparatorluğu'nun malî durumunun ikinci en önemli sebebi olarak zikrettiğimiz, sırf şahsen zenginleşmek için devletin varlıklarını mümkün mertebe sömürmeye çalışmasının da bunda büyük bir payı vardı.

Güvence altına alınmış mülkiyet hakkının eksikliğini, bir kez başladı mı doğası gereğince sınır tanımadan artan ve asla yok edilemeyen musibetin en

önemli sebeplerinden birisi olarak kabul etmek belki de yanlış olmayacaktır. Bunun delili olarak, mirası 15 milyon duka tuttuğu söylenen bir Rüstem Paşa'nın muazzam servetine (Marcantonio Barbaro, *Relazione*, s. 312'de şöyle demektedir: "gizli olarak da konuşanların söylediğine göre") veya sarayında daima altın, gümüş ve değerli taşlardan oluşan bir nehrin aktığı söylenen bir Sokollu Mehmed Paşa'ya kadar geri gitmek gerekmez. Aynı görüntüler, ülke gittikçe çöküşe doğru giderken, mîrî hazinenin içinde bulunduğu sıkıntının zirveye çıktığı bir dönemde de tekrarlanmakta idi.

Beş kez veziriazamlık yaptıktan sonra Muşkara'ya [Nevşehir] sürgün edilmemek için 100 bin duka tutarında bir hediye sayesinde Şam beylerbeyliğini alan Koca Sinan Paşa, 1596'da vefat ettiğinde, terekesinde altından, gümüşten, nadir kürklerden, değerli taşlardan ve kumaşlardan, vs. oluşan ve değeri yarım milyon dukanın üzerinde tahmin edilen bir hazine tespit edilirken, kasası da değeri 600 bin dukanın üzerinde sikkelerle dolu idi (Hammer, IV, 185 ve 258).

Ayrıca daha sonraları, 1612'de, muazzam servetinin temelini Diyarbakır beylerbeyi iken zengin Kürt reisi Mir Şeref'in kızı ile evlenerek atan Veziriazam Nasuh Paşa da kayserin elçisi Andreas Negroni nezdinde, padişaha ve hanım sultana sunduğu değerli hediyelerin dışında, hepsi sayılmış ve her biri 10 bin duka tutarındaki kırmızı keselerde muhafaza edilen 60 milyonun üzerinde nakit paraya sahip olmakla övünmemiş miydi? Hatta aynı elçiye kendi hazinesi ve oğlunun hazineleri ile padişahın tek bir kuruş bile harcamasına gerek kalmadan, 10 yıl boyunca dünyanın her hükümdarına karşı savaş yapabilecek durumda olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti (Negroni'nin elçilik raporu, Katona, XXIX, 427). Daha 1610'da İran savaşı sırasında ordunun tamamını kendi imkânları ile geçindirmeyi ve veziriazamlık makamı kendisine verildiği takdirde hemen 400 bin duka ödemeyi teklif etmişti.

Mîrî hazinenin para sıkıntısı karşısında böyle bir parasal gücün, hırs ve hükmetme arzusu ile birleştiğinde, tahtı bile tehdit edebileceğini bir kez devletin en üst makamına getirildikten sonra Osmanoğullarının tahtına göz diktiği söylenen aynı Nasuh Paşa'nın örneği göstermektedir. Belki de yalnızca 1614'te ölümü bu planı engellemiştir. Büyük bir bölümü mîrî hazineye devredilen mirasının zenginliği ise neredeyse masal gibi idi. Sikkeler hâlinde milyonlarca nakit paranın yanısıra, yığınlarca inci ve mücevher, binlerce seçkin silah ve en değerli atlas, Şam kumaşı, kadife, ipek ve altın işlemeli kumaşlardan oluşan

değerli kaftanlar, en seçkin ırktan 1.000 kadar at, 18 bin deve, 4 bin yük hayvanı, 6 bin büyükbaş hayvan ve yarım milyonun üzerinde koyun vardı.

Bu örneklerden, bireysel olarak zenginleşmeye paralel olarak deliliğe varan bir lüks tutkunluğunun meydana geldiğini, dolayısıyla hiçbir şeyin imparatorluğun malî gücünü yararsız bir şekilde tüketmekten ve sonunda millî refahı tamamen yok etmekten başka bir şeye yaramadığını görüyoruz. Zira bu bağlamda Osmanlı memuriyet hiyerarşisinin en üst kademelerinden aktarılan bu masal gibi zenginlikler, benzer biçimlerde en alt kademelerde de tekrarlanıyordu. Sonunda neredeyse bu şekilde kendi bölgesinde ülkeyi iliğine kadar sömürmeyen hiçbir beylerbeyi, hiçbir sancakbeyi, hiçbir defterdar, subaşı veya sipahi kalmamıştı.

Ne yazık ki derinden kök salan bu musibete karşı artık etkili bir çare yoktu. Genelde tasarruflu olmaya gayret gösteren IV. Murad dahi ahırının ihtişamı için burada beslenen binlerce atın yemini gümüş kaplarda verdirdikten ve bunlara som altın ve gümüşten eyerler ve zincirler taktırdıktan sonra, örneğin devlet erkânının gösteriş merakı ve harcama tutkusu karşısında zaman zaman lüks mallar için çıkartılan kanunlarla ne yapılabilirdi ki? Padişahlar ve hanım sultanlar, hükmetme arzusu ile yanıp tutuşan beylerbeyilerinin teveccühlerini kazanmak için kendilerine ödedikleri, ancak kayserin elçisi Eytzing'in 1586'da Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın sunduğu hediyeleri çok doğru bir biçimde "büyük zorbalıkların meyveleri" olarak adlandırdığı milyonları seve seve teslim alırken, vezirlerin, defterdarların, sancakbeylerinin baskılarına ve yolsuzluklarını birkaç suçlunun başına mâl olan teftişlerle dur demeye çalışmanın ne yararı olabilirdi ki (Hammer, IV, 142)?

Tüm bunlara bir de müsrif bir sarayın her yıl artan geçim masrafları ve her taht değişikliğinde yalnızca hoşnutsuz birliklere değil devlet erkânı ve saray hizmetlilerine de dağıtılan ve mîrî hazineyi tüketen cülûs bağışları da ekleniyordu (IV. Murad zamanında yapılan cülûs bağışının ilginç bir listesini Inform. Polit., Cilt XI, fol. 612'de 1637 tarihli anonim bir rapor vermektedir)! Mevcut devlet kaynaklarını asla doğalarına uygun ve verimli bir şekilde kullanmayı başaramayan Osmanlı maliyesinin, her defasında olağanüstü vergiler, baskılar, özel mülkün organize olarak yok edilmesi ve nihayet, bu musibeti ortadan kaldırmaktan uzak, sonuçlarını çok daha kötü ve düzeltilemez bir hâle getiren, sikkelerin değerinin düşürülmesi gibi doğadışı ve zoraki çarelere başvurmasına şaşırmak mı gerekirdi? Sonuncusu, yani sikkelerin değerinin düşü-

rülmesi hakkında burada ayrıca birkaç şey söylemek istiyoruz. Bu mesele bizi kendiliğinden Osmanlı maliyesinin en eski zamanlarına geri götürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm ödemelerde ve hesaplarda kullanılan birimi temsil eden parası, 16. yüzyılda, geriye gidebildiğimiz kadarıyla 4 tanesi bir gümüş drahmi değerinde olacak ve yaklaşık 7.5 Venedik quattrini veya o dönemin Alman parası ile ortalama 2 ilâ 2.5 kreuzer değerinde olacak şekilde basılan akçe idi. Akçe, Roma'da kullanılan bajocco veya eski Venedik marchettosuna eşdeğerdi (Cantacuscino, II, 102; Luigi Bassano da Zara, Sansovino, fol. 43. Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 267).

Kare biçimindeki bakır mangırdan önceleri bir akçeye 8 adet düşecekti. Ancak değerleri kanunlarla belirlenmediğinden, bu bağlamda eski zamanlardan itibaren keyfî davranışlar söz konusu idi. Zira Cantacuscino'nun kesin olarak belirttiğine göre (*aynı eser*, s. 103), 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değerinde bir akçeye genelde 24 mangır düşecek şekilde bir sabitleme görülmesine rağmen (Schweigger, *aynı eser*), daha onun zamanında bir akçeye 12, 16, 24, 32 ve hatta 48 mangırın düşmesi olağan karşılanıyordu.

Akçenin diğer yerel ve yabancı altın ve gümüş sikkeler karşısında değeri daha kesindi. Cantacuscino'nun gerçek değerini 54 akçe olarak bildirdiği sultanî, 16. yüzyılın daha ilk on yılında, Morosini'nin bildirdiği gibi, 55 akçe olarak hesaplanıyordu (Sansovino, fol. 11 v.). Göründüğü kadarıyla çok geçmeden, Yavuz Sultan Selim'in cülûsundan itibaren değeri 60 akçeye kadar yükselmişti ve Kanuni Sultan Süleyman ile II. Selim dönemlerinde de değerini korumuştu. Örneğin Bassano, *aynı eser*, s. 43'te şöyle demektedir: "Bir Türk ya da Venedik dukası karşılığı bu akçelerin". Schweigger'in (s. 267) ve Venediklilerin daha sonraki zamanlarda verdikleri bilgiler de buna uygundu.

En eski zamanlardan beri Venedik dukası ve Macar dukası sultanî ile aynı değerde iken, skudi ve Avusturya kron taleri yalnızca 50 akçe ve normal taler veya Osmanlı kuruşu yalnızca 40 akçe değerinde idi. Örneğin Busbecq (*Epist*. I, s. 43), kron talerin değerini, "akçe 50 kron taler eder" diyerek, bu şekilde belirlemektedir. Kronun duka karşısında değerini daha ayrıntılı olarak vermektedir: "beş bin duka altı bin kron eder" (*Epist*. IV, s. 309). Bu bilgiler ayrıca aynı döneme veya daha sonraki dönemlere ait bilgilere ve hesaplamalara da uymaktadır, mesela Schweigger (*aynı eser*). Gerlach (*Tagebuch*, s. 303): "bir kron 50 akçedir" ve 2 bin akçenin, her biri 40 akçe değerinde 50 taler ile eş-

değer tutuldukları s. 253. Nihayet Leunclavii, *Pand. Turc.*, s. 116: "talerin değeri uzun süre sabit kaldı, kırk akçe, altmış sultanî ya da duka".

Scudinun değerini Bassano (*aynı eser*) 50 akçe olarak belirtmektedir ve Marcantonio Barbaro da 1537'de (*Relazione*, s. 304): "3 bin akçe tam olarak altmış altın dukadır", dediğinde muhtemelen skudiden bahsetmekte idi. Zira sikkelerin değerinin hesaplanması sırasında birçok yanlışlıklar yapılabiliyordu. Örneğin Georgieviç, 16. yüzyılın ortalarında: "60 akçe bir skudi eder", demektedir ki, bununla ancak skudiye 5'e 6 oranında eşdeğer Venedik dukasını kastetmiş olabilir (Sansovino, vr. 38b).

Neticede 16. yüzyılda III. Murad döneminde sikkelerin değerinin düşürülmesine kadar, yasal sikke değerinin bir okka gümüşten 500 akçe ve drahminin 5 akçe değerinde basıldığını ve en çok kullanılan yukarıdaki sikkelerin de değerinin buna göre değerlendirildiğini, dolayısıyla 2 gulden 15 kreuzer değerindeki sultanînin, Venedik dukasının ve Macar dukasının ortalama 60; skudinin ve kron talerin 50 normal taler ve kuruşun 40 akçe değerinde olduklarını kesin olarak kabul edebiliriz. Oysa Breünning (*Orientalische Reyss*, Strassburg 1612, s. 97), 1579'da 2 Alman guldeni değerindeki sultanînin Macar dukası ve Venedik altını ile birlikte ticarette ve alışverişlerde kimi zaman 63 akçeye bozdurulurken, 40 akçe değerindeki Alman talerin ve bilhassa eski Joachim talerlerin Türkiye'nin her yerinde çok sevildiğini ve altına bile tercih edildiğini belirtmektedir. Oysa piyasada çok uzun zaman kullanılmadılar, zira akçelere dönüştürülmek üzere Darphane'nin eritme kazanlarına gidiyorlardı.

Ayrıca İran ve Mısır ile kurulan ilişkilerden dolayı, o dönemlerde ayrıca sıkça kullanılan sikkeler şunlardı: 1550'de her biri 7.5 ilâ 8 akçe ve daha sonra 8.5 akçe değerinde olup bir Osmanlı sultanîsine 8 ilâ 10 adet düşen bir gümüş sikke olan İran şahîsi; yine 1.5 akçe değerinde, yani bir sultanîye karşılık 40 ve bir kron taler karşılığında 30 akçe değerinde bir gümüş sikke olan Arap maydını; değeri akçeye eşdeğer olan Arap osmanî ve nihayet 6 adedi bir maydın değerinde ufaklık olarak kullanılan bakır flori; iki zibit değerinde, aslında yalnızca ödemede kuruş olarak kullanılan dirhem para olmaktan çok işarettirler ve iki dirhem değerinde nuccar (Leunclavius, s. 118. Schweigger, s. 267). Trablusşam'da ayrıca burbus diye adlandırılan ve bir maydına 59 adet düşen küçük bir bakır sikke, ufaklık olarak kullanılmakta idi (Breünning, s. 274).

Başta mîrî hazinenin daha büyük ödemeleri olmak üzere, daha büyük meblağların hesaplanmasında birim olarak her biri 100 bin akçe değerinde, Batılıların somma veya carica dedikleri ve örneğin 1590'da, her biri 61 ilâ 62 akçe değerinde 1.633 Venedik altını ile eşdeğer tutulan saum veya yük birimi kullanılıyordu (*Relat. di 1590,* Inform. Polit., Cilt XI, fol. 499 v).

En büyük karışıklıklar, tıpkı diğer hususlarda da olduğu gibi, para piyasasında da muhtemelen Macaristan'da görülüyordu. Bu meselenin toplanan konseylerde, örneğin 1622'de, halkın işini kolaylaştırmak için defalarca ciddi bir biçimde ele alındığını ve düzenlendiğini görüyoruz "*özellikle Türklere tâbi bölgelerdeki yoksul halkın kalışına dair*"), 1622 tarihli konsey kararı, madde 77, Katona, XXX, 805). Ancak tefecilik, sahte para ve sikkelerin değerinin düşürülmesi burada da bu musibeti düzeltilemeyecek hâle getirmişti.

Sikkelerin genel olarak değerlerinin düşürülmesine gelince, her padişahın cülûsu sırasında eski akçeleri toplatarak yenilerini bastırmasına dair en eski zamanlardan beri uygulanan gelenek bunu teşvik ediyordu. Bu amaçla herkes, ağır cezalar altında, eski akçeleri, karşılığında 12 yerine yalnızca 10 yeni akçe veren Darphane'ye teslim etmek zorunda idi. Ancak tüm bunları anlatan Cantacuscino'nun belirttiğine göre, yeni akçeler genelde ağırlıkları açısından da eskilerden daha düşüktü (*Commentar*, s. 103). Bu değiştirme işi tabii ki öyle kazançlı idi ki, genelde 800 bin duka gibi yüksek bir meblağ karşılığında icâra veriliyordu. Fatih Sultan Mehmed dahi kendini her 10 yılda bir böyle bir değiştirme işlemi yapmak zorunda hissediyordu ki, bu esnada eski akçeleri toplamakla görevli memurlar işlerini oldukça sıkı bir biçimde yürütüyorlardı ("memurlar işlerini çok aşağılayıcı uygulamalar ve zorbalıklarla yapıyorlardı", *aynı yer*). Oysa bu olay, aslında oldukça kazançlı olan bu malî spekülasyonu bir zaman sonra öyle bir zorbalık hâline getirdi ki II. Bâyezid sözde bu yüzden öfkelenen yeniçerilerin ısrarları üzerine bundan vazgeçmek zorunda kaldı ve akçeleri yalnızca bir defa cülûsu sırasında toplatmakla yetinmek zorunda kaldı. Akçeleri defalarca değiştirmekten vazgeçen kendisini takibeden halefleri de aynı şekilde davrandılar.

Hazinenin sıkıntısını sikkelerin değerini bir defada büyük bir ölçüde düşürerek gidermek için yapılan ilk teşebbüs, III. Murad'ın onuncu hükümdarlık yılı olan 1584 yılına rastlar. Bunun en önemli gerekçesi, hazinenin artan

ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlar mevcut olmamasına rağmen, ulûfeli birliklerin artırılmasını gerektiren İran savaşının muazzam masrafları idi. O dönemde burada bulunan ve bu hususlarda çok iyi bilgi sahibi olan İtalyan hekim Minadoi'ye inanacak olursak, III. Murad bu uğursuz çareye başvururken sadece en amansız düşmanı olan İran Şahı Tahmasb'ın örneğini takip ediyordu. Zira Şah Tahmasb da aynı sıkıntılardan dolayı, sikkenin değerini iki kat arttırarak, gelirlerini bir defada 4 milyondan 8 milyona çıkartmıştı. Bu hususta Minadoi şöyle demektedir: "Birçok şey arasında, belli bir süre her durumda, sahip olmuş olduğu parayı alması ve aldığı kadar sarfetmesi için çok sert buyruklarla emirler vererek" (Minadoi, *Guerra di Persia*, s. 75).

Aynı şekilde III. Murad da bu zorlayıcı olduğu kadar tehlikeli malî operasyonu, Kahire'de 43 maydın olarak kabul edilen ve bu kur üzerinden hazineye ödenen Venedik altınını, İstanbul'da başta yeniçerilere yapılan ödemeler olmak üzere tüm ödemelerinde iki katı değerde, yani 85 maydın olarak hesaplanmasını ve tüm alışverişlerde bu değerde kabul edilmesini emrederek başlattı. Oysa aynı zamanda İran'a karşı savaşmalarını sağlamak için birliklere ödenen ulûfelerin de önemli ölçüde artırılmasından ötürü yalnızca kötülükler doğuran bu tedbirin baştan itibaren yetersiz ve hayalci olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla içinde bulunduğu sıkıntı, III. Murad'ı yalnızca uçuruma doğru gidebilecek bu yolda devam etmeye zorladı.

Duka altınının değerinin her yerde 60 akçeden 120 akçeye çıkartılmış olmasının yanısıra artık o döneme kadar, örneğin Breünning'in tanıklık ettiği gibi (s. 98), yalnızca "hiçbir katkı maddesi bulunmayan som gümüşten" basılan sikkelerin içi de öyle düşürülmüştü ki, yasal olarak 500 akçe çıkacak şekilde basılması gereken bir okka gümüşten 1.000 veya daha fazla akçe çıkartılıyordu ve bir sultanî artık 5 yerine 10 ilâ 12 akçeye karşılık geliyordu. 1589'da işler öyle ileri gitmişti ki, defterdar bile büyük oranda bakırla karıştırılmış olup tarihçi Âli'nin Darphane'den maaşına karşılık verilen ve belki de fazlaca şiirsel olarak "badem yaprakları gibi hafif ve çiğ gibi değersiz" olarak tanımladığı gümüş sikkeleri teslim almayı reddetti. Oysa o dönemlerde bir Yahudi olan darphane emini tarafından kendisine 200 bin akçe rüşvet verilen Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa, kendini defterdarın kaçmaya çalıştığı fırtınaya karşı koyacak kadar güçlü hissediyordu. Böylece muhtemelen üzerinde hâkimiyet kurduğu padişahın da onayını alarak, defterdara değeri düşük sikkeleri kabul etmeyi ve birliklere dağıtmayı emretti. Ancak bu emri yerine getir-

mek için ilk adımlar henüz atılmıştı ki, sipahiler ve yeniçeriler biraraya toplandılar ve bağrışlar altında zorla saraya ve Divân'a hücum ederek, beylerbeyinin ve defterdarın başlarını istediler. III. Murad'ın ve vezirlerin direnecek ne cesaretleri ne de imkânları vardı. Talihsizler kısa bir tereddütten sonra asilerin öfkesine kurban edildiler.

Ulûfelerin sikkelerin değerinin düşürülmesi sebebiyle azaltılmasından dolayı, daha sonraki zamanlarda sıkça rastlanan asker ayaklanmasının ilk örneği idi bu. Zira alınan tedbir amacına ulaşmazken, bundan çıkartılması gereken kanlı ders de boşa gitti. Diğerlerinin yanısıra bilhassa Lorenzo Bernardo (*Relat.*, s. 348) bu hususta şöyle demektedir: "Bu çare, fazlasıyla büyümüş olan giderler ile gelirlerin dengesini tekrar oluşturmaya yetmedi; zira açığı kapatmak için her yıl en az yarım milyon duka eksikti". Böyle bir durumda sikkelerin değerini yine eski seviyesine getirmek nasıl mümkün olabilirdi? Aksine yıldan yıla daha da düştü.

III. Mehmed döneminde, daha 16. yüzyıl bitmeden, mîrî hazine dukayı yalnızca 60 akçe ve kuruşu 110 akçe karşılığında kabul etmek istemesine rağmen, dukanın değeri 120'den 130, daha sonra 160, hatta 220 akçeye ve kuruşun değeri ise 40'tan 80 ve 110 akçeye yükseltilmişti. Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa, 17. yüzyılın başlarında dukayı tekrar 120 akçeye ve kuruşu 80 akçeye getiren yeni para basılmasını sağlamakla çok şey başardığını düşünüyordu (Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, IV, 347). 1597 tarihli bir hükme istinaden başlangıçta yalnızca 4 veya 5 akçe eden, ancak daha sonra değeri 10 ve 12 akçeye indirilen gümüş drahmi, bundan böyle her biri üç para olmak üzere 8 akçe değerinde olarak basılacaktı. Oysa bununla da kalmadı. Sikkelerin değeri 17. yüzyılın ilk yarısında hazinenin azalması ve yükselmesine bağlı olarak hâlâ dalgalı ve keyfî idi.

Mesela 1623'te dukanın kuru 150 akçeyi, kuruşun kuru 100 akçeyi buluyordu. Oysa birlikler ulûfelerini bu kur üzerinden almayı reddettiklerinden ve sikkelerin değerinin tekrar III. Mehmed döneminde olduğu gibi düzenlenmesini istediklerinden IV. Murad'ın hükümdarlığının ilk yılı olan 1624'te duka tekrar 120 akçe ve kuruş tekrar 80 akçe olarak belirlendi (Venedik raporları, Hammer, V, 21). Hâlbuki tüm bunlar hazinenin o dönemlerde mutlak güce sahip valide sultanın homurdanan birliklerin ulûfelerini ödemek üzere gerekli parayı temin edebilmek amacıyla 1623'te mîrî hazinede bulunan tüm altın ve gümüş eşyaları daha güvenli olması için o dönemlerde saraya taşınan Darphane'ye

göndermek zorunda kalmasına sebebiyet verecek kadar artmış olan sıkıntısını gidermeye yardımcı olmuyordu (Thomas Roe, *Negotiations*, s. 150).

Tabii ki Osmanlı sikkelerinin değeri bu durumda Batılı devletlerin parası karşısında da düşüyordu. Daha önce 2 kreuzer veya 7.5 Venedik quattrini değerinde olan bir akçe için bu dönemlerde artık yalnızca 1.5 kreuzer veya 4 quattrin ödenirken, skudinin fiyatı neredeyse 143 akçeye kadar yükselmişti (Hammer, *aynı eser*, s. 98, Notlar ve *Relatione di 1637*, Inf. Polit., Cilt XI, f. 566; ve s. 584: "1.000 akçe bizim paramızın yedi skudi'sudur". 1640'ta, I. İbrahim'in hükümdarlığının başında, kuruş tekrar 120 akçeye yükselmişken (Hammer, *aynı eser*, s. 686'de *Nasihatnâme*'ye göre), 1 duka yine 250 akçeye kadar çıkmıştı.

Veziriazam [Kemankeş] Kara Mustafa Paşa, iki yıl sonra dukayı tekrar 160 akçeye, kuruşu da 80 akçeye bastırmak gibi bir hizmete nail oldu (Hammer, *aynı eser*, s. 308). Oysa tüm bunlar yetmiyordu. Zira kuruş çok geçmeden tekrar 123 ve 125 akçeye kadar çıktı ve bu defa 1650'de Veziriazam Melek Ahmed Paşa döneminde içleri öyle boşaltıldı ki, gümüş oranının yalnızca üçte birine sahiptiler (*aynı eser*, s. 521). Sonunda artık kimse çingene parası veya meyhane parası olarak adlandırılan ve sayılmaktan ziyade, tartılarak alınan bu sefil parayı kabul etmek istemiyordu (*aynı eser*, s. 636).

Tüm bunlara bir de 17. yüzyılın başlarında bu sarsıcı durumlar altında korkunç bir biçimde hissedilen sahte paraları, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve yabancı devletlerle alışverişin ve ticaretin güvensizliği ve tabii ki bu dalgalı kurlarda kendi faaliyetleri için çok geniş bir alan edinen Yahudi ve Hristiyan tefecilerin aşırı faizleri de eklenince, şimdilik daha fazla takip etmek istemediğimiz bu malî sefaletin, devletin içinde çok eski zamanlardan beri Osmanlı'nın iliğini sömüren ve doğası gereğince tedavisi imkânsız olup günümüze kadar Osmanlı'nın başında bir bela gibi süregelen bir hastalık olduğu kolayca anlaşılabilir.

Bu hususa daha sonra defalarca geri dönme imkânımız olacak, ancak burada bir kez daha Herr von Hahn'ın "*Albanesische Studien*", Viyana 1853, s. 125-128'de "Türk maliyesine dair açıklamaları"na dikkat çekmek istiyoruz. Zira eski ve yeni zamanların karşılaştırmalı incelemeleri ile ilginç ve öğretici bilgiler vermektedir.

II. 16. YÜZYILDA VE 17. YÜZYILIN İLK YARISINDA "KUTSAL YERLER" MESELESİ

Şarkta yakın zamanda ortaya çıkan yeni karışıklıklarda çok önemli bir rol oynayan "Kutsal Yerler" meselesi ya da günümüzün diplomatik sanatı dilinde adlandırıldığı gibi, "la question des lieux-saints", bu ciltte ele aldığımız daha eski zamanlarda da oldukça büyük ve önemli bir mesele hâline gelmişti.

Bilindiği gibi –defalarca bu hususa temas etme fırsatımız olmuştu– Batılı bir hükümdar lehine olmak üzere, "Kudüs Krallığı"nı tekrar kurma fikri, "Şark Meselesi'nin" en başından beri önemli bir rol oynamıştı. "Kutsal Topraklar"ın fethi papaların, kayserlerin ve kralların yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na karşı boşuna çaba gösterdikleri siyasî hayallerden biri idi; en azından uzunca bir süre hükümdarların ve halkların Haçlı Seferi için ilgisizliklerini gerçek bir katılıma, verimli bir fedakârlığa dönüştürmek için kullanılan en önemli tahrik aracı olarak kullanıldı.

Mesela 1461'de şark hükümdarlarının Burgondiya Dükü Philipp'in ayaklarının önüne Kudüs tacını koyan ama sonunda yalnızca siyasî bir hile olduğu ve yalnızca buna heyecanlanan Dük Philipp'in ölüm yatağında kalbini Kutsal Mezar Kilisesi'ne bağışlaması ile sonuçlanan elçilik heyetini kim hatırlamaz (Karşılaştırma için bk. bu eserin II. cildi) Hatta Fransa Kralı XII. Louis'nin 1514'te kendisini ikinci bir Gottfried von Bouillon misali "gerçek inancın beşiğine", yani İsa'nın mezarına götürecek olan Haçlı Seferi'nin başına geçmeye ikna edebileceğini düşündüğü, Papa X. Leo'nun vekili bilgin Carpentras Kardinali Jakob Sodalet'in şiirsel bir heyecanla yaptığı konuşmayı kim hatırlamaz (Karşılaştırma için bk. kendi yazım olan, *Drei Denkschriften über die orientalische Frage von Papst Leo X., Konig Franz I. und Maximilian I.*, Gotha 1854, s. 24 ve devamı)?

Hâlbuki Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Suriye ve Mısır'daki zaferlerinin ve fetihlerinin sonucunda Filistin de Osmanlı'nın eline geçince ve Yavuz Sultan Selim'in atı, Kutsal Yerler'e ayak basınca –Kudüs'ü 1517 yılını 1518 yılına bağlayan kış mevsiminde ziyaret etmişti– Avrupa Hristiyan devletlerinde ve hükümdarlarının şark siyasetinde Kudüs Krallığı'nın tekrar kurulmasına dair düşünce de gitgide arka plana atıldı. Yerini, Hristiyan devletlerin Kutsal Mezar, İsa'nın yaşamından ve ölümünden dolayı kutsanmış diğer mekânlar ve dindar bekçilerinin himayesine dair çok daha mütevazi taleplerine bıraktı.

Bilgi alabildiğimiz kadarıyla, Fransa'nın şövalye asıllı kralı I. Fransuva, Batı'da bu himayeyi sağlam bir zemine oturtmayı ve buna önemli neticeler doğuran fiilî bir önem kazandırmayı başaran ilk hükümdardı. Zira Divân-ı Hümâyûn ile henüz gizli de olsa daha yakın bir ilişki içine girmişti ki, daha önce de gördüğümüz gibi (Cilt II), Kutsal Topraklar'da yaşayan Katolik Hristiyanların durumunu ve bunlara emanet edilen, muhteşem hâtıralarla kutsanmış mekânların muhafazasını düşünmeye başladı.

Göründüğü kadarıyla, bu mekânlar Osmanlı'nın o dönemlerde gitgide daha ileri giden saldırılarından dolayı gerçekten de tehdit altında idi. Zira Kral I. Fransuva'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki nüfûzunu Kudüs'teki dindaşları lehine kullanma gerekçesi, bu vahim meseleler hakkında mevcut önemli ilk belgeden anlaşılacağı üzere, önceleri Hristiyanlara ait olan bir kilisenin aniden ellerinden alınması ve camiye dönüştürülmesi idi. I. Fransuva, anlaşıldığı kadarıyla, Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı ancak ne yazık ki kaybolan bir yazıda, bu kilisenin geri verilmesini talep ediyordu.

Kanuni'nin daha önce de belirttiğimiz (Cilt II) Ekim 1528 tarihli ilginç cevabından anladığımız kadarıyla kilisenin geri verilmesini sağlayamadı ama en azından o dönemlerde Hristiyanlara ait mekânların bundan böyle Hristiyanlara ait kalmasının ve muhafazasının resmen vaat ve garanti edilmesini sağlayabildi. Padişah, yazısında söz konusu kilisenin dinî sebeplerden dolayı tekrar geri verilmesinin mümkün olmadığını açıkladıktan sonra, yalnızca Hristiyanların diğer kutsal yerlerinin, kendilerine ait oldukları oranda, ellerinde kalacağını vadetmekle kalmayıp bilhassa hiç kimse tarafından rahatsız edilemeyeceklerini de eklemekte idi.

"*Negociations de la France dans le Levant*" (Cilt I, s. 131) adlı eserde ilk kez orijinal tercümesi ile verilen bu önemli belgeyi burada tekrar zikretmek istiyoruz: "Onlar bizim koruyucu kanatlarımız altında huzur içinde yaşayacaklar, o (padişah) onlara kapılarını ve pencerelerini tamir etme iznini verecek, onlar zamanımızda ellerinde bulundurdukları mabetlerini ve kurumlarını, hiç kimse onlara zarar vermeden ve eziyet etmeden muhafaza edecekler".

Bunun bilhassa Kutsal Yerler'le ilgili olduğu kesindir. Fransa zaten hiç şüphesiz Batı'nın, nüfûzunu daha o zamanlar oradaki Hristiyanların lehine kullanarak Kudüs'teki Hristiyanlar üzerinde sonraki zamanlarda birçok kez kavgaya sebep olan himaye hakkını edinen ilk devletti. Yalnızca Ka-

nuni Sultan Süleyman'ın asil bir düşünce ile verdiği güvenceyi daimî olarak gerçeğe dönüştürecek ve istenebileceği şekilde kullanacak imkânlara sahip değildi.

Yukarıda adı geçen fermana istinaden haklı olarak kabul edebileceğimizi düşünürsek, Kutsal Yerler'in güvenliğinin henüz sağlanmamış olduğu, birkaç yıl sonra, 1533'te kendini begenmiş, küstah bir adam olan Veziriazam [Makbul/Maktul] Damad İbrahim Paşa'nın Kayser Şarlken'in Koron'u ele geçirmiş olmasına öfkelenerek Kral Ferdinand'ın elçileri Zaralı Hieronimus ve Duplicius Schepperus nezdinde Hristiyan âleminin utanç içinde kalması için, Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'ni yok edip camiye dönüştüreceğine ve Hristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm diğer kiliselerini de yok edip papazlarını ve keşişlerini kovacağına dair tehlikeli bir tehdit savurmuş olmasından anlaşılmaktadır. Elçilerin krala gönderdikleri raporda (Gevay, *Urkunden*, 1533, s. 4) şöyle denmekte idi: "Hristiyanlar için bir ayıp olarak, Kudüs mabedinin yıkılmasını ve ondan bir mescid yapılmasını, aynı şekilde, hakimiyeti altındaki Hristiyan kiliselerinin harabeye dönüştürülmesini, tüm rahip ve keşişlerini kovulmasını emretmek istedi".

İbrahim Paşa, Şarlken'in padişaha yazdığı mektupta kendisini "Kudüs kralı" olarak tanıtmış olmasına çok kızmıştı. "Mütevazı ve akıllı bir hükümdar", diye bağırdı elçilere, "böyle bir şey yazmazdı; büyük bir gururla nasıl ünvanlarını sıralayabiliyor, hele ki kendine ait olmayan ünvanları. Hünkârım nezdinde kendini Kudüs kralı olarak tanıtma cüretini nereden buluyor. Charles'ın değil, efendimin Kudüs hükümdarı olduğunu bilmiyor mu? Yoksa hünkârımın elinden topraklarını almak ve mektuplarında, yazdığı kişiye ait olan yerleri kendine mâl ederek, onu küçük gördüğünü mü anlatmak istiyor"?

Schepperus bunun hiçbir anlamı olmadığını ileri sürerek, kayser adına mazeret bulmaya çalışınca, İbrahim Paşa'nın öfkesi daha da kabardı; bu yalnızca Hristiyanlar bir zamanlar Kudüs'e sahip oldukları için eski bir gelenek, kayserin bir yazışma stili idi. İbrahim Paşa derhal sözünü keserek: "Güçlü Hristiyan hükümdarların bile dilenci kıyafetleri içinde Kudüs'ü ziyaret ettiklerini duydum. Şarlken, bu kılıkla Kudüs'e hacca gitmeyi ve daha sonra oraların kralı olduğunu tasavvur etmek istiyorsa, bundan böyle ne kendisinin, ne de başka bir Hristiyanın buraya asla ayak basamamasını sağlamasını bilirim", dedi (Gevay, *aynı eser*, s. 25).

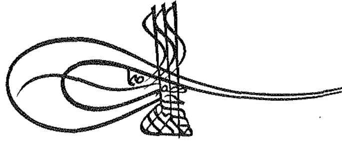
Öfkeli veziriazamın bu son ifadesinden o dönemlerde Batılı Hristiyanların Kutsal Topraklar'a yapacakları hac yolculuklarının tamamen yasaklanmasa bile mümkün olduğunca zorlaştırılmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Zira Divân-ı Hümâyûn'un genelde şüpheci siyasetinde, bu hac yolculuklarının altında yalnızca Kutsal Yerler'e duyulan özlemi giderme arzusu değil bambaşka sebeplerin de yattığı kuşkusu akla çok yakın geliyordu. Zira mesela Kral I. Fransuva gibi hükümdarlar da defalarca bu dinî yükümlülüğü şahsen yerine getirmek istediklerini belirtmişlerdi. Dolayısıyla Batılı Hristiyanların Kudüs'e hacca gitmelerinin önünü mümkün olduğunca kesmek için çareler aranıyordu.

O dönemlerde her yerde mevcut ganimet düşkünü Bedevî çetelerinden dolayı dişine kadar silahlanmış bir vaziyetten başka bir şekilde yolculuk yapmak mümkün olmamasına rağmen, önce tüm hacıların Kutsal Şehir'e silahlarla girmeleri yasaklandı. Yanında silah bulunduranlar –ki bunu her hacı yapıyordu– bu silahları Kudüs'ten 30 Galler mili veya 6 Alman mili uzaklıktaki Rama'da emanete vermek veya şehrin girişinde subaşıya teslim etmek zorunda idi. Elinde silahla şehir içinde görülen her Hristiyan, 100 duka ceza ödemek zorunda idi ve belki de örneğin falakaya yatırılarak 100 değnek yemek gibi başka rahatsızlıkları da hesaba katmak zorunda idi (*Orientalische Reyss dess Edlen unnd Besten Hans Jakob Breünning*, Strasburg 1612, s. 214. Schweigger, *Reissbeschreibung*, Nürnberg 1644, s. 287. Birincisi Kudüs'ü 1579'da, ikincisi 1584'te ziyaret etmiştir. Her ikisi de birbirlerine uygun olarak, 16. yüzyılın ikinci yarısında Kudüs'teki durumlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedirler).

Hacıların ayrıca at üzerinde Kudüs'e girmeleri de yasaklandı; şehre yalnızca yürüyerek girip çıkabiliyorlardı ve nihayet –en kötüsü de bu idi– Hristiyanlar için yüksek tutarda bir vergi uygulanıyordu.

Önce İstanbul'dan pasaport almak gerekiyordu ki bu işlem yalnızca ilgili elçi üzerinden yapılabiliyordu ve Breünning'in dediği gibi, "büyük çabalar gerektiriyor ve masrafa yol açıyordu, zira birçok kişi bundan dolayı şüphe altında kalıyor ve bu işlemleri yapan paşanın şüphesini daha da arttırmaya sebep oluyordu". Pasaportun adı olan böyle bir "güvenli geçiş belgesi", Breünning'e göre (s. 100), o dönemlerde Türkçe aslının yanında verilen İtalyanca tercümesinde aşağıda belirtildiği gibi idi.

Başında, padişahın ünvanının üstünde, Schweigger'in (s. 232) muhafaza etmiş olduğu orijinal belgeye göre III. Murad döneminde aşağıdaki gibi görünen tuğrası bulunuyordu:

"Sultan Murad, Sultan Selim'in oğlu; Kostantinopolis, yani Yeni Roma'nın Efendisi; Afrika'nın ve Trabzon'un, Pontos'un [Karadeniz], Bendernin, Kapadokya'nın, Paflagonya'nın, Kilikya'nın, Pamfilya'nın, Likya'nın, Karya'nın, Sigea'nın, Scuntia'nın, Ermenistan'ın ve Albania'nın [Arnavutluk] kralı; Tataristan ve Macaristan'ın efendisi; tüm dünyanın, daha doğrusu gök altında ne varsa onun kralı; Allah'ın, Hristiyan âlemini ve hükmettiğim yerlere zarar ve rahatsızlık veren ne kadar efendi ve kral varsa onları yıkıp harabeye dönüştürmesini emrettiği ve bunun için gönderdiği kral!

Sancakbeylerine, yani Bâb-ı Hümâyûnumun, deniz ya da kara yoluyla Kudüs'e kadar uzanan yolu üstündeki idarecilere; aynı şekilde kadılara, yani adı geçen sancaklarda bulunan yargıçlara; yine, denizde sefer yapan fener kaptanlarına; leventlerin reislerine; liman eminlerine, yani limanların ve iskelerin yöneticilerine; benim yüksek, imparatorluk emrim, hükümdarlık tuğramla size ulaştığında bilesiniz ki, onura ve itaate lâyık bu emri adları verilmemiş kişilere teslim edecek olanlar da; adları verilmemiş kişiler olarak Fransa kralının görevlileri, ki şimdi hizmetkârlarıyla birlikte, benim Divân-ı Hümâyûnuma gelip Mısır yoluyla Kudüs'e gitmek isteyerek benim imparatorluk ve yüce iznimi istediler, ki o da onlara bahşedildi, ki yönetimlerimiz altında nereye giderlerse gitsinler, benim yüce emrimle, yol, sokak, konaklama yeri ve geçitler boyunca, herhangi bir kişinin onlara yasaya ve akla aykırı olarak, rahatsızlık, taciz, baskı ne de herhangi bir zulüm yapmalarına izin verilmesin, ne onların şahıslarına, ne de mallarına, binek hayvanlarına ve hizmetkârlarına; ve onların paralarıyla, yiyecek içeceklerini ve ihtiyaçları neyse onları sağlayacaksınız ve öyle yapacaksınız ki, birinizden diğerine giderken sağ salim gönderilmiş ve yerine ulaşmış olacaklar. Ve sizler, denizde seyreden fener kaptanları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun reisleri ve levent reisleri, benim imparatorluk emrime karşı ve adalete ve akla karşı yukarıda belirtilen kişilere rahatsızlık vermeyeceksiniz. Ama bununla birlikte, atları, silahları ve yasak edilmiş başka malları ve şeyleri alıp

götürmelerini emretmiyorum. Benim yüce emrime karşı bir şey yapılmaması için dikkatli olun, böyle bilesiniz, benim çok yüce tuğrama güveneceksiniz. Muharrem ayının sonunda yazıldı, yani 4 Mart, Muhammed yılına göre 989".

Schweigger'in birkaç yıl sonra Türkçe orijinalinin yanında verdiği Almanca tercümesinde kendisi ve yanındakiler için bu geçiş belgesinin metni şöyle idi:

"İster sudan, ister karadan, Divân-ı Hümâyûn'dan Kudüs'e kadar uzanan yolun üzerinde ikamet eden sancakbeylerine ve yine burada ikamet eden veya söz konusu sancakbeylerine tâbi kadılara ve ayrıca limanların ve denizlerin kaptanlarına ve leventlerin reislerine ve ayrıca limanların ve karaların eminlerine.

Bu tuğra-yı hümâyûnum ile ilân olunur ki, bu belgede adı geçen soylular Adam von Schlieben, Salomon Schweigger ve Bernhard von Herbersstein, bir süre önce Viyana'daki kralın haracı ile gelmişlerdir ve Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak, iki hizmetlisi ile birlikte dinî yükümlülüklerini yerine getirmek üzere Kudüs'e gitmek istediklerini beyan etmişlerdir; onların bu talebini kabul ettim ve emrim şudur ki, ister sudan, ister karadan olsun, yolda, kaldıkları kervansaraylarda veya başka bir yerde, Kudüs'e giderlerken, hiç kimsenin onların ne şahıslarına, ne de eşyalarına veya atlarına ya da iki hizmetlilerine kanunlara veya emirlere aykırı olarak zorluk çıkartmamasıdır. Bedelini ödemek şartıyla onlara erzak ve gıda ve ne gerekiyorsa temin edilsin ve birinizden diğerine giderlerken güvenli bir şekilde eşlik edesiniz ve gidecekleri yere varmalarını sağlayınız.

Lâkin, dinî yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, vatanlarına geri dönmek için gemiye bindiklerinde yanlarında at, köle, silah veya başka yasaklanmış eşyalar götürmelerine iznim yoktur. Emrime aykırı olarak onlara zarar gelmemesi için uğraşınız ve bu soylu tuğraya inanınız. İstanbul'da Muharrem ayının son günü, Hicrî 989, Miladî 3 Mart 1581'de yazılmıştır".

Hacıların silah –sadece Rama'da emanete bırakılanlar dönerken tekrar geri veriliyordu– at, köle ve diğer "yasaklanmış malları" ihraç etmelerinin yasak olduğunu anladığımız bu geçiş belgesi ile yine de bilhassa hacıların ceplerine göz diken Osmanlı makamlarının çıkardıkları tüm zorluklardan kaçılamıyordu. Bununla birlikte mesela Rama'da, Kudüs sancakbeyinin kesin bir emrine istinaden, hacılardan herhangi bir şey talep etmek yasaklanmıştı; bu emir, Breünning (s. 217) tarafından verildiği şekliyle şöyle idi:

"Rama'ya geldiğinde paraları subaşı tarafından yenerek sıkıntıya sokulan her hacıya ya da başka herkese bildirilir ki, başkalarınca ne kadar teşvik edilirse

edilsin, ona hiçbir şey vermesin. Eğer yolculuğunuza devam edemiyor ve engelleniyorsanız hemen bir adamınızı, sıkıntınızı bildirmek üzere Kudüs'e yollayın; biz gerekeni yapacağız, bundan hiç kuşku duymayınız çünkü sancakbeyinin emri ve takdiri vardır, hacıya karşı en ufak bir yanlış yapıldığında onun beyliğine başvuracağız ve o da adaletin varlığını gösterecektir. Bu uyarı yapılmaktadır çünkü o sancakbeyi burada, Rama'da, özellikle subaşı ve etrafında olan adamları tarafından herhangi bir şey alınmaması konusunda, beyliğin yüksek takdirince verilecek bir cezaya maruz kalmamaları açısından uyardı".

Yine de her hacı, subaşıya 2 ilâ 3 duka ve şehre girmeden önce, Kudüs girişinde bir kez daha 1 ilâ 1.5 duka ödemek zorunda kalıyorlardı. Kutsal Mezar'ı ziyaret etmek için Gerlach'ın (*Tagebuch*, s. 57) belirttiği gibi Fransisken rahiplerine değil Batı'dan gelen her Hristiyanın sancakbeyine ödemesi gereken ücret 9 duka tutarındayken, yakın ülkelerden gelen veya Divân-ı Hümâyûn'un tebaası olan hacılar duruma göre 7, 5, 4, 3 ve 2 duka ödüyorlardı. Yalnızca Kudüs'te yaşayan Hristiyan ve yalın ayaklı keşişler, Mezar'ı bedelsiz olarak ziyaret edebiliyorlardı.

Bu verginin tahsilatı büyük bir ciddiyetle takip ediliyordu. Kutsal Mezar'ın kapıları önünde birkaç hacı toplandı mı kadı veya sancakbeyinin tahsildarı gelip üzeri yeşil bir örtü ile kaplı bir masa ve üzerine tüm dukaların tartıldığı bir altın terazisi kuruyordu; ağırlığı uygun olmayan tüm paralar geri çevriliyordu (Breünning, s. 206; burada ayrıca bu işlemin ayrıntılı bir tarifi de verilmektedir). Üç yol arkadaşı ile birlikte bu şekilde 36 duka ödemek zorunda kalan Schweigger, bu zorbalık karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu şu sözlerle dile getirmekten kaçınamıyor (s. 292): "Tatlı İsa; mezarın, haçın ve verdiğin hizmetler lanetli Türk'e ne kadar çok şifa getiriyor; yüzyıllardır mezarını sömürüyor ve zavallı Hristiyanların cebinden parasını çekiyor; artık Tanrı'nın işe el koyma zamanı çoktan gelip geçti; ama o sabrının taşmasını beklemek zorunda"!

Veziriazam Rüstem Paşa'dan beri her yerde görülen yolsuzluk ve tefecilik karşısında Kudüs sancakbeyinin yasal vergilerin haricinde hacılar nezdinde yasal olmayan taleplerle de kazanç elde etmeye çalışması tabii ki eksik olamazdı; veziriazamlar da –en azından Sokollu Mehmed Paşa döneminde öyle idi– bundan doğrudan pay aldıkları için, İstanbul'da sancakbeyinin bu davranışlarına göz yumuluyordu. Gerlach (s. 334) şöyle diyordu: "Sancakbeyi oradaki hacılardan her yıl büyük meblağlar tahsil etmektedir, ama [Sokollu] Mehmed Paşa'ya da her yıl binlerce duka vermek zorundadır".

Daha Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sona ermeden, sanki hacıların rahatsız edildiklerine dair şikâyetler İstanbul'da öyle artmıştı ki Fransa sarayı bu meseleyi tekrar ele almayı bir vicdan meselesi, kutsal bir görev saydı. Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerinde genelde kısa ve öz cevaplar veren dönemin İstanbul elçisi De la Vigne, 1559'da, Fransa'nın himayesi altında Kudüs'e hacca giden Batılı Hristiyanlara emniyet ve her türlü kolaylığın sağlanmasını talep etti. Çabalarının sonucu, yakın zamanda ortaya çıkan ancak aynı yıl içinde padişahın Kudüs sancakbeyine gönderilen aşağıdaki oldukça olağandışı fermanı oldu (*Negociations de la France dans le Levant*, T. II, s. 589, Not):

"Onurlu ve muhteşem Kudüs sancakbeyine ve Franchia [Frengistan?]'dan (bizim) mülkümüze ve ülkemize kadar olan alandaki o onurlu beylere ve muhteşem sancaklara ve yine adaleti yerine getiren adı geçen sancaklardaki muhteşem ve çok iyi yargıçlara, aynı zamanda o yerlerdeki eminlere.

Bilesiniz ki, benim ilahî ve imparatorluk mührüm size gösterildiğinde, Hristiyanların çok güçlü ve yenilmez hükümdarlarının büyük hükümdarının, majesteleri Fransa kralının elçisi, ki İstanbul'da bulunmaktadır, Franchia'nın ve Fransa'nın kutsal Kudüs'e giden, yukarıda anılan majestelerinin tebaası ve dostları yol boyunca gidip gelirken, onlara herhangi bir rahatsızlık ve sıkıntı verilmediğini benim yüce şahsıma anlattığını bilmelisiniz; kendisi, haklı olanın dışında bir şey yapılmadığından yüksek bir takdir bahşedilmesini istemiştir. Demek ki, hiç kimseye engel çıkarılmaması ve hiç kimseye rahatsızlık verilmemesi için Kudüs'e hacca gidecek olan Franchia ülkesinin tüm Fransızları giderken ve gelirken Fransa kralının tebaası, dostları ve konfederasyon üyeleri, âdete göre beyliğe vergi ödeyerek, sonra da Kudüs'te gerekli ödemelerini eksik bırakmayarak yolda onurlu bir şekilde ve bilgece giderken, konaklarken, dururken ve yürürken, haklı olana karşı hiçbir şey yapmadıklarında, onlara rahatsızlık verilmesine izin vermeyeceksiniz; onlara rahatsızlık vermek isteyeni kovacaksınız ve karşı koyan olursa benim yüksek ve mutlu kapıma yazarak anlatacaksınız. Böylece biliniz, benim ilahî ve imparatorluk takdirime güvenerek. Kutlu Ramazan ayının ilk günü, Peygamber'in 966. yılı, Üsküdar, Asya. [s. 814-815]".

Bildiğimiz kadarıyla bu türde muhafaza edilebilenlerin en eskisi olan bu belgeden, bir taraftan Batılı Katolik Hristiyanların Kudüs'e hacca gitmelerinin bilhassa Fransa'nın himayesi altında mümkün olduğunu ve kendilerine gerekli

desteğin ve güvenliğin yalnızca her zamanki gibi yasal harçları ödemeleri şartıyla sağlandığını anlıyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla, Kudüs'e yapılan hac yolculukları çok sık ve resmî yollarla organize edildiklerinden, hacıların bu güvenliği Kutsal Yerler Meselesi'nde oldukça büyük bir öneme sahipti.

Zira ezelden beri her yıl Temmuz ayı içerisinde (Hz. İsa'nın göğe yükselişinin kutlandığı gün) her milletten yüzlerce dindar Hristiyan, onları düşük bir bedel karşılığında Kandiye üzerinden daha sonra hafif bir gemi ile Yafa'ya geçtikleri Kıbrıs'a götürmek üzere onları hacca götürecek bir geminin hazır beklediği Venedik'te toplanıyordu. Venedik gemisi bu arada Kıbrıs'ta bekliyordu ve hacıları, geri döndükten sonra aynı yol üzerinden Venedik'e geri götürüyordu. Oysa bu rahat ve düzenli yolculuk, Kıbrıs Adası'nın 1571'de kaybedilmesi ile birlikte aniden sona erdi, zira Divân-ı Hümâyûn, Venedik'in böylesine büyük bir mürettebatla adaya yanaşmasına izin vermiyordu. Dolayısıyla o tarihten sonra Kudüs'e hacca gitmek isteyenler, yine Venedik'e geliyorlar ama burada yolculuk için uygun ve kendilerini çok daha pahalı bir yoldan, Trablusşam veya İskenderiye üzerinden istedikleri yere götürecek bir gemi bulana kadar kimi zaman aylarca beklemek zorunda kalıyorlardı.

Bu durum, Batı'da bu dinî yükümlülüğe gösterilen heyecanı tabii ki soğutuyordu ve örneğin Breünning, 1579'da Kudüs'e doğru yola çıktığında, kendi ifadesine göre, "Kudüs'e yapılan hac yolculukları yıllar öncesi olduğu kadar sık ve çok değildi" (s. 2). Divân-ı Hümâyûn bu hac yolculuklarına belki de Mekke'ye giden hac gemileri sürekli olarak, Schweigger'in (s. 277) ifadesine göre, "yalnızca İskenderiye'ye kadar değil, sıkça Filistin'e kadar gitmeyi âdet edinen" Maltalı ve Floransalı gemiler tarafından rahatsız edildikleri için pek sıcak bakmıyordu. Bu yüzden daha Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Mekke'ye giden hac gemilerinin yanına 10 kadırgadan oluşan bir filo veriliyordu (Daniele Barbarigo, *Relat.* (1564); Alberi, T. II, s. 17: "Büyük Efendi, Müslümanlarının Mekke'ye gidip gelirken Hristiyanlar tarafından alınmasından büyük üzüntü duyuyor, her zaman suçu Maltalılara yüklüyor").

Kesin olan bir şey varsa o da Fransa'nın 1559 tarihli fermandan itibaren Kutsal Yerler Meselesi'ni ve kendi himayesi altındaki hacıların iyiliğini bir daha gözden çıkartmadığı idi. Elçiler defalarca bu meseleye geri döndüler ve 1572'de Acqs piskoposu, Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn ile iyi geçinmek zorunda olduğu iddiasını bilhassa daha önceki Hristiyan hükümdarların Kudüs'te Hristiyan dininin muhafazasını ve burada hacca giden hacıların korunmasını

çok ciddiye aldıklarına dayandırdı; bunu yapmamış olsalardı, Kutsal Mezar ve Kudüs'teki diğer Kutsal Yerler muhtemelen çoktan harap edilmiş ve buradaki Hristiyan dini tamamen yok edilmiş olurdu (Kral IX. Charles'a sunduğu yukarıdaki rapor, *Negociations*, T. III, s. 255: Burada, kralların dindarlıklarının, her zaman şuna yönelik olduğu söylenmektedir: "Kulluk etme ve bağlılık hem karadan hem denizden yollara düşen hacıların güvenlik içinde geçmeleriyle birlikte Kudüs'te Hıristiyanlığın korunması ..... seleflerinizin yapmış oldukları dindarca ve devamlı yardım olmaksızın .... Çok uzun zaman önce Çerkes ve Türk istilalarıyla mezkûr Kutsal Mezar Kilisesi tahrip oldu, St. Helene mabedi camiye çevrildi ve Roma dini tahrip ve mahvedildi".

Oysa yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı hacıların güvenliği ne kadar arka plana itiliyorsa, göründüğü kadarıyla zamanla Kutsal Yerler için duyulan endişe o denli dinî açıdan önem ve hatta siyasî bir önem kazanıyordu. Bu bağlamda daha neler olduğunu anlamak için, Kutsal Yerler'in o dönemlerdeki durumuna bir göz atmak kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu daha o dönemlerde Kutsal Mezar'ın civarında yuvalanan tarikatçılıkla çok yakın bağlantı içinde idi. 16. yüzyılın ikinci yarısında Kudüs'te Kutsal Yerler'i kendi aralarında bölüşen ve kimi zaman karşılıklı olarak bunun için mücadele eden tam dokuz tarikat vardı:

1) Latinler veya Frenkler, yani sayıları ancak 15'i bulan ve sık sık değişen ve Türkler tarafından ellerinden alınan Sion Dağı'ndaki manastırlarının yerine kendilerine tahsis edilen San Salavatore Manastırı'nda yaşayan ve o dönemde salt İtalyanlardan oluşan Minorit Fransisken keşişleri (Breünning, s. 224). Liderlerinin mührü ayrıca şu yazıyı taşıyordu: Kutsal Sion Dağı Manastırı Bekçisinin Mührü (Schweigger, s. 310'da mührün resmi tam olarak verilmiştir). Kutsal Yerler'den Kutsal Mezar, Kalvariyen Dağı'ndaki küçük bir şapel ve Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesi'nin bölgesinde bulunan "Madonna de l'Apparition" Şapeli; ayrıca Beytüllahim'de beşiği ve anahtarları ile birlikte, İsa'nın doğduğu mağara; Betanya'da Lazarus'un mezarı; Juda Dağı'nda Vaftizci Yahya'nın manastırı ve kilisesi ve nihayet Nazareth'te Meryem Ana'ya adanmış bir kilise ve İsa'nın yaşamı ve acıları ile kutsanmış birkaç başka yer onlara aitti. Bilhassa daha sonraki zamanlarda üzerlerinde hak talep ettikleri yerlerin bir listesi, örneğin Karlofça Barışı sırasında haklarının ve çıkarlarının korunması için Kayser III. Ferdinand'a gönderdikleri ve o dönemlerde bastırarak her yere dağıttıkları bir dilekçede verilmiştir (Hammer, VI, 756). Sözde 400 yılı aşkın bir süreyi kapsayan haklarını Halife Ömer'in sözde serbestiyet belgesi ve Mısır ile Osmanlı sultanlarının daha sonraki fermanlarına dayandırıyorlardı.

Kendilerini ayrıca Kutsal Mezar'ın asıl bekçileri kabul ediyorlardı; onların izni olmadan hiç kimse mezara ait şapele giremiyor ve bilhassa diğer tarikatlar olmak üzere, ayinler yapamıyordu (Breünning, s. 252). Diğerlerinin arasında ezelden beri en tehlikeli rakipleri şunlardı:

2) Kendi patrikleri nezareti altında, Kutsal Mezar Kilisesi'nin içindeki şapele ve haçın durduğu yere ve büyük koroya ve kilisenin dışında Kudüs'te Kutsal Haç Kilisesi ile bazı başka Kutsal Yerler'e sahip olan Rum Ortodokslar. Onların dışında ayrıca şunlar vardı:

3) Kutsal Mezar Kilisesi'nde kendi şapelleri bulunan ve ayrıca Kudüs'te Aziz Markus Kilisesi'ni ellerinde tutan Suriyeli Hristiyanlar, yani Süryaniler. Oysa bunlar, Breünning'in dediğine göre, "dinlerinden ziyade kendi beslenmeleri ve tefecilikle ilgilenen" ve bu yüzden Kutsal Yerler için yapılan mücadeleye pek katılmayan kişilerdi.

4) Şapelleri kafatasının gömülü olduğu yerin hemen yakınında bulunan Gürcüler.

5) Kalvaryen Dağı'nın eteklerinde bir şapelin yanısıra, Kudüs'te güzel bir kilise olan San Jacobi Majoris'e sahip olan Ermeniler.

6) Yalnızca "Maddonna de l'Apparition" yakınlarında bir şapele sahip olan Nesturîler. Son olarak 7) Yakûbîler, Kutsal Mezar'ın arkasında ve 8) Abissinler, nâm-ı diğer Koptî [Kıptî] Hristiyanlar kilisenin ön avlusunda kendi şapellerine sahipken, 9) Lübnanlı Marunilerin burada daimî bir yerleri olmasa da, buraya sıkça yaptıkları hac yolculuklarından dolayı Kutsal Mezar üzerinde belirli bir pay edinmişlerdi (Breünning, s. 234-237; burada ayrıca bu tarikatların karakterleri, dinî âdetleri ve yaşam biçimleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir).

Kudüs'ün bu tarikatlara bağlı daimî Hristiyan nüfusu oldukça düşüktü. Mesela 1581'de sadece 150 Rum Ortodoks, 10 Süryani, 5 Gürcü, 2 Nasranî, 20 Koptî, Yakûbî, vs. ve nihayet Marunîlerin oturdukları iki hane mevcuttu. Yahudilere ait 90 hane vardı; nüfusun kalan bölümü ise Araplardan ve Türklerden oluşuyordu (Schweigger, s. 308. Burada ayrıca şehrin ve Kutsal Yerler'in biraz şüpheli görünen çizimler ve planlarla detaylı bir tarifini vermektedir. Breünning'in (s. 219), "*Abriss und Delincation der Stadt Jerusalem, wie solche den Pilgern von den Mönchen gezeigt und gewiesen wird*" adı ile sunduğu çizimler çok daha iyidir. Bu çizimlerin Antonio de Angelis adında, Kudüs'te

beş yıl kalan ve bu eserini Kardinal Francesco Alciato'ya ithaf eden bir Fransisken keşişi tarafından hazırlandıkları söylenmektedir).

Tabii ki bu farklı dinî gruplar arasında baştan beri ortaya çıkan gergin durum, Türk makamlarına meselelerine yasal olarak veya yasal olmayan bir biçimde müdahale etme fırsatı veriyordu ki, bu da çoğunlukla ağır para cezaları ile sonuçlanıyordu. Örneğin Fransisken rahipleri bir defasında Gürcülerin şapeline girmiş ve burada ayinlerini yapmışlardı. Bu durum sancakbeyi nezdinde şikâyet edilince, burayı boşaltmak ve 1.000 duka ceza ödemek zorunda kaldılar (Schweigger, s. 298). Bir başka sefer Arap bir sübyancının Kutsal Mezar Kilisesi'nin çatısından aşağı atılması gibi bir utancı, 80 duka ödeyerek engellemek zorunda kaldılar (*aynı eser*, s. 314).

O dönemlerde Batılı devletleri büyük ölçüde ilgilendiren Kutsal Yerler Meselesi'nde neredeyse yalnızca en başta olmak kaydıyla Fransiskenler ve ayrıca Rum Ortodokslar söz konusu ediliyordu. Fransiskenler, Katolik Hristiyan âleminin tamamının gözünde, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kutsal Mezar'ın asıl bekçileri sayılıyorlardı; San Salvator Manastırı'nda her hacı iyi karşılanıyordu; hacıları, günah çıkarma ve akşam yemeği ile Kutsal Yerler'e lâyık bir biçimde ziyaret etmeye hazırlama; onları daha sonra dinî törenler arasında Kutsal Mezar Kilisesi'ne götürme ve ayrılırlarken, onlara dinî yükümlülüklerini yerine getirdiklerine dair birer belge verme haklarını saklı tutmuşlardı. Hatta Kutsal Mezar şövalyeleri tayin etme imtiyazı "Kudüs Kutsal Mezarı'nın Yaldızlı Atları" da onlara devredilmişti ve hiç kimse bu haklarını ellerinden almaya çalışmıyordu.

Tabii ki bunun karşılığında, örneğin günah çıkartma, yemek paraları (kilerin daîma dolu olmasına dikkat ediliyordu) ve uzun zamandır gerçek soyluluğa değil 12 duka tutarındaki harcın kasaya tam olarak ödenip ödenmediğine bağlı olan ve sonunda herkesin satın alabileceği bir meta hâline gelen şövalye tayin harcı gibi, tüm bu haklarla bağlantılı olarak yüksek kazançlar sağlayan harçlar ve parasal avantajlar da manastır kasasına akıyordu (Gerek Brüenning, s. 237 ve devamı; gerekse Schweigger, s. 300 ve devamı, şövalye tayini sırasında uygulanan geleneksel biçimleri ve seremonileri ayrıntılı olarak tarif etmektedirler ve bilhassa daha sonra bu sorunun giderilmesi için öneriler getiren Schweigger başta olmak üzere, her ikisi de bu sefilleşmiş ruhanî şövalyelik makamı hakkında bazı alaycı açıklamalarda bulunmaktan kendilerini alamıyorlar).

Fransiskenler, kolayca anlaşılabilecek nedenlerden dolayı ama bilhassa Fransisken rahipleri nezdinde günah çıkartmak istemedikleri ve ellerinden akşam yemeğini almayı reddettikleri için, Luthercileri ya da genel olarak adlandırıldıkları gibi Protestanları Kudüs'te görmekten pek hoşlanmıyorlardı. Defalarca isimleri geçen ve her ikisi de iyi birer Protestan olan iki gezgin, Breünning ve Schweigger, bu yüzden San Salvator Manastırı'nın başrahibi ile büyük bir kavga yaşadılar. "Sanki en büyük sapkınmış gibi, Luther'i küçük düşürdü ve lanetledi ve hacılara, "illotis manibus", yani günah çıkartmadan ve akşam yemeği olmadan Kutsal Mezar'a ayak basmaları ve daha sonra evlerine geri dönmeleri hâlinde korkunç felaketlerle karşılaşacaklarını söyledi", diye anlatıyor Brüenning (s. 223). "Oysa eline birkaç duka veya Venedik altını verince, böyle bir araç sayesinde bizden ve Luther'den pek memnun kaldı". Schweigger ve yol arkadaşları ise kendi ifadelerine göre, küçük bir "yalan" ile bu durumdan kurtulmuşlardı: Çok büyük günah işlemişlerdi ve rahipleri tarafından bu hac yolculuğunu başarılı bir şekilde tamamlamayıp kefaretlerini ödemeden Kutsal Akşam Yemeği'ne ve günah çıkartmaya nail olmamakla lanetlenmişlerdi. Başrahip ise bununla yetinmek zorunda kaldı (s. 291).

Oysa Protestanlar her zaman böyle ucuz kurtulamıyorlardı. Birçok kez sancakbeyine önceden casus ve gözcü olarak bildirildiler; Türkler, Protestanlara sıcak baktıkları için, bu çare ağır bir sonuç doğurmasa da, ceplerini boşaltmak için kullanılıyordu. Kudüs girişinde 2 ve 3 duka yerine onlardan 10 ve 12 duka alınıyordu (Gerlach, *Tagebuch,* s. 334).

Kutsal Mezar keşişlerinin hacıların ceplerini kendi lehlerine olmak üzere boşaltmaya çalışmaları çok da anlaşılmaz bir şey değildi. Zira çoğu zaman manastırlarının ve Kutsal Mezar'ın masrafları ile Türk makamlarının taleplerini karşılamaya bile yetmeyen ana gelir kaynakları bunlardı. Açığı biraz olsun kapatmak için her yıl birkaç keşişi Batı ülkelerine ve bilhassa o dönemde birçok zengin Frenk tüccarın biraraya toplandığı, dolayısıyla günah çıkartma, günahlardan arındırma ve başka dindar faaliyetlerin yanısıra Kutsal Mezar'dan getirilen küçük hediyelik eşyalar ve sadakalar sayesinde biraz para toplamayı başardıkları İskenderiye'ye ve Kahire'ye gönderiyorlardı (Gerlach, *Tagebuch,* s. 334).

Örneğin Fransa ve İspanya krallarından her yıl 600 kron aldıkları söylenen (Breünning, s. 190) Sina Dağı keşişleri gibi tarikatların kasalarının o dönemlerde yaşadıkları sıkıntılara rağmen, bu paralara her zaman güvenilemese de, Batı devletlerinden malî yardım aldıkları da şüphe götürmezdi.

Buna karşın Kutsal Mezar'ın Rum Ortodoks keşişlerinin ve Athos ile Sina Dağı manastırlarının daha o dönemlerde Moskofların çarı tarafından büyük parasal yardımlarla desteklendikleri kanıtlanmış bir gerçektir. Mesela 1584'te, çarın her yıl Kudüs'e gönderdiği paraların nasıl kullanıldığını yerinde görmek üzere, Kudüs'e gitmek için pasaport çıkartılmasını isteyen bir Rus elçi İstanbul'a geldi (kayserin elçisi Eytzing'in raporlarına göre Hammer, IV, 155). Dolayısıyla Rusya daha o dönemlerde en azından bir ayağını Kutsal Mezar'ın kenarına atmıştı ve daha sonra buradaki Rum Ortodoks mezar bekçileri üzerindeki himaye talebini buna dayandırdı.

Bu himaye hakkına genel olarak bakacak olursak, belki hiçbir zaman III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde olduğu kadar gerekli değildi. Zira Divân-ı Hümâyûn'un Hristiyan tebaasına karşı tutumu hiçbir zaman bu dönemde olduğundan daha düşmanca değildi. Söz konusu dönemde imparatorluğun her yerindeki Hristiyanların varlığı birden fazla kez tehlikeye girmişti. Yalnızca çok büyük parasal fedakârlıklarla ve Hristiyan elçilerin ısrarları ile 1577'de İstanbul'daki Hristiyanlar kurtarılabildiler ve Macaristan savaşının en kötü dönemi olan 1595'te, bir fanatik olan valide sultan, bu meseleyi öyle ileri götürdü ki imparatorluğun tüm Hristiyanları için Sicilyavari bir katliam (Sizilianische Vesper*) talep etti (Hammer, V, 260'da aktarılan 1595 tarihli bir Venedik raporunda şöyle denmektedir: "Ana kraliçe, oğlunun yola çıkma (Macaristan'a doğru) zorunda olmasıyla umutsuzluğa kapılır, engellemek için elinden geleni yapar, Hristiyanlara karşı bir *Vespro Siciliano* (Sicilya Akşamı) da önerdi").

Kutsal Yerler ve bekçileri için bu tabii ki zor bir dönemdi. Gerek Kanuni Sultan Süleyman'ın 1528'deki vaatleri, gerekse 1559 tarihli ferman sanki unutulmuştu. Fransa o dönemlerde yine Kutsal Mezar'daki dindaşlarına sahip çıkan devletti. Yukarıda gördüğümüz gibi, Acqs piskoposunun İstanbul'daki halefleri Abbe de Lisle ve Germigny'nin birçok kez ve anlaşıldığı kadarıyla başarı ile Divân-ı Hümâyûn nezdinde Kutsal Mezar başındaki keşişler lehinde konuştuklarını gördük (Lisle, 12 Şubat 1578 tarihli bir mektubunda, *Négociations*, Cilt III, s. 694'te şöyle demektedir: "Manastır rahiplerinin bana yazmış oldukları Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi için avantajlı ve güzel talepler için"); ancak arabuluculukları kalıcı bir etki bırakmamıştı. Aksi takdirde, Kudüs'te Şubat 1587'de yaşadığı bu korkunç hadiseler nasıl meydana gelebilirdi?

* 30 Mart 1282'de başlayan ve Sicilya'daki bütün Fransızların katledilmesi ve Aragon Kralı III. Peter'in Sicilya'yı işgal ederek Sicilya Kralı I. Peter olarak tahta çıkması ile sonuçlanan, Anjou Kralı I. Charles'a ve Fransız hâkimiyetine karşı gerçekleşen ayaklanmanın adıdır (çev.).

Bu tarihte Kudüs'e yeni atanan bir sancakbeyi, Tanrı bilir hangi sebepten dolayı, Süryanilerin piskoposunu kazığa geçirtti ve kiliselerini camiye dönüştürürken, diğer dört manastır cemaatinin başları da hemen her biri 10 bin duka ödemedikleri takdirde aynı akıbete uğramakla tehdit edildiler. Fransiskenler zorlukla 6 bin duka toplayabildiler ve diğerleri de bu kadar para bulabildiler (Hammer, *aynı eser*, s. 190, *Accursio Quinciano, Custode e Guardino di terra Sancte* raporu). Başta Fransa elçisinin ve Venedik balyosunun olmak üzere o dönemlerde meydana gelenler hakkında İstanbul'da yapılan şikâyetler ve diplomatik talepler, o dönemin ruh hâlinde tabii ki hiçbir başarıya ulaşmadı. Kudüs sancakbeyine gerçi olayı yerinde inceleme emri verildi, ama tüm bu resmî incelemelerde olduğu gibi, bundan da bir sonuç alınamadı. Merkezî gücün tamamen yok olduğu böyle bir dönemde, kendi bölgesinde kayıtsız şartsız hüküm süren ve korkunç bir intikam almak için elinde her türlü imkânı bulunduran güçlü bir sancakbeyine karşı davacı olarak ortaya çıkmayı kim cesaret edebilirdi ki!

Bu tarihten itibaren Fransa'nın yanısıra Venedik de Kutsal Yerler'in himayesine tâlip oldu. Venedik balyosu ve elçisi, Fransa elçileri ile işbirliği içinde bu bağlamda birçok fırsatta övgüye değer bir çaba ve başarılı bir faaliyet gösterdiler. Mesela 1598'de İstanbul'da aniden kendini Granada'daki Berberîlerin elçisi olarak tanıtan ve Divân-ı Hümâyûn'dan zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılan dindaşları için yardım talep eden İspanyol asıllı bir maceraperest ortaya çıktı. Oysa Divân-ı Hümâyûn'da bu talebi için özel bir meyil görmediği için, dinî fanatik maskesini takınarak, her yerde Kutsal Yerler Hristiyanların elinden alınmadıkça ve Fransisken rahipleri buradan kovulmadıkça, Türklerin Macaristan savaşında asla muzaffer olamayacaklarını ilân etti (Morosini, *Hist. Venet.*, L. XV, Venedik 1720, T. III, s. 260). Kayser Rudolf yalnızca Kudüs'e sıkça bağışlar gönderdiği için bu kadar muzafferdi; daha kısa bir süre önce değerleri yüksek iki elişi gümüş kandil göndermişti.

Bu konuşmalar veziriazam üzerinde öyle büyük bir etki bıraktı ki, padişahın onayı ile hemen Hristiyan devletlerin Kutsal Mezar'a gönderdikleri hediyelerin ellerinden alınmasına ve Fransiskenlerin buradan kovulmasına yönelik bir emir çıkarttı. Oysa bu hadise duyulur duyulmaz, dönemin Venedik Elçisi Hieronymo Capello, bu olayı beraberce engellemek üzere Fransa Elçisi Breves ile irtibata geçti. Veziriazama şunları söylediler: Padişahlardan hiçbiri, bugüne kadar bu şekilde Hristiyanların ezelden beri dinî gelenekler ve özel te-

veccühleri sayesinde korunan Kutsal Yerleri'ne el sürmemişti; böyle bir olay Sultan [III.] Mehmed'in ancak aleyhine olabilirdi; alınan kararda ısrar edildiği takdirde, her iki devletin, Fransa'nın ve Venedik'in padişaha karşı eskiye dayanan dostluklarının olumsuz etkilenmesine sebep olabilirdi; ayrıca tüm diğer Hristiyan hükümdarlar da bunu öğrendikleri anda padişaha çok öfkeleneceklerdi.

Doğru zamanda uygun bir dille gündeme getirilen bu gibi tehditler, o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn üzerinde önemli bir etki bıraktı. Veziriazam geri adım attı ve tutumunu değiştirdi. Padişahın niyeti, dost Hristiyan hükümdarları Kutsal Mezar'dan uzak tutmak değildi. Aksine yalnızca düşman olanları uzaklaştırmak istiyordu ki, bununla öncelikle papayı, kayseri, İspanya kralını ve Savoy ile Toskana düklerini kastediyordu. İki elçi bu meseleyi ayrıca şeyhülislâmın huzuruna da getirdiler ve böylece çıkartılan emir iptal edildi ve nihayet Fransiskenlerin bundan böyle de eski geleneklere ve âdetlere istinaden rahatsız edilmeden Kutsal Mezar'a bekçilik yapabilecekleri kararlaştırıldı. Tüm bunları bize aktaran Morosini ayrıca şunları eklemektedir: "Bu Kutsal Yerler karşısında duyulan saygı öylesine büyük ki, Hristiyan adından son derece nefret eden barbar bir halk bile bu mekânlara saygı ve itibar göstermektedir" (*Hist. Venet., aynı eser*, s. 261).

Bu meselenin bu şekilde sonuçlanmasına en çok sevinen, Fransa Kralı IV. Henri oldu. 1 Temmuz 1599'da Breves'e şöyle yazıyordu: "Sultanın keşişlere ve Kudüs'teki Kutsal Mezar'ın ziyaret edilmesine karşı olan emrin geri alınmasını sağlayarak bana büyük bir hizmette bulundunuz. Fransisken tarikatının başı olan şimdiki (Katolik) patriği aracılığıyla gönderdiğim yazıda belirttiğim gibi, orada (İstanbul'da) kaldığınız sürece, söz konusu keşişlerin bunun avantajlarını güven içinde ve özgürce kullanmalarını sağlamanızı dilerim" (*Lettres missives de Henry IV,* T. V, s. 142).

Böylece, bekçiler ve daha sonra hâmileri arasında Osmanlı makamlarının keyfî müdahalelerine fırsat tanıyan ve durumu daha da kötüleştiren uğursuz bir husumet çıkmamış olsaydı, Kutsal Yerler için belki kalıcı huzur ve güven ortamı sağlanmış olabilirdi. IV. Henri, Fransa'ya dönmeden önce Kudüs'ü ziyaret eden Breves'e gönderdiği 24 Haziran 1604 tarihli yazısında, Kutsal Mezar'ın, bekçilerinin ve buraya gelen hacıların huzurunun ve güvenliğinin sağlanmasını bir kez daha emretti (*Lettres missives*, T. V., s. 260). Neredeyse aynı zamanda Venedik, kapitülasyonlarına dair 23 Aralık

1603 tarihli yenileme antlaşmasında hacıların güvenliğini, bu antlaşmanın 1615'te yenilenmesi sırasında ayrıca Kutsal Mezar Kilisesi'nin zarar görmüş yerlerinin de keşişler tarafından tamir edilmesine dair bir hükümle genişletilen özel bir madde ile korumaya aldı.

Oysa Fransa ve Venedik arasında Kutsal Yerler'in himayesine dair yapılan barış antlaşması, Cizvitlerin Kutsal Mezar bekçileri olarak Fransiskenlerin yerine geçmek istemelerinden dolayı bozulmaya başlamıştı. Venedik, Cizvitlerden nefret ediyordu ve onları uzak tutmak için elinden geleni yapıyordu; Fransa ise gözlerini yumuyordu ve onları el altından destekliyordu. Oysa 1612'de Rum Ortodokslar ve Ermeniler de Kutsal Mezar'ın bekçiliğini almak için çok da başarısız sayılmayacak adımlar attıklarından, Fransiskenler için tehlike oldukça büyüktü (Hammer, IV, 483'de verilen anonim bir rapor).

Cizvitlerin Kutsal Mezar ile ilgili ilk entrikalarının izleri tam olarak takip edilememektedir. Bildiğimiz tek şey, 1615 yılı başlarında Kutsal Topraklar'da iki Rum keşiş olarak giyinmiş iki Loyola müridinin [Cizvit] (*Relatione del Nani*'den Hammer, *aynı yer*) ortaya çıktığını ve aynı yerde dendiği gibi hemen entrikalara başladıklarıdır. Buna ilk itiraz eden Halep'in Venedik konsolosu oldu; bu da İstanbul'daki Fransa elçisinin tebdili kıyafet içindeki bu keşişlere sahip çıkması için yeterli bir sebep oldu.

O dönemden sonra, Venedik ve Fransa arasında Kutsal Yerler ile ilgili ilişkiler öyle gergin bir hâl aldı ki, 1624'te Fransa elçisi Venedik'in Kutsal Yerler ve şarktaki Hristiyanlar üzerindeki himaye hakkının tamamen ortadan kaldırılmasını isteyecek kadar ileri gitti. Karşılığında Venedik balyosu şeyhülislâmı Cizvitlere karşı kışkırttı: Bunlar Fransiskenlerden çok farklı kişiler, çok tehlikeli unsurlardı; dünyevî çıkarlardan ve işlerden başka bir şey düşünmüyorlardı ve casus olarak bilhassa İspanya kralının ve müttefiklerinin hizmetinde bulunuyorlardı ve tek amaçları yeni karışıklıklar çıkartmak ve eski teşekkülleri tamamen tersine çevirmekti; dolayısıyla Kudüs'te Kutsal Yerler'i ele geçirmeye çalışıyorlardı ki, belirtilen sebeplerden ve bilenen diğer önemli sebeplerden dolayı buna izin verilmemeli idi; Divân-ı Hümâyûn dikkatli olmak zorunda idi, aksi takdirde onlarla daha çok uğraşırlardı (1624 tarihli Venedik raporları, Hammer, *O.G.*, V, s. 24). Venedik balyosu en azından o dönemlerde Cizvitlerin Pera'da kendi okullarını kurmalarını engelleyebildi (*aynı eser*).

Bilindiği üzere, Cizvitlerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için gösterdikleri inatçılıkları karşısında daha o zamanlar onları bir kez yerleştirdikleri yerlerden atmak çok zordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda yarattıkları karışıklıklar bunun en iyi örneği idi. Bu hususa daha sonra tekrar geri döneceğiz ve onları burada ancak Kutsal Yerler'le doğrudan bağlantılı oldukları kapsamda takip edeceğiz.

Yukarıda belirtilen hadiselerden birkaç yıl sonra, 1627'de Takımadalar'ın bazı adalarında, Nakşa'da, Sakız Adası'nda, Kıbrıs'ta aynı zamanda tekrar ortaya çıktılar; aynı döneme ait bir raporda belirtildiği gibi, amaçları hâlâ Kudüs'e yerleşmek ve Kutsal Mezar'ı ele geçirmekti; anlaşıldığı kadarıyla yanlarında Kutsal Yerler'in bu paraya çok ihtiyacı olduğu bahanesi ile doğru adamlara sunmayı bildikleri yüksek meblağlarda para vardı (Hammer, *aynı eser*, s. 89).

Bu kavgadan o zamana kadar mümkün olduğunca uzak duran üçüncü bir devlet, yani Avusturya da onlara sahip çıkmaya başlayınca, işler iyice karıştı. 1615 ve 1616 tarihli Prag ve Viyana Barış Antlaşmaları'nda Cizvitlere Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe dinlerini icra etme hakkı verilmişti. Viyana Barışı'nın 7. maddesinde şöyle deniyordu: "Papanın dinini izleyen Aziz İsa'nın halkından, rahipler, keşişler, Cizvitler, krallıklarımızda mabetlerini inşa etsinler ve onun âyin usûlüyle ilahî hizmeti yerine getirsinler, *İncil* okusunlar vb." (elimdeki örneğe göre, Katona, T. XXIX, s. 625; buna göre Hammer, *aynı eser*, s. 90'da Cizvitlerin dahil edilmediklerini söyleyerek yanılmaktadır). Kayserin elçisi Baron Kuesstein, Cizvitlerin lehine olmak üzere, 1627'de bu maddenin işletilmesini talep etti ama başarılı olamadı ve bu yüzden ayrıca Fransa'nın Venedik'e karşı olduğu gibi, kaysere karşı da şarkta bulunan Katolik Hristiyanları münferiden himaye etme hakkını savunan Fransa elçisi ile oldukça gergin ilişkiler içine girdi.

Tüm bu diplomatik kavgalarda en kötüsü, Kutsal Yerler'in gerekli korumaya nail olmak yerine, gitgide Osmanlı makamlarının keyfine ve açgözlülüğüne terkedilmiş olmaları idi. Mesela 1634'te Rum Ortodokslar, muhtemelen büyük meblağlar karşılığında ve Halife Ömer'in "serbestiyet belgesi" ile Hz. Muhammed'in gerçek bile olmayan "teminat belgesi"ne dayanarak (Hammer, *aynı eser*, s. 693'de aktarılmıştır), önceleri Fransiskenlere ait olan Kutsal Yerler'in kendilerine devredilmelerini sağlamışlardı (Kutsal Mezar Kilisesi, Beytüllahim'deki Hz. İsa'nın doğduğu ağıl, Nazareth'teki manastır ve Getse-

mane Bahçesi). İki yıl sonra, 1636'da Fransiskenler eski haklarını gerçi geri almayı ve kendi lehlerine olan bir ferman çıkarttırmayı başarmışlardı (Hammer, *aynı eser*, s. 669), fakat Rumlar da para ve sözlerle hareket etmeyi çok iyi bildiklerinden, ertesi yıl Fransiskenleri tekrar yerlerinden ettiler ve en önemlisi bundan böyle Kutsal Yerler'e sahip olmaya devam etmeyi başardılar (Hammer, *aynı eser*, s. 214).

Kayserin elçisi Czernin, 1645'te Divân-ı Hümâyûn'dan belki de onları Cizvitlere vermek üzere Kutsal Mezar'ın anahtarlarını isteyince –bu anahtarların diplomatik müzakerelere konu edildiği ilk örnektir– anahtarların Rumların elinden alınmasının mümkün olmadığı cevabını almıştı, zira Peygamber'in bizzat onayladığı bir anlaşmaya dayanarak, Kutsal Yerler'in yasal sahipleriydiler (Elçilik raporuna göre Hammer, *aynı eser*, s. 351).

17. yüzyılın ortalarında Kutsal Yerler Meselesi'nin durumu böyle idi. Aslında büyük Şark Meselesi'nin yalnızca küçük bir bölümü olmasına rağmen, Şark Meselesi'nin kendisi gibi, ne Kutsal Mezar'ın mülkiyeti hususunda ne de çeşitli grupların himaye hakkı üzerindeki talepleri açısından tatmin edici bir sonuca veya en azından bir huzur noktasına vardırılabilmişti. Bir taraftan Cizvitler Rum Ortodokslara ve Fransiskenlere karşı entrikalarına devam ederlerken, diğer taraftan himaye hakkına dair diplomatik kavgalar gittikçe daha karmaşık hâle geliyorlardı. Zira adı geçen devletlerin yanısıra artık İspanya ve nihayet Rusya gibi devletler de işe karışmaya başlamışlardı. Tüm bunlara eserimizin devamında tekrar geri döneceğiz.

III. HRİSTİYAN DEVLETLERİN ELÇİLERİNİN ESKİ ZAMANLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞU NEZDİNDE KONUMLARI VE GÖRDÜKLERİ MUAMELE

1606'da Zitvatorok Antlaşması yapılırken, daha önce de gördüğümüz gibi, kayserin elçilerinin üzerinde durdukları en önemli hususlar, kayser ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki diploması trafiğinin gelecekte daha saygın ve daha güvenli bir karaktere sahip olmasına çalışmak ve kayserin vekillerine İstanbul'da nihayet efendilerinin gücüne ve Hristiyan âlemindeki konumuna lâyık bir itibar kazandırmaktı.

Bu barışın bazı maddeleri, örneğin madde 1, 2, 10, 11 ve 12 öncelikle bu amaca hizmet ediyorlardı. Birbirlerine karşılıklı olarak "kayser" olarak hitap edecek olan bu iki hükümdar ve vekilleri arasındaki müzakerelerde ve diplomatik yazışmalarda bundan böyle Divân-ı Hümâyûn'un üstünlüğünü göstermek için kullanmakta olduğu, kimi zaman hakarete varan sertlik ve horgörme artık yaşanmayacak, aksine gerektiği gibi uygun bir adap ve insancıl bir şekilde muamele edilecekti (Katona, XXVIII, 618, Madde 2: "Tüm yazılarda, mektuplarda, ziyaretlerde insanca davranılsın"). Divân-ı Hümâyûn, bu bağlamda da onurlu bir eşitlik durumunu göstermek için, kaysere gönderdiği elçilerin yanına öncekinden daha değerli hediyeler verecekti ("daha önce alışılmamış biçimde daha büyük armağanlarla", Madde 10). Nihayet bu hediyelerin türünü ve değerini belirlemek iki tarafın takdirine bırakılırken ("her birinin arzusuna ve takdirine göre", Madde 12) her iki tarafın diplomatik elçiliklerinin aynı rütbeye ve itibara sahip adamlara emanet edilmesine dikkat edilecekti.

Kayserin Divân-ı Hümâyûn ile elçilik trafiğini daha iyi ve Hristiyan âleminin ilk hükümdarının itibarına uygun bir biçime sokmak için yaptığı ilk teşebbüs değildi bu. 44 yıl önce, Kayser I. Ferdinand ve Kanuni Sultan Süleyman arasında, Hollandalı Busbecq'in 1562'de müzakere ve akdedilen barış antlaşmasında, kayserin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçilerinin, vekillerinin ve diğer diplomatik memurlarının yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na gelirlerken ve giderlerken rahatsız edilmemekle kalmayıp padişahın kulları tarafından da saygı ve iyi niyetle karşılanmaları ve bu şekilde muamele görmeleri; Divân-ı Hümâyûn ve veziriazam ile yapacakları görüşmelerde de kendi tercümanla-

rını kullanabilecekleri öngörülmüştü (Karşılaştırma için bk. cilt II ve 1562 tarihli Barış Antlaşması: Busbecq, Opp., s. 459).

Öyleyse kayserin İstanbul'daki elçilerinin sürekli olarak baskı altında ve aşağılayıcı bir konumda olmaları ve Zitvatorok Barışı'ndan sonra bile ne insanlık kurallarına ne milletler hukukunun hükümlerine, ne de Kur'an'ın hükümlerine uygun olan bir muamele görmeleri nereden kaynaklanıyordu? İslâm'a uygun devlet ve milletler kanununun esaslarından biri elçinin dokunulmazlığı değil miydi ve buna göre birisi yabancı bir devletin elçisine zeval getirdiğinde ağır bir ceza alması gerekmiyor muydu?

Oysa Avrupa'nın Hristiyan devletlerinin Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri bu bağlamda da baştan beri çok başka kanunlara göre düzenlenmişti. Önemli olan Kur'an'ın hükümleri değil Divân-ı Hümâyûn'un kendisi ile diplomatik ilişkiler içine giren devletin gücü hakkındaki düşünceleri ve bu devletlerin elçilerinin bu gücü nasıl kullandıkları idi. Bu durumu Venedik'ten daha iyi anlayan ve kendi lehine olmak üzere kullanan farklı Hristiyan devletlerinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçilerinin farklı muamele görmelerinin de sebebi bu idi.

Elçisine baştan beri, yani İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı hâline getirildiği tarihten itibaren burada kalıcı, itibarlı, nüfûzlu ve Divân-ı Hümâyûn tarafından tanınan bir konum sağladığı için, Venedik bu bağlamda da Avrupa'nın diğer devletleri karşısında avantajlı durumda idi. 18 Nisan 1454'te Bartolomeo Marcello'nun arabuluculuğu ile Venedik ve Fatih Sultan Mehmed arasında akdedilen barış antlaşmasında, Venedik'in maiyeti ile birlikte İstanbul'a bir balyos gönderme ve burada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Venedik vatandaşlarına gerekli himayeyi sağlama ve medenî hukuk ile ceza hukuku davalarında yargı yetkisini icra etme selahiyetiyle burada daimî olarak ikamet etme hakkı tanınıyordu. Hatta talebi üzerine, eğer makamının gereklerini yerine getirmesi ile çakışmadığı sürece, subaşı tarafından her türlü desteği görecekti (Karşılaştırma için bk. cilt II).

Bu aslında bir yenilik değildi. Zira Venedik İstanbul'da Latin hükümdarlığının oluşturulmasından beri, burada bir temsilci (Podesta) "Venedik podestası ve İstanbul'da despotes ve Romania [Latin] İmparatorluğu'nun bir çeyrek ve yarısının hâkim vekili" bulunduruyordu ve bu temsilci aynı haklara

sahip olup aynı yükümlülüklere tâbi idi. 29 Eylül 1205'te İstanbul'da Venedik "podesta"sı olarak tayin edilen ilk kişi Marino Zen'di. Bizans İmparatorluğu'nun 1261'de tekrar geri getirilmesinden sonra ise Venedik'in İstanbul'daki bu vekili de görevini sürdürdü; ama bu defa koruyucu ve savunucu anlamına gelen balyos veya bajulus ünvanını da aldı ve bu ünvan Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam etti. 15 Mart 1450'de seçilen Girolamo di Pietro Minetto, Paleologlar dönemindeki son Venedik balyosu oldu ve 18 Nisan 1454 tarihli barış antlaşmasının müzakerecisi olan Bartolomeo Marcello, balyosların o tarihten itibaren Divân-ı Hümâyûn nezdinde hiç kesintisiz devam eden sırasını açan ilk balyos oldu (Karşılaştırma için bk. *Cenni intorno alle legazioni Venete alla Porta Ottomano nel Secolo XVI,* Alberi, IX, Firenze 1855, s. XIII ve devamı).

Balyos yalnızca savaş zamanlarında görevini terkederek, İstanbul'da ayrılmak zorunda idi. Ancak Venedik her barış sağlandığında, mesela 1479, 1482 ve yalnızca balyosun üç yılda bir değiştirilmesi, ancak daha sonra çok sıkı takip edilmeyen sınırlayıcı bir hükmü kabul etmek zorunda kaldığı 1503 tarihli barış antlaşmalarında olduğu gibi, balyosunun tekrar İstanbul'a dönmesini ve eski hak ve özgürlüklerinin onaylanmasını talep etmeyi ihmal etmiyordu (II, 433, 521 ve 543).

Daha eski zamanlarda Venedik'in bu vekilinin konumu bilhassa Sultan II. Bâyezid 1491'de, Girolamo Marcello'nun –dönemin Venedik elçisi– Venedik'e Divân-ı Hümâyûn'un devlet sırlarını ifşa ettiği şifreli mektupları bulunduğu için elçinin derhal sınırdışı edilmesini talep ettiğinde tehlikeye girdi. Marcello, üzüntüsünden öldü ve Venedik ancak 1503'te tekrar balyosunun kabul edilmesini sağlayabildi.

Tabii ki Venedik'in Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumu Bizans dönemlerinde olduğundan çok daha farklı idi. Böylesine önemli bir ağırlık ve büyük bir nüfûz sağlayan diplomatik karakteri ancak şimdi kazanmıştı. Bu yüzden balyoslar seçilirken, çok büyük özen gösteriliyordu. Divân-ı Hümâyûn'un gözünde onlara gerekli itibarı sağlamak için, bazı istisnalar hariç, yalnızca ruhbanlar sınıfından seçiliyor, hem de Büyük Konsey'in dört aşamalı seçiminden geçiyorlardı; bu esnada tabii ki kendilerini karakterleri, becerileri, devlet işlerinde ve diploması sanatında tecrübeleri ile gösteren ve şahsiyetleri ile itibar kazanmaya uygun olan adamların seçilmesine özen gösteriliyordu. Bu yüzden

Venedik'in İstanbul elçilerinin arasında sıkça tüm zamanlarda Venedik yıllıklarında en iyi devlet adamları, komutanlar veya diplomatlar olarak isimleri geçen soylu hanedanları görüyoruz, örneğin Foscolo, Contarini, Bragadino, Giustiniani, Navagero, Trevisano, Barbarigo, Soranzo, Morosini, vs. (bu elçilerin tam bir listesi, tayin edildikleri tarih ve görev süreleri ile birlikte *Serie de' Baili, Inviati ve Residenti straordinarii della Republ. Veneta alla Porta Ottomano nel Secolo XVI,* Alberi, T. III [IX], s. XXII'de verilmiştir). Hiç kimsenin bu seçimi hiçbir şart altında reddetmesine izin verilmiyordu.

Balyos, bunun dışında, görevini icra ederken kendisine genelde ihtişamlı bir biçimde ciltlenmiş, çoğu kez de sanatsal minyatürler ile süslenmiş ve dojun mührünü taşıyan bir parşömenin içinde verilen talimatlara (Commissione) kesinlikle uymak zorunda idi. Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde mümkün olabilecek her türlü duruma en ince ayrıntısına kadar temas eden çok sayıda talimat elimize geçmiştir. Elçi, *İncil* üzerine yemin ederek, bu talimatlara kesinlikle uymayı ve Venedik'in saygınlığını muhafaza etmek ve çıkarlarını korumak için mümkün olan herşeyi yapmayı taahhüt etmek zorunda idi. Bunun için tabii ki gerekli haricî imkânlar, bilhassa para ve padişaha, vezirlere ve Divân-ı Hümâyûn'un diğer yüksek rütbeli memurlarına sunulacak ve esas olarak altın işlemeli, kadife, ipek, Şam kumaşı, vs. gibi değerli kumaşlardan oluşan hediyeler de veriliyordu.

Balyosunun maaşı –bilhassa Bartelomeo Marcello'nun– yılda yalnızca 1.000 duka tutarında idi, ama daha sonra aylık 180 Venedik altınına veya yıllık 2.160 Venedik altınına kadar artırıldı. Bunlara yerleşme ve yolculuk masrafları da ekleniyordu; yerleşme masrafları yalnızca 30 Venedik altını tutarken, yolculuk masrafları duruma göre 300 ilâ 900 Venedik altını arasında değişiyordu. Ayrıca olağanüstü harcamalar için kendisine ayrıntılı hesap vermek zorunda olduğu belirli bir meblağ tahsil ediliyordu. Bu meblağ da zamanla önemli ölçüde yükseldi. 1503'te Andreas Gritti için yalnızca 300 Venedik altını tutarında idi ve Venedik'i olağanüstü elçi olarak Divân-ı Hümâyûn nezdinde temsil eden Jacopo Soranzo, 1582'de aynı amaçla 2 bin Venedik altını harcamıştı. Bu meblağla genelde diplomatik akşam yemeklerinin ve olağanüstü hediyelerin ücretleri ödeniyordu.

Mesela bir barış veya ateşkes antlaşması yapmak, padişahın cülûsunu ya da önemli zaferlerini tebrik etmek veya Venedik'i örneğin sünnet düğünle-

rinde yahut padişahın kızlarının evlenme düğünlerinde temsil etmek gibi tüm önemli hadiselerde, balyosun yanısıra İstanbul'a ayrıca burada tabii ki kendini uygun bir ihtişam ile göstermek zorunda olan olağanüstü bir elçi gönderiliyordu. Örneğin 1581'de Jacopo Soranzo'nun Sultan III. Murad'ın en büyük oğlu Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününe katıldığında sunduğu ve raporunda bizzat ayrıntılı bir hesabını verdiği ihtişam ve bilhassa hediyelerin zenginliği, o güne kadar görülen herşeyi gölgede bırakıyordu.

Padişaha sunduğu hediyeler örneğin 10 altın işlemeli kumaştan imal edilmiş kaftandan, tek renkli 2 ve çok renkli 10 kadife kaftandan, değişik renklerde 38 Şam işi ve atlas kaftandan, 12 mor ve güvez renkli kaftandan ve nihayet 30 parçadan oluşan 4 bin skudi değerinde bir gümüş sofra takımından oluşuyordu. Veziriazam ve Divân-ı Hümâyûn'un diğer yüksek rütbeli memurları için seçilen hediyeler de yine makamlarına uygundu ve aralarında ne tuhaftır ki mesela şeker ve seçkin İtalyan peyniri (formaggio piacentino) gibi değişik gıda maddeleri de bulunuyordu (*Relaz. di Giacopo Soranzo Ambasciatore della Repubblica di Venezia per il ritaglio di Mehemet figl. Di Amurat Imperat. dei Turchi l'Anno 1581,* Alberi, II, 227 ve 230).

Balyosa veya olağanüstü elçilere, çoğunlukla sanatsal arabesklerle süslenmiş ve daima parşömen üzerinde verilen onay yazılarından padişaha ve veziriazama gidecek olanlar altın mührü, diğer vezirlere ve üst düzey memurlara gidecek olanlar ise gümüş mührü taşıyorlardı. Elçilerin maaşı, balyosun maaşından biraz daha yüksek, genelde ayda 200 Venedik altını olarak belirlenmişti. Olağanüstü elcilerin maiyeti genelde çok kalabalık olmuyordu. Genç Venedikli veya kimi zaman yabancı soylulara, masrafları kendilerine ait olmak üzere, böyle bir elçilik görevine onur kavalyesi olarak katılma izni verildiğinde, bu büyük bir şeref ve özel bir itibar olarak kabul ediliyordu. Bunun için bu kişinin lehinde referans verecek bir kişi olması gerekiyordu ve daha sonra başvuruların çokluğu karşısında ciddi bir seçim yapılıyordu. Mesela yukarıda adı geçen Jacobo Soranzo'nun elçilik görevi sırasında, yanında 5 Venedikli ve Roma, Bologna, Foligno, Vicenza, vs. gibi şehirlerden gelen 7 genç olmak üzere yalnızca 12 kişi vardı (*Relaz.*, *aynı eser*, s. 212).

Balyosun altındaki memurlar şöyle idi: Başlangıç için 100 Venedik altını ve yıllık 40 Venedik altını maaşla yalnızca posta işini yürütmekle görevli olmakla kalmayıp, "Proveditori sopra conti"ye hesap vermek zorunda olduğu

kasanın idaresini de yürüten sekreteri. Onun hemen altında daha önemsiz işlere bakan ve gerekli kalem personelinden sorumlu bir "Coadjutore" veya "Cogitor" bulunuyordu. Bu makam da yalnızca özel bir beceriye ve iş tecrübesine sahip olup, bu amaçla yetiştirilen "Ordine segretaresco della Repubblica" arasından seçilen adamlara emanet ediliyordu.

Kalemde Divân-ı Hümâyûn ile yazışmaları yürüten "Dragoman piccolo" (Küçük tercüman) ve padişahın veya veziriazamın huzuruna kabul edildiğinde ve Divân-ı Hümâyûn'da balyosun sürekli yanında bulunan veya temsilcisi olarak hareket eden "Dragoman grande" (Büyük tercüman) makamları hepsinden daha önemli idi. Bu görev için asla Venedikliler değil, yalnızca padişahın nadiren güvenilebilecek Hristiyan tebaası veya çoğunlukla adalardan gelen İtalyanlardan veya Rumlardan oluşan devşirmeler kullanılabildiğinden, bu gibi aracıların kullanılması Venedik'in İstanbul'daki en zeki elçileri tarafından oybirliği ile Divân-ı Hümâyûn ile müzakerelerdeki en büyük musibet olarak kabul edilmektedir.

Bernardo Navagero, bu bağlamda daha 1553'te şöyle demektedir: "Tanrı'dan dilerdim ki, Venedik için İstanbul'da olduğu gibi, önemli işlerde elçiler düşüncelerini kendi dillerinde aktarabilsinler ve aldıkları cevapları herhangi bir aracı olmadan anlayabilsinler; o zaman bütün işler çok daha kolay olurdu, çok daha düzgün yürürdü. Örneğin elçi veya balyos bir sözü gururla ve ısrarla söylüyor, fakat tercüman bu sözü istediği gibi aktarabiliyor. Diğer taraftan, veziriazam belki bir şekilde ağırlık verilmesi gereken bir şey söylüyor ama aktarılma şeklinden dolayı ya artık aynı ifade olmuyor ya da doğru olsa bile gücünü ve ağırlığını kaybediyor. Divân-ı Hümâyûn ile yapılan müzakerelerin tüm zorlukları arasında, düzeltmek için hiçbir çare bulamadığım bu sorunu en önemli sorun addediyorum" (*Relazione*, s. 103).

Bu musibeti mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için, muhtemelen Navagero'nun çabalarının sonucunda, Venedik tarafından daha 22 Şubat 1551'de balyosun yanına, kaleminde iki yıllık bir hizmet süresince Türkçe'yi ve şarka özgü yazışına stilini öğrenmek ve daha sonra yararlı olabilecek tercümanlar yetiştirmek üzere, sekreterler sınıfından iki gencin verilmesi kararlaştırıldı. 1551 Kasım'ında Navagero'nun halefi olan Domenico Trevisano, yanında bunun gibi "giovani di lingua" [dil oğlanı] diye adlandırılan

kişiyi götüren ilk balyos idi (Navagero, *aynı eser* ve *Cenni intorno alli Legazioni*, s. XVIII).

Oysa bu tedbir de göründüğü kadarıyla amacına ve beklentilere hiç ama hiç uymuyordu. En azından Lorenzo Bernardo daha 1594'te bu tercüme işinin çok kötü olduğundan şikâyet ediyordu. Genç Venediklilerin yetenekli tercümanlar olarak yetiştirilmeleri başarılamamıştı. Bir taraftan bunun için seçilen ve daha fakir sınıflardan geldikleri için İstanbul'da kalmalarını yalnızca rahat bir geçim kaynağı olarak gören genç insanlar, bu zorlu arazide vazgeçilmez olan dilleri ve iş konusunda beceriyi hızlıca edinmek için gerekli yeteneğe sahip değildiler ve diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtında o dönemlerde yaşanan ve başta Türk kadınlarıyla ve ahlakı bozuk devşirmelerle sürdürülen sefahat âlemleri olmak üzere, Bernardo'nun ifadesine göre bir azizi bile şeytana çevirebilecek lüks hayat, bu genç insanların ahlakı üzerinde öylesine olumsuz bir etki bırakıyordu ki doğru yoldan sapıyorlardı ve Venedik için hizmet etmek için kullanılamaz hâle geliyorlardı ("o Türk kadınlarının lüksü, dönmelerin [devşirmeler] bozuk ahlaklarıyla Türk usûlü yaşama serbestliği bir azizi şeytana çevirecek güce sahip, düzgün birini daha da kötüleştiriyor; buradan ortaya çıktı, sonradan da devam eden uygunsuzluklar" vb., Bernardo, *Relaz.*, s. 418).

Bu baştan çıkarıcı hayatın cazibesi gerçekten de öylesine güçlü idi ki masrafları Venedik tarafından karşılanan bu gençlerin Müslümanlığa geçmeleri de nadir görülmeyen bir şeydi. Bu durum zamanla bu yüzden öyle bir kötü isim yapmıştı ki, Venedik'te artık kimse oğullarını bu iş için vermek istemiyordu ve bu yüzden zorunlu olarak, daha önce de bahsettiğimiz gibi, hepsi Divân-ı Hümâyûn'un tebaası olan eski tercümanların oğullarını masraflarını karşılayarak yetiştirmekten başka bir çare kalmamıştı ("Şimdi yurtaşlarımızın, o mesleğe yönelecek herhangi bir oğlu bulunamadığından Türk tebaasından tercümanların oğullarının masrafları karşılanmaya ve kamu harcamalarıyla tutulmaya başlandı", *aynı eser*, s. 419).

Oysa en kötüsü –ki Bernardo bu hususu bilhassa vurguluyordu– bu insanlara Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerinde sürekli olarak meydana gelen en gizli düşünceleri ve Venedik'in en önemli devlet işlerine dair niyetlerini açıklamaktı. Ne var ki kafasından herşey geçen balyos veya sekreteri değil doğru zamanda doğru sözü söyleyebilmek için en ince ayrıntılardan haberdar olması

gereken tercüman olduğundan, başka türlüsü mümkün değildi. Bernardo şöyle diyordu: "balyosun tercümanına bir sırdaş gibi herşeyi açıklaması ve âdeta Venedik'in kalbini açması çok önemlidir ki, emri üzerine konuşmaya başladığında meseleye kendisine söyleneni anlayacak ve tekrar edecek kadar hâkim olsun ve yalnızca bir papağan gibi konuşmasın".

Oysa bunun böyle olmasını Bernardo en büyük talihsizlik olarak görmektedir. Zira genelde ikiyüzlü bir karaktere sahip olan ve az ya da çok Divân-ı Hümâyûn'a bağımlı olup tüm dünya nezdinde zaten önemli olan konumlarını kendi lehlerine olmak üzere kullanmaya kolayca sapabilen bu insanların sadâkatine, dürüstlüğüne, sır saklamalarına ve iyi niyetine gerçekten güvenilebilir miydi?

Balyosların raporlarından anlayabileceğimiz üzere, Venedik daima, yalnızca iyi bir tercümanın sahip olması gereken bilgilere sahip olmakla ve Divân-ı Hümâyûn ile hiç de kolay bir sanat olmayan müzakerelerde nadir görülen bir ustalığa ulaşmış olmakla kalmayıp Venedik'in hizmetinde de övgüye değer bir sadâkat ve Venedik'in menfaatlerini korumakta tükenmek bilmeyen bir çaba ile kendilerini gösteren bir dizi yetenekli adamla çalışma fırsatı bulduğundan çok şanslı idi.

Bunların arasında mesela Andreas Gritti'ye 1503 tarihli barışı akdederken büyük hizmetlerde bulunan Venedikli devşirme Ali Efendi (A. Gritti, *Relaz*., Alberi, III, 43); birçok elçiye ve balyosa sadâkat, dayanıklılık ve beceriklilikle hizmet eden Rum Theodor Paleolog (Albèri, *aynı eser*, s. 68'de şöyle demektedir: "sâdık, ihtiyatlı ve cumhuriyetimizin olaylarına tutkuyla bağlı bir tercüman oldu Theodoros Palaiologos"); sonra Venedik'e bu zorlu makamda 26 yıl boyunca hizmet veren ve bilhassa Bernardo Navagero ve Domenico Trevisano tarafından büyük bir övgüyle takdir edilen (*Relaz*., Alberi, I, 104), Venedik'in çıkarları lehine gösterdiği bıkmak bilmeyen faaliyetlerinin yanısıra, asık yüzlü Veziriazam Rüstem Paşa'nın kayıtsız şartsız güvenini kazanmayı başaran Gianesino veya Tenesin Salvego ve örneğin Andrea Dandolo, Paolo Contarini, Gianfrancesco Morosini, hatta Lorenzo Bernardo (*Relaz*., Alberi, III, 172, 247, 318; II, 413 ve devamı) tarafından takdir edilen birçok başkaları.

Hâlbuki bu durumların ayrılmaz bir parçası olan musibetler, kendi türlerinde mükemmel birer emsal olan şahsiyetler tarafından asla tam olarak yok edilemediler ve bu yüzden Bernardo, bilhassa işlerin artmasından dolayı bu

memurların sayısı ikiden altıya, hatta sekize çıkartılması gerektiği gözönünde bulundurulursa, sonunda Venedik'in yalnızca Venedik asıllı tercümanlar kullanmak için hiçbir masraftan ve çabadan kaçınmaması gerektiğine karar verdi (Bernardo, *aynı eser*, s. 421'de bu husustaki düşünceleri şöyledir: "Sonuçta, bizimle ilgili olarak ben, iyi yurttaşlarımızın sâdık ve değerli tercümanları olmasını ve yönetimden kaynaklanan belli bir hoşnutluk ve bu devlete karşı saygı duygusunun çok önemli olduğunu düşünüyorum, bu yüzden harcamaları kaygı verici bulmuyorum").

Daha önemli diplomatik görevlerde, nüfûzlu bir arabulucudan da yardım almayı uygun görüyorlardı ki bu görev için genelde sarayda ve vezirler nezdinde büyük bir nüfûza sahip, örneğin padişahın başhekimi olup adı defalarca geçen Rabbi Salomon gibi Yahudiler kullanılıyordu (Tiepolo, *Relaz.*, s. 188); İstanbul'da ikamet eden Venediklilerin menfaatlerinin ve ceplerinin söz konusu olduğu meselelerde ise balyos, Onikiler Konseyi (Consiglio de' dodici) tarafından kendi aralarından seçilen, ancak karar verici değil yalnızca tavsiye edici bir konuma sahip kişiye danışıyordu.

Balyosun hanesinde bir kapıcının yönetimi altında 14 hizmetli, yıllık 70 Venedik altını maaşla bir hekim ve bedelsiz konaklamanın yanısıra 40 Venedik altını alan bir rahip bulunuyordu. Koruma ve onur kıtası olarak balyosa ayrıca masraflarını kendi kasasından karşılamak zorunda olduğu 3 yeniçeri tahsis edilmişti. Balyos İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldığında veya görevini herhangi bir sebepten dolayı icra edemediğinde, hemen Venedik tarafından onaylanan bir vekil tayin ediyordu. Her balyos veya olağanüstü elçi, memleketine geri döndükten sonra, dojun başkanlığındaki Pregadiler Konseyi'ne resmî bir oturumda görevinin başarıları ve görevi sırasında yapmaya fırsat bulduğu gözlemler hakkında hesap vermek zorunda idi ki bu, neredeyse hiç kesintisiz, gerçek bir devlet adamı nazarıyla hazırlanan ve bize diğer bilgilerden daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun durumları hakkında bilgi sağlayan raporları (Relazione) borçlu olduğumuz mükemmel bir devlet uygulaması idi.

Venedik'in bu vekillerinin baştan beri kesin düzenlenmiş haricî konumları İstanbul'da güvenilir ve itibarlı bir varlık göstermelerini sağlarken, Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerinde talimat olarak hizmet eden şeyler, belirlenen esasların kesinliği ve bu esasları uygularken gösterdikleri ince nezaketti ki, en azın-

dan bu eski zamanlarda diğer Hristiyan devletlerin vekillerine karşı onlara bir üstünlük sağlıyordu. "Görüşmeleri, baş eğerek ve korkuyla değil, onurla sürdürmek" olduğunu yukarıda gördüğümüz ilke, Venediklilerin kararlı bir ustalıkla uyguladıkları ve kötü gözle bakılan barış siyasetlerine rağmen, Venedik'e Divân-ı Hümâyûn'da güçlerinin maddî imkânlarının böyle bir şeyi başarıyla muhafaza etmelerine yetmeyecek olan bir zamanda bile, itibar ve nüfûz kazandıracak şekilde icra etmeyi başardıkları siyasî sistemin ve diplomasi sanatının asıl çekirdeğini oluşturuyordu. Tabii ki zamanla Venediklilerin devlet adamlarına has zekâları ve diplomatik maharetleri de sonunda gerçek güce dayalı güvenilir bir zeminden yoksun kalmaya başlayan siyasî bir sistemin zayıf yönlerini kapatmaya yetmiyordu. Bu yüzden İstanbul'daki balyosun ve Venedik elçilerinin itibarının ve bundan kaynaklanan nüfûzlarının 16. yüzyıl sona ermeden, Divân-ı Hümâyûn'un Venedik'in gittikçe azalan gücüne yukarıdan horgörerek baktığı oranda azalmasına şaşırmamak gerekir ("öfke ve aşağılama", deniyor, *Relazione di 1594*'te). Üstelik bu zorlu arazide diğer devletlerin, sahip oldukları maddî imkânların sağladığı üstünlükle siyasî nüfûz, öncelik kazanan vekilleri de ortaya çıkmışlardı.

Venedik'in yanında Divân-ı Hümâyûn ile diplomasi trafiğinde İstanbul'a yerleşmeyi başaran ilk Batılı devlet Fransa olmuştu. Oysa Kral I. Fransuva'nın Pavia (1525) faciasından sonra, gizli ajanları aracılığıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın tahtının basamaklarında koruma ve yardım için yalvarması, vekillerine burada hemen önemli bir ağırlık ve itibar kazandırmaya uygun değildi. Ayrıca Fransa'nın şark siyasetinin dalgalı ve ikiyüzlü karakteriyle de, bundan ne bekleyebileceğini çok iyi bilen Divân-ı Hümâyûn'un daha sonra güvenini kazanması biraz zordu. Yine de Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile daha sonraki ilişkileri için kralın açıkça huzura kabul edilen ilk müzakerecisi Jean de la Forest'e 1536'da sultanla akdedilen dostluk antlaşmasında Venedik balyosunun sahip olduğu hakların tanınmış olması büyük bir kazançtı. Zira Forest de bu antlaşmanın 5. maddesi gereğince faaliyetlerini öncelikle kralın Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden veya buraya gelen tebaası üzerinde gerek medenî hukuk gerekse ceza hukuku davalarında bağımsız ve Divân-ı Hümâyûn tarafından tanınan ve talebi üzerine Türk makamları tarafından korunacak ve desteklenecek bir yargı yetkisi icra edecekti (Karşılaştırma için bk. cilt II).

Oysa bu Fransız elçisinin konumunun çoğunlukla diplomatik bir karakter alması, bu iki devletin, sürekli olarak çok önemli siyasî çıkarlarının söz konusu olduğu ilişkilerinin doğasında yatıyordu. Kralın ilk elçisi olarak İstanbul'da kalan Forest Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdinde resmen elçisi hâline geldi. Mesela Forest'in hemen ardından bu göreve getirilen Antonio Rincon'un 1540'ta, Venedik'in o tarihi kadar Divân-ı Hümâyûn'da sahip olduğu nüfûzun büyük bir bölümünün de Fransa'ya geçtiği Venedik barışının akdedilmesi sırasında önemli bir etkinliğe sahip değil miydi (cilt II)?

Ne yazık ki Fransa sarayı, talihli bir biçimde kazanılan bu konumu kalıcı olmasını sağlayabilecek sağlam bir temele oturtmayı bilemedi. Çok geçmeden meydana gelen hadiseler, her iki tarafın da Fransa ve Divân-ı Hümâyûn arasında çok daha yakın bir ilişkinin kurulmasına dair beklentilerinde hayal kırıklığına uğradıklarını gösterdi. Barbaros Hayreddin Paşa'nın, I. Fransuva'yı şark politikasında her yöne doğru kötü bir duruma sokan ve masraflı olduğu kadar sonunda yararsız da olan Provansa Deniz Seferi (1543); bu kralın 1545 ve 1546 yıllarında Kral I. Ferdinand ve sultan arasında önce arabuluculuk yaptığı ve daha sonra engellemeye çalıştığı barış sırasında gösterdiği beceriksizlik (Karşılaştırma için bk. cilt II); ayrıca halefleri II. Henri, II. Fransuva ve IX. Charles'in, padişaha her zamanki onur hediyelerini sunmayı bile reddederken, donanmanın yardımı ve Divân-ı Hümâyûn'dan para yardımı için ısrarları ve nihayet Fransız diplomatların, Hollandalı Busbecq'in Amasya'da ve İstanbul'da barış müzakerelerini her şekilde engellemek ve geri alınmalarını sağlamak için gösterdikleri büyük ama bir o kadar da başarısız çabaları: Tüm bunlar zamanla Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerine büyük bir memnuniyetsizlik ve İstanbul'daki vekillerinin konumunu rahatsız edici ve şüpheli bir hâle getirmişti.

Burada kaybedilenlerin ise Fransa Elçisi Vigne'nin sert davranışları ve incitici açık sözlülüğü ile tekrar kazanılması mümkün değildi. İstanbul'dan 1559'da büyük bir hoşnutsuzluk içinde ayrıldı ve Divân-ı Hümâyûn'a karşı öyle büyük bir kin duyuyordu ki Kral II. Henri'ye bu "barbar itler" ile tüm ilişkilerini hemen ve tamamen kesmesini tavsiye etti (Karşılaştırma için bk. cilt II).

O dönemlerde Fransa sarayında Fransa'nın kendisini I. Fransuva dönemlerinden beri yürüttüğü şark siyasetinden dolayı Hristiyan âleminin diğer devletlerine karşı düşürdüğü olumsuz duruma uzun zamandır öfkelenen ve bu gibi düşünceleri paylaşarak, gerçekleştirilmelerini her şekilde desteklemeye hazır olan güçlü bir grup mevcuttu. Bu grubun başında bilhassa II. Henri'nin ölümünden sonra (10 Temmuz 1559) Divân-ı Hümâyûn'a karşı düşmanca olmasa da biraz daha mesafeli bir tutum takınılmasında ısrar eden nüfûzlu Loren kardinali bulunuyordu.

Gerekçelerini bilhassa ülke içinde, göründüğü kadarıyla kâfirlerle kurulan bu dostluk hususunda çok da olumlu olmayan genel ruh hâline dayandırıyordu. Zira bu dostluğun amacı kayserin gücünü düşürmek olsa bile, Hristiyanlar arasında önemli konuma sahip kralın onuru ve itibarı açısından böyle bir şey için kâfirlerin yardımına başvurması aykırı idi (Fransa'da o dönemde bu bağlamda mevcut ruh hâlini en iyi 1553'te Venedik'i II. Henri'nin sarayında temsil eden Venedikli Giovanni Capello anlatmaktadır. Tomasso'nun "*Relations des Ambassadeurs Venetiens sur les affaires de France au XVI. siècle*" adlı koleksiyonunda T. I, s. 380'deki raporunda şöyle demektedir: "Çok Hristiyan majesteleri Türklerin hükümdarıyla dostluk imparatorun güçlerini azaltmaktan başka bir şey değil...O dostluk Fransızların hoşuna gitmese de, Çok Hristiyan majesteleri kâfirlere hizmet etmekten onur duymadığından" vb.

Bunun için harcanmış olan paralarla –ki kardinal de bu düşünceye katılıyordu– çoktan kendi deniz güçlerini oluşturmuş olabilirlerdi. II. Fransuva'nın sarayında bulunan Venedik Elçisi Giovanni Michiel (*Relaz. 1561, aynı eser*, s. 458), bu hususta şöyle demektedir: "Türk'le kurulan dostluk Kral Henri'nin ölümünden sonra, bilhassa Loren kardinalinin tavsiyelerinden ve görüşlerinden dolayı, kısmen yapılan barıştan sonra Türklere ihtiyaç duyulmadığından ve kısmen de kardinalin ifadesine göre, krala bu dostluğun getirdiğini bildiği utancı karşılamak ve zararı engellemek için biraz azaldı; zira bana defalarca bizzat söylediğine göre, bu dostluğu yalnızca verimsiz değil Türk donanmasını buraya çekmek için yapılan muazzam harcamalar gözönünde bulundurulduğunda, çok masraflı kabul ediyordu".

Bu yüzden la Vigne'nin ölümünden sonra İstanbul'a bir elçi değil, basit bir temsilci göndermeyi daha uygun bulmuşlardı, ama bu görevi kimse üst-

lenmek istemediğinden, şu anda İstanbul'da bulunan temsilci en alt sınıflardan bir kişi idi.

Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri hemen tamamen koparmayı uygun bulmamış olsalardı, bu kişiyi de göndermemiş olurlardı; ama böyle bir durumda Marsilya ve İskenderiye arasındaki canlı trafik zarar görmekle kalmayıp şu anda sırf Fransa ve sultan arasında mevcut dostluktan dolayı rahat duran Provansa ve Languedoc sahillerindeki Türk korsanlarının da sürekli saldırılarına maruz kalırlardı.

Olayların o dönemlerde hemen son raddeye kadar getirilmemelerini, daha önce gördüğümüz gibi (cilt II), bilhassa o dönemde Fransa'yı Venedik'te temsil eden ve daha sonra sarayının Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerini daha iyi bir duruma getirme görevine nail olan Acqs Piskoposu François de Noailles'in ileri görüşlülüğüne borçluydular. Zira Loren kardinali Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerin tamamen kesilmesinin tehlikelerine işaret etmesine rağmen, İstanbul'daki elçilik makamının Fransa sarayı tarafından horgörülmesini engelleyemedi. II. Fransuva, la Vigne'nin 1559'daki ölümünden sonra, hizmetlilerinden biri olan Dolu'yu "temsilcisi" olarak buraya gönderdi ve halefleri (Dolu, 1565 Temmuz'unda İstanbul'da vebadan öldü) Petremol ve Grantrie de Grandchamp da fazla diplomasi yeteneğine sahip değildiler.

Oysa Divân-ı Hümâyûn bu hususta beklenebileceğinden çok daha hassastı. Veziriazam, defalarca öfkesini de açıkça belli ederek Fransa'yı düzgün bir elçi tarafından temsil ettirmeye tenezzül edilmediğinden şikâyet etti, hatta Divân-ı Hümâyûn'a uygun diplomatik onur hediyeleri ile gereken saygının gösterilmemesine hiç tahammül edilemiyordu. Fransa bu yüzden, padişahın zaman zaman eski dostluğu muhafaza etmek istediğini bildirmesine rağmen, Divân-ı Hümâyûn ile tüm müzakerelerinde öyle rahatsız edici engellerle karşılaşıyordu ki Divân-ı Hümâyûn nezdinde onaylanan temsilcilerinin konumu orada tüm siyasî nüfûzdan vazgeçilmeyecek ise artık neredeyse tutulabilecek gibi değildi.

Bahsettiğimiz gibi, hiç kimse bunu, Divân-ı Hümâyûn'un bilhassa İnebahtı mağlubiyetinden sonraki sıkıntılı dönemini Fransa'ya İstanbul'da tekrar diğer Hristiyan devletleri arasında lâyık olduğu konumunu sağlamak için en uygun zaman olduğunu belirten Acqs piskoposu kadar iyi anlamamıştı. Bu yüzden,

Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdinde gerçek bir elçisi olarak tayin edildikten sonra, burada hemen ihtişamlı bir biçimde ve gerekli ağırlıkla ortaya çıkmaya özen gösterdi. İlk defasında yanına 18 Fransız soylusundan bir onur kıtası aldı ve padişahın tahtının önüne uygun bir hediye bırakmayı da ihmal etmeyerek, bu sayede Fransa'nın çıkarları lehinde Divân-ı Hümâyûn nezdindeki taleplerinde çok kararlı bir dille konuşabileceğini düşündü.

Oysa İstanbul'da iki yıldan fazla süren, ancak çok az mutlu gün gördüğü diplomatik görevi sırasında (Mart 1572-Ağustos 1574) Fransa'nın nüfûzunu, ne günün konusu olan İspanya ile barış ve Lehistan krallık seçimi hususlarında, ne de bilhassa sürekli olarak ortaya atılan para meselesi ve Floransa, Ceneviz, Milano, Lucca, vs. gibi küçük ticaret devletlerinin daha şimdiden kurtulmaya çalıştıkları Fransız bandırasının Doğu Akdeniz'deki himaye hakkının muhafazası gibi daha küçük anlaşmazlıklarda istediği ve beklediği kadar güçlendirebildi. Bu hususta şikâyet edince veziriazam yüzüne güldü: Daima boş ellerle gelen Fransa, herhâlde dolu ellerle gelen ve büyük bir kazanç elde ettiğimiz diğer devletlerle görüşmememizi talep edemezdi, dedi.

Piskopos, biraz öfkeli karakteri ile birçok şeyi mahvetmiş olsa da diğer taraftan oldukça saygı uyandıran davranışları konumuna hâlâ lâyık olduğu saygıyı kazandırmıştı. Oysa diplomatik karakterinin saygınlığını kendi şahsiyeti ile muhafaza etmeyi başaramadığından, her türlü hakarete maruz kalmak zorunda kalan halefi ve aynı zamanda kardeşi olan Abbe de Lisle'de durum böyle değildi. Ancak 1579'da sarayının emri ile büyük hediyelerle İstanbul'a gelen Germigny, Divân-ı Hümâyûn üzerindeki nüfûzu İspanya ile yapılacak barışı engellemeye veya İngiliz bandırasının Doğu Akdeniz'de engellemelerini başarılı bir biçimde karşılamaya yetmese de, Divân-ı Hümâyûn'u tekrar Fransa'ya karşı olumlu bir tutum sergilemeye ikna edecek kadar talihli idi. İstanbul'dan ayrıldığında, en azından Veziriazam Mustafa Paşa'nın, padişahın Fransa ile dostluğu muhafaza etmeye ve genişletmeye çok değer verdiği ve bu yüzden kralın da Divân-ı Hümâyûn nezdinde gördüğü itibarda tüm diğer Hristiyan hükümdarlar karşısında ilk sırayı aldığı sözünü aldı ("onun her zaman ilk sırası vardır ve var olacak", Germigny'nin mektubu).

Bu itibarı muhafaza etmek ise Fransa'nın İstanbul'daki temsilcileri yalnızca Divân-ı Hümâyûn'un kaprisleri ve olumsuz tutumu ile değil, başta İngiltere olmak üzere, diğer devletlerin gitgide artan nüfûzu ile de başa çık-

mak zorunda olduklarından çok kolay değildi. Örneğin Breves, yukarıda gördüğümüz gibi, Fransa'nın itibarını ve antlaşmalarla güvence altına alınmış eski haklarını İngilizlerin gitgide artan cüretkârlıklarına ve korsanların saldırılarına karşı muhafaza etmekte çok zorlanmıştı ve Divân-ı Hümâyûn'u İspanya'ya karşı yaptıkları savaşa daha aktif katılmaya ikna etmek için çok çaba göstermemiş ve Kral IV. Henri'yi kızdıracak biçimde asla gerçekleştirilmeyen boş vaatlerden başka bir şey elde etmemiş miydi? Yine de Fransa'nın temsilcilerinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki konumları en azından saygılı, hatta nüfûzlu bir konum olarak kalmıştı; daha sonraları önemli ölçüde olumsuz etkilenmiş ve tehlikeye girmiş olsa da bunun sebebi yeri geldiğinde üzerinde duracağımız olağandışı karışıklıklara ve kısmen şahıslardan kaynaklanan durumlara dayanıyordu.

İngiltere, kendini şarktaki çıkarlarını İstanbul'da bağımsız birer temsilci aracılığıyla korumak zorunda hisseden Batılı devletlerin arasına gerçi biraz geç ama yine de öyle bir şekilde dahil etti ki, gücünün bilincini ve büyük bir geleceğe sahip olacağını bariz bir biçimde hissettiriyordu. Kraliçe Elizabeth'in ilk müzakerecisi William Harborne yumuşak başlılığı ve dayanıklılığı sayesinde Divân-ı Hümâyûn'a sağlam bir biçimde ayak basmayı başardıktan sonra (1578-1588), İngiltere ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki ittifakın önceleri şüphe ile karşılanan karakteri ve doğal olarak baştan beri bu ilişkiyi olumsuz bir tutumla takip eden Avrupa'nın diğer devletlerinin hoşnutsuzluğu, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda yıldan yıla artan nüfûzunu artık engelleyemiyordu. Zira temsilcileri burada bir kez elde ettikleri gücü ve hükümdarları ile ülkelerinin saygınlığını uygun bir biçimde korumayı biliyorlardı. Kısa zamanda neler başardıklarını, örneğin Sir Thomas Roe'nin 1623'te Lehistan barışında arabulucu olarak oynadığı önemli rol kanıtlıyordu.

İngiltere ayrıca Divân-ı Hümâyûn ile daha yakın diplomatik ilişkilere giren ilk Protestan devletti ki bu, Kraliçe Elizabeth'in Divân-ı Hümâyûn'un Protestanlara karşı olumlu tutumu karşısında baştan beri kendi lehine kullanmakla kalmayıp, daha sonra da İngiliz elçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha o dönemlerde Lutherciler için kullanılan bir terim olan Protestan Hristiyanları daha o dönemlerde himaye altına almak için hiçbir fırsatı kaçırmadıkları ve İngiltere bu sayede şarktaki bu dindaşlarının doğal hâmisi hâline geldiği için, çok daha büyük önem kazanan bir durumdu. Bunun önemli bir misali, İngiliz Elçisi Edward Burton'un 1596'da kayserin elçisi Kreckwitz'in acılarını pay-

laşan Protestan refakatçilerine büyük bir fedakârlıkla sahip çıkmasıdır. Bu refakatçilerin yalnızca serbest bırakılmasını sağlamakla kalmayıp, geri dönüş yolunda Sultan III. Mehmed'in yanında bizzat katıldığı Eğri Seferi sırasında onları kendi himayesine aldı. Kendi tercümanının bu refakatçileri Macaristan sınırına kadar götürmesini emretti ve ayrılırken onlara ayrıca 100 duka yol parası verdi (Seidel, *Denkwürdige Gesandtschaft*, s. 79, 80, 91). Bundan biraz sonra, 1600'de, Protestan Hollandalılar, şarkta İngilizlerin himayesi altına giren ve Doğu Akdeniz'de gemilerinde Fransız bandırası yerine İngiliz bandırasını taşıyan ilk kişilerdi.

Venedik Balyosu Gianfrancesco Morosini, bilhassa bu dinî meselelerin İngiltere ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki ilk ilişkiler açısından önemine dikkat çekiyordu. Osmanlı sultanı, diyordu (*Relaz.* 1585, s. 310), İngiltere kraliçesinin dostluğuna, dinî bölünmelerden dolayı Hristiyan âleminin diğer hükümdarları ile asla kendisine karşı ittifak kurmayacağından emin olduğu için değer vermektedir; aksine daima böyle bir ittifakı bozmak ve engellemek için iyi bir araç olacaktır. Ancak hemen arkasından şu sözleri eklemektedir: "Yine de elçisi Divân-ı Hümâyûn nezdinde çok saygı görmemektedir; herkes, hatta vezirler bile onu alaylı (per burla) bir şekilde "Protestan" olarak çağırmaktadırlar, ancak fanatik bir Kalvinist olduğu için o buna çok kızıyor". Daha sonra, görüşlerinin gerçekliğini kanıtlamak için, kaptan paşanın sırf İngiliz gemilerinden biri kadırgalarından biri ile anlaşmazlığa düştüğünden bir seferinde elçiye çok öfkelendiğini ve tercümanı aracılığıyla, bizzat gelerek onu falakaya yatıracağını ve kendi evinde bin değnek vuracağını bildirdiğini anlatmaktadır. Ne var ki bu hadiseler Harborne'nun Divân-ı Hümâyûn ile ilişki kurmak için ilk tereddütlü adımları attığı zamana rastlıyordu. Sir Thomas Roe'nun, Lehistan barışı için arabuluculuk yaptığı dönemlerde ise durum ne kadar farklı idi!

Divân-ı Hümâyûn'un diplomatik ilişkiler içinde olduğu iki kuzey ülkesi olan Rusya'nın ve Lehistan'ın o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn nezdinde henüz daimî elçileri yoktu. Ara sıra gönderdikleri elçi heyetleri, barış zamanlarında padişahın sarayında hep iyi niyetle, hatta onurlu bir biçimde karşılanıyorlardı. Bu husus, Lehistan'ı zayıflığından ötürü mümkün olduğunca olumlu bir tutum ve rahat bir bağımlılık içinde tutmak, Divân-ı Hümâyûn'un siyasî sistemine dahil olduğu sürece bilhassa Lehistan elçileri için geçerli idi.

Grandükün ilk elçilerinden birinin padişahın huzurunda diz kırmayı ve kendisine sunulan onur hediyelerini kabul etmeyi reddetmesi, Rusların kibri için tipik bir örnekti (1499, Karşılaştırma için bk. cilt II). O tarihten itibaren Rusya'nın Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerine dostça olmaktan ziyade çok daha gergin ve ölçülü bir karakter kazandıran durumları daha önce uygun yerde açıklamıştık. Ayrıca çarın Lehistan krallık seçimlerine müdahalesi ve Lehistan ile Divân-ı Hümâyûn arasında sağlanacak barışı engellemeye çalışması, iki devlet arasında daha iyi ilişkilerin kurulmasına uygun değildi. Rusya daha o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'un en fazla çekindiği, dolayısıyla da Divân'da en çok saygıyı gören devletlerden biri olarak kaldı ve Rusların çarı da sanki bu yüzden Avrupa'nın diğer Hristiyan hükümdarlarının aksine, İstanbul'da daimî bir elçi aracılığıyla Osmanlı sultanı nezdinde bağımlı bir hâle gelmeye meyilli değildi.

Oysa Alman kayserin veya Divân-ı Hümâyûn kaleminde adlandırıldığı gibi, Viyana veya Macaristan kralının diplomasi trafiği o döneme kadar kesinlikle daha talihli olmamak kaydıyla, ne kadar farklı gelişmemiş miydi? Bu kralın elçilerinin baştan beri padişahın ve vezirlerinin cüretkârlıklarından dolayı maruz kaldıkları tüm hakaretleri hatırlatmak için, Kral Ferdinand'ın 1528'de İstanbul'a ilk elçilik heyetini gönderdiği veya 10 yıl sonra, 1537'de Sprinzenstein'in "bundan böyle elçileri alaya maruz kalmaları için değil, intikam almak için orduları Türkiye'ye göndermek gerektiğine" (I. Ferdinand'a gönderdiği rapor, cilt II) dair bilgince bir tavsiye ile geri döndüğü zamanlara dönüş yapmak gerekmez. Talihsizlikleri, böylesine zor bir durumda, baştan beri yanlış ve çaresiz bir siyaset ve yanlış zamanda geri adım atılmasından dolayı Divân-ı Hümâyûn nezdinde bir daha asla tam olarak düzeltilemeyen olumsuz bir konum edinmiş olmalarıydı.

1534'te Cornelius Duplicius Schepperus, Kayser Şarlken'in elçisi olarak yeniçerilerden gördüğü hakaretlere, başka türlüsü mümkün olmadığından böyle bir utancı sabırla taşımak gerektiğini söylemekten başka bir cevap bulamıyordu (Schepperus'un raporu, cilt II)! Kralın ve kayserin müzakerecilerine, Divân-ı Hümâyûn'un teveccühünü büyük meblağlar karşılığında satın almaya çalışmalarına rağmen, sürekli horgörülerek muamele edilmesine; keyfî olarak kervansaraylarında sıkı gözetim altında tutulma-

larına veya Laszki ve Malvezzi gibi en berbat zindanlara atılmalarına; hatta zeki ve yumuşak başlı Busbecq'in bile kulaklarını ve burnunu keseceklerine dair tehdit etmelerine (cilt II) ve kayser ile Osmanlı sultanı arasındaki diplomatik ilişkileri asla sağlam, saygın ve onurlu bir seviyeye getirememelerine şaşmamak gerekir.

1533 tarihli barış antlaşmasında Kral Ferdinand'a en azından çıkarlarını daha iyi koruyabilmesi için Divân-ı Hümâyûn nezdinde bir konsolos bulundurma izni verildi. Oysa 1537'de Sprinzenstein, kralın İstanbul'daki ilk daimî elçisi olarak buraya yerleşmeye kalkışınca, buna izin verilmedi. Kral, ne zaman ki 10 yıl sonra, 1547 tarihli barış antlaşmasında, yanıltıcı bir isim olan "ücret" adı altında her yıl 30 bin duka haraç ödemeyi kabul edince, Malvezzi'ye kralın ilk elçisi olarak Osmanlı payitahtında kalma izni verildi. Oysa 1562 tarihli barış antlaşmasında elçilerin uygun bir biçimde muamele görmelerinin şart koşulmak zorunda kalındığını ve ancak 1568'de barış antlaşmasının yenilenmesi sırasında "kayserin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki elçilerine, ataşelerine ve temsilcilerine, maiyetleri ile birlikte diğer dost ülkelere tanınan hakların aynısının tanınması gerektiği" ve "barışın bozulması hâlinde bile zindana atılamayacakları"nın açıkça belirtildiğini düşünürsek, kralın ve kayserin bu elçilerinin ne kadar kötü bir durumda olduklarını tasavvur edebiliriz (cilt II).

Divân-ı Hümâyûn'un bu hükmü yerine getirmek için ne kadar az çaba gösterdiğini, 1593'te kayserin elçisi Kreckwitz'in başına gelen felaketler kanıtlamaktadır ki bu hadise, Avrupa'nın diplomasi yıllıklarındaki belki de en ağır hadiselerden biri idi. Kreckwitz, baştan itibaren mutlak güce sahip Veziriazam Koca Sinan Paşa'nın, o dönemlerde Kayser II. Rudolf ve Divân-ı Hümâyûn arasında mevcut gergin ilişkilerden çok daha önemsiz ilişkilerde bile tatmin edilmesi gerekecek amansız nefretini üzerine çekmek gibi bir talihsizlik yaşamıştı. Bunun için özel bir gerekçe gerekmiyordu ki, elçinin hizmetlilerinden birinin utanç verici ihaneti bu gerekçeyi kendiliğinden sağlayıverdi.

Kreckwitz'in acılarını paylaşan iki yoldaşı olan Wratislaw'ın ve Seidel'in birbirlerine uyan raporları ile gerçekliği kanıtlanmamış olsaydı bundan sonra olanlar bir masal olarak addedilebilirdi: Zorla evraklarına el konulduktan sonra önce evinden çıkartılarak Koca Sinan Paşa'nın karargâhına getirilişi ve daha

sonra zincirlere vurularak sonunda acısından öldüğü Belgrad'a götürülürken, 30 kişiden oluşan maiyetinin, bilhassa Fransa ve İngiltere elçilerinin arabuluculuğu sayesinde tekrar serbest bırakılana kadar, iki yıl boyunca tersanedeki hapishanede, kadırgalarda ve nihayet Kara Kule'de [Rumeli Hisarı] korkunç bir esarette kalışları. Kayserin sarayı tarafından böyle bir utanç karşısında talep edilen tek şey ise savaş bittikten sonra, Zitvatorok Antlaşması'nda elçileri için gelecekte daha "insancıl bir muamele" oldu.

1616 tarihli Viyana Barışı'nın 11. maddesinde bu husus tekrar özel olarak ele alındı ki bu, Zitvatorok Barışı'nın bu bağlamda pek ciddiye alınmayışının bir delili idi. Oysa aynı yıl içinde kayserin elçisi Czernin'in İstanbul'a girişini Haçlı bayrağını açarak yüceleştirmek isteyişinin bedelini sıkı bir gözetim altına alınması ile ödemek zorunda kalışını ve birkaç yıl sonra, 1620'de, Veziriazam Güzelce Ali Paşa'nın, Macar asiler ile müzakereleri sırasında Avusturya ataşesi Mihail Starzer'i, emirlerine uymayı reddettiği için, göründüğü kadarıyla oldukça ciddi bir biçimde ipte sallandıracağına veya ona "eşek gibi, dayak attıracağına" dair tehditte bulunması, hiçbir şekilde bu "insancıl muamele"nin meyveleri değildi (Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 517'de Starzer'in raporu).

Yine de kayser ve Macaristan kralı vekilleri ve elçileri karşılanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yaşamındaki herşey gibi çok kesin biçimlere dayanan geleneksel etiketten ve diplomatik teşrifattan asla vazgeçilmiyordu. Buna yalnızca elçilere Osmanlı İmparatorluğu topraklarında sağlanan güvenli bir refakat ve törenler arasında şehre girmelerini sağlamak değil, padişah ve vezirler nezdinde şark geleneklerine göre düzenlenen ihtişamlı huzura kabuller ve geleneksel şark misafirperverliği kurallarına uygun olarak, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaptıkları yolculuklarda ve padişah nezdinde kaldıkları sürece geçimlerinin sağlanması da dahildi. Bu hususta yalnızca dost ve düşman ülkelerin elçileri arasında bir ayrım yapılıyordu.

Düşman ülkelerin elçileri tabii ki çok nazik karşılanmıyorlardı. Güvenli refakat bahanesi altında –en azından eski zamanlarda– Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ve payitahtına ancak güçlü bir muhafız kıtası eşliğinde girebiliyorlardı ve daha sonra sıkı bir gözetim atında tutularak hiç kimse ile irtibat kurmalarına izin verilmiyordu. Genelde veziriazamın huzuruna kabul edilseler de, padişahın huzuruna kabul edilmiyorlardı ve işleri bittikten sonra, her zamanki onur hediyeleri olmaksızın, tekrar sınırlara kadar refakatçi eşliğinde

geçiriliyorlardı. Üstelik bu korumanın masraflarını da kendileri karşılıyorlardı (Bassano da Zara'dan naklen Sansovino, s. 70).

Oysa söz konusu dost bir ülkenin elçisini karşılamaksa, yalnızca elçinin ve maiyetindekilerin masrafları hazineden karşılanmakla kalınmayıp, karşılanmaları için bir gün boyu mesafeye kadar, sayısı tabii ki elçilik heyetine verilen değere göre belirlenen bir onur kıtası da gönderiliyordu. Eski zamanlarda, gönderilme amacının duyulmaması için yine kimse ile irtibat kurmasına izin verilmeyen böyle bir elçiye hoş geldin parası olarak (per la buona entrata, Menavino'dan naklen Sansavino, s. 14) 10 bin akçe tahsis edilmesi de âdettendi. Oysa muhtemelen 16. yüzyıl içerisinde, tıpkı elçilere para ve gıda olarak tahsis edilen diğer tedariklerde olduğu gibi, bu para hususunda da tasarruf edilmeye başlanmıştı.

Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Yunus Bey, daha 1565'te Kral IX. Charles'ın maslahat güzarı Petremol'a bu harcamaların Fransa'nın dostluğunu rahatsız edici ve fazla masraflı hâle getirdiğine dair sitemde bulundu (*Négociations*, II, 683). 1572'de Acqs piskoposu, İstanbul'a geleli beş ay olmasına rağmen, günlük 8 taler ve atlar için yem olmak üzere, Fransa elçilerine genelde tahsis edilen harcırahlardan daha tek bir kuruş bile görmediğine dair şikâyette bulunuyordu (*aynı eser*, III, 283). Bunun bir kısmı tabii ki Osmanlı devlet idaresinin her yerinde görülen yolsuzluklardan da kaynaklanıyordu. Mesela Kreckwitz, elçilik görevi sırasında, kendisine ve maiyetindekilere yolda temin edilen erzakların azlığından dolayı defalarca şikâyette bulunmak zorunda kaldı ki ayrıca bunun için hazineden tahsis edilen paraların büyük bir kısmının yanına rehber olarak verilen kapıcıbaşının ceplerine aktığı kanıtlanmış bir gerçekti (Wratislaw, *Gesandtschaftsreise*. s. 66).

Elçilere İstanbul'da temin edilen ihtiyaç maddeleri, herkes için aynı olmamakla birlikte, oldukça çoktu. Göründüğü kadarıyla genelde yalnızca atların yemi, odun ve diğer ihtiyaçların karşılanması için belirli bir günlük harcırah tahsis ediliyordu. Bu bağlamda en iyi durumda olanlar, İran şahının ve kayserin elçileri idi: "İspençe, yani 30 akçelik hediye ödemeyen kimse yoktur, onu her yıl bütün Hristiyanlar öder, her Türk de onu 25 (akçe) olarak öder", diyor Gianfrancesco Morosini, *Relaz.*, s. 276'da). Mesela Alman elçi Sinzendorf'a 1578'de geçimi için Divân-ı Hümâyûn tarafından et, şarap, ekmek, vs. için aylık 10 bin akçe nakit para tahsis edilirken, her ay ayrıca 90 külah şeker ve her

gün 3 okka mum, 4 okka içyağı, 1 ölçü pirinç, 4 koyun ve 4 yük odun ve atları için ihtiyacı kadar saman ve arpa alıyordu (Schweigger, *Reissbeschreibung*, s. 53). Buna karşın hanesi 40 kişiden oluşan Kreckwitz'e her gün çeyrek öküz, 2 koyun, 6 tavuk, 1 ölçü pirinç ve bal, şeker, tuz, baharat, uygun oranlarda şarap ve atlar için yem, odun, hatta su veriliyordu (Wratislaw, s. 153).

Oysa temin edilen bu ihtiyaç maddeleri, 1616'da bu bağlamda da şarkın ihtişamından geri kalmamak için 150 kişilik bir maiyetle İstanbul'a gelen Czernin için daha da yüksekti. Sekreteri Adama Wenner'in bize bıraktığı listeye göre (*Ein ganz new Reysebuch von Prag aus biss gen Constantinopel*, Nürnberg 1622, s. 231) her gün 280 Budin ölçüsü şarap, her biri 1 kreuzer tutarında 400 ekmek, en az 80 okka yani bir okka 2.5 libre olarak hesaplandığında, 200 libre [100 kilo] et veren bütün bir öküz, 10 koyun, 100 tavuk, 10 ördek, 20 güvercin, 5 ölçü pirinç, 10 okka tereyağı, 5 okka bal, 12 okka has un, 12 okka süt, 5 okka tuz, 150 adet yumurta, 10 büyük ve 100 küçük mum, bunun yanında yeterli miktarlarda balık, sirke, sebze ve nihayet odun ve atları için yem alıyordu.

Haziran başlarından Ağustos sonlarına kadar bu teslimatlar mükemmel bir biçimde işliyorlardı; ondan sonra ise Türkler, Wenner'in ifadesine göre, bu hususta "biraz gevşek ve yavaş" olmaya başladılar ve elçi, azaltılan veya düzensiz olarak yapılan teslimatlardan dolayı çıkan tartışmaları sona erdirmek için, bunun yerine her gün 150 gulden harcırah ödenmesini daha uygun gördü; bu tabii ki çok düşük bir tazminattı ve yalnızca geleneksel hakkı muhafaza etmeye hizmet etmesi bekleniyordu. Zira bu diplomatik misafirperverlik tabii ki bu gibi görevlerin diğer muazzam masraflarının yanında, elçilerin kasası için yalnızca küçük bir yardımdı.

Nasıl ki padişaha, vezirlere ve Divân-ı Hümâyûn'un diğer yüksek rütbeli memurlarına sunulan onur hediyelerinin değeri yıldan yıla artıyorsa –Czernin'in sunduğu hediyeler, Wenner'in aktardığı listeye göre (s. 132), en az 55.070 gulden tutarında idi– zamanla kayserin elçilik heyetlerinin harcamaları da aynı oranda yükseliyordu. Schweigger (s. 66), 1578'de elçinin maaşını, donanım masraflarını ve diğer ücretleri 26.228 taler olarak hesaplarken, Keusstein olağanüstü elçi olarak 1629'da, 6 ay için 20 bin taler tutarındaki maaşının yanısıra, her ay 1.600 taler harcırah alıyordu (Hammer, *Osmanische Geschichte*, V, 98). İki elçilik tercümanına bedelsiz konaklama ve ara sıra verilen bazı hedi-

yelerin dışında ayrıca her birine 200 duka maaş ve her yıl 4 kaftan veriliyordu (Gerlach, *Tagebuch,* s. 32). Ayrıca 1580'de, Venedik'i örnek alarak, İstanbul'da Türkçe'yi ve şarka özgü yazışma stilini öğrenmeleri için birkaç "dil oğlanı" da bulunduruluyordu (Hammer, *Osmanische Geschichte,* V, 621). Buna ayrıca iyi geçinmek zorunda oldukları bu insanların bazen arsızlığa kadar vardırdıkları olağanüstü taleplerinin yanısıra, adam başı 50 duka ve her yıl iki kaftan olmak üzere, elçinin onur kıtasını oluşturan yeniçerilerin ve 100 duka ödenen elçilik çavuşunun masrafları da ekleniyordu (Gerlach, s. 214; Schweigger, s. 53; Wratislaw, s. 153).

Elçilerin, yukarıda belirttiğimiz gibi, her yerde bulundurdukları gizli ajanlar için olduğu gibi gizli harcamaları da vardı. Oysa bu paralar kimi zaman boşa gidiyordu. Mesela 1596'da Sultan III. Mehmed, Eğri'ye doğru sefere çıktığında, Estergon'da bulunan Arşidük Maksimilyan'ın ancak Osmanlılar tüm kuvvetleri ile Solnuk'a vardıklarında bundan haberi oldu. İlk haberi getirenler, Kreckwitz'in serbest bırakılan ve sultanın ordusunu takip eden adamları oldu (Wratislaw, s. 468).

Divân-ı Hümâyûn, Hristiyan devletlerine gönderdiği elçiler için de aynı misafirperverliği görmek istiyordu; ancak Osmanlı elçileri daima kalabalık bir maiyetle birlikte geldiklerinden ve Osmanlı hazinesinden hiçbir ücret almadıklarından, bu elçilikler söz konusu devletler için oldukça masraflı oluyordu. Morosini (*Relaz.*, s. 277), bu hususta şöyle demektedir: "Sultan, dünyanın her yerine gönderdiği elçileri için hiçbir masraf yapmıyor; zira Fransa'ya veya Venedik'e bir çavuş gönderdiğinde, ona bir kuruş vermiyor, ama yine de Divân-ı Hümâyûn'da böyle bir görevi üstlenmeyecek kimse yoktur".

16. yüzyılın ortalarında başta Venedik ve Fransa ve daha sonra İngiltere ve Hollanda elçileri olmak üzere, Hristiyan elçilerinin birçoğunun ikametleri, daha güvenli olması açısından, daha o dönemlerde yalnızca Hristiyanların yaşadığı ve muhafaza edilerek, izin verilmiş kiliselerin ve manastırların da çoğunu barındıran Pera'da bulunuyordu. Zira Osmanlı avâm takımı başlangıçta sur içinde hiçbir Hristiyan devletin elçisini istemiyordu; bu yüzden örneğin ilk Fransız elçiler olan Rincon'un ve Paulin de la Garde'nin maiyetindekilerle yalnızca silah zoruyla bastırılabilen kanlı çatışmalar meydana gelmişti. Elçilik heyetlerine işte bu yüzden, asla tam olarak bitmeyen bu sürtüşmeleri engellemek üzere bir yeniçeri kıtası tahsis ediliyordu (Sansovino, s. 69'da Bassano da

Zara; Wratislaw, s. 183; Wenner, s. 98). Kayserin elçileri ise ikametlerini ancak 17. yüzyılın ortalarına doğru Pera'ya taşıdılar (Hammer, *Osmanische Geschichte*, V, 391. Burada belirtildiği gibi, Pera'nın ancak o dönemlerde Hristiyan elçilerin kesin ikametleri hâline geldiği yanlıştır).

Divân-ı Hümâyûn, Hristiyan devletlerin elçilerinin kendi aralarında irtibat kurmalarını pek hoş karşılamıyordu. Mesela Sokollu Mehmed Paşa Leh elçi bir defasında kayserin elçisi Ungnad ile irtibata geçmek isteyince: "Hünkârım sefirleri genelde biraraya getirmemektedir; Hristiyan âleminde biraraya geldiklerinde istedikleri gibi dostluk kurabilirler", demişti. Elçiler ancak Divân-ı Hümâyûn'un özel izni ile birbirleri ile görüşebiliyorlardı. Oysa bu izni almak çok zor olduğundan, elçiler genelde gizlice ve veziriazamın haberi olmadan görüşmek zorunda kalıyorlardı (Gerlach, *Tagebuch,* s. 86 ve 525). Yine de çeşitli devletlerin temsilcilerinin biraraya geldikleri ve bundan başka İstanbul'da ve Pera'da yaşayan vatandaşlarının ve ara sıra itibar sahibi Türklerin de katıldığı diplomatik akşam yemekleri daha o zamanlar Hristiyan diplomatların Osmanlı payitahtında genelde renksiz geçen yaşamlarında sevilen birer dinlence hâline gelmişti.

Divân-ı Hümâyûn'un ayrıca elçilerin mektuplarında kullandıkları şifreli yazı da oldukça başını ağrıtıyordu. Sokollu Mehmed Paşa, elçi Ungnad'a bir defasında bu şifreyi kullanmayı yasaklamak istedi ama başaramadı (Gerlach, *Tagebuch,* s. 175 ve 396). Tabii ki Divân-ı Hümâyûn'un o anki ruh hâline göre elçiler de birçok zorluklara maruz kalıyorlardı. Kimi zaman arabalarının önüne çekmelerine izin verilen atların sayısı sınırlandırılıyordu; kimi zaman eşlerinin arabalarda kendilerini göstermeleri yasaklanıyordu ve bir defasında (1617'de) elçilere de Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasından alınan cizyeyi uygulamak isteyecek kadar ileri gidildi ki, elçiler bundan ancak kendilerine tamamen vergi muafiyeti sağlayan kapitülasyonları ileri sürerek kurtulabildiler (Venedik raporları, Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 481).

Elçiler, Sultan I. Murad 1389'da Kosova Meydan Muharebesi'nde suikaste kurban gittiğinden beri, elçilerin iki saray hizmetlisi tarafından padişahın tahtına kadar yürütülmekten ziyade neredeyse sürüklenmesi ve burada kimi zaman oldukça sert bir şekilde tahtın önünde yere kadar eğilmek zorunda bırakılmaları gibi rahatsızlık verici bir geleneğe tâbi tutuldukları huzura kabuller sırasında bile Divân-ı Hümâyûn'un kimi zaman hoşnutsuzluğunu gösterdiği

bazı rahatsızlıklara katlanmak zorunda kalıyorlardı. Herhangi bir devlet ile kurulan ilişkiler düşmanca veya gergin bir hâl almış ise, bu devletin temsilcisinin ya padişahın elini öpmesine izin verilmiyordu ya da huzura hiç alınmıyor veya lâyık olmayan şartlar altında kabul ediliyordu; padişah böyle bir durumda elçi ile tek bir kelime etmiyor, hatta yüzüne bile bakmıyordu; elçiye her zamanki onur ziyafeti verilmiyordu ve her zamanki hediyelerle diğer onur gösterileri olmaksızın huzurdan ayrılıyordu.

Daha ciddi anlaşmazlıklarda elçinin kendisine bir şey yapmaya cesaret edemeseler bile hoşnutsuzluklarını işleri gerçekten çok zor olan en sâdık hizmetkârlarından, yani tercümanlardan çıkartıyorlardı. Örneğin kayserin ve Venedik elçisinin iki baştercümanları aynı yıl içinde (1575) Divân-ı Hümâyûn'dan dayak yiyerek çıkarlarken, Fransa elçisinin tercümanı yalnızca Müslümanlığa geçerek ölümden kurtulabildi (Gerlach, *Tagebuch,* s. 154, 159, 160, 286). 1620'de Veziriazam Güzelce Ali Paşa, milletler hukukunu ihlali, Venedik'in menfaatlerini belki biraz fazla aşırıya kaçarak korumaya çalışan baştercümanı Borissi'yi hiçbir gerekçe göstermeden boğduracak kadar ileri götürdü (Venedik raporları, Hammer, *Osmanische Geschichte*, IV, 517).

Bu tek örnek bile Hristiyan diplomasisinin o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn nezdindeki itibarını göstermeye yeterlidir. 1622'de, daha sonraları ülkesinin tüm temsilcilerinde görülen diplomatik kendine güven ile hareket eden İngiltere Elçisi Sir Thomas Roe İstanbul'a geldiğinde, bu durumdan şikâyetçi oldu ve nüfûzu buna elverdiği ölçüde bu durumu sona erdirmeye kararlı idi.

Söz konusu yılın Şubat ayında Devlet Sekreteri Calvert'e şöyle yazıyordu: "Burada Hristiyan bir hükümdarın elçisine fazla itibar edilmediğini gördüm. Burada yaşayanlarla bu hususu defalarca görüştüm ve bu esnada kısmen Venedik elçisinin yakın komşuluk ilişkileri yüzünden herşeye tahammül etmesi; kısmen de Fransa elçisinin içine düştüğü yanlışlıklar ve nihayet seleflerimin tahammülcü boyun eğmelerinin horgörülmelerine neden olduklarını farkettim. Bu hususta bir ıslahat başlatacağım ve bu yola tek başıma başlayıp sonunda tek başıma kalmak istemediğimden, diğerlerinden de benimle bu amaçla birleşmelerini istedim ve bu konuda bana vadettikleri şeylerde daha kesin açıklamalarda bulunmaya zorladım.

Bu arada majestelerine borçlu olunan itibarı geri kazandırmak için kendi yolumda gittim. Buraya geldiğimde her zamanki hoş geldin merasimi ve diğer

onur gösterileri yapılmadığından, veziriazama yazarak, majestelerinin daha önceki elçilerinin gördükleri muameleden haberdar olduğunu ve bana ya borçlu olunan itibarı tekrar geri kazanmamı ve bundan böyle hiçbir hakarete ve haksızlığa göz yummamamı ya da bu husustaki kararını bildirene kadar evimde sessiz kalmamı emrettiğini bildirdim. Bu davranış bugüne kadar başarılı oldu; yapılan yanlışlıkları anladılar ve bana her zamanki hoş geldin tebriklerini ilettiler. Veziriazam ve devletin diğer ileri gelenlerinden bazıları ziyaretime geldiler. Veziriazam ayrıca herşeyi düzelteceğini vadetti.

Tüm bunları siz majestelerine, istenen sonuca varamazsam ve bundan dolayı daha büyük bir rahatsızlık yaşanacak olursa beni yargılamanız için bildiriyorum. Ancak değişikliğin ne kadar gerekli olduğunu ve Hristiyan hükümdarların onurunun burada nasıl ayaklar altına alındığını görmüş olsanız, bana burada vekil ve yardımcı olmak isterdiniz. Bu arada çok iyi bir zamanlamaya denk geldim. Zira burada hoşnutsuzluk yaratacak herşeyden kaçınıldığını düşünüyorum ve siz de mevcut durumlardan bu insanların, kabul etmek istemeseler bile içten içe gururlarının zarar gördüğünü anlayabilirsiniz. Majesteleri ile aralarını bozmayı göze alamayacaklarından kesinlikle eminim; nezaket kisvesi altında yine de korku içindeler. Sultanın (Genç Osman) gençliği ve toyluğu ile ordunun hoşnutsuzluğu ve dermansızlığı büyük ve müstahak olunan bir gelişmeyi meydana getirebilirdi; ancak Tanrı, bu zamanın gözlerini bunu görecek kadar aralamadı" (Roe, *Negotiations*, s. 18).

Oysa bu tarihten sonra da meydana gelen hadiselerden, bu kararlı adamın bile diplomatik ıslahat fikirleri ile beklediği ve istediği gibi nüfûzunu kuramadığını anlıyoruz. Bu fikirleri gerçekleştirirken diğer devletlerin temsilcilerinden destek beklemesi ise boşuna idi. Zira farklı menfaatlerinin Divân-ı Hümâyûn nezdinde farklı tutumlar gerektirmesinin yanısıra, İstanbul'daki Hristiyan diplomatlar arasında, bilhassa kayserin ve Fransa kralının elçileri arasında en küçük protokol kavgalarına varan boyutlar alan karşılıklı kıskançlık da tüm diğer menfaatlerin bir kenara bırakılarak Hristiyan adını İslâm'ın yıllardır süren cüretkârlığına karşı Avrupa devletlerine yakışır bir kararlılıkla temsil etmek ve muhafaza etmek gerekirken bile ortak çalışmalarının önündeki engellerden biri idi.

IV. FRANSA KRALI IV. HENRİ'NİN ŞARK SİYASETİ VE OSMANLI'YI AVRUPA'DAN KOVARAK İSTANBUL'DAKİ İMPARATORLUK TAHTINI ELE GEÇİRME PLANLARI HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine ilişkin Paris Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde görmeme izin verilen sayısız belge arasında, "Venise 1607 à 1623" başlıklı bir folyo cildin ortalarına doğru Kral IV. Henri'nin Osmanlıları Avrupa'dan nasıl kovmayı ve tekrar kurulacak Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun tahtını nasıl kolayca ele geçirebileceğini düşündüğünü gösteren bir plan mevcuttur.

Bu türde daha önce ve daha sonraki tüm planlar gibi, asla gerçekleştirilemese de Bizans İmparatorluğu'nu bilhassa Türkiye'nin Hristiyan Rum halkının Avrupa lehine ayaklandırılması ile tekrar kurma teşebbüsleri zincirinin önemli bir halkası olarak, bilhassa başında bulunan kişinin şahsiyetinden dolayı burada incelenmeye değerdir. Zira bu planın IV. Henri'nin önüne getirildiği ve belki de kendisi tarafından oldukça ciddiye alındığı, hepsi orijinal olmak üzere, söz konusu belgelerin muhafaza edildiği yerden anlaşılmaktadır.

Kral, bu planı gerçekten hayata geçirmek istemiş olsaydı bile erken ölümü bunu engelleyecekti. Bu planı ancak 1609 yılı sonlarına doğru öğrenmişti ve bilindiği üzere, 1610 Mayıs'ında Ravaillac'ın kılıcı ile ölümü bulmuştu.

Planın asıl kurucusu Kandiye [Girit] Adası'ndaki Kanea'da yaşayan itibarlı ve anlaşıldığı kadarıyla nüfûzlu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerindeki Ortodoks Rumlar arasındaki geniş bağlantıları sayesinde Rum halkının ayaklanması için herşeyi hazırladığı ile övünerek, başına Hristiyan bir hükümdar geçip gerekli imkânlarla destekledikten sonra, ayaklanmanın başarılı olacağının hiç şüphe götürmediğini iddia eden Giovanni Fantin Minotto adında bir Rum'du. Kanaatine göre ise bu hükümdar Fransa Kralı IV. Henri'den başkası olamazdı.

Bu yüzden sırdaşları ile birlikte planını geliştirmek için gittiği Napoli'de bulunduğu sırada (söz konusu yazının hemen başında şöyle denmektedir: "Birçok kişinin ve o yerlerin başlarının talebi üzerine bir hükümdarla görüşmek için Levanten'den gelip Yunanistan teşebbüsünü gerçekleştirmek ve onun kralı olmak") önce 30 Ekim 1609 tarihli bir yazı ile yine Kandiyeli itibarlı bir

Rum olan, o dönemde IV. Henri'nin hizmetinde bulunan ve kralın özel teveccühüne sahip Manuel d'Hesterigo'ya başvurdu ("Çok Hristiyan majestelerinin hizmetinde bulunuyor ve teveccühünü kazanıyor", *aynı eser*). Söz konusu arşivlerde kötü bir Kandiye İtalyancası ile yazılmış belge, orijinal belgedir ve şu adresi taşımaktadır: "Çok Ünlü Efendi Manuel d'Hesterigo'ya, Kandiye'nin Yunan soylusu ve çok saygı duyduğum hâmim, Paris".

Bu yazıya göre Minotto, Livorno'da kaldığı sekiz ay zarfında Kral [IV.] Henri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir şeyler yapmaya meyilli olduğunu öğrenmişti. "Çok Hristiyan majesteleri adı geçen Levanten teşebbüsleriyle meşgul olma cesaretine sahip ve böyle teşebbüsler için çok istekli". Bu yüzden hemen krala bu amaçla ve Katolik inancının yüceltilmesi için hizmetlerini sunmak üzere, Roma'daki Fransa elçisine başvurmuştu, ancak henüz bir cevap alamamıştı ve bu yüzden amacına ulaşmak için bu yolu denemişti. Zira kral bir kez bu teşebbüse cesaret edip, zavallı Rumları kâfirlerin boyunduruğundan kurtarmaya ve şanlı bayrağını bu ülkelerde dalgalandırmaya karar verdi mi, hepsinin kralın arkasından gitmeye, sadâkatle ve itaatle kendisine hizmet etmeye ve bayrağı altında ölmeye hazır olmalarını Tanrı'dan diliyordu ("şanlı sancağını o yerlerde dalgalandırarak o zavallı Yunanları kâfirlerin tiran boyunduruğundan kurtarmak"). Tüm bu halkların krala kayıtsız şartsız itaat edeceklerine ve onu kralları yapacaklarına garanti veriyordu ("tüm o halkların her koşulda ona itaat etmeleri ve onu kralları yapmaları için kendimi zorunlu hissediyorum").

Hristiyan âleminin başka hiçbir hükümdarı, faziletleri ve yaptıkları ile bu şanı edinmeye bu kadar hak kazanmamıştı ve zaman bu şanı elde etmek için hiç bu kadar uygun olmamıştı. Zira sultanın gücü öyle zayıflamıştı ki, ne karada, ne de denizde artık hiçbir şey yapamıyordu. Kendi vasalları itaat etmemekle kalmayıp, şimdi bir de silahlara sarıldılar mı bu onun felaketi olacaktı. Buna ayrıca İran'dan dolayı yaşadığı sıkıntılar ve Rumların ayaklanarak, herhangi bir Hristiyan hükümdarın bayrağı altına girme arzuları da ekleniyordu ("bundan başka tüm Yunanlar uyanmış ve Hristiyan hükümdarın bir yerlerde bir sancağını görme şiddetli arzusuyla ayaklanmış...").

Sırf şarka geri dönerek Rumları Osmanlı'nın boyunduruğundan kurtarabilmek için birkaç gemi ve silah elde etmek amacıyla iki yıldır İtalya'da bulu-

nuyordu; ve Rumlar, krala tâbi olmak ve onu kralları ve imparatorları olarak kabul etmek istedikleri için hiçbir şeyi en Hristiyan majestelerinin bayrağı ile geri dönmesinden daha fazla istemiyorlardı; "çünkü o zavallı Yunanlar büyük bir arzuyla majestelerine tâbi olmak ve kralları ve imparatorları için onu ele geçirmek istiyorlar". "Bu yüzden", diye devam ediyor yazısına, "Tanrı'dan aydınlanması ve ona dindarlığından dolayı milyonlarca ruhu kurtarma cesaretini vermesi, Konstantin'in yenilmez ve şanlı asasını tekrar eline alması, Peygamberimiz Hz. İsa'nın kutsal mezarını fethetmesi için dua etmekten başka bir şey yapamayız. Bu sayede yalnızca bu dünyanın insanları ve hükümdarları nezdinde ebediyen şan kazanmakla kalmayıp, Tanrı nezdinde de en büyük ödülü almış olacaktır".

Bu büyük eseri gerçekleştirmek için gerekli imkânlara başka hangi hükümdar sahip olabilirdi? En yiğit ve en muzaffer ordulara sahip olmaktan başka, yanında korkunç deniz gücü ile Venedik, İskoçya ve İngiltere kralı, papa ve İtalya'nın tüm diğer hükümdarları vardı. Bu yüzden geriye yalnızca ekselanslarının, Meryem Ana'nın Bayrağı altında, hiç savaşmadan şark imparatorluğuna sahip olacağı –ki buna yemin ediyordu– şarka bizzat gitmek için karar alması kalıyordu. Daha fazla ayrıntılar ve hedefe ulaşmak için yapılması gerekenler, ekteki raporda mevcuttu. Son olarak, diğer hükümdarlar da hizmetlerine girmesi için kendisini çağırdıklarından, acele cevap verilmesini rica ediyordu; ancak kanını ekselanslarının hizmetinde akıtmaktan daha fazla hiçbir şey istemiyordu ve bu yüzden kesin bir karar vermeden önce en azından iki ay daha bekleyecekti.

Kurtarma planını daha ayrıntılı olarak gösteren söz konusu rapor, bu yazıya eklenmişti. Daha sonra bazı açıklayıcı bilgiler vermek üzere, burada orijinal metnini aktarmak istiyoruz. Metin şöyledir:

"Levanten'in belli yerlerinin ileri gelenleriyle konuşmuş olarak, oradakilerin Çok Hristiyan majestelerinin tâbileri olmaya ve o inançsızın tiranlığından kurtulmaya hazır ve istekli buldum; eminim, tecrübeme dayanarak söylüyorum, büyükler gibi küçükler de kollarını açıp ilahî majestelerine, majestelerinin sancağını ve yardımını göndermesi ve esinlemesi için dua ediyorlar, kurtulabilmeleri için. Ben hemen, tüm o yerlerin ve adı geçen halklarla ilgili deneyimim ve bilgim yüzünden bana sorulacak yerlerin kolaylıkla ele geçirilebilmesinin yolunu gösterme zorunda hissediyorum. Kısa bir süre içinde bu yolun ne ol-

duğunu söyleyeceğim ve yerlerin adlarını vereceğim, Efendimiz Tanrı'nın lütfuyla ve Çok Hristiyan Majesteleri'nin yardımıyla ve yürekten bağlı olduğum halkların yardımıyla bu yerler daha kolaylıkla fethedilecektir.

Önce, kılavuz korsanlar olarak belli sayıda denizci ve tüm Levanten'i iyi bilen, Takımadalar'da ve tüm o taraflarda liman vermesi, yine, bütün Türkiye boyunca karada ve denizde ihtiyaç duyulduğunda başka herhangi bir uygulaması majesteleri tarafından emredilmiş başka insanları getirmeyi öneriyorum.

Sakız Adası'nda ve Takımadalar çevresindeki tüm bölgelerde 18 yılını geçirmiş ve oralarda yönetimi elinde tutanların çoğunu, mümkün olduğu kadar gizlilik içinde, Hristiyanlık ve kimi din adamlarının inancında gözüken Hristiyan hükümdarlar lehine ayaklanmaya yönelterek, hayatını sürekli tehlike içinde sürdürmüş biri olarak, yukarıda anlattığım gibi onları çok ateşli bir istek içinde buldum.

Demek ki majesteleri, Osmanlı'nın eyaletlerini ve krallıklarını tümüyle ya da kısmen ele geçirmek istediğinde, eğer tümüyle almak ve İstanbul'un imparatoru olmak istiyorsa, kadırga ve bertoni arasında 80 kadar gemiyi silahandırmak gereklidir; bu gemilerin mümkün olduğu kadar büyük olmalarına bakmalı, en az 15 bin iyi tüfekçi olmalı, bunların 3 bini süvari olarak karaya çıkmalı ve 25 bin Levanten piyade birliği sahra topçusu sınıfıyla birlikte; kundak, merdiven gibi ayrıntılarını vereceğim, gereği duyulan herşey sağlanmalıdır.

Sözü edilen üç bin askeri komutanlarıyla birlikte bırakmak için batıdan yola çıkıp önce Mora'ya çıkarma yapmak gerekir. En başta bir Rum başpiskoposu, benim oğullarımdan biri, diğer Rum soyluları ve yukarıda belirtilen birliğin yarısı temsilciler olarak ve ben, çok cesur kişileri ve tüm Levanten'de bulunan en iyi savaşçıları o eyalete getireceğim. Böyle yaparak o eyaletin halkları lehimize ayaklanmış olacak. Onları orada bırakarak donanmayla İstanbul kalelerine, ya da Eğriboz'a geçeceğiz. Eğer kalelere gidersek, batıya bakan kaleyi kolayca ele geçireceğiz ve onu alınca diğeri kesinlikle bizim olacak.

Mora'nın adı geçen yerinde bıraktığımız bizimkiler o kalelerden birkaçını almış olarak harekât çerçevesinde İstanbul'a doğru ilerleyecekler. Büyük Türk [sultan], Hristiyanların donanmasının Kanal'a [Boğaz] girdiğini, kalelerin alındığını ve Mora halklarının karadan ilerlediklerini anlayınca kuşkusuz Asya'daki asilerin [Celalîler] bulunduğu Üsküdar'a geçe-

cektir ve biz adı geçen İstanbul'un ve tüm Levanten'in hâkimi olacağız. O Celâlilerin büyük bir bölümünü tüm sadâkatıyla bizim hizmetimizde olarak sana getireceğim.

Eğer Çok Hristiyan Majesteleri, harcamalar için olan kaynak eksikliği ya da halkların ruh hallerini de öğrenmek açısından, ilk önce kaleler harekâtını yapmak ve önce bu kadar sayıdaki orduyu harekâta sokmak istemiyorsa, inancın ve Çok Hristiyan Majesteleri'nin hizmetinde ben, mükellef olduklarımı yapmaya ve uygulamaya koymaya hazırım.

Sadece 25 kadırga ve mümkün olduğu kadar büyük 8 ya da 10 askerî gemi benim usûlüme göre silahlandırılsın ve bilgisini vereceğim o yetki ve güçle bana bir vekâlet versin, o gemilerle, burada tâbi olan, Çok Hristiyan Majesteleri'nin arzu ettiği, istenilen yeri, eyaleti ya da krallığı alacağıma söz veriyorum; Mora, Eğriboz, Selanik, Kıbrıs ya da İstanbul'un iki kalesinden bu yana yer alan istenilen herhangi bir yeri.

Ama düşmanın moral gücünü bozmak için önce Eğriboz'u almak gerekir çünkü orayı alınca buradan İstanbul'a giden tüm erzağı elimizde tutmuş olacağız; erzak yoksa ne denizde ne de karada ordu donatmak mümkündür, İstanbul'da büyük depolar olmadığından; ayrıca, geçişleri de tutacağız, giriş ya da çıkış için herhangi bir gemi yanaşamayacak.

Yolum açıldıktan sonra, adı geçen Eğriboz'a yakın olacak olan o güçlerin çok daha yararlı olacağına ve onlardan bir bölümünü savaşmaksızın fethetmeye, adı geçen yerlerde uzun yıllar çalışmış, kalmış ve Hristiyanların olduğu kadar kâfirlerin de ruh hâllerini bilen biri olarak söz veriyorum.

Kolaylıkla ele geçireceğimiz Eğriboz, Sakız, Midilli ve başka yerler arasında Sakız'da inciler, paralar ve büyük değer taşıyan eşyalar arasında sekiz milyon altın var. Öyle ki, majesteleri hiçbir harcama yapmaksızın ve çok az insan kaybıyla o yerlerin sahibi olcaksınız, fakat insanlarımız ve askerlerimiz arasında o hazinelerin yağma edilmemesi ama günümüze saklanması (?), ordunun harcamalarının ve ihtiyaçların bu hazineden karşılanacağı duyuruları yapılarak ve emirleri vererek.

Donanmanın masraflarını sahip olduğumuz tüm o süre içinde karşılamaya söz veriyorum, yeter ki sadece üç dört ay için erzak getirilsin.

Eğer majesteleri Selanik'i almak istiyorsa birarada olduğum oranın yerlisi çok sayıda kişi var. Onlar benden bir çağrı bekliyorlar. Orada, Türkiye'nin

başka topraklarından çok daha değerli hazineler var ve anılan donanmayla onu alabiliriz.

Mora'da, kâfirlerin çok zengin olmalarının yanında, çok değerli olan iki altın madeni de var, Manya sınırında. Ve o insanlar bizden yana olacaklardır ve elimdeki araçlarla o eyaleti kolaylıkla fethedebileceğiz.

Kıbrıs Krallığı'nda fazla bir hazine yok, ancak onu ele geçirerek Türk'ün İskenderiye ile olan görüşmelerini ve ticaret yollarını keseceğiz ve bunun için Majesteleri bana emrettiğinde adı geçen krallığın ileri gelenlerini emrimiz altına alacağım.

Fethedilemez Rodos Kalesi için majestelerine sunmak üzere sarfedecekleri sekiz bin skudi ile birlikte elimde çok cesur insanlar var.

Tüm yukarıda adı geçen yerler arasında en iyisi önce Eğriboz'a gitmektir. Çünkü gideceğimiz başka herhangi bir yeri, söz verdiğim gibi ele geçireceğiz ama o kadar çabuk değil. Türk donanması gelecek ve sıkıntı yaratacak, vereceğimiz kayıplarla; ona ait yerlere ve tâbilerine çok az kişi gelip yardım edecek.

Ama önce gidip Eğriboz'u alırsak herşeyimiz ve tasarılarımız ün ve şanla başarılı olacak, insanlarımız arasında kayıp vermeksizin.

Ele geçireceğimiz o yerde ya Sakız'da ya da istediğiniz başka bir yerde 50 ya da 60 bin Yunanın toplanmasını sağlamaya talibim. Onların hepsi sadâkatla ve bağlılıkla sancağınız altında ölecektir.

Denizdeki, *galeazze,* 'savaş gemileri' gibi bazı gemiler savaşmaya uygun olmadığından, majestelerinin Venedik Cumhuriyeti'ninkilere benzer gemiler yaptırması gerekmektedir; eğer onlara sormak istemezseniz ben onları inşa edebilecek değerli kişileri ve inşa etmek için gerekli tahta ile gemiler için ne gerekliyse onları bulmaya hazırım.

Onları inşa etmekle zaman kaybetmeyeceğiz, anılan gemilerle Eğriboz ve yakın çevresinde neresi varsa fethedeceğiz.

Bundan başka, inşaatta kullanmak ve alacağımız Eğriboz ile diğer yerleri güçlendirmek için kireç ve demir çivi vb. yüklü beş ya da altı gemiye ihtiyaç vardır.

Majestelerine sunduğum bu raporda sözünü etmek istediğim başka birçok şey vardır, ancak saygımdan dolayı onları geçiyorum; yine de, bu harekâta girmeye her karar verişinizde gerekli bilgileri bu ağzımdan vereceğim.

Majestelerinin bir kısım Yunanı Marsilya'ya yerleştirmek istediğini anladığımdan onlardan en uzman kişileri bana emredilen sayıda, din adamlarını da, denizden ve karadan götürme işini üstleniyorum. Levanten harekâtını yapmak isteyerek ve anılan yerinde bu Yunanları oturtarak bütün Levantenlilerin cesaret kazanacağını biliyorum.

Majestelerinin hizmetinde yer yer taahhüt ettiğim rehin için iki meşru oğlumdan başka imkânım yoktur; onlar benim için bu dünyada her hazineden ve şahsımdan da daha kıymetlidir. Önerdiğim şekilde sonuç alınmazsa lâyık olduğum cezayı vereceklerdir, gerçeğe ulaştıklarında da ödüllendirileceğim, Çok Hristiyan Majesteleri'nin itibarını ve ününü emin ellerde bırakarak (?).

Demek ki, majesteleri Yunanistan'ın efendisi ve haksız yere gaspettikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarı olmak ve o insanları o kâfirlerin elinden kurtarmak istiyorsa majestelerinin Levanten'e geçme kararı alması gereklidir, komutanınızla ve eğer bana yürekten bağlı birçok kişiyle birlikte iyi niyetli ve çok sâdık hizmetkârları arasında o yerlerin kralı olmazsanız ben iki oğlumla birlikte hayatımdan olmak istiyorum.

Majesteleri o harekâtın tamamını ya da bir bölümünü yapmaya karar verdiğinde, yanıma alacağım o insanları uyarmak ve düzene sokmak için bana dört kalyon ve dört kadırganın silahla donatılıp verilmesi gerekmektedir. O kişileri, başlarını ve diğer denizcileri de donanmaya götürmek için. O gemilerle, majesteleri neye söz vermişsem onu gerçekleştireceğimi ve yerine getireceğimi görecektir, iyi bir başlangıç yapmak için Efendimiz Tanrı'ya bağladığımız umutla anılanların (?) birkaç kalesini fethederek, çok sayıda esir ve Türk mallarıyla birlikte döndüğümde donanmayı silahlandırmak açısından bir yarar sağlayacağından ve yardım oluşturacağından majestelerini tatmin ederek.

Majesteleri bu harekâta girişmeye ve benimle temas kurmaya karar verdiğinde önce majestelerine ulaşmam için gerekli harcamalar konusunda yardım ve her tür destek açısından buralarda bulunan bakanlarından birini Levanten'e göndersin; şimdilik yanımda iki soylu kişi ve iki hizmetkâr dışında kimse bulunmuyor ve onlarla birlikte giysinizi öpmek, harekât için gerekli olan ne varsa ve bu iki hizmetkârımla majestelerinize söz verdiklerimle ilgili ayrıntılı bilgi vermek üzere geleceğim. Aynı majesteleri önünde tüm mütevazi saygımla eğilerek, onun krallık faziletlerine lâyık olduğu üzere Constantinopolis'in krallık tahtına oturduğunu görmeyi lütfetmesi ve tüm

başka şahane yüceliği ona bahşetmesi için Efendimize dua ederek giysisini öpüyorum" [s. 862-867].

Rumlar arasında daima mevcut olan ve milletinin iyiliği için fedakârlıklarda bulunma kisvesi altında öncelikle kendi çıkarlarını gözeten, onur hırsıyla yanıp tutuşan maceraperestler ve siyasî spekülatörler sınıfına mı ait olduğunu, yoksa gerçekten daha yüce hedefi mi gözönünde bulundurduğunu ve daha asil sebeplerle mi hareket ettiğini değerlendirmek için, Fantin Minotto'nun durumu ve karakteri hakkında yeterince bilgi sahibi değiliz. Söz konusu rapordan en azından bu konuyu çok ciddiye aldığı; bununla yıllardır ilgilendiği ve bu planını başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için bazı imkânlara da sahip olduğu anlaşılmaktadır.

18 yıldır sürekli olarak ve kimi zaman da hayatını tehlikeye atarak bilhassa Sakız Adası'nda ve Takımadalar'da, hatta belki de Mora'da, Rumların topluca ayaklanmaları amacıyla gizli bağlantılar kurduğunu ve her yerde faaliyetlerini desteklemek üzere büyük bir gönüllülük ve özlemle karşılaştığını bizzat söylemektedir. Neticede burada Rum halkının Osmanlı boyunduruğundan kurtarılmasına yönelik geniş çaplı bir komplonun ilk örneğini görüyoruz ki, bu düşünce daha önce de gördüğümüz gibi, son Venedik savaşlarından ve bilhassa İnebahtı Muharebesi'nden sonra bu halklar arasında her zamankinden daha canlı bir biçimde ortaya çıkmıştı. Oysa bugün olduğu gibi o zamanlar da ayaklanmayı başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için Minotto'nun ancak Batı'dan kazanılabileceğini düşündüğü güçlü bir liderin ve gerekli maddî imkânların eksikliğini duyuyorlardı. IV. Henri'ye getirilen öneriler öncelikle bu hususa yönelikti.

Planı gerçekleştirmek için iki muhtemel durumdan yola çıkıyordu: Avrupa'da Osmanlı'ya ait tüm toprakların fethedilmesi, dolayısıyla da İstanbul'daki Hristiyan imparatorluğunun tekrar kurulması veya harekâtı genişletmek için öncelikle önemli yerlerin ele geçirilmesi.

Birinci durum için en az 80 büyük ve küçük gemiden oluşan bir deniz ordusu ve gerekli toplar ile birlikte 15 bin tüfekçiden ve 3 bin süvariden oluşan bir kara ordusu ve ayrıca 25 bin piyade için silah ve gerekli hücum araç gereçlerini, merdivenler, vs. talep ediyordu. Ayrıca fethedilen yerleri hemen tahkim edebilmek için inşaat malzemeleri, kireç, taş, demir, vs. yüklü birkaç yük gemisine ihtiyaç vardı. Harekât, Mora'ya çıkartma yapıp, yetenekli bir genera-

lin emrinde birliklerden 3 bin kişiyi ve kısa zamanda bulunması kolay yiğit savaşçıların kullanması için silahların yarısını burada bırakıp hemen Eğriboz'u fethederek veya Çanakkale Boğazı'ndaki iki kaleyi ele geçirerek başlayacaktı. Kaleler bir kez ele geçirildi mi, Mora'da kalan birlikler de hemen buraya getirilecekti; hiç zorluk çekmeden Çanakkale Boğazı'nı geçeceklerdi; İstanbul'un da bundan sonra tutunması mümkün değildi; sultan, Üsküdar'a kaçacaktı, fakat Anadolu'nun tamamı ayaklanma içinde olduğundan ve buradaki Celalîlerin büyük bir kısmı hiç tereddütsüz Hristiyanlara katılacağından burada da güvenli bir yer bulamayacaktı.

İkinci durumda, yani kral kısmen maliyetin yüksekliğinden, kısmen oradaki halkın tutumunu denemek için önce yalnızca belirli bir yeri ele geçirmeyi düşünecek olursa, Minotto öncelikle ya Mora'da ya da Eğriboz'da veya Kıbrıs, Sakız, Rodos, Midilli gibi başka bir adada belirli bir noktayı, hatta Selanik'i ele geçirmek için 25 gemiden oluşan bir filoyu yeterli görüyordu. Tüm bu yerler arasında en büyük ağırlığı Eğriboz'a veriyordu, zira burada ordunun ve donanmanın erzak temini için gerekli büyük depolar mevcuttu ve bu yönden tedarik kesildi mi buradaki erzakların İstanbul'a gönderilmesi imkânsız hâle gelirdi. Eğriboz'dan daha sonra komşu anakaranın büyük bir kısmını savaşmak zorunda bile kalmadan ele geçirebilirlerdi, zira genel bir ayaklanma için herşey hazırdı.

Ayrıca böyle bir kısmî fetih sayesinde seferin maliyetinin büyük bir bölümünü hemen karşılayabileceklerini de düşünüyordu. Mesela sadece Sakız Adası'nda, yola çıkarken üç veya dört aylık erzakla donatıldıktan sonra, donanmanın geçimini sağlamak için yeterli 8 milyon duka tutarında inciler, değerli taşlar, nakit para ve diğer malları bulabilirlerdi. Selanik de çok zengin bir şehirdi ve kolayca ele geçirilebilirdi, zira burada da birçok bağlantı kurulmuştu bile. Mora'da, birçok zengin Türk'ün dışında, kendi tarafına çekmeyi başardığı ve yalnızca ayaklanma zamanını bekleyen Manya yakınlarında iki zengin altın madeni mevcuttu. Kıbrıs o kadar zengin değildi, fakat İskenderiye ile yapılan ticarette ara durak olması sebebiyle kaybı Osmanlı için önemli olacaktı. Rodos ise 8 bin skudi gibi düşük bir para karşılığında elde edilebilirdi.

En kolay ele geçirilebilecek yer olduğundan ve buradan her türlü harekât başarılı bir şekilde gerçekleştirilebileceğinden, Eğriboz mutlaka ele geçirilmeliydi. Bunun dışında Sakız Adası'ndan ve başka yerlerden kralın sancağı altında

seve seve hayatlarını vermeye razı olacak en az 50-60 bin kadar Rum toplamayı vadediyordu. Ancak en kısa zamanda birkaç iyi savaş gemisi temin etmeye çalışmalıydılar; bunları Venediklilerden alamadıkları takdirde, bu gemilerin inşası ve mürettebatı için gerekli imkânları sağlamaya hazırdı. Kral çok büyük endişe duyduğu donanmasının mürettebatını tamamlamak için Marsilya'ya bir dizi Rum'u çekmek isteyebileceğinden, bunda da krala yardım etmek ve ihtiyacı olduğu kadar Rum temin etmek isterdi. Dürüstlüğünün ve söylediklerinin gerçekliğinin güvencesi olarak iki oğlunu rehin vermeyi teklif ediyordu. Kralın belirtilen yolda Bizans İmparatorluğu'nun kolayca efendisi ve hükümdarı olabileceğinin garantisi olarak oğullarının hayatını ve kendi hayatını ortaya koyuyordu. Şimdilik yalnızca Doğu Akdeniz'e açılıp, gerekli hazırlıkları yapabilmek için dört kalyon ve aynı sayıda kadırga istiyordu. Kralın, şimdilik bakanlarından birini kendisi ile irtibata geçirmesi yeterli idi; gerekli olabilecek tüm diğer şeyleri bu bakana sözlü olarak açıklayacaktı.

IV. Henri'nin bunu yapıp yapmadığını ya da buna niyetlenip niyetlenmediğini bilmiyoruz. Aynı şekilde Minotto'nun yazısında belirttiği gibi, kralın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir şey yapma eğiliminde olduğunu hangi gerekçeye dayandırdığını da bilmiyoruz. Sonuçta Kral IV. Henri, siyasî hayallere veya düşüncesiz planlara meylederek, harekete geçecek bir insan değildi. Yine de Divân-ı Hümâyûn'a karşı tutumunun hükümdarlığının ikinci yarısında tamamen düşmanca olmasa da, oldukça gergin olduğu gerçektir.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Divân-ı Hümâyûn'un kendisini İspanya'ya karşı defalarca talep edilen yardım hususunda boş vaatlerle uzun süre oyalamış ve sonunda hiçbir şey yapmamış olmasına oldukça öfkelenmişti. Divân-ı Hümâyûn'un Fransız bandırasının ve Fransız ticaretinin mevcut kapitülasyonlara aykırı olarak İngiltere'den dolayı Doğu Akdeniz'de yaşadığı önemli engellemelere sadece sessizce seyirci kalmakla yetinmeyip, bunu el altından teşvik etmesini ve desteklemesini asla affedemiyor ve unutamıyordu. Defalarca Divân-ı Hümâyûn ile ilişkisini tamamen kesme durumuna gelmişti; ancak bu hususta da acele adım atmak istemiyordu ve İstanbul'daki temsilcilerine sürekli olarak dikkatli olmalarını tembihliyordu. Zira mesela 1602 yılı sonuna doğru Breves'e dediği gibi, İspanya'ya karşı yardımlarına ihtiyacı olabileceği zaman gelebilirdi.

Bunun dışında IV. Henri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ne duruma geldiğini ve burada yaşanması kaçınılmaz değişikliklere hazır olmak için burayı

gözden çıkartmamak gerektiğini biliyordu. 1603 yılı başlarında Breves'e bu açıdan şöyle yazıyordu: "Gerek Macaristan'da, gerekse Asya'da olmak üzere, sultanın devletinde gittikçe ağırlaşan düzensizliklerden ve talihsizliklerden dolayı üzüntü duyuyorum; yine de bana yazmış olduğunuz sebeplerden dolayı buna karşı çare bulmak zor görünüyor. Orada olup bitenlerden beni haberdar etmeye devam edin ki ben de burada meydana gelebilecek değişikliklerden diğerleri kadar çok avantaj sağlayabilmek için elimden geleni yapayım ve hazırlıklı olayım" (6 Ocak 1603 tarihli mektup, *Lettres missives de Henry IV.*, T. VI, s. 3. 1853'te yayınlanmış olmasına rağmen, bu değerli koleksiyonun bu bölümü ancak bu III. cildin neredeyse baskısı tamamlandığında elime geçti. Bu yüzden bu bilgileri yalnızca bu açıklamalarda kullanabildim).

Oysa yukarıdaki ifadeye istinaden kralın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün Breves'in kendisini inandırmaya çalıştığı kadar yakın olduğunu düşündüğünü ve bunun üzerine bazı planlar kurduğunu iddia edersek yanılmış oluruz. Breves'e sürekli şifreli olarak gönderdiği sonraki mektuplarından birinde, bu hususta şu dikkate değer açıklamada bulunmaktadır:

"Sultanın devletinde düzensizliklerin sürdüğünü ve sultanı utanç içinde bırakacak ve olumsuz etkileyecek biçimde büyümekte olduğunu yazıyorsunuz. Bu açıdan bana vermiş olduğunuz tavsiyeyi gözönünde bulundurdum ve bu tavsiyeye mümkün olduğunca uyacağım; oysa komşularıma karşı şüphelerim, bu konuda istediğim ve yapılması gereken herşeyi yapmama izin vermiyor. Bu imparatorluğun sizin düşündüğünüz kadar hızlı çökeceğine inanmıyorum, zira orada değişiklikler meydana gelecek olursa, bu değişikliklerin başka durumlardan ziyade hükümdarın kendisini etkileyeceği kanaatindeyim. Çünkü bu imparatorluğun düşmanları da daha iyi durumda değiller ve ciddi sorunlarla boğuşmak zorundalar. Divân-ı Hümâyûn, diğerlerinin silahlarından korkmaktan ziyade Anadolu'daki asilerin silahlarından çekinmek zorundadır. Her halükârda hangi ilerlemeleri gösterdiklerine dair haberleri seve seve alacağım ve ayrıca krallığımın şu anda tamamen huzur içinde olduğunu da biliyorsunuz zaten" (18 Şubat 1603 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 31).

Buna göre sanki IV. Henri'nin en azından gizlice Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi hâlinde tıpkı Batı'nın diğer devletleri gibi kalacak harabelerden payını alma fikrine kapıldığı düşünülebilir. Bilhassa Venediklilerin diğer devletlerin önüne geçmek için uygun zamanı kolladıklarından şüpheleniyordu. 3 Mart 1604'te (*aynı eser*, s. 208) şöyle yazıyordu: "Venediklilerin bu şartlar

ve durumlar altında nasıl bir karar alacaklarını bilmiyorum. Nasıl ki bu imparatorluğun karşısına düşüncesizce çıkmayacaklarına inanıyorsam, hazırlık yaptıkları ve kendilerini bu imparatorluğun çöküşünden diğerleri gibi avantaj sağlayacak duruma getirdikleri kanaatindeyim" (11 Mayıs 1604 tarihli mektubunda da benzer sözler kullanmaktadır, s. 684).

Yalnızca donanması ile Osmanlı İmparatorluğu ile boy ölçüşebilecek durumda olmadığına üzülüyordu. 3 Mart tarihli aynı mektupta şöyle demektedir: "Bu hususta gerekli tedbirlerin alınması için icap eden talimatları yerinde vermek üzere, bu yıl Provansa'ya gideceğim. Zira denizlerde, yerimi alarak muhafaza etmek ve hakettiğim yeri edinmek için karada olduğu kadar güçlü olmadığıma üzülüyorum. Bu eksikliği en kısa zamanda bulabildiğim ve üzerinde tasarrufta bulunabileceğim her türlü çarelerle gidermeye çalışacağım".

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun şimdilik muhafazası da IV. Henri'nin şark siyasetinin bir parçası idi. Avusturya hanedanının üstünlüğüne karşı en önemli karşı ağırlık olarak gördüğü için Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasını vazgeçilmez görüyordu. Bu yüzden –1603 ve 1604 yıllarına ait mektupları bu yönde ifadelerle doludur– asla kayser ve Divân-ı Hümâyûn arasında barış için arabuluculuk yapmak istememiştir. Aksine Osmanlı sultanı ile arasını iyi tutmayı yeğlemiş, Macaristan'da ve Asya'daki zaferlerini defalarca kutlamış ve dostluk vaatlerinde bulunmuştur; ama diğer taraftan bilhassa beklediği yardım hususunda Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerini fazla derinleştirmemeyi de uygun bulmuştur.

1603 Nisan'ında Breves'e şöyle yazıyordu: "Bana söylediğiniz gibi, artık verdikleri vaatlere güvenilemeyeceğinden, donanmayı hazır tutmaları için ısrar etmeyi bırakınız; ne yardımlarına ihtiyacım olduğunu, ne de onlardan böyle bir yardım beklediğimi hissettiriniz ki, onlarla daha derin bir ilişki içine girmek zorunda kalmayayım; zira bundan bir kazanç elde edemeyeceğim gibi, onurlu bir hareket olmayacağının da farkındayım" ("car je recognais bien qu'il n'y a point d'acquest n'y d'honneur". 17 Nisan 1603 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 77).

Aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn'un İngilizlerin Doğu Akdeniz'de bayrağını olumsuz etkileyen saldırılarına sürekli olarak göz yummasını hâlâ affedememişti. Daha Mart ayında, bu durum böyle devam ederse ve sultan da bu

yüzden kendisine yapılan itirazlara dayanarak, durumu düzeltmez ise tebaasının Doğu Akdeniz'den tamamen uzaklaşmasının daha iyi olacağını yazıyordu ("mes dits subjects s'abstiendront d'y nègocier", s. 64).

Bu hususta dostane bir tutum ve iyi niyet gösteren I. James, İngiltere tahtına çıktığında bu korsanlıkların sona ereceğini ummuştu (3 Nisan 1603, 22 Haziran ve 22 Temmuz 1603 tarihli mektuplar, s. 671, 672). Oysa çok geçmeden bu güçsüz kralın Divân-ı Hümâyûn'un korsanlara karşı talimatlarını tebaasına kabul ettirecek güce bile sahip olmadığı ortaya çıktı (9 Kasım 1603 tarihli mektup: "d'autorité réelle que le sultan contre la piraterie", s. 679). IV. Henri yine de İngilizlerin sonunda yine Fransız bandırasının himayesine döneceklerine dair umudunu asla kaybetmemişti. Örneğin 1604 Mayıs'ında gerçeğe aykırı olarak İngilizlerin Cezayir'e giden bir Türk filosuna saldırdıklarına ve filoyu ateşe verdiklerine dair bir söylenti yayılmaya başlayınca buna çok sevindi. İngiltere ve Divân-ı Hümâyûn arasındaki dostluğun bu durumda uzun bir süre için sona ereceğini ve İngilizlerin tekrar Fransız bandırasının himayesi altına girmekten başka bir çareleri olmayacağını düşünüyordu (27 Mayıs 1604 tarihli mektup, *aynı eser*, s. 685).

Hâlbuki IV. Henri'nin tüm bunlardan bile daha fazla kızdığı şey, Berberî devletlerinin korsanlarının gittikçe artan saldırıları idi. Cezayir'de konuşlanan yeniçerilerin 1604 yılı yazında bu şehrin yakınlarında bulunan bir Fransız burcuna saldırmaları ve burayı yağmalayarak yerle bir etmeleri öfkesini iyice kabarttı. Divân-ı Hümâyûn ile ilişkilerini koparma raddesine kadar geldi.

31 Ağustos 1604'te, Breves'e, kendi adamlarının bile horgördüğü ve itaatsizlik ettiği Osmanlı hanedanı ile dostluktan neler beklenebileceğini gördüklerini yazıyordu. Bu gibi yaralamalar, Divân-ı Hümâyûn'a defalarca gösterdiği iyi niyet karşısında artık tahammül edilecek gibi değildi. Bunun telafi edilmesini istemek zorunda idi. İran şahının kayser tarafından büyük bir ihtişamla karşılanan elçilerini sırf tüm dünyaya Osmanlı sultanının dostluğuna ne kadar değer verdiğini göstermek için, huzuruna kabul etmeyişinin üzerinden ancak altı hafta geçmişti. Oysa tebaası şimdi Osmanlı sultanının kulları tarafından bu şekilde muamele gördükten sonra, bu barbarlar ve hainlere karşı kendisini tatmin etmeye uygun bir telafi elde edemediği sürece, kararlarını ve davranış-

larını değiştirecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmeye yemin edenlerle birleşecekti (*aynı eser*, s. 288).

Divân-ı Hümâyûn Avusturya hanedanını silahlarının tamamını Osmanlı İmparatorluğu'na çeviremeyecek kadar meşgul edenin bilhassa kendisi olduğunu unutmamalı idi ki, bu yüzden papa ve Hristiyan âleminin diğer hükümdarları kendisine defalarca sitem etmişlerdi. Oysa bugüne kadar bu sitemlerle hiç ilgilenmemişti, zira seleflerini örnek alarak Osmanlı hanedanı ile ittifakı tüm diğer menfaatlerine yeğlemişti. Gösterdiği bu iyi niyet, Cezayir'deki avâm takımının terbiyesizliği ve açgözlülüğünden dolayı bu şekilde ödüllendirilecekse buna göz yummayacaktı. Salignac (Breves'in yerine geçecek olan Fransa elçisi) yola çıkmamış olsaydı onu geri çağırırdı; ancak kral sultanın kararlarından haberdar edilip, bu karara istinaden bundan sonraki tedbirlerine karar verene kadar elçi Venedik'te de kalabilirdi (*aynı eser*, s. 288-289).

Baron Salignac'a bunun üzerine gerçekten de istenen etkiyi yapan acil talimatlar verildi. Tahrip edilen kalenin tekrar inşasını ve Divân-ı Hümâyûn'un verilen zarar ve çalınan malları tamamen tazminini talep etme emrini aldı (19 Temmuz ve 4 Ağustos 1604 tarihli mektuplar, s. 688, 689). O dönemlerde her yönden baskı altında olan padişah, bu talepleri hiç şüphesiz yerine getirdi. Zira daha ayrıntılı olarak takip edemediğimiz bu olay çok ciddi sonuçlar doğurmadı. IV. Henri, hükümdarlığının kalan kısmı sırasında Divân-ı Hümâyûn ile içten olmasa da dostane bir ilişki içinde kalmaya devam etti.

Bir kez meydana gelmiş hadiseler ve kralın bunun sonucunda doğal olarak gizli kalması mümkün olmayan oldukça gergin ruh hâlinin yukarıda Fantin Minotto'nun raporunda verilen ve geliştirilen düşünceler, planlar ve umutlar için bir zemin oluşturması tabii ki dikkat çekici idi. Oysa daha o dönemlerde "Şark Meselesi"ni çözmek için teklif edilen çarelerin amaca uygun olup olmadıkları şüphelidir. IV. Henri'nin bu hususta düşündükleri ve planladığı şeyler, erken girdiği mezarın sırrı olarak kalacaktır.

En büyük sırlarını paylaştığı Sully Dükü Max. De Bethune'nin bıraktığı hâtıratlarında (*Mémoires des sages et royales oeconomies d'Estat de Henry le Grand*, T. VIII, s. 194 ve devamı ve T. IX, s. 18 ve devamı, Collection Petitot., Paris 1821) verdiği geniş kapsamlı bilgilerden anlayabildiğimiz üzere, gerçekleştirilmesine Bervins Barışı'ndan (2 Mayıs 1598) beri, ancak

hükümdarlığının son yıllarında bilhassa daha büyük bir heyecanla meşgul olduğu, tüm Avrupa devletlerini bir "Hristiyan Cumhuriyeti" (Association veya république tres-chrestienne) altında birleştirmek gibi bir temelde kurulan muhteşem planda, Osmanlı'nın Avrupa'dan nihaî olarak kovulmasını, kâfirlere karşı sürekli ve tüm Avrupa devletlerinin ortak gücü ile sürdürülecek savaşı bu genel ve muhteşem Avrupa Konfederasyonu'nun ana amacı ve en etkili birleştirici unsuru olarak (de faire continuellement la guerre aux Infidelles, *aynı eser*, VIII, 223 ve 272) gördüğü sürece gözönünde bulunduruyordu. Bilindiği üzere, aslında en azından şimdilik, Başkan Henault'nun çok değerli bir eseri olan "*Abrégé chronologique de l'histoire de France*", Paris 1749, s. 461'de: "bu bir ham hayalin yansıması" diyerek çok iyi özetlediği bu siyasî hayalle Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetmekten çok daha başka amaçlar güdüyordu.

Avrupa devletleri arasındaki güç dengelerini oluşturma (bütün hükümdarların ama özellikle hanedandan gelenlerin güç ve kuvvetlerini birleştirmeleri, Sully, *aynı eser*, VIII, 205) ve bu "büyük ve muhteşem Avrupa Hristiyan Cumhuriyeti"nde ebedi barışı sağlama (bu büyük, muhteşem çok Hristiyan Avrupa Cumhuriyeti her zaman barışçıl, s. 205) kisvesi altında aslında Osmanlı sultanının Avrupa topraklarındaki hükümdarlığını yok etmekten ziyade "Avusturya hanedanının korkunç gücünü azaltmak" (Avusturya hanedanının bu muhteşem gücünü azaltma, s. 195) düşüncesi yatıyordu.

Bu amaçla daha o dönemlerde söz konusu ülkelerin lâyık oldukları güç konumlarını belirleyen ve böylece herkesi gelecekteki saldırılardan koruyacak olan "Avrupa haritasının yeniden gözden geçirilmesini" teklif edebileceğini düşünüyordu. Bir taraftan bilhassa şimdi bizi gayriihtiyari şu anda mevcut durumlar ile karşılaştırma yapmaya zorlayan hâllerin meydana gelmesi ve diğer taraftan Kral Henri'nin düşündüğü bir Avrupa siyasî paylaşımının söz konusu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verilecek savaşa katılımlarını belirlemek için kullanılacak bir zemini oluşturduğu için, kralın bu planı, salt hayal bile olsa bizim için önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden bu plana biraz daha göz atmak istiyoruz.

IV. Henri, Avrupa Hristiyan Cumhuriyeti'ni 3 ayrı grupta toplanan 15 bağımsız devlete ayıracaktı. Birinci grup, örneğin papa, kayser, Venedik doju ve kanaatine göre yine seçimle başa getirilecek Macaristan, Lehistan ve Bohemya kralları gibi hükümdarlar bağımsız kabul edilecek ve buna uy-

gun bir ünvan taşıyacak, ancak güçlerini ve ünvanlarını yalnızca seçimle elde edebilecek ve buna istinaden az ya da çok seçmenlerinin iradesine bağlı olacak devletleri kapsayacaktı. İkinci grup gerçek bağımsız hükümdarlardan, yani miras hakkı ile ünvanlarını devralan Fransa, İspanya, İngiltere, Danimarka, İsveç ve yeni kurulacak Lombardiya Krallığı'nın krallarından oluşturulacaktı ve üçüncü grup nihayet Helvetia Cumhuriyeti (İsviçre) ve kurulacak Belçika ve İtalya Devletler Toplulukları gibi, "genel bir popüler yönetim şekli altında yine de bazı hâkimiyet haklarına, kanunlara, imtiyazlara ve geleneklere" bağlı devlet topluluklarından oluşacaktı (*aynı eser*, s. 253, 254).

Asıl amacı olan Avusturya hanedanının zayıflatılmasını sağlayabilmek için kral şu dağılımı teklif ediyordu: Napoli'nin tamamı ebediyen Vatikan'a bağlanacaktı ve kaysere bunun karşılığında Helvetia ve Belçika Cumhuriyetleri üzerindeki hâkimiyet bırakılacaktı.

Buna göre Macaristan, Almanya'nın ve İtalya'nın, hatta Hristiyan âleminin büyük bir bölümünün Türklerin korkunç imparatorluğuna karşı en güçlü kalesi olarak kabul edilmek zorunda olduğundan (Türklerin korkunç imparatorluğuna karşı o, Almanya'nın ve İtalya'nın ve hatta Hristiyanlığın güçlü bir kalesi olduğundan, s. 255) burayı ayrı bir seçim ülkesi olarak Hristiyan Avrupa'nın en güçlü sekiz hükümdarının, yani papanın, kayserin ve Fransa, İspanya, İngiltere, Danimarka, İsveç ve Lombardiya krallarının müşterek seçim hakkı aracılığıyla, eski Macaristan Krallığı'ndan kalanlara hemen Avusturya Arşidüklüğü'nü ve İstirya, Karinyola ve Karinya düklükleri ile daha sonra duruma göre eski Macaristan'ın diğer kısmını ve Erdel, Slovenya, Bosna ve Hırvatistan'ı da ekleyerek mümkün olduğunca güçlü hâle getirmek gerekiyordu.

Aynı şekilde yine Almanya için yalnızca Türklere karşı değil Ruslara ve Tatarlara karşı da bir kale oluşturan Lehistan da ele alınmalı idi. Söz konusu sekiz devlet, Lehistan'ı bu yüzden özel himayeleri altına almalı; Lehistan ve komşuları arasındaki tüm anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için uğraşmalı ve Lehistan'ın Osmanlı topraklarına doğru mümkün olduğunca genişletilmesini sağlamalıydılar ki, bunun en etkili yolu, Hristiyan hükümdarların burada yapacakları fetihleri Lehistan Krallığı'na dahil etmeleri olacaktı (Hristiyan prensleri kendileri için fetihler yapmayacaklar, buraları Lehistan Krallığı'na bağlanacak, s. 257).

Bohemya için eski eyaletlerine, haklarına ve özgürlüklerine sahip olmak ve komşuları ile barış içinde yaşayıp, içeride din kavgaları ile ayrılmamak ve zayıflatılmamak yeterli olacaktı.

Türklerle en geniş sınırlara sahip olduğu için saldırılarına en fazla maruz kalabilecek Venedik'in de Sicilya Adası'nın ancak yalnızca Vatikan'ın tımarı olarak verilerek güçlendirilmesi gerekirken, komşuları ile çıkabilecek tüm muhtemel anlaşmazlıklar, Fransa kralı ve Helvetia Cumhuriyeti tarafından kurulacak bir hakemler kuruluna bırakılmalı idi.

Fransa, İngiltere ve İspanya'nın yeterince imkânları ve güçleri vardı ve bu yüzden bilge, düzenli ve tasarruflu bir yönetim altında zengin, mutlu ve itibarlı olabilmek için daha fazla büyütülmelerine gerek yoktu. Bilhassa İspanya, kendi toprakları ve Sardunya Adası dahil olmak üzere, komşu adalar ile sınırlı kalabilirdi. Aynı şekilde Danimarka ve İsveç'in de şu andaki toprakları yeterli idi ve diğer devletlerin yapması gereken tek şey, kendi aralarında ve komşuları ile barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamaktı.

Lombardiya ise Milano Düklüğü ile birlikte Piemont Krallığı'na dahil edilmeli ve gerek erkekler, gerekse kızlar açısından miras hakkı ile birlikte Savoy düküne bırakılmalı idi.

Helvetia ve Belçika Cumhuriyetleri hakkında söylenecek fazlaca bir şey yoktu; şu andaki mevcut durumlarında kalabilirlerdi. Buna karşın papanın hâkimiyeti altında kurulacak yeni İtalya Devletler Topluluğu, Vatikan'a, Lombardiya Krallığı'na ve Venedik Cumhuriyeti'ne ait olmayan tüm diğer küçük prensliklerden ve şehirlerden teşkil edilecekti. Dahil edilecek olanlar şunlardı: Floransa, Mantua, Parma ve Piacenza, Modena ve Reggio dükleri, Ceneviz ve Lucca cumhuriyetleri ve Mirandola, Piombino, Correggio, Monako, vs. gibi küçük beylikler. Bağımsızlıkları, toprakları ve kanunları tüm hak ve özgürlükler ile birlikte baki kalacaktı; yalnızca konfederasyon olarak aynı menfaatlere ve Vatikan'da müşterek bir temsilciye sahip olacaklardı ve Vatikan'a tâbiyetlerinin göstergesi olarak her 20 yılda bir Vatikan'a 10 bin taler değerinde bir altın haç sunacaklardı; Vatikan ise karşılığında onların tüm haklarını, özgürlüklerini ve imtiyazlarını gerekirse silah zoruyla korumak zorunda idi.

Kral, tebaası üzerinde dünyanın herhangi bir hükümdarından daha fazla hâkimiyet kuran Rus çarının (Dünyada onun kadar tebaasına mutlak biçimde hükmeden prens yoktur) ya da kralın dediği gibi, "Knés Scithien"in, bu Avrupa Hristiyan Cumhuriyeti'ne dahil edilmesini istemiyordu. Daha sonra bu

birliğe katılmak isterse ve menfaatleri açısından katılmayı uygun görürse, bu husustaki açıklamaları bizzat yapmasını beklemeli idi. Şimdilik çarı hariç tutmak istemesinin sebepleri kısmen siyasî, kısmen dinî idi. Kral, çarın topraklarının büyük bir kısmının Asya kıtasına ait olduğunu söylüyordu; ayrıca emri altında bulunan tebaa, kimi zaman öylesine barbar, vahşi ve kaba halklardan oluşuyordu ki Avrupa'daki halklarla kaynaşmaları mümkün değildi; buna bir de kısmen hâlâ putperestliğin yanlışlıklarına bağlı olmaları veya Hristiyanlığa geçtikten sonra bile Avrupa Hristiyan Cumhuriyeti'nde geçerli olan üç inançtan, yani Roma Katolik, Protestan ve Reform inançlarının öğretilerinden ve geleneklerinden çok uzak olmaları ekleniyordu ki, bu açıdan da bir birleşme düşünülemezdi ve ayrıca bu knezin devletinin sınırları Avrupa'dan çok fazla uzak olduğundan, örneğin İran, Türkiye ve Tatarlar ile anlaşmazlıklarında kendisine destek vermeleri mümkün değildi.

Kral IV. Henri'nin bu planı hangi imkânlarla gerçekleştirmeyi umduğunu ne yazık ki bilemeyiz. Tek sonucu, kralın Cleve ile ilgili haleflik kavgasında Arşidük Leopold'un taleplerini silahlarla karşılamak istemesi ve bu amaçla yaşamının son yılında, daha küçük hükümdarların yardım vaatlerini aldığı Schwäbisch-Hall Hükümdarlar Konseyi'ni toplaması oldu.

Bizim için bu planın bir diğer önemi, kralın sürekli ve müşterek güçlerle kâfirlere karşı verilmesi gereken savaşı bu plana bağlamış olmasıdır. Avrupa Hristiyan âleminde genel barışı sağladıktan sonra, bu yöndeki savaşa hazır olma durumunun bireysel devletleri içlerindeki kötü unsurlardan kurtarmak ve arındırmak için iyi bir araç olacağı düşüncesine dayanarak (bu vasıtayla devletlerini kötü söylentilerden arındırmak için, s. 272), bu savaşı da daha belirgin bir biçime sokmuştu. Yukarıdaki ülkeler dağılımının gerçekleşmesi kaydıyla, yeni kurulacak Haçlı ordusuna katılım şu şekilde olacaktı:

Papa, tamamen donatılmış 10 kadırga, 8.000 piyade, 1.200 süvari, 10 ağır top ve askerlerin maaşlarını ödemek için gerekli para ile gerekli erzakları, cephaneyi ve diğer savaş araç gereçlerini temin edecekti; kayser ve Alman hükümdarlar 10 kadırga, 60.000 piyade, 20.000 süvari ve 50 top; Fransa kralı 10 kadırga, 20.000 piyade, 4.000 süvari ve 20 top; İspanya kralı ile İngiltere kralı da aynı sayıda asker temin edecek olup, İngiltere kralı süvariler yerine uygun sayıda gemiler temin etmekte serbest olacaktı.

Aynı güçte birlikler Danimarka, İsveç ve Lehistan kralları tarafından müşterek olarak temin edilecekti ve Danimarka ile İsveç kralları söz konusu ge-

miler yerine süvari gönderebileceklerdi. Ayrıca Bohemya kralı 5.000 piyade, 1.500 süvari ve 5 top; Macaristan kralı 6 gemi, 12.000 piyade, 5.000 süvari ve 20 top; Piemont, Montserrat ve Savoy dahil olmak üzere, Lombardiya'nın yeni kralı 6 kadırga, 8.000 piyade, 1.500 süvari ve 8 top; Venedik 25 kadırga, 10.000 piyade, 1.200 süvari ve 10 top; Helvetia (İsviçre) 15.000 piyade, 5.000 süvari ve 10 top; Belçika Cumhuriyeti 12 gemi, 12.000 piyade, 1.200 süvari ve 12 top; nihayet yeni kurulacak İtalyan Devletler Topluluğu, kendi üyeleri arasında uygun bir dağılım yapıldıktan sonra, müştereken 8 kadırga, 10.000 piyade, 1.200 süvari ve 10 top temin edeceklerdi.

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hemen toplanabilecek veya en azından sürekli seferberlik içinde tutulabilecek silahlı kuvvetler, bu sayede farklı boylarda 117 savaş gemisinden, 220.000 piyadeden, 53.800 süvariden ve 215 toptan oluşacaktı. Kral, bu ordunun ve donanmanın geçimini sağlamak için gerekli muazzam maliyetlerin devletlerden her birine bireysel olarak ağır gelmeyeceğini düşünüyordu. Zira o güne kadar, Avrupa Hristiyan Cumhuriyeti çerçevesinde sağlanacak genel barışın sona erdireceği iç savaşlara veya komşuları ile husumetlerine akıttıkları muazzam paralar karşısında, bilhassa Hristiyan âleminin Avrupa'daki hâkimiyetinin muhafazası ve genişletilmesi gibi büyük bir amaç gözönünde bulundurulduğunda bu maliyetlerin çok düşük görüneceği unutulmamalı idi.

IV. Henri, bunun için gerekli ön şartlar ve çıkarttığı sonuçlar açısından yanlışlığa düşmüş olsa da, bu uğursuz "Şark Meselesi"nin Avrupa devletlerinin ilişkileri üzerindeki tüm kaçınılmaz etkileri ile insanları tekrar meşgul ettiği bu zamanda, Avrupa'nın en asil hükümdarlarından birinin bu meselenin çözümüne nasıl bir yaklaşım getirdiğini, hatta belki de gerçekleştirilmesini bile mümkün gördüğünü hatırlamak ilginç olabilir. Bu esnada yaşanabilecek başlıca sorun, yani fethedilecek toprakların paylaşılması ve İstanbul'da tekrar bağımsız bir Hristiyan imparatorluğunun kurulması hususunda Kral IV. Henri de anlaşıldığı kadarıyla tam emin değildi. En azından Sully'nin hâtıratında da kralın bu konuda en derin ve belki de henüz tam olgunlaşmamış fikirlerine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu sorun, Şark Meselesi'nin tatminkâr bir çözümü için yapılacak tüm teşebbüslerin başarısız oldukları ve Avrupa âleminin içinde bulunduğu durumda gelecekte de başarısız olacakları en büyük engel olarak kalmaya mahkûmdu.

DİZİN*

A

* Osmanlı, Osmanlılar ve Osmanlı İmparatorluğu kelimeleri çok sık geçtiği için dizine alınmamıştır.

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I-İ

J

K

L

M

N

O-Ö

P

R

S

Ş

T

U-Ü

V

W

Y

Z